Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXIX

1

ianuarie-februarie 1978

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa comitetului de redacție : Adresse du comité de rédaction :
București 1, Spiru Haret 12, tel. 33.34.40. și 33.00.40., int. 265

Colaboratorii sînt rugați să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărțile și extrasele pentru recenzii, și publicațiile pentru schimb se primesc la aceeași adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu ainsi que les publications destinés à l'échange seront envoyés à la même adresse.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
71021 Calea Victoriei, nr. 125, sectorul I, București

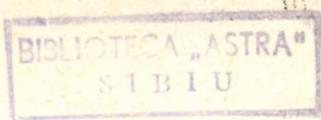

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 7
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

1 – XXIX – 1978
ianuarie-februarie

SUMAR

MISCELLANEA

RECENZII

NOTE BIBLIOGRAFICE ; REVISTA REVISTELOR

CRONICĂ

SCL, an, XXIX, nr. 1, p. 1–110, București, 1978.

SANDA GOLOPENŢIA ERETESCU

ANALIZA CONTRASTIVĂ ŞI SEMIOTICĂ

Autoarea prezintă o tipologie a semioticilor posibile şi defineşte, pe baza acesteia, analiza contrastivă şi lingvistica contrastivă. Analiza contrastivă este o strategie întemeiată pe o teorie tipologică pragmatică (statică, dinamică, praxiologică sau deontică). Lingvistica contrastivă este ansamblul compus din tipologiile lingvistice pragmatice, aplicaţiile lor comparative (descriptive, istorice, praxiologice sau deontice) şi strategiile contrastive.

0. Ne propunem : (1) să subîmpărţim semiotica „globală" în semiotici specifice ; (2) să precizăm locul pe care l-ar ocupa analiza contrastivă, aşa cum este înţeleasă în mod curent, în cadrul unei semiotici astfel hotărnicite ; (3) să discutăm sugestiile pe care le oferă raportarea analizei contrastive la ansamblul disciplinelor semiotice (a) pentru definirea unei *lingvistici contrastive* şi (b) pentru subîmpărţirea în continuare a semioticii ţinînd seama şi de alte distincţii decît cele utilizate în (1).

1. Convenim să numim *semiotică* orice demers care vizează semnele. Discuţia care urmează are caracter metasemiotic. Ne referim la semiotici, iar nu la semne. Mai exact spus, această parte a lucrării noastre se încadrează în *metateoria semiotică* (teoria teoriilor semiotice)[1]. Ne ocupăm de semioticile posibile, de viitorul semioticii, iar nu de semioticile existente, de istoria semioticii.

1.0. Pentru a delimita, în cadrul larg al semioticii, discipline[2], vom opera cu distincţiile următoare :

1) distincţia *teorie/ aplicaţie*. În cazul în care am optat pentru primul termen al distincţiei,

2) distincţia *limbaj al stării/ limbaj al transformării/ limbaj al acţiunii/ limbaj al normei/* etc.,

3) distincţia *sintaxă/ semantică/ pragmatică/* etc. În cazul în care am optat pentru al doilea termen al distincţiei (1),

4) distincţia *cunoaştere/ practică* şi

5) distincţia *acţiune/ interacţiune*.

1.0.1. Etichetăm prin distincţia *teorie/ aplicaţie* un fascicul de distincţii care operează partiţii echivalente. Amintim dintre ele : distincţia *absolut/ relativ*, distincţia *postulat/ calculat*, distincţia *iniţial/ ulterior*, distincţia *subiectiv/ obiectiv*. Teoria este absolută (poate că acesta este sensul lui *pur* în sintagma morrisiană *semiotică pură)*, postulată, iniţială, su-

[1] Pe parcursul acestei lucrări, definiţia termenilor *teorie* şi *descripţie* se va distanţa de cea curentă. Distincţia metateorie/ metadescripţie se va converti treptat într-o distincţie de tipul : metateorie$_s$, metateorie$_t$, metateorie$_a$, metateorie$_n$/ metadescripţie, metaistorie etc. Prezenta notă se adresează cititorului care a parcurs întregul articol.

[2] Subîmpărţirea care urmează este una din multele subîmpărţiri posibile ale semioticii. Cele mai importante dintre cele recunoscute sînt subîmpărţirile operate de Charles Morris (1938), Thomas A. Sebeok (pentru o imagine de ansamblu, cf. Sebeok (1976)), Lieb (1971).

biectivă. Teoria este o decizie iniţială a subiectului. Aplicaţia este o ajustare ulterioară a teoriei la obiect, o ancorare a teoriei în obiect, o manipulare a obiectului cu ajutorul teoriei astfel consolidate etc.

În lingvistică, teoria abordează limbajul, competenţa lingvistică, facultatea de limbaj, cu alte cuvinte capacitatea de a utiliza, inventa, aboli sau suprima (în sensul „a împiedica să apară") o limbă oarecare. Aplicaţiile abordează limbile existente, artificiale sau naturale.

Teoria pe care se întemeiază o aplicaţie poate fi populară sau cultă. O teorie populară este o teorie „naturală", de bun simţ, promulgată şi amendată anonim şi implicit de generaţiile ascendente, transmisă oral, continuu şi difuz generaţiilor descendente. O teorie cultă este o teorie artificială, promulgată şi amendată explicit, de unul sau mai mulţi specialişti, la timpuri şi locuri cunoscute, transmisă discontinuu şi punctual, într-o modalitate ad-hoc (un discurs versificat rememorabil, un text scris care poate fi recitit etc.).

Uneori, pentru o aplicaţie, este necesară coroborarea sau integrarea elementelor mai multor teorii. După cum este vorba despre (a) o sumă, (b) o punere în contact sau (c) o integrare, vom vorbi despre o *pluriteorie*, o *interteorie* sau o *transteorie* [3]. Pluriteoria şi interteoria au un caracter relativ (există în raport cu o anume aplicaţie). Transteoria are caracter absolut.

Calitatea pluri-, inter- sau transteoriilor diferă după cum în combinări intră (a) exclusiv teorii naturale, (b) exclusiv teorii culte sau (c) deopotrivă teorii populare şi teorii culte. Este însă greu de stabilit o ierarhie unică între mixturile de tip (a), (b) şi (c).

1.0.2. Distincţia limbaj al stării/ limbaj al transformării/ limbaj al acţiunii/ limbaj al normei/ etc. are în vedere textura lumii despre care se vorbeşte prin limbajul considerat, altfel spus, natura obiectelor la care sînt raportabile expresiile unui limbaj. Expresiile formulate în limbajul stării sînt raportabile la obiectele pe care le numim *stări*. Expresiile formulate în limbajul transformării sînt raportabile la obiectele pe care le numim *transformări*. Expresiile formulate în limbajul acţiunii sînt raportabile la obiectele pe care le numim *acţiuni*. Expresiile formulate în limbajul normei sînt raportabile la obiectele pe care le numim *norme*.

Stările, transformările, acţiunile şi normele sînt obiecte situate pe paliere diferite, dar contigue de complexitate. Transformarea „este compusă" din stări anterioare şi stări ulterioare percepute de acelaşi subiect. Acţiunea „este compusă" din transformări posibile preîntîmpinate şi transformări posibile efectuate de către acelaşi agent. Norma „este compusă" din acţiuni posibile preîntîmpinate şi acţiuni posibile impuse de către acelaşi supra-agent.

Limbajul stării, limbajul transformării, limbajul acţiunii şi limbajul normei nu există în stare pură.

a) În limbile naturale, expresiile raportabile la stări, expresiile raportabile la transformări etc. nu se deosebesc între ele, cel puţin la prima vedere. Ex. : *Ion are o carte* (expresia se referă la o stare), *Ion zăreşte o casă* (expresia se referă la o transformare), *Ion pictează un tablou*

[3] Distincţia pluriteorie/ interteorie/ transteorie este inspirată din distincţia nivel multidisciplinar/ nivel interdisciplinar/ nivel transdisciplinar propusă de Piaget (1972).

(expresia se referă la o acţiune), *Ion comandă o bere* (expresia se referă la o normă).

b) Mai mult, una şi aceeaşi expresie este deseori raportabilă la un univers constituit din stări sau la un univers constituit din norme, la un univers constituit din transformări sau la un univers constituit din norme. etc. Un exemplu de asemenea ambiguitate este expresia *Rochiile sînt lungi acum.* Această expresie este raportabilă la o stare (ne putem imagina un test în care subiectului i se cere să precizeze cînd sînt lungi şi cînd sînt scurte rochiile proiectate pe un ecran; subiectul percepe ,,rochiile sînt lungi'' şi îşi anunţă instantaneu percepţia), la o transformare (spre deosebire de primul caz, cînd vorbitorul are în vedere exclusiv *o* stare, starea cvasi-simultană cu enunţarea expresiei, vorbitorul se referă în acest caz la *două* stări, percepute într-o durată temporală care include, în porţiunea ei finală, momentul enunţării), la o normă (Y decretă obligatoriu, dă ordinul, directiva ca X să acţioneze astfel încît starea ,,rochiile nu sînt lungi'' să fie eliminată în favoarea stării ,,rochiile sînt lungi'', unde Y este o instanţă industrială, comercială etc., iar X este cel care concepe cel care croieşte, cel care coase, cel care vinde rochii; sau, Y îl sfătuieşte pe X — deci emite, la cererea explicită sau implicită a lui X, o normă exclusiv destinată lui X — să facă, să vîndă, să comande, să poarte rochii lungi).

c) În sfîrşit, nu există limbi naturale în care să se vorbească exclusiv despre stări, altele în care să se vorbească exclusiv despre transformări ş.a.m.d. Fiecare limbă naturală poate fi utilizată de către vorbitori în raport cu oricare dintre cele patru universuri amintite şi cu alte universuri eventuale [4].

Limbajul stării, limbajul transformării, limbajul acţiunii şi limbajul normei sînt limbaje artificiale posibile.

Postularea unor limbaje cu univers omogen, înarmate pentru a vorbi exclusiv despre stări, exclusiv despre transformări etc., ar putea înnoi în mod substanţial cercetarea lingvistică. Modelul pe care îl imaginăm este următorul. Pentru a da socoteală de structura pragmatică de suprafaţă a unei limbi naturale, înarmate pentru a aborda orice univers discursiv, lingvistul ar putea adopta, în calitate de structură pragmatică de adîncime (structură pragmatică de bază) un număr *n* de limbaje omogene, înarmate fiecare pentru un singur univers discursiv. În felul acesta sarcina lui ar fi : a) de a vedea cum se realizează, în limba respectivă, fiecare dintre limbajele artificiale postulate. Aceasta ar echivala cu elaborarea unui număr *n* de gramatici — cîte una pentru fiecare limbaj omogen postulat — în care să fie specificate regulile de formare, regulile *interne* de transformare şi formativele, sensurile, actele lingvistice corespunzătoare limbajului omogen considerat, în limba naturală ; b) de a urmări *mixturile* dintre limbajele omogene iniţiale, cu alte cuvinte de a defini transformările *externe* care antrenează lanţuri de formative, sensuri, acte lingvistice aparţinînd unor limbaje iniţiale diferite şi le convertesc într-o structură de suprafaţă unitară.

[4] De limbajele care vizează alte universuri aminteşte *etc.* în numele pe care l-am dat distincţiei în discuţie.

Procedînd în modul descris sub a), lingvistul descriptivist ar dispune de un mod relativ simplu de partajare a obiectului său de studiu (o limbă naturală determinată) în *părţi* relativ autonome, iar nu în *bucăţi*, aşa cum procedează de obicei [5]. Avantajul esenţial al decupării în părţi rezidă în faptul că relaţiile între părţi sînt relevante pentru înţelegerea întregului, pe cînd relaţiile între bucăţi nu sînt relevante în acest sens. Ele sînt cel mult relevante pentru înţelegerea personalităţii autorului decupării.

Procedînd în modul descris sub (b), descriptivistul ar oferi specialistului în tipologie reţetele amestecurilor din care rezultă limbile naturale pe care le descrie.

Trecînd de la planul limbii la planul vorbirii, lingvistul descriptivist ar putea specifica, atunci cînd analizează discursul, tipurile fundamentale de „anacolut" în care vorbitorul renunţă, pe parcursul expresiei, şi fără a o semnala în mod explicit, la limbajul în care se situase iniţial şi continuă expresia respectivă în alt limbaj : începe, de exemplu, în limbajul stării şi continuă în limbajul normei. Aceasta ar înnoi în mod considerabil poetica şi stilistica lingvistică, pragmatica lingvistică, patologia lingvistică, psihanaliza etc.

În cele ce urmează vom introduce un element nou în definirea conceptului de teorie : *o teorie este în mod necesar exprimată printr-un limbaj omogen.*

Aceasta ne permite să distingem între patru tipuri de teorii (sau mai multe, dacă se porneşte de la mai multe limbaje omogene posibile) : o teorie elaborată în limbajul stării ($teorie_s$), o teorie elaborată în limbajul transformării ($teorie_t$), o teorie elaborată în limbajul acţiunii ($teorie_a$), o teorie elaborată în limbajul normei ($teorie_n$).

În istoria lingvisticii, elemente de $teorie_s$ apar în lingvistica structurală, elemente de $teorie_t$ apar în gramatica comparativ-istorică, elemente de $teorie_a$ apar în teoria actelor de vorbire, elemente de $teorie_n$ apar în lingvistica transformaţională. Diferenţele dintre aceste curente de gîndire lingvistică sînt, în esenţă, diferenţe de limbaj.

Avantajele distincţiei quadri-(*n*-)partite pe care o propunem, faţă de distincţia saussureiană *(sincronie-diacronie)* sînt următoarele :

a) prin ea, distincţia sincronie-diacronie este înălţată, de la nivelul obiectului, la nivelul limbajului în care vorbim despre obiect. Nu este corect să spunem că se studiază sincronic o felie a limbii şi că se studiază diacronic relaţiile dintre mai multe asemenea felii. Fiecare felie de limbă include potenţial toate feliile de limbă existente în trecut şi toate feliile de limbă posibile în viitor. Ceea ce se studiază sincronic este identic cu ceea ce se studiază diacronic : vorbirea naturală a limbii X, limba naturală X sau limbajul uman aşa cum se manifestă acesta în limba naturală X. Diferă doar limbajul în termenii căruia este problematizat obiectul. În lingvistica sincronică, problematizarea se efectuează în limbajul stării. În lingvistica diacronică problematizarea se efectuează în limbajul transformării ;

b) ea arată că, în acelaşi plan cu lingvistica sincronică şi lingvistica diacronică pot fi situate şi alte lingvistici (cum ar fi lingvistica întemeiată pe o teorie a acţiunii — am putea-o numi *lingvistică praxiologică* — şi

[5] Am discutat această problemă în articolul *Transformational Grammar and Language Parts* (sub tipar).

lingvistica întemeiată pe o teorie a normei — am putea-o numi *lingvistică deontică)*.

Limbajul aplicaţiilor este izomorf sau de rang superior în raport cu limbajul teoriilor care le intemeiază.

1.0.3. Distincţia *sintaxă/ semantică/ pragmatică* a fost introdusă în metateoria semiotică de către Charles Morris în anul 1938.

În concepţia lui Charles Morris, pragmatica vizează raporturile dintre semne, obiecte şi utilizatorii semnelor, semantica vizează raporturile dintre semne şi obiecte, iar sintaxa vizează raporturile dintre semne; pragmatica include semantica, iar semantica include sintaxa. Distincţia formulată de Morris poate fi reprezentată grafic prin următoarea figură:

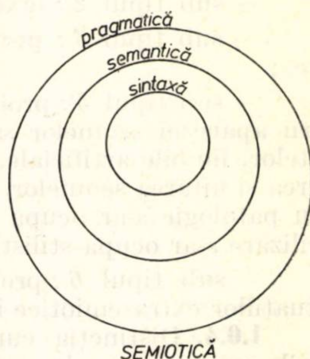

Fig. 1

Figura nr. 1 face evidente aspectele implicite ale distincţiei formulate de Morris:

a) sintaxa este inclusă în pragmatică;

b) pragmatica este inclusă în semiotică, şi semiotica — în care nu mai este inclus de Morris altceva decît sintaxa, semantica şi pragmatica — este inclusă în pragmatică. Altfel spus, pragmatica este tot una cu semiotica în ansamblu, este forma maximă a semioticii.

Dacă ceea ce a contat pentru formularea distincţiei sintaxă/ semantică/ pragmatică a fost considerarea raporturilor posibile dintre elemente (mulţimi) aparţinînd (incluse) unei, la două sau trei mulţimi principale (mulţimea semnelor, mulţimea obiectelor şi mulţimea utilizatorilor de semne), atunci Charles Morris a lăsat nemenţionate următoarele raporturi posibile:

— raporturile dintre obiecte;

— raporturile dintre utilizatorii de semne;

— raporturile dintre semne şi utilizatorii de semne;

— raporturile dintre obiecte şi utilizatorii de semne.

Grafic, putem reprezenta ansamblul raporturilor în care pot fi antrenate semne sau/şi obiecte sau/ şi utilizatori de semne prin figura următoare:

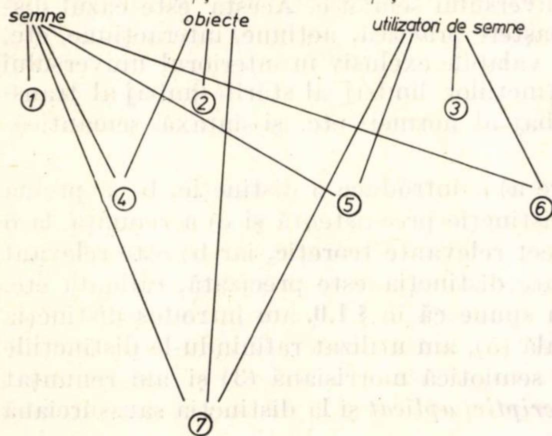

Fig. 2

În această figură, *1* marchează raporturile dintre semne, *2* marchează raporturile dintre obiecte, *3* marchează raporturile dintre utilizatorii de semne, *4* marchează raporturile dintre semne şi obiecte, *5* marchează raporturile dintre semne şi utilizatorii de semne, *6* marchează raporturile dintre obiecte şi utilizatorii de semne, iar *7* marchează raporturile dintre semne, obiecte şi uti-

lizatorii de semne. *1*, *4* şi *7* corespund, aşadar, cîmpului de studiu al sintaxei, semanticii, respectiv pragmaticii morrisiene.

Pentru demersurile care ar putea viza raporturi de tip *2*, *3*, *5* şi *6* nu există poziţii şi nume în metateoria semiotică. Practic, semioticienii includ tacit studiile dedicate unor probleme de tip *3*, *5* şi *6* sub rubrica *pragmatică* şi exclud din sfera de interes a semioticii raporturile de tip *2*. În ceea ce ne priveşte, considerăm că semioticianul trebuie să se intereseze de toate tipurile de raporturi între care am făcut distincţie mai sus. De aceea, la noi, numele distincţiei include un „etc." : distincţia sintaxă/ semantică/ pragmatică/ etc.

Am include programatic :

— sub tipul *2* : taxonomii populare etc. ;

— sub tipul *3* : probleme de natură psihosemiotică, sociosemiotică etc. ;

— sub tipul *5* : problemele instituirii, conservării, abolirii şi prevenirii apariţiei semnelor sau a sistemelor semiotice (cultivarea limbii, a artelor, limbile artificiale, artele noi, jocurile noi etc.) ; deprinderea, utilizarea şi uitarea semnelor, a sistemelor de semne (de probleme de învăţare sau patologie s-ar ocupa psihosemiotica, de clasificarea modalităţilor de utilizare s-ar ocupa stilistica, retorica) ;

— sub tipul *6* : problemele legate de elaborarea unei tipologii a situaţiilor extrasemiotice în care se inserează situaţiile semiotice.

1.0.4. Distincţia cunoaştere/ practică este distincţia între demersurile prin care omul se adaptează la lume şi demersurile prin care omul îşi adaptează lumea.

1.0.5. Am introdus distincţia *acţiune*/ *interacţiune* în Golopenţia (1977 a şi 1977 b).

În esenţă, interacţiunea este un complex de acţiuni în care agentu *X* al acţiunii *A* (care îl are drept anti-agent pe *Y)* este simultan sau alternativ anti-agentul acţiunii *B* (care îl are drept agent pe *Y)*.

1.1. În acest punct se impun cîteva precizări.

1.1.1. Unele dintre distincţiile prezentate în § **1.0.** sînt distincţii generale, valabile şi în afara universului semiotic. Acesta este cazul distincţiilor teorie/ aplicaţie, cunoaştere/practică, acţiune/ interacţiune/ etc. Altele sînt distincţii specifice, valabile exclusiv în interiorul universului semiotic. Acesta este cazul distincţiilor limbaj al stării/ limbaj al transformării/limbaj al acţiunii/ limbaj al normei/ etc. şi sintaxă/ semantică/ pragmatică/ etc.

1.1.2. Dacă distingem între a) a introduce o distincţie, b) a prelua — cu sau fără modificări — o distincţie preexistentă şi c) a renunţa la o distincţie, unde a) şi c) sînt direct relevante teoretic, iar b) este relevant teoretic indirect, în măsura în care distincţia este precizată, rafinată etc. în urma preluării, atunci putem spune că în § **1.0.** am introdus distincţia semiotică (2) şi distincţia generală (5), am utilizat rafinîndu-le distincţiile generale (1) şi (4) şi distincţia semiotică morrisiană (3) şi am renunţat la distincţia morrisiană *pur*/ *descriptiv*/ *aplicat* şi la distincţia saussureiană *sincronic*/ *diacronic*.

1.1.3. Termenul *distincţie* este ambiguu. El se poate referi a) la operaţia de a distinge şi b) la rezultatul acestei operaţii. Am căutat să iluminăm prin context accepţia vizată numai în cazurile în care aceasta era strict necesar. Am lăsat termenului ambiguitatea atunci cînd, graţie acesteia, exprimarea cîştiga în concizie fără a deveni eronată (deci atunci cînd propoziţia era adevărată şi în cazul lecţiunii „operaţie" şi în cazul lecţiunii „rezultat al operaţiei" a termenului *distincţie*.

1.1.4. *Expresiile a distinge între X şi Y, a face distincţia între X şi Y, a introduce o distincţie, a opera cu o distincţie* etc. numesc cel puţin două operaţii diferite.

a) una dintre acestea — o vom marca {a distinge *a*}[6] — este aceea de separare a unui obiect abstract în mai multe elemente. Elementele separate pot fi (a 1) deopotrivă relevante şi examinate sau (a 2) regrupabile într-o clasă de elemente relevante cu care se operează în continuare şi o clasă de elemente nerelevante, care este abandonată în urma efectuării distincţiei. În cazul (a 1), a efectua o distincţie înseamnă a separa un obiect abstract în elemente pentru a-i ataca treptat complexitatea şi a-l reconstitui în final. În cazul (a 2) a efectua o distincţie înseamnă a simplifica obiectul, a extrage în vederea examinării doar o parte a obiectului abstract, fără obligaţia reconstituirii lui ulterioare. Simplificarea poate fi (a'2) arbitrară sau(a"2)motivată. Vom spune că, în accepţia (a), expresiile de mai sus se referă la {a distinge *a*}, {a distinge *a 1*}, {a distinge *a 2*}, {a distinge *a'2*}, {a distinge *a"2*}.

b) A doua operaţie pe care o avem în vedere este aceea de examinare a unui obiect abstract din mai multe perspective. Vom spune că, în accepţia b), expresiile de mai sus se referă la {a distinge *b*}.

Operaţiile {a distinge *a*} (cu variantele enumerate) afectează, cel puţin în prima lor fază, integritatea obiectului. Operaţiile de tipul {a distinge *b*} nu afectează integritatea obiectului.

Toate operaţiile din care au rezultat distincţiile enumerate în § **1.0.** sînt de tipul {a distinge *a1*}.

1.1.5. La rîndul său, {a distinge *a1*} poate consta în (a'1) a distinge între elementele separate sau în (a"1) a distinge între elementele separate şi întregul din care au fost detaşate.

Distincţiile teorie/aplicaţie, cunoaştere/ practică rezultă din operaţii de tipul {a distinge *a'1*}. Distincţiile limbaj al stării/ limbaj al transformării/ limbaj al acţiunii/ limbaj al normei/ etc., sintaxă/ semantică/ pragmatică/ etc., acţiune/ interacţiune/ etc. pot rezulta fiecare, fie dintr-o operaţie de tipul {a distinge *a'1*}, fie dintr-o operaţie de tipul {a distinge *a" 1*}. În acest ultim caz spunem că ele sînt distincţii graduale (între elemente cu grade diferite de complexitate).

1.1.6. După numărul elementelor separate în cadrul întregului, {a distinge *a1*} poate consta în a distinge între două elemente (vom marca

[6] În enunţurile lingvistice, marcăm prin scriere cu cursive semnificantul, iar prin scriere între ghilimele semnificatul. În enunţurile praxiologice, marcăm prin scriere între acolade acţiunea, operaţia. *A tăia*, „a tăia", {a tăia} vor fi de interpretat respectiv : corpul sonor (grafic) al verbului a tăia ; sensul, înţelesul etc. verbului a tăia ; acţiunea de a tăia. În vorbirea naturală, distincţia între referirea lingvistică şi referirea praxiologică se realizează deseori prin distincţia infinitiv scurt/ infinitiv lung sau supin : „a tăia" sau *a tăia* faţă de {tăierea}, {tăiatul.}

acest caz prin {a distinge * *a1*} sau în a distinge între mai mult de două elemente (vom marca acest caz prin {a distinge** *a1*}). Atunci cînd distincția constă în separarea a două elemente, acestea sînt complementare în raport cu întregul. Dintre distincțiile discutate în § **1.0.**, distincțiile teorie/ aplicație și cunoaștere/ practică sînt distincții de tipul {a distinge* *a1*}. Distincțiile acțiune/ interacțiune/ etc., sintaxă/ semantică/ pragmatică/ etc., limbaj al stării/ limbaj al transformării/ limbaj al acțiunii/ limbaj al normei/ etc. sînt distincții de tipul {a distinge** *a1*} între mai mult de două, mai mult de trei, respectiv mai mult de patru elemente, dintre care am ales spre examinare exclusiv două, exclusiv trei, respectiv exclusiv patru elemente, rezervînd precizarea celorlalte unor cercetări ulterioare.

1.1.7. Operația de separare a unui obiect abstract în mai multe elemente, pe care am marcat-o {a distinge *a*}, poate fi modelată prin acțiuni de separare a unui obiect concret în mai multe elemente. Exemple de asemenea acțiuni sînt : {a desface}, {a hotărnici}, {a cerne}, {a filtra}, {a presa}, {a stoarce}, {a coji}, {a goli} etc.

În cadrul acestora, {a rupe}, {a tăia}, {a desface}, {a hotărnici}, {a goli} pot fi deopotrivă separări fără abandonarea vreunui element (modele pentru {a distinge *a1*}) și separări cu abandonarea unor elemente (modele pentru {a distinge *a2*}). {A cerne}, {a filtra}, {a presa}, {a stoarce}, {a coji} par, în schimb, a fi mai degrabă modele posibile pentru {a distinge *a2*}.

Operația {a distinge *b*} poate fi modelată prin acțiuni ca : {iluminarea unui obiect concret din direcții diferite}, {punerea, așezarea obiectului concret într-o altă poziție în altă lumină}, {învîrtirea, răsucirea obiectului concret pe toate fețele} etc.

1.2. Pe baza distincțiilor (1—5) putem subîmpărți semiotica după cum o indică figura nr. 3.

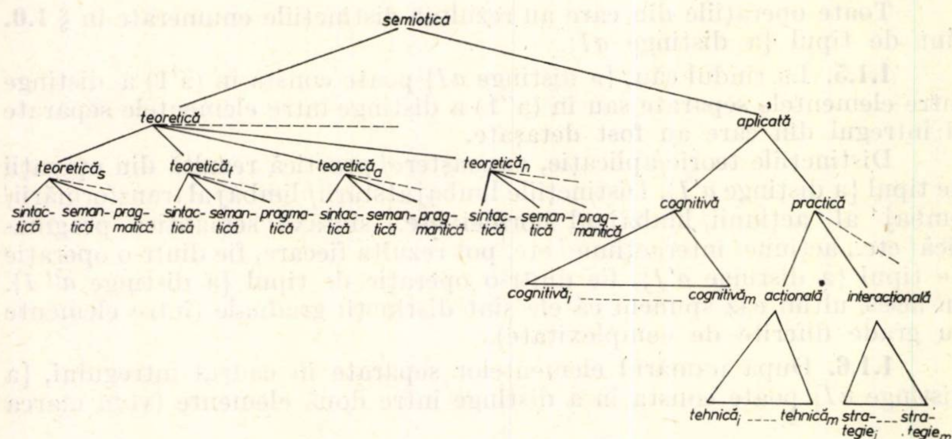

Fig. 3

În figura nr. 3 prezentăm 12 tipuri de teorii semiotice, pentru care propunem, ca nume prescurtate, numele : sintaxa$_s$, semantica$_s$, pragmatica$_s$, sintaxa$_t$, semantica$_t$, pragmatica$_t$, sintaxa$_a$, semantica$_a$, pragmatica$_a$,

sintaxa$_n$, semantica$_n$, pragmatica$_n$. În figură, prezentăm, de asemenea, trei clase mari de aplicaţii : aplicaţiile cognitive, aplicaţiile acţionale (pe care le vom numi *tehnici*) şi aplicaţiile interacţionale (pe care le vom numi *strategii*).

După cum se poate remarca, în subclasificarea teoriilor semiotice am recurs exclusiv la distincţii intrasemiotice, pe cînd în subclasificarea aplicaţiilor am recurs exclusiv la distincţii extrasemiotice.

Tipurile teoretice sînt tipuri absolute.

Tipurile aplicative sînt tipuri relative. Pentru a le subîmpărţi în continuare trebuie specificat tipul de teorie care le întemeiază. Vom prezenta o schiţă de subîmpărţire a aplicaţiilor cognitive şi a strategiilor în figura nr. 4. Nu vom întreprinde în cadrul acestei lucrări o subîmpărţire a tehnicilor din motive care vor deveni clare cititorului la lectura § 2.

În figura nr. 4 prezentăm 12 subtipuri de aplicaţii cognitive şi 4 subtipuri de strategii.

Am numit aplicaţiile cognitive întemeiate pe o teorie$_s$ aplicaţii *descriptive (descripţii)*, aplicaţiile cognitive întemeiate pe o teorie$_t$ aplicaţii *istorice*, aplicaţiile cognitive întemeiate pe o teorie$_a$ aplicaţii *praxiologice* şi aplicaţiile cognitive întemeiate pe o teorie$_n$ aplicaţii *deontice*.

Cele 12 subtipuri de aplicaţii cognitive sînt : sintaxa descriptivă, semantica descriptivă, pragmatica descriptivă, sintaxa istorică, semantica istorică, pragmatica istorică, sintaxa praxiologică, semantica praxiologică, pragmatica praxiologică, sintaxa deontică, semantica deontică, pragmatica deontică.

Spre deosebire de aplicaţiile cognitive, în cazul cărora fiecare dintre cele 12 tipuri de teorii poate funcţiona ca temei, considerăm că strategiile — aplicaţii interacţionale — nu pot fi întemeiate decît de o teorie pragmatică, întrucît numai într-o teorie pragmatică este avută în vedere şi o clasă de agenţi : utilizatorii de semne.

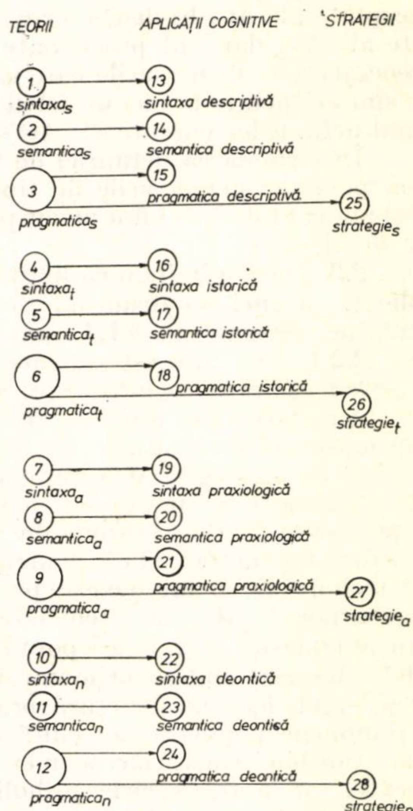

Fig. 4

De aceea, din subîmpărţirea strategiilor au rezultat exclusiv 4 tipuri : strategie$_s$ (strategie întemeiată pe o pragmatică$_s$), strategie$_t$ (strategie întemeiată pe o pragmatică$_t$), strategie$_a$ (strategie întemeiată pe o pragmatică$_a$), strategie$_n$ (strategie întemeiată pe o pragmatică$_n$).

Nu ne este clară în momentul de faţă relaţia dintre aplicaţii cognitive şi strategii, dar ni se pare evident că strategiile pot beneficia de

rezultatele obţinute într-o serie de aplicaţii cognitive. Vom spune că strategiile sînt *întemeiate* de o teorie şi *influenţate* de alte aplicaţii.

2.1. În cele ce urmează, vom adopta ca definiţie iniţială a analizei contrastive definiţia următoare : *Analiza contrastivă (AC) este o ramură a lingvisticii aplicate, care vizează optimizarea predării limbilor străine, prin dirijarea influenţei exercitate de interiorizarea limbii materne asupra deprinderii de către individ a unei a doua limbi.*

Definiţia aceasta nu ne aparţine. Ea este o „definiţie-robot" în care am încercat să inserăm cît mai mult din ceea ce se gîndeşte curent, explicit sau implicit, cu privire la AC, de către specialiştii în AC [7]. Ea nu are în vedere însă, nici pe departe, tot ce se efectuează curent, în mod implicit, în demersurile care se proclamă ca ţinînd de AC.

În fapt, credem că e utilă distincţia între a) demersurile pe care autorii lor le proclamă drept AC, dar care nu corespund definiţiilor comun acceptate ale AC, b) demersurile care corespund definiţiilor comun acceptate ale AC, dar sînt proclamate de autori ca aparţinînd altor tipuri de preocupări, c) demersurile care corespund definiţiilor curente ale AC, dar nu sînt etichetate în nici un fel de către autori şi d) demersurile care corespund definiţiilor curente ale AC şi sînt proclamate de către autori ca AC.

În formularea definiţiei de mai sus a AC, noi am avut în vedere în mod prioritar demersurile de tip d) şi c), mai puţin demersurile de tip b) şi am căutat să evităm pe cît posibil luarea în consideraţie a demersurilor de tip a).

2.2. Dacă admitem că lingvistica aplicată este o ramură a semioticii aplicate, atunci, confruntînd definiţia iniţială a AC cu subîmpărţirea semiotică propusă în § **1.2.**, putem spune următoarele :

2.2.1. Aşa cum este îndeobşte definită, AC (a) *nu este o teorie;* (b) *nu este o aplicaţie cognitivă;* (c) *nu este o tehnică;* (d) *este o strategie.*

Ancorarea AC printre celelalte demersuri semiotice ne apare a fi, prin natura ei de strategie, de cel puţin două naturi :

a) Ca strategie, AC se întemeiază pe cel puţin o teorie semiotică, de cele mai multe ori pe o combinaţie de teorii semiotice. Cînd se vorbeşte despre eclectism ca atitudine definitorie pentru specialistul în AC, se are în vedere tocmai faptul că, pentru rezolvarea sarcinilor care-i stau în faţă, AC trebuie să se întemeieze pe mai multe teorii. Practic, majoritatea încercărilor de AC sînt întemeiate pe pluriteorii psiholingvistice (cu structura pragmatică lingvistică populară sau cultă + psihologie populară sau cultă). Mai rare sînt cazurile în care AC se întemeiază pe pluriteorii psiho-socio-lingvistice (cu structură pragmatică lingvistică populară sau cultă + psihologie populară sau cultă + sociologie populară sau cultă). Tatonarea posibilei constituiri a unei interteorii ne întîmpină în unele studii recente, iar o transteorie psiholingvistică sau psihosociolingvistică nu poate fi încă imaginată.

b) Ca strategie, AC intersectează alte strategii (cum ar fi pedagogia, poate şi unele dintre strategiile compensatorii dedicate surdo-muţilor, nevăzătorilor etc). Cei care vorbesc despre „analize lingvistice amendate", despre „gramatici pedagogice" au în vedere asemenea intersecţii.

[7] Cf. Nickel—Wagner (1968), Nemser—Slama-Cazacu (1970), Nemser (1971), Chiţoran 1974).

Fiind o strategie, AC se întemeiază în mod necesar pe o teorie pragmatică (cf. § **1.2.**).

Faptul că teoriile semiotice pe care se întemeiază AC sînt de tip pragmatic este cel care dă socoteală de posibilitatea combinării lor cu teorii psihologice sau sociologice în pluri-inter- sau transteorii (cf. § **1.2.**).

Dacă cele spuse de noi sînt acceptate, atunci rezultă că nu se poate vorbi despre **sintaxă contrastivă*, **semantică contrastivă* (pentru că teoriile sintactice și semantice nu sînt niciodată suficiente pentru a întemeia AC), ci exclusiv despre *pragmatică contrastivă* (în accepția ,,teorie pragmatică care întemeiază AC").

Rezultă de asemenea că *pragmatica contrastivă* și *analiza contrastivă* numesc demersuri diferite. Pragmatica contrastivă este o teorie, analiza contrastivă este o strategie. Mai exact, pragmatica contrastivă este temeiul teoretic al analizei contrastive.

2.2.2. Obiectivul AC este prezentat în definiția inițială sub specia transformării, a schimbării.

Conform definiției respective, AC vizează deprinderea unei limbi, cu alte cuvinte trecerea de la un sistem semiotic unic (al limbii sursă) la un suprasistem semiotic (care integrează sistemul limbii sursă cu sistemul limbii țintă). Această trecere comportă ca etape intermediare un sistem semiotic disturbat al limbii sursă (sub influența limbii țintă), două sisteme semiotice disturbate (al limbii sursă și al limbii țintă), diferite sisteme aproximative. Am reprezenta aceste etape (transformări parțiale) în modul următor :

Figura nr. 5 are în vedere cazul particular în care limba sursă este limba maternă (am

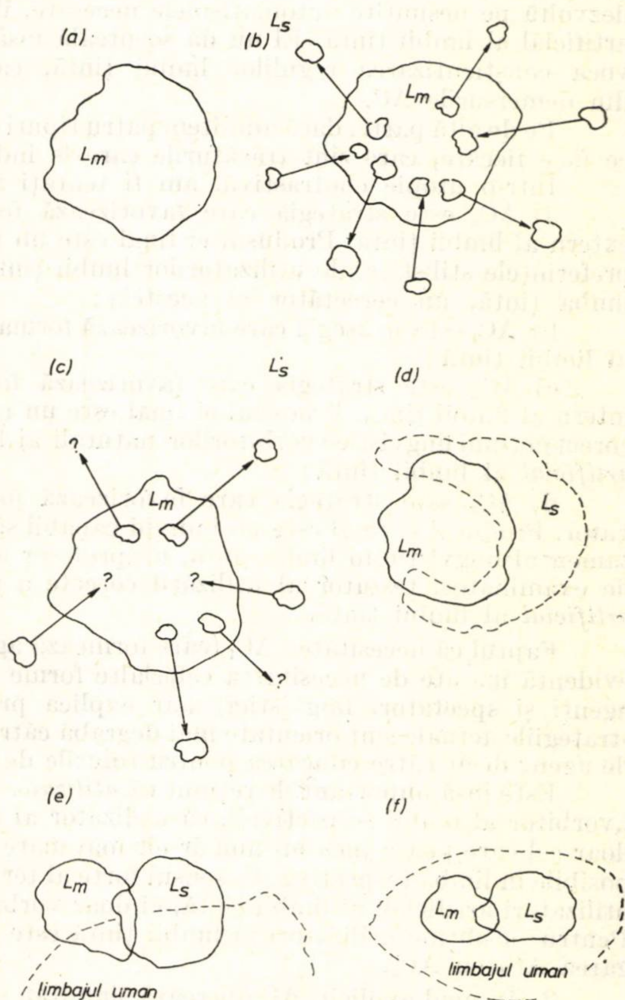

Fig. 5

marcat-o prin L_m), iar limba ţintă este o limbă străină (am marcat-o prin L_s).

Cele spuse mai sus sugerează că, în termenii clasificării operate în § **1.2.**, AC este o strategie$_t$, cu alte cuvinte o strategie întemeiată pe (cel puţin) o pragmatică$_t$. O vom marca în cele ce urmează AC_t.

Dar poate că AC_t este numai una dintre strategiile posibile într-o situaţie de bilingvism provocat sau optimizat (de formare sau ameliorare prin predare a unui utilizator *artificial* al limbii ţintă).

Poate că, alături de AC_t, s-ar putea imagina şi o AC_s, o AC_a, o AC_n — unde AC_s ar fi o strategie$_s$ întemeiată pe (cel puţin) o pragmatică$_s$, AC_n ar fi o strategie$_n$ întemeiată pe cel puţin o pragmatică$_n$.

La o privire mai atentă, cazul în care AC este exclusiv o AC_t pare a corespunde mai degrabă unei AC behavioriste, întemeiate pe exerciţii, care fără a fi interiorizate de cel căruia i se predă astfel limba străină, îi dezvoltă pe nesimţite automatismele necesare, îl transformă în utilizator artificial al limbii ţintă. El nu dă socoteală însă de încercările de a provoca conştientizarea regulilor limbii ţintă, care caracterizează multe din demersurile AC.

Pe de altă parte, dacă admitem patru tipuri de AC, se pune problema : ce face fiecare, care sînt trăsăturile care le individualizează.

Într-o utopie contrastivă, am fi tentaţi să spunem următoarele :

a) AC_s este strategia care favorizează formarea unui observator extern al limbii ţintă. Produsul ei final este un individ capabil să descrie preferinţele stilistice ale utilizatorilor limbii ţintă, un *auditor artificial* în limba ţintă, un cercetător al acesteia ;

b) AC_t este strategia care favorizează formarea unui *vorbitor artificial* al limbii ţintă ;

c) AC_a este strategia care favorizează formarea unui observator intern al limbii ţintă. Produsul ei final este un individ capabil să atribuie corect acţiuni lingvistice vorbitorilor naturali ai limbii ţintă, un *ascultător artificial* al limbii ţintă ;

d) AC_n este strategia care favorizează formarea unui supraobservator. Produsul ei final este un individ capabil să evalueze corect comportamentul lingvistic în limba ţintă, un profesor de limbă străină în sensul de examinator, testator al utilizării corecte a acesteia, un *supraauditor artificial* al limbii ţintă.

Faptul că necesitatea AC_t (care formează agenţi lingvistici) a devenit evidentă înainte de necesitatea celorlalte forme de AC (care produc anti-agenţi şi spectatori lingvistici) s-ar explica prin aceea că, în general, strategiile actuale sînt orientate mai degrabă către educarea pentru rolurile de agent decît către educarea pentru rolurile de anti-agent sau spectator.

Este însă important de reţinut că *utilizator al unei limbi* nu înseamnă „vorbitor al limbii respective", că utilizator al unei limbi poate fi numit doar cel care poate juca un număr cît mai mare dintre rolurile lingvistice posibile în limba respectivă. În sensul forte al termenului, AC_t nu formează utilizatori artificiali ai limbii ţintă, ci doar vorbitori artificiali ai acesteia. Pentru a obţine utilizatori ai limbii ţintă este necesară cel puţin conjugarea AC_t cu AC_a.

3. În mod explicit, AC operează simultan cu două mulţimi de semne (limba sursă şi limba ţintă). În mod implicit, AC operează deseori cu două

mulţimi de obiecte („lumea" asociată cu limba maternă şi „lumea" asociată cu limba străină) şi cu două mulţimi de utilizatori de semne (utilizatorii naturali ai limbii sursă şi utilizatorii naturali ai limbii ţintă).

În clasificarea generală a demersurilor semiotice prezentată în § 1.2. nu am avut în vedere o asemenea posibilitate.

Vom da socoteală de ea prin introducerea distincţiei suplimentare : (6) *semiotica cu domeniu omogen/ semiotica cu domeniu eterogen.*

Înţelegem prin semiotică cu domeniu omogen :

a) sintaxa care abordează o singură mulţime de semne ;

b) semantica care abordează o singură mulţime de semne şi o singură mulţime de obiecte ;

c) pragmatica care abordează o singură mulţime de semne, o singură mulţime de obiecte şi o singură mulţime de utilizatori de semne. Înţelegem prin semiotica cu domeniu eterogen :

a) sintaxa care abordează două sau mai multe mulţimi de semne ;

b) semantica care abordează două sau mai multe mulţimi de semne şi/ sau două sau mai multe mulţimi de obiecte ;

c) pragmatica care abordează două sau mai multe mulţimi de semne şi/ sau două sau mai multe mulţimi de obiecte şi/ sau două sau mai multe mulţimi de utilizatori de semne.

Vom prezenta subtipurile care rezultă din introducerea distincţiei (6) în figura nr. 6. Marcăm prin ± faptul că, în subtipul respectiv, sînt abordate două mulţimi diferite de semne, de obiecte sau de utilizatori (în funcţie de coloana în care apare ±).

subtipuri		semne	obiecte	utilizatori de semne
sintaxă	1			
	2	+		
semantică	3			
	4	+		
	5		+	
	6	+	+	
pragmatică	7			
	8	+		
	9		+	
	10			+
	11	+	+	
	12	+		+
	13		+	+
	14	+	+	+

Fig. 6

În figura de mai sus, tipurile *1*, *3* şi *7* sînt tipuri de semiotică cu domeniu omogen. Celelalte tipuri sînt tipuri de semiotică cu domeniu eterogen.

Prin combinarea partiţiei reprezentate în figura nr. 6 cu partiţia reprezentată în figura nr. 3 vom obţine un total de 14 subtipuri pentru semiotica teoretică$_s$, 14 subtipuri pentru semiotica teoretică$_t$ ş.a.m.d. Celor 12 subtipuri teoretice distinse în figura nr. 3 le corespund acum, datorită introducerii distincţiei (6), 56 subtipuri teoretice.

Prin combinarea partiţiei reprezentate în figura nr. 6 cu partiţia aplicaţiilor semiotice reprezentată în figura nr. 4, celor 56 subtipuri teoretice le vor corespunde 56 aplicaţii cognitive, iar celor 32 subtipuri teoretice pragmatice (8 subtipuri de pragmatică$_s$, 8 subtipuri de pragmatică$_t$ ş.a.m.d.) le vor corespunde 32 subtipuri de strategii.

Rezervăm termenii de *tipologie*, *tipologic* pentru referirea la teoriile cu domeniu eterogen. Rezervăm termenii *comparat*, *comparativ* pentru referirea la aplicaţiile cognitive cu domeniu eterogen. Rezervăm termenul *contrastiv* pentru referirea la strategiile întemeiate pe tipologii.

Propunem să numim *lingvistică contrastivă* ansamblul compus din tipologia lingvistică pragmatică + aplicaţiile ei comparative + strategiile contrastive.

Tipologia lingvistică pragmatică se subdivide în tipologie lingvistică pragmatică$_s$, tipologie lingvistică pragmatică$_t$, tipologie lingvistică pragmatică$_a$, tipologie lingvistică pragmatică$_n$ etc.

Aplicaţiile comparative ale tipologiei lingvistice pragmatice sînt : pragmatica lingvistică descriptivă comparată, pragmatica lingvistică istorică comparată, pragmatica lingvistică praxiologică comparată, pragmatica lingvistică deontică comparată etc.

În afară de AC, lingvistica contrastivă include strategiile de compensare lingvistică şi strategiile de recuperare lingvistică (în cazul uitării unei limbi).

Tipologiile lingvistice pragmatice care întemeiază AC se încadrează în subtipurile *8*, *11*, *12* sau *14* din figura nr. 6.

Vom distinge, aşadar, 4 tipuri de AC [8] :

a) o AC care vizează două mulţimi de semne, o mulţime de obiecte şi o mulţime de utilizatori de semne. Este cazul strategiilor de optimizare a deprinderii naturale a două limbi într-o comunitate bilingvă în care celor două limbi nu le sînt asociate *Weltanschauung*-uri diferite ;

b) o AC care vizează două mulţimi de semne, două mulţimi de obiecte şi o mulţime de utilizatori de semne. Este cazul strategiilor de optimizare a deprinderii naturale a două limbi într-o comunitate bilingvă în care celor două limbi li se asociază *Weltanschauung*-uri diferite ;

c) o AC care vizează două mulţimi de semne, o mulţime de obiecte şi două mulţimi de utilizatori. Este cazul strategiilor de optimizare a deprinderii artificiale a unei a doua limbi, X, într-o comunitate ai cărei membri au acelaşi *Weltanschauung* cu utilizatorii naturali ai limbii X.

d) o AC care vizează două mulţimi de semne, două mulţimi de obiecte şi două mulţimi de utilizatori de semne. Acesta este cazul clasic de AC, care a stat în centrul consideraţiilor noastre.

[8] Varietatea cazurilor luate în considerare în sinteze fundamentale consacrate plurilingvismului de autori ca Weinreich (1953), Haugen (1956) ar putea fi, parţial, dominată cu ajutorul acestei distincţii.

REFERINŢE

DUMITRU CHIŢORAN, ,,The contrastive hypothesis in second language acquisition'' (în) *Further developments in contrastive studies*, The Romanian-English Contrastive Analysis Project, Bucharest University Press, 1974, p. 49–63.

SANDA GOLOPENŢIA ERETESCU, ,,Elemente praxiologice şi pragmatice relevante pentru o tipologie a informatorilor'', REF XXII (1977a), 1, p. 15–29.

,,Actes de parole et praxiologie'', RRL XXII (1977 b), 3, p. 371–378.

EINAR HAUGEN, *Bilingualism in the Americas: A bibliography and research guide*, Publication of the American Dialect Society, 1956.

HANS-HEINRICH LIEB, ,,On Subdividing Semiotic'' (în) Jehoshua Bar-Hillel, Ed. *Pragmatics of Natural Languages*, Dordrecht, Holland, 1971, p. 94–119.

CHARLES MORRIS, *Signs, Language, and Behavior*, Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall, Inc., 1946.

WILLIAM NEMSER, ,,Recent trends in contrastive linguistics'' (în) R. Filipovic, Ed. *Zagreb Conference on English Contrastive Projects*, Zagreb, 1971, p. 11–30.

W. NEMSER and T. SLAMA-CAZACU, ,,A contribution to contrastive linguistics (A psycholinguistic approach: contact analysis)'', RRL XV (1970), 2, p. 101–128.

G. NICKEL and K. J. WAGNER, ,,Contrastive linguistics and language learning'' IRAL, VI (1968), 3, p. 233–255.

JEAN PIAGET, ,,L'épistémologie des relations interdisciplinaires'' (în) *L'interdisciplinarité. Problèmes d'enseignement et de recherche dans les universités*, Centre pour la recherche et l'innovation dans l'enseignement, Publications de l'OCDE, 1972, Paris, p. 131–144.

THOMAS A. SEBEOK, *Contributions to the Doctrine of Signs*, Indiana University, Bloomington and The Peter De Ridder Press, Lisse, 1976.

URIEL WEINREICH, *Languages in contact, findings and problems*. New York, 1953.

Contrastive analysis and semiotics

(A b s t r a c t)

Starting from the distinctions theory/application, language of state/ language of change language of action/ language of norm/ etc., syntax/ semantics/ pragmatics/ etc., knowledge/ praxis, action/ interaction, the author draws up a typology of possible semiotics and defines, on its basis, contrastive analysis and contrastive linguistics. Contrastive analysis is neither a theory, nor a cognitive application, nor a technique. Contrastive analysis is a strategy grounded on a typological pragmatic theory. One can distinguish between a static contrastive analysis (training artificial hearers in the target language), a dynamic contrastive analysis (training artificial speakers in the target language), a praxiologic contrastive analysis (training artificial listeners in the target language), and a deontic contrastive analysis (training artificial superhearers in the target language). Contrastive linguistics is the ensemble composed of linguistic pragmatic typologies, comparative applications, and contrastive strategies.

Octombrie 1977

Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice
Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

LOUIS MOURIN

LA RÉÉLABORATION STRUCTURELLE DES SYSTÈMES ROMANS DE CONJUGAISON DU PARFAIT

Les parlers romans présentent des façons diverses de conjuguer les parfaits à radical régulier et irrégulier[1]. Certes cette variété est partiellement due aux évolutions phonétiques ; pourtant celles-ci n'y ont eu — ou ne devraient avoir — qu'une influence limitée. Par contre les actions analogiques ont joué un rôle important dans la constitution des systèmes romans auxquels a abouti celui du latin parlé.

Ces actions, la première partie de la présente étude voudrait non seulement les préciser, mais surtout donner une description synthétique de leurs causes. Souvent, en effet, les explications des faits non phonétiques sont restées isolées dans l'étude historique d'une langue déterminée, et sont dispersées au gré des phénomènes divers qui en résultent. Il paraît opportun de tenter d'en dégager une vue d'ensemble, de préciser les tendances auxquelles ces réactions humaines obéissent, et l'importance relative de chacune de celles-ci. Une telle perspective pan-romane et la comparaison des faits permettent de juger de la vraisemblance de certaines explications, de leur conférer une force probante accrue, mais aussi d'en proposer de nouvelles, voire d'y ranger certains phénomènes attribués parfois antérieurement à des évolutions phonétiques qui semblent mal fondées.

La deuxième partie regroupera les éléments de la conjugaison qui ont été affectés par ces actions analogiques, et décrira surtout la portée structurelle qu'elles ont eue, ce dans une perspective pan-romane.

La troisième partie précisera dans quelle mesure et en quoi chaque langue a innové, et esquissera donc, quant à ces réfections, la typologie propre de chacune d'elles, voire les tendances de certaines zones.

Les parlers qui serviront de base à la présente étude sont les trois langues de la péninsule ibérique, l'ancien provençal et le français, les deux dialectes romanches, le toscan, l'ancien sarde et le roumain.

[1] La construction des radicaux irréguliers a fait l'objet d'une étude antérieure (cf. *Rejets et analogies dans la structuration des radicaux des parfaits irréguliers romans,* dans RRL XIX (1974), p. 191—217). Il ne sera question ici ni de la régularisation synchronique des radicaux issus, historiquement, de parfaits forts latins (p. ex. 3. **nascuit* → roum. 3. *născu* : cf. ind. 1. *nasc*), ni des modifications conditionnées des radicaux irréguliers : celles liées au déplacement de l'accent (p. ex. roum. 3. *rămase* mais 2. *rămăseşi),* à l'accent et aux sons voisins (p. ex. roum. 2. *întorseşi* mais 3. *întoarse)* ou à la finale absolue (p. ex. prov. 4. *vsubem* mais 3. *saup,* port. 4. *fizemos* mais 1. *fiz).*

I. LES RÉFECTIONS D'ORIGINE ANALOGIQUE

Les réfections analogiques qui se sont exercées dans la conjugaison au parfait témoignent de trois actions :

a) L'action d'un autre paradigme : une identité entre une ou plusieurs personnes de deux paradigmes distincts entraîne l'identité d'autres personnes ;

b) L'action au sein d'un paradigme : il s'agit d'une assimilation entre certaines personnes;

c) L'action exercée par d'autres formes verbales.

A. ACTIONS D'UN AUTRE PARADIGME

Une similitude partielle entre des paradigmes distincts détermine l'extension de certaines formes d'un type à l'autre. Il peut s'agir d'une assimilation accentuelle entre types différents (1°), mais surtout d'une action causée par l'identité soit entre les personnes 2., 4. et 5. (2°), soit de la seule personne 2. (3°), soit de celle des trois personnes du singulier (4°).

1°. Uniformisation accentuelle

Il y eut, à un stade premier, une action des parfaits à radical irrégulier sur ceux de type *-didit*. Le latin classique avait, pour ce type, un système à triple accentuation : 1. et 3. ***véndidi(t)***, 2. et 5. ***vendidísti(s)***, 4. et 6. ***vendídimus***, ***vendíderunt***. Cette triple accentuation a été réduite à une alternance simple, mais selon deux systèmes différents : l'un pour le sarde seul (§ 1), le second pour les autres langues romanes (§ 2), et ce, dans les deux cas, par similitude aux autres parfaits à radical irrégulier.

[§ 1] Le sarde ancien conservait une oscillation de l'accent tant pour les parfaits de la conjugaison III à radical régulier (3. ***véndit*** 5. ****vendístis)*** que pour les parfaits irréguliers (3. ***bénnit*** 5. ****bennístis)***. C'est le type accentuel 1. ***bénni*** 3. ***bénnit*** 4. ***bénnimus*** (anc. roumain *vinemu* : cf. n. 36) 6. ***bénnerunt*** qui a déterminé l'action de 1. ***véndi*** 3. ***véndit*** sur 4. ***véndimus*** (≠ ***vendí(di)mus)*** et sur 6. ***vénderunt*** (≠ ***vendíderunt)***.

[§ 2] Au stade latin des autres langues romanes, le type irrégulier tel que celui de 6. ***vénerunt*** 1. ***véni*** 3. ***vénit*** ≠ 2. ***venísti*** 5. ***venístis*** 4. ****venímus*** a déterminé le paradigme : 6. ***vendíderunt*** → 1. ****vendídi*** 3. ****vendídit***, et d'autre part 2. ***vendidísti*** 5. ***vendidístis*** → 4. ****vendidímus***.

2°. Similitude entre les personnes 2., 4. et 5.

Il s'agit surtout de la similitude, d'une part, du paradigme de *dedit* ou de ses successeurs romans, et d'autre part, de celui des parfaits réguliers de la conjugaison III du type **vendídit*. Cette similitude peut s'étendre à la fois aux personnes 1. 3. et 6. : il y a alors soit modification de la voyelle d'élargissement (c'est ce qui se fait dans une partie de la Romania : § 3), soit modification de cette voyelle et addition d'une consonne de terminaison (c'est ce qui s'opère en toscan : § 4). Ce n'est que sur la seule personne 3. (et éventuellement 6.) que s'exerce la modification vocalique et consonantique en romanche (§§ 5, 6).

Cette même similitude entre les personnes 2., 4. et 5. (et 1.) existe entre les paradigmes réguliers des conjugaisons III et II (en *-ire)* en engadinois ancien : il en résulte une extension des terminaisons des personnes 3 et 6. de III à la conjugaison II, et inversement de la terminaison de la personne 1. de II à la conjugaison III (§ 7).

[§ 3] Le type **vendídit* doit avoir persisté en toscan et en portugais-castillan [2]. Par contre il est passé au type **vendĕdit* dans les zones du gallo-catalan et du romanche, soulignant ainsi l'oscillation de l'accent : le changement de voyelle s'est fait en raison de l'identité (avant l'unification accentuelle) entre les personnes 2., 4. et 5. de ce type et le verbe simple *dedit :* 2. *dedisti* = *vendidísti*, 4. **dedemus* = **vendidímus* 5. *dedistis* = *vendidístis ;* d'où 2. *dedi* → **vendédi*, 3. *dedit* → **vendédit*, 6. *dederunt* → **vendéderunt*. A ce type latin remontent prov. 1. *vendiei* 3. *vendẹt* 6. *vendẹron*, a. franç. 1. *vendi* 3. *vendiet* 6. *vendieren*, cat. 1. *bati* 3. *batẹ* 6. *batẹren*, a. sursilvain 1. *vendi* [3] 3. **vendé (→ vendet :* § 6), a. engadinois 1. **vendí* [4] *(→ vendick :* § 7).

[§ 4] En toscan se poursuit l'action du type *dette* [5] sur le paradigme 1. *vendei* 3. *vendé* 6. *venderono :* 2. *desti* = *vendesti*, 4. *demmo* = *vendemmo* 5. *deste* = *vendeste*, d'où 1. *detti* → *vendetti*, 3. *dette* → *vendette*, 6. *dettero* → *vendettero* [6].

[§ 5] Les deux parlers romanches partagent partiellement le phénomène observé en toscan. En engadinois ancien : 2. **dist* = *vendist* [7], 4. **dischen* = *vendischen*, 5. *disches* = *vendisches ;* d'où 3. *det (≠ dedit ;* ← *stet)* → *vendet* (≠ **vendedit*⟩ **vendé)* et 6. *detten* (← *stetten)* → *vendetten*.

[§ 6] En sursilvain ancien, l'action se limite à la personne 3. [8] :

[2] En toscan — où s'est exercée ultérieurement l'action des formes *detti...* et *diedi...* (§ 4) — il semble que le type originel ait été **vendídit* (1. *vendei*, 3. *vendé* 5. *venderono)*. Et il en aura été de même en portugais (1. *vendi* 3. **vendé* (→ *vendeu)* 6. *venderam)*.

Partir, pour ces deux langues, de **vendídit* c'est supposer ultérieurement un remplacement à 1., 3. et 6. de la diphtongue (toscan 3. *vendiede)* ou du timbre ouvert (portugais **vendẹ-u)* par le *é* fermé, et ce sous l'influence des personnes 2., 4. et 5. (toscan 2. *vendẹsti...* portugais 5. *vendestes...*). Or une telle action unificatrice de 2., 4. et 5. s'harmonise mal, d'une part, avec l'action différenciatrice exercée par ces personnes en latin (§ 3), en toscan (§ 4) et en romanche (§§ 5, 6), et, d'autre part, l'action unificatrice subie précisément par ces personnes (toujours 5., souvent 4., parfois 3.) et due, inversement, soit à 3. et 6. (ancien provençal : § 28 ; catalan : § 29, engadinois moins ancien : § 27), soit à 1. (engadinois ancien : § 16), soit à 1. et 2. (français moderne : §§ 17, 46 ; et castillan moderne : § 45).

En castillan, il est exclu de faire remonter les formes 3. *vendió* 6. *vendieron* au type * *vendĕdit*, ce en raison de l'absence de fermeture de *e* en *i (vendieron)* et de *o* en *u (volvieron)*, ainsi qu'elle s'opère à la conjugaison II (6. *pidieron, durmieron)*. En castillan, c'est aussi le type *vendidit* qui est à l'origine du paradigme de la conjugaison III, mais celui-ci a subi une action analogique (§ 11).

[3] 1. **vendĕdi*⟩ *vendi ;* cf. **intĕgrum*⟩ *entir*, adj. en *-ir;* mais **vendídi*⟩ **vendei* (pas de métaphonie : cf. *viginti*⟩ *vegn)*.

[4] 1. **vendĕdi*⟩ **vendĕ (→ vendíck) ;* cf. *hĕri*⟩ anc. *hijr* (mod. *her)*, *intellĕgere*⟩ anc. *inclijr*, **veclum* anc. *vijgl* (mod. *vegl) ;* mais **vendídi*⟩ **vendai* (pas de métaphonie : *viginti*⟩ *vainch)*.

[5] Dû à *stette*, lui-même analogique : cf. *Rejets...*, *l.c.*, pp. 199, 210.

[6] Aussi, dans l'ancienne langue, action du type *diede* (⟨*dedit) ;* 1. *vendiedi* 3. *vendiede.*

[7] Pour l'origine, non phonétique, du *i* à 2., 4. et 5., cf. § 16.

[8] La personne 2. n'est pas attestée. Pour la personne 6. *denan* et *vendenan*, cf. § 57. Précisons qu'on ne peut voir une action du résultat attendu 3. **vendè* (⟨ **vendedit)* sur cette même personne de la conjugaison II : *durmè*. En effet, le timbre *è* de *durmè* est phonétique, et remonte à *-*iut ;* cf. (avec *l* vélaire) *aprilem*⟩ *avrel*, *subtile*⟩ *satel*, aussi *filium*⟩ *fegl*, *vineam*⟩ *vegna*. Les personnes 4., 5. et 6. étaient respectivement 4. = 6. *vẹndenan durminan*, 5. *vendeschas* **durmischas*.

4. **denan* = *vendenan* 5. **deschas* = *vendeschas*; d'où 3. *det* (≠ *dedit*; ← *stet*) → *vendet* (≠ **vendedit*> **vendè*) [9].

[§ 7] En engadinois ancien, il y a identité de la voyelle d'élargissement *i* aux personnes 2., 4. et 5. des conjugaisons III (où elle est analogique : § 16) et II (où elle est phonétique) : 2. *vendist* = *durmist*, 4. *vendischen* = *durmischen*, 5. *vendisches* = *durmisches*. Cette identité détermine une extension à 3. et 6. des terminaisons *-t* et *-tten* des verbes de la conjugaison III (§ 5) à ceux de la conjugaison II : 3. *vendet* → *durmit* (≠ *-ivit*), 6. *vendetten* → *durmitten*. Inversement, à la personne 1., la terminaison consonantique, notée *-ck*, de la conjugaison II (*-ick*<*-i(v)i*) s'introduit à III : 1. *durmick* → *vendick* (≠ **vendedi*> **vendi*) [10].

3°. Similitude entre les personnes 2.

Dans la péninsule ibérique, le timbre de la voyelle d'élargissement des parfaits irréguliers est, aux personnes 4. et 5. et aussi, en portugais et en castillan, à 6., respectivement *é* fermé (catalan ancien 5. *pogués*), *è* ouvert (portugais *pudęstes*) et la diphtongue *ie* (castillan ancien *pudiestes*). Ces timbres sont d'origine analogique (≠ *-istis*). En catalan, il s'agit de celui des parfaits réguliers de la conjugaison III (5. *batés* : type **vendedit* : § 3) ; mais en portugais-castillan (qui maintiennent le type **vendidit* : cf. n. 2), c'est le timbre du paradigme des successeurs de *dedit* (portugais 5. *dęstes*, castillan ancien 5. *diestes*) [11]. L'extension de ces timbres à tous les parfaits irréguliers est due à l'identité, entre paradigmes modificateurs et modifiés, de la voyelle d'élargissement de la personne 2., dont le timbre est plus fermé, c'est-à-dire en *i*. Une telle action du type **vendedit* se fait directement en catalan (§ 8) ; celle du type *dedit* se sera opérée via le type *stetit* en portugais (§ 9) et en castillan (§ 10).

[§ 8] En catalan ancien, l'identité à 2. entre le type régulier *batist* (< *-isti*) et les parfaits irréguliers, p. ex. *poguist* (< *potuisti*) entraîne la propagation du timbre *é* fermé de 4. et 5. (d'origine analogique, cf. § 29) : 4. *batęm* 5. *batęs* à tous les parfaits irréguliers : p. ex. 4. *poguęm* 5. *poguęs* [12].

[§ 9] En portugais ancien, le paradigme du successeur de *dedit* — devenu monosyllabique (§ 32) — a été 2. **diste* (<*dedisti* ; → *dęste* : cf. § 50) 4. *dęmos*, 5. *dęstes* 6. *dęrom* (<*dederunt*). On retrouve le radical en *d-* dans la forme la plus ancienne du successeur de *stetit* : 3. *estede* (→*esteve*[13]). L'identité de la voyelle d'élargissement à la personne 2. aura déter-

[9] En ancien provençal, il est possible que le *-t* de 3. *vendet* remonte au *-d-* de **vendedit* (cf. *nut*, *no(t)*, *gra(t)*, mais *cru*, *mercè*, *fe*, *pe*). Toutefois son maintien aura été favorisé par l'existence de la forme *det* (liée à *estet* ; cf. *prat*, *virtut*) : 2. *dęst* = *vendęst* (analogique : § 28), 4. *dęm* = *vendęm*, 5. *dętz* = *vendętz* (cf. *ibid.*) ; d'où 3. *det* → *vendet*.

[10] Dans l'ancienne langue, les verbes de la conjugaison I ont une conjugaison distincte de ceux de la conjugaison III : 1. *chantae* 3. *chantò* 6. *chantaun*. Ultérieurement ils seront conjugués comme ceux de la conjugaison III (§ 64).

[11] Je ne verrais donc pas l'origine du *è* ouvert portugais et de la diphtongue *ie* du castillan dans un déplacement de l'accent de la personne 6. : **habuèrunt* → port. *houvòram* cast. *hubieron*. Au sujet de ce déplacement de l'accent cf. n. 51.

[12] Ensuite catalan moderne : 1. *pogui* 2. *pogueres* 3. *pogué*, 4. *poguérem* 5. *poguéreu* 6. *poguéren* (anc. *pogren*). Il y a donc, en catalan, maintien du système latin, c'est-à-dire l'identité de la voyelle d'élargissement (*vend-*/ *potu-*)*isti*, *-imus*, *-istis*.

[13] Pour l'origine de cette forme — qui ne remonte pas à un **stetuisti* —, cf. *Rejets...*, *l.c.*, p. 193, n. 4, et p. 210.

miné celle des personnes 4., 5. et 6. : 2. * *diste* = * *estediste* (<*stetisti* ; → *estivę̀ste* : cf. § 50) ; d'où 4. *dęmos* → * *estedęmos* (→ *estivęmos*), 5. *dęstes* → * *estedęstes* (→ *estivęstes*), 6. *dẹrom* → * *estedẹrom* (→ *estivẹram*) [14]. Les autres parfaits irréguliers auront suivi ; p. ex. 2. * *estediste* = * *pudiste* (<*potuisti*), d'où 4. *pudęmos*, 5. *pudę̀stes* 6. *pudẹrom*.

[§ 10] Une même action analogique se sera produite en castillan ancien. Le paradigme du successeur de *dedit* était 2. *diste* (< *dedisti*) 4. *diemos* (§ 33) 5. *diestes* 6. *dieron* (<*dederunt*) ; et le successeur de *stetit* a aussi un radical en *-d-* : 3. *estiedo/estido* (passé ensuite à *estudo/estuvo* [15]). D'où, sur l'identité de la personne 2. *diste* = * *estediste* (< *stetisti* : → *estuviste*), les personnes : 4. * *estidiemos* 5. * *estidiestes* 6. * *estidieron* [16] (→ *estuviemos estuviestes estuvieron*). Les autres parfaits à oscillation d'accent auront suivi ; p. ex. : 2. *estediste* = *podiste*, d'où 4. *pudiemos* 5. *pudiestes* 6. *pudieron* ; aussi 2. *venist* 4. *viniemos* ... Cette introduction de la diphtongue *ie* se sera faite à l'époque où la loi de métaphonie (cf. § 11 et n. 22) joue encore, puisque les textes anciens différencient la personne 2. (*podist venist*) des autres (*pudiemos viniemos* ...) [17].

4°. Similitude entre les personnes 1., 2. et éventuellement 3.

Alors que le portugais a des voyelles d'élargissement distinctes pour les conjugaisons II et III (p. ex. *servimos* et *vendemos*), le castillan adopte la même diphtongue à ces deux conjugaisons : p. ex. anc. 4. *sirviemos* et *vendiemos*. Cette introduction de la diphtongue *ie* sera due à la similitude partielle (à 1., 2. et éventuellement 3.) avec les paradigmes — devenus identiques eux aussi — des deux seuls parfaits à radical monosyllabique et sans voyelle d'élargissement [18] : ceux des successeurs de *vidit* et de *dedit* [19].

[§ 11] Ceux-ci auront agi respectivement sur les parfaits des conjugaisons II et III, mais à des époques distinctes. Le paradigme de *vidit* — qui est assimilé à la conjugaison II en portugais et en provençal [20] — provoque l'introduction de la diphtongue *ie* dans la conjugaison II à l'époque où la fermeture métaphonique de la voyelle prétonique joue encore ; une telle généralisation poursuit l'identité des personnes 1., 2. et 3. : p. ex. 1. *vi* = *servi* 2. *vist* = *servist* 3. *vio* = *sirvió* (← *-*iut*) ; d'où 4. *viemos* → *sirviemos* (pour **servimos*), 5. *viestes* → *sirviestes* (pour **servistes*) et 6. *vieron* → *sirvieron* (pour **serviron* [21]).

[14] Sans doute les parfaits de type sigmatique (*dixerunt*> **disrom*) auront-ils favorisé le recours à une accentuation prétonique du radical : *dissẹrom* : cf. n. 51.

[15] Cf. *Rejets...*, *l.c.*, p. 193, n. 4, pp. 209, 210.

[16] Ici aussi les parfaits de type sigmatique (**dixron*) auront favorisé la naissance de *dixeron* ; cf. n. 51.

[17] Mais la langue ancienne présente des hésitations dans le choix entre *o* et *u* devant *ie*, surtout lorsque ces timbres vélaires sont d'origine analogique : *troguyemos... soviemos... toviemos... andodieron...* ; aussi *sopiemos/ supiemos, sopieron/supieron...*

[18] Pour *fui, fuiste...* cf. n. 23.

[19] Pour les paradigmes de ces deux verbes en castillan, cf. resp. n. 44 et § 33.

[20] Pour les paradigmes de ces deux verbes en portugais et en provençal, cf. resp. §§ 32 et 37.

[21] Je ne crois pas à un éventuel conservatisme, à la conjugaison II du seul castillan, des terminaisons latines : *-iīmus -iīstis iĕrunt*, et au passage ensuite de la diphtongue *ie* à la conjugaison III : la vue comparative de l'action de *dedit*, soit au stade latin, soit au sein de certaines langues romanes (§ 12) engage à voir ici aussi une action de *dedit* sur la conjugaison III.

Le paradigme issu de *dedit* — et dont le radical uniforme en *di-* est ultérieur (§ 33) — aura introduit sa diphtongue *ie*, lorsque la métaphonie ne joue plus [22], et ce aussi par suite de l'identité des personnes 1. et 2. : 1. *di* = *vendi* (〈**vendidi*) 2. *dist* = *vendist;* d'où 3. *dio* → *vendió* (pour **vende-o* ← **vendĭdit*) 4. *diemos* → *vendiemos* (pour **vendemos*) 5. *diestes* → *vendiestes* (pour **vendestes*), 6. *dieron* → *vendieron* (pour **venderon*) [23].

[§ 12] L'action du parfait de *dare* en castillan n'est qu'une des manifestations de l'importance et de la diversité de l'influence exercée par ce verbe. Il en a été question maintes fois, et ce même verbe interviendra encore d'autres façons. Aussi une brève synthèse de ces actions diverses ne sera pas inutile ici.

Ce parfait *dedit* détermine la forme en *ĕ* dans le latin des aires gallo-catalane et romanche (§ 3). On verra que le catalan et l'ancien provençal poursuivront cette influence en étendant les timbres issus de 3. et 6. de **vendedit* à d'autres personnes : un *è* ouvert à 1., 2. et 5. du provençal (§ 28), un *é* fermé à 2., 4. et 5. du catalan (§§ 29, 51) et aussi — on l'a vu (§ 8) — à 4. et 5. des irréguliers de l'ancienne langue.

Le paradigme issu de *dedit* introduit — via celui de *stetit* — en portugais le *è* ouvert aux personnes 4., 5., 6. (puis 2.) des irréguliers (§§ 9, 50), en castillan le *ie* (qui provient aussi de *vidit*) non seulement — via *stetit* — à 4., 5., 6. des irréguliers (§ 10) mais aussi, directement, aux parfaits réguliers des formes anciennes des conjugaisons III et II (§ 11).

Sous une forme *dei(te)* — refaite sur *stet(te)* — le parfait de *dare* agit sur le timbre et les terminaisons des personnes 1., 3. et 6. de la conjugaison III en toscan (§ 4), aussi de 3. et éventuellement 6. en romanche (§§ 5, 6, 27), et détermine encore en engadinois, les terminaisons en *-t* de la conjugaison II (§§ 7, 27).

Irrég.	*dedit*	conj. III	I	II
	latin : *ĕ*	→ § 3		
←	a. provençal : *è*	→ § 28	→ § 63	
§ 8	catalan : *é*	→ §§ 29, 51		
§§ 9, 50 ←	portugais : *è*			
§ 10 ←	castillan : *ie*	→ § 11		→ § 11
	toscan : *ett*	→ § 4		
	engadinois : *et*	→ §§ 5, 27	→ § 64	(i)t : §§ 7, 27
	sursilvain : *et*	→ § 6		

[22] Elle jouait encore à l'époque de l'introduction du type *diemos* dans les parfaits irréguliers (§ 10), parallèle à celle du portugais *dęmos* (§ 9). Mais en portugais, le type *dęmos* ne s'est pas étendu aux parfaits réguliers de la conjugaison III (cf. *vendęmos*), alors que le castillan poursuit, lui, cette action.

[23] Et le parfait de *esse* se sera, lui aussi, intégré à ce système en adoptant, après le radical unifié *fu-* (§ 23), les voyelles d'élargissement *i* (2.) et *e* (4., 5. et 6.) ; p. ex. sur l'identité de (je cite les formes anciennes) : 1. *oí* = *fúi* (pour **fúi* 〈 *fŭi*) il y a action des autres formes : 2. *oiste* → *fuiste* (pour *fuste* 〈 **fusti*) 4. *oyemos* → *fuemos* (pour *fumos*) 5. *oyestes* → *fuestes* (pour *fustes*) 6. *oyeron* → *fueron* (pour *furon*), mais 3. *fue* (≠ *oyó*).

On notera en outre que *dare*, relevant de la conjugaison I, fera adopter les timbres d'élargissement de la conjugaison III par tous les verbes réguliers de la conjugaison I en provençal (§ 63) et en engadinois (§ 64).

Cette action de *dedit* va être concurrencée par une seconde tendance, celle d'adopter le timbre le plus fermé *i* (d'origine interne) en français (§§ 17, 46), en castillan (§ 45) et aussi en engadinois ancien (§ 16), ou le timbre *u* (d'origine externe : §§ 68, 69) en français (§ 42) et en roumain (§ 44).

B. ACTION AU SEIN D'UN PARADIGME

Il y a surtout une action unificatrice exercée par la personne 1. (1°). Plus limitée est celle des personnes 3. et 6. (2°) ou seulement de 6. (3°). L'influence conjointe des personnes 1., 3. et 6. sur 2., 4. et 5. s'observe dans quasi toute la Romania (4°). Mais inversement celle des personnes 2., 4. et 5. sur les trois autres ne se fait que dans des aires limitées (5°). La seule personne 2. peut déterminer une unification (6°) ou au contraire la subir (7°). L'action de la personne 5. sur 4. porte sur la terminaison (8°). Il peut y avoir aussi un lien entre les personnes 4. et 6. (9°).

1°. Action de la personne 1.

Cette action unificatrice de la personne 1. se manifeste quasi exclusivement dans la Romania occidentale. Elle se caractérise par l'extension du timbre plus extrême de cette personne ; par exemple *e* s'impose au *a* des autres personnes, et surtout *i* à *e* et *u/ü* à *o*. Ce timbre peut être celui de la voyelle d'élargissement de la personne 1. (a), ou celui de son radical (b).

a) Extension du timbre de la voyelle d'élargissement

La voyelle d'élargissement de la personne 1. s'étend à la personne 2. dans les stades anciens du castillan (§ 13), du catalan (§ 14) et du provençal (§ 15), aux personnes 2., 4. et 5. en engadinois (§ 16). La voyelle d'élargissement de la personne 1. s'introduit aux personnes 3. et 6. en français (§ 17).

[§ 13] En ancien castillan, le timbre de la voyelle d'élargissement de la personne 1. des verbes de la conjugaison I peut s'étendre à la personne 2. : 1. *canté* → 2. *cantest* (mod. *cantaste)*. Ce faisant, les verbes de la conjugaison I se conforment à l'identité 1. = 2. qui existe aux deux autres conjugaisons : 1. *vendi vendist* et 1. *servi* 2. *servist* mais 3. *vendió, sirvió*... ; (§ 11).

[§ 14] En ancien catalan, cette action de la personne 1. se fait à la conjugaison I avec deux timbres distincts : 1. *canté* → 2. *cantest* (à côté de *cantast)*, et 1. *canti* (§ 65)→2. *cantist*. Une telle union des personnes 1. et 2, en opposition aux autres, existe aussi à la conjugaison III : 1. *bati* (§ 3) 3. *batist* (§ 8) mais 3. *baté* ... (§ 3).

[§ 15] En ancien provençal, il y a extension du timbre de la personne 1. à la conjugaison III : 1. *vendiei* (et *diei* ⟨ **(ven)-dedi)* → 2.

vendiest (et *diest :* monosyllabique d'origine analogique : § 37) à côté de *(ven)dest* (§ 28).

[§ 16] En engadinois ancien, le *i* de la personne 1. des verbes de la conjugaison III s'introduit aux personnes 2., 4. et 5. : 1. *vendick* (§ 3, n. 3. et § 7) → 2. *vendist* (≠ **vendisti :* § 3, n. 3), 4. *vendischen* 5. *vendisches.* Toutefois ce timbre *i* ne résistera pas à l'action unificatrice ultérieure exercée par les personnes 3. et 6. (§ 27).

[§ 17] En français, le *i* de la personne 1. des verbes de la conjugaison III s'étend aux personnes 3. et 6. : 1. *vendi(s)* → 3. *vendit* (ancien *vendiet :* § 3) et 6. *vendirent* (anc. *vendierent)* [24].

b) Extension du timbre de la voyelle du radical

La voyelle du radical de la personne 1. s'introduit à la personne 3. rarement en ancien provençal (§ 18), fréquemment en castillan (§ 19), et toujours aux personnes 3. et 6. en français (§ 20). Elle pénètre dans le radical prétonique des personnes 2., 4., 5. et 6. en portugais (§ 21), de toutes les personnes en catalan moins ancien (§ 22). Il y a extension du timbre de la personne 1. (et éventuellement de 2.) du parfait de *esse* à toutes les personnes en castillan (§ 23), en français (§ 24) et en engadinois ancien (§ 25), seulement à 3., 4. et 6. en toscan (§ 26).

[§ 18] En provençal, la fermeture en *i* est analogique à la personne 3. *sis* (cf. 1. **sis* dont la voyelle est phonétique [25], *lic* (et *lec* ‹ *lĭcuit*) [26].

[§ 19] En ancien castillan, les timbres fermés *i* et *u* de la personne 1. s'étendent à la personne 3. de maints parfaits [27] : 1. *fiz* → 3. *fizo,* aussi 3. *vino* (et *veno), priso* [28], 1. *puse* → 3. *puso,* aussi 3. *pudo, supo, conuvo, uvo* et dans d'autres radicaux d'origine analogique [29].

[§ 20] En ancien français, il y a fermeture analogique en *i* et *u* aux personnes 3. et 6. : 1. *vin(s)* → 3. *vint* 6. *vindrent;* aussi 3. *tint* [30] *fit, prit, quist, sist* [31]. . . ; 1. *mui* → 3. *mut* 6. *murent,* aussi 3. *conut* 6. *conurent.* Mais dans d'autres parfaits en *u* le timbre est d'origine analogique (§ 40).

[§ 21] En portugais, la personne 3. des parfaits irréguliers conserve un timbre ouvert en regard du *i* ou du *u* de la personne 1. : 1. *fiz* 3. *fêz,* 1. *vim* 3. *veio,* 1. *pude* 3. *pôde,* 1. *pus* 3. *pôs*. . . Certaines fermetures de la personne 1. sont d'origine analogique et créées précisément par opposition au timbre en *e* de la personne 3. : 3. *esteve* → 1. *estive,* 3. *teve* → 1.

[24] La fermeture en *i* des personnes 4. et 5. semble plutôt due à l'action de la personne 2., puisqu'elle s'y opère aussi aux parfaits irréguliers : cf. § 46.

[25] Pour la réfection de *sēdi,* cf. *Rejets. . . ., l.c.,* p. 198, 207.

[26] Inversement la personne 3. en *e* de *mes* est refaite en opposition à 1. *mis,* comme dans 1. *pris* 3. *pres,* 1. *fis* 3. *fes.*

[27] Pour l'extension des *i* et *u* au radical de la personne 2. prétonique, cf. § 49.

[28] Aussi anc. 3. *estido* (à côté de *estiedo)* avec *i* analogique, sans doute comme à 1. **estide* (≠ *stĕti) :* on notera les rapports ind. 3. *da* parf. 1. *di* 3. *dio,* ind. 3. *faz* parf. 1. *fiz* 3. *fizo;* d'où ind. 3. *está* → 1. **estide* 3. *estido.*

[29] Par exemple : 3. *suvo* (cf. *Rejets. . ., l.c.,* p. 210), *truxo/ trugo (ibid.,* p. 209), *estudo (ibid.,* pp. 209—210), *tuvo (ibid.,* p. 214), *anduvo (ibid.,* p. 216).

[30] Cf. *ibid., l.c.,* p. 206.

[31] Cf. *ibid.,* pp. 198, 205.

tive [32]. La fermeture en *i* s'étend en prétonie aux personnes 2., 4., 5. et 6., non seulement par dissimilation en hiatus comme dans 2. *vieste* (← *venisti*)..., mais aussi, par analogie, dans des parfaits tels que 2. *fizeste* 4. *fizemos* 5. *fizestes* 6. *fizerom*, 2. *estiveste*..., *tiveste*... et ce parallèlement à la fermeture dans la série vélaire, où elle est phonétique : 2. *pudeste* 4. *pudemos*..., 2. *puseste*... [33].

[§ 22] En catalan plus ancien, existait aussi une fermeture de la voyelle du radical de la seule personne 1. en *i* ou en *u*, opposée au timbre de la personne 3. Cette fermeture est souvent phonétique : 1. *vinch* 3. *vench*, 1. *pris* 3. *pres*, 1. *estis* 3. *estes*, 1. *fiu* 3. *feu*, 1. *sich* 3. *sech*, 1. *respus* 3. *respos*. Mais il y a des fermetures analogiques, par opposition à la personne 3., dans 3. *estech* → 1. *estich*, 3. *caech* → 1. *caich* [34]. Le timbre *i* s'introduit dans les radicaux devenus uniformément prétoniques : 1. *vingui* 2. *vingueres* 3. *vingué*... 2. *estigueres*..., *caigueres*... Et ici aussi il y a parallélisme structurel avec la fermeture en *u*, d'origine phonétique, en prétonie (et ce malgré la graphie) : 1. *respongui* 2. *respongueres*..., 2. *absolgueres*...

[§ 23] Le parfait du verbe *esse* étend par analogie la fermeture en *u* des personnes 1. et 2. dans plusieurs langues [35]. En castillan ancien, 1. **fúi (→ fuí)* 2. *fuste (< *fusti)* → 3. *fue*, *fumos*, *fuestes* 6. *furon;* le paradigme devient ensuite 2. *fuisti*, 4. *fuemos*, 5. *fuestes*, 6. *fueron* (n. 23) et ultérieurement (§ 45) 4. *fuimos* 5. *fuisteis*.

[§ 24] Même fermeture en ancien français : 1. *fui* 2. *fust* → 3. *fut* 4. *fumes* 5. *fustes* 6. *furent*.

[§ 25] En engadinois, le paradigme est : 1. *fück* (anc. ; mod. *füt)* 3. *füttast* (m.) → 3. *füt* (a., m), 4. *füschen* (a. ; m. : *füttans)* 5. *füttas* (m.) 6. *fütten* (a., m.).

[§ 26] En toscan, il n'y a fermeture qu'aux personnes 3., 4. et 6. : 1. *fui* → 3. *fu* 4. *fummo* 6. *furono* (mais 2. *fosti* 5. *foste)* [36].

2°. Action des personnes 3. et 6.

L'action unificatrice exercée par les personnes 3. et 6. se limite à la voyelle d'élargissement des verbes de la conjugaison III ; elle ne se manifeste qu'en engadinois moins ancien (§ 27), en provençal (§ 28) et en catalan (§ 29).

[32] Pour le *v* de *estive* et *tive*, cf. *Rejets...*, *l.c.*, pp. 210, 212, 196, 214. Je ne crois pas à une éventuelle double fermeture de nature phonétique, pas plus qu'à l'indicatif présent (cf. *Le système des réfections analogiques dans les indicatifs présents romans irréguliers*, dans *Revue roumaine de linguistique*, t. XXI, 1976, p. 13, n. 34) : le *i* de *estive* et *tive* a été refait conformément aux rapports anciens 1. *sive* (← **sēdui)* 3. *seve*, 1. *crive* (← **crēdui)* 3. *creve*.

[33] Le même parallélisme a été décrit à l'indicatif présent : cf. *Le système... l. c.*, p. 13, § 18.

[34] Pour *caich* éventuellement aussi action de l'indicatif présent 1. *caic ;* cf. *ibid.*, p. 5, n. 7. Il y a des hésitations : 1. *estes*, *respos*, et des phénomènes inverses d'ouverture à 3. : 3. *mes (≠ misit)* 1. *mis*, 3. *veu (≠ vidit)* 1. *viu*.

[35] Non en portugais : *fui foste* (a. : *fuste) foi fomos fostes, forom;* en catalan : *ui fores* (a. : *fust) fou forem foreu foren;* en provençal : *fui fust fo fom fotz foron;* en sursilvain ancien : 3. *fo*, 4. = 6. *fonan*. En sarde et en roumain, le timbre uniforme en *u* est d'origine phonétique.

[36] Sans doute le timbre *u* à 4. *(fummo)* mais non à 2. et 5. est-il lié à l'accentuation latine *fúimus* mais *fuísti(s) :* cf. aussi sarde 4. *véndimus* mais *vendísti(s)* (§ 1) et roumain anc. 4. *zísemu* (cf. la diphtongaison des formes anciennes : p. ex. 4. : *mearsemu* (Coresi, Actes XXI, 1), *purceasemu (ibid.*, XXI, 5) devenu 4. *zisérăm* comme 5. *zisérăți* (← *dixistis :* cf. § 31).

[§ 27] En engadinois ancien, le paradigme des verbes de la conjugaison III était en *i* aux personnes 1., 2., 4. et 5. (§ 16). Il subit ensuite l'action des personnes 3. et 6. : *vendet vendetten* (§ 5) : celles-ci déterminent 2. *vendettast* 4. *vendettans* 5. *vendettas*. De même à la conjugaison II (§ 7) : 3. *durmit* 6. *durmitten* → 2. *durmittast* 4. *durmittans* 5. *durmittas*.

[§ 28] En provençal, l'action déjà vue (§ 15) de la diphtongue de la personne 1. *vendiei* (< **vendedi*), qui crée 2. *vendiest*, est concurrencée par le *è* des personnes 3. et 6.: *vendęt* (< **vendedit*) *vendęron* (< **vende(dè)runt*); le *è* ouvert s'étend non seulement à 1. et à 2. mais aussi à 5. : 1. *vendęi* 2. *vendęst* 5. *vendętz*. De même le paradigme de *dare*, devenu uniformément monosyllabique (§ 37) adopte le *è* ouvert : 3. *dęt* (< *dedit*) 6. *dęron* (pour **deiron* < *dederunt*) → 1. *dęi* 2. *dęst* 5. *dętz*.

[§ 29] En catalan, le *é* fermé de 3. *baté* (< **-edit*) et 6. *bateren* (< **-ę-(de)runt*) s'introduit à 4. *batęm* (≠ *-ĭmus*) 5. *batés* (≠ *-ĭstis*) et aussi (§ 51) à 2. *batęst* (≠ *-ĭsti*) a. *batist* [37].

3°. Action de la personne 6.

La personne 6. généralise sa terminaison consonantique à d'autres personnes dans les stades moins anciens du catalan (§ 30) et du roumain (§ 31) [38].

[§ 30] En catalan, la terminaison de 6. : par exemple *(dormi)ren*, *(baté)ren*, *(canta)ren* s'étend à 2. *(dormi)res* (anc. *-st*), 4. *(dormi)rem* (anc. : *-m*), 5. *(dormi)reu* (anc. : *-s*)...

[§ 31] En roumain aussi, la terminaison de 6., par exemple : *(dormi)ră*, *(vîndu)ră*, *(cînta)ră* (§ 66) s'introduit aux deux autres personnes du pluriel : 4. *(dormi)răm* (anc. *-mu*) et 5. *(dormi)rați* (anc. : *-tu*).

4°. Action des personnes 1., 3. et 6.

Une action assimilatrice conjointe des personnes 1., 3. et 6. sur les trois autres des parfaits irréguliers s'observe dans la plupart des langues [39], mais en général pour de rares verbes, sauf en français où ce type d'analogie connaît une grande extension. Parfois cette action modifie simplement le timbre du radical du verbe : il s'agit du parfait de *dare* en portugais (§ 32) et en castillan (§ 33). Le plus souvent cette action introduit le type à radical monosyllabique : c'est le cas pour les parfaits de *dare* [40] et de *stare* [41] en toscan (§ 34) et en provençal (§ 37), de *stare* en romanche (§§ 35, 36), de *videre* [42] en portugais (§ 32), de *videre* et de *facere* [43] en

[37] Ultérieurement 2. *bateres* 4. *baterem* 5. *batereu* (§ 30).

[38] Mais la personne 6. a été à l'origine du paradigme du parfait de *facere* en provençal et partiellement en français : cf. *Rejets...*, *l.c.*, pp. 212 et 213.

[39] Non en roumain ni en sarde.

[40] Le parfait de *dare* reste à alternance en ancien roumain et y devient prétonique. Ce parfait n'est resté ni en sarde ancien ni en catalan ni en français.

[41] Le paradigme reste à alternance accentuelle en ancien sarde, en portugais, en castillan, en ancien français. Le parfait devient uniformément prétonique en roumain et en catalan.

[42] Type à alternance accentuelle en ancien sarde et en toscan, à radical uniformément prétonique en roumain. Pour le type monosyllabique du castillan cf. n. 44.

[43] Le parfait de *facere* est à oscillation accentuelle en ancien sarde, en toscan, en portugais, en castillan et en ancien roumain.

catalan (§ 38), en provençal (§ 37) et en français (§ 39) ; en outre de bien des parfaits irréguliers en français (§ 39). L'exposé des réfections se fera langue par langue.

[§ 32] En portugais, les paradigmes du parfait des successeurs de *dare* et de *videre* sont de type monosyllabique mais avec des timbres différents : *è* pour *dare*, et *i* pour *videre;* ces timbres sont devenus uniformes par l'action des personnes 1., 3. et 6. : 1. *dęi (〈 dedi)* 3. *dęu (→dęu)* et *dęram* → 2. *dęste* (a. : *diste 〈 dedisti),* 4. *dęmos (≠ dedimus)* 5. *dęstes (≠ dedistis) ;* 1. *vi* 3. *viu* 4. *viram* et aussi 2. *viste (〈 vidisti)* → *vimos (≠ vidimus)* 5. *vistes (≠ vidistis).*

[§ 33] En castillan, les parfaits des successeurs de *dare* et de *videre* sont non seulement monosyllabiques mais, en outre, de type identique ; celui de *dare* imite celui de *videre* [44], et ce par une uniformisation du radical *di-*, phonétique à 1., 3. et 6. : 1. *di/die/diey (〈 dedi)* 3. *dieo/ dio (← dedit)* 6. *dieron (〈 dederunt)* → 2. **diist(e)* (puis *dist(e) ;* pour **deist 〈 dedisti),* 4. *diemos* (pour **deemos 〈 dedimus)* 5. *dieste(i)s* (pour **deestes 〈 dedistis).*

[§ 34] En toscan, les personnes 1., 3. et 6. du parfait de *dare* rendent les trois autres personnes aussi à radical monosyllabique, sous l'influence du modèle régulier de la conjugaison III [45], mais en conservant entre les deux groupes de personnes une différence de radical comme tous les parfaits irréguliers (§ 58) 1. *dętti* 3. *dętte* 6. *dęttero* → 2. *dęsti* 4. *dęmmo* 5. *dęste* [46]. Ce type monosyllabique s'étend aussi à *stare :* 1. *stetti* 3. *stette* 6. *stettero* → 2. *stesti* 4. *stemmo* 5. *steste.*

[§ 35] En sursilvain ancien, le type monosyllabique du parfait de *dare* [47] se généralise dans *stare :* 1. *sti (← *di 〈 dedi)* 3. *stet* 6. *stenan* (§ 57) →4. *stenan (≠ stetimus)* 5. *steschas (≠ stetistis).*

[§ 36] En engadinois ancien de même, le type pour *dare* [48] s'introduit pour *stare :* 1. **stick (← *dick 〈dedi)* 3. *stet* 6. *stetten* → 2. **stist* 4. *stischen* 5. **stisches.*

[§ 37] En provençal le type monosyllabique des personnes 1., 3. et 6. du parfait de *dare, stare, facere* et *videre* s'étend aux personnes 2., 4. et 5. : 1. *diei (〈dedi)* et *dęi* (analogique : § 28), 3. *dęt (〈dedit)* 6. *dęron* (pour **deiron 〈dederunt)* → 2. *dęst/ diest (≠ dedisti),* 4. *dęm (dedimus)* 5. *dętz (≠ dedistis) ;* aussi 1. *estęi (← dei)* 3. *estęt* 6. *estęron* (pour **esteiron 〈steterunt)* → 2. *estęst,* 4. *estęm, estętz ;* 1. *fi* 3. *fę* [49] 6. *feiron (〈fecerunt)* → 4. *fęm (≠ fecimus〉 fezem)* 5. *fętz (≠ fecistis〉 fezetz) ;* 1. *vi (〈vidi)* 3. *vit (〈vidit)* 6. *viron (← viderunt)* et 2. *vist (← *viist 〈vidisti)* → 4. *vim (≠ vidimus)* 5. *vitz (≠ vidistis).*

[§ 38] En catalan, ce sont les radicaux du parfait de *videre* et de *facere* qui deviennent uniformément monosyllabiques : 1. *viu (〈vidi)*

[44] 1. *vi (〈 vidi)* 2. *vist(e)* (pour **viist 〈vidisti),* 3. *vio (← vidit)* 4. *viemos (〈vidimus)* 5. *vieste(i)s (〈vidistis)* 6. *vieron (〈viderunt).*

[45] 1. *vendei/ vendetti* 2. *vendisti* 3. *vendé/ vendette* 4. *vendemmo* 5. *vendeste* 6. *venderono/ vendettero :* cf. n. 2. et § 4.

[46] Je ne crois ni à *d(e)disti(s)〉 desti deste,* ni à *ded(i)mus〉 demmo.*

[47] 1. **di* 3. *det* 4. **denan* 5. **deschas :* c'est phonétiquement que les formes sont devenues monosyllabiques à 2., 4. et 5.

[48] Le parfait de *dare* est phonétiquement monosyllabique ; 1. **dick* 2. **dist* 3. *det* 4. **dischen* 5. **disches* 6. *detten.*

[49] La chute de *s* est analogique à 1. (aussi *fis)* et 3. (aussi *fes/ fetz) :* cf. *Rejets..., l.c.,* p. 212.

3. *viu* (<*vidit*; → *veu*) 6. *viren* (<*viderunt*; et *vaéren*) → 2. *veres* (anc. *veist* <*vidisti*) 4. *verem* (anc. *veem* ← *vidimus*) 5. *vereu* (anc. **vees* ← *vedistis*); 1. *fiu* (<*feci*) 3. *feu* (<*fecit*) 6. *feren* (← *fecerunt*; et *faéren*) → 2. *feres* (anc. *faist* <*fecisti*) 4. *ferem* (anc. *faem* <*fecimus*) 5. *fereu* (anc. *faés* ← *fecistis*) [50].

[§ 39] En français aussi, les parfaits de *videre* et de *facere* deviennent uniformément monosyllabiques : 1. *vi* 3. *vit* 6. *virent* → 2. *vis* 4. *vimes* 5. *vistes*; 1. *fis* 3. *fi(s)t* 6. *firent* → 2. *fis* 4. *fimes* 5. *fistes*. Toutefois une telle uniformisation se généralise : elle s'introduit dans les anciens sigmatiques tels que 1. *mis* 3. *mi(s)t* 6. *mirent* → 2. *mis* 4. *mimes* 5. *mistes*... Et aussi 1. *tin(s)* 3. *tint*... → 2. *tins* (pour *tenis*)... En outre il y a uniformisation de tous les parfaits irréguliers en *u* (§ 40) par exemple : 3. *mut*... → 2. *mus*..., 3. *but*... → 2. *bus*...

5°. Action des personnes 2., 4. et 5

L'action inverse, celle exercée par les personnes 2., 4. et 5., consiste soit à conformer le timbre du radical tonique des personnes 1., 3. et 6. à celui de la voyelle d'élargissement de 2., 4. et 5. — c'est ce qui s'est passé en ancien français (§ 40)—, soit à rendre le radical irrégulier des personnes 1., 3. et 6. prétonique comme celui des personnes 2., 4. et 5., et ce en les pourvoyant de voyelles d'élargissement accentuées : ce second phénomène n'a qu'une portée très limitée en provençal (§ 41), mais est plus général en français (§ 42) et surtout en catalan (§ 43) [51]; il est assez fréquent en roumain (§ 44).

[§ 40] En ancien français existait une alternance *i* (personnes 1., 3. et 6.) ≠ *eï* (personnes 2., 4. et 5.) non seulement dans 3. *vit* ... 2. *veïs* ...mais aussi dans les anciennes formes en *s* telles que *fi(s)t fesis*, *mi(s)t mesis* ... devenues *fit feïs*, *mit meïs* [52] et dans d'autres parfaits tels que *vint venis*, *tint tenis* ... [53]. C'est sur ce modèle que s'est généralisée l'alternance *u* ≠ *eü*. Le timbre *u* aux personnes 1., 3. et 6. n'est pas phonétique [54] dans *chut*, *dut*, *jut*, *crut*, *reçut*, *but*, *lut* (*licuit*), *nut*, *plut* (**plo-*

[50] Pour le timbre du *e* à 4. et 5. cf. § 8. Pour les nouvelles terminaisons cf. § 30.

[51] L'observation des langues de la péninsule ibérique et du provençal engage à présumer que c'est la personne 6. qui, la première, a amorcé le début de cette accentuation faible de 1., 3. et 6. En effet, on sait que le portugais et le castillan ont, dès les anciens textes, la personne 6. des parfaits irréguliers avec une voyelle d'élargissement (cf. §§ 9, 10). En catalan et en provençal anciens, le *e* d'élargissement se sera introduit d'abord à la personne 6. des parfaits de type sigmatique, ce en raison de la difficulté de la succession de *s* et de *r*, rarement attestée (p. ex. a. cat. *mesren*). Le provençal hésite essentiellement entre trois solutions, les deux premières étant aussi celles de l'ancien français : soit recours à une occlusive dentale (prov. *mesdron*, *presdron*, *aucisdron*, *traistron*; franç. *mistrent*), soit — mais moins fréquemment — la chute de l'*s* (prov. *dis diron*, *fes feron*, *aucis auciron*, franç. *mist mirent*...). La troisième solution — celle généralisée par le castillan et le portugais — est le recours à l'élargissement des parfaits réguliers : prov. *disseron*, *prezeron*, *mezeron*, *aucizeron*. C'est aussi ce que fait l'ancien catalan, surtout pour les parfaits sigmatiques : *dixeren*, *duxeren*, *preseren*, *responseren*. Il semble que les parfaits en gutturale n'aient fait que suivre le mouvement : prov. *agron*/ *agueron*, cat. *hagren*, *vengren* et *digueren*, *tragueren*...

Le provençal ajoute une action de la personne 2. sur 1. (§ 47), la personne 3. restant à accentuation forte.

[52] *Rejets*..., *l.c.*, p. 213.

[53] On notera qu'inversement le *e* prétonique peut être d'origine analogique : p. ex. 2. *desis*, *escresis*, *mesis*, *ocesis*... Pour l'unification accentuelle ultérieure de ces parfaits cf. § 39.

[54] Cf. *Rejets*..., *l.c.*, p. 197.

vuit), estut (stopuit)* ... ; de même le *o* est passé à *u* dans *ot, sot, plot (placuit), tot, pot* ... Le timbre *u* tonique de ces formes est dû à une réfection sur le voyelles d'élargissement par exemple 2. *cheüs* ..., *deüs* ..., *eüs* ..., *seüs* ..., sur le modèle de formes telles que 2. *meüs* 3. *mut*, 2. *coneüs* 3. *conut* (cf. § 20) ; il s'agit essentiellement d'une action structurelle exercée par le modèle *i* ≠ *eï*.

[§ 41] En provençal, les parfaits irréguliers en [*sk*] tendent à devenir uniformément prétoniques : 2. *nasqu(i)est*→1. *nasqu(i)ei* 3. *nasquet* (et *nasc)*, 1. *visquei* 3. *visquet*, 1. *irasquei* 3. *irasquet* (et *irasc)*, 1. *elesquei*, 1. *pasquei* ...

[§ 42] En ancien français aussi, les quelques parfaits en [*sk*] sont uniformément prétoniques : 2. *nasquis* ... →1. *nasqui* 3. *nasquiet*, 1. *vesqui* 3. *vesquiet*, 3. *irasquiet*. Il y a aussi action des personnes 2., 4. et 5. sur les trois autres, pour certains parfaits en *u* (cf. § 69) : 2. *parus* (n. 76) ...→3. *parut (≠ paruit)* ... Il en est de même pour les parfaits synchroniquement réguliers : 3. *volut (≠ voluit), tollut (≠ * tolluit), solut, dolut, chalut, molut, valut* ...

[§ 43] En catalan, ce sont non seulement les parfaits en [*sk*] (anc. 3. *visc, nasc* ...*)* qui deviennent uniformément prétoniques (1. *visqui* 3. *visqué* ..., 1. *nasqui*, éventuellement 1. *cresqui, meresqui)*, mais les innonbrables parfaits en [*g*] : 1. *cregui, plagui* ...

[§ 44] En roumain aussi, c'est à l'action des personnes 2., 4. et 5. (2. *căzuși* ...*)* que les parfaits irréguliers en *u* doivent leur accentuation prétonique uniforme : p. ex. 3. *căzu, crezu, bău, șezu, văzu, stătu, dădu, știu.*

6°. Action exercée par la personne 2.

En castillan et en français, à côté de la fermeture de la voyelle du radical tonique en *i* ou *u* exercée par la personne 1. sur 3. en castillan (§ 19), sur 3. et 6. en français (§ 20), il y a encore une action du timbre de la voyelle d'élargissement de 2. sur 4. et 5. [55], et ce tant dans les parfaits irréguliers que réguliers du castillan (§ 45) et du français (§ 46). En provençal, la voyelle d'élargissement et l'accentuation faible de la personne 2 . tendent à s'introduire à la personne 1. des parfaits irréguliers (§ 47). Il en est de même pour les parfaits sigmatiques roumains (§ 48).

[§ 45] En castillan, la voyelle *i* de la personne 2 des irréguliers *(pudiste)* et des réguliers *(vendiste, serviste)* s'introduit aux personnes 4. et 5. au lieu de l'ancienne diphtongue *ie* (§§ 10, 11) : 4. *pudimos, vendimos, servimos,* 5. *pudisteis vendisteis, servisteis.*

[§ 46] En français également, la voyelle *i* de la personne 2. des irréguliers et réguliers (2. *veïs, nasquis, vendis)* s'est généralisée à 4. et 5. : 4. *veïmes, nasquimes, vendimes* 5. *veïstes nasquistes, vendistes* [56].

[55] On remarquera qu'il n'y a pas d'unification semblable des timbres aux personnes 2., 4. et 5. dans les parfaits irréguliers et réguliers du catalan ancien (2. *-ist,* 4. *-ęm* 5. *-ęs:* cf. § 8) et dans les parfaits irréguliers du provençal : 2. *-ist* 4. *ęm* 5. *-ętz.*

[56] Il y a eu aussi extension du *u* d'origine analogique : cf. § 69.

[§ 47] En provençal, la personne 1. des parfaits irréguliers peut aussi être caractérisée par une voyelle de terminaison tonique *i* : 1. *dissi*, *mogui*, *tengui*... qui est due à l'action de la personne 2. : *dissist*... [57].

[§ 48] En roumain, la personne 1. des parfaits sigmatiques (anciennement *zisu*) a pris le *e* d'élargissement des autres formes, et est devenue à accentuation faible c'est-à-dire *zisei* sous l'influence de 2. *ziseși*.

7°. Action subie par la personne 2.

Une telle action s'observe dans les langues de la péninsule ibérique : en castillan il s'agit du radical de la personne 2. des parfaits irréguliers (§ 49). Par contre cette unification affecte la voyelle d'élargissement de la personne 2. des parfaits réguliers et irréguliers en portugais (§ 50) [58] et en catalan (§ 51).

[§ 49] En castillan ancien, à côté de la fermeture en *i* ou *u* des radicaux toniques de 1. et 3. (§ 19), existe aussi cette fermeture au radical prétonique lorsque l'élargissement est *ie* (§ 10) mais non à 2. où l'élargissement est *i* ; d'où des paradigmes anciens tels que 4. *fiziemos* 5. *fiziestes* 6. *fizieron* mais 2. *fezist* [59] ou 4. *pusiemos* 5. *pusiestes*... mais 2. *posist* ; la langue généralisera la fermeture à 2. : *hiciste*, *pusiste*...

[§ 50] En portugais, la voyelle d'élargissement *i* de la personne 2. des formes anciennes (2. *vendiste*, *feziste*) fait place au *é* fermé pour les parfaits réguliers, et au *è* ouvert pour les irréguliers, conformément aux autres personnes à radical prétonique : 5. *vendẹstes*... (cf. n. 2) → 2. *vendẹste*, 5. *fizẹstes*... (§ 9) → 2. *fizẹste*.

[§ 51] En catalan moins ancien, la voyelle d'élargissement *i* de la personne 2. de tous les parfaits (*batist*, *poguist*) est remplacée par le *é* des autres personnes à radical prétonique : 5. *batés*, *pogués*... (§ 8) → 2. *batest* (puis *bateres*), *poguest* (*pogueres*).

8°. Action de la personne 5. sur la personne 4.

La terminaison de la personne 5. a exercé une influence assimilatrice sur celle de la personne 4. en français (§ 52), en romanche ancien (§§ 53, 54) et en toscan (§ 55).

[§ 52] En ancien français, la terminaison de la personne 5. *(dormi)-stes* (≠ *-stis*〉 **z*) contient un *e* intercalaire qui distingue mieux cette personne de la terminaison de la personne 2. *(dormi)s* (pour *-*st* 〈 *-sti*) ; cette voyelle s'est introduite à la personne 4. : *(dormi)mes* (≠ *-mus*〉 **-ns*) [60].

[57] On remarquera que le provençal maintient assez bien, par ses voyelles d'élargissement, la distinction entre parfaits irréguliers et réguliers, en dépit de la tendance à l'accentuation faible : 1. *dissi* ≠ *vendẹi* 2. *dissist* ≠ *vendẹst* 5. *dissẹtz* ≠ *vendẹtz*, mais 4. *dissẹm* = *vendẹm* 6. *dissẹron* = *vendẹron*.

[58] Ajoutons ici l'ouverture d'origine analogique, du *a* ouvert de la personne 4. des verbes de la conjugaison I : 2. *cantąste* 5. *cantąstes*... → 4. *cantąmos* (≠ *-a(vi)mus*).

[59] Il y a dans la langue ancienne des ouvertures d'origine analogique en *e* à la personne 2. : *dexist*, *quesist*...

[60] Avec éventuellement changement du timbre de la voyelle tonique attendue : 4. *(chant)-ames* (≠ *-amus*〉 **-ains*).

[§ 53] En engadinois ancien de même, la terminaison de la personne 5. *(durmi)sches (≠ -stis)* a aussi un *e* intercalaire qui la différencie de la personne 2. *(durmi)st;* les deux premiers éléments de cette terminaison 5. à savoir *-sche-* se sont introduits à la personne 4. : *(durmi)schen (≠-mus> *ns → n).*

[§ 54] En sursilvain ancien, la personne 5. a la même terminaison en *(durmi)schas*, dont le *a* représente une voyelle de timbre neutre, introduite sans doute aussi pour distinguer la personne 5. de 2. (non attestée) ; il est probable que c'est partiellement à cette voyelle neutre de la personne 5. qu'est dû le même son à la personne 4. : *(durmi)nan (≠-mus> *ns → n)* (cf. aussi § 57).

[§ 55] En toscan, la personne 5. est caractérisée par une voyelle brève suivie de deux consonnes : 5. *(durmi)ste;* ce sera sans doute cette caractéristique qui aura déterminé la voyelle brève et la consonne double de la personne 4. : *(dormi)mmo (≠ -mus)* [61].

9°. Lien entre les personnes 4. et 6.

Il y a, en engadinois ancien, une action d'une voyelle d'élargissement et de la terminaison de la personne 4. sur 6. (§ 56), et, en sursilvain ancien, une interaction entre les terminaisons de ces deux personnes (§ 57) [62].

[§ 56] En engadinois ancien, la personne 4. attendue de la conjugaison I devait être *(chant)-*aun (-amus> *-auns → -*aun)* (elle a été remplacée ensuite par *-aschen :* § 53). C'est cette voyelle et cette terminaison qui se seront introduites à la personne 6. ancienne : *(chant)aun (≠ -arunt)* [63].

[§ 57] En sursilvain ancien, il y avait identité de la terminaison aux personnes 4. et 6. à toutes les conjugaisons : 4. = 6. : *-anen/ -inen/ -enen.* Elle résulte d'une interaction entre les formes attendues de 4. en *-*n (-mus> *-ns → n)* et de 6. en *-ren (< -runt) ;* d'où *-nen.* Mais la voyelle neutre, notée *e* ou *a*, de cette terminaison est peut-être due à l'action de la personne 5. (cf. § 54). En outre, à la conjugaison I, le timbre tonique *a*, phonétique à 6. *(-a- *ren)* s'introduit à 4. : *-a-nen (≠ -amus)*, et ce inversement à l'action de 4. sur 6. en engadinois (cf. § 56).

C. ACTION D'AUTRES FORMES VERBALES

Des formes verbales autres que celles du parfait peuvent exercer une action analogique ; ce sont surtout celles de l'indicatif présent (1°), aussi du plus-que-parfait (2°) et du participe passé (3°).

[61] Je ne crois ni à l'origine consonantique de cette *mm (*cantavmus> cantammo* ou *credid-(i)mus> credemmo)*, ni à une réduplication due à la voyelle brève latine : *(habu)ĭmus→(av)emmo,* ou *fŭ(ĭ)mus> fummo.*

[62] L'identité — partielle en engadinois, complète en sursilvain — entre les personnes 4. et 6. du parfait correspond à celle qui existe, dans ces deux parlers, au conditionnel-subjonctif imparfait : 4. *-assen (<-*a(vi)ssemus)* = 6. *-assen (<-*a(vi)ssent)*, et aussi dans la conjugaison allemande.

[63] Remplacée ensuite par *(chant)etta-n:* cf. § 64.

1°. Action de l'indicatif présent

Cette action peut être soit directe, c'est-à-dire introduire au parfait des éléments du présent (a), soit indirecte, c'est-à-dire déterminer une imitation du système du présent : certaines identités formelles du présent favorisent au parfait des identités ou des rapprochements entre voyelles d'élargissement ou entre terminaisons personnelles (b).

a) Action directe

L'indicatif présent introduit dans les parfaits irréguliers un radical régulier et aussi éventuellement la voyelle régulière d'élargissement : c'est le cas du toscan (§ 58) et de l'ancien engadinois (§ 59). En roumain, il modifie la voyelle d'élargissement (§ 60) ou y propage ses propres terminaisons (§ 61) [64].

[§ 58] En toscan les parfaits irréguliers se conjuguant sur deux radicaux, celui des formes à radical prétonique (2., 4. et 5.) se conforme à celui du présent : p. ex. ind. prés. 5. *avete* → parfait 2. *avesti* 4. *avemmo* 5. *aveste* (mais 1. *ebbi* 3. *ebbe* 6. *ebbero)*. En outre, les parfaits irréguliers des verbes de la conjugaison II adoptent aussi la voyelle d'élargissement *i :* par exemple ind. prés. 5. *venite* → parf. 2. *venisti (≠ -ĭsti)*, 4. *venimmo (≠ -ĭmus)* 5. *veniste (≠ -ĭstis)* (mais 1. *venni* 3. *venne* 6. *vennero)*.

[§ 59] Les rares parfaits irréguliers de l'ancien engadinois n'ont un radical irrégulier qu'aux personnes 3. et 6., non aux autres personnes, où s'introduisent le radical régulier et la voyelle *i* commune aux parfaits réguliers des conjugaisons III et II [65] ; par exemple : ind. prés. 4. *dschein* → parfait 1. *dschick* 2. *dschist* 4. *dschischen* 5. *dschisches* (mais éventuellement 3. *dis* 6. *dissen)*, ind. prés. 4. *gnin*→parf. 1. *gnick* 2. *gnist* 4. *gnischen* 5. *gnisches* (mais éventuellement 3. *ven* 6. *vennen)*.

[§ 60] En roumain ancien, la voyelle *ă* des personnes 4. et 3. de l'indicatif présent [66] s'introduit à ces mêmes personnes du parfait : ind. prés. 4. *dăm* (et *cîntăm)* et 3. *dă* (et *cîntă)* → parf. 4. *cîntăm (≠ -a(vi)-mus)* 3. *cîntă (≠ -*aut⟨ -avit)*. La personne 4. est devenue ultérieurement *cîntarăm* (§ 31).

[§ 61] En roumain encore, la terminaison de la personne 5. de l'indicatif présent : *(cînta)ţi* [67] remplace, au parfait, la terminaison ancienne *(cînta)tu* (§ 67), d'où naît — avec addition de *-ră-* (§ 31) — la forme *(cînta)răţi*.

[64] Il y a sans doute, entre présent et parfait, non action analogique mais parallélisme de traitement dans la terminaison 4. en *-m* du catalan-provençal et dans la terminaison 6. en *-no* du toscan. En catalan-provençal, la terminaison 4. en simple *-m* plutôt que *-*ms (⟨-mus)* aura eu la même cause au parfait qu'en provençal : cf. à ce sujet, *L'origine des terminaisons en -n, -ns et -nse de la première personne du pluriel en ladin du Val Gardena*, dans *Mélanges M. Delbouille*, Gembloux, Duculot, 1964, t. I, p. 461. En toscan, la terminaison 6. en *-no (venderon-o...)* à la même origine que celle de l'indicatif présent 6. en *-no (vendon-o...)*, et se conforme aussi à l'accentuation proparoxytone de la terminaison 6. des parfaits irréguliers qui, elle, est d'origine phonétique : 6. *vendettero* comme *stettero (←steterunt) dissero (⟨dixerunt)*.

[65] Cette voyelle *i* est d'origine phonétique à la conjugaison II mais surtout analogique à la conjugaison III : cf. § 16.

[66] Au sujet de l'origine de ce *ă* au présent, cf. *Le système des réfections analogiques dans les indicatifs présents romans irréguliers*, dans *Revue roumaine de linguistique*, t. XXI (1976), p. 236, § 92.

[67] Non phonétique : *-ţi ≠ -tis* (cf. *toscan (canta)te ⟨-tis)*.

b) Action indirecte

En français, l'identité dans la manière de conjuguer au présent certains verbes (à infinitifs différents) provoque, au parfait aussi, l'adoption de la même voyelle d'élargissement (§ 62). En provençal, l'appartenance de *dare* à la conjugaison I détermine au parfait l'union des conjugaison III et I(§ 63). En engadinois, c'est la fusion totale des conjugaisons III et I à l'indicatif présent qui s'étend au parfait (§ 64). En catalan, l'unicité de la terminaison de la personne 1. de l'indicatif présent se retrouve au parfait (§ 65). En roumain, l'identité entre les personnes 3. et 6. de l'indicatif présent favorise une similitude quelque peu analogue aux deux mêmes personnes du parfait (§ 66).

[§ 62] En ancien français, l'identité à l'indicatif présent entre, d'une part, 4. *parons* (à côté de *paraissons*)... et, d'autre part, *courons*..., *mourons*... aura permis l'extension de la voyelle d'élargissement *u* du parfait 2. *parus*... (cf. n. 76) à *courus*, *mourus*... [68].

[§ 63] En provençal, l'appartenance de *dar* et *estar* à la conjugaison I *(cantar)* provoque l'extension du paradigme du parfait de ces verbes (§ 37) à tous ceux de la conjugaison I : 1. *d(i)ei/ estei* 2. *d(i)est/ estest* 3. *det/ dec/ estet/ estec*... entraîne 1. *cant(i)ei* 2. *cant(i)est* 3. *cantet/ cantec*... c'est-à-dire la façon de conjuguer les verbes de la conjugaison III : 1. *vend(i)ei* 2. *vend(i)est*... (§§ 15, 28).

[§ 64] En engadinois, il y a, à l'indicatif présent, identité entre les verbes des conjugaisons III et I : 4. *vendain(s)*... *chantain(s)*... [69]. Cette identité s'étend au parfait : en engadinois ancien par la voyelle *i* aux personnes 2., 4. et 5. : 2. *vendist* 4. *vendischen* 5. *vendisches* (cf. § 16) → 2. *chantist* 4. *chantischen* (à côté de *-aschen*) 5. *chantisches* [70]. En engadinois moins ancien, cette action de la conjugaison III se fait, non en *i*, mais en *-et-*, et ce à toutes les personnes : 1. *vendet* 2. *vendettast*... (§ 27) →1. *chantet* 2. *chantettast*...

[§ 65] En catalan, la personne 1. du parfait est en *-i* non seulement aux conjugaisons II et III *(dormi bati)* mais aussi à la conjugaison I : *canti* (anc. *canté)*; une telle extension est due sans doute à la même identité de terminaison à la personne 1. de l'indicatif présent : 1. *dormo bato* et *canto*.

[§ 66] En roumain, l'identité des personnes 3. et 6. de l'indicatif présent des verbes de la conjugaison I (3. *cîntă* 6. *cîntă* et aussi 4. *cîntăm)*

[68] Une telle dualité de voyelle d'élargissement pour des verbes à infinitif en *-ir (dormit* mais *mourut)* ne fait que poursuivre celle qui existe pour les verbes de la conjugaison III : *vendit* et *moulut* (cf. § 42). On ne peut faire remonter *courut* et *mourut* à des créations latines telles que **curruit* ou **moruit*, que rien ne justifie. D'ailleurs il y a eu la même action du parfait 3. *parec(h)* du provençal-catalan pour la création du parfait 3. *correc(h)* ($\neq$ **cursit)*. Inversement peut-être en toscan, il a pu y avoir action de *corse* sur *parse* (à côté de *parve)*.

[69] Au sujet de cette fusion, cf. *Les terminaisons en -ons et -ez de l'indicatif présent en français, et la morphologie comparée* dans *Album Willem Pée*, Tongeren, 1973, pp. 271–274.

[70] A la conjugaison I, les formes anciennes de 1., 3. et 6. sont différentes de celles de la conjugaison III (cf. n. 10 et § 56). On notera que, dans la langue ancienne, il y a donc union en *i* des trois conjugaisons à 2., 4. et 5. (pour la conjugaison II, cf. § 7). Cette fusion partiellement totale fait place ensuite à une distinction entre, d'une part, I–III *(-et)* et, d'autre part, II *(-it:* § 27).

aura favorisé, au parfait, à côté de 3. *cîntă* (et 4. anc. *cîntăm;* cf. § 60), l'adoption à 6. de *cîntară (≠ -runt)* [71].

2°. Action du plus-que-parfait

[§ 67] L'action des terminaisons du plus-que-parfait s'observe en roumain. Ce plus-que-parfait avait, dans l'ancienne langue, les terminaisons 2. *-şi* et 5. *-tu (cîntaseşi* pour **cîntaşi* ← *canta(vi)sses* et *cîntasetu* pour **cîntasete* 〈*canta(vi)ssetis* [72]); ces terminaisons se sont introduites au parfait : 2. *(cînta)şi (≠ -sti)* et 5. *(cînta)tu (≠ -stis)* [73].

3°. Action du participe passé

L'action du participe issu des formes en *-*utum** aura favorisé l'adoption de la voyelle d'élargissement *u* par les parfaits de type *ui* en roumain (§ 68) et en français (§ 69).

[§ 68] En roumain par exemple, 2. **temeşi* (〈*timuisti)* passe à *temuşi* sous l'influence de *temut* (〈**temutum).*Il en est de même pour les parfaits roumains à radical irrégulier et voyelle *u* : par exemple : 2. **căzeşi* (← **caduisti)* → *căzuşi* (participe *căzut* ← **cadutum)* [74]. Le *u* s'étend ensuite à tous les parfaits à radical régulier : 1. *vîndui* 2. *vînduşi*. . .

[§ 69] En français le passage du groupe *wi* à la voyelle *u* ne peut avoir été purement phonétique dans des parfaits en *u* tels que 2. **habwis* (〈*habuisti), volis* (〈*voluisti), vesquis* (〈**viscuisti)* devenus 2. *eüs, volus, vescus* [75]. Un tel passage aura été favorisé par l'action du participe : *eü* (〈 **habutum), volu,* (**volutum), vescu* (〈 **viscutum)* [76].

II. LA PORTÉE STRUCTURELLE DES RÉFECTIONS

Les modifications qui résultent des actions analogiques peuvent avoir une portée structurelle différente :

[71] Il y a eu ensuite généralisation de la terminaison aux autres types de parfaits : cf. n. 85 sous *e*.

[72] Le *-u* de *-tu* est dû à 4. *-mu*.

[73] Terminaisons modernes : plus-que-parfait 2. *cîntaseşi* 5. *cîntaserăţi*, parfait 2. *cîntaşi* 5. *cîntarăţi* (cf. §§ 31, 61).

[74] On n'y verra donc pas une généralisation des résultats de 4. *timŭimus* 6. *timŭerunt* sur ceux de 2.—5. *timuisti(s)* et de 1.—3. *timui(t)*. Une telle explication serait d'ailleurs inconcevable pour les formes en *u* du français.

[75] Pas plus qu'en roumain, où d'ailleurs il n'y a pas eu de métaphonie due au *i* long final : cf. 2. *dixisti*〉 *ziseşi*.

[76] Le groupe *wi* est d'ailleurs resté *i* (phonétique seulement à 2., analogique à 4. et 5. : § 46) dans 4. *volimes, tolimes, nasquimes, vesquimes*, subj. imparf. *podist* et sans doute dans 2. **tenvis* (〈*tenuisti)* passé à *tenis* (cf. *Rejets. . ., l.c.*, p. 201). Le parfait 2. *parus* (au lieu de **parvis* 〈*paruisti)* — qui peut être, dans l'ancienne langue, synchroniquement régulier (cf. ind. prés. 4. *parons* à côté de *paraissons)* — est aussi refait sur le participe *paru*. On observera que le type latin en *-luit* a abouti à des parfaits avec alternance d'accent et voyelle d'élargissement *i* tels que 1. *voil* 3. *volt*, 1. *toil* 3. *tolt* (〈**tolluit)* 3. *solt, dout*. . . c'est-à-dire avec un radical qui n'est différencié de celui du présent que par la voyelle (cf. ind. prés. 3. *vuelt, tout, s(i)eut, d(i)eut*. . .). C'est un tel type qui aura fait place soit aux formes sigmatiques avec voyelle d'élargissement maintenue en *i* (3. *volst, tolst, *dolst* (cf. *dousisse*), **valst* (cf. 2. *valsis)* (cf. *Rejets. . ., l.c.*, p. 198), soit aux formes synchroniquement régulières et avec voyelle *u (volut, tolut, dolut, solut, chalut*. . . ; § 42). On concevrait malaisément un passage éventuel du type 2. *valus* à 2. *valsis*.

a) Parfois elles se limitent à modifier une conjugaison régulière ou celle des parfaits à radical irrégulier ;

b) Parfois aussi ces analogies visent à unifier, tout au moins partiellement, deux des trois conjugaisons régulières, voire les trois ;

c) Souvent elles affectent les rapports entre le traitement des parfaits à radical régulier et celui des parfaits à radical irrégulier ;

d) Elles peuvent porter aussi sur l'ensemble du système du parfait.

A. MODIFICATIONS SÉPARÉES DE CHAQUE CONJUGAISON OU DE CELLE DES PARFAITS IRRÉGULIERS

Les réfections peuvent affecter seulement la conjugaison I (§ 70) ou la conjugaison III (§ 71) [77], ou le traitement des parfaits à radical irrégulier (§ 72).

[§ 70] En roumain, les verbes de la conjugaison I recourent, par analogie, à un son noté *ă* à diverses personnes : 4. (§ 60 : anc.), 3. (§ 60) et 6. (§ 66). En ancien castillan (§ 13) et en ancien catalan (§ 14), le timbre de la voyelle d'élargissement de la personne 2. manifeste une tendance à se différencier de celui des autres personnes, et à adopter celui de la personne 1. En engadinois ancien, la personne 4. aura déterminé la personne 6. (§ 56). En portugais, il y a assimilation du timbre de la personne 4. à celui d'autres personnes (cf. n. 58).

[§ 71] Un type propre de conjugaison III est créé en latin parlé, d'abord à oscillation d'accent, mais celle-ci est modifiée par rapport au latin classique (§ 2) ; ensuite cette oscillation peut être soulignée par la modification du timbre (§ 3) ; enfin l'oscillation fait place à une accentuation uniforme. Le sarde ancien modifie l'accentuation des personnes 4. et 6. des verbes de cette conjugaison III (§ 1). Le portugais généralise un *é* fermé à la personne 2. (§ 50). L'ancien provençal peut étendre le *ie* à la personne 2. (§ 15), ou le *è* ouvert à 1., 2. et 5. (§ 28). En toscan peut se faire l'introduction des élargissements en *-etti*, *-ette* et *-ettero* (§ 4) ; en romanche de même le type *-et* à la personne 3., voire *-etten* à 6. (§§ 5, 6)[78].

[§ 72] Les systèmes de conjugaison des parfaits à radical irrégulier subissent, dans la plupart des langues, des modifications qui leur restent propres. Il s'agit soit essentiellement d'un changement dans l'accentuation (a), soit du recours à une voyelle d'élargissement propre (b), soit, tout en conservant le principe de l'oscillation accentuelle, de l'uniformisation du timbre du radical aux personnes toniques (c) ou prétoniques (d), soit, avec un radical uniformément tonique, de l'adoption d'une identité de timbre ou d'un système vocalique propres et non assimilables au type régulier (e).

a) Il y a modification de la personne 1. des parfaits sigmatiques roumains, dont le radical, pourvu d'un *e* d'élargissement, devient prétonique (§ 48).

[77] Au sujet d'une éventuelle modification de timbre d'origine analogique à la personne 3. de la conjugaison II en sursilvain ancien, cf. n. 8.

[78] D'autres modifications de la voyelle d'élargissement des verbes de la conjugaison III ne restent pas limitées à cette seule conjugaison : cf. §§ 73 à 78.

b) Le portugais recourt, pour les parfaits irréguliers, à une voyelle propre : *è* ouvert (§§ 9, 50).

c) Les parfaits tendent à unifier ou unifient la voyelle du radical lorsqu'il est tonique : rarement en ancien provençal (§ 18) et en ancien catalan (§ 22), fréquemment en ancien castillan (§ 19) et surtout en ancien français (§§ 20, 40).

d) L'unification vocalique affecte le radical prétonique en catalan moins ancien (§ 22), en castillan (§ 49) et en portugais (§ 21).

e) Les parfaits à radical irrégulier deviennent uniformément à radical tonique tout en conservant des timbres propres qui les différencient des conjugaisons régulières [79] ; tel est le cas pour le parfait de *dare* en portugais (§ 32), de *facere* en provençal (§ 37), de *facere* et de *videre* en catalan (§ 38) [80], et de *esse* en ancien engadinois (§ 25) et en toscan (§ 26).

B. UNIFICATIONS DE CONJUGAISONS

Les réfections peuvent unifier les conjugaisons III et II (§ 73), III et I (§ 74), voire les trois (§ 75).

[§ 73] L'unification des conjugaisons III et II se réalise en castillan par le recours d'abord à la diphtongue *ie* (§ 11), puis à la voyelle *i* (§ 45), en français par l'adoption uniforme de *i* (§§ 17, 46) ou de *u* (§ 62), en engadinois ancien par des terminaisons consonantiques identiques aux personnes 1., 3. et 6. (§ 7), mais non par la conjugaison I (cf. n. 10).

[§ 74] L'unification complète des conjugaisons III et I se réalise en ancien provençal (§ 63) et en engadinois moderne (§ 64).

[§ 75] C'est encore en engadinois ancien que se manifeste — de façon éphémère — la tendance à réunir les trois conjugaisons par l'adoption, aux personnes 2., 4. et 5. de la même voyelle d'élargissement *i* pour III (§ 16), I (§ 64) et II (§ 57 ; cf. aussi n. 70). Le catalan moderne unifie, lui, toutes les conjugaisons à la personne 1. par le timbre *i* (§ 65).

C. RAPPROCHEMENTS ENTRE PARFAITS IRRÉGULIERS ET RÉGULIERS

D'une part l'élargissement ou le choix du radical présentent certains points communs entre parfaits irréguliers et réguliers (1°), d'autre part le radical des irréguliers se rapproche de celui des parfaits réguliers par le système accentuel, voire par le timbre de la voyelle de ce radical (2°).

1°. Elargissement ou choix du radical

Aux personnes 2., 4. et 5., l'identité de la voyelle thématique entre parfaits irréguliers et la conjugaison III est confirmée par les modifica-

[79] Il peut y avoir aussi pour des parfaits irréguliers, devenus uniformément toniques, une sorte d'identification aux conjugaisons régulières, ce par le timbre : cf. § 80.

[80] En portugais, le parfait de *dare* est en *è* ouvert alors que la voyelle d'élargissement des verbes de la conjugaison III est en *é* fermé. En provençal, le parfait de *facere* est 1. *fi* 3. *fe*... ≠ 1. *vend(i)ei* 3. *vendẹt*. En catalan 1. *fiu* 2. *feres* 3. *feu*... et 1. *viu* 2. *veres* 3. *veu*... ≠ 1. *bati* 2. *bateres* 3. *baté*...

tions de timbres (§ 76) [81]. Cette identité peut être étendue à la conjugaison II (§ 77). En outre il se produit aussi un mélange de formes irrégulières et régulières (§ 78).

[§ 76] L'identité entre irréguliers et la conjugaison III est maintenue en catalan par l'adoption du *é* fermé comme voyelle d'élargissement (§§ 8, 29, 51). Le roumain ne le fait que partiellement : le *u* s'introduit à la conjugaison III mais seulement aux parfaits irréguliers à radical prétonique (§ 68), non à ceux — les plus nombreux — à alternance accentuelle, qui ont la voyelle *e* (2. *ziseşi*...). Le provençal n'a éventuellement une même voyelle *e* ouvert qu'à la personne 6. (cf. n. 51, 57).

[§ 77] Il y a unification des irréguliers et des conjugaisons III et II en castillan par la diphtongue *ie* puis par *i* (§§ 10, 45, 73), et en français soit par la voyelle *i* (§§ 46, 73), soit par *u* (§§ 69, 73).

[§ 78] Le toscan non seulement maintient le *é* fermé aux personnes 2., 4. et 5. des irréguliers et de la conjugaison III, mais en outre introduit, à ces personnes, le radical régulier et, pour la conjugaison II, recourt au radical régulier et à la voyelle *i* d'élargissement (§ 58). L'engadinois ancien utilise, à ces personnes, le timbre *i* pour tous les parfaits irréguliers et réguliers (§ 75), mais en outre le radical régulier à ces personnes et aussi à 1. (§ 59), de sorte que seules les personnes 3. et 6. sont éventuellement irrégulières.

2°. Accentuation, voire timbre du radical irrégulier

Les parfaits à radical irrégulier peuvent abandonner l'oscillation de l'accent, et se rapprocher de l'accentuation uniforme des réguliers en devenant soit toujours prétoniques (§ 79), soit toujours toniques et avec voyelle du radical identique à celle d'une conjugaison régulière (§ 80).

[§ 79] Des radicaux irréguliers deviennent uniformément prétoniques, et adoptent la voyelle d'élargissement de la conjugaison régulière : rarement en provençal (§ 41) et en français (§ 42), plus fréquemment en roumain (§ 44), quasi toujours en catalan (§ 43).

[§ 80] Il y a non seulement uniformisation accentuelle tonique (cf. § 72 sous *e)*) mais en outre assimilation à la conjugaison III [82] pour les parfaits de *stare* et de *dare* en toscan (§ 34), en provençal (§ 37), et pour *stare* en romanche (§§ 35, 36). L'assimilation à la conjugaison II se fait pour *videre* en portugais (§ 32) [83] et en provençal (§ 37) ; à la fois

[81] Certaines langues rompent ce lien, hérité du latin, entre irréguliers et la conjugaison III. C'est le cas du portugais qui a une voyelle *é* fermé pour la conjugaison III (cf. n. 2) mais un *è* ouvert pour les irréguliers (§ 72 sous b). Inversement le provençal adopte un *è* ouvert pour la conjugaison III (§ 71) mais garde les timbres *i* (pers. 2.) et *é* fermé (pers. 4., 5.) pour les irréguliers, avec néanmoins une tendance au recours à un *é* ouvert à la personne 6. (cf. § 76 *in fine*).

[82] Mais historiquement ce peut être le type régulier qui a subi l'analogie exercée par le type monosyllabique : tel est le cas par exemple en toscan (§ 4), en romanche (§§ 5, 6), en castillan (§ 11).

[83] Ajoutons ici que, en portugais moderne, dans les formes du parfait de *credere, legere* et *ridere*, il y a création d'un type monosyllabique assimilé aux parfaits réguliers : 3. *creu, leu, riu*... : cf. *Rejets*..., *l.c.*, p. 211.

aux conjugaisons III et II pour *dare*, *videre* et *esse* en castillan (§§ 33, 23) et en outre pour bien d'autres verbes en français (§§ 39, 24) [84].

D. RÉFECTIONS DE L'ENSEMBLE DU SYSTÈME DU PARFAIT

De telles réfections générales portent sur les terminaisons : soit celles qui restent propres au parfait (§ 81) [85], soit celles que le parfait partage avec d'autres formes (§ 82).

[§ 81] Propre au parfait est la généralisation de la terminaison en *-t* à toutes les personnes de l'engadinois moderne, non seulement aux conjugaisons III et I (§ 64) mais aussi à II (§ 27) ; celle en *-re-* de 6. aux autres personnes à terminaisons consonantiques (2., 4. et 5.) en catalan (§ 31) ; celle de *-ră* de 6. aux deux autres personnes du pluriel en roumain (§ 31). En sursilvain ancien, il y a des liens entre les trois personnes du pluriel (§§ 54, 57). La terminaison de la personne 4. est refaite en engadinois ancien (§ 53), en français (§ 52) et en toscan (§ 55).

[§ 82] En roumain, les terminaisons d'autres formes pénètrent au parfait : celles du plus-que-parfait aux personnes 2. et 5. (§ 67), puis celle du présent à 5. (§ 61).

[84] On remarquera la structure générale du français moderne (cf. aussi § 90) :

conj. III	conj. II	irrég. prét.	irrég. ton.
vendit voulut	dormit mourut	naquit vécut	fit but

[85] Autre est le cas de la propagation, au sein du parfait, de la terminaison d'une personne, devenue caractéristique de celle-ci. Elle se produit à la personne 3. en portugais (a), en castillan (b) et en provençal (c), à la personne 6. en roumain (d), aux personnes 1. et 3. en français (e). (Pour la personne 6. en toscan, et la personne 4. en provençal, cf. n. 64) :

a) En portugais, la terminaison 3. en *-u* des conjugaisons I *(canto-u ⟨-av(i)t)* et II *(dormi-u ⟨-iv(i)t)* s'étend à la conjugaison III : *vende-u (≠ -*didit)*.

b) En castillan de même, la terminaison en *-o (cantó, durmió)* s'introduit non seulement dans *vendi-ó* mais en outre dans tous les parfaits irréguliers : *hub-o, dij-o (≠ -it)*.

c) En ancien provençal le *-t* de la personne 3., phonétique à la conjugaison III *(vendet* : cf. n. 9) s'introduit à II *(auzit)* et évidemment (cf. § 63) à I *(cantet)*. Inversement le *-c* de *estec* (cf. *Rejets, . . . , l.c.*, p. 210) se généralise aux conjugaisons régulières *(cantec, vendec, auzic)*.

d) En roumain, le *-ă* de la personne 6. de la conjugaison I *(cîntar-ă* : cf. § 66) se généralise aux autres parfaits : *-iră, -ură, (ziser)ă*.

e) En ancien français, le *-t* de la personne 3. est phonétique à la conjugaison III *(*vendedit ⟩ vendiet → vendit)* et dans les parfaits irréguliers en *-i* ; *dist. . . vit (⟨vidit), vint (⟨venit), volt (⟨voluit* ; 4. *volimes), tolt (⟨*tolluit* ; 4. *tolimes)*. Il se généralise aux autres parfaits en *-i*, c'est-à-dire aux irréguliers prétoniques *(naquit)* et à la conjugaison II *(dormit)* ; aussi éventuellement à la conjugaison I *(chantat)*.

L'*s* de la personne 1. est phonétique dans les parfaits sigmatiques *(dis. . .)* ; elle s'introduit ailleurs *(vis, vins, naquis, vendis, dormis, ...)*.

Le parallélisme du système vocalique entre ces divers parfaits en *-i* et ceux en *-u* (cf. n. 84) détermine l'introduction de ces terminaisons dans les diverses formes en *-u* : *mus mut, vécus vécut voulus voulut, mourus mourut. . .*

III. L'ATTITUDE DES DIVERS PARLERS

Après cette synthèse pan-romane, il est opportun de dégager l'attitude propre de chacun des parlers considérés ici, et de rapprocher éventuellement les faits communs à certains d'entre eux.

[§ 83] En sarde ancien, il n'y eut que la seule réfection de l'accentuation des parfaits de la conjugaison III (§ 1).

[§ 84] Peu nombreuses sont les réfections du toscan. Elles consistent essentiellement, d'une part, aux personnes 2., 4. et 5., dans le recours aux formes régulières de la conjugaison (§ 58), et d'autre part, aux personnes 1., 3. et 6. des parfaits réguliers de la conjugaison III, dans l'introduction éventuelle (§ 4) du type irrégulier *stette* — *dette*, devenu uniformément monosyllabique (§ 34). Il y a en outre une généralisation partielle du timbre *u* dans le parfait de *esse* (§ 26), et la réforme des terminaisons des personnes 4. (§ 54) et 6. (n. 64).

[§ 85] En engadinois ancien, on constate, comme en toscan, d'une part aux personnes 2., 4. et 5. (et aussi 1.), le recours éventuel, pour les rares parfaits qui puissent être irréguliers, au radical régulier (§ 59), et d'autre part aux personnes 3. et 6. des parfaits réguliers, l'introduction du *-et* (§ 5) dû au paradigme *stet* — *det* (§ 36). En outre, comme en toscan, l'uniformisation en *u*, totale ici, du parfait de *esse* (§ 25), et la réfection de la terminaison de la personne 4. (§ 53).

Mais ce stade ancien révèle d'autres actions analogiques. Aux personnes 2., 4. et 5., l'unification totale (cf. n. 70), par le timbre *i*, des conjugaisons III (§ 16), I (§ 64) et II (§ 7). Par contre, aux personnes 1., 3. et 6., l'union, par le timbre *i* et les terminaisons consonantiques, des seules conjugaisons III et II (§ 7), mais non de la conjugaison I (cf. n. 10), où s'exerce une réfection de la personne 6. (§ 56).

L'état moderne est caractérisé, à toutes les personnes, par le timbre *e* commun aux conjugaisons III (§ 27) et I (§ 64), et par la consonne *t* à toutes les conjugaisons (§ 27) : *-et* à III—I, *-it* à II.

[§ 86] L'ancien sursilvain n'avait que des parfaits réguliers. Il présente, comme l'engadinois, l'action du groupe *stet—det* monosyllabique (§ 35) sur la personne 3. de la conjugaison III (§ 6), et une réfection des terminaisons, non seulement de la personne 4., mais encore de 6. (§§ 54, 57).

[§ 87] Les modifications du roumain peuvent se ramener à trois faits essentiels. D'abord l'introduction de la voyelle *u* (§ 68) comme timbre d'élargissement de la conjugaison III et des parfaits irréguliers qui deviennent prétoniques (§ 44), alors que ceux qui maintiennent un *e* d'élargissement conservent l'oscillation accentuelle, mais rendent la personne 1. aussi prétonique (§ 48). En deuxième lieu, la conjugaison I voit apparaître le timbre *ă*, non seulement à 3. et — état ancien — 4. (§ 60) mais aussi à 6. (§ 66). Enfin les terminaisons consonantiques sont analogiques à la personne 5. (*-tu*, puis *-ţi* : §§ 67, 61) et à la personne 6. *-ră* (note 85 sous *d)*, généralisée aussi aux deux autres personnes du pluriel (§ 31).

[§ 88] En ancien provençal se produisent des actions analogiques variées, et qui se retrouvent souvent ailleurs.

Premièrement le traitement de certaines conjugaisons régulières rappelle des faits du toscan et du romanche, voire de l'engadinois ; c'est ainsi que, comme en toscan — romanche, un lien s'établit entre le type

monosyllabique *det—estet* (§ 37) et la conjugaison III, avec unifications vocaliques à 2. (§ 15) et à 1., 2. et 5. (§ 28) ; et, comme en engadinois, il s'opère en provençal une union des conjugaisons III et I (§ 63).

Deuxièmement le sort des radicaux irréguliers présente des innovations qui restent réticentes en provençal, qui s'épanouissent éventuellement dans les langues de la péninsule ibérique, mais qui se développent dans une proportion différente en français. Il s'agit, en provençal, de l'unification du timbre de rares radicaux (§ 18), de l'adoption d'un radical uniformément tonique pour *facere* et *videre* (§ 37), et d'une tendance plus nette à rendre les radicaux irréguliers prétoniques, parfois à 1. (§ 47) et 6. (n. 51 et 57), généralement pour les radicaux en [*sk*] (§ 41).

Troisièmement les modifications des terminaisons rappellent des faits qui se produisent au Sud et au Nord du domaine provençal : la personne 4. en *-m* existe aussi en catalan (n. 64), la personne 3. en *-c* aussi (n. 85 sous *c)* [86]. Quant à la généralisation du *-t* à la personne 3., elle se fait encore en français (n. 85 sous *c* et *d)*.

[§ 89] Les trois langues de la péninsule ibérique intensifient donc, dans le traitement des radicaux irréguliers, trois tendances. La première consiste dans l'unification du timbre du radical (catalan : § 22 ; castillan : §§ 19, 23, 49 et n. 59 ; portugais : § 21). La deuxième réside dans l'extension de l'accent tonique à toutes les personnes : pour *facere* et *videre* en catalan (§ 38), pour *videre* et *dare* en castillan (§ 33 et n. 44) et en portugais (§ 32). En troisième lieu, l'adoption de l'accentuation prétonique se limite à la personne 6. en castillan (§ 10 et n. 51) et en portugais (§ 9 et n. 51) mais s'étend, par contre, à quasi tous les parfaits et à toutes les personnes en catalan (§ 43).

En outre les stades anciens du catalan et du castillan marquent une tendance à adopter à la personne 2. de la conjugaison I le timbre de la personne 1. (§§ 14, 13) ; le portugais et surtout le castillan généralisent à la personne 3. la terminaison en *-u* ou en *-o* (n. 85 sous *a* et *b)*.

Les trois langues manifestent une attitude distincte quant aux voyelles d'élargissement. Le catalan maintient, mais avec timbre modifié en *é* fermé, l'union des irréguliers (§§ 8, 51) et de la conjugaison III (§§ 29, 51). En castillan, la modification, commune aussi, est étendue en outre à la conjugaison II : en *ie* d'abord (§§ 10, 11 et n. 23), puis en *i* (§ 45). En portugais, il y a création d'un timbre propre en *è* ouvert pour des parfaits irréguliers (§§ 9, 50).

En outre le portugais unifie le timbre d'élargissement des parfaits réguliers : celui de la personne 4. de la conjugaison I (n. 58), celui de la personne 2. de la conjugaison III (§ 50). Le catalan, lui, unifie les personnes 1. de tous les verbes réguliers par un *-i* (§ 65), modifie la terminaison de la personne 4. en un simple *-m* (§ 64) et, aux personnes 2., 4. et 5., ajoute une syllabe *-re-* (§ 30).

[§ 90] Le français a restructuré profondément son système. La voyelle d'élargissement *i*, phonétique à la conjugaison II, se généralise à III (§§ 17, 46) et dans les irréguliers (§ 40). Parallèlement la voyelle

[86] En effet, en catalan ancien, il y a eu une tendance — avortée — à introduire aussi ce son, noté *-ch* dans les parfaits réguliers : p. ex. 3. *calech, plaech, cre(s)ech, ca(s)ech, venceg, mordech:* cf. *Rejets...*, *l.c.*, pp. 208, 217.

u, d'origine analogique à la conjugaison III et aux irréguliers (§ 69) s'étend à certains parfaits de la conjugaison II (§ 62).

De rares irréguliers deviennent uniformément prétoniques avec ces élargissements *(naquit, vécut :* §§ 42, 69). Mais tous les autres irréguliers — anciennement avec *e* prétonique aux personnes 2., 4. et 5., parfois analogique (cf. n. 53) — généralisent, aux personnes toniques, les timbres *i* et *u* (§§ 20, 24, 40), et sont ensuite uniformément toniques (§ 39).

Ces réfections engendrent donc un parallélisme remarquable (cf. n. 84). De plus tous les parfaits adoptent à la personne 1. une *-s*, à 3. un *-t* (n. 85 sous *e)* et à 4. une forme refaite *-mes* (§ 52).

Septembre 1977

Universités de Gand et de Bruxelles

ANDREI AVRAM

LAT. *illam*: ROM. *o*. ÎN LEGĂTURĂ CU TRATAMENTUL LAT. [ll] ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Autorul aduce obiecţii explicaţiilor după care forma pronominală *o* = [o], [u̯o], [u̯ă] provine din **a* sau din **ă*, sub influenţa unui [u] de la finala cuvintelor precedente şi susţine că existenţa fonetismului [u̯ă], considerat arhaic, poate fi invocată în sprijinul teoriei potrivit căreia lat. [ll] a devenit [u̯] în formele de tipul *stella*.

1. Opiniile exprimate în lucrările de fonetică istorică a limbii române cu privire la tratamentul lat. [ll] pot fi împărţite în două mari categorii, în funcţie de acceptarea, respectiv, respingerea ipotezei potrivit căreia în anumite contexte lichida originară a adevenit [u̯] (nu ne vom ocupa, în cele ce urmează, de reflexele [l] şi [l'] sau — în dacoromână şi în unele dintre graiurile celorlalte dialecte — [i̯] : *medullaris* > *mădular*, *gallina* > ar. [găl'ină], dr. *găină*).

Marius Sala [1], autorul celui mai recent studiu consacrat problemei care ne interesează aici, este de părere că transformarea menţionată a avut loc în cuvintele de tipul *stella*, devenit *steauă*, dar nu şi în *illa(m)*, din care provine, printre altele, forma *o*, acuzativul singular neaccentuat al pronumelui personal feminin de persoana a III-a. Pentru această formă ar fi valabilă, după autorul citat [2], explicaţia propusă de academicienii Al. Graur şi Al. Rosetti, în urmă cu mai bine de patru decenii [3], într-un studiu în care se susţine că lichida din latină nu s-a transformat în [u̯] nici în *illa*, nici în cuvintele de tipul *stella* (> *stea*, nu *steauă*). Iată explicaţia la care ne referim : „*illam* > *a*; étant précédé le plus souvent d'un *u* (terminaison des participes, des adverbes, etc.), cet *u* a dégagé un *w*, qui a formé diphtongue avec *a* : *wa*; par la suite, *wa* a suivi l'évolution normale de *o̩a* inaccentué et a été monophtongué en *o* (voir par exemple *o-am vîndut* > *o'm vîndut*. . .)" [4].

Conform altei explicaţii, la fonetismul [o] s-a ajuns în urma transformării lui *[ă], eventual prin intermediul fazei [u̯ă], cu un [u̯] apărut tot în fonetică sintactică (deci nu ca reflex al lat. [ll])[5].

În sfîrşit, o serie de cercetători sînt de părere că [u̯], elementul datorită căruia s-a ajuns la o vocală labială în forma literară actuală a

[1] *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, 1976, cap. *Évolution du lat.* [ll] *en roumain* (p. 137—147). Părerile expuse în acest capitol au fost formulate mai întîi în articolul aceluiaşi autor *Cu privire la tratamentul lat. -ll- în română*, publicat în SCL XX (1969), 2, p. 151—156 (în paginile următoare vom trimite la volumul apărut în 1976).

[2] *Ibidem*, p. 140.

[3] A. Graur et A. Rosetti, *Sur le traitement de lat. l double en roumain*, în BL IV (1936), p. 46—52.

[4] *Ibidem*, p. 48.

[5] Vezi, de exemplu, Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*. Volumul întîi. *Principii de istoria limbii*, Iaşi, 1894, p. 18 : **ă* a devenit *o* „prin asimilaţie către *u* de la terminaţiile verbale", în contexte de tipul **am făcutu-ă*.

pronumelui — element prezent, dealtfel, ca atare în [u̯o], [u̯ă][6] — continuă pe [ll] din lat. *illam*[7].

2. Dacă acceptăm explicația după care [ll] a dispărut (nu a devenit [u̯]) în *stella*, este oarecum de așteptat să admitem, în același timp, că lichida nu a fost redată prin [u̯] nici în *illam* din care a rezultat forma *o* (ceea ce au și făcut, printre alții, Al. Graur și Al. Rosetti). Dacă însă considerăm că formele de tipul *steauă* sînt etimologice și că, prin urmare, [ll] din *stella* s-a transformat în [u̯], se impune, după opinia noastră, să avem în vedere posibilitatea ca același fenomen să fi avut loc în evoluția de la *illam* la *o*. De aici nu decurge neapărat că sîntem obligați să recunoaștem existența unui stadiu cu [u̯] și în evoluția lui *illa* devenit *ea* sau articol (enclitic, posesiv, adjectival) sau păstrat ca pronume demonstrativ. Deși socotim că, în principiu, nu poate fi exclusă posibilitatea ca [ll] să se fi transformat în [u̯] în toate aceste cazuri (sau cel puțin în unele dintre ele[8]), ne vom ocupa, mai jos, numai de pronumele *o*.

Cu privire la celelalte cuvinte care provin din *illa* (singur sau în compunere cu alte elemente) ipoteza transformării lui [ll] în [u̯] ar putea fi, eventual, sprijinită de faptul că în aromână există formele *eauă* și *ațeauă;* acestea au fost însă explicate de Marius Sala[9] ca rezultate ale unor schimbări analogice. Lucrurile se prezintă altfel în cazul pronumelui *o :* pentru explicarea formelor care conțin un [u̯] — [u̯o] și [u̯ă] — nu poate fi invocată analogia.

Ținînd seamă de paralelismul corespondențelor lat. *stella :* rom. dial. *steauă* și lat. *illa(m)* : rom. dial [u̯ă], considerăm, din capul locului, că dintre explicațiile propuse pentru forma *o* = [o], [u̯o], [u̯ă][10] preferabilă este cea potrivit căreia [ll] s-a transformat în [u̯][11]. Paralelismul

[6] Vezi § 5.

[7] Vezi, de exemplu, Octave Nandris, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963, p. 67, care menționează printre sursele diftongului [u̯ă] „la vocalisation de *-ll-* suivi de *a* inacc. : *(i)lla> *uă> o*”. Vezi și Povl Skårup, *Les descendants romans du latin* ***ille***, în *Problèmes de linguistique roumaine* (= „Revue romane”. Numéro spécial 4), Copenhaga, 1970, p. 70 : „il est probable que dans la position finale, -LLA est devenu d'abord *-ua* (ou *-uă)*. . . *ua* provenant du pronom -LLA est devenu *o*”.

[8] Vezi Alexandru Philippide, *op. cit.*, p. 56 : în pronumele *ea* „a trebuit să existe odată un *-o* ori *-ŭâ* finali, **ĭáo* ori **ĭáŭâ*”. Cf. nota următoare.

[9] *Op. cit.*, p. 146 : „sur le pluriel en *-le* de certains substantifs tels que *steauă — steale*, il s'est créé un singulier *eauă/ eale, meauă/ meale, ațeauă/ ațeale*”. În aceeași lucrare însă (p. 141), în legătură cu tipul de flexiune *stea/ stele*, autorul scrie următoarele : „c'est la flexion du pronom et des adjectifs qu'il faut prendre comme point de départ pour expliquer ce type de flexion substantivale. Cette idée se fonde sur le fait bien connu que la flexion pronominale est beaucoup plus stable”. După părerea noastră, putem să ne punem întrebarea dacă nu cumva *eauă* și *ațeauă* sînt etimologice și dacă nu ar trebui să vedem în *meauă* un rezultat al influenței celorlalte două pronume. Acceptarea acestei ipoteze nu atrage după sine excluderea posibilității ca *mea*, la rîndul lui (poate și *rea)*, să fi constituit un model pentru *eauă, ațeauă* (devenite *ea*, respectiv, *ațea)*. Am avea a face deci cu schimbări analogice în dublu sens, în care, ca și în dacoromână, s-a plecat de la unele forme pronominale (și de la adjectivul *rea)*, nu de la substantive ca *steauă*.

[10] Lăsăm la o parte fonetismele dialectale derivate din cele citate aici.

[11] Vocala inițială din *illa(m)* neaccentuat nu s-a păstrat, după cum nu s-a păstrat nici cea din *illu(m)*, devenit *lu* și, în limba literară actuală, *l* sau *il*, cu un [î] de dată recentă. Nu credem că au dreptate cercetătorii care susțin că [ĭ] (> [e]) s-a transformat în [e̯a] și că, prin urmare, a existat o formă neaccentuată *[e̯au̯a], respectiv, *[e̯au̯ă] (vezi, de exemplu, Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, [Tenerife, Madrid], 1966, nr. 3 140 : „ac. *o<*eaua <ĭllam*”).

menționat nu este însă singurul fapt care pledează pentru această opțiune : după cum vom încerca să arătăm în continuare, explicațiile în care intervin formele ipotetice **a* și **ă* nu sînt satisfăcătoare.

3. Transformarea lui [u̯ă] în [(u̯)o] în poziție neaccentuată a avut loc, ce e drept, în forma auxiliarului din componența viitorului de tipul *o să cînt :* lat. **volet* > **(v)oare* > *oa* [u̯a] > [(u̯)o] [12]. Ea n-ar putea însă să fie invocată în favoarea părerii după care pronumele *o* a ajuns să aibă această formă în urma unui proces fonetic identic. Este evident că [a] din forma verbală, precedat, în interiorul cuvîntului, întotdeauna de [u̯], nu se găsea în aceeași situație cu pronumele *[a], care, conform explicației propuse de Al. Graur și Al. Rosetti, ar fi devenit [u̯a] sub influența vocalei [u] de la finala cuvintelor precedente. Chiar dacă succesiunea [u] (final de cuvînt) +*[a] (pronume) avea o mare frecvență, nu poate fi neglijat faptul că pronumele apărea (cum apare și astăzi) și în diverse alte contexte [13].

Spre deosebire de fenomenul care a avut loc în forma auxiliarului de la viitor, monoftongarea produsă în succesiunea constituită din pronumele *o* și o formă a auxiliarului *a avea*, ca în *o-am vîndut* > *o-m vîndut* [14], prezintă o trăsătură comună cu cea care ar fi dus la apariția lui *o* în locul mai vechiului * *a*, după cuvinte terminate în [u] : în ambele cazuri este vorba de un fenomen de fonetică sintactică. De observat însă că transformarea accidentală a lui *o-am* [u̯am] în [om] nu a dus la apariția, ca fapt de limbă (nu numai de vorbire) a unei forme * *om* a auxiliarului, după cum nici prepoziția *a*, articolul posesiv *a* sau diversele cuvinte cu [a] inițial neaccentuat nu au devenit **o*, respectiv, nu au înlocuit pe [a] inițial cu [(u̯)o] [15]. Din moment ce, în cadrul frazei, și aceste cuvinte aveau adesea ocazia să se afle după un [u] (sau [u̯]) final, al cuvintelor precedente, de ce ele și-au păstrat pretutindeni vechiul vocalism, pe cînd pronumele **a* nu și l-a menținut nicăieri?

4. O obiecție asemănătoare cu cea formulată în rîndurile precedente poate fi adusă și teoriei după care forma mai veche a pronumelui a fost **ă* [16]. În plus, de data aceasta trebuie să avem în vedere și faptul că în trecut vocala de timbru neutru, [ă] (eventual și [î]), nu putea să apară la început de cuvînt decît însoțită de nazalitate în cadrul aceleiași silabe, ca, de exemplu, în [ăntru], [$î^n$tru], etc. = *întru* (formele de tipul *ăsta* sînt recente) [17]. Întrucît nu este de crezut că forma devenită *o* era exclusiv enclitică, dacă am admite existența lui **ă* ar trebui să admitem și că legea menționată cunoștea o singură (și inexplicabilă) excepție, cea re-

[12] S. Pușcariu, *Viitorul cu „vadere"*, în DR VI (1929–1930), p. 389–390.

[13] Cf. Povl Skårup, *op. cit.*, p. 69–70 ; referindu-se la pozițiile în care *a* ar fi fost precedat, în frază, de [u], autorul consideră că „il est peu vraisemblable que ces positions aient été assez fréquentes pour servir de points de départ à une généralisation".

[14] Vezi § 1.

[15] Cf. transformarea asemănătoare a lui [a] inițial de cuvînt în [ă] sau chiar în [e] în construcții ca *de-aici, pe-aici, vine-aici,* care nu are, totuși, ca efect schimbarea formei „normale" a adverbului. Vezi și E. Petrovici, *Forme absolute și forme conjuncte (în sandhi) ale cuvintelor în grafia obișnuită și în transcrierea fonetică,* în FD III (1961), p. 57–61.

[16] Vezi și nota 13.

[17] Vezi lucrarea noastră *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești.* Extras din « Studii și cercetări lingvistice » XV (1964), fasc. 1–5, București, 1964, p. 120–123.

prezentată de pronumele în discuție, aflat la inițiala cuvîntului fonetic în construcții de tipul *ă *dau*, *ă *am dat* (cf. rom. dial. *o-am dat*[18]). O astfel de ipoteză nu ar fi însă cîtuși de puțin plauzibilă.

Presupunînd că cineva ar fi tentat să invoce în sprijinul explicației la care ne referim *(*ă > o)* prezența lui [u] la inițiala verbelor *umbla*, *umfla*, *umplea* (cf. *îmbla*, *îmfla*, *împlea* în limba veche și în unele graiuri actuale), vom adăuga încă o observație. Unii cercetători consideră că aici avem a face cu transformarea unei vocale de timbru neutru în vocală labială sub influența lui [u̯] final al cuvintelor precedente (*eu*, *au* etc.). Prezența vocalei [u] de la inițiala acestor verbe se explică însă în alt mod, și anume prin tendința limbii române de a evita vocalele neutre accentuate la început de cuvînt, așa cum sperăm că am reușit să demonstrăm în alt loc[19]. Pe de altă parte, dacă am invoca aceeași tendință pentru a explica forma pronumelui *o*, plecînd de la **ă*, nu am putea să răspundem la întrebarea de ce mai vechiului *[ă] nu îi corespunde astăzi și [(i̯)e], alături de [(u̯)o] și [u̯ă] (la inițiala verbelor citate apar nu numai vocalele [u] și [î], ci și [i]).

5. Ni se pare necesar să subliniem, înainte de a încheia, importanța pe care o are pentru problema discutată constatarea că în dacoromâna actuală pronumele apare cu fonetismul [u̯ă] (neamintit nici de Al. Graur și Al. Rosetti, nici de Marius Sala) într-o arie caracterizată și prin prezența formelor de tipul *steaua̯ă*[20] (iată două exemple: [u̯ă čupelęșt″ĕ] „o jumulește"[21]; [și u̯ă mulj amu] „să o mulgi acum"[22]).

Ocupîndu-ne de fenomenul trecerii lui [u̯o] la [u̯ă] în graiul crișean[23], am susținut că în pronumele care ne interesează aici fonetismul [u̯ă] poate nu numai să fie rezultatul transformării lui [u̯o], ci și să reprezinte un arhaism (menținerea fazei [u̯ă], într-o arie în care, la un moment dat, [u̯ă] a apărut și în cuvinte ca *ochi*)[24]. Bazați pe constatarea menționată în alineatul precedent, considerăm acum că cea de-a doua ipoteză are mai mari șanse de a corespunde realității; deci fonetismul vechi [u̯ă] < *illam* s-a păstrat ca atare, în unele regiuni, după cum fonetismul [u̯ă] < [u̯a] s-a menținut într-un cuvînt ca [u̯ăgaș] = *ogaș*.

De remarcat că — așa cum rezultă din hărțile *Atlasului lingvistic român* și împotriva a ceea ce se afirmă uneori — [o] neprecedat de [u̯] apare la inițială (în graiul crișean și în alte graiuri) în tot felul de cuvinte (și pronumele este pronunțat adesea [o]); prin urmare, prezența lui [u̯] în [u̯o] = *o* nu poate fi explicată printr-o lege conform căreia [o] nu ar fi posibil la început de cuvînt și care ar conduce, eventual, la concluzia că primul element din [u̯o] nu este originar (dezvoltat din [ll]), ci, în mod necesar, recent: *[a] (> *[ă] sau *[u̯a]) > [o] > [u̯o].

[18] Topică obișnuită în secolul al XVI-lea (Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine.* Tome second. *Le seizième siècle*, Paris, 1914—1938, p. 414).

[19] În articolele *La voyelle* [u] *dans* ***umbla, umfla, umple(a)*** *et quelques questions connexes*, din RRL XIII (1968), 1, p. 73—82; *Cu privire la tendința limbii române de a evita vocalele neutre în poziție inițială accentuată*, din SCL XIX (1968), 6, p. 585—587.

[20] Cu privire la aria formelor de tipul *steauă* vezi Marius Sala, *op. cit.*, p. 144.

[21] ALR II SN 2, harta 362, punctul 325 (jud. Bihor).

[22] ALR II SN 6, harta 1 721, punctul 334 (jud. Satu Mare).

[23] Andrei Avram, *Trecerea lui* [u̯o] *la* [u̯ă] *în graiul crișean*, în SCL XIII (1962), 3, p. 325—335.

[24] *Ibidem*, p. 333—334; acolo sînt arătate și motivele pentru care fonetismul [u̯ă] apare în pronumele *o*, dar nu și în *o* articol și numeral.

prezentată de pronumele în discuție, aflat la inițiala cuvîntului fonetic în construcții de tipul *ă *dau*, *ă *am dat* (cf. rom. dial. *o-am dat*[18]). O astfel de ipoteză nu ar fi însă cîtuși de puțin plauzibilă.

Presupunînd că cineva ar fi tentat să invoce în sprijinul explicației la care ne referim (*ă > *o*) prezența lui [u] la inițiala verbelor *umbla*, *umfla*, *umplea* (cf. *îmbla*, *îmfla*, *împlea* în limba veche și în unele graiuri actuale), vom adăuga încă o observație. Unii cercetători consideră că aici avem a face cu transformarea unei vocale de timbru neutru în vocală labială sub influența lui [u̯] final al cuvintelor precedente (*eu*, *au* etc.). Prezența vocalei [u] de la inițiala acestor verbe se explică însă în alt mod, și anume prin tendința limbii române de a evita vocalele neutre accentuate la început de cuvînt, așa cum sperăm că am reușit să demonstrăm în alt loc[19]. Pe de altă parte, dacă am invoca aceeași tendință pentru a explica forma pronumelui *o*, plecînd de la *ă, nu am putea să răspundem la întrebarea de ce mai vechiului *[ă] nu îi corespunde astăzi și [(i̯)e], alături de [(u̯)o] și [u̯ă] (la inițiala verbelor citate apar nu numai vocalele [u] și [î], ci și [i]).

5. Ni se pare necesar să subliniem, înainte de a încheia, importanța pe care o are pentru problema discutată constatarea că în dacoromâna actuală pronumele apare cu fonetismul [u̯ă] (neamintit nici de Al. Graur și Al. Rosetti, nici de Marius Sala) într-o arie caracterizată și prin prezența formelor de tipul *steauă* [20] (iată două exemple : [u̯ă ćupelęșt″ĕ] „o jumulește”[21] ; [și u̯ă mulj amu] „să o mulgi acum”[22]).

Ocupîndu-ne de fenomenul trecerii lui [u̯o] la [u̯ă] în graiul crișean[23], am susținut că în pronumele care ne interesează aici fonetismul [u̯ă] poate nu numai să fie rezultatul transformării lui [u̯o], ci și să reprezinte un arhaism (menținerea fazei [u̯ă], într-o arie în care, la un moment dat, [u̯ă] a apărut și în cuvinte ca *ochi*)[24]. Bazați pe constatarea menționată în alineatul precedent, considerăm acum că cea de-a doua ipoteză are mai mari șanse de a corespunde realității ; deci fonetismul vechi [u̯ă] < *illam* s-a păstrat ca atare, în unele regiuni, după cum fonetismul [u̯ă] < [u̯a] s-a menținut într-un cuvînt ca [u̯ăgaș] = *ogaș*.

De remarcat că — așa cum rezultă din hărțile *Atlasului lingvistic român* și împotriva a ceea ce se afirmă uneori — [o] neprecedat de [u̯] apare la inițială (în graiul crișean și în alte graiuri) în tot felul de cuvinte (și pronumele este pronunțat adesea [o]) ; prin urmare, prezența lui [u̯] în [u̯o] = *o* nu poate fi explicată printr-o lege conform căreia [o] nu ar fi posibil la început de cuvînt și care ar conduce, eventual, la concluzia că primul element din [u̯o] nu este originar (dezvoltat din [ll]), ci, în mod necesar, recent : *[a] (> *[ă] sau *[u̯a]) > [o] > [u̯o].

[18] Topică obișnuită în secolul al XVI-lea (Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. Tome second. *Le seizième siècle*, Paris, 1914—1938, p. 414).

[19] În articolele *La voyelle* [u] *dans* ***umbla, umfla, umple(a)*** *et quelques questions connexes*, din RRL XIII (1968), 1, p. 73—82 ; *Cu privire la tendința limbii române de a evita vocalele neutre în poziție inițială accentuată*, din SCL XIX (1968), 6, p. 585—587.

[20] Cu privire la aria formelor de tipul *steauă* vezi Marius Sala, *op. cit.*, p. 144.

[21] ALR II SN 2, harta 362, punctul 325 (jud. Bihor).

[22] ALR II SN 6, harta 1 721, punctul 334 (jud. Satu Mare).

[23] Andrei Avram, *Trecerea lui* [u̯o] *la* [u̯ă] *în graiul crișean*, în SCL XIII (1962), 3, p. 325—335.

[24] *Ibidem*, p. 333—334 ; acolo sînt arătate și motivele pentru care fonetismul [u̯ă] apare în pronumele *o*, dar nu și în *o* articol și numeral.

În ce privește fonetismul [u̯ă] în graiul crișean, ca echivalent al unui mai vechi [(u̯)o], este necesar să menționăm că inovația s-a produs, la început de silabă, înainte de consoane dentale și (pre)palatale (în *ochi*, *oțet*, *fior* etc.), dar nu și înainte de labiale și velare (în [u̯ăgaș] fonetismul [u̯ă] este, după cum am văzut, etimologic), pe cînd [u̯ă] = pronumele *o* nu cunoaște această restricție (ceea ce reiese din cele două exemple citate, după ALR, mai sus). Așa stînd lucrurile, dacă am admite că fonetismul [u̯ă] este mai nou decît [u̯o] în pronume, ar trebui să presupunem că el a apărut ca efect al unei diferențieri care s-a produs atunci cînd ea n-a fost împiedicată de consoana următoare — [u̯ă] *țin*, dar [u̯o] *bat* (cf. [u̯ă]*țet*, dar [u̯o]*braz*)—, iar apoi s-a extins în celelalte poziții : [u̯ă] *bat*. Această explicație complicată (de la început nu prea atrăgătoare) este infirmată de grafiile de tipul цїнндѹѫ (ѹѫ = [uu̯ă] ; eventual, în Moldova, [uu̯î]), întîlnite în texte vechi scrise în afara ariei caracterizate astăzi prin fonetismul [u̯ă] = *o* [25], grafii care pledează în favoarea părerii că evoluția a avut loc dela [u̯ă] la [(u̯)o], nu invers.

6. Din faptul că ne-am referit la paralelismul *stella : steauă*, *illam :* [u̯ă], considerînd dovedită părerea după care [u̯] din *steauă* este etimologic, ar rezulta că am invocat un argument de natură logică pentru a susține că [ll] a devenit [u̯] în forma pronominală discutată. În continuare însă, făcînd abstracție de acest paralelism, am încercat să arătăm că dintre explicațiile date formei *o* = [o], [u̯o], [u̯ă] trebuie reținută cea care nu face apel la fonetismele presupuse *[a] și *[ă] și care își găsește o confirmare în graiurile actuale.

Așadar, dacă se acceptă argumentele de ordin fonetic expuse mai sus, evoluția lui *illam* poate, la rîndul ei, să fie invocată în sprijinul părerii că lichida din *stella* nu a dispărut : întrucît [u̯] apare și în [u̯o], [u̯ă] = *o* și el nu poate fi explicat, în acest caz, decît ca o continuare a lat. [ll], devine mai convingătoare teoria după care forma *steauă* este anterioară formei *stea*.

Lat. *illam* : roum. *o*. A propos du traitement de lat [ll] en roumain

(Résumé)

L'auteur conteste la validité des explications selon lesquelles *o* = [o], [u̯o], [u̯ə] „la" (pronom personnel féminin, accusatif singulier, forme atone) vient de **a* ou de **ă* [ə] (<lat. *illam*), formes qui avaient souvent l'occasion de se trouver après des mots se terminant en [u] et d'être donc influencées par cette voyelle labiale. Il soutient que l'existence de [u̯ə] phonétisme archaïque, constituie un argument en faveur de la théorie qui voit dans *steauă* [ste̯au̯ə] „étoile", par exemple, une forme étymologique, dont le [u̯] est, tout comme dans [u̯ə] = *o*, le descendant de lat. [ll].

Octombrie 1977

Institutul de cercetări etnologice și dialectologice București, Nikos Beloiannis 25

[25] T. Cipariu, *Principia de limba si de scriptura*. Editiunea II revediuta si immultita, Blaj, 1866, p. 368 ; autorul citează exemple de acest tip din texte muntene și moldovene din secolul al XVII-lea. În textele mai vechi ѫ nu apare, în regulă generală, după litere vocalice ; din grafii cum ar fi цїнндѹѡ nu rezultă însă neapărat că ѡ = [(u̯)o], căci litera ѡ putea să corespundă și lui [u̯ă] (vezi lucrarea noastră *Contribuții...*, p. 84—86).

MARIANA COSTÎNESCU

RAPORTUL DINTRE *Codicele Voronețean* ȘI CELELALTE VERSIUNI ROMÂNEȘTI DIN SECOLUL AL XVI-LEA ALE *Apostolului**

Autoarea se ocupă de versiunile românești din secolul al XVI-lea ale *Apostolului*, *Codicele Voronețean*, *Lucrul apostolesc* tipărit de Coresi la Brașov și *Apostolul* popii Bratul, demonstrînd că ele provin din aceeași traducere, prelucrată în mod independent în cele trei versiuni, după modele slavone divergente.

1. *Codicele Voronețean (CV) și Apostolul tipărit de Coresi (CPr)*

Problema raportului dintre *Codicele Voronețean* și *Apostolul* lui Coresi a fost pusă pentru prima dată de Gr. Crețu într-un articol din 1885 în care semnalează tipăritura coresiană [1]. Cercetătorul citat afirmă că între versiunea rotacizantă și cea coresiană nu există nici o legătură și își ilustrează convingerea alăturînd unui scurt fragment din manuscris pasajul corespunzător din tipăritură [2].

O opinie contrarie exprimă cîțiva ani mai tîrziu N. Iorga, în *Istoria literaturii religioase a românilor*, referindu-se în general la raportul dintre textele rotacizante și cele coresiene : „Coresi nu făcuse altă decît să tipărească cu schimbări de tot mici textele husite" [3]. Ideea este reafirmată de savantul român în *Istoria literaturii românești*, cînd discută raportul dintre *Codicele Voronețean* și *Apostolul* tipărit de Coresi : „Azi se poate încredința cred, oricine că peste tot diaconul Coresi n-a făcut decît să lucreze în slove de tipar un praxiu întrucîtva asemănător cu acela de la Voroneț" [4].

Relația între cele două versiuni românești ale *Apostolului* a fost susținută și de N. Drăganu, dar, spre deosebire de N. Iorga, acesta vedea în textul rotacizant o copie mai nouă, indirectă, după *Apostolul* coresian. Prin acest punct de vedere, N. Drăganu se situa oarecum pe poziția lui

* Nu am adus în discuție, în această cercetare, *Apostolul Gaster*, despre care am arătat într-un studiu anterior că datează de la începutul secolului al XVIII-lea (Mariana Combiescu, **Apostolul** *din colecția Gaster*, în *Studii de limbă literară și filologie*, I, 1969, p. 133—187). De asemenea, nu ne-am ocupat nici de fragmentul din *Epistola către Galateni* păstrat în două file manuscrise, cunoscut sub numele de *Apostolul Iorga*, despre care Al. Mareș a demonstrat că provine dintr-o sursă comună cu a celorlalte apostole din secolul al XVI-lea (Alexandru Mareș, *Apostolul Iorga și cele mai vechi versiuni românești ale Apostolului*, în LR XXV (1976), nr. 5, p. 505—513).

[1] Gr. Crețu, *Întîiul praxiu sau apostol românesc tipărit pe la 1570*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", anul III, vol. V, 1885, p. 29—57.

[2] *Ibidem*, p. 43, 47.

[3] București, 1904, p. 84. Ideea că diaconul Coresi a reprodus în alt grai și cu modificări traducerile rotacizante fusese formulată mai înainte de A. Densușianu (*Istoria limbei și literaturei române*, Iași, 1885, p. 136—137 ; vezi și *Tradiția literară din Psaltirea Scheiană*, în „Revista critică-literară",V, 1897, nr. 4, p. 103 și urm.) și I. Bianu (*Psaltirea Scheiană*, I, *Textul*, București, 1889, p. XVII—XVIII), dar ea viza numai psaltirile.

[4] N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I, ediția a II-a, București, 1925, p. 110.

M. Gaster, care vedea în textele rotacizante copii dialectale după textele coresiene [5].

Teoria avansată de N. Iorga a fost demonstrată și nuanțată, printr-o serie de precizări, de Alexandru Rosetti [6]. Comparînd lexicul celor două versiuni ale *Apostolului*, domnia-sa ajunge la concluzia că ,,diaconul ... publică traducerile rotacizante modificîndu-le și substituind cuvintele proprii graiului său – regiunea Tîrgoviște – Brașov – formelor dialectale din nord-est" [7]. În lucrările ulterioare, Al. Rosetti argumentează descendența *Codicelui Voronețean* dintr-o versiune românească asemănătoare *Apostolului* coresian prin invocarea coincidențelor între texte, apreciate ca totalizînd 80% din textul cuprins în *Codicele Voronețean*, și a unor omisiuni comune celor două scrieri. Coincidențele sînt ilustrate de autorul citat prin texte identice și prin expresii comune care, după părerea domniei-sale, nu pot fi datorate hazardului. Din citatele date spre exemplificare, rezultă că Al. Rosetti consideră identice și texte asemănătoare, care diferă fie prin folosirea unor cuvinte la forme paradigmatice deosebite, fie prin utilizarea izolată a unor sinonime, fie prin topică [8]. Al. Rosetti nu subapreciază diferențele existente între cele două versiuni românești ale *Apostolului*, dar le explică prin aceea că diaconul Coresi ,,a colaționat textul românesc cu cel slav și, în multe locuri, a dat o traducere mai apropiată de textul slav decît versiunea din *Codicele Voronețean*" [9]. Existența a cinci omisiuni comune celor două texte pe de o parte și absența la Coresi a unor omisiuni existente în versiunea rotacizantă pe de altă parte constituie probe aduse de Al. Rosetti pentru a dovedi că tipăritura coresiană reprezintă prelucrarea traducerii comune prin confruntarea ei cu un model slavon sau cu o versiune românească independentă [10]. Folosirea de către Coresi a unei traduceri contemporane independente a *Apostolului* ar putea explica, după Al Rosetti, pasajele divergente față de versiunea rotacizantă din tipăritură.

Lipsa oricărei relații dintre tipăritura coresiană și manuscrisul rotacizant a fost susținută de Șt. Pașca și de N. Corlăteanu [11]. Pașca nu negli-

[5] N. Drăganu, *Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor. Un capitol de sintaxă românească*, București, 1943, p. 112 ; vezi și p. 48 ; M. Gaster, *Chrestomatie română*, vol. I, Leipzig – București, 1891, p. XCIV.

[6] Al. Rosetti. *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui Voronețean*, în ,,Grai și suflet", vol. I, 1923, p. 100–106 (republicat în limba franceză în *Mélanges de linguistique et philologie*. Copenhague – București, 1947, p. 589–596) ; idem, *Raportul dintre versiunea românească din ,,Codicele Voronețean" și versiunea din ,,Apostolul" lui Coresi*, în volumul *Limba română în secolele al XIII-lea – al XVI-lea*, București, 1956, p. 204–208 ; idem, *Despre raportul dintre ,,Codicele Voronețean" și Apostolul diaconului Coresi*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 745 – 781 ; *idem*, *Din nou despre raporturile dintre Codicele Voronețean și Apostolul diaconului Coresi*, în LR X (1961), p. 133–134 ; idem, *În controversa asupra raporturilor dintre Codicele Voronețean și Apostolul diaconului Coresi*, în LR XII (1963), p. 352–359. Cu excepția primului, toate articolele citate sînt reproduse de autor în lucrarea sa *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, [București], 1968.

[7] Al Rosetti, *Lexicul Apostolului* ..., p. 101.

[8] Vezi aceeași remarcă la Șt. Pasca, *Probleme în legătură cu începutul scrisului românesc. Versiuni românești din secolul al XVI-lea ale apostolului*, în CL II (1957), p. 59 ; N. Corlăteanu, *În jurul unei controverse filologice (Raportul dintre ,,Codicele Voronețean" și ,,Lucrul apostolesc" al lui Coresi)*, în SCL XI (1960), nr. 3 *(Omagiu lui Al. Graur)*, p. 444, nota 10.

[9] Al Rosetti, *Raportul* ..., p. 204–205.

[10] *Ibidem.*

[11] Șt. Pașca, *art. cit.*, p. 47–95 ; N. Corlăteanu, *art. cit.*, p. 443–457.

jează asemănările considerabile și identitățile de exprimare între cele două texte, dar consideră că acestea, raportate la numărul cu mult mai mare al deosebirilor de tot felul, nu pot contrazice concluzia că fiecare dintre cele două versiuni sînt opera unor traducători diferiți, care au lucrat independent și s-au servit de originale slavone diferite. Coincidențele dintre cele două versiuni sînt explicate de Pașca prin servilismul traducerii „din cuvînt în cuvînt și mai mult sau mai puțin exact din punctul de vedere al exprimării în românește"[12]. În ce privește omisiunile comune celor două scrieri (dintre care citează numai trei), Pașca apreciază că ele ar putea reflecta omisiuni corespunzătoare în versiunile slavone traduse.

Colaționarea *Apostolului* voronețean cu cel coresian și cu textul slavon al *Apostolului* a relevat o serie de fapte care, luate în totalitatea lor, întăresc demonstrația lui Al. Rosetti că cele două texte descind dintr-o traducere comună. Argumentele pe care le aducem pentru a evidenția relația dintre aceste două scrieri se grupează în mai multe categorii :

I. Traduceri greșite în CPr, care se explică prin utilizarea unui text românesc cu trăsături lingvistice diferite de norma textelor coresiene :

a) cu *u* final, ca și CV :

CV : *Se* **amu** *între nedereptate feciu ceva dostoinic morrției* 34ʳ /7–8 ;[13] ms. sl. BAR 435 : *ašte* **ubo** *nepravduo i do(s)toinoe sŭmrti sŭtvori(x) čto* 19ʳ /9–10 (la fel în ms. sl. BAR 21 ; CPr : *E să am nedreptate sau destoinic morției ce-am fapt* 122/3–5. Adverbul *amu*, corespunzînd sl. *ubo* „însă", a fost interpretat ca prezent pers. 1 sg. al verbului *a avea* și a fost redat ca atare, după norma coresiană, evitîndu-se *u* final.

b) cu rotacism, ca și CV :

1) CV : *Elu dzise: „Demînreață audzi-l-***veri** *elu* 36ʳ /1–2 ; ms. sl. 435 : *Utrě, re(č) uslyšiši ego* 19ᵛ/18 (la fel în ms. sl. BAR 21 etc.) ; CPr : *E el zise lui: Demîneață* vine **auzi** *el* 124/5–6. Textul slavon nu prezintă nici un element care să permită explicarea traducerii coresiene prin interpretarea greșită a pasajului corespunzător din modelul slavon. Explicația cea mai plauzibilă ni se pare folosirea de către alcătuitorul textului coresian a unei versiuni românești rotacizante în care auxiliarul de viitor *-veri*, interpretat ca formă rotacizată de perfect simplu pers. 3 sg. a verbului *veni*, a fost redat prin *vine*, forma etimologică (*veni* este analogică) cu *n* „restabilit" (cf. CV : *venrîră* 52ʳ /1 ; CPr : *vineră* 140/8).

2) CV : *Și sînru oarecarele socotiia aibîndu arîră* 47ʳ/10–11 ; ms. sl. BAR 435 : *nědro že někoe sŭmatrěaxǫ imęšte pěsŭkŭ* „ și un golf oarecare considerau a avea nisip" 24ʳ /2–3 (la fel, în ms. sl. BAR 21) ; CPr : *oare în ce fu socotiiam avea năsip* 135/16.

Cum s-a ajuns în *Apostolul* coresian la o traducere nu numai greșită, ci și fără înțeles ? Textul slavon nu poate explica în nici un fel pe *în* și pe *fu*. Vom încerca să răspundem la această întrebare arătînd cum este scrisă prima parte a acestui fragment în CV : **шнсъ.ꙋрѹѡарекраеле.** În această

[12] *Art. cit.*, p. 58–60.

[13] Ms. rom. BAR 448 ; pentru citatele din CPr, trimiterile se fac la facsimilele publicate de I. Bianu *(Texte de limbă din secolul al XVI. IV. Lucrul apostolescu tipărit de Coresi la Brașov la anul 1583*, București, 1930) și, în porțiunile in care exemplarul reprodus de Bianu este deteriorat, la unul dintre exemplarele tipăriturii din colecția BAR.

succesiune pot fi izolate toate elementele din care se compune secvența *oare în ce fu* din CPr:

(și) съ ⱇр(ȣ) (ȣ)ѡаре кареле
fu în oare[14] ce

Traducerea coresiană nu poate fi motivată altfel decît printr-o segmentare similară a unei secvențe grafice, în *scriptio continua*, asemănătoare cu cea din *Codicele Voronețean*, datorată necunoașterii termenului *sîn* „golf". Ca și în nenumărate alte cazuri, autorul versiunii coresiene a schimbat ordinea elementelor, timpul a ceea ce a socotit a fi verbul *a fi* (*-sŭ*), a înlocuit pe *care* cu *ce*, omițînd conjuncția *și*, și a schimbat forma de pers. III pl. *socotea*, conformă versiunii slavone, cu pers. I pl. *socotiiam*.

3) Pentru forma slavonă de aorist *priidoxomŭ* „venirăm", în tipăritura coresiană apare forma *vrem*, tolerată de context, atît în ce privește sensul cît și structura sintactică: *acmu amu toți noi între* („înaintea lui") *Dumnezeu* **vrem** *cum să auzim toate cealea ce-s zise ție de la Dumnezeu* 47/16—19. Explicația acestei erori din *Apostolul* coresian ni se pare a fi aceea că alcătuitorul textului tipărit a avut în față în acest pasaj și a interpretat greșit nu slavonul *priidoxomŭ*, ci forma rotacizată fără nazalitate a lui *veni*, care se regăsește și în CV: *veremu* (cf. *venemu* corectat *venimu* în *Apostolul* popii Bratul, p. 113/12, provenit din aceeași traducere, după cum vom vedea mai jos)[15].

c) cu *r(r)* moale în cuvinte de tipul *reu*, ca în CV. Pentru *ca rrei(i) făcători* din CV, *de cealea ce clevetescu voi ca rreii făcători* 78ʳ/5—6, la Coresi înregistrăm forma *carei* (cf. și 171/18), păstrînd timbrul moale al lui *r* inițial, rezultată din lecțiunea greșită a secvenței *ca r(r)ei*, redată în *scriptio continua*[16]*: de să de-aceaea clevetire voi carei, rușina-se-vor* 168/14.

d) cu *s* moale în conjuncția *să*, ca în CV:

Forma uzitată în CPr este *să*. Printr-o scăpare a revizorului, *se* a fost menținut în următorul pasaj, fiind imediat urmat de varianta *să*: *ce se să scriu* 125/3—4.

II. Termeni identici sau modalități comune de a reda anumite sensuri sau forme slavone:

Sl. *ulučati* „a obține" este redat în ambele texte prin *nimeri*: CV: *prilejire* („ajutor") *se-i nemerească* 42ʳ/13—14; CPr: *cîndu-i va prileji a nemeri* 130/20—21.

Slavonul *sŭnabditi* „a obține, a dobîndi", este tradus în ambele texte prin *priveghea*, prin asocierea termenului slavon amintit cu *bŭditi* „a veghea". În CV, *priveghea* figurează ca o variantă de traducere a termenului, corect

[14] Pentru grafia ѡȣ = *o*, vezi 69ʳ/6,84ᵛ/9.

[15] Grafia ⱇнралть (кнпь) din *Apostolul* coresian (254/13 — 14) trebuie interpretată, credem, ca prezentînd omisiunea lui *t* și nu ca notînd rotacizarea lui *n* (în fonetică sintactică). *N* rotacizat în faza cu nazalitate nu este redat în texte prin ⱇнр, ci fie prin ⱇр, fie prin нр. Rarele grafii cu ⱇнр pentru *n* rotacizat din *Psaltirea Hurmuzachi* se explică, după părerea noastră, prin suprapunerea celor două maniere de a nota rotacismul (vezi și Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, extras din SCL XV (1964), nr. 1—5, p. 122.

[16] Vezi și N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*. Bucarest, 1938, p. 40. Forma de pronume relativ *carei* este intîlnită în textele coresiene (vezi Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938, p. 189).

folosit, *dobîndi: paşteți beseareca Domnului ... cea ce o dobîndi, preveghie* 11ʳ /9–10 ; CPr : ... *ce ea o preveaghe* 98/6.

În ambele texte se redă prin termenul *dobîndă* (şi *dobîndire*, în CV) slavonul *naslědije* „moştenire, ereditate" (în alte versiuni *dostojanije*, cu acelaşi sens) : 1. CV : *născu noi întru upovăință viiațeei ... întru* **dobîndă** *neputredă* 64ʳ /1–3 ; CPr : *născu noi întru upovăință vie ... întru* **dobîndă** *neputredă* 160/2–5 ; 2. CV : *cel ce poate zidi şi se dea voao* **dobîndire** *întru toată sfinția tuturor* 11ᵛ/11–12 ; CPr : *poate vă zidi şi să dea voao* **spre dobîndă urmeei** *lui întru sfinție tuturor* (CVR 12, dublet A, 80/19–21). În acest al doilea exemplu textul coresian prezintă o traducere dublă pentru sl. *naslědije* : *urmă*, traducere literală (cf. *slěd* „urmă", *naslediti* „a urma") şi *dobîndă*. Alcătuitorul versiunii coresiene nu a optat pentru nici una dintre cele două soluţii de traducere, ci le-a păstrat pe amîndouă, modificînd însă contextul : *se dea voao spre dobîndă urmeei lui* (vezi şi cele spuse la p. 56).

Slavonul *kozloglasovanije* „orgie" este redat în ambele texte printr-o perifrază asemănătoare : CV : *glasurile cimpoilor* 79ʳ/14 ; CPr : *ale cimpoaielor glasure* 170/4. Ea reflectă aceeaşi analiză a compusului în elementele alcătuitoare şi, apoi, aceeaşi echivalare, prin transfer metonimic, a lui *kozlo* „țap" cu *cimpoi*, instrument muzical făcut din stomacul rumegătoarelor.

III. Greşeli în comun :

Adjectivul *izvěstĭnŭ* „cert, precis", aflat la gradul comparativ, *po izvěstněi eresi našeę věry ži(x) farisei* „după cea mai certă doctrină a credinței noastre, am trăit ca fariseu" (ms. sl. BAR 435, 20ᵛ/1) este redat prin *veste* atît în CV, cît şi în CPr – CV : *după veastea eresului aei noastre credință vişu fariseiu* 37 /7–9 ; CPr : *după veastea eresului credinței noastre viş cu fariseii* 126/6–8.

Slavonul *ritorŭ* „orator, deputat" (ms. sl. BAR 435 : *sŭ rytoro(m)* 17ᵛ/13 ; la fel în celelalte versiuni) este redat în ambele texte prin *viteaz: deştinseră arrhiereii Anania şi cu bătrîrii şi cu viteaziul Terrtilu oarecarele* 29ʳ/1–2 ; CPr : *deştinse vlădicul Anania cu bătrînii şi cu viteazul neştine Tertil* 116/12–14.

IV. Greşeli în *Apostolul* coresian care reflectă înțelegerea greşită a unei versiuni româneşti de tipul celei păstrate în *Codicele Voronețean* :

a) Fragmentul slavon *Fistŭ že ubo priemĭ vlastĭ* „Şi Fist deci primi dregătoria" (ms. sl. BAR 435, 18ᵛ/10–11) este redat la Coresi prin *E Fist priimi glas* 120/13–14. Fragmentul corespunzător din CV este următorul : *Şi Fistu amu preemi despus* 32ᵛ/12–13. Redarea slavonului *vlastĭ* prin *glas* se poate uşor motiva dacă admitem că autorul redacției coresiene a avut în față un model care conținea în acest loc termenul *despus*. Analizînd această secvență în *de* şi *spus*, autorul redacției coresiene a înlocuit-o prin *glas*.

b) Termenului slavon *naznamenati* „a arăta, a consemna" îi corespunde în *Apostolul* coresian verbul *semăna : ce spre el vină să se seamene* (ms. sl. BAR 435 : *a ne i iže na nĭ viny naznamenovati* 20ʳ/11–12 ; *idem*, ms. sl. BAR 21, 55ᵛ/15–16). *Seamene* la Coresi nu a putut rezulta decît din lecțiunea greşită a lui *semna*, folosit corect în CV : *nu ce sîntu vine spre-nsu a semna* 37ʳ/1–2.

În sfîrşit, mai avem de semnalat un ultim pasaj din CPr care pare a dovedi dependenţa acestui text faţă de o versiune de tipul celei voroneţene : *înalţă Isac, fiiul său, spre junghiiare întru altar* 149/15—16 (ms. sl. BAR 435: *vŭnese Isaaka, sna svoego na oltarĭ* 29ʳ/1—2 ; la fel în ms. sl. BAR 21 etc.). Prezenţa adaosului faţă de versiunea slavonă *spre junghiiare* devine motivabilă dacă alăturăm fragmentul corespunzător din *Codicele Voroneţean: înrălţă Isacu, fiiul său, spre giunghietoriu* 61ʳ/4—5. În versiunea voroneţeană *oltarĭ* a fost tradus prin *giunghietoriu*. În versiunea coresiană s-a optat pentru termenul *altar*, dar a fost reţinută şi traducerea păstrată în *Codicele Voroneţean*, numai că, pentru a se respecta cursivitatea textului, i s-a schimbat clasa morfologică.

Argumentele prezentate mai sus întăresc ipoteza existenţei unei relaţii de dependenţă între *Codicele Voroneţean* şi *Apostolul* lui Coresi, pe care au susţinut-o Iorga, Drăganu şi îndeosebi Al. Rosetti. Urmează acum să stabilim care este raportul unui text faţă de celălalt, raportul fiecăruia dintre ele faţă de versiunea comună, eventual dacă fiecare dintre ele nu reflectă şi o traducere diferită faţă de cea iniţială.

Precizăm din capul locului că nici unul din texte nu descinde direct din celălalt. Alexandru Rosetti a relevat absenţa în tipăritura lui Coresi a unor omisiuni existente în versiunea rotacizantă, stabilind prin aceasta că relaţia dintre cele două texte constă în descendenţa lor dintr-o sursă comună, pe care Coresi a colaţionat-o cu o traducere românească independentă sau cu o versiune slavonă (vezi mai sus, p. 52). Nici *Codicele Voroneţean* nu conţine toate omisiunile existente în textul coresian, ceea ce elimină de la început ipoteza că textul rotacizant ar deriva direct din tipăritură. Ne rezumăm la un singur exemplu în ilustrarea afirmaţiei de mai sus : Pasajul din *Codicele Voroneţean: au nu bogaţii nevolnicescu voi* 59ʳ/14—59ᵛ/1, corespunzînd fragmentului slavon *ne bogati li nasiluǫtĭ va(s)* (ms. sl. BAR 435, 28ʳ/18—19), este omis în tipăritura coresiană (147/16).

Diferenţele dintre textul coresian şi cel voroneţean, numeroase, afectează nu numai forma, ci şi conţinutul textului. Am văzut că unele diferenţe de conţinut la Coresi sînt de fapt greşeli de interpretare a modelului românesc prelucrat. Deosebirile dintre texte se explică însă îndeosebi, aşa cum presupunea Al. Rosetti (vezi mai sus, p. 52), prin aceea că cel care a elaborat redacţia coresiană a confruntat cu o versiune slavonă modelul românesc, asupra căruia a operat o serie de schimbări pentru a-l aduce la o formă cît mai apropiată de a prototipului slavon. Aceste intervenţii constau în modificări de topică, conforme versiunii slavone, în înlocuirea unor cuvinte româneşti cu sinonime avînd aceeaşi rădăcină cu termenul slavon pe care îl traduc, schimbări ale formelor flexionare ale cuvintelor, acestea din urmă nu întotdeauna conforme textului slavon. Pe de altă parte, nici *Codicele Voroneţean* nu conservă integral traducerea originară din care descind cele două versiuni. Textul *Codicelui Voroneţean* a rezultat din revizuirea traducerii comune prin punerea la contribuţie a unei versiuni slavone de apostol diferite de modelul slavon originar.

Această concluzie s-a întemeiat pe rezultatele colaţionării textului voroneţean cu cel coresian şi a acestora cu versiunile slavone din fondul

BAR, începînd cu cele mai vechi pînă la cele din secolul al XVII-lea [17]. Cele mai multe dintre versiunile slavone cercetate aparțin redacției a patra a *Apostolului*. Cu peste o jumătate de secol în urmă (1914), Bohuš Tenora a stabilit, printr-o cercetare comparativă a textului *Codicelui Voronețean* cu apostole slavone aparținînd diverselor redacții anterioare secolului al XVII-lea, că traducerea rotacizantă s-a făcut după un text slavon aparținînd redacției a patra a *Apostolului* [18].

Spațiul pe care îl avem la dispoziție nu ne permite să prezentăm detaliat materialul faptic pe care se sprijină aceste concluzii. Vom arăta totuși, în linii mari, felul în care s-a desfășurat raționamentul nostru. Versiunile slavone consultate, aparținînd redacției a patra a *Apostolului*, diferă din loc în loc în formularea unor idei și sensuri. În funcție de aceste deosebiri, ele se grupează în mai multe tipuri : A, B, C și D. *Codicele Voronețean* reflectă versiunile A și B ; *Apostolul* coresian, versiunile A și C. Dată fiind descendența comună, dovedită mai sus, a celor două versiuni românești, care, atunci cînd coincid ca formulare, reflectă versiunea A, concluzia care se impune este că traducerea din care ele derivă s-a făcut după o versiune de tipul A. Această versiune, A, se reflectă în manuscrisele slavone BAR 435 și 624. Ea explică patru din cele cinci omisiuni comune CV și CPr, semnalate de Al. Rosetti, care pot fi considerate ca atare numai în raport cu unele versiuni slavone, unde cuvintele în cauză sînt completări menite să precizeze semnificația unor termeni. Două dintre ele apar și în unele versiuni latine mai noi. Cele mai vechi coincid, prin absența adăugirilor cu rol explicativ, cu versiunea slavonă de tipul A [19]. Cea de-a cincea omisiune aparține, credem, traducerii românești comune și se explică prin evitarea unei construcții neromânești de tipul *sum pro habeo* — CV : *îngerul celuia ce-i* ⟨sînt și⟩ *slujescu* $45^r/7-9$; CPr : *acelui-a ce eu-i* ⟨sînt și⟩ *slujesc* 133/13—5, 133/13—5, cf. ms. sl. BAR 4A 35 : *ego že azĭ* **esmi i** *služĕ agglĭ* $23^r/12-14$.

Faptul că *Apostolul* de la Voroneț reflectă și o versiune de tipul B (ms. sl. BAR 351) iar CPr și una de tipul C (ms. sl. BAR 21) ne-a permis să

[17] Mss. sl. 21 (1528), 22 (sec. XVII), 93 (1500), 94 (sec. XVII), 95 (sec. XV—XVI), 201(sec. XV), 202(1519), 351(1559—1568), 435 (sec. XVI), 436 (1509—1629), 444(sec. XV—XVI), 487 (sec. XVI), 532 (1611), 534 (sec. XVI—XVII), 542(sec. XVI), 616(sec.XVI), 624 (sec. XVI), 635 (1650), 656 (sec. XVI), 686(sec. XVI—XVII), 703 (1652), 720(sec. XXII), 736(sec. XVII), 741(1554), 753(sec. XVI), 790 (sec. XII—XIII), 791 (sec. XVI), 793(XVI), mss. rom. 69 și 85 (apostole slavone cu text românesc intercalat). A fost consultat, în fotocopia existentă la Biblioteca Academiei, *Apostolul* tipărit la Tîrgoviște în 1547 (CVR 7).

[18] Bohuš Tenora, *Über die Kirchenslavische Vorlage des Codice Voronețean*, în „Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien". Herausgegeben von W. Meyer — Lübke, vol. I, Heidelberg, 1914, p. 145 — 221.

[19] CV : *rreu cuvîntindu calea* ⟨Domnului⟩ *înraintea gloateei* $2^r/10-11$; CPr ; *rău cuvîntînd calea* ⟨Domnului⟩ *înaintea gloatelor* 88/21—22=ms. sl. 435 : *zlo slovęšte pǫ(t) prĕ(d) narodomŭ* $8^r/2-3$; 2) CV : *Fu în vremea acea vorroavă nu puțină de cale* ⟨a Domnului⟩ $4^r/12-13$; CPr : *fu în vremile acelea voroavă nu puțină de cale* ⟨a Domnului⟩ 90/22—91/2 = ms. sl. 435 : *By(st) že vŭ vrĕmę ono mlŭva nemala o pǫti* $8^v/10-11$; 3) CV : *mariei* ⟨dumnezeie⟩ *Arrtemide* $6^v/3$; CPr : *mare* ⟨dumnezeie⟩ și *Artemidea* 92/21—93/1 = ms. sl. 435 : *veličĕi Artemidĕ* $9^r/20-21$; 4) CV : *multu easte milostiv* ⟨Domnul⟩ *și ieftinu* $67^r/12-13$; CPr : *mult easte milostiv* ⟨Domnul⟩ *și ieftin* 156/21—157/1 = ms. sl. 435 : *mnogo mltvi e(st) i štedrŭ* $31^r/5-6$; cf. textul latinesc : 1) *maledicentes viam coram multitudine;* 2) *Facta est autem in illo tempore turbatio non minima de via*, dar 4) *misericordus est Dominus, et miserator;* în unele versuri latine mai noi, *Sixtina* și *Clementia*, *via* are determinantul *Domini;* vezi Iohannes Wordworth et Henricus Julianus White, *Novum Testamentum latine*, Londra, 1926.

presupunem că fiecare dintre cele două versiuni românești a rezultat din revizuirea traducerii comune prin colaționarea ei cu versiuni slavone divergente, nu numai una în raport cu cealaltă, ci și față de modelul inițial. Consultarea textului slavon nu s-a făcut cu consecvență pe toată întinderea scrierii. Faptul acesta reiese din persistența în versiunea tipărită a unor greșeli de traducere (semnalate și în CV), precum și din prezența, în aceeași scriere, a unor traduceri explicabile nu prin textul slavon, ci prin înțelegerea eronată a unor formulări asemănătoare celor existente în CV.

2. *Codicele Voronețean* și *Apostolul* popii Bratul [20]

Apostolul popii Bratul este un text slavo-român cu traducerea românească intercalată, copiat, așa cum rezultă dintr-o însemnare a scribului, popa Bratul, în perioada 1 septembrie 1559 — august 1560, așadar înainte de tipărirea *Apostolului* coresian [21].

G. Mihăilă a evidențiat asemănările dintre *Apostolul* popii Bratul, *Codicele Voronețean* și *Apostolul* coresian, prin alăturarea unor pasaje extrase din cele trei scrieri, stabilind totodată că ele derivă în mod independent dintr-o traducere comună [22].

Într-adevăr, *Apostolul* popii Bratul este o prelucrare a traducerii mai vechi, reflectînd o structură lexicală în multe privințe deosebită. Versiunea slavonă pusă la contribuție în pasajele divergente față de *Apostolul* voronețean și, uneori, cel coresian este chiar cea intercalată în textul românesc. Dăm în continuare cîteva fragmente din *Apostolul* popii Bratul, care conțin traduceri particulare sau greșeli în comun cu CV sau și cu CPr : *și amu nevoie easte după a lor a lua năravu (Nǫžda mi e(st) poimŭ priimati kovu)* 211/16—17. Ca și în CV și CPr, sl. *poima* (variantă *poimŭ)* „acuzație" a fost interpretat ca pronume cu prepoziție (*după ei a preimi năravu* în CV, 7ʳ/7 și *după a lor să priimească ferecare* în CPr, 93/15—16), iar *nărav* este folosit cu sensul, singular, de „răscoală". Dacă *a lor*, prezent și în CPr, s-a păstrat din traducerea comună, alcătuitorul versiunii voronețene corectează traducerea, dar numai formal, în sensul modificării formei cazuale de genitiv-dativ a pronumelui în forma de acuzativ, cerută de prepoziția *după*. Pe de altă parte, sl. *kovŭ* „complot, răscoală" a fost redat, ca și în CV, prin *nărav* (cf. CPr : *frecare)*.

Era amu lumînări multe întru comarnic 214/8—9 (vezi și 102/11 : *comărnicel ;* 103/3 : *comarnic* 214/9—10). Aceeași traducere, particulară, a sl. *gornica* „încăpere aflată la etaj" a fost consemnată și în CV : (cf. *comarrnicu* 8ʳ/14,8ᵛ/6 (cf. CPr : *gorniță* 95/1).

înălță Isaacu,, fiiul său, spre junghetoriu 279/4—5. Slavonul *oltarī* este redat prin *junghietoriu* ca și în CV ; cf. CPr : *spre junghiiare întru altar*.

O serie de modalități de traducere specifice numai versiunii voronețene sau și celei coresiene se regăsesc în *Apostolul* popii Bratul : *ale cim-*

[20] Cunoscut și sub numele de *Apostolul Cardaș;* vezi Gh. Chivu, Mariana Costinescu, *Bibliografia filologică românească (Secolul al XVI-lea)*, București, 1974, p. 145.

[21] Vezi P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română*, București, 1965, p. 127 ; G. Mihăilă, *Observații asupra manuscrisului slavo-român al popii Bratul*, în *Studii de limbă literară și filologie*, II, București, 1972, p. 301—345.

[22] *Ibidem*, p. 315—327.

poilor glasure 315/7 pentru *kozloglasovanije* (CV și CPr): *se lăuda* 310/3 pentru *vŭpraštati* „a amenința" (CV, 75ᵛ/3), *găsi* 281/2 pentru *zatŭkati* „a deplasa (prin suflare)" (CV, 62ʳ/4) *rutes* 305/5, 373/6 pentru *paky* „din nou".

Relevăm, de asemenea, folosirea, în comun cu CV (15ʳ /6, 11ᵛ/7, 66ʳ/13), a pronumelor nehotărîte compuse *unul cineșcu* 221/1, *cîte unul cineșcu (cîte unuiia cineșcu* 277/14—15), și a formei *poi* pentru *apoi (poniu ceasu* 334/15). Slavonul *prězorivŭ* „superbus" este redat prin *prepunașii* 266/20—21, formă care trimite la *prepunonși* din CV (54ᵛ/6).

Corespunzător fragmentului din CV *sînru oarecarele socotiia aibîndu arîră* 47ʳ/10—11, *Apostolul* popii Bratul conține următoarea secvență: *senu oarecarele socotiră aibînd năsip;* marginal: *anină* 254/11, în care slavonul *nędro* este redat, ca și în CV, prin *sîn.*

Deosebirile dintre textul popii Bratul și celelalte două versiuni românești se explică parțial prin colaționarea traducerii folosite ca model cu textul slavon intercalat. Acest fapt rezultă în chip evident din redarea întocmai în traducerea românească a unor greșeli existente în textul slavon: *naskazanie* 210/18 în loc de *naskakanie* este tradus prin *sprespunere* 210/14 (cf. *spresărire* 6ᵛ/7—8, în CV; *nu săriręți* în CPr 93/4); *slovu* 212/15 în loc de *kovu (kovŭ* „complot") este redat prin *clevetu* 212/16.

Traducerea românească nu concordă însă peste tot cu versiunea slavonă intercalată, ceea ce demonstrează, pe de o parte, că traducerea inițială s-a făcut după o versiune slavonă deosebită și, pe de altă parte, că revizuirea textului nu s-a făcut peste tot pe baza colaționării cu versiunea slavonă intercalată. Iată un singur exemplu: pasajul din versiunea slavonă inclusă în manuscris *xož(d)ĭšemĭ vĭ skrěnstvi(x), vŭ po⟨xo⟩te(x), vŭ pianstvě(x), vĭ kozloglasovani(x), vĭ piti, vĭ nečĭsti(x) idolosluženi⟨x⟩* „umblînd în patimi, în pofte, în beții, în orgii, în băuturi, în necuratele slujbe ale idolilor" are următorul corespondent în versiunea românească: *întru scîrnăvii, întru ale cimpoilor glasure, bărbați strătire, întru beri, întru necurăție, a dracului slujire* 315/5—11. Neconcordanța textului românesc cu cel slavon constă aici nu numai în omiterea fragmentului corespunzător secvenței *vĭ po⟨xo⟩te(x), vĭ pianst⟨v⟩ě(x),* ci și în adăugarea cuvintelor *bărbați strătire,* inexistente în versiunea slavonă intercalată. *Bărbați strătire* au rezultat aici din lecțiunea și interpretarea eronată a grupului *bărbăteștile strature,* care se regăsește în CV (79ᵛ/1), explicabil prin versiunea slavonă de tipul A, după care s-a făcut traducerea comună (ms. sl. BAR 435: *vŭ mǫželožĭstvě* 35ᵛ/22). Secvența *bărbați strătire* din *Apostolul* popii Bratul, inexistentă în versiunea slavonă intercalată, provine, așadar, din modelul inițial. Omiterea ei în CPr (170/5) a survenit la revizuirea textului după o versiune slavonă de tipul C, care nu îl avea pe *mǫželozĭstvě* (ms. sl. BAR 21, 73ᵛ/15).

Pe baza datelor consemnate mai sus se poate trage concluzia că cele trei versiuni de apostol din secolul al XVI-lea, *Codicele Voronețean, Apostolul* tipărit de Coresi și *Apostolul* popii Bratul, descind dintr-o traducere unică. Fiecare dintre aceste trei scrieri a rezultat din revizuirea traducerii comune prin colaționarea textului cu versiuni slavone deosebite.

Cercetarea de față a urmărit să întărească ideea descendenței comune a versiunilor românești de apostol din secolul al XVI-lea și totodată

să precizeze natura raportului dintre ele. Această relație s-a dovedit a fi mai complicată decît cea înfățișată de Al. Rosetti. *Codicele Voronețean* nu conservă integral traducerea comună, revizuită în versiunea coresiană, ci, ca și *Apostolul* popii Bratul, conține el însuși o redacție rezultată din revizuirea modelului comun.

Le rapport entre le *Codicele Voronețean* et les autres versions roumaines datant du XVIe siècle de *l'Apôtre*

(*R é s u m é*)

Dans cette étude, l'auteur examine les versions roumaines datant du XVIe siècle de l'*Apôtre : Codicele Voronețean, Lucrul apostolesc* imprimé par Coresi et *Apostolul* du pope Bratu. L'analyse débouche sur la conclusion que ces écrits proviennent, tous, de la même traduction du slavon, modifiée différemment et indépendamment d'après des modèles slavons divergents.

Iunie 1977

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

CÎTEVA OBSERVAŢII PRIVIND SISTEMELE LINGVISTICE DIN LIMBAJUL COPILULUI *

0. Urmărind pas cu pas dezvoltarea limbajului la cei doi copii ai mei, I. şi M. (actualmente în vîrstă de 9 şi 3 ani) şi comparînd pe aceşti doi ,,subiecţi'' principali între ei şi cu alţi copii de vîrstă asemănătoare, am făcut cîteva constatări care diferă într-o anumită măsură de modul în care este înfăţişat procesul de ,,ucenicie'' lingvistică a copilului (în special în intervalul 1–3 ani) în bibliografia de specialitate[1]. Aceste observaţii le propun aici ca obiect de reflecţie şi de studiu mai aprofundat.

Menţionez că cele mai multe cercetări moderne în acest domeniu se referă la un număr mult mai mare de subiecţi, însă acest avantaj incontestabil este contracarat într-o măsură importantă, după părerea mea, de durata mult mai scurtă a observaţiilor şi de condiţiile inevitabil mai mult sau mai puţin artificiale în care se desfăşoară aceste experimente ocazionale.

1. Prima constatare priveşte deosebirile foarte mari între formele pe care le ia în realitate acest proces de la un copil la altul, chiar în cazul în care însuşirea limbajului se produce în condiţii de mediu foarte apropiate, dacă nu chiar practic identice. Subliniez că nu mă refer aici la diferenţele fireşti de detaliu, privind faptele concrete de limbă sau vîrsta exactă la care se ating diversele performanţe, ci la deosebiri mult mai importante, cum se va vedea mai departe. Astfel, I. şi M. reprezintă două tipuri extreme în ce priveşte modul în care s-a desfăşurat, în fazele sale incipiente, ,,achiziţia'' limbajului la fiecare din ei, în ciuda faptului că, după cum o confirmă dezvoltarea lor în continuare, este vorba de copii cu un grad comparabil de inteligenţă, şi care au fost supuşi unor influenţe lingvistice practic aceleaşi din partea mediului înconjurător. În jurul vîrstei de 3 ani, aceste discrepanţe s-au estompat, nivelurile de dezvoltare a limbajului atinse de fiecare dintre ei la această vîrstă începînd să se egalizeze. Constatări similare am făcut şi în cazul altor copii aflaţi în situaţii asemănătoare. De aceea, fără a tăgădui necesitatea şi posibilitatea unor concluzii cu aplicabilitate mai largă, cred că generalizările excesive sînt riscante şi că rolul factorului individual nu poate fi trecut cu vederea.

2. A doua observaţie priveşte faptul că, la unii copii, procesul deprinderii limbajului nu se desfăşoară în mod lin, pe calea unei apropieri continue a vorbirii copilului de limbajul ,,normal'' al adulţilor. Într-o formă extremă acest lucru a fost izbitor în evoluţia lui M., la care însuşirea limbii materne s-a făcut printr-un proces dialectic complex cuprinzînd două faze net distincte şi chiar opuse : prima, în care copilul, departe de a imita întru totul — cu imperfecţiunile inerente — vorbirea adulţilor, a preluat din aceasta mai mult elementele izolate, creîndu-şi în schimb în multe privinţe un sistem propriu, foarte diferit de modelul care i se propunea, pentru exprimarea relaţiilor între aceste elemente. Astfel, în jurul vîrstei de 2 ani, M. îşi însuşise — sub o formă mai mult sau mai puţin fidelă — un lexic suficient pentru a putea răspunde nevoilor imediate ale unei comunicări cît de cît satisfăcătoare la nivelul acelei vîrste. Luate izolat, cuvintele rostite de el puteau fi mai mult sau mai puţin lesne recunoscute ca

* Cîteva din ideile şi faptele discutate în acest articol au fost prezentate, sub o formă diferită, într-o comunicare la cel de-al XV-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică (Rio de Janeiro, iulie 1977).

[1] Pentru o recentă trecere în revistă critică a evoluţiei părerilor în acest domeniu a se vedea Tatiana Slama-Cazacu, *Les échanges verbaux entre les enfants et entre adultes et enfants*, în *La genèse de la parole. Symposium de l'Association de psychologie scientifique de langue française, 16e Session, 1975*, Paris, 1977, p. 179–229.

aparţinînd limbii române sau ca derivînd din ea. În ciuda acestui fapt, adulţii nefamiliarizaţi cu modul lui de a vorbi aveau în primul moment impresia că M. vorbeşte altă limbă. Acest lucru se datora faptului că, în îmbinarea diferitelor elemente, M. nu se conforma decît în foarte mică măsură regulilor obişnuite ale limbii române, ci îşi crease o gramatică proprie, de un tip foarte diferit. (Acest fenomen se manifesta în modul cel mai evident în domeniul gramaticii, însă reorganizări avuseseră loc şi în domeniul foneticii şi al lexicului). În ceea ce-l priveşte pe M., el dovedea că înţelege în linii mari ,,gramatica'' utilizată de către adulţi, dar în încercările sale de a repeta spusele celor din jur le ,,traducea'' de fapt în propriul său sistem, pe baza unor echivalenţe pe care le mînuia chiar cu mai multă abilitate decît unii adulţi mai puţin avizaţi.

Subliniez că M. îşi crease sistemul fără a dispune de un model corespunzător în vorbirea adulţilor sau a altui copil, toţi cei din jurul său străduindu-se să-i vorbească într-un limbaj cît mai ,,normal'', evitînd în mod deliberat şi sistematic atît să folosească limbajul utilizat îndeobşte în comunicarea cu copiii, cît şi să imite — fie şi în glumă — modul de a vorbi al lui M. în faţa acestuia, repetîndu-i, dimpotrivă, ,,frazele'' transpuse în limbajul normal. Astfel, limbajul copilului se dovedeşte a avea un caracter creator, original, el nemărginindu-se să imite vorbirea adulţilor, ci respingînd chiar uneori modelul propus de aceştia şi propunînd structuri inexistente în model.

Deşi limbajul lui M. avea în mod indiscutabil caracterul unui cod restrîns, acest lucru este adevărat mai ales sub aspect cantitativ. Sistemul său nu reprezenta însă pur şi simplu un stil telegrafic, eliptic, rezultat exclusiv prin simplificarea generală a vorbirii adulţilor, prin regularizări şi mai ales prin omisiuni, cum se afirmă de obicei. Expresia diferitelor relaţii între cuvinte, nepreluată ca atare din vorbirea adulţilor, nu era pur şi simplu eludată, ci înlocuită cu o modalitate diferită de expresie. Astfel, vorbirea copilului nu se defineşte exclusiv în mod negativ, prin absenţa unor trăsături ale vorbirii normale, ci şi în mod pozitiv, prin inovaţii care îi sînt proprii. Mai mult, dintr-un anumit punct de vedere, unele restructurări de acest fel pot fi considerate nu simplificări, ci, dimpotrivă, ,,complicări'' ale sistemului (complicarea nu se produce numai la nivelul gramaticii, ci şi la cel fonetic : M. înlocuieşte, de pildă, fricativele *s* şi *ž* cu africatele *ts* şi *ǧ*, care pot fi considerate mai ,,complicate''). Dealtfel această evaluare a caracterului simplu sau complex al unui sistem este relativă şi marcată în mare măsură de obişnuinţele lingvistice ale cercetătorului.

În vorbirea lui M. în faza la care ne referim acum, de pildă, articolul hotărît enclitic *-(u)l (-le)* şi *-a* se integrase numelui — din cauze în primul rînd de ordin fonetic —, pierzîndu-şi complet valoarea gramaticală. M. nu se mulţumea însă să folosească substantivele nearticulat, ci îşi crease un nou articol (invariabil în gen), provenit din adjectivul demonstrativ de apropiere *aia* : *bum aia* (sau *bumu aia*), de pildă, însemna pur şi simplu ,,maşina''. Opoziţia singular/plural şi-a găsit şi ea o expresie analitică cu ajutorul formelor aceluiaşi adjectiv demonstrativ : sing. *bum aia* ~ pl. *bum eia* (< *ăia*).

3. O altă constatare este aceea că regulile limbajului copilului nu sînt întîmplătoare şi total inedite, unele din ele regăsindu-se în diferite alte coduri considerate ca deviante în raport cu limbajele ,,normale''. Această observaţie nu este cu totul nouă : în lucrările privitoare la limbile creole se afirmă de multă vreme că formarea lor s-ar fi produs printr-un proces similar interacţiunii adulţi—copii în perioada deprinderii limbajului de către aceştia din urmă. Ca urmare, cum în legătură cu geneza idiomurilor creole nu dispunem de mărturii suficiente, s-a considerat că ea ar putea fi reconstituită cu ajutorul datelor oferite de fenomenul direct observabil şi presupus asemănător al dezvoltării vorbirii la copil. Forma primitivă şi, inevitabil, vulgarizatoare, a acestei ipoteze a fost depăşită şi, concomitent cu sublinierea deosebirilor esenţiale dintre cele două procese comparate, s-a ajuns, în ultimii ani, în locul unor afirmaţii vagi şi generale, la o fundamentare mult mai solidă a unor astfel de apropieri. Studiile întreprinse se

referă însă foarte rar la limbajul propriu-zis al copilului [2], privind în special cealaltă componentă a acestei interacţiuni — forma specifică pe care o poate lua limbajul adulţilor atunci cînd se adresează copiilor [3]. Pe de altă parte, apropierea amintită a fost valorificată numai unilateral, în sensul amintit mai sus ; cred însă că ea este valabilă şi în sens invers, progresul cunoştinţelor privitoare la geneza şi structura limbilor creole putînd contribui la rîndul său la o mai bună înţelegere a însuşirii limbajului de către copil. Astfel, avînd în vedere restructurările care pot apărea în sistemul copilului în prima fază despre care am vorbit mai sus, aceasta ar putea fi considerată rezultatul unui proces asemănător celui de ,,creolizare" [4] prin care au trecut unele limbi din care derivă idiomuri creole [5].

Ferguson îşi întemeiase concluziile pe un singur fapt caracteristic, omiterea verbului copulativ. Această trăsătură se regăseşte şi în limbajul copiilor români, şi M. nu face excepţie. În vorbirea sa însă, la fel ca în limbile creole, este vorba de fapt de un fenomen mai general, căci M. omitea elementul verbal nu numai în predicatele nominale, ci şi în cele verbale. Predicatul poate fi exprimat în diverse limbi creole, ca şi în limbajul lui M. din prima fază, prin ,,substantive" derivînd nu numai dintr-un nume predicativ, ci şi dintr-un complement direct (*Kai baie* ,,Mihai face baie", *Kai buba* ,,Mihai s-a lovit", ,,Mihai are o bubă", *Kai papa* ,,Mihai mănîncă").

O altă trăsătură care apropie limbajul lui M. de idiomurile creole este polivalenţa funcţională şi semantică a numeroase cuvinte, care explică cum un număr restrîns de elemente este totuşi suficient pentru a exprima un număr relativ mare de informaţii diferite. Astfel, *chéia* înseamnă ,,cheie", ,,a încuia" şi ,,a descuia", ,,a închide" şi ,,a deschide", ,,a încheia" şi ,,a descheia", *naná* înseamnă ,,bătaie", ,,a bate" şi ,,bătut" în sintagma *apă naná* ,,lapte bătut", *táia* — ,,a tăia", ,,cuţit" şi ,,foarfecă", *mama* ,,mamă" şi ,,mare", în opoziţie cu *bebe* — ,,copil", ,,băiat" şi ,,mic" (de unde şi posibilitatea unui enunţ surprinzător la prima vedere, *Tata (e) mama*, de fapt ,,Tata e mare"). Se observă deci că obişnuita repartizare a cuvintelor la diverse părţi de vorbire nu se regăseşte în această fază, după cum este perturbată şi în limbile creole.

Polivalenţa [6] caracterizează nu numai cuvintele izolate, ci — ca urmare a absenţei unor elemente de relaţie — şi enunţuri mai ample. Raportul de posesie, de pildă, se exprimă prin simplă juxtapunere, la fel ca şi atribuirea unei calităţi, astfel încît un enunţ ca *Bum aia bebe*

[2] O excepţie o constituie contribuţia lui J. Pohl dintr-un capitol al volumului *L'homme et le signifiant* (Paris—Bruxelles, 1972, p. 1—46), care a semnalat o serie de concordanţe între limbajul copiilor francofoni şi creola franceză. Spre deosebire însă de asemănările de structură care ne preocupă aici, Pohl a relevat aproape numai fapte concrete de limbă, care se datoresc dependenţei ambelor coduri comparate faţă de aceeaşi limbă — în speţă franceza. (Am semnalat alte asemănări de acelaşi tip în *Creolă şi ,,baby talk"*, SCL XXVI (1975), nr. 5, p. 563—566.)

[3] Ch. A. Ferguson este acela care, comparînd acest limbaj cu pidginurile, a relevat existenţa unor asemănări tipologice, de structură, între ele (cum şi cu limbajul folosit în comunicarea cu străinii). Unele trăsături comune tuturor acestor sisteme şi care le opun în bloc vorbirii ,,normale" sînt, după părerea sa, independente de o limbă concretă dată, fiind comune diferitelor limbi ajunse în împrejurări asemănătoare şi constituind, prin urmare, cazuri de universalii lingvistice (Ch. A. Ferguson, *Absence of Copula and the Notion of Simplicity. A Study of Normal Speech, Baby Talk, Foreigner Talk and Pidgins*, în Dell Hymes (Ed.), *Pidginization and Creolization of Languages. Proceedings of a Conference held at the University of the West Indies, Mona, Jamaica, April 1968*, Cambridge, 1971, p. 141—151).

[4] În virtutea caracterului său restrîns şi provizoriu, această fază de tranziţie a vorbirii copilului este, de fapt, mai apropiată de pidginuri decît de idiomurile creole propriu-zise. Din cauza caracterului şi mai rebarbativ, în româneşte cel puţin, al unui termen ca *pidginizare*, am preferat însă aici să-l folosim, cu oarecare aproximaţie, pe cel de *creolizare*, considerînd că el poate sugera destul de bine la ce anume ne referim.

[5] Menţionez, ca un fapt semnificativ, că acest lucru a fost intuit de către un non-lingvist, care, remarcînd felul de a vorbi al lui M. în această fază, a exclamat la un moment dat : ,,Dar el vorbeşte un fel de ,,petit nègre" !"

[6] Ambiguităţile se rezolvă în majoritatea cazurilor prin mijloace non-verbale auxiliare.

poate însemna ,,Maşina băiatului....", ,,Maşina este a băiatului", ,,Maşina mică..." sau ,,Maşina este mică".

Un alt exemplu de trăsătură comună celor două tipuri de limbaje comparate îl constituie adoptarea, neaşteptată, a formei de feminin a adjectivelor ca formă unică – *Mikai (e) cuată, mudaă* etc. ,,Sînt curat, murdar" ş.a.m.d.

Nu mă mai opresc aici asupra altor cazuri de concordanţe structurale[7]; menţionez numai că asemănările privesc şi diverse dezvoltări semantice sau frecvenţa unor aşa-numite ,,accidente fonetice" (afereză, aglutinare) etc. Ca o tendinţă generală, putem conchide că în ambele coduri comparate constatăm o trecere de la sintetism la analitism, care face aplicabilă şi la vorbirea copilului observaţia lui M. Valkhoff[8] privitoare la limbile creole: ceea ce se pierde – deci se ,,simplifică" – în morfologie se cîştigă – deci se ,,complică" – în sintaxă.

Analogia cu evoluţia unora dintre limbile creole se poate extinde şi în ce priveşte etapa următoare de dezvoltare a limbajului copilului: după cum unele idiomuri creole, rămase în continuare în contact cu limba ,,mamă", încep să intre într-un proces de ,,decreolizare", pierzîndu-şi treptat trăsăturile specifice, tot astfel limbajul copilului, aflat sub continua presiune corectivă a vorbirii adulţilor, pierde rapid caracteristicile de felul celor menţionate, începînd să se conformeze tot mai mult normelor vorbirii obişnuite. De aceea, schema creolizare + decreolizare ar putea constitui un model aproximativ şi pentru procesul prin care unii copii, indiferent care este limba lor maternă, îşi constituie la început un sistem propriu, pe care îl abandonează apoi în favoarea limbajului obişnuit.

Octombrie 1977

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU
Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

[7] Însăşi apariţia unui nou articol hotărît şi mai ales crearea unui nou morfem de plural, ambele provenite din adjectivul demonstrativ, se regăsesc în diverse limbi creole.

[8] Marius F. Valkhoff, *Notes socio-linguistiques sur le parler créole de la Réunion*, RoPh 17 (1963–64), nr. 4, p. 723–735.

CÎTEVA ASPECTE TEORETICE ŞI PRACTICE ALE TRADUCERILOR SIMULTANE

0.1. Dacă încercăm să facem o clasificare a traducerilor, constatăm că criteriile de distribuire a lor în diverse tipuri principale sînt diferite. Ne putem referi, de pildă, la modul de exprimare a acestor traduceri — în scris sau orale, pe acestea din urmă putîndu-le subîmpărţi, după situarea lor în timp faţă de exprimarea originalului, în traduceri consecutive şi traduceri simultane, acestea, la rîndul lor putînd fi efectuate pe şoptite sau cu ajutorul unor instalaţii adecvate (cabine), fie direct în limba originalului, fie prin intermediar (cu ajutorul unei cabine pilot etc.). Aceasta este o clasificare sumară, pentru că, desigur, traducerile scrise — de obicei singurele care sînt luate în consideraţie cînd se vorbeşte despre procesul de traducere — sînt îndeobşte clasificate pe baza unor considerente stilistice : traduceri literare, poetice, politice, ştiinţifice, publicitare, de presă etc. [1].

0.2. În felul acesta stabilim locul interpretării sau traducerii simultane în cadrul traducerilor în general şi deci vom putea lăsa la o parte celelalte genuri, concentrîndu-ne asupra cîtorva aspecte din experienţa de interpret simultan, precum şi din cea de predare în cadrul pregătirii interpreţilor.

0.3. Ca atare, vom insista în special asupra unor aspecte psihologice ale traducerilor simultane, întrucît ele nu sînt mai deloc studiate, puţina bibliografie existentă fiindu-ne oferită de articolele din „Buletinul Asociaţiei Internaţionale a Interpreţilor de Conferinţe şi Congrese".

1.0. Pentru a înţelege mai bine natura şi esenţa traducerilor simultane, aş propune ideea că în principiu (ceea ce înseamnă totodată şi în condiţii de lucru foarte bune, normale sau ideale) traducerea simultană *diferă de alte tipuri de traducere mai mult prin modul de realizare, printr-un aspect exterior, decît prin aspectele de fond.*

1.1. Amplificînd idei expuse de prof. L. Leviţchi, aş sugera că *toate* tipurile de traducere presupun efectuarea (într-o măsură variabilă şi cu o iuţeală diferită de la caz la caz) următoarelor operaţiuni, pe care le putem numi *fazele procesului* de traducere :

I. *Analiza complexă a originalului* văzut în ansamblu, adică din punct de vedere al cadrului geografic, istoric şi social, al autorului (al personalităţii, atitudinii, tendinţelor şi stilului acestuia), al destinaţiei lucrării ;

II. *Analiza problemelor lexicale ;*

III. *Analiza dificultăţilor sau particularităţilor gramaticale şi stilistice;*

IV. *Investigarea sinonimiei lexicale şi gramaticale ;*

V. *Traducerea brută ;*

VI. *Stilizarea* (în cazul poeziei — versificarea).

Desigur, în cazul interpretării simultane, unele din aceste faze sînt simplificate prin introducerea prealabilă în context (congresul etc. respectiv) într-un timp foarte scurt, uneori fracţiuni de secundă.

1.2. Premisa de la care pornim şi pe care, de fapt, dorim s-o discutăm pentru a o demonstra este că, dacă privim lucrurile în profunzime, interpretarea simultană reprezintă o operaţie firească pentru vorbitorii bilingvi, tot aşa cum conversaţia reprezintă o activitate firească pentru vorbitorii oricărei limbi.

[1] O asemenea clasificare, cu schemele aferente, am prezentat în cursul *An Introduction to the Theory and Practice of Translations*, care va fi editat de Universitatea Bucureşti în 1978.

Desigur, există cîteva elemente voit viciate în această premisă formulată astfel întrucît traducerea nu este în general o operație spontană, ci mai degrabă o activitate profesională; pe de altă parte, în cadrul conversației, chiar și pentru bilingvi, gîndirea și vorbirea se produc în aceeași limbă, și nu în două limbi deodată sau prin alternarea uneia cu alta; de asemenea, fără îndoială, conversația obișnuită necesită doar un grad foarte redus de conștientizare (desigur, există tot felul de consecințe și remarci care se fac în legătură cu spontaneitatea, iraționalul sau absurdul conversațiilor), pe cînd traducătorul este mai tot timpul conștient de ceea ce face, se supraveghează, își urmărește tot procesul de traducere începînd cu receptarea mesajului, mergînd de la codificarea și recodificarea mesajului pînă la rostirea lui în această formă (aci aplicîndu-se dealtfel și consecințele ambiguității cuvîntului englezesc *self-conscious*, care poate fi atît pozitiv, cît și negativ).

1.3. Și, totuși, care sînt diferențele dintre interpretarea simultană și alte genuri de traducere? După părerea mea, pe primul plan se situează diferențele de natură tehnică, condițiile de lucru, care în mare măsură determină anumite *aspecte psihologice* — de o importanță variabilă și într-o măsură mai mare sau mai mică — iar aceste aspecte, la rîndul lor (și în combinație cu condițiile tehnice), pot exercita o influență pozitivă sau negativă asupra calității traducerii. De fapt, și această ultimă noțiune trebuie înțeleasă ca un concept multiplu, întrucît, în cadrul și în cazul traducerii simultane, *cantitatea* (respectiv cantitatea de informație transmisă), *exactitatea*, *corectitudinea* de exprimare și *claritatea* rostirii (respectiv a exprimării mesajului) sînt factori de o importanță probabil egală sau în orice caz greu de diferențiat.

Mergînd pe această linie, putem afirma că există o corelație între condițiile de lucru (obiective deci), starea psihologică (condițiile subiective) și randamentul și calitatea muncii (în cazul de față o combinație între performanța informativă, performanța lingvistică și eventual caracterul agreabil sau chiar convingător sau cuceritor al redării mesajului, deci performanța sau eficacitatea oratorică, să spunem).

1.4. Dintre aceste aspecte, elementele cele mai deosebite față de alte genuri de traducere sînt cele legate de ritmul de lucru. Față de alte traduceri, în care ritmul de lucru este ales de traducător sau eventual încetinit de anumiți factori, în cazul traducerilor simultane ritmul este *impus din afară*, adică pentru un traducător care reușește sau dorește să traducă spusele cuiva exact așa cum se exprimă acesta (cantitativ și calitativ), ritmul este determinat de la tribună și nu poate fi influențat decît în mică măsură de traducător. (De exemplu, dorința sau perceperea necesității de a rezuma expunerea prea rapidă se izbesc de o mare dificultate psihologică: probabil datorită nevoii de a recurge la alte circuite nervoase, trecerea de la operația de traducere la operația de rezumare într-o limbă străină se face greu și creează o senzație stînjenitoare atît interpretului, cît și ascultătorului: cu alte cuvinte, practica arată că este mai ușor să traduci chiar și pe un vorbitor rapid, decît să alternezi perioadele de traducere simultană cu cele de redare rezumativă a ceea ce ți se pare esențial în discurs etc.)

1.4.1. Viteza medie a vorbirii este de circa 120 cuvinte pe minut (s-ar părea că 200 de cuvinte pe minut reprezintă un maximum pentru un vorbitor și o goană penibilă, care face foarte greu de urmărit textul citit într-o asemenea viteză, pe cînd ritmul de 80—90 cuvinte pe minut pare prea lent și, în mod destul de surprinzător, face și el mesajul greu de urmărit sau de reținut; e vorba deci de redarea în traducere a circa două cuvinte pe secundă. Oricît de mare ar părea cifra de 120 cuvinte/ minut cînd e vorba de traducere (unora li se pare imposibilă), de fapt ea nu reprezintă nimic înspăimîntător, întrucît acesta este aproximativ ritmul în care urmărim un vorbitor în sala de conferințe, la radio, la curs etc., și totodată ritmul în care urmărim un interlocutor și participăm la o conversație. Această cifră — cu variabilele ei — reprezintă ritmul obișnuit al gîndirii și discursului, aproape indiferent de limbă.

1.5. Ceea ce este esențial, după părearea mea, este să acceptăm premisa că traducerea simultană este tot o reacție psiholingvistică, *apropiată conversației* (mai mult decît alte tipuri de traducere) întrucît implică o serie de operații asemănătoare sau chiar identice, *la care se*

adaugă doar una — și anume codificarea într-o altă limbă a răspunsului/reacției la stimulul venit de la un alt vorbitor. Dar oare, pentru a putea stabili gradul de asemănare sau deosebire între traducerea simultană și conversația la care participă un bilingv sau două persoane care nu au aceeași limbă maternă, cunoaștem în suficientă măsură fazele procesului mintal care stă la baza dialogului lor?

1.5.1. Întrucît se ridică problema dacă interpretul simultan efectuează sau poate efectua toate fazele pomenite mai înainte ale procesului de traducere, răspunsul constă probabil în faptul că și interlocutorul, într-o conversație, efectuează în fracțiuni de secundă o serie de operații mintale de decodificare, analiză, reacție, codificare, formulare și perfecționare a exprimării mesajului.

1.6.0. Mi-aș permite să sugerez că tocmai în caracterul ,,oral", ,,de conversație" al interpretării simultane putem găsi explicația faptului că prezența unui text scris al alocuțiunii care se rostește la microfon (indiferent dacă textul este în limba originală sau într-o altă limbă, intermediară), are în general darul de a întîrzia traducerea. În legătură cu această împrejurare (surprinzătoare pentru mulți dintre noi) aș avea de făcut următoarele observații:

1.6.1. După experiența pe care am acumulat-o în decursul anilor, cred că prezența textului și deci necesitatea lecturii reprezintă un dublu dezavantaj sub raportul vitezei de traducere (deși oferă posibilitatea unei mai mari siguranțe decît poate aduce simpla audiție, în special cînd vorbitorul este neclar, pronunță greșit etc.). Motivele: pe de o parte, în circuitul audiție-codificare-rostire intervine un element suplimentar, și anume citirea, care deci solicită alți centri nervoși; iar pe de altă parte, întrucît cititul este o operație care a intervenit mult mai tîrziu decît limbajul în istoria omenirii și este deprinsă de individ cu mulți ani după însușirea vorbirii, ea se face îndeobște mai lent decît vorbirea. Există, desigur, și excepții, dar în general o vorbire firească poate rămîne expresivă, nuanțată și logică chiar și la un debit mai rapid, pe cînd lectura foarte rapidă pierde din expresivitate și este mai greu de urmărit și de înțeles decît vorbirea.

1.6.2. Caracterul mai lent al citirii se explică și prin faptul că această operație implică un cod de simboluri mai puțin direct decît cel auditiv, acesta din urmă solicitînd un răspuns tot vorbit, care rămîne, așa cum spuneam, pe același circuit obișnuit în conversație. Mie mi se pare că pentru om reacția vorbită este rezultatul firesc al ascultării vorbirii, și nu al citirii.

1.6.3. Pe de altă parte, există, desigur, unele elemente care — cu sau fără explicație — sînt utile traducătorului simultan sub formă scrisă: unul din ele îl constituie cifrele și întrucît notarea lor în timpul cînd sînt rostite este mai ușoară, mai concisă și mai pregnantă decît forma auditivă a unor numere cu mai multe cifre, de exemplu, forma lor scrisă constituie un factor ajutător și pentru exactitate în redare, și pentru siguranța pe care i-o conferă traducătorului (ținînd seama de faptul că, dacă acesta este conștient că a făcut o greșeală sau nu este sigur că a prins exact mesajul sau că l-a codificat în modul cel mai corect, această senzație devine o inhibiție, și în general influențează în mod negativ cursul traducerii o perioadă destul de îndelungată, sau chiar îl blochează, la scurt timp după comiterea erorii, și deci interpretul trebuie să facă un efort considerabil pentru a depăși impasul).

1.6.4. În paranteză fie spus, de aici rezultă o idee importantă pentru deprinderea și predarea traducerii *consecutive*: simbolurile succinte și foarte grăitoare pot fi un factor determinant în memorarea fără dificultăți a unor texte, contribuind astfel la redarea corectă în traducere, întrucît decodificarea implică un efort mai mic.

2.0. În sprijinul afirmației mele că între interpretarea simultană și alte genuri de traducere și chiar și alte tipuri de participare la comunicarea umană nu există diferențe esențiale, ci doar deosebiri de realizare tehnică, aș cita ca exemplu stenografia.

2.1. Mie, ca traducător, stenografia îmi apare ca o operație similară traducerii simultane. În fond, este vorba de receptarea unui mesaj într-un ritm impus din afară și de transpunerea lui într-un alt cod, în același ritm pe care nu-l poate schimba persoana care efectuează codificarea.

(Menţionez în treacăt că un stenograf parlamentar/calificat poate nota circa 150—180 de cuvinte pe minut.) Deosebirea esenţială faţă de traducerea simultană constă în faptul că la acesta din urmă există o operaţie intermediară de decodare a mesajului şi că transmiterea mesajului se face oral, și nu scris. De aici nu rezultă neapărat că traducerea simultană ar fi mai dificilă decît stenografia, ci, poate, chiar dimpotrivă. În fond, stenografia presupune introducerea în circuitul comunicării a unei operaţii scrise, făcută deci cu mîna. Indiferent dacă e vorba de stenografia obișnuită sau cea care folosește mașinile de stenografiat, ea înseamnă tot o legătură între centrii gîndirii, ai vorbirii și cei motrici care comandă mișcările mîinii, reprezentînd, ca și dactilografierea, o întîrziere faţă de viteza normală a reacţiei la comunicare — în mod obișnuit efectuată prin vorbire.

2.2. O altă asemănare cu stenografia o reprezintă problema randamentului și a diminuării acestuia prin oboseală. Reluînd cifra statistică medie de 120 cuvinte pe minut, constatăm că dacă ritmul vorbirii este mai lent, atît interpretul simultan, cît și stenograful rezistă mai mult în schimbul (tura) în care lucrează, fără să trebuiască să fie înlocuiţi. Există totuși o deosebire în această privinţă : un stenograf poate rezista chiar și la un ritm mai rapid, circa o oră, și, pare-se, la un ritm normal, poate stenografia 4—5 ore fără întrerupere, pe cînd în domeniul traducerii simultane rezistenţa este mult mai mică.

2.3. S-ar putea deci spune că *exercitarea competenţei lingvistice* (prin deplasarea proceselor gîndirii și pe planul altei limbi, cu alte reguli gramaticale și de folosire a vocabularului), împreună cu *solicitarea componentei orale* a limbajului (mai ales cînd se adaugă și concentrarea dificultăţilor generate de rostirea în altă limbă decît cea maternă) sporesc și grăbesc oboseala psihică și fizică.

3.0. Observaţiile făcute în domeniul traducerii simultane timp de 25 de ani, precum și informaţiile bibliografice privitoare la acest gen de traduceri pe plan mondial, în decursul istoriei lor de peste treizeci de ani (din 1945), arată că în practica curentă schimbarea traducătorului se face la circa 15—20 de minute în medie. (În cazuri fericite, la 10 minute, în cazuri extreme, la 30 de minute.) Totuși, constatăm uneori că traducătorul nu face faţă vorbitorului nici zece minute, pe cînd alte ori poate „rezista" în cabină ceasuri întregi, fără să dea semne grave de oboseală și fără a diminua calitatea redării mesajului.

3.1. Explicaţia mi se pare simplă. Totul depinde de ritmul în care debitează vorbitorul cuvintele. Pe baza unui calcul elementar, pornind de la perioada medie de lucru de 15—20 de minute în cabină și înmulţind cu cifra medie de 120 de cuvinte pe minut, înţelegem că interpretul poate traduce fără pauză un număr de circa 1 800—2 000 de cuvinte (dacă am transforma această cifră în pagini, ar reieși că e vorba de circa 9—10 pagini, ceea ce reprezintă și o „porţie" normală de lucrat fără pauză, atunci cînd dictăm sau scriem de mînă o traducere). Dacă tot atîtea cuvinte sînt rostite într-un ritm mult mai lent, rezistenţa se prelungește proporţional. Totuși s-ar părea că dacă ritmul este foarte apropiat de cel al unei conversaţii normale, care permite ușor înţelegerea mesajului și redarea lui expresivă, cu intonaţie, oboseala se „instalează" mult mai tîrziu, iar epuizarea nervoasă nu intervine practic niciodată.

3.2. Observaţiile demonstrează existenţa unei curbe a randamentului care, în majoritatea cazurilor (adică la congrese cu un ritm relativ rapid de vorbire), se prezintă astfel : primele cinci minute sînt necesare adaptării perfecte, adică intrării în ritm și atmosferă, următoarele zece reprezintă perioada de randament maxim, după care urmează cele cinci minute de declin al performanţei, fază în care interpretul ar trebui schimbat, după un minut-două de adaptare (pe șoptite sau mintal) a colegului care preia ștafeta [2].

4.0. Să ne oprim puţin și asupra altor circumstanţe legate de traducerile simultane :

4.1. În ansamblu, factorii care condiţionează într-o măsură mai mare sau mai mică efectuarea traducerii simultane pot, desigur, să fie împărţiţi în *obiectivi* sau exteriori (în care

[2] Și aceste scheme sînt incluse în cursul menţionat mai sus.

ar intra elemente tehnice, de mediu ambiant, linişte, temperatură etc.) şi *subiectivi*, în care intră o serie de elemente ce vor fi analizate în cele ce urmează. O altă împărţire se poate face, fireşte, în factori *favorizanţi* (care facilitează concentrarea, sporesc randamentul şi calitatea traducerii), la care s-ar putea adăuga şi anumite elemente *ajutătoare* (de ex. gesticulaţia destinată sporirii expresivităţii, jocurile cu creionul şi alte divertismente care destind pe interpreţi), iar, pe de altă parte, principalii factori *inhibitori*, care fie că împiedică traducerea sau îi scad randamentul şi calitatea, fie că duc la o extenuare prematură, la scoaterea din uz a traducătorului.

4.2. În mod evident, pe noi, ca lingvişti şi ca profesori sau chiar ca traducători, ne interesează în mai mică măsură elementele obiective care stînjenesc traducerea (deşi, fireşte, atît în condiţiile reale de lucru, cît şi în cadrul orelor de instruire pentru interpreţi-traducători trebuie luate toate măsurile pentru asigurarea unei ambianţe propice traducerilor), *cît mai ales elementele subiective*. Spun acest lucru întrucît el se referă, pe de o parte, la operaţiile mintale pe care trebuie să le facă traducătorul (iar acestea fiind favorizate sau, dimpotrivă, stînjenite de factura lui psihică, ne interesează pentru selecţia cadrelor), iar pe de altă parte, la aspectele metodologie şi didactice, care pot fi influenţate favorabil de către sistemul de învăţămînt. Aş menţiona îndeosebi pregătirea generală a traducătorului — din punctul de vedere al competiţiei lingvistice, al performanţei lingvistice orale — fără a omite nivelul de cunoştinţe din domenii ca economia politică, politica curentă, istoria, geografia, pe plan naţional şi internaţional, adică ceea ce noi numim *cultură generală*, iar englezii denumesc „cadrul general" sau „pregătirea generală" (*general background*).

5.0. După părerea mea, problema sinonimiei de toate tipurile trebuie să capete o importanţă precumpănitoare în pregătirea tuturor celor care efectuează traduceri în orice scop, şi în mod deosebit pentru interpreţii simultani.

5.1. Un element important pentru realizarea unei bune selecţii a soluţiilor şi pentru educarea traducătorilor în spiritul alegerii variantei optime ar fi adoptarea unei concepţii fundamentale din care nu trebuie să lipsească :

a) convingerea existenţei unei multiplicităţi de soluţii pentru cele mai multe situaţii sintactice, dacă nu chiar pentru toate ;

b) Cunoaşterea tiparelor posibile, adică a unor sintagme şi exprimări sinonimice, ce pot fi folosite pentru varietate prin evitarea repetiţiilor, pentru îmbunătăţirea exprimării sau în cazuri de lapsusuri esenţiale ;

c) deprinderea de a selecta varianta optimă pentru situaţia dată.

5.1.1. Din practică — dar şi din reflecţiile cu caracter teoretic — rezultă că aproape întotdeauna există mai multe soluţii pentru redarea unei propoziţii sau fraze sau a unei părţi dintr-o exprimare. Probabil că ceea ce ne împiedică să avem întotdeauna mai multe soluţii sau cel puţin două este un factor de natură subiectivă : ori ignorarea variantelor ori incapacitatea momentană de a le găsi sub presiunea ritmului imprimat de vorbitor.

5.1.2. Ca şi în ceea ce priveşte alte tipuri de traducere, această convingere a noastră lipseşte multor traducători şi chiar şi multor profesori (unii dintre ei deprinşi să considere că există o singură traducere posibilă pentru mai toate propoziţiile dintr-un text şi mai ales că numai ei deţin această traducere — concepţie care se dovedeşte extrem de dăunătoare atît pentru traducerea în sine, cît şi pentru procesul educativ de formare a traducătorilor).

De fapt se ridică şi următoarea întrebare : dacă întîmplător tocmai soluţia considerată unică este cumva greşită, nesatisfăcătoare sau nerecomandabilă faţă de categoria de public pe care o are traducătorul anchilozat într-o formulă şi în ipsism?

5.2. Dacă gîndim problema pregătirii traducătorilor nu numai în raport cu traducerile simultane (care sînt în fond doar un corolar al activităţii de traducere în general şi de formare a traducătorilor), desprindem ca unul din învăţămintele fundamentale necesitatea gimnasticii mintale, în special în domeniul sinonimiei. Aceasta la rîndul ei nu trebuie văzută ca o problemă

de cuvinte, ci mai larg — ca o varietate de mijloace de exprimare : cuvinte-colocaţii/ sintagme-expresii-formulări gramaticale-propoziţii-fraze-contexte.

6.0. Din punct de vedere didactic, analiza acestor condiţii obiective sau subiective care joacă un rol mai mult sau mai puţin important în crearea stării de spirit necesare unei bune traduceri sugerează cîteva din elementele care trebuie să intre în metodica predării pentru orele destinate educării viitorilor traducători :

6.1. *Ridicarea nivelului de cunoştinţe* de specialitate şi de cultură generală (într-un cuvînt, de informare) ; *reproducerea condiţiilor de lucru* ale interpreţilor simultani ; *repetarea unor exerciţii de tipuri diverse*, pentru a da un caracter multilateral competenţei traducătorilor şi pentru a-i deprinde să-şi facă toate pregătirile necesare fiecărui gen de congres în parte — deci diverse elemente de integrare în atmosfera reală a manifestărilor unde se practică traducerea simultană ; *analizarea obiectivă* (cu pătrunderea psihologică utilă oricărui cadru didactic) *a tracului* şi a condiţiilor în care apare el la diverşi traducători ; *practicarea rostirii mesajului cu diverse accente, în ritmuri mai rapide sau mai lente, cu diferite grade de claritate* (din nou pentru a-i deprinde pe studenţi cu diverse condiţii reale) ; *învăţarea studenţilor să mînuiască şi să stăpînească aparatura* sau instalaţiile tehnice în condiţii optime pentru traducere şi pentru amînarea sau înlăturarea oboselii excesive (de exemplu deprinderea de a stabili un echilibru între intensitatea audiţiei şi cea a rostirii) şi *recomandarea tuturor tipurilor de exerciţii* posibile pentru însuşirea profesiei de traducător simultan.

6.2. Aş adăuga la aceasta faptul că în cadrul unei bune pregătiri trebuie să intre cel puţin o dată şi un fel de introducere teoretică sau, mai bine zis, cîteva explicaţii în genul celor pe care le-am menţionat aici, pentru a-i face pe viitorii traducători mai conştienţi de posibilităţile de îmbunătăţire a muncii, de calităţile şi defectele personale, de necesitatea îmbogăţirii orizontului de cunoştinţe.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

BANTAŞ, ANDREI (1977) ,,Cîteva aspecte teoretice şi practice ale traducerilor consecutive'', în *Lingvistica aplicată în diverse domenii practice*, GRLA, Bucureşti.

CATFORD, J. C. (1965) *A Linguistic Theory of Translations*, OUP, Londra.

LEVIŢCHI, LEON (1975) *Îndrumar pentru traducătorii din engleză în română*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti.

MOUNIN, GEORGES (1963) *Les problèmes théoriques de la traduction*, Gallimard, Paris.

* * * (1970—1976) ,,Bulletin de l'AIIC'', Paris-Genève.

Octombrie 1977

ANDREI BANTAŞ
Facultatea de limbi străine
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

CRITERII DE APRECIERE A INFLUENŢEI LIMBII ENGLEZE ASUPRA LEXICULUI SPANIOLEI AMERICANE

1. Lexicul spaniolei americane suferă în zilele noastre o puternică influenţă străină, poate influenţa cea mai importantă şi mai substanţială pe care acesta a cunoscut-o după contactul cu limbile indigene : influenţa limbii engleze. Desigur că condiţiile în care au avut loc cele două influenţe nu au fost identice şi de aceea consecinţele respectivelor fenomene diferă. Deoarece în majoritatea cazurilor lucrările care au ca temă influenţa limbii engleze au în vedere, în general, numai împrumuturile fără însă a stabili poziţia pe care o ocupă acestea în cadrul lexicului hispano-american, am considerat necesară o apreciere a materialului pe baza unor criterii similare cu cele aplicate în cazul indigenismelor [1].

Cercetările realizate în cadrul Institutului de lingvistică din Bucureşti asupra vocabularului spaniolei americane şi-au propus să extindă această metodă la toate influenţele străine pe care le înregistrează varianta americană a spaniolei, pentru a preciza mai deplin locul fiecărei influenţe în cadrul mai general al lexicului şi a raporturilor dintre ele.

În cele ce urmează prezentăm rezultatele unei analize mai ample efectuată asupra influenţei de care ne ocupăm.

2. Pentru a realiza o ordonare a elementului englez şi o ierarhie în cadrul numeroaselor împrumuturi lexicale am considerat utile următoarele criterii de apreciere a acestora : răspîndirea geografică, productivitatea, bogăţia semantică. În cadrul fiecărui criteriu de apreciere am stabilit trei subcategorii *a, b, c,* care includ cuvintele în felul următor :

a — cuvinte care sînt răspîndite în mai mult de 4 ţări, sau au mai mult de 4 derivate, sau mai mult de 4 sensuri în afara sensului de bază ;

b — cuvinte care sînt răspîndite în 2 sau 3 ţări, sau au 2 sau 3 derivate, sau au 2 sau 3 sensuri în afara sensului de bază ;

c — cuvinte care sînt răspîndite într-o singură ţară, au un singur derivat, sau au un singur sens în afara sensului de bază.

3. Numărul mare de elemente, aproximativ 1 000 de cuvinte, au fost culese pe baza dicţionarelor de americanisme ale lui Morínigo şi Malaret, a *Dicţionarului de mexicanisme* al lui Santamaría [2], ca şi din monografiile variantelor dialectale [3] şi din articolele sau

[1] Cf. Marius Sala, *Criterii de apreciere a indigenismelor din spaniola americană*, în SCL XXVI (1975), nr. 5, p. 543—545 şi *El léxico indígena de América. Apreciaciones sobre su vitalidad*, Academia mexicana, 1977, lucrare realizată de Marius Sala, Dan Munteanu, Valeria Neagu, Tudora Şandru Olteanu (lucrare distinsă cu premiul centenarului Academiei mexicane în 1975).

[2] Dicţionare utilizate : Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española*, ed. a XIX^{a}, Madrid, 1970 ; Augusto Malaret, *Diccionario de americanismos*, ed. 3^{a}, Buenos Aires, 1946 ; Marcos A. Morínigo, *Diccionario manual de americanismos*, Buenos Aires, 1966 ; Francisco J. Santamaría, *Diccionario de mexicanismos*, ed. I, Mexic, 1959.

[3] Monografii dialectale şi lucrări generale utilizate : Arturo Agüero, *El español de América y Costa Rica*, San Juan de Costa Rica, 1962 ; Peter Boyd-Bowman, *El habla de Guanajuato*, Mexic, 1960 ; Daniel L. Cárdenas, *El español de Jalisco*, Madrid, 1967 ; Pedro Henríquez Ureña, *El español en México, los Estados Unidos y la América Central* (lucrări de E. C. Hills, F. Semeleder, C. Carroll Marden, M. G. Revilla, A. R. Nykl, K. Lentzner, C. Gagini şi R. J. Cuervo, cu adnotări şi studii de...), BDH IV, Buenos Aires, 1938 ; idem, *El español en Santo Domingo*, BDH V, Buenos Aires, 1940 ; Charles E. Kany, *Semántica hispanoamericana*, Madrid, 1962 ; Tomás Navarro Tomás, *El español en Puerto Rico. Contribución a la geografía lingüística hispanoamericana*, Río Piedras, 1948 ; Rodolfo Oroz, *La lengua castellana en Chile*, Santiago

studiile[4] asupra influenţei engleze pe care le-am putut consulta. Am eliminat din discuţie acei termeni care aparţin spaniolei generale şi sînt înregistraţi de dicţionarul Academiei spaniole.

4. În urma analizei efectuate se poate constata că împrumuturile englezeşti răspund în mod diferit criteriilor noastre de selecţie.

4.1. Din punctul de vedere al productivităţii şi al criteriului bogăţiei semantice influenţa engleză contribuie într-o mică măsură la îmbogăţirea lexicului hispano-american (8 % şi respectiv 10 %). Din procentul general menţionat numai puţine elemente sînt incluse în subcategoriile *a* sau *b*. Majoritatea elementelor aparţin subcategoriei *c*. În continuare oferim cu titlu informativ elementele incluse în subcategoria *a*.

4.1.1. Împrumuturi cu o familie formată din 4 sau mai mult de 4 membri: *basketball, bluff (blof), chance, chequear, drible, lonch, pitcher.*

Din punctul de vedere al bogăţiei semantice, în subcategoria *a* (cea cu patru sau mai mult de patru sensuri în afara sensului de bază) se includ foarte puţine elemente: *chequear, flash, raid, récord.* Celelalte elemente (aproape 10 %) se împart între subcategoria *b (baby, bife, bill, box, breque* „maşină mare"), *crismas, champion, chance* etc.) şi subcategoria *c (ancestro, aproches, bichicuma, bonche, breque* („frînă"), *broadcasting, cake, cameraman* etc.).

4.2 Din punctul de vedere al răspîndirii geografice cuvintele de origine engleză sînt mai bine reprezentate în cadrul celor trei subcategorii stabilite. Aproape 50 % din elemente sînt incluse în prima subcategorie şi dintre acestea majoritatea sînt cuvinte panamericane *(agricultural, all right, ampayar, ancestro, antifris, antihistamina, aproches, audiofrecuencia, baby, back, backround, badminton, ball, banyo, bar, basketball, bicameral, bife, bill, bluff, bol, bómper, bóngalo, boogie-woogie, bookmaker, bowling, box, boxcalf, boxer, boy-scout, break, brandy, breeches, breque* („frînă"), *breque* („maşină mare"), *bridge, broadcasting, bulldog, bus, bushel, bye, cachacascán, caddie, cake* etc.) iar numai cîteva aparţin anumitor zone cum ar fi America Centrală şi Mexic, Antilele etc.

O astfel de distribuţie a anglicismelor se datoreşte în principal informaţiilor pe care ni le oferă *Diccionario manual de americanismos* al lui Morínigo care în cazul împrumuturilor englezeşti recurge în majoritatea cazurilor la indicaţia *Amér.* (= America, americanism general). Pe de altă parte, în categoria noastră de cuvinte panamericane sînt incluse cuvinte de uz inter-

de Chile, 1966; Esteban Rodríguez Herrera, *Léxico mayor de Cuba*, 2 vol., Havana, 1958; Ambrosio Rabanales, *Introducción al estudio del español en Chile*, Santiago de Chile, 1953; Rubén del Rosario, *El español de América*, Sharon, Conn., 1970; Stanley L. Robe, *The Spanish of Rural Panama*, Los Angeles, 1960; Angel Rosenblat, *Buenas y malas palabras en el castellano de Venezuela*, 4 vol., Madrid, 1974; Humberto Toscano Mateus, *El español en el Ecuador*, Madrid, 1953; Berta Vidal de Battini, *El español en la Argentina*, Buenos Aires, 1954; M. L. Wagner, *Lingua e dialetti dell'America spagnola*, Florenţa, 1945.

[4] Principalele studii utilizate care tratează această temă: Américo Barabino, *English Influence on the Common Speech of the River Plate*, Hispania XXXIII (1950), p. 163–165; Lidia F. Contreras, *Los anglicismos en el lenguaje deportivo chileno*, Boletín de filología, 1952–1953, VII, p. 177–340; Antonio Fernández García, *Anglicismos del deporte en Colombia. El béisbol*, Español actual, 19, oct., 1971, p. 18–22; Carlos López, *Algunos vocablos de origen inglés en el vocabulario marítimo chileno*, Hispania LI (1968), p. 868; Fernando López Cruz, *Del vocabulario hípico en Bogotá*, Thesaurus XV (1960), p. 294–299; Seymour Menton, *Mexican Baseball Terminology: An Example of Linguistic Growth* Hispania XXXVII (1954), p. 478–481; Spencer L. Jr. Murphy, *Notes on „Anglicismos" in American Spanish*, Hispania XXXVII (1954), p. 457–459; Alfredo F. Padrón, *Uso y abuso de los extranjerismos en Cuba*, Boletín de Filología de Montevideo, 1962, IX, p. 175–181; Mauricio Pilleux Dresdner, *Anglicismos en Chile. Cuestiones previas*, Español actual, 19, oct., 1971, p. 1–17; Charles N. Staubach, *English Terms in Bogota*, Hispania XXIX (1946), p. 56–66; Edward N. Wolner, *Some Socio-linguistic Implications of English Words in a Newspaper*, în Lenguaje y Ciencia, 1967, XXV, p. 18–22.

național care funcționează și în peninsulă [5] dar care nu sînt încă înregistrate de dicționarul Academiei spaniole. Acestei ultime categorii aparțin : *baby, bar, basketball, bluff, bowling, brand, bridge, bulldog, cake, cameraman, camping, clown, corner, cowboy, challenger, dancing, dandy, derby, fox-trot, gangster, gentleman, hall, handball, hobby, interview, jet, living-room, manager, match, night-club, okey, sport, stand, standard, week-end, wisky* etc.

Se poate ușor observa că dacă se elimină cuvintele de uz internațional care aparțin spaniolei generale și deci nu sînt caracteristice pentru teritoriul american [6] lista anglicismelor se reduce substanțial.

5. Pentru a stabili mai bine locul pe care îl ocupă influența engleză în cadrul lexicului hispano-american am combinat criteriile de apreciere și am stabilit mai multe nivele ale vitalității acestor împrumuturi.

În urma combinării criteriilor cuvintele de origine engleză se grupează în felul următor :

— cuvinte care răspund la cele trei criterii ($\approx$ 5%);

— cuvinte care răspund la două din criteriile noastre ($\approx$ 18%);

— cuvinte care răspund numai la unul din criteriile noastre ($\approx$ 77%).

Oferim spre comparare prima categorie de anglicisme care răspund la toate criteriile de apreciere : *breque* („frînă"), *cake, catcher, clutch, cranque, champion, chance, chequear, chorcha, chute, donqui, faite, field, flate, foul, handicap, hit, implemento, knock-out, marqueta, paipa, panel, pivot, ponchar, ponqué, punch, raid, single, standard, stroke, suiche, ticket, turf.*

Acești termeni reprezintă prima clasă, „nucleul", pe scara vitalității. Dintre aceștia numai un cuvînt *(chequear)* răspunde la subcategoria *a* în cadrul fiecărui criteriu. Ceilalți termeni răspund fie la subcategoria *a* în cadrul a două criterii și la subcategoria *b* sau *c* în cadrul celui de-al treilea criteriu *(chance, raid)*, fie la subcategoria *a* în cadrul unui criteriu și la subcategoriile *b* sau *c* în cadrul celorlalte două criterii *(breque* („freno"), *cake, catcher, clutch, cranque, champion, chute, faite, field, foul, handicap, hit, implemento, knock-out, ponchar, ponqué, punch, single, standard, suiche, ticket, turf)*, fie la subcategoriile *b* sau *c* în cadrul celorlalte trei criterii *(chorcha, donqui, flate, marqueta, paipa, panel, pivot, stroke)*.

Analiza realizată pe baza acestor criterii combinate ne indică că ponderea cea mai mare o au cuvintele care răspund numai la unul din criteriile noastre de apreciere (mare parte a cuvintelor panamericane sînt incluse aici), dar care pe scara vitalității ocupă ultimul loc.

6. Rezultatele analizei noastre ne conduc la concluzia după care anglicismele nu ocupă o poziție foarte solidă în lexicul spaniolei americane considerat în ansamblul său.

Deși din punct de vedere cantitativ elementul englez este substanțial, din punct de vedere calitativ acesta nu influențează structura spaniolei americane nici măcar în zonele dominate mai mult de limba engleză cum ar fi Porto Rico, Panama sau alte teritorii din America Centrală și de Nord.

Desigur că această analiză poate fi completată cu noi date oferite de lucrări de ansamblu sau particulare, care realizate cu metode moderne ar putea să aducă o imagine unitară a întregii Americi hispanice și care să aducă noi precizări în ceea ce privește evoluțiile semantice pe teren spaniol, derivatele, ca și distribuția pe stiluri, pe categorii sociale etc.

Iulie 1977

VALERIA NEAGU
Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

[5] Unele elemente din lista noastră de panamericanisme coincid cu anglicismele întîlnite în Spania de Howard Stone, *Los anglicismos en España y su papel en la lengua oral*, în RFE XLI (1957), 1°–4°, p. 141–160.

[6] Este posibil ca o analiză cantitativă să ne indice în America o frecvență mai mare. Dorim însă să precizăm că în majoritatea cazurilor cuvintele englezești aparțin limbajelor speciale.

ÎNCĂ O DATĂ DESPRE *tocmnim* DIN SECOLUL AL XVI-LEA

Numerele 6/1974 și 1,2 și 3/1975 ale revistei ,,Studii și cercetări lingvistice'' au făcut loc în sumarul lor unei controverse între acad. Al. Rosetti și subsemnatul cu privire la grafia тѡ^{к}мни^{м} dintr-un document bucovinean datat 1592. După părerea noastră, grafia ar reflecta palatalizarea labionazalei *m* în stadiul *mn'*, întîlnit pînă în zilele noastre în graiurile din Bucovina [1]. Acad. Al. Rosetti consideră că am avea a face cu o contaminare între ,,fonetismul *tocmi* al limbii comune și fonetismul *tomni* al unor graiuri'' [2].

Recent (SCL, nr. 2/1977, p. 197), problema a fost reluată de Eric P. Hamp *(On XVI*th *century* **tomni**). După părerea autorului, dreptatea ar fi de partea acad. Al. Rosetti. Interpretarea noastră nu ar reuși să se potrivească faptelor externe, avînd nevoie de o presupunere suplimentară (,,additional assumption''), anume de palatalizare: ,,It is clear that Gheție's proposal lacks parsimony and hence is less preferable on textual grounds''.

Întrucît, după convingerea d-sale, cele două forme *tocmi* și *tomni* ar fi coexistat în limba secolului al XVI-lea, Eric P. Hamp interpretează pe тѡ^{к}мни^{м}, ,,cu maximum de economie și putere explicativă'', drept *tomni*, considerînd că *c* suprascris ar fi un semn grafic al formei concurente *(tocmi)*. Scribul ar fi recurs ,,cu îndemînare'' la modalitatea de a scrie ambele forme în același timp.

După cum se vede, autorul plasează discuția pe plan teoretic și metodologic. Fiind mai puțin ,,economică'' decît explicația acad. Al. Rosetti, interpretarea noastră ar avea mai puține șanse de a fi întemeiată. Aceleași considerente îl determină pe autor să-și socotească propria explicație justificabilă ,,prin toate faptele''.

Asemenea argumente teoretice, seducătoare, poate, într-o discuție abstractă de principii, se dovedesc a fi lipsite de valoare îndată ce le confruntăm cu realitatea faptelor.

Vom spune din capul locului că o punere în relație a celor două forme *(tocmi* și *tomni)*, la nivelul secolului al XVI-lea, nu este îngăduită de datele istoriei limbii. *Tomni* și *tomna* nu au fost consemnați în textele secolului al XVI-lea, cele mai vechi atestări ale lor fiind posterioare anului 1800 [3]. Datele dialectologiei dacoromâne ridică cel de-al doilea semn de întrebare în privința interpretării lui Eric P. Hamp. Ancheta ALR a notat în întreagă Moldova și în Bucovina numai forme cu *c* etimologic. Fiind necunoscut graiurilor din Moldova și Bucovina, *tomni* nu poate fi invocat pentru a explica, într-un fel sau altul, grafia тѡ^{к}мни^{м} [4].

Soluția propusă de Eric P. Hamp este criticabilă și în altă privință. Cunoscătorul avizat al problemelor scrierii limbii române cu litere chirilice nu va accepta, desigur, ipoteza hazardată că suprascrierea lui *c* ar echivala cu folosirea unui semn diacritic ,,sugestiv'', cum socotește autorul. Scrierea deasupra rîndului a unei slove la sfîrșit de silabă și înaintea unei consoane

[1] Vezi Ion Gheție și Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 121–122; vezi și *Palatalizarea lui* **m** *în secolul al XVI-lea*, în SCL XXVI (1975), nr. 1, p. 67, *Din nou despre palatalizarea lui* **m** *în secolul al XVI-lea*, în SCL XXVI (1975), nr. 3, p. 281–282.

[2] Vezi *Pseudopalatalizarea lui* **m** *în secolul al XVI-lea*, în SCL XXV (1974), nr. 6, p. 617, *Din nou despre palatalizarea lui* **m** *în secolul al XVI-lea*, în SCL XXVI (1975), nr. 2, p. 183; cf. cele spuse de noi în SCL XXVI (1975), nr. 3, p. 281.

[3] Vezi SCL XXVI (1975), nr. 3, p. 281.

[4] *Ibidem*, p. 281–282. În două puncte (554 și 582), situate însă în Moldova, nu în Bucovina, și anume în imediata vecinătate a Transilvaniei, *tomni* apare ca o infiltrație transilvăneană recentă.

este, conform regulilor suprascrierii, cît se poate de firească și, am putea spune, aproape obligatorie, cel puțin într-o anumită categorie de texte (așa-numita suprascriere ,,din natură''). În indicele ediției *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea* (aflată sub tipar la Editura Academiei), toate cele 18 forme ale verbului *tocmi* au pe *c* suprascris, iar din cele 31 forme grafice ale substantivului *tocmeală*, 25 prezintă suprascrierea aceleiași consoane [5]. În asemenea împrejurări, nu vedem de ce am conferi suprascrierii funcția insolită de semn diacritic ,,sugestiv''. Dacă o contaminare întîmplătoare între cele două forme, presupusă de acad. Al. Rosetti, este posibilă, fie și numai pe plan teoretic, notarea lor deliberată, ,,cu îndemînare'', într-o grafie hibridă ni se pare cu desăvîrșire exclusă.

Toate aceste observații se găsesc în cele două articole ale noastre, menționate mai sus. Nu putem, de aceea, să nu ne exprimăm surprinderea că autorul nu a ținut seama de ele, ignorîndu-le total, în momentul cînd și-a redactat contribuția. Pentru a-ți asuma rolul de arbitru într-o dispută științifică e necesar să cunoști opiniile ambelor părți.

Septembrie 1977

ION GHEȚIE

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

[5] SCL XXVI (1975), nr. 3, p. 282.

M. EMINESCU, **Dicţionar de rime**. Ediţie îngrijită de Marin Bucur şi Victoria Ana Tăuşan, Bucureşti, Albatros, 1976, 709 [712] p.

1. Componentă esenţială a corpusului de manuscrise lăsat moştenire culturii româneşti de către Mihai Eminescu, *Dicţionarul de rime* a fost accesibil vreme îndelungată numai specialiştilor. Ceilalţi cititori ştiau de existenţa acestei lucrări din relatările contemporanilor poetului, iar după 25 ianuarie 1902, dată la care manuscrisele eminesciene au intrat, prin grija lui Titu Maiorescu, în posesia Academiei Române, şi din sumarele comentarii făcute pe marginile ei de Barbu Lăzăreanu [1], George Călinescu [2] şi Nicolae Şerban [3].

Ultimul autor citat includea, de altfel, conţinutul caietelor eminesciene cu numerele 2 271, 2 272, 2 273, 2 274 şi 2 275 B în propriul *Dicţionar de rime* apărut în 1948. Scopul urmărit şi reorganizarea rimelor eminesciene în conformitate cu acesta au făcut însă ca volumul citat să nu reprezinte, în fapt, o editare a lucrării eminesciene acum în discuţie.

2. Acest merit aparţine în totalitate lui Marin Bucur, cercetător pasionat al creaţiei eminesciene postume, şi Victoriei Ana Tăuşan. Volumul pe care îl recenzăm reprezintă prima ediţie integrală a *Dicţionarului de rime* elaborat de Mihai Eminescu într-o perioadă de timp care acoperă, practic, întreg intervalul 1868–1883.

În centrul ediţiei stau cele cinci caiete dictando catalogate la Biblioteca Academiei sub numerele 2 271, 2 272, 2 273, 2 274 şi 2275 B. Formînd indiscutabil o unitate (caietele sînt toate de acelaşi tip, au dimensiuni identice — 17/20 cm., sînt scrise cu acelaşi fel de cerneală, conţin aceleaşi tipuri de corecturi, sînt numerotate de poet cu creion roşu de la I la V), manuscrisele enumerate conţin ultima formă a *Dicţionarului* întocmit de Eminescu, pe care Marin Bucur şi Victoria Ana Tăuşan o publică în întregime (p. 49–438).

Urmărindu-se o eventuală comparaţie cu variantele anterioare ale *Dicţionarului* sînt editate şi rimele conţinute în caietele cu numerele 2 265 şi 2 308 (p. 439–640), iar, pentru a evidenţia atenţia cu totul aparte arătată de Eminescu rimei, sînt culese sub titlul *Fragmentarii şi răzleţe* încercările de versificare, rimele, referirile la rimă răspîndite în manuscrisele înregistrate în acelaşi fond sub cotele 2 254–2 262, 2 264, 2 268, 2 276, 2 278, 2 283–2 286, 2 290, 2 291, 2 306, 2 307 (p. 641–709).

În urma acestui volum imens de muncă, a fost studiat şi transcris, practic, întregul fond de manuscrise consacrat de Eminescu rimelor şi *Dicţionarului de rime*, cititorului fiindu-i uşurat accesul la una din componentele de bază ale laboratorului eminescian.

Generoşi cu cei ce vor utiliza cartea, editorii publică în aparatul lucrării, alături de obişnuitele note filologice referitoare la text (ştersături, adaosuri, cerneală etc.), şi ,,un comentariu al rimelor propuse de Eminescu, prin înşiruirea unor exemple de rime, pornind de la acelaşi cuvînt şi arătînd formele de împerechere ritmică oferite de operele unor poeţi români pînă la Macedonski'' (p. 38). Intenţia a fost de a marca, ,,pornind de la o rimă din dicţionar, care este frecvenţa ei în poezia dinainte de Eminescu, în poezia lui Eminescu şi a lui Macedonski, variaţiile, repetiţiile eufonice, inovaţiile moderne în secolul trecut'' (p. 38).

[1] *Dicţionarul de rime al lui Eminescu*, în ,,Adevărul literar şi artistic'', VI, 1926, nr. 289, p. 7 ; *Dicţionarul de rime al lui Eminescu*, în ,,Prietenii istoriei literare'', I, 1931, p. 23–28 ; *Chestiuni de prozodie şi metrică în legătură cu « Dicţionarul de rime » al lui Eminescu*, în ,,Viaţa Românească'', II, 1949, nr. 10. p. 205–207.

[2] *Opera lui Mihai Eminescu*, IV, Bucureşti, 1936, p. 283–291.

[3] *Dicţionar de rime cuprinzînd şi « Dicţionarul de rime » inedit al lui Mihai Eminescu*, [Bucureşti], 1948, p. 23–32.

Ediţia este completată de un indice alfabetic excesiv de simplificat al literelor finale ale rimelor cuprinse în volum, menit, după cum afirmă autorii, să faciliteze orientarea cititorului în cadrul *Dicţionarului* (p. 45—46). Faptul că se are în vedere ultima literă a rimei şi nu partea ei finală, cum apare în text, că trimiterile se fac la numerele caietelor şi nu la filele manuscriselor sau la paginile ediţiei, pe de o parte, şi ordinea alfabetică cu totul aproximativă a rimelor în cadrul manuscriselor editate, pe de altă parte, fac însă ca, în forma actuală, indicele publicat să nu-şi atingă scopul. Un inventar alfabetic al tuturor capetelor de coloană cu trimitere la paginile ediţiei ar fi fost, după părerea noastră, mult mai util.

O listă cuprinde *cronologia şi datarea manuscriselor* publicate parţial sau integral în lucrare (p. 47—48), iar o alta *bibliografia* volumelor de poezii utilizate la întocmirea aparatului (p. 42—44). Din această ultimă listă, alcătuită pe baza unor principii nedeclarate, lipseşte, însă, tocmai Eminescu.

Nota asupra ediţiei (p. 32—41) face cunoscute modul şi principiile de editare a textului, iar *prefaţa* (p. 5—31) cuprinde un comentariu asupra *Dicţionarului de rime*.

Nu apare în ediţia de faţă o listă a *abrevierilor* utilizate de Eminescu în cadrul *Dicţionarului*. Deşi editorii consideră că ,,nu a fost nevoie de explicarea lor specială, întrucît pot fi înţelese şi deduse de oricare cititor'' (p. 38), ne îndoim de uşurinţa descifrării unor prescurtări de tipul *antig.* (p. 619, col. 3), *ir.* (p. 539, col. 2) sau *pr.* (p. 620, col. 3). De altfel, chiar Marin Bucur şi Victoria Ana Tăuşan simt nevoia să explice în note unele abrevieri (vezi p. 618, nota 270 ; p. 637, nota 424), să întregească, alteori, forme prescurtate mai puţin obişnuite (p. 537, col. 2) sau să afirme, contrazicîndu-se, deci, că există ,,prescurtări ale poetului nu totdeauna descifrabile'' (p. 680, nota 98).

Ar fi fost de asemenea necesar un *glosar* al termenilor mai puţin cunoscuţi cititorului. S-ar fi realizat prin aceasta un instrument util pentru cel ce consultă ediţia, mai ales în condiţiile în care un cuvînt, folosit de poet de mai multe ori, este glosat de acesta o singură dată (vezi a *îmburda* p. 481, col. 2 faţă de p. 171, col. 1 ; p. 434, col. 2 ; p. 588, col. 2). S-ar fi evitat, apoi, explicarea repetată în aparatul ediţiei a unuia şi aceluiaşi cuvînt (vezi *cafer*, p. 154, nota 921 şi p. 376, nota 321).

Interesantă pentru toţi cei ce studiază limba şi literatura românească din a doua jumătate a secolului trecut, în ansamblu, sau opera eminesciană, în special, ediţia pe care o prezentăm ridică o serie de probleme privind tehnica ediţiilor, probleme ce merită a fi supuse unei atenţii speciale. Asupra acestora ne vom opri în paginile următoare.

3. **Stabilirea textului** în cazul editării unei opere manuscrise este întotdeauna o întreprindere dificilă. Dificultatea creşte însă atunci cînd avem în faţă o scriere de tipul *Dicţionarului de rime* eminescian, supus în repetate rînduri modificării, plin de adăugiri, ştersături sau revizuiri, făcute cu cerneluri şi creioane diferite, în text sau marginal, cu sau fără trimiteri de la o pagină la alta, cu dislocări în cazurile în care s-a considerat că locul iniţial al unei coloane de rime nu a fost bine ales.

Sînt dificultăţi reale ţinînd de alegerea formelor ce urmează a fi editate, dar şi de dispunerea rimelor în pagină sau de succesiunea lor în *Dicţionar*.

Încercînd să ofere cititorilor o imagine fidelă a manuscriselor, Marin Bucur şi Victoria Ana Tăuşan apelează la două principii care, la o analiză atentă, se dovedesc a fi total opuse : a) păstrarea ,,autenticităţii'' textului scris de Eminescu şi b) respectarea voinţei autorului. În conformitate cu primul principiu au fost transcrise în coloane ,,şi cuvintele şterse de poet, precum şi cele care se repetă, remarcîndu-le situaţia în note şi comentarii'' (p. 37—38). Potrivit celui de al doilea, ,,*Dicţionarul* se tipăreşte exact în ordinea indicată de poet'' (p. 34). Nu s-a întreprins ,,nici o intervenţie « critică » în text, care să îndrepte « incoerenţele » geniului'' (p. 34). Ori de cîte ori poetul a indicat mutarea unei coloane de rime, editorii procedează în consecinţă, în aparat făcîndu-se specificările de rigoare.

Se pare, deci, că autorii volumului respectă primul principiu atunci cînd vor să stabilească

,,conținutul'' volumului, dar apelează la al doilea cînd sînt preocupați de ordinea rimelor cuprinse în *Dicționar*.

Evident, contradicția semnalată putea fi evitată prin respectarea celui mai bun dintre criteriile enunțate, acela al voinței autorului. Rimele șterse de Eminescu, ca de altfel și acelea repetate din greșeală, și-ar fi găsit atunci locul firesc în notele ediției, alături de celelalte indicații prin care ,,cititorul este ținut la curent cu evoluția manuscrisului pe fiecare pagină : schimbări de hîrtie, de scriere, de cerneluri, de creioane, adaosuri, ștersături, reluări'' (p. 37).

Se pierdea, atunci, ceva din valoarea textului eminescian? Indiscutabil nu, întrucît multe dintre rimele anulate fuseseră reluate de poet numai din greșeală (vezi p. 63, nota 121 ; p. 398, nota 569). Orice editor are însă dreptul să adopte principiile pe care le consideră adecvate, singura obligație fiind aceea de a le aplica în mod consecvent.

Cum procedează însă Marin Bucur și Victoria Ana Tăușan? Editează rimele anulate de Eminescu uneori în pagină (vezi p. 124, nota 686 ; p. 240, nota 196 etc.), alteori în note (p. 70, nota 169 ; p. 222, nota 47 etc.) Inconsecvențele apar chiar pe aceeași filă a ediției (vezi p. 262, nota 377, față de nota 378 ; p. 473, notele 196, 197, 198, față de nota 199 etc.).

Contrar afirmațiilor din *Nota asupra ediției* (p. 37—38), nu sînt editate uneori rimele anulate de poet pentru a fi reluate într-o coloană alăturată (vezi p. 57, nota 69), sau, dimpotrivă, ele sînt publicate de două ori (vezi p. 246, nota 261 ; p. 540, nota 547).

Se întîmplă, apoi, ca rime neanulate de Eminescu să nu-și găsească locul firesc în pagină, editorii trimițîndu-le în note. Dacă în cazurile în care respectivele cuvinte sînt adaosuri marginale (vezi, p. 221, nota 46 ; p. 326, nota 241 etc.) s-ar putea invoca în sprijinul procedeului adoptat absența semnelor de intercalare în coloană, în situația reflectată de nota 168 de pe p. 361 acest semn de intercalare există. Nu se justifică, de asemenea, editarea în note a rimelor de pe filele 29^v și 30^v din caietul 2 265 (vezi p. 456, nota 75).

Ultima situație semnalată reliefează și un alt aspect, acela al ordinii filelor manuscriselor. Referitor la această problemă Marin Bucur afirmă : ,,Ordinea exterioară a volumului [= ordinea caietelor] ne aparține, ordinea interioară [= ordinea filelor] este a lui Eminescu și i-am respectat-o ca pe un text sacru. După cum am mai arătat, nu am reasamblat nimic înăuntrul manuscriselor, păstrînd textul în desfășurarea pe care i-a dat-o poetul'' (p. 34). În cadrul notelor ediției se insistă asupra acestei precizări de principiu, ordinea rimelor și filelor fiind păstrată ,,pentru integralitatea manuscriselor și evitarea arbitrariilor de orice fel'' (p. 344, nota 9 ; vezi și p. 206, notele 7, 8). Excepțiile sînt permise numai atunci cînd poetul a indicat expres o modificare în succesiunea rimelor sau filelor (p. 34). Orice încercare de ,,a ordona « științific » planurile eminesciene este o impietate pe care nu are dreptul să și-o pună în acțiune nimeni'' (p. 34).

Care este situația în cadrul ediției? În afara unor intercalări indicate de poet (vezi p. 192, nota 1 199 ; p. 426, nota 844 etc.) apar foarte multe altele ,,cerute'' de ,,ordinea logică a dicționarului'' (vezi p. 109, nota 563 ; p. 308, nota 94 etc.). ,,Presupusa ordine logică'' justifică și inserarea între filele 8^v și 9^r din caietul 2 272 a ,,masivelor coloane de rime în *l*'' scrise pe verso-urile filelor 9—43 (p. 34).

Alteori, editorii, uitînd că *Dicționarul* a suferit repetate remanieri, plasează arbitrar conținutul unor file scrise ulterior, pentru simplul motiv că ,,Eminescu nu face nici o trimitere'' la una dintre paginile alăturate (vezi p. 281, nota 509 ; p. 295, nota 608).

Intervențiile autorilor volumului sînt, deci, evidente în ciuda declarațiilor de principiu făcute în *Nota asupra ediției*.

4. Transcrierea textului *Dicționarului de rime* eminescian în cele trei variante ale sale (caietele 2 271—2 275 B, 2 265 și 2 308), precum și a rimelor reunite în cadrul capitolului *Fragmentarii și răzlețe*, ridică, în general, probleme bine cunoscute celor ce s-au ocupat de editarea textelor românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Cu toate acestea manuscrisele *Dicționarului* au o situație aparte între lucrările epocii, întrucît, fiind elaborate într-o perioadă lungă de timp (1868—1883), ele reflectă suprapunerea, uneori chiar în cadrul aceleiași pagini, a unor sisteme ortografice diferite. Consecință firească, alături de alternanțele dintre formele din Moldova și cele devenite (sau tinzînd să devină) literare, normale într-o epocă de tranziție, apar și alternanțe între cuvinte scrise fonetic (cu caractere latine sau, uneori, chirilice) și altele ortografiate conform unor principii etimologizante.

Întrucît este, credem, definitiv eliminată ideea unei ediții în care formele regionale din opera eminesciană să fie substituite cu elementele literare corespunzătoare, vom examina în continuare cîteva exemple semnificative pentru cel de-al doilea tip de alternanțe menționat. Ne vom opri în primul rînd asupra sincretismelor grafice, cu insistență asupra grafiilor diverse utilizate pentru unul și același cuvînt. Scopul acestei discuții fiind acela de a stabili modul cel mai adecvat de editare a *Dicționarului* (transcriere interpretativă sau reproducere *tale-quale)*, vom avea în vedere și unele semne diacritice cu rol ortoepic.

Se impune în primul rînd atenției folosirea concomitentă în paginile manuscriselor editate a semnelor *a, e, ĕ, ê, i, î, ă, â, û* și ꙟ pentru redarea vocalelor centrale [ă] și [î][4] : *betr**a**neță* (p. 137, col. 1), ***t**arziu* (p. 429, col. 1) ; *asv**e**rle-i* (p. 288, col. 1), *neast**e**mpăr* (p. 528, col. 2) ; *r**ĕ**șine* (p. 232, col. 2) ; ***ĕ**rv* (p. 647 ; cap de coloană pentru rimele *stîrv, virv, sovirv) ;* ***î**mbarce* (p. 180, col. 2), ***î**ndese-mi* (p. 349, col. 1) ; *s**î**mburi* (p. 528, col. 1), *ț**î**i* (p. 320, col. 1) ; *înf**ă**șor* (p. 384, col. 1), *p**ă**rum* (p. 248, col. 1) ; ***ă**nguste* (p. 268, col. 2), *v**ă**nz* (p. 464, col. 3) ; *c**â**ntăresc* (p. 162, col. 1), *str**â**mba* (p. 441, col. 1) ; *s**û**nt* (p. 461, nota 106 bis) ; capetele de coloană ꙟнтꙋрь (p. 529, col. 1), ꙟрьа (p. 441, col. 2) etc.

Alternanțele apar frecvent chiar în cadrul aceluiași cuvînt : **a**~**ă** — **a**ntâiu (p. 320, col. 1), dar ***ă**ntâiu (ibidem) ;* **a**~**â** *p**a**ntecele* (p. 210, col. 2), dar *p**â**ntec* (p. 156, col. 1) ; **ă**~**â** — *c**ă**ne* (p. 236, col. 2), dar *c**â**nele* (p. 213, col. 4) ; **ă**~**e** — *ast**ă**mpăr, i* (p. 528, col. 2), dar *neast**e**mpăr (ibidem) ;* **ă**~**î** — *ing**ă**ne* (p. 236, col. 2), dar *ing**î**nă* (p. 96, col. 4) ; **ă**~ꙟ — — ꙟ *i* (p. 319, col. 4), dar ***ă**i (ibidem) ;* **i**~**î** — ***i**nnec* (p. 491, col. 1), dar ***î**nnece* (p. 557, col. 3) ; **a**~**ă**~**â** — *c**a**ntecele* (p. 210, col. 2), *c**ă**nturi* (p. 529, col. 1), *c**â**nturile* (p. 217, col. 4) ; **ă**~**â**~**î** — *rem**ă**ne* (p. 236, col. 2), *să rem**â**nă* (p. 97, col. 2), *rem**î**ie* (p. 188, col. 1) ; **î**~**u**~**û**[5] — *s**î**nt* (p. 538, col. 2), *s**û**nt* (p. 461, nota 106 bis), *s**u**nt* (p. 120, col. 1) etc.

Pentru notarea semivocalei [*i̯*] sau a lui pseudo -[*i*] final Eminescu a folosit deopotrivă grafemele **ĭ** : *po**ĭ**ene* (p. 230, col. 1), *și**ĭ**ak* (p. 490, col. 3) ; capul de coloană *aic**ĭ*** (p. 147, col. 3) etc. și **i** : *a**i**be* (p. 175, col. 1) ; capul de coloană *uib**i*** (p. 280, col. 1) etc.

Diftongul [*i̯e*], aflat la inițială de silabă, este redat, uneori chiar pe aceeași pagină și în cadrul aceluiași cuvînt, atît prin **e** : *feme**e*** (p. 553, col. 2), *rede**e*** (*ibidem*), cît și prin **ie** : *feme**ie*** (p. 589, col. 2), *să de**ie*** (p. 553, col. 1) etc.

În cadrul consonantismului, pentru notarea fricativei [*z*] sînt folosite literele **s** : *re**s**olvă* (p. 127, col. 1) și **z** : *anali**z**ă* (p. 135, col. 1), *do**z**ă* (p. 135, col. 2) etc [6].

[4] În exemplele care urmează literele în discuție sînt culese aldin. Trimiterile se fac totdeauna la paginile ediției, iar în cadrul acestora la coloana în care se află exemplul citat.

[5] Conform textului publicat în volumul în discuție, în *Dicționar* apare și grafia *sânt* (vb.) (p. 461, col. 2). Forma citată, inexistentă însă în manuscris, înlocuiește o alta, *sûnt*, considerată ,,convențională'' de către editori (vezi p. 461, nota 106 bis), deși prin această transcriere se produce confuzia cu substantivul *sânt* aflat în aceeași coloană și se încalcă normele de scriere etimologică uzuale în epocă.

[6] Facem abstracție de alternanțele grafice, foarte numeroase, dintre **k** și **c**, **k** (+ *e, i*)

Numeroasele alternanțe și sincretisme grafice enumerate, la care, evident, s-ar putea adăuga și altele specifice scrisului din epocă, arată, după părerea noastră, că cel mai bun mod de editare a *Dicționarului de rime* este transcrierea interpretativă. Aceasta cu atît mai mult cu cît rima în sine presupune o pronunție, nu o grafie identică sau asemănătoare. Eminescu însuși, scriind conform unor principii etimologizante, era preocupat de realizarea fonetică a cuvintelor inserate în coloane. Faptul este dovedit, între altele, de semnele diacritice cu rol ortoepic întrebuințate.

Trema, de exemplu, însoțește, în ortografierea cuvintelor românești, una din vocalele aflate în hiat [7] : *ocëane*, *pëane* (p. 228, col. 2); capetele de coloană ä*un* (p. 364, col. 2), ï*ere* (p. 251, col. 2) etc.

Silaba accentuată și aceea neaccentuată care o urmează în cadrul unui cuvînt sînt marcate prin ⁀ (cu varianta ¯), respectiv ‿ [8] : *dincōlo* (p. 461, col. 1), *n-āud* (p. 702); capetele de coloană ā*tĕre*, ē*tĕre* (p. 638, col. 1) etc.

Editorii *Dicționarului de rime* afirmă și ei că ,,trebuie să știm exact cum pronunța Eminescu fiecare sunet și cum îl auzea'' (p. 41). Atunci cînd trebuie însă să se decidă asupra tipului de ediție optează pentru reproducerea *tale-quale* a manuscriselor. Făcînd abstracție de alte justificări, în fond laterale, motivul esențial al acestui fel de procedare este imposibilitatea de a descoperi realitatea fonetică ascunsă în spatele grafiei cuvintelor. Citām la întîmplare : ,,Putem ști cînd *a* exprima sunetul *a*, sau era o grafie a lui *ă* sau chiar *â* (sic !)? Sînt cazuri cînd, în capul coloanei, Eminescu a indicat pe *â* în corpul grupului de sunete, în coloană însă el scrie cuvinte în care apare corespondent fie *a*, fie *ă*'' (p. 39) sau ,,Cum putem ști că în cadrul aceleiași coloane *a*, *e*, *ê* și *i* erau toate grafii ale lui *â* (sic !) [?] De ce nu a scris cu același semn din cuvîntul sau grupul de litere din capul coloanei''? (p. 40).

Pentru cei ce cunosc limba epocii, sistemele ortografice utilizate, răspunsul este ușor de dat. Marin Bucur și Victoria Ana Tăușan cred însă că Eminescu pronunța așa cum scria și faptul este evident nu numai în *Nota asupra ediției*, ci și în diferite comentarii incluse în aparat (vezi, de exemplu, p. 377, nota 333).

Nu mai este nevoie să apreciem această afirmație. Consemnăm însă, ca fiind semnificative pentru inconsecvența editorilor, indicațiile de transcriere care arată că unele rime din *Dicționar* sînt considerate a fi scrise, totuși, etimologic : echivalarea lui *é* (*stéguri*) cu *ea* (p. 40), înlocuirea (greșită !) a grafiei *sûnt* cu *sânt* (*ibidem*) etc.

5. Aparatul ediției conține trei tipuri de note : o primă categorie oferă informații asupra scrierii, cernelii utilizate, semnalează adaosurile, ștersăturile, reluările etc. ; a doua cuprinde rime din opere anterioare sau contemporane cu *Dicționarul* editat, avînd în vedere și poezia eminesciană antumă ; a treia include comentariile lingvistice ale autorilor volumului (glosări ale unor termeni mai puțin cunoscuți, aprecieri stilistice etc.).

Notele filologice, în general corect alcătuite, reușesc să ofere imaginea aproximativă a paginii manuscrise și, uneori, să dea indicațiile necesare ,,refacerii'' originalului de către cei interesați (succesiuni de file, schimbări de hîrtie, conținutul filelor consacrate altor probleme etc.).

Semnalăm însă absența unor note absolut necesare, prin care să se indice existența, după filele transcrise, a unor foi albe (vezi p. 450, col. 1 — ultimul cuvînt din fila 19^r ; p. 467, col. 1 — ultimul cuvînt din fila 69^r ;

și **ch** (+*e*, *i*), **č** și **ce**, **ci**, respectiv **ğ** și **ge**, **gi**, chiar dacă ele apar uneori în cadrul aceluiași cuvînt (vezi ***kile***, p. 559, col. 1 ~ ***chile***, p. 602, col. 1), întrucît s-ar putea să ne aflăm în fața unor exemple apărute printr-o inconsecventă aplicare a regulilor de transcriere utilizate în ediție (vezi p. 40).

[7] Marin Bucur afirmă în mod greșit că trema ,,marchează sunetele șterse și slabe'' (p. 41).

[8] Editorii cred că se află în fața unor indicații privind cantitatea vocalelor (p. 41), dar chiar în cadrul ediției (p. 645, 702) sînt reproduse pasaje în care Eminescu explică adevărata valoare a semnelor diacritice în discuție.

p. 540, col. 1 — ultimul cuvînt din fila 222^{r}), şi prezenţa inutilă a altora. Cităm la întîmplare din ultima categorie de situaţii: ,,*Ca peste tot* (s.n.) Eminescu lasă liberă curgerea fonică a rimelor, împerechindu-le fără o severitate filologică anume'' (p. 205, nota 4) sau ,,*Ca şi în alte nenumărate cazuri* (s.n.), Eminescu integrează în aceeaşi coloană terminaţii consonantice variabile, dar care au o pronunţie foarte apropiată'' (p. 406, nota 633) (vezi pentru aceeaşi problemă p. 121, nota 649; p. 361, nota 172 etc.)

Rimele din note, puse în paralel cu o rimă din *Dicţionar*, au scopul de a arăta ,,care este frecvenţa ei în poezia dinainte de Eminescu, în poezia lui Eminescu şi a lui Macedonski, variaţiile, repetiţiile eufonice, inovaţiile moderne în secolul trecut'' (p. 38). Cu alte cuvinte, prin intermediul rimelor inserate în aparatul ediţiei am avea posibilitatea să vedem, pe de o parte, izvoarele şi influenţa rimelor incluse în *Dicţionarul* publicat acum pentru prima dată integral şi, pe de altă parte, să constatăm inovaţiile din domeniul rimei datorate lui Eminescu.

Se poate vorbi, indiscutabil, despre izvoarele *Dicţionarului de rime*, dar pentru aceasta ar fi necesar să se identifice, în operele înaintaşilor poetului, rimele existente în manuscrisele editate şi nu unul singur dintre cuvintele componente ale acestor rime.

Este clar, apoi, pentru oricine că nu se poate face un studiu asupra influenţei rimelor incluse în *Dicţionar* decît raportîndu-ne la poezii scrise după ce acesta a fost cunoscut, adică publicat.

Se poate studia însă, şi acesta ar fi trebuit să formeze obiectul aparatului volumului, raportul dintre *Dicţionar* şi opera poetică eminesciană. Or, tocmai în această direcţie, prezenta ediţie este deficitară. Acordîndu-se o atenţie prea mare unei probleme în fond exterioare editării manuscriselor [9], au fost omise din listele incluse în note chiar unele rime eminesciene. Cităm, conform modalităţii utilizate în lucrarea recenzată, pentru rimele comune *Dicţionarului* şi poeziei antume: *însă/ împinse/ aprinse (Împărat şi proletar)*, pentru *însă* (p. 117, col. 1); *cuget/ buget (Scrisoarea a III-a)*, pentru *buged* (p. 166, col. 1), iar în ceea ce priveşte rimele neincluse în coloana *oasă* (vezi p. 115, nota 596), rimele *duioasă/ tînguioase/ armonioase (La mormîntul lui Aron Pumnul)*, *pletoase/ întunecoasă (Scrisoarea a III-a)*, *somnoroasă/ speriaose (Freamăt de codru)*.

Privită în această perspectivă, categoria ,,rimelor necuprinse în coloană'' pare a fi devenit scop în sine, editorii înşişi mărturisind în nota 43 de pe pagina 348 că au reprodus aici ,,rime pe care, din lipsă de altă subdiviziune de terminaţii'' nu aveau unde să le introducă. (În alte situaţii, Marin Bucur şi Victoria Ana Tăuşan au ,,colaborat'' chiar cu Eminescu, creînd capetele de coloană *iră*, *iuri* şi *îuri*, introduse pe paginile 105 şi 310, pentru a edita rime inexistente în *Dicţionar*.)

Justifică această afirmaţie şi prea lunga serie de rime citate în note ca variante combinative ale unui cuvînt din *Dicţionar*, cuvînt care, ciudat, nu apare, totuşi, în rimele reproduse: *treabă/ şarbă* (p. 53, nota 27), pentru *barbă; funebră/ lepră* (p. 111, nota 568), pentru *celebră* etc. Vezi în acelaşi sens şi rimele citate la capetele de coloană, care, este ştiut, reprezintă nu cuvinte, ci terminaţii de cuvinte (p. 193, nota 1 217; p. 451, nota 46 etc.), şi rimele citate pentru cuvintele şterse de Eminescu (p. 628, notele 346 — 349 etc.).

Semnalăm, în sfîrşit, cîteva greşite ,,rime identice'' datorate unor confuzii paronimice: *strecătoare/ herbătoare* (p. 245, nota 255), pentru *trecătoare; colnic/ voinic* (p. 152, nota 901) pentru *volnic*, sau omonimice: nota 215, p. 320, pentru *cui*, pronume, conţine un exemplu cu *cui*, substantiv; nota 836, p. 424, pentru *deşerţi*, verb, conţine doar un

[9] Ne referim la categoria rimelor ,,necuprinse în coloană'', greu de justificat în condiţiile în care, după cum afirmă chiar editorii, ,,nimeni nu caută în Eminescu un dicţionar complet al rimelor româneşti. Nu interesează cîte rime a trecut în fiecare coloană sau cîte a omis, ci ... viziunea de perspectivă asupra posibilităţilor poetice ale limbii....'' (p. 34). Vezi în acelaşi sens şi *Prefaţa*, p. 18 şi modul de procedare al lui Eminescu însuşi în cazul rimelor de pe p. 131, col. 1 etc.

adjectiv omonim : nota 326, p. 626, pentru *minte*, verb, conţine, deopotrivă, verbe şi substantive etc.

Comentariile lingvistice incluse în aparatul ediţiei reţin atenţia în primul rînd prin explicarea unora dintre termenii mai puţin cunoscuţi. Alcătuite pe baza unor surse nedeclarate[10], glosările sînt, în general, corecte. Semnalăm însă apariţia unor explicaţii „confecţionate" *ad-hoc* : *pesnă*, *peasnă* „glas; peasna a 3-a, termen bisericesc" (p. 290, nota 568) î. l. d. „cîntec, imn, cîntare bisericească"[11], a altora incomplete : *mursă* „băutură din miere amestecată cu apă" (p. 118, nota 609), fiind omis, de fapt, termenul arhaic omonim[12], sau a cîtorva total greşite : *aruncurile* „formă de la *a arunca*, poate cronicărească, în orice caz arhaizantă; a arunca pe umerii cuiva, a arunca biruri" (p. 216, nota 29), î. l. d. „impozit, bir, dare" [13]; *spravca* „a se alege praful, a jefui, a risipi sau sensul de hotărîre judecătorească" (p. 80, nota 272), î. l. d. „**1.** cercetare (judecătorească), anchetă; **2.** (Fam., în expr.) *A face sprafca* (sau *sprafcă*) *din...* (sau *de...*) = a jefui, a risipi"[14] etc.

Un mare număr de termeni mai puţin cunoscuţi rămîn însă neexplicaţi. Selectînd dintre aceştia cîţiva folosiţi, se pare, de Eminescu numai în *Dicţionarul de rime*[15] îi enumerăm (sub forma de bază) în speranţa că vom demonstra marea utilitate a caietelor de rime eminesciene în primul rînd pentru cercetătorii interesaţi de cultura lingvistică a lui Eminescu : *almar* (p. 240, col. 2), *bocincă* (p. 76, col. 1), *brudină* (p. 361, col. 1), *cauă* (p. 125, col. 1), *căleap* (p. 370, col. 4), *cescuţ* (p. 459, col. 1), *dălcăuş* (p. 263, col. 1), *fleură* (p. 110, col. 1), *ghigă* (p. 63, col. 1), *gobaie* (p. 173, col. 2), *icnea* (p. 450, col. 1), *a îmburda* (p. 171, col. 1; p. 434, col. 2; p. 481, col. 2; p. 588, col. 2), *julfă* (p. 61, col. 2), *malufă* (p. 561, col. 2), *modilcă* (p. 158, col. 1), *naz* (p. 432, col. 2), *păstru* (p. 426, col. 4), *ruaj* (p. 321, col. 4), *a şicli* (p. 449, col. 1), *tearfă* (p. 62, col. 1) etc.

Necesitatea unui glosar final, subliniată de la începutul recenziei, este acum, credem, evidentă.

6. Considerînd că venim în ajutorul celor ce vor consulta ediţia acum în discuţie, atragem atenţia asupra cîtorva greşeli de tipar cu implicaţii în lectura textului : lipsesc notele 48 (p. 350, col. 1) şi 84 (p. 458, col. 1?); o lacună există şi în nota 960 de pe pagina 159; nota care însoţeşte cuvîntul *erou* (p. 429, col. 2) trebuie să fie 876, nu 786; în nota 286 de pe pagina 334 trebuie făcută trimitere la *èmul*, nu la *poemul;* rima din *Ce-ţi doresc eu ţie, dulce Românie*, citată în nota 1 087 de pe pagina 177 este *pace/ face*, nu *face/ face*, iar aceea din *Femeia?...Măr de ceartă*, citată în nota 818, p. 423 : *conştiinţi/ minţi*, nu *minţi/ cunoştinţi ;* **ȣи̂нчь** (p. 478, col. 1) este, de fapt, **ȣинчь**; **єщєрь** (p. 519, col. 2), trebuie modificat în **єџєрь**, iar **инщєм** (p. 505, col. 3), în **инџєм**; nota 22 de pe pagina 53 este, de fapt, 23, iar 23, 22.

Deşi nu pot fi încadrate în seria greşelilor de tipar, socotim că următoarele comentarii lingvistice, evident greşite, sînt simple neatenţii şi nu carenţe în pregătirea lingvistică a editorilor : „Revelatorie este în *Dicţionar* prezenţa *vechiului participiu* (s. n.) : *şezum, vezum, durum, avum, crezum...*" (p. 25); „Persoana I-a (sic !) plural de la *a face* [= *fecem*] *într-o pronunţie locală sau afectată aici de nevoia de rimă*" (s.n.) (p. 347, nota 32); „Nu ne dăm seama dacă cuvîntul din coloană [= *vie (vină)*] are în vedere verbul *(a veni)* sau adjectivul *vie (în viaţă)* sau *viţă de vie*. De aceea cităm cu aproximaţie..." (p. 201, nota 1 273); „Pe această filă au mai fost scrise următoarele rime : *greacă/ o leacă/ freacă/ treacă/ teacă/ seacă/ petreacă/ pleacă/*

[10] Se fac numai trimiteri de tipul „cf. Dicţ. Tiktin" (p. 447, nota 20), „Tiktin, *Dicţionarul român-german*" (p. 54, nota 29) sau „numai la Hasdeu există pomenit" (sic !) (p. 568, nota 659).

[11] *Dicţionarul limbii române* (*DLR*), serie nouă, tomul VIII, partea a 2-a, **P**, Bucureşti, 1974, s.v. *peasnă*.

[12] Vezi DLR, tomul VI, **M**, Bucureşti, 1965—1968, s.v. *mursă* [2].

[13] *Dicţionarul limbii române*, tom I, Partea I, **A** — **B**, Bucureşti, 1913, s. v. *arunc*.

[14] *Dicţionarul limbii române moderne*, [Bucureşti], 1958, s.v. *sprafcă*.

[15] Cuvintele nu au fost înregistrate în *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu*, Bucureşti, 1968 şi nici în glosarul care încheie volumul Eminescu, *Proză literară*, [Bucureşti], 1964.

(ὁμοφωνία)[16]. *De fapt, nu e o omofonie, ci omonimie*" (s.n.) (p. 490, nota 320); ,,În concepția poetului, rima între diftongii *ao* și triftongii *auo* este posibilă, întrucît pronunția, din cauza poziției vocalei *u* are tendințe s-o evite" (p. 365, nota 218; nota însoțește cuvîntul *zaua* dintr-o coloană în care apar *vom afla-o*/ *da-o*/ *Tao*).

7. Încercînd să tragem o concluzie asupra ediției pe care am prezentat-o, trebuie să facem neapărat distincție între necesitatea ei și modul particular de realizare.

Este, credem, evident pentru oricine că publicarea *Dicționarului de rime* al lui Eminescu împlinește o cerință majoră a culturii românești. Prin această carte publicul larg poate veni în contact direct cu unul din aspectele principale ale laboratorului poetic eminescian. Prezența în paginile manuscriselor editate a numeroase forme lingvistice regionale, arhaice sau neologice, unele aflate aici la prima atestare, recomandă, apoi, *Dicționarul* celor preocupați de limba română din a doua jumătate a secolului trecut sau de pregătirea și cunoștințele lingvistice ale lui Eminescu.

Realizarea acestei prime ediții integrale a *Dicționarului de rime* eminescian nu se ridică însă la înălțimea așteptărilor și, îndrăznim să o spunem, nici la aceea a pretențiilor emise de editori. Avînd în ansamblu multe lacune, inconsecvențe și greșeli, volumul e departe de a putea înlocui, cum doreau autorii, originalul.

Iulie 1977

GH. CHIVU
Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

IVAN EVSEEV, **Semantica verbului,** Editura Facla, Timișoara, 1974, 182 p.

1. Cartea lui Ivan Evseev reprezintă, în lingvistica românească, o încercare interesantă și originală de abordare a studiului unei părți de vorbire din perspectivă semantică[1], în cadrul unei concepții ,,ontico-structurale", fundamentată pe ideea că ,,orice modelare în domeniul semanticii paradigmatice presupune o ieșire din domeniul strict al lingvisticii, căci sensul lexical nu poate fi înțeles pe deplin dacă nu este proiectat asupra planului realității, al onticului" (*Introducere*, p. 17), cu precizarea că, după părerea autorului, ,,limba structurează realitatea reflectată nu în chip arbitrar, în discordanță cu structura obiectivă a onticului, ci se conformează cu principiul izomorfismului dintre realitate, gîndire și limbă" (p. 18).

Autorul a intenționat să realizeze un studiu inspirat din semantica structurală paradigmatică, cu ajutorul metodei analizei componențiale (semice) într-o ,,variantă neformalizată", întreprinzînd, într-o manieră proprie, analiza conținutului unor categorii semantice ,,cu pronunțat caracter ontic" ale verbului românesc, dintre care unele ,,situate în zona de interferență dintre lexic și gramatică" (*Cuvînt înainte*, p. 5). De aceea, dintre categoriile verbale prezente în gramatici, acordă un spațiu larg analizării categoriei ontico-semantice a *tranzitivității*, exprimată gramatical prin categoria *diatezei* (p. 39–40 și p. 56–70), precum și *aspectului* și, mai ales, *modului de acțiune* — *Aktionsart* — (p. 37–39 și p. 89–93); nu se ocupă, în schimb, de

[16] În ediție cuvîntul este tipărit ὁμοφουή.
[1] Studiile anterioare cu preocupări similare nu sînt numeroase și, majoritatea, nu vizează descrierea întregii clase a verbului (cf. bibliografia lucrării, pozițiile 26, 27, 28, 29, 30, 65, 67, 68, 116, 133, 134, 143 și 177.)

persoană şi *număr*, considerate categorii de natură ,,pur relaţională" (p. 35) şi nici de categoria *modului*, care nu are ,,substrat ontic, ci unul afectiv-pragmatic" (p. 36), dar discută numai sporadic şi categoria *timpului*, cu toate că ,,temporalitatea este o valoare ontico-lingvistică" (p. 37).

2. În capitolul introductiv (p. 7–26) sînt trecute în revistă, în linii foarte generale, principalele orientări şi direcţii din semantica mondială, subliniindu-se importanţa unor contribuţii valoroase în domeniul semanticii lingvistice datorate semanticienilor de orientare structuralistă din ultimele trei decenii. Această parte a introducerii este utilă prin aceea că oferă unui cititor neavizat o schiţă a problematicii semanticii contemporane.

Tot în *Introducere*, autorul prezintă schema configuraţiei cîmpului semantic al verbului (p. 25), a cărui categorie semantică centrală este considerată p r o c e s u a l i t a t e a, cu trei valori fundamentale: acţiunea, devenirea şi starea. Celelalte seme în funcţie de care se va face analiza componenţială a unităţilor lexicale verbale sînt grupate în 4 clase: seme locale (numite mai departe şi ,,spaţiale"), temporale, calitative şi cantitative.

2.1. Capitolul I, intitulat *Verbul, corelat lingvistic al procesualităţii ontice* (p. 27–44), este, de fapt, tot un capitol introductiv. După ce se arată că o serie de lucrări — foarte vechi şi mai recente — de gramatică a limbii române şi a altor limbi consideră verbul drept elementul central al enunţului, se remarcă importanţa acestei părţi de vorbire într-o viziune antropo-genetică, dat fiind că verbul reprezintă ,,conştientizarea a c t u l u i", iar actul — acţiunea — este fenomenul prin intermediul căruia omul s-a desprins de natură.

În continuare, se reia şi se dezvoltă ideea, prezentată şi în *Introducere*, că nota de ,,proces" este caracteristica semantică fundamentală a verbului.

2.2. Următoarele trei capitole cuprind cercetarea propriu-zisă şi sînt consacrate analizei trăsăturilor semantice ale verbelor de acţiune (cap. II, p. 45–93), de devenire (cap. III, p. 94–114) şi de stare (cap. IV, p. 115–139).

2.2.1. Pornind de la ideea că *verbele* **de acţiune** ,,descriu evenimente, acte în care este implicat un autor, un obiect, un instrument şi un scop" (p. 46), sînt prezentate caracteristicile generale ale ,,spectrului" lor semantic: caracterul *subiectiv*, caracterul *orientat* (tranzitivitatea), caracterul *instrumental* şi caracterul *cauzativ* (,,orice verb de acţiune indică un proces care poate declanşa o altă acţiune, poate genera un proces de devenire sau cauza o stare" — p. 47). Această ultimă caracteristică semantică este ilustrată prin opoziţiile dintre verbe ca *a fugări/a fugi (a alerga), a trezi/a se trezi, a aşeza/a sta (a şedea)* etc. Faptul că acţiunea se raportează la unul dintre factorii implicaţi în desfăşurarea ei se reflectă şi în structura semantică a unor verbe denominale (verba instrumentalia, ornandi, efficiendi, onomatopeica, similandi, agendi şi factitiva), care exprimă raporturi semantice de tipul: acţiune-instrumentul cu care se efectuează acţiunea, acţiune-obiectul rezultat în urma acţiunii, acţiune-autor (p. 50–55).

2.2.1.1. Tranzitivitatea este considerată ,,o notă *semantică (subl. ns.*, vezi mai departe **3.2.–3.5.**) definitorie a verbelor de acţiune" (p. 61), iar pierderea tranzitivităţii produce deplasarea unităţii lexicale respective din sfera verbelor de acţiune în sfera verbelor de devenire sau de stare.

2.2.1.2. În următorul subcapitol se discută critic o parte dintre numeroasele opinii în legătură cu chestiunea diatezei, deosebit de controversată în lingvistica românească, autorul expunîndu-şi punctul său de vedere (vezi discuţia de sub **3.6.**).

2.2.1.3. Se analizează, apoi, cu ajutorul metodei analizei componenţiale, subsistemul ,,verbelor de mişcare" (p. 71–85), care, spre deosebire de celelalte verbe de acţiune, ar fi intranzitive. Constanta lor semantică este ,,deplasarea", iar diferenţele dintre ele se realizează datorită diverselor seme spaţiale şi calitative, care sînt organizate într-un sistem coerent de opoziţii.

2.2.1.4. În continuare, după ce se declară de acord cu cercetătorii care susţin că în limba română nu există aspect gramatical, autorul se ocupă de categoria *modului de*

acțiune (p. 86—93). Această categorie include seme referitoare la determinările calitativ-cantitative ale acțiunii, combinate uneori cu anumite caracteristici temporale.

2.2.2. În capitolul consacrat *verbelor* **de devenire**, autorul vorbește despre specificul devenirii ca formă a procesualității, care ,,se caracterizează prin aceea că schimbarea, transformarea, evoluția sînt concepute ca procese imanente ale substanțelor, ca procese noninstrumentale și intranzitive'' (p. 94). Subiectul acestor verbe este nonactant : ,,nu poate interveni în desfășurarea procesului'', dar nici ,,nu este un simplu obiect supus acțiunii efectuate de altcineva, cum se întîmplă în cazul construcțiilor pasive'' *(ibid.)*. Verbele de devenire (eventive) se opun verbelor de stare prin aceea că în timp ce primele exprimă procese cu ,,caracter evolutiv-dinamic'', celelalte ,,exprimă procese lipsite de perspectivă, egale cu ele însele pe toată durata desfășurării lor în timp, procese lipsite de o limită internă'' (p. 95).

Unele verbe eventive realizează o opoziție sistematică cu verbele factitive (din clasa verbelor de acțiune) omonime. Această opoziție semantică este marcată formal fie prin opoziția : morfem lexical *se*/ zero *(a se decolora /a decolora, a se întrista/ a întrista* etc.), fie prin regimul sintactic diferit *(X a încărunțit/ grijile l-au încărunțit)*.

2.2.3. *Verbele* **de stare** nu indică ,,acte'', ci numai ,,anumite caracteristici sau moduri de a fi ale subiectelor'' (p. 115) și doar categoria temporalității ,,creează iluzia unor evenimente, incluzîndu-le în categoria procesualității'' *(ibid.)*. Orice stare, care reprezintă un proces d u r a t i v, este rezultatul unei acțiuni *(a opri → a staționa)* sau al unei deveniri *(a se îmbolnăvi → a boli)*. Forma verbală specializată pentru redarea stărilor este verbul *a fi*, care intră în componența unor verbe ,,analitice'' de stare ca : *a fi obosit, a fi plecat, a fi bolnav, a fi absent* etc. Din punct de vedere sintactic, verbele de stare sînt s u b i e c t i v e și i n t r a n z i t i v e (p. 115).

Sînt analizate, în continuare, 4 microsisteme ale verbelor de stare, definite în funcție de natura stării : verbele **existențiale** *(a fi, a dăinui, a se afla, a figura, a trăi* etc.), verbele **poziționale** *(a ședea, a atîrna* (intranz.)*, a sta culcat, a fi rezemat* etc.), verbele de **comportament** sau ale modului de existență *(a se zgîrci, a se fuduli, a lenevi* etc.) și verbele de **relație** care indică a) posesiunea *(a avea, a dispune (de), a stăpîni* etc.), b) echivalența/ nonechivalența *(a se asorta, a contrasta, a depăși, a include, a costa* etc.), c) raporturi cauzale *(a determina, a necesita, a condiționa* etc.) și d) raporturi de reprezentare, simbolizare a unui obiect prin intermediul altuia *(a întruchipa, a oglindi, a reprezenta, a reda* etc.). Verbele de relație sînt, din punct de vedere sintactic, bivalente (cu excepția construcțiilor reciproce de tipul : *Depozițiile martorilor se contrazic)*, iar sub aspect morfologic se caracterizează, majoritatea, prin paradigmă incompletă, folosindu-se numai la persoana a III-a *(a predomina, a precumpăni, a consta, a necesita, a denota* etc.).

În funcție de natura subiectului (animat/ inanimat) verbele din această clasă intră în opoziție cu verbele de acțiune *(am cîntărit peștele/* acțiune/ — *peștele cîntărea 3 kg./* relație/).

2.3. În ultimul capitol al lucrării, *Polisemia verbelor* (p. 140—158), se discută întîi conceptul de polisemie, în general, și se arată, apoi, că în domeniul polisemiei verbale se pot constata cîteva tipuri de structuri, opozițiile realizîndu-se în funcție de a) factorul tranzitivității *(X scrie* ,,X este scriitor''/ *X scrie o compunere* etc.), b) factorul reflexivizării *(X vede un copac/ Copacul se vede)* și c) tipul subiectului *(Copilul merge pe stradă/ Ceasul merge)*. În consecință, verbele polisemantice pot îmbina în structura lor cîte un sens din fiecare clasă semantică : acțiune *(Amurgul înnegrise zarea)*, devenire *(Busuiocul a-nnegrit)* și stare *(Pe-o culme ușoară înnegrea un pilc de mărăcini)*.

2.4. În *Concluzii* (p. 159—163) se reiau cîteva dintre ideile pe care autorul le consideră demne de a fi reținute. Urmează *Bibliografia* care cuprinde 192 de titluri și rezumatul lucrării în limba engleză și în limba rusă.

3. În continuare, vom formula cîteva observații pe marginea cărții în discuție,

unele cu caracter mai general, privind metoda și structura lucrării, altele cu caracter particular, referitoare la cîteva soluții propuse de autor, precum și la unele interpretări date faptelor de limbă supuse cercetării.

3.1. După părerea noastră, lucrare ilustrează numai ca intenție principiile semanticii structurale paradigmatice, pentru că, spre deosebire de reprezentanții acestei direcții de cercetare inițiate de Hjelmslev (L. Prieto, B. Pottier, E. Coseriu, A. J. Greimas, G. Mounin etc.), care, în primul rînd, delimitează precis domeniul semanticii de cel al gramaticii și, în al doilea rînd, operează cu un sistem de opoziții riguros ierarhizate, pe baza cărora materialul lingvistic se ordonează coerent, în funcție de un set de trăsături (note) semantice distinctive (după modelul din fonologie), Ivan Evseev dovedește mai curînd o optică de esență tradiționalist-descriptivă și, de aceea, pe de o parte implică gramatica și formarea cuvintelor în semantica sa, preocupat fiind de mijloacele lexicale și gramaticale de realizare a tuturor categoriilor semantice discutate, iar, pe de altă parte, privează descrierea de rigoarea ierarhiilor. În plus (și acesta este poate defectul principal al lucrării), cercetarea este lipsită de unitate metodologică : metoda analizei componențiale nu este folosită consecvent ; ea se aplică, de fapt, numai în subcapitolul consacrat microsistemului ,,verbelor de mișcare'', care apare, de aceea, în totală discordanță cu restul lucrării.

3.2. În structura lucrării, discuția în legătură cu tranzitivitatea (și diateza) este plasată în cadrul capitolului care tratează ,,verbele de acțiune'' și anume în secțiunea unde se studiază verbele caracterizate negativ în raport cu trăsătura semantică [deplasare în spațiu], ceea ce sugerează faptul că, în concepția autorului, această trăsătură semantică se întîlnește la toate verbele de acțiune diferite de ,,verbele de mișcare'' și numai la ele [2]. Dar, constatăm că, pe de o parte, nu toate verbele de acțiune (exterioare microsistemului verbelor de mișcare) sînt tranzitive (verbele ,,onomatopeica'' : *a măcăi, a behăi, a zornăi* etc. sînt intranzitive, ca și verbele ,,agendi'' — învechite — : *a isprăvnici* ,,a exercita funcția de ispravnic'', *a morări* etc. sau o parte din verbele citate de autor drept ,,instrumentalia'' : *a patina, a vîsli* [3] etc.), iar verbele de mișcare nu sînt, toate, intranzitive, de ex. : *a escalada, a evacua, a înconjura, a însoți, a acompania, a întovărăși, a escorta, a urma, a urmări, a fugări, a depăși* etc. (p. 74) ; pe de altă parte, sînt tranzitive și o serie de verbe de stare, din microsistemul verbelor de relație, de ex. : *a avea, a poseda* (p. 130), *a contrazice, a depăși* (p. 132), *a exprima, a întruchipa, a oglindi, a reda, a atesta, a simboliza* etc. (p. 134). Așadar, tranzitivitatea este o trăsătură semantică cu o sferă mai largă decît clasa verbelor de acțiune caracterizate prin [-deplasare]. De aceea, problema tranzitivității nu trebuia să fie tratată în capitolul ,,Verbele de acțiune'', ci într-unul dintre capitolele precedente.

3.3. Tranzitivitatea este definită de către autorul lucrării discutate ca o *categorie semantică,* indicînd ,,caracterul orientat al acțiunii'' (p. 56), mai exact, ,,emergența acțiunii dinspre subiect spre obiect'' (p. 57). De aceea, în sfera tranzitivității sînt incluse nu numai verbele construite cu complement direct — care formează ,,centrul cîmpului funcțional-semantic al tranzitivității'' (p. 57) —, ci și cele construite cu complement indirect *(a mulțumi cuiva, a rîvni la ceva, a insista asupra unui lucru* etc.). Dar atunci, conform definiției, se pare că tot tranzitive ar trebui considerate și verbele de mișcare din construcții ca : *Ion aleargă spre tine*, pentru că acțiunea are caracter orientat și vizează un ,,obiect'' !

Iată, însă, ce afirmă autorul mai departe, despre verbele construite cu 2 complemente, de tipul : *a cumpăra un cadou mamei, a scrie o scrisoare prietenului* etc. : ,,ambele complemente pot fi socotite obiecte ale acțiunii.

[2] Ideea apare, dealtfel, formulată și explicit, în diverse locuri : ,,Cu excepția verbelor de mișcare [...], restul verbelor de acțiune sînt tranzitive'' (p. 45), ,,verbele de devenire sînt i n t r a n z i t i v e, prin excelență'' (p. 95) și ,,Verbele de stare sînt intranzitive'' (p. 115).

[3] Care sînt, de fapt, verbe de mișcare, ca și o parte din verbele ,,similandi'', de ex. : *a roi, a săgeta* (p. 54).

Totuşi, *cel de al doilea complement exprimat printr-un dativ, [...] are o funcţie mai apropiată de subiect* decît de obiect. Persoana destinatarului poate fi socotită drept *subiect pasiv al acţiunii*, pentru că ea participă într-un fel sau altul la desfăşurarea actului de translaţie" (p. 60 — subl. ns.). Explicaţia ni se pare confuză ; de fapt, după părerea noastră, complementul indirect în dativ are funcţia semantică de a indica ,,persoana destinatarului", şi nu ,,obiectul acţiunii" sau ,,subiectul pasiv al acţiunii", atît în construcţii ca cele de mai sus, cît şi în construcţiile de tipul : *a mulţumi cuiva, a se adresa cuiva* etc. De aceea, nu credem că verbele construite cu complement indirect în dativ pot fi considerate ,,tranzitive", dat fiind că acesta *nu* indică ,,obiectul acţiunii".

Nu se spune nimic despre situaţiile în care al doilea complement, indirect, este prepoziţional ; în accepţia acordată termenului de ,,tranzitivitate" de către I. Evseev, ar trebui considerate ,,dublu" tranzitive şi verbele din construcţii ca : *a abona pe cineva la o revistă, a înscrie pe cineva la un examen, a trece pe cineva pe listă* etc. Deşi, mai departe, autorul însuşi pare să renunţe la ideea că tranzitivitatea verbului se exprimă şi în raport cu complementul indirect, în dativ sau prepoziţional [4].

3.4. Autorul este de părere că tranzitivitatea se menţine şi atunci cînd verbul este la diateza reflexivă sau pasivă. Definită însă ca ,,emergenţă a acţiunii *dinspre subiect spre obiect*", tranzitivitatea nu pare a fi compatibilă cu diateza pasivă (şi nici cu cea reflexivă), care, ambele, ,,indică orientarea acţiunii *spre subiectul* gramatical al propoziţiei" (p. 57 şi p. 64). Sau, poate, în definiţia tranzitivităţii termenul de ,,subiect" este înţeles în accepţia de ,,autor al acţiunii" şi atunci lucrul acesta ar fi trebuit specificat, spre a se evita ambiguitatea şi confuzia terminologică.

3.5. Tot tranzitive, se arată la p. 60, trebuie să fie considerate şi verbele de acţiune folosite ,,într-un sens *absolut*", de ex. : *Ion bea, Petre fumează* etc. Mai departe, însă, se spune că verbele de acţiune (de tipul celor de mai sus) folosite în sens absolut trec în clasa verbelor de stare (grupul ,,verbelor de comportament") : *Ion bea* ,,Ion este beţiv", *Petre fumează* ,,Petre este fumător" (p. 151), care sînt calificate drept intranzitive.

3.6. Categoria diatezei exprimă, în interpretarea lui I. Evseev, ,,direcţia tranzitivităţii verbului în raport cu termenii gramaticali ai propoziţiei" (p. 39). Diatezele verbale sînt denumite ,,*forme* **morfologice** de exprimare a tranzitivităţii" (p. 40 şi p. 57, subl. ns.) sau ,,*forme* **morfologice** de exprimare a orientării acţiunii în raport cu subiectul" (p. 62, subl. ns.), dar sînt discutate într-o lucrare de semantică, pentru că sînt, de fapt, concepute şi definite strict semantic. Astfel, ,,diatezele reflexivă şi pasivă indică orientarea acţiunii spre subiectul gramatical al propoziţiei" (p. 64) şi exprimă ,,coincidenţa dintre obiectul acţiunii şi subiectul gramatical al propoziţiei" (p. 65), iar diateza activă ,,arată că obiectul acţiunii nu coincide cu subiectul gramatical al propoziţiei". După cum se poate constata, în definirea diatezei active se evită precizarea referitoare la sensul în care este orientată acţiunea (dinspre subiect spre obiect), pentru a nu se evidenţia ,,coincidenţa" dintre definiţia tranzitivităţii şi definiţia diatezei active, fapt inevitabil într-o viziune semantică asupra ambelor categorii, mai ales că în definiţii se foloseşte termenul (din vocabularul gramaticii şi al logicii) de ,,subiect", căruia într-o semantică ontică ar fi trebuit să i se prefere cel de ,,autor al acţiunii", atunci cînd se are în vedere planul realităţii, şi nu nivelul gramatical.

În afară de aceasta, dacă interpretarea lui I. Evseev are meritul de a fi relevat apropierea dintre diatezele pasivă şi reflexivă, ea nu dezvăluie deosebirile dintre ele, lăsînd să se înţeleagă că interferenţa — semantică şi formală — dintre cele două diateze ar merge

[4] Întîi în mod implicit, în subcapitolul despre diateze, unde noţiunea de ,,obiect" se referă numai la complementul direct, apoi şi în mod explicit, în *Concluzii* : ,,categoria *verbelor tranzitive* (verbe care guvernează un complement direct)" sau ,,... indică orientarea acţiunii spre obiect (complement direct)" p. 160).

pînă la identificare, ceea ce nu credem că se poate susţine.

Autorul pledează pentru excluderea reflexivelor dinamice, eventive, impersonale şi reciproce[5] din sfera diatezei, cu argumentul că, la aceste clase de verbe, morfemul *se* are valori lexicale diferite şi nu exprimă ,,coincidenţa dintre subiect şi obiect", nici ,,orientarea acţiunii spre subiect". Din această cauză, considerăm că finalul discuţiei (,,categoria diatezei are un pronunţat caracter gramatical numai la verbele reflexive cu sens obiectiv şi, parţial, la reflexivele pasive. *Restul* **diatezelor reflexive** prezintă tendinţe spre lexicalizare..." p. 70, subl. ns.) conţine o evidentă greşeală de redactare.

3.7. În continuare, vom face cîteva observaţii de detaliu.

3.7.1. La p. 53, printre verbele ,,efficiendi" *(a aşchia, a contura, a analiza* etc.), compuse din semele 1. ,,a produce, a face" şi 2. ,,obiectul indicat în tema verbului", sînt incluse şi verbele *a cina* (glosat la p. 44 ,,*a servi* cina" în loc de ,,a lua cina") şi *a prinzi*, ceea ce nu pare indicat.

3.7.2. În analiza verbelor de mişcare, una dintre trăsăturile semantice pertinente discutate este cea notată cu M = caracterul independent/ dependent al deplasării (p. 76), cu semele : m_1 = autodeplasarea : *a merge, a fugi* etc. şi m_2 = deplasarea obiectului este cauzată de altcineva : *a mişca, a căra, a duce, a transporta* etc. Printre verbele de sub m_1 apare şi verbul notat *a (se) tîrî;* de fapt numai *a se tîrî* indică ,,autodeplasarea", pentru că *a tîrî* intră sub m_2. În continuare, se arată că verbele m_2/m_1 realizează opoziţii semantice de tip ,,verb cauzativ"/ ,,verb necauzativ" : *a fugări*/ *a fugi, a alunga*/ *a pleca, a transporta*/ *a fi transportat* etc. ,,Verbul" *a fi transportat* nu este necauzativ, în sensul că nu indică ,,autodeplasarea".

3.7.3. La p. 77 verbul *a pluti* apare sub semul p_8 ,,deplasare cu o ambarcaţiune"; foarte frecvent, verbul apare însă cu alt sens *(frunza pluteşte pe apă, fulgul pluteşte în aer)*. De altfel, întreaga clasă de seme P ,,caracterizarea mişcării în funcţie de mijlocul de transport" ar trebui subordonată clasei R ,,caracterizarea mişcării în funcţie de mediul în care se desfăşoară" (pe uscat, prin văzduh, pe apă), ca şi clasa Z ,,caracterizarea mişcării în funcţie de natura obiectului spre care tinde deplasarea"— atingerea suprafeţei pămîntului, a mării sau a lunii — (p. 79) şi, de aceea, ar fi trebuit să fie grupate.

3.7.4. Clasa de seme ,,calitative" N ,,caracterizarea acţiunii prin raportare la fazele de desfăşurare a deplasării" (p. 77) repetă informaţia cuprinsă în două clase de seme ,,spaţiale"; astfel, n_1 = trecerea de la starea de repaus la mişcare (începutul mişcării) se suprapune cu b_1 = părăsirea punctului iniţial, iar n_2 = trecerea de la mişcare la repaus, cu c_1 = atingerea punctului terminus; de altfel şi exemplele coincid.

3.7.5. La p. 82, se vorbeşte de ,,trei categorii de verbe de mişcare, grupate în funcţie de semele cuprinse în sensul lor" : clasa A ar cuprinde verbe care conţin numai seme spaţiale *(a intra, a ieşi, a pleca, a veni, a sosi* etc.), dar, de fapt, ele conţin şi un sem calitativ, semul m_1 = autodeplasarea, iar *a pleca* şi *a ieşi* conţin în plus şi semul n_1, după cum *a sosi* are şi semul n_2; verbele din clasa B *(a zbura, a înota, a naviga, a călări, a şchiopăta* etc.), care ar cuprinde numai seme calitative, conţin şi un sem spaţial (fie a_1 = mişcare orientată spre un anumit punct din spaţiu, fie a_2 = mişcare neorientată, fără ţintă fixă).

3.7.6. Despre verbul reflexiv *a se face* din structura predicatului de devenire analitic se spune că ,,îşi pierde valoarea sa cauzativă şi funcţionează ca sinonim al verbului *a deveni*" (p. 96); dar verbul *a se face* nu are valoare cauzativă, ca să o poată pierde, valoare cauzativă are numai verbul *a face*.

3.7.7. Trăsăturile semantice ,,cu caracter mai general" ale verbelor de devenire sînt prezentate nesistematic, prin înşiruire (p. 101). După modelul microsistemului verbelor de mişcare, semele D_1 = dezvoltare în sens pozitiv şi D_2 = involuţie, ar fi putut fi notate d_1, d_2 şi plasate sub dominanţa unei trăsături

[5] Deşi, dacă se ţine seama de definiţia dată, în această lucrare, termenilor ,,tranzitivitate" şi ,,diateză reflexivă", nu se justifică eliminarea reflexivelor reciproce (p. 69).

semantice D, denumită, de exemplu, ,,sensul de dezvoltare a acțiunii''. În felul acesta, s-ar fi evidențiat mai clar opoziția dintre unitățile lexicale verbale repartizate sub fiecare sem. După părerea noastră, dintre cele 11 perechi antonimice, date ca exemplu de autor, numai 2 *(a crește/ a descrește* și *a înfrunzi/ a se desfrunzi)* sînt clar stabilite pe baza opoziției D_1/D_2. Celelalte perechi, și în special perechea *a albi/a înnegri* (de fapt, *a se albi/a se înnegri*), sînt antonime, dar nu pe baza opoziției D_1/D_2; din punctul de vedere al ,,sensului dezvoltării'', ambele verbe intră la D_1 ,,dobîndirea unei anumite însușiri în plus față de cele pe care subiectul le-a posedat în trecut''.

3.7.8. La p. 119, verbele de stare *a se afla, a se găsi* sînt menționate întîi la ,,verbele poziționale'' și, mai jos, la ,,verbele existențiale'', avîndu-se în vedere, probabil, sensuri diferite ale lor și, de aceea, ar fi fost bine să fie glosate.

3.7.9. La verbele de relație (p. 129), remarcăm că cele două operații menite să demonstreze ,,independența logico-semantică a celui de-al doilea component nominal al relației'' nu se pot folosi pentru întreaga clasă : nu se poate aplica nici a) transformarea de comutare a termenilor și nici b) transformarea de coordonare a termenilor, unor enunțuri ca : *Luceafărul simbolizează iubirea platonică, Un bilet costă 10 lei* sau *Prietenul meu se numește Ion.*

3.7.10. De asemenea, afirmația (de la p. 128) că ,,principala trăsătură a verbelor de relație o constituie echivalența lor cu un predicat de relație analitic, exprimat prin *a fi* + adjectiv (substantiv)'' din aceeași familie cu verbul, nu vizează toată clasa ; verbele din subclasa e *(a costa, a valora, a prețui, a cîntări* etc. — p. 133) și unele din subclasa IV (p.134) ca *a se intitula* se pot echivala cu un predicat analitic exprimat prin *a avea* + substantiv *(are costul, are valoarea, are titlul* etc.).

3.7.11. La p. 148 se spune că ,,*sensurile independente de context* sînt valorile fundamentale ale verbului, ele se asociază complexului sonor și atunci cînd este rostit în afară de context'' ; nu există, după părerea noastră, sensuri ,,independente de context'', sensurile care se asociază complexului sonor și atunci cînd verbul este rostit în afară de context sînt, de fapt, sensurile lui de bază, cele mai cunoscute, pentru că se realizează în *majoritatea contextelor.*

3.7.12. Echivocă și defectuos formulată ni se pare și afirmația următoare (p. 156) : ,,Comutarea sensului activ-tranzitiv cu un sens de stare se realizează prin procedeul reflexivizării *(a situa — a se situa)*, prin punerea verbului la diateza pasivă *(a arunca — a fi aruncat)*, prin convertirea lui într-un verb intranzitiv *(a fierbe apa — apa fierbe)* sau prin folosirea lui pe lîngă un subiect neînsuflețit *(am ieșit din casă — cornișa iese în afară)''.* Ceea ce deranjează, în primul rînd, este amestecarea celor două niveluri, gramatica și semantica *(sensul* verbelor în discuție este ,,acțiunea'', care se comută cu ,,starea'') și inconsecvența terminologică (,,reflexivizare'' înseamnă aici adăugarea morfemului **lexical** *se*, iar verbul *a fi aruncat* nu este ,,la diateza pasivă'', ci este vorba despre un ,,verb analitic de stare'') ; pe de altă parte, nu se arată că diversele procedee se suprapun : convertirea în verb intranzitiv nu se realizează numai la perechea *a fierbe apa — apa fierbe*, ci și primele două perechi, iar subiectul ,,neînsuflețit'' poate caracteriza și celelalte trei perechi de verbe.

4. În concluzie, sperăm că cele cîteva observații — majoritatea de amănunt — formulate mai sus nu vor diminua interesul pentru această lucrare, care oferă multe interpretări și soluții originale și poate constitui un punct de plecare pentru studii viitoare. De altfel, autorul însuși o consideră ,,o etapă pregătitoare în vederea elaborării unei lucrări de sinteză despre semantica verbului românesc'' *(Cuvînt înainte*, p. 5).

Octombrie 1977

MARINA RĂDULESCU

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

Studia grammatica XIII. Satzstruktur und Genus verbi, herausgegeben von Ronald Lötzsch und Rudolf Růžička, Berlin, Akademie-Verlag, 1976, 212 p.

Colecția „Studia grammatica", elaborată sub conducerea lui Wolfgang Motsch și Jürgen Kunze, în cadrul Institutului central de lingvistică al Academiei de științe din R. D. Germană a ajuns la cel de-al XIII-lea volum. Ca multe din cele anterioare (vezi, de exemplu, vol. IV cu titlul *Frazele*, vol. V, *Studii de sintaxă*, vol. X, *Sintaxa adverbului)*, și volumul de față *(Structura propoziției* și *Genus verbi)* este consacrat unor probleme de sintaxă sau de relații dintre morfologie și sintaxă.

Cele 212 pagini ale volumului însumează un număr de 13 articole.

Termenul „Genus verbi", pentru unii autori din culegerea de față (vezi, de exemplu, M. M. Guchman), este sinonim cu diateza verbală, dar pentru alții (vezi, de exemplu, R. Lötzsch, W. Fiedler, K. Kostov), desemnează o categorie mai largă, care implică diatezele, dar nu se mărginește la ele, ci vizează și aspecte semantice, valențe, tranzitivitate.

Unele studii din volumul al XIII-lea se referă la esența și structura categoriei Genus verbi, raportul dintre Genus verbi și categoriile verbale înrudite (M. M. Guchman, *Nivelele analizei propoziției și categoria Genus verbi*, p. 9–33 ; A. V. Bondarko, *Genus verbi și cîmpul său funcțional semantic*, p. 35–51, R. Lötzsch, W. Fiedler, K. Kostov, *Categoria Genus verbi în relația ei cu unele categorii morfologice înrudite*, p. 63–93, J. Kačala, *Genus verbi, valoarea intențională a verbului și structura intențională a verbului*, p. 137 – 139), altele se referă la pasivizare, mai precis la transformarea construcțiilor active în pasive (V. S. Chrakovskij, *Pentru definiția construcțiilor pasive*, p. 51–63), la caracteristicile semantice și sintactice ale verbelor reflexive (R. Růžička, A. Steube, G. Walther, *Reflexivitate sintactică și semantică*, p. 95–113, J. Růžička, *Verbe reflexive și forme verbale reflexive*, p. 131–137).

Articolele menționate analizează adesea problemele legate de diatezele verbale și de alte categorii ale verbului din punct de vedere confruntativ-tipologic, folosind de obicei datele furnizate de confruntarea limbii germane cu rusa (vezi în special articolul citat mai sus al lui Růžička-Steube-Walther) sau cu ceha (F. Daneš, *Structura semantică a verbului și pasivul indirect în cehă și germană*, p. 113–125, J. Povejšil, *Pasivul reflexiv în cehă* și *germană*, p. 125–131).

Problemele teoretice legate de verb sînt foarte interesante, fie că e vorba de a lămuri anumite concepte, legate de structura verbului, fie de a aduce noi interpretări.

Mai multe articole studiază situația diatezelor în cîte o anumită limbă (europeană sau asiatică) (E. S. Geniušiene, *Pasivul in lituaniană și întrebuințările lui*, p. 139–153, I. B. Dolinina, *Transformările pasivului în engleză. Verbe cu doi actanți*, p. 167–181, E. Kordi, T. Berdyeva, *Construcțiile pasive în tadjika modernă*, p. 153–167, V. P. Nedjakov, *Diatezele și structura propoziției în ciukotă*, p. 181–211).

Un deosebit de bogat material ne întîmpină în articolele consacrate transformării construcțiilor active în pasive, care prezintă numeroase variante, în raport cu simbolul dominat de Pas, diferențiindu-se prin locul pe care simbolul purtător al semnificației, pasive îl ocupă în structura de suprafață. Transformările studiate se referă însă numai la anumite construcții pasive, și nu au în vedere toate cele 3 tipuri : monomembre *(es wird getantzt)*, bimembre *(er wird gelobt)*, trimembre *(er wird vom Lehrer gelobt)*; se discută, în special, ultimul tip, reprezentat prin construcții ca *Die Arbeiter bauen das Haus*/ *Das Haus wird von den Arbeitern gebaut* (9–10, 33–34 etc.).

În articolele care analizează pe larg diateza reflexivă și raportul ei cu cîmpul semantic al verbului ne-am fi așteptat să se ia poziție față de concepția lui W. Junge, care în gramatica sa *(Kleine Grammatik der deutschen Sprache*, Leipzig, 1954) distinge „false" reflexive *(sich waschen)* de reflexive „propriu-zise" *(sich freuen)*.

În mod deosebit atrag atenția studiile în care se tratează confruntativ diateza reflexivă

în germană şi rusă. Nu reiese însă clar dacă autorii concep tipurile din rusă мальчик моется şi мальчик моет себя, cărora le corespund în germană un singur tip *der Junge wäscht sich*, ca fiind sau nu sinonime ; în ultimul caz am avea a face în germană cu fenomenul omonimiei sintactice (p. 106—108) etc.

Mai puţin clarificată ni se pare şi analiza corespondenţelor ruso-germane în care unul şi acelaşi enunţ este exprimat în rusă printr-un verb reflexiv, iar în germană printr-un verb activ (de exemplu : наш сосед строится — *unser Nachbar baut* p. 111).

Volumul de faţă aduce o contribuţie importantă la cunoaşterea diferitelor probleme legate de structura verbului. Prin interpetarea unui material variat şi bogat, autorii demonstrează, cu noi date, că diatezele — ca structuri semantice universale — sînt privite şi diferit de fiecare limbă, motiv pentru care încă nu s-a ajuns la o teoretizare general valabilă.

August 1977

I. RIZESCU
Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

GRECU MITICĂ, BAUBEC AGIEMIN, MAMBET ZEIDULA, **Dicţionar român-turc**, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1977, 354 p.

După cîteva încercări timide[1], apare în sfîrşit un dicţionar român-turc menit să umple un gol în lexicografia românească.

Dicţionarul român-turc constituie — după cum arată autorii — prima realizare a unui dicţionar român-turc elaborat în România.

Cele peste 20 000 de cuvinte-titlu, fără a lua în consideraţie compusele din interiorul cuiburilor, cu foarte mici adaosuri din alte surse, sînt selecţionate din DLRM, eliminîndu-se aproape în întregime arhaismele, regionalismele, diminutivele şi augmentativele. S-au păstrat totuşi în mod intenţionat unele arhaisme şi regionalisme cu scopul de a veni în ajutorul celor ce se ocupă de texte documentare sau literare istorice.

Dicţionarul cuprinde pe lîngă termenii şi expresiile din vocabularul curent şi termeni din diferite ramuri ale ştiinţei (fizică, chimie, biologie, medicină, cosmonautică etc.), precum şi din alte domenii (sport, muzică, pictură, sculptură ş.a.).

După cum se evidenţiază în *Cuvînt înainte*, în redarea echivalentului turcesc s-au avut în vedere tendinţele actuale în evoluţia limbii turce contemporane şi anume aceea de a elimina pe cît este posibil elementele arabo-persane şi de a le înlocui cu elemente şi formaţiuni lexicale pur turceşti. În privinţa neologismelor, autorii au păstrat în general numai pe acelea care s-au impus în limbă. Ca „etalon" s-a folosit în acest sens *Türkçe sözlük* (Dicţionarul limbii turce), ediţia a V-a revizuită, Ankara, 1969.

În vederea redării unor ample informaţii într-un spaţiu mic, în cadrul tehnicii de notare s-a utilizat un sistem economicos de semne ca tilda, bara oblică (simplă sau dublă), paranteze cu text alb de rînd şi text în litere cursive etc.

Dicţionarul are calităţi deosebite care se concretizează atît prin datele numeroase cuprinse într-un minimum de spaţiu, cît şi prin organizarea materialelor în aşa fel, încît cei ce îl consultă găsesc repede expresia sau cuvîntul de care au nevoie.

În traducerea expresiilor s-a avut în vedere specificul limbii turce, dîndu-se con-

[1] Vezi Ienăchiţă Văcărescu, *Dicţionar român-turc şi turc-român* [neterminat ; partea română-turcă ocupă filele 9—183, iar cea turco-română filele 183—285], de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, aflat în manuscris la Biblioteca Academiei ; Abduraman, Mustafa H., *Dicţionar român-turc* [Prospect A—ACV], Bucureşti, 1915, 11 p. ; Popescu-Ciocănel, Ghe., *Dicţionar turc-român* ... [neterminat], Ploieşti, 1908, 16 p., este de fapt o machetă ; Isa, Halim, *Romenceden-Türkçeye Kamusu umumî* [Dicţionar universal român-turc ; porţiunea A—CAM], Matbaası, 1930, 208 p.

strucții frazeologice echivalente stilistic (de exemplu *a da cărțile pe față* „niyetini açığa vurmak" ; *a trage spuza pe turta sa* „kendi menfaatlerini üstün tutmak" ș.a.). Echivalentele unor cuvinte specific românești intraductibile în limba turcă au fost definite cît mai concis (*repetent* „sınıftan dönme ögrenci"). Unele articole de dicționar au o gamă largă de sinonime, multe expresii și structuri frazeologice, în cuibul cuvîntului-titlu cuprinzîndu-se tot ce este util.

Desigur, operația privind selecționarea materialului pentru un dicționar de proporții mici nu este deloc ușoară. Acest fapt, probabil și altele, au determinat existența unor mici omisiuni și inconsecvențe pe care le-aș semnala în continuare.

Dacă avem în vedere că vorbitorii de limba română intră pentru prima oară în contact cu lexicul limbii turce prin intermediul *Dicționarului român-turc* pe care îl analizăm, Editura științifică și enciclopedică ar fi trebuit să acorde și un minimum de pagini pentru a se putea prezenta de către autori și unele date sumare privind gramatica limbii turce, fără de care cititorii, cu rare excepții, nu se pot descurca.

Lipsesc din dicționar cuvinte cu mare circulație ca : *expeditor, destinatar, autostradă, acaparare, act de garanție, albastru, expulzat, escroc, conductă, contribuție, autoservire, basculă, sirian, algerian* (deși există *marocan, egiptean...)* ș.a Ele ar fi putut să figureze în locul unora ca *feștilă, nițel, fervent, hulpav, monoteism, șotie* etc., mai indicate pentru un dicționar mai mare.

Unii termeni din limba turcă sînt traduși prin neologisme, cu toate că au și corespondent turcesc. Astfel, cuvinte ca *matriță, compresor* sînt redate prin *kompresör, matris*, deși există sinonimele turcești *bastırak, kalıp*.

Se constată, de asemenea, și unele inconsecvențe privind scrierea cu majusculă în limba turcă a numelor de popoare ; apar **p***ortekizli*, **p***ortekiz -(s)i* ; **i***sveçli*, **i***sveç -(s)i*; **i***sviçreli*, **i***sviçre -(s)i* etc., dar și **İ***rlandali* **İ***rlandyalı*, **İ***rlandya -(s)ı* ; **F***aslı*, **F***as-(s)ı* ș.a.

După cum se știe, în vocabularul limbii române au pătruns în anumite condiții istorice și cuvinte de origine turcă-osmanlie, unele rămînînd în lexicul activ. În această situație, surprinde faptul că autorii, la unele cuvinte-titlu românești ca *mahala, maidan* și altele, nu dau corespondentele turcești *mahalle, meydan*, care au constituit de fapt etimonul termenilor românești menționați mai sus.

Cu toate acestea, *Dicționarul român-turc*, pe care l-am analizat în rîndurile de față, rămîne o lucrare lexicografică valoroasă, nu atît prin faptul că este prima de acest fel tipărită la noi, ci datorită calităților pe care le întrunește. Varietatea domeniilor din care au fost extrase lexemele existente în prezentul dicționar, precum și diversitatea lor ne întăresc convingerea că *Dicționarul român-turc* de Grecu Mitică, Baubec Agiemin, Mambet Zeidula va constitui un instrument util nu numai pentru cei care sub o formă sau alta au preocupări legate de limba turcă, ci și pentru masa de cititori care din curiozitate îl vor răsfoi.

Octombrie 1977

ION PENIȘOARĂ

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

LORENZO RENZI, **Introduzione alla filologia romanza**, Bologna, Società Editrice Il Mulino, 1976, 243 p. (6. Studi linguistici e semiologici).

În cuvîntul înainte la această lucrare, autorul explică faptul că și-a propus nu atît realizarea unui manual propriu-zis, care să se transforme în ,,literă de evanghelie'' pentru studenți, cît a unei cărți în primul rînd de lectură și informație generală, elaborată pe baze moderne și stimulatoare de noi lecturi, mai aprofundate, în domeniul filologiei romanice ; din același motiv, lucrarea nu aspiră nici o clipă la exhaustivitate bibliografică, deși, trebuie să recunoaștem, nu lipsește, nici în indicele final, nici în notele de subsol, nici una dintre lucrările importante de romanistică publicate în ultima vreme în diverse țări, inclusiv țara noastră, a cărei limbă și cultură autorul o cunoaște în cele mai fine detalii.

Lucrarea cuprinde o introducere și două părți.

În introducere, autorul încearcă o definiție a conceptului de filologie romanică — înțeleasă ca îmbrățișînd, în principiu, toate manifestările lingvistice ale lumii romanice, deci inclusiv literaturile scrise în aceste limbi — și o periodizare a istoriei acestei discipline, renunțînd la dicotomia clasică postulată de mari romaniști ca Iorgu Iordan sau C. Tagliavini, care disting o perioadă ,,preștiințifică'' a lingvistcii romanice (pînă în secolul al XVIII-lea inclusiv) și o perioadă ,,științifică'' (a secolelor XIX—XX). L. Renzi, în schimb, adoptă o schemă evolutivă formată din trei ,,paradigme'' succesive, și anume : 1. o paradigmă ,,clasică'', bazată pe o tradiție erudită pluriseculară, începînd cu gramaticile antichității și continuînd cu epoca medievală, renascentistă și iluministă ; 2. o a doua paradigmă, ,,istoristă'', în care înfloresc studiile comparativ-istorice ale neo-gramaticilor, dialectologia, geografia lingvistică etc. ; 3. o a treia paradigmă, ,,structurală'', în care lingvistica romanică se dezvoltă pe baza metodelor structuralismului și ale gramaticii transformaționale de tip chomskyian și postchomskyian.

Prima parte a lucrării — care este consacrată, cum scrie autorul, ,,unei teme foarte generale, anume descrierii ariei studiilor romanice din diversele perspective care au fost adoptate în diferite perioade'' (p. 10) — cuprinde patru capitole, în care sînt tratate succint exact aceste trei paradigme, acoperind cap. I *(Gîndirea clasică)*, cap. II *(Sub semnul istoriei)* și cap. IV *(Lingvistica structurală și gramatica generativă)*. Capitolul al III-lea, intitulat *Filologia romanică în literatura universală și cea medievalistică*, completează, original și binevenit, perspectiva de ansamblu asupra dezvoltării filologiei romanice în sens larg în epoca modernă, ocupîndu-se de viziunea filozofică asupra culturii a unui Schlegel, Hegel ori Schelling, de problema ,,originilor'' (originile liricii, ale poeziei epice, ale *fabliaux*-urilor etc.), ca și de contribuția decisivă a unor autori ca Auerbach, Curtius și Spitzer la dezvoltarea studiului limbilor și mai cu seamă al literaturilor romanice sub aspect stilistic.

Partea a doua cuprinde ceea ce L. Renzi numește propriu-zis ,,nucleul materiei'', adică ,,lingvistica romanică privită sub un unghi nou în comparație cu anumite abordări tradiționale''. Ea se subdivide în șase mari capitole, care abordează succesiv chestiunile legate de *Limbă, stil, dialecte* (cap. V), *Latina* (cap. VI), *Domeniul romanic* (cap. VII) — cuprinzînd o descriere concentrată a profilului fiecărei limbi romanice în parte —, *Caracteristicile limbilor romanice* (cap. VIII) — privite sub aspectul structurii lor gramaticale —, ca și chestiuni de *Semantică* (cap. IX) și de *Fonologie* (cap. X) romanică.

O serie de hărți lingvistice (privind limbile romanice din Europa, difuziunea limbilor romanice dincolo de Ocean, Imperiul Roman, distribuția geografică a cîtorva fenomene gramaticale caracteristice, dialectele romă-

neşti etc.) vin să completeze această sinteză limpede, precisă, riguroasă, extrem de „la zi" cu informaţia, originală şi îndrăzneaţă în abordarea chestiunilor fundamentale ale materiei, care nu trebuie să lipsească din biblioteca nici unui cercetător al limbilor romanice dornic să dobîndească o perspectivă clară asupra stadiului actual al disciplinei de care se ocupă.

DOMNIŢA DUMITRESCU

CLARINDA DE AZEVEDO MAIA, **Os falares fronteiriços do conselho do Sabugal e da vizinha regiao de Xalma e Alamedilla,** Coimbra, Publicações do Instituto de Estudos Românicos. Suplemento IV da „Revista Portuguesa de Filologia", 1977, 609 p.

Lucrarea Clarindei de Azevedo Maia, asistentă la Facultatea de litere din Coimbra, reprezintă studiul graiurilor de tranziţie din nord-estul Portugaliei, zonă care cuprinde în partea portugheză cîteva aşezări din districtul Sabugal al vechii regiuni Riba-Coa, iar în partea spaniolă trei aşezări din regiunea Sierra de Jálama (Valverde del Fresno, Eljas şi San Martin de Trevejo) din provincia Cáceres şi Alamedilla din provincia Salamanca.

Studiul a fost prezentat în 1965 ca lucrare de licenţă în filologia romanică. Ulterior, după revizuirea lucrării precum şi a materialului cules în urma anchetelor, cartea a fost publicată în forma prezentă, avînd o organizare a materialului nu mult diferită de cea iniţială. Lucrarea a fost însă îmbogăţită cu noi paragrafe cuprinzînd observaţii rezultate dintr-o analiză mai amănunţită a faptelor de limbă.

Zona geografică avută în vedere este deosebit de interesantă din punct de vedere lingvistic, prin existenţa unor asemănări între graiurile vorbite de o parte şi alta a frontierei portughezo-spaniole, rezultat al comuniunii lingvistice şi teritoriale în această parte pînă în secolul al XIII-lea (cînd regiunea Coa a fost retrocedată, prin tratatul de la Alcanizes, Portugaliei). La aceste asemănări se adaugă interferenţele recente ca urmare a contactului mai mult sau mai puţin frecvent dintre populaţiile aşezărilor situate de o parte şi de alta a frontierei politice.

Pe baza unor criterii de natură lingvistică şi geografică (menţionate la p. 512 şi urm.), autoarea îşi propune, după cum mărturiseşte în prefaţă, în primul rînd să facă distincţie între faptele de limbă asemănătoare datorate vechii unităţi şi cele rezultate din interferenţele recente; în al doilea rînd, să aprecieze gradul în care limbile naţionale au pătruns în limbajele celor două teritorii de graniţă.

Înainte de prezentarea sumarului trebuie să amintim că lucrarea se înscrie prin profilul, metoda de analiză, expunerea faptelor precum şi prin concepţia teoretică generală într-o solidă tradiţie a şcolii dialectologice de la Coimbra, ale cărei baze le-a pus şi le coordonează pînă în prezent Manuel de Paiva Boléo, fost profesor la catedra de filologie romanică a Facultăţii de litere [1].

Introducerea lucrării pe care o prezentăm are în vedere două aspecte, situaţia geografică, istorică, culturală şi administrativă a regiunii şi problema graniţei Portugaliei cu Leonul de-a lungul timpului.

Partea principală şi cea mai consistentă a lucrării o formează capitolul următor intitulat *Estudo linguístico dos falares fronteiriços*, care cuprinde un studiu analitic amănunţit (are cca. 300 de pagini) al foneticii, morfologiei, sintaxei şi lexicului graiurilor de frontieră.

[1] Amintim cu această ocazie existenţa unui număr mare de lucrări de licenţă consacrate diferitelor probleme de dialectologie aflate în arhiva catedrei şi la biblioteca facultăţii, dintre care cîteva au devenit, prin publicare, lucrări de referinţă curentă. Mai întîi, binecunoscuta lucrare a Mariei José de Moura Santos, *Os falares fronteiriços de Tras-os-Montes*, Coimbra, 1967, apoi Maria de Fatima de Resende Fernandes Matias, *Influência espanhola em Ouguela, povoacão de Alto Alentejo*, în Publicações do XXIX Congresso Luso-Espanhol", Lisabona, 31 martie — 4 aprilie 1970, fragment din lucrarea în curs de publicare *Bilinguismo a níveis sociolinguísticos numa região luso-espanhola (concelos de Alandroal, Campo Maior, Elvas e Olivença)*, a aceleiaşi autoare.

Analiza este precedată de o prezentare a metodologiei lucrării, a mijloacelor de obţinere a materialului (anchetele) şi a cîtorva probleme de ordin tehnic legate de transcrierea fonetică. Urmează o prezentare teoretică a principalelor probleme legate de bilingvism şi interferenţă aşa cum reies ele din cîteva lucrări de specialitate.

Capitolul consacrat concluziilor generale desprinse din studiu este axat pe trei probleme : caracterul conservator al regiunii, afinităţi între graiurile aşezărilor situate de o parte şi de alta a frontierei şi influenţa spaniolă în graiul aşezărilor din Sabugal.

Ultima parte a lucrării, nu mai puţin importantă, este formată dintr-o serie de texte dialectale culese din regiunile anchetate, însoţite de transcriere fonetică. Bibliografia consultată, foarte bogată dealtfel, este grupată în trei secţiuni : a) lingvistică, b) istorie, geografie, etnografie şi folclor, c) reviste. Lucrarea mai cuprinde 26 hărţi ; prima dintre acestea este harta generală a regiunii, celelalte ilustrînd distribuţia cîtorva fapte cu caracter fonetic şi lexical.

★

În cele ce urmează vom sublinia cîteva din ideile mai importante pe care le-am desprins din lectura studiului amintit, cu intenţia de a preciza calităţile lucrării şi de a sugera, acolo unde am crezut de cuviinţă, posibile îndreptări într-o viitoare ediţie.

Lucrarea pleacă de la ideea realizării monografiei unor aşezări din regiunile de graniţă Riba-Coa şi Jálama. În acest scop autoarea foloseşte metoda chestionarelor dialectale completate în timpul a trei anchete realizate în regiune de-a lungul anilor 1961 şi 1962. Acestor date li se adaugă răspunsurile unui chestionar prin corespondenţă trimis în trei localităţi spaniole precum şi răspunsurile din 36 de chestionare ILB (chestionarul lingvistic iniţiat de Manuel de Paiva Boléo) obţinute din 28 de localităţi din regiunea portugheză de graniţă. După cum se poate observa, autoarea a folosit propria sa cercetare de teren (care în principiu se bazează pe un chestionar ILB combinat cu cel folosit în elaborarea Atlasului Lingvistic al Peninsulei Iberice) alături de ancheta prin corespondenţă realizată fie de autoare fie de foşti studenţi, actualmente profesori de filologie romanică ai Universităţii din Coimbra. Autoarea a căutat să obţină date prin anchetă *in loco* la aşezările situate în imediata apropiere a graniţei, servindu-se de materialul chestionarului ILB numai pentru cele situate în interior. Credem că datele obţinute din chestionarul ILB (la care s-a răspuns, în unele cazuri, în urmă cu mulţi ani, 1942) pot fi coroborate, din cauza unor dificultăţi de ordin tehnic (transcriere, înregistrare, chiar şi organizare) cu destul de multă greutate cu cele realizate recent de autoare.

După prezentarea istorică, geografică, culturală şi administrativă a regiunii, de asemenea a subcapitolului în care se dau lămuriri asupra metodologiei, urmează o succintă expunere a principalelor probleme legate de contactul între limbi, bilingvism, interferenţă. Aceasta devine în contextul lucrării o foarte sumară introducere în problemele bilingvismului, inutilă în condiţiile în care autoarea nu şi-a propus o prezentare riguroasă, sistematică şi completă a bibliografiei, deci implicit a problemelor legate de bilingvism. Modalitatea şi calitatea informaţiilor prezentate pot servi excelent unor scopuri didactice, dar mai puţin specialiştilor.

În prezentarea vocabularului (listele de cuvinte) autoarea combină procedeele de organizare ale unui dicţionar *ideologic* — după cum îl numeşte ea — cu acelea ale unuia alfabetic pentru ca, aşa cum afirmă (p. 276), acesta să poată da o viziune de ansamblu asupra vocabularului regional, bogăţiei semantice şi distribuţiei diferitelor tipuri lexicale. Din acelaşi paragraf care precedă prezentarea propriu-zisă a lexicului aflăm intenţia autoarei de a grupa cuvintele onomasiologic (cf. ,,agrupar os vocabulos que designam o mesmo objecto ou objectos estreitamente relacionados por pertencerem ao mesmo campo semântico — vestuário, refeições, jogos, etc.''). Ideea ni se pare foarte utilă ; ea se găseşte prezentată pe larg şi în Kurt Baldinger (*Sémasiologie et onomasiologie*, în RLiR, XXVIII, (1964) p. 249—272).

Lista foarte bogată a lexicului regional studiat este în primul rînd alfabetică, gruparea pe cîmpuri semantice fiind mai puţin evidentă. Cuvîntul este înregistrat la locul său alfabetic, făcîndu-se trimitere la unul sau două alte cuvinte, despre care bănuim a fi ,,vocabulos que designam o mesmo objecto ou objectos estreitamente relacionados'', fără să ştim în fiecare caz în parte dacă este vorba de ,,vocabulos que designam o mesmo objecto'' sau de ,,vocabulos que designam objectos estreitamente relacionados''. Uneori trimiterea se face la un singur cuvînt din totalitatea celor care fac parte din acelaşi cîmp semantic. Acesta, la rîndul lui, are o altă trimitere ş.a.m.d. (Exemplu : *cabeção* trimite la *roipa*, la acesta nu se menţionează primul cuvînt, ci se trimite la *pana*, iar la ultimul se face trimiterea numai la *roipa*). Lista de cuvinte este foarte bogată ; se indică pentru fiecare cuvînt în parte categoria gramaticală, sensul (atunci cînd nu concordă cu portugheza sau spaniola standard sau atunci cînd cuvîntul nu există în cele două limbi), distribuţia geografică ; totodată se face trimiterea la cuvîntul din limba standard cu care se asemănă fonetic şi semantic. Lista de cuvinte astfel întocmită a dat posibilitatea autoarei să pună în evidenţă regionalismele acestei zone, ea ajutîndu-se suplimentar în acest scop şi de confruntarea cu dicţionarul lui Cândido Figueiredo (*Dicionário de lingua portuguesa*, 2 vol., Lisabona, 1949).

L. F. Lindley Cintra (*A linguagem dos foros de Castelo Rodrigo. Seu confronto com a dos Foros de Alfaiates, Castelo Bom, Castelo Melhor, Coria, Cáceres e Usagre. Contribuição para o estudo do leonês e do galego-português do séc. XIII*, Lisabona, Publicações do Centro de Estudos Filológicos, 1959), bazîndu-se pe confruntarea directă dintre materialul lingvistic oferit de graiurile din cîteva aşezări din Xalma şi cel din o serie de documente vechi, aşa numitele *foros* din Castelo Rodrigo, dă pentru prima oară o explicaţie de natură istorică a caracterului graiului din aceste regiuni. Materialul oferit de lucrarea Clarindei de Azevedo Maia dă posibilitatea completării acestor elemente cu date de natură sincronică.

În totalitate, exceptînd lipsurile semnalate, lucrarea este deosebit de valoroasă ; ea conţine un material lingvistic bogat, explicaţii şi interpretări minuţios gîndite. Toate aceste calităţi o recomandă ca pe o lucrare de referinţă a dialectologiei portugheze.

MARIANA PLOAE HANGANU

EMILY NORWOOD POPE, **Questions and Answers in English**, The Hague-Paris, Mouton, 1976, 138 p. (Janua Linguarum, Series Practica, 226).

Lucrarea aceasta a fost la origine teza de doctorat a autoarei, elaborată sub îndrumarea lui Paul Kiparsky şi susţinută în 1972 la Massachusetts Institute of Technology. Ea este, după propria caracterizare a autoarei, o rafinare şi o adîncire a analizei transformaţionale a interogaţiei engleze din lucrarea lui Katz-Postal, *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*, 1964. Amendamentele pe care le propune autoarea provin dintr-o mai atentă examinare a interacţiunii dintre întrebare şi răspuns şi dintr-o considerare diferită a statutului întrebărilor retorice faţă de cele non-retorice.

Lucrarea cuprinde cinci capitole urmate de o bibliografie la zi asupra problemei tratate.

Capitolul întîi încearcă să stabilească trăsăturile caracteristice ale conceptului de ,,definitate'' *(definiteness)* propriu, în opinia autoarei, frazelor nominale ,,generice'' şi ,,definite'' *(generic NP's* şi *definite NP's)*, ca şi ,,propoziţiilor factive'' *(factive S.s)*, care alcătuiesc laolaltă o clasă semantică ,,caracterizată prin presupoziţia caracterului anaforic pe care îl au membrii ei şi prin presupoziţia caracterului existenţial pe care aceştia par de obicei să îl aibă'' (p. 17). (De specificat că autoarea socoteşte anaforică — în sens larg — orice frază nominală care se referă în mod univoc, chiar dacă apare pentru prima

oară în discurs, la ceva ştiut sau familiar atît locutorului, cît şi receptorului mesajului —cf. p. 14). Autoarea propune ca demarcator al acestei trăsături semantice comune simbolul TH, ataşabil fie la fraza nominală, fie la propoziţia factivă, analog altor demarcatori binecunoscuţi în lucrările de lingvistică transformaţională din ultima vreme, ca N (negaţia) sau WH *(undeterminer)*.

Frazele nominale generice, frazele nominal definite şi propoziţiile factive formează, de asemenea, o clasă sintactică unitară, prin aceea că frazele nominale generice şi cele definite pe de o parte, propoziţiile factive şi frazele nominale generice pe de alta, şi în sfîrşit frazele nominale definite şi propoziţiile factive se încadrează în modele sintactice similare *(pattern alike* — cum spune autoarea).

În continuare, pornind de la sugestiile oferite de lucrarea lui Edward Klima asupra negaţiei, autoarea prezintă o analiză sintactică destinată să expliciteze relaţia între ,,definitatea'' propoziţiilor şi ,,definitatea'' frazelor nominale (dat fiindcă, după opinia sa, ,,definitatea şi negaţia sînt fenomene paralele'' — p. 23). În esenţă, teoria este următoarea : ,,definitatea poate fi generată în specificatorii atît ai frazelor nominale, cît şi ai propoziţiilor. Cea generată în poziţie de determinant e reprezentată prin *th*. Acestea sînt de obicei definitele... Cea generată în poziţie de complementizator este reprezentată de TH, ducînd la identificarea propoziţiei cu o judecată categorică. Prin ridicarea lui TH şi ataşarea lui la subiect sau la alt constituent aflat la stînga verbului, fraza nominală respectivă devine tema propoziţiei'' (p. 23).

Acest prim capitol are, de fapt, un caracter introductiv, pregătind înţelegerea cîtorva noţiuni fundamentale care vor fi vehiculate în capitolele următoare, ce alcătuiesc miezul propriu-zis al lucrării.

Astfel, capitolul al doilea este dedicat *Întrebărilor retorice*, definite ca acele întrebări al căror răspuns este presupus a fi cunoscut de către ambii interlocutori, şi din a căror categorie autoarea exclude, de la bun început, întrebările ,,auto-retorice'' — uzuale în discursuri, unde vorbitorul asumă succesiv atît rolul locutorului, cît şi pe cel al interlocutorului — şi întrebările ,,retorice'' folosite ca răspuns la alte întrebări.

În prima secţiune a acestui capitol, autoarea se ocupă de întrebările retorice generale *(yes-no rhetorical questions)*, arătînd că, de regulă, cele formulate negativ presupun un răspuns pozitiv, iar cele formulate pozitiv presupun un răspuns negativ, în aşa fel încît aceste întrebări au, din punct de vedere sintactic, ,,o negativitate opusă celei pe care o au din punct de vedere semantic'' (p. 39), iar presupoziţiile lor coincid cu răspunsul aşteptat. În ceea ce priveşte generarea acestui tip de întrebări retorice, autoarea sugerează o sursă comună cu a întrebărilor-,,tag'', prin suprimarea primei părţi a unei întrebări-,,tag'' ,,dezvoltate''.

În secţiunea a doua, autoarea se ocupă de întrebările retorice parţiale *(WH-rhetorica questions)*, a căror situaţie este mai complicată în ceea ce priveşte răspunsul aşteptat, în sensul că în cazul întrebărilor retorice parţiale cu presupoziţie negativă, răspunsul aşteptat este de asemenea negativ, exact ca în cazul întrebărilor retorice generale ; în schimb, în cazul întrebărilor retorice parţiale cu presupoziţie pozitivă, răspunsul aşteptat nu este doar ,,o negare a negativului'', ci un răspuns pozitiv specific, o frază nominală definită, ceea ce o duce pe autoare la concluzia că ,,proprietatea fundamentală a întrebărilor retorice parţiale este aceea că ele folosesc distincţia definit/nedefinit într-un chip special şi intrinsec'' (p. 51). Dacă întrebările retorice generale foloseau distincţia pozitiv/negativ în acelaşi chip, în sensul că răspunsul aşteptat la întrebările de acest gen era întotdeauna de o negativitate opusă celei a întrebării, autoarea avansează ideea că ,,răspunsul aşteptat la o întrebare retorică parţială este întotdeauna de o definitate opusă celei a întrebării'' (p. 51) : ,,în vreme ce cuvîntul interogativ este întotdeauna nedefinit, răspunsul aşteptat ar trebui să fie întotdeauna definit'', afirmaţie valabilă, însă, doar pentru răspunsurile cu expectaţie pozitivă (căci cele negative sînt nedefinite). Autoarea conchide că ,,distincţia definit/indefinit este folosită în

întrebările retorice parțiale nu *în locul* distincției pozitiv/negativ, ci în sens complementar" (p. 51).

Partea a treia a acestui capitol demonstrează că sursa întrebărilor retorice parțiale este paralelă cu întrebările-,,tag" postulate ca sursă pentru întrebările retorice generale: ,,prima jumătate a structurii — arată autoarea — conține demarcatorii TH sau N, atașați sau la întreaga propoziție, sau la o frază nominală, și reprezintă răspunsul presupus la întrebările retorice, care este suprimat în timpul derivării frazei interogative. A doua jumătate a structurii conține WH, iarăși atașat fie întregii propoziții, fie unei fraze nominale. Aceasta este jumătatea care apare la suprafață. Asemenea structuri sînt justificate independent prin faptul că pot, de asemenea, să se realizeze ca întrebări-,,tag", în cazurile cînd TH sau N și WH sînt atașați propoziției. Cînd aceeași demarcatori sînt atașați frazelor nominale, structurile de acest fel se pot realiza ca propoziții *pseudo-cleft* sau ca fraze conținînd o propoziție relativă" (p. 60).

Capitolul al treilea este consacrat *Supoziției*, definită de autoare nu ca răspunsul așteptat (în acest caz, supoziția s-ar transforma în presupoziție, cum se întîmplă la întrebările retorice), ci ca ceea ce credea inițial vorbitorul cu privire la subiectul în chestiune, pînă în clipa producerii evenimentului care declanșează întrebarea. Teza pe care o susține autoarea în acest capitol este aceea că întrebările non-retorice, chiar dacă nu-și presupun, ca cele retorice, răspunsul, înclină totuși, de cele mai multe ori, către unul sau altul dintre răspunsurile posibile, mai ales în cazul cînd întrebarea cuprinde un *polarity item* negativ sau pozitiv — de obicei, către cel de polaritate opusă. Ea furnizează, pornind de aici, o serie de argumente împotriva derivării întrebărilor *yes-no* obișnuite (non-retorice) — mai ales negative — din întrebări-,,tag", cum s-a propus, și înclină, pentru derivarea lor dintr-o sursă disjunctivă anume: pentru întrebările pozitive, propune o structură de genul *WH (S or not S)*, iar pentru cele negative, o structură de genul *WH (not S or S)*.

Capitolul al patrulea furnizează în continuare argumente în favoarea derivării întrebărilor normale din întrebări disjunctive, pe baza analizei intonației diferitelor tipuri de enunțuri interogative din limba engleză, ca și a intonației răspunsurilor corespunzătoare. În paranteză fie spus, ni s-au părut deosebit de interesante considerațiile autoarei în legătură cu funcțiile intonației coborîtoare sau urcătoare în distingerea, de pildă, a întrebărilor ecou *(echo-questions)* (care cer repetarea informației), de întrebările care cer explicitarea referentului *(REF-questions)*, sau în legătură cu corelația dintre accente și emfază, al căror punct de plecare îl constituie lucrările lui Jackendoff pe această temă. După părerea autoarei ,,diferența de intonație între întrebările *yes-no* și întrebările parțiale este o consecință automată a diferenței dintre structurile lor subiacente" (p. 87). În concluzie ,,derivarea intonației interogative din intonația disjunctivă explică de ce în engleză, și în multe alte limbi, întrebările *yes-no* au cadență ascendentă, iar întrebările parțiale, nu. Aceasta se întîmplă pentru că întrebările parțiale nu sînt derivate din disjuncții" (p. 96). Ultima secțiune a acestui capitol tratează despre intonația interogativelor generale indirecte *(embedded yes-no questions)*.

Capitolul al cincilea se intitulează *Sisteme de răspuns* și cercetează, în cadrul răspunsurilor minimale la întrebările de tip *yes-no*, corelația dintre distincția pozitiv/negativ și distincția acord/dezacord cu spusele vorbitorului. Autoarea distinge patru cazuri posibile și anume: acord pozitiv, acord negativ, dezacord negativ și dezacord pozitiv, subliniind că, în cazul acestuia din urmă, engleza cere — pentru tranșarea ambiguității — folosirea unui ,,tag" complementar (de pildă, la întrebarea *Didn't he go?*, dezacordul pozitiv se exprimă corect prin *Yes, he did*, nu doar prin simplul *yes*).

Dezacordul pozitiv (PD) ridică, în general, o serie de dificultăți și restricții, care, ,,într-un anume sens, sînt universale și influențează sistemul răspunsurilor minimale la întrebările din orice limbă" (p. 117) (de pildă, în limbi ca germana, franceza, scandinava etc., acest tip de răspuns se realizează printr-un lexem

diferit : *doch*, *si*, *ju* sau *jo* etc., iar în alte limbi, ca rusa de exemplu, căsuţa sistemului rămîne goală).

,,Motivul pentru care dezacordul pozitiv trebuie să se exprime adesea prin cuvinte speciale este acela că el este cel mai dificil din punct de vedere semantic sau cel mai marcat din cele patru tipuri arătate'' (p. 118), dificultatea lui izvorînd din : 1) conţinutul său semantic ; 2) incongruenţa formei sale sintactice cu acest conţinut semantic (cf. ibid.).

În secţiunea finală a acestui capitol autoarea expune cele două seturi de reguli după care engleza determină caracterul pozitiv sau negativ al unui răspuns, şi ajunge la concluzia generală că ,,limbile care nu cunosc decît negaţia de propoziţie tind spre sisteme (de întrebare-răspuns) bazate pe opoziţia acord-dezacord, în timp ce limbile ce au şi negaţie de propoziţie şi negaţie de frază nominală tind să aleagă un sistem bazat pe opoziţia pozitiv-negativ'' (p. 129).

Lucrarea se caracterizează în ansamblu printr-o rigoare matematică a demonstraţiei, care, deşi cere un efort constant de urmărire şi înţelegere, nu decepţionează niciodată, ci dimpotrivă, deschide perspective fructuoase în înţelegerea dintr-un unghi nou, şi mai subtil decît pînă acum, a teoriei actelor de vorbire.

DOMNIŢA DUMITRESCU

Journal of Phonetics, volumele I (1973), II (1974), IV (1976).

Revista ,,Journal of Phonetics'' apare din 1973, cîte 4 numere anual. Editată sub conducerea lui M. A. A. Tatham, de un colectiv de redacţie din care fac parte cunoscuţi foneticieni ca Eli Fischer-Jørgensen, Peter Ladefoged, Björn Lindblom, Ilse Lehiste, S. Nooteboom, revista îşi defineşte profilul în *Notes for Authors* publicate la sfîrşitul fiecărei fascicule : ,,« Journal of Phonetics » publishes original papers reporting experimental work primarily concerned with elucidating problems in linguistics. Theoretical papers are acceptable provided they relate to experimental findings''.

Domeniile abordate sînt fonetica articulatorie, acustică, auditivă şi aplicată.

Predominante cantitativ în volumele parcurse (vol. al III-lea, 1975, nu ne-a fost accesibil) sînt studiile de fonetică articulatorie, care reprezintă, de altfel, obiectul de predilecţie al cercetărilor de fonetică din ultima vreme. Prin utilizarea mijloacelor moderne de cercetare, în primul rînd a electromiografiei, a fotografierii cu raze X şi a (electro)palatografiei, foneticienii au posibilitatea să verifice şi să completeze datele obţinute prin cercetările experimentale de fonetică acustică.

Electromiografia este întrebuinţată din ce în ce mai mult în determinarea parametrilor fiziologici ai vorbirii. Electrozii care înregistrează acţiunea fibrelor nervoase în timpul actului fonator permit o descriere mai amănunţită decît cea bazată pe înregistrarea mişcărilor buzelor, limbii, maxilarelor şi ale palatului moale (elemente ale articulaţiei accesibile observaţiei directe sau care pot fi studiate cu ajutorul tehnicilor mai simple). Dintre studiile în care este întrebuinţată această metodă menţionăm : Ilse Lehiste, Katherine Morton, M.A.A. Tatham, *An instrumental study of consonant gemination*, I, nr. 2, p. 131—148 ; Thomas Gay, Tatsujiro Ushijima, Hajime Hirose, *Effect of speaking rate of labial consonant-vowel articulation*, II, nr. 1, p. 47—63 ; R. McAllister, J. Lubker, J. Carlson, *An EMG study of some characteristics of the Swedish rounded vowels*, II, nr. 4, p. 267—278 ; Carol J. Riordan, *Electromyographic correlates of the phonological /y/—/u/ distinction in French*, IV, nr. 1, p. 1—16 ; Kerstin Hadding, Hajime Hirose, Katharine S. Harris, *Facial muscle activity in the production of Swedish vowels : an electromyographic study*, IV, nr. 3, p. 233—245.

O serie de lucrări folosesc ca metodă de cercetare fotografierea cu raze X a mişcărilor buzelor, limbii şi maxilarelor (utilizarea acestei metode permite fotografierea *numai din profil*; palatografia rămîne, cu toate posibilităţile reduse ale metodei, datorită fotografierii *numai din faţă* a suprafeţei de contact

dintre limbă şi palat, un procedeu util şi indispensabil). Fotografierea cu raze X este întrebuinţată în cercetările: Thomas Gay, *A. cinefluorographic study of vowel production*, II, nr. 4, p. 255—266; David P. Kuehn, Kenneth L. Moll, *A cineradiographic study of VC and CV articulatory velocities*, IV, nr. 4, p. 303—320.

În studiile *Computational processing of palatographic patterns* de O. Fujimura, I. F. Tatsumi, R. Kagaya, I, nr. 1, p. 47—54 şi *An electropalatographic investigation of coarticulation in VCV sequences* de Andrew Butcher şi Eckart Weiher, IV, nr. 1, p. 59—74 s-a folosit (electro)palatografia, mai precis un palat artificial în care sînt implantaţi electrozi.

Atît cercetările de fonetică articulatorie, cît şi cele de fonetică acustică pot utiliza, ca aparat electronic de vizualizare pe bandă de hîrtie, mingograful. Pe mingogramele utilizate de Mark Haggard, *Abreviation of consonants in English pre- and post-vocalic clusters*, I, nr. 1, p. 9—24, mingograful întregistrează simultan pe două trasee. Un traseu corespunde unui microfon de înaltă fidelitate plasat în faţa gurii, iar alt traseu unui microfon plasat în apropierea cartilajului tiroid. În cercetarea mai sus menţionată a lui Andrew Butcher şi Eckart Weiher, mingograful a fost cuplat cu palatul artificial, întregistrînd pe bandă fiecare contact al limbii cu palatul.

Cercetările de fonetică acustică publicate în paginile revistei interpretează datele obţinute cu ajutorul diferitelor aparate care înregistrează grafic vibraţia sonoră — sonagraful: Floyd W. Emanuel, Wendell F. Smith, *Pitch effects on vowel roughness and spectral noise*, II, nr. 3, p. 247—253; Michael J. Mikoš, *Intonation of questions in Polish*, IV, nr. 3, p. 247—253; oscilograful: F. J. Koopmans-van Beinum, *Comparative phonetic vowel analysis*, I, nr. 3, p. 249—261; mingograful, cuplat, de data aceasta, cu un ,,intensity meter" şi un ,,pitch meter": Niels Davidsen-Nielsen, *Syllabification in English words with medial* **sp**, **st**, **sk**, II, nr. 1, p. 15—45.

După cum se ştie, datele furnizate de analiza spectrografică sînt folosite pentru obţinerea de sunete, cuvinte şi fraze sintetice cu ajutorul sintetizoarelor de formanţi. Cu ajutorul sintezei cercetătorul trebuie să stabilească dacă toate domeniile de frecvenţă, toate zgomotele şi toate tranziţiile care apar pe sonagramă sînt la fel de importante pentru identificarea tipului fonetic perceput. În majoritatea lucrărilor în care se folosesc sunete sintetizate, testele de percepţie reprezintă principala metodă de verificare şi analiză a datelor obţinute prin sinteză. Cercetările de acest gen pot fi încadrate în categoria studiilor de fonetică auditivă: Arthur S. Abramson, Leigh Lisker, *Voice-timing perception in Spanish word-initial stops*, I, nr. 1, p. 1—8; S. Nooteboom, *The perceptual reality of some prosodic duration*, I, nr. 1, p. 25—45; Ilse Lehiste, *Influence of fundamental frequency pattern on the perception of duration*, IV, nr. 2, p. 113—117.

Cîteva contribuţii aparţin domeniului foneticii aplicate, fiind consacrate unor probleme ca învăţarea limbii şi vorbirii de către cei handicapaţi, mai exact de către surdo-muţi: Randall B. Monson, *The production of English stop consonants in the speech of deaf children*, IV, nr. 1, p. 29—41; Howard B. Rothman, *A spectrographic investigation of consonant-vowel transition in the speech of deaf adult*, IV, nr. 2, p. 129—136.

Prin cercetările publicate, ,,Journal of Phonetics" face cunoscute celor interesaţi atît numeroase date privitoare la structura acustică a sunetelor şi la modul cum sînt ele produse şi percepute, cît şi cele mai noi tehnici şi metode de cercetare din domeniul foneticii.

ANCA ULIVI

Revista Española de Lingüística, año VI, fasc. 1, Madrid, 1976, 251 p.

Sumarul acestei prestigioase publicaţii bianuale a Societăţii Spaniole de Lingvistică — publicaţie condusă de F. R. Adrados şi al cărei colegiu de redacţie cuprinde numele majorităţii lingviştilor spanioli actuali de renume european — conţine şapte studii (însoţite de rezumate în limba engleză), o serie

de articole cu caracter informativ și mai multe recenzii la lucrări de specialitate recent apărute.

Studiul cu care se deschide volumul aparține lui F. R. Adrados și este de lingvistică generală, purtînd titlul *Reflecții despre semantică, sintaxă și structură profundă* (p. 1–25). Autorul prezintă cu ochi critic pătrunzător stadiul actual la care s-a ajuns în definirea acestor trei concepte, dintre care primul mai cu seamă este atît de controversat, și care sînt privite, în general, ca trei entități distincte, cu existență autonomă. Or, teza pe care încearcă să o susțină F. R. Adrados este aceea a interdependenței dintre sintaxă și semantică – („Sintaxa filtrează Semantica, admite lexicul compatibil cu un anume tip de frază, iar Semantica filtrează Sintaxa, admițînd sau respingînd elemente ale acesteia. Nu există Semantică în afara Sintaxei în sens larg, și nu există Sintaxă în afara Semanticii : anumite scheme nu se pot trasa decît atunci cînd se știe că existența lor e determinată de îndeplinirea anumitor condiții semantice" – p. 21) –, subliniind faptul că disocierea acestor două concepte și subordonarea lor față de structura profundă urmărește doar un scop expozitiv-metodologic, care corespunde unei scheme mentale abstracte și nu unei realități lingvistice obiective.

Autorul articolului atrage cu severitate atenția asupra pericolului unor simplificări excesive în acest domeniu, arătînd că „prin considerarea sistemelor unei limbi ca derivate dintr-un sistem logic universal s-a pierdut din vedere ceea ce este esențial în limbă și s-au făcut pași înapoi, să nu ne sfiim de a o spune, față de cuceririle ramurii principale a lingvisticii tradiționale" (p. 13).

Articolul următor, al lui Miguel Siguàn, intitulat *Bilingvism și sociologie* (p. 27–88), este o amplă sinteză asupra întregii problematici ridicate de acest aspect al socio-lingvisticii care formează tot mai mult obiectul unor cercetări actuale. Autorul începe prin a distinge bilingvismul ca fenomen individual de bilingvismul ca fenomen colectiv, de natură socială, și prin a opera delimitările de rigoare între acest ultim concept și cel de diglosie. După ce analizează principalele cauze ale bilingvismului – și anume : expansiunea și unificarea politică, mișcările migratoare și contactele internaționale – autorul studiază dinamica bilingvismului colectiv privit cu un conflict social și factorii diferențiatori de diverse naturi : sociali, politici, culturali, lingvistici etc.

Un interesant capitol al studiului este dedicat politicii lingvistice, după care autorul, bazîndu-se pe datele unei anchete efectuate printre locuitorii orașului Barcelona, capitala Cataloniei bilingve, prezintă (în cap. VII) *Descrierea și analiza unei situații bilingve*, scopul ultim al acestui articol fiind, cum mărturisește chiar autorul, acela de a oferi un model de tehnică de cercetare menit să sporească rigoarea studiilor ce se efectuează în prezent în acest domeniu.

Articolul următor, tot cu caracter general, este semnat de Julia Mendoza și tratează *Organizarea deixisului la pronumele demonstrative ale indo-europenei* (p. 89–111), după care începe seria articolelor de lingvistică spaniolă propriu-zisă, elaborate pe baze metodologice moderne, așa cum cere profilul acestei publicații, cea mai „inovatoare", sub acest aspect, dintre toate revistele de lingvistică publicate în momentul de față în Spania.

Semnalăm, din această a doua categorie de studii, *Deixisul anaforic la articolul spaniol. Comparație între texte de poezie și de limbă vorbită* (p. 113–131), de Fernando Rodriguez-Izquierdo y Gavala, *Opoziții lingvistice și structură fonologică* (p. 133–143), de Miguel Angel de Pineda Pérez, *Modelarea cîmpului semantic al verbelor de mișcare* (p. 145–165), de Montserrat Meya și *În jurul lui „se" impersonal* (p. 167–180) de Angle Mlanteca Alonso-Cortés.

Dacă primele trei studii citate sînt elaborate pe baza metodei structuraliste – ocupîndu-se, respectiv, de o problemă de morfologie, de una de fonologie și de una de semantică structurală –, ultimul, care tratează o chestiune de sintaxă, este elaborat pe baze generativ-transformaționale, reluînd în dezbatere cunoscuta problemă a gramaticalității sau agramaticalității perechii de

fraze: *se vende (los) pisos – se venden (los) pisos*. Articolul îşi propune să arate – cu o remarcabilă rigoare o demonstraţiei – că analiza acestor fraze realizată pînă în prezent de gramatica transformaţională este inadecvată, şi să ofere o soluţie originală de generare a lor pornind de la aceeaşi structură subiacentă, pe baza acceptării ideii existenţei unei diateze semipasive în limba spaniolă.

Dintre articolele cu caracter informativ, evidenţiem pe cel al lui Raimundo Ezquerra, *O nouă anchetă asupra spaniolei vorbite*, care se înscrie pe linia unor mai vechi preocupări ale autorului de a studia comparativ principalele dicţionare spaniole de frecvenţă, elaborate pe bază de anchetă lingvistică. Lucrarea în jurul căreia se centrează consideraţiile autorului în articolul la care ne referim acum este Luis Márquez Villegas, *Vocabulario del español hablado*, Madrid, 1975.

De asemenea, merită menţionată, pentru utilitatea ei indiscutabilă, prezentarea – semnată de Ignacio Bosque – a celor mai recente teze de doctorat susţinute în SUA cu teme privitoare la gramatica transformaţională a limbii spaniole, ca şi publicarea rezumatelor comunicărilor prezentate de participanţii la al V-lea Simpozion al Societăţii Spaniole de Lingvistică (decembrie 1975) cu tema *Varietăţi spaţiale şi sociale ale limbilor*.

DOMNIŢA DUMITRESCU

De la *Societatea de studii clasice*

În anul școlar 1976—1977 s-au ținut următoarele comunicări de lingvistică, filologie și discipline conexe.

La București: I. Fischer, *O problemă de fonologie diacronică latină* (noiembrie 1976), N. I. Niculiță, *Precizări în legătură cu interpretarea unor particularități sintactice latine*, I. Fischer, *Două ipoteze etimologice* (mai 1977). La Cluj-Napoca: D. Protase, *Romanizarea în Dacia* (ianuarie 1977). La Iași: I. Naghiu, *Învățați români și scrierile lor în limba latină* (aprilie 1977), N. Baran, *Expresia literară a timpului la unii scriitori latini* (mai 1977). La Constanța: R. Vulpe, *Continuitatea romană la Dunărea de Jos*; în cadrul simpozionului organizat cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la moartea lui Vasile Pârvan (25 iunie 1977), Petre Diaconu a vorbit despre *Formarea poporului român în concepția lui Vasile Pârvan*. La Craiova: Victoria Arjoca, *Noi metode și procedee active în predarea limbii latine* (octombrie 1976), Ileana Teică, *Unele probleme de onomastică* (noiembrie 1976), Em. Burețea, *Unele probleme ale formării cuvintelor în toponimie* (martie 1977), D. M. Pippidi, *Artele poetice în Antichitate* (mai 1977), Lucia Wald, *Raportul dintre* signum *și* denotatum *la Augustin* (iunie 1977). La Brașov: L. Andrei, *Continuitatea poporului român în lumina izvoarelor lingvistice și arheologice* (decembrie 1976), E. Dobroiu, *Probleme de gramatică istorică în reconstituirea textelor latine* (aprilie 1977).

În 2 iunie 1977, Societatea a organizat, împreună cu Societatea română de lingvistică și cu sprijinul Uniunii sindicatelor din învățămînt, știință și cultură, o consfătuire privind problemele romanizării Daciei (vezi p. 106 și urm.).

De la *Societatea română de lingvistică*

În ședința din 27 octombrie 1976, A. Rosetti a supus discuției *O chestiune de metodă*, arătînd condițiile pe care trebuie să le îndeplinească cercetarea etimologică a toponimelor.

Comunicarea prezentată în 24 noiembrie 1976, *Notes on Romanian Fast-Speech* (textul integral în RRL—CLTA XIV (1977), nr. 1), a avut ca autor pe Blair Rudes, de la Universitatea statului New York/ Buffalo, în prezent lector la Universitatea din București.

The study of fast-speech, i.e. casual or rapid speech, has been until very recently ignored by linguistic theorists. Various models of language which propose to handle fast-speech data have been put forth within the past few years, and in this paper one of these models, that proposed in Rudes [1976], *Lexical representation and variable rules in natural generative phonology*, in *Glossa* (10) 1, is examined with respect to its ability to handle the kinds of linguistic phenomena which occur in Romanian fastspeech. In this work, particular attention is paid to the characteristics of the phonology of Romanian fast-speech utterances. Also, a number of criticisms which have been leveled against this model are examined and shown to be incorrect.

Examinînd diferite definiții ale idiolectului, V. Rusu, în comunicarea *Noțiunea de idiolect* (22 decembrie 1976), a adus în discuție o serie de elemente degajate din analiza materialului dialectal în perspectiva dialectologiei tradiționale, a geografiei lingvistice și a sociolingvisticii.

În şedinţa din 26 ianuarie 1977, Costin Bratu a prezentat *Observaţii privind dialogul în vorbirea populară* (versiunea engleză în RRL XXII (1977), nr. 3). Autorul consideră ca unitate minimală în structura tematică a unui text *tematemul*, precizînd raporturile acestuia cu *replica* şi *schimbul de replici*, precum şi cu *enunţul*. După enumerarea şi definirea claselor de *tentateme*, s-au împărţit secvenţele de reluare după două criterii : *motivaţia* lor şi *relaţiile formale* dintre secvenţele de reluare şi secvenţele reluate.

Şedinţa din 23 februarie 1977 a avut un caracter comemorativ : personalitatea lui Tache Papahagi, decedat cu puţine zile în urmă, a fost evocată de Matilda Caragiu-Marioţeanu, N. Saramandu, A. Fochi, P. Petrescu şi V. Rusu (din punctul de vedere al contribuţiilor aduse de T. Papahagi în domeniul dialectologiei dacoromâne, al dialectologiei aromâne, al folclorului şi al etnologiei şi, respectiv, din punctul de vedere al activităţii sale didactice).

Cele mai vechi atestări ale cuvintelor autohtone din limba română au constituit tema comunicării susţinute de Gh. Mihăilă în şedinţa din 30 martie 1977. Autorul prezintă 29 de cuvinte autohtone şi 8 derivate ale unora din ele după cele mai vechi atestări, în documente şi texte medievale, mai ales latino- şi slavo-române, însoţite de precizări etimologice : *ţapu* (sec. X), *belaur*/ *bălaur* (1337—1340), *brad-el* (1348), *brîndză* (1356—1381), *strungă* (1401), *jumetate* (1403), *mîndzat* (1435), *cio[a]rră* (1442), *mîndz* (1443), *mal* (1445) ş.a.

Maria Manoliu-Manea, în *Trei ipostaze ale definitului* (27 aprilie 1977) a pornit de la distincţiile stabilite în cadrul gramaticii tradiţionale şi al logicii simbolice privind zona „definirii" (a „identificării"), pentru a propune introducerea următoarelor trăsături semantico-sintactice în matricea determinantului numelui : [±Definit] ca expresie a unicităţii, [±Delimitare implicită] (*cine* vs. *care*), [±Specificitate] (ca simbol al descrierii definite referenţiale).

Mariana Tuţescu a expus, în şedinţa din 26 mai 1977, cîteva propuneri *Pentru o definire a presupoziţiei* (versiunea în limba franceză în RRL XXII (1977), nr. 3). O definire a presupoziţiei, invariant abstract al numeroaselor „cazuri de presupoziţii", mulţime de „paradigme ale acestui fenomen" (D. Cooper, 1974), trebuie să ţină seama de trei categorii majore : 1) condiţia valorii de adevăr, care conduce la stabilirea opoziţiei implicaţie/presupoziţie; 2) testele negaţiei, interogaţiei, ordinului, emfazei, inserţiei altor constituenţi (*enchaînement*) care acţionează asupra aserţiunii, lăsînd neschimbate presupoziţiile ; 3) condiţia realizării actelor de limbaj, a „succesului" acestora. Se ajunge astfel la o triplă distincţie : propoziţie/frază/enunţare. Dacă există o teorie a presupoziţiei, aceasta trebuie să conducă la o analiză a enunţului, produs al mecanismului enunţării.

Consfătuirea cu tema „Romanizarea Daciei, problemă lingvistică şi arheologică"

(Bucureşti, 2 iunie 1977)

Consfătuirea, organizată de Societatea română de lingvistică şi de Societatea de studii clasice, cu sprijinul Uniunii sindicatelor din învăţămînt, ştiinţă şi cultură, îşi propunea să dezbată, pe baza materialului de fapte şi a interpretărilor de care dispun lingviştii şi arheologii, problemele specifice ale romanizării Daciei, dar mai cu seamă posibilităţile de colaborare a celor două discipline şi de confruntare a rezultatelor obţinute separat. Pentru a se încerca definirea specificului romanizării Daciei s-a fixat în prealabil o tematică orientativă : (1) *Posibilitatea existenţei unor elemente de romanizare înaintea cuceririi Daciei*, (2) *Procesul romanizării după retragerea administraţiei romane*, (3) *Romanizarea teritoriilor din afara provinciei Dacia*, (4) *Romanitatea dobrogeană şi rolul ei în romanizarea teritoriilor nord-dunărene.*

Ca puncte de plecare și de ordonare a dezbaterilor s-au prezentat șase scurte referate liminare. Autorul acestor rînduri a încercat definirea lingvistică a romanizării și a schițat cauzele extralingvistice ale persistenței și extinderii romanizării după abandonarea provinciei; de asemenea, a arătat că, teoretic cel puțin, există posibilitatea pătrunderii latinei în Dacia, ca limbă de civilizație, înaintea cuceririi militare romane (prin comerț, prin utilizarea „tehnicienilor" romani și datorită receptivității unei populații în situație de diviziune tribală — și, fără îndoială, lingvistică — față de o limbă unitară, aureolată de un mare prestigiu cultural). Rezultatul romanizării este folosirea în provincie a unei limbi latine unitare și „corecte" (din punctul de vedere al normelor latinei vulgare), ale cărei principale trăsături au fost conservate de limba română. După părăsirea Daciei, menținerea legăturilor cu Imperiul a asigurat atît persistența influenței unificatoare a normelor, cît și difuzarea limbii latine.

În referatul său *(Definirea romanizării)*, arheologul și istoricul Hadrian Daicoviciu (Cluj-Napoca) a susținut că romanizarea este un fapt pur lingvistic și că nu se poate vorbi de romanizare decît în cazul învățării limbii latine de către majoritatea populației dace, ceea ce nu se putea întîmpla înaintea cuceririi romane.

Referatul lui Al. Niculescu (prezentat de Florica Dimitrescu), *Aspecte sociolingvistice ale romanizării*, scoate în evidență rolul jucat de comercianții, de meseriașii și chiar de agricultorii romani în răspîndirea latinei în Dacia preromană; așezările rustice romane dovedesc profunzimea și difuziunea romanizării, iar existența sistemului de drumuri demonstrează căile de pătrundere a vieții romane în provincie; discută apoi rolul școlii și al armatei în acest proces. În privința statutului „sociocultural" al latinei din Dacia, autorul consideră că e vorba de o limbă cu legături destul de puțin intense cu cultura școlară, predominant fiind caracterul ei colocvial.

D. Protase (Cluj-Napoca), *Romanizarea Daciei în mediul rural și în zonele limitrofe*, trece în revistă dovezile arheologice și epigrafice ale intensității romanizării, stabilește proporția dintre coloniști și populația autohtonă și ponderea romanizării în raport cu ariile geografice. Factorul esențial al romanizării rurale era administrația, armata nefiind așezată decît în orașe și în regiunile fortificate de graniță.

Referatul prezentat de N. Gostar (Iași) a avut ca obiect trecerea în revistă a posibilităților de romanizare a Moldovei; autorul ia în discuție toate dovezile de care dispunem: legături comerciale, garnizoane romane în sud, comunități creștine, așezări de foști prizonieri, transhumanță. Concluzia este totuși negativă: în timpul stăpînirii romane în Dacia, zona de la est de Carpați n-a fost romanizată (cu excepția unui teritoriu restrîns, pe malul nordic al Dunării).

Vorbind despre *Romanitatea dobrogeană*, Emilia Doruțiu-Boilă atrage atenția asupra foarte îndelungatei stăpîniri romane (abandonarea provinciei a devenit definitivă în sec. VII) și a intensității romanizării, atît urbane, cît și rurale; subliniază de asemenea dezvoltarea culturală deosebită a provinciei și importanța asimilării juridice cu restul Imperiului. Schițează, în sfîrșit, istoria capetelor de pod militare nord-dunărene și rolul pe care acestea l-au putut juca în difuzarea romanizării.

Ultimul referent, H. Mihăescu *(Latina daco-moesiană în cadrul latinității sud-est europene)*, prezintă, din punctul de vedere al genealogiei lingvistice, raporturile dintre latina care stă la baza românei, pe de o parte, și graiurile din care au provenit dalmata, istriota, presupusa limbă romanică din Panonia, elementele latine din albaneză.

În dezbaterea care a urmat după referate s-au adus în discuție probleme, soluții și interpretări noi, rezultînd de cele mai multe ori, cum era și în intenția organizatorilor, din experiența și din cercetările proprii ale participanților.

Pentru C. Preda, noțiunea de romanizare trebuie extinsă și la viața materială; de aceea dovezile arheologice pot fi utilizate în demonstrarea romanizării unei regiuni. Or, unitatea culturală, reflectată în vestigiile arheologice, a întregii regiuni demonstrează romanizarea daco-

geţilor (mai bine spus decît a Daciei); procesul începe încă sub Burebista şi se desăvîrşeşte în secolele IV–VI.

Eugenia Zaharia stabileşte relaţii între istoria socială a teritoriului dacic şi restul Imperiului: criza urbană nu e un fenomen local, iar obştiile săteşti sînt răspîndite în întreg imperiul oriental, sînt deci de origine romană.

Gh. Ivănescu (Iaşi) se ocupă de aria geografică a romanizării şi încearcă să definească tipul dialectal al latinei din regiunea în discuţie: latina vorbită aici ar fi de tip umbrian, cu influenţe ale acestei din urmă limbi.

Florica Dimitrescu atrage atenţia asupra categoriilor semantice latine mai puţin discutate fiind este vorba de a se defini latina din Dacia, în primul rînd terminologia culturală.

Silviu Sanie (Iaşi) se ocupă de romanizarea sudului Moldovei aşa cum rezultă din aşezarea de la Barboşi şi scoate în evidenţă răspîndirea creştinismului (ca şi a religiei mitriace) în provincie.

I. Piso (Cluj-Napoca) se opreşte asupra faptului că romanizarea Daciei, atît de intensă şi de difuzată, se datorează interesului populaţiei de a se integra civilizaţiei romane; procesul romanizării trebuie studiat în cadrul unui ansamblu de probleme ale Daciei romane (onomastică, istorie politică, administraţie, religie etc.) şi, de asemenea, în ansamblul oferit de Imperiul roman. Se întreabă apoi cum se poate explica unitatea limbii române faţă de diversitatea dialectală a celorlalte limbii romanice.

Eugen Cizek regretă că n-au fost atrase în discuţie sursele literare.

Iorgu Iordan, după ce se arată de acord cu sobrietatea ţinutei ştiinţifice a dezbaterilor, subliniază importanţa romanităţii sud-dunărene; diferenţa de romanizare dintre sate şi oraşe se explică prin felul de viaţă deosebit al celor două tipuri de colectivităţi. Majoritatea populaţiei autohtone romanizate fiind compusă din păstori, părăsirea provinciei n-a putut însemna o rupere a contactului cu sudul Dunării.

Maria Iliescu (Craiova) nu consideră că simplificările analogice discutate de referatul lui Al. Niculescu pot fi aduse în sprijinul caracterului incult al limbii; de altfel, latina din ţinuturile dunărene era una şi aceeaşi cu cea din restul Imperiului; nu trebuie să se vorbească de caracterul ei rustic iniţial: această trăsătură a fost dobîndită, după toate probabilităţile, ulterior.

M. Homorodean (Cluj-Napoca) se opreşte asupra elementelor autohtone păstrate în toponimie şi în anumite sfere semantice şi propune studierea comparativă a elementului autohton al tuturor limbilor romanice; un astfel de studiu ar aduce lumini asupra felului de viaţă a populaţiilor romanizate.

I.G. Coman se ocupă de aspectul cultural al romanităţii dobrogene şi scoate în evidenţă importanţa provinciei în ansamblul lumii romane, mai ales în epoca creştină, cînd Dobrogea a dat Imperiului o seamă de scriitori importanţi (Ioannes Cassianus, Dionysius Exiguus, Auxentius). Nu există nici o îndoială în privinţa caracterului roman al creştinismului din Dacia.

I. Barnea subliniază rolul jucat în consolidarea romanizării nordului Dunării de acţiunile lui Diocleţian şi Constantin în vederea refacerii *limes*-ului danubian. Capetele de pod întemeiate sau menţinute de Constantin au întărit romanitatea dacică şi au permis răspîndirea creştinismului.

E. Dobroiu arată că civilizaţia rurală dacică folosea lemnul ca material principal de construcţie, ceea ce explică absenţa unor documente epigrafice şi arheologice pe teritoriul rural. Semnalează apoi cîteva caractere ,,balcanice'' ale latinei din Dacia (viitorul cu *uolo*).

Vl. Iliescu e de părere că romanizarea este în primul rînd o problemă istorică; de aceea trebuie rezolvată cu precădere cu ajutorul izvoarelor propriu-zis istorice (documentele literare).

Al. Graur, răspunzînd lui I. Piso, arată că unitatea limbii române se explică prin contactul permanent dintre populaţia întregii ţări; în occident diviziunea dialectală este rezultatul fărîmiţării feudale.

R. Vulpe explică, printre altele, intensitatea romanizării și extinderea ei prin factori de ordin strategic și geografic.

Înainte de încheierea dezbaterilor, referenții au luat din nou cuvîntul, aducînd precizări și argumente suplimentare pentru sprijinirea punctelor de vedere exprimate.

În sfîrșit, semnatarul acestei cronici a încercat să grupeze punctele asupra cărora s-a căzut de acord și problemele care urmează a fi încă dezbătute spre a se găsi metodele cele mai potrivite pentru contactele indispensabile dintre științele istorice și cele filologice. Dacă romanizarea este în primul rînd o noțiune lingvistică, persistența sau schimbarea unor tipuri de civilizație materială permite urmărirea condițiilor externe, luminînd istoria unei anumite populații, purtătoare a unei limbi anumite. Pentru orice nouă încercare de sinteză este de aceea necesară atragerea în discuție a descoperirilor arheologice recente ; de la elaborarea acestor sinteze nu trebuie să lipsească aportul lingviștilor. A reieșit de asemenea clar că fenomenul romanizării Daciei nu poate fi abordat în mod corect decît într-un cadru mult mai larg, oferit de întregul Imperiu roman. În privința temelor supuse dezbaterii s-au schițat unele răspunsuri : despre o romanizare propriu-zisă înaintea cuceririi Daciei nu poate fi vorba decît, bine înțeles, în sudul Dunării ; în nord este plauzibilă folosirea latinei de către păturile conducătoare, poate și de către cancelariile regale dacice. După retragerea administrației romane, romanizarea a continuat, datorită atît ireversibilității de principiu a fenomenului, cît și contactului persistent cu regiunile sud-dunărene. Oricum, scăderea numerică a populației urbane, absența aproape totală a inscripțiilor dovedesc că viața culturală romană devenise mult mai puțin intensă ; nu se poate demonstra însă un caracter rustic primordial al latinei din provincie. Pentru romanizarea teritoriilor din afara provinciei, dovezile arheologice sînt fragmentare, fiind mai intense în sudul Moldovei (așezarea de la Barboși), dar iradierea romanității dobrogene prin schimburi comerciale, așezări militare etc. a fost importantă. Printre agenții romanizării de după retragerea aureliană și în afara provinciei trebuie amintit creștinismul ; e deosebit de semnificativ faptul (rezultat dintr-o investigație provizorie) că terminologia creștină din vechea slavă pare să provină din latina dunăreană (cuvintele pătrunse în slavă sînt păstrate prin moștenire directă din latină în română). Pornind de la propunerile unor participanți la dezbatere, vorbitorul se face ecoul dorinței de a se continua discuțiile începute, în cadrul care va fi considerat cel mai adecvat, eventual prin consfătuiri ale unor grupe de lucru restrînse.

Se poate considera, în încheiere, că reuniunea din 2 iunie a constituit un succes, cel puțin prin faptul că a reprezentat primul contact organizat dintre lingviști și istorici.

Decembrie 1977

I. Fischer

Facultatea de limbi romanice, clasice și orientale
București, Edgar Quinet 5—7

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R. S. România se vor adresa la: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P. O. BOX 136—137—telex 11226, Bucureşti, str. 13 Decembrie, nr. 3.

Toute commande de l'etranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. BOX 136—137—telex 11226, Bucureşti, str. 13 Decembrie, nr. 3.

ALBANIE, **Drejtoria Quendrore e Pershpjes Dhe Propagandimit Te Librit**, Tirane;

RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport**, Volkseigener Aussenhandel Betrieb der D.D.R., Leninstrasse 16, 701 Leipzig,;

RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, **Kubon Sagner**, Postfach 68—8, München 34; **Otto Harrassowitz Buchhandlung**,Taunusstr. 5, Wiesbaden;

BERLIN, **Wasmuth Buchhandlung**, Hardenbergstr. 9a—Berlin West;

AUTRICHE, **Globus Buchvetrieb**, Höchstädtplatz 3, 1201 Viena;

BELGIQUE, **Du Monde Entier**, 162 rue du Midi, Bruxelles ; **Vander Editeur**, 10 Munstraat, Louvai ; **Maison des langues vivantes**, 9 rue de Pierres—Bruxelles;

BRÉSIL, **Livraria Brasiliense**, Barao de Itapetininga 93—99, Sao Paolo ; **Livraria Leonardo da Vinci**, Av. Rio Branco 185, Loja 2, Rio de Janeiro;

BULGARIE, **Hemus**, Sofia, 6 Rousky Blvd ;

CANADA, **International Book Ldt.**, 171 Slater Strud—Ottawa ; **Les Presses de l'Université Laval**, C.P. 2447—Québec 2 ;

CHINE, **China National Publications Import Corporation**, P.O.B. 88, Peking;

GRÈCE, **Akadimos — Editions Jean Yannikos**, 57 rue Akadimias — Athènes ; **John Mihalpoulos Son**, 75 Hermon Street—Thessaloniki, P.O. Box 73 ;

RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE POPULAIRE DE COREÉ, **Chulpanmul**, Phenian ;

CUBA, **Instituto Cubano del Libro**, Direccion de Comercio Internacional O'Reilly, No. 407, La Habana;

DANEMARK, **Munksgaard**, Nörregade 6 — DK., 1165 Copenhagen ; **Akademisk Boghandel**, Universitetsparken — Aarhus ;

ESPAGNE, **Miesner Libreros**, Jose Ortega y Gasset 14, Madrid ; **Librerie Herder**, Calle Balmes 26, Barcelona ;

ÉTATS-UNIS D'AMÉRIQUE, **Fam Book Service**, 69 Fifth Avenue, New York, N.Y. 10003 ; **Stechert Mac Millan**, 7250 Westfield Ave., Pennsauken, NY 08110 ;

FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa**, Helsinki, Keskuskatu 1 ; **Suomalainen Kirjakauppa**, Helsinki 10 ;

FRANCE, **Libraririe du Globe**, 2 rue de Buci, Paris 6-e; **Librairie Hachette**, 58 rue Jean Bleuzen, 92—70, Vanves ; **Messageries du libre import**, 116 rue du Bec, Paris 7-e;

GRANDE-BRETAGNE, **Romanian Book Centre Ltd.**, 78 Speldhunst Road, Tunbridge Weslls, Kent ; **Central Books Ltd.**, 37 Graysl nn Road, London W.C.1 ; **Parker Son Ltd.**, 71 72 Walton Street, Oxford ;

HONGRIE, **Kultura**, Fö utca 32, Budapest 1 ;

ISRAEL, **Haiflepac Ltd.**, 11 Arlovoros St., Haifa ; **Lepac Ldt.**, 15 Tambam St., Tel-Aviv;

ITALIE, **So. Co. Lib. Ri.**, Piazza Margana 33, Roma ; **Librerie Commissionarie Sansoni**, Via Lamarmora 45, Firenze ; **Librerie Riccardo Zannoni**, Corso Garibaldi 4, Padova;

JAPON, **Maurezn Co. Ltd.**, 6 Tori Nichome Nihonbashi, Tokyo 103 ; **Nauka Ltd.**, 2—30—19 Minami — Ikebukuro, Toshima-ku Tokyo 171 ;

MONGOLIE, **Mongolgosknigotorog**, Ulan Bator ;

NORVÈGE, **Johan Grund Tanum**, Karl Johansht. 43, Oslo ;

PAYS-BAS, **Pegasus Import**, Leidsestraat 25, Amsterdam ; **Martinus Mijhoff N. V.**, Lange Voorhout 9—11, Haga ;

POLOGNE, **Ars Polona-Ruch**, Krakowskie Przedmiescie 7, Warszawa;

PORTUGAL, **Libreria Bucholz**, Avenida Livertade, Lisboa ;

SUÈDE, **Almqvist Wiskell**, Gamla Brogatan 26, Stockholm ; **Lundequistka Bokhandeln**, P.O. Box 610, Uppsala ;

SUISSE, **Librairie Rousseau**, Rue J. J. Rousseau 36, Genève ; **Herbert Lang Cie. A. A..**, Münzgraben 2, Bern 7 ; **Librairie Payot**, 10 rue Centrale 1003, Lausanne ;

TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia**, Ve Smeckach 30, Praha 1 ; **Slovart**, Gotewaldogo nam., 47, Bratislava ;

U.R.S.S., **V O Mezdunarodnaya Kniga**, Moskva G. 200 ;

RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba**, 32 Hai Ba Trung Hanoi ;

YOUGOSLAVIE, **Forum**, Novi Sad V, Misica 1 ; **Jugoslovenska Knija**, Trg. Republike 5 VIII, Beograd.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1977 (XXVIII)

I.P.I. c. 7670

Lei 20

2 STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE • XXIX • 1978

Studii şi cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

SCL

POETICĂ

XXIX
2
martie-aprilie
1978

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa comitetului de redacție : Adresse du comité de rédaction :

79515 București 1, Spiru Haret 12, tel. 33.34.40. și 33.00.40., int. 265

Colaboratorii sînt rugați să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărțile și extrasele pentru recenzii, ca și publicațiile pentru schimb se primesc la aceeași adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications pour échange seront envoyés à la même adresse.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Calea Victoriei, nr. 125, sectorul I, 71021 București

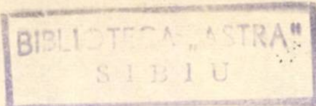

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

BUCUREȘTI 7
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

2—XXIX—1978
martie—aprilie

POETICĂ

SUMAR

SCL, an XXIX, nr. 2, p. 113–244, București, 1978.

I. COTEANU

IPOTEZE PENTRU O SINTAXĂ A TEXTULUI

1. Definirea textului. Prin t e x t se denumesc adesea lucruri mai mult ori mai puţin diferite[1].Spre a evita confuziile, precizăm de la început că, în cele ce urmează, înţelegem prin acest termen o secvenţă limitată de fraze. Secvenţa implică bineînţeles existenţa unor legături sau concatenări între elementele ei. Prin urmare, orice înşirare de fraze legate unele cu altele va fi numită text. Aceasta reprezintă, după părerea noastră, realitatea concretă a textului sau, cu alte cuvinte, calitatea lui de obiect care poate să fie supus analizei.

1.1. Fraza. Fraza se defineşte în condiţiile gramaticii limbii române după formula: $F = P_1 + P_2 + P_3 + \ldots P_n$, în care P_n = propoziţie. Pentru a simplifica expunerea de faţă, admitem însă şi egalitatea $F = P$. În scris, fraza este delimitată prin puncte, semne ortografice care corespund în general cu pauzele. Ea este deci succesiunea de elemente verbale cu cel puţin un predicat spus sau gîndit plasată între două pauze: $\# F \#$, dacă acestea pot să fie înlocuite prin puncte într-o suită de semne grafice.

1.2. Limitele textului. În principiu, lungimea minimă a unui text ar putea să fie egală numai cu o frază constituită dintr-o singură propoziţie. Lungimea maximă a lui este însă mult mai greu de determinat, deşi o limită trebuie să existe.

Sfîrşitul textului este hotărît fără îndoială de autorul acestuia, dar înlănţuirea de fraze care precede îngustează enorm cîmpul semantic de alegere a unui sfîrşit care depinde astfel de ceea ce s-a spus mai înainte. El depinde totodată şi de natura şi calitatea textului, adică de faptul dacă se descrie sau se povesteşte ceva, dacă descrierea este a unui obiect complicat sau simplu, dacă ea are în vedere un public de specialişti sau nu etc. În acest caz, sfîrşitul textului este determinat pe de o parte de cunoştinţele celui care prezintă obiectul, iar pe de altă parte de nivelul la care se află auditoriul ori cititorii lui.

Putem admite că şi în textul narativ sfîrşitul este impus de „obiect", dacă numim obiect şi un eveniment sau o suită de evenimente legate între ele pentru că s-au desfăşurat într-un anumit timp sau pentru că privesc o persoană ori un grup de persoane, eventual o întîmplare din viaţa lor etc. Obiectul textului coincide atunci cu un nucleu de referinţe, căruia îi dăm numele de **nucleu referenţial**.

Capacitatea emiţătorului de a construi un text, constrîngerea produsă de acumularea de fraze, nucleul referenţial şi receptorul sînt factori care, prin colaborarea lor, decid asupra sfîrşitului unui text. Fiecare are greutatea lui şi fiecare ar merita o analiză, dar deocamdată interesează numai aspectul general al chestiunii. El este suficient pentru a vedea felul în care sintaxa şi semantica sînt capabile să indice că un text s-a terminat.

Latura semantică are şi singură această posibilitate prin introducerea între criteriile de determinare a sfîrşitului unui text a cantităţii de

[1] Vezi C. Vlad, *Contribuţii la studiul competenţei literare a textului* în CL XX (1975), nr. 2, p. 205–209, id., *Premise ale elaborării unei tipologii textuale,* în CL XXII (1977), nr. 1, p. 49–53, id., *Conceptul de text,* în CL XII (1977), nr. 2, p. 251–254.

informaţie, căci, în principiu, cantitatea de informaţie scade simţitor către finalul unei secvenţe de fraze în raport cu lungimea ei.

1.2.1. Perspectiva lecturii. Din perspectiva lecturii, orice text este obligatoriu linear şi progresiv în direcţia expunerii materialului lingvistic. Înregistrarea la lectură este şi ea progresivă, în timp ce decodarea nu este în mod necesar la fel. Dacă luăm, de exemplu *Calul este alb. Florile cresc frumos la tine în grădină. Ţi-ai schimbat părerea?* etc., vedem că specificul fiecăruia dintre enunţurile de mai sus este pus în valoare din punct de vedere semantic de partea lui finală. *Calul este alb* nu apare într-adevăr drept ceea ce reprezintă decît după ce predicatul *alb* a fost raportat la *cal*. Mecanismul expunerii este progresiv atîta timp cît se aşteaptă predicatul după *este*, adică, în speţă : *calul este* . . . (+ predicat), dar regresiv după ce predicatul a fost exprimat, căci de-abia atunci se face echivalenţa care arată că, dintre predicatele posibile, a fost ales *alb*. Acelaşi lucru cu *Florile cresc frumos la tine în grădină. În grădină* este o circumstanţă care modifică în sensul precizării ceea ce s-a spus mai înainte în enunţ. Celălalt exemplu dovedeşte, de asemenea, că regresiunea este activă de fiecare dată cînd se produce o lectură.

Regresiunea, care nu este decît o conexiune inversă, nu se limitează însă la o frază. Ea priveşte adesea două sau mai multe fraze alăturate, cîteodată chiar elemente aflate cu mai multe fraze în urmă. De aceea, postulăm ipoteza că **un text se sfîrşeşte acolo unde nici o conexiune inversă nu mai este pretinsă de lectură** sau, cu alte cuvinte, că **textul se sfîrşeşte cînd conexiunea inversă nu mai aduce nici o informaţie importantă** (e de la sine înţeles că nu ne referim la conexiuni nebăgate în seamă asupra cărora se revine).

Postulatul anterior nu este atît de arbitrar cum ar putea să pară, în ciuda „finalului deschis" al multor opere literare, pentru că „finalul deschis" nu pretinde o întoarcere la text. Dacă el pretinde ceva, aceasta este o continuare, adică un **nou** text.

1.3. Text şi discurs. Textul nu este tot una cu discursul. Ultimul constituie un mecanism derivat din limbă şi guvernat de reguli particulare, cu un punct de plecare care se regăseşte într-un fel sau altul totdeauna în limbă. Cînd avem în vedere textul, ne referim aşadar la o realizare verbală construită cu ajutorul acestor reguli. Discursul este un ansamblu de reguli particulare sau particularizate, textul este o secvenţă de fraze. Cînd spunem, de exemplu, fără alte precizări : „acest text este un discurs", spunem de fapt că textul în chestiune urmează regulile cutărui sau cutărui discurs. Transformarea lui în text ţine de o gramatică aparte, pe care o nu discutăm aici.

În genere, există trei tipuri de texte care corespund cu trei tipuri fundamentale de discurs : descriptiv, narativ şi dramatic. Discursul dramatic nu priveşte numai piesele literare din genul literar respectiv, ci desemnează orice mecanism de comunicare prin dialog, chiar cînd acesta este disimulat în monolog, în vorbire interioară etc. Expunerea dramatică — textul de acest tip — este dominată de prezenţa concretă sau imaginară a unui interlocutor, deşi nu totdeauna uşor de identificat sau de caracterizat.

Discursul ca atare ar putea fi împărţit în aşa-numitele „stiluri" sau „vorbiri" : directă, indirectă, indirectă liberă, directă legată. Vorbirea directă caracterizează discursul dramatic, cea indirectă discursul narativ şi discursul descriptiv. Greutatea apare cînd în naraţiune, în descriere sau în genul dramatic, se folosesc fragmente construite după regulile unor discursuri din altă categorie.

Deosebirea propusă aici între discurs şi text creează avantajul metodologic de a nu amesteca ansamblul de reguli (discursul) cu forma lor particulară şi concretă care se manifestă în secvenţa de fraze. Acestui avantaj i se opun însă cel puţin două dezavantaje. Primul este faptul că un text concret, un roman, de exemplu, se înfăţişează de cel mai multe ori ca o succesiune de texte parţiale construite după regulile unuia sau altuia dintre discursurile menţionate. Al doilea constă în dificultatea de a stabili funcţia acestor texte parţiale. Fragmentele elaborate după alte reguli decît cele din discursul de bază au în raport cu acesta rolul de „loc de trecere" sau de întrerupere destinată asigurării unei întoarceri dacă nu sînt pur şi simplu episodice. Ele suferă o „distorsiune", subordonîndu-se discursului de bază şi, evident, textului ca înlănţuire, dar determinarea destinaţiei fiecăruia prezintă multe complicaţii.

Din cauză că fragmentele construite în discurs narativ, descriptiv sau dramatic cedează în principiu exigenţelor compoziţiei, este de aşteptat ca sintaxa textului să fie complicată şi subtilă, de vreme ce ea organizează textul ca unitate.

2. Constituenţii textului. Potrivit cu definiţia de la **0.1.**, constituentul sintactic fundamental al textului este fraza, căci ea reprezintă combinarea elementelor semantice care capătă un sens convenabil întregului. Dar, dacă obiectul textului coincide cu nucleul lui referenţial, e de la sine înţeles că pe lîngă acesta sînt necesare şi diverse **circumstanţe**, tocmai pentru că un text nu este tot una cu ce am numit **obiectul** lui, dar nici cu nucleul lui referenţial. Deci, spre a-l delimita ca unitate concretă, sînt necesare atît nucleul referenţial, cît şi circumstanţele. Nucleul referenţial acţionează ca o paradigmă, ca un cîmp semantic, ca un punct către care converg şi din care provin referenţii. Stabilitarea şi catalogarea lor dau imaginea nucleului referenţial, plasat într-o lume dată sau într-una imaginată (după caz) în text. Plasarea o indică însă circumstanţele : locul, timpul, persoana, acţiunea, situaţia etc.

Nucleul referenţial şi circumstanţele reprezintă constituenţii s e m a n t i c i ai textului. Legarea lor este sintaxa textului. De aici, prima regulă : textul este combinarea unui nucleu de referinţe cu circumstanţele alese pentru valorificarea lui.

Semantica circumstanţelor constituie, la rîndul ei, spaţiul înlăuntrul căruia se succed frazele textului, un spaţiu semantic în care referinţele şi referenţii sînt subordonaţi în mod necesar nucleului referenţial. Gramatica textului este deci însăşi sintaxa lui, care, ca obiect de analiză, concretizează totodată regulile unui discurs fundamental.

În condiţiile propuse aici, frazele şi înlănţuirea lor în text sînt unicele purtătoare ale nucleului referenţial şi circumstanţelor din text. Celelalte elemente care precizează lucrurile din afară, contextul, deşi foarte utile, nu sînt luate acum în discuţie, ceea ce nu înseamnă decît că, restrîngînd

astfel cercetarea, avem în vedere o latură a ei, fără a contesta importanța altor laturi.

Fraza este deci tratată în continuare în funcție de text, iar analiza se situează la nivelul relațiilor dintre fraze și dintre ele și text ca unitate.

3. Înlănțuirea sintactică a textului. Cînd un text are un număr oarecare de fraze, acestea se aranjează de obicei în grupări chiar foarte largi, care tind către autonomie. De aceea și pot să fie extrase ca părți mai mult ori mai puțin unitare. Textele, la rîndul lor, pun problema raporturilor dintre frazele pe care le cuprind pe de o parte, dintre ele și textul luat în considerație în întregimea lui, de altă parte.

Grupările de fraze au între ele raporturi de hipotaxă, de parataxă sau de juxtapunere. Să luăm pentru exemplificare o secvență formată din trei fraze. Pentru ca ea să fie text, trebuie să se respecte una din schemele de mai jos:

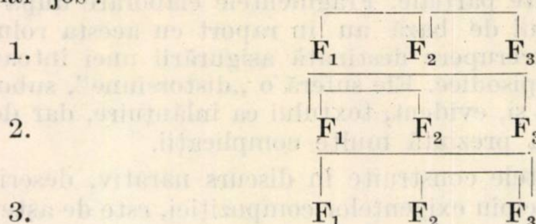

Înlănțuirea F_1 F_2 F_3 sau oricare alta cu o frază liberă nu constituie un text sau constituie numai pentru partea înlănțuită.

Iată acum cîteva ilustrări. Primul este din „România liberă" (nr. 10151/14 iunie 17977, p. 6):

F_1: *Cercetări întreprinse de specialiști ai Institutului de alimentație de pe lîngă Academia de medicină din Sofia au stabilit o strînsă legătură între obezitate și bolile dentare.*

F_2: *Studiind 1 356 persoane aflate în cură împotriva obezității la sanatoriile din Kiten și Neseber, ei [cercetătorii] au ajuns la constatarea că, la obezi, cariile dentare sînt cu 10% mai răspîndite decît la persoanele normale.*

F_3: *Ei [obezii] sînt, de asemenea, predispuși într-o măsură mult mai mare la paradentoză și gingivită.*

În ciuda anacolutelor, textul este clar. El poate să fie reprezentat prin schema

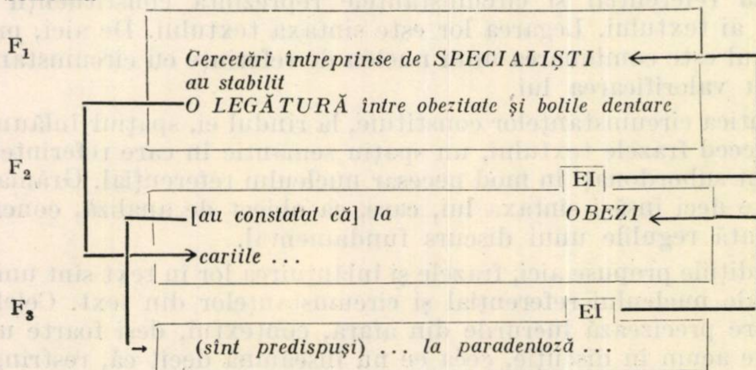

Pentru această schemă, am admis că există un raport sintactic între complementele

(1) *o legătură între obezitate ...*
(2) *(cariile ... sînt ... mai răspîndite) la obezi*
(3) *(sînt presdispuşi) ... la paradentoză ...*

Complementul (2) este similar cu un obiect direct faţă de F_1, iar (3) se află în aceeaşi poziţie faţă de F_2.

Am admis totodată că subiectele frazelor F_2 şi F_3 în calitate de pronume nu substituie subiecte anterioare care au formă gramaticală corespunzătoare, ci substituie pe actanţi. Ele îşi îndeplinesc normal şi funcţia suplimentară de a trimite prin recursivitate la termeni exprimaţi înainte.

Rezultă că un text relativ simplu ca cel anterior citat are concatenări progresive (săgeţile din stînga) şi regresive (săgeţile din dreapta). Rezultă totodată că, faţă de F_2 şi F_3 îndeplinesc rolul de obiect direct destinat să explice obiectul interior (1) din F_1.

Al doilea exemplu de text cu trei fraze este din alt discurs: poemul *Primăvara* de L. Blaga.

F_1: *Visător cu degetele-i lungi pătrunde*
vîntul printre ramuri şi pe
fire de păianjen
cîntă bietul ca pe o harfă.

F_2: *Albi pe fruntea ta-şi deschid subţirile pleoape trandafirii,*
fragezi ca fiorii unor tăinuite presimţiri,
tremurînd de neastîmpărul ce-ţi joacă
viu şi cald în vine.

F_3: *Lacom şi flămînd îmi strigă ochii,*
veşnic nesătui ei strigă
după ochii tăi - scăpărătorii-
cari de luminoşi, ce-ţi sînt copilo,
nu văd niciodată umbre.

Raportul de juxtapunere este evident. El ar fi şi mai clar dacă n-ar interveni în F_2 metafora *trandafirii* = ochii. Acceptînd această echivalenţă, F_3 apare ca o justificare şi capătă implicit semnificaţia unei regente: [Fiindcă] *Albi pe fruntea ta-şi deschid subţirile pleoape trandafirii* ... [De aceea] *Lacomi şi flămînzi îmi strigă ochii* ... etc.

Prin funcţia ei, F_3 indică o relaţie de la cauză la efect cu F_2. Cauza este în F_2. Desigur, atît F_2, cît şi F_3 nu sînt, prima, cauzală şi a doua regentă decît virtual, printr-o legătură nemanifestată sintactic, dar mai mult decît posibilă.

Rămîne F_1. Putem s-o luăm ca simplu cadru, ca deschiderea semantică a ceea ce urmează, sau să încercăm să descoperim prin intermediul ei ce legătură se stabileşte între subiectul gramatical, *vîntul*, copila din F_3 *(copilo)* şi titlul poemului *Primăvara.*

Problema este dacă vîntul care cîntă *ca pe harfă printre ramuri şi pe fire de păianjen* nu este el, personaj şi fenomen al naturii, cel care face să se deschidă trandafirii, metaforă pentru ochii tinerei fete, şi dacă nu el generează *neastîmpărul ce-ţi joacă viu şi cald în vine.* Or, cu toate că nu

avem nici o indicație expresă, el *bietul*, cum îl numește F_1, aprinde focul dragostei *Primăvara*. Actant discret a ceea ce se întîmplă în F_2, el nu transformă totuși numai din acest motiv, F_1, unde este subiect, într-o frază-subiect. În F_1 nu există, de asemenea, nici un indice că ea ar juca rolul de cauză pentru următoarea, deși un subiect actant este foarte aproape în general de ideea de cauză. Pe scurt, se impune interpretarea F_1 numai ca expresie a cadrului temporal pentru F_2 și F_3.

Ca să reprezentăm grafic relațiile dintre textul în discuție, așa cum l-am analizat pînă în acest punct, și titlul lui, căci și el face parte din poem, și nu ca un simplu anunț, trebuie să ne decidem asupra poziției lui semantice.

Cum din F_3, unde se insistă asupra atracției ochilor *cari de luminoși ce sînt . . . nu văd niciodată umbre*, aflăm că *acești* ochi sînt ai unei copile, e foarte probabil ca ei să fie cheia, de vreme ce în F_2 tot ei erau, metaforic, trandafirii *de pe fruntea ta*. Sînt deci suficiente motive ca tînăra fată să fie *Primăvara*, eventual ca o tînără fată să întruchipeze *Primăvara*.

Echivalența *copilo ≠ Primăvara* privește oare o nouă frază, a patra, în care subiectul, numai sugerat de vocativul din F_3, are ca predicat *Primăvara*, titlul poemului? S-ar părea că, semantic, aceasta este soluția. Totuși a patra frază: *Copilo, tu ești primăvara* nu apare nici explicit, cum am formulat-o aici, nici sub alt aspect, de exemplu : *Primăvara (ești tu), copilă cu ochi luminoși* . . . etc.

De fapt, echivalența este impusă de vocativul *copilo!* din F_3 (și susținută de alte echivalențe din text). Ea este ambiguă în plan sintactic datorită suspendării cu bună știință de autor a relației de predicație. E o problemă a majorității titlurilor poemelor lirice care sînt voit ambigue. De aceea, vom considera relația amintită ca o virtualitate.

Schema parcurgerii textului are în consecință următoarea configurație

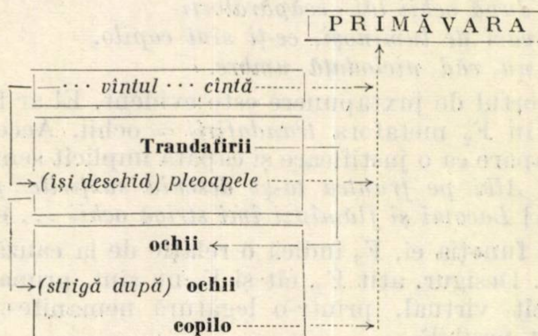

Față de schema de la p. 118, aceasta arată în stînga o concatenare progresivă, iar în dreapta, una progresivă și a doua regresivă. Ultima privește fraza virtuală care are ca centru de interes cuvîntul (și conceptul) *Primăvara*.

3.1. Conexiunile implicite sau ascunse. Organizarea lineară a expunerii comportă două serii de conexiuni sintactice : unele m a r c a t e prin conjuncții, prepoziții, adverbe, pronume-conjuncții sau locuțiuni, altele fără acești indici. Cele dintîi sînt explicite. Seria de elemente care le

marchează constituie o clasă denumită de unii autori în ultima vreme clasa c o n e c t o r i l o r. Conexiunile n e m a r c a t e în acest mod sînt implicite sau ascunse.

Deși este foarte puțin probabil ca un text care are o lungime convenabilă să nu conțină nici un conector, clasificarea de mai sus se dovedește utilă, mai ales cînd conectorii sînt evitați sistematic, fiindcă aceasta constituie o tehnică a stilului care creează ambiguitate, inclusiv, cînd este cazul, ambiguitate poetică. Ea cere cititorului o atenție deosebită față de semnificația termenilor, de deplasarea lor și de consecințele semantice ale acestor deplasări. Dimpotrivă, conexiunile explicite și în special cele subliniate prin folosirea conectorilor fac parte dintr-o sintaxă care facilitează dezambiguizarea.

Cele două tipuri se suprapun și se completează în mod normal în arhitectura unui text, fiind impuse de strategia generală a expunerii. Cînd din această strategie fac parte și figurile de stil (metafora, metonimia, sinecdoca, hiperbatul, inversiunea, iterația etc.) avem impresia că ele însești angajează textul prin conexiuni implicite sau explicite în diverse formule sintactice textuale și asociază într-un mod specific planul semantic și cel sintactic, dînd în deosebi poemelor lirice structuri sintactice concentrate foarte sugestive. Demonstrația a fost de altminteri făcută recent pentru unul din psalmii lui Arghezi (*Pribeag în șes . . .*), care se întemeiază pe o opoziție concesivă implicită. Pe această bază s-a degajat un sens poetic al ansamblului regent (ideea de *implicație*) și altul al ansamblului subordonatelor (ideea de *evaziune* și de *blocaj*) [2].

O matrice similară *(deși / totuși)*, tot fără conectorii de opoziție exprimați, se aplică și la poemul lui Blaga, *Ulise*, în care esențialul pentru ceea ce ne interesează acum, poate și pentru întreagă această compoziție poetică, se găsește în ultimele patru versuri :

Nu aștepta pățanii
să izvodesc, alese,
Deșartă născocire
e vorba ce se țese.

Ele sînt concluzia luptei dintre t e n t a ț i a pe care o simte Ulise de a povesti Penelopei pe malul unei mări liniștite, care refuză parcă însăși ideea de aventură, întîmplările de altădată și r e ț i n e r e a aceluiași Ulise de a relua firul lor :

Nu m-amăgește ceasul
Să număr nestemate,
nici nu mă cheamă-n urmă
furtuni și vrăji uitate.

[2] Pentru problemele de analiză ale structurii sintactice a textului, se poate vedea František Daneš, *Zur linguistischen Analyse der Textstruktur*, în „Folia Linguistica" IV (19), nr. 1/2, p. 72—78 (cu o bibliografie utilă a cercetărilor lingviștilor cehoslovaci), Winfrid Baeder, *Zum Begriff des Subjekts in der Tiefenstruktur*, *ib.* V (19), nr. 1/2, 70—81 (cu bibliografie), Jens Ihwe, Woolfram Köck, Hans Rieser, Martin Rütenauer, *Informationen über das konstanzer Projekt*, în „Text-linguistic", *ib.*, p. 222—224, Ursula Oomen, *Systemtheorie der Texte*, *ib.*, p. 12—34.

A se vedea, de asemenea, János S. Petöfi, *Text-grammars, Text-theory and the Theorie of Literature*, în „Poetics" 7 (1973), p. 36—76 (cu bibliografie bogată a problemei).

Vezi, orice amintire-i
doar urma unor răni
prin țări, prin ani primite,
pe la răscruci și vămi.

Atracția de a povesti, de o parte, riscul înfrumusețării și al suferinței trezite astfel, de altă parte, se confundă în inutilitatea reluării prin *vorba ce se țese*. Deci, **deși** momentul și atmosfera par propice depănării amintirilor, **totuși** *nu m-amăgește ceasul / Să număr nestemate*, **pentru că** orice narațiune este amenințată să se transforme în fantezie deșartă.

Opoziția schițată rezultă numai din negații și din adverbe de restricție, iar schema sintactică a poemului apare ca o consecință a conexiunilor implicate de această tehnică.

Dacă în poemul Ulise, opoziția sintactică este încheiată printr-o justificare a ideii de inutilitate a povestirii trecutului, într-un poem ca *Dintre sute de catarge*, relațiile sînt mai complicate, deși tot raportul de opoziție este dominant. Complicația vine din faptul că între primele două catrene ale poemului eminescian și ultimele două nu apare o legătură explicită. Este foarte adevărat că în al treilea catren se exprimă conectorul de opoziție, dar el nu se referă direct la ceea ce s-a spus!

De-i goni fie norocul,
Fie idealurile,
Te urmează în tot locul
Vînturile, valurile.

Este însă suficient pentru ca ultima strofă să poată să constituie regenta din strofa precedentă:

Ne-nțeles rămîne gîndul
Ce-ți străbate cînturile,
Zboară vecinic îngînîndu-l
Valurile, vînturile.

În felul acesta, a doua parte a poemului devine foarte simplă în plan sintactic. Cealaltă parte, prima este tot atît de simplă căci ea nu constituie decît o dublă interogație:

Dintre sute de catarge
Care lasă malurile,
Cîte oare le vor sparge
Vînturile, valurile?

Dintre păsări călătoare
Ce străbat pămînturile
Cîte-o să le-nece oare
Valurile, vînturile?

Element de legătură semantică între această parte și cea finală care par distincte ca două serii separate de idei rămîne refrenul *(Vînturile, valurile, Valurile, vînturile)*. Or, el conține subiectul actant al poemului, factorul care dă mișcare întregului, căci, după cum ușor se poate vedea, în celelalte segmente subiectele sînt pasive, suferind consecințele presiunii actantului din refren. În aceste condiții, cele patru strofe ale poemului pot să fie socotite drept obiecte directe, conținînd fiecare un predicat pentru subiectul actant.

Formula sintactică a poemului ia deci înfățișarea :

Strofa 1		Strofa 3
	Subiectul actant : *Vînturile, valurile* *Valurile, vînturile*	
Strofa 2		Strofa 4

Dintre sute de catarge este o foarte bună ilustrare pentru combinarea economică a celor două tipuri de conexiuni, realizată cu ajutorul unui liant semantic (refrenul), care deține totodată și rolul de subiect actant în poem. Datorită acestor calități ale lui, cele două părți ale poemului se asociază, corăbiile și păsările călătoare se leagă prin refren de norocul, idealurile și gîndirea poetului, incorporîndu-se într-o artă la care *Dintre sute de catarge* invită pe cititor să reflecteze *ne-ncetat*.

Conexiunile nemarcate se găsesc adesea în timpurile verbelor, în obligația pe care o creează ele de a susține expunerea respectînd, de exemplu, un imperfect sau un perfect simplu, un mai-mult-ca-perfect, dacă o cerință a textului a dus la folosirea inițială a unuia sau a altuia. Trecerea de la un timp ca cele amintite la altul implică adesea o întrerupere a planurilor expunerii care se realizează în chipuri variate : introducînd un verb din altă serie semantică, schimbînd — expresis verbis — circumstanța expunerii etc.

Un exemplu de ce înseamnă conexiunea prin timpul verbului îl oferă următorul fragment din *Craii de Curte veche* de Matei Caragiale :

F_1 ***Străjuiau*** *pe înălțimi ruine semețe în falduri de iederă,* ***zăceau*** *cotropite de veninoasa verdeață surpături de cetăți.*

F_2 *Palate părăsite* ***ațipeau*** *în păragina grădinilor unde zeități de piatră, în veșmînt de mușchi,* ***privesc*** *zîmbind cum vîntul toamnei* ***spulberă*** *troieni ruginii de frunze, grădinile cu fîntîni unde apele nu mai* ***joacă.***

F_3 *Beteala lunii pline* ***se revărsa*** *peste vechi orășele adormite :* ***pîlpîind*** *pe mlaștini văpăi zglobii.*

F_4 *Puhoiul de lumini* ***poleia*** *noroiul metropolelor uriașe aprinzînd deasupră-le ceața ca un pojar.*

F_5 *De funinginea și de mucegaiul lor* ***fugeam*** *însă repede; în zare neaua piscurilor* ***sîngera*** *în amurg.*

F_6 *Și* ***plecam*** *să cunoaștem amețeala aprigă a culmilor,* ***lăsam*** *în urma noastră înfloritele poene,* ***urcam*** *prin brădet, adulmecați de șoapta pîraielor resfirate sub ferigi,* ***urcam,*** *beți de aerul tare, mai sus, tot mai sus.* .....

F_9 *Corabia* ***alunecă*** *încet între țărmurile lăudate ale mărilor elene și latine, stîlpii capiștii în ruină* ***răsăreau*** *din crîngul de dafini.*

F_{10} *O greacoaică ne* ***zîmbea*** *...*

Mai întîi, obişnuita succesiune de imperfect într-o descriere de peisaj trăit, cu toate paralelismele implicate în acest timp, inclusiv cu aşezarea fiinţelor umane printre elementele şi fenomenele naturii, în al doilea rînd inversarea — s-ar părea accidentală — a raporturilor în F_2, unde trei prezente, *privesc*, *spulberă*, *joacă*, apar cu subiecte inanimate : *zeităţi de piatră ... privesc*, *vîntul toamnei spulberă*, *apele nu mai joacă* în singurele propoziţii subordonate din succesiunea de fraze în discuţie.

În F_9, din nou un prezent : *corabia lunecă*, pus acolo ca şi cum numai cîteva obiecte ar avea privilegiul acestui timp, căci, în continuare : *stîlpii capiştii răsăreau*, iar la începutul F_{10} : *o grecoaică ne zîmbea*.

Alternanţa imperfect/prezent este destinată fără îndoială să şteargă deosebirea dintre oameni şi lucruri, transpunînd totul într-o lume voit omogenizată. Exploatarea calităţii imperfectului de a lăsa acţiunile să curgă paralel interzice căutarea în textul de faţă a unei relaţii de subordonare, căci nici F_9, care pare a încheia paralelismul, nu o face (în ea, după un prezent, se revine la imperfect). Ne aflăm, după toate aparenţele, în faţa unui text în care juxtapunerea (există un singur *şi* în F_9 folosit cu intenţii de coordonare) constituie o figură şi, bineînţeles, o tehnică, tehnica omogenizării animatului şi inanimatului.

Am încercat prin aceste exemple să ilustrăm cîteva dintre problemele puse în trei categorii de texte. Intenţia noastră nu a fost de a stabili o tipologie, ci numai de a demonstra consecinţele premiselor despre care a fost vorba la începutul acestui scurt studiu, scoţînd în evidenţă unele aspecte ale sintaxei textului din perspectiva tratării frazelor ca funcţii în text şi ale textului.

Decembrie 1977

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

DISCURSURI DESCRIPTIVE ȘI DEFINITORII

1.1. ENUNȚURI NUCLEARE. CATEGORII DE ENUNȚURI

Primul pas în analiza discursului este acela al găsirii unor unități minime de descompunere, componente și formanți ai acestuia.

Înțelegem prin **enunț** unitatea minimă purtătoare de informații rezultată din descompunerea unui discurs (D). Enunțul posedă deci cu necesitate (un) subiect și (un) predicat, prin care se mediază informația. Prima considerație pe care sîntem în situația de a o face la lectura unei descrieri este că despre obiectul descris (subiect), primim, cu ajutorul predicatului, informații de ordinul atribuirilor, calificărilor, identității etc. Dacă privim din această perspectivă enunțurile care formează descrierea ni se impune judecarea subiectului fiecăruia ca pe o constantă logică, față de care variabila, adică tot ceea ce se atribuie, califică etc., este predicatul. Această considerație intuitivă se impune și în cazul în care subiectul, este, într-unul sau mai multe din enunțurile discursului cu subiect constant, absent, neexprimat; el este perpetuu prezent în mintea receptorului sau contextul și-l impune, iar ceea ce face specificitatea enunțului este tipul său propriu de variabilă.

Numim **enunțuri nucleare** acele unități minime, rezultate din descompunerea discursului, care transmit o unică informație cu maximă economie de material lingvistic, și în care subiectul (Sk) se poate echivala cu referentul enunțului.

După cum spuneam, ceea ce dă specificitatea unui enunț este tipul său caracteristic de variabilă. Deci, pentru a stabili o ierarhie a enunțurilor de tip nuclear, va trebui să avem în vedere, prin reducere, cîteva tipuri esențiale de predicație ale limbii, la care să fie reductibilă orice ocurență dintr-un context dat. Îndepărtînd deci pentru moment verbele care mediază ocurența unor alte predicate (modalități, aspecte etc.), vom trage concluzia că limba ne oferă trei categorii esențiale de predicație, pe baza a trei tipuri de verbe la care celelalte se pot asimila: *a face*, *a fi*, *a avea*.

a) De exemplu, în enunțul *Calul aleargă*, variabila predicat fiind *aleargă*, numim enunț nuclear ceea ce rezultă din asocierea variabilei la constantă. După tipul de predicat manifest în acest enunț, numim enunțul **enunț nuclear activ.**

b) Enunțul de tipul *Calul este animal*, în care variabila se manifestă nominal, formează categoria **enunțurilor nucleare nominale.**

c) Enunțul de tipul *Calul are patru picioare* formează categoria **enunțurilor nucleare atributive.** Asimilăm acestei categorii și enunțurile cu variabile de tipul *Calul este alb*, în care predicatul așa-zis nominal desemnează atribuirea unei calități particulare (calul are culoarea albă).

d) Enunţuri de tipul *Calul trebuie să sară* sau *Calul poate să sară* nu formează o categorie aparte de enunţuri nucleare, deoarece variabilele lor sînt fie predicativ insuficiente *(trebuie)*, fie convertibile într-o categorie deja menţionată, deci redundante *(poate* — „are capacitatea de a sări").

1.2. DISCURSUL CU EXTENSIE A ENUNŢULUI NUCLEAR

Considerînd enunţul nuclear ca unitate minimală echivalentă gramatical cu o propoziţie şi specificînd comportamentul subiectului ca o constantă şi cel al predicatului ca o variabilă, am echivala **convenţional** (numai în cazul enunţurilor nucleare) subiectul (Sk)cu referentul enunţului.

Presupunînd, în principiu, posibilitatea construirii unui discurs pe baza unui singur tip de enunţuri nucleare, putem constata următoarele :

a) Discursul se manifestă ca unitate în mod evident în raport cu referentul său global (din acest punct de vedere discursul poate fi o pagină, un capitol sau o carte).

b) Dacă păstrăm constant referentul fiecărui enunţ nuclear din componenţa unui discurs şi, în acelaşi timp, păstrăm constantă categoria de enunţ, obţinem (evident, în principiu) un tip specific de discurs, care se structurează ca extensie a enunţului său nuclear constant.

Se pot stabili astfel următoarele tipuri de discursuri pe baza celor trei tipuri fundamentale de enunţuri nucleare :

1.2.1. Atunci cînd referentul este comun enunţului nuclear şi discursului, deci constant, discursul structurat ca extensie a enunţului nuclear de tip activ este un **discurs de tip narativ.** De exemplu, dacă predicatului-variabilă din enunţul *Calul aleargă* îi urmează o serie de variabile de aceeaşi categorie : *sare o prăpastie, trece un rîu, paşte iarbă* . . . etc., discursul complet format prin extensia enunţului nuclear este narativ.

1.2.2. Considerînd în principiu posibilă constituirea unui discurs pe baza extensiei unui enunţ nuclear de tip nominal, numim acest discurs **discurs de tip definitoriu** (vezi şi discuţia asupra enunţului nominal ca definiţie şi a discursurilor de tip definitoriu la **1.3.2.)**

1.2.3. Discursul rezultat din extensia enunţului nuclear de tip atributiv va fi numit **discurs de tip descriptiv.** Procesul de descriere este înţeles de noi ca un proces de acumulare de atribute (şi calităţi) la un subiect comun, pe baza unor variabile atributive specifice (vezi **1.1. c)** şi **d)).**

De exemplu, dacă predicatului-variabilă din enunţurile : *Calul este alb. El are patru picioare* îi urmează o serie de variabile de acelaşi tip *are coama şi coada cenuşii, mersul elastic* etc., discursul rezultat este descriptiv (vezi şi **1.3.4.**,despre convertibilitatea predicatelor şi a enunţurilor nucleare).

Precizăm că tipurile de discursuri pe care le-am evidenţiat aici nu există ca atare (limba vorbită sau scrisă) decît în cazuri particulare şi eventual fragmentar. Insistăm asupra faptului că aceste tipuri sînt p o s i b i l e î n p r i n c i p i u, adică sînt rezultatul unei reduceri, al unei abstractizări, prin trecerea enunţului din starea manifestă în cea nucleară. Aceste trei tipuri de discursuri considerate de noi fundamentale nu există ca atare (pure) decît artificial, ceea ce ne oferă limba ca manifestare fiind

o permanentă combinare a enunţurilor ca tip sau a discursurilor ca tip, direcţionate de o dominantă tipologică din punct de vedere semantic. Din această observaţie reiese necesitatea studierii modalităţilor de combinare şi dirijare a tipurilor de discursuri, de care ne vom ocupa pe larg în continuare.

1.3. DESCRIEREA CA DISCURS

1.3.1. Problema care se cere rezolvată este însă analiza discursurilor aşa cum apar în uz. Ne vom limita cercetarea la o încercare de analiză a descrierii ca discurs, mai ales pentru că ea nu s-a bucurat de o atenţie similară celei acordate naraţiunii [1]. Precizăm de la început că ceea ce am numit, prin reducerea de enunţuri de tip nuclear şi apoi prin extensia acestora, **discurs de tip descriptiv** nu coincide decît parţial cu descrierea ca proces întîlnit în uz [2] (înţelegem prin ,,întîlnit în uz'', în cazul de faţă, descrierea ca discurs în limba literaturii). Această precizare se dovedeşte necesară avînd în vedere faptul că aproape în oricare din situaţiile unui text numit convenţional descriere, fie din proza clasică, fie din cea modernă, nu putem extrage un singur tip de enunţ nuclear, chiar dacă referentul este evident şi constant. Pentru uşurarea analizei să considerăm la început că într-o descriere referentul este constant şi echivalent cu subiectul-referent al enunţurilor sale nucleare ; plecînd din acest punct, consecvenţa logică ne-ar arăta că predominante ar trebui să fie acele enunţuri nucleare de tip atributiv. Este şi raţiunea pentru care discursul format prin extensie a fost numit de noi discurs de tip descriptiv.

Fără a intra în detalii, trebuie să relevăm faptul că aparenta complexitate a tipurilor de enunţuri dintr-o descriere ,,literară'' se datoreşte în mare măsură faptului că referentul fiecărui enunţ nuclear este uneori în poziţie de atribuţie faţă de întregul discurs, sau de nominalizare (în variabilă), din pricină că funcţia referenţială se manifestă în ansamblu, subiectul referent constant al discursului fiind fie implicit, fie numai parţial explicit.

Sensul aşa-zis global al discursului se manifestă deci ca rezultantă a tipurilor de enunţuri nucleare care compun discursul, al căror referent constant este manifest fie în subiect, fie în dezvoltarea variabilei, de aici aparenta dificultate în analiza bazată pe categorii distincte. În textul : ***Cîmpia era aşa de plată şi de întinsă încît nu i se zărea nici o margine. Fîşii enorme de pămînt, care fuseseră lanuri de grîu, erau acum numai nişte întinse mirişti isprăvite spre orizont, din care se ridica un bîzîit formidabil, fără oprire, de cosaşi vărsaţi în atîta cantitate de cîmp, încît la trecerea trăsurii, săreau ca nişte stropi mărunţi de noroi*** (G. Călinescu, *Enigma Otiliei*, Bucureşti, 1967, vol. I, p. 109), pe care-l vom analiza mai amănunţit ulterior, referentul este enunţat la început ca rezultantă a

[1] Cf. Tzvetan Todorov, *Poetica. Gramatica Decameronului*, Bucureşti, 1975.

[2] Gerard Genette, *Figures II*, Paris, 1969, p. 56 : ,,Orice povestire comportă de fapt pe de-o parte reprezentări ale acţiunilor şi evenimentelor care constituie naraţiunea propriu-zisă, iar pe de altă parte reprezentări ale personajelor şi obiectelor care constituie ceea ce numim astăzi descriere, *deci acestea sînt foarte intim legate între ele*'' (s.n).

primului enunţ (echivalent subiectului) : *Cîmpia era aşa plată* . . ., pentru ca apoi autorul să uzeze de un proces de dizolvare a acestuia prin enunţuri în care subiectul-referent este parte (particularitate) cu rol de atribut al celui dintîi. Discursul descriptiv funcţionează aici ca predicat al subiectului său referent, enunţat la început.

Dar să ne oprim pe moment aici şi să revenim asupra celui de-al doilea tip de discurs, discursul numit de noi **de tip definitoriu**, aparent mai rar întîlnit ca manifestare propriu-zisă.

1.3.2. Din punct de vedere logic, definiţia este un proces de încadrare a unei noţiuni necunoscute (ca subiect) în genul său proxim, simultan cu stabilirea diferenţei specifice (ca predicat), Definiţia este, prin urmare, un proces dialectic de analiză (diferenţiere) şi sinteză sau reducere (clasare) a necunoscutului la cunoscut. „Ca operaţie de enunţare (metalingvistică) definiţia funcţionează ca un raport de sinonimie"[3].

Această precizare este foarte importantă şi trebuie subliniată avînd în vedere echivalenţa semantică, obligatorie în cazul metalimbii, între subiect (Sk) şi predicatul-variabilă. Dacă verificarea adusă de această echivalenţă nu rezistă adevărului logic, propoziţia este falsă, logic neadevărată. Unii logicieni au nuanţat problema, introducînd noţiunea de **definiţie parţială** pentru operaţia care nu este logic neadevărată, dar nu rezistă la verificarea echivalenţei, fiind incompletă. Neinteresante sau chiar recuzate de unii logicieni, definiţiile parţiale devin foarte utile atunci cînd depăşim definiţia ca operaţie de enunţare (metalingvistică) şi încercăm să-i descifrăm mecanismul la nivelul uzului.

Cea dintîi remarcă în acest sens este că procesul de definire se manifestă cu foarte mare frecvenţă la nivelul limbii vorbite, de cele mai multe ori însă (excepţie făcînd numai unele tipuri de enunţuri particulare ca maxima, aforismul, unele proverbe etc., dar şi aici avem în vedere factorul conotativ evident) nu la nivelul enunţului, ci la al discursului. Enunţurile funcţionează adesea ca „definiţii parţiale" sau incomplete şi abia conjugarea lor poate alcătui definiţia. Este şi motivul pentru care am numit cel de-al doilea tip de discurs, format prin extensia structurii enunţului nuclear nominal, discurs definitoriu. Definiţia se manifestă deci, în cele mai multe cazuri, ca u n p r o c e s l a n i v e l u l d i s c u r s u l u i, printr-o conjugare a enunţurilor nucleare de tip nominal, care dau seamă de aspectul reducţional-sintetic (gen) cu enunţurile nucleare atributive, care dau seamă de aspectul analitic (diferenţă). Ceea ce noi am numit discurs de tip definitoriu, ca extensie a enunţului de tip nominal, este destul de dificil de găsit în stare compactă, ca text, cu toate că nu imposibil (nu ne referim la texte aparţinînd vreunui stil funcţional-juridic, administrativ, chiar ştiinţific —, în care probabilitatea apariţiei unui asemenea discurs este foarte mare, ci la un text aparţinînd fie limbii vorbite, fie limbii literaturii).

1.3.3. Încercînd să facem trecerea de la abstract la concret cu ajutorul cîtorva fragmente din *Enigma Otiliei*, vom sublinia de fiecare dată cîteva situaţii caracteristice după care se structurează discursul descriptiv în uz.

[3] Cornel Popa, *Teoria definiţiei*, Bucureşti, 1972, p. 17.

a) Să luăm, pentru început, fragmentul transcris anterior din romanul călinescian, în care se schițează imaginea cîmpiei Bărăganului. Vom urmări, pentru exemplificare, regimul subiectelor și predicatelor, enunțurilor nucleare (notăm prin E^n — enunț nuclear, S — subiect, P — predicat):

E_1^n S_1 *Cîmpia* P_1 *era plată, întinsă*
predicat atributiv, deci enunț nuclear atributiv

E_2^n S_2 — (subiectul trecut în regim indirect) P_2 *nu i se zărea nici o margine*
predicat activ, deci enunț nuclear activ, care însă funcționează ca predicat de tip atributiv în regim negativ cu (—) *margine*, adică înlocuind predicatul „era nemărginită". Observăm deci că *un enunț activ funcționează ca atributiv, printr-o înlocuire a tipului de variabilă.*

E_3^n S_3 *fîșii de pămînt* P′ *fuseseră lanuri de grîu*
cu sens de negație dat de mai mult ca perfect, predicat nominal, deci enunț nominal.
P_3 *erau întinse miriști*
predicat nominal, deci enunț de tip nominal, în care atributul lui *miriști*, care este *întinse*, trimite un fascicul de seme atributive spre predicat, deci spre enunț în întregime.

E_4^n S_4 *un bîzîit (formidabil)* P_4 *(din care) se ridica*
predicat activ, deci *enunț nuclear activ, care, în întregime, funcționează ca un predicat atributiv pe lîngă subiectul său (logic) regent Cîmpia ⟶ bîzîit (formidabil)*
avea calit.
Această funcționare se poate verifica și din caracterul gramatical atributiv al enunțului din care *(miriști = cîmpie)*.

E_5^n S_5 *(de) cosași* (1) P_5 *săreau*
predicat activ, enunț nuclear activ.

E_6^n S_6 *cosași* (2) P_6 *(ca niște) stropi de noroi*
gramatical un complement, marcînd o comparație. Se structurează un enunț fără predicat aparent, dar funcționînd ca predicat în care marca comparativului preia funcția verbului din variabilă și impune lui P_5, deci și lui E_5^n un fascicul de seme de tip nominal.

Să regrupăm acum elementele de tip nominal, fie din constantă, fie din variabilă, pentru a urmări regimul subiectului din fragmentul analizat. Deci:

Cîmpia ⟶ fîșii de pămînt ⟶ (—) lanuri ⟶ (+) miriști ⟶ bîzîit ⟶ cosași ⟶ stropi de noroi.

Predicatele-variabilă și elementele de enunț atributiv se regrupează în felul următor :

era plată, întinsă → (—) margine → fuseseră lanuri → erau întinse miriști → se ridica → săreau → (ca niște) stropi.

Se poate observa de la prima vedere preponderența elementului nominal față de cel verbal, dar nu în detrimentul celui atributiv. În afară de această constatare empirică să rezumăm în cîteva cuvinte situațiile caracteristice pe care textul ni le-a oferit :

(α) un predicat activ poate funcționa ca un predicat atributiv, în cazul de față printr-un proces de metonimie în extensie ;

(β) un enunț nuclear activ poate funcționa ca un predicat atributiv al unui subiect constant din punct de vedere semantic, enunțat anterior ;

(γ) marca comparativului poate funcționa — și chiar funcționează de cele mai multe ori — ca marcă a unui predicat nominal, prin intensie. Deci o comparație maschează de cele mai multe ori un enunț nuclear nominal.

(δ) Subiectul din E_1^n se dizolvă treptat în elemente ale sale (pe baza unor seme comune), printr-un sistem de înlocuire pe care-l vom numi de acum înainte, în mod convențional, **sistemul metonimic al tipurilor de constantă.** Vom constata că un fenomen similar se petrece și la nivelul predicatelor ; îl numim, de asemenea, convențional, **sistemul metonimic al tipurilor de variabile.** În cazul de față, structura enunțului dovedind implicit o tendință de orientare spre tipul atributiv, chiar dacă statistic elementul nominal predomină, putem remarca dirijarea discursului de la :

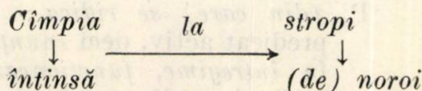

Să luăm alt fragment, foarte scurt și simplu, dintr-un portret. Aici subiectul unic va ușura analiza : *Era un om cam de vreo cincizeci de ani, oarecum voluminos, totuși evitînd impresia de exces, cărnos la față și rumen ca un negustor, însă elegant prin finețea pielii și tăietura englezească a mustății cărunte" (ibid.*, vol. I, p. 13).

Vom analiza deci regimul de realizare a enunțurilor exclusiv prin predicate :

E_1^n Sk *era un om*
E_2^n Sk ,, ,, ,, *cam de vreo cincizeci de ani*
E_3^n Sk ,, ,, ,, *voluminos*
E_4^n Sk ,, ,, ,, *fără exces*
E_5^n Sk ,, ,, ,, *cărnos, rumen (la față)*
E_6^n Sk ,, ,, ,, *(ca un) negustor*
E_7^n Sk ,, ,, ,, *elegant*

Ca și în cazul precedent remarcăm, de la simpla înșiruire a elementelor de atribuire, aici cu rol predicativ, faptul că ele sînt în totalitate aproape ,,calități''. Caracterul aparent exclusiv descriptiv al discursului nu este întrerupt decît de comparația, bazată pe o trăsătură a feței, din E_6^n, care dă un enunț nuclear de tip nominal. Vom remarca, în același

timp, că toată partea de început a fragmentului e dirijată treptat, din punct de vedere semantic, către comparaţie, de la trăsături „de portret" generale şi abstracte la trăsături cu mai mare grad de particularizare : (+) *matur, vîrstnic* → (+) *voluminos* → (—) *excesiv* → (+) *cărnos, rumen* pentru ca, mai apoi, după întreruperea amintită, atribuirea să fie introdusă adversativ *(însă)*. Pe această relaţie adversativă se aşează centrul de greutate al acumulării atributive a textului, care însă, din cauza enunţului nuclear nominal central, devine un discurs în acelaşi timp de definire şi de descriere. În fragment nu ni se relevă exclusiv „cum este" Pascalopol, ci şi, implicit, „ce este" sau „ce fel de" ... este Pascalopol. Se alcătuieşte astfel o judecată de existenţă, în care se suprapun (vezi **1.3.2.**) genul proxim şi diferenţa specifică. Iată tabelul acumulării atributive :

E_1^n $\exists P_a$ unde $\exists$ — există

E_2^n $\exists P_{a(x_1)}$ P_a — Pascalopol

x, y, z — calităţi

E_3^n $\exists P_{a(x_2)}$ α, β — modelatori de tipul „cu", „fără", „asemeni" etc.

E_4^n $\exists P_{a(x_2+\alpha)}$

E_5^n $\exists P_{a(x_3)}$

E_6^n $\exists P_{a(y)}$ în care $y = x_1 + x_2 + x_3 = \sum_{i=1}^{n=3} X_i$

E_7^n $\exists P_{a(z)}$

deci

E_1^n $\exists P_{a(y+z)}$,

în care cele două calităţi (atributive) (y) şi (z) sînt prin relaţia lor adversativă axele pe care se desfăşoară predicatul de existenţă şi, deci, definiţia. Faptul că Pascalopol era ... *ca un negustor*, ... *însă elegant* ..., funcţionează ca gen şi, respectiv, diferenţă.

Deci, putem trage concluzia, după această analiză, că există situaţii în care *o acumulare de enunţuri de tip atributiv alcătuieşte, pe baza unei scheme specifice, un discurs de tip definitoriu ;* condiţia pentru ca această afirmaţie să devină fapt este ca enunţul nominal, plasat cît mai avantajos, să exercite o atracţie evidentă din punct de vedere semantic asupra celorlalte tipuri de enunţuri.

1.3.4. Se cuvine să reunim acum, la închiderea însemnărilor referitoare la structura discursurilor descriptive şi definitorii, concluziile care s-au impus prin analiză şi să le aprofundăm :

a) Cele trei tipuri de variabile pe care le-am extras dintru început, pe baza celor trei categorii esenţiale de verbe ale limbii *(a face, a fi + ..., a avea + ...)*, se manifestă în mod direct sau în mod discret, mascate de structuri nepredicative care funcţionează predicativ.

b) Din funcţionarea enunţurilor nucleare putem deduce că ele sînt semantic convertibile şi, deci, se pot plasa unul în poziţia celuilalt, păstrîndu-şi structura, dar schimbîndu-şi direcţia, după orientarea sau prin atracţia exercitată de tipul dominant de enunţ nuclear al textului. Convertibilitatea tipurilor de enunţuri nucleare pleacă, în mod evident, de la posibilitatea, existentă în limbă, a predicatelor de un anume tip, de

a funcţiona ca predicate de alt tip, de a le înlocui pe acestea sau de a le masca. Ea este o trăsătură specifică însă, credem noi, descrierii ca proces şi, deci, manifestarea este responsabilă de coexistenţa şi convertibilitatea discursurilor de tip descriptiv şi definitoriu. În acelaşi timp ea este şi instrumentul cel mai eficace într-un asemenea tip de analiză, pentru detectarea direcţiei spre care se orientează semantic şi structural un text dat.

c) Discursul are deci o tensiune proprie şi înlăuntrul lui, printr-un sistem de dominante şi subordonate, enunţurile se dirijează către aspectul analitic sau cel sintetic. Reţinem, pentru a o aprofunda în cele ce urmează, sugestia dată de analiza din **1.3.3. a)** referitoare la existenţa unor sisteme metonimice ale tipurilor de constantă şi variabilă.

d) Ceea ce înţelegem în mod convenţional prin descriere rezultă din combinarea celor două tipuri de discurs, definitoriu şi descriptiv, sau din combinarea unor enunţuri nucleare intensive ale acestora, pe baza unei dominante nucleare, astfel încît orice text numit „descriere" şi întîlnit de noi în uz, dă seamă aproape concomitent şi despre „cum este" şi despre „ce este" subiectul constantă. În acelaşi fel funcţionează şi elementele intensive ale discursului de tip narativ pe care le întîlnim în descriere, convertindu-se într-una din cele două forme esenţiale de enunţ nuclear ale acesteia.

2. ORIENTAREA SEMANTICĂ A DISCURSULUI DESCRIPTIV

2.1. Cele cîteva concluzii trase anterior ne obligă să aprofundăm problema semnificaţiei în ceea ce priveşte orientarea discursului către ea (înţelegem prin „proces de semnificaţie" procesul de naştere a sensului prin conjugarea sensurilor particulare, în prelungirea raportului saussurian $\frac{\text{semnificat}}{\text{semnificant}}$). În acest scop, nu vom lua însă spre analiză un nivel aparte al limbii, ci vom căuta, pe baza unor texte, să surprindem procesul de organizare şi orientare semantică a fiecărui text, mijloacele prin care se înfăptuieşte această orientare; recurgînd la textul literar (căci obiectul studiului este şi el literar) vom putea surprinde procesul de orientare a semnificaţiei numai înlăuntrul textului, deci în organizarea lui.

2.2. ACUMULARE ŞI SELECŢIE

Să luăm, de exemplu, spre analiză un text din acelaşi roman călinescian, *Enigma Otiliei*, în care se „descrie" un interior:

Interiorul i se păru lui Felix cu mult mai rafinat decît şi-ar fi putut închipui, cunoscînd numai omul aşa de rezervat şi convenţional. În loc de pat, în dormitor avea o sofa joasă, enormă, care ocupa o porţiune din odaie. Un mare chilim vechi, de bună calitate, în culori dulci de otavă, o acoperea. Peretele din fund era învelit într-un vast caşmir de care atîrnau arme vechi; iatagane, pistoale cu mînere de sidef, o tolbă de săgeţi exotice. Pe o măsuţă turcească o mare tipsie de aramă ţinea în mijloc un ibric oriental. Din tavan, deasupra sofalei, în dreptul marginii ei exterioare, atîrnau nenumărate candele de argint de mărimi diferite. Cîteva scaune în X, încrustate cu sidef,

erau risipite de-a lungul pereţilor, pe care atîrnau mici picturi cu privelişti din Bosfor. Biroul avea o masă simplă, de stejar, încheiată însă rustic, cu ajutorul unor pene de lemn. Pe ea se aflau un teanc de registre şi la un capăt, o mare maşină de scris „Yost". Pe pereţi se vedeau tablouri alese cu gust, o copie veche după Salvator Rosa, reprezentînd un peisaj marin napolitan, un Grigorescu autentic, o culă de Juan Alpar şi alte cîteva tablouri ... (*ibid.*, vol. I, p. 85).

Fragmentul are, după toate aparenţele, o structură foarte simplă, în care se procedează, prin coordonare şi juxtapunere de nume, la extensia enunţului iniţial : *Interiorul (era)* ... *cu mult mai rafinat decît şi-ar fi putut închipui* ... Toate enunţurile sînt de existenţă, în care, aparent, nu se produce nici o valorizare ; să urmărim acum, presupunînd că subiectul constant este „interiorul", atributele sale substantivale, şi să încercăm prin analiză componenţială să aflăm care este trăsătura lor comună, fasciculul de seme care le uneşte (vezi tabelul nr. 1).

Observăm din cercetarea ultimului nivel al tabelului că ceea ce uneşte marea majoritate a coloanelor nominale este trăsătura (vechi) şi (+oriental) în variaţie liberă cu (+exotic). Se adaugă reluarea calităţii enunţate în prima fracţiune : *interiorul* ... *rafinat*, în mai multe ipostaze, uneori reieşind din asociaţii *(candele diverse, scaune în X* etc.), alteori din sinonimie *(alese cu gust)* sau chiar din apoziţia cu extensie maximă a *tablourilor*, sau din opoziţia lui *birou simplu* ... *încheiat rustic* cu întregul context, pe baza trăsăturilor de (±util).

Putem afirma că :

a) Printr-un proces simplu de **acumulare** substantivală şi atributivă, pe baza unor trăsături semantice comune, discursul este orientat către semnificaţia sa generală, manifestată încă din prima frază. Discursul funcţionează deci ca extensie de tip atributiv a enunţului nuclear de acelaşi tip. Faptul că acumularea lexicală se produce pe baza unor trăsături semantice comune ne conduce la concluzia că procesul se petrece la nivelul semnificaţiei, deci va fi numit de noi **acumulare semantică.**

b) Concomitent cu această acumulare substantivală, pe baza aceleiaşi sintagmatici a textului, se petrece un proces de **selecţie** a materialului lexical specific şi necesar, dinlăuntrul materialului lexical neordonat al vorbitorului (autorului), bazat de asemenea pe trăsăturile semantice care determină această orientare. Vom numi acest proces **selecţie semantică.**

Cum se poate lesne remarca, acumularea şi selecţia, procese care stau la baza oricărui discurs, acţionează, cel puţin, în cazul de faţă concomitent, mai bine-zis, materialul selectat pe baza unor trăsături semantice de orientare se acumulează pe baza aceloraşi trăsături. Nu în toate situaţiile procesele se manifestă cu atîta simplitate. Uneori acumularea şi selecţia depăşesc nivelul lexical şi avansează către alte nivele, inclusiv cel al enunţului. În anumite situaţii, fenomenul acumulării se poate suprapune peste cel al exprimării „genului", iar fenomenul selecţiei peste cel al „diferenţierii", conjugarea lor corespunzînd dublei funcţii a definiţiei, dar acesta este numai un caz particular.

2.3. ACTUALIZARE ŞI ACTIVIZARE SEMANTICĂ

Ca să punem în evidenţă modalităţile după care un text este orientat către un ultim sens al său, mai mult sau mai puţin denotativ, ne folosim de text ca un ,,dat" necesar şi cantitativ închis. Presiunea exercitată de ,,sensurile" enunţurilor particulare, sau chiar de elementele lexicale puse în relaţie, ni se relevă în organizarea sintagmatică a textului. Privim textul ca pe o înşiruire de termeni. Această înşiruire este impusă de text (care, odată încheiat, devine un ,,dat" într-o anumită ordine, într-o anumită **ordonare**). O astfel de înţelegere a textului literar pune în evidenţă existenţa unei sintagmatici cu termenii plasaţi pe locuri fixe şi cu o sferă mai largă decît sintaxa textului, pe care o cuprinde [4].

2.3.1. În lumina acestor observaţii, să luăm un nou fragment din romanul călinescian spre a urmări procesul de alcătuire a semnificaţiei şi alte particularităţi ale sale :

Era o doamnă de aceeaşi vîrstă cu Pascalopol, cu părul negru, pieptănat bine într-o coafură japoneză. Faţa îi era gălbicioasă, gura cu buze subţiri, acre, nasul încovoiat şi acut, obrajii brăzdaţi de cîteva cute mari, acuzînd o slăbire bruscă. Ochii îi erau bulbucaţi ca şi aceia ai bătrînului, cu care semăna puţin, şi avea aceeaşi mişcare moale a pleoapelor. Era îmbrăcată cu bluză de mătase neagră, cu numeroase cerculeţe, strînsă la gît cu o mare agrafă de os şi sugrumată la mijloc cu un cordon de piele, în care se vedea, prinsă într-un lănţişor, urechea unui ceas de aur (*ibid.*, vol. I, p. 14).

a) Ni se dau de la început, în grupaje relativ compacte, mai multe categorii de informaţii referitoare la ,,cum este" Aglae. Procedeul de introducere a personajului prin descriere trebuie să fie în acelaşi timp analitic (aspect, comportament) şi sintetic (caracter, temperament etc.). Ni se dau, deci, informaţii mai întîi despre vîrstă, apoi, mai extins, despre fizionomie, apoi despre vestimentaţie. Pe baza unor convenţii, se denotează informaţii referitoare la temperament, apartenenţa la familie, eventual la poziţia socială, conotate de informaţiile referitoare la fizionomie şi vestimentaţie.

Să urmărim în tabelul nr. 2 acumularea şi selecţia materialului, lexical, pentru a sesiza orientarea semnificaţiilor în prima parte a textului referitoare la fizionomie.

Prin enumerarea trăsăturilor fizionomice se acumulează, după cum reiese din analiza componenţială, informaţii de cel puţin două feluri : referitoare la specificitatea acestora şi interpretative. Cum spuneam, intenţia este de a ,,masca" anticipativ trăsăturile ,,morale" prin cele fizice, după o convenţie evidentă pe care însuşi scriitorul o oferă explicit în cîteva cazuri :

(buze subţiri) ≈ *(acre)* ⇒ (+ răutate)

(nas încovoiat) ≈ *(acut)* ⇒ (+ rapacitate)

Observăm însă că nu în toate cazurile calităţile de pe nivelul II sînt denotate în nivelul III, scriitorul operînd cu nişte convenţii mai subtile, de tipul *(păr negru, pieptănat bine)* *(într-o coafură japoneză)*, unde relaţia

[4] Dana Manea, *Actualizare şi activizare semantică în Psalmul VIII de Tudor Arghezi*, în LR (1976), nr. 6, p. 577.

Tabelul nr. 1

interiorul

NIVELUL I atribuiri gr. 1.	*sofa* (–pat)	*chilim*	*(perete)* caşmir	*arme*	*măsuţa*	*tipsie*	*ibric*	*candele*	*scaune*	*birou masă*	*registre*	*maşină de scris*	*picturi*	*tablouri*
NIVELUL II atribuiri gr. 2.		*culori dulci* ↓ *(de otavă)*		*iatagane pistoale tolba cu săgeţi*	*turcească*	*de aramă*		*de argint*	*în X, incrustate*	*de stejar*			*cu priveliştí din Bosfor*	*(... o copie ... cîteva tablouri ...)*
NIVELUL III calităţi	*joasă enormă*	*vechi, de bună calitate*	*vast*	*vechi, exotice*			*oriental*	*de mărimi deosebite*		*simplă, rustic*		*mare*	*mici*	*(cu gust)*
analiza componenţială	+*mărime* +*oriental*	+vechime +calitate +oriental	+oriental +mărime	+ oriental + vechi + exotic	+oriental	+oriental	+oriental	+vechi +diversitate	+vechi +exotic	+simplu +rustic	+util	+util	+oriental	+rafinat +căutare

Tabelul nr. 2

Era o doamnă cu

NIVEL I art. 1 — ACUMULARE	*părul*	*faţa*	*gura*	*nasul*	*obrajii*	*ochii*	
NIVEL II art. 2 — ACUMULARE			*cu buze*		*cu cute*	*pleoape*	*(lor)*
NIVEL III 1 bis cal. 2 — SELECŢIE conotează	*negru bine pieptănat*	*gălbicioasă*	*subţiri*	*încovoiat*	*brăzdaţi*	*bulbucaţi*	*mişcare moale*
NIVEL III bis cal. — SELECŢIE denota	*coafură japoneză*		*acre*	*acut*	*slăbire bruscă*	*ca ai bătrînului*	idem
NIVEL IV analiza comp.	+căutare +sobrietate –naturaleţe	+bătrîneţe ±sănătate	+răutate	+rapacitate	+bătrîneţe	+ bătrîneţe +apart. la familie (contextual : + rapacitate)	

de selecţie se produce de fapt prin raportarea la elementul de ,,vîrstă anterior a calităţii ,,negru'' şi a fasciculului de seme pe care noi l-am extras la nivelul IV (+ căutare, + sobrietate). Acest fascicul reiese şi din raportarea la întregul cu care contrastează şi concomitent se justifică (vezi ulterior vestimentaţia). Tot în ceea ce priveşte calităţile, o relaţie discretă este cea dintre *(ochi bulbucaţi)* şi *(ca şi aceia ai bătrînului)*, în care se obţine nu numai informaţia cu privire la apartenenţa la familie, ci, implicit şi anticipativ, o informaţie de ordin moral prin comparaţie. Fenomenul care se petrece aici este o **actualizare a sensului** adjectivului *bulbucaţi*, prin poziţia sintagmatică, de către comparaţia *(ca aceia ai bătrînului)*. Acelaşi fenomen de actualizare a sensurilor adjectivelor calificative *subţiri* şi *încovoiat* se petrece prin asocierea lor la adjectivele de nivel III, *acre*, respectiv *acut*, într-o construcţie perfect simetrică. Sensul se degajă aici din intersectarea celor două actualizări :

buze	*subţiri*	⇄	*acre*
	↕		↕
nas	*încovoiat*	⇄	*acut*

Ce ar fi deci actualizarea?

,,La nivelul unui text anume, şi numai al aceluia, termenii îşi pun în evidenţă (prin acţiunea sensurilor dictată de sintagmatica textului) unul sau cîteva din sensurile lor. Se produce astfel o actualizare semantică''[5]

b) În ceea ce priveşte a doua parte, referitoare la vestimentaţie, procesele de acumulare şi selecţie, simultan, sînt relativ simple, în aşa-zisa ,,mascare'' a altor tipuri de informaţii, şi se manifestă foarte discret. O singură excepţie face în acest caz actualizarea la distanţă a elementelor calificative :

strînsă ← *sugrumată* (—naturaleţe),

care trimite, ca şi *bluza de mătase neagră cu numeroase cerculeţe*, la prima parte (a), unde actualizează pe *păr negru*, *pieptănat bine într-o coafură japoneză*, cu sens de (+ căutat, —natural, + sobru). Textul se întoarce mereu asupra sa, oferind sensuri noi, pe baza dezvoltării nivelului denotativ. Trebuie să avem în vedere că, spre deosebire de marea majoritate a descrierilor ,,de cadru'', portretul este o formă de manifestare a discursului descriptiv cu funcţie precisă în naraţiune : el se opune structural naraţiunii, anticipînd-o în esenţă, chiar şi negativ : naraţiunea este obligată să dezvolte faptic ,,imaginea'', chiar şi atunci cînd o neagă. Deci rolul portretului este în acelaşi timp descriptiv propriu-zis, de acumulare a atribuirilor şi calităţilor, şi, în primul rînd, definitoriu, cuprinzînd în el schema pe care ulterior o va dezvolta prin fapte şi evenimente naraţiunea.

Procesul de geneză a semnificaţiei este în mod obligatoriu duplicitar, semnificaţia fiind rezultanta permanentă a tendinţei descriptive şi a tendinţei definitorii, care acţionează simultan (,,cum'' şi ,,ce'' este eroul, înţelese însă elastic).

[5] Dana Manea, *art. cit.*, p. 577.

2.3.2. Să luăm acum un nou exemplu și să urmărim concluziile la care ne trimite analiza, tot în ideea urmăririi procesului de semnificație :

Un bărbat în vîrstă, cu papuci verzi în picioare și cu o broboadă pe umeri, mișca mîinile asupra mesei, țintind atent. Avea mustăți pleoștite și un mic smoc de barbă. Individul ridică asupra lui Felix niște ochi grozav de spălăciți, și-i lăsă apoi asupra măsuței, fără să scoată o vorbă. Abia după ce se mai adaptă obscurității, Felix constată cu surprindere că domnul cu broboadă broda cu lînă de felurite culori o bucată de etamină întinsă pe un mic gherghef (*ibid.*, vol. I, p. 16).

Legătura între acest fragment de descriere și restul narațiunii este mult mai strînsă decît în exemplele anterioare. O putem constata în primul rînd din ocurența unor enunțuri cu subiect diferit de cel al discursului de analizat sau a unor elemente de enunț care aparțin de nivelul narațiunii : *asupra lui Felix*, *abia după ce se mai adaptă obscurității*, *Felix constată* . . . etc. Considerîndu-le elemente de relație între discursul descriptiv și restul discursului narativ, le vom lăsa deoparte, ca nerelevante în analiză. Ceea ce rămîne după îndepărtarea lor este un corpus destul de eterogen în ce privește tipul de enunț nuclear, deoarece textul înglobează și elemente de gest, deci enunțuri de tip activ, care „maschează" ceea ce trebuie descoperit prin conexiune inversă și raportare la întreg. Să luăm, deci, mai întîi spre analiză regimul predicatelor și să observăm încotro dirijează el procesul de semnificație. Vom considera, după modelul din prima parte, drept predicate și atribuirile non-verbale, în care funcția copulei o preia o conjuncție sau o prepoziție, de tipul

(cu) o broboadă = (avea) o broboadă.

					Analiză comp.
Sk	*un bărbat în vîrstă*	P_1	*cu papuci verzi*	E^n_1 atrib.	(+familiar, +bătrînețe)
Sk	,,	P_2	*cu o broboadă pe umeri*	E^n_2 atrib.	(+feminin, +bătrîn)
Sk	*un bărbat în vîrstă*	P_3	*mișca mîinile... țintind atent*	E^n_3 act	(+activ. manuală −determinare)↑
Sk	,,	P_4	*avea mustăți... (pleoștite)*	E^n_4 atrib.	(+neîngrijite)
Sk	,,	P_5	*(avea) un mic smoc de barbă*	E^n_5 atrib.	—
Sk	*(individul)*	P_6	*ridică (asupra) (niște ochi)*	E^n_6 activ+ atrib.	(−înțelegere)
Sk	,,	P_7	*lăsă (asupra)*	E^n_7 activ. atrib.	(−înțelegere +absență)↑
Sk	,,	P_8	*fără să scoată o vorbă*	E^n_8 activ.	idem
Sk	*(domnul cu broboadă)*	P_9	*broda*	E^n_9 activ	(+feminin, +aberant)

Aceleași rezultate ni le oferă, la analiză, și regimul atribuirilor în general, după metoda analizei precedente. Din acest fragment putem însă extrage niște particularități de altă natură ale procesului de semnificație.

Să ne oprim , deci, pentru început la predicatele din E_6^n, E_7^n și E_8^n, care pun în evidență o situație interesantă : ele funcționează în același timp activ — *ridică, lasă, fără să scoată o vorbă*, — dar și atributiv, cu funcție de înlocuitori ai lui *avea* pe lîngă complementul lor direct *ochii*, din cauza presiunii exercitate asupra lor de sintagmatica enunțurilor anterioare, în care sînt acumulate trăsături de fizionomie și calități ale lor. Dubla lor funcție le sporește rolul în context, mai ales din pricină că aici nu e vorba, propriu-zis, de niște predicate active care se convertesc în predicate atributive, ci de predicate care **se activizează** contextual cu o încărcătură **semantică și logic-sintactică** deosebită. Ceea ce trebuie să reținem din acest exemplu este faptul că un nou fenomen își face apariția : ,,Uneori sintagmatica textului impune o anihilare a încărcăturii semantice a unor termeni. Presiunea termenilor cu care cei dintîi intră în relații sintagmatice creează o încărcătură semantică nouă, care poate avea o legătură abia perceptibilă cu cea proprie, a termenilor în cauză (sau poate, în unele situații, să nu aibe ,,aproape" nici o legătură, n.n.). Nu mai putem vorbi, în acest caz, de actualizare, ci de o treaptă superioară actualizării, pe care o vom numi — avînd în vedere o caracteristică a ei (activă, operantă n.n.) — **activizare semantică**"[6].

Un exemplu mai complex de activizare, în cazul de față, reiese din schema precedentă, dacă urmărim regimul subiectului, care, fără a-și pierde caracterul constant din punct de vedere logic și semantic, se transformă în și prin sintagmatica textului, influențat fiind de elementul variabil care îl dezvoltă și îl definește. Această transformare se petrece cu ajutorul unor sinonimii parțiale, foarte relevante în cazul de față :

un bărbat în vîrstă trecut în :
↓
individul și apoi în :
↓
domnul cu broboadă,

primei ocurențe, semantic neutră, influențîndu-i-se sensul, prin actualizare la distanță, cu un fascicul de seme cu caracter peiorativ, de tipul (+ciudat, ieșit din comun). Această actualizare este rezultanta dezvoltării și grupării variabilelor *cu papuci verzi, cu broboadă pe umeri*, pentru ca a treia ocurență să actualizeze prin reluare primul element neutru, *un bărbat în vîrstă, domnul cu broboadă*, cu un fascicul de seme de tipul (+feminin), întărit de ultima variabilă *broda*, cu trăsăturile (+feminin + aberant). Același proces de activizare se petrece asupra întregului discurs de pînă la E_9^n, căci predicatul P_9, prin conexiune inversă, trimite trăsătură (+aberant) pînă la subiectul constant din E_1^n, deci asupra portretului în întregime.

În consecință, putem să afirmăm pe baza acestui exemplu că, în anumite situații, procesul de activizare, ca și acela de actualizare, poate să se exercite atît de la un termen către context, impunîndu-i trăsături semantice practic inexistente în nici unul dintre termenii ca atare, cît și de la context la un termen luat ca atare. Culoarea pe care procesul de actualizare și cel de activizare o aruncă asupra acumulării sensurilor și

[6] Dana Manea, *art. cit.*, p. 578.

selecţiei lor orientează textul către sensul său ultim, care este o rezultantă a raporturilor de maximă şi minimă dintre :

a) sensul termenilor împreună,
b) sensul enunţurilor împreună,
c) termeni şi enunţuri prin influenţa reciprocă de sensuri.

În cazul de faţă, atît regimul enunţurilor, cît şi influenţa pe care acestea o au asupra subiectului constantă, impun discursului în întregime trăsăturile de (+feminin, +aberant).

2.4. SISTEMUL METONIMIC AL TIPURILOR DE CONSTANTĂ ŞI VARIABILĂ

Încă din exemplul anterior am fost puşi în situaţia de a scoate în evidenţă faptul că, deşi constant, subiectul se transformă uneori, în cursul discursului, primind trăsături semantice particulare ; această transformare se efectuează din cauza presiunii sintagmatice, cu ajutorul unor elemente **sinonime parţiale**, printr-o operaţie de înlocuire, pe care o numim **sistemul metonimic al tipurilor de constantă.** În cazul de faţă, metonimia se bazează pe trăsături comune (+animat, +uman, +masculin, +bătrîn), la care se adaugă (+feminin, +aberant).

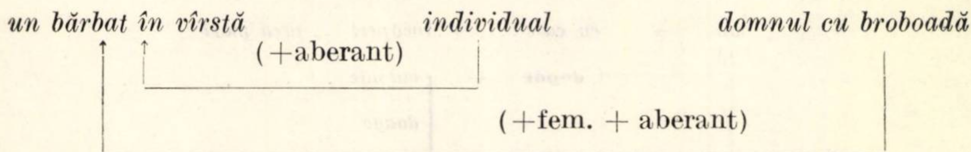

Tot în textul anterior, variabila din E_3^n *mişca mîinile ... ţintind atent* devine prin conexiune inversă o extensie metonimică a variabilei din E_9^n *broda*, cu care este într-o relaţie de sinonimie perfectă, frazeologică. Un predicat activ extins este, deci, substituit unui predicat activ restrîns, pe care-l anticipează şi îl „maschează" parţial, prin acelaşi **sistem metonimic**, manifestat însă, de data aceasta, la două nivele diferite.

Să luăm un alt exemplu, de data aceasta oarecum mai complex, pentru a urmări atent modalităţile în care acţionează sistemul metonimic în orientarea semantică a discursului descriptiv :

Stănică se întoarse din nou în strada Fundăturii Vaselor, de data asta pe un drum neocolit, şi se opri în faţa a două case fără etaj, destul de mari şi cu tencuiala scorojită, stînd de o parte şi de alta în fruntea unei ogrăzi enorme, ca două corpuri de gardă în faţa curţii de onoare a unui palat imperial. Una din case, cel puţin, cu aer de părăsire, se ghicea că fusese prăvălie, din cauza obloanelor trase. Forma ferestrelor şi un pervaz lat de lemn în faţa lor, ca o tejghea, dovedeau că fusese o brutărie. Între cele două case ar fi trebuit să fie un gard, dar nu era decît o poartă stingheră, într-o parte. Curtea avea înfăţişarea unui han cu case de jur împrejur, vechi şi cu încăperi ce se ghiceau prea mari. Pe latura din fund a patrulaterului se vedea o tindă cu stîlpi de lemn, prefăcută în geamlîc. Curtea era plină de butoaie, de doage, de scînduri de stejar, de papură, fiindcă într-o parte

ședea un dogar. Erau și cîteva căruțe țărănești, cu coviltir, Într-un colț un individ potcovea un cal prins între trei bare în chip de uluci. Un fel de boltă fusese refăcută și folosită de potcovărie ... (*ibid.*, vol. al II-lea, p. 92).

Să urmărim, pe nivele logice, procesul de acumulare substantivală al textului, subliniind elementele de pe diverse nivele care semnalează procesul de selecție :

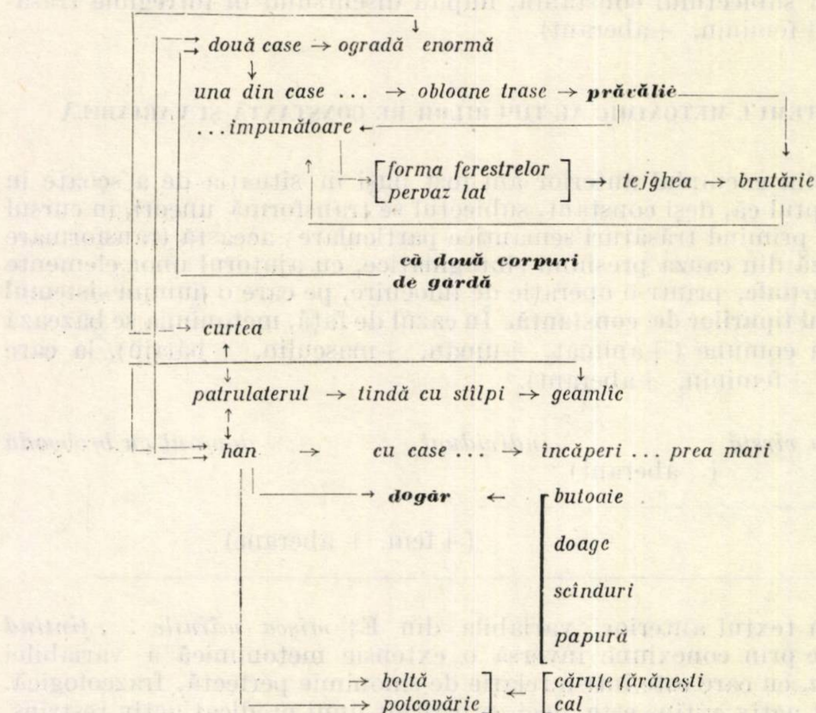

Organizarea semantică a textului e bazată pe grupuri de opoziții, sesizabile mai întîi în sistemul temporal al predicatelor verbale, în jocul dintre *era* și *fusese*. Pe baza acestei opoziții acumularea substantivală se structurează și ea contrastiv; un rînd de opoziții apare din alăturarea segmentelor : *două case* ... *ca două corpuri de gardă* ... la segmentele *fusese prăvălie, brutărie* etc. Aceleași opoziții se justifică și din cercetarea ,,calităților'', unde : *caselor mari, impunătoare,* ogrăzii *enorme* li se opun discret tencuiala *scorojită, aerul de părăsire, poarta stingheră.*

Ceea ce se va afla însă în primul rînd în interesul nostru este felul în care subiectul : *două case mari* — înlocuit ulterior cu părți ale sale : *una din case, curtea* — își activizează și actualizează diverse sensuri printr-un subtil sistem metonimic. Săgețile lungi marchează elementele între care se stabilesc relații de activizare și actualizare, iar cele scurte felul în care se propagă sensul în sintagmatica textului.

Prima relație metonimică importantă este aceea semnalată de comparație, ea fiind în același timp și cea mai ,,explicită'' din text : *două case*

.... *ca două corpuri de gardă* ... etc. Trăsăturile semantice transferate de termenul al doilea celui dintîi sînt cele de (+impunător, +prosper). Această activizare realizată printr-o comparaţie este necesară, cum aminteam mai sus, tocmai pentru a stabili relaţia contrastivă cu elementele ce vor urma, caracterizate prin (—impunător, —prosper). Se adaugă discret şi trăsătura (±nobiliar), realizată din asocierea acestei comparaţii cu al doilea sistem metonimic: *una din case → prăvălie → brutărie.*

Autorul extinde şi adînceşte această opoziţie în a doua jumătate de text, în care:

curtea → han

→ [*geamlîc* / *(dogărie)* / *potcovărie*]

trimit prin conexiune inversă la subiectul constant, *două case.*

Se poate extrage o paradigmă a termenilor în relaţia metonimică de tipul:

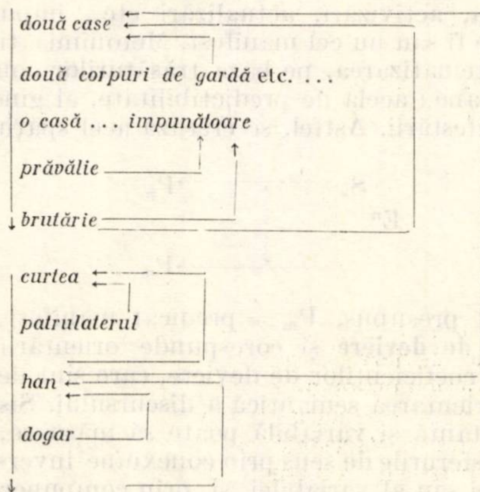

în care fiecare termen derivă în mod necesar din celălalt, asupra căruia se întoarce şi pe care îl încarcă cu un nou sens. Cele mai profund marcate sînt însă *brutărie* şi *han*, din cauza opoziţiei în care intră trăsăturile lor semantice cu prima actualizare *două corpuri de gardă* ... Prin ce mijloace aceste înlocuiri sînt posibile şi cum se orientează prin ele procesul de semnificaţie?

De cele mai multe ori, un enunţ nuclear contextual îşi află predicatul pe o paradigmă destul de uşor previzibilă prin presiunea sintagmatică. Atunci cînd, la lectură, stabilim subiectul constant: *două case* şi şirul primelor predicate *mari, fără etaj, cu tencuiala scorojită*, următoarele predicate sînt mai mult sau mai puţin predictibile, sau mai bine-zis, predictibile sînt limitele între care ele se pot desfăşura. Rolul unui predicat extins, cum este comparaţia: *ca două corpuri de gardă în faţa curţii de onoare a unui*

palat imperial, este acela de a devia această predictibilitate, prin contrast, mărind sau micșorînd excesiv încărcătura semantică. Sintagmatica strictă a textului este aceea care ne împiedică să numim propriu-zis predicatul presupus, cu atît mai puțin cîmpul lui de desfășurare ; ceea ce este „dat" este textul și ordinea lui „fixă". Procesul gîndirii însă anticipează ordinea aceasta, iar „accidentele" contrastive puse în calea lui creează, între predicatul presupus și cel manifest, un spațiu de cele mai multe ori semnificativ prin el însuși. Cele două tendințe (una extralingvistică) concură în procesul de orientare a discursului către sensul său ultim. Predictibilitatea și devierea sînt deci detectabile în mod evident înlăuntrul acestui sistem de înlocuire și în transferurile de sens pe care ele le operează ; sistemul metonimic al tipurilor de predicate, în cazul particular al discursului descriptiv (a cărui trăsătură caracteristică este), determină sistemul metonimic al tipurilor de subiecte, din pricină că predicatele enunțurilor nucleare, atributive și nominale intră, prin elementul lor atributiv și nomimal, în relație directă cu subiectul, fiind de cele mai multe ori elemente analitice ale acestuia.

Rezumînd, putem spune că, în cazul unui enunț contextual, adică limitat cantitativ de alte enunțuri, sintagmatica textului care cuprinde acumularea, selecția, activizări, actualizări etc. impune un predicat presupus, care poate fi sau nu cel manifest. Metonimia tipurilor de variabile este tocmai sistematizarea, pe baza trăsăturilor contextuale, a celor două procese simultane : acela de predictibilitate, al gîndirii, și acela de semnificație al manifestării. Astfel, se creează acel spațiu între :

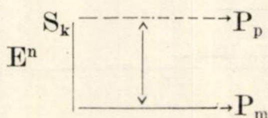

unde P_p = predicat presupus, P_m = predicat manifest, care este numit de noi **coeficientul de deviere** și corespunde orientării semnificației în enunț. Compunerea coeficienților de deviere, care sînt deci și ei purtători de sens, ar marca orientarea semantică a discursului. Sistemul metonimic al tipurilor de constantă și variabilă poate să măsoare, prin sinonimiile sale parțiale și transferurile de sens prin conexiune inversă, coeficienții de deviere al constantei sau al variabilei, și, prin compunerea lor, orientarea discursului.

Urmărind paralel orientarea semnificației la nivelul enunțurilor nucleare și al discursului, am încercat să oferim, în principiu, o metodă de analiză și o perspectivă de diferențiere bazată pe sintaxă semantică a tipurilor de organizare a discursurilor prozei. Problema, dificilă dealtfel, a referentului unui discurs sau a unor tipuri de discursuri, pe care noi am implicat-o pe baze intuitive, se cere aprofundată, ea oferind însă pretextul unui demers teoretic ulterior, construit în perspectiva celui de față.

Decembrie 1977

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5—7

SOLOMON MARCUS

LINGVISTICA POVESTIRII

Proiectul la care ne-am angajat de cîţiva ani, privind descoperirea mecanismelor gramaticale ale narativităţii populare (vezi cartea noastră, în colaborare, *Semiotica folclorului*, Bucureşti, 1975), ne-a obligat la o confruntare cu celelalte metode lingvistice propuse, mai cu seamă în ultimii ani, în studiul narativităţii. Cîteva dintre rezultatele acestei confruntări vor fi prezentate în cele ce urmează; presupunem că cititorul cunoaşte capitolul 5 intitulat *Mecanismele generative ale basmelor populare* din cartea noastră menţionată mai sus.

Una din problemele cele mai controversate în studiul narativităţii este alegerea unităţilor de bază. Atît punerea acestei probleme, cît şi modul în care cei mai mulţi cercetători au abordat-o sînt de inspiraţie lingvistică. Funcţiile narative ale lui Propp au făcut epocă în acest domeniu, ele au prezentat punctul de plecare pentru cercetările lui Jakobson (1967), Lévi-Strauss (1960), Dundes (1964), Köngas-Maranda (1962), Bremond (1973) şi Greimas (1976) şi pentru multe alte cercetări. Concomitent cu aceste lucrări, dedicate extensiunii ideilor lui Propp la narativitatea cultă sau rafinării acestor idei, s-au dezvoltat, mai cu seamă în ultimii ani, o serie de cercetări care contestă unele idei de bază ale teoriei proppiene. Pentru Propp, funcţia narativă e semnul comun al unor acţuni similare din punctul de vedere al conţinutului lor, chiar dacă aceste acţiuni sînt realizate de actori diferiţi. Autori ca Fischer (1963), Jason (1968), Nathorst (1969), Colby (1973, 1; 1973, 2) şi Clement-Colby (1974) au obiectat că, deşi Propp afirmă că funcţiile sale narative nu depind de actorii care le execută, această independenţă nu e respectată. Astfel, pentru a demonstra existenţa a 31 de tipuri de funcţii narative, Propp se plasează la un nivel de analiză superior celui la care sînt identificate aşa-numitele *dramatis personae*, mai numeroase şi mai variabile, ale căror tipuri de bază ar fi în număr de 7; Clement şi Colby recunosc stabilitatea acestor 7 tipuri, ei nu contestă analiza proppiană ca atare, dar contestă explicaţia ei teoretică, bazată pe o confuzie între mai multe nivele de generalitate.

Însă nivelele de analiză sînt organic legate de operaţia de segmentare succesivă a textului în unităţi narative din ce în ce mai generale. (Jason (1967), Krausova (1972), Labov-Waletzky (1967), Mathiot (manuscris nedatat), Sebeok (1953, 1; 1953, 2), Segre (1974)). Cei mai mulţi autori acceptă ideea că organizarea fonică, morfologică sau sintactică a textului nu poate determina, ea singură, o segmentare narativă (Fischer (1963), Jason (1968), Colby (1966, 1970); dar aceasta nu înseamnă că metodele lingvistice de segmentare nu exercită o influenţă importantă asupra segmentării narative. De exemplu, distincţia dintre unităţile **etice** şi unităţile **emice** (de fapt, distincţia dintre ceea ce autorii anglo-saxoni numesc *tokens* şi *types)*, considerată de mulţi autori, este de origine lingvistică, după cum indică chiar terminologia *(etic* trimite la *fonetic*, iar *emic* la *fonem)*. Kenneth L. Pike e unul din lingviştii care au explicitat această

distincţie. Dundes (1962, 1964 ; a se vedea, de asemenea, Horner (1967)) merge şi mai departe cu această explicitare, atunci cînd introduce noţiunile sale de **motivem** (care ar urma să înlocuiască funcţia lui Propp), de **alomotiv** şi de motiv (1964, p. 59) : „Alomotifs would bear the same relationship to motifemes as do allophones to phonemes and allomorfs to allomorphemes". Jason (1968) contestă însă validitatea analogiei **motivem-fonem**; raţiunea acestei contestări se află probabil la Clement şi Colby (1974), care, recunoscînd unităţilor introduse de Dundes o anumită relevanţă în discutarea genurilor folclorice la un nivel mai înalt de abstracţie, pun la îndoială capacitatea acestor unităţi de a exprima mai mult decît o impresie, *deoarece între nivelul de abstracţie la care Dundes se situează şi datele narative cele mai concrete nu există în analiza întreprinsă de Dundes nici un nivel intermediar, de legătură.* Însă această discontinuitate în ceea ce priveşte circulaţia între unităţile etice şi cele emice e inevitabilă în orice analiză „prea paradigmatică", în orice analiză care nu e, în acelaşi timp, o lectură a structurii narative în discuţie. Numai lectura e capabilă să parcurgă, în mod continuu, etapele intermediare care conduc, de la sintaxa evenimentelor particulare şi concrete ale unei naraţiuni, la sintaxa mărcilor semantice cele mai abstracte. Numai lectura e în stare să sesizeze toate trăsăturile poziţionale ale unităţilor narative, numai ea poate recunoaşte faptul că două apariţii ale aceluiaşi conţinut narativ pot avea funcţii narative distincte, dacă ele au contexte diferite (în această situaţie se află două confruntări diferite ale unui erou cu un răufăcător, atunci cînd una dintre confruntări se încheie cu victoria eroului, iar cealaltă cu victoria răufăcătorului). Aşa se explică opţiunea noastră pentru lectură ca cel mai bun mijloc de analiză narativă. În această perspectivă, vom discuta cîteva alte aspecte ale narativităţii, cum ar fi dihotomia competenţă-performanţă narativă, combinatorica narativă, caracterul operaţional al procedurilor de analiză narativă, diferitele tipuri de gramatici narative, dialectica ameliorare-degradare în evoluţia narativă.

După Rimmon (1976), există 5 dihotomii de bază în raport cu care au fost discutate problemele privind narativitatea : 1) limbă-vorbire, 2) structuri de adîncime-structuri de suprafaţă, 3) fabulă-discurs, 4) armătură-totalitate, 5) parafrază-textură.

Prima dihotomie e echivalentă, pentru Rimmon, cu dihotomia competenţă-performanţă (e vorba, în fapt, de două dihotomii distincte, dar vom admite, în discuţia de faţă, echivalenţa lor). Pentru Rimmon, competenţa narativă e partea comună tuturor indivizilor, în ceea ce priveşte capacitatea de a înţelege şi genera structuri narative, în timp ce performanţa narativă se referă la realizarea individuală a acestei capacităţi. Dacă acceptăm punctul de vedere al lui Dell Hymes (citat după Ben-Amos şi Goldstein (1974)), pentru Chomsky „performance is everything in the speech act that is not accounted for by the underlying rules of the language . . ." ; competenţa, deci capacitatea narativă, ar fi în acest caz pur convenţională, fiind dată de gramatica narativă adoptată. Însă, după Hendricks (1973), în stadiul actual al cunoştinţelor noastre, o abordare generativă riguroasă a structurilor narative nu pare posibilă. Hendricks evocă, în această privinţă, aceeaşi dificultate la care s-au referit Clement şi Colby ; dificultatea de a trece de la schemele abstracte la textele concrete. Însă, în timp ce pentru Clement şi Colby această dificultate e caracteristică

teoriei proppiene, pentru Hendricks situaţia e mult mai gravă, problema părîndu-i-se deocamdată fără şanse de a putea fi rezolvată. De aici ar rezulta incapacitatea teoriilor existente ale narativităţii de a distinge între competenţa şi performanţa narativă. Lipski (1976) pare a avea o opinie asemănătoare, atunci cînd, referindu-se la gramatica narativă considerată de Prince (1973, 1974), îi reproşează aceeaşi infirmitate : incapacitatea de a se articula cu nivelele mai concrete ale discursului. Complexitatea acestei probleme e recunoscută dealtfel de toţi cercetătorii, dar nu vom mai menţiona aici decît ampla analiză întreprinsă de Segal (1976), privind distincţia dintre competenţa şi performanţa folclorică.

Este momentul să observăm că analiza concepută ca o prelungire a lecturii ne fereşte de riscul de a lucra cu o schemă care nu se află în conexiune cu datele textului. Într-adevăr, schemele noastre, sub formă de reguli gramaticale, sînt deduse din analiza nivelelor inferioare de organizare narativă. Performanţa narativă e constituită de nivelul evenimentelor narative, unde fenomenele de repetiţie narativ pertinente sînt aproape inexistente. Nivelul segmentelor narative are un caracter mixt, ocupînd o poziţie intermediară între performanţa şi competenţa narativă, în timp ce nivelul mărcilor semantice aparţine exclusiv competenţei narative. *Semnul distinctiv al competenţei narative este prezenţa anumitor repetiţii capabile să conducă la fenomene de recurenţă narativă.*

În contrast cu Rimmon, noi distingem între competenţa narativă individuală, care revine la prelungirile infinite propuse de cititor, cu ajutorul unor gramatici, şi competenţa narativă colectivă, care e partea comună a competenţelor individuale. Apare aici o deosebire esenţială între competenţa narativă şi cea lingvistică ; pentru aceasta din urmă, însăşi expresia de „competenţă individuală" este contradictorie. Dar există şi o asemănare importantă între cele două tipuri de competenţe : mecanismele lor generative au aceeaşi formă. Competenţa narativă individuală este expresia capacităţilor cititorului de a sesiza şi de a genera structuri narative, în timp ce competenţa generală (privind mulţimea tuturor cititorilor-reali sau virtuali) exprimă o realitate intrinsecă a operei narative. Competenţa narativă — fie ea individuală sau colectivă — se defineşte totdeauna în raport cu una sau mai multe opere narative. Competenţa narativă individuală e infinit variabilă, în virtutea dependenţei sale de lectură ; ea generează totdeauna un text infinit, în contrast cu performanţa narativă, al cărei rezultat este un text finit. Ne putem reprezenta competenţa narativă individuală ca o funcţie al cărei argument parcurge mulţimea infinită a lecturilor operei considerate. În articolele lui Fotino-Marcus, Păun şi Polith din *Semiotica folclorului* s-au determinat valorile acestei funcţii pentru anumite valori ale argumentului, aunci cînd se consideră o singură operă narativă. Etapa următoare ar fi găsirea **formei** acestei funcţii, adică natura corespondenţei care asociază unei anumite lecturi o anumită gramatică. Un exemplu de studiu al competenţei narative individuale este cel al lui Dumitru din *Semiotica folclorului ;* aici, această competenţă e studiată în raport cu naraţiunile de tipul 300 în catalogul Aarne-Thompson. Din punct de vedere matematic, aceasta revine la ceea ce am numit o **gramatică parametrică.** Nu avem încă un exemplu de studiu efectiv al competenţei narative colective.

Să trecem acum la distincţia dintre structura de adîncime şi structura de suprafaţă. Această distincţie nu are sens decît într-o abordare generativă. Nu se poate vorbi de o diferenţă de grad de abstracţie între aceste două tipuri de structuri. Fiecărui nivel al competenţei narative îi corespunde o structură de adîncime, definită de o anumită gramatică (nu obligatoriu chomskyană) şi o structură de suprafaţă, definită de mulţimea (în general infinită) secvenţelor finite generate de gramatică. Deci structura de adîncime e de natură generativă, în timp ce structura de suprafaţă e de natură concatenativă. După Rimmon (1976, p. 35), Lévi-Strauss studiază structura de adîncime, în timp ce Propp se ocupă de structura de suprafaţă. În fapt, amîndoi adoptă o abordare combinatorie, care nu iese din domeniul finitului, unde distincţia dintre cele două tipuri de structuri nu are sens. Dar nu e mai puţin adevărat că tocmai fenomenele iterative ale combinatoricii narative sînt cele care sugerează recurenţele care decid forma regulilor generative. Din acest punct de vedere, cercetări ca cele ale lui Calvino (1970), Călinescu (1957), Chabrol (1971, 1 ; 1971,2 ; 1973), Chabrol-Marin (1974), Coquet (1969), Genot (1974), Rossi (1973) şi Vlad (1970, 1972) au importanţa lor. De exemplu, studiile lui Rossi (1973) şi Vlad (1972) constituie preliminarii la o gramatică generativă a *Decameronului*, în timp ce tipologia narativă geometrică propusă de Vlad (1970) este sugestivă pentru o eventuală cercetare generativă a operelor lui Faulkner, Thomas Mann şi Rebreanu. O bună pregătire pentru un studiu generativ este de asemenea investigarea categoriilor iterative efectuată de către Genette (1972), Greimas (1976), Klinkenberg (1973) şi Zamfir (1976), pentru a nu da decît cîteva exemple, la care vom adăuga, ce-i drept, nu din domeniul narativităţii, ci din cel al poeticii, ultima lucrare a Grupului μ (1977). Trebuie însă să distingem între iteraţiile narative propriu-zise şi iteraţiile la nivel stilistic, al tropilor şi figurilor. Tipică, pentru al doilea tip de iteraţii, este cercetarea lui I. Coteanu (1973); dar, şi în unele lucrări avînd ca obiect opere narative, atenţia e îndreptată cu precădere asupra iteraţiilor stilistice (un exemplu în acest sens e cartea lui Zamfir (1976)). Nu e totdeauna uşor să se separe planul narativ de cel stilistic; astfel, în studiul lui Segre (1974, p. 253–274), fabula şi discursul se întrepătrund atît de strîns, încît e greu să distingem cele două tipuri de iteraţii.

Există şi un alt aspect care distinge fenomenele combinatorii de cele generative; primele există în realitatea imanentă a operei, exprimîndu-l exclusiv pe autor, în timp ce celelalte exprimă raporturile operei cu cititorul. Fenomenele combinatorii ţin de ipostaza finită a textului, deci se sustrag distincţiei dintre structura de suprafaţă şi cea de adîncime, supunîndu-se însă unor structuri logice şi statistice. Pătratul logic folosit de Greimas (a se vedea, de exemplu, ultima variantă a acestui pătrat (1976) : *actant—antactant—négactant—négantactant*), algebra lui Boole, grupul de transformări invocate de Lévi-Strauss (1958 ; 1960) şi dezvoltarea ulterioară a acestor tehnici la Bremond (1973), Cirese (1973–1974), Köngas-Maranda (1962) pretind a aparţine intrinsec operei sau clasei de opere investigate; deosebirile nu sînt determinate aici de schimbarea lecturii, ci a instrumentului de analiză. Nu subapreciem rezultatele care se pot obţine în această etapă a analizei; ei îi aparţine investigarea tipurilor de

metamorfoze ale eroilor în mituri şi în povestirile fantastice, ca la Angioni (1971), Bremond (1973), Cirese (1973—1974), Lévi-Strauss (1958; 1960), Köngas-Maranda (1962) şi Dinu, în *Semiotica folclorului*. Tot aici se inserează preocupările privind evoluţia echilibrului conflictual, atunci cînd fabula e reprezentată ca o succesiune de ameliorări şi deteriorări: Abel (1970, 1; 1970, 2), Bremond (1973), Köngas-Maranda (1962), Waugh (1966). În cartea lui Harary-Norman-Cartwright (1965), un capitol întreg (*Structural Balance*) e dedicat instrumentului matematic folosit în aceste preocupări. Foarte necesară, etapa combinatorie, finită, nu e suficientă în analiza narativă. Într-adevăr, în momentul în care termenilor unui şir finit le atribuim o semnificaţie generală, abstractă, chiar prin aceasta şirul se prelungeşte la infinit; dacă, de exemplu, termenii şirului 3, 5, 7 sînt consideraţi cu semnificaţia lor de numere impare consecutive, atunci, chiar prin acest fapt, am prelungit şirul iniţial la şirul infinit de termen general $2n+1$ ($n=1, 2, \ldots$). Deci lectura unui şir finit îl transformă pe acesta într-un şir infinit. Dar prelungirile introduse de lectură pot fi paradigmatice (atunci cînd au în vedere alternative şi variante), sau sintagmatice (cînd au în vedere continuări ale textului). O intuiţie a prelungirilor paradigmatice există la Lord (1965, 1; 1965, 2), dar un studiu efectiv al lor apare abia la Dumitru (în *Semiotica folclorului*).

Distincţia dintre fabulă şi discurs este, după cum se ştie, aceea dintre universul narat şi proiecţia acestuia într-o construcţie textuală. Dacă, în raport cu universul narat, autorul introduce totdeauna o anume distorsiune, cititorul introduce, la rîndul rău, o distorsiune de ordinul al doilea, deoarece fabula îi este accesibilă acestuia din urmă numai prin intermediul discursului. Concordanţa (sau discordanţa) dintre fabulă şi discurs poate fi totdeauna controlată cu ajutorul segmentărilor narative succesive. După Segre (1974, p. 24—33), segmentarea lineară (în cadrul căreia distorsiunea discursului în raport cu fabula e nulă) este un stadiu limită (în fapt, imposibil de realizat) în raport cu care apreciem distorsiunea pe care o suferă fabula, cînd trece în discurs. Dar nu e totdeauna uşor să se distingă între fabulă şi discurs. Dacă Propp şi Bremond se ocupă de fabulă, iar stilisticienii au în vedere discursul, la mulţi autori, ca Chatman, Doležel, Segre şi Zamfir, demarcaţia dintre fabulă şi discurs nu este foarte clară. O gramatică narativă este ea a fabulei sau a discursului? Răspunsul nu e totdeauna acelaşi şi nu e totdeauna ferm. Este nevoie, în prealabil, să se răspundă la unele întrebări mai simple, privind natura operaţiilor care conduc la elementele vocabularului terminal al gramaticii. Segmentarea narativă ocupă aici un loc central (Jason (1967), Krausova (1972), Labov-Waletzky (1967), Mathiot (manuscris nedatat), Sebeok (1953, 1; 1952, 2), Segre (1974)), dar la fel de importante sînt clasificările narative adoptate. O independenţă totală a gramaticii narative în raport cu discursul pare imposibilă, iar o gramatică independentă de fabulă e nerecomandabilă. Punctul de vedere pe care l-am adoptat în *Semiotica folclorului* evită această dilemă. Într-adevăr, nivelul de abstracţie al unei gramatici narative este decis de natura elementelor vocabularului terminal şi de semnificaţia categorială a elementelor din vocabularul auxiliar. Metoda gramaticilor generative manifestă deci o disponibilitate totală faţă de dihotomia fabulă-discurs; acelaşi mecanism generativ poate acţiona fie la nivelul

fabulei, fie la cel al discursului, în funcţie de interpretarea pe care o dăm elementelor celor două vocabulare. Dacă, aşa cum am optat noi, elementele terminale sînt mărci semantice sau dacă ele sînt modalităţi logice (cum se întîmplă la Coquet (1973) şi Doležel (1973 ; 1976)), este vizată în primul rînd fabula. Dacă, dimpotrivă, aceste elemente sînt de natură sintactică sau stilistică, atunci avem o gramatică a discursului. Găsim aici una din raţiunile supreme ale formalizării ; ea permite să se distingă între mecanismul utilizat şi substanţa manipulată cu ajutorul lui. Poate că modul în care noi am ales segmentele narative şi mărcile semantice nu este cel mai fericit (de fapt, această alegere aparţine lecturii, deci e variabilă) sau poate că regulile generative pe care le-am degajat surprind un repertoriu prea sărac de tipuri de recurenţe. Cu o lectură mai adecvată şi cu tehnici generative mai nuanţate, aceste neajunsuri vor putea fi înlăturate. Noţiunea însăşi de gramatică narativă a evoluat de la o accepţiune intuitivă (Burke (1945), Corti (1973), Krausova (1974), Rella (1971)), trecînd prin diferite variante chomskyene (Buchler-Selby (1968), Chabrol (1971, 1 ; 1971, 2 ; 1973), Chabrol-Marin (1974), Hendricks (1974), Köngas-Maranda (1970), Lipski (1976)) pînă la procedurile operaţionale care ne aduc în imediata vecinătate a modelelor algoritmice şi computaţionale (Colby (1966), Dorfman (1969), Porvlison (1965), Tusseau-Wittmann (1973)) şi a utilizării calculatoarelor electronice (Dundes (1965), Gratton Isabelle-Wittmann (1973), Sebeok (1965)) şi pînă la extensiunea cunoscută sub numele de „gramatica textului" sau „teoria textului" (Brandt (1973), Petöfi (1973 ; 1974 ; 1975), Rauschner (1975) şi numeroasele lucrări ale lui Van Dijk şi ale lui Ihwe). Dar în versiunea de „gramatică a textului" conceptul de gramatică devine prea general pentru a putea păstra caracterul de procedură operaţională. Petöfi (1975) pretinde că foloseşte termenul de gramatică pentru a desemna un ansamblu de instrumente constituit din o componentă fonologică sau grafică şi o componentă sintactică-semantică. Gramatica textuală preconizată de Petöfi îşi propune să genereze şi să analizeze structurile textuale. Corelaţia acestei gramatici cu structurile narative e indicată de Rauschner (1975), după care descrierea structurilor narative nu poate fi explicitată şi nu poate deveni exhaustivă decît dacă e conexată cu o gramatică textuală. Nu putem intra aici în amănuntele acestei chestiuni, dar vom reţine faptul că Rauschner formulează cîteva exigenţe capitale : obiectivitate, exhaustivitate, caracter explicit, depăşind în ambiţie orice proiect anterior. Într-adevăr, exhaustivitatea a fost totdeauna compensată de un anume compromis în ceea ce priveşte obiectivitatea şi caracterul explicit, în timp ce toate modelele formale cunoscute reprezintă, prin însăşi natura lor, descrieri parţiale. Ambiţiile gramaticilor textuale nu se opresc însă aici ; autorii lor cer eliminarea oricărei proceduri ad-hoc, prin aşezarea structurilor narative în perspectiva unei teorii generale a acţiunii. Anume, ei cer să se definească odată pentru totdeauna noţiuni ca *eveniment*, *acţiune*, *obiect*, *fiinţă umană*, *consecinţă*, *implică*, *are ca efect*, *precede*, *urmează* etc. Riscul unei atari strategii este acela de a rămîne mereu în faza preliminariilor şi de a condiţiona fiecare problemă de o sumedenie de alte probleme. Scopul nostru e mai modest şi ţine seamă de experienţa folosirii gramaticilor formale în ştiinţele umaniste şi sociale. Punctul nostru de vedere este de asemenea diferit. Noi nu avem în vedere gramatica (obiectivă) a operei, ci gramaticile (subiective) ale lecturilor

unei opere, gramatici care sînt însă studiate prin mijloace obiective. Noi construim modele care, ulterior, s-ar putea, eventual, articula într-o teorie, în timp ce pentru Van Dijk, Petöfi și colegii lor teoria este faza preliminară a oricărui model. Acest fapt determină, în teoria textului, o aglomerare de definiții (ale căror consecințe deductive sînt destul de puțin dezvoltate), în timp ce, în optica noastră, sînt probabil vulnerabile caracterul *ad-hoc* al unor proceduri și absența preocupării pentru fundamentele filozofice ale structurilor narative. Ne delimităm și de alți autori, care văd în gramatica narativă o competență narativă universală, care generează toate narațiunile de un anume tip sau, ca la Prince (1973 ; 1974), toate narațiunile pur și simplu. Acești autori reduc competența narativă la ceea ce noi am numit „gramatică paradigmatică'' (a se vedea capitolul I și articolul lui Dumitru din *Semiotica folclorului)* ; ei ignorează competența narativă a unui *singur* cititor, în fața unei *singure* opere, competență care se manifestă prin transformarea în recurențe a anumitor iterații (Greimas ar spune *izotopii)* ale textului. Dar tocmai acest al doilea tip de competență narativă deschide o perspectivă nouă în problema creativității literare. Un scriitor e un creator de reguli a căror putere generativă nu e niciodată limitată la opera pe care el a produs-o în mod efectiv ; a fi un bun cititor înseamnă tocmai a sesiza aceste reguli și a le dezvolta acele virtualități care nu au putut fi explicitate în text. Descoperirea naturii generative a unor reguli depinde însă nu numai de sagacitatea noastră, dar și de stadiul general al cunoștințelor noastre. Este prezența secțiunii de aur în anumite proporții care apar în poemele lui Șota Rustaveli simptomul unei reguli generative? Răspunsul este afirmativ de îndată ce cunoaștem raportul dintre numărul de aur (egal cu $(1+\sqrt{5})/2$) și șirul infinit al lui Fibonacci, ai cărui primii doi termeni sînt egali cu 1, iar de la al treilea fiecare termen e suma celor doi termeni imediat precedenți.

Multe opere narative constau în manipularea inedită a unor reguli deja cunoscute ; față de acestea, crearea unor reguli noi este, cel puțin în principiu, semnul unei originalități superioare. Dar aici trebuie să introducem unele nuanțe și să avem în vedere o ierarhie mai fină. O lectură care exploatează o regulă recursivă abia schițată de autor poate fi superioară utilizării unei reguli noi, care totuși nu diferă esențial de o regulă generativă deja folosită. Ne putem da seama de aceasta dacă se compară lectura unui basm popular, așa cum este ea propusă de Păun și Polith (în *Semiotica folclorului)* cu anumite variante ale basmelor de tipul 300 în catalogul Aarne-Thompson, variante analizate de Dumitru (în *Semiotica folclorului)*. Am identificat patru tipuri generative care stau la baza narativității folclorice românești : tipul regulat (gramatica de tipul al 3-lea), tipul independent de context, tipul simplu matricial și tipul dependent de context care nu e simplu matricial. Dar analiza acestui din urmă tip sugerează posibilitatea unei ierarhii infinite de tipuri generative ale narațiunii populare, deci existența potențială a unei varietăți infinite de tipuri de creativitate populară.

Dihotomia armătură-totalitate (Rimmon (1976)) pune o problemă de strategie privind ordinea operațiilor. Realizarea concordanțelor cu ajutorul calculatorului permite să se ia ca punct de plecare totalitatea și să se degajeze, pe baza unor alegeri intuitive și/sau analitice o armătură a operei

cercetate. Dar adevărata totalitate nu poate fi niciodată prinsă, deci dialectica fiecărei cercetări constă într-o alternanță de alegeri. Cînd Segre (1974) dezvoltă analiza la *Acte sans paroles* de Beckett, el procedează la o segmentare a *întregului* text, dar pentru aceasta trebuie în prealabil să *aleagă* un anume nivel de organizare a operei și se oprește la nivelul actelor elementare, deci aparenta totalitate este de fapt tot o armătură.

Metoda generativă sugerează și o altă dihotomie : aceea dintre local și global. Repetițiile despre care dau seama regulile generative se referă la globalitatea operei literare. Departe de a fi un fenomen pur statistic, recurențele constituie un fenomen *calitativ*, reflectat în *forma* regulilor generative. Aceste reguli pot să se refere, după cum am văzut, fie la imanența operei, fie la lecturile ei. În acest fel, ultima dihotomie a lui Rimmon, aceea dintre textură (adică particularitatea stilistică a operei narative) și parafrază, își găsește în abordarea noastră o rezolvare simplă ; vocația gramaticilor formale este de a putea păstra ambii termeni ai acestei dihotomii, deși creează între ei o distanță destul de mare. Este ușor de înțeles că accentul cade pe mijloacele metalingvistice ale parafrazei atunci cînd atenția e îndreptată asupra fabulei, în timp ce interesul pentru discurs aduce cu precădere în discuție textura operei. Articolul lui Doležel (1971) e tipic pentru prima tendință, în timp ce cel al lui Chatman (1969) o caracterizează pe a doua.

BIBLIOGRAFIE

Peter Abell (1970), *Some problems in the theory of structural balance : towards a theory of structural strain.* Introduction to Structuralism (ed. Michael Lane), New York, p. 389–409.

Peter Abell (1970), *The structural balance of the kinship systems of some primitive peoples.* Introduction to Structuralism (ed. Michael Lane), New York, p. 359–366.

Giulio Angioni (1971), *Appunti per un analisi morfologica della metamorfosi nella tradizione narrativa folklorica.* Uomo e cultura, Vol. V, no 7/8, p. 134–164.

Dan Ben-Amos & Kenneth S. Goldstein (1974), eds. *Folklore. Performance and Communication* (= Approaches to Semiotics 40), Haga-Paris.

Per Aaage Brandt (1973), *La pensée du texte (de la littéralité de la littérarité)*, Ch. Bouazis (ed), Essais de la théorie du texte, Paris.

Claude Bremond (1973), *Entre la structure et la forme (à propos d'un essai d'Elli et Pierre Maranda)*, Versus, Quaderni di studi semiotici, no 6, p. 1–24.

Ira R. Buchler — Henry A. Selby (1968), *A formal study of myth.* Center for intercultural studies in Folklore and oral history. Monograph series, 1. Univ. of Texas, Austin.

Kenneth Burke (1945), *A grammar of motives*, New York.

Italo Calvino (1970), *Notes towards a definition of the narrative form as a combinative process*, 20th Century Studies, vol. 3, p. 93–101.

G. Călinescu (1957), *Estetica basmului.* Studii și cercetări de istorie literară și folclor, vol. 6, no 3–4, p. 335–484, și vol. 7, 1958, no 1–2, p. 7–135.

Gianni Celati (1969), *Structura logica del racconto letterario.* Sigma, vol. V, no 22, p. 12–51.

Claude Chabrol (1971), *Problèmes de la sémiotique narrative des récits bibliques*, Langages, 22.

Claude Chabrol (1971). *Analyse du texte de la Passion*, Langages 22.

Claude Chabrol (1973), ed. *Sémiotique narrative et textuelle*, Paris.

Claude Chabrol, Louis Mourin (1974), *Le récit évangélique. Aubier Montaigne*, Paris.

Seymour Chatman *New ways of analyzing narrative structure with an example from Joyce's Dubliners*, Language and Style, 1969, no 2, p. 3–36.

Alberto M. Cirese, (1973) *(Appunto parziali del corso tenuto dal). Ricerche morfologiche e prospettive strutturali : da Propp a Lévi-Strauss*, Siena, 30 p.

Dorothy Clement — Benjamin N. Colby (1974), *Folk Narrative*, Current Trends in Linguistics (editor Th. A. Sebeok), vol. 12, Linguistics and Adjacent Arts and Sciences, Part II, Haga — Paris, p. 809—833.
Benjamin N. Colby (1966), *The analysis of culture content and the patterning of narrative concern in texts*, American Antropology, vol. 68, p. 377—388.
Benjamin N. Colby (1966), *Cultural patterns in narrative*, Science, vol. 51, p. 793—798.
Benjamin N. Colby (1970), *The description of narrative structures*, Paul Garvin (ed) Cognition : A multiple view, New York.
Benjamin N. Colby (1973), *A partial grammar of Eskimo folktales*, American Anthropology, vol. 75, p. 645—662.
Benjamin N. Colby (1973), *Analytical procedures in eidochronic study*, Journal of American Folklore, vol. 86, no. 399, p. 14—24.
Jean-Claude Coquet (1969), *Problèmes de l'analyse structurale du récit ; l'Étranger d'Albert Camus*, Langue Française no. 3.
Jean-Claude Coquet(1973), *Sémiotique littéraire. Contribution à l'analyse sémantique du discours*, (Collection ,,Univers sémiotiques'', sous la direction de A. J. Greimas), Paris.
Maria Corti (1973), *Le jeu comme génération du texte*. Semiotica, vol. 7, no 1, p. 33—48.
Maria Corti — Cesare Segre (eds) (1970), *I metodi attuali della critica in Italia*, Torino.
Ion Coteanu (1973), *Stilistica funcțională a limbii române*, București.
Joseph Courtes (1972), *De la description à la spécificité du conte populaire merveilleux français*, Ethnologie française, II, 1, 2.
Lubomir Doležel (1971), *Toward a structural theory of context in prose fiction*, Chatman, ed., Literary style, New York, 1971, p. 95—110.
Lubomir Doležel (1973), *Narrative modes in Czech literature*, University of Toronto Press, Toronto.
Lubomir Doležel (1976), *Narrative Semantics*, Poetics and Theory literature, vol. 1, p. 129—151.
Eugene Dorfman (1969), *The narreme in the medieval Romance epic : An introduction to narrative structures*, Toronto University Press.
Alan Dundes (1962), *From etic to emic units in the structural study of folktales*, Journal of Anthropology and Folklore, vol. 75, p. 95—105.
Alan Dundes (1964), *The morphology of North American Indian folktales*, FF Communications 195, Helsinki.
Alan Dundes (1965), *On computers and folktales*, Western Folklore, vol. 24, p. 185—189.
J. L. Fischer (1963), *The sociopsychological analysis of folktales*, Cultural Anthropology, vol. 4, 1963, p. 235—297.
Gérard Genette (1972), *Figures* III, Seuil, Paris.
Gérard Genot (1974), I gran Giochi del Caso e de la Sorte, *Saggio sulla topologia funzionale della Gerusalemme Liberata*, Université Paris X-Nanterre. Centre de recherches de langue et littérature italiennes. Documents de travail et prépublications No 3, fascicule 1—2.
Yves Gratton, Pierre Isabelle et Henri Wittmann (1973), *Un générateur de phrases aléatoires*, Centre de calcul de l'Université du Québec.
A. J. Greimas (1976), *Maupassant. La sémiotique du texte : exercises pratiques*, Paris.
Groupe μ (1977), *Rhétorique de la poésie. Lecture linéaire, lecture tabulaire*, Bruxelles.
Frank Harary, Robert Z. Norman, Dorwin Cartwright (1965), *Structural models. An introduction to the theory of directed graphs*. New York — Londra — Sydney.
William O. Hendricks (1973), *Essays on semiolinguistics and verbal art*. Haga.
William O. Hendricks (1974), *Linguistics and Folkloristics*, Current Trends in Linguistics (editor Th. A. Sebeok), vol. 12, Linguistics and Adjacent Arts and Sciences, Part II, Haga — Paris, p. 661—681.
George R. Horner (1967), *A structural analysis of Bulu (Africa) folktales*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Folklore Society, Toronto, Canada.
Roman Jakobson (1967), *On Russian fairy tales*. Selected Writings, Haga, vol. 4.
Heddy Jason (1967), *Oral literature and the structure of language*, Paper presented at the American Anthropological Association, Annual Meeting, November, Washington D.C.
Heddy Jason (1968), *The narrative structure of swindler tales*, The Rand Corporation P-3788, Santa Monica, California.
Jean-Marie Klinkenberg (1973), *Le concept d'isotopie en sémantique et en sémiotique littéraire*, Le Français moderne, p. 285—290.
Elli Köngas-Maranda (1970), *A tree grows : Transformations of a riddle metaphor*, Structural models in folklore, and transformational essays (ed. Pierre Maranda, Elli Köngas-Maranda) Haga.

Elli-Kaija Köngas, Pierre Maranda (1962), *Structural models in folklore*, Midwest Folklore vol. 12, p. 133–192.
Nora Krausova (1972), *K segmentácii epickych textov*, Litteraria, vol. XV, 1.
Nora Krausova (1974), *Slovenská literatura*, no 1, p. 34–50.
William Labov, Joshua Waletzky 1967), *Narrative analysis: Oral versions of personal experience*. Essays on the verbal and visual arts (ed June Helm), University of Washingtons Press, Seattle, p. 12–45.
Claude Lévi-Strauss (1958), *Anthropologie structurale*, Plon, Paris, p. 227–255.
Claude Lévi-Strauss (1960) *La structure et la forme*. Cahier de l'Institut de science économique appliquée, no 99 (Série M, no 7), p. 3–36.
John M. Lipski (1976), *From text, o narrative: spanning the gap*, Poetics, vol. 5, no 3 (19), p. 191–206.
Albert B. Lord (1965), *The singer of tales*, Atheneum, New York.
Albert B. Lord (1965), *Yugoslav epic folk poetry*. The study of folklore (ed. A. Dundes), Prentice-Hall, Inc.
Madeleine Mathiot, *Cognitive analysis of a myth-an exercise in methodology*, Manuscris nepublicat, State University of New York, Buffalo.
Bertel Nathhorst (1969), *Formal or structural studies of traditional tales: The usefullness of some methodological proposals advanced by Vladimir Propp, Alan Dundes, Claude Lévi-Strauss and Edmund Leach*, Stockholm Studies in Comparative Religion, No 9, Stockholm.
J. S. Petöfi (1973), *Towards an empirically motivated grammatical theory o f verbal texts*, dans J. S. Petöfi – H. Rieser (eds), Studies in Text Grammar, Dordrecht, Reidel.
J. S. Petöfi (1974), *Probleme der modelltheoretischen Interpretation von Texten* (= Papiere zur Textlinguistik, Band 7), Hamburg, 1974.
Janos S. Petöfi (1975), *Description grammaticale, interprétation, intersubjectivité (Esquisse d'une théorie partielle du texte)*. Versus. Quaderni de studi semiotici, no 10, p. 33–56.
Paul S. Powlison (1965), *A paragraph analysis of a Yagua folktale*. International Journal of American Linguistics vol. 31, p. 109–118.
Gerald Prince (1973), *A grammar of stories* Haga.
Gerald Prince (Fall 1974), *Narrative signs and tangents*. Diacritics, p. 2–8.
Hans-Dieter Rauschner (1975), *Structures narratives et linguistique textuelle*. Versus. Quaderni di studi semiotici, no 10, p. 17–31.
Franco Rella (1971), *Testo come dato o testo come prodotto?* Nuova Corrente, no 54, p. 256–263.
Shlomith Rimmon (1976), *A comprehensive theory of narrative. Genette's "Figures III" and the structuralist study of fiction*. Poetics and Theory of literature, vol. I, no 10, p. 33–62.
Aldo Rossi (1973), *La combinatoria decameroniana: Andreuccio*. Strumenti Critici, no 20, p. 1–51.
Thomas A. Sebeok (1953), *Structure and content of Cheremis charms, part* I, Anthropos, vol. 48, p. 369–388.
Thomas A. Sebeok (1953) *Structure and content of Cheremis charms, part* II, *Anthropos*, vol. 48, p. 760–772.
Thomas A. Sebeok (1965), *The computer as a tool in folklore research. The use of computers in anthropology* (editor Dell Hymes), Haga, p. 255–272.
Dmitri Segal (1976), *Folklore text and social context*. Poetics and Theory of literature, vol. II, no 2, p. 367–382.
Cesare Segre (1974), *Le strutture e il tempo. Narrazione, poesia, modelli*. Torino.
Ion Vlad (1970), *Între analiză și sinteză*, Cluj-Napoca.
Ion Vlad (1972), *Povestirea. Destinul unei structuri epice*, București.
Butler Waugh (1966), *Structural analysis in literature and folklore* (ed. W. Edson Richmond), Indiana University Press, Bloomington, p. 153–164.
Mihai Zamfir (1976), *Imaginea ascunsă*, București.

Noiembrie 1977

MODUL ALUZIV ÎN PROZA LUI MARIN SORESCU

1. Pătrunderea implicaţiilor unei cărţi este asigurată şi de reflectarea la particularităţile expresiei, care nu sînt menite să închidă un sens, ci să-l deschidă, multiplicîndu-i planurile în conştiinţa cititorului. Acesta este şi tîlcul structurilor stilistice care îl ispitesc pe M. Sorescu în romanul *Trei dinţi din faţă* (Ed. Eminescu, 1977), marcat prin deschidere la idee, la semnificaţiile unor manifestări concrete, banale ale existenţei; prin respingere a şabloanelor, a dogmatismului, a formulelor înguste de gîndire care nu pot colecta apele unei realităţi vii, dinamice; prin dragoste de adevăr.

Romanul nu se constituie simplu ca un ansamblu de evenimente relatate. Actul însuşi al scriiturii se conturează ca un plan semnificativ al cărţii. Naratorul ca *scripteur* este permanent implicat în producerea textului.

În proza artistică, discursul narativ antrenează moduri şi viziuni de expresie variate, în funcţie de felul cum este construită naraţiunea : simplă istorisire, rememorare neutră sau prin imagine, esenţializare a anecdoticului reliefînd o atmosferă sau o atitudine, relatare deopotrivă în glumă şi în serios etc. Romanul *Trei dinţi din faţă* relevă trei tipuri fundamentale de comportament lingvistic al naratorului : a) narator care r e l a t e a z ă evenimente, b) narator care c o m e n t e a z ă ceea ce relatează el însuşi sau ceea ce povestesc sau vorbesc personajele sale, c) narator care s e a d r e s e a z ă lectorului. Această diversitate de enunţuri dovedeşte că naratorul-autor nu are o existenţă exterioară textului. Prin comunicarea narativă, el stabileşte un raport ascuns cu lectorul, deturnîndu-i atenţia de la evenimentele narate la modul de producere a textului sau la reflecţiile sale, implicite ori explicite, cu privire la ceea ce scrie şi cum scrie în timp ce relatează. Procedeele stilistice sînt eterogene, dar nu libere unul de altul. Conceptul de stil este tocmai unul de însumare, de unificare a diferitelor procedee stilistice, corelate între ele în actul de comunicare narativă a unei opere artistice date. Ceea ce caracterizează stilul recentului roman al lui M. Sorescu este modul a l u z i v al relatării din perspectiva naratorului-comentator, care cunoaşte totul, chiar şi gîndurile cele mai intime ale personajelor. Naratorul transmite nu numai ceea ce ar putea să povestească personajele sale, dar şi ceea ce gîndesc ele, „peripeţiile" lor interioare.

Naraţiunea, concurată de comentariile naratorului-autor, se desfăşoară într-un limbaj derutant, „un joc" al naratorului care manipulează aparent întîmplător cuvintele şi sintaxa, diversele registre stilistice. Prin „jocul" abil cu multiple posibilităţi ale limbajului, naratorul nu elaborează un text transparent, ci creează, conştient, un text opac, o ***hidden literality***

(literalitate ascunsă) în modul de manifestare a a b s u r d u l u i și la nivelul structurilor stilistice [1].

În cele ce urmează, ne propunem o abordare din perspectivă psihanalitică a diferitelor structuri stilistice aluzive într-o relatare condusă de un narator care se află permanent îndărătul personajelor sale,dezvăluindu-le gîndurile, analizîndu-le stările de vis și luciditate, proiectîndu-le dintr-un univers real într-un univers posibil, coborîndu-le în trecut sau imaginîndu-le în viitor.

2. Modul **aluziv** de relatare reliefează de obicei o intenție (de exemplu moralizatoare, satirică, ironică etc.) a locutorului în raport cu obiectul la care se referă prin intermediul altuia. Relatarea aluzivă nu este, desigur, prin ea însăși o notă distinctivă a prozei moderne. D. Cantemir o cultivase, ca purtător al unei autentice experiențe stilistice. Prozatorii români din prima jumătate a secolului al XIX-lea — C. Negruzzi, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri — rememorează adeseori pendulînd între elogiu și ironie, între expresia plată și expresia nobilă a stilului sublim, între gratuitate și gravitate, cu intenție de anulare a unui efect retoric sau de satirizare a stilului nepotrivit la ideea exprimată. Aluzia, cu intenție vădit ironică, la artificiile stilului retoric își rafinează structurile în proza scriitorilor realiști din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (de exemplu I. L. Caragiale). Comprehensiunea pentru acțiunile și atitudinile eroilor, interpretarea substanței epice, reacția excesivă (intelectuală sau sentimentală) a naratorului, care se confruntă adeseori cu propriile întrebări și îndoieli, conduc la optici narative dintre cele mai variate și, în consecință, la moduri aluzive cu structuri complexe în proza scriitorilor români din secolul al XX-lea (M. Sadoveanu, T. Arghezi, M. Caragiale, I. Teodoreanu, Camil Petrescu etc.). În epica românească de după 1960, relatarea aluzivă cunoaște formule multiple, în funcție de orientarea tematică și de experiența stilistică a prozatorului.

În evoluția stilistică a prozei românești, M. Sorescu completează seria ironiștilor, de care se diferențiază prin viziune (gravitatea insinuată prin umor și ironie), prin perspectiva (de exemplu adeseori ludică sau onirică) a aparențelor aluzive, prin tehnici inedite sau mai puțin pregătite.

3. Unele formule ale insinuării în romanul lui M. Sorescu se descoperă în imaginația liberă, fără control, a personajelor, care operează în vis sau după amintirea „logicii din vis". Aparențele care populează visele unor personaje (Val, Olga), ele înseși susceptibile de interpretări simbolice, dobîndesc semnificație, devin simboluri literare, avînd originea în neliniști multiple și diverse pe care personajele le trăiesc. Val *trecea dintr-un vis într-altul, ca mercurul dintr-un termometru, pus la subsuoara unuia, care cînd se răcește de moarte, cînd are febră mare și aiurează. Așa încerca apoi*

[1] Atitudinea stilistică (inventarea unor expresii pornindu-se de la clișee uzuale, asocierea de cuvinte considerate incompatibile sub raport semantic, actualizarea echivocă a două sensuri ale aceluiași cuvînt, exploatarea figurilor de sonoritate, juxtapunerea mai multor registre stilistice în aceeași frază etc.) a romancierului român a fost experimentată, pentru alte limbi, în formula lingvistică a noului roman, pe care o putem ilustra, de exemplu, cu romanele lui S. Beckett. Cf. Huguette Delye, *Samuel Beckett ou la philosophie de l'absurde*, Aix-en-Provence, 1960 ; Olga Bernal, *Langage et fiction dans le roman de Beckett*, Paris, 1969 ; Dina Sherzer, *Structure de la trilogie de Beckett: Molloy, Malone meurt, L'Innommable*, Haga-Paris, 1976 ; Jean Ricardou, *Pour une théorie du nouveau roman*, Paris, 1971.

să-şi reprezinte plastic — era plastician — peripeţiile intime. Bineînţeles, nu-şi mai amintea a doua zi nimic. Adormea exact cît să uite ce-a visat, ce-a fost capabil să viseze, el cu capul său greu, ca o buturugă. Ba ceva tot îi mai aburea cîteodată amintirea, dar vag, vag de tot. Puţin totuşi — ciudat —, suficient ca să-l sperie şi să-l pună pe gînduri (p. 9).

S i m b o l u l e s t e u n o b i e c t c o n c r e t p u r t ă t o r a l u n o r v a l o r i a b s t r a c t e (valori simbolice). Deci orice simbol este o aluzie (nu şi invers). Iată un fragment care reprezintă aparenţe de vis a căror valoare literar-simbolică este reliefată printr-un „joc" de formule aluzive multiple.

Odată se făcea că... dormea şi numai ce aude zgomot, hărmălaie mare afară. Iese şi zăreşte venind val-vîrtej de pe coasta din deal — era parcă în sat — turme de vite speriate, boi împungîndu-se, tauri trecînd unii peste alţii, şi valuri-valuri de oameni, care îl iau şi pe el. Cînd se mai îndepărtează de casă, vede în atmosfera aceea de groază, care se înceţoşa, nu ştiu de ce, ce să vadă? Lava. Se revărsa, încinsă şi numai aburi, cu un fîşîit uşor, de mătase aruncată pe umeri... brr! şi... cafenie, ca o cocă de zaţ... da, era lavă, izbucnise vulcanul, nu ştiu al cîtelea vulcan... A trăit teroarea sfîrşitului lumii... De-a valma cu vitele, care simţiseră primele, răgeau, cîinii lătrau, urlau... Şi-odată şi-a amintit că ***Ea*** *rămăsese acasă. Dă să se-ntoarcă. Mă duc s-o iau, zice, am lăsat-o dormind, am plecat de lîngă dînsa, cum de n-am trezit-o? Dar cum să te-ntorci? E împins de lume înainte. Acolo o să fie fiecare cu ai lui, i-a spus cineva, n-o să fie nimeni singur. Fiecare, cu tatăl, cu mama... Bine, dar tatăl meu nu mai trăieşte, i-a dat prin gînd, ce vorbă e asta? Mă duc înapoi s-o trezesc pe Olga. Şi se tot chinuia să-şi facă loc, era împins tot înainte şi lava... o simţea acum încingîndu-i călcîile. A dat să strige, să ţipe că-i sfîrîie călcîile ...dar gura i se încleştase din cauza lavei care se răcea... Atunci l-a trezit ea. „Ce gemi aşa?" A fost ca o înviere... Multă vreme, nu se putuse acomoda cu viaţa, parcă se obişnuise aşa...* (p. 9).

Pendularea între optici narative diferite determină alternarea modalităţilor narative: naraţiune la persoana a III-a din perspectiva naratorului omniscient, intervenţia personajului la pers. I, stil indirect liber (ca formă aluzivă, prelungeşte „confesiunea" personajului deghizată în starea de vis), monolog interior, al cărui conţinut îl dau replicile fictive, stările de spaimă şi uimire sau momentele de luciditate ale personajului.

Confuzia insinuantă de planuri (real/ireal) este marcată prin procedee stilistice diferite. **Suspensia:** *Odată se făcea că ... dormea; Fiecare, cu tatăl, cu mama ... Bine, dar tatăl meu nu mai trăieşte, i-a dat prin gînd, ce vorbă e asta?; A fost ca o înviere ... Multă vreme nu se putuse acomoda cu viaţa, parcă se obişnuise aşa ...* **Enunţul ipotetic:** *Odată* ***se făcea*** *că ...; era* ***parcă*** *în sat.* **Echivocul unor pronume, adverbe neraportate sau ambiguu raportate:** ***Acolo*** *o să fie fiecare cu* ***ai lui****, i-a spus* ***cineva*** *n-o să fie nimeni singur;* ***Ea*** *rămăsese acasă. Mă duc înapoi s-o trezesc pe* ***Olga****; Atunci l-a trezit* ***ea****. „Ce gemi aşa?" Şi* ***Olga*** *îi spune rîzînd.* Pronumele *Ea* are şi nu are un referent real (Olga) sau trimite, eufemistic, la altceva (proiecţia personajului în vis, în fantastic, îi schimbă identitatea). Starea de surpriză, de contrarietate prin proiectarea aceluiaşi personaj din existenţă în inexistenţă (ca în vis) este întreţinută de-a lungul romanului şi prin alte procedee aluzive, de transfer aproape direct. **Comparaţia**

(sub diverse structuri) : *chiar cînd nu stătea aplecată, îți aducea în minte toată* ***Grecia antică*** (p. 13) ; ***o amforă*** *perfectă. Nu degeaba îi spunea el că arată* ***ca și cînd ar fi fost dezgropată ieri*** (p. 13) ; *Reușise să-și fixeze, în sfîrșit, părul într-un coc gros,* ***încît păreau îngrămădite acolo pletele cîtorva generații de fecioare****. Val se gîndi la* ***Simonetta lui Botticelli****. Dar cu oarecare scîrbă, nu știu de ce, poate că nu era cazul să facă mereu apropieri între viață și artă* (p. 15) ; *Ieșea însă ceva straniu, peste așteptările și-ale lui Val, care nu-și închipuise că e atît de „fotogenică". Ochii mari, sprîncenele arcuite, nasul drept și mai ales gura cu buze subțiri, totuși ușor senzuale, ca două arcuri încordate, treceau încet de la original pe chipul de lut pe care mîna de meșter îndrăgostit îl „cioplea" cu o fervoare neobișnuită.*

— ***Nefertiti!*** *exclamă Tudor, remarcînd abia acum, cu ajutorul statuii, că Olga avea într-adevăr ceva din frumusețea interiorizată a „faraoanei"* (p. 137—138) ; *Olga tăcea cocoțată acolo în vîrful patului,* ***ca un cocor de la Nil*** (p. 493 — ultima pagină a romanului) ; *ea,* ***frumoasa din pădurea adormită****, îi pune mînuța la gură și zice pss!* **Aluzia paronomastică :** ***Olga (orga)*** *de lumini, de la* ***morga*** *de bezne* (p. 165 ; vezi și p. 162).

Putem conchide, urmînd limbajul simbolic al romanului, că personajul feminin *Olga* pare a fi înainte de toate o reprezentare fascinantă a morții (care poate conduce spre inițiere), ca și personajul feminin *Ileana* din *Noaptea de Sînziene* de Mircea Eliade.

În cuplul Val-Olga (disimulări onomastice), și primul personaj sugerează o stare ambiguă, alunecarea de la o ordine existențială la alta. Prin intermediul unor sonorități analoge, expresiile *val-vîrtej*, *valuri-valuri* (de oameni), *de-a valma* (vezi textul reprodus) evocă numele personajului *(Val)*.

La sfîrșitul romanului, dintr-o relatare aflăm că, după o lungă absență, Val, al cărui vis *semăna și cu un suspin ; puteai să-l iei și așa*, este găsit, de prietenul său Tudor, *într-o peșteră amestecat într-un grup de turiști străini* — un spațiu al morții, în plan ipotetic — ; *lîngă un fel de balustradă care se legăna se afla prăpastia în fundul căreia curgea un rîu* (p. 489). Este posibil, aici, alt tip de serie asociativă : *Val — legăna — curgea un rîu.*

Descrierea peșterei și dialogul dintre Val și Tudor sînt secvențe de rară simplitate și frumusețe. Elementele descriptive *(făclii aprinse, coridoare de piatră, trepte de bîrne, apa rostogolindu-se pe gresii, chipuri împietrite săpate de apă în stînci — stalactite și stalagmite —)* sugerează o puritate abstractă, acordată unei realități în afara timpului și a spațiului concret.

4. Modul aluziv de relatare cunoaște, în proza lui M. Sorescu, funcții și tehnici variate. Vom efectua o clasificare [2] a aluziilor după funcția, construcția și forma lor.

4.1. După funcția lor, aluziile pot fi grupate în trei categorii fundamentale.

Aluzia de circumstanță leagă două circumstanțe conexe, una implicînd direct pe cealaltă. De exemplu, căderea frunzelor (aspect fizic descris sau simplu numit) sugerează anotimpul de toamnă. Expresia ei figurală este mai ales de tip metonimic.

[2] Pentru clasificarea structurilor aluzive, vezi Henri Morier, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, Paris, 1961, s.v. *ALLUSION*. Sistematizarea de față diferă substanțial de cea propusă de autorul dicționarului menționat, de unde am împrumutat, în parte, îndeosebi terminologia. În plus, spre deosebire de dicționarul citat, care ilustrează diferitele categorii aluzive mai ales și prin alte procedee literare, noi le exemplificăm prin structuri stilistice.

M. Sorescu transformă adeseori aluzia de circumstanţă într-un „joc" şi, oferindu-i dezlegarea, obligă pe cititor să redescopere sensul mai profund al aspectelor recompuse în imaginaţia naratorului sau a personajelor sale : *Era ca un avion cu reacţie care e pus să meargă pe jos ... Să meargă pe jos* ***în patru labe, în patru roate,*** *în loc să străpungă cerul* (p. 11) ; — *Covorul acesta l-aţi luat de la Constanţa? Nu? E foarte frumos. Val privi cu intenţie spre amici.* / — *Da, făcu fata, fără a prinde ironia.* ***E din păr de cămilă.*** [...] *Calul galopa pe un cîmp de păr de cămilă, luminat de o lună din păr de cămilă.* / — ***Calul e tot cămilă?*** *întrebă Val, foarte serios, dar Andrei şi Adrian nu se mai putură abţine şi izbucniră în rîs* (p. 25). Comicul provine din echivocul replicilor în care se amestecă, prin schimbarea referentului, ficţiunea cu realitatea. Scena dobîndeşte şi o semnificaţie în sine, întrucît deplasarea de planuri atrage atenţia asupra unei atitudini artistice specifice.

Un act de rafinare artistică a limbii experimentat de M. Sorescu este reinterpretarea alianţei dintre cuvinte în expresii gata constituite : *Tudor pleacă fără reportaj, meditînd că lui Burculeţ i-a fost scris să-l* ***pască ghinionul*** *şi după moarte ... să-l „pască", da, repetă el, bine găsit cuvîntul „a paşte" ... căci ghinionul de data asta i se prezentă tot sub forma unei patrupede, care poate să dea cu cornul* (p. 95) ; — *Nu dormi?* / — ***Ba da.*** *Acest „ba da" exprimă, dintr-un foc, toată dialectica poporului nostru, se gîndi* (p. 13).

Aluzia de transfer. Operează trecerea de la un mediu la altul, un aspect secund servind drept releu raportului aluziv. De exemplu o fabulă prezintă printr-un *animal* fapte, atitudini ale unei *fiinţe umane.*

În romanul lui M. Sorescu, transferul este variat : **schimbare a gradului de specificitate valorică** : — *Dar unde te pomeneşti, mă băieţaş?* ***Pe ce lume?*** *(Adică se înţelegea : în ce societate?)* (p. 155) ; **schimbare de nivel existenţial** (de exemplu de regn) ; *Capul îi era înceţoşat, trupul greu şi mofluz, respira parcă anevoie, ca şi cînd ar fi fost scufundat într-un lichid. Într-un lichid de apă ... ha, ha!* ***Om-amfibie,*** *pus să respire prin mocirlă, de probă, şi neputînd trece proba* (p. 8); *Ca şi piatra, care are atracţia fundului, şi* ***pietroiul*** *pe care-l purtase pe umeri, fără să ştie ce este, se complăcea să se scufunde. „Ce bine e"! gîndi Tudor — apa îi făcea realmente bine ...* [...] *Era acum înfundat pînă la gît în lichidul binefăcător —* ***se simţi un fel de Arhimede întors pe dos.*** [...] *O, el nu stătuse şi cu capu-n jos, într-un* ***butoi,*** *ţinîndu-se cu mîinile* ***de doage. De doagele universului.*** *Butoiul parcă se dilatase enorm.* [...] *Aşadar, îşi scufundase capul* ***în ocean (Pacificul, Atlanticul, Îngheţatul?)*** *şi aştepta minunea.* [...] *să mai aştepte puţin, pentru că dacă vrea, dacă vrea totuşi, imediat răstoarnă datele ecuaţiei şi scoate nasul afară.* [...] *deocamdată el mai aşteaptă aici ... ţinîndu-se* ***cu ghearele de limite*** (p. 146—147). Actul scufundării poate semnifica şi actul de pătrundere, în şi din adîncime, a lucrurilor existenţiale ; **schimbare de nivel socio-cultural :** — *Ai fost întdeauna* ***un porc*** *...* ***mi-ai suflat*** *toate* ***gagicile.*** *Vorbea degajat, ca un fante de Obor, dar nu-l prindea poza* (p. 99) ; **schimbare de nivel temporal** etc. Autorul manifestă o deosebită predilecţie pentru aluziile prin care se operează o schimbare de timp, se realizează o confuzie de epoci, aluzii cunoscute sub numele de **anacronisme.** Prin anacronismul ***progresiv*** se anticipează prezentul în forme ale viitorului ; se aduce trecutul la nivelul prezentului. Prin anacronismul

regresiv se coboară aspecte ale prezentului în legendă sau în istorie. De obicei, în romanul lui M. Sorescu se sugerează o mişcare, o alunecare dinspre prezent spre trecut şi invers. — *Vorbeşti de parcă ai fi cel puţin* ***Picaso.*** / — ***Ramolitul*** *ăla? Ha—ha* (p. 16); *Avea vocaţia* ***doamnelor de pe vremuri,*** *cu salon artistic. Un fel de* ***Madame Sévigné*** *cu cenaclu la mansarda unui spital, sau* ***o Madame Récamier,*** *sau* ***O Madame Pompadour*** [3]. *De ce să nu ne gîndim şi la* ***a de Staël?*** *— chicotise Val, nemaivoind să pronunţe cuvîntul* ***madame,*** *şi văzînd că-i iese ceva mai reuşit. (Aşa e cînd lucrezi asupra stilului)* (p. 51;) *—Aveţi o figură interesantă, zise* ***Margareta.*** / / *— Găsiţi? Găseşti? (să-i spun că şi ea e foarte . . . foarte nostimă? Rosti însă cu totul altceva, adică primul gînd care-i venise la auzul numelui)* / *—* ***Margareta de Navarra!*** / *— Poftim?* / *—* ***Margot*** / *—* A, ***regina Margot!*** *Mersi!* / *(Sînt un dobitoc, mai bine-i spuneam:* ***Margareta biciclista,*** *era mai pe-nţelesul ei). Dar fata prinsese aluzia şi se complăcea în această atmosferă culturală* (p. 166). Contextul sugerează, prin alunecarea în familiaritate (cf. formele succesive: *Găsiţi, Găseşti?; Margareta . . . Margot; Margareta biciclista),* ca şi în exemplele de mai sus, degradarea. Adeseori, anacronismul antrenează şi o confuzie între realitate şi ficţiune artistică: *Îi plăcuse să discute stînd aşa ca* ***Olimpia lui Manet*** *lîngă el, acoperiţi cu un cearşaf şi-o pătură roasă ca nişte coate de student bătrîn* (p. 58); *Revelaţia faptului o avusese mai* ***adineauri,*** *adică anul trecut, dar amorul visat şi femeia fatală, „****Primăvara****" lui Boticelli, „****Venus din Millo****", „****Eva****" lui Cranach şi toate celelalte, droaia de nimfe, i se înfăţişase în chip* ***de lăptăreasă!*** *Poftim! Aşa ştie viaţa, în marea-i înţelepciune, să te coboare cu picioarele pe pămînt* (p. 149).

Prin anacronisme, aluziile istorice, mitologice, social-culturale, artistice (mai ales din domeniul literaturii sau al picturii) abundă în proza lui M. Sorescu. Interesul lor rezidă în faptul că produc o semnificaţie secundă, paralelă cu cea a naraţiunii propriu-zise. Sugestia alunecării este aproape obsedantă la toate nivelele romanului. Aluziile istorice, mitologice, artistice etc., adeseori combinate cu expresii uzuale, familiare, o servesc generos.

Simbolul [4] literar este o specie de aluzie contextuală la una sau mai multe valori abstracte, printr-una sau mai multe însuşiri ale unui obiect concret: *Rătăcise cu ea îndelung pe străzi — a fost o noapte superbă, apoi ajunseseră în parc —, s-au plimbat cu* ***barca*** *. . . fiecare cu cîte o* ***barcă*** *. . . La un moment dat, el a rămas în urmă . . . era şi cam întuneric . . . ea vîslea repede, mai repede decît el . . . şi cînd s-a apropiat de* ***barca*** *ei . . . aceasta era goală! . . .* (p. 154).

[3] Folosirea articolului nedefinit înaintea unui nume propriu distruge, ca şi expresia *un fel de* în aceeaşi poziţie, identitatea, cu el însuşi, a referentului, la care trimite numele propriu, multiplicîndu-l în timp.

[4] Pentru cercetarea simbolului din perspectivă psihanalitică, lingvistică sau literară, vezi: J. Piagét, *La Formation du symbole chez l'enfant,* Paris, 1945; W. Y. Tindall, *The Literary Symbol,* New York, 1955; H. Morier, *op. cit.,* s. v. *Symbole*; E. Ortigues, *Le Discours et le Symbole,* Paris, 1962; F. Edeline, *Le symbole et l'image selon la théorie des codes,* în *Cahiers internationaux du symbolisme,* 1963, 2, p. 19—33; G. Durand, *L'imagination symbolique,* Paris, 1964; Tudor Vianu, *Studii de stilistică,* Bucureşti, 1968, p. 363—371; George Mounin, *Introduction à la semiologie,* Paris, 1970 (Sinteză pertinentă a cercetărilor fundamentale privind simbolul din perspectivă lingvistică şi psihanalitică).

Barca (bărcile sînt comparate, în alt context, cu lebedele plutitoare pe un lac) este un simbol.

Avea o ***clamă*** *în gură, altele şi le fixase în* ***păr****, unde se pierdeau ca un ac în carul cu fîn. Olga era femeia cu cel mai lung* ***păr*** *— natural — din tot Bucureştiul.*

Ce ai cu mine? îngînă ea, cu dinţii strînşi din cauza ***clamei****.* ***Reuşise*** *să-şi fixeze, în sfîrşit,* ***părul*** *într-un coc gros, încît păreau îngrămădite acolo pletele cîtorva generaţii de fecioare* (p. 15).

— Dacă găseşti vreun fir de ***păr*** *pune-l aici în borcanul ăsta, zise el Facem colecţie* (p. 18).

Tot Val fu cel care descoperi vreo două fire lungi de peste un metru pe pătură.

Le luă cu grijă simulată, le privi în zare, se prefăcu a încerca în dinţi caratele unuia şi zise: Aur. Aur curat. Închipuiţi-v-o pe respectiva bucătăreasă la o cantină. Cîte danturi ar mai rupe. Ce-ar mai rupe gura (p. 19).

Podoaba Olgăi, atît de falnică şi de care era foarte mîndră, îi pricinuia în secret o inexplicabilă iritare (p. 19).

Parcă-o vedea scoţîndu-şi într-o clipă cele 10—15 ***clame*** *(avea o mare dexteritate la scos* ***clamele****), lăsîndu-l să cadă ca o cascadă: buf! pentru a-l convinge pe cutare ori cutare idiot* (p. 19).

Pacheţelul era legat în loc de panglică cu un fir de ***păr****.* ***Părul*** *ei de pe vremuri, pe care Val îl sădise demult într-o vază, cumva în bătaie de joc.*

— Ca să vezi, cum totul se ţine într-un fir de ***păr****, încercă Tudor să rupă tăcerea* ... (p. 492). Se observă uşor că nu numai repetiţia reliefează valorile simbolice ale subst. *clamă, păr*. Ocurenţele lor specifice de-a lungul romanului ilustrează cum se amplifică şi se precizează valorile simbolice.

În mod obişnuit, în proza lui M. Sorescu, fiecare relatare, descriere, imagine fictivă aduc în paralel ambiguitatea sensului.

Obiectele-simbol sînt numeroase: *apa* (lichidul, fluidul), *aerul* (vibraţia), *aripa, avionul* (zborul), *butoiul* („plin cu apă, dar nu ochi"), *cerul, drumul* (mersul), *fereastra, firul, ghemul, lacrima, lava, lopata (casmaua), luna, lutul, jocul (de-a-v-aţi ascunselea), oglinda, ochiul, părul, peştera, peştele, plasa, piatra, roata, somnul, ţeava* (coridorul), *undiţa* (pescuitul), *statuia* (chipul împietrit), *triunghiul* (i se asociază numeroasele serii triale, cifra trei) *turistul* (călătorul), *vinul* (beţia ca stare de vis) etc.

4.2. După tipul de construcţie, aluziile pot fi **implicite** (este prezent, în context, numai termenul aluziv) sau **explicite** (termenul aluziv şi termenul care trimite la referentul aluziei sînt prezenţi, conexaţi în context). Al doilea tip ilustrează, deci, categorii de aluzii dezambiguizate. Se observă, din numeroasele exemple reproduse, că autorul romanului *Trei dinţi din faţă* manifestă predilecţie pentru aluziile dezambiguizate. Dezlegarea „jocului" este, însă, aparentă, întrucît explicitarea aluziei antrenează, în fapt, o nouă ambiguitate. Se oferă cititorului posibilitatea să aleagă, între cei doi termeni (poate fi unul sau amîndoi), pe cel care implică referentul celuilalt: *E adevărat că ce susţin* ***anticii*** *(spunea* ***anticii****, cum ai zice „****amicii****") că sufletul ar fi format din atomi ...?* (p. 151). Aici, calamburul nu este exclusiv de circumstanţă. El este şi o aluzie din categoria anacronismelor, a cărei direcţie de schimbare temporală rămîne ambiguă. Prin comentariul său, naratorul apare ca un fel de regizor care atrage atenţia că interesează nu ceea ce personajul spune, ci ceea ce el ar fi putut

spune. Astfel, relatarea înaintează după o dialectică specifică romanlului lui M. Sorescu : **distrugere/construcție**. Într-adevăr, cititorul este contrariat de faptul că naratorul îl împiedică să-i ia în serios personajul, dar în același timp este surprins de ceea ce naratorul sesizează, atent la diversele posibilități ale limbajului pe care le exploatează pentru o nouă construcție. *Și cum se complace sublimul cu* ***piața****? Vru să spună* ***viața****, dar, înainte de a rosti cuvîntul, gîndise altceva* (p. 146) ; *„toate merg mai mult* ***pe dos*** *(vru să spună* ***pe jos****, dar îi veni o idee mai bună)* (p. 158) ; *în primul rînd* ***exista un mort*** *în casă. Această* ***prezență****, măcar că* ***moartă****, înseamnă mult, te împinge la disperare ... tocmai pentru că e o* ***prezență moartă****. E un* ***minus de viață****, care cere* ***plusul*** *imediat, urgent chiar!* (p. 149).

Pendulările între cei doi poli ai aluziei constituie o marcă a modului aluziv în proza lui M. Sorescu.

4.3. Între expresia obiectului reprezentat și cea a obiectului sugerat se stabilește un raport de formă lingvistică. Acest raport poate merge de la o analogie sonoră întîmplătoare la o structură complexă a unui stil (de exemplu stilul indirect liber). Pe de altă parte, aluziile se pot exprima prin semne propriu-zise, care exprimă prin ele înseși un sens, sau prin semne indiciale (pronume personale, demonstrative, nehotărîte, adverbe pronominale) : *Parcă-i era frig. Pe drum, s-a întîmplat și-un mic accident: un bătrîn, care mergea întotdeauna cu ei, avea niște boi mari și țapeni și copiilor le plăcea că le spunea povești, a fost bătut pur și simplu de-o femeie voinică și mînioasă care-i ieșise-n cale, nitamnisam, cu-n resteu, pesemne că-l pîndise și i-a dat cu resteul în moalele scăfîrliei. Omul și-a dus mîna în creștet și-a văzut că se umple de sînge, a scuipat cu dispreț spre muierea dracului ... și-a căzut.* [...] *În sfîrșit, important era faptul că Tudor, de la natură mai pirpiriu, se întorsese acasă c-o durere de cap cumplită. Durerea* ***ăluia****. Parcă pe el îl lovise.* (p. 194) ; *Să treacă dincolo.* ***DINCOLO****. Acolo, alt coșmar* (p. 9). Un semn indicial este și un nume propriu. Aluzia n o m i n a l ă (exprimată printr-un nume propriu) este forma obișnuită a unei aluzii istorice, mitologice, artistice etc. : *— Păi, ce mă-ntrebi pe mine? Ce sînt eu, stare civilă?* ***Balzac?*** *(Adică Balzac era singurul care putuse, sau se lăudase că poate face concurență stării civile, dar nu avea timp să-i explice un gînd așa de lung și nu-i spusese decît „Balzac")* (p. 178).

Aluzia fonetică. Un cuvînt evocă, prin analogii fonice totale (aluzia **omonimică**) sau parțiale, un alt cuvînt : *— Cine te cunoaște pe tine? ce-ai realizat? / — Am în față o* ***carieră*** *... / — ...* ***de piatră****, dar nu ești în stare s-o cioplești* (p. 16) ; *te-au aruncat în apă, au* ***lichidat-o*** *și pe ea — prin* ***lichid*** *—, adică aruncînd-o în lac* (p. 313) ; *un ulcior mic, frumos, cu smalț, luat din piața* ***Obor****, care-i amintea de ulcioarele de* ***Oboga*** (p. 487) ; *Își aminti de frîntura de idilă cu bătătoarea de litere, care ținea să-i arate nu știu ce* ***poză*** *... sau* ***poznă*** *de-a ei* (p. 181) [5]. Structura fonică alterată a unui cuvînt, a unei expresii poate stabili, într-un context, un raport aluziv. Poate sugera, de exemplu, schimbarea, degradarea unor aspecte nu neapărat de ordin lingvistic : *— Vedeți și dumneavoastră care e situația, nu? Și*

[5] După Sigmund Freud, imaginația liberă din vis operează adeseori prin apropieri de cuvinte cu sens diferit, dar cu sonorități asemănătoare. În proza sau în poezia lui M. Sorescu, paronomasa (relativ frecventă) poate fi considerată și o formă de confesiune deghizată, referitoare la tehnica actului de creație artistică.

nu se mai poate așa, ***postmeridiane****, făcu ea, fixîndu-și ochii mari asupra lui Andrei, care-și notă în carnețel „****Post meridiane****, folosit alandala".*[...] *Adrian vru s-o întrebe dacă știe cine-a fost* ***Post Meridiane****, dar Val i-o luă înainte stîrnind iarăși zîmbetul celor de față, inclusiv al tovarășului: — Multe mai rabdă* ***Meridian*** *ăsta, săracul!* (p. 31); Nefertiti, Nefretite, Nefretiti (p. 138).

Aluzia semantică. Același cuvînt actualizează în context două sensuri diferite sau un cuvînt evocă — printr-un raport semantic de contiguitate, de similaritate sau contrast — un alt cuvînt: *Cînd a ațipit din nou, se făcea că cineva, mi se pare chiar Dumnezeu, îl* ***iertase*** (p. 10); *Dormea, slavă domnului, mult și prost. Slavă domnului n-are nici un sens, dar așa e* (p. 8); *aci-i venea apa la gură, coclindu-i* ***cerul*** *(cel de sus, cu stele)* (p. 74); *Ordinea în impresii. Ordinea și curățenia. Trebuia să facă* ***lună*** *în gînduri. Se uită pe cer:* ***luna****, ioc! O va face el în gînduri* (p. 144); *Acum Tudor se simțea chiar limpede la minte și la* ***mers*** .... ***mersul*** *gîndurilor, limpede ca lacrima. Chiar îi veni să plîngă de atîta limpezime* (p. 146); *Mirosea a* ***mici*** *și a vorbe* ***mari*** (p. 129); *îi puneau pe rînd mîna pe frunte și se mirau că nu i-au mai trecut* ***fierbințelile*** [...] *Era prin '47 și satul lor trecea el însuși printr-o mare* ***fierbințeală*** (p. 194).

Aluzia sinonimică este rară în proza lui M. Sorescu. În schimb, **aluzia antonimică** și **aluzia realizată prin asocierea unor cuvinte în raport de contiguitate** (această ultimă alăturare de cuvinte se produce mai ales în starea de vis a unor personaje) sînt frecvente: *Dar nu-i plăcea* ***pîinea*** *aceasta în care* ***dospea****. Desigur, și de aici această nemulțumire a lui, care refulată, lua diverse forme de manifestare.* ***Pe treaz și pe ... nu pe beat****, că nu avea darul beției. Păcat.* ***Pe treaz și pe ațipite.*** *Cînd ațipea.* [...] *Stătu așa într-un cot multă vreme, mișcîndu-se doar din cînd în cînd, spre a schimba poziția pernei. Perna era martora cea mai exactă a zvîrcolelilor sale nocturne. O întorcea aproape din jumătate în jumătate de ceas, arăta ca o* ***cocă*** *bine frămîntată. „Dacă* ***aș coace pernele*** *mele, ar ieși o* ***pîine*** *de calitate superioară". Îi veni în minte cuvîntul „****aluat****". De aici gîndul îi sări la* ***lutul*** *pe care îl ținea într-un colț al camerei înfășurat într-o foiță de plastic, să nu se usuce* (p. 12).

Gîndurile de ***noapte*** *sînt altfel decît cele de* ***zi.*** *Ziua ești aproape năuc.* Își amintea anumite acțiuni ale sale de peste zi și aproape nu le putea explica. *Parcă ar fi fost doi:* ***unul de zi*** *și* ***altul*** *de* ***noapte****, ar fi lucrat în două schimburi, cum ar veni, și cel de ziuă făcea o mulțime de greșeli, pe care celălalt le judeca la rece, căuta să înțeleagă de ce și cum. E o nenorocire că lumea doarme noaptea, acesta e de fapt timpul cel mai propice activității creierului — venim din întuneric, avem mai multă experiență de noapte decît de zi; mintea noastră e mai deprinsă să lucreze* ***noaptea*** *decît* ***ziua.*** (p. 488).

O, din această experiență se alesese cu multe. Învățase să se bucure fără măcar a mișca buzele, își călise zîmbetul în care erau de toate — unii credeau că doar sarcasm și ironie — de la ***disperarea*** *celui care se uită-n* ***prăpastie*** *și pînă la* ***extazul*** *celui care cată spre* ***culmi.*** *Desigur, era aici și multă înțelegere, da, mai ales înțelegere* (p. 491).

Un mod aluziv caracteristic poetului și prozatorului M. Sorescu este încălcarea unor restricţii combinatoriale de natură semantică: *morfolind un rest de căscat* (p. 8); *plescăi din pleoape* (p. 13); *devenea omul blînd, bătînd spre bleg* (p. 14); *Val dădu să se ridice* ***să-și clătească ochii*** *dis-de-*

dimineață ***cu peisajul*** *care o înveselea atîta* (p. 16) ; *Burculeț* ***intrase pînă la genunchi în problemele satului*** (p. 78). Procedeul constă mai ales în modificarea clișeelor verbale, în inventarea unor expresii pornindu-se de la cele uzuale : de exemplu, *a face lună în gînduri* amintește expresia *a face lună „curățenie" în casă.*

Aluzia lexicală cunoaște numeroase structuri, de la aluzia nominală (exprimată printr-un nume propriu) și aluzia exprimată prin alte semne indiciale (adverbe pronominale, pronume), pînă la **simbol** (exprimat prin substantive comune) și alt tip de aluzii exprimate prin semne propriu-zise: substantive *(dezghețul, frigul, umezeala* etc.), adjective *(chircit, ghemuit, năuc, treaz, umflat* etc.), verbe *(aminti, ascunde, aluneca, bate, călători, a clăti ochii* (a se spăla), *îmbrînci, înghesui, împinge, lega, lovi, a se scufunda* etc.), adverbe *(pe ațipite, pe dos, de-a bușilea, pe jos, parcă* etc.) : *timpul oricum nu-l atingea, și-ntr-o noapte, cum stătea așa* ***ghemuit,*** *ca și cînd ar fi fost un* ***ghem*** *al lui Dumnezeu și singur și-ar fi ținut în mînă* ***firul*** *pe care-l* ***prinsese,*** *în sfîrșit — foarte puțini reușesc asta —* ***ochii*** *scăpîndu-i în* ***oglindă,*** *își văzu obrazul, același, și înțelese că el nu îmbătrînește* (p. 488).

În proza lui M. Sorescu, dintre aluziile lexicale caracteristice menționăm, pe lîngă aluzia nominală și simbol, **parodia.** Expresia „radicală" sau argotică etc. este adeseori folosită „inadecvat" în stilul naratorului. Este subliniată de obicei grafic (cuvîntul este scris cu litere cursive) sau printr-un comentariu. Procedeul nu servește — spre exemplu, ca la I. L. Caragiale — exclusiv parodierea unui stil. Semnificațiile aluzive ale parodiei sînt mai profunde, asociază planuri multiple : *adică muncea, dar nu la* ***capacitatea*** *lui* (p. 11) ; *Ori pe sus, ori deloc! Da, de aici i se trăgeau toate,* ***zbura superficial*** . . . (p. 11) ; *Era o femeie de treabă, bătînd spre 50 de ani (folosea și ea acum, involuntar, expresiile lui Val, care spunea „bate cu gloanțe oarbe spre 50 de ani")* (p. 14) ; *Val se gîndea însă la el. Acum ar fi vrut să se descotorosească de gagică (scuzați) și să se dedice în întregime artei* (p. 121) ; *Vorbea atunci în gîlgîiri,* ***în salturi calitative*** (p. 74) ; *să le dea salarii* ***gratuite*** *(Val îl parodia pe Conu Leonida) artiștilor* (p. 268) ; *S-a ținut seama de* ***calitatea*** *celui călcat cu mașina* (p. 420).

Amestecul de registre stilistice în aceeași frază poate fi o sursă a comicului verbal. Ironia poate viza incapacitatea de control asupra vorbirii într-un limbaj voit oficial, dar nu numai atît. Procedeul constituie o altă modalitate, deloc neglijabilă, a „jocului" naratorului cu posibilitățile limbajului.

Aluzia sintactică se bazează, în proza lui M. Sorescu, pe un echivoc determinat printr-o posibilă dublă raportare a unui termen, a unei expresii etc. : *Că femeia care are curajul* ***să-și părăsească căminul . . . scuzați cacofonia . . . / — Nu face nimic! / — Să-și părăsească casa . . . / — Nu face nimic!*** *repetă Val* (p. 119).

Caracterul **eliptic** al replicilor, care adeseori nu au același înțeles la interlocutori, sau al relatărilor naratorului este generator de ambiguizări ale mesajului, cum se poate constata din numeroasele fragmente reproduse de-a-lungul acestei lucrări. De asemenea, **dislocările, izolările** produc un echivoc în receptarea mesajului. Punctele de suspensie marchează suprimarea unor secvențe dintr-un enunț la jonctura cu un alt enunț'

atrăgînd uneori atenţia asupra unei exprimări „defectuoase". Iată un exemplu de izolare echivocă a verbului *a muri* din expresia *a muri de foame : La Craiova a mîncat o jumătate de-ngheţată într-o cofetărie ; mai mult n-a putut ... La spital l-au internat imediat. După două săptămîni,* ***murea*** *... Doctorul care-i descoperise boala — febră tifoidă — a trimis vorbă acasă mamei, în sat, să vină, că, ce mai încolo, încoace, copilul e pe ducă.* [...] *Peste două săptămîni, în convalescenţă, fugea de acolo, escaladînd gardul înalt de fier, în cămaşa lungă de spital, ras în cap şi slab ca un schelet. Fugea de foame ... Luni de zile nu pusese nimic în gură — ceai, cartofi fierţi — şi acum i se trezea foamea* (p. 195).

Izolarea unui cuvînt dintr-o expresie este, la alt nivel, un analog stilistic al fragmentărilor unui enunţ, mai rar chiar ale unui cuvînt, care apar cu precădere în poezia actuală : *de fapt dealul nu e nimic / altceva decît drum / înăuntrul / drumului* (Cezar Baltag) ; *numai de n-ar bate vîntul / numai / de n-ar bate vîntul numai de n-ar / ba te vîntul (Id) : din atracţia / universală / aleargă se rosto gol eş te / ca un ghem deşirat (Id).*

În construcţia frazei prin subordonare, prozatorul M. Sorescu manifestă predilecţie pentru **propoziţia comparativă ireală** introdusă prin *ca şi cînd*, care marchează modalitatea ipotetică a enunţului (exprimată lexical şi prin adverbul presupunerii, al aparenţei, nesiguranţei, probabilităţii, *parcă)* : *— Cît te-am mai căutat toţi, reluă Tudor, am scotocit pămîntul. De ce nu ai dat nici un semn de viaţă?/ — N-am avut timp, spuse el, dar „alb",* ***ca şi cînd ar fi vorbit de un subiect oarecare*** (p. 490) ; ***Ca şi cînd cineva i-ar fi interzis totul, mai ales bucuriile simple şi esenţa vieţii*** (p. 492 ; izolarea subordonatei aparţine autorului) etc.

Aluzia narativă. Stilul indirect liber este o formă de aluzie care creează, în proza lui M. Sorescu, o permanentă stare de surpriză şi contrarietate : *Ca să nu aibă timp să reflecteze prea mult asupra situaţiei, cam penibile, şi să cadă în pesimism, se dusese la o fată care stătea pe margine, o frumuseţe nu era desigur, şi-o întrebase dacă n-ar dori să danseze. — Nu, nu putea dansa „momental"! Mai tîrziu, observă că într-adevăr nu putea dansa întrucît era şchioapă, dar nu înţelesese de ce acel „momental"!* (p. 79) ; *Ceea ce era mai periculos era că faţa îi exprima totuşi, în astfel de momente, inteligenţă (nu chiar atîta cît ar fi fost el dispus să vadă în oglindă), cu atît mai expresivă, cu cît el era mai static în gîndire. Stătut în gîndire. Inteligenţă statică. De aceea, trebuie să mă feresc de cei care* ***par****. Dau cu parul, cu părerea* (p. 8).

Expunerea în **stil direct** (însoţită sau nu de un comentariu al autorului), precum şi cea în **stil indirect liber** constituie modalităţi narative cu **discontinuităţi sintactice** relevante pentru asocierile „întîmplătoare" de cuvinte care sugerează manifestări *ludice* sau *onirice : — Gata! E rîndul tău! Însă să nu te ascunzi departe, că nu te caut prea mult. Mai avem şi alte treburi în noaptea asta, decît să facem pe copiii de patru ani* ***şi-o lună*** *...* ***şi-o lună de miere*** *...* ***Uite-o sus*** *... E plină toată de urşi, ca un bîrlog zgîrie-nori ... aşa, lingeţi-vă pe bot, fraţilor ... hai, du-te colo după castanul acela ... nu e la capătul lumii, ascunde-te, şi eu o să te găsesc, te voi dibui prin intuiţie ... Între timp o să ling cerul spre lună* (p. 319) ; *Îşi aminti şi numele filozofului :* ***Val*** *... adică, nu.* ***Tomiţă*** *nu era grecul ...* ***Parmenidi!*** *Zise ea ... încercînd o imensă bucurie, ca şi cînd ar fi făcut cine ştie ce descoperire, descoperirea vieţii ei ... Da, desco-*

perirea vieții ei . . . pentru că acum începuse moartea (p. 321) ; *Și cum se complace sublimul cu* ***piața?*** *Vru să spună* ***viața****, dar, înainte de a rosti cuvîntul, gîndise altceva :* ***Olga*** *era* ***ca o pasăre rară, un Ibis****, dacă e să mergem tot pe ideea* ***Egiptului****, adică* ***a Nilului****, care se pomenește* ***în piața — în Piața Matache****, zisă* ***Ilie Pintilie*** *— alături de* ***gîște, rațe*** *și alți* ***curcani*** (p. 146).

5. Romanul *Trei dinți din față* este prin structură stilistică și prin construcție un roman de semnificație. Conceptele sînt încorporate în limbaj artistic, dar și în personaje sau în acțiuni ale personajelor și în relațiile dintre ele, în scene și descrieri ; toate constituie, deci, conturul material, concret al unei idei, instrumentul de sugestie.

Discursul narativ formează un spațiu în care naratorul manipulează cu virtuozitate diferite posibilități ale limbajului în general, ale limbajului artistic în particular. Exploatează proprietăți fonice și semantice ale cuvintelor ; alcătuiește noi combinații semantice pornind de la clișee uzuale ; valorifică juxtapunerea diferitelor registre stilistice ; rafinează folosirea unor construcții sintactice și a stilului indirect liber, ca forme aluzive ; creează simboluri literare noi sau conferă semnificație specifică aluziilor istorice, mitologice, artistice, social-culturale ; lărgește categoria aluziilor formale și funcțiile lor.

Modul permanent întrebător al romanului lui M. Sorescu este determinat de echivocul în lanț la toate nivelele lui de construcție și exprimare artistică. Fiecare relatare aduce în paralel ambiguitatea sensului, reliefată sau amplificată prin numeroasele comentarii ale naratorului, adevărate îndemnuri la reflecție, la surprinderea unor posibile răsturnări de semnificații. Transfigurată *ludic* sau *oniric*, deghizată în *surîs* și *ironie*, gravitatea, deloc discretă, pendulînd între neliniște și extaz, figurează „relaxantă" în proza, ca și în poezia, lui M. Sorescu.

Noiembrie 1977

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5—7

EMILIA PARPALĂ

SIMBOLUL POETIC

1. A defini simbolul din perspectiva poeticii înseamnă a-i descrie relaţia internă, semnificaţia şi locul în repertoriul formelor de expresie artistică. Întrucît ultimul obiectiv vizează problema nesoluţionată a structurării dicţionarelor de terminologie poetică [1], se impune şi stabilirea diferenţei specifice a termenului în discuţie faţă de alte unităţi de expresie cu care are operaţii comune. Aşa după cum există tendinţa de a le confunda, se constată şi interesul de a le distinge [2].

În articolul de faţă vom disocia simbolul de metaforă, cu care e mai des confundat, şi vom delimita, de asemenea, o unitate poetică independentă — metafora simbolică.

1.1. Metafora proiectează pe axa sintagmatică echivalenţa celor doi termeni selectaţi şi-i combină printr-o proprietate (sau mai multe) care aparţine intersectării lor, absentă din discurs.

Ca toate unităţile poetice, e şi ea un microcontext caracterizat prin „existenţa unei relaţii între cel puţin doi termeni" [3], cu calitatea de termen marcat într-o relaţie binară cu elementul nemarcat — contextul [4].

Metafora e o **substituţie analogică de sememe,** în baza **intersecţiei semice**. La varianta „in praesentia" cu doi termeni, operaţia e de combinare, iar la varianta „in absentia" cu un termen exprimat, de combinare şi substituţie. Ambele se limitează însă la cuvînt, deosebindu-se de simbol, care are o extensie nelimitată, egală ori superioară cuvîntului.

Relaţia metaforică, conform *Retoricii generale* a grupului μ [5], conţine doi termeni: A, B relaţionaţi prin punctul de intersecţie semică I_s şi funcţionînd prin sinecdocă.

Aşadar, o schemă sintagmatică binară, căreia nu-i putem aplica triunghiul semantic al lui Richards şi Odgen, pentru că nu există trei termeni realizaţi [6].

[1] Simbolul a fost inclus în ambele lucrări româneşti de acest fel, apărute în ultimii ani: în *Dicţionarul de terminologie poetică*, îngrijit de Gh. Ghiţă şi C. Fierăscu, Bucureşti, 1973, p. 100, la capitolul *Stilistica*, alături de tropi: metafora, metonimia, alegoria, sinedoca, parabola, catahreza, litota, antonomaza; în *Mica enciclopedie a figurilor de stil*, de Gh. Dragomirescu, Bucureşti, 1975, p. 186—188, renunţîndu-se la inventarierea alfabetică, simbolul este inclus în categoria figurilor ambiguităţii, subgrupa celor lexico-gramaticale (!), construite prin similitudine şi analogie. Alături de simbol sînt definite: comparaţia, metafora, metonimia, sinecdoca, personificarea, alegoria. În *Retorica generală* a grupului μ, Bucureşti, 1974, simbolul — în mod inexplicabil — nu este adus în discuţie, aspect asupra căruia vom reveni mai jos.

[2] Din perspectivă estetico-literară, diferenţa semantică dintre simbol, metaforă, sinecdocă, alegorie, tip literar şi mit a fost cercetată de A. F. Losev în *Simbol i literaturnoye tvorčestvo*, Izvestiya Akademii nauk SSSR, Seriya literatury i yazyka, nr. 1, 1971. Din perspectivă lingvistică, o interesantă delimitare a metaforei, simbolului, metonimiei şi sinecdocăi face Michel Le Guern în *Sémantique de la métaphore et de la métonymie*, 1973. Se pot cita şi alte lucrări de reliefare a termenilor prin paralelism.

[3] A. J. Greimas, *Despre sens. Eseuri semiotice*, Bucureşti, 1975, p. 286.

[4] Vezi M. Riffaterre, *Essais de stylistique structurale*, Paris, 1971.

[5] Grupul μ, *Retorica generală*, p. 157.

[6] Vezi o astfel de relaţie la S. Alexandrescu, *Simbol şi simbolizare*, în *Studii de poetică şi stilistică*, Bucureşti, 1966, p. 330.

Reprezentînd domeniul **metasememelor** [7], metafora rămîne conţinută în limbaj, în semantică. Fiind o manifestare a codului, ea e un microcontext, fără relaţii obligatorii cu macrocontextul ori cu un dat extra-

SCHEMA nr. 1

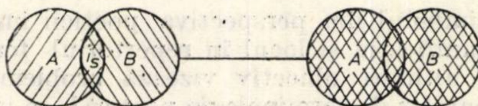

lingvistic; sensul propriu al cuvintelor metaforizate dispare în context, iar transferul semantic rămîne şi în afara lui. Extras din context, sensul simbolic al cuvîntului simbolizat dispare, iar în context el coexistă cu cel propriu.

1.2. **Simbolul** nu trebuie confundat cu tropii, chiar dacă se manifestă şi el la nivelul limbajului, prin semne. Într-o retorică „ce se vrea generală, debarasată de obstacolele epistemologice care au frînat dezvoltarea retoricii tradiţionale" [8], el aparţine **metalogismelor**, adică acelei categorii definită de grupul μ ca modificînd „valoarea logică a frazei şi nu sînt în consecinţă supuse restricţiilor lingvistice"; „ele denaturează relaţia cu **contextul** sau cu **referentul**"; „pentru a constata metalogismul trebuie invocată realitatea, trebuie în plus să te asiguri că semnele nu dau o descriere fidelă a referentului" [9].

Prin transgresarea relaţiilor „normale" între semnul verbal şi lucrul semnificat, semnul verbal generează un sistem derivat, cu specificitate **semiotică**. Cuvîntul devine poetic nu ca semn, ci ca simbol şi în această calitate depăşeşte cadrul lingvisticii. În dezvoltarea limbajului, semnul şi simbolul sînt complementare; semnele lingvistice furnizează simboluri cînd subiectul le poetizează, investindu-le cu „sinea" sa; invers, semnul actual poate fi vestigiul unei valori stilistice originare.

În măsura în care „sinteza simbolică a artei implică neapărat afinitatea dintre semn şi semnificaţie" [10], lumea naturală se lasă tratată ca un obiect semiotic [11], supus intenţionalităţii semnificative a subiectului. Din acest „privilegiu", inexistent obiectiv, provine ideea că poetul devine, în reveria sa, interpretul orfic al misterului ascuns în semnele naturii, ca şi proiectul criticii fenomenologice şi arhetipale de a alcătui un repertoriu al formelor, capabil să explice imaginaţia creatoare [12].

Termenul simbolic, în care semnificantul (explicit) şi semnificatul (implicit) coexistă, presupune existenţa unei iniţiale intersecţii obiectuale,

[7] Vezi Grupul μ, *op. cit.*, p. 42: „un metasemem e o figură care înlocuieşte un semem prin altul, deci care modifică grupările de seme de gradul zero".

[8] Idem, p. 184.

[9] Idem, p. 184–196.

[10] T. Vianu, *Problemele metaforei şi alte studii de stilistică*, Bucureşti, p. 49.

[11] A. J. Greimas, *op. cit.*, p. 63–107.

[12] Mikel Dufrenne, *Poeticul*, Bucureşti, 1971, p. 193–264.

ceea ce trimite la semiotică. Intersecția referenților celor două semne pînă atunci distincte conține cel puțin un circumstanțial egocentric, un complex situațional, mitic sau real. În mitul biblic al potopului, de exemplu, porumbelul cu creanga de măslin a fost semnul pacificării stihiilor dezlănțuite ; desprins apoi de situația originară, complexul sonor S (p-o-r-u-m-b-e-l) se identifică cu imaginea noțională a păsării desemnate S_2—S_1 și, tratate unitar, devin semnificantul unui semnificat secund S'_2, care e referința obiectului simbolizat (noțiunea „pace"). Complexul sonor și grafic al primului semn S substituie pe acela care ar fi trebuit să desemneze convențional semnul al doilea S' ; simultan, el primește și referința obiectului simbolizat.

Credem că definițiile lui I. Coteanu [13] și S. Alexandrescu [14], corelate pot fi transpuse în următoarea schemă grafică, ca trecere de la semn la simbol, de la funcția referențială a limbajului la cea poetică. Am notat cu linii subțiri raporturile realizate, ca expresie lingvistică, în triunghiul semantic, cu linii întrerupte pe cele nerealizate, iar cu linii groase — triunghiul simbolic care antrenează, în locul referentului așteptat, referința celui de-al doilea semn, dar în calitate de referent. Astfel este el un semn ($SS_2S'_2$), diferit de ambele, dar rezultat al dinamicii lor, care trimite la obiect S'_2 prin intermediul altui semn ($S'S'_1S'_2$) sau al altor semne, la simbolurile polivalente.

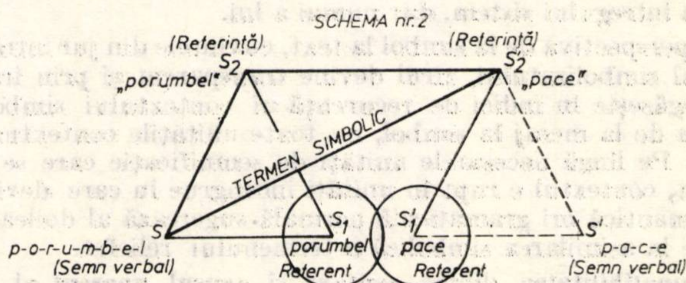

Simbolul e semnul care rezultă dintr-o operație de suprimare — adjoncție, efectuată asupra celor două semne ; noul semn, care, prin semnificantul său trimite la alt semn, e un cumul, tradus ca dinamică a celor doi termeni ; ei se regăsesc în simbol aceiași și altcumva, cu un „ce" adăugat nu din exterior, ci generat de interferența lor. Semnificația conține sugestia comunicării poetice, a unei realități cosmice subiectivate, ea fiind simultană semnului, nu anterioară lui.

Relația simbolică demonstrează și ea că o categorie nouă se formează atunci cînd se pierde referința individuală, cînd nu mai e posibilă analiza lexicală rațională [15], datorită adjoncției unui sens suplimentar, ca negare a adevărului — corespondență între semn și obiect.

[13] „Din perspectiva mișcării de la semn la obiect, simbolul apare ca semnul care trimite la obiect prin intermediul altui semn" : I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, București, 1973, p. 22.

[14] „Simbolizarea e cumul semantic" : S. Alexandrescu, *art. cit.*, p. 328.

[15] „A category is formed when idividual reference is lost, when rational lexical analysis is no longer possible" : Olga Ahmanova and Victoria Belenkaya, *The morphology of the english verb*, Moscova, 1975.

Modificarea relaţiei cu referentul fiind clară, urmează să examinăm al doilea element pe care îl alterează şi prin care există ca simbol—contextul.

1.3. Dacă pentru metaforă macrocontextul nu e necesar pentru a sprijini efectul stilistic, simbolul este simbol numai în **contextul** care-l susţine şi-l reliefează. În metafora lui R. Barthes, el e ca păianjenul care, iradiind, se topeşte el însuşi în secreţia constructivă a pînzei. El îndeplineşte o **funcţie** predominant **poetică**, textuală, de structurare şi potenţare a semnificaţiei, într-un proces de translaţie de la semnul verbal la simbol. Prin simbolizarea contextului[16] şi prin metaforizarea simbolului, sensul rămîne doar sugerat şi deschide o largă perspectivă semantică. Metalogismul apare ca o figură de ansamblu, necesitînd înţelegerea organică a poemului ca text autoexplicator, cu relaţionare multiplă; semnul său verbal devine transparent, de o infinită disponibilitate semantică.

Odată impus[17], un simbol atrage citirea simbolică a altor cuvinte, o schimbare a perspectivei în decodare; în funcţie de text, ea poate fi progresivă ori regresivă, păstrînd o entropie direct proporţională cu polivalenţa simbolului, deci cu calitatea sa. Simbolurile **convenţionale** au atins un asemenea nivel de codificare, încît ar putea fi obiectul unor dicţionare, ca şi semnele lingvistice. Cele **contingente** (trăite, inedite, personale) construiesc un metalimbaj efemer şi specific care, delimitat, facilitează traducerea întregului sistem, dar numai a lui.

Din perspectiva de la simbol la text, cuvintele din jur intră în cîmpul semantic al simbolizatului, şirul devine transparent şi prin iradiere simbolul se regăseşte în indici de recurenţă ai contextului simbolizat. Din perspectiva de la mesaj la simbol, nu toate unităţile contextuale îl reliefează egal. Pe lîngă necesarele unităţi de semnificaţie care se decodifică uşor, direct, contextul e rupt în unităţi incongrue în care devierile de la ordinea semantică ori gramaticală normală sugerează al doilea sens, ceea ce conduce la asimilarea simbolică a termenului reliefat.

Incompatibilitatea dintre **context şi sensul aparent al figurii** ar putea fi considerată ca un indiciu al simbolului, alături de recurenţă şi apariţia în poziţii-cheie.

Simbolul e o **funcţie de context**, împreună cu care formează un **sistem cu autodeterminare**. Această relaţionare subtilă asigură viaţa istorică a formei literare ca mesaj centrat asupra lui însuşi.

Dacă simbolul ca atare e o categorie semiotică, valorificarea lui conduce la funcţia poetică a limbajului, ceea ce pledează pentru includerea lui în dicţionarele de retorică, dar numai în cele generale care, deosebind structural metasememele de metalogisme, l-ar fixa în a doua categorie, conform celor expuse.

[16] Despre contextul figurat şi simbolizarea contextului, vezi F. Şuteu, *Observaţii stilistice pe baza Dicţionarului poetic eminescian*, în LR XIV (1965), nr. 1, p. 47.

[17] Mijloacele gramaticale de reliefare a simbolului în context au fost analizate de S. Alexandrescu în *art. cit.*, p. 338—368.

[18] Pornind de la observaţia că operaţiile retorice sînt interferente, grupul μ precizează în *op. cit.*, p. 190, că: „un metasemem poate avea uneori valoarea unui metalogism; oricărui metasemem i se poate aplica o procedură metalogică".

2. Metafora simbolică. În legătură cu definirea acestui termen în studiul lui S. Alexandrescu [19] obiectăm următoarele :

a) Deși are un caracter mixt, metafora simbolică nu e o categorie de tranziție între metaforă și simbol, ci o figură retorică independentă, poate cea mai profundă dintre ele.

Prin simultaneitatea operațiilor de combinare semică și de proiectare metalingvistică a echivalențelor, ea capătă extinderea sintagmatică a metaforei și profunzimea paradigmatică a simbolului, sinteză a subtilității lingvistice și intelectuale. În consecință, informația poetică e mai mare decît la simbol, nu mai mică.

b) Tabelul de relații nu poate rămîne perfect valabil pentru metafora simbolică.

c) Este sesizat numai tipul A de metaforă simbolică, potrivit observației lui Wellek și Warren că „procesul normal este cel de dezvoltare a imaginilor în metafore și a metaforelor în simboluri".

În căutarea unei soluții, numai analiza structurală a relației și textul poetic pot oferi un criteriu. Orientînd evaluarea după structură și funcție, se constată că sintezei operate îi corespunde o restructurare de ordin superior,într-o figură independentă, condensată și eliptică. Oricum, evidențierea unor structuri comune nu poate conduce la echivalența ori la substituția entităților considerate.

2.1. Tipul A (metaforă dezvoltată în simbol)

a) *In praesentia*. În contextul :

De-oi adormi curînd
În noaptea uitării
Să mă duceți tăcînd
La marginea mării,

metafora *noaptea uitării* simbolizează la Eminescu spațiul morții, conform temei viață-vis-moarte : *Căci vis al morții eterne e viața lumii-ntregi*. Visul e-n somnul vieții, dar la poet el devine semul unui somn mai lung, care e moartea. Dacă vis = somn și vis = moarte, atunci moarte = somn, trecere în vis, somnul neființei și al „liniștei eterne".

Reliefat de verbul *a adormi*, semul „somn" al metaforei *noaptea uitării*, vizînd inexistența ca supremă liniște, trimite la termenul simbolizat „moarte", fiindcă obiectual la Eminescu moartea e un somn. Ca și în „noaptea neființei" ori în „noaptea uitării", semnificantul se concretizează prin metaforizare, iar această extindere metaforică a simbolului urmează calea gîndirii poetice, interesată mai mult de poeticul imaginii decît de intelectualitatea ei.

Astfel simbolul (analogie sesizată intelectual) se „corectează" prin metaforă (noutate a expresiei, la nivelul limbajului). Operația ultimă în

[19] „Metafora simbolică este o categorie de tranziție ... Peste sensul metaforic se suprapune la un moment dat, prin acțiunea contextului, un sens *diferit*, care nu este exprimat ca atare de nici un termen explicit al contextului. Acest sens este adăugat în procesul de simbolizare metaforei. Prin aceasta, ea ajunge să *cumuleze* două serii de sensuri diferite : sensul metaforic și sensul simbolic ... în cursul poemului, orice metaforă poate deveni, la un moment dat, metaforă simbolică. Între cele două categorii nu există deci o graniță fixă ... În sistemul de relații procedăm tot prin analogie cu simbolul. ... tabelul de relații rămîne deci, perfect valabil și pentru metafora simbolică ... Elaborarea poetică și cantitatea de informație estetică cresc în mod considerabil la metafora simbolică și mai ales la simbol", S. Alexandrescu, *art. cit.*, p. 335–336.

această metaforă simbolică e simbolizarea, cu precizarea că semnificantul e aici o metaforă, nu în termen simplu.

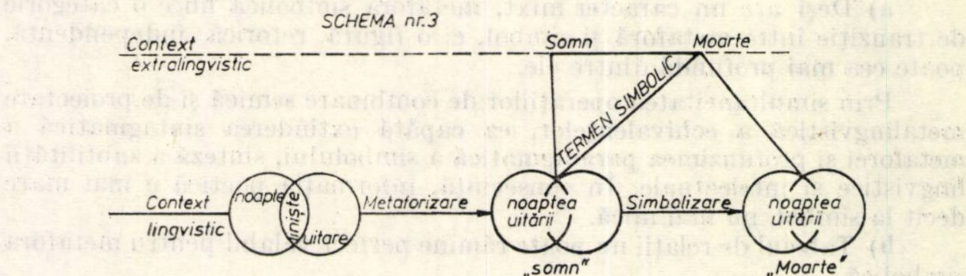

b) *In absentia*. În strofa din *Lumina* de L. Blaga:

Lumina ce-o simt năvălindu-mi
în piept cînd te văd — minunato,
e poate că ultimul strop
din lumina creată în ziua dintîi,

termenul *lumină*, cu determinarea care-i indică sorgintea cosmogonică, trebuie interpretat în sistemul său poetic și filozofic ca metaforă pentru cunoașterea revelatorie. Lumina din primul vers e simbolul prin care erosul e omagiat ca ipotetic vestigiu al acelui mod cosmic, ca „personanță" în stările de revelație poetică a originarelor trăiri plenare.

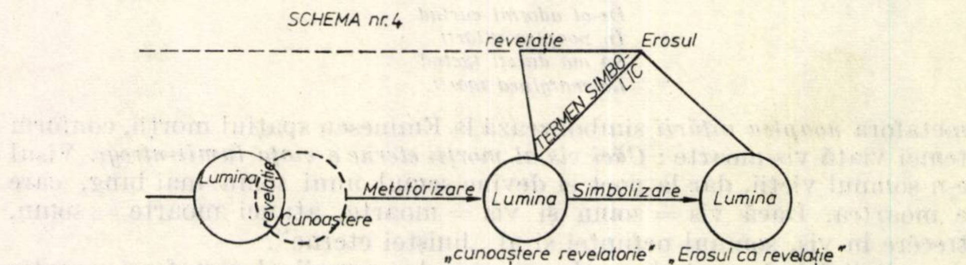

2.2. Tipul B (simbol dezvoltat în metaforă)

Printr-o extensie a metaforei, vechile simboluri arhetipale sînt revalorificate, atribuindu-li-se valori analogice. Într-o viziune naturistă, pămîntul e la Eminescu o mare imagine a nașterii și a morții în ciclurile vieții, apa o altă mare metaforă a naturii ca infinită geneză; la fel copacul, sămînța ori alte metafore la L. Blaga.

Metaforele mitice construite pe constante ale imaginației, cărora li se alătură miturile metaforizate, reprezintă cazuri de redundanță paradigmatică cu funcția de cadre structurante ale altor ipostaze antropologico-istorice. Toată această literatură contratextuală e o metaforă sprijinită cu un capăt pe sensul simbolic al mitului arhetipal.

a) O structură formală de acest tip e în metafora apozitivă a sufletului-fîntînă din *Riga Crypto și lapona Enigel*:

Mă-nchin la soarele-înțelept
Că sufletu-i fîntînă-n piept
Și roata albă mi-e stăpînă
Ce zace-n sufletul-fîntînă.

Ca ipostaziere a mitului oglinzii, fîntîna e simbolul oglindirii, granița ce desparte lumea exterioară de cea interioară, spațiul purificării în spirit a unui principiu revelator, de vreme ce soarele-zenit își vede în ea nadirul ca *roată albă* și timp-minune. Poetul asimilează fîntînii sufletul, ca atribuție metaforică semnificînd purificarea în adînc, în psihic.

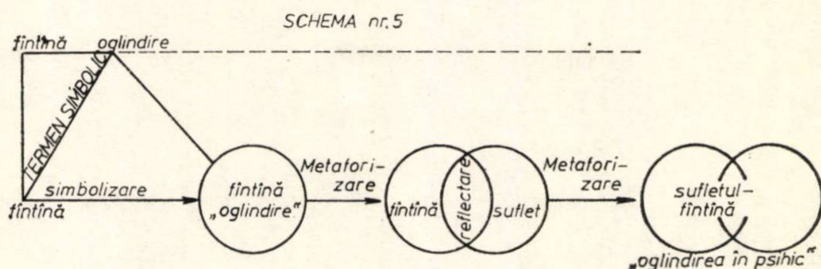

b) *In absentia*

Plumb e la Bacovia o metaforă simbolică, dar cu un singur termen exprimat. Epitetul metaforic *de plumb* în expresia *mi-e sufletul de plumb* indică relaționarea celor doi termeni în punctele de intersecție obiectuală : greutate, culoare cenușie. Ca semn al dezolării individuale, simbolul e apoi generalizat, infuzîndu-i-se metaforic ideea că întreaga existență e o stare corespondentă sufletului de aici și de acum, la fel de deprimantă și monotonă.

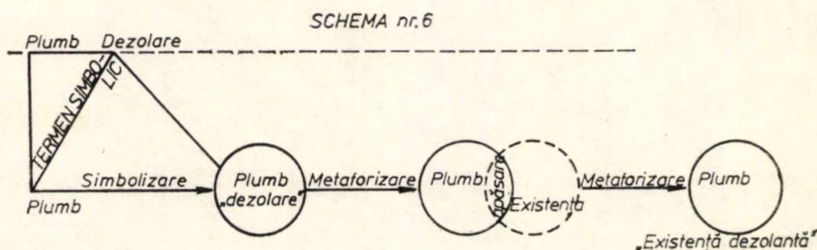

3. Concluzii

a) Simbolul e semnul care modifică relația cu referentul și cu contextul.

b) Ca funcționare, relația simbolică e de tip semiotic ; ca funcționalitate, simbolul poetic aparține poeticii și e o funcție de context.

c) Simbolul aparține categoriei metalogismelor ; deosebit de metaforă (metasemem), el nu modifică codul lingvistic.

d) Metafora simbolică e o unitate poetică independentă, realizată în două structuri : A (metaforă dezvoltată în simbol) și B (simbol dezvoltat în metaforă) ;

e) Necesitatea reexaminării taxinomiei celor trei unități poetice discutate în enciclopediile și dicționarele de terminologie poetică.

Decembrie 1977 *Universitatea din Craiova*

SCL, an XXIX, nr. 2, p. 165–171, București, 1978.

ION GHEȚIE

CREAȚIILE FIGURATE ÎN GRAIURILE DIN VALEA BISTRIȚEI (BICAZ) *

1. Cercetarea stilistică a graiurilor dacoromâne este o preocupare recentă în lingvistica românească. Cu prea puţine excepţii [1], lucrările consacrate pînă în prezent acestei probleme au avut în vedere fapte de amănunt. O trecere în revistă a monografiilor dialectale este edificatoare în această privință : consacrînd capitole speciale foneticii, morfologiei și lexicului, ele neglijează chestiunile sintactice și le ignoră cu desăvîrșire pe cele stilistice.

În lucrarea de faţă, am examinat creaţiile figurate, adică termenii şi construcţiile cu valoare metaforică, notate în graiurile din Valea Bistriţei (Bicaz) [2]. În prezentarea materialului am scos în evidenţă faptele de limbă, cuvinte sau sintagme, create prin analogii expresive, care sînt caracteristice, într-o măsură mai mare sau mai mică, graiului din Valea Bistriţei sau, în unele cazuri, și altor graiuri moldovenești. Am eliminat de aceea din listele de cuvinte formaţiile metaforice răspîndite în toate graiurile dacoromâne (uneori și în limba literară) și care figurează ca atare în dicţionare. Am menţionat însă termenii care nu circulă dincolo de graniţele Moldovei (cînd nu era vorba totuşi de cuvinte de mare răspîndire) sau care au fost atestate sporadic și în alte graiuri. În cazul cînd un cuvînt are un sens metaforic bine stabilit în limba literară, dar înţelesul care i se dă în Valea Bistriţei aduce un element nou pentru a se preciza extinderea accepţiunii figurate, am crezut de asemenea util să notăm acest lucru.

2. Pentru a uşura discuţia, am socotit potrivit să grupăm termenii pe domenii de activitate. Listele ce urmează, deși consemnează un număr

* Lucrarea de faţă reprezintă, într-o formă revizuită, capitolul de stilistică al monografiei *Graiul din Valea Bistriței*, elaborată în cadrul Institutului de lingvistică din București, în anii 1958–1962.

[1] Vezi acum în urmă I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române, Stil, stilistică, limbaj*, București, 1973, p. 91 și urm. Nu am avut în vedere lucrările, mai numeroase, consacrate, stilisticii literaturii populare.

[2] Termenul e folosit aici într-un sens mai larg. În legătură cu metafora și creaţia metaforică, vezi S. Ullmann, *Précis de sémantique française*, Berna, f.a., p. 277–284 ; Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*. Ediție definitivă, București, 1975, p. 314–315 ; L. Sainéan, *La création métaphorique en français et en roumain*, Halle a.S., 1905–1907 ; Jean Séguy, *Les noms populaires de plantes dans les Pyrénées centrales*, Barcelona, 1953, p. 258–281.

de cîteva sute de cuvinte, au fost făcute pe baza unei selecții a materialului, deci nu au pretenția de a fi exhaustive [3].

I. Omul

1) Părțile corpului

andrea B IV, F III, Se V, *andreaua gîtului* G III, H VI, R III, *andreaua mînii* (sau *mînilor), andreaua umerilor* Cg II, S VI „claviculă".
auz SI „ureche": *capătul fălcii supt auz.*
bold, boldul piciorului IA IV, C IV, G III „osul de la gleznă".
bot, botul genunchiului A V „rotula".
braț, brațele piciorului A VI, Bb V „coapsele".
capsă, capsa piciorului Se IV „rotulă".
ciot Bi III, R III, *ciotul gîtului* S I, Se IV, Bb V „mărul lui Adam".
clapă, clapa ochiului „pleoapă".
crac Bi III „colț de măsea după extracție".
geleznă, glezna mînii Bi III „încheietura mîinii".
groapă, groapa cu minciunile P IV „groapa de la ceafă".
iarbă, iarba capului G II „păr".
moarte, moartea țiganului Bi III „groapa de după ureche".
muc, mucul țîții B IV, C IV, S VI „sfîrcul sînului".
mugur LIV, *mugurul țîții* G III, L IV „sfîrcul sînului".
nod, nodul gîtului IA IV, B I, Bi III „omușor".
ou, oul gîtiței Cg II „mărul lui Adam".
pește, peștele mînii H VI, S I „antebraț".
piele, pielea găinii H II „un fel de pecingine".
placă, placa de la genuuchi S VI, *placa genunchiului* Bi III „rotulă".
popă F III „intestinul gros".
prag S VI „partea de jos a abdomenului".
pui IA IV „aluniță".
scafă, scafa deasupra genunchiului R III „rotulă".
scăfîrlie (crt.) *scăfîrlia piciorului* H I, S I „rotulă".
sfîrlă Cg II (iron.) „față, mutră".
spirituș, spiriduș, sperlituș „omușor".
șfichi, ~ de barbă B IV „cioc de barbă".
tablă, tabla pieptului R III „stern".

[3] Spre a se putea deosebi formele generalizate sau cu o răspîndire mai mare de cele înregistrate sporadic, n-au fost menționate siglele informatorilor decît atunci cînd numărul atestărilor nu depășește cifra de trei. Lipsa oricărei mențiuni asupra răspîndirii înseamnă că termenul este folosit în mod curent. Ori de cîte ori un termen apare atît izolat, cît și în sintagmă, s-au dat indicații asupra răspîndirii în ambele situații. Dacă în astfel de cazuri cuvîntul-titlu este urmat imediat de sintagmă, fără a fi menționată răspîndirea (prin sigle sau abrevierea crt.), înseamnă că termenul nu apare singur, ci numai în construcții. Literele majuscule din sigle notează localitățile, iar cifrele romane subiectele anchetate. Cînd cele din urmă lipsesc, materialul a fost extras din capitolul consacrat terminologiei profesionale. Indicativul E a fost plasat după cuvintele furnizate de ancheta etnografică. Abrevierile localităților anchetate sînt următoarele: A = Audia, B = Buhalnița, Bb = Boboteni, Bi = Bistricioara, C = Cîrnu, Cg = Călugăreni, F = Fîrțigi, G = Galu, H = Hangu, IA = Izvoru Alb, L = Largu, P = Potoci, PT = Poiana Teiului, R = Răpciuni, S = Schit, Se = Secu.

2) Fiziologia corpului

burzului, burzuluiește prin burtă Bi V „are crampe la stomac".
cîrîi (despre intestine) „a chiorăi".
frămînta A VII, Bb VII (despre stomac) „a mistui".
gură, îi în gura morții P IV „e în agonie".
împăia Se V (despre mustăți) „a miji, a ieși".
lucra G III, R III, v. f r ă m î n t a.
mesteceni, îi ies sau *îi înfloresc* ~ B IV, IA IV „încărunțește".
mușca, mi-am mușcat o vînă S IX, *mi s-au mușcat vinele* Bi III „mi-am scrîntit o mînă sau un picior".
rîșni F III (despre stomac) „a mistui".
rupe, mă ~ *prin pîntece* PT III „am crampe la stomac".
scurta, îi se scurtă auzul S I „a început să surzească".
strînsori B II „crampe la stomac".
subțire, lucră la subțire R III „are diaree".
țipa H VI, S VI (despre urechi) „a țiui".
uliță, o trecut pe ulița tîrgului S VI (despre mîncare) „a intrat în trahee".

3) Însușiri fizice

buturugă, ~ *mare* C IV (iron.) „om gros".
cîrcel R III „copil nedezvoltat".
clei, beat clei L III „foarte beat".
cocostîrc (iron) *1.* G III „om cu picioare lungi și subțiri". *2.* S III „om înalt".
fedeleș S VI (iron.) „om foarte gras".
grăunțe, i-au sărit grăunțele H II „s-a scrîntit la cap".
haldan S VI (iron.) „om foarte înalt".
hămesit IV (despre un copil) „plăpînd, slab".
învălit R IX „gras".
măsură, i-a uitat Dumnezeu măsura G III (iron.). „foarte înalt".
pietros F III (iron.) „scurt și gros".
post, de ~ S VI (iron.) „foarte slab" : *îi de post, parcă roade lemne.*
răgălie G III (iron.) „om crăcănat".
rupt, ~ *la ochi* G III „cercănat".
sapă, parcă-i tăiată cu sapa Bi III (despre gură) „mare".
sec PT IV (iron.) „foarte slab".
sîrmă, s-a făcut ca sîrma IA XIV (despre păr) „s-a făcut măciucă".
tăiat, ~ *pe la ochi* Bi III, v. r u p t.

4) Alte însușiri

acoperit, ca cărbunele cel ~ Bi IV „trist".
cal (iron.) *1.* G II „om mare și prost". *2.* R IV „om care nu lucrează, leneș". *3.* F II „om mare și rău".
crud H III „slab la minte".
destoinic, ~ *la vorbă* B III „vesel".
drumea G VII (iron.) „om care umblă teleleu".
genunche, ~ *goale* P IV „om foarte sărac".

jarcă (iron.) „femeie bătrînă".
moară, are apă la ~ L II (iron.) „este guraliv".
potloagă L III (iron.), v. *j a r c ă*.
sec P III „sărac".
smîncit, ~ *din botez* S IV „vioi".
zbuciumat, ~ *la minte* C II „grosolan".

II. Casa, obiecte casnice

alergător H IV „minutar".
bălană IA IV (despre pîine), „de culoare deschisă, nerumenită".
bîtlănaș G II, v. *g î s c a n*.
cățel „zăvor".
clop G VI „capac".
coif „calotă la pălărie".
dormi Se III (despre foc) „a mocni".
focărie H II, L III „bucătărie".
gîscan IA IV „fedeleș".
hogeag, ~ *de lampă* C II „sticlă la lampă"
îmblăti R IV (despre mobilă), „a se clătina".
pară Bb V, PT IV „cremene la amnar".
picior Cg V „carîmb la scară".
poală C I, v. *s t r e a ș i n ă*.
pumnal H IV „bețigaș care împinge dopul la pușculiță de soc".
putredă IA IV, L II (despre o casă) „dărăpănată".
solz, se drănițește în solzi S I (despre șindrilă) „se îmbucă una cu alta".
streașină F III, R III „borul pălăriei".

III. Animale domestice și sălbatice. Mijloace de transport

ara H III (despre porc) „a rîma".
bour „botul saniei".
brățare A VIII „șaibă între butucul roții și cui sau butuc și umărul roți".
capac, v *o b l o a n e*.
capră, capra dracului H III „codobatură".
căpățînă „butucul carului".
cîlțoasă Bi V, R IV, S V (despre carne) „vînoasă".
cîrjoi P III „botul saniei".
clapă P III v. *o b l o a n e*.
desculța (despre boi) „a i se roade în întregime unghia".
împintena „a pune obezi și spițe noi la roată".
încălța „a pune obezi noi la roată".
jupîn F III „nume dat lupului" : *o venit jupînul la oi*.
mugi R IV (despre broaște) „a orăcăi".
obloane Cg V, H III, PT V „ochelari la cal".
rîșniță 1. B I, Bi III, I A IV „stomac la vite". *2.* G I, L III, PT IV „rînză la păsări".
săpa (despre porc), v. *a r a*.

IV. Plante

blîndă, urzică ~ B I „urzică moartă”.
botă *1.* PT V „boboc de floare”. *2.* Cg V ~ *cu mac* G III, ~ *de mac* „capsulă de mac”.
botică PT IV v. b o t ă (2).
căciulă, ~ ***de mac*** IA IV, v. b o t ă (2).
călugărei Se III „nume dat unor ciuperci comestibile”.
găină, ochiul găinii B I, *floarea găinii* „păpădie”.
gămălie, ~ ***de mac*** C IV, v. b o t ă (2).
gogoașă, ~ ***de mac*** B XV, v. b o t ă (2).
limbă, limba vacii G III, Se III „nume dat unei ciuperci comestibile”.
măciucă L II, v. b o t ă (2).
piciorus, piciorușul caprei L II „nume dat unei ciuperci comestibile”.

V. Agricultură. Plante cultivate

babă *1.* F II, L II, PT III „știulete nedezvoltat, pipernicit”. *2.* „știulete cu grăunțe rare”.
băbuță F II v. b a b ă (1).
bălan B I (despre păpușoi) „necopt”.
broască „mecanism aplicat la lanțul care leagă plugul de rotile”.
bîrtă P III, v. b u r d u v.
bărdăhănoasă R IV (despre claie) „cu mijlocul larg, gros”.
brîu P III, S IV, v. b u r d u v.
burduv Cg II, H IV, Se III „mijloc, miez la claie”.
capră B XV „prismă de lemn pe care se pune fînul la uscat”.
cățel „partea încîrligată a extremității de la coasă”.
coamă *1.* S IV „partea de sus a girezii”. *2.* (crt.) *coama ogorului* F II „partea mai ridicată care se formează atunci cînd se începe arătura”.
cocoș H „cuiul de lemn care leagă plugul de rotile”.
colț, colțul calului „specie de porumb”.
culme S IV, v. c o a m ă (2).
înnegri R IV „a gunoi un loc”.
moșneag Bi V, v. b a b ă (2).
muche Bi V, IA IV, v. c o a m ă (2).
păpușă C III „momîie”.
pană „pănușă”.
picior „mănunchiul coasei, fixat la mijlocul toporîștei”.
piele, dau sau ***seamăn (grăunțele) pe*** (sau ***prin***) ***piele*** „seamăn înainte de a ara”.
pîntece Cg VI, v. b u r d u v.
rățuști G II, PT III „numele unei varietăți de cartofi de formă lunguiață”.
ridiche „bucată de lemn înfiptă în pămînt pe care stă nicovala folosită la baterea coasei”.
sloi „ceară topită și închegată”.
spinare IA IV v. c o a m ă (2).
urzi S IV (despre grîu sau porumb) „a lega”.
văduv S IV (despre stup) „fără matcă”.

VI. Păstorit

bătăuș S IV „unealtă cu care se bate untul în putinei".
cercel „semn la urechea oii".
dălțiță H V „semn la urechea oii".
furculiță „semn la urechea oii".
mușțe „pete mici, negre pe oi".
pat (crt.), *~ de brînză* Se III, *~ la brînză* H V, *~ pentru brînză* L II, *patul brînzii* Bb IX, PT III, *patul de brînză* Bi III „leasă de nuiele pe care se pune cașul să se scurgă".
țigancă Se III „lînă neagră".

VII. Industria casnică, meșteșuguri

andrele „lemnele din care este făcut căpătîiul la grindei".
bănuți E „motiv ornamental folosit la lăicere".
buric „gaură în piatra fixă a morii în care intră fusul".
capră S VI „stratul de lemn de care e prinsă broasca de la grindeiul roții de moară".
căluț Bb IX „rotiță la scripetele războiului de țesut".
cruce *1.* „nume dat lopățelelor de la vîrtelniță". *2.* (crt.) *crucea tortului* Cg II, G I „rostul tortului". *3.* „nume dat spițelor de la roata morii". *4.* (la pl.) S VI „aripi la grindeiul de la piuă".
curpen E „motiv ornamental în formă de spirală folosit la lăicere".
furcă Se III „crăcană la rășchitor".
gînd, *gîndul mîții* E „motiv ornamental folosit la lăicere".
gîndaci E „motiv ornamental de formă elipsoidală folosit la lăicere".
gușă E „ghem pe care se deapănă firul de lînă destinat unui motiv de alesătură".
îmbrăcăminte „bucăți de scîndură puse pe roata strungului, ca să nu patineze cureaua".
înfuleca G III „a toarce gros".
lene (crt.), *lenea femeii* „alergătoare la războiul de țesut".
luceferi E „motiv ornamental în ițătură".
mamă, lînă ~ „lînă de cea mai bună calitate".
măciucă E „fiecare dintre capetele fuiorului sucite și îndoite".
măsea, *roata de măsele* „roata din partea inferioară a grindeiului morii".
mînz „fir rupt sau urzit în plus, care n-are loc să intre prin ițe și spată".
mînzoc, v. m î n z.
mîță Bi V „tindeche".
musculițe „înflorituri făcute pe bundă".
nucă, *miez la ~* E „motiv ornamental folosit la lăicere".
ochiuri E „motiv ornamental în formă de romburi, folosit la lăicere".
ochișori E v. o c h i u r i.
păianjen S VI „pînză foarte subțire".
păpușă E v. g u ș ă.
penițe E „motiv ornamental folosit la lăicere".
pingele H VIII „tălpile războiului de țesut".
plăcintă E „motiv ornamental folosit la lăicere".

pomeni E „motiv ornamental folosit la lăicere".
prescuri E „motiv ornamental folosit la lăicere".
potcoave E „motiv ornamental în formă de unghi, folosit la lăicere".
pribeag, fir ~ Bb IX, v. m î n z.
purici „înflorituri făcute pe bundă".
rîndunică, coada rîndunicii E „motiv ornamental în formă de unghi, folosit la lăicere".
scaune E „motiv ornamental folosit la lăicere".
scăunele E v. s c a u n e.
tigăiță S VI *1.* „partea pe care stă fusul roţii de la moară, podoimă". *2.* „lagărul de sub fus, de pe podoimă".
trup 1. trupul stativelor F II „tălpile războiului de țesut". *2.* IA IV *trupul la melițoi* H VII „parte a meliţoiului". *3. trupul jugului* IA X „partea jugului care se așează pe gîtul boilor".
ursoaică B V „dispozitiv cu care se ridică piatra morii".

VIII. Exploatarea lemnului, plutărit

aripă Cg, G „al doilea butuc de la marginea unei table a plutei, mai lung decît ceilalţi".
broască B „verigă legată de cuiul care serveşte la fixarea cioflîngului de buşteanul care trebuie transportat".
buzdugan 1. IA ~ *alergător* „roată la ferăstrău, numită astfel pentru că are o greutate într-o parte ca la roţile locomotivei". *2.* „osia roţii de transport la gater".
buză, buza plutei „parte din faţă a unei table de plută".
canapea „platformă mobilă la gater".
capră, capra mare „instalaţie pe care e pusă canapeaua la gater".
căsoaie „un fel de picior pe care se sprijină ulucul".
ciutură Bi, v. c ă s o a i e.
colț Bi, „cui de fier la vagonetul cu care se transportă buştenii".
condei „lemn lung, cioplit, din care e formată cîrma plutei".
cruce „vîrful copacului".
cur, ~ *de plută* G „ultima tablă a plutei".
feșnic, brad cu ~ „brad cu mai multe ramificaţii".
fîntînă B, Bi, Cg „gol format de butucii mai scurţi din tabla unei plute".
inimă 1. inima canapelei „muchia dedesubtul canapelei, care nu-i dă voie să joace pe postament". *2. inima ulucului* Cg „podeaua ulucului".
închisoare „îngrămădire de lemne, buşteni etc., aduşi de apă şi opriţi la cotitura sau gura unui rîu, formînd un stăvilar".
jug „lemn mai scurt decît călădăul pe prima tablă a plutei".
mînz B, G „capăt de lemn care se adaugă unui butuc din plută pentru a-l face mai lung".
mînzoc Bi, Cg, v. m î n z.
mîță „placă de fier cu mai mulţi colţi, folosită pentru a micşora viteza pe fundul ulucului".
mort, pod ~ B „pod făcut direct pe pămînt fără picioare".
olări „a rotunji cu toporul capetele trunchiului".

rac „construcție pe malul apei alcătuită dintr-un butuc sprijinit pe picioare, ca să nu permită apei să se răsfire".
raclă 1. *~ plutitoare* „tablă din butuci fixați cu un capăt de canalul din care se scurge apa din hait, iar cu celălalt lăsat să plutească pe apă, ușurînd astfel trecerea plutelor care vin cu mare viteză din stăvilar". *2.* *~ la uluc* „porțiunea dintre două căsoaie la uluc".
rochie, rochia bradului B, G „vine groase, umflate, situate în partea de jos a copacului bătrîn".
salt B „ridicătură pe uluc pentru a încetini mersul butucului".
stupos, lemn ~ Cg, G „lemn putred, scorburos".
țap B, Bi, Cg „butuc cu două picioare pe care se leagă plutele".
urs 1. B, IA „brad doborît la pămînt, necurățit de crengi și necojit". *2.* B, Bi, G „dispozitiv pentru micșorarea vitezei buștenilor alcătuit dintr-un butuc greu".

IX. Diverse

aghesmui B II, S V „a boteza vinul sau rachiul".
alina 1. F III (despre vînt) „a adia". *2.* F III (despre frunze) „a fîșii".
bloc, ~ de oameni H XX „gup de oameni".
boboci G II, PT III „floricele de porumb".
bold 1. PT XIV „piatră înaltă, ascuțită". *2.* Se VIII „mică ridicătură de pămînt pe un șes".
boștură, dau (în el) ca-ntr-o ~ S IV „îl bat foarte rău".
cocoșei E „floricele din boabe de porumb".
fîșîi, te cîrpesc de-ți fîșîie ochii L III „te lovesc foarte rău".
floare, ~ de bostan G IX „galon": *îmi pune floare de bostan pe umăr de caporal.*
fluier, ~ de ape F IV „zgomotul produs de apa văilor, pîraielor, izvoarelor".
gheață, zahăr de ~ „zahăr candel".
gîște „floricele de porumb".
iepuri, îi frig de te ling iepurii „e foarte frig".
măsură, scoate din măsuri C II „scoate din fire".
movilă, ~ de oameni B I „grup de oameni".
obiele, fulguiește ca niște ~ P IV „ninge cu fulgi mari, rari".
pecete, a venit pe ochi pecetea IA IV „a adormit".
rînză, te izbesc de crapă rînza-n tine S I „te lovesc foarte tare".
scîrții B III „a cicăli".
tuși, a ~ rău A VI „a cobi".
viermui Bi III „a ninge rar, a fulgui".
zgrăbunți PT IV *1.* „resturi care rămîn într-un cazan în care s-a fiert ceva". *2.* „bucăți mici de gheață care rămîn după ce a trecut poleiul".

3. Cea dintîi observație pe care o vom face pe marginea listelor de mai sus privește procesul de constituire a noilor termeni. Așa cum arătam în rîndurile introductive, avem a face cu cuvinte sau sensuri figurate, create de vorbitori pentru denumirea unor obiecte sau procese caracteristice diferitelor domenii de activitate. Într-o serie de cazuri ne aflăm în prezența unor obiecte sau procese puțin cunoscute unui vorbitor sau, mai ales, unui grup de vorbitori, pentru denumirea cărora era necesară

stabilirea unui termen precis. În alte cazuri însă, noțiunile exprimate metaforic au un echivalent în limbă, dar deasa întrebuințare a cuvîntului a dus la uzarea lui pe planul expresivității și a favorizat nașterea unor sinonime figurate. Trebuie apoi să se țină seama de existența unor obiecte caracteristice prin formă, aspect sau funcțiune, care se pretează în permanență la aprecieri metaforice, indiferent de numărul sinonimelor în circulație. De asemenea, factorul individual este în permanență capabil să furnizeze noi cuvinte și sensuri, atunci cînd e vorba de aprecierea ironică, de persiflarea unor particularități omenești de ordin fizic sau moral.

O cercetare, fie și sumară, a listelor scoate în evidență din primul moment faptul că marea majoritate a termenilor consemnați sînt rezultatul unei metafore. Nu e cazul să insistăm asupra metaforei lingvistice, a procesului de constituire sau a rolului pe care ea îl joacă în dezvoltarea lexicului unei limbi. La baza unei metafore stă întotdeauna o comparație prealabilă, făcută posibilă de raporturile analogice existente între obiectul denumit și semnificația (principală) a cuvîntului folosit pentru denumire[4]. Ceea ce se are în vedere, înainte de toate, este asemănarea formală sau funcțională dintre obiectele care se compară. De aceea marea majoritate a termenilor pot fi grupați, într-un sens mai larg, în categoria metaforelor formale sau funcționale. Cum cele mai multe cercetări s-au limitat la stabilirea acestor două diviziuni largi, credem că o clasificare mai exactă și, totodată, mai amănunțită a termenilor metaforici, în funcție de raportul analogic existent, se impune.

a) Un număr mare de termeni metaforici se datoresc a n a l o g i e i f o r m a l e care se stabilește între două obiecte. Astfel de metafore formale sînt : *boldul piciorului*, *crac*, *mucul țîții*, *mugurul țîții*, *oul gîtiței*, *placa de la genunchi*, *scăfîrlia piciorului* (I)[5], *coif*, *gîscan*, *hogeag de lampă*, *picior*, *pumnal* (II), *căpățînă* (III), *căciulă de mac* (IV), *bîrtă*, *burduv*, *colțul calului*, *păpușă*, *pîntece* (V), *cercel*, *furculiță* (VI), *furcă* (VII), *brad cu feșnic*, *buzdugan*, *rochia bradului* (VIII) etc. etc. Evident, analogia formală trebuie înțeleasă într-un sens mai larg, de multe ori foarte larg, niciodată în acela al asemănării riguroase. Obiectul cu care se face comparația sugerează, mai mult ori mai puțin plastic, obiectul ce trebuie denumit. Această aproximație formală explică, de altfel, și existența sinonimelor metaforice pentru desemnarea uneia și aceleiași noțiuni.

b) Legată direct de metafora formală, avem m e t a f o r a d i m e n s i o n a l ă . Ceea ce are importanță în aceste cazuri este nu atît asemănarea propriu-zisă, configurația, cît proporția, cantitatea, într-un cuvînt dimensiunea celor două obiecte. Exemple : *buturugă mare*, *cal*, *cîrcel* (I), *cățel* (II)[6] , *babă* (sensul 1), *cățel*, *moșneag*, *rățuști* (V), *dăltiță* (VI), *mînz*, *mînzoc*, *musculițe*, *purici*, *ursoaică* (VII), *mînz*, *mînzoc*, *urs* (VIII), *zgrăbunțe* (IX) etc. În cazurile de mai sus, trebuiau numite obiecte fie de proporții reduse, fie de dimensiuni mari. De aceea s-a apelat la diminutive (*cățel*, *rățuști*, *dăltiță* etc.), sau la augmentative (*ursoaică* ; cf. și *buturugă mare*). De asemenea, s-au folosit spre comparație ființe sau

[4] În legătură cu comparația în limbajul popular, vezi I. Coteanu, *op. cit.*, p. 128—160.

[5] Cifrele din paranteze indică numărul listei în care sînt înregistrați termenii precedenți.

[6] În cazul acestui cuvînt metafora s-a produs și datorită unei a n a l o g i i f u n c ț i o n a l e (cățelul sare și mușcă, zăvorul se deplasează și se reazimă pe clempuș ; cf. *clanță* „gură"). Aceeași observație în legătură cu *mînz* (VIII), notat mai jos.

lucruri care se evidențiază prin dimensiuni (*mînz*, *purice* etc. sau *cal*, *urs*).

c) Comparația între noțiuni e posibilă, datorită unei analogii între însușirile lor, care determină fie aspectul exterior, fie calitatea amîndorura. Astfel de m e t a f o r e c a l i t a t i v e nu sînt prea numeroase: *ca cărbunele cel acoperit*, *beat clei*, *crud* (I), *sloi*, *zahăr de gheață* (IX).

d) Culoarea identică (sau măcar parțial identică) poate face ca două cuvinte să devină termenii unei comparații. Pe baza unor a n a l o g i i c r o m a t i c e s-au construit următoarele metafore: *mesteceni* (I), *bălană*(II), *bălan* (V), *țigancă* (VI), *floare de bostan*, *gîște* (IX).

e) Raportul analogic mai poate fi stabilit în funcție de locul ocupat de obiecte în ansamblul din care fac parte. Avem de-a face, în aceste cazuri, cu a n a l o g i i l o c a l e sau d e s i t u a ț i i, evidente în următoarele exemple: *brațele picioarelor*, *glezna mînii*, *prag* (I), *poală* (II), *buric* (VII), *aripă*, *buză*, *cruce*, *cur* (IX). Tot aici poate fi încadrat, cel puțin într-o privință, și *solz* (II); în cazul acestui cuvînt se poate vorbi mai degrabă de o analogie de formă și dispoziție.

f) Numeroase sînt m e t a f o r e l e f u n c ț i o n a l e, care ocupă, în ceea ce privește frecvența, locul imediat următor după metaforele formale propriu-zise. Metaforele funcționale trebuie împărțite în două categorii. Unele, alcătuite exclusiv din verbe, se întemeiază pe analogia dintre două procese; *burzului*, *frămînta*, *împăia*, *rîșni* (I), *dormi*, *îmblăti* (II), *ara*, *împintena*, *încălța*, *săpa* (III), *înfuleca* (VII), *aghesmui* (IX) etc. În alte cazuri, comparația se face ținîndu-se seamă de funcția asemănătoare a două obiecte sau de rolul pe care îl îndeplinesc ele: *rîșniță*(III), *îmbrăcăminte* (VII). În această categorie mai pot fi încadrate și unele m e t a f o r e f o r m a l e ș i f u n c ț i o n a l e, cum ar fi: *capac*, *clapă*, *obloane* [7] (III), *limbă* (VII),precum și *cățel*, discutat mai sus (p. 181, n. 6).

g) Apropiate de metaforele funcționale, încît ar fi fost cu putință tratarea lor în alineatul precedent, sînt metaforele constituite pe baza unor a n a l o g i i d e c o m p o r t a m e n t: *capra dracului* (III), *bătăuș* (VI), *țap* (VIII), *cocoșei* (IX).

h) Alteori, ne găsim în prezența unor m e t a f o r e a c u s t i c e, cum ar fi în cazul cuvintelor *cîrîi*, *țipa* (I), *mugi* (III), *fluier de ape* (IX).

4. O categorie aparte alcătuiesc termeni ca: *auz*, *hămesit* (I), *focărie*, *pară* (II), *lene* (VII), *salt* (VIII), *alina*, *destoinic la vorbă* (IX), care trebuiesc discutate mai pe larg. De data aceasta nu mai avem a face cu metafore propriu-zise, deși unele analogii mai depărtate se pot observa. Raportul care se stabilește între cele două noțiuni este unul de la p a r t e la î n t r e g (*focărie*), de la c a u z ă la e f e c t (*hămesit*), de la e f e c t la c a u z ă (*alina*, *destoinic la vorbă*, *lene* [8], *înnegri*, *pară*, *salt*),

[7] În legătură cu felul cum au luat naștere metaforele pentru „ochelarii la cal", vezi M. Sala, *Autour de l'Atlas linguistique roumain, nouvelle série*, în RLR XXII (1958), nr. 85–86, p. 40–42.

[8] Denumirea de *lene* se dă alergătoarei de la războiul de țesut, unealtă care, prin însăși definiția ei, nu justifică cîtuși de puțin echivalentul metaforic. Explicația dată de un subiect arată că prin funcționare instrumentul scutește pe femeie să alerge, să se deplaseze, îi favorizează prin urmare inactivitatea, lenea. De aici sintagma *lenea femeii*, atestată, de la care s-a ajuns la metafora autonomă. Obiectul e denumit prin consecințele pe care le produce, se înlocuiește deci cauza prin efect.

de la a b s t r a c t la c o n c r e t *(auz)*. Această sumară examinare a modului în care se formează acești termeni figurați ne arată că sîntem în prezența unor s i n e c d o c e sau m e t o n i m i i[9].

5. Metafora propriu-zisă și sinecdoca sau metonimia se împletesc adesea pentru a exprima un sens figurat. În cazul lui *babă* „știulete cu grăunțe rare", s-a pornit de la o comparație între boabele rare ale știuletelui și gura știrbă a femeilor bătrîne. Pentru constituirea termenului figurat nu s-a recurs la partea comparată a corpului (gura, dantura), ci la întregul corp, în speță la cuvîntul denumind persoana care prezintă detaliul fizic amintit. Și în privința termenului *păianjen* „pînză foarte subțire" trebuie să pornim tot de la o comparație *(țesătură subțire ca pînza de păianjen)*, trecută apoi în metaforă *(pînză de păianjen)*. De la această metaforă s-a ajuns, înlocuindu-se efectul prin cauză, la *păianjen* (operație ușurată de prezența termenului denumind cauza în sintagma denumind efectul).

6. Am arătat mai sus că metafora se realizează dintr-o comparație prealabilă. Schema A = B, în care B se substituie lui A, presupune două momente, doi timpi : comparația și substituirea. În general, au fost întîlnite foarte puține comparații de tipul A = B[10] și niciodată, în mod concomitent, comparații și metafore[11].

Dar termenii metaforici pot să se constituie și pe altă cale. E vorba de metafora „determinată", care e un fel de treaptă intermediară între comparație și metaforă. Ne gîndim la sintagmele de tipul : *boldul piciorului*, *oul gîtiței*, *rochia bradului* etc., care, așa cum se poate vedea în liste, sînt foarte răspîndite.

La baza acestor forme stă, evident, o comparație care poate să fie exprimată sau nu. Se produce apoi o contaminare între termenii comparației, în forma succesiunii noțiunii gen după noțiunea speță. Cum e firesc, termenul A care nu are un echivalent precis, ci e exprimat prin perifrază *(vinele de la trunchiul* **bradului**) furnizează noțiunea gen *(brad)*, iar termenul B *(rochie)*, cel metaforic, noțiunea speță. Noua sintagmă, de tipul *rochia bradului*, constituie o metaforă, dar are totodată un caracter restrictiv, din dorința de a fi exactă. Parcă temîndu-se de confuzia posibilă între *rochie* „veșmînt" și *rochie* „vinele bradului", vorbitorii țin să facă precizări semantice, dar, în același timp, știrbesc din autonomia metaforei. Desigur, cu timpul, termenul metaforic se emancipează din sintagmă și devine o unitate semantică aparte.

În listele prezentate mai sus se întîlnesc numeroase asemenea metafore sintagmatice. Uneori ele coexistă cu metaforele propriu-zise, ca, de exemplu, la cuvintele *andrea*, *ciot*, *mugur*, *scăfîrlie* (I), *pat* (VI) etc. Alteori, n-au fost înregistrate decît sintagme : *glezna mînii*, *mucul țîții*, *boldul piciorului*, *capsa piciorului*, *placa piciorului* (I), *trupul stativelor* (VII). În general, se poate afirma că atunci cînd ne aflăm numai în pre-

[9] În legătură cu creația metonimică, vezi S. Ullmann, *op. cit.*, p. 284–287.

[10] Nu ne gîndim la compararea adjectivelor cu un obiect concret, destul de răspîndită, dar care nu duce, în regulă generală, la metaforă.

[11] Faptul se poate datora fie vechimii metaforelor (care s-au eliberat de mult din sintagmă comparativă, dispărută), fie procesului rapid de substituire și căderii imediate în desuetudine a sintagmei.

zenţa unor metafore sintagmatice, vechimea lor nu poate fi prea mare, după cum existenţa mai multor sinonime metaforice *(capsa piciorului, placa piciorului, scafa piciorului)* e un semn că asemenea construcţii sînt recente şi, mai mult sau mai puţin, accidentale. În cazul coexistenţei celor două tipuri de metaforă (de exemplu, *mugur* şi *mugurul ţîţii)*, un raport statistic ar putea servi drept indiciu pentru precizarea gradului de încetăţenire a metaforei. Concluzii de acest fel ar mai putea fi trase, dacă unele rezerve, cauzate de felul în care au fost adunaţi termenii metaforici, nu ar opri afirmaţiile prea categorice. Pentru deplina siguranţă, repartiţia şi frecvenţa termenilor şi sintagmelor metaforice ar fi trebuit urmărite în cadrul unei anchete speciale. În condiţiile actuale de lucru, concluziile nu pot fi duse mai departe, fără riscul de a deveni nefondate.

7. Am arătat mai sus că, în unele cazuri, comparaţia prealabilă poate să nu fie exprimată. Există situaţii cînd expresia metaforică presupune anumite conexiuni logice anterioare din partea celui ce o creează şi o cunoaştere şi o acceptare a lor din partea celor ce o folosesc ulterior. În cazul unei sintagme ca *casă putredă*, vorbitorul are de făcut mai mult decît o simplă asemănare, el trebuie să prelungească analogia în domeniul abstract. El are de făcut un raţionament de tipul : „putreziciunea e semnul distrugerii organismelor ; ruina e semnul distrugerii obiectelor materiale ; deci ruina e analoagă putrezirii".

Se întîlnesc apoi, în special în cazul unor verbe sau adjective, metafore care presupun figuri de stil prealabile, neexprimate uneori, dar fără acceptarea existenţei cărora metafora nu e, virtual, posibilă. *Învălit* „gras" nu e posibil fără analogia iniţială *grăsime = veşmînt. Ca cărbunele cel acoperit* „trist" presupune metafora prealabilă *întunecat* (despre figura omului) „care exprimă tristeţe". Aceeaşi observaţie la *olări* „a rotunji capetele trunchiului" (**oală* „capătul rotunjit al trunchiului" ; un verb *olări* „a face oale" nu a fost atestat) şi la *viermui* „a ninge rar" (* *vierme* „fulg").

Adeseori comparaţia nu se face cu semnificaţia principală a obiectului folosit pentru denumire, ci cu un sens secundar, el însuşi metaforic la origine, dar a cărui nuanţă expresivă abia dacă mai este simţită [12]. Acesta e cazul, în general, al termenilor *capră* şi *broască*, notaţi în listele de cuvinte. E evident că, în privinţa acestor termeni, analogia s-a făcut cu sensurile „dispozitiv de închidere" *(broască)*, „suport" *(capră)*. Rezultă de aici că, odată constituite în sensuri stabile, metaforele devin ele însele furnizoare de elemente necesare constituirii de noi sensuri figurate. În cazul acesta însă, rolul factorului expresiv şi al comparaţiei plastice scade considerabil. Întîlnim, apoi, sensuri noi obţinute prin derivaţie sinonimică [13]. Un termen ca *faţa piciorului* „rotulă" a dat naştere, probabil, la *botul piciorului* „idem". În acest caz e posibil să nu se fi comparat pe prim plan „rotula" şi „botul", ci „faţa" şi „botul". Un caz similar îl alcătuieşte seria pentru *capsulă de mac : măciulie* (metaforă generalizată), *măciucă, botă* (sensul propriu „mai"), *gămălie, căciulă, gogoaşă*. Să remarcăm, în sfîrşit, existenţa unor cuvinte care sînt solicitate în diferite

[12] Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 314–315.

[13] E fenomenul de **pletoră semantică**, discutat de Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, p. 313–314.

domenii pentru denumirea expresivă a unor noţiuni. Termeni ca *broască*, *capră*, *cruce*, *urs*, *mînz*, *căţel* ajung în felul acesta să aibă mai multe sensuri figurate [14].

8. O problemă deosebit de interesantă e repartizarea termenilor metaforici pe diferite domenii de activitate. Listele înserate la începutul acestui articol servesc drept constatare prealabilă. Din ele rezultă că unele domenii de activitate, cum ar fi agricultura sau exploatarea lemnului, au un bogat inventar lexical, în timp ce păstoritul sau creşterea animalelor furnizează un număr mai redus de termeni. Se pune întrebarea : poate fi stabilită o legătură riguroasă între abundenţa termenilor şi particularităţile locale ale cutărei sau cutărei forme de activitate? O cercetare atentă a listelor arată că întrebării nu i se poate da un răspuns categoric. La o primă considerare se poate face, cel puţin pentru unele sectoare, o legătură între numărul creaţiilor metaforice şi extinderea sau vechimea formei respective de activitate. Păstoritul şi creşterea animalelor sînt destul de extinse în această regiune, se practică din timpuri îndepărtate şi au, în consecinţă, o terminologie cristalizată şi stabilă. De aceea, termenii metaforici sînt, îndeobşte, rari. Dimpotrivă, agricultura se face sporadic, nu se cunoaşte decît o parte a proceselor agricole, de aceea vorbitorii sînt obligaţi să creeze metafore, de o extindere variabilă. La întrebarea : „cum ziceţi părţii mai ridicate de pămînt cînd începeţi arătura?" s-a răspuns printr-un număr de patru termeni : *muchie*, *coamă*, *culme*, *spinare*, iar pentru denumirea mijlocului clăii prin 6 : *burduv*, *trup*, *corp*, *brîu*, *pîntece*, *bîrtă*. Numărul mare de termeni înregistraţi în lista I *(Omul)* nu contrazice, împotriva aparenţelor, constatarea de mai sus. Se ştie că terminologia corpului omenesc este destul de stabilă şi de unitară. Dacă se cercetează lista respectivă (I, 1) se poate observa că o mare parte din termeni se referă la cîteva noţiuni, mai ales la *rotulă* şi *gleznă*. Abundenţa termenilor metaforici denumind aceste două noţiuni este o reacţie împotriva echivocului cuvintelor de bază. Atît *glezna*, cît şi *rotula* sînt denumite, în general, datorită formei aproximativ asemănătoare, *ou* (al *genunchiului* sau al *gleznei)*. În privinţa proceselor fiziologice, terminologia populară românească nu mai e atît de unitară, iar particularităţile psihice sau fizice se pretează din plin la interpretarea ironică, peiorativă. Abundenţa termenilor din domeniul exploatării lemnului ar indica, în virtutea celor presupuse mai sus, că această formă de activitate nu are o vechime prea mare, ceea ce, în bună parte, corespunde adevărului. Nu trebuie uitat apoi că, în cazul de faţă, avem de-a face cu detalii tehnice, total necunoscute în epoca introducerii lor, care trebuiau să aibă denumiri accesibile pentru cei ce se serveau de ele. Capitolul industriei casnice, răspîndită pe scară largă în regiunea cercetată, cuprinde termeni ce provin din diverse sectoare de activitate, reunite pentru a simplifica clasificarea, ceea ce ar explica numărul lor mare. Cu toate acestea, se poate observa că majoritatea cuvintelor se referă la ţesătorie, ocupaţie răspîndită în regiunea cercetată şi care numără cu toate acestea foarte mulţi termeni metaforici. O explicaţie poate fi dată şi de data aceasta. În timp ce cuvintele aparţinînd celorlalte domenii de activitate au fost înregistrate pe baza chestionarelor

[14] În legătură cu derivaţia sinonimică, vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 313 ; Jean Séguy, *op. cit.*, p. 270 şi urm.

lingvistice, o bună parte a termenilor privitori la țesătorie au fost furnizați de ancheta etnografică, mult mai amănunțită și îmbrățișînd aspecte mai variate. Oricum, relația stabilită mai sus între numărul creațiilor figurate și răspîndirea unei forme de activitate într-o anumită regiune nu trebuie luată în sensul unei condiționări stricte și obligatorii pentru toate domeniile.

9. După ce am trecut în revistă domeniile de activitate care apelează la creația metaforică, nu este lipsit de interes să cercetăm proveniența cuvintelor figurate. Astfel, se constată un număr foarte mare de termeni denumind animale sau păsări cărora li se atribuie sensuri figurate.

Mamifere și pești : a) specii : *cal*, *capră*, *căluț*, *cățel*, *iepure*, *mînz*, *mînzoc*, *mîță*, *pește*, *pui*, *țap*, *urs*, *ursoaică* etc. ; **b)** părți ale corpului : ***bot***, ***burduv***, ***căpățînă***, ***colț***, ***potloagă***, ***sfîrlă***, ***solz*** etc.

Păsări : ***aripă***, ***cocoș***, ***gîște***, ***pană***, ***pui***, ***rățuști***.

Insecte : *musculițe*, *muște*, *păianjen*, *purici*.

Terminologia casnică oferă, la rîndul ei, un material bogat pentru constituirea sensurilor metaforice. Dintre cuvintele aparținînd acestui domeniu, citām : ***andrele***, ***bold***, ***canapea***, ***capac***, ***ciur***, ***ciutură***, ***fedeleș***, ***fîntînă***, ***focărie***, ***leagăn***, ***muc***, ***obloane***, ***pară***, ***pat***, ***prag***, ***streașină***, ***tigăiță*** etc.

Omul și corpul omenesc furnizează un număr mare de termeni *(babă*, *băbuță*, *brîu*, *buric*, *braț*, *moșneag*, *tîmplă*, *umăr)*, la care trebuie adăugate o serie de cuvinte ce se referă în mod egal la corpul omenesc și al animalelor *(bîrtă*, *cur*, *genunchi*, *inimă*, *picior*, *piele*, *pîntece*, *spinare*, *trup* etc.).

Termenii denumind obiecte de îmbrăcăminte sînt destul de frecvent folosiți cu sensuri metaforice : *brățară*, *cercei*, *îmbrăcăminte*, *împintena*, *încălța*, *obiele*, *pingele*, *poală*, *rochie* etc.

Adeseori se apelează la cuvinte din domeniul botanic : ***bostan***, ***boștiură***, ***cîrcel***, ***fasole***, ***floare***, ***iarbă***, ***mesteceni***, ***mugur***, ***ridiche*** etc.

Mai puțin solicitate sînt : terminologia **agricolă** *(ara*, *furcă*, *haldan*, *jug*, *sapă*, *săpa)*, terminologia **industriei casnice** *(rîșni*, *rîșniță)*, terminologia **tehnică** *(bloc*, *capsă*, *placă*, *sîrmă)* sau **militară** *(buzdugan*, *pumnal)*.

Listele notate mai sus ne arată că, pentru formarea sensurilor metaforice, vorbitorii din Valea Bistriței, ca și din celelalte regiuni ale țării, se adresează cu predilecție omului, precum și ființelor sau obiectelor aflate în imediata lui apropiere și cu care se află într-un permanent contact. Se poate observa, de asemenea, că domeniile tehnice, indiferent de gradul de dezvoltare, contribuie prea puțin la formarea metaforelor. Este de-altfel ușor de înțeles că o terminologie, relativ recentă și alcătuită în mare parte din creații figurate, nu poate constitui un rezervor pentru crearea unor noi cuvinte metaforice. Pentru a dezvolta sensuri figurate, cuvintele trebuie să aibă, de regulă, un stagiu mai îndelungat în limbă. Chiar atunci cînd, în cazul unor cuvinte ca *broască* sau *capră*, se apelează la sensul lor metaforic („dispozitiv de închidere" sau „suport"), acesta are, la rîndul său, o vechime apreciabilă.

Examinarea listelor mai arată că, de obicei, vorbitorii folosesc, pentru crearea unui termen metaforic, cuvinte din afara domeniului de activitate respectiv. În această privință e de remarcat larga întrebuințare dată cuvintelor denumind animale sau păsări, care sînt puse la contribuție

aproape în toate domeniile. Există totuşi unele cazuri cînd constituirea sensului figurat se face cu material luat din interiorul domeniului respectiv. Ţinînd seama de criteriile largi care au stat la baza reunirii termenilor în categorii aparte nu vom cita decît cazurile deosebit de semnificative : *hogeag de lampă* „cilindru de lampă", *capra dracului* „codobatura", *mugi* „a orăcăi", *braţele picioarelor* „coapsele", *glezna mînii* „încheietura mîinii".

10. Rămîne să ne ocupăm în cîteva cuvinte de rolul factorului individual în formarea termenilor metaforici. Am arătat mai sus că la origine orice metaforă e, prin forţa împrejurărilor, individuală. Rapida răspîndire a inovaţiilor metaforice face ca de cele mai multe ori trecerea de la folosirea accidentală, individuală, la uzul comun să nu poată fi observată. Prezenţa sintagmelor figurate, din care metafora propriu-zisă nu s-a eliberat încă, este, uneori, un indiciu că procesul de constituire a noilor termeni se află în prima fază. Atestarea acestor sintagme şi a metaforelor cristalizate la un număr redus de subiecte ar trebui să ducă, în mod normal, la concluzia că ne aflăm în prezenţa unor forme recente, încă neacceptate de întreaga colectivitate. În virtutea acestui raţionament, atestarea unui termen sau a unei construcţii figurate la un singur vorbitor ne-ar îndreptăţi să considerăm aceste forme drept creaţii individuale. Două obiecţii se ridică în calea acestui fel de a privi lucrurile. În primul rînd, e posibil să avem a face nu cu un fenomen pe cale de răspîndire, ci cu unul în curs de dispariţie, să ne găsim, adică, în prezenţa nu a primei, ci, dimpotrivă, a ultimei atestări a unor forme. În al doilea rînd, ţinînd seama de felul în care au fost culeşi termenii figuraţi, nimic nu asigură că un cuvînt sau altul nu sînt folosiţi într-o măsură mai mare decît s-a putut constata în cursul anchetei. E foarte posibil ca şi alte subiecte (dacă nu toate, cel puţin o parte din ele) să cunoască echivalentul stilistic al termenului obişnuit, dar să fi preferat să se adreseze numai acestuia din urmă. Numai un chestionar special stilistic, care să urmărească, printre altele, răspîndirea formelor expresive, ar fi putut asigura cercetării posibilitatea unor concluzii ferme.

Creaţia individuală, chiar dacă nu poate fi stabilită în chip riguros, este prezentă la tot pasul, fiind favorizată, dealtfel, de însăşi maniera de anchetare. Avînd de răspuns la întrebări extrem de numeroase şi de amănunţite din domenii care nu le erau suficient de cunoscute, subiectele erau tentate să improvizeze, stabilind analogii şi exprimîndu-le în forme personale. Crearea termenilor metaforici presupune o înclinaţie particulară a unor vorbitori pentru exprimarea expresivă, plastică. Materialul avut la dispoziţie, cu toate lacunele sale, arată că, în general, în graiul din Valea Bistriţei există o tendinţă evidentă de plasticizare, de sensibilizare, prin comparaţie sau metaforă, a termenilor sau a expresiilor limbii comune. Examinarea, sub acest raport, a adjectivelor denumind culori, este grăitoare. Trebuind să concretizeze însuşirea abstractă prin comparaţie, subiectele au răspuns, în primul rînd, prin sintagme cunoscute : *negru* — ca *tăciunele, cărbunele, corbul (pana corbului), păcura; roşu* — ca *focul (para focului)*, *sîngele*; *albastru* — ca *cerul; galben* — ca *ceara*, *(a)lămîia; alb* — ca *zăpada*, *omătul*, *helgea* („hermină"; comparaţie răspîndită în Moldova şi Transilvania) etc. Alături de aceste forme curente, vorbitorii au consemnat altele, în care analogia se stabileşte cu obiecte noi, mai puţin sau deloc solicitate în comparaţii : *negru* — ca *cerneala* (R IV),

ca *ceaunul* (B II, Cg II, IA IV) sau, și mai plastic, ca *curul ceaunului* (o singură atestare : F II), ca *pămîntul* (Se III), ca *mura* (C II) ; *roșu* — ca *sfecla* (R IV), *vopseaua* (Se III) ; *albastru* — ca *seninul* (Bi IV, H III, R IV) ; *galben* — ca *lumînarea* (P III), ca *oul* (Se III), *curcubeul* (G II), *alb* — ca *zahărul* (H III), *cașul* (Bi IV).

Nu încape îndoială că absolut toți vorbitorii au cunoscut comparațiile comune de tipul *negru ca corbul* sau *roșu ca sîngele*. Faptul că s-au adresat altora mai puțin răspîndite, dar mai vii, mai plastice sau chiar unora neobișnuite dovedește o tendință incontestabilă spre expresivitate, spre evitarea formulei uzate, a clișeului. Însuși faptul că unele sigle (Se III, H III, C II) se repetă arată tendința unor subiecte de a înnoi expresia.

O bună parte din termenii și construcțiile metaforice examinate se remarcă printr-o reală valoare artistică. Citām, spre exemplificare, cîteva comparații : (gura) *parcă-i tăiată cu sapa*, (părul) *s-a făcut ca sîrma*, *ca cărbunele cel acoperit* „trist", *frig de te ling iepurii*, *te cîrpesc de-ți fîsîie ochii*, *dau în el ca într-o boștiură*, *fulguiește ca niște obiele* sau metafore : *iarba capului*, *peștele mînii*, *șfichi de barbă*, *ies mesteceni*, *i-au sărit grăunțele*, *i-a uitat Dumnezeu măsura*, *a viermui*, *fluier de ape*, *a venit pe ochi pecetea*.

Toate aceste sintagme și cuvinte, de o expresivitate și o noutate incontestabilă, dovedesc că vorbirea populară rămîne și mai departe un izvor nesecat de inspirație pentru limba și stilul literaturii beletristice.

Decembrie 1977

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

LAURENŢIU NICULESCU

NOTE PENTRU O RECONSIDERARE STILISTICĂ A PAUZEI

1. PAUZA LA NIVELUL LIMBII

Pentru a putea privi pauza la nivel stilistic, trebuie în prealabil să ne oprim, cu cîteva consideraţii teoretice, la nivelul textului nemarcat poetic, pe de o parte fiindcă acest subiect a fost atins doar colateral, pe de altă parte deoarece felul în care a fost privită pauza pînă acum nu poate servi stilisticii.

În general pauza este considerată drept un element redundant al conturului intonaţional. Astfel, pentru Bertil Malmberg, ea este o marcă suplimentară a (↑, ↓, ↓ ↓) menţionîndu-se şi posibilitatea unei ocurenţe libere de conturul intonaţional [1]. Pentru Em. Vasiliu, pauza, considerată din perspectivă glosematică, apare ca o dependentă faţă de / ↑ /, / ↓ / şi incompatibilitate faţă de /|/. Există o remarcă importantă pentru o discuţie ulterioară : o coocurenţă / # / /|/ este posibilă în condiţii determinate extralingvistic [2].

În Dicţionarul de lingvistică [3], la articolul *pause*, găsim următoarea definiţie cu trimitere la Ch. F. Hockett, importantă mai ales în ultima parte : « L'opposition pause vs. non-pause a une fonction distinctive dans certaines langues, par exemple en russe, où la séquence énnumerative *ljudi, zveri* „les hommes, les bêtes" s'oppose à la phrase assertive *ljudi zveri* „les hommes sont des bêtes" ».

O descriere fonetică a pauzei după [...] este dată în acelaşi dicţionar [4]. Trăsăturile pertinente sînt trei : [non-vocalique] ; [non-consonantique] ; [lâche] (după Jakobson, Fant şi Halle, *Preliminaries to Speech Analysis*, 1956).

Remarcăm că printr-o asemenea descriere se acordă pauzei un statut „fonematic" şi, mai ales, opoziţia pauză/non-pauză este integrată în discurs.

O perspectivă diferită ne oferă Frida Goldman-Eisler [5] care, de pe poziţia foneticii experimentale, furnizează o clasificare a pauzelor şi o serie de tabele de frecvenţă. Împărţind timpul emisiunii vocalice în timp al emisiunii propriu-zise şi timp al non-emisiunii, autoarea clasifică întreruperile puse în evidenţă în funcţie de cauzele discontinuităţii :

1) pauza ocurentă la întîlnirea a doua oclusive ;

[1] B. Malmberg, *Manuel de phonétique générale*, Paris, 1974, p. 37 : „. . . une pause qui peut finalement, à des niveaux plus élevés, servir seule comme élément délimitatif du discours" ; „La pause ne peut pas se substituer à l'intonation de la phrase [. . .] ni l'appuyer".

[2] Em. Vasiliu, *Fonologia*, în vol. *Limba română contemporană*, I, Bucureşti, 1974, p. 91.

[3] J. Dubois, M. Giacomo, L. Guespin, C. Marcellesi, J.-P.-Marcellesi, J.-P. Mevel, *Dictionnaire de linguistique*, Paris, 1973, p. 365.

[4] *Op. cit.*, p. 163.

[5] F. Goldman-Eisler, *Experiments in Spontaneous Speech*, Londra—New York, 1968.

2) discontinuitatea fonației corelată cu unele condiții ale procesului articulatoriu, pauze datorate ezitării (hesitation);

3) pauze datorate respirației.

Însușindu-ne această clasificare, inclusiv mențiunea că pauzele descrise sub (1) sînt „chiar o parte a articulației", motiv pentru care trebuie să rămînă în afara discuției (dealtminteri ele sînt și mult mai scurte, un aparat mai puțin sensibil nici nu le pune în evidență), vom încerca să aducem argumente pentru o reducție a variantelor de sub (2) și (3) într-o singură categorie.

Pauzele de sub (3) nu pot fi circumscrise fiziologic — ar însemna ca după o emisiune de aer strict determinată să înregistrăm cu necesitate o pauză, dar știm că experimental nu se poate ajunge la așa ceva deoarece, în momentul pauzei, vorbitorul mai are destul aer pentru a articula cîteva cuvinte. Chiar dacă acceptăm ca determinantă o cauză strict fiziologică, nu o putem face decît pentru o singură pauză dintr-un text, și anume pentru cea care vine după segmentul cel mai lung. Dacă urmărim felul cum recită sau vorbește un copil, putem constata că el o folosește în mod inconștient false pauze de respirație, ca un alibi pentru a umple tăcerea (sau a-i da o cauză plauzibilă) — acest „truc" va deveni mai apoi prelungirea prin vocale din seria neutră (v. infra).

Pe scurt, descrierea în termeni fiziologici este insuficientă : ea poate să indice segmentul de discurs în care ocurența pauzei este cea mai probabilă, dar nu o poate circumscrie exact. În consecință, vom spune că pauzele de sub (2) și (3) sînt două variante ale aceleiași invariante, ceea ce le separă fiind o determinare fiziologică secundară.

Excluzînd prin mijloace tehnice pauzele de sub (1), autoarea însăși continuă analiza fără a mai ține seama de distincția (2) vs. (3), sau cel puțin nu arată cum separă la analiză cele două categorii.

Concluziile la care ajunge — un important punct de plecare pentru noi — sînt că, variind condițiile experimentului, durata relativă a pauzelor tinde să depășească, la limita superioară, pe aceea a fonației — în improvizații sau descrieri de ilustrații *(cartoons)*, pauzele pot reprezenta chiar 67%, respectiv 62%. Concluzia firească este că partea non-vocalică are o importanță egală cu cea vocalică. Există pauze cu rol preponderent semantic, altele cu rol preponderent sintactic. Despre acestea din urmă am putea spune că sînt **o transpunere a structurii gramaticale la nivelul desfășurării discursului pe axa temporală.**

După cum se poate vedea, pauza nu se bucură de o atenție teoretică specială, dar îndată ce este abordată dintr-o perspectivă experimentală, ea se dovedește a fi un teren propice cercetării. Explicația ar fi caracterul intuitiv al conceptului — lucru dovedit de cunoscuta definiție a cuvîntului dată de L. Bloomfield, unde pauza (blancul!) folosește la determinarea cuvîntului în aspectul lui grafic. Dacă acceptăm că un cuvînt este ceea ce se găsește între două blancuri, nu numai că pauza apare ca „mai intuitivă" decît cuvîntul, dar, cu cît pretențiile de exhaustivitate ale definiției citate sînt mai mari, cu atît opoziția pauză vs. cuvînt este trimisă mai spre periferia discursului.

Din numărul mare de ocurențe în vorbire se poate deduce o mare ambiguitate a pauzei, măsurată cu numărul de contexte diferite în care poate să apară. Din această ambiguitate nu vrem să distingen deocamdată

între pauzele care apar la citirea unui text (de care ne ocupăm cu precădere) decît opoziția între pauze care trimit la sintaxa și semantica textului și pauze care trimit la variabilele individuale ale „valorizării" de către un subiect dat în niște circumstanțe determinate ale textului. Sînt, așadar, pauze care trimit la text și pauze care trimit la actul citirii textului. Relația dintre mulțimi este de incluziune întrucît este greu de găsit o lectură care să nu introducă valori străine. În condițiile în care demersul nu se interesează de valorizarea textului, deci de variabilele psihologice, este obligat să recurgă la intersecția mai multor lecturi, cît mai variate ca circumstanțe.

După aceste considerații privind diversele concepții privind pauza, vom încerca să tragem cîteva concluzii care vor deveni premisele unei dezvoltări ulterioare.

1) opoziția **pauză vs. non-pauză (discurs** vs. **tăcere)** este interioară textului în sensul că este pertinentă pentru descrierea acestuia;

2) pauza este interioară textului și în sensul că nu poate exista în afara lui (are un caracter strict contextual);

3) opoziția de sub (1) este cea mai puternică opoziție existentă în discurs;

4) ambiguitatea pauzei este cu mult superioară ambiguității celui mai frecvent termen din limbă.

Pentru a putea dezvolta subiectul în continuare se impune o disociere între problemele pe care le implică luarea în discuție cu precădere a aspectului oral, în opoziție cu cel grafic, întrucît ele nu sînt în corespondență biunivocă. Astfel, blancurile nu coincid cu pauzele fonetice decît în urma aplicării unor reguli implicite, în posesia oricărui vorbitor al limbii respective. Pauzele în citire sînt mai rare decît cele grafice. Semnele celor dintîi în text sînt mai degrabă constituite din punctuație (în acord cu cele menționate mai sus în corelație cu conturul intonațional) [6]. Ne vom referi mai ales la realizarea fonetică întrucît tradiția grafiei împiedică ierarhizarea.

În vederea unei definiții operaționale am putea privi pauza ca semn, fără a o considera ca atare dincolo de această discuție. În ceea ce privește **semnificantul,** el apare de cele mai multe ori ca o întrerupere a fonației mai mare de 0,5 secunde. Nu putem absolutiza această afirmație deoarece *ăăă* ... *îîî* ... *euh* ... *er* ... etc. în română, franceză și engleză par a fi tot niște mărci ale ezitării (pauze de semnificație) care trimit mai degrabă la variabilele individuale, dar nu întotdeauna [7]. În acest fel se relativizează și afirmația de mai sus cu privire la opoziția fonetică „forte" între pauză și contextul ei. Și mai puțin pertinentă apare opoziția dacă vom

[6] Vezi Alexandra Roceric-Alexandrescu, *Observații asupra pauzei — în citire — în limba română*, în SCL XIV (1963), nr. 3, p. 361—375.

[7] A. Avram, *Vocalele neutre ca marcă a ezitării*, în vol. *Sistemele limbii*, București, 1970, p. 272 ; „În timp ce vorbitorul se află în căutarea unui răspuns (sau unei idei !), coardele vocale vibrează, dar celelalte organe articulatorii sînt relaxate, aproape în poziția de „indiferență" ; în acest interval, **se emite un sunet**, dar, de fapt, **nu se spune nimic...**". A. Avram trimite, pentru limba română, la S. Pușcariu, *Dacoromania* VII (1931 — 1933), p. 13 — 14, și *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, București, 1959, p. 129. Pentru alte limbi, vezi P. Delattre, în *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, II (1964), p. 93, și Leiv Flydall, *Phonèmes et symboles en intérférence*, în *Travaux de l'Institut de Linguistique*, II (1959), p. 15—43.

considera ca pauză unele ocurențe de tipul *asta*, *ăsta* [8], dar n-o vom face întrucît în acest caz funcția conativă nu mai este singura prezentă, ca în cazul lui *îîî* ..., *ăăă* ... Vom remarca, așadar, o trecere discretă de la pauză la discurs urmînd funcțiile lui Jakobson. Așa apare pauza cea mai lungă pînă la vorbirea cu un debit foarte mare, care este, în acest sens, opusul pauzei, deși în principiu putem considera orice pronunțare ca opusă pauzei.

Remarcăm că pauza poate să apară și în interiorul unui cuvînt.

Probleme mari se ivesc la discutarea semnificatului acestui „semn" deoarece lipsa de omogenitate este mult mai mare decît în cazul semnificantului, o lipsă de omogenitate la care ne așteptam dată fiind frecvența mare a pauzelor în text. Singura perspectivă de a privi semnificatul pauzei ca pe un tot omogen se ridică la un nivel atît de general încît devine inoperantă.

Contextul nu este numai principala condiție de existență a pauzei, dar, dacă am imagina o pauză în afara contextului, ea n-ar avea nici un semnificat. Spre deosebire de părțile de vorbire flexionare, de adverbe și interjecții, pauza nu trimite la nici o realitate exterioară textului, oricît de abstractă. Prepozițiile pun o problemă specială, ele referindu-se la o altă realitate, aceea a textului : în această perspectivă orice marcă de caz, orice morfem cu rol de a asigura coerența gramaticală a textului se află referențial în aceeași situație. O problemă diferită este pusă de către conjuncții în principal, dar și de elementele care joacă rolul acestora. Este vorba despre rolul de a conecta între ele diferite segmente ale unui lanț de semne. Extindem în acest fel discuția dincolo de textul lingvistic, deoarece discuția cea mai strînsă despre conectori ne-o oferă domeniul logicii. Un conector logic este definit printr-o funcție care are ca domeniu de definiție valorile de adevăr ale fiecăreia dintre propozițiile conectate, iar drept codomeniu valoarea de adevăr a expresiei obținute în urma conectării. Astfel, pentru a-l defini pe „&", scriem următoarele propoziții :

— fie Vi valoarea de adevăr,
— fie două propoziții P și Q

$$Vi(P) \,\&\, Vi(Q) = Vi(P \& Q) \qquad (i)$$

∩	0	1
0	0	0
1	0	1

(ii)

Esențial este faptul că un conector nu introduce valori de adevăr așa cum ar introduce, de pildă, un predicat și faptul că nu poate exista (cel puțin conectorul de tip &) în absența elementului din dreapta sau a celui din stînga.

Acestea sînt chiar caracteristicile pauzei, exprimate la un alt nivel de generalitate. Putem scrie și propoziția :

$$Vi(P) \# Vi(Q) = Vi(P \# Q) \qquad (iii)$$

[8] Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1975, p. 120 : „Pronumele demonstrativ apare în locul unui substantiv și atunci cînd nu găsim repede, imediat, numele noțiunii, fie din cauza unei deficiențe momentane a memoriei, fie pentru că nu știm cum i se spune".

În privința matricei trebuie să vedem mai întîi dacă pauza este un tip nou de relație, adică să-i cercetăm înțelesul, în continuarea discuției despre semnificantul acesteia. Se poate face observația că lista de conectori raportată la un sistem de descriere dat este închisă, relațiile logice reducîndu-se la conjuncție, disjuncție, identitate, implicație (materială) și negație. Conectorii din limbă nu introduc alte relații, ei fiind niște conectori logici mai nuanțați, cu o expresie grafică (sonoră) adecvată limbii naturale. Deci, în acord cu intuiția, pauza nu introduce o valoare logică specifică. Rămîne de văzut, în continuare, care este valoarea logică ce se poate acorda pauzei. Facem mai întîi observația că, la nivelul textului nemarcat stilistic, există posibilitatea de a înlocui pauza cu un alt conector. În propozițiile luate ca exemplu de Gr. Moisil *plouă* și *fumez* (P & Q) se poate înlocui & prin „#" — *Plouă*. #Fumez. În contexte mai largi, înlocuirea trece aproape neobservată. Aproape oricînd se poate extinde o frază prin suprimarea pauzei și înlocuirea ei cu un conector obișnuit și invers. (Este evident că în această situație limita teoretică dintre text și frază devine relativă).

În termenii unei gramatici generative vom spune că pauza, ca element al dicționarului, cuprinde întreaga paradigmă a conectorilor, suferind prin performare, prin aducerea la nivelul discursului, o transpunere a semelor, o reducție a lor și o transformare, ceea ce explică de ce pauza comută în mod frecvent cu un conector lingvistic. În acest fel nu am acoperit toate pauzele din limbă, întrucît cazul în care ea nu comută cu un conector a rămas în afara circumscrierii. Putem spune că, în acest caz, în domeniul transformării semelor se petrece o neutralizare specifică pentru pauză. Această transformare specifică este ușor de pus în evidență, așa cum ne așteptam, și la nivelul la care comutarea cu un conector este posibilă.

Pentru a da o idee despre felul cum se petrec lucrurile, vom discuta un exemplu. În fraza *Noi plecăm, voi mai stați?* se poate ușor observa că raportul logic este de disjuncție, dar, deși pauza comută cu „dar", este totuși greu de crezut că pentru un vorbitor al limbii române fraza *Noi plecăm* ↓ *dar voi mai stați* ↑ (cu pauză) să aibă același sens. Substituția se face la un nivel mai profund decît cel superficial. O problemă interesantă ridică aici dependența de conturul intonațional, de care e drept că nu se „emancipează", încetînd în schimb să mai fie un element redundant; în sintagma heterosegmentală pe care o avem în vedere nici un element nu comută cu Ø. Dealtfel, prin substituirea pauzei, conturul intonațional s-a modificat, o frază de tipul *Noi plecăm* ↓ *dar voi mai stați* ↑ (fără pauză) fiind imposibilă. În acest fel ne imaginăm cazurile în care pauza nu comută cu un conector, doar trimiterea în structura de adîncime este mai profundă. Imaginăm, așadar, o axă care leagă cele două niveluri extreme : în stratul de suprafață substituirea cu un conector este posibilă, dar urmînd drumul spre structura de adîncime ea devine din ce în ce mai puțin posibilă, pînă cînd nu se mai poate face deloc.

Vom numi pauzele care comută cu conectori **pauze explicite**, iar pe cele care nu comută cu conectori — **pauze implicite**.

Rezultă că, ținînd seama de cele de mai sus, matricea pauzei este una dintre matricile conectorilor obișnuiți în logică (este evident) că afirmația se referă la pauzele explicite, cele implicite nu au o matrice, fiind

specifice limbii). O altă observaţie care se poate face în legătură cu acestea din urmă ar fi că ele par a semnifica mai degrabă succesiunea segmentelor în text.

Este locul să constatăm că pauzele (atît implicite, cît şi explicite) sînt nişte conectori comutativi.

$$Vi(P \# Q) = Vi(Q \# P), \quad (iv)$$

dar ţinînd seama de (III), putem scrie :

$$Vi(P) \# Vi(Q) = Vi(Q) \# Vi(P) \quad (v)$$

2. PAUZA LA NIVELUL TEXTULUI LITERAR

Menţionăm că vom păstra discuţia în acelaşi cadru propus la început, şi anume al pauzelor care apar la citirea unui text, poetic de data aceasta. Prima particularitate a discuţiei care decurge de aici este că demersul trebuie să se adapteze noilor condiţii, în care nici un fel de comutare nu mai este posibilă, iar sistemul omonimiilor, sinonimiilor şi antonimiilor este complet reorganizat.

Stilistic, funcţiile pauzelor sînt foarte multe dacă abordăm chestiunea din perspectiva unei retorici tradiţionale. Sînt multe „figurile" care implică o tăcere, o reticenţă, o suspensie. Pentru a ne ilustra punctul de vedere, vom spune numai că tmeza este o pauză mai degrabă decît afereza, apocopa sau sincopa, întrucît numai în primul caz pauza este materială, prezentă în fluxul vorbirii.

În acest caz, lucrurile se complică întrucîtva, singura circumscriere a pauzei pe care am putea-o utiliza [9] devenind nepertinentă, este foarte greu de explicat de ce în mod sistematic, pentru anumiţi subiecţi, citirea „albă", neutră, /|/, este punctată de pauze. În termenii lui Em. Vasiliu, incompatibilitatea devine constelaţie. Pe de altă parte, circumscrierea pauzei în felul în care o face F. Goldman—Eisler [10] devine insuficientă.

Singurul punct de sprijin îl aflăm în cunoscutul eseu al lui R. Jakobson despre poetică [11] : „**La fonction poétique projette le principe d'èqui valence de l'axe de la sèlection sur l'axe de la combinatson.** L'équivalence est promue au rang de procédé constitutif de la séquence. En poèsie, chaque syllabe est mise en rapport avec toutes les autrec syllabes de la même séquence tout accent de mot est censé être egäl à tout accent de mot ; et de même inaccentué égale inaccentué ; long (prosodiquement) égale long, bref égale bref ; frontière de mot égale frontière de mot, absence de frontière égale absence de frontière ; pause syntaxique égale pause syntaxique, absence de pause égale absence de pause".

În acest scurt citat se vorbeşte de patru ori despre pauze, în opoziţii două cîte două. Luînd în consideraţie şi părerea lui B. Malmberg [12], observăm că se pune în discuţie, la nivel prozodic, într-un sens larg, nu ocurenţa pauzei, ci recurenţa ei, ceea ce ne-ar putea duce la o discuţie asupra remotivării semnului lingvistic în textul poetic. Discuţia nu ni se pare ne-

[9] Vezi mai sus notele 1 şi 2.

[10] F. Goldman-Eisler, *op. cit.*, cap. I, a, p. 5—7.

[11] R. Jakobson, Poétique, în *Essais de linguistique générale*, vol. II, Paris, 1963, p. 220.

[12] B. Malmberg, *op. cit.*, cap. *Poésie et phonologie*, p. 126 : „La poésie représente un emploi systematique des faite phonologiques".

cesară întrucît nu vrem să depășim punctul de vedere conform căruia textul literar ar fi o reorganizare a materialului lingvistic. Dacă în limbă pauza este un conector comutativ, implicit sau explicit, rămîne să vedem ce valori constante îndeplinește în textul poetic.

Funcția de conector ridică o întrebare, și anume : care este statutul pauzei inițiale și al celei finale? Acestea sînt problemele pe care ni le pune pauza în textul poetic.

Din împrejurarea că lectura la prima vedere este întotdeauna marcată în dreptul cuvintelor „cheie" de pauze am dedus că oprirea respectivă este un semn al reconsiderării textului citit. Pentru pauza care precede cuvîntul avut în vedere explicația este următoarea : „rația" (diferența constantă) care există între textul parcurs cu privirea și cel verbalizat se reduce la 0 întrucît cititorul rămîne cu privirea fixată pe acel cuvînt, pe care încearcă să-l încadreze în ordinea celor înțelese în succesiunea lor pînă în momentul respectiv. Odată integrat cuvîntul, cititorul privește mai departe, oralizarea pornind la mică distanță față de verbalizare. Și a doua pauză se datorează modificării „rației". Ea poate fi explicată ca un semn al efortului de integrare în context a cuvîntului avut în vedere. De notat că un cuvînt important, un cuvînt-cheie este cel care, aducînd o cantitate de informație mai mare, este cel mai greu de integrat în context, cel care se abate mai mult de la o ordine semantică și eventual sintactică a limbii uzuale [13]. Pe scurt, este un cuvînt cu o probabilitate de ocurență relativ mică. Nu este vorba aici despre un cititor ideal, ci despre unul real. Faptul că fiecare înțelege altceva din text este **posterior** și subiectiv față de acest dat obiectiv.

În acord cu cele de mai sus, funcția de conector se modifică întrucîtva, rolul pe care îl joacă devenind mult mai complex. Pauza nu mai leagă pur și simplu două unități între care există un raport logic manifest, unul de strictă succesiune, ci conectează sfîrșitul unui segment cu începutul aceluiași segment. Cu alte cuvinte, dacă după o secvență oarecare percepem o pauză în lectură, acest lucru înseamnă că există o întoarcere (mentală) în text, că textul este reconsiderat înainte de a se trece mai departe. Se mai poate spune că nu numai părțile imediat legate de pauză sînt puse într-un anume raport, ci partea din stînga în întregime intră în legătură cu primul segment din dreapta (vecinătatea lui sintagmatică). De aici impresia de „rotunjire", de „neatîrnare" semantică pe care ascultătorul o are atunci cînd i se încadrează un pasaj între pauze . . . Teoretic, cu cît un discurs poetic este mai întrerupt, cu atît el este mai reflexiv și este de ajuns să considerăm în sprijinul ipotezei noastre opoziția de formă între proză și poezie. Poezia este, din acest punct de vedere, un tip de discurs care introduce un număr de pauze cel puțin egal cu de două ori numărul versurilor (nu luăm în considerație cezura). Vom spune că, în scris, pauza de vers este o trimitere de către autor la reconsiderarea textului, iar pauza în citire este o realizare a acestei trimiteri. Putem lua în considerație din această perspectivă cunoscutele locuri privilegiate ale versului : prima poziție, cea de dinainte de cenzură, ultima poziție. Putem spune că pauza din textul poetic are două fețe : una leagă segmentul citit cu începutul lui, cealaltă leagă acest segment de cel următor. Ea îndeplinește

[13] Pentru funcția conotativă a abaterii vezi analiza lui I. Coteanu la *Dintre sute de catarge*, LR XXIV (1975), nr. 5, p. 458.

simultan ceea ce semnul realizează în două etape, desfăşurate în timp : recitirea pasajului, apoi continuarea din dreapta lui, cu deosebirea că nu leagă decît vecinătăţile.

Acest conector special, comutativ la nivelul limbii, este necomutativ la nivelul textului poetic. În privinţa caracterului necomutativ ţinem să observăm că ea are două feţe : întotdeauna semnifică posterioritate în timpul scriiturii, iar uneori se suprapune cu un anume raport temporal gramaticii referentului. Textul marcat poetic este textul în care o suprapunere a raportului temporal propriu (al propriei sintaxe) pe sintaxa referentului este puţin probabilă.

Pauza se comportă ca un vector, avînd punct de origine, direcţie şi sens. La nivelul textului obişnuit nu se pune cu prea mare folos problema vectorului, dată fiind inconsistenţa acestuia ca realitate.

Două propoziţii conectate invers într-un text poetic cer o altă pauză mai mică sau mai mare, diferită ca sens. Atît conectarea segmentului cu sine, cît şi conectarea cu cel următor sînt nişte operaţii **orientate**.

Pentru a da un exemplu asupra celor spuse pînă aici, vom cita două exemple în care se folosesc aceste calităţi ale pauzei. La Ion Barbu se întîmpla ca sensul unui vers între pauze absolute să intre în opoziţie cu sensul pe care-l are integrat în context. Cînd criticul vede o aspiraţie a poetului în *Vis al Dreptei Simple! Poate geometria* /, se înşeală, desigur, fiindcă în continuare citim : *Săbiilor trase la Alexandria*/. La Tudor Arghezi se întîmplă aproximativ la fel : *Carte frumoasă, cinste cui te-a scris* se opune sensului pe care-l capătă în corelaţie cu : *Tu nu răspunzi la nici o întrebare.*

O problemă întrucîtva aparte pune pauza de la iniţiala enunţului care nu este o pauză strict contextuală, legînd eventual două texte cu calităţi diferite. Deocamdată ea nu intră în discuţie, atîta timp cît are numai capătul din dreapta în text.

Pauza finală a enunţului are, în aparenţă, o singură extremitate în text. Spunem **aparent**, deoarece considerăm începutul enunţului la dreapta finalului, luăm în consideraţie, aşadar, circularitatea pe care am presupus-o deja la nivelul unor segmente. Şi de această dată se realizează ambele valenţe ale pauzei : întoarcerea în text, presupune, pe de o parte, reconsiderarea lui globală, pe de altă parte, recitirea efectivă. Este ştiut faptul că sfîrşitul este un loc privilegiat, de obicei locul în care se aduce cea mai mare cantitate de informaţie stilistică, este momentul în care cititorul este obligat să recunoască textul în integritatea lui.

Printr-o metaforă, am spune că pauza de sfîrşit este cea mai lungă, fiindcă nu există un segment mai lung decît poemul însuşi.

Se poate observa că pauza de sfîrşit este strict poetică, de unde locul privilegiat creat de ea.

Nu am urmărit să dăm aici decît o cale pentru abordarea pauzei dintr-un alt unghi decît cel tradiţional. Consecinţele pot fi multiple, de la scrierea mai economică a textelor pînă la fapte teoretice dintre cele mai importante, cum ar fi studierea celei mai puternice opoziţii din limbă sau punerea în evidenţă a unei structuri obiective a textului literar.

Decembrie 1977

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5— 7

MIHAI DINU

SISTEMUL RIMEI LA MITROPOLITUL DOSOFTEI: O FONOLOGIE SUI-GENERIS

În promovarea conceptului de sistem, adînc pătruns astăzi în aproape toate domeniile ştiinţei, lingvistica se poate mîndri cu unul dintre rolurile de căpetenie. Puţine discipline au făcut atît de mult pentru consacrarea acestei fertile idei, care a marcat întreaga evoluţie a gîndirii ştiinţifice din ultimele decenii.

Modelul abordării „sistemice" (termen cam rebarbativ, dar greu de evitat) din studiul limbii a inspirat multe cercetări notabile, după cum, în mod la fel de firesc, a dat loc şi unor exagerări, tentative de acreditare a unor „sisteme" inexistente, fiindcă este evident că nu orice mulţime de elemente înrudite prin forma sau prin substanţa lor se constituie în sistem. După cum nu în orice sistem relaţiile dintre părţile componente sînt la fel de clar marcate. În limbă se recunoaşte, de pildă, existenţa unui sistem fonologic, dar este pus la îndoială, şi pe bună dreptate, caracterul de sistem al vocabularului.

Putem vorbi despre un sistem al rimelor într-un poem sau în opera poetică a unui autor? Puţini cercetători s-ar aventura să răspundă afirmativ la o atare întrebare.

Cu atît mai riscantă pare tentativa de a evidenţia un astfel de sistem la un autor vechi, preocupat mai degrabă de învingerea dificultăţilor legate de ineditul întreprinderii sale, decît de alegerea foarte atentă a mijloacelor artistice folosite. Căci, urmînd părerii unor renumiţi istorici ai începuturilor literaturii noastre (S. Puşcariu [4], în primul rînd), se mai bucură încă de credit părerea că scrisul învăţatului ierarh s-ar caracteriza prin stîngăcie şi neglijenţă, vădind nu numai absenţa priceperii tehnice, ci şi a simţului limbii şi, în ultimă instanţă, a vocaţiei literare.

De fapt lucrurile nu stau nici pe departe astfel. Cititor de poezie, prin forţa împrejurărilor preponderent, dacă nu chiar exclusiv liturgică, în cel puţin patru limbi străine (greacă, latină, slavonă şi polonă, poate şi rusă, în care a tradus lucrări de teologie rămase în manuscris amintite de N. Cartojan [2]), Dosoftei folosea în deplină cunoştinţă de cauză un larg spectru de mijloace prozodice bine asimilate, demonstrînd, pe lîngă receptivitate faţă de modelele sale literare, şi o înclinare indiscutabilă spre căutări formale proprii.

Scrupulul ştiinţific, ce l-a dus pînă la corectarea viziunii cosmologice a psalmistului în lumina cuceririlor astronomiei veacului său (în psalmul 8 adaugă textului-sursă un distih explicativ privind absenţa luminii proprii a unuia dintre „marii luminători" ai cosmologiei antice, Luna: *Ai tocmit şi Luna să crească, să scază, / Să-ş ia de la Soare lucoare din rază)*, a prezidat şi la alegerea îndelung cîntăritelor unelte poetice care fac din el precursorul întregii noastre poezii de mai tîrziu. De la scheme metrice trohaice (apropiate de cercetători, cu mai mult sau mai puţin temei, de

factura poeziei populare) cu versuri de lungimi variind între 6 și 16 silabe, pînă la tetrapodia amfibrahică perfectă (*Lumina scripește sub svinte-ț picioare / Cu negură groasă de grea strălucoare*, imagine personală din psalmul 17) sau la structuri dactilice, în care poziția cezurii permite alternarea de iambi și dactili cu solemnitatea mesomacrilor (*Ce pentru-aceea ti-oi lăuda-te / 'N buzele mele de bunătate* Ps. 62), Dosoftei experimentează necontenit diferite combinații ritmice cunoscute din lecturile sale în alte limbi, menționînd aproape întotdeauna la începutul psalmilor numărul de silabe al stihurilor, atît dinainte, cît și de după cezură, în cazul cînd aceasta există. Citind aceste notații marginale care bordează întregul volum al ediției din 1673, ne vine cam greu să acceptăm imaginea unui Dosoftei neglijent sau dezinteresat de aspectele formale, pe care a încercat să o acrediteze cercetarea literară antebelică.

Pe lîngă acuzația, în mare măsură nedreaptă, că „versurile lui Dosofteiu nu sînt curgătoare, iar accentele nefirești ale silabelor jignesc |...| urechea noastră", Sextil Pușcariu îi mai reproșa mitropolitului „banalitatea rimei, necorectă de cele mai multe ori". Asupra acestui aspect ne propunem să zăbovim aici.

Este adevărat că rima la Dosoftei este adesea „inexactă" în sensul necoincidenței perfecte fie a consoanelor de după accent (asonanță), fie a vocalei accentuate (contra-asonanță [1] sau consonanță [3]), fie simultan a ambelor tipuri de elemente. Dar aceasta nu este nici pe departe rezultatul neștiinței mitropolitului în ale versificației, căci, așa cum vom încerca să arătăm, rimarea „inexactă" se supune la Dosoftei unor reguli riguros respectate cărora nu li se poate reproșa decît că țin de o poetică diferită de cea din perspectiva căreia îl judeca ilustrul lingvist. Criteriile pe care se întemeiază rima dosofteiană sînt ferme și conștient asumate și ele conferă structurii rimice a întregii Psaltiri un caracter sistematic pe care vom încerca să-l punem în lumină făcînd apel la principii și metode împrumutate din arsenalul fonologiei.

Să observăm dintru început că frontiera dintre rima „exactă" și cea „inexactă" nu este întotdeauna tranșantă. Adresîndu-se urechii (rima „pentru ochi" din terminologia franceză e o noțiune lipsită de sens într-o limbă cu scriere „fonetică"), fenomenul rimării este grevat de toate implicațiile realizării acustice concrete a șirului de foneme ce constituie rima. Cînd în *Luceafărul* Eminescu rimează *crînguri—singuri* și *strîmt—simt*, am greși vorbind de contra-asonanță. Nu este greu de imaginat că poetul pronunța vocalele accentuate din *singur* și *simt* cu o localizare mai puțin anterioară decît a unui *i* standard și îndeajuns de învecinate de timbrul lui *î*, ca să transforme contra-asonanța în rimă exactă sau a p r o a p e exactă. Am subliniat adverbul spre a marca ideea unei infinități continue de nuanțe între rima exactă și cea inexactă, categorii prea rigide pentru a putea descrie varietatea de aspecte îmbrăcate de fenomenul coincidenței sonore a finalurilor de vers.

Ne lovim aici de o dificultate asemănătoare celei pe care au avut-o de înfruntat întemeietorii fonologiei. Din depășirea ei s-au născut nu numai o nouă disciplină lingvistică, ci și un mod nou de a privi, înțelege și aborda raporturile discret-continuu în domeniile în care opoziția lor, aparent ireconciliabilă, conduce cercetarea la un impas. Criteriul semantic, al identității sau non-identității semnificațiilor a două secvențe diferind

printr-un singur element sonor a permis delimitarea unui număr finit de clase abstracte disjuncte (fonemele) în mulţimea infinită şi nenumărabilă a realizărilor acustice concrete din limba vorbită.

Exemplul fonologiei ne sugerează aplicarea şi în studiul rimei a unei metodologii asemănătoare. Pentru aceasta, va fi însă necesar să renunţăm la distincţia artificială dintre rima „exactă" şi cea „inexactă". Ni se pare mai raţional să admitem apriori că tot ceea ce serveşte drept rimă într-un poem al autorului X este „rimă în sens X", căci, folosind-o ca atare, poetul X demonstrează că o consideră drept o coincidenţă sonoră acceptabilă din punctul său de vedere, dacă nu în general, cel puţin faţă de ceea ce şi-a propus în poemul respectiv. Vom afirma deci că în *Psaltirea în versuri* oricare două versuri alăturate de rang impar şi, respectiv, par rimează „în sens Dosoftei", cu excepţia celor două catrene originale intercalate între psalmii 131 şi 132, ale căror rime sînt încrucişate, şi a Psalmului 53, alcătuit din strofe rimate „îmbrăţişat".

Tranşele de text pe care le luăm în considerare la inventarierea rimelor reprezintă secvenţele de litere ce încheie fiecare vers, începînd cu ultima vocală accentuată. Probabil sub influenţa modelului său polonez, *Psaltirea în versuri* a lui Ian Kochanowski, Dosoftei preferă rimele paroxitone, cu ajutorul cărora îşi construieşte 147 dintre cei 150 de psalmi. Fac excepţie numai psalmii 59, 60 şi 61, rimaţi oxiton. Cu totul accidental apar şi în restul traducerii o asonanţă oxitonă (Ps. 82, v. 37—38) şi una proparoxitonă (Ps. 136, v. 1—2). Fiind vorba de repertorii de rime total disjuncte, dintre care cele oxitone sînt atît numeric, cît şi tipologic foarte sărace, ne ocupăm în continuare exclusiv de rimele paroxitone. Din excerptarea întregii „Psaltiri" rezultă 396 de asemenea secvenţe-rimă distincte. Totalitatea acestora, precum şi totalitatea relaţiilor dintre ele constituie materialul nostru de studiu, pe baza căruia vom încerca să dăm o descriere cît mai completă a sistemului rimei dosofteiene.

Dacă x şi y sînt două secvenţe-rimă, vom nota cu x ≃ y relaţia „x rimează în sens Dosoftei cu y". Considerînd, de pildă, primele două versuri ale Psalmului 1 :

Ferice de omul ce n-a merge
În sfatul celor fără de lege,

vom scrie că : *erge* ≃ *ege*.

Relaţia „≃" prezintă proprietatea de simetrie (dacă x ≃ y, atunci şi y ≃ x), dar nu este în general nici reflexivă (x ≃ x este valabil doar dacă x este o rimă exactă) şi nici tranzitivă. Dacă x ≃ y şi y ≃ z, tranzitivitatea ar presupune ca x ≃ z, ceea ce nu se întîmplă decît accidental. Avem, de exemplu : *alte* ≃ *ate* (Ps. 26, v. 23—24), *ate* ≃ *apte* (Ps. 8, v. 11—12) şi *alte* ≃ *apte* (Ps. 67, v. 61—62).

În schimb, în cazul : *altă* ≃ *ată* (Ps. 35, v. 13—14), *ată* ≃ *aptă* (Ps. 2, v. 61—62) nu întîlnim nicăieri în „Psaltire" rima „în sens Dosoftei" : *altă* ≃ *aptă*.

Problema fundamentală a fonologiei, rezolvată cu ajutorul metodei comutării, era următoarea :

Dacă se notează cu „m = n" relaţia „secvenţa m are aceeaşi semnificaţie cu secvenţa n" şi dacă a_1 şi a_2 reprezintă două sunete diferite, vom

spune că a_1 și a_2 constituie ipostaze sonore (variante) ale unui același fonem a dacă nu există nici un context u—v astfel încît $ua_1v \neq ua_2v$. În caz contrar, a_1 și a_2 sînt realizările sonore a două foneme diferite.

Similar, ne propunem să construim o **cvasifonologie** a rimelor „în sens Dosoftei", în care relația „$\simeq$" se va substitui relației „$=$". Sunetele b_1 și b_2 vor fi variante ale aceluiași **cvasifonem** dacă nu există nici un context u — v pentru care $ub_1v \not\simeq ub_2v$, și vor aparține la cvasifoneme distincte dacă un asemenea context există. Aplicarea metodei comutării ne permite atunci să realizăm reducția variantelor, întocmind repertoriul complet al cvasifonemelor și al alofonelor lor.

Existența seriei {*ate* (Ps. 5, v. 47—48), *ete* (Ps. 39, v. 49—50), *ite* (Ps. 37, v. 15—16), *ute* (Ps. 39, v. 7—8)}, ale cărei elemente nu intră niciodată între ele în relația „$\simeq$", demonstrează existența cvasifonemelor *a*, *e*, *i*, și *u*. De asemenea, cuplurile {*ocul* (Ps. 77, v. 141), *acul* (Ps. 48, v. 29—30)}, {*omnul* (Ps. 56, v. 17—18), *emnul* (Ps. 108, v. 59)}, {*oduri̦* (Ps. 68, v. 3—4), *iduri̦* (Ps. 136, v. 141)}, pun în lumină existența unui cvasifonem *o*, diferit de *a*, *e* și *i*. Seria {*ațîj* (Ps. 2, v. 7—8), *ățîj* (Ps. 4, v. 3—4), *oțîj* (Ps. 77, v. 19—20), *uțîj* (Ps. 87, v. 45—46)} și perechea {*ărul* (Ps. 39, v. 57—58), *irul* (Ps. 13, v. 31)} adaugă cvasifonemelor identificate pînă acum vocala *ă*, precizînd totodată non-identitatea fonematică a vocalelor *o* și *u*.

Să analizăm acum statutul vocalei *î*. Din examinarea inventarului complet al secvențelor-rimă din *Psaltirea în versuri* reiese că nu există nici o situație în care înlocuirea într-o secvență reperată a lui *î* cu *i* să conducă la o altă secvență reperată care să nu rimeze „în sens Dosoftei" cu prima. Întîlnim astfel: *îja* $\simeq$ *ija* (Ps. 72, v. 37—38), *îje* $\simeq$ *ije* (Ps. 52, 29—30), *îlă* $\simeq$ *ilă* (Ps. 9, v.35—36), *îme* $\simeq$ *ime* (Ps. 88, v. 27—28), *îmbă* $\simeq$ *imbă* (Ps. 34, v. 45—46), *îna* $\simeq$ *ina* (Ps. 17, v. 31—32), *înă* $\simeq$ *ină* (Ps. 10, v. 9—10), *îne* $\simeq$ *ine* (Ps. 18, v. 43—44), *înse* $\simeq$ *inse* (Ps. 41, v. 17—18), *întă* $\simeq$ *intă* (Ps. 88, v. 49—50), *înte* $\simeq$ *inte* (Ps. 64, v. 1—2), *ința* $\simeq$ *ința* (Ps. 77, v. 179—180), *înță* $\simeq$ *ință* (Ps. 88, v. 17—18), *însăm* $\simeq$ *insăm* (Ps. 34, v. 81—82), *înǧe* $\simeq$ *inǧe* (Ps. 44, v. 9—10), *înij* $\simeq$ *inij* (Ps. 53, v. 10—11), *îpă* $\simeq$ *ipă* (Ps. 55, v. 5—6), *îră* $\simeq$ *iră* (Ps. 57, v. 11—12), *îsă* $\simeq$ *isă* (Ps. 118, v. 147—148), *îtă* $\simeq$ *ită* (Ps. 70, v. 21—22), *îte* $\simeq$ *ite* (Ps. 67, v. 149—150), *îtul* $\simeq$ *itul* (Ps. 88, v. 151—152), *îză* $\simeq$ *iză* (Ps. 24, v. 5—6), *îče* $\simeq$ *iče* (Ps. 33, v. 3—4). Conchidem că *î* nu constituie un cvasifonem distinct, ci o variantă alofonă a vocalei *i*.

Trecînd la consoane, observăm că se pot construi seriile:
{*abă* (Ps. 38, v. 39—40), *akă* (Ps. 43, v. 5—6), *adă* (Ps. 54, v. 25—26), *afă* (Ps. 65, v. 35—36), *agă* (Ps. 63, v. 29—30), *ală* (Ps. 68, v. 7—8), *amă* (Ps. 66, v. 15—16), *ană* (Ps. 77, v. 73—74), *apă* (Ps. 64, v . 27—28), *ară* (Ps. 49, v. 37—38), *asă* (Ps. 49, v. 41—42), *ată* (Ps. 49, v. 99—100), *ață* (Ps. 49, v. 91—92), *avă* (Ps. 49, v. 61—62), *ază* (Ps. 52, v. 3—4)}, {*ade* (Ps. 33, v. 17—18), *ale* (Ps. 32, v. 17—18), *ame* (Ps. 77, v. 135—136), *ane* (Ps. 108, v. 67—68), *ape* (Ps. 78, v. 13—14), *are* (Ps. 65, v. 31—32), *aʃe* (Ps. 83, v. 1 — 2), *ate* (Ps. 37, v. 5—6), *ațe* (Ps. 43, v. 9 — 10), *ače* (Ps. 47, v. 71 — 72), *aǧe* (Ps. 41, v. 31 — 32)}, {*eke* (Ps. 47, v. 45 — 46), *ede* (Ps. 1, v. 25—26), *eje* (Ps. 68, v. 49—50), *eʒe* (Ps. 140, v. 47—48), *ele* (Ps. 55, v. 29—30), *eme* (Ps. 70, v. 57—58), *ere* (Ps. 48, v. 63—64), *ese* (Ps. 70, v. 75—76), *ete* (Ps. 77, v. 137—138), *ețe* (Ps. 78, v. 33—34),

eze (Ps. 73, v. 31–32), *eče* (Ps. 71, v. 11–12), *eğe* (Ps. 74, v. 31–32)}, şi {*alte* (Ps. 46, v. 1–2), *aste* (Ps. 43, v. 61–62), *awte* (Ps. 14, v. 18)} din care deducem existenţa cvasifonemelor-consoană *b, k, d, f, g, ʒ, l, m, n, p, r, s, ʃ, t, ţ, v, z, č, ğ*, precum şi a semivocalelor *j* şi *w*.

Pe lîngă acestea, o serie de combinaţii de cîte două consoane sînt susceptibile de o interpretare monofonematică. Particularităţile distribuţionale care permit decelarea lor au fost definite de Em.Vasiliu ([5] sub 0.1.7.5 şi 2.2.1.2.), după cum urmează :

a. Există cel puţin o singură poziţie în care este admisă ocurenţa combinaţiei xy (unde x şi y reprezintă două consoane oarecare), dar este exclusă fie ocurenţa termenului x, fie a termenului y, fie a ambilor termeni).

b. Există cel puţin un context în care combinaţia xy contrastează (comută n.n.) cu x.

c. Există cel puţin un context în care combinaţia xy contrastează (comută n.n.) cu y.

Aplicarea acestor criterii pune în evidenţă următoarele combinaţii monofonematice :

1° *st* (în contextul *u–e*, acceptat de *st*, este exclusă ocurenţa lui *s*, în timp ce în contextul *a–e*, *st* comută atît cu *s*, cît şi cu *t* : *aste* ≠ *ase*, *aste* ≠ *ate)* ;

2° *ʃt* (în contextul *e–e*, acceptat de *ʃt*, este exclusă ocurenţa lui *ʃ*, în timp ce în contextul *a–e*, *ʃt* comută atît cu *ʃ*, cît şi cu *t* : *aʃte* ≠ *aʃe*, *aʃte* ≠ *ate)* ;

3° *rn* (în contextul *a–ik* nu pot figura singuri nici *r*, nici *n*, pe cînd în contextul *a–e*, *rn* comută atît cu *r*, cît şi cu *n* : *arne* ≠ *are*, *arne* ≠ *ane)* ;

4° *rs* (contextul *e–urį* exclude ocurenţa lui *r*, iar contextul *u–ă* permite comutarea combinaţiei *rs* cu ambele ei componente : *ursă* ≠ *ură*, *ursă* ≠ *usă)* ;

5° *ʒd* (contextul *e–ea* nu tolerează pe ʒ sau *d*, în timp ce în contextul *e–e*, *ʒd* intră în raporturi de comutare atît cu ʒ, cît şi cu *d)* ;

6° *nd* (în contextul *u–ul*, acceptat de *nd*, nu sînt tolerate separat consoanele *n* şi *d*, iar în contextele *u–e* şi *i–urį*, *nd* comută cu *n* şi, respectiv, cu *d* : *unde* ≠ *une*, *îndurį* ≠ *idurį)*.

Urmărind în continuare comportarea grupurilor de cîte două consoane, se ajunge la un rezultat de o deosebită importanţă pentru înţelegerea concepţiei despre rimă a mitropolitului Dosoftei :

Majoritatea combinaţiilor biconsonantice funcţionează nu ca perechi de foneme distincte, ci ca variante alofone ale unuia dintre elementele lor componente. Cele 40 de cupluri orientate de consoane aflate în această situaţie sînt :

1. *bd* – variantă a consoanei *d* : *abdă* ≃ *adă* (Ps. 7, v. 31–32) ;

2. *hn* – variantă a consoanei *n* : *ihnă* ≃ *ină* (Ps. 3, v. 19–20). Este de remarcat că *h* nici nu aparţine inventarului de cvasifoneme întocmit mai sus, ceea ce sprijină interpretarea combinaţiei drept o simplă variantă a cvasifonemului *n*.

3. *jb* – variantă a consoanei *b* : *ajbă* ≃ *abă* (Ps. 13, v. 27–28) ;

4. *jk* – variantă a consoanei *k* : *ajkă* ≃ *akă* (Ps. 49, v. 85–86) ;

5. *jm* – variantă a consoanei *m* : *ajmă* ≃ *amă* (Ps. 47, v. 37–38) ;

6. *jn* — variantă a consoanei *n*: *îjne* ≃ *îne* (Ps. 38, v. 21—22);
7. *lb* — variantă a consoanei *b*: *albă* ≃ *abă* (Ps. 71, v. 29—30);
8. *lk* — variantă a consoanei *k*: *alkă* ≃ *akă* (Ps. 57, v. 23—24);
9. *lg* — variantă a consoanei *g*: *ulgă* ≃ *ugă* (Ps. 77, v. 221—222);
10. *lm* — variantă a consoanei *m*: *almă* ≃ *amă* (Ps. 38, v. 15—16);
11. *lt* — variantă a consoanei *t*: *altă* ≃ *ată* (Ps. 35, v. 13—14), *alte* ≃ *ate* (Ps. 28, v. 27—28), *altul* ≃ *atul* (Ps. 46, v. 33—34), *alturį* ≃ *aturį* (Ps. 70, v. 87—88), *iltă* ≃ *ită* (Ps. 41, v. 45—46), *ultă* ≃ *ută* (Ps. 47, v. 47—48), *ulte* ≃ *ute* (Ps. 46, v. 31—32);

De acest ultim rezultat ne folosim în elucidarea cazului ce urmează.

12. *jt* — variantă a consoanei *t*: *ujte* ≃ *ute* (Ps. 136, v. 21—22), *ujtă* ≃ *ultă* (Ps. 9, v. 49—50) şi ţinînd seama că grupul *lt* este o variantă a lui *t*, rezultă *ujtă* ≃ *ută*. (Nu este vorba aici de aplicarea unei proprietăţi de tranzitivitate, pe care am văzut că relaţia „≃" nu o posedă, ci de identitatea fonematică — mai exact cvasifonematică în accepţiunea definiţiilor de mai sus — dintre *lt* şi *t*, datorită căreia secvenţa *ultă* nu este, fonologic vorbind, altceva decît secvenţa *ută)*;

13. *lţ* — variantă a consoanei *ţ*: *alţă* ≃ *aţă* (Ps. 27, v. 37—38), *alţe* ≃ *aţe* (Ps. 139, v. 33—34), *alţîį* ≃ *aţîį* (Ps. 47, v. 27—28), *îlţă* ≃ *iţă* (Ps. 34, v. 21—22); În acest din urmă caz ne-am prevalat de rezultatul anterior, potrivit căruia vocalele *i* şi *î* sînt realizări diferite ale unui cvasifonem unic.

14. *lz* — variantă a consoanei *z*: *ulzul* ≃ *uzul* (Ps. 93, v. 29—30);
15. *lč* — variantă a consoanei *č* (la rîndul ei combinaţie monofonematică): *alče* ≃ *ače* (Ps. 138, v. 33—34); *ulče* ≃ *uče* (Ps. 65, v. 39—40);
16. *mţ* — variantă a consoanei *ţ*: *îmţă* ≃ *iţă* (Ps. 73, v. 53—54);
17. *nk* — variantă a consoanei *k*: *înkă* ≃ *ikă* (Ps. 47, v. 43—44), *unkă* ≃ *ukă* (Ps. 8, v. 25—26);

18. *ng* — variantă a consoanei *g*: *îngă* ≃ *igă* (Ps. 49, v. 3—4), *ungă* ≃ *ugă* (Ps. 73, v. 93—94);

19. *ns.* — variantă a consoanei *s*: *însa* ≃ *îsa* (Ps. 31, v. 17—18), *însă* ≃ *îsă* (Ps. 118, v. 101—102), *insă* ≃ *isă* (Ps. 43, v. 51—52), *inse* ≃ *ise* (Ps. 67, v. 71—72), *înse* ≃ *îse* (Ps. 118, v. 105—106), *însuri* ≃ *îsuri* (Ps. 125, v. 15—16), *unsă* ≃ *usă* (Ps. 44, p. 25—26);

20. *nʃ* — variantă a consoanei *ʃ*: *înʃij* ≅ *îʃij* (Ps. 2, v. 21—22);
21. *nt* — variantă a consoanei *t*: *înta* ≅ *ita* (Ps. 63, v. 17—18), *întă* ≃ *ită* (Ps. 68, v. 35—36), *inte* ≃ *ite* (Ps. 41, v. 35—36), *întec* ≃ *înec* (Ps. 39, v. 9—10), *întul* ≃ *itul* (Ps. 10, v. 17—18), *unte* ≃ *ute* (Ps. 28, v. 21—22), *untă* ≃ *ultă* (Ps. 44, v. 53—54). Ultima relaţie este echivalentă cu *untă* ≃ *ută*, dacă se ţine seama de rezultatul de la punctul 11;

22. *nz* — variantă a consoanei *z*: *inză* ≃ *iză* (Ps. 39, v. 67—68), *unză* ≃ *uză* (Ps. 77, v. 11—12);

23. *nč* — variantă a consoanei *č*: *anče* ≃ *ače* (Ps. 82, v. 19—20), *inče* ≃ *iče* (Ps. 18, v. 53—54), *înče* ≃ *iče* (Ps. 22, v. 111—112), *unče* ≃ *ulče* (Ps. 24, v. 19—20), ceea ce revine la *unče* ≃ *uče*, avînd în vedere punctul 15;

24. *nğ* — variantă a consoanei *ğ*: *înğe* ≃ *iğe* (Ps. 36, v. 35—36);
25. *ps* — variantă a consoanei *s*: *apsă* ≃ *asă* (Ps. 89, v. 49—50), *ipsă* ≃ *insă* (Ps. 22, v. 1—2), şi, ţinînd cont de punctul 19, *ipsă* ≃ *isă*;

26. *pț* — variantă a consoanei *ț*: *epțij* ≃ *ețij* (Ps. 50, v. 21—22);

27. *rk* — variantă a consoanei *k*: *arkă* ≃ *akă* (Ps. 39, v. 69—70), *îrkurį* ≃ *înkurį* (Ps. 68, v. 5—6), *urkă* ≃ *unkă* (Ps. 118, v. 45—46). În ultimele două situații se va ține seama de rezultatul de la punctul 17;

28. *rd* — variantă a consoanei *d*: *ardă* ≃ *adă* (Ps. 72, v. 21—22), *arde* ≃ *ade* (Ps. 72, v. 69—70), *erde* ≃ *ede* (Ps. 67, v. 53—54), *urdă* ≃ *udă* (Ps. 57, v. 17—18);

29. *rg* — variantă a consoanei *g*: *argă* ≃ *agă* (Ps. 52, v. 13—14);

30. *rj* — variantă a consoanei *r*: *arje* ≃ *are* (Ps. 90, v. 25—26);

31. *rm* — variantă a consoanei *m*: *armă* ≃ *amă* (Ps. 17, v. 91—92), *arme* ≃ *ame* (Ps. 73, v. 41—42), *urmă* ≃ *umă* (Ps. 77, v. 139—140);

32. *rt* — variantă a consoanei *t*: *artă* ≃ *ată* (Ps. 43, v. 59—60), *arte* ≃ *ate* (Ps. 45, v. 13—14), *artea* ≃ *atea* (Ps. 56, v. 37—38), *erte* ≃ *ete* (Ps. 76, v. 45—46), *ortul* ≃ *otul* (Ps. 77, v. 181—182), *urtă* ≃ *ută* (Ps. 89, v. 15—16), *urte* ≃ *ulte* (Ps. 102, v. 55—56), care pe baza punctului 11 echivalează cu *urte* ≃ *ute*.

Rezultatul de mai sus servește la clarificarea cazului următor.

33. *pt* — variantă a consoanei *t*: *apta* ≃ *ata* (Ps. 15, v. 27—28), *aptă* ≃ *ată* (Ps. 20, v. 21—22), *apte* ≃ *ate* (Ps. 15, v. 25—26), *epte* ≃ *erte* (Ps. 18, v. 37—38; potrivit punctului precedent, *rt* este o variantă alofonă a lui *t*), *ipte* ≃ *inte* (Ps. 134, v. 21—22), *iptul* ≃ *întul* (Ps. 104, v. 47—48) (în ultimele două cazuri se aplică rezultatul de la punctul 21), *uptă* ≃ *ultă* (Ps. 88, v. 93—94), *upte* ≃ *ulte* (Ps. 128, v. 1—2), unde trebuie ținut cont de punctul 11;

34. *rț* — variantă a consoanei *ț*: *arță* ≃ *ață* (Ps. 62, v. 33—34), *orțîj* ≃ *oțîj* (Ps. 87, v. 25—26);

35. *rz* — variantă a consoanei *z*: *arză* ≃ *ază* (Ps. 70, v. 51—52);

36. *rč* — variantă a consoanei *č*: *arče* ≃ *anče* (Ps. 77, v. 29—30) (se știe de la punctul 23. că *nč* este o variantă a lui *č*), *erče* ≃ *eče* (Ps. 77, v. 23—24);

37. *rğ* — variantă a consoanei *ğ*: *arğem* ≃ *ağem* (Ps. 2, v. 15—16), *erğe* ≃ *eğe* (Ps. 1, v. 1—2);

38. *ʃk* — variantă a consoanei *k*: *iʃkă* ≃ *ikă* (Ps. 145, v. 17—18);

39. *ʃč* — variantă a consoanei *č*: *iʃče* ≃ *iče* (Ps. 75, v. 5—6), *uʃče* ≃ *unče* (Ps. 82, v. 21—22), care, avînd în vedere rezultatul de la punctul 23., conduce la *uʃče* ≃ *uče*;

40. *wt* — variantă a consoanei *t*: *awte* ≃ *arte* (Ps. 14, v. 17—18), care, în baza punctului 32., revine la *awte* ≃ *ate*.

Sîntem în măsură acum să întocmim lista completă a cvasifonemelor. Ea ne oferă o imagine sintetică asupra criteriilor rimării în concepția mitropolitului Dosoftei:

A. Cvasifoneme vocalice:
a, *e*, *i* (cu varianta *ĭ*), *o*, *u*, *ă*

B. Cvasifoneme semiconsonantice (nu le numim semivocalice, deoarece comută numai cu consoane):
j și *w*

C. Cvasifoneme consonantice:
b (cu alofonele *jb*, *lb*), *k* (cu alofonele *jk*, *lk*, *nk*, *rk*, *ʃk*), *d* (cu alofonele *bd*,

rd), *f*, *g* (cu alofonele *lg*, *ng*, *rg)*, *l*, *m* (cu alofonele *jm*, *lm*, *rm)*, *n* (cu alofonele *hn*, *jn)*, *p*, *r* (cu alofonele *rj* şi *r i̯*; varianta cu apendicele devocalizat *i̯* apare numai la pluralele cu desinenţa *-uri̯* şi în formele arhaice *buori̯ — nuori̯*; ex. : Ps. 74, v. 13—14), *s* (cu alofonele *ns*, *ps)*, ʃ (cu varianta alofonă *n*ʃ*)*, *t* (cu alofonele *jt*, *lt*, *nt*, *pt*, *rt*, *wt)*, *z* (cu alofonele *lz*, *nz*, *rz)*.

D. Combinaţii monofonematice de consoane : *dʒ* (= *ğ*, cu alofonele *nğ*, *rğ)*, *ʒd*, *ts* (= *ţ*, cu alofonele *lţ*, *mţ*, *pţ*, *rţ)*, *st*, *t*ʃ(= *č*, cu alofonele *lč*, *nč*, *rč*, ʃ*č)*, ʃ*t*, *nd*, *rn*, *rd*.

În legătură cu acestea din urmă, este interesant de observat că simetricele celor trei combinaţii monofonematice ale limbii române, *ţ*, *č* şi *ğ*, se comportă tot monofonematic. Afinităţile consoanelor ce le alcătuiesc sînt cu atît mai mult subliniate.

Încep să se contureze acum regulile de construcţie a rimei dosofteiene.

O primă regulă, respectată cu stricteţe, este identitatea ultimelor două foneme ale rimei, care în cele mai multe cazuri coincid cu silaba finală. Impunîndu-şi această restricţie, autorul „Psaltirii" se îndepărtează de modelul poeziei populare (a cărei influenţă credem că a fost exagerată de istoricii noştri literari). Într-adevăr, alternarea sau căderea consoanelor finale ale rimei reprezintă un procedeu predilect al poetului popular. Citâm cîteva din zecile de exemple adunate de N. Constantinescu [3] : *scuturînd — bătrîn*, *vînz — fîn*, *os — fost*, *cap — fag*, *fier — oţel*, *drum — alun* (p. 118—119, *op. cit.)*. Dimpotrivă, la Dosoftei, într-o operă de peste 8 600 de versuri, întîlnim un singur caz (!) de necoincidenţă a consoanei finale *(meser — vesel* în Ps. 69, v. 15—16) şi trei cazuri de nepotrivire a vocalei sau consoanei din poziţia penultimă a rimei *(Eghipet — ţîpăt* în Ps. 76, v. 39—40 ; *mîngîiere — jele* în Ps. 89, v. 53—54 ; *asupră — surpă* în Ps. 88, v. 163—164).

Cînd după vocala accentuată urmează un grup de două consoane, Dosoftei socoteşte drept dominant timbrul consoanei a doua şi, în majoritatea cazurilor, îşi construieşte rima făcînd abstracţie de prima consoană. Este ceea ce se întîmplă cu 39 dintre cele 40 de combinaţii de consoane analizate mai sus, care se comportă în rimă ca variante alofone ale consoanei din poziţia a doua. Fenomenul se întîlneşte şi la 4 dintre cele 6 cupluri de consoane identificate drept monofonematice, şi anume :

1. *nd : inde* ≃ *ide* (Ps. 77, v. 75—76), *îndă* ≃ *idă* (Ps. 82, v. 47—48), *unde* ≃ *ude* (Ps. 43, v. 27—28) ;

2. *rn : arnă* ≃ *ană* (Ps. 67, v. 41—42) ;

3. *rs : arsă* ≃ *asă* (Ps. 64, v. 29—30), *arse* ≃ *ase* (Ps. 49, v. 39—40) *ersuri̯* ≃ *esuri̯* (Ps. 150, v. 17—18) ;

4. *st : asta* ≃ *ata* (Ps. 7, v. 5—6), *ostul* ≃ *otul* (Ps. 38, v. 31 — 32).

Într-o situaţie asemănătoare se află şi combinaţia *nţ*, deşi nu îndeplineşte condiţiile formale pentru a fi considerată nici monofonematică, nici alofonă cu consoana *ţ : inţă* ≃ *iţă* (Ps. 19, v. 15—16), *inţij* ≃ *iţij* (Ps. 3, v. 31—32).

Un statut nedecis are combinaţia *mn*, care poate alterna atît cu *m*, cît şi cu *n : omnul* ≃ *omul* (Ps. 9, v. 19—20), *omnul* ≃ *onul* (Ps. 2, v. 29—30), dar, ce-i drept, în contextul *o — ul* opoziţia dintre *m* şi *n* pare să fie neutralizată, întrucît subzistă şi relaţia *omul* ≃ *onul* (Ps. 9, v. 39 — 40).

Dispariţia opoziţiei *m—n* are dealtminteri loc şi în alte contexte vocalice : *amul* ≃ *anul* (Ps. 134, v. 27—28), *imul* ≃ *inul* (Ps. 78, v. 5—6), *îme* ≃ *ine* (Ps. 17, v. 89—90).

Pentru ca cercetarea grupurilor consonantice să fie exhaustivă, trebuie să ne referim şi la cele cîteva combinaţii (cu pondere în general neînsemnată, datorită frecvenţei lor reduse) care nu se comportă nici monofonematic şi nici ca alofone ale uneia dintre componentele lor. După modul cum participă la construirea rimelor, ele s-ar putea grupa astfel :

1. Cupluri de consoane care intră numai în componenţa rimelor exacte şi, ca atare, nu sînt supuse alternanţelor consonantice : *rl*, *sk*, *sl*, în rime ca *urle* (Ps. 97, v. 29—30), *askă* (Ps. 4, v. 37—38), *aslă* (Ps. 88, v. 65—66). La fel se comportă şi două grupuri monofonematice : *ʃt*, *ʒd*. Ex. : *aʃte* (Ps. 47, v. 85—86), *eʒde* (Ps. 54, v. 75—76).

2. Combinaţii care dau naştere la asonanţe prin înlocuirea consoanei de pe prima poziţie a cuplului : *dn*, *ld*, *ln*, *mb*, *rb* , *sn*, *zn*. Exemple : *ednik* ≃ *ernik* (Ps. 88, v. 33—34), *ilde* ≃ *inde* (Ps. 70, v. 119—120), *alnič* ≃ *arnič* (Ps. 17, v. 75—76), *îmbă* ≃ *îrbă* (Ps. 1, v. 27—28), *esne* ≃ *ezne* (Ps. 65, v. 17—18).

3. Perechi de consoane ce formează asonanţe prin înlocuirea ambelor componente : *fl*, *mp*. Exemple : *uflet* ≃ *uğet* (Ps. 12, v. 5—6), *împurį* ≃ *îrdurį* (Ps. 49, v. 49—50). Un caz particular este asonanţa obţinută prin răsturnarea ordinii consoanelor : *upră* ≃ *urpă* (Ps. 88, v. 163—164).

Se cuvine însă subliniat că aproape toate exemplele citate sînt unicate, şi, ca atare, procedeele respective au o pondere foarte mică în economia ansamblului. Grupurile alofone şi cele monofonematice sînt de departe precumpănitoare şi ele decid fizionomia operei sub aspectul rimei.

Criteriile dosofteiene ale rimei rămîn aşadar următoarele :

a. coincidenţa ultimelor două foneme ale finalului de vers ;

b. considerarea celei de-a doua consoane din grupurile biconsonantice drept determinantă şi suficientă pentru realizarea rimei, prima consoană putînd să alterneze sau să fie suprimată ;

c. indiscernabilitatea vocalelor *i* şi *î*, care se comportă în rimă ca variante ale unui fonem unic.

Să ne întoarcem acum la problema ridicată în introducere : avem dreptul să vorbim de un *sistem* al rimelor în „Psaltirea" mitropolitului Dosoftei ?

Evident, simplul fapt că rima dosofteiană e supusă unor constrîngeri, pe care am căutat să le formulăm explicit, nu este suficient pentru a susţine că avem de-a face cu un sistem al rimelor. Între caracterul s i s t e m a t i c (demonstrat) şi caracterul s i s t e m i c (presupus) al rimei, distanţa e considerabilă. Cel de-al doilea presupune existenţa unei reţele de relaţii îndeajuns de extinse şi complexe ca adăugarea sau suprimarea unui singur element să perturbe echilibrul ansamblului, resimţindu-se într-o zonă relativ îndepărtată de locul unde a intervenit modificarea.

Pentru demonstrarea statutului de sistem al ansamblului rimelor din *Psaltirea în versuri* să producem cîteva exemple de asemenea modificări.

Să presupunem că din mulţimea rimelor dosofteiene ar lipsi asonanţa *alte* ≃ *ate*. O primă urmare a acestei defecţiuni ar fi schimbarea

statutului grupului *lt*. Observînd că atît *alte*, cît și *ate* figurează în text ca rime exacte (Ps. 17, v. 93–94 și, respectiv, v. 59–60), rezultă că perechea *lt* intră în raporturi de comutare cu consoana *t*. Ea încetează astfel să se mai comporte drept variantă alofonă a lui *t* și funcționează ca grup independent. Dar lucrurile nu se opresc aici. Influența schimbării survenite cu grupul *lt* se propagă asupra altor trei combinații de consoane : *jt*, *nt* și *rt*. S-a arătat mai sus că *ujtă* ≃ *ultă*, *untă* ≃ *ultă* și *urte* ≃ *ulte*. Atîta timp cît *lt* conta drept alofonă a consoanei *t*, puteam considera că *ujtă* ≃ *ută*, *untă* ≃ *ută* și *urte* ≃ *ute*, relații ce și-au pierdut valabilitatea. Acum grupurile *jt*, *nt* și *rt* comută cu *t*, dobîndind statut de combinații ireductibile, independente. La rîndul lor, ele transmit mai departe efectul schimbării suferite. Pentru a demonstra că grupul *pt* este un alofon al consoanei *t*, ne-am folosit la timpul respectiv tocmai de identitatea fonematică a combinațiilor *lt* și *nt* cu *t*. Din rimele *upte* ≃ *ulte* și *ipte* ≃ *inte* trăgeam concluzia reductibilității la *t* a grupului *pt*. În noile condiții însă, rezultă că grupul *pt* comută și el cu *t*, figurînd deci printre combinațiile de-sine-stătătoare. Se observă că înlăturarea unei singure perechi de rime a declanșat o reacție în lanț care a generat în sistemul fonologic al rimei dosofteiene modificarea statutului a nu mai puțin de 5 grupuri consonantice, dintre care doar unul figura explicit într-o rimă a perechii eliminate.

De o manieră asemănătoare, o modificare a statutului fonologic al combinației *lč* se răsfrînge și asupra grupului *nč*, care la rîndul său decide poziția în sistem a grupurilor *rč* și *ʃč*. Omiterea sau adăugirea unei singure rime pot constitui cauza unei cascade de efecte ce se propagă de-a lungul multiplelor legături ale sistemului.

S-ar putea obiecta că prin exemple de acest fel demonstrăm numai existența unui sistem fonologic sui-generis, nu și a sistemului rimelor, dar, privit în esența sa intimă, primul nu este decît reflectarea, pe un plan de generalitate superior, a celui de-al doilea. Ceea ce am făcut în cuprinsul articolului a fost tocmai o descriere în termeni fonologici a sistemului rimei la Dosoftei. Cvasifonologia asociată rimei pe care am definit-o mai sus nu reprezintă decît o altă fațetă a aceleiași realități, un sistem abstract, dar mai ușor de manipulat deoarece conține un număr mai redus de elemente. Ca și în alte domenii (inclusiv în studiul limbii), sistemul există în lucruri ; exprimarea lui formală și abstractă are numai rolul să-l deconspire. Așa după cum prin crearea fonologiei reprezentanții Școlii de la Praga ne-au relevat unul dintre aspectele „sistemice" ale limbii, cvasifonologia construită pe mulțimea rimelor din *Psaltirea în versuri* dă la iveală caracterul „sistemic" al acestora. Prin ricoșeu, ea evidențiază, și acest aspect constituie de fapt obiectivul ultim al cercetării, existența la mitropolitul Dosoftei a unei concepții despre rimă. El își alege rimele nu la întîmplare, după capriciile unui auz pe care purismul prozodic al cîte unui istoric literar a încercat să-l acrediteze drept defectuos, ci întemeindu-se pe niște criterii precise, respectate de-a lungul întregii opere. Poetul (de vigoare incontestabilă, deși nu o dată contestată) se dovedește preocupat de statutul uneltelor cu care operează, apărîndu-ne din acest punct de vedere drept cel dintîi român care a gîndit asupra pro-

blemelor versificației și ne-a dăruit un sistem original de o eficacitate artistică certă, demonstrată pe parcursul unei creații poetice de proporții considerabile.

BIBLIOGRAFIE

[1] Bordeianu, M., *Versificația românească*, Iași, 1974.
[2] Cartojan N., *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, București, 1942.
[3] Constantinescu, N., *Rima în poezia populară românească*, București, 1973.
[4] Pușcariu S., *Istoria literaturii române — epoca veche*, Sibiu, 1936.
[5] Vasiliu, Em., *Fonologia limbii române*, București, 1965.

Decembrie 1977

Institutul de cercetări și proiectări pentru gospodărirea apelor București, Splaiul Independenței 294

MIHAI POP

DINCOLO DE INFLUENȚE – ARGHEZI ȘI HOPKINS

Literatura comparată, disciplină de tradiție oarecum recentă în cadrul cercetărilor literare, a ajuns astăzi să-și definească în mod clar poziția și direcția de abordare a textelor literare. Pornită în principiu pe linia căutării unor analogii cu suport pe o comunicare între literaturi naționale diferite, ea neglijează totuși unele fenomene care ar putea face obiectul unor cercetări comparate de mare interes, deoarece influențele, legăturile genetice lipsesc.

Un caz tipic pentru ceea ce scapă de obicei cercetării comparate este cel al poeților Tudor Arghezi și G. M. Hopkins, ale căror poeme *Psalm* și *The Windhover*[1] prezintă, mai puțin la un nivel superficial, dar foarte evident în structura de adîncime, similitudini frapante.

Cei doi poeți n-au avut legături detectabile prin metodele cercetării bio-bibliografice. Numai o biografie comparată ar putea stabili anumite relații, prea firave însă pentru a obține rezultate care să permită luarea în atenție a poemelor în discuție de către comparatist. Sînt oare cele două poeme comparabile ? Unele paralelisme pot face obiectul unei investigații de tip comparatist ? Credem că la aceste două întrebări răspunsul trebuie să fie afirmativ, atît timp cît literatura comparată nu va rămîne o anexă a istoriei literare, ci va încerca să se îndrepte spre o viziune de tip teoretic. *Psalmul* lui Arghezi și *The Windhover* a lui Hopkins au un element tematic important în comun : „conflictul" este axat pe urmărirea unui șoim. Rămîne de văzut dacă acest element superficial este suficient sau nu pentru a considera textele comparabile.

În tradiția poeziei creștine se figurează adeseori divinitatea sub forma de pasăre, de obicei însă sub formă de porumbel. Apariția șoimului, pasăre de pradă, sălbatică, este semnificativă, ea creînd cadrul pentru forma agonică a planului narativ al textelor. Că ne aflăm în fața unei lupte este

[1] **Psalm** (p. 65, ediția Fundații, 1940) : *Te drămuiesc în zgomot și-n tăcere / Și te pîndesc în timp, ca pe vînat, / Să văd : ești șoimul meu cel căutat? / Să te ucid sau să-ngenunchi a cere // Pentru credință sau pentru tăgadă, / Te caut dîrz și fără de folos. / Ești visul meu, din toate, cel frumos / Și nu-ndrăznesc să te dobor din cer grămadă // Ca-n oglindirea unui drum de apă / Pari cînd a fi, pari cînd că nu mai ești / Te-ntrezării în stele, printre pești / Ca taurul sălbatec cînd se-adapă // Singuri, acum, în marea ta poveste / cu tine am rămas să mă măsor : / Fără să vreau să ies biruitor. / Vreau să te pipăi și să urlu : „Este!" //*

The Windhover *To Christ our Lord / I caught this morning mornings minion, king- / dom of day light's dauphin, dapple-dawn-drawn Falcon, in his riding / Of the rolling level underneth him steady air, and striding / High there, how he rung upon the rein of a wimpling wing // In his ecstasy! then off, off forth on swing, / As a skate's heel sweeps smooth on a bow-bend: the hurl and gliding / Rebuffed the big wind. My heart in hiding / Stired for a bird, — the achive of, the mastery of the thing! // Brute beauty and valour and act, oh, air, pride, plume, here / Buckle! And the fire breaks from the then, a billion / Times told lovelier, more dangerous, O my chevalier! // No wonder of it : sheer plod plough down sillion / Shine, and blue-bleak embers, ah my dear, / Fall, gall themselves, and gash gold-vermilion. //*

evident la Arghezi. La Hopkins, caracterul agonic al sonetului este puţin sesizabil. În subtext, el există însă, fiind lexicalizat, destul de slab, prin termenul *I cought*, dar şi prin atributele violenţei şi puterii din tradiţia medievală : *riding*, *mastery*, *brute*, *valour*, *pride*, *dangerous*, *chevalier*, şi arbitrara tăietură de final al primului vers *king-dom*, care potentează pe *king*, dar şi pe *dom* (dominus?). Chiar dacă la Hopkins lupta nu este atît de vizibilă ca la Arghezi, ea este sugerată prin faptul că violenţa şoimului este foarte puternic marcată. El este şi o fiinţă disimulată, ascunsă. Aripa este *wimpling*, pasărea este întrezărită. Avînd ca elemente caracteristice violenţa şi ascunderea, şoimul devine personajul central al luptei care are loc. Opozantul sau vorbitorul este marcat în mod corelativ : ascunderii îi corespunde o altă formă de ascundere, pînda, iar violenţei, agresiunea ; *te drămuiesc*, *te-ntrezării* (Arghezi), *my heart in hiding* (Hopkins) marchează poziţia de pîndă a vorbitorului, *să te ucid*, *cu tine să mă măsor*, *să ies biruitor* (Arghezi), *I cought* (Hopkins), îl fac pe acesta un agresor, un atacant. Cum însă pînda presupune ascundere, iar agresiunea violenţă, şoimul şi vorbitorul pot fi, pe aceste coordonate, omologaţi. Urmărind mai departe izotopiile fundamentale ascuns şi agresiune, se poate observa caracterul lor ambiguu, într-o direcţie sau alta. La Hopkins termenul *I cought* poate primi două interpretări : am prins şi am surprins. El poate fi deci citit pe ambele izotopii fundamentale. La Arghezi *te-ntrezării*, care se plasează pe axa ascuns, se aplică atît păsării, cît şi vorbitorului. În acest cadru lexical, unde cele două personaje ale luptei seamănă atît de mult, fiind marcate similar pe izotopiile luate în discuţie, intervine un alt element de mare însemnătate, şi anume dubiul, oscilaţia între violenţă şi admiraţie : *nu-ndrăznesc să te dobor* [fiindcă] *eşti visul meu . . . cel frumos* (Arghezi) şi *my heart . . . stired* (Hopkins), *să te ucid sau să-ngenunchi* (Arghezi) şi *a bilion times lovelier . . . mor dangerous* (Hopkins).

Sistemul cu o organizare riguroasă (vînător = ascuns violent / vînat = ascuns violent) omologabil în întregime ca atare, capătă direcţie prin oscilaţia între violenţă şi admiraţie, care marchează numai vînătorul.

Ambele poeme au fost şi sînt interpretate ca o meditaţie metafizică. Caracterul divin al oponentului-pasăre nu apare, nici la Arghezi nici la Hopkins, lexicalizat ca atare în text. Faptul că poemul arghezian este un Psalm şi că sonetul poetului englez este dedicat *To Christ our Lord* este însă susţinut şi de o anumită grupare a elementelor lexicale. Abundenţa de termeni de origine latină la Hopkins *(minion*, *dauphin*, *Falcon* — vezi şi opoziţia *Windhover* în titlu, *Falcon* în text—, *air*, *ecstasy*, *rein*, *achive*, *mastery*, *brute*, *act*, *plume*, *billion*, *dangereous*, *chevalier*, *sillion*, *vermilion)*, în mare majoritate de origine cultă, indică la poetul englez plasarea textului într-un domeniu definibil prin contextul cultural. Arhaismele lui Arghezi, termenii de origine bisericească au aceeaşi funcţie. Mai mult, poetul român foloseşte şi semnele zodiacale.

În lumea celor două poeme lupta nu are loc într-un spaţiu real, ci într-o construcţie simbolică bine conturată şi precizată. Domeniile acesteia sînt cele tradiţionale, ale aerului, apei, pămîntului, la care se adaugă focul, elemente constitutive ale unei lumi concomitent tradiţionale şi noi.

Aerul apare clar lexicalizat la Hopkins *(Underneth him thee steady air*, *oh*, *air*, *pride plume)*, dar şi ca o componentă a altor unităţi lexicale (*morning's minion*, *kingdom of daylight*). La Arghezi lexemul pentru aer

este *cer*, conținînd în plus și sensul de înălțime. Aerul (cerul) nu este un volum infinit, ci se limitează precis la Hopkins în funcție de nivelul (locul) păsării : ***underneath*** *him the* . . . ***air***.

Apa este o transcriere a aerului în ambele poezii. Apa înghețată, pe care alunecă șoimul la Hopkins, și drum de apă, printre pești, la Arghezi înseamnă de fapt o substanță solidă din cer, o suprafață (aerul nu are suprafață) pe care se desfășoară mișcarea. Conjuncția aer-apă capătă la Arghezi forma reflectării (oglindirea unui drum de apă) și se cuplează cu ideea forței brute *(Brute beauty . . ., oh, air ; Ca taurul sălbatec cînd se-adapă)*.

Pămîntul, brazda și pașii la Hopkins nu apar ca atare la Arghezi. Totuși, taurul, forța tradițional telurică, și drumul constituie elemente similare brazdei și pașilor la Hopkins.

Focul cade la Hopkins din aer pe pămînt, sub forma *tăciunilor*. Taurul care se adapă (bea apă) se află în cer printre *stele* la Arghezi.

Cele patru elemente nu sînt diferențiate clar la nici unul dintre cei doi poeți. Între ele există o succesiune aleatorie, se realizează omologări succesive, apa se naște din aer și se transformă în pămînt, peste toate fiind focul, care cade de sus și care se află sus.

Spațiul luptei este rezultatul echivalărilor aer—apă, apă—pămînt, unite și străbătute de foc, într-o nediferențiere semnificativă. Lupta nu are loc într-un univers discret, separabil și perceptibil, ci într-o lume entropică, nematerială, unde elementele simbolice își pierd sensul inițial și se amestecă mereu. În această lume construită se desfășoară fapta, lupta, întîlnirea între cele două forțe foarte slab diferențiate, vînatul și vînătorul. Putem numi această lume cu un termen lexicalizat parțial în texte, singurătatea. *Singuri acum* spune Arghezi, iar Hopkins vorbește de *my heart in hiding*, în ascunziș, unde spațiul — *singurătate* se cuplează cu caracteristicile protagoniștilor. La Arghezi singurătatea se află *în marea ta poveste*. La Hopkins ultima relație între elementele spațiului se rezolvă tot într-o manifestare discursivă *(And the fire breaks . . . a billion times told lovelier)*. Dacă marcam inițial relația de omologare între vînător și vînat, putem vorbi acum de o nouă relație similară de tip oximoronic între singurătate și poveste *(told)*, relație unde izolarea și comunicarea se omologhează.

Rezultă că structura de adîncime a celor două poeme urmează un plan similar : se anulează o primă opoziție cu doi termeni, această anulare modelează o aspațialitate entropică rezultată din anularea, pe rînd, a perechilor de elemente ale spațiului și se ajunge la o contradicție finală, decurgînd din cele anterioare, anulată, la rîndul ei, între comunicare și singurătate.

Seria de opoziții omologate poate căpăta cel puțin două tipuri de interpretări : una în domeniul poetic, privind deci modul de funcționare a poveștii (ne întrebăm dacă nu cumva arhaismele și termenii latini nu trimit tocmai la caracterul de *told* = spus, povestit al poemelor) care devine un mesaj auto-reflexiv, care își găsește referentul în sine însuși, cea de-a doua de tip ontologic, modelată (și modelînd-o) pe prima, în care meditația asupra divinității se sfîrșește prin rezolvarea unor contradicții interne ale eului vorbitor și vorbit. Spațialitatea entropică și, în general, entropia mare a textului, cu o singură diferențiere precisă sesizată de noi la începutul analizei, ar putea susține și o interpretare în domeniul comu-

nicării, „actul poetic" nefiind altceva decît o ordonare a unei lumi care ne înconjoară și care este fundamental nediferențiată, dezordonată.

Revenind acum la problemele literaturii comparate, putem afirma că cele două texte sînt comparabile. Este însă evident că nici un comparatist de tip tradițional nu ar cerceta fenomene de acest tip. Cele două poeme sînt la mare distanță pentru punctul de vedere strict al istoriei literare. Ele nu au în comun un mesaj aparent, o temă, aș spune nici măcar o structură a manifestării lineare, ci sînt comparabile numai prin configurația comună a construcției semnificației. Nivelul comparației este deci cel al unei structuri profunde, opusă în termenii unei poetici generativ-transformaționale structurii de suprafață. Structura profundă generează (poate genera) mai multe manifestări lineare, mai multe structuri de suprafață. Între cele două nivele extreme se află un set de reguli de transformare, care permit generarea textului. Nu ne aflăm încă în posesia unei poetici generative explicite, nici a unei teorii integrate a textului, dar rezultatele cercetării lingvistice trebuie avute în vedere și în cadrul literaturii comparate. Fie că urmărim stabilirea unor similitudini de concepție într-o anumită epocă, similitudini care pot apărea și dincolo de influențe, fie că urmărim să stabilim felul în care funcționează un text poetic, analiza relațiilor culturale este insuficientă. Faptul că poemele lui Arghezi și Hopkins au o configurație a semnificației aproape identică, faptul că ele seamănă atît de mult în structura de adîncime, ceea ce scapă investigației comparatiste obișnuite, înseamnă, pentru istoricul literar (și al culturii), că se poate vorbi, pentru epoci apropiate, de existența unor modele literare între care nu există relație genetică. Teoreticianul literaturii va urmări modul de elaborare a modelului, felul în care o singură structură profundă generează mai multe manifestări lineare, de fapt felul în care funcționează literatura. Credem că, pornind de la acest tip de fapte, literatura comparată trebuie să-și deschidă mult orizontul, să devină o disciplină cu un caracter teoretic mult mai marcat, ea beneficiind de instrumentul indispensabil al comparației, pentru care trebuie însă elaborate criterii și reguli mai precis circumscrise.

Decembrie 1977

Facultatea de limba și literatura română
Edgar Quinet 5–7
București

PRINCIPII DE ANALIZĂ A TEXTELOR POETICE

Analizele de mai jos au izvorît din activitatea Cercului integrat de Poetică de la Facultatea de limba şi literatura română a Universităţii din Bucureşti.

Cele mai multe dintre principiile de faţă au stat la baza analizelor amintite, servind ca orientare metodologică a discuţiilor. Ele nu au deci valoarea unor teorii, deşi, după cum se poate uşor constata, se întemeiază pe o teorie.

1. Orice text poetic finit are o structură unitară complexă. Elementele ei, deşi formează straturi în funcţie de nivelurile limbii, sînt ordonate şi dominate de o semnificaţie esenţială, analizabilă şi, în principiu, numai de una.

Descoperirea ei atrage după sine dezvăluirea întregii reţele, a tuturor punctelor nodale derivate, a regulilor de ordonare şi a complicatelor suprapuneri şi variaţii interne ale textului.

2. Un asemenea text conţine în mod frecvent ambiguităţi voite cu destinaţii diverse, cea mai des întîlnită fiind realizarea tensiunii artistice.

Caracterizîndu-le prin această calitate, ambiguităţile sînt implicit orientate către un sens (general) final, care poate să nu fie exprimat ca atare în text. Prin urmare, ele nu se rezolvă decît ca funcţii derivate din sensul (general) final al textului, depinzînd structural de el.

3. Sensul (general) final poate fi simbolic sau nu. Pentru a ajunge la el, calea cea mai indicată este cercetarea pas cu pas a dezvoltării enunţurilor, operaţie care cere distingerea atentă a conotaţiilor, a legăturilor dintre ele, a opoziţiei lor faţă de latura denotativă a textului. Cu sau fără întreruperi, conotaţiile sînt împinse de logica internă a formulării către sensul final.

În cazul cînd conotaţiile stabilite mai sus sînt rupte în mod intenţionat, punctele de ruptură au semnificaţii ,,in absentia''. Aceste semnificaţii trebuie reconstituite cu mare atenţie, pentru că sînt purtătoare de valori artistice.

4. Faptele de mai sus justifică ideea că fiecare text, cu deosebire cel poetic, este construit pe baza unui cod specific, parte a codului general numit limbă şi — în acelaşi timp — a codului particular numit limbaj poetic.

A descifra acest cod specific înseamnă a stabili sfera semantică a universului unui poem. A descoperi raportul dintre un poem şi altele sau creaţii poetice ale aceluiaşi autor înseamnă a crea premisele descrierii întregului univers poetic al autorului în cauză.

5. În practică, descifrarea codului unui poem se desfăşoară în două trepte : o decodare simplă sau ingenuă şi o decodare rafinată sau simbolizatoare.

Decodarea ingenuă constă din determinarea conotaţiilor explicite (metafore, metonimii, sinecdoce, oximoron etc.) şi din raportarea lor la ,,ceea ce este spus'' în poem, adică, în fond, la ,,ceea ce este'', nu la ,,ceea ce poate fi'' poemul din punct de vedere semantic.

Această treaptă de interpretare pune în lumină aspectele cele mai simple ale tehnicii poetice.

A doua treaptă este o reinterpretare bazată pe principiul funcţiei recursive a limbajului. Potrivit cu această funcţie, elementul de limbă încărcat cu o conotaţie o păstrează în enunţurile care urmează. Conotaţia nu poate fi eliminată decît printr-o revenire clară la sensul denotativ sau printr-o ruptură care o lasă de obicei în ambiguitate.

Reinterpretarea este în mod necesar însoţită de reevaluarea tuturor secvenţelor cu valoare conotativă din text, a corelaţiilor dintre ele etc., cu scopul de a stabili ce sugerează dominanta semantică şi a vedea astfel şi ,,ce poate fi poemul''. Se produce evident rafinarea înţelegerii codului, constatîndu-se adesea că distanţa dintre o conotaţie şi ceea ce se presupunea în cursul

primei decodări că exprimă ea este mult mai mare, că referirea iniţială are şi alte implicaţii şi că adaosurile conotative converg spre a ridica poemul la o semnificaţie de multe ori universală, deci simbolică.

Trecerea de la prima la a doua decodare este mijlocită de intuiţie, dar intuiţia nu are loc fără o serie de supoziţii mai mult ori mai puţin lucid formulate la nivelul primei decodări.

Compararea sensului simbolic al unui poem cu sensul simbolic al altui poem din opera aceluiaşi autor sau din opera altuia este condiţionată nu numai de utilizarea aceleiaşi metode pentru determinarea simbolului, ci şi de alţi factori care nu mai intră în cadrul analizei de tip lingvistic. Se poate totuşi admite că, pentru acelaşi scriitor sau pentru un grup de scrieri ale lui cu o trăsătură comună clară, comparaţia este utilă, dar precauţiile de metodă trebuie mărite, iar gradul de certitudine nu devine cu adevărat convenabil decît după ce am pus la contribuţie şi alte date obişnuite în critica şi estetica literară.

6. Metoda propusă aici exclude impresionismul şi asociaţionismul dacă acesta nu este controlat prin stabilirea prealabilă a locului fiecărui element constitutiv dintr-un poem. Asemănarea dintre faptele descoperite prin decodarea ingenuă în mai multe texte poetice poate să inducă în eroare, aceeaşi „figură de stil" avînd de cele mai multe ori funcţii şi valori diferite de la un text poetic la altul, de vreme ce, cum am spus, ea depinde de sensul (general) final al fiecărui text. Numai precizarea rolului ei în ansamblul structurii din care face parte legitimează asocierile profunde şi fructuoase.

Decembrie 1977

I. COTEANU

Institutul de lingvistică

Bucureşti, Spiru Haret 12

M. EMINESCU, Numai poetul [1]

1 *Lumea toată-i trecătoare*
2 *Oamenii se trec şi mor*
3 *Ca şi miile de unde,*
4 *Ce un suflet le pătrunde,*
5 *Treierind necontenit*
6 *Sînul mării infinit.*
7 *Numai poetul,*
8 *Ca pasări ce zboară*
9 *Deasupra valurilor,*
10 *Trece peste nemărginirea timpului :*
11 *În ramurile gîndului,*
12 *În sfintele lunci,*
13 *Undea pasări ca el*
14 *Se-ntrec în cîntări.*

Titlul ne indică o singularizare, prin adverbul restrictiv *numai*. Din capul locului ne aflăm, aşadar, în faţa unei excepţii, al cărei conţinut nu-l ştim încă : numai poetul este ceva, poate fi ceva, poate face sau desface ceva, el are ceva ce n-au ceilalţi, el se află într-o stare de graţie.

[1] Am studiat textul din volumul Eminescu, *Poezii*, ediţie îngrijită de Perpessicius, 1958 p. 567.

Poemul este alcătuit din două părţi, una de şase, a doua de opt versuri. Versul 7, deschizînd a doua strofă, strică simetria numerică : el este tocmai singularizarea exprimată încă din titlu. Poemul este o comparaţie [2] între lumea poetului şi lumea oamenilor, destinul singularizat şi destinul colectiv. Ambele strofe au o structură ternară :

a. nivelul termenului comparat (versurile 1, 2 şi 7)

b. nivelul termenului comparabil (versurile 3 şi 8)

c. nivelul trăsăturilor termenului comparabil (versurile 3—6 şi 9—14).

Comparaţia devine, în cazul de faţă, o extindere a epitetului, enunţarea caracteristicilor termenului comparabil fiind denotarea caracteristicilor termenului comparat. Adverbul *ca* deschide versurile 3 şi 8, deci denotarea. Dar — printr-un paradox tipic poetic — el este de fapt o conotare, altfel spus, o descifrare prin incifrare ; deci o ,,comparaţie explicită'', indicată printr-o marcă verbală[3].

Raportul dintre cele două strofe, ca şi cel din interiorul fiecăreia, este o simetrie.

Primul nivel al structurii ternare, să-l numim termenul comparat, este o constatare, deşi pentru un astfel de procedeu s-au propus diferite denumiri [4]. *Lumea toată-i trecătoare*, primul vers fiind urmat de unul, să-i zicem, apoziţional — *Oamenii trec şi mor*. Unitatea acestor două versuri constituie termenul comparat (a se vedea şi schema de la p.222). Această idee a devenit de mii de ani un topos în poezie, motivul ,,fortuna labilis'', veşnica scurgere heraclitică a lumii [5], simbolul roţii întîlnit în toate civilizaţiile, cuvintele eclesiastului, motivul ,,ubi sunt'', aflat adesea şi-n scrierile cronicarilor noştri ş.a.m.d. Este, aşadar, o axiomă. Să remarcăm faptul că versurile 1 şi 2 ţin de o realitate aproape prozaică, o constatare normală [6], logică din punct de vedere uman, ele constituind aproape un motto al primei strofe.

Între *oamenii se trec şi mor* şi poetul care *trece peste nemărginirea timpului* se stabileşte o relaţie antitetică, deschisă deja de adverbul *numai*, cuvînt esenţial în acest poem.

Al doilea nivel al structurii este termenul comparabil : *unele*, în prima strofă, *păsările*, în cea de-a doua, relaţia antitetică fiind astfel întărită. Se conturează aici două planuri : cel de jos şi cel de sus, antiteză eternă, tragic simţită de toate spiritele mari.

Sintagmele *ca şi miile de unde* şi *ca pasări ce zboară* constituie nivelul al doilea al structurii poemului. Pe de o parte apa, cu faimoasa ,,sophie a valului'' rămasă de la Thales şi Heraclit încoace, valurile fiind mereu altele, apa rămînînd aceeaşi, fenomenele în necontenită schimbare,

[2] Este interesant să consemnăm aici constatarea la care ajunge I. Coteanu, *Stilistica funcţională a limbii române*, I, 1973, p. 128 : ,,principala figură de stil din limbajul poetic popular este comparaţia''.

[3] Id., *ibid.*

[4] Subiectele ar fi, după Veselovski *(Introducere în poetica subiectelor şi problematica ei*, reprodusă în vol. *Poetică şi stilistică. Orientări moderne*, Bucureşti, 1972), ,,scheme complexe în al căror sistem de imagini s-au generalizat anumite acte ale existenţei şi ale psihologiei umane''. În altă terminologie subiectele, astfel înţelese, s-ar numi teme ori motive. Definiţia dată de Veselovski motivului nu diferă fundamental de cea dată subiectului : ,,motivul este cea mai simplă unitate narativă, care, într-un limbaj metaforic, s-a făcut ecoul diverselor cerinţe ale gîndirii'' (p. 447). Subiectul este alcătuit din motive (cum ar fi aici versurile 1—2), aşa cum mesajul global al unui fapt artistic este o sumă de mesaje individuale.

[5] Pasajul din Heraclit ,,nu ne putem scufunda de două ori în acelaşi rîu şi nici atinge de două ori substanţa pieritoare într-o stare identică cu sine însăşi'' este citat şi de Eminescu prin caiete şi reluat ades, într-o formă sau alta, în poeme : *iar viaţa este rîul ce se scurge / în regiunea nepătrunsei ceţe (Rime alegorice)*, *Cînd valuri află un mormînt / răsar în urmă valuri (Luceafărul)* etc.

[6] Să ne amintim că Dea Prosae era zeiţa naşterilor normale. Această normalitate susţine în poem sinteza lume-poet, acesta din urmă fiind, metaforic vorbind, un născut cu picioarele înainte şi cu capul tras îndărăt, spre realităţile esenţiale rămase în primordialitate.

esențiale imuabile, ideea evoluției circulare a lumilor [7], apa (lumea) — stihie născătoare și distrugătoare în aceeași măsură. Pe de altă parte, pasărea care zboară *peste* (prepoziție hotărîtoare aici), desprinsă de pămînt, singurul mediator între cer și pămînt, făcînd parte din amîndouă în egală măsură, tînjind către spațiile eterice, dar fiind supusă în mod inexorabil legii gravitaționale.

Sferele semantice ale prepozițiilor *deasupra* și *peste* sînt și nu sînt asemănătoare. *Deasupra* indică mai mult un zbor razant, implicînd o nuanță concretizantă a imaginii zborului : *a zbura deasupra* înseamnă a fi aproape de suprafața apei. *Deasupra* înseamnă o detașare incipientă, pe cînd *peste* indică depășirea unui obstacol, o detașare spirituală împlinită, deja un zbor trecut dincolo ; pasărea (poetul) zboară deasupra mării, (lumea) zboară peste margini, în timp ce trecerea dincolo, peste, este un zbor ajuns peste nemărginire. Prepoziția *peste* din versul 10 pregătește finalul poemului, prevestind ajungerea poetului în *sfintele lunci*, dincolo de efemeritate, intrarea în zona edenică a statorniciei. Raportul *deasupra—peste* va dubla, cum vom vedea, raportul **poetul ca pasări—pasări ca el** (= poetul — n.n.).

Principalul atribut al păsării este rostit adînc la Eminescu : pasărea zboară *peste nemărginirea timpului*, părăsește devenirea non-devenire a valurilor. Problema timpului este fundamentală în opera eminesciană și a fost analizată în fel și chip. Poetul este o dată cel care încearcă să ctitorească pe *valurile vremii* (deci pe ceea ce înseamnă nestatornicie), refuzînd acel „fugit ireparabile ...” și căutînd prin aducere aminte (abolind distanța temporală) **să** și **să se** întemeieze, iar altă dată cel care caută prin uitare și detașare (zborul peste) să treacă dincolo de orice limită, temporală sau spațială.

Însingurarea poetului este subliniată de folosirea numelui său la singular, pe cînd lumea capătă nominalizarea *oamenii*. Comparabilul este, în cazul lumii, *miile de unde*, articularea adjectivului prepus accentuînd pluralitatea, în timp ce comparabilul pentru poet este *păsări*, nearticulat, un număr restrîns, favorizat, cu stare și menire anume. Simetria construcției este aproape perfectă : *Lumea* ↔ *poetul, oamenii (undele)* ↔ *pasări*. În timp ce *lumea* implică o nuanță de mulțime, iar *undele* și *păsările* sînt la plural, *poetul* este denumire generică. *Oamenii* sînt o dispersare a noțiunii de lume, o multitudine, deci o forță fragmentată. *Poetul* (deși comparat cu *păsări)* este un individ exponențial, cel care devine sinteză a experiențelor omenirii. Simetria semantică este mai degrabă, cum vom vedea, între poet și *sufletul* care pătrunde *sînul mării infinit*, adică o singură forță, o forță în sine.

Spuneam că în primele două niveluri ale structurii poematice, Eminescu se menține (minus frumoasa alăturare a cuvintelor) într-o linie cunoscută, operînd cu comparații *(lume — valuri, poet—pasăre)* banalizate printr-o frecventare asiduă. Adevărata lui forță poetică răsare, în acest poem, abia în cel de-al treilea nivel, să-i spunem cel al caracteristicilor comparabilului. Acesta beneficiază de cea mai substanțială tratare, avînd cele mai multe și mai bogate conotații. Legătura dintre nivelul al doilea și al treilea este o legătură organică, numai aparent nemotivată. Dacă între nivelul prim (comparatul) și cel secund (comparabilul), legătura este oarecum arbitrară (lumea și poetul putînd fi comparate cu orice altceva), între trăsăturile comparabilului și cele ale comparatului se stabilește o legătură puternică, aproape indisolubilă. Aici comparația se desfășoară și originalitatea eminesciană își pune definitiv pecetea și în cazul acesta.

Am văzut că poetul *trece peste nemărginirea timpului*. El *zboară* nu numai deasupra vremilor (lumea lui fiind una a zonelor eterice, zona în care sălășluiesc imuabile, esențele, ideile — ca să vorbim în termeni platonicieni —, o lume în care, cum vom vedea, cîntul ține loc de cuvînt și orizontalitatea devine înălțare), nu numai deasupra oricărei mărginiri, ci și deasupra nemărgini-

[7] Cf. Platon, în *Timaios* : „Mersul universului este circular și tinde în mod natural să se întoarcă la el însuși” și Eminescu, în *Sărmanul Dionis* : „Dumnezeu e vremea la un loc, asemenea unui izvor a cărui ape se întorc în el însuși”.

rii însăși [8]. Ultimele trei versuri ale primei strofe pregătesc desfășurarea ideii din cel de-al doilea plan al poemului, deși nu în mod explicit : *(Oamenii se trec și mor / Ca și miile de unde) / Ce un suflet le pătrunde, / Treierînd necontenit / Sînul mării infinit*. *Sufletul* capătă o articulare nehotărîtă — *un suflet*. În acest prag al cercetării nu putem afla cu certitudine identitatea acestui suflet. El poate fi ,,eul poetului'' rătăcitor prin *miile de unde*, dar poate fi și ,,sufletul universal'', existentul în toate, ființa universală, ,,substanța nepieritoare''.

În lămurirea acestei ambiguități trebuie să ne slujim pentru început de verbul *a pătrunde*, cu accepția dată aici de Eminescu, accepție care este cea din limbajul arhaic românesc. *Miile de unde / Ce un suflet le pătrunde* înseamnă, în același timp, o relație activă, una reflexivă și una pasivă. *Sufletul* trăiește nemijlocit în valurile prezentului pieritor. El sălășluiește, se află pătruns de și în pătrunderea lumii. El *pătrunde* la modul activ această lume de valuri și în aceeași măsură *este pătruns* inevitabil de aceasta, sortit și el petrecerii universale. El *pătrunde* tainele lumii, adică *se pătrunde*, se lasă îmbibat de realitățile acesteia. *Sufletul* nu se află în fiecare undă (nu-i cazul, deci, al unui panteism), el *treieră* marea vieții, este într-un cutreier *necontenit*, fără o clipă de răgaz. *Cutreierul* ,,cărărilor de valuri'', cum spune poetul în altă parte, se poate face atît la suprafața apelor, cît și în adîncul lor. *Treieratul* se face, însă, aici în *sînul mării*, în adîncuri așadar[9]. Treieratul este *necontenit*, iar sînul mării *infinit*, așadar aspațialitatea nu poate fi treierată, cernută, cercetată, decît de ceva atemporal. *Necontenit* nu are însă aceeași valoare cu *infinit*. Infinirea poate caracteriza în aceeași măsură spațialitatea și temporalitatea, în timp ce necontenirea poate fi și, în unele cazuri, o durată anume (în contexte de tipul *zeci de ani a muncit necontenit*). *Infinit* ține deci de o realitate suprafirească, supraumană, *necontenit* aparține numai planului temporal, acționează și în plan uman, și în plan supraauman.

Sînul mării înseamnă focarul, inima devenirii universale, care este infinită. *Sufletul* care pătrunde și este pătruns în și de *sînul mării* (miezul lumilor) este din capul locului un suflet de excepție. *Sufletul* este aici ,,energia'', forța care răscolește *sînul mării*, mișcînd lumile, valurile, ,,sinele cosmic propulsator de energii''. Între cel de-al doilea nivel și cel de-al treilea al primei strofe se instaurează astfel o stare tensională. Mișcarea de *pătrundere* a sufletului ar fi o mișcare și o reușită pînă la un punct, dacă *treieratul* nu ar fi *necontenit*. *Treieratul* înseamnă a da la o parte *valurile* (aparențele, fenomenele) pentru a ajunge la obîrșie, în *sînul mării*, energia mișcînd apele (civilizațiile) într-o infinită repetabilitate. De aceea *treieratul* nu poate fi decît *necontenit* pentru a putea ajunge în esențialitatea infinită — *sînul mării*. Sufletul pune în mișcare nucleul devenirii universale, precum poetul poate mișca fenomenele. Totodată să nu uităm că unul din atributele eterne ale poetului este veghea (,,Făclie de veghe pe umezi morminte'' se numește Eminescu), o stare de necontenită *treierare* a tainelor universale. Totuși, în prima strofă, identitatea acestui suflet rămîne ambiguă.

Temelia celei de-a doua strofe o constituie versurile 7 *Numai poetul* (...) 10 *Trece peste nemărginirea timpului*. Lui i se acordă, așadar, o putere supraumană, non-normalitate dintr-un punct de vedere, normalitate dintr-altul. Situîndu-se ,,dincolo de bine și rău'', cum ar zice Nietzsche, survolînd apele lumii, sălășluind în lumea esențelor pure, poetul devine asemănător *sînului mării infinit*, pătruns — și pătrunzînd în aceeași măsură — de și în *sufletul* energetic (folosim acest ultim cuvînt în sensul său antic, filosofic). Iată acum că, dacă, așa cum spuneam, aspațialitatea și atemporalitatea se condiționează reciproc, adverbul *necontenit* din versul 5, condiționat de *infinit* din versul 6, capătă sensul stabil de veșnic și neîntrerupt. *Sufletul* treieră *necontenit*, adică fără oprire, *sînul mării*, o operație eternă. Sfera semantică a celor două cuvinte finale din versurile 5—6 este comună și Eminescu s-a bazat pe acest lucru.

[8] Un poet ca Hölderlin a dus mai departe imaginea aceasta, văzînd zborul poetului mai presus decît cel al păsărilor : ,,Die Dichter wohnen über dem Fluge des Vogels''.

[9] Imaginea apelor prefirate, treierate de mînia zeilor sau de gîndul inițiatului apare nu o dată în scrierile antichității.

Necontenit înseamnă o mişcare continuă şi eternă, iar *infinit* are, cum arătam, sensul de nelimită atît spaţială, cît şi temporală. Prin urmare, *sufletul* din versul 4, pus în lumina versului 10, capătă dublă determinare: sufletul universal, care se află în sînul mării — existenţă, este pătruns de poet şi îl pătrunde, la rîndul său, pe acesta: poetul are aceleaşi trăsături pe care le are sufletul — noumen, dar şi marea. El este aşadar o fărîmă a esenţei nepieritoare, un ales, cel căruia îi este dată condiţia intermundană. Poetul apare ca eon, ca arheu spiritual mai bine zis. ,,*Numai* poetul"...

Astfel, simpla comparaţie cu pasărea capătă o greutate anume, devenind, din simplă imagine artistică, o imagine existenţială.

Odată cu versul 10, poezia putea fi încheiată, concluzia poemului, mesajul, esenţa şi temelia lui fiind ideea exprimată în sintagma: *Poetul ... trece peste nemărginirea timpului*[10]. După acest vers urmează cele două puncte care presupun o explicaţie, o denotare (care, cum arătam, înseamnă, dimpotrivă, o conotare). Versurile 11—14, care încheie poemul, au, iarăşi, o condiţie ambiguă: ele pot exprima locul în care ajunge poetul trecînd peste nemarginile timpului sau modul în care îi este dată lui condiţia nepieritoare. Logica formală arată clar prima ipoteză, logica poetică indică însă mai mult: *În ramurile gîndului, / În sfintele lunci, / Unde păsări ca el — Se-ntrec în cîntări.* Acesta este de fapt cel de-al treilea nivel al strofei a doua, trăsăturile comparabilului. Aici păsările nu mai sînt deloc o simplă comparaţie; dar pînă acolo, trebuie cercetate versurile dinainte.

Trece peste presupune un loc de ajungere şi atunci acest loc ar fi *sfintele lunci.* Pentru a înţelege versul 11 trebuie desfăcut cel imediat următor: *în sfintele lunci.* Lunca este prin excelenţă un loc deosebit de mănos, îmbibat de ape şi fertilizator, cu o atmosferă de bucurie şi sărbătoare neîntreruptă, loc aşezat, plin de seve, un loc de care se leagă în folclor atributele iubirii şi feminităţii[11]. De luncă se leagă în general şi cîntul păsărilor, lunca fiind un fel de Arcadie, de Empireu binecuvîntat. *Sfintele lunci* indică tocmai această aură sacră şi sacralizatoare a locului, care umple atmosfera cu cîntări şi energii vitale.

Ramurile gîndului poetic răsar tocmai dintr-un astfel de sol sacru, fibroase, cu rod puternic aromitor. Aşadar versurile 11—14 exprimă şi ideea de loc şi cea de mod, căci *sfintele lunci* fac posibilă hrănirea şi perpetuarea *ramurilor gîndului.* Este tocmai acelaşi raport ce se stabileşte între *treieratul necontenit* din versul 5 şi *sînul mării* (6). *Sînul mării* este în acelaşi timp locul unde ajunge *sufletul* şi modul prin care *sufletul* dă şi capătă forţă vitală (prin *treierat*). Relaţia este de interdependenţă: *sufletul — sînul mării* în prima strofă şi *poetul (ramurile gîndului) — sfintele lunci.* Aşa cum între *poet* şi *lume*, între sufletul poetului şi sufletul universal se stabileşte o relaţie osmotică, la fel între *gîndul* poetului şi *sfintele lunci* (Eminescu lasă trăsăturile acestora într-o ambiguitate cvasitotală) se petrece o continuă reciprocitate: lunca îşi vădeşte puterile ascunse prin ramurile gîndului poetic pe care le lasă la soare, iar acestea n-ar putea creşte fără energiile ascunse sub pămînt. Ramul relevează puterea solului, care altfel nu s-ar putea manifesta. *Sfintele lunci* ar fi (făcînd apel la întreaga creaţie eminesciană şi la alte opere şi lumi poetice) sinonime cu faimoasa ,,vîrstă de aur", copilăria edenică a umanităţii — motiv

[10] Să remarcăm că Eminescu nu pune — aşa cum ne-am fi aşteptat, poate — deasupra oricărei vremelnicii poezia, ci însăşi făptura poetului. Este sigur că el vede în poezie însăşi fiinţa acestuia, poezia fiind lamură umană. Poetul este identificat cu faptul său, aşadar, prin nemurirea creaţiei sale, înseşi fiinţa şi persoana lui trec în veşnicie, la fel cum tatăl trece în urmaş şi fizic, nu doar cu numele. În alte creaţii similare poezia este văzută ca nemuritoare sau, în cel mai bun caz, numele poetului e veşnic pomenit.

[11] Versuri ca acestea: *Cînt-o pruncă pe o luncă / Ş-un voinic pe un colnic,* arată cu siguranţă condiţia ,,agresivă", pe verticală, solidă şi ascuţită, a elementului masculin şi cea orizontală, de şes mănos, umbros şi în aşteptarea rodirii, a elementului feminin. În cadrul poeziei bucolice lunca este loc al iubirii şi bucuriei (cf. Eminescu — *Ţi-aduci aminte cum pe-atunci / Cînd ne primblam prin văi şi lunci),* un loc de desfătare a tuturor simţurilor.

frecvent la romantici, dar încă în antichitate, la romani mai ales, — cu tărîmul arcadian, un tărîm pur, ideal, cu o deosebită fecunditate poetică.

Între versul 8 (poetul *ca păsări ce zboară)* și versul 13 *(unde păsări ca el)* se stabilește un raport asemănător celui observat între prepozițiile *deasupra* și *peste*, din începutul strofei a doua. Poetul *ca păsări* indică un început de înnobilare; *pasări ca el* indică deja o sacralizare a poetului, din cauza faptului că păsările din *sfintele lunci* sînt altfel decît cele ce zboară deasupra valurilor, sînt cele ajunse *peste*, dincolo [12]. Atributul *sfinte*, așezat lîngă *lunci*, proiectează o aură sacralizatoare pe întreg contextul. Poetul pătruns în *sfintele lunci* devine așadar o forță identică sufletului ce pătrunde în *sînul mării infinit*, punctul cel mai înalt și punctul cel mai de jos avînd același statut divin. Aici păsările măiestre *se-ntrec în cîntări*. Cuvîntul *cîntări*, cu care se-ncheie poezia, trebuie luat în sensul său vechi, poeții fiind cîntăreți (cum apar și la Blaga *noi, cîntăreții bolnavi)*, versul fiind de fapt ,,viers'', text cîntat, iar poezia fiind la origini cîntare de slavă *(cîntări de slavă înălțăm*, spune Eminescu). Firește, cîntările minunate încep abia după ce poemul se încheie, ele desfășurîndu-se în *urechea cea sufletească*, după cum, în alt loc, va zice poetul.

Rămîne acum să explicăm glasul poetic al acestui text, cu alte cuvinte poziția autorului Iată ce spune în *Cele trei glasuri ale poeziei* T. S. Eliot [13] : ,,Primul glas este acela al poetului care își vorbește sieși sau nimănui. Al doilea e al poetului care se adresează unui public, fie el larg sau restrîns. Al treilea este glasul poetului încercînd să creeze un personaj dramatic care vorbește în versuri''.

Numai poetul este un text scris la persoana a III-a. Este, prin urmare, asemeni unui monolog în care poetul expune observațiile sale. Între strofa I și a II-a este un dialog aparent antitetic, de felul aceluia din *Divanul* lui Cantemir, bunăoară, ,,Gîlceava'' înțeleptului (aici poetul) cu lumea trecătoare și amăgitoare (precum valurile). Numai că aici a c e l a ș i glas vorbește în ambele strofe, însumînd două ipostaze și exprimîndu-le. Cel care face aceste afirmații este asemenea unui personaj, o creație a autorului, și al treilea glas al poeziei, după clasificarea lui Eliot. Monologul are două nuclee tensionale, care se dezvăluie în nivelul al treilea al fiecărei strofe : între versurile 3—4 și respectiv 10—11. Denotarea undelor în primul caz și a locurilor care-l întîmpină pe poet odată cu trecerea peste vremelnicie apare ca o complexă conotare. În ambele cazuri există o imixtiune, sufletul pătrunzînd în sînul mării și poetul pătrunzînd în sfintele lunci. Trecerea dintr-o condiție în alta constituie un nucleu tensional.

Eminescu a preluat ideile poemului (mai bine zis, a ajuns și el la concluziile exprimate aici) și, pe de o parte din dorința de a convinge de adevărurile lor, pe de altă parte, din neputința formulării subiective a unui adevăr ,,obiectiv'', de mult constatat, nu a construit poemul la o scară pur personală. Contribuția sa esențială la dezvoltarea acestei teme (poetul : condiția și opera lui ca esență nepieritoare) se află, cum am menționat, în cel de-al treilea nivel al fiecărei strofe. Șirul de simetrii pe care l-am semnalat, fie că poetul l-a prevăzut sau nu, alăturat multor poeme simetric elaborate ale sale, dovedește încă o dată o permanentă balansare și contrabalansare în eul eminescian, o dorință de echilibru, o conștiință a corăspunderilor universale.

Am văzut, așadar, care este mesajul principal al poemului : viețuirea poetului dincolo de vremelnicie *(Numai poetul (:..) trece peste nemărginirea timpului)*, raportul său osmotic cu lumea concretă *(miile de unde)* și cu cea esențială, ideală *(sînul mării infinit)*, zborul său eliberat de tot ce este pieritor *(deasupra valurilor)*, către lumea eternităților *(peste ...)*, dar

[12] Aceste păsări divine ar fi precum acea pasăre din foclorul nostru care l-a entuziasmat într-atît pe Blaga : pasărea care *cată să se facă om*, tînjind necontenit *la cea stea* ***peste*** *dumbravă* (s.n.) ; este pasărea pe care Brâncuși a figurat-o fără creștet, acesta fiind ajuns dincolo de nori, în *sfintele lunci*, am putea spune.

[13] Thomas Stearns Eliot, *Eseuri*, București, 1974, p. 123.

condiţionat de aceasta, mediator între cer şi pămînt (starea de *pasăre*), locul spre care zboară, pe care-l relevă şi care-l hrăneşte (*sfintele lunci*), raportul său cu sufletul universal. Compoziţia ternară a poemului slujeşte perfect ideilor acestuia şi ar putea fi sintetizată într-o astfel de schemă :

I. NIVELUL TERMENULUI COMPARAT

— Strofa I — *lumea* (v. 1 şi 2)
— Strofa a II-a — *poetul* (v. 7 şi 10)
mesajul principal al poeziei

II. NIVELUL TERMENULUI COMPARABIL

— Strofa I — *undele (trecătoare)* v. 3
— Strofa a II-a — *pasările (deasupra)* v. 8.

III. NIVELUL TRĂSĂTURILOR COMPARABILULUI – TRĂSĂTURILE COMPARATULUI

— Strofa I — v. 4, 5, 6
— Strofa a II-a — v. 9, 10, 11, 12, 13, 14.

Numai poetul nu este un text eminescian de mare încărcătură emoţional-conceptuală (raportat, fireşte, la alte creaţii ale aceluiaşi poet), nici o piesă şlefuită în maniera binecunoscută a lui Eminescu (nici măcar nu este în totalitate construit în rimă). Este un gînd aşezat grabnic pe hîrtie, probabil cu dorinţa de a fi lucrat în viitor, o cugetare la care poetul a ajuns, fireşte, în tinereţe (poemul fiind scris prin 1868) şi pe care a reluat-o într-o formă sau alta în diferite alte cînturi, mult mai amplificat şi nuanţat. Nici ideea care stă la baza poemului nu este o noutate, ci o constatare a poeţilor din toate timpurile expusă ca atare sau întrezărită.

Ce ne-a determinat atunci să alegem tocmai un astfel de text ? Mai întîi, faptul că nu este un text elaborat, cizelat şi îmbogăţit, ci păstrează forma genuină a gîndului eminescian ; astfel de lucrări permit cercetarea obîrşiei cîntului poetic, atunci cînd se află în faza de nou-născut fără nume încă (a se vedea bunăoară preferinţa actuală pentru analizarea *Odei (în metru antic)*). În al doilea rînd, faptul că poemul vorbeşte despre poet, despre crezul acestuia şi despre mersul său prin lume, despre făptura şi menirea lui — un motiv de la care ar trebui să pornească orice studiere a unei opere poetice. Apoi, interesul pe care-l prezintă totdeauna o interpretare dată unei axiome cunoscute, Eminescu adăugînd temei de faţă cîteva conotaţii fundamentale. În sfîrşit, faptul că este un poem de tinereţe, cînd Eminescu se afla în fierberea spirituală din preajma marilor experienţe.

Decembrie 1977

DAN C. MIHĂILESCU
Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

AL. MACEDONSKI, Rondelul beat de roze

1 *De roze e beată grădina*
2 *Cu tot ce se află-mprejur:*
3 *E beat și cerescul azur,*
4 *Și ziziie, beată, albina.*
5 *Se clatină parcă lumina,*
6. *Un tunet e simplu murmur;*
7 *De roze e beată grădina*
8 *Cu tot ce se află-mprejur.*
9 *Dar iată ... A mea nu e vina*
10 *Chiar eu, un gentil trubadur,*
11 *Visînd, lingă-al apei susur,*
12 *Mă schimb, așteptindu-mi regina ...*
13 *De roze e beată grădina.*

Primul vers al rondelului lui Macedonski se articulează, din punct de vedere logic, într-o judecată predicativă de autoportret. Corectă sub aspect formal, construcția nu este însă corectă în latura ei semantică, deoarece adjectivul *beat* cuprinde între glosemele sale și pe cel de (+ animat), care rămîne nesatisfăcut de substantivul *grădina*. Luînd ca punct de plecare observații de acest tip, foarte multe analize se istovesc să arate gradul și mărimea abaterii lingvistice (calculată chiar și matematic), pe baza ideii că acesta este semnul și măsura poeticității textului. Acest tip de demers mi se pare cu totul insuficient, deoarece, dacă ne vom mărgini să spunem că efectul poetic provine din nerespectarea a ,,n'' reguli lingvistice, nu vom putea niciodată arăta de ce poezia nu e totuna cu rebusurile sau jocurile de cuvinte. Rolul analizei este deci de a arăta cum se ivește în spațiul poeziei o constelație specifică de sensuri, organic structurate. Iar măsura valorii unei poezii mi se pare a fi dată de gradul de coerență și autenticitate a acestui univers semantic. Analiza poeziei lui Macedonski își propune să arate tocmai felul în care se constituie acest cîmp nou de sensuri. Într-un fel, ea este povestea unui singur cuvînt : *beat*.

În versul 1, așadar, substantivului *grădina* i se atribuie calitatea de a fi *beată*. Prin situarea în poziție inițială a lui *de roze* se scoate-n evidență tocmai cauza care generează beția grădinii. Prin versul 12, zona invadată de beție se lărgește cu un *tot* plin de rezonanțe cosmice. Observăm că versul 1 și versul 2 au în comun același substrat verbal *(a fi = a se afla)*, opunîndu-se, în același timp, pe baza funcției sintactice a verbelor (nepredicativ/predicativ). Aceasta înseamnă că primul vers cuprinde o afirmație calitativă, iar al doilea una existențială. Cuvîntul *imprejur* ne sugerează tocmai larga extensiune a acestui *tot*, care există neclintit și cuprinde și *grădina* în orizontul său nemărginit. Altfel spus, într-un univers dat, încremenit în existența lui, dintr-o zonă închisă a sa *(grădina)* emană în afară o anumită calitate *(beția)*, ce cuprinde treptat întreaga lume.

Versurile următoare concretizează spațiile pe care le cucerește *beția*. Sînt covîrșite de ea *azurul* și *albina*, adică macro- și microcosmosul, și se marchează totodată prin opoziția implicită opoziția vizual/sonor. Astfel, utilizînd în opozițiile sale termeni polari, extremi, Macedonski sugerează imensa cuprindere a *beției*, termenii numiți implicîndu-i și pe cei nenumiți. Se poate remarca faptul că *cerescul* este redundant pe lîngă *azur*, dublarea termenilor marcînd dilatarea enormă a universului stăpînit de beție. Pe de altă parte, redundanța ar putea sugera decodarea lui *ceresc* ca ,,divin, supranatural'', așa încît nu numai lumea contingentă, ci și cea transcendentă s-ar abandona beției rozelor.

Tunet și *lumină* mențin opoziția vizual/sonor, situînd modificarea lumii exclusiv la nivelul macrocosmosului. Beția nu schimbă lucrurile în sine (vezi valoarea lui *parcă)*, ci le modifică în aspectul lor calitativ, le face să participe la alt mod de a fi. Analogic vorbind, s-ar putea spune

că beţia schimbă realitatea asemenea unei filmări ,,au ralenti" : mişcarea rămîne mişcare, dar este situată pe alte coordonate. *Azurul* şi *lumina*, *albina* şi *tunelul* rămîn ceea ce sînt, dar simultan capătă un nou fel de a fi şi o dimensiune cu totul nouă.

Reluarea, conform structurii compoziţionale a rondelului, a primelor două versuri face ca procesul descris să apară ca încheiat, ca lumea să ni se impună prin noile ei calităţi, şi nu prin ceea ce ea era iniţial. Întreg universul descris se află acum stăpînit de beţia rozelor.

Situat între procesul de transformare a lumii şi noul mod de a fi al spaţiului astfel prefigurat, *dar iată* . . . ne apare ca ridicarea unei cortine. Totul s-a schimbat, acum se poate petrece orice, porţile s-au deschis larg pentru intrarea miraculosului. În acest moment, discursul liric devine din impersonal, personal, făcînd loc eului poetic. În propoziţia *A mea nu e vina*, autorul pare a se disculpa pentru ceea ce s-a întîmplat, ca şi cum transformarea nu ar fi rezultatul dorinţei, voinţei sau acţiunii sale, ci a unei forţe imposibil de stăvilit. Aceeaşi idee este susţinută de *chiar eu*, care potenţează uimirea poetului în faţa propriei sale transformări (a se remarca cît de tîrziu apare, în ordinea cuvintelor, verbul esenţial *mă schimb*). În sfîrşit, *mi* conţine ideea contrară, de integrare în noua lume. ,,*Regina* aştepta" pare a fi un drept al eului, o consecinţă firească a condiţiei sale, din momentul în care el a acceptat noua lume şi locul său în ea (*Aşteptîndu-mi* urmează imediat după *mă schimb*, adică după modificarea felului de a fi al poetului).

Noua condiţie a eului poetic este descrisă în termeni încărcaţi de rezonanţe culturale. *Trubadur* trimite la o întreagă cultură, etică socială, tradiţie literară, la un corpus simbolic şi la o sensibilitate aparte. *Gentil* nu poate fi înţeles în afara romanului cavaleresc, unde, în opoziţie cu *vil* are multiple valenţe sociale şi etice. De asemenea, *regina*, obiect de adoraţie şi cult, apariţie semidivină, desăvîrşită întruchipare a perfecţiunii, dădea, prin simpla ei prezenţă un sens suprem existenţei cavalereşti. Am adăuga că *visînd*, precum şi determinarea picturală (*lîngă-al apei susur*) contribuie la prefigurarea unui spaţiu eteric, cu gesturi hieratice şi reţinute, încărcat de suave rezonanţe.

Toţi aceşti termeni nu-şi capătă sensul în cadrul poeziei, ci, din contra, aduc cu ei, din afara limitelor textului, sensuri care nu pot fi descifrate decît trecînd prin întreaga cultură şi experienţă poetică din care s-au născut. Dar tot atît de adevărat este că ei capătă o funcţionalitate nouă şi un surplus de înţelesuri în rondelul lui Macedonski. Astfel, lumea pe care ei o descriu şi implică este transfigurarea finală a *beţiei*. Dar să nu uităm : e vorba de o beţie de *roze*, iar acestea sînt florile iubite şi încărcate de simbolistică în întreaga lirică trubadurească ; de aceea beţia lor transfigurează universul în termenii atît de etericei experienţe poetice a cavalerismului.

Reluarea ultimului vers face ca termenii fundamentali să se oglindească şi să se resemnifice. Înţelegem acum că *beţia* numeşte un mod superior de a fi, una din posibilele feţe ale lumii. Cît de deosebit este termenul, aşa cum ni se relevă la sfîrşitul poeziei, de simplul cuvînt *beţie !* El înseamnă acum altceva, denumeşte şi cuprinde tot universul descris şi întreaga constelaţie de sensuri care s-au născut din el.

Analiza s-ar putea prelungi, vorbind despre ,,poetica beţiei", văzută fie în aspectul ei cotidian (Li Tai Pe, Havafis, Anton Pann etc.), fie în dimensiunile ei nebuloase şi metafizice (Verlaine, Trakl etc.).

Dar, dacă ne întoarcem la textul nostru, privind titlul, observăm că însuşi rondelul e *beat de roze:* Poemul însuşi devine beţie, se încadrează în lumea feerică pe care a creat-o.

Şi, prelungind analogia, putem spune că acest rondel este chiar o artă poetică. Într-un tot, existînd etern şi neştirbit, dintr-un punct al său, închis, s-a născut o calitate nouă ; treptat ea a cuprins lumea şi sub influenţa ei de nestăvilit toate s-au modificat şi s-au lăsat pătrunse de un nou fel de a fi. Oare nu aceasta este şi geneza poeziei ? Nu se naşte poezia într-o interioritate împrejmuită (determinată istoriceşte, social, cultural şi ereditar), al cărui nume este

Poetul? Și oare nu emană ea, sub puterea unor forțe de nestăvilit, cuprinzînd lumea noastră? Și mai ales, ce altceva decît poezia ne poate transfigura, descoperindu-ne noi orizonturi și făcîndu-ne părtași la un mod superior de a fi?

Decembrie 1977

MIHAI COMAN

Facultatea de limba și literatura română

București, Edgar Quinet 5—7

GEORGE BACOVIA, Plumb

Dormeau adînc sicriele de plumb,
Și flori de plumb și funerar vestmînt —
Stam singur în cavou ... și era vînt ...
Și scîrțîiau coroanele de plumb.
Dormea întors amorul meu de plumb
Pe flori de plumb, și-am început să-l strig —
Stam singur lîngă mort ... și era frig ...
Și-i atîrnau aripele de plumb.

Analiza care urmează are ca punct de plecare observația că în poezia *Plumb* a lui George Bacovia există o serie de r e p e t ă r i care par a crea anumite simetrii la nivelul strofelor, mai întîi, și, apoi, al întregului. Scopul analizei a fost inițial stabilirea legăturilor posibile între aceste iterații și cheile de interpretare a poeziei.

I. Urmărind dispoziția cuvîntului titlu la nivelul primei strofe, am obținut următoarea așezare:

________________ *plumb*

——— *plumb* ———

____

________________ *plumb*

Faptul că această schemă se verifică și în strofa a doua a ridicat, evident, problema unei ramificații a dispoziției constatate a cuvîntului. Totodată, sesizînd că există și alte cuvinte (grupuri de cuvinte) care se mențin pe anumite poziții, am căutat să identificăm contextele în care funcționează variabile, pentru a stabili dacă variabilele pot elucida pozițiile fixe sau invers.

Astfel, în prima poziție a ambelor strofe apare verbul *a dormi*: în prima strofă la plural, în a doua la singular (timpul rămînînd același, schimbarea persoanei este pertinentă). Poziția a doua este ocupată de *adînc* și *întors*. Primul poate fi decodat drept adjectiv adverbial *(a dormi adînc)* și, prin urmare, ca îndeplinind funcția de complement circumstanțial de mod, ceea ce nu înseamnă că nuanța de loc trebuie neglijată. În cazul celui de-al doilea, stabilirea funcției sintactice se dovedește dificilă: *întors* poate fi la fel de bine complement circumstanțial de mod, dar și element predicativ suplimentar; cea de-a doua posibilitate pare cu atît mai veridică cu cît sensul adjectival este predominant în acest caz, spre deosebire de primul. Rezultatul deosebirii ar consta în necesitatea de a descifra sensul lui *întors*, care ar putea însemna „revenit", „invers" (adverbial), „răsucit", „cu fața în jos". Elementele care ar putea ușura alegerea nu par a ne fi la îndemînă în acest moment al analizei, așa că vom trece mai departe, revenind la timpul potrivit.

Poziţia a treia este ocupată în ambele strofe de două substantive comune. Primul, *sicriele*, este caracterizat prin trăsăturile plural şi determinare hotărîtă ; *amorul* însă este la singular şi dublu determinat : o dată cu articolul hotărît şi a doua oară cu posesivul pronominal.

Poziţia a patra oferă apariţia cuvîntului *plumb*, însoţită de prepoziţie. Este uşor de observat că această caracteristică este valabilă şi pentru celelalte ocurenţe. Deci, în întreaga poezie, *plumb* apare numai în cadrul unui grup determinant (funcţie de atribut substantival prepoziţional), identificînd, calificînd.

Versul 2 pare a prezenta, cel puţin în prima jumătate, o simetrie perfectă în cele două strofe. Dar, la o privire atentă, în primul caz există un *şi* introductiv, pe cînd în cel de-al doilea, un *pe*. Ţinînd seama de anumite caracteristici ale contextului (prezenţa virgulei la sfîrşitul primului vers, dar mai ales faptul că *sicriele* sînt + determinate, în timp ce *flori* nu prezintă nici o marcă de determinare), se pare că avem de-a face cu un *şi* adverbial în prima strofă, *şi* care s-ar repeta şi în partea a doua a versului. Prezenţa liniei de pauză la sfîrşitul versului ar putea indica o construcţie eliptică. *Vestmînt* este primul substantiv la singular din prima strofă. Două probleme ar fi de elucidat în cazul lui : prima, despre al cui vestmînt este vorba ; a doua, fiind vorba de îmbrăcăminte, putem vorbi de o dublă închidere a corpului — în primul rînd prin îmbrăcare şi în al doilea rînd prin moarte.

Versul corespunzător din strofa a doua pare a fi semnificativ prin faptul că de astă dată prima lui parte poate fi pusă în legătură cu versul anterior. Şi nu numai atît, se pare că avem în sfîrşit dezlegarea lui *întors*, prin *pe flori de plumb*, complementul circumstanţial corect ar fi fost *sub flori de plumb*, dar întoarcerea subiectului are drept efect schimbul de poziţie *flori*-subiect.

Şi-am început să-l strig, despărţit de rest prin virgulă, oferă apariţia a două verbe, primul (momentan) desemnînd pornirea unei acţiuni, al doilea, verb dinamic, devenind durativ prin alăturarea la primul.

Versul 3 începe identic în ambele strofe : *Stam singur*, urmat de un complement circumstanţial de loc în amîndouă cazurile. Să vedem însă dacă în context stituaţiile sînt identice. În prima strofă verbul *a sta* intră în opoziţie sub aspectul numărului cu primul verb, *a dormi*, şi sub aspectul persoanei cu acelaşi verb ; pe de altă parte, *singur* (-mulţime) intră în opoziţie cu pluralul substantivelor precedente, dar şi cu mulţimea realizată prin iteraţia lui *şi*. Intervine un nou semn de despărţire : punctele de suspensie (a nu se uita că versul 2 se sfîrşeşte printr-un semn cu aceeaşi funcţie). Cu alte cuvinte, avem de-a face cu o izolare a grupului *Stam singur în cavou* de tot restul strofei. *Şi era vînt*, intercalat între cele două grupuri de puncte de suspensie, pare legat prin *şi* de ceva precedent. Tocmai prin această marcă este posibilă continuitatea cu versul 2, mai curînd decît cu prima parte a primului vers.

Structura versului 3 din strofa a doua este identică celei de mai sus. Diferenţele care apar sînt la nivelul componentelor : *în cavou*, faţă de *lîngă mort* ; *vînt*, faţă de *frig*. Ele ar putea fi traduse în primul caz prin „general spaţial vs. localizare spaţială" şi în cel de-al doilea caz prin „dinamic vs. stat (mişcare-senzaţie)".

Ultimul vers începe prin acelaşi *şi*, urmat însă în prima strofă de verbul *a scîrţii* (dinamic sonor) faţă de verbul *a atîrna* (static vizual) din cea de-a doua. Ambele verbe sînt urmate de cîte un subiect exprimat prin substantiv comun, numărul singular, genul feminin, determinare hotărîtă. Am dat toate aceste detalii pentru a sublinia că în plan morfologic nu putem vorbi de vreo diferenţă marcată. Prin asociaţie însă (prejudecată contextuală) *coroanele* pot fi alăturate unei — mişcări, în timp ce *aripele*, dimpotrivă, unei + mişcări. Lucrul este important în măsura în care realitatea poeziei *Plumb* îl neagă ca normă de utilizare.

Urmează, în poziţia finală a ambelor strofe, atributul substantival prepoziţional determinînd subiectele prin cuvîntul titlu. Singurele fapte care ar mai trebui semnalate ar fi că toate subiectele exprimate prin substantive sînt determinate de atributul *de plumb*, singura excepţie

fiind în prima strofă *vestmînt*, care este însoţit de atributul adjectival *funerar* (acesta din urmă ocupă, în mod evident, poziţia deţinută anterior de *plumb*).

Poezia este alcătuită din propoziţii principale, singura excepţie fiind grupul de două verbe din versul 2 al strofei a doua.

II. Prozodic, poezia se caracterizează printr-o versificaţie silabică (măsura este constant de 10 silabe, ritmul variind după cum se va vedea în continuare). Schema prozodică ar fi:

— —́ / — —́ / —́ — — — / — —́   — —́ / — —́ / — —́ / — —́ / — —́

— —́ / — —́ / — — — —́ / — —́   — —́ / — —́ / — — — —́ / — —́

— —́ — / — — —́ / — — — —́   — —́ — / — — —́ / — — — —́

— — — —́ / —́ — — — / — —́   — — — —́ / —́ — — — / — —́

Transcriind schema de mai sus cu notaţia simbolică a ritmului a = iamb, b = peon c = amfibrah, d = anapest, obţinem o altă reprezentare:

a a b a	a a a a
a a b′ a	a a b′ a
c d b′	c d b′
b′ b a	b′ b a

Din analiza ritmului, după cum se observă, ni se relevă grupul de doi iambi din strofa a doua, sfîrşitul primului vers, grup alcătuit din *amorul meu*, care devine accentuat şi în acest fel, prin ruperea posibilei simetrii (La nivel morfo-sintactic, acelaşi grup se evidenţiază printr-o dublă determinare). Dacă se observă bine, grupul iambic provine dintr-un peon cu accent pe a doua silabă, în care ultima silabă capătă şi ea un accent.

III. O analiză a verbelor din poezie ne poate fi şi ea de folos pentru o viitoare interpretare:

Dormeau ____________	*Dormea* ____________
____________	________ *am început să-l strig*
Stam (singur) ____ *era vînt*	*Stam (singur* ____ *era frig)*
____ *scîrţîiau* ____	____ *atîrnau* ____

Este uşor de observat cum grupul compact de verbe din strofa a doua, versul 2, se detaşează prin asimetrie faţă de prima strofă.

IV. Fonetic, strofa primă se caracterizează prin prezenţa repetată a siflantelor (*s, ş*) însoţite de vocalele închise *i* şi *î* (de obicei în combinaţie cu nazala *n* — rima versurilor 2 şi 3 se sprijină chiar pe acest grup). În ceea ce priveşte strofa a doua, poziţia vocalei *a* ne atrage atenţia, mai ales în aliteraţia din finalul poeziei (închisă apoi în *plumb*).

R, frecvent în ambele strofe, cu sunetul lui rostogolit, în combinaţie cu *o* de cele mai multe ori, dă o anumită curgere spre poticnelele şi ascuţimile vocalice închise.

În sfîrşit, o ultimă observaţie, privind grupul *pl*, instaurat din titlu şi cu ocurenţe stabile, ca un fel de accent care cade la intervale egale, impunînd o anume măsură. (A nu se uita că grupul *pl* apare şi în cuvîntul *ploaie*, a cărui frecvenţă în poezia lui George Bacovia nu mai necesită nici un fel de comentariu.)

V. Să încercăm acum o descifrare interpretativă, o integrare a celor obţinute mai sus. Poezia *Plumb* este străbătută de două mişcări succesive : una de cădere, cealaltă o tentativă de ridicare, dar rezolvarea lor pare a fi suspendată prin paralelism, în final.

Personificarea evidentă a începutului este contrapusă solitudinii animatului natural în regatul morţii (cavoul). Ciudat însă, mişcarea nu este absentă : *vîntul* şi *scîrţiitul coroanelor* sînt o formă de mişcare a inanimatului. Staticul din primele versuri, punctat repetat prin determinantul *de plumb*, este stabilizat, instaurat fără drept de apel. Eul este în nemişcare şi *vîntul* (care *era*) denotă tot o mişcare stabilă, cu caracter de persistenţă, de continuitate. De asemenea, mişcarea sonoră *a coroanelor (de plumb)* este tot continuă, egalizată. În acest sens, valoarea narativă a imperfectului joacă rolul principal.

Apăsarea, greutatea *(adînc, de plumb)* este componentul esenţial al primei strofe, accentuat chiar de fragmentul de vers care pare a intra în opoziţie cu această idee, afectînd o posibilă excepţie, printr-o poziţie deosebită în comparaţie cu *de plumb*. *Funerar vestmînt* este de fapt un grup caracterizat printr-o dublă apăsare : una, de îmbrăcăminte care, în general, strînge corpul, şi a doua, de îmbrăcăminte specifică morţii, care apasă pînă la anihilare, aneantizare. Faptul că *funerar* ia locul lui *de plumb* nu face altceva decît să egalizeze într-un fel cele două atribute.

În acest context, *stam* (ca subiect inclus) devine o anihilare a mişcării specific umane, a neliniştii, căutării vieţii, care este, în mod evident, suspendată. *Singur*, alăturat lui *stam* şi în vecinătatea versului *Şi flori de plumb şi funerar vestmînt*, de care sînt despărţite prin acea linie de pauză, devine apăsarea eului, ceea ce îl trage în regatul morţii, cavoul. Astfel, nearticularea şi succesiunea adverbială a *şi*-urilor din versul 2, ca atribute ale cavoului, răspund, într-o mişcare cauză-efect, versului 3. Căderea în nemişcare a animatului, care pare a contrasta cu vîntul şi frămîntarea sonoră din ultimul vers, este valabilă şi rezolvarea ei se va afla abia în strofa următoare.

În esenţă deci, prima strofă constituie o coborîre, o afundare în nemişcare şi neviaţă, o încărcare în greutate, care trage în jos. *De plumb* pare a cumula în acest caz multe atribute ale morţii.

Strofa a doua restrînge cadrul şi spaţial, şi personal (totul este redus la singular şi concentrat în jurul eului şi al mortului). Nemişcarea pare a se menţine la început, dar *întors* aduce o ambiguizare a ei, în sensul unei mişcări, a unei *schimbări de sens* în static (moarte !). Lucrul pare cu atît mai posibil, cu cît încheierea versului 2, care ne apare ca punctul central al poeziei spre care curg toate semnificaţiile anterioare şi următoare,constituie mişcarea ascendentă. În primul rînd este singura grupare de două propoziţii dependente una de alta, ca şi unica abatere de la regula imperfectului. Este de fapt chemarea, începutul anulării nemişcării, singurătăţii. În continuare, *stam singur* nu mai are acelaşi efect de izolare, de închidere, ci este punctul de plecare (cauza !) al cărui efect este strigătul (începutul căutării) şi care este opus în mod evident unei încremeniri a tot ceea ce era posibilă mişcare a universului morţii în prima strofă *(frigul* devine anularea *vîntului, atîrnau aripele* — anularea ieşirii prin zbor). În schimb ridicarea prin strigăt este evidenţiată prin căderea deplină a inanimatului *(atîrnau aripele)*, îngreunarea deplină, fără întoarcere, a acestuia (poezia se încheie cu acelaşi calificativ-punct : *de plumb)*.

Mai rămîne de elucidat semnificaţia *amorului meu de plumb*, care este un alt loc asimetric al poeziei şi tocmai prin asta accentuat. Prima disociere care se impune este aceea dintre *amorul meu de plumb* şi *lîngă mort*. Pe cînd subiectul primei propoziţii a strofei este determinat, complementul circumstanţial de loc nu are o determinare marcată (există cea spaţială). În ceea ce priveşte pe *de plumb*, dispariţia unui posibil înlocuitor, cum a fost cazul în prima strofă, ar putea avea ca efect pierderea conotaţiilor descoperite anterior sau o împingere a lor pe planul secund.

Amorul este un termen care desemnează prin excelenţă sentimentul erotic (sensul peiorativ nu-i schimbă statutul), pe cînd *dragoste* şi *iubire* au şi alte încărcături semantice. De aceea ni se pare că aici *amorul* este sentimentul erotic şi astfel întoarcerea, posibila ridicare este legată de iubire, pe care eul o invocă, al cărei cuplu este soluţia singurătăţii. *De plumb*, în acest caz

tradus prin ,,greu", ar oferi noutatea unei imagini ca *iubirea grea*, care ar fi tot atît de frumoasă ca și *ochii mari și grei* din lirica eminesciană. Dacă *florile de plumb* puteau fi strivitoare în prima strofă, acum greutatea lor devine indiferentă, amorul doarme *pe* ele, deci mai curînd culoarea lor mohorîtă ar fi semnul distinctiv.

Și-i atîrnau aripele de plumb constituie de fapt dezlegarea poeziei. Punctul ambiguu al versului se află în acel pronume personal la forma neaccentuată, precedat de *și*. Continuitatea adusă de *și* ridică un mare semn de întrebare : este el o punte față de versul 2 sau față de 3? Ținînd seamă de timpul verbal, ca și de sensul efect-cauză pe care ni s-a părut a-l descifra în versurile amintite (față de sensul cauză-efect din versurile corespunzătoare în prima strofă), legătura cu versul 3 s-ar impune.

Decembrie 1977

RODICA ISTRATE
Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5–7

GEORGE BACOVIA, Alb

1 *Orchestra începu cu-o indignare grațioasă.*
2 *Salonul alb visa cu roze albe —*
3 *Un vals de voaluri albe ...*
4 *Spațiu, infinit, de o tristeță armonioasă ...*
5 *În aurora plină de vioare,*
6 *Balul alb s-a răsfirat pe întinsele cărări —*
7 *Cîntau clare sărutări ...*
8 *Larg, miniatură de vremuri viitoare ...*

O posibilitate de abordare a textului de mai sus, pentru a îndeplini cerința stabilirii paradigmatice a elementelor care îl compun, este gruparea termenilor pe domenii semantice. În această operație ne vom conduce atît după semnificația denotativă, cît și după valoarea conotativă conferită de context. O examinare succintă indică domeniile în care se pot încadra termenii, conform tabelului de mai jos :

SPAȚIU	TIMP	CULOARE	MUZICĂ
salonul	începu	alb	orchestra
spațiu	*infinit*	roze	vals
infinit	*aurora*	albe	vioare
plină	vremuri	albe	balul
s-a resfirat	viitoare	*aurora*	cîntau
întinsele		alb	*clare*
cărări		*clare*	
larg			
miniatură			
voaluri		*voaluri*	indignare
			grațioasă
			armonioasă
			sărutări

Termenii din partea superioară a tabelului au fost încadrați după semnificația denotativă, avîndu-se în vedere distribuția lor semantică sau o marcă semantică legată de denumirea clasei ('SPAȚIU', 'TIMP', 'CULOARE', 'MUZICĂ') ocurentă în descrierea semnificației cuvîntului. De exemplu : prezența cuvîntului *plin* în clasa 'SPAȚIU' este posibilă pentru că într-o analiză semantică a sa apare cel puțin un element care îl leagă de această categorie ; prezența cuvîntului *infinit* în aceeași clasă este posibilă prin proba combinației *spațiu infinit*, reperabilă în limbă.

Termenii subliniați din prima parte a tabelului prezintă posibilități de combinare cu cuvinte legate de două clase sau mărci semantice comune pentru două clase. Ambiguitatea lor se relevă nu numai izolat, ci chiar și în text ; de exemplu, nu este de loc precis dacă cuvîntul *aurora* (5) este folosit pentru a determina timpul sau culoarea cerului, de aceea îl încadrăm la ambele clase.

În partea de jos a tabelului am pus termenii care se încadrează în clasele fixate după la valoarea lor conotativă. Singurul care necesită o explicație mai largă este *voaluri*, încadrata 'CULOARE' grație determinantului său *(albe)*, dar și la 'SPAȚIU' pentru că *vals de voaluri* (3), prin sugestia de mișcare ritmică, creează o altă sugestie de umplere a spațiului salonului.

Rămîn neîncadrați în tabel termenii *visa* (2) și *tristeță* (4). La o examinare mai amănunțită constatăm însă că ei sînt compatibili cu oricare din categoriile stabilite : *visul* poate fi intrepretat foarte bine ca o propensiune într-un spațiu imaginar, într-o anumită perioadă de timp, cu sugestii de culoare și muzică, iar *tristețea* poate deveni determinant pentru termeni legați atît de spațiu și timp, cît și de culoare sau muzică. Așadar, acești termeni, aparent neincluși în tabel, pot fi de fapt considerați ca realizînd rezultanta celor patru axe semantice stabilite, ca un fel de ,,lianți'' ai tuturor domeniilor cuprinse în cuvintele din text.

Ceea ce am stabilit pînă acum este ,,morfologia'' textului supus analizei. Rămîne să vedem cum se combină elementele din paradigmă în structura generală.

În primul rînd, o combinare a claselor stabilite se realizează chiar prin ambiguitatea termenilor :

SPAȚIU + TIMP → *infinit*
SPAȚIU + CULOARE → *voaluri*
TIMP + CULOARE → *aurora*
CULOARE + MUZICĂ → *clare*

O altă combinare — și cu aceasta se epuizează toate combinațiile posibile — se realizează prin sintagme simple de tipul Determinat + Determinant :

SPAȚIU + MUZICĂ → ***spațiu** ... de o tristeță **armonioasă***
TIMP + MUZICĂ → ***aurora** plină de **vioare**.*

Trebuie însă să găsim un model integral care să dea posibilitatea înglobării tuturor termenilor incluși în text într-o imagine unitară din care să rezulte semnificația poeziei. Acest model ni-l vom reprezenta grafic sub forma unei perspective care are avantajul de a constitui un cadru perfect pentru cuprinderea tuturor categoriilor semantice stabilite.

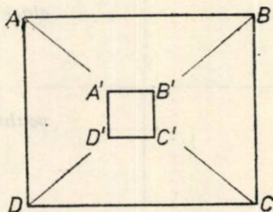

În planul apropiat al perspectivei ne putem imagina *orchestra*, care *începu cu-o indignare grațioasă*, în *salonul alb* care *visa* (lansat în profunzimea perspectivei), *un vals de voaluri albe*. Imaginea însăși a perspectivei creează un *spațiu infinit*, în care *tristețea* este, datorită muzicii, *armonioasă*. În planul superior al perspectivei (AA'BB')se ivește *aurora plină de visare*, în timp ce, paralel, în planul inferior opus (DD'CC'), *balul alb s-a resfirat pe întinsele cărări*. *Larg* este chiar spațiul înscris în perspectiva noastră, iar *miniatura* poate fi de *vremuri viitoare* dacă o concepem ca pe o proiecție a imaginii din planul apropiat în planul îndepărtat al perspectivei. Așadar, *balul* însuși, *visînd*, se lansează ca o *miniatură* în *vremurile viitoare*. Este o imagine de o clipă, care se pierde anulîndu-se și poate reveni în viitor, în timp ce prezentul (planul apropiat) lasă doar senzația unui 'nimic' visat într-o stare de deschidere sufletească.

N i m i c u l , care este, după părerea noastră, conotația generală a textului, se regăsește în expresie în neutralizarea conținutului termenilor prin sintagme cu structură de oximoron în care distanța semantică dintre cuvinte este foarte mare:
indignare (ACCELERARE) + *grațioasa* (ATENUARE) → Ø semantic
spațiu (DETERMINARE) + *infinit* (INDETERMINARE) → Ø semantic.
tristeță (STARE LIMITĂ) + *armonioasă* (ATENUARE) → Ø semantic.

Dacă este să încercăm o segmentare a întregului text, aceasta se poate face în două părți. Prima cuprinde versurile 1—7 și cuvîntul *larg* din 8, iar a doua: *miniatura de vremuri viitoare*. Alăturarea *larg* — *miniatură* contrapune de asemenea două semnificații opuse, ceea ce duce din nou la un zero semantic.

În sfîrșit, ultimul argument al semnificației 'nimic' poate fi obținut din interpretarea unui joc fonetic care se creează pe parcursul textului. Poezia este intitulată *Alb*, dar în ea este vorba și despre un *bal* (se poate găsi deci aici o anagramă). *Balul alb* din versul 6 contribuie la senzația de confuzie sonoră, sprijinită și de frecvența combinațiilor *al* și *la*: s**al**onul **al**b, **al**be, v**al**s, vo**al**uri, b**al**ul ***alb***, ***cla**re*, ***la**rg*. În versurile 2 și 3 aliterațiile sînt dispuse într-o ritmică subtilă, care se înscrie în aceeași stare de indeterminare:

— al — — — l a l — (v) — — a — — — — — — — a l — —

— — (v) a l — — — (v) — a l — — — a l — —

În sfîrșit, o privire atentă relevă faptul că poezia poate fi citită oricum, combinînd versurile aleatoriu sau alternîndu-le într-o ordine ritmică (1—3—5—7 sau 2—4—6—8), inversînd strofele ori citindu-le de la sfîrșit către început, făr să se producă vreo modificare de semnificație. Deci un *alb* pe care se poate imagina orice.

Text tipic simbolist, atît din punctul de vedere al semnificației sale, cît și ca tehnică.

Decembrie 1977

CEZAR TABARCEA
Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5—7

LUCIAN BLAGA, Mi-aștept amurgul

1 *În bolta instelată-mi scald privirea*
2 *și știu că și eu port*
3 *în suflet stele multe, multe*
4 *și căi lactee,*
5 *minunile-ntunericului.*
6 *Dar nu le văd,*
7 *am prea mult soare-n mine.*

8 *de-aceea nu le v ăd.*
9 *Aștept să îmi apună ziua*
10 *și zarea mea pleoapa să-și închidă,*
11 *mi-aștept amurgul, noaptea și durerea,*
12 *să mi se-ntunece tot cerul*
13 *și să răsară-n mine stelele,*
14 *stelele mele,*
15 *pe care încă niciodată,*
16 *nu le-am văzut.*

Apărută în volumul *Poemele luminii* (1919), poezia *Mi-aștept amurgul* pare un simbol inedit pentru faptul că *așteptarea amurgului* nu pare să însemne ,,decrepitudine, sfîrșit'', ci cu totul altceva, un altceva pe care vom încerca să-l demonstrăm.

Poezia nu se remarcă prin mijloace prozodice complicate. Versul liber variază între patru silabe (6 și 16) și unsprezece (1 și 11). Versurile 1, 11 și 16 formează scheletul, ideea ansamblului. Ritmul, iambic în cincisprezece versuri, cedează locul în mod semnificativ unui dactil în versul 14; asupra acestui vers vom reveni cînd vom discuta simbolurile.

Frazele sînt construite după o gramatică poetică simplă, doar cu modificarea regimului verbului din 9:

9 *(Aștept) să îmi apună ziua*

Pe măsură ce depășim primele straturi ale analizei, ne așteptăm ca următorul să ofere mai multe surprize. Dar ele nu apar nici la nivelul figurilor de stil, extrem de puține : un epitet (în măsura în care 1 ... *bolta înstelată* ... poate fi considerat epitet), cîteva repetiții (3 *stele multe, multe*; 6 *Dar nu le văd*, 8 *de-aceea nu le văd*; 13 *și să răsară-n mine stelele*, 14 *stelele mele)*, o enumerare (11 *mi-aștept amurgul, noaptea și durerea)*, o elipsă (4 ... *căi lactee*, 5 *minunile-ntunericului* = ,,căi lactee care sînt minunile întunericului'').

După ce am depășit decodarea ingenuă, poezia începe ,,să se descopere'', fiecare vers aducînd un plus de informație asupra precedentului, prin dezvăluirea sugestiilor, a simbolurilor.

Versul 1 *(În bolta înstelată-mi scald privirea)* face trecerea între universul real și universul poetic, îndeplinind rolul pe care îl are rama unui tablou. Trecerea de la macrocosm la microcosm (= poetul) se face brusc (2 *și știu că și eu port/3 în suflet stele multe, multe).* Fuziunea se realizează fără nici un fel de oprelişti. Repetarea referirii *stea* în versurile 1 *(bolta înstelată)* și 3 *(stele)* ne face să credem că numai în versul 1 poetul are în vedere astrul ceresc, ceea ce nu se mai poate spune despre *stea* (3) care, sălășluind în sufletul poetului, înseamnă probabil ,,speranță, iluzie'', deși pentru decodarea aceasta nu se găsesc ușor criterii riguroase[1]. Importanța termenului este relevată de insistența asupra existenței sale cantitative deocamdată (3 *stele multe, multe/4 și căi lactee)*, dar și calitative (5 *minunile-ntunericului).*

Versul 6 marchează începutul conflictului interior al poetului, care *știe* că poartă în suflet stele, *dar nu le vede*, împiedicat fiind de soare, de lumină. Desfășurarea poeziei este stopată de repetarea din versul 8 și de întreruperea explicativă (6 *Dar nu le văd, / 7 am prea mult soare-n mine / 8 de-aceea nu le văd).*

Împiedicată de lumina interioară, concretizarea propriilor sale speranțe devine ,,o imagine forțată'', lumina fiind de obicei compatibilă cu speranța. *Stele* capătă acum o nouă semnificație = inspirația poetului, inspirația supremă împiedicată (să răsară) !, de soare, de lumină puțin importantă a începuturilor poetice.

[1] Pentru altă interpretare a valorii contextuale a lui *stea* (,,semn al cunoașterii'') din această poezie vezi Flora Șuteu, ***Steaua** ca ,,adevăr'' și ,,iluzie'' în poezia lui Lucian Blaga*, în LR XXI (1972), nr. 3, p. 227—228; cf. și Alexandra Indrieș, ***Corola de minuni a lumii.** Interpretare stilistică a sistemului poetic al lui Lucian Blaga*, [Timișoara] 1975, p. 214—215.

Cu versul 8 se încheie prima parte a poeziei, parte pe care o vom numi ,,poezia luminii''. Partea a doua, ,,poezia întunericului'', începe cu dorința firească de a găsi căile pentru apariția stelelor proprii poetului, a supremei inspirații.

Fuziunea macrocosm-microcosm apare din nou, ziua astronomică se reduce la ziua poetului și, în felul acesta, regimul verbal din *Aștept să îmi apună ziua* se justifică.

Zarea poetului (10 *și zarea mea pleoapa să-și închidă)* se plasează în inspirația așa-zis exterioară, de conveniență, care trebuie să dispară în fața celei adevărate, în fața inspirației așteptate.

11 *Mi-aștept amurgul, noaptea și durerea,* considerat de noi vers-cheie al poeziei, răstoarnă semnificațiile obișnuite ale celor trei cuvinte enumerate, *amurgul* fiind sfîrșitul perioadei de tinerețe a creației, *noaptea* climatul propice inspirației mult așteptate, *durerea* procesul de creație.

Versul 12 *(să mi se-ntunece tot cerul)* e o explicație suplimentară a lui 11, ca o potențare a *nopții*, care face posibil răsăritul stelelor, repetate acum nu pentru mulțimea lor, ca în versul 3, ci identificate calitativ cu individualitatea poetică (13 *și să răsară-n mine stelele* / 14 *stelele mele).*

Stea (14) apare cu maximum de încărcătură poetică, fiind semantic stelele (15) *pe care încă niciodată* (16) *nu le-am văzut,* deci inspirația adevărat poetică, posibilă și așteptată.

Realizată cu mijloace poetice extrem de simple, *Mi-aștept amurgul* este genul de poezie care oferă satisfacție abia la ultimul nivel de analiză, acela al semnificațiilor poetice, fără însă ca primele nivele, puțin exploatate, să fie lipsite de însemnătate poetică. Iată, de pildă, cum versurile cele mai lungi și cel mai scurt sintetizează ideea :

1 *În bolta înstelată-mi scald privirea* — vers cadru
11 *mi-aștept amurgul, noaptea și durerea* — starea actuală
16 (stelele pe care) *nu le-am văzut* — argumentul acestei stări.

De la nivelul semantic global, chiar și figurile de stil se îmbogățesc : dacă notăm versurile 1—5 cu +, acțiunea verbelor desfășurîndu-se pe linia afirmativului, versurile 6—8 cu —, versurile 9—12 cu — (verbele, deși afirmative, exprimă, de fapt, o negație) și versurile 13—16 cu +, rezultatul este un chiasm.

Așa cum am arătat mai înainte, valorile obișnuite ale cuvintelor poetice sînt răsturnate ; ceea ce am numit ,,poezia luminii'' constituie, de fapt, viziunea poetică de suprafață, în timp ce ,,poezia întunericului'' rezervă mirajului profunzimea adevăratei inspirații.

Remarcabil și relevant este și transferul de termeni (3, 13, 14 — *stele,* 7 — *soare,* 9 — *apusul zilei,* 10 — *zarea mea,* 11 — *amurgul,* 12 — *cerul),* fără a da naștere unei hiperbole clasice în microcosmosul eului poetic. Deși poetul vorbește despre sine cu termeni din domeniul cosmic, o face fără să dea impresia că termenii sînt grandilocvenți ; hiperbolicul se transformă în firesc, *cerul* devine ,,eu'', *stelele* — ,,inspirație'', *Mi-aștept amurgul* — ,,mi-aștept perioada de realizare artistică supremă''.

Decembrie 1977

CRISTINA TODIRAȘCU-NICOLA
Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5—7

SCHIȚĂ PENTRU O BIBLIOGRAFIE A REVISTELOR DE POETICĂ ȘI STILISTICĂ

Schița de față prefigurează o bibliografie a studiilor și articolelor de poetică și stilistică, publicate în reviste specializate, dar și în reviste de lingvistică, lingvistică aplicată, semiotică, antropologie, sociologie, psihologie etc.

Alcătuirea bibliografiei este subordonată preocupărilor *Cercului integral de poetică și stilistică* de la Universitatea din București, condus de acad. I. Coteanu. Bibliografia începe cu anul 1970 și va fi adusă, pe cît posibil, la zi. Pentru fiecare revistă sînt indicate volumele consultate.

CAHIERS D'ANALYSE TEXTUELLE. LES LETTRES BELGES. Liège.

Director: Paul Delbouille.

Comitetul de redacție: P. Delbouille, G. Lavis, J. Lechanteurs, G. Legros, Ph. Munot, L. et M. Remacle.

Apare un număr pe an. Au fost consultate vol. 12 (1970)—17 (1975).

CHALON, Louis, *Eugène Fromentin:* ***Le silence saharien***, 12 (1970), p. 49—57.
CHALON, Louis, *Une lettre de Jean-Jacques Rousseau*, 16 (1974), p. 61—71.
CHALON, Louis, *Une courte nouvelle de Dino Buzzati*, 17 (1975), p. 58—70.
DELBOUILLE, Paul, MUNOT, Philippe, *Le mot* ***connotation*** *et son usage en stilistique*, 14 (1972), p. 7—50.
DELBOUILLE, Paul, *L'analyse textuelle*, 15 (1973), p. 7—28.
DELBOUILLE, Paul, *Victor Hugo,* ***Mes deux filles.*** *Analyse textuelle accompagnée d'un commentaire sur la méthode*, 15 (1973), p. 84—101.
DELBOUILLE, Paul, ***Adolphe*** *et* ***Cécile:*** *esquisse d'une comparaison stylistique*, 17 (1975), p. 7—23.
DELBOUILLE, Paul, *Quelques études récentes sur la structure phonique du vers francais*, 17 (1975) p. 70—92.
DELCROIX, Maurice, *Un poème de Paul Verlaine:* ***Colloque sentimental***, 13 (1971), p. 91—106.
DELCROIX, Maurice, *La huitième chanson malaise d'Ivan Goll*, 14 (1972), p. 92—99.
DELCROIX, Maurice, *Un poème de Robert Vivier:* ***Un jour...***, 15 (1973), p. 101—110.
DELCROIX, Maurice, *Un poème de Guillaume Apollinaire:* ***L'adieu***, 16 (1974), p. 80—86.
DELCROIX, Maurice, *Un poème de Pierre Reverdy:* ***Son de cloche***, 17 (1975), p. 49—58.
DUCHESNE - DEGEY, Mariette, *Un poème de Louis Boumal:* ***Tu peux ourler de rouge***, 14 (1972), p. 99—112.
GOTHOT-MERSCH, Claudine, *L'analyse structurale du récit*, 16 (1974), p. 7—48.
HUBIN, Christian, LEGROS, Georges, *Introduction à la lecture d'Achille Chavée*, 12 (1970), p. 7—31.
HUBIN, Christian, *Approche de Julien Gracq*, 14 (1972), p. 112—127.
LAVIS, Georges, *L'art descriptif de L.-F. Celine*, 12 (1970), p. 57—82.
LAVIS, Georges, *Le texte littéraire, le référent, le réel, le vrai*, 13 (1971), p. 7—23.
LAVIS, Georges, *A propos de l'interpretation autonymique de la littérarité*, 14 (1972), p. 50—67.
LAVIS, Georges, *Le statut sémantique de la métaphore, de la métonymie et du symbole*, 16 (1974), p. 86—109.
LECHANTEUR, Jean, *Analyse schématique d'un sonnet de Ronsard:* ***Je n'ay plus que les os...***, 12 (1970), p. 82—95.
LECHANTEUR, Jean, *Analyse fragmentée d'une page de Paul Claudel*, 13 (1971), p. 36—54.
LECHANTEUR, Jean, *Analyse fragmentée d'un poème de Rilke*, 14 (1972), p. 79—92.
LECHANTEUR, Jean, *Un sonnet de Jean de Sponde:* ***Mais si faut-il mourir!***, 15 (1973), p. 71—84.
LECHANTEUR, Jean, *Analyse fragmentée d'un poème de Paul-Jean Toulet*, 17 (1975), p. 39—49.

MUNOT, Philippe, *„Une rose d'automne est plus qu'une autre exquise“, ou la vie seconde d'un vers d'Agrippa d'Aubigné*, 13 (1971), p. 63—77.
MUNOT, Philippe, *Un extrait* du **Discours de la méthode**, 16 (1974), p. 48—61.
REMACLE, Louis, *Le style indirect libre dans les traductions françaises de César*, 12 (1970), p. 119—133.
REMACLE, Madeleine, *Un poème de Lamartine:* **Le coquillage au bord de la mer**, 12 (1970), p. 31—39.
REMACLE Madeleine, *Un sonnet de Paul Valéry:* **Au bois dormant**, 12 (1970), p. 39—40.
REMACLE Madeleine, *Une page de prose de Paul Valéry*, 13 (1971), p. 23—36.
REMACLE, Madeleine, *Un poème symboliste:* **Le Rossignol** *de Paul Verlaine*, 14 (1972), p. 67—79.
REMACLE, Madeleine, *Lecture expliquée:* **La Venus d'Ille**, *de Prosper Mérimée*, 15 (1973), p. 28—45.
REMACLE, Madeleine, *Une page de Colette*, 16 (1974), p. 71—80.
REMACLE, Madeleine, **Les Liaisons dangereuses**. *Deux fragments de lettres*, 17 (1975), p. 23—39.
REMACLE, Madeleine, *À propos de l'essai de R. Barthes* **Sur Racine**, 17 (1975), p. 92—110.
RENARD, Marie-Claude, LEGROS, Georges, **Le cochon** *de Jules Renard*, 15 (1973), p. 45—57.
THIRY-STASSIN, Martine, *Un dizain de Clément Marot*, 13 (1971), p. 54—63.
THIRY, J. Claude, *Un sonnet de Saint-Amant*, 13 (1971), p. 77—91.

COMMUNICATIONS. CENTRE D'ÉTUDES DES COMMUNICATIONS DE MASSE Paris.

Director: Georges Friedmann.

Comitetul de redacţie: Roland Barthes, Claude Bremond, Georges Friedmann, Edgar Morin, Violette Morin.
Apare o dată sau de două ori pe an.
Au fost consultate vol. 15 (1970)—24 (1977), în afară de vol. 17.

BACHELLIER, Jean-Louis, *Sur-Nom*, 19, 1972, p. 69—93.
BARTHES, Roland, *L'ancienne Rhétorique. Aide-mémoire*, 16, 1970, p. 172—230.
BERGOUNIOUX, Pierre, *Flaubert et l'autre*, 19, 1972, p. 40—51.
BREMOND, Claude, *Le rôle d'influenceur*, 16, 1970, p. 60—70.
BUFFAT, Marc, *La coïncidence*, 19, 1972, p. 6—19.
COHEN, Jean, *Théorie de la figure*, 16, 1970, p. 3—26.
DURAND, Jacques, *Rhétorique du nombre*, 16, 1970, p. 125—133.
ECO, Umberto, *Sémiologie des messages visuels*, 15, 1970, p. 11—52.
GENETTE, Gérard, *La rhétorique restreinte*, 16, 1970, p. 158—172.
GROUPE μ, *Rhétoriques particulières*, 16, 1970, p. 70—125.
KUENTZ, Pierre, *La „rhétorique" ou la mise à l'écart*, 16, 1970, p. 143—158.
LONZI, Lidia, *Anaphore et récit*, 16, 1970, p. 133—143.
MAILLARD, Michel, *Anaphores et cataphores*, 19, 1972, p. 93—105.
MALENGREZ, Michel, *Fourier et la métaphore*, 19, 1972, p. 148—155.
METZ, Christian, *Au-delà de l'analogie, l'image*, 15, 1970, p. 1—11.
TODOROV, Tzvetan, *Synecdoques*, 16, 1970, p. 26—36.
SANDRAS, Michel, *Le blanc, l'alinéa*, 19, 1972, p. 105—115.
SIMERAY, Jean, *Erreur simulée et logique différentielle*, 16, 1970, p. 36—60.
VERON, Eliseo, *L'analogique et le contigu*, 15, 1970, p. 52—70.
VIART, Denis, *Paludes e(s)t son double*, 19, 1972, p. 51—60.

LANGUAGE. JOURNAL OF THE LINGUISTIC SOCIETY OF AMERICA. Baltimore.

Editată de către: William Bright, Warren Cowgill, Barbara H. Partee, Paul M. Schachter, Roland W. Langacker, William S-Y. Wang, James D. McCawley.
Apare de patru ori pe an. Patru apariţii formează un volum.
Au fost consultate volumele: 46 (1970)—51 (1975).

BEAVER, Joseph C., *The rules of stress in English verse*, 47 (1971), nr. 3, p. 586–615.
GAMKRELIDZE, Thomas V., *The problem of "l'arbitraire du signe"*, 50 (1974), nr.1, p. 101–111.
KIPARSKY, Paul, *Stress, syntax, and meter*, 51 (1975), nr. 3, p. 576–617.
LEVIN, Samuel R., *A revision of the Halle-Keyser metrical theory*, 49 (1973), nr. 3, p. 606–612.

LINGUA E STILE. QUADRIMESTRALE DI LINGUISTICA E CRITICA LETTERARIA. Bologna.

Apare de trei ori pe an. Trei apariţii formează un volum.
Au fost consultate vol. V (1970)–IX (1974).

ANGELI, Giovanna, Le ***impressions*** *di Marivaux*, IX (1974), nr. 2, p. 275–289.
AVELLINI, Luisa, *Metafora "regressiva" e degradazione comica nei sonetti del Burchiello*, VIII (1973), nr. 2, p. 291–321.
BASILE, Bruno, *Autoesegesi e memoria poetica (Sette esposizioni del Tasso alle proprie ,,Rime")*, VII (1972), nr. 1, p. 25–47.
BASILE, Bruno, *La ,,Finestra" di Pavese. Analisi di un' immagine ossessiva*, IX (1974), nr. 3, p. 503–519.
BATTISTINI, Andrea, *Vico e l'etimologia mitopoietica*, IX (1974), nr. 1, p. 31–67.
BOLLINO, Fernando, CALABRESE, Angelo, CIPOLLI, Carlo, ***Imitation e Belle nature*** *nella poetica di Charles Batteux*, IX (1974), nr. 3, p. 437–489.
BOTTONI, Luciano, *Scott e Manzoni 1821: tecniche descrittive e funzioni epistemologische*, V (1970), nr. 3, p. 409–435.
BRILLI, Attilio, *Per una semiotica della satira*, VII (1972), nr. 1, p. 11–25.
CELATI, Gianni, *Finzioni occidentali*, IX (1974), nr. 2, p. 289–323.
CHERSONI, Marinella Tartari, *Per un approccio semiologico in ambito di critica testuale*, VIII (1973), nr. 2, p. 277–291.
CIRESE, Alberto M., *Wellerisimi e micro-récits*, V (1970), nr. 2, p. 283–293.
CURI, Fausto, *La ,,distruzione del modello lineare" e la letteratura d'avanguardia*, V (1970), nr. 3, p. 447–457.
CURI, Fausto, *La forma, l'informe, il deforme*, VIII (1973), nr. 3, p. 465–485.
DODD, William Nigel, *Keat's "Ode to a Nightingale" and ,,On a Grecian Urn": two principles of organization*, VI (1971), nr 2, p. 241–263.
FASSÓ, Andrea, *Significante e significato nell'opera letteraria. Nota al* ***Cours de linguistique générale*** *di Saussure*, VI (1971), nr. 2, p. 207–223.
GIARDINA, Giancarlo, *Sulla struttura delle Odi di Orazio*, V (1970), nr. 1, p. 45–57.
GENOT, Gérard, *Style et stratégie*, VIII (1973), nr. 3, p. 485–513.
GRAZIOSI, Elisabetta, *Le figure del tempo negli* ***Ossi di seppia***, VII (1972), nr. 1, p. 147–181.
GUGLIELLI, Alfredo, *Lettura dell'Ode I, I di Orazio*, VII (1972), nr. 1, p. 103–147.
IONESCU, Liliana, *Sur l'analyse sémantique du texte poétique*, V (1970), nr. 3, p. 357–367.
LIPSKI, John M., *Rimbaud as phonetician?: color choices in ,,Voyelles"*, IX (1974), nr. 2, p. 323–341.
PAZZAGALIA, Mario, *Figure metriche pascoliane: i novenari di Castelvecchio*, VII (1972), nr. 1, p. 47–81.
PIERCE, Wilbur, *Nievo: Nourishment an Writing*, IX (1974), nr. 3, p. 489–503.
PRODI, Giorgio, *La preistoria del segno*, IX (1974), nr. 1, p. 117–147.
SANSONE, Giuseppe E., *Assaggio di simmetrie petrarchesche*, VI (1971), nr. 2, p. 223–241.
SERPIERI, Alessandro, *Arabesco metafisico eliotiano*, VI (1971), nr. 1, p. 1–15.
VALESIO, Paolo, *The Art of Syntax and Its History*, IX (1974), nr. 1, p. 1–31.
VANASCO, Rocco R., *Lingua e tecnica della canzone ,,Dolce cominciamento" di Giacomo da Lentini*, VIII (1973), nr. 3, p. 431–447.
VIERTEL, John, *The Concept of "Diversity"* VIII (1973), nr. 1, p. 83–107.
WATTS, Thomas D. Jr., – CORMIER, Raymond J., *Toward an Analysis of Certain Lais of Marie de France*, IX (1974), nr. 2, p. 249–257.

WHEELOCK, James T. S., *The Rhetoric of Polarity in Decameron III, 3*, IX (1974), nr. 2, p. 257–275.
ZECCHI, Lina, *La produzione testuale nel poema in prosa: lettura di „Scarbo“ di Aloysins Bertrand*, VIII (1973), nr. 3, p. 447–465.

LINGUISTICS. AN INTERNATIONAL REVIEW. The Hague.

Editor: Joshua A. Fishman.
Apare de optsprezece ori pe an. Fiecare număr formează un volum.
Au fost consultate vol. 56 (1970)–142 (1974) și 168 (1976)–192 (1977).

APRESJAN, Ju. D., *Regular Polysemy*, 142, 1974, p. 5–33.
BEAVER, Joseph C., *A Stress Problem in English Prosody*, 95, 1973, p. 5–13.
BOHAS, Georges, *La métrique arabe classique*, 140, 1974, p. 59–69.
BOWERS, Frederick, *The Structure of Affective Sentences in English*, 86, 1972, p. 5–31.
BOWLEY, C. C., *Metrics and the Generative Approach*, 121, 1974, p. 5–21.
COLLIER, René, *Intonation from a Structural Linguistic Viewpoint: A Criticism*, 129, 1974, p. 5–29.
DILLON, George L., *Clause, Pause, and Punctuation in Poetry*, 169, 1976, p. 5–21.
DIJK, Teun A. van, *Models for Text Grammars*, 105, 1973, p. 35–69.
EATON, Trevor, *The Foundations of Literary Semantics*, 62, 1970, p. 5–20.
FEDOROV, Andrej, *The Problem of Verse Translation*, 137, 1974, p. 13–31.
GASPAROV, B. M., GASPAROVA, E. M., MINC, Z. G., *A Statistical Approach to Analyzing the Content Plan of a* **belles-lettres** *Text*, 121, 1974, p. 21–45.
HELMER, John, *Metaphor*, 88, 1972, p. 5–15.
HIRST, D. J., *Intonation and Context*, 141, 1974, p. 5–17.
HIRST, D. J., GINESY, M., *An Approach to the Integration of Intonation into the Syntactic Description of English*, 121, 1974, p. 45–57.
HOSKISON, James, *Prosodies and Verb Stems in Gude*, 141, 1974, p. 17–27.
KAHN, E., *Algebraic Semantics for Narrative*, 141, 1974, p. 27–35.
KOCK, Walter A., *Reccurrent Units in Written and Oral Texts*, 73, 1971, p. 62–90.
LAURETTE, Pierre, *„Procès métaphorique“ et „procès métonimique“*, 66, 1971, p. 34–56.
LEBEDEVA, N. V., *Certain Syntagmatic Features of Poetic Speech*, 141, 1974, p, 35–43.
LEVENSTON, E. A., *A Scheme for the Inter-Relation of Linguistic Analysis and Poetry Criticism*, 129, 1974, p. 29–49.
LOTMAN, Ju. M., *On Some Principle Difficulties in the Structural Description of a Text*, 121, 1974, p. 57–65.
MATTHEWS, Robert J., EECKE, Wilfried Ver, *Metaphoric-Metonymic Polarities*, 67, 1971, p. 34–54.
MESSING, Gordon M., *The Impact of Transformational Grammar upon Stylistics and Literary Analysis*, 66, 1971, p. 56–74.
MOERK, Ernst L., *An Objective, Statistical Description of Style*, 108, 1973, p. 50–59.
NICOLAEVA, T. M., *On the Correspondence of Segmental Indicators and Suprasegmental Linguistic Means: The Selection of an Intoneme in Reading*, 129, 1974, p. 49–63.
PLESSEN, Jacques, *„Une phrase cognait a la vitre“: Analyse d'un rêve linguistique*, 67, 1971, p. 54–72.
RAPHAEL, André, *L'analyse statistique comme demarche heuristique et comme procédure de décision dans l'étude du style*, 169, 1976, p. 21–41.
REVZIN, I. I., *Vorschlag zu einer text-linguistischen Behandlung des Analyse-paradoxons*, 141, 1974, p. 43–53.
RUSSELL, William M., *Linguistic Stylistics*, 65, 1971, p. 75–83.
RYCK – TASMOWSKY, Liliane, *De „Dans l'interminable...“. Analyse transformationnelle d'un poème de Paul Verlaine*, 82, 1972, p. 5–14.
SANDERS, Robert E., *Aspects of figurative language*, 96, 1973, p. 56–101.
SAUKKONEN, Pauli, *Stylistics, Grammar, Vocabulary*, 108, 1973, p. 68–78.
STEPANOV, Ju. S., *Some burning Issues of Contemporary Semiotics*, 141, 1974, p. 53–67.
SUGATHAPALA DE SILVA, M. W., *Some Linguistic Peculiarities of Sinhalese Poetry*, 60, 1970, p. 5–27.
TARLINSKAJA, M. G., *Meter and Rhythm of the Pre-Chaucerian Rhymed Verse*, 121, 1974, p. 65–89.

TARLINSKAJA, M. G., TETERINA, L. M., *Verse-Prose-Metre*, 129, 1974, p. 63–87.
TARLINSKAJA, M. G., *The Accentual Structure and Meter of English Verse (13-th–19-th Centuries)*, 169, 1976, p. 41–59.
TURNER, Roland C., *An Automated Procedure for Quantification of Rhythmical Pattering in Spanish*, 121, 1974, p. 89–99.

L'HOMME. REVUE FRANÇAISE D'ANTHROPOLOGIE. Paris — La Haye.

Comitetul de direcţie: Émile Benveniste, Claude Lévi-Strauss, Pierre Gouron, André Leroi-Gowhan, Georges-Henri Rivière.
Secretar general: Jean Pouillon.
Apare de patru ori pe an. Patru apariţii formează un volum.

Au fost consultate vol. X (1970)–XVII, nr. 1 (1977).

EBERHARD, Marc, TROGNON, Alain, *Grammaire générative et expérimentation en psycholinguistique*, XI (1971), nr. 4, p. 20–31.
JAKOBSON, Roman, *La première Lettre de Ferdinand de Saussure sur les anagrammes*, XI (1971), nr. 2, p. 15–25.
LÉVI-STRAUSS, Claude, *Structuralisme et empirisme*, XVI (1976), nr. 2–3, p. 23–41.
RASTIER, François, *Situation du récit dans une typologie des discours*, XI (1971), nr. 1, p. 68–83.
SIMONIS, Yvan, *Signification et pensée opératoire*, XVI (1976), nr. 2–3, p. 151–159.
TODOROV, Tzvetan, *Le Discours de la magie*, XIII (1973), nr. 4, p. 38–66.
TROGNON, Alain, BEAUVOIS, Jean-Léon, LOPEZ, Gérard, *Topologie et théorie de la métaphore*, XII (1972), nr. 3, p. 70–84.

ORBIS LITTERARUM. INTERNATIONAL REVIEW OF LITERARY STUDIES. Munksgaard. Copenhagen.

Editată de către: Morten Nøjgaard, Niels Jørgen Skydsgaard, Bengt Algot Sørensen.
Apare de patru ori pe an. Patru apariţii formează un volum.
Au fost consultate vol. XXV (1970)–XXX (1975).

ANDERSEN, Jens Kr., *An Analysis of the Framework Structure of Chaucer's "Canterbury Tales"*, XXVII (1972), nr. 3, p. 179–201.
ANDERSON, Roger B., *Karamzin's "Bornholm Island": Its Narrator and its Meaning*, XXVIII (1973), nr. 3, p. 204–215.
ARNOLD, Ivor A., *Villiers de l'Isle-Adam: Image-Technique in the Shorter Fiction*, XXVII (1972), nr. 2, p. 122–144.
BAHN, H., LÜTHE, R., THOMAS, J., *Methodenpluralismus-Kommunikation-Phänomenologie*, XXVI (1971), nr. 4, p. 247–261.
BAUER PICKARD, Gertrud, *Intentional Ambiguity in Gunter Grass' „Katz und Maus"*, XXVI (1971), nr. 3, p. 232–245.
BLOOMBERG, Edward, *Étude sémantique du mot „raison" chez Pascal*, XXVIII (1973), nr. 2, p. 124–137.
BUTLER, Colin, *Borges and Time: With Particular Reference to "A New Refutation of Time"*, XXVIII (1973), nr. 2, p. 148–161.
DAMMANN, Günter, *Untersuchungen zur Arbeitsweise Georg Heyms an seinen Handschriften*, XXVI (1971), nr. 1, p. 42–67.
DOLLERUP, Cay, *The Concepts of "Tension", "Intensity", and "Suspense" in Short-Story Theory*, XXV (1970), nr. 4, p. 314–337.
EGEBAK, Niels, *Représentation et Anti-Mimesis*, XXVI (1971), nr. 1, p. 9–19.
HÖGER, Alfons, *Fiktionalität als Kriterium poetischer Texte*, XXVI (1971), nr. 4, p. 262–283.

HONSA, William M. Jr., *Parody and Narrator in Thomas Mann's "Dr. Faustus" and "The Holy Sinner"*, XXIX (1974), nr. 1, p. 61–76.
HUBERT, Renée Riese, *Contexts of Twilight in Baudelaire's "Petits poèmes en prose"*, XXV (1970), nr. 4, p. 352–360.
JANSEN, Steen, *Qu'est-ce qu'une situation dramatique? Étude sur les notions élémentaires d'une description de textes dramatiques*, XXVIII (1973), nr. 4, p. 235–292.
JONES, Louisa, *The CONTE FANTASTIQUE as Poetic Fiction: Critical Definitions Then and Now*, XXVII (1972), nr. 4, p. 237–253.
LACY, Norris J., *Form and Pattern in Cligès*, XXV (1970), nr. 4, p. 307–313.
LIPPUNER, Heinz, *Grillparzers „Judin von Toledo" Untersuchungen eines Paradigmas*, XXVII (1972), nr. 3, p. 202–223.
LOCKEMANN, Wolfgang, *Aspekte des Verhältnisses von Dichtung und Wirklichkeit. Skizze zu einem System*, XXVI (1971), nr. 3, p. 171–184.
LÜTHE, Rudolf, *Fiktionalität als konstitutives Element literarischer Rezeption*, XXIX (1974), nr. 1, p. 1–15.
MADSEN, Peter, *Plot. Probability. Ideology*, XXV (1970), nr. 4, p. 287–294.
MADSEN, Peter, *Integrated Norm-Breaking. A Narratological Analysis*, XXVI (1971), nr. 3, p. 185–210.
NØJGAARD, Morten, *Temps et espace dans la Chute de Camus. L'importance des faits linguistiques commes signaux physiques de la structure littéraire*, XXVI (1971), nr. 4, p. 291–320.
OLSEN, Flemming, *Geometry and "Forms" in Wordsworth's "Prelude"*, XXVI (1971), nr. 1, p. 20–41.
POTTER, E., *Plot Structure in L'Etourdi and George Dandin*, XXX (1975), nr. 4, p. 253–261.
ROWLAND, Beryl, *The Other Father in Yeats's „A Prayer for My Daughter"* XXVI (1971), nr. 4, p. 284–290.
RÜDIGER, Horst, *Das Epitaph des Misanthropen. Metamorphosen einer Gruppe von griechischen Epigrammen*, XXV (1970), nr. 1–2, p. 197–214.
SANDBANK, S., *Surprise Techniques in Kafka's Aphorisms*, XXV (1970), nr. 3, p. 261–274.
SCHEER-SCHAEZLER, Brigitte, *Short Story and Modern Novel: A Comparative Analysis of Two Texts*, XXV (1970), nr. 4, p. 338–351.
THOMAS, Johannes, *Quelques aspects de l'analyse du drame*, XXVIII (1973), nr. 4, p. 319–331.

POETICA. ZEITSCHRIFT FÜR SPRACH- UND LITTERATURWISSENSCHAFT München.

Comitetul de redacție : Hellmut Flashar, Ingrid Strohschneider-Kohrs, Ulerich Suerbaum

Apare de patru ori pe an. Patru apariții formează un volum.

Au fost consultate volumele : III (1970)–V (1972) și vol. VIII (1975).

FÜGER, Wilhelm, *Zur Tiefenstruktur des Narrativen. Prolegomena zu einer generativen „Grammatik" des Erzählens*, V (1972), nr. 3–4, p. 268–293.
GÜNTHER, Hans, *Grundbegriffe der Rezeptions-und Wirkungsanalyse im tschechischen Strukturalismus*, IV (1971), nr. 2, p. 224–244.
HAEFNER, Gerhard, *Zur Wandlung des Imagismus Ezra Pounds*, IV (1971), nr. 3, p. 325–333.
HEITMANN, Klaus, *Das Motiv der Nahrungsaufnahme bei Ionesco*, IV (1971), nr. 1, p. 60–82.
MAURER, Karl, *Der Liebende im Präteritum*, V (1972), nr. 1, p. 1–35.
MENNEMEIER, Franz Norbert, *Freier Rhythmus im Ausgang von der Romantik*, IV (1971), nr. 2, p. 197–215.
NEUMANN, Gerhard, *Die „absolute" Metapher. Ein Abgrenzungsversuch am Beispiel Stéphane Mallarmée und Paul Celans*, III (1970), nr. 1–2, p. 188–226.
NEUMEISTER, Sebastian, *Charles Baudelaire, Spleen (J'ai plus de souvenirs que si j'avais mille ans...")*, III (1970), nr. 3–4, p. 439–455.
NEUSCHÄFER, Hans-Jörg, *Mit Rücksicht auf das Publikum ... Probleme der Kommunikation und Herstellung von Konsens in der Unterhaltungsliteratur, dargestellt am Beispiel der* „Kameliendame", IV (1971), nr. 4, p. 478–515.
RODI, Frithjof, *Anspielungen. Zur Theorie der kulturellen Komunikationseinheiten*, VIII (1975), nr. 2, p. 115–135.
SCHABERT, Ina, *Werbung als Provocation der Lyrik. Studien zur Interrelation von Dichtung und Werbung*, VIII (1975), nr. 1, p. 74–99.

SCHERPE, Klaus R., *Analogon actions und lyrisches System*, IV (1971), nr. 1, p. 32–60.
SCHMIDT, Siegfried J., *Konkrete Dichtung: Theorie und Konstitution*, IV (1971), nr. 1, p. 13–32.
SMUDA, Manfred, *Variation und Innovation. Modelle literarischer Möglichkeiten in der Nachfolge Edgar Allan Poes*, III (1970), nr. 1–2, p. 165–188.
WÜRZBACH, Natascha, *,,Gruppe" und ,,Gruppendynamik" in modern englischen Romanen. Ein Beitrag zur Problemstellung; Literatur und Gesellschaft*, VIII (1975), nr. 3–4, p. 269–292.
ZEMMERMANN, Friedrich Wilhelm, *Episches Präteritum, episches Ich und episches Normalform*, IV (1971), nr. 3, p. 306–325.

POETIQUE. REVUE DE THÉORIE ET D'ANALYSE LITTÉRAIRES. Paris.

Director: Gérard Benette, Tzvetan Todorov.
Comitetul de redacţie: Michel Charles, Hélène Cixous, Paul de Man, Philippe Hamon, Philippe Lacoue-Labarthe, Philippe Lejeune, Michael Riffatere, Harald Weinrich.
Apare de patru ori pe an. Fiecare apariţie formează un volum.
Au fost consultate vol. 9 (1972)–32 (1977), în afară de vol. 28 (1976).

BAL, Mieke, *Narration et focalisation*, 29, 1977, p. 107–126.
BEAUJOUR, Michel, *La poétique de l'automatisme chez André Breton*, 25, 1976, p. 116–123.
BEAUJOUR, Michel, *Autobiographie et autoportrait*, 32, 1977, p. 442–459.
BONY, Alain, *"Call me Gulliver"*, 14, 1973, p. 197–210.
BONY, Alain, *Terminologie chez Sterne*, 29, 1977, p. 28–50.
BOULAIS, Véronique, *Samuel Beckett: une écriture en mal de je*, 17, 1974, p. 114–132.
BOURGET, Jean-Loup, *Ni du roman, ni du théâtre*, 32 , 1977, p. 459–468.
CHARLES, Michel, *Le discours des figures*, 15, 1973, p. 340–365.
CHYDENIUS, Johan, *La théorie du symbolisme médiéval*, 23, 1975, p. 322–342.
COHEN, Jean, *Poésie et motivation*, 11, 1972, p. 432–446.
CONDOU, Claude, *Le corps à lettre*, 26, 1976, p. 173–180.
CONTINI, Gianfranco, *Dante et la mémoire poétique*, 27, 1976, p. 297–317.
DÄLLENBACH, Lucien, *Intertexte et autotexte*, 27, 1976, p. 282–297.
DEGUY, Michel, *Encore une lecture des ,,Colchiques"* 20, 1974, p. 452–458.
DUBOIS, Jacques, *Surcodage et protocole de lecture*, 16, 1973, p. 491–499.
DUPONT-ROC, R., LALLOT, J., *La Syrinx*, 18, 1974, p. 176–194.
FILLIOZAT, Pierre-Sylvain, *Une théorie indienne du langage poétique*, 11, 1972, p. 315–321.
FONAGY, Ivan, *Motivation et rémotivation*, 11, 1972, p. 432–446.
GALAY, Jean-Louis, *Esquisses pour une théorie figurale du discours*, 20, 1970, p. 393–416.
GALAY, Jean-Louis, *Problèmes de l'œuvre fragmentale: Valery*, 31, 1977, p. 337–368.
GANS, Eric, *Hyperbole et ironie*, 24, 1975, p. 488–495.
GENETTE, Gérard, *Avatars du cratylisme*, 11, 1972, p. 367–395.
GENETTE, Gérard, *Langue organique, langue poétique*, 15, 1973, p. 265–292.
GENETTE, Gérard, *Genres, ,,types", modes*, 32, 1977, p. 389–422.
GOOSSE, Marie-Thérèse, *S + F/V = M. Note sur les Chats de Baudelaire*, 12, 1972, p. 596–597.
GROUPE μ, *Miroirs rhétoriques*, 29, 1977, p. 1–20.
GUENIER, Nicolae, *Enseignants du secondaire et nouvelles recherches*, 30, 1977, p. 135–149.
GUIRAUD, Pierre, *Étymologie et ethymologia (Motivation et rémotivation)*, 11, 1972, p. 405–414.
HALTÉ, J.-F., MICHEL, R., PETITJEAN , A., *Littérature/Théorie/Enseignement*, 30, 1977, p. 156–167.
HAMON, Philippe, *Qu'est-ce qu'une description?*, 12, 1972, p. 465–486.
HAMON, Philippe, *Un discours contraint*, 16, 1973, p. 411–446.
HAMON, Philippe, *Texte littéraire et métalangage*, 31, 1977, p. 261–285.
HANOULLE, Marie-Julie, *Quelques manifestations du discours dans ,,Trois Contes"*, 9, 1972, p. 41–50.
HAYMAN, David, *Réseaux infra-structurels*, 26, 1976, p. 207–221.
HERTH, Neil, *Lecture de Longin*, 15, 1973, p. 292–307.
HOBSON, Marian, *Le ,,Paradoxe sur le comédien" est un paradoxe*, 15, 1973, p. 320–340.

HUTCHEON, Linda, *Modes et formes du narcissime littéraire*, 29, 1977, p. 90—107.
IDT, Geneviève, *Pour une „histoire littéraire", tout de même*, 30, 1977, p. 167—175.
JAUSS, Hans Robert, *Littérature médiévale et expérience esthétique*, 31, 1977, p. 322—337.
JENNY, Laurent, *Structure et fonctions du cliché*, 12, 1972, p. 495—518.
JENNY, Laurent, *La surréalité et ses signes narratifs*, 16, 1973, p. 499—521.
JENNY, Laurent, *La stratégie de la forme*, 27, 1976, p. 257—282.
JOST, François, *Le Je à la recherche de son identité*, 24, 1975, p. 479—488.
JOST, François, *Les aventures du lecteur*, 29, 1977, p. 77—90.
KESTNER, Joseph, *Les trois Don Quichotte*, 29, 1977, p. 20—28.
LANCERAUX, Dominique, *Modalités de la narration dans „la Route des Flandres"*, 14, 1973, p. 235—250.
LARIVAILLE, Paul, *L'analyse (morpho)logique du récit*, 19, 1974, p. 368—388.
LE BOULLUEC, Alain, *L'allégorie chez les Stoïciens*, 23, 1975, p. 301—322.
LECERF, Yves, *Des poèmes cachés dans des poèmes*, 18, 1974,p. 137—160.
LEJEUNE, Philippe, *Le pacte autobiographique*, 14, 1973, p. 137—163.
LEJEUNE, Philippe, *Les carafes de la Vivonne*, 31, 1977, p. 285 —306.
LIEBER, Jean-Claude, *Structure du récit dans „l'Inquisitoire"*, 14, 1973, p. 250—260.
MARTEL, François, *Jeux formels dans „Watt"*, 10, 1972, p. 153—176.
MATHIEU, Michel, *Les acteurs du récit*, 19, 1974, p. 357—368.
MITTERAND, Henri, *Fonction narrative et fonction mimétique*, 16, 1973, p. 477—491.
NEEFS, Jacques, *La figuration réaliste*, 16, 1973, p. 466—477.
NEWMAN, Anthony, *La fonction déclarative chez Nathalie Sarraute*, 14, 1973, p. 210—225.
PELLEGRIN, Jean, *Felices Feles*, 9, 1972, p. 89—102.
PÉPIN, Jean, *L'herméneutique ancienne*, 23, 1975, p. 291—301.
PERRONE-MOISÉS, Leyla, *L'intertextualité critique*, 27, 1976, p. 372—384.
PERROT, Jean, *La machine du roman dostoïevskien*, 13, 1973, p. 55—76.
PORCHER, Marie-Claude, *Théories sanscrites du langage indirect*, 23, 1975, p. 358—371.
PRINCE, Gerald, *Introduction à l'étude du narrataire*, 14, 1973, p. 178.
RABATÉ, Jean-Michel, *La „Missa parodia" de Finnegans Wake*, 17, 1974, p. 75—96.
RABATÉ, Jean-Michel, *Lapsus ex machina*, 26, 1976, p. 152—173.
REY, Alain, *Monsieur Teste de haut en bas*, 9, 1972, p. 80—89.
RICARDOU, Jean, *La population des miroirs*, 22, 1975, p. 196—227.
RIFFATERRE, Michael, *Système d'un genre descriptif*, 9, 1972, 15—31.
RIGOLOT, François, *Poétique et onomastique*, 18, 1974, p. 194—204.
ROPARS-WUILLEUMIER, Marie-Claire, *Narration et signification*, 12, 1972, p. 518—531.
RUWET, Nicolas, *Synecdoques et métonymies*, 23, 1975, p. 371—389.
SARAIVA, António José, *Message et littérature*, 17, 1974, p. 1—14.
SCHMIDT-RADEFELDT, Jürgen, *Valéry et les sciences du langage*, 31, 1977, p. 368—385.
SCHOLES, Robert, *Les modes de la fiction*, 32, 1977, p. 507—514.
SHAPIRO, Michael, *Sémiotique de la rime*, 20, 1974, p. 501—519.
SPERBER, Dan, *Rudiments de rhétorique cognitive*, 23, 1975, p. 389—415.
STIERLE, Karlheinz, *L'Histoire comme Exemple, L'Exemple comme Histoire. Contribution à la pragmatique et à la poétique des textes narratifs*, 10, 1972, p. 176—199.
STIERLE, Karlheinz, *Identité du discours et transgression lyrique*, 32, 1977, p. 422—442.
STRUBEL, Armand, *„Allegoria in factis" et „allegoria in verbis"*, 23, 1975, p. 342—358.
SULEIMAN, Susan, *Le récit exemplaire*, 32, 1977, p. 468—490.
TARGE, André, *Trois apparitions du „Horla"*, 24, 1975, p. 446—460.
TODOROV, Tzvetan, *Introduction à la symbolique*, 11, 1972, p. 273—309.
TODOROV, Tzvetan, *Le sens des sons*, 11, 1972, p. 446—459.
TODOROV, Tzvetan, *Recherches sur le symbolisme linguistique*, 18, 1974, p. 215—246.
TODOROV, Tzvetan, *La lecture comme construction*, 24, 1975, p. 417—426.
TOPIA, André, *Contrepoints joyciens*, 27, 1976, p. 351—372.
TOPIA, André, *La cassure et le flux*, 26, 1976, p. 132—152.
TRANOUEZ, Pierre, *La narration neutralizante*, 17, 1974, p. 39—50.
USPENSKI, Boris, *Poétique de la composition*, 9, 1972, p. 126—134.
VANOYE, Francis, *L'hydre-expression*, 30, 1977, p. 175—182.
VARGA, A. Kibédi, *Synoynme et antithèse*, 15, 1973, p. 307—313.
VARGA, A. Kibédi, *L'invention de la fable. Forme et contenu selon la poétique du classicisme*, 25, 1976, p. 107—116.
VECK, Bernard, *L'analyse du discours en troisième*, 30, 1977, p. 192—200 .
VERRIER, Jean, *Les dessous d'une Diabolique. Lecture de la nouvelle de Barbey d'Aurevilly « Le desous de cartes d'une partie de whist »*, 9, 1972, p. 50—61.
VERRIER, Jean, *Ségalen lecteur de Ségalen*, 27, 1976, p. 338—351.

VERRIER, Jean, *La ficelle*, 30, 1977, p. 200–211.
VITOUX, Pierre, *Le récit dans ,,The Ambassadors"*, 24, 1975, p. 460–479.
WATT, Ian, *Réalisme et forme romanesque*, 16, 1973, p. 521–540.
WIMSATT, William K., *Belinda ludens*, 10, 1972, p. 137–153.
ZUMTHOR, Paul, *Jonglerie et langage*, 11, 1972, p. 321–337.
ZUMTHOR, Paul, *La carrefour des Rhétoriqueurs*, 27, 1976, p. 317–338.

SEMIOTICA. JOURNAL OF THE INTERNATIONAL ASSOCIATION FOR SEMIOTIC STUDIES. The Hague. Paris. New-York.

Editor : Thomas A. Sebeok.
Comitetul editorial : Claude Bremond.
Comitetul de redacţie : Umberto Eco, Henry Hiz, Julia Kristeva, Juri M. Lotman, Jerzy Pelc, Nicolas Rewet, Meyer Schapiro, Hansjakob Seiler.
Apare într-un volum, sau mai multe, pe an.
Au fost consultate vol. **2:** 1. 2, 3, 4 (1970) ; **3:** 1, 2, 4 ; **4:** 1, 2, 3, 4, (1971) ; **5:** 3, 4 ; **6:** 2, 3, 4 (1972) ; **7:** 1 ; **8:** 1, 2, 3, 4 ; **9:** 2 (1973) ; **10:** 1, 2, 3, 4 ; **11:** 4 ; **12:** 1, 2, 4 (1974) ; **15:** 4 (1975) ; **16:** 1, 2, ; **18:** 1, 2, 3, 4 (1976) ; **19:** 1/2 (1977).

ALEXANDRESCU, Sorin, *A Project in the Semantic Analysis of the Characters in William Faulkner's Work*, 4 : 1, 1971, p. 37–52.
BILMES, Jack, *Meaning and Interpretation*, 16 : 2, 1976, p. 115–129.
BLANCHARD, Marc J., *Sur le mythe poétique: essai d'une sémiostylistique Rimbaldienne*, 16 : 1, 1976, p. 67–87.
BOUAZIS, Charles, *Théorie de l'écriture et sémiotique narrative*, 10 : 4, 1974, p. 305–333.
CASALIS, Matthieu, *The Discourse of* **Penthouse**: *Rhetoric and Ideology*, 15 : 4, 1975, p.355–393.
CHATEAU, Dominique, *La sémantique du récit*, 18 : 3, 1976, p. 201–217.
COQUET, J.-Cl., KRISTEVA, Julia, *Sémanalyse*, 4 : 4, 1972, p. 324–350.
CORTI, Maria, *Le jeu comme génération du texte*, 7 : 1, 1973, p. 33–49.
DAYAN, Maurice, *Sémiotique et langage*, 6 : 2, 1972, p. 143–157.
DIJK, Teun A., *Foundations for Typologies of Texts*, 6 : 4, 1972, p. 297–324.
EGOROV, B. F., *Simplest Semiotic Systems and Plot Typology*, 10 : 2, 1974, p. 131–143.
FRANCE, Malcolm N., PIATIGORSKY, Alexander M., *The Existential Function of Some Symbols*, 16 : 2, 1976, p. 141–159.
GENOT, Gérard, *Tactique du sens*, 8 : 3, 1973, p. 193–220.
GLENN, Edmund S., *The Symbolic Function. Particularly in Language*, 8 : 2, 1973, p. 97–132.
GRASSI, Letizia, *Réflexions métasémiotiques sur la typologie descriptive par rapport à l'analyse des contes:* 8 : 4, 1973, p. 377–386.
GRIVEL, Charles, *Pour une sémiotique des produits d'expression, 1: Le texte*, 10 : 2, 1974, p. 101–117.
HANKISS, Elemér, *Meaning as a Sourse of Aesthetic Experience*, 4 : 3, 1972, p. 201–212.
HARWEG, Roland, *Quelques aspects de la constitution monologique et dialogique de textes*, 4 : 2, 1971, p. 127–149.
HARWEG, Roland, *Bifurcations de textes*, 12 : 1, 1974, p. 41–61.
HELBO, André, *Prolégomènes à la sémiologie théâtrale*, 11 : 4, 1974, p. 359–375.
IVANOV, Vjačeslav V., *The Category of Time in Twentieth-Century Art and Culture*, 8 : 1, 1973, p. 1–46.
KEVELSON, Roberta, *A Restructure of Barthes' Readerly Text*, 18 : 3, 1976, p. 253–269.
KEVELSON, Roberta, *Language-Games as Systematic Metaphors*, 19 : 1/2, 1977, p. 29–59.
LAFERRIÈRE, Daniel, *Automorphic Structures in the Poem's Grammatical Space*, 10 : 4, 1974, p. 333–351.
LAFERRIÈRE, Daniel, *The Writing Perversion*, 18 : 3, 1976, p. 217–235.
LAUGAA, Maurice, *Le théâtre de la digression dans le discours classique*, 4 : 2, 1971, p. 97–127.
LINDEKENS, René, *Éléments pour une théorie générale des objets iconisés*, 4 : 3, 1971, p. 197–215.
LINDENFELD, Jacqueline, *Affective States and the Syntactic-Structure of Speech*, 8 : 4, 1973, p. 368–377.

LIPSKI, John, M., *A Topology of Semantic Dependence*, 12 : 2, 1974, p. 145—171.
LOMBEIDA, Eulalia G., *Analyse d'un poème bilingue Quechua-Espagnol*, 18: 3, 1976, p.235—253.
LOTMAN, Ju. M., *The Sign Mechanism of Culture*, 12 : 4, 1974, p. 301—307.
MALMBERG, Bertil, *Langue-forme-valeur : Réflections sur trois concepts saussuriens*, 8 : 3, 1976, p. 195—201.
MARCUS, Solomon, *On Types of Meters of a Poem and Their Informational Energy*, 4 : 1, 1971, p. 31—37.
MARTINDALE, Colin, *Transformation and Transfusion of Vitality in the Narratives of Poe*, 8 : 1, 1973, p. 46—60.
MERRELL, Floyd, *Communication and Paradox in Carlos Fuentes'* **The Death of Artemio Cruz:** *Toward a Semiotics of Character*, 8 : 4, 1976, p. 339—361.
MORAWSKI, Stefan, *Mimesis*, 2 : 1, 1970, p. 35—59.
MULDER, Jan W. F., HERVEY, Sandor G. J., *Index and Signum*, 4 : 4, 1971, p. 324—339.
ORTNER, Sherry B., *A Kernel of Truth : Some Notes on the Analysis of Connotation*, 4 : 4, 1972, p. 324—344.
PAVIS, Patrice, *Théorie du théâtre et sémiologie : sphère de l'object et sphère de l'homme*, 16 : 1, 1976, p. 45—67.
PELC, Jerzy, *On the Concept of Narration*, 3 : 1, 1971, p. 1—20.
PETÖFI, J. S., *On the Comparative Structural Analysis of Different Types of "Works of Art"*, 3 : 4, 1971, p. 365—379.
RASTIER, F., *Les niveaux d'ambiguité des structures narratives*, 3 : 4, 1971, p. 282—343.
REVZINE, Olga et Isaak, *Expérimentation sémiotique zche Eugène Ionesco*, 4 : 3, 1971, p. 240—263.
ROSS, Robert N., *Conceptual Network Analysis*, 10 : 1, 1974, p. 1—19.
SILVERMAN, Jen, WINNER, Ellen, GARDNER, Howard, *On Going Beyond the Literal: The Development of Sensitivity to Artistic Symbols*, 18 : 4, 1976, p. 291—313.
STANOSZ, Barbara, *Meaning and Interpretation*, 11 : 4, 1974, p. 347—359.
SUS, Oleg, *On the Origin of the Czech Semantics of Art*, 9 : 2, 1973, p. 117—140.
TODOROV, Christo, *La hiérarchie des liens dans le récit*, 3 : 2, 1971, p. 121—140.
VALESIO, Paolo, *On Reality and Unreality in Language*, 10 : 1, 1974, p. 75—93.
VALESIO, Paolo, *The Virtues of Traducement: Sketch of a Theory of Translation*, 18 : 1, 1976, p. 1—97.
WINNER, Irene Portis, WINNER, Thomas G., *The Semiotics of Cultural Texts*, 18 : 2, 1976, p. 101—157.
ZEMAN Jay J., *Modality and the Peircean Concept of Belief*, 10 : 3, 1974, p. 205—221.
ŻÓLKIEWSKI, Stefan, *Poétique de la composition*, 5 : 3, 1972, p. 205—225.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE. Bucureşti.

Redactor responsabil : I. Coteanu.
Redactor responsabil adjunct : Marius Sala.
Comitetul de redacţie : Mioara Avram, B. Cazacu, I. Fischer, Sanda Golopenţia Eretescu Al. Graur, Gh. Ivănescu, G. Mihăilă

Apare de şase ori pe an.
Au fost consultate vol. XXI (1970)—XXVIII, nr. 4 (1977).

AUSTERLITZ, Robert, *Analyse d'un échantillon de poésie populaire roumaine*, XXVI (1975), nr. 5, p. 453—459.
BABEU, Doina, *Direcţii şi perspective în stilistica cehoslovacă actuală*, XXVII (1976), nr. 1, p. 67—79.
COTEANU, Ion, *Stilul ca deviere*, XXII (1971), nr. 3, p. 235—247.
COTEANU, Ion, *Semn, simbol, mesaj poetic*, XXIII (1972), nr. 6, p. 595—603.
COTEANU, Ion, *„Morgenstimmung" sau poemul intoarcerii către lume*, XXVI (1975), nr. 5, p. 481—485.
DIACONESCU, Paula, *Epitetul în poezia română modernă (I)*, XXIII (1972), nr. 2, p. 135—147.
DIACONESCU, Paula, *Epitetul în poezia română modernă (II)*, XXIII (1972), nr. 6, p. 247—271.
DIACONESCU, Paula, *Structura stilistică a limbii. Stilurile funcţionale ale limbii române literare moderne*, XXV (1974), nr. 3, p. 229—243.

DIACONESCU, Paula, *Comunicarea prin „necuvinte"*, XXVI (1975), nr. 5, p. 485—489.
DINU, Mihai, *Lingvistica matematică şi problemele rimei*, XXV (1974), nr. 1, p. 3—15.
DRAGOMIRESCU, Gh. N., *Cu privire la terminologia stilisticii retorice în* ***Dictionnaire de linguistique***, XXVIII (1977), nr.2, p. 199—203.
ISTRATE, G., *Elemente italieneşti în poezia lui Gheorghe Asachi*, XXIV (1973), nr. 5, p. 569—577.
MANECA, Constant, *Bogăţia lexicală, indice de recunoaştere stilistică*, XXV (1974), nr. 1, p. 15—25.
MARCUS, Solomon, *La confluenţa stilisticii cu semiotica şi cu teoria informaţiei (Pe marginea cărţii prof.* ***Coteanu:*** *Stilistica funcţională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj)*, XXV (1974), nr. 3, p. 305—311.
MIHĂILĂ, Ecaterina, *Unele aspecte ale receptării mesajului poetic*, XXV (1974), nr. 4, p. 349—365.
MIHĂILĂ, Ecaterina, *Modificarea funcţiei referenţiale în mesajul poetic şi efectele ei în receptare*, XXVII (1976), nr.5, p. 455—469.
NOOMEN, Willem, *Structures spatio-temporelles dans la narration de l'****Alexandria*** (1620), XXVI (1975), nr. 4, p. 399—411.
RĂDOI, Ion, *Structura rimei în poezia populară românească*, XXV (1974), nr. 5, p. 489—497.
ROMAN, Andrei, *Strategia semantică şi informaţională a rimei*, XXVII (1976), nr. 1, p. 43—53.
PUŞCĂLĂU-IORGA, Emilia, *Structura statistico-informaţională a poeziei lui Vasile Alecsandri*, XXI (1970), nr. 6, p. 673—681.
VLAD, Carmen, *Contribuţii la o teorie a limbajului critic literar*, XXVII (1976), nr. 2, p. 109—121.

Decembrie 1977

ECATERINA MIHĂILĂ
Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1977 (XXVIII)

I.P.I. c. – 20

Lei 20

Studii și cercetări LINGVISTIC

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXIX
3
mai-iunie
1978

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa comitetului de redacție : Adresse du comité de rédaction :
București 1, 79515 Spiru Haret 12, tel. 33.34.40. și 33.00.40., int. 265

Colaboratorii sînt rugați să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărțile și extrasele pentru recenzii, ca și publicațiile pentru schimb se primesc la aceeași adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

Pentru a vă asigura colecția completă și primirea la timp a revistei, reînnoiți abonamentul dv.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții. Revistele se pot procura și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI (direct sau prin poștă), 71021 Calea Victoriei, nr. 125, sectorul 1, București, tel. 50.76.80.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
71021 Calea Victoriei, nr. 125, sectorul I, București

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

BUCUREȘTI 7
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

3 — XXIX — 1978
mai — iunie

SUMAR

MISCELLANEA

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

CRONICĂ

NECROLOG

ANDREI AVRAM

PROBLEME DE METODĂ PRIVIND STABILIREA TRĂSĂTURILOR COMUNE ȘI A TRĂSĂTURILOR SPECIFICE ALE DIALECTELOR ROMÂNEȘTI

Se formulează observații critice cu privire la cîteva dintre afirmațiile făcute cu prilejul studierii comparative a dialectelor limbii române și se susține că deosebirile dintre cele patru dialecte sînt mai puțin importante decît se admite în unele lucrări.

Descrierea științifică a unui idiom poate să se limiteze la prezentarea faptelor proprii acestuia sau să includă, în plus, elemente de lingvistică comparată (eventual, comparativ-istorică), cel puțin sub forma semnalării unora dintre asemănările și deosebirile existente între idiomul studiat și alte idiomuri (înrudite sau nu). *Gramatica limbii române* publicată sub egida Academiei R. S. România poate fi dată ca exemplu de lucrare aparținînd primului tip de descriere. Capitolul rezervat limbii române (sau oricăreia dintre limbile înrudite) într-un manual de lingvistică romanică reprezintă, de regulă, al doilea tip. Acesta din urmă este ilustrat și de numeroase lucrări de dialectologie, în general, și de dialectologie română, în special. Întocmai cum într-un manual de lingvistică romanică sînt menționate trăsături proprii întregii familii a limbilor care s-au dezvoltat din latină și, în același timp, trăsături proprii numai cîtorva sau uneia singure dintre aceste limbi, în lucrările consacrate dialectelor și graiurilor românești sînt puse în evidență atît asemănările, cît și deosebirile dintre dialectul sau graiul studiat și celelalte (sau unele dintre celelalte) dialecte sau graiuri.

Avînd, printre altele, scopul de a stabili individualitatea unui dialect în cadrul limbii române sau a unei unități dialectale inferioare (subdialect, grai) în cadrul ansamblului de unități dialectale de același tip, multe dintre lucrările de dialectologie românească au insistat asupra trăsăturilor specifice ale idiomului studiat, excluzînd din descriere o parte (adesea destul de mare) a faptelor care nu reflectă astfel de trăsături. Situația aceasta se întîlnește mai ales în lucrările consacrate graiurilor dacoromâne și ea își găsește o justificare; într-adevăr, abstracție făcînd de cazurile speciale (de exemplu, cel al unei gramatici structurale complete) și luînd în considerație numai descrierile făcute după metoda „tradițională", vom fi cu toții de acord că nu ar avea rost ca într-un studiu asupra unui grai dacoromân să se menționeze, să zicem, postpunerea articolului hotărît (mențiunea aceasta n-ar putea lipsi însă din capitolul consacrat românei într-un manual de lingvistică romanică).

În monografiile dedicate aromânei, meglenoromânei și istroromânei găsim, frecvent, precizări de genul „ca și în dialectul X", „ca și în celelalte trei dialecte" sau „ca și în limba literară". După cum este însă de așteptat, se întîlnesc în aceste monografii și observații menite să atragă

atenția asupra unor deosebiri între dialecte, precum și liste (cîteodată destul de ample) de particularități specifice unui singur dialect. Și într-un caz, și în celălalt, avem a face cu elemente de lingvistică comparată, în principiu, binevenite; multora dintre ele li se pot aduce însă critici care vizează aspecte de ordin metodologic.

1. Se neglijează, adesea, faptul că fenomenele prezentate au o importanță inegală, punîndu-se pe același plan trăsături structurale fundamentale și trăsături care, prin natura lor, au o însemnătate redusă. De exemplu, partea intitulată *Locul dialectului aromân în limba română* din cunoscuta monografie a lui Th. Capidan [1] începe cu o enumerare a particularităților aromânei în care, alături de fonetisme cum este [ț] în [țer^u] = rom. lit. *cer*, figurează transformarea lui [a] în [o̩a], ilustrată cu un singur cuvînt: [o̩arbări] < lat. *arborem* [2].

2. Prin faptul că aspecte diferite ale aceluiași fenomen sînt numărate separat, se măresc în mod nejustificat listele de trăsături caracteristice unui grup de dialecte sau specifice unui dialect. Este cazul fonetismelor de tipul mr. [frimint], [a̩mbet], [fe̩ată] — cu vocală, respectiv, cu semivocală palatală după consoană labială, în poziție „dură" —, considerate de Th. Capidan [3] ca trei dintre cele 34 de particularități comune meglenoromânei și aromânei (în treacăt fie spus, fenomenul se întîlnește — cu o deosebire de detaliu privind tratamentul diftongului — și în istroromână, iar fonetismele [i], [e], [e̩a] în poziția indicată nu sînt cu totul necunoscute nici dacoromânei).

3. Nu se face întotdeauna o distincție riguroasă între faptele de fonetică și cele de morfologie, ceea ce are, uneori, ca urmare includerea în lista particularităților gramaticale a unor fenomene care nu aparțin acestui domeniu. Th. Capidan citează printre trăsăturile proprii numai dialectului meglenoromân modul de formare a nominativului plural articulat al substantivelor masculine (sg. [cucot] — pl. art. [cucoțil'], „cu articolul *-l* [4], după ce terminațiunea pluralului *i* reapare" [5] (cf. pl. nearticulat [cucoț]). În realitate, formele de acest tip sînt, din punctul de vedere al structurii lor morfologice, absolut identice cu formele corespunzătoare din dacoromână; deosebirea este, aici, numai de ordin fonetic și, ca atare, ea este mai puțin importantă decît ar fi o deosebire referitoare la morfologie.

4. Nu se face întotdeauna o distincție destul de clară între particularitățile care apar în toate graiurilor unui dialect și cele prezente numai în unele graiuri. Tot Th. Capidan menționează ca trăsătură comună cînd aromânei și meglenoromânei [6], cînd celor trei dialecte sud-dunărene [7] păstrarea lui [l'] în forme ca mr. [găl'ină], deși — după cum arată chiar

[1] *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932, p. 136—198.

[2] *Ibidem*, p. 136. Nicolae Saramandu (*Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetica. Observații asupra sistemului fonologic*, București, 1972, p. 28) adaugă un exemplu: [pro̩aște] „praștie"; totuși importanța acestei particularități rămîne extrem de redusă.

[3] *Meglenoromânii*. I. *Istoria și graiul lor*, București, 1925, p. 69 (vezi însă precizările de la p. 71—72).

[4] Sic; de fapt, [l'].

[5] Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, p. 67.

[6] *Ibidem*, p. 69.

[7] *Ibidem*, p. 71, 134.

autorul citat —, întocmai ca în dacoromână, [l'] a devenit [i̯] „de cele mai multe ori" în meglenoromână [8], iar transformarea lichidei în fricativă este cunoscută şi unor graiuri ale dialectului aromân [9].

Într-un studiu al lui Emil Petrovici [10] se menţionează că „meglenoromâna a înlocuit — ca majoritatea graiurilor dacoromâne şi ca istroromâna — africatele *ǧ*, *dz* prin fricativele *j*, *z*" [11]. Fenomenul nu s-a produs însă în toate graiurile meglenoromâne (la Ţîrnareca s-au păstrat atît [ḍ] [12], cît şi [ǧ], alături de [j] [13]) şi, pe de altă parte, el a avut loc şi în unele graiuri ale aromânei [14]. Într-o formulare corectă, vom spune deci că acest fenomen s-a produs în toate dialectele, dar — în trei dialecte — nu în toate graiurile.

Desigur, în cazuri de felul celui discutat aici asemănările şi deosebirile dintre dialecte pot fi prezentate luîndu-se în consideraţie existenţa, respectiv, inexistenţa nu a inovaţiei, ci a stadiului vechi de evoluţie. De exemplu, în loc să spunem că stadiul [z] (< [ḍ]) este cunoscut tuturor dialectelor, stabilind deci o asemănare între ele, putem spune că dialectul istroromân este singurul în care stadiul mai vechi, [ḍ], nu s-a păstrat şi, astfel, să identificăm o trăsătură prin care istroromâna se deosebeşte de celelalte dialecte. Amîndouă formulările corespund realităţii, dar asemănarea şi deosebirea la care se referă nu au aceeaşi semnificaţie: prezenţa lui [z] în graiuri aparţinînd tuturor dialectelor este, ca să spunem aşa, „sută la sută" o trăsătură comună a dialectelor, dar absenţa lui [ḍ] nu este în aceeaşi măsură o trăsătură specifică a istroromânei, întrucît situaţia din acest dialect are ca punct de plecare tocmai inovaţia comună; ea nu reprezintă decît un stadiu mai avansat (în sensul extinderii la toate graiurile dialectului) al unei schimbări fonetice cunoscute tuturor dialectelor. Dacă nu facem abstracţie de istoria fenomenului [15], constatăm aşadar că, în cazul discutat, trebuie să vorbim mai curînd de o asemănare, decît de o deosebire între cele patru dialecte.

5. Alături de neclaritatea întîlnită în unele studii în ce priveşte delimitarea trăsăturilor comune tuturor graiurilor de cele proprii numai unora dintre graiurile dialectului care constituie obiectul cercetării, se poate observa — pare-se, mai des — neglijarea unor fapte din dialectele cu care se face comparaţia (acest lucru a reieşit, deja, în parte, din cele arătate în paginile precedente).

În studiul citat al lui E. Petrovici, printre inovaţiile „proprii meglenoromânei" este menţionată „dispariţia lui *i* şi *u* scurţi, şoptiţi, finali (în realitate a timbrului palatal, respectiv labiovelar al consoanelor fi-

[8] Th. Capidan, *Meglenoromânii*, p. 134.
[9] Th. Capidan, *Aromânii*, p. 347.
[10] *Unitatea dialectală a limbii române*, în SCL XV (1964), nr. 4, p. 431—443.
[11] *Ibidem*, p. 440.
[12] Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, p. 128.
[13] *Ibidem*, p. 138.
[14] Th. Capidan. *Aromânii*, p. 198.
[15] Necesitatea de a se ţine seamă de istorie a fost scoasă în evidenţă de S. Puşcariu, într-o amplă discuţie consacrată unor chestiuni de ordin metodologic implicate în operaţia de stabilire a asemănărilor dintre dialecte; vezi Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan. II. *Introducere — Gramatică — Caracterizarea dialectului istroromân*, Bucureşti, 1926, p. 331—336.

nale)"[16]. Cu toate acestea, ceva mai departe, autorul afirmă că un grup de fenomene, legate între ele, printre care figurează şi amuţirea celor două „pseudovocale" – prima, dispărută, după [r], şi din unele graiuri aromâne[17], iar ultima dispărută şi din majoritatea graiurilor dacoromâne – constituie o „inovaţie care deosebeşte istroromâna de celelalte trei dialecte"[18]. Este suficient să invocăm chiar numai ceea ce spune E. Petrovici despre meglenoromână pentru a susţine că aprecierea aceasta – valabilă pentru unele dintre fenomenele avute în vedere de autorul citat (de exemplu, pentru fonetisme ca ir. [luma] = rom. lit. *lumea*) – nu este exactă în cazul „pseudovocalelor".

Nu rareori se întîmplă ca, urmărindu-se identificarea trăsăturilor specifice ale dialectelor sud-dunărene, să se pună, în mod tacit, semnul egalităţii între dialectul dacoromân şi limba română literară şi să fie considerate necunoscute dacoromânei (cu care se face comparaţia) o serie de fenomene necunoscute, în realitate, numai limbii literare. De exemplu, printre cele nu mai puţin de 42 de trăsături care ar fi, după Th. Capidan, „proprii numai *dialectului meglenit*"[19] figurează „*o* accentuat iniţial > *u̯o* : *u̯ocl'u*"[20] şi prezenţa vocalei [ọ] în forme ca [dọu̯] = rom. lit. *două*[21], deşi amîndouă aceste trăsături se întîlnesc şi în graiurile dacoromâne. Desinenţa „zero" la persoana a III-a plural a imperfectului aromânesc este inclusă de Matilda Caragiu Marioţeanu[22] în lista de „deosebiri faţă de celelalte dialecte". Se precizează că desinenţa *-u*, apărută prin analogie, este recentă în dacoromână[23] – detaliu care, poate, ar fi cerut el însuşi o nuanţare în evaluarea deosebirii la care ne referim –, dar se neglijează asemănarea, sub aspectul care ne interesează aici, dintre aromână şi o parte a dacoromânei (după cum se ştie, formele de tipul *ei cînta* s-au păstrat în unele graiuri ale dialectului dacoromân).

Problema de metodă discutată în acest loc poate fi pusă în legătură cu procedeul întîlnit în unele studii consacrate determinării trăsăturilor care definesc locul limbii române printre limbile romanice. De-a lungul multor decenii, au fost neglijate variantele dialectale ale limbilor romanice apusene, iar atunci cînd nu s-au găsit în aspectele literare ale acestora unele trăsături ale românei s-a tras concluzia că trăsăturile respective trebuie explicate printr-o influenţă oarecare (în primul rînd, slavă). În ultimii ani, acordîndu-se atenţia meritată d i a l e c t e l o r din Romania occidentală, s-a putut dovedi că multe dintre fenomenele prin care se considera că româna se separă de celelalte limbi romanice sînt, de fapt, prezente şi în vestul Romaniei[24].

6. În sfîrşit, fără să avem pretenţia de a epuiza lista observaţiilor critice posibile, am vrea să menţionăm, tot ca o problemă de metodă – de data aceasta, cu un caracter mai general –, necesitatea de a nu se

[16] Emil Petrovici, *op. cit.*, p. 440.
[17] Nicolae Saramandu, *op. cit.*, p. 42–43.
[18] Emil Petrovici, *op. cit.*, p. 441.
[19] Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, p. 66.
[20] *Ibidem*, p. 67.
[21] *Ibidem*, p. 68.
[22] *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Bucureşti, 1975, p. 246.
[23] *Ibidem*, p. 247.
[24] Vezi, de exemplu, Marius Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970, în special p. 13–37.

considera drept ,,dogme'' inventarele de fenomene specifice unui grup de dialecte sau unui dialect și aprecierile asupra asemănărilor și deosebirilor dintre dialecte făcute cu prilejul descrierii unui anumit fenomen; în ambele cazuri se impune o ,,aducere la zi'' pe baza datelor oferite de cercetările recente.

Întemeindu-se pe cîteva lucrări ,,clasice'' în materie, E. Petrovici scrie: ,,Aromâna a palatalizat toate consoanele labiale *(p, b, m, f, v)* înaintea lui *ī* și *ĕ* latini. (În meglenoromână, în unele cuvinte labialele s-au menținut nepalatalizate, iar în dacoromână palatalizarea labialelor se întîlnește numai într-o parte a graiurilor.)'' [25]. Din precizările conținute în partea finală a pasajului reprodus ar rezulta, indirect, că în aromână palatalizarea a avut loc în toate cuvintele și în toate graiurile. Este, de fapt, ceea ce afirmă, într-o formulare mai explicită, Matilda Caragiu Marioțeanu [26], care stabilește și existența unei deosebiri de altă natură între aromână și dacoromână: ,,Palatalizarea labialelor este g e n e r a l ă în aromână (în sensul că se produce la toate labialele, în toate cuvintele în poziții identice și în toată aromâna) și t o t a l ă (în sensul că modificarea fonetică are loc pînă la capăt, stadiile atinse fiind f i n a l e; stadii intermediare, cum apar în dacoromână, nu sînt cunoscute)''. Din datele culese de Petru Neiescu [27] în cîteva anchete recente la aromânii din Albania și din Iugoslavia rezultă însă că în aromână ,,palatalizarea labialelor nu se prezintă atît de unitar cum se credea'' și că ,,în graiul aceluiași sat sau în cel al aceluiași vorbitor labialele pot apărea fie palatalizate, în diverse cuvinte sau chiar în același cuvînt, în diferite nuanțe, fie nepalatalizate'' [28]; de adăugat că în cuvintele de tipul *miel*, *mic* apare și fonetismul [mń], deci un stadiu intermediar de palatalizare, cunoscut și dacoromânei [29]. Așa stînd lucrurile, se înțelege că este necesară o revizuire a modului în care este prezentată palatalizarea labialelor, în sensul atenuării afirmațiilor privitoare la deosebirile dintre aromână, pe de o parte, și meglenoromână sau dacoromână, pe de altă parte.

Utilizînd totalitatea informațiilor de care dispunem și adoptînd o atitudine mai exigentă în chestiunile legate de ierarhizarea faptelor aduse în discuție și de rigoarea formulării, vom constata că se reduc simțitor dimensiunile listelor de trăsături proprii numai unora dintre cele patru dialecte sau, mai ales, unui singur dialect și că, în același timp, multe dintre aceste trăsături corespund unor fenomene neesențiale. În lumina celor arătate mai sus (de subliniat că la exemplele date s-ar putea adăuga și altele), credem că într-o serie întreagă de cazuri trebuie să fie suprimate formulele de tipul ,,specific dialectului X'', ,,numai în dialectul X'', ,,spre deosebire de celelalte dialecte''.

[25] Emil Petrovici, *op. cit.*, p. 440.

[26] *Op. cit.*, p. 231.

[27] *În legătură cu palatalizarea labialelor*, în CL XVII (1972), nr. 2, p. 227–233.

[28] *Ibidem*, p. 231.

[29] *Ibidem*, p. 230, 231.

Deosebirile dintre cele patru idiomuri continuatoare ale latinei dunărene sînt mai puţin numeroase şi mai puţin importante decît ar rezulta din unele lucrări în care dorinţa autorilor — dealtfel justificată — de a identifica ceea ce este distinctiv din punctul de vedere al raporturilor interdialectale a dus adesea la neglijarea anumitor trăsături prezente (într-o măsură mai mare sau mai mică) în t o a t e dialectele şi, prin urmare, susceptibile de a fi invocate ca argumente în demonstrarea unităţii limbii române.

Problèmes de méthode concernant l'établissement des traits communs et des traits spécifiques des dialectes roumains

(R é s u m é)

L'auteur examine quelques-unes des opinions sur les ressemblances et les différences entre les quatre dialectes roumains. Il constate que, parfois : 1) on néglige le fait que tous les phénomènes n'ont pas une importance égale ; 2) en comptant séparément les différents aspects d'un phénomène donné, on arrive à un allongement injustifié des listes des phénomènes spécifiques ; 3) on ne fait pas de distinction assez nette entre les traits morphologiques et les traits, moins importants, qui ne concernent que la phonétique ; 4) on met sur le même plan les phénomènes propres à tous les parlers d'un dialecte et les phénomènes qui ne se rencontrent que dans quelques-uns des parlers en question ; 5) on considère comme spécifiques d'un dialecte certains faits qui, bien que moins répandus, ne sont pas totalement inconnus aux autres dialectes ; 6) on néglige les résultats des recherches récentes.

A l'aide d'exemples, l'auteur essaie de montrer qu'une fois améliorées les méthodes utilisées dans la comparaison des quatre dialectes roumains, la mention « à la différence des autres dialectes » s'avère inexacte dans toute une série de cas.

Ianuarie 1978

Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice București, Nikos Beloiannis nr. 25

GR. BRÂNCUŞ

PLURALUL NEUTRELOR ÎN ROMÂNA ACTUALĂ

Desinenţa *-uri* este proprie neutrelor neologice cu radical monosilabic sau terminat în vocală, precum şi neutrelor cu o structură morfologică insuficient adaptată. Desinenţa *-e* este specifică neutrelor polisilabice, de regulă celor derivate cu sufixe şi sufixoide, fie în română, fie, mai ales, în limbile din care au fost împrumutate.

Una dintre problemele cele mai importante care privesc flexiunea nominală din româna actuală este repartizarea desinenţelor *-e* şi *-uri* la pluralul neutrelor. Desinenţa *-i* este previzibilă : toate neutrele în *-iu* la singular (deci cu radicalul în *-i)* fac pluralul în *-i* : *exerciţiu — exerciţii*. În schimb, pentru previziunea desinenţelor *-e* şi *-uri*, formele de singular nu prezintă nici un indiciu morfematic ; desinenţele de singular sînt θ sau *-u* (ultima numai în situaţia în care radicalul se termină în grupul consonantic *muta cum liquida* : *teatru — teatre, titlu — titluri)*, indiferent de caracteristica pluralului. Repartiţia celor două desinenţe nu este însă întîmplătoare ; pentru cea mai mare parte a substantivelor, aceasta se supune unor reguli care privesc particularităţi ale radicalului şi, în general, ale structurii lexicale a cuvintelor respective.

Pluralul neutrelor româneşti a fost studiat mai întîi de acad. Iorgu Iordan, care, pe baza unui mare număr de exemple din texte literare, constata ,,întrebuinţarea tot mai rară a lui *-uri* la ambigene'' (p. 23), fapt care s-ar explica, între altele, prin aceea că, extinzîndu-se la feminine pentru exprimarea pluralului colectivităţii *(arămuri, blănuri, delicatesuri, mătăsuri, scumpeturi* etc.), *-uri* a ajuns o marcă indiferentă pentru pluralul neutrelor. Rolul lui *-uri* de a exprima pluralul ,,speciilor de obiecte'' s-a extins de la feminine şi la neutre. ,,Preferinţa pentru pluralul în *-e* constituie o caracteristică a limbii scrise'' (p. 52), aşadar *-uri* este simţit astăzi ca învechit şi popular. E adevărat că o mulţime de neologisme care se încadraseră în secolul al XIX-lea la tipul de plural în *-uri* s-au fixat mai tîrziu la tipul în *-e* şi, de asemenea, numeroase neutre neologice care pătrund în graiurile populare trec mai întîi prin norma de plural în *-uri*.

Acad. I. Coteanu [2] susţine însă că, la nivelul limbii comune, deosebirea dintre *-e* şi *-uri* nu e de natură stilistică, adică cele două desinenţe nu sînt utilizate pentru exprimarea opoziţiei dintre aspectul literar scris al limbii şi aspectul ei popular. Repartizarea acestor mărci morfologice este în funcţie de structura silabică a radicalului. Astfel, potrivit statisticii lui I. Coteanu, dintre neutrele cu radical monosilabic, 460 fac pluralul în *-uri* şi numai 31 în *-e*, deci *-e* este caracteristic pentru pluralul neutrelor cu radical polisilabic. Trebuie reţinută şi observaţia că *-uri* este cel mai precis indicator al substantivizării adjectivului, că apariţia lui *-e* sau *-uri* este în legătură cu gradul de substantivare : neutrele care mai păstrează

[1] Iorgu Iordan, *Pluralul substantivelor în limba română actuală*, în Buletinul Institutului de filologie ,,Alexandru Philippide'', V, 1938, p. 1 şi urm. Aceleaşi observaţii şi în *Limba română actuală. O gramatică a greşelilor*, ed. a II-a, Bucureşti, 1948, p. 64 şi urm.

[2] I. Coteanu, *Despre pluralul substantivelor neutre în româneşte*, în ,,Limbă şi literatură'' I (1955), p. 103 şi urm.

un sens asemănător cu al adjectivului preferă desinenţa *-e* la plural (este cazul derivatelor în *-ar*, *-or*, *-aj*, *-ism*, *-aş*, *-el* etc.).

Acad. Al. Graur [3] dovedeşte printr-un sondaj statistic că în limba actuală se preferă totuşi desinenţa *-e* la pluralul neutrelor. Astfel, neutrele neologice care încep cu literele D, E şi F, înregistrate în DLRM, se repartizează în felul următor; cu D la iniţială sînt 39 de neutre în *-uri* şi 93 în *-e*; cu E sînt 24 în *-uri* şi 88 în *-e*; cu F sînt 30 în *-uri* şi 72 în *-e*. Calculînd, raportul mediu este 253 la 113, adică aproximativ de $2\frac{1}{2}$ la 1 în favoarea lui *-e*.

În linii generale, aceste rezultate sînt confirmate de cercetarea noastră, care porneşte tot de la o statistică, însă completă, întocmită pe baza *Dicţionarului explicativ al limbii române* (DEX), Bucureşti, 1975. Ca şi Al. Graur, am avut în vedere numai cuvintele neologice, adică împrumuturile efectuate în epoca modernă din limbile latino-romanice, din germană, engleză, rusă, precum şi creaţiile interne relativ recente. Se ştie că în română, din punctul de vedere al structurii morfematice, există deosebiri însemnate între fondul nou şi fondul vechi de cuvinte. Deosebirile nu constau în apariţia ori dispariţia unor morfeme, ci în preferinţele pentru unul sau altul dintre tipurile morfologice cunoscute. Aşa, de exemplu, imensa majoritate a verbelor neologice s-au încadrat la tipul în *-a* caracterizat prin sufixul *-ez* la prezent *(forma — formez)*; de asemenea, cele mai multe substantive feminine noi în *-ă* preferă pluralul în *-e*, nu în *-i*. Aşadar, metoda cercetării statistice a neologismelor, pentru a surprinde sensul evoluţiei românei literare actuale (în cazul de faţă, tendinţele în legătură cu productivitatea desinenţelor de plural ale neutrelor), se impune de la sine.

Numărul total al substantivelor neologice de genul neutru înregistrate în DEX este de 6 473. Am inclus aici şi 216 variante fonetice şi dublete morfologice; pentru acestea din urmă, în dicţionar se face trimiterea la variantele feminine. Iată cîteva exemple: *antret* (v. *antreu)*, *capriţ* (v. *capriciu)*, *cazino* (v. *cazinou)*, *cheu* (v. *chei)*, *codex* (v. *codice)*, *congediu* (v. *concediu)*, *cvarţ* (v. *cuarţ)*, *danţ* (v. *dans)*, *bonbon* (v. *bomboană)*, *clepsidru* (v. *clepsidră)*, *comet* (v. *cometă)*, *dioram* (v. *dioramă)*, *dolomit* (v. *dolomită)*, *fantom* (v. *fantomă)*, *favor* (v. *favoare)* etc.

În numărul total sînt cuprinse şi 1655 de substantive înregistrate fără nici o indicaţie de plural. Cele mai multe dintre acestea, care se folosesc numai la singular, denumesc idei, concepţii, doctrine: *arianism*, *aristocratism*, *asociaţionism*, *atomism*, *birocratism*, *bovarism*, *cameleonism*, *carierism*, *cazualism* etc. (în total 676); minereuri, substanţe, derivate chimice etc.: *bariu*, *calcanit*, *calcit*, *carbogen*, *celofan*, *celuloid*, *chit*, *cloroform*, *colir*, *dacit*, *deuteriu*, *fenil*, *germaniu*, *gluten*, *grafit*, *litiu*, *mangan*, *poloniu*, *relon*, *salpetru*, *stibiu*, *titan*, *tritiu*, *vinilin* etc. (în total 520); jocuri şi boli (cca 90); *baschet*, *fotbal*, *rugbi*, *tenis*, *vist*, *volei*; *lues*, *lumbago*, *lupus*, *psoriazis*, *ptialism* etc.; acţiuni etc. în *-aj* (cca 70): *spionaj*, *şomaj*, *tapaj*, *tartraj*, *trasaj*, *vagabondaj*, *uzinaj* etc.; însuşiri, ocupaţii, acţiuni în *-at* (cca 75): *anonimat*, *celibat*, *colonat*, *definitivat*, *prizonierat*, *profesorat*, *proletariat*, *pugilat*, *revizorat* etc.; *coafat*, *croşetat*, *decupat*, *deşertat*, *sudat*, *şifonat*, *tricotat* etc.

[3] Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 131 şi urm.

Sînt şi numeroase adjective folosite substantivat, de asemenea fără indicaţia de plural : *absurd*, *arhaic*, *baroc*, *concret*, *echivoc*, *imposibil*, *natural*, *particular*, *solitar*, *tipic*, *universal* etc. În sfîrşit, în lista noastră figurează şi cîteva substantive neutre invariabile : *contralto*, *dictando*, *duo*, *mov*, *pianoforte* etc.

Aşadar, luăm în discuţie aici numai substantivele pentru care în DEX se prevede şi marca de plural. Acestea însumează 4 602 unităţi. Omonimele reprezintă fiecare cîte o unitate, de ex. : *bac* [1], *bac* [2], *bal* [1], *bal* [2] etc. Dimpotrivă, dubletele de plural contează ca o singură unitate : *ventil* (cu pl. *ventile*, *ventiluri*), *tunel* (cu pl. *tunele*, *tuneluri)*, chiar şi în cazul în care se deosebesc semantic : *nivel* (cu pl. *nivele*, *niveluri)*, *resort* (cu pl. *resoarte*, *resorturi)*.

La 15 substantive opoziţia de număr este neutralizată : *apendice*, *cefalotorace*, *metatorace* (pentru *torace* nu se prevede pluralul), *codice*, *faringe*, *laringe*, *meninge*, *prenume*, *pronume*, *supranume (renume* e dat fără plural), *microsporange (sporange* e înregistrat ca masculin, cu pl. în *-i)*, *spadice*, *portavoce*, *portchei*, *mambo*.

Am lăsat deoparte şi pe *privilegiu*, singurul cu pluralul în *-i* şi în *-uri (privilegiuri*, învechit), *seminar* (cu pl. *seminarii* şi *seminare)* şi *caro* (cu pl. *carale)*. Am menţinut totuşi pe *atu* (la pl. : *atuuri* şi *atale)*.

Cercetarea noastră se bazează, prin urmare, pe un număr de 4 586 de substantive neologice.

După desinenţele de plural, acestea se grupează în felul următor :

-*e*	-*uri*	-*i*	-*e* ; -*uri*	total
3 061	1 307	161	57	4 586

Se confirmă prin acest tabel observaţia făcută de diferiţi cercetători că la neutrele neologice desinenţa de plural cea mai frecventă este *-e* ; procentual, aceasta reprezintă 66,75 %. Urmează *-uri*, în procent de 28,68 %, apoi *-i*, cu 3,52 % ; dubletele sînt ceva mai mult de 1%.

Pe baza acestei statistici, vom încerca să desprindem anumite reguli privind aplicarea desinenţelor de plural. În privinţa lui *-e* şi *-uri*, trebuie spus dela început că prin criterii strict morfologice este exclusă precizarea repartiţiei lor, din cauză că morfemul de singular este unic pentru ambele tipuri de neutre. De aceea, singurul critériu de distincţie îl reprezintă particularităţile structurii radicalului,

Desinenţa *-uri*. Cea mai importantă constatare în legătură cu pluralul în *-uri* este că din 1 307 substantive neologice caracterizate prin această desinenţă 407 au radical monosilabic. Iată o înşirare de exemple date mai mult cu scopul de a ne forma o imagine generală asupra restricţiilor privind circulaţia şi frecvenţa lor : *bac*, *bal*, *banc*, *bar*, *bas*, *basc*, *bec*, *blanc*, *bloc*, *bluf*, *blum*, *bob*, *bol*, *bolţ*, *bon*, *bond*, *bor*, *bord*, *brand*, *branţ*, *brec*, *bric*, *bronz*, *bund*, *bunt*, *burg*, *bust*, *but*, *calc*, *car* [2], *carst*, *cart*, *caz*, *cec*, *cest*, *chec*, *chei*, *chist*, *chiul*, *chix*, *ciclu*, *cifru*, *clac*, *clan*, *clips*, *cloş*, *cloţ*, *club*, *coc*, *cox*, *cod*, *colt*, *cont*, *cor*, *cord*, *corp*, *cost*, *crah*, *creps*, *crib*, *cric*, *cros*, *crug*, *cub*, *curs* etc. Din listele întocmite de noi se desprinde totuşi un număr restrîns de monosilabice cu pluralul în *-e*. Acestea sînt : *act*,

ax, *chil*, *cran*, *cult*, *film*, *flan*, *fruct*, *gaz*, *grad*, *pact*, *punct*, *stat*, *şmal*, *test*, *text*, *verb*; *sex* are şi var. înv. *sexuri*. La acestea se adaugă cîteva cu desinenţa *-u* la singular: *cadru*, *castru*, *centru*, *cintru*, *estru*, *filtru*, *plectru*, *sistru*, *spectru*, *şancru*, *teatru*, *templu*, *titru*; *timbru* are şi var. în *-uri*, specializată semantic.

În secolul trecut, unele dintre acestea aveau la plural *-uri*: *acturi*, *puncturi*, *staturi*, *texturi*, *verburi*. E greu de explicat de ce s-au fixat astăzi la pluralul în *-e*. Totuşi, nu este exclus să se fi impus prin cărturarii latinişti. În *Dicţionarul* lui Laurian şi Massim sînt înregistrate cu pluralul în *-e*: *acte*, *cadre*, *castre*, *culte*, *fructe*, *grame*, *pacte*, *puncte*, *state*, *texte*, *verbe*. Oricum, formele în *-e* sînt o excepţie care nu infirmă concluzia stabilită de I. Coteanu, că *-uri* este un morfem specific neutrelor cu radical monosilabic. Numărul acestora se ridică la 545, dacă adăugăm şi pe cele 138 de derivate şi compuse care au la bază cuvinte cu radical monosilabic. Trebuie remarcat aici un lucru foarte important, şi anume că derivatele sînt numai cu prefixe sau cu prefixoide. Iată exemple: *acrostih*, *aeroclub*, *aerofar*, *aeroport*, *aflux*, *afront*, *anteport*, *antetren*, *antiser*, *antisol*, *aragaz* (totuşi pl. *gaze)*, *arhetip*, *arierbec*, *autobrec*, *autostop*, *autoturn*, *avantren*, *biblioraft*, *bicorn*, *ciclocros*, *clavicord*, *colontitlu*, *concurs*, *consens*, *contrafort*, *contramarş*, *decont*, *demers*, *demisol*, *dreptunghi*, *electroşoc*, *excurs*, *export*, *gostat*, (dar pl. *state)*, *hemiciclu*, *heptacord*, *hexastil*, *influx*, *internod*, *interregn*, *intrados*, *micaşist*, *monobloc*, *motocros*, *nonsens*, *parafoc*, *parcurs*, *planiglob*, *primplan*, *radiofar*, *reflux*, *semicerc*, *semicox*, *semiton*, *stenotip*, *substrat*, *supertrust*, *talcşist*, *triunghi* etc. Pluralul formaţiilor de acest fel se identifică cu al monosilabicelor din structura lor lexicală, aşa încît putem spune că, din punct de vedere morfologic, ele nu reprezintă cuvinte diferite.

Se pot include în această categorie şi derivatele ale căror teme nu sînt recunoscute în română ca cuvinte independente. Aceasta nu înseamnează însă că pentru vorbitorii culţi nu există conştiinţa că acestea sînt derivate (sau compuse) în limbile de origine. Este vorba de substantive ca: *ablaut*, *abajur*, *aerodrom*, *aisberg*, *aisfild*, *antet*, *antidot*, *covercot*, *declin*, *forhend*, *foxtrot*, *glasvand*, *jazband*, *oberlicht*, *survol*, *velodrom* şi multe altele. E posibil ca preferinţa pentru *-uri* la pluralul acestor cuvinte, foarte numeroase, să se explice prin faptul că silaba de la finala lor se identifică cu un cuvînt independent în limba din care provin, de ex. germ. *Laut*, *Licht*, *Hend*, *Wand*, fr. *jour*, *tête*, *vol* etc.

Unele dintre acestea apar în serii de derivate: *anunţ*, *denunţ*, *enunţ*; *endocard*, *endocarp*; *exocarp*, *mezocarp*; *metacarp*, *metatars*; *epicard*, *epicarp*; *hidrogel*, *hidrosol* etc.

Derivate cu prefixoide şi compuse ca: *autovaccin*, *altorelief*, *basorelief*, *contraatac*, *contrafagot*, *cosinus*, *aerodinam*, *electrodinam*, *supraprofit* etc. fac pluralul în *-uri*, ca şi cuvintele de la care provin: *vaccin*, *relief*, *atac*, *fagot* etc., ceea ce însemnează că, din punctul de vedere al structurii morfematice, şi de data aceasta cuvîntul de bază reprezintă, împreună cu derivatele şi compusele sale, o singură unitate.

Altă categorie de substantive neutre care au desinenţa *-uri* la plural o formează cele cu radicalul terminat în vocală. Acestea sînt în număr de 159. Iată o parte dintre ele: *antreu*, *bideu*, *bufeu*, *buşeu*, *careu*, *cupeu*, *debleu*, *decolteu*, *defileu*, *deşeu*, *dineu*, *drajeu*, *eseu*, *fileu*, *fronşeu*, *jeleu*,

jerseu, *milieu*, *minereu*, *mulineu*, *neglijeu*, *ozeneu*, *panseu*, *pateu* etc.; *birou*, *borderou*, *bovindou*, *cadou*, *cargou*, *carou*, *cavou*, *cazinou*, *cubilou*, *depou*, *ecou*, *furou*, *garou*, *ghetou*, *jabou*, *jigou*, *landou*, *lanternou*, *lasou*, *lavabou*, *libidou*, *lingou*, *linou* etc.; *achiu*, *batiu*, *bigudiu*, *crochiu*, *cupiu*, *demiu*, *epiu*, *frotiu*, *interviu*, *lambriu*, *laviu*, *meniu*, *pariu*, *raliu*, *troliu*; *avizó*, *banjó*, *boleró*, *fadó*, *ferodó*, *haló*, *indigó*, *rondó*, *studió*, *șevró*; *ágio*, *lóto*, *móto*, *rádio*, *rébo*, *trémolo*, *véto*, *zéro*; *ozené*, *piuré*, *soté*; *etui*, *taxi*, *travesti*; *dérbi*, *grisai*, *monorai*, *strai* [2], *iglú*, *impromptú*, *tabú* (cele în *-ai* au la finală un *i* consonantic); *cinema*, *subrau*.

Substantivele în *-eu*, *-ou*, *-iu*, *-au* realizează opoziția de număr prin termeni pozitivi: *-u*/*-uri*: *șemineu*—*șemineuri*; *argou*—*argouri*; *interviu*—*interviuri*; *subrau*—*subrauri*. Dimpotrivă, cele care nu au la finală un diftong care să conțină pe *u* realizează opoziția cu un termen negativ la singular: *studio*—*studiouri*; *lóto*—*lotóuri* (cu deplasarea accentului la plural); *taxi*—*taxiuri*; *monorai*—*monoraiuri*; *iglu*—*igluuri*; *soté*—*soteuri*, *cinema*—*cinemauri*.

Desinența *-uri* prezintă avantajul de a lăsa nemodificat radicalul substantivelor în *-o* (*-o*, *-ou*); cu *-e* ar fi apărut diftongi, situații de hiat și, implicit, intervenția unor semivocale pentru evitarea acestuia (comp. *cargouri*, *lotouri* cu: **cargoaie*, **cargoauă*, **cargouă*), ceea ce ar fi complicat nivelul de expresie al opoziției de număr. Că lucrurile trebuie explicate în felul acesta o dovedește și faptul că în cazul substantivelor în *-e* este posibilă oricare dintre cele două desinențe; radicalul rămîne intact, indiferent că la plural apare *-uri* sau *-e*. In DEX sînt aproape 40 de substantive în *-eu* care fac pluralul în *-e*: *apogeu*, *ateneu*, *bucleu*, *clișeu*, *croșeu*, *crustaceu*, *elizeu*, *fuleu*, *ghișeu*, *liceu*, *matineu*, *mausoleu*, *nucleu*, *planșeu*, *portmoneu*, *releu*, *traseu*, *trofeu*, *troleu*, *turneu* etc.

În sfîrșit, s-au încadrat la categoria cu pluralul în *-uri* o mulțime de substantive neologice cu aspect latin sau grecesc, care au finală neromânească, în general cuvinte cu aspect străin, neasimilate, un fel de Fremdwörter, intrate, cele mai multe, indirect, prin intermediu romanic. E vorba de substantive ca: *anus*, *apex*, *asterisc*, *bendix*, *coccis*, *corpus*, *cortex*, *cubiculum*, *echinox*, *facies*, *favus*, *forceps*, *glaudium*, *herpes*, *humus*, *ictus*, *index*, *lapsus*, *latex*, *linoleum*, *memorandum*, *minus*, *nartex*, *notes*, *opus*, *ortotonus*, *papirus*, *podium*, *postscenium*, *primus*, *rebus*, *recviem*, *rictus*, *sagum*, *silex*, *sinus*, *talamus*, *tedeum*, *telex*, *tofus*, *tomus*, *ultimatum*, *vacuum*, *virus*; *dermatom*, *epos*, *fibrodenom*, *glaucom*, *ileon*, *ilion*, *ischion*, *hematom*, *histotom*, *lipom*, *liposarcom*, *melanosarcom*, *plastidom*, *sarcom* etc.

La fel sînt simțite în română cuvintele de origine germanică foarte recente, unele venite direct (cele mai multe din engleză), altele prin franceză. Și acestea s-au încadrat în categoria celor cu pluralul în *-uri*: *bulfins*, *bungalov*, *camerton*, *carcafung*, *cnocaut*, *cnocdaun*, *comics*, *crichet*, *dropgol*, *fault*, *finiș*, *fligorn*, *grepfrut*, *handicap*, *haspel*, *ofsaid*, *striptis*, *upercut* etc. Dar cele mai multe exemple de acest fel fac parte din grupul monosilabicelor: *crept*, *fraht*, *garf*, *henț*, *horst*, *jeep*, *lest*, *lied*, *loch*, *luft*, *luth*, *nes*, *nex*, *ost*, *puc*, *puci*, *ring*, *sart*, *scheci*, *seif*, *smeci* etc. Substantivele în *-ing*, *-ung* fac automat pluralul în *-uri*: *camping*, *dancing*, *dribling*, *dumping*, *feding*, *fiting*, *luping*, *miting*, *parching*, *presing*, *puding*, *scheting*, *smoching*, *sving*, *șeping*, *travling*, *trening*, *tubing*, *țicling*; *fasung*.

Lista cuvintelor de acest fel, cu pluralul în *-uri*, s-ar putea lungi încă. Concluzia care s-ar trage de aici este că în prima fază a perioadei de adaptare neutrele neologice (e vorba de cele cu finale neromâneşti) se încadrează automat la tipul de plural în *-uri*. Acest fapt ar corespunde tendinţei limbii culte de a menţine cît mai apropiată de etimon structura fonetică a radicalului. De exemplu, la substantivele în *-ing*, din lista de mai sus, prin desinenţa *-uri* se evită modificarea consoanei de la finala radicalului. În general, alternanţa *g/ğ*, aşa cum vom observa mai departe, apare extrem de rar pentru marcarea suplimentară a opoziţiei de număr la neutrele neologice.

Şi în privinţa accentului se poate face o observaţie prin care se susţine această explicaţie. Dacă formele de plural în *-uri* (ne referim, bineînţeles, la cele cu radical polisilabic) au, de regulă, accentul pe ultima silabă a radicalului, în imediata apropiere a desinenţei *(abandónuri*, *alambícuri*, *ansámbluri*, *balásturi*, *bibelóuri*, *carnaváluri*, *compromísuri)*, la multe dintre substantivele cu finală „neromânească" accentul, ca în limba de origine, cade pe altă silabă decît ultima: *ápexuri*, *cóccisuri*, *córpusuri*, *fáciesuri*, *fórcepsuri*, *húmusuri*, *lápsusuri*, *pódiumuri*, *vácuumuri*, *áisberguri*, *bíftecuri*, *blóchausuri*, *cnócauturi*, *fórhenduri*, *ófsaiduri*, *rólganguri*, *sándvişuri*, *stríptisuri*, *dríblinguri* etc. Regula deplasării accentului de la singular la plural, activă în cazul tipului *rádio — radióuri*, nu se mai aplică de astă dată.

Desinenţa -e. Am arătat că aceasta apare la pluralul unui număr de 3 061 de neutre neologice. Dintre acestea, mai bine de 2 800 au o trăsătură lexicală comună, anume aceea că sînt derivate cu sufixe sau sufixoide. Fiind vorba de neologisme specifice mai ales limbajelor ştiinţifice şi tehnico-profesionale, e şi firesc ca elementele derivative să fie, aproape toate, improprii românei vechi. Cîteva sufixe de acest fel au devenit productive în româneşte, altele însă nu apar la teme indigene. Organizate în serii de derivate, unele extrem de dezvoltate, toate aceste substantive sînt simţite şi în română ca derivate, chiar dacă numai unele dintre ele coexistă cu cuvintele de bază sau cu alte cuvinte care provin din aceeaşi rădăcină. Am inclus aici şi mulţimea de adjective substantivate caracterizate prin sufixe neologice ca *-ic*, *-iv*, *-al*, *-an*, *-ar* etc.

Unele tipuri de derivate sînt extrem de frecvente. Astfel, cele în *-or (-tor*, *-sor)* însumează, după statistica noastră, 369 de unităţi, cele în *-aj* şi în *-on (-on*, *-fon*, *-con- gon)* cîte 245 de unităţi, cele în *-metru* 201, în *-ar (-tar)* 163, în *-at* 131, în *-ment* 120, în *-graf* 82, în *-ism* cca 80, în *-ic* cca 70, în *-ant* cca 70, în *-it* cca 70, în *-al* cca 50, în *-iv* cca 50, în *-oid* cca 40 etc.

Prin înşirarea exemplelor care urmează se arată bogăţia de tipuri de derivate a neologismelor cu pluralul în *-e*.

— ***aj:*** *afişaj*, *aliaj*, *ambalaj*, *aparataj*, *camuflaj*, *cofraj*, *instructaj*;

— ***al:*** *anticataral*, *bisăptămînal*, *ceremonial*, *editorial*, *material*, *memorial*;

— ***an:*** *antitiroidian*, *cadran*, *cotidian*;

— ***ant:*** *absorbant*, *conservant*, *dezinfectant*, *expectorant*, *fortifiant*, *hipnotizant*;

— ***ar*** *(-iar*, *-ier)*: *abecedar*, *anuar*, *breviar*, *bombardier*, *bonier*, *chestionar*, *chitanţier*, *documentar*, *insectar*, *minutar*, *monetar*, *ziar*;

— **asm:** *angiospasm*, *bronhospsam*, *neoplasm*, *orgasm*;
— **ard:** *biliard*, *bulevard*, *miliard*, *standard*, *stindard*;
— **at:** *decanat*, *combinat*, *consulat*, *inspectorat*; *aglomerat*, *citat*, *concentrat*, *exponat*, *fabricat*, *imprimat*, *infiltrat*, *preparat*; *asasinat*, *atentat*; *comisariat*, *ministeriat*, *notariat*, *primariat*, *secretariat*;
— **averaj:** *golaveraj*, *punctaveraj*;
— **bil:** *dirijabil*, *submersibil*;
— **cid:** *bactericid*, *erbicid*, *fratricid*, *fungicid*, *insecticid*, *larvicid*, *matricid*, *ovicid*, *paraziticid*, *raticid*, *vermicid* (dar fac pluralul în *-uri*: *genocid*, *homicid* și *paricid)*;
— **cit:** *fagocit*, *fibrocit*, *granulocit*, *limfocit*, *megalocit*, *monocit*, *neurocit*, *osteocit*, *trombocit*;
— **em:** *fonem*, *lexem*, *morfem*, *semantem*, *sistem*;
— **ent:** *considerent*, *constituent*, *echivalent*, *excedent*, *inconvenient*;
— **et:** *antret*, *bazinet*, *boschet*, *buchet*, *bufet*, *cabinet*, *comitet*, *taburet*;
— **fer:** *calorifer*, *conifer*, *frigorifer*, *mamifer*, *rotifer*, *spirifer*, *zeonifer*;
— **fit:** *osteofit*, *saprofit*, *sporofit*, *zoofit*;
— **fon:** *aviofon*, *gramofon*, *ipsofon*, *laringofon*, *megafon*, *microfon*, *osteofon*, *patefon*, *saxofon*, *vibrafon*, *xilofon*;
— **for:** *aerofor*, *electrofor*, *sifonofor* (pl. *sifonofore)*, *termofor*, *turbofor*;
— **fug:** *insectifug*, *vermifug*;
— **gen:** *cratogen*, *estrogen*, *fosfogen*, *gazogen*, *halucinogen*, *hematogen*, *hipnogen*, *orogen*, *spumogen*, *termogen*, *urobilinogen*;
— **graf:** *coronograf*, *dinamograf*, *electrocardiograf*, *elipsograf*, *ergograf*, *extensograf*, *fonograf*, *heliograf*, *magnetograf*, *meteorograf*, *miograf*, *ondograf*, *oscilograf*;
— **ic:** *analgezic*, *antibiotic*, *antitoxic*, *barbituric*, *chimic*, *cosmetic*, *hipnotic*, (dar: *alambic*, *batic*, *mastic*, *pronostic* și *trafic* au pluralul în *-uri*, probabil pentru că nu provin din adjective; diferă și accentul: *-íc)*;
— **id:** *anelid*, *ciprinid*, *elaterid*, *glucid*, *holoturid*, *lichid*, *salmonid*, *solid*;
— **ism:** *anacronism*, *ardelenism*, *bizantinism*, *cinism*, *latinism*, *mecanism*, *neologism*, *organism*, *paralelism*;
— **it:** *andezit*, *cristalit*, *cuarțit*, *fosforit*, *fulgurit*, *moldavit*, *oolit*, *organit*, *pegmatit*, *profirit*, *siderit*, *sodalit*, *vulcanit*;
— **iv:** *anticorosiv*, *apelativ*, *calificativ*, *conectiv*, *diminutiv*, *fixativ*, *lenitiv*, *luxativ*, *masiv*, *obiectiv*, *sedativ*, *sicativ*, *vomitiv*;
— **ment:** *abonament*, *acompaniament*, *acostament*, *amendament*, *angajament*, *avertisment*, *clasament*, *condiment*, *sortiment*;
— **metru:** *alcalimetru*, *apometru*, *cronometru*, *decibelmetru*, *dilatometru*, *electrometru*, *exponometru*, *fluviometru*, *fotometru*, *gazometru*, *grafometru*, *hidrometru*, *lactometru*, *manometru*;
— **mînt** (pl. *-minte)*: *despărțămînt*, *guvernămînt*, *învățămînt*, *scăzămînt*, *simțămînt*, *vărsămînt*, *zăcămînt*;
— **nim:** *antonim*, *asteronim*, *criptonim*, *eponim*, *etnonim*, *hidronim*, *paronim*, *pseudonim*, *sinonim*;
— **oid:** *platinoid*, *prefixoid*, *sateloid*, *scafoid*, *sfenoid*, *sferoid*, *suspensoid*, *toroid*, *trapezoid*;
— **on:** *acordeon*, *avion*, *balon*, *bluzon*, *centiron*, *ciclon*, *comision*, *cordon*, *dicton*, *divizion*, *escadron*, *fronton*, *ghidon*, *lexicon*;

— **or** (-**tor:**) *accelerator*, *aerator*, *alternator*, *ascensor*, *capsator*, *colector*, *compresor*, *concasor*, *impulsor* ;

— **ped:** *palmiped*, *patruped*, *piniped*, *soliped*, *velociped* ;

— **pod:** *amfipod*, *artropod*, *brahiopod*, *cefalopod*, *decapod*, *gastropod*, *izopod*, *miriapod*, *octopod*, *parapod*, *pseudopod*, *rizopod*, *schizopod*. La această categorie de nume din zoologie, vocala *o*, deşi este accentuată, nu se diftonghează în forma de plural : *artropode*, *miriapode*, *octopode* etc. La fel se întîmplă şi cu alte nume din acelaşi domeniu semantic : *antropomorfe*, *falconiforme*, *ancorote*, *cestode*, *nematode*, *trematode*, *craniotome*, *sifonofore*, *oximorone*, *insectivore*. Explicaţia nediftongării lui *o* trebuie căutată în faptul că aceste cuvinte au fost împrumutate sub forma pluralului (*artropode* < fr. *arthropodes*), mai ales că se şi întrebuinţează în zoologie aproape numai la plural ; singularul a putut fi făcut şi în interiorul românei de la plural.

— **pter:** *coleopter*, *elicopter*, *homopter*, *nevropter*, *ornitopter*, *ortopter*, *peripter*, *plecopter* ;

—**scop** (pl. -*scoape*) : *aeroscop*, *baroscop*, *defectoscop*, *electroscop*, *epidiascop*, *faringoscop*, *galvanoscop*, *gastroscop*, *hematoscop*, *horoscop*, *kinoscop*, *laringoscop*, *microscop*, *oftalmoscop* ;

— **stat:** *aerostat*, *celostat*, *elicostat*, *heliostat*, *pirostat*, *selenostat*, *siderostat*, *stratostat*, *termostat* ;

— **tron:** *ciclotron*, *criotron*, *decatron*, *fazitron*, *fitotron*, *magnetron*, *omegatron*, *plasmotron*, *sincrofazotron* ;

— **ul:** *apendicul*, *auricul*, *canalicul*, *pedicul*, *receptacul*, *reticul*, *tentacul*, *vehicul*, *ventricul*.

La aceste categorii de cuvinte împrumutate ca derivate (unele dintre ele sînt derivate chiar în română) se pot adăuga şi cele create pe teren românesc cu sufixe vechi, ca de exemplu : *antreţel*, *capoţel*, *carneţel*, *grupuleţ*, *pacheţel*, *baideraş*, *balconaş*, *bastonaş*, *cartonaş*, *cordonaş*, *coridoraş*, *creionaş*, *flaconaş*, *motoraş*, *globuşor* etc.

De asemenea, trebuie avut în vedere faptul că sînt destul de numeroase şi derivatele cu preifxe şi prefixoide de la cuvinte de bază cu pluralul în -*e* : *antedeviz*, *antiluetic*, *autocontrol*, *automodel*, *bimetal*, *contraproiect*, *infrasunet*, *microelement*, *minicampionat*, *monomotor*, *parafulger*, *postverbal*, *radiotelefon*, *semifluid*, *subcomitet* etc. Rezultă din toate acestea că numărul de neutre neologice care nu pot fi încadrate în categoriile lexicale stabilite aici este foarte restrîns.

Aşadar, se poate trage concluzia că desinenţa -*e* caracterizează pluralul neutrelor derivate cu sufixe. Excepţiile de la această regulă generală a formării pluralului în -*e* sînt foarte puţine. Astfel, sînt înregistrate în DEX cu pluralul în -*uri* : *lenaj*, *nichelaj* ; *gambit*, *granit*, *tantalit*, *zaratit* ; *fardat*, *gofrat*, *odorat* ; *palatinat* ; *festival*, *litoral*, *recital*, *regal*, *total* ; *genocid*, *homicid*, *paricid* ; *finet*, *marchizet* ; *savantlîc* (acesta din urmă este singurul derivat cu un sufix vechi). Unele apar cu forme duble la plural, deşi era de aşteptat numai forma în -*e* : *cistoscop*, *diascop*, *menaj*, *mesaj*, *şantaj*, *tripotaj*, *penaj* (la toate acestea varianta în -*uri* e rară sau învechită), *voiaj*, *recensămînt*, *portic*, *xilolit*.

Din cele aproape 60 de neutre cu forme duble de plural, numai la 14 este notată varianta în -*e* ca rară sau învechită ; deci, tendinţa este ca, în cazul dubletelor, să se înlăture varianta în -*uri*.

La cîteva substantive, puţine la număr, dubletele de plural s-au specializat semantic : *canale — canaluri*, *cristale — cristaluri*, *filete — fileturi*, *nivele — niveluri*, *rapoarte — raporturi*, *resoarte — resorturi*, *timbre — timbruri*.

E posibil ca repartizarea celor două desinenţe de plural, *-e* şi *-uri*, la neutrele neologice, să fie determinată şi de tendinţa generală a limbii literare actuale de a se evita alternanţele fonetice din radical. Cum e şi firesc, la cele în *-uri* nu se realizează nici o alternanţă, indiferent dacă finala radicalului este vocalică sau consonantică. La cele în *-e*, singura alternanţă vocalică este *o/oa*, care se impune la neutrele în *-on*, *-or* : *microfon — microfoane*, *aspirator — aspiratoare*. Se înţelege de la sine că această alternanţă este susţinută de un model preexistent în flexiunea substantivelor indigene : *tocător — tocătoare*. Un sufix indigen *-on* nu există, dar modelul îl reprezentau substantivele terminate în *-on* de felul : *plocon*, *pogon*, *zaton*, cu pluralul în *-e* şi cu diftongarea lui *ó* : *plocoane* etc. Alternanţa *ó/oa* s-a extins pentru opoziţia de număr la toate substantivele cu pluralul în *-e* care conţin vocala *ó* la finala radicalului sau în structura fonetică a sufixului : *microscoape*, *fazitroane*, *controale*.

Se realizează şi două alternanţe consonantice : *c/č*, care e frecventă, şi *g/ğ*, mai rară. Prima alternanţă este proprie mai ales substantivelor în *-ic* de provenienţă adjectivală şi, în general, celor în *-c* : *cosmetic—cosmetice*, *toponimic—toponimice*, *panoptic—panoptice*, *caiac—caiace*. Cealaltă alternanţă apare doar la cîteva substantive : *insectifug—insectifuge* (de provenienţă adjectivală), *catalog—cataloage*, *monolog—monoloage*, *necrolog—necroloage*, *sarcofag—sarcofage*.

De fapt, problema alternanţelor se pune în mod special pentru neutrele în *-uri*, căci prin această desinenţă se evită într-adevăr schimbări mari în structura radicalelor monosilabice şi a celor în vocală. Aceasta corespunde tendinţei generale a limbii moderne de evitare a alternanţelor din radical, în deosebi a celor vocalice.

E potrivit să arătăm aici şi faptul că repartizarea desinenţelor de plural la neutrele neologice este favorizată şi de unele modele existente deja în flexiunea substantivelor indigene. Şi în limba comună derivatele cu sufix fac, în general, pluralul în *-e* : *piept*, *-uri*, dar *pieptar*, *-e*, *lanţ*, *-uri*, dar *lănţuş*, *-e*. Aceste exemple sînt utile şi pentru constatarea că şi monosilabicele indigene au de regulă pluralul în *-uri* [4], întocmai ca cele neologice. Totuşi, abaterile de la regula pluralului în *-e* a derivatelor sînt numeroase în limba comună : *năsucuri*, *pătuţuri*, *pietrişuri*, *păpurişuri*, *puieturi* (derivatele colective au *-uri*).

În cadrul neologismelor, adjectivele şi participiile substantivate au pluralul în *-e* : *dirijabile*, *conservante*, *apelative*, *izolatoare*, *barbiturice*, *maximale*, *calorifere*, *cancerigene*, *raticide*, *vermifuge*, *staţionare*, *abstracte*, *lichide*, *reflexe*, *secrete* ; *atentate*, *preparate*, *infiltrate* etc. Excepţiile sînt puţine şi par a se distinge semantic : *colorituri*, *conţinuturi*, *demersuri*, *descăzuturi*, *fardaturi*, *gofraturi*, *liniaturi*, *odoraturi*, *presupusuri*, *servituri*, *subînţelesuri*, *zeţuituri* ; *completuri*, *falsuri*.

În concluzie, spunem că *-uri* este propriu neutrelor neologice cu radical monosilabic sau terminat în vocală, precum şi neutrelor cu o struc-

[4] Vezi exemple la I. Coteanu, *lucr. cit.*, p. 109 şi urm.

tură morfologică insuficient adaptată. Desinenţa *-e* este specifică neutrelor polisilabice, de regulă celor derivate cu sufixe.

Din punctul de vedere al frecvenţei şi generalizării în limba actuală, se poate face o deosebire importantă între cele două grupuri de neutre neologice. După aprecierile noastre (care, prin forţa lucrurilor, sînt subiective), doar cca 350—400 de neutre în *-uri* au întrebuinţare generală; celelalte sînt cuvinte cu circulaţie restrînsă la limbajele specializate. Această constatare ar dovedi că norma în *-uri* se impune neutrelor foarte recente, de întrebuinţare limitată stilistic şi caracterizate prin absenţa unor legături derivative cu alte cuvinte.

Situaţia aceasta s-ar asemăna, într-un fel, cu cea din prima jumătate a secolului al XIX-lea, cînd *-uri* era, la neologisme, mult mai frecvent decît în epoca ulterioară.

E greu de spus dacă preferinţa pentru *-e* a început, cum spune acad. Iordan, cu extinderea lui *-uri* la pluralul „colectiv şi concret" al femininelor. Dar oricare ar fi explicaţia strict lingvistică a productivităţii lui *-e*, trebuie să admitem, totuşi, că aceasta a fost mult favorizată de intervenţia cărturarilor latinişti. În *Dicţionarul* lui Laurian şi Massim aproape toate neutrele neologice care circulau în epocă (şi) cu pluralul în *-uri* sînt înregistrate exclusiv cu *-e* la plural. Iată doar cîteva exemple: *azile, complemente, concepte, concerte, monumente, metale, minute, modele, muzee, opuscule, portrete, postamente, pretexte, procese, producte, segmente, talente, teatre, temple, tribute* etc. Cele în *-uri* sînt rare şi au radical monosilabic: *moduri, opuri, tomuri, tonuri, turnuri, triburi, voturi, versuri.*

De adăugat că în lucrările lui Cipariu pluralele în *-e* sînt, de asemenea, foarte frecvente. Se înţelege de la sine că latiniştii considerau pe *-e*, în raport cu *-uri*, ca un semn de latinitate mai evidentă a formelor de plural.

Oricum, marea frecvenţă a lui *-e* în româna actuală trebuie văzută ca o expresie gramaticală a relatinizării limbii.

Facultatea de limba şi literatura română
Octombrie 1977 *Bucureşti, Edgar Quinet 5—7*

Le pluriel des substantifs neutres en roumain contemporain

(Résumé)

Les substantifs neutres du roumain sont caractérisés au pluriel par les désinences *-e, -uri, -i*. La désinence *-i* est déterminée par la structure du singulier, mais *-e* et *-uri* supposent une structure morphématique identique au singulier d'où l'impossibilité d'établir des règles.

La tendance du roumain contemporain est de développer le type de pluriel en *-e*. Cette observation est vérifiée par une statistique portant sur le *Dictionnaire explicatif du roumain*, Bucarest, 1975. Des 4 586 substantifs neutres néologiques enregistrés dans le DEX, dont le pluriel y est indiqué, 3061 (66,75%) ont le pluriel en *-e*, 1.307 (28,68%) en *-uri*, 57 ont des formes doubles au pluriel, en *-e* et en *-uri*, et enfin 161 (3,52%) ont le pluriel en *-i*.

Pour les substantifs en *-e* et *-uri*, le seul critère de distinction est représenté par des particularités de la structure du radical. La désinence *-uri* apparaît dans les substantifs au radical monosyllabique *(bar, bec, bord, brec, club, cric)*, dans les substantifs formés à l'aide d'un préfixe, ajouté à un radical monosyllabique *(arhetip, demisol, semicerc)*, dans les substantifs ayant le radical terminé en voyelle *(careu, birou, demiu, boleró)* ainsi que dans les substantifs dont la terminaison a un aspect étranger *(corpus, herpes, postscenium, epos, camping, striptis)*. Les substantifs neutres dont le pluriel est en *-e* sont ceux à radical polysyllabique. Plus de 2 800 unités en sont fomées à l'aide de suffixes et de suffixoïdes, soit en roumain soit, surtout, dans les langues d'origine.

LOUIS MOURIN

LES FUSIONS DE CONJUGAISONS DANS LES LANGUES ROMANES

Il est rare que les langues romanes se soucient plus que le latin de marquer la distinction entre les trois conjugaisons : celles en *a* (I), en *i* (II) et en *e* (III)[1]. On songe, pour les verbes en *-ire*, à l'introduction de la voyelle *i* au gérondif de certains parlers [2], et à la personne 6. de l'indicatif présent en sarde *(dormin)*. On note qu'en français la conjugaison I est différenciée des deux autres à la personne 1. de l'indicatif présent *(chante ≠ dors vends)*. On sait qu'en roumain il y a pénétration au subjonctif présent des formes de l'indicatif qui marquent mieux les conjugaisons [3].

Mais plutôt que de préciser la conjugaison à laquelle un verbe appartient, les langues romanes manifestent une tendance à perdre les distinctions héritées du latin parlé. Rarement ces faits sont dus à des causes phonétiques ; et celles-ci ne nous arrêteront pas ici [4]. Le plus souvent il

[1] Seul le roumain a conservé à l'ind. prés. 4. et 5. la distinction entre les verbes en *-ēre* et en *-ĕre (tăcém víndem)*. Ailleurs l'adoption d'une accentuation uniforme de la voyelle thématique semble due — et l'observation a son importance pour la suite de l'exposé — à l'action de l'impératif *(tacemus tacete tacetis tacemus, vendamus→*vendíte *vendítis *vendímus)*. La plupart des autres parlers romans maintiennent, pour ces verbes, des infinitifs distincts ; toutefois le portugais et le castillan les uniformisent en formes oxytones *(vendér)*, tandis que le sarde choisit une accentuation proparoxytone *(ténnere)*. A l'ind. prés. 6 c'est soit le résultat de *-ent* qui se généralise (portugais *vendem*, castillan *venden*, sarde *benden)*, soit celui de *-unt* (toscan *cadono*, roumain *cad)*, soit une hésitation entre les deux (anc. provençal *cazon venden)*.

[2] Le *-endum* (pour *-iendum)* s'est maintenu, pour les verbes en *-ire*, en toscan *(dormendo)*, en anc. provençal *(-en)*, en castillan *(-iendo* : cf. *infra*, n. 10), en sursilvain *(-end)*, en français *(-ant)*. Certains parlers montrent que le *i* est une introduction ultérieure : catalan ancien *-ent*, moderne *-int*, sarde ancien *-ende*, moderne *-inde*, engadinois ancien *-and* (cf. *infra*, n. 30) moderne *-ind*. Il y a le timbre *i* en roumain *(-ind)* et en portugais *(-indo)*, langues qui se soucient de bien marquer la distinction en conjugaisons.

[3] P. ex. 4. *să cîntăm vindem dormim*... On verra qu'il peut y avoir au subjonctif un remplacement de l'opposition I *(-emus)* à II—III *(-amus)* par le groupement, constitué à l'indicatif présent, des conjugaisons I—III, de type *e*, opposé à II en *i* : c'est le cas en catalan moderne (cf. *infra*, n. 27), en sursilvain (cf. *infra*, n. 28), en dolomitique (cf. *infra*, n. 31) et dans des dialectes italiens, spécialement septentrionaux (cf. *infra*, n. 32).

[4] A l'indicatif présent 4. et 5. en sarde, identité des conjugaisons III *(bendimus < *vendimus)*, *bendíes < *vendítis)* et II *(dormimus dormies)*. A l'imparfait en ancien provençal et dans les langues de la péninsule ibérique (cf. *infra*, n. 14) ; aux personnes 4. et 5. seulement en français (cf. *infra*, § 3). Au parfait en castillan *(vendí... subí...* : avec extension du *ie/ió* de la conjugaison II à III) et en français *(vendis... dormis..., voulus... courus..)* : cf. *La réélaboration structurelle des systèmes romans de conjugaison du parfait*, dans SCL, XXIX (1978), resp. §§ 11 et 45, 17, 46, 69 et 42. Au gérondif en français *(chantant, vendant, dormant)* et partiellement en roumain : la terminaison *-ind* est phonétique à la conjugaison I *(cîntînd < -andum)* et, dans certains cas, à la conjugaison III : derrière une consonne labiale *(rupînd, gemînd, fierbînd)* et derrière *r (curînd)*, elle se sera propagée au sein de la conjugaison III *(tăcînd, bătînd... ≠ -endum)*, sans qu'il y ait eu nécessairement une action analogique exercée par la conjugaison I. On voit mal le point de départ d'une telle fusion I—III : ces deux conjugaisons sont bien distinctes, si ce n'est aux formes identiques pour toutes les conjugaisons (ind. prés. 1 *-o*, 2. *-i)*.

s'agit d'actions de nature analogique, symptomatiques du dynamisme des parlers. Et pour s'en tenir à ceux qui seront pris en considération ici — et qui paraissent constituer un noyau solide —, on constate que les fusions partielles de conjugaisons à certains „temps" ou formes sont clairsemées en portugais, en castillan, en sarde et en roumain, plus importantes en toscan, en ancien provençal et en catalan, mais qu'elles prennent plus d'ampleur en engadinois, en sursilvain, en ladin dolomitique et surtout en français. Ce faisant, ces dialectes dits „rhéto-romans" et le français participent d'une tendance des langues germaniques qui, elles aussi, témoignent d'une évolution semblable ; le gotique distinguait encore, pour les verbes faibles, des types différents de conjugaisons [5]. Une telle distinction a subsisté en vieux haut-allemand [6]. Elle s'est perdue ensuite en germanique occidental [7].

Les faits romans manifestent trois tendances : l'adoption de voyelles thématiques uniques pour les conjugaisons III et II (première partie) et pour les conjugaisons III et I (deuxième partie). Y seront inclus — et séparés donc pour en favoriser l'examen — les cas de voyelles thématiques uniques pour les trois conjugaisons. Ces fusions totales (I—II—III) seront reprises dans une troisième partie ; mais celle-ci englobera surtout l'unicité des voyelles posttoniques de terminaison.

Lorsque la force unificatrice qui procède à la fusion ne soulève guère de problèmes — c'est le cas pour les première et troisième parties — il demeure néanmoins opportun d'en détailler et d'en apprécier les composantes, variables selon les parlers. En outre, la considération de ces faits et l'évaluation de leurs causes fournissent des éléments utiles pour l'étude des fusions qui feront l'objet de la deuxième partie. Ici l'analyse critique est plus complexe. Mais la comparaison des faits permet de contrôler certaines explications plus isolées ou disparates, et elle visera à établir, autant que possible, pour des faits semblables des causes uniques ou tout au moins similaires.

A. FUSION DES CONJUGAISONS III ET II

La conjugaison des verbes en *-ēre*/*-ĕre* et en *-ire* était indifférenciée en roman primitif à l'indicatif présent 2. (*ēs*/*ĭs* et *īs*) [8] et 3. (*ĕt*, *ĭt*), et l'est devenue à 6. dans les langues romanes [9]. Au subjonctif présent et au gérondif, cette fusion s'opère aussi, pour les verbes à radical régulier,

[5] Ce éventuellement par des voyelles thématiques ; p. ex. ind. prés. 2. *nasjis* (= tu sauves), *habais* (= tu as) et *salbōs* (= tu oins) ; aussi dans le groupe prétérit — participe passé : p. ex. prét. 3. — part. passé *nasida*, *habaida*, *salbōda*.

[6] Prét. 1. = part. fém. *nerita*, *habeta*, *salbōta*.

[7] A cause de l'introduction de l'accent d'intensité sur la syllabe initiale de tout mot principal, et de la perte du timbre propre des voyelles inaccentuées.

[8] Sauf dans la Romania orientale : *ēs*/*ĭs* > *e* mais *īs* > *i* : cf. *infra*, § 28.

[9] Cf. *supra*, n. 1. *in fine*.

par le passage de *-iamus* à *-amus (*dormamus)* [10] et de *-iendum* à *-endum* [11]. L'imparfait en *-iebat* passe à *-ebat*, sauf à la conjugaison en *-ire* où c'est la forme en *-ibat* qui prévaut [12]. A l'imparfait les conjugaisons III et II restent donc distinctes [13] ; toutefois dans une partie de la Romania (sarde, provençal, français, langues de la péninsule ibérique) les deux conjugaisons se sont rapprochées : la chute du *b* à la conjugaison III *(*habeat *debeat)* a entraîné celle du *b* dans *-ibat (*dormiat)*, ce dont témoigne l'ancien sarde qui a *-iat* à côté de *-eat*, et les langues de la zone ibéro-provençale qui exigent *-iat*, et qui, par une évolution phonétique normale de *-eat* en *-ia* [14], réunissent les conjugaisons II et III sous une seule caractéristique de l'imparfait, et augmentent donc ainsi le nombre de formes indifférenciées.

La fusion des conjugaisons III et II se poursuit, par actions analogiques, dans les langues romanes à des formes verbales assez diverses : à la personne 4. de l'indicatif présent en toscan ; aux personnes 4. et 5. de l'indicatif présent et à la personne 5. de l'impératif en provençal et en français ; à l'indicatif imparfait en roumain, en sarde, en français et en sursilvain ; au participe en portugais-castillan et en romanche, au subjonctif imparfait (qui fait fonction de conditionnel) en sursilvain.

La description de ces fusions se fera parler par parler : toscan (§ 1), provençal (§ 2), français (§ 3), sarde (§ 4), roumain (§ 5), portugais (§ 6), castillan (§ 7), haut-engadinois (§ 8) et sursilvain (§ 9).

[§ 1] En toscan, la terminaison de la personne 4. de l'impératif-subjonctif présent, commune aux conjugaisons II et III, *-iamo* ne fait que remplacer la terminaison latine *-amus (siamo → vendiamo* d'où *dormiamo)*. Ce *-ia* s'étend au subjonctif présent (pour *-atis)*, mais s'introduit surtout à l'indicatif présent 4. par suite de l'identité formelle entre les personnes 5. de l'impératif et de l'indicatif : impér. 5. *vendete (< -ite)* 4. *vendiamo* et 5. *dormite (< -ite)* 4. *dormiamo* ; d'où ind. prés. 5. *vendete (< -itis)* → 4. *vendiamo*, et 5. *dormite (< -itis)* → 4. *dormiamo*.

[10] On hésite à admettre en castillan un conservatisme *sentiamus (> sintamos)*, *dormiamus (> durmamos)*, alors que le *i* a disparu dans les formes à radical tonique des verbes réguliers *(*sentat, *dormat)*. La fermeture en *i* ou *u* du radical des verbes de la conjugaison II remonte originellement au parfait (cf. *La réélaboration*..., *l.c.*, § 11). Elle se sera introduite aux anciennes formes de l'indicatif imparfait (2. *sintiés* mais *vendiés*, 3. *sintié* mais *vendié*, 4. *sintiémos* mais *vendiémos*...). Elle pénètre au gérondif dont la diphtongue *ie* est elle-même d'origine analogique *(sintiendo vendiendo)*. Elle se sera propagée au subjonctif présent *(sintamos vendamos*...) : cf. à ce sujet : Mourin, *La fermeture en* **i** *et* **u** *à la conjugaison espagnole en* **-ir**, dans *Mélanges J. Horrent*, Gembloux, sous presse.

[11] Cf. *supra*, n. 2. En castillan, la diphtongue *ie (≠ -ēndum*, non *-ĕndum)* et la métaphonie éventuelle du radical semblent dues aux anciens imparfaits : cf. Mourin, *La fermeture*..., *l.c.*...

[12] Sauf en roumain sans doute : c'est à *-iebat* (avec chute phonétique du *b*) que remontent les anciennes formes, dont la graphie cyrillique atteste deux *i* : *-iĭa (-iebat > *ieăă → -iiă)*. Cet ensemble roman rend peu plausible la conservation en ancien français de *-iebat* qui serait passé, pour les verbes de la conjugaison II, à *-ebat*. Pour une autre explication de nature analogique, cf. *infra*, § 3.

[13] Le *b* de *-ibat* est passé à *v* entre autres en toscan et dans les régions rhéto-romanes étudiées ici.

[14] Le *e* de *-eat* en hiatus devant *a* devient *i* : cf. port., cast., cat., prov. *via*, *dia*, voire *mia* (port. mod. *minha)*.

[§ 2] En ancien provençal, l'identité des conjugaisons II et III aux personnes à radical tonique (2., 3. et 6.) de l'indicatif présent, à l'imparfait *(vendia dormia)*, au subjonctif *(venda... dorma...)* et à l'impératif 4. *(vendam dormam)* provoque l'extension de la voyelle *e* de la conjugaison III à II à l'impératif — indicatif 5. *(vendez → dormez)* et à l'indicatif 4. *(vendem → dormem)*.

[§ 3] En ancien français, les conjugaisons II—III, non différenciées aus personnes à radical tonique de l'indicatif présent, poursuivent leur fusion aux personnes 4. et 5. : 4. *vendons* (pour **vendeins* ← *sons* : cf. *infra*, § 16)→ *dormons*, et 5. *vendez* (pour **vendeiz* : cf. *infra*, §§ 16 et 24) → *dormez*. A l'impératif 4., l'identité du subjonctif ancien en *-ons* *(vendons dormons)* ne fait que se substituer à celle héritée du latin *(*vendains *dormains* ou **voilliens *vegniens)* ; mais elle favorise l'extension du *-ez* de 5. *vendez* (pour **vendeiz)* à *dormez*.

Aux personnes 4. et 5. de l'imparfait, les conjugaisons III et II ont, par une évolution phonétique normale, des formes identiques 4. *vendiiens* (< **vendeamus* pour *-ebamus)* et *dormiiens* (< **dormiamus* pour *-ibamus)*. Il en sera résulté, aux autres personnes, l'action de III sur II : 1. *vendeie* (< ** vendeam)*... → *dormeie* ($\neq$ **dormiam)*...

[§ 4] Le sarde a remplacé, à l'imparfait, l'ancienne distinction *-eat* (III) et *-iat* (II) par une uniformisation en *-iat* : *bendiat*... → *dormiat*... Celle-ci est liée à la voyelle thématique uniforme *i* des indicatifs présents 4. et 5. d'origine phonétique : cf. *supra*, n. 4.

[§ 5] Le roumain a, lui aussi, unifié à l'imparfait les anciennes terminaisons *-ea* (III) et *-ia* (II ; ancien *-iia* : cf. *supra*, n. 12) : *vindea*... → *dormea*... C'est une extension du lien plus étroit qui existe entre ces deux conjugaisons à l'indicatif présent 3. *(vinde doarme)* et au subjonctif 3. = 6. *(vîndă doarmă)*.

[§ 6] Le portugais n'étend l'union des conjugaisons II et III qu'au participe : *vendido* (pour ancien *-udo)* comme *dormido*. Cette union existe aussi à l'indicatif présent 2., 3. et 6., au subjonctif et à l'imparfait *(vendia dormia)* [15].

[§ 7] Le castillan fait de même : *vendido* (pour ancien *-udo)*. Mais ici des voyelles communes existent, non seulement aux mêmes formes qu'en portugais, mais en outre au gérondif *(-iendo)* et au parfait (cf. *supra*, n. 10).

[§ 8] En sursilvain, l'union s'opère à l'imparfait *(vendeva = dormeva)*, au conditionnel *(vendess = dormess)* et au participe *(vendiu = dormiu)*. Ici le point de départ pose quelque problème : les conjugaisons III et II sont certes unies aux formes à radical tonique de l'indicatif présent et du subjonctif, mais elles ne s'opposent pas à celles de la conjugaison I [16]. Ce n'est qu'au gérondif que l'union se limite à ces deux conjugaisons : *vendend = durmend* [17] On pourrait songer aussi à l'influence

[15] Non au gérondif *(dormindo vendendo)* ni au parfait *(dormimos vendemos)*.

[16] Cf. *infra*, §§ 30, 32 et n. 57. Les conjugaisons II et III sont distinguées aux personnes 4. et 5. de l'indicatif et du subjonctif : II en *i*, III en *ei* : cf. *infra*, n. 28.

[17] On notera que le lien entre l'imparfait, le conditionnel et le gérontif est manifeste dans les textes du XVIIe siècle où — contrairement à l'état moderne (cf. *infra*, n. 76) — les verbes de la conjugaison II adoptaient une voyelle propre *i (durmiva..., durmiss..., durmint)*.

exercée par l'infixe *-esch*, fréquent à l'indicatif et au subjonctif présents des verbes de la conjugaison II : ind. 4. *finin* 5. *finis* mais 1. *finesch* 2. *fineschas* 3. *finescha* 6. *fineschan* → cond. *finess* . . . imparfait *fineva*. . .

Au participe, il n'est pas exclu que le passage de **-utum* à *-iu* soit phonétique : **vendutum* > *vendiu* comme *ūnum* > *in*, *mūrum* > *mir*, *lūnam* > *glina*. . .

[§ 9] En haut-engadinois, les participes des conjugaisons II et III sont aussi unifiés en *-ieu*: *vendieu* = *durmieu* [18], alors que ces conjugaisons sont toujours distinguées par les voyelles thématiques [19]. On songerait, ici aussi, à un rapprochement d'origine phonétique entre ces deux participes : **-üeu* (<* *-utum*) et *-ieu* (< *-itum*) : le *ü* a un son — différent du *u* français — très proche du *i*, au point que des mots en *ü* et en *i* riment entre eux [20].

B. FUSION DES CONJUGAISONS III ET I

Les cas de fusion des conjugaisons III et I se produisent soit exclusivement au parfait et temps dérivés (ancien provençal), soit à ces derniers mais aussi aux temps du présent (engadinois), soit exclusivement aux temps du présent [21] (toscan, catalan moderne, sursilvain, dolomitique, français). Il est suggestif de rappeler d'abord les fusions aux temps du parfait (1°), avant de passer à celles qui s'opèrent à ceux du présent (2°).

1° FUSION AU PARFAIT ET TEMPS DÉRIVÉS

La fusion se limite à ces temps en ancien provençal : parfait *cantet*. . . comme *vendet*. . ., subjonctif imparfait *cantes*. . . comme *vendes*. . ., conditionnel deuxième forme *cantera*. . . comme *vendera*. . . Par contre, en engadinois, cette fusion aux temps du parfait (*chantet*. . . comme *vendet*. . ., *chantess*. . . comme *vendess*. . .) rejoint celle qui se produit aux temps du présent (cf. *infra*, n. 30). L'explication de ces fusions ne pose pas de problème : il s'agit de l'action du couple *dare* — *stare* (§§ 10, 11).

[§ 10] En ancien provençal, il y a identité de paradigmes au parfait et temps dérivés entre les verbes *dar* — *estar* et la conjugaison III : p. ex. 3. *det* (< *dedit*)/*estet* et *vendet* (< **vendedit*). L'appartenance de *det*/*estet* à la conjugaison I entraîne tous les autres verbes : 3. *cantet*. . . [22].

[18] Mais non en bas-engadinois : *vendü durmi*.

[19] Ind. prés. 4. *-ins* (II) *-ains* (III), 5. *-is*, *-ais*, imparfait *-iva*. . . *-aiva*. . ., conditionnel *-iss*. . . *-ess*. . ., gérondif *-ind* *-and*. Les trois conjugaisons sont unies aux formes à radical tonique de l'indicatif présent et à toutes celles du subjonctif : cf. *infra*, § 30.

[20] Cf. E. Walberg , *Saggio sulla fonetica del parlare di Celerina — Cresta*, Lund, 1907, § 73. Mais normalement *ū* latin passe à *ü* : *unum* > *ün*, *murum* >> *mür*, *luna* > *glüna*. . .

[21] Parmi lesquels sera rangé l'indicatif imparfait, temps de l'infectum, et aussi, en rhéto-roman, le conditionnel (= subjonctif imparfait) construit sur le même radical.

[22] Cf. *La réélaboration*. . ., *l.c.*, §§ 28, 37, 63.

[§ 11] En engadinois de même, le parfait *det/stet* [23] — identique à *vendet*... — entraîne *chantet*... ; il se créé aussi une identité au conditionnel (= subjonctif imparfait) : *vendess*... et *chantess*... [24].

2° FUSION AUX TEMPS DU PRÉSENT

Une telle fusion reste limitée en toscan à la personne 4. de l'indicatif = impératif = subjonctif, et à la personne 5, du subjonctif [25], et l'explication ne pose pas de problème [26].

Cette fusion est plus poussée en catalan moderne, dans les parlers rhéto-romans et en français. Elle porte sur les personnes 4. et 5. de l'indicatif, de l'impératif et du subjonctif en catalan [27] et en sursilvain [28]. En français elle se poursuit en plus à l'indicatif imparfait [29]. Elle affecte encore en outre le subjonctif imparfait (= conditionnel) et le gérondif en engadinois [30] et en dolomitique [31].

L'explication de l'origine des faits en catalan, en rhéto-roman et en français envisagera d'abord la possibilité de recourir aux explications par l'impératif *(a)*. Elle proposera plutôt comme point de départ l'indicatif présent, et ce en se fondant sur trois actions possibles : celle exercée par le lien entre les verbes *esse* et *stare (b)* ; celle jouée par le groupe des verbes à radical tonique en *a* et dépourvu de consonne finale *(c)* ; enfin le point commun que constitue la troisième personne du pluriel *(d)*.

[23] Auquel remonte le subjonctif présent *detta/stetta* : cf. *Individualisation ou conformité dans les réfections des subjonctifs présents romans irréguliers*, dans SCL XXVIII (1977), p. 143 sv., § 52.

[24] Pour la fusion aux temps du présent cf. *infra*, n. 30.

[25] Ind. 4. = impér. 4. = subj. 4. *vendiamo cantiamo*, subj. 5. *vendiate cantiate*.

[26] Cf. *infra*, § 14 *in fine*.

[27] Ind. = impér. = subj. 4. *vendem cantem*, 5. *vendeu canteu*.

[28] Ind. 4. *vendein cantein*, 5. *vendeis canteis*, impér. = subj. 4. *vendeien canteien*, impér. 5. *vendei cantei*, subj. 5. *vendeien canteien*.

[29] Ind. = impér. 4. *vendons chantons*, 5. *vendez chantez*, subj. 4. *vendions chantions* 5. *vendiez chantiez*, imparfait *vendais... chantais...*

[30] Ind. 4. *vendains chantains*, 5. *vendais chantais*, impér. 4. *vendain chantain* 5. *vendè chantè* (le subjonctif est à radical tonique à toutes les personnes, cf. *infra*, n. 56), imparfait *vendaiva chantaiva*, subj. imparf. *vendess chantess*, gérondif *vendand chantand*. La fusion au subj. imparf. rejoint celle qui s'opère au parfait : cf. *supra* § 11.

[31] Inf. 4. *vendon cianton*, 5. *vendëis cientëis*, impér. 4. *vendon(se) cianton(se)*, 5. *vendëde ciantëde*, subj. 4. *vendonse ciantonse*, 5. *vendëise ciantëise*, imparfait 1. *vendove*... 4. *vendan* 5. *vendais*...1. *ciantove*... 4. *ciantan* 5. *ciantais*..., subj. imparf. *vendëss*... *ciantëss*..., gérondif *vendan ciantan*. En dolomitique, cette fusion aux temps du présent a pu rejoindre, comme en engadinois (cf. *supra*, § 11 et n. 24), celle qui s'est opérée au parfait : en effet bien que le parfait ne subsiste plus en dolomitique, il est possible que le conditionnel (= subjonctif imparfait) attendu **dëss* (< *dedisset*)/**stëss* (comme *vendëss* < *vendisset*) — verbes dont le radical a été refait en *dajëss/stajëss* (cf. *Le système des réfections analogiques dans les indicatifs présents romans irréguliers*, dans RRL XXI (1976), pp. 3 sv. et 229 sv., § 94 et *infra*, § 23) — ait déterminé *ciantëss*. On notera, en effet qu'en sursilvain l'action unificatrice, partie de l'indicatif présent (*vendein cantein* : cf. *infra*, § 18) ne s'est pas étendue à l'imparfait (*vendeva* (cf. *supra*, § 8) ≠ *cantava*). Or il existe des imparfaits *deva/steva* (à côté de *dava/stava*) qui ne peuvent provenir que de l'action des anciens parfaits *det/stet* (disparus actuellement) et auxquels sont dus aussi les subjonctifs présents *detti/stetti* (cf. *Individualisation*..., *l.c.*, § 52).

a) L'argument de l'impératif

[§ 12] L'explication par l'impératif peut se développer de deux façons. La première, proposée pour le catalan moderne, consiste à prendre comme point de départ une action analogique qui se serait opérée au sein de la conjugaison I : impér. 4. *cantem* (< *-emus*) → 5. *canteu* (pour ancien *cantats*) → ind. 5. *canteu* (pour ancien *cantats*) [32] → ind. 4. *cantem* (pour ancien *cantam*). L'identité qui en résulte entre l'indicatif 4. et 5. des conjugaisons I et III (*perdem perdeu*) se serait étendue au subjonctif de la conjugaison III : 4. *perdem* (pour ancien *perdam*) et 5. *perdeu* (pour ancien *perdats*) [33].

Une telle explication resterait théoriquement valable pour les faits sursilvains : impér. 4. *cantein* (< *-emus* ; passé ensuite à *canteien*) → impér. 5. *cantei* (≠ *-ate*) → ind. 5. *canteis* (≠ *-atis*) → ind. 4. *cantein* (≠ *-amus*). Mais elle se heurte, dans d'autres dialectes, à l'existence à l'impératif 5. d'un timbre différent de celui de l'impératif 4. : haut-engadinois impér. 4. *chantains* (< *-emus*) ≠ impér. 5. *chanto* (< *-ate*), dolomitique impér. 4. **ciantëin* (< *-emus*) ≠ impér. 5. *ciantëde* (pour *-ède* < *-ate*), français impér. 4. **chanteins* (< *-emus*) ≠ impér. 5. *chantez* (← *-atis* pour *-ate*).

[§ 13] Une seconde façon d'expliquer la fusion par l'impératif est de considérer ensemble les formes aux personnes 4. et 5., à la fois pour les conjugaisons I et III. En catalan, il y a un croisement des voyelles *a* et *e*: impér. 4. *cantem* (< *-emus*) 5. *cantau* (< *-atis* pour *-ate*) mais impér. 4. *perdam* (< *-amus*) 5. *perdeu* (← *-itis* pour *-ite*) : ce croisement aurait déterminé l'unification en *e* non seulement à l'impératif mais aussi à l'indicatif et au subjonctif.

Mais cette hypothèse du croisement des timbres se heurte à des difficultés phonétiques lorsqu'on tente de l'appliquer aux autres parlers considérés ici. C'est ainsi qu'en sursilvain, en dolomitique et en français, les développements phonétiques sont différents selon qu'il s'agit de *-ate/-atis* ou de *-amus* : sursilvain impér. 4. *cantein* (<*-emus*) 5. **cantat* (< *-ate*) 4. **vendon* (< *-amus*) 5. *vendei* (< *-ite*) ; dolomitique impér. 4. **ciantëin* (< *-emus*) 5. **ciantède* (< *-ate*), 4. **vendan* (< *-amus*) 5. *vendëde* (< *-ite*) [34] ; français impér. 4. **chanteins* (< *-emus*) 5. *chantez* (← *-atis*

[32] M. G. Rohlfs voulant expliquer la fusion III—I dans les dialectes de l'Italie du Nord, estime que cette fusion a été favorisée par l'évolution phonétique de *-atis*/*-ate* en *-ade* > *ai* > *è* (cf. *Historische Grammatik der Italienischen Sprache*, Bern, t. II, 1949, § 530, p. 292, n. 2. et § 607, p. 403).

[33] M. G. Boysen qui se limite à l'explication des faits catalans (*Le présent du subjonctif en catalan, en rhéto-roman et en frioulan*, dans „Studia neophilologica" XLIII (1971), pp. 521 sv.) attribue l'unification III—I à un adstrat provençal (rhodanien et niçois modernes) où, pour les conjugaisons III et I, il y a, aux personnes 4. et 5. de l'indicatif présent, identité en *e* (j'ajouterai que cette fusion existait déjà en ancien provençal : cf. *supra*, § 10), et, à ces mêmes personnes du subjonctif présent, introduction de ce *e*, ce qui y détermine une unification de toutes les conjugaisons (comme en mistralien et en français) ; le *e* se serait introduit aux personnes 4. et 5. de l'indicatif présent de la conjugaison I. On verra *infra* (cf. n. 59) que M. Boysen voit aussi l'action d'un adstrat gascon pour expliquer le recours au timbre *i* aux personnes à radical tonique du subjonctif catalan.

[34] M. Th. Elwert (*Die Mundart des Fassa-Tals*, Heidelberg, 1943, § 42) considère cet *ë* très ouvert comme phonétique, et explique l'absence de diphtongaison par la prononciation plus tranchante («geschnitten») de cet impératif.

pour *-ate)* 4. **vendains* (< *-amus)* 5. **vendeiz* (← *-itis* pour *-ite/)*. Et en haut-engadinois ancien, les quatre timbres attendus sont distincts : impér. 4. *chantains* (< *-emus)* 5. *chanto* (< *-ate)* 4. **vendans* (< *-amus)* 5. *vendè* (< *-ite*) [35].

b) Le lien entre *esse* et *stare*

[§ 14] Un lien entre les conjugaisons III et I est constitué non seulement par l'action au parfait du groupe *dare-stare* (cf. *supra*, §§ 10, 11) mais aussi, aux temps du présent, par le groupe *esse-stare*. Ces deux verbes ont non seulement un lien sémantique, mais en outre, dans tous les parlers étudiés ici, une forme commune : celle du participe [36]. Les deux verbes témoignent, dans diverses langues, soit d'une action de *stare* sur *esse* — ce en portugais, en castillan, en sarde [37] et en proto-roumain [38] — ou de l'introduction de *stare* dans le paradigme de *esse*, comme c'est le cas en français [39] ; soit, inversement, d'une action de *esse* sur *stare* en romanche[40], en ancien provençal, en catalan, en sursilvain et en toscan [41].

Et en toscan c'est précisément par le couple *esse-stare* que l'impératif-subjonctif 4. *siamo* engendre *stiamo* ; d'où l'extension de *-iamo* à toute la conjugaison I *(cantiamo)* ; le *-iamo* pénètre à l'indicatif par suite de l'identité entre impératif 5. et indicatif 5. : imp. 4. *cantiamo* 5. *cantate*, d'où ind. 5. *cantate* (< *-atis)* → 4. *cantiamo* [42].

[§ 15] En catalan existent, à l'indicatif présent, à côté des formes 4. *som*, 5. *sots/sou*, des variantes dialectales (entre autres en roussillonais et aux Baléares) 4. *sem* (< *simus)* 5. *seu* [43]. Leur action sur les anciens 4. *estam estatz* → *estem esteu*, parallèle à celle de *si(g)a* sur *esti(g)a*, peut avoir favorisé l'identité 4. *vendem* 5. *vendeu* → 4. *cantem* 5. *canteu*.

[§ 16] En français, à l'indicatif présent 4., la terminaison *-ons* de *sons* — qui se généralise dans les verbes de la conjugaison III *(vendons* pour **vendeins)* — aura déterminé *estons* (pour **estains* < *stamus*), et se propage dans la conjugaison I *(chantons* pour **chantains)*. Inversement à la personne 5., la terminaison *-ez* de *estez*, *chantez* (< *-atis)* s'introduit à la conjugaison III *(vendez* pour **vendeiz)*.

[35] Selon Walberg *(o.c.*, § 26) l'absence de diphtongaison est due à la position oxytone.

[36] Catalan *estat*, anc. franç. *estet*, dolom. *stat*, engadinois *sto*, sursilvain *stau*. Aussi en sarde moderne *istau*. Mais pas en ancien sarde *((i)stetti(d)u ≠ istau)*, en portugais-castillan *(sido ≠ estado)*, ni en roumain *(fost ≠ stat)*.

[37] A l'indicatif présent 1. : portugais *estou* → *sou*, castillan *esto(y)* → *so(y)*, sarde *isto* → *so* : cf. *Le système...*, *l.c.*, p. 20, § 43.

[38] Latin : indicatif présent 6. *stant* → **sant* (> roumain *sînt)* : cf. *ibid.*, p. 20, § 44.

[39] Imparfait *étais...*, gérondif *étant*.

[40] Indicatif présent 1. *sunt(t)* → *stun(t)* : cf. *Le système...*, *l.c.*, p. 20, § 45.

[41] Subjonctif présent provençal *sia* → *estia*, catalan *si(g)a* → *esti(g)a*, sursilvain 4. *séi(gi)en* 5. *séi(gi)es* (cf. 1. *seigi* ← **siam*. Cf. *Individualisation...*, *l.c.*, § 47) → 4. *steien* 5. *steies* (pour **stein *steis* < *stemus stetis)*, toscan *sia* → *stia* (cf. *ibid.*, §§ 48, 49, 50).

[42] Mais on peut se demander si en toscan la fusion III—I n'a pas été favorisée, au sein de l'indicatif 4. lui-même, par le lien entre *esse* et *stare:* 4. *siemo* (anc. et dialectal ; cf. 2. *siei* (anc.) 5. *siete)* + *stamo* → *siamo stiamo*.

[43] Cf. A. Badía Margarit, *Gramática histórica catalana*, Barcelona, 1951, § 185, A. Griera, *Dialectología catalana*, Barcelona, Escuela de filología, 1949, p. 104, Fr. De B. Moll, *Gramática histórica catalana*, Madrid, 1952, p. 251.

Cette fusion III—I se poursuit, non seulement à l'impératif, mais au subjonctif présent : *vend(i)ons* (pour **vendeins)* → *chant(i)ons* (pour **chanteins)* et *vend(i)ez* (← *-atis*) → *chant(i)ez* (pour **chanteiz)*.

De même à l'imparfait, *vendeie* (< *-ebam*)... *vendiiens* (puis *vendions) vendiiez* (cf. *supra*, § 3) entraînent *chanteie* (≠ *-abam*)... *chantiiens* (puis *chantions) chantiiez* [44].

[§ 17] En ladin dolomitique, l'indicatif présent 4. du verbe *esse*, qui est aussi *sons* (< *sumus)*, introduit le timbre *o* dans la conjugaison III *(vendon)* et dans la conjugaison I *(cianton* ≠ *-amus)*, ce sans doute aussi via **ston* (pour **stan* < *stamus)*, dont le radical a été refait (cf. *infra*, § 23) en *stajon*. A la personne 5., *vendëis* (< *-itis)* → *ciantëis* (≠ *-atis)*. L'impératif suit : 4. *vendon(se)* → *cianton(se)* 5. *vendëde* (< *ite:* cf. *supra*, n. 34) → *ciantëde* (≠ *-ate)*. Aussi au subjonctif : 4. *vendonse* → *ciantonse* 5. *vendëise ciantëise*.

A l'imparfait, il y a aussi action de *vendova* — dont le *o* est dû à l'imparfait de *esse*, soit *fova* [45] — sur *ciantova* (≠ *-abat)*, et aux personnes 4. et 5. : *vendan* (pour *-*ean* < *-*eamus)* et *ciantan* [46], *vendais* et *ciantais*. Au gérondif, l'union se fait aussi en *-an: ciantan* (< *-andum*) → *vendan* (≠ *-endum)*.

[§ 18] Comme certains dialectes de l'Italie du Nord [47], le romanche aura eu pour la personne 4. de l'indicatif présent de *esse* la forme *simus;* les résultats attendus, c'est-à-dire **sein* (sursilvain)/**sains* (engadinois) — qui ont été supplantés par *essan/essans* [48] — auront déterminé *estein/ estains* (pour **eston* (sursilvain)/**estan* (engadinois) < *stamus)*. D'où, à la conjugaison I, les paradigmes : sursilvain 4. *cantein* (≠ *-amus* ; comme *vendeins* < *-imus)* et 5. *canteis* (≠ *-atis* ; comme *vendeis* < *-itis)*, engadinois 4. *chantains* (≠ *-amus* ; comme *vendains* < *-imus)* 5. *chantais* (pour ancien *chantès* < *-atis* ; comme *vendais* < *-etis)*.

En sursilvain, l'union des conjugaisons III et I se poursuit à l'impératif (4. *canteien* 5. *cantei*...), au subjonctif (4. *canteien* 5. *canteies)* et au gérondif *(cantand* → *vendand* ≠ *-endum)*. En engadinois, seul l'impératif suit : 4. *chantain* 5. *chantè* (pour ancien *chanto)* comme 4. *vendain* 5. *vendè)* ; le subjonctif 4. et 5. devient à radical tonique (cf. *infra*, n. 56).

[44] Si, comme le voit Fouché *(Morphologie historique du français: le verbe*, Paris, nouv. édit., 1967, p. 238) *chantiiens* remonte à **canteamus* (pour **cantebamus* (< *cantabamus)*, la chute du *b* à la conjugaison I est, elle aussi, due à l'action analogique de la conjugaison III : **vendeamus* (pour *vendebamus)*.

[45] M. Elwert (*o.c.*, p. 27, n. 84) voit dans le *o* de *-ova* une vélarisation de *a* (< *-abat)*. Toutefois celle-ci ne se produit pas pour les mots d'origine latine : *faba*> *fava*, *ava*> *ava*, ou *sapa*> *saba*> *sève*, *lavat*> *lève*. Cet *o* se retrouve dans l'imparfait *fova* (et subjonctif imparfait *fosse)* qui est dû à un parfait (disparu) **fo:* c'est ce qui s'est passé aussi en sursilvain dont le parfait ancien attesté *fo* a créé *fova* à côté de *era*. En dolomitique existe un parallélisme des verbes *esse* et *habere* : ind. prés. 4. *son* et *on* (← *habemus)*, 5. *sëis* (≠ *estis)* et *ëis* (← *habetis)* ; il se sera poursuivi à l'imparfait : *fova* → *ova* (≠ *habebat)* ; et le *o* se généralise dans la conjugaison III : *vendova*.

[46] Avec chute du *b* de *-abamus* peut-être phonétique : *laborem*> *lëur*, *cubare*> *cué*, mais *caballum*> *ciaval*, *tabanum*> *tavan*.

[47] Cf. Rohlfs, *o.c.*, § 540, p. 314, et § 529, p. 292.

[48] Peut-être **essimus*, modification d'ailleurs de *simus*. En Gaule ancienne, les formes de même type *esmes* (franç., prov.) ont coexisté un temps avec *sons/somes* (franç.) et *(s)em* (prov.).

c) les radicaux toniques en *a* et dépourvus de consonne finale

[§ 19] Mais *esse* n'est peut-être pas le seul verbe qui a provoqué la fusion des conjugaisons III et I. Compte tenu du fait que, dans la fusion III—II, c'est quasi toujours le timbre de III qui s'impose sur celui de II, il convient de prendre en considération l'importance qu'a pu avoir un petit groupe de verbes, fort employés, à radical en *a* et dont l'indicatif présent irrégulier est dépourvu de consonne finale aux personnes à radical tonique, et qui constituent un ensemble morphologique. En font partie des verbes de la conjugaison III (*habere*, *facere* et *sapere* ou un de ces deux derniers seulement), des verbes de la conjugaison I (*stare*, *dare*) et le paradigme de „aller" dont les formes à radical tonique relèvent de la conjugaison III (*vadere*), mais dont celles des personnes 4. et 5. ressortissent à la conjugaison I (*ambitare* en catalan, **allare* en français, **mnare* en sursilvain) ou ont un radical [*dž*/*ž*] issu d'un impératif 4. en *a* (*eamus* : engadinois, dolomitique).

Un témoignage de l'action subie par les verbes de la conjugaison I *stare* et *dare* s'observe dans la réfection du radical de ces verbes en dolomitique : 2. *ves* 3. *va* mais 4. *jon* (← *eamus*) 5. *jëis* (← *eatis*) détermine, en rapport avec 2. *stes*/*des* 3. *sta*/*da* les formes 4. *stajon*/*dajon* et 5. *stajëis*/*dajëis* [49].

Certains verbes de la conjugaison III (*habere*, *facere*, *sapere*, *vadere*) ont pu exercer une action sur ceux de la conjugaison I (*stare*, *dare*) [50] via éventuellement la dualité des radicaux du verbe „aller" [51] : ces verbes soit confirment simplement à la personne 4. l'action de *simus* — c'est le cas du catalan (§ 20) et du romanche (§§ 21, 22)—, soit propagent à 4. une voyelle thématique qui a subi l'action de *sumus* : c'est ce qui se passe en dolomitique (§ 23) et en français (§ 24).

[§ 20] En catalan, les rapports 3. *ha* 4. *havem* 5. *haveu*, 3. *fa* 4. *fem* (anc. *faem*) se poursuivent dans 3. *va* → 4. *anem* 5. *aneu* et dans 3. *està* → 4. *estem* 5. *esteu*.

[§ 21] En sursilvain, les paradigmes de type 3. *ha* 4. (*ha*)*vein* 5. (*ha*)*veis*, 3. *sa* 4. *savein* 5. *saveis*, 3. *fa* 4. *fagein* 5. *fageis* se retrouvent dans 3. *va* → 4. *mein* (≠ **mnamus*) 5. *meis* (≠ **mnatis*), 3. *stat* [52] → 4. *stein* 5. *steis*, 3. *dat* → 4. *dein* 5. *deis*.

[49] On notera encore l'addition commune d'un *-t* non phonétique au participe passé de ces trois verbes : *jit*, *stat*, *dat* (≠ *itus*, *status*, *datus* : cf. *Les analogies dans les radicaux irréguliers des participes passés romans*, dans RRL XX (1975), p. 134, et *Le système...*, *l.c.*, p. 229 sv., § 94.

[50] On observera qu'il n'y a pas d'action de ces verbes de la conjugaison III — et pas de fusion III—I — dans les langues où l'identité structurelle des radicaux toniques de ces verbes est mal ou moins bien établie : portugais 3. *faz*, *sabe*, *vai* (4. *imos*) ≠ *estā*, *dā* : castillan 3. *hace*, *sabe* ≠ *està*, *da* (*va* mais 4. anc. *imos*) ; provençal 3. *sap* ≠ *esta(i)*, *da* ; sarde (qui recourt à *scire* non à *sapere*) 3. *aet* (*a*)/*hat* (*mod.*), *fachet* ≠ *istat* ; roumain (qui ne connaît pas *sapere* ni *vadere*) *are*, *face* ≠ *stă*, *dă*.

[51] On se rappellera qu'en toscan on a pu voir au présent l'action de 3. *va* 4. *giamo* pour expliquer 3. *sta* → *stiamo*, verbes entre lesquels il y a une opposition sémantique (cf. Meyer-Lübke, *Grammatica storica della lingua italiana...* ediz. Bartoli et Braun, Torino , s.d., p. 180, n. 1.

[52] Pour le *-t* cf. *Le système...*, *l.c.*, § 101.

[§ 22] En haut-engadinois, les alternances 3. *ho* 4. *avains* 5. *avais*, 3. *so* 4. *savains* 5. *savais*, 3. *fo* 4. *fains* (anc. *faschain)* 5. *fais* (anc. *faschais)*, s'étendent à 3. *vo* → 4. *giain* (pour **gian* < *eamus)* 5. *giais* (pour **giès* < *eatis)*, 3. *sto* → 4. *stain* (≠ *stamus)* 5. *stais* (pour ancien *stès* < *statis)*, 3. *do* → 4. *dain* 5. *dais* (pour ancien *dès* < *datis)*.

[§ 23] En dolomitique, les formes sont 3. *ha* 4. *on* 5. *ëis*, 3. *sa* 4. *savon* 5. *savëis*; d'où 3. *va* → *jon* (pour **jan* < *eamus)* 5. *jëis* (pour **jès* < *eatis)*, 3. *sta* → 4. *stajon* (non **stajan)* 5. *stajëis* (non **stajès)*, 3. *da* → 4. *dajon* 5. *dajëis*.

[§ 24] En ancien français, les formes à radical tonique des verbes à rapprocher sont 2. *as* 3. *at*, 2. *ses* 3. *set*, 2. *vas* 3. *vat* ou 2. *vais* 3. *vait* ou 2. *ves* 3. *vet*, 2. *estas* 3. *estat* ou 2. *estes* 3. *estet*. Il peut en être résulté une extension du *-ons* de 4. *avons savons* à *allons* (pour **allains*) et *estons* (pour **estains)*, et inversement celle de *-ez* de 5. *allez*, *estez* à *avez* (pour **aveiz)* et *savez* (pour **saveiz)*.

d) La troisième personne du pluriel

[§ 25] Symptomatique est le fait que la fusion entre les conjugaisons III et I s'opère dans des parlers où les terminaisons de la personne 6. de l'indicatif présent *-unt* et *-ant* aboutissent à un son unique : un timbre neutre en catalan *(perden canten)* et en romanche (sursilvain *vendan cantan*; engadinois *vendan chauntan)*, le *e* dit muet en français *(vendent chantent)*.

Une uniformisation analogique au sein des personnes du pluriel aura favorisé l'extension des timbres thématiques de la conjugaison III à I[53] : en catalan 6. *perden* 4. *perdem* 5. *perdeu* d'où l'action de 6. *canten* détermine 4. *cantem* 5. *canteu;* en sursilvain 6. *vendan* 4. *vendein* 5. *vendeis* d'où 6. *cantan* → 4. *cantein* 5. *canteis*; en engadinois 6. *vendan* 4. *vendain* 5. *vendais* d'où 6. *chauntan* → 4. *chantains* 5. *chantais;* en français, il y aura eu l'action *vendent vendons* → *chantons* et inversement *chantent chantez* → *vendez*.

[§ 26] En dolomitique, la personne 6. a dû être autrefois de timbre unique devant la dentale *-n (venden cianten)* comme devant l' *-s* de la personne 2. *(vendes ciantes)*. Cette personne aura déterminé l'extension des terminaisons de 4. *vendon* 5. *vendëis* à 4. *cianton* 5. *ciantëis*. Mais cette personne 6. propre a fait place à une forme identique à celle de 3. : 3. = 6. *vënd cianta* [54].

[53] Mais, dans ces parlers, le *i* tonique des personnes 4. et 5. a en général bien résisté (p. ex. catalan 4. *dormim* surs. *durmin*, engad. *durmins*...) à l'action unificatrice de la personne 6. en raison de son timbre plus aigu et mieux différencié par rapport à la voyelle neutre. En Gaule par contre, le *i* de la conjugaison II a disparu (cf. *supra*, §§ 2, 3). En dolomitique, il en est résulté un compromis : ind. prés. 4. *durmion* 5. *durmiëis*, imparfait 4. *durmian* 5. *durmiais*, gérondif *durmian*...

[54] Ce remplacement de la personne 6. par la personne 3. (qui s'opère aussi dans l'Italie du Nord : cf. Rohlfs, *o.c.*, § 532) est dû sans doute au phénomène d'inversion et au lien étroit, en dolomitique, entre verbe et sujet. A la personne 3. l'ordre direct *ël cianta, ël vënd, ël dorm* devient, en inversion : *ciant-el, vënd-el, dorm-el*. Sur ce modèle, les anciennes formes proparoxytones de la personne 6., c'est-à-dire **cianten-i*, **vënden-i*, **dormen-i*, seront devenues, elles aussi, les formes paroxytones actuelles : *ciant-i, vënd-i, dorm-i*, ce qui détermine, en ordre direct : *ëi cianta, ëi vënd, ëi dorm*.

C. FUSION TOTALE DES CONJUGAISONS

La suppression de la distinction entre conjugaisons est réalisée parfois à certaines personnes à radical prétonique (§ 27). Mais elle s'opère surtout à celles à radical tonique. Il peut y avoir alors, et ce à l'indicatif présent, généralisation d'une terminaison de la conjugaison II (§ 28) ou des conjugaisons II—III (§ 29), mais surtout de la conjugaison I (§ 30). Au subjonctif présent c'est la voyelle des conjugaisons II—III qui s'impose (§ 31), ou c'est un timbre nouveau *i* qui unifie les conjugaisons (§ 32).

[§ 27] La fusion totale à certaines personnes à radical prétonique se réalise en toscan et en français.

En toscan, elle résulte de l'action combinée de la conjugaison III sur II (cf. *supra*, § 1) et sur I (cf. *supra*, § 14, *in fine)*. Elle se réalise à l'impératif 4. et au subjonctif 4. et 5. où il n'y a aucune autre personne à terminaison uniforme. Et à l'indicatif présent, où cette union s'opère à la personne 4. seulement et non à 5. (ni à 3, ni à 6.), on conçoit malaisément qu'elle aurait été favorisée par la terminaison unique des personnes 1. (-*o*) et 2. (-*i*).

En français la combinaison des deux actions unificatrices de la conjugaison III sur II (cf. *supra*, § 3) et sur I (cf. *supra*, § 16) a pu trouver un appui dans la terminaison unique de la personne 6. à l'indicatif présent et au subjonctif présent.

[§ 28] Aux personnes à radical tonique, l'action de la conjugaison II s'exerce en toscan et en roumain (personne 2.) , celle des conjugaisons II—III en ancien provençal (personne 6. : § 29). Le modèle en a été l'unicité de la personne 1.

En toscan, la différenciation par -*i* entre les personnes 2. *(dormi* < *-ĭs)* et 3. *dorme* < *-ĭt)* à la conjugaison II s'introduit également à la conjugaison III (2. *vendi* pour **vende* (< *-ĭs)* comme 3. *vende)* et à la conjugaison I (2. *canti* pour **canta* (< *-as)* comme 3. *canta)*.

Il en est de même en roumain : 2. *dormi* (< *-ĭs* ; ≠ 3. *doarme)* → *vinzi* (pour **vinde* comme 3.) et → *cînți* (pour **cîntă* comme 3.).

[§ 29] En ancien provençal, c'est la dualité possible de la terminaison de la personne 6. aux conjugaisons III *(vendon venden)* et II *(dormon dormen)* [55] qui pénètre éventuellement à la conjugaison I : *canton canten* (et *cantan)*.

[§ 30] L'action inverse de la conjugaison I sur les deux autres se produit à l'indicatif présent des parlers rhéto-romans considérés ici ; elle résulte de l'unicité de la terminaison de la personne 6. (cf. *supra*, §§ 25, 26).

En engadinois, cette personne 6. en *-an (chauntan vendan dorman)* détermine l'extension de cette même voyelle neutre, notée *a*, de la conjugaison I aux personnes 2. et 3. des autres conjugaisons : *chauntast* → *vendast dormast* (≠ *-ĭs)*, 3. *chaunta* → *venda dorma* (≠ *-ĭt)*.

Il en est de même en sursilvain (6. *contan vendan dierman)* ; d'où 2. *contas* → *vendas diermas*, 3. *conta* → *venda dierma*.

[55] Cf. *supra*, n. 1, *in fine*, et § 2.

En dolomitique aussi, les formes anciennes de la personne 6. ont dû être (cf. _supra_, § 26) _*cianten *venden *dormen_ : d'où 2. _ciantes_ → _vëndes dormes_ (≠ _-ĭs_).

[§ 31] Au subjonctif présent, c'est également la terminaison unique de la personne 6., identique à celle de l'indicatif présent 6., qui favorise l'action des conjugaisons II—III sur I, en engadinois, en dolomitique et en français.

En engadinois : 1. = 3. _venda dorma_ → _chaunta_ (≠ _-em_, _-et_), 2. _vendast dormast_ → _chauntast_ (≠ _-es_)[56].

En dolomitique, la personne 6. attendue (_*vënden *dormen *cianten_) — et remplacée ici aussi par la personne 3. (cf. _supra_, § 26) — provoque l'action de 2. _vëndes dormes_ (< _-as_) sur _cantes_ (≠ _-es_) et de 3. _vënde dorme_ (< _-at_) sur _cante_ (≠ _-et_).

Le même phénomène s'est passé en français : 1. = 3. _vende dorme_ → _chante_, 2. _vendes dormes_ → _chantes_.

[§ 32] En catalan moderne oriental et en sursilvain, le timbre uniforme est _-i_ aux personnes à radical tonique du subjonctif : catalan 1. = 3. _canti perdi dormi_..., sursilvain 1. = 3. _conti vendi diermi_...[57]. Toutefois, en catalan ancien, la personne 6. avait, aux trois conjugaisons, le même timbre neutre (_canten penden dormen_) ; et il en aura été de même en sursilvain ancien avant l'introduction du _i_ (_*conten *venden *diermen_ devenus _contien vendien diermien_). Dans ces deux parlers, le _-i_ s'est substitué à la généralisation du timbre neutre qu'on attendait, comme en engadinois et en dolomitique ou, comme en français, du _e_ dit muet (cf. _supra_, § 31).

Le recours à ce timbre _i_ uniforme [58] en sursilvain et en catalan moderne a été attribué respectivement au superstrat germanique et à l'adstrat gascon [59]. Comme cet _i_ atone apparaît, dans les deux parlers, conjointement au _i_ tonique pour les personnes 4. et 5. du subjonctif et de l'indicatif des verbes de la conjugaison II, en opposition aux timbres uniques _ei_ ou _e_ pour les conjugaisons III et I[60], il convient de songer à une explication interne, autant que possible unitaire[61]. Mais on peut admet-

[56] Les personnes 4. et 5. deviennent aussi à radical tonique, et fusionnent les conjugaisons : 4. _véndans dórmans cháuntans_ 5. _véndas dórmas cháuntas_.

[57] Catalan 2. _cantis perdis dormis_ 6. _cantin perdin dormin_ ; sursilvain 2. _conties vendies diermies_ 6. _contien vendien diermien_.

[58] En toscan, l'introduction de la voyelle _i_ au subjonctif de la seule conjugaison I (_canti_...) ne modifie pas l'opposition entre cette conjugaison et les deux autres, qui conservent _a_ (_venda dorma_...).

[59] Cf. Boysen, _l.c._, pp. 529 à 531.

[60] Sursilvain : ind. prés. 4. _durmin_ 5. _durmis_ subj. prés. 4. _durmien_ 5. _durmies_. Catalan moderne oriental : ind.-subj. 4. _dormim_ 5. _dormu_. Pour les conjugaisons I et III, cf. _supra_, resp. n. 28, 27.

[61] Cf. Mourin, _Le présent du subjonctif en catalan, et la morphologie comparée_, dans _Mélanges Rita Lejeune_, Gembloux, 1968, t. II, pp. 367—377. Le schéma de l'explication est le suivant : ind. = subj. 4. et 5. de la conj. II en _i_ tonique → subj. 1., 2., 3. et 6. de la conj. II en _i_ atone → subj. 1., 2., 3. et 6. de toutes les conj. en _i_ atone.

tre, comme pour le subjonctif en *i* du frioulan [62], un point de départ phonétique [63].

En sursilvain, le timbre neutre issu du *a* atone passe fréquemment à *i* sous l'influence d'une consonne palatale [64]. Or nombreux sont les subjonctifs présents en *-gi (hagi, gigi...)*, exceptionnellement en *-tschi (fetschi)* dont l'origine serait phonétique: *faciat* > **fatschia* > *fetschi*, **haiat* > **hagia* > *hagi*, *dicat* > **gigia* > *gigi*; cette caractéristique en *-gi* s'est étendue non seulement à *seigi* > (**saiat* > **seia* > **seigia* > *seigi)*, mais à bien des verbes [65].

En catalan, il n'est pas exclu qu'ait existé un passage semblable du timbre neutre à *i* sous l'influence d'une consonne palatale [66] dans le cas des anciens *haja* (< **haiat)*, *veja* (< *videat)* et *vaja* [67], passés à *hagi*, *vegi*, *vagi* [68]. On a déjà invoqué la fermeture de la voyelle neutre en *i* par suite de l'hiatus [69]. Enfin on songerait encore à la réduction des subjonctifs de verbes réguliers *sentia*, *batia*, *cantia*[70] en *senti*, *bati*, *canti* pour

[62] Cf. Maria Iliescu, *Le présent de l'indicatif et du subjonctif en frioulan et la morphologie comparée*, dans RRL XV (1970), pp. 338 à 340: pers. 2. *-as*> *-es*> *-is*, pers. 6. *-ant/ent*> > *-in*. Selon Paola Benincà et Laura Vanelli *(Morfologia del verbo friulano: Il presente indicativo* dans *Lingua e contesto*, t. I, 1975, pp. 1—62), le *-i* atone du subjonctif frioulan serait une généralisation du *-i* de l'indicatif présent où il y a un *-i* à la personne 1. des verbes de la conjugaison I, aux personnes 2. et 6. de toutes les conjugaisons (dont l'origine serait tantôt phonétique, tantôt analogique). Une telle explication ne pourrait s'appliquer ni au catalan oriental ni au sursilvain qui n'ont pas de *-i* à l'indicatif présent.

[63] Que je n'avais pas écarté d'ailleurs: cf. *Le présent du subjonctif...*, *l.c.*, p. 337.

[64] Cf. *mischun* (<*mansionem)*, *plischer* (< *placere)*, *ischegl* (<**axilis)*, *mischla* (< *maxillaris)*, *ischi* (< *acereus)*, *itschal* (< **aciale*)... Le timbre neutre est resté dans les substantifs féminins tels que *spigia*, *vischigia*, *plievgia*, *camischa...*, et ne sera pas passé à *i* parce que le *i* est caractéristique de substantifs masculins: *dubi*, *edifeci*, *fravi*, *gaudi*, *priedi*, *puntili*, *radi*, *scazi*, *siemi*, *viadi...* Et les adjectifs masculins en *-i* font leur féminin en *-ia: biadi biadia*, *schani schania...*

[65] Cf. *Individualisation...*, *l.c.*, §§ 10 et 31: *creigi*, *plaigi*, *traigi*, *d(u)eigi*, *schaigi*, *sfoigi*, *coigi*, *ruigi*, *pruigi*, *rigi*. Je rappellerai que Huonder *(Der Vokalismus der Mundart von Disentis*, Erlangen, 1900, p. 94) a songé à expliquer le *-i* par suite — dans l'inversion, fréquente au subjonctif — de l'agglutination du pronom impersonnel sujet enclitique *-i*: *co va'i?* différent du pronom tonique *ei (sch'ei fuss pusseivel)*: **hagia-i* → *hagi*, **seigia-i* →*seigi*. Au sujet de ce pronom *-i*, cf. Mourin, *Introduction à la morphologie comparée des langues romanes...*, t. IV: *Sursilvain et engadinois anciens et ladin dolomitique*, Bruges, 1964, pp. 32 et 77.

[66] Cf. *gitar*, *lliçó*, *millor* et des formes dialectes en *gi-* et avec *-xi-* (cf. Badía Margarit, *o.c.*, p. 156 et De B. Moll, *o.c.*, § 68). Le timbre neutre subsiste dans des substantifs féminins tels que *corretja*, *platja*, *esponja*, *pluja*, *angoixa...* et ne serait pas passé à *i*, propre aux substantifs masculins *(ciri*, *dejuni*, *desvari*, *nervi*, *ofici* et surtout aux mots savants: *studi*, *odi*, *sagrari*, *exili*, *premi...*). Et les adjectifs masculins en *-i* font leur féminin en *-ia*: *savi savia*, *contrari contraria*, *espontani espontania...*

[67] D'origine analogique: cf. *Individualisation...*, *l.c.*, § 27.

[68] Les autres subjonctifs en consonne palatale sont passés au type en gutturale: *caja*→ *caigui*, *deja* → *degui*, *puixa* → *pugui*, *valla* → *valgui*, *vulla* → *vulgui*, *dulla* → *dulgui*.

[69] „*que jo cante amb ell*" → *canti*: cf. Badía Margarit, *o.c.*, p. 156, De B. Moll, *o.c.*, p. 219. J'ajouterai ici qu'en ancien provençal aussi, l'ind. prés. 1. en *-e* peut passer à *-i*: *tremble/trembli*, *obre/obri*, d'où *canti*, *meti*, *senti...* (Cf. G. B. Pellegrini, *Appunti di grammatica storica del provenzale*, Pisa, 1965, p. 223).

[70] Ce type de subjonctif s'est formé sur les rapports ind. 3. *sap*. subj. *sapia* (anc.), *cap capia* (anc.), d'où ind. 3. *sent* → subj. *sentia* (pour *senta)*, *bat* → *batia* (pour *bata)*... Déjà M. Guiter avait émis cette hypothèse (cf. *Le subjonctif synthétique en catalan*, dans *Revue des langues romanes* LXIX (1940—1945), p. 161. Elle est défendue aussi par J. Allières *(Le subjonctif en -i- du gascon occidental et du catalan oriental*, dans „Via Domitia" XII—XIII (1966), p. 23—25) qui voit dans le passage du *yod (sentia)* à un *i* syllabique *(senti)* le souci de mar-

une meilleure opposition aux formes de l'indicatif présent [71], et ce d'autant plus aisément que la terminaison atone *-ia* de dialectes relevant du catalan oriental peut se réduire à *-i* : *besti*, *famili*, *rabi* [72].

La description et l'analyse des diverses fusions seront suivies de quelques vues générales sur l'attitude de chacun des parlers considérés ici, ensuite sur celle qu'adoptent les diverses formes verbales, enfin sur l'importance prise par chacune des conjugaisons.

Les deux premières conclusions négligeront les faits d'importance mineure [73] et ceux dont la nature analogique est quelque peu douteuse [74].

Certaines langues réalisent des fusions qui portent sur les voyelles thématiques. Celle entre les conjugaisons III et II, commencée dès le latin parlé, persiste pour des faits plus isolés en portugais, en castillan, en sarde et en roumain. L'ancien provençal connaît, outre cette fusion, III—II, celle — nouvelle dans la Romania — des conjugaisons III et I. Le toscan réalise une fusion totale de certaines voyelles toniques.

C'est plus au centre de la Romania que s'opèrent des fusions à la fois des voyelles thématiques et des voyelles de terminaison. L'union III—I des voyelles toniques, et totale des voyelles atones, se fait en catalan et aux extrémités du domaine rhéto-roman (engadinois et dolomitique). Le sursilvain connaît, outre ces deux unions, celle, plus traditionnelle, des voyelles toniques des conjugaisons III et II. En français, il y a fusion totale tant des voyelles thématiques que de terminaison.

Les différentes formes verbales adoptent des attitudes parfois diverses quant aux fusions des conjugaisons.

L'indicatif présent introduit celle entre les conjugaisons III et I du catalan, du français et du rhéto-roman, peut-être aussi (cf. *supra*, n. 42) du toscan. Il ne réalise qu'en rhéto-roman une union totale de la voyelle de terminaison de certaines personnes. Il reçoit de l'impératif 4. la fusion III—II du provençal, du français, voire la fusion totale du toscan.

L'impératif est en effet un temps-pont. Dès le latin parlé la personne 4. a déterminé la fusion des verbes en *-ēre* et en *-ĕre* (cf. *supra*, n. 1). Elle a transmis à l'indicatif 4. et 5. l'union III—II en provençal et en français, à l'indicatif 4. le *-iamo* tonique du toscan. Et par sa personne 5. spécialement, l'impératif propage au subjonctif la fusion III—I opérée à l'indicatif présent catalan, français et rhéto-roman.

Le subjonctif présent subit le plus de transformations. Dès le latin parlé s'y opère la fusion III—II (*-iam* → *am*) qui persiste en portu-

quer le subjonctif ; il y compare le fait qu'une autre zone catalane maintient l'hiatus de *sentia* par l'adoption de formes proparoxytoniques (*séntiga*). Cette hypothèse est encore confirmée par l'explication donnée par M. J. Allières pour *Le subjonctif en -o- du catalan occidental* (dans Estudis romànics XII (1970), pp. 255—265).

[71] P. ex. ind. 2. *cantes* subj. 2. *canties* (→ *cantis*), ind. 3. *canta* subj. 3. *cantia* (→ *canti*), ind. 6. *canten* subj. 6. *cantien* (→ *cantin*).

[72] Cf. Badía Margarit, *o.c.*, p. 169, De B. Moll, *o.c.*, § 88, p. 102.

[73] La généralisation de la terminaison de la personne 2. en toscan et en roumain (cf. *supra*, § 28), et de celles de la personne 6. en ancien provençal (cf. *supra*, § 29).

[74] La fusion des conjugaisons I et III au gérondif en roumain (cf. *supra*, n. 4 *in fine*) et celle des conjugaisons II et III au participe passé en romanche (cf. § 8 *in fine*, et § 9).

Un tableau synthétique facilitera la lecture de ces conclusions:

	Voyelles de terminaison		Voyelles thématiques							
	Ind. prés. (α)	Subj. prés. (β)	Ind. prés. (γ)	Impér. (γ)	Subj. prés. (δ)	Ind. imparf.	Gér.	Subj. imparf.	Parf.	Part.
Portugais										
Castillan										
Sarde										
Roumain										
A.Provençal										
Toscan										
Catalan										
Engadinois										
Dolomitique										
Sursilvain							(ε)			
Français										

LÉGENDE :

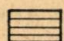
– fusion II-III

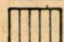
– fusion I-III

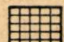
– fusion totale

α) Personnes 2. et 3.
β) Personnes 1., 2. et 3.; aussi 4. et 5. en engadinois
γ) Personnes 4. et 5., sauf en toscan (personne 4. seulement)
δ) Personnes 4. et 5.
ε) Fusion II-III hérittée du latin parlé.

gais, en castillan, en sarde, en provençal et à la personne 3. = 6. du roumain [75]. Aux personnes 4. et 5. les subjonctifs catalan, sursilvain et dolomitique acceptent l'union III—I, le toscan la fusion totale. L'union complète des personnes à radical tonique y est plus répandue qu'à l'indicatif : catalan, français, rhéto-roman. Les conjugaisons sont unies à toutes les personnes en français.

L'indicatif imparfait fusionne les conjugaisons II et III pour des raisons phonétiques dans les langues de la péninsule ibérique et en ancien provençal, et pour des motifs analogiques en sarde et en roumain. La même fusion II—III réunit, en sursilvain, non seulement l'indicatif imparfait mais aussi le subjonctif imparfait, et ce conformément à cette fusion, d'origine phonétique elle, au gérondif [76].

Le même bloc indicatif imparfait, subjonctif imparfait, gérondif, voire parfait présente en commun une autre fusion, celle entre les conjugaisons III et I en engadinois et en dolomitique [77], où elle ne fait que

[75] Aux autres personnes adoption des formes de l'indicatif présent (cf. *supra*, n.3.).

[76] Conj. I : ind. imparf. *-ava*, subj. imparf. *-ass*, gér. *-ond* (< *-andum*)
Conj. II—III : *-eva* *-ess* *-end* (< *-endum*)

[77] Engad. : conj. I—III : ind. imparf. *-aiva*, subj. imparf. *-ess*, gér. *-and*.
II : *-iva* *-iss* *-ind*.
Dolom. : conj. I—III : *-ova/-an* *-ëss* *-an*.
II : *-iva/-ian* *-iss* *-ian*.

prolonger le système adopté à l'indicatif présent. Un tel prolongement, mais de la fusion totale, se produit aussi à l'indicatif imparfait français, qui rejoint donc l'unicité de la terminaison du gérondif, phonétique elle.

Le parfait n'a que la fusion I—III, et ce en provençal et en engadinois. Rappelons que le gérondif, en dehors des fusions déjà rappelées, tend plutôt à mieux marquer la conjugaison II, en se conformant ainsi à l'infinitif [78].

Quant à l'importance prise par les diverses conjugaisons dans le choix des timbres qui s'imposent lors des fusions, est-il besoin de souligner la prédominance exercée par la conjugaison morte III, d'une part sur II, de l'autre sur I [79]. C'est celle dans laquelle s'intègre *esse* par sa forme *simus*; et à ce verbe *esse* sont dus le *o* de divers parlers [80], et le *ia* du toscan [81]. C'est la conjugaison aussi de verbes fréquemment employés, non seulement le groupe *habere*, *facere*, *sapere* et *vadere* auquel il a été fait appel ici [82] mais aussi de *dicere*, *debere*, **potere* et *tenere* [83]. Qu'un nombre limité de verbes aient pu jouer un rôle déterminant, on en a une preuve dans l'importance de la forme issue de *dedit* — identique au **vendedit* de la conjugaison III — pour éliminer éventuellement au parfait une conjugaison I propre [84]. C'est accroître la probabilité du rôle de médiateur joué par le verbe morphologiquement apparenté qu'est *stare* pour la propagation des formes issues de la conjugaison III [85].

Janvier 1978 *Universités de Gand et de Bruxelles*

[78] En roumain, en sarde moderne, en engadinois moderne, en catalan moderne et en portugais : cf, *supra*, n. 2.

[79] Ce qui infirme l'explication antérieure, formulée pour le catalan, d'une action analogique qui se serait développée au sein de la conjugaison I, cf. *supra*, § 12. Il serait abusif de voir dans le gérondif roumain en *-ind* pour la conjugaison III une action exclusive de I (cf. *supra*, n. 4, *in fine*). En français, il est vrai, à l'ind. prés. 5, c'est le *-ez* de *cantatis* qui s'est imposé (cf. *supra*, §§ 16, 24), mais c'est aussi celui du subjonctif *vendatis* (cf. § 16), tout comme, aux personnes à radical tonique de certains parlers, c'est, à l'indicatif présent, la voyelle atone de la conjugaison I qui s'introduit aux autres (cf. *supra*, § 30), mais au subjonctif présent, celle des conjugaisons II—III qui pénètre à I (cf. *supra*, § 31). Quant à l'extension du *i* de la conjugaison II, elle est due, pour le participe luso-castillan, au *i* de l'imparfait, voire, pour le castillan, au *i* du parfait (cf. *supra* § 6, 7). En romanche, le *i* du participe remonte sans doute à une cause phonétique (cf. *supra*, § 8 *in fine*, et § 9). Le *i* de l'imparfait sarde n'est qu'une extension de celui de l'ind. prés 4. et 5. (cf. *supra*, § 4). La seule exception de quelque importance, à la prédominance de la conjugaison III, serait d'attribuer l'introduction du *i* aux personnes à radical tonique du subjonctif catalan et sursilvain, à une réaction de la conjugaison II contre la fusion III—I : cf. à ce sujet, *supra*, la note 61, et en frioulan l'argumentation analogue développée par Maria Iliescu, *Le présent de l'indicatif...*, *l.c.*, spéc. p. 342.

[80] Français *-ons* (cf. *supra*, §§ 3,16), dolomitique *-on* (cf. *supra*, § 17) et imparfait *-ova* (cf. *supra*, n. 45), aussi certains dialectes de l'Italie septentrionale (cf. Rohlfs, *o.c.*, § 530, p. 293).

[81] Cf. *supra*, §§ 1 et 14 *in fine*.

[82] Cf. *supra*, §§ 19 à 24.

[83] Ajoutons ici que c'est *venire* qui subit l'action de *tenere* au parfait provençal *(vench)*, catalan *(vingué)*, toscan *(venne)* et du sarde ancien *(bennit)*, et que le participe *ventum* a fait place dans les langues romanes non à une forme **venitum* (cf. quand-même roum. *venit*), mais *venutum* comme **tenutum*.

[84] Cf. *supra*, §§ 10, 11.

[85] Cf. *supra*, §§ 14 à 18.

LUIS HERNÁN RAMÍREZ

ESTUDIOS E INVESTIGACIONES SOBRE EL ESPAÑOL PERUANO

Un discurso académico, *El idealismo en la lingüística* (1931) pronunciado por José Jiménez Borja en el Instituto Pedagógico de Lima y una tesis doctoral, *El lenguaje peruano* (1936) presentada por Pedro Benvenutto Murrieta en la Universidad Católica son los antecedentes inmediatos de los modernos estudios filológicos y de las investigaciones lingüísticas que promovió fundamentalmente la Universidad Nacional de San Marcos a través de su Instituto Superior de Filología y Lingüística fundado por Hipólito Galante y reanimado, en las décadas del 40 y del 50, por la acción docente y científica de Fernando Tola Mendoza quien inauguró un gran movimiento peruano tendiente a revisar e impulsar los estudios de lingüística y literatura y llegó a forjar una verdadera escuela de filología peruana cuyos perfiles propios llaman hoy nuestra atención por el valor erudito de sus ediciones y por el modelo práctico para el tratamiento de las obras estudiadas.

1. VOCACIÓN PERUANISTA EN LOS ESTUDIOS FILOLÓGICOS

Hacia 1950 y adscrito a la Facultad de Letras de la Universidad de San Marcos se organizó el Seminario de Lenguaje Peruano que contó, desde el primer momento, con el caracterizado magisterio y la fecunda erudición de su fundador José Jiménez Borja, actual Secretario de la Academia Peruana de la Lengua, crítico de la literatura y profesor de gramática íntegramente formado en el Perú. Durante algún tiempo el seminario estuvo exclusivamente consagrado al estudio de la lengua española y entre los trabajos más importantes salidos de allí están los propios ensayos de José Jiménez Borja : *El aporte peruano indígena en la formación del español* (1937) que destaca la contribución de la lengua general de los antiguos peruanos en el incremento del léxico español con nombres de objetos y utensilios propios de nuestra cultura y con palabras referentes a la vida social, alimentación, agricultura, fenómenos geográficos, plantas y animales aborígenes ; *El problema del bilingüismo en el Perú* (1941) que plantea la unidad lingüística nacional sobre la base del español que lleva ya cuatrocientos años de hablarse en el país ; *El latín vulgar y la formación del castellano* (1942), estudio comparativo de dos fases del idioma desde una perspectiva diacrónica ; *Vocalismo y consonantismo históricos en el lenguaje de los cronistas del Perú* (1951), un examen de los rasgos fonéticos del español antiguo a base de algunos textos de Pedro Pizarro, Cieza de León, Sarmiento de Gamboa, Martín Morúa, Francisco de Montesinos y el Inca Garcilaso ; *Dos impropiedades del lenguaje limeño* (1960), amena disquisición sobre el uso concurrente de los vocablos sinónimos ,,nardo" = ,,margarita" y ,,pericote" = ,,ratón",

y *Contribución bibliográfica a la dialectología hispanoamericana* (1970). A estos ensayos debemos agregar su conocido *Curso de Castellano* (con varias ediciones desde 1945) que recoge, además de sus clases de elocución y lengua españolas, temas específicos como la pronunciación peruana y voces de origen americano y peruano. Sabemos que Jiménez Borja tiene en preparación un original trabajo de lexicografía comparada que establce las diferencias lexicales de las hablas de Lima y Madrid anotando los cambios de significado para un mismo significante y las variaciones de significante para un mismo significado. Actualmente Jiménez Borja asesora un equipo de lingüistas y profesores que prepara, por encargo del Ministerio de Educación, un *Diccionario de peruanismos* para uso de los estudiantes peruanos en el marco de la Reforma de la Educación y preside la Comisión de Lexicografía de la Academia Peruana de la Lengua que está empeñada en una revisión de las voces y acepciones peruanas en la última edición del *Diccionario* de la Real Academia de la Lengua Española.

Miguel Angel Ugarte escribió, en el marco del Seminario de Lenguaje Peruano, dos importantes ensayos filológicos : en el primero *La lucha en torno a la oficialización del castellano* (1961) expone la secular confrontación de las dos lenguas con iguales derechos para subsistir como el idioma oficial de nuestra nación : la española portadora de la cultura occidental y la quechua depositaria del ethos incásico ; Ugarte hace hincapié en la dación de leyes y ordenanzas reales de la Metrópoli para propagar la lengua de Castilla según la conveniencia y objetivos de la clase social colonizadora sin consultar, ni directa ni indirectamente, la voluntad y la opinión de los nativos peruanos y muestra abundantes pruebas de la campaña de ,,castellanización'' que emprendieron los catequistas y funcionarios españoles en la mancomunada empresa burgués-terrateniente de colonizar América, igual en propósitos — salvando las centurias — a la actual campaña de ,,castellanización'' de los indios vernáculo-hablantes preconizada por el Instituto Lingüístico de Verano (I.L.V.) y por algunos lingüistas adiestrados en los cursos de verano de las universidades de Estados Unidos que cumplen, de esta manera, la innoble tarea de facilitar la penetración cultural de imperialismo norteamericano en el país. En el segundo ensayo, *Las Descripciones Geográficas de Indias y un primer diccionario de americanismos* (1966), Ugarte da cuenta de un importante hallazgo para la historia de la lengua española en América, se trata de un valioso aporte histórico, no tanto por el acopio de voces registradas, que las trae en escaso número, sino por la época en que fue escrito — 1608 — y por el título expreso de *Diccionario de los vocablos particulares de Indias y poco familiares en España* que le dio su autor don Pedro Fernández de Castro insertándolo en su *Descripción de la provincia de Quijos*, publicada en Madrid en 1608 y trascrita por Marcos Jiménez de la Espada en el primer tomo de sus *Relaciones geográficas de Indias* (1881). Aquel brevísimo diccionario de 18 vocablos constituye el primer trabajo de lexicografía americana según el hallazgo y las disquisiciones de Ugarte.

Otros participantes y colaboradores del Seminario de Lenguaje Peruano han hecho valiosos aportes al conocimento y dilucidación del español peruano desde posiciones y puntos de vista muy diversos : Aída

Tam Fox elaboró sus *Notas lexicográficas en torno a la cocina limeña* (1961) documentando el uso de algunas voces peruanas en nuestra literatura costumbrista y trayendo sobre las mismas valiosas observaciones semánticas y etimológicas; Julio Díaz Falconí hizo un estudio filológico sobre *La reforma ortográfica de Manuel González Prada* (1960) vinculándola a los principales movimientos ortográficos del siglo XIX; Elmo Ledesma trabajó su *Anfibología de las adivinanzas* (1960) utilizando materiales recogidos en las hablas populares del Perú; Luis Miranda Esquerre preparó un ensayo filológico-lexicográfico, *El léxico cromático en la poesía de Eguren* (1969); finalmente, Iván Rodríguez estudió *La ortografía de César Vallejo* (1973).

Dentro de esta misma línea de preocupación peruanista de los estudios filológicos debemos anotar las contribuciones de algunos profesores y académicos: Pedro Benvenutto Murrieta, generoso informante de Malaret a quien suministró gran número de voces y acepciones peruanas para su *Diccionario de Americanismos*, aparte de su ya citada tesis doctoral y de su anunciado y esperado diccionario de peruanismos, publicó dos ensayos: *El castellano nuestro* (1947) y *Problemas lingüísticos peruanos* (1968) en los que ordena sus reflexiones personales sobre la conservación, expansión y unidad del español en el Perú, sobre la problemática del contacto de lenguas en nuestro país y la corrección en el uso diario del idioma. Estuardo Núñez, investigador y crítico de la literatura nacional, académico de la lengua y, alguna vez, profesor de gramática, pronunció en 1948, en la Universidad de San Marcos, un discurso académico sobre *La gramática de Andrés Bello*, con motivo del I centenario de su publicación y allí trazó una apretada síntesis de la teoría gramatical del insigne venezolano, particularmente sobre la nomenclatura de la conjugación verbal y referente a la clasificación de los ,,oficios" gramaticales y a su concepción sobre el género. Con vocación peruanista Estuardo Núñez ha asistido al incremento de nuestra bibliografía filológica con tres estudios en torno a Juan de Arona, a su Diccionario de peruanismos y al suplemento de éste (1957, 1974 y 1975), con un prólogo escrito en 1959 para la reedición de *Las lenguas aborígenes del Perú* de E. Middendorf y con un ensayo filológico-histórico *La obra lingüística de Tschudi* (1962). Pablo Macera Dall'Orso en *Lenguaje y modernismo peruano del siglo XVIII* (1962) bosqueja una rápida historia de las ideas lingüísticas del Perú a mediados del siglo XVIII a través del análisis filológico de la obra *Júbilos de Lima* (1755) del intelectual criollo Francisco Ruiz Cano ,,testimonio temprano de la nueva sensibilidad del siglo XVIII". Macera hace valiosas observaciones sobre el estado de la oratoria sagrada, el uso del latín, el afrancesamiento, el neologismo y el desinterés y decaimiento de los estudios del quechua y aimara en el último siglo del coloniaje. Javier Sologuren trabajó en el Colegio de México, *Formas de tratamiento en el Perú* (1962), un análisis de las fórmulas de cortesía y tratamiento usadas por los peruanos en las más diversas circunstancias, desde las que se emplean en el seno familiar hasta las que entrañan una valoración social y racial. Finalmente Aurelio Miró Quesada es autor de *Las ideas lingüísticas del Inca Garcilaso* (1974), un sesudo ensayo que destaca las principales anotaciones, en materia lingüística, expuestas por el

Inca Garcilaso en *La Florida* y *Los comentarios reales* y reconstruye un cuadro sistemático de las preocupaciones que el Inca tenía por el lenguaje como instrumento de interpretación.

Cabe citar en esta área de estudios la aparición de algunos glosarios regionales que constituyen una preciada fuente para el estudio de la dialectología peruana: de Rubén Vargas Ugarte *Glosario de peruanismos* (con varias ediciones desde 1931); de Miguel Angel Ugarte, *Arequipeñismos* (1942); de J.M.B. Farfán *Quechuismos* (1957); de Enrique Tovar, la edición póstuma de su *Vocabulario del Oriente Peruano* (1966) que trae un prólogo de Martha Hildebrandt; de Javier Pulgar Vidal, *Diccionario de huanuqueñismos* (1967) con algunas observaciones sobre el español hablado en Huánuco; y de César Angeles Caballero, *Iqueñismo* (1965) y *Ancashinismos* (1967); Angeles Caballero ha rastreado, además, *Los peruanismos en César Vallejo* (1958).

2. INCITACIÓN A LA LINGÜÍSTICA MODERNA

La precisión científica y el rigor técnico en las investigaciones lingüísticas fueron concitados por tres lingüistas nacionales con sólida formación en el extranjero: Luis Jaime Cisneros, formado en el Instituto de Filología de Buenos Aires con Amado Alonso; Martha Hildebrandt discípula de K. Pike en los Estados Unidos y Alberto Escobar alumno y colaborador de Gerhard Rohlfs en Alemania. Los tres actuaron como profesores y promotores de la lingüística moderna en San Marcos y, durante las décadas del 50 y del 60, realizaron una trascendental tarea de innovación desde sus cátedras de Lingüística, Fonética y Estilística respectivamente. Posteriormente fueron acogidos en el seno de la Academia Peruana de la Lengua.

Luis Jaime Cisneros ha dedicado la mayor parte de su tiempo y sus estudios a la estilística de la lengua y a la estilística literaria. Aparte de sus primeros trabajos filológicos sobre *El Lazarillo de Tormes* (1946) y *Estudio y edición de „Defensa de Damas"* (1953) que significaron en su tiempo un valioso deslinde de la problemática que planteaba entre nosotros la nueva estilística, su contribución más seria y profunda al estudio científico del idioma está en un opúsculo y dos libros fundamentales: *Formas de relieve en español moderno* (1957) es un verdadero manual de estilística de la lengua en el que muestra algunos casos significativos de la puesta en relieve de conceptos e ideas mediante procedimientos fonéticos como el acento de insistencia, la pausa, y el silabeo y mediante procedimientos sintácticos como la repetición, el contraste, la réplica, el refuerzo y la segmentación, ejemplificados con testimonios extraídos de la literatura peruana e hispanoamericana; su opúsculo *El estilo y sus límites* (1958) explica los valores y rasgos fundamentales del estilo en función de los giros que determinan su originalidad y su aptitud para la expresividad; *Lengua y estilo* (1962) reúne el fruto de sus pacientes trabajos en torno a problemas gramaticales y fonéticos. Cisneros ha trazado también valiosas pautas para la enseñanza del español en nuestro medio; lo hizo, en 1953, con *Lenguaje*, libro de una particular estructura didáctica que pone al alcance del estudiante los aspectos más trascen-

dentes de la palabra escrita y, en 1969, con *Lengua y Enseñanza* que orienta al maestro por caminos estrictamente científicos, discutiendo y revisando sistemas y métodos tradicionales que aún se aplican en la didáctica de la lengua materna. A sus libros fundamentales se agregan dos ensayos : uno de homenaje al maestro español : *El pensamiento lingüístico de Ramón Menéndez Pidal* (1969) y otro de sistematización de los rasgos característicos de un nivel de uso idiomático, *La lengua literaria* (1973).

Los discípulos de Luis Jaime Cisneros han orientado sus estudios e investigaciones a la lexicología y lexicografía hispánicas : Enrique Carrión Ordóñez es autor de una erudita nota filológica publicada en SPHINX, 15 (1962) acerca de una temprana imitación de una glosa gongorina en el monólogo de una drama quechua escrito por Gabriel Centeno en el siglo XVI ; más reciente es su trabajo sobre *La jerga del los malhechores peruanos* (1975) donde examina los fenómenos léxicos, fonéticos y gramaticales de la lengua especial y secreta del hampa peruana y los procedimientos que se aplican en la formación de sus términos mediante cambios operados en el significante o en el significado. En 1976 Carrión dio a conocer *Un vocabulario inédito de palabras usadas en la Arequipa de Melgar* ; se trata de un comentario a una lista de vocablos criollos recogidos en la ciudad de Arequipa hacia 1816 por don Antonio Pereira en una crónica de viajes. Enrique Carrión ha emprendido con sus alumnos del Instituto Riva Agüero de la Universidad Católica un proyecto de investigación sobre el léxico de *El Mercurio Peruano*, una revista liberal del siglo XVIII, y ha hecho dos notables aportes a la bibliografía lingüística, uno, publicado en Tübingen (Alemania) en colaboración con Tilbert Diego Stegman, *Bibliografía del español en el Perú* (1973) con 350 asientos sobre toda clase de materiales que constituyen fuentes para el estudio del español en el Perú, incluyendo algunas ediciones de obras literarias con vocabularios anejos, y otro, publicado en Lima, *Fuentes bibliográficas sobre los idiomas del Perú* (1973) que recoge solamente bibliografías especializadas. José Luis Rivarola tiene un bien documentado trabajo de diacronía lingüística sobre el tránsito F > H en español (1972). Diez años antes Rivarola escribió para la revista SPHINX, 14, (1961) una disquisición filológica que esclarecía un aspecto del lenguaje poético de Eguren referente a nombres de aves vinculadas con el agua. Armando Zubizarreta escribió *Curso de Castellano* (1962), uno de los primeros manuales que en el Perú asentaron la enseñanza del idioma sobre fundamentos lingüísticos ; Abelardo Oquendo es autor de un *Manual de puntuación* (1972) cuyo estilo didáctico apareja la sencillez de la fundamentación lingüística con la amenidad de sus explicaciones teóricas sobre el fenómeno de la escritura y los problemas de la entonación y puntuación en el idioma español.

Martha Hildebrandt inició sus investigaciones lingüísticas con un ensayo de dialectología peruana *El español en Piura* (1949) y llevó a cabo por encargo del gobierno de Venezuela diversos trabajos de investigación sobre las lenguas aborígenes de ese país. Enriqueció el repertorio de la lexicografía americana con un libro sobre *La lengua de Bolívar* (1961), nuevo enfoque lingüístico que ayuda a la comprensión moderna del espíritu y la personalidad del Libertador, este enfoque y esclareci-

miento del estado de la lengua castellana en América a fines del siglo XVIII y comienzos del siglo XIX fue ampliado en 1974 con *Modismos y refranes en el habla de Bolívar* su discurso de recipiendaria en la Academia Peruana de la Lengua. El mejor tributo de Martha Hildebrandt a la lexicografía son sus *peruanismos*; más de trecientas voces de uso peruano han sido rigurosamente estudiadas por ella con gran acopio de erudición y publicadas en EL COMERCIO de Lima. Una selección de estos peruanismos recogió en 1969 en un denso y compacto volumen que lleva el mismo título.

Aída Mendoza quien trabajó muchos años junto a Martha Hildebrandt en las cátedras de Fonética y Fonología de San Marcos y completó su formación lingüística en la Universidad de Ottawa, se halla actualmente empeñada en la pesquisa científica del proceso de adquisición del sistema fonológico por parte de los niños monolingües de lengua española. Por encargo del Ministerio de Educación, Aída Mendoza está preparando, para usos didácticos, un manual de acentuación que comprenderá la intensidad y ritmo de los sonidos, el silabeo y la graficación del acento ; este manual estará seguido por otro, de entonación, preparado a base de patrones regionales, y por un tercero, de ortografía, organizado con rigurosos criterios fonéticos. Aída Mendoza ha publicado *Los sustantivos en el habla coloquial de Cabana* (1975) en el que presenta las características fonéticas y gramaticales de los sustantivos más usuales en el dialecto de la provincia de Cabana (en la Sierra Central del Perú) y una clasificación de esos sustantivos con un cuadro de frecuencias y observaciones de tipo semántico y sintáctico. De publicación más reciente es su *Sistema fonológico del castellano y variantes regionales* (1976) donde estudia con materiales grabados en 13 centros urbanos del país las características fonéticas correspondientes a la norma fonológica estándar del español peruano y describe las manifestaciones regionales de algunos aspectos peculiares en la articulación de las vocales y consonantes ensayando una subdialectalización del español en nuestro país ; emplea como factor principal para la distribución de zonas diferenciales las variaciones del rasgo *tensión* de las consonantes y la presencia de la *retroflexión* en algunas de ellas así como el desplazamiento del punto de articulación de /f/. Para Aída Mendoza la economía del esfuerzo articulatorio de las consonantes del español costeño se opone a una mayor tensión en las zonas andina y amazónica ; de igual modo mientras en la Costa se advierte una conservación del timbre vocálico estándar, en la Sierra y Selva hay una fluctuación en el grado de abertura de las vocales.

Aparte de su fecunda y continuada labor de crítico de la que dan cuenta dos antologías una de *narración* (1956) y otra de *poesía* (1965) y dos volúmenes de ensayos estilísticos *Patio de Letras* (1965) y *La partida inconclusa* (1970) Alberto Escobar es el lingüista que viene realizando entre nosotros la más amplia y remarcable labor de replanteamientos teórico-lingüísticos en las áreas hispánica, quechua y de teoría general, en este último campo su mayor preocupación es el análisis de los problemas referidos a las complejas relaciones de lengua, cultura y sociedad, a sus manifestaciones en la vida peruana contemporánea y a sus implicancias pedagógicas ; a dilucidar tales problemas Alberto Escobar ha destinado varios artículos, ensayos, discursos académicos, exposiciones

y ponencias en congresos y seminarios: *El lenguaje y la función social de la universidad* (1959), *La realidad lingüística del Perú* (1971),*¿ Para qué sirve la lingüística al maestro de lengua?* (1972), *Una hipótesis de la dialectología de Arequipa* (1975), etc. Todos estos trabajos, en una u otra forma y desde diversas perspectivas, calan significativamente en la complejidad de nuestra descuidada y heterogénea realidad lingüística cuya marcada variedad de lenguas y dialectos y sus diferentes grados de integración exigen un tratamiento en estrecha relación con el contexto sociocultural del país y con la necesidad de un cambio en las estructuras.

En 1972 Alberto Escobar reunió en un solo volumen bajo el título común de *Lenguaje y discriminación social en América Latina* siete ensayos sustanciales que se justifican en el volumen y armonizan entre sí desde el punto de vista de la idea expresada por el título. Este libro que resulta ser, en su género, uno de los más logrados y representativos no sólo del Perú sino del Continente contempla la situación sociolingüística del mundo latinoamericano y denuncia el discrimen que consciente o inconscientemente se practica por parte de unos hablantes y de los organismos estatales (incluída la escuela) respecto de otros hombres que hablan una lengua distinta de la oficial; para Escobar toda la coyuntura social del Perú contemporáneo tal como se manifiesta en los más variados dominios y aspectos de la vida nacional (escuela, universidad, tribunales, medios de comunicación masiva, interacción ciudad-campo, etc.) nos muestra que, de hecho, la lengua en nuestro país como en otros de América es una de las formas más eficaces y menos advertidas de discriminación social; la tesis central que Escobar propone en este libro es que se restituya al lenguaje su función liberadora y que su enseñanza no sea un ejercicio farragoso y atiborrado de erudición sino una apelación al principio de la solidaridad y la justicia social. Ese mismo año Escobar recopiló, en un volumen antológico *El reto al multilingüismo en el Perú*, la contribución de diez especialistas en lingüística, antropología, sicología y pedagogía que abordaron desde distintos ángulos uno de los aspectos más significativos del mundo cultural peruano: el multilingüismo. En la suya bajo el título de *Lingüística y política*, Escobar precisa que la sociedad peruana de hoy tiene un carácter multilingüe y pluricultural y el rasgo principal que define esta situación es el de una evidente barrera idiomática. Las hondas diferencias entre las varias lenguas que se emplean en el Perú radican, más que en sus estructuras, en la posición sociocultural de sus hablantes y en el grado de prestigio — desde una perspectiva clasista — que se asigna a esas lenguas; por eso, propone una política lingüística aparejada a una política de desarrollo económico y de cambios estructurales. Sobre este mismo tópico de las relaciones lengua-cultura-sociedad trata su última entrega escrita en colaboración con José Matos Mar y Giorgio Alberti, *Perú,¿ País bilingüe?* (1975), libro coyuntural y polémico que se adentra en el análisis de las nuevas perspectivas y situaciones creadas por la oficialización del quechua y este análisis no es sólo un planteamiento lingüístico y de política cultural sino que reclama la reestructuración de los medios de producción involucrada en la búsqueda de una nueva sociedad.

En el área hispánica Escobar es autor de una tesis doctoral presentada en Münich en 1959 con importantes y novedosas disquisiciones

filológicas sobre el lenguaje oral de *La serpiente de oro* de Ciro Alegría y publicó en 1960 „*Onde*", „*donde*" *con valor reflexivo*, una atractiva y sugerente cala filológica en el lenguaje dialectal inserto en los relatos de Ciro Alegría. Destinado a los maestros peruanos ha preparado *Lenguaje* (1975) con comentarios, reflexiones y hallazgos sobre la situación actual del español en el Perú, sobre sus perspectivas y destino futuro, su unidad y variedad, su distribución dialectal en el territorio y las normas regionales de su empleo como una opción alternativa para la enseñanza y la creatividad literaria. Temas semejantes aborda en *Tipología, variedades y zonificación del español del Perú* (1976) en el que plantea una especial diversificación del español en el Perú : el español I (andino) con tres subdialectos norteño, altiplánico y sureño, y el español II (no andino) con dos subdialectos costeño y amazónico.

En la esfera de las preocupaciones de Alberto Escobar por la proyección de la lingüística en relación con la problemática nacional dos de sus alumnos y colaboradores Augusto Escribens y Rodolfo Cerrón-Palomino han escrito trabajos dilucidatorios sobre lengua y sociedad. *¿ Lingüística aplicada. Para qué?* (1972) aporta las sugestivas reflexiones de Escribens sobre la importancia adquirida hoy por la lingüística y la responsabilidad de los lingüistas en los dominios de la educación y la cultura peruanas. *La lingüística y los lingüistas en el Perú* (1972) contiene las reflexiones personales de Cerrón acerca de las tareas de los lingüistas peruanos en el conocimiento de las lenguas habladas en el país. A Rodolfo Cerrón debemos además un original ensayo *La enseñanza del castellano: Deslindes y perspectivas* (1972) que sugiere emplear para la enseñanza del español a quechuahablantes criterios contrastivos entre los dos sistemas (la lengua materna indígena y la española) a causa de sus evidentes diferencias y sostiene que ciertas modalidades lingüísticas en las zonas de contacto quechua-castellano no deben considerarse como dialectos de estas lenguas sino como verdaderas lenguas criollas que se caracterizan por su léxico y morfología de origen español y por su estructura sintáctica de fuerte influencia quechua.

3. NUEVOS ESTUDIOS E INVESTIGACIONES

En el Centro de Investigaciones de Lingüística Aplicada de la Universidad de San Marcos (CILA) Ines Pozzi-Escott dedicada a la preparación de materiales para la „castellanización" de grupos quechuahablantes, ha orientado algunos de sus ensayos a problemas del área hispánica; mencionamos entre éstos, *El Castellano en el Perú: Norma culta nacional versus norma culta regional* (1972) donde presenta sus indagaciones de un tipo de uso lingüístico que debe servir de norma para la enseñanza del español en las escuelas del país ; con los datos que le ofrece nuestra realidad sociolingüística y con los obtenidos por ella mediante una encuesta aplicada en una zona predominantemente bilingüe, comparándolos, después, con los rasgos que configuran el habla de Lima, Pozzi-Escott concluye en el mencionado ensayo que la norma culta regional difiere notablemente de la norma culta de la Capital y que la norma del español peruano no puede establecerse sólo a base de los niveles de la

educación formal. El CILA dio a conocer en 1969 un novedoso trabajo de Wilfredo Messía (1944—1968), *La relativización en castellano* que es un estudio de la cláusula relativa basada en la teoría transformacionalista de Noam Chomsky, constituye un primer esfuerzo en el Perú para aplicar el generativismo en los estudios de gramática española. El trabajo de Messía muestra primero las reglas de estructura frasal estableciendo las posibilidades de la relativización en español y luego las reglas de transformación que estas posibilidades exigen.

La Universidad Nacional de Educación (La Cantuta) ha auspiciado dos investigaciones colectivas: *Los grafitos en la Universidad* (1975) realizada por Otto Valladares, Juan Chávez, Marco López y Mauricio Jamanca quienes presentan una descripción lingüística, una interpretación semántica y una antología de las inscripciones murales en los servicios higiénicos de las universidades limeñas y *Vocabulario básico de Chosica* (1975) realizada por Tobías Tuya, Paula Chamán y Hérber Cangahuala quienes utilizaron como fuente de información las composiciones y ejercicios de clase realizados en las escuelas y colegios de Chosica. Ambas investigaciones han contado con el asesoramiento de Octavio Rojas Penas autor de *El español de Celendín* (1974), un estudio fonético, morfológico y léxico del lenguaje de esa ciudad norteña del país que tiene como característica fundamental el fonema /š/ y un sinnúmero de morfemas verbales derivativos provenientes del sustrato quechua.

En la Universidad de San Cristóbal de Huamanga, Elmer Aliaga ha escrito un ensayo sobre *Temas y formas de la composición idiomática* (1970) y en colaboración con Juan Ugarte ha trabajado un *Vocabulario básico regional de Ayacucho* (1971) que trae un inventario básico y regular de 723 palabras obtenido con la aplicación de una estadística de frecuencias en el uso. Bajo la dirección de Elmer Aliaga existe desde 1974 en la Universidad de Huamanga un proyecto de investigación sobre el *Léxico del español dialectal de Ayacucho* (LEDA) que está recogiendo materiales léxicos y etnolingüísticos en los Departamentos de Ayacucho, Huancavelica y Apurímac mediante encuestas dialectales para estudiar el sustrato, los préstamos, neologismos y arcaismos del español en esa región andina. Elmer Aliaga ha hecho también una *Clasificación de las oraciones unimembres* (1975) utilizando un corpus de frases extractadas de *Los ríos profundos* de José María Arguedas.

Ernesto Zierer, incorporado a la docencia universitaria en Trujillo, publicó en 1960 *Fórmula sintáctica propuesta por Otto Jespersen*, una aplicación de los símbolos y fórmulas propuestos por el lingüista danés a las frases y oraciones castellanas. Zierer dirige desde hace algunos años el Departamento de Idiomas y Lingüística de la Universidad Nacional de Trujillo donde realiza con un equipo, constantemente renovado, de profesores, una copiosa labor de estudios e investigaciones lingüísticas destinados a la enseñanza y aprendizaje de segundas lenguas, sus trabajos, y los de sus colaboradores, son acogidos en las páginas de la revista LENGUAJE Y CIENCIAS que trimestralmente edita la Universidad de Trujillo. De los numerosos ensayos firmados por Zierer anotamos *La convertibilidad de adjectivos en adverbios en el idioma español* (1971) que trata de un problema de subclasificación del adverbio según esta posibilidad de convertibilidad. De sus colaboradores conocemos un trabajo de

Aníbal Sánchez Díaz, *Bases lingüísticas para los cursos de castellano* (1976) que analiza las características de los cursos de lengua española para todos los niveles de su enseñanza sugiriendo la aplicación de nuevos métodos y procedimientos.

En la Universidad de Arequipa también se realizan algunas investigaciones y diversos estudios animados por el trabajo docente y directivo de Pedro Luis González autor de una *Introducción a la estilística* (1963) y otros manuales de gramática y lingüística general.

Julio Díaz Falconí escribió para sus alumnos de la Universidad de Chiclayo un opúsculo sobre *Las categorías gramaticales* (1967) en el que aplica los principios del estructuralismo a este debatido problema gramatical; igualmente con fines pedagógicos y postulados estructurales preparó una fonología española para sus alumnos de la Universidad de Huancayo, este volumen fundamentalmente teórico con aplicaciones al español peruano trae una breve pero interesante introducción sobre la realidad lingüística nacional. Antonio Gálvez Ronceros ha publicado *Lenguaje* (1974), una útil y práctica gramática pedagógica de nivel avanzado y para la ,,castellanización'' de quechuahablantes Elmo Ledesma ha preparado un manual de *Castellano como segunda lengua* (1976) con la colaboración de Michele Vanden Eyden, se trata de un texto-guía destinado al primer ciclo de la educación básica regular de la actual Reforma Educativa del país.

En el campo de la lingüística aplicada a la enseñanza del español como lengua materna el Instituto Nacional de Investigación y Desarrollo de la Educación (INIDE) viene auspiciando desde 1973 un proyecto de investigación sobre *El lenguaje oral del niño peruano hispanohablante* que tiene el propósito de establecer cuál es y cómo es la realización concreta del lenguaje coloquial de los escolares peruanos procesando, con criterios didácticos, todo el conjunto de posibilidades y alternativas del uso idiomático de los educandos para presentar a los maestros del país un ordenamiento sistemático del vocabulario real y efectivo usado en las escuelas de todo el territorio nacional. El proyecto ha recogido ya un vasto material lingüístico mediante grabaciones magnetofónicas de conversaciones espontáneas de niños y está preparando con ese material un inventario léxico usual y básico del lenguaje infantil y de las construcciones sintácticas más frecuentes considerando, en todos los casos, las variantes regionales que inciden en el sistema de la lengua común y estándar de tal modo que este material pueda servir para la elaboración de textos de lectura inicial y de afianzamiento. El proyecto se propone también llegar a la descripción fonológica y gramatical de las diferentes modalidades regionales y comarcales del español peruano. El proyecto marcha a cargo de Liliana Minaya, Ibico Rojas, Aída Mendoza, y Luis Miranda Esquerre, quienes con el apoyo y la colaboración de Clotilde Chavarría, Angélica Kameya, María del Carmen Cuba, y de algunos estudiantes del Departamento de Lingüística de la Universidad de San Marcos han realizado más de 600 horas de grabaciones en 50 ciudades y han publicado los siguientes avances: *El castellano hablado en Piura* (1974) y *El castellano hablado en Puno* (1975) en ambas entregas ensayan esquemas de presentación modelos de descripción fonética y morfosintáctica, clasificaciones léxicas y distribución de los sustantivos en áreas

nocionales. Utilizando parcialmente el material recogido, Liliana Minaya ha trabajado *Estructuras sintácticas del castellano hablado en Ayacucho* (1975) donde registra un conjunto de frases usadas en sus conversaciones espontáneas por los escolares de la ciudad de Ayacucho, las estructuras de estas frases están distanciadas por completo de los patrones de la lengua estándar con que se confeccionan los textos de lectura y escritura destinados a la escuela. Luis Miranda ha trabajado, con los materiales de este proyecto, *Peculiaridades sintácticas en el español de las zonas de influencia quechua* (1975) que presenta una serie de construcciones sintácticas típicas del español peruano producidas por contacto de los sistemas quechua y español. Luis Miranda es también autor de un reciente estudio, *El sistema verbal español* (1976) en el que describe y explica el funcionamiento del sistema verbal de la lengua española usando el método sicomecánico de Gustav Guillaume.

Dedicado a los maestros el INIDE ha reunido en un libro-compendio, *Aportes para la enseñanza del lenguaje* (1975) una serie de ensayos lingüísticos referidos al dominio de la pedagogía y presentados como alternativas para renovar la enseñanza del español en el Perú. En el ensayo que abre la compilación, *Aspectos negativos en la eseñanza-aprendizaje de la lengua*, Javier Badillo analiza una serie de errores, falacias y prejuicios científicos y metodológicos que se deslizan en los planes y programas vigentes de educación secundaria y aquéllos que se han perpetrado, edición tras edición, en los textos escolares de mayor circulación; con agudo sentido crítico, Badillo señala que estos aspectos negativos para la enseñanza-aprendizaje del idioma, aún no superados en los lineamientos y directivas de la actual reforma educativa, son del orden de desajustes entre la lengua oral y la escrita y entre la lengua viva y la literaria y obedecen en muchos casos a un exceso de gramaticalismo en la enseñanza. Aída Mendoza y Liliana Minaya en *Variantes regionales y su consideración en la enseñanza del castellano* ofrecen una muestra de las principales variantes que constituyen serios obstáculos para la comunicación fluida y la intercomprensión entre educadores y educandos en el aula; estos cambios regionales se refieren sobre todo a peculiaridades sintácticas que caracterizan de modo remarcable al español hablado por los peruanos en amplias zonas andinas. *Los criterios de corrección idiomática* — nuestro aporte en esta compilación — es un examen de tan confuso y controvertido problema. Rodolfo Cerrón-Palomino en *La motosidad y sus implicancias en la eseñanza del castellano*, llama la atención de los educadores sobre este problema generalmente mal interpretado que pertenece a los dominios lingüístico, pedagógico, cultural y aun político y propone al respecto una alternativa especial, un cambio de mentalidad frente al hecho lingüístico y al papel que la lengua juega dentro de la sociedad pues el fenómeno de la „motosidad" se debe, en mucho, al alejamiento de la variedad estándar en tanto ésta constituye un privilegio de la clase que controla el poder y la escuela, puesta al servicio de los intereses de la clase dominante, al imponer una norma de uso idiomático se convierte en una herramienta efectiva al servicio del sistema de opresión. En *Etimologías prerromanas en los textos de enseñanza*, Enrique Carrión y José R. Oviedo abordan un caso especial de deficiencia que presentan los textos dedicados a la enseñanza de la lengua española en

los colegios secundarios: la errónea información sobre el origen de las palabras hispánicas y, finalmente, el ensayo de Paul Garvin *La lingüística y la enseñanza de la lengua materna* bosqueja el análisis de algunos factores lingüísticos que inciden en el desarrollo de las habilidades para la didáctica de la lengua materna y recomienda que en la elaboración de los materiales para su enseñanza-aprendizaje se consideren los principios lingüísticos al lado de los principios pedagógicos; concluye con esta verdad que debe llegar a los reformadores de la educación: „ni los lingüistas ni los profesores aisladamente podrán alcanzar este objetivo solo el esfuerzo cooperativo y continuado de las dos profesiones podrá conseguirlo".

4. EL ATLAS LINGÜÍSTICO Y ETNOGRÁFICO DEL PERÚ (ALEP)

Desde 1973 está en marcha en el país bajo los auspicios de la Universidad Nacional de San Marcos la preparación del Atlas Lingüístico y Etnográfico del Perú (ALEP) cuyo marco teórico, objetivos, alcances y metodología hemos expuesto en el *Proyecto* publicado en 1974. El ALEP estará constituido — cuando concluya — por una colección cartográfica de materiales lingüísticos y etnográficos de las áreas de influencia castellana en el país. Un conjunto de mapas del Perú — o de sus provincias — mostrará gráficamente la distribución de una serie de fenómenos lingüísticos hispánicos y de algunos testimonios étnicos referidos a los elementos materiales y espirituales de la cultura peruana. Este material etnolingüístico se está recolectando mediante encuestas orales en unos mil lugares del territorio nacional convenientemente escogidos. Las encuestas corren a cargo de un grupo homogéneo de exploradores lingüistas — homogéneos en su formación y entrenamiento — y se aplica a los habitantes oriundos del lugar prefiriéndose a los menos instruidos para que así sea menor la posibilidad de que influyan en la información buscada el conocimiento y el respeto por la lengua culta y literaria.

Cada elemento objeto de estudio es captado y comprobado en el terreno mismo donde se presenta utilizando un cuestionario elaborado de acuerdo con nuestra realidad idiomática pero considerando ciertas cuestiones y motivaciones que nos permitan conseguir datos comparables con los ya recogidos o por recogerse en otras latitudes del mundo hispanohablante. Para indagar los términos referidos a objetos o nociones representables se muestran esquemas, dibujos, fotografías y, a veces, el objeto mismo para no influir en el informante con la forma verbal empleada en las preguntas. El magnetófono es un auxiliar imprescindible en la mayor parte de los casos. Las informaciones se trascriben directamente en notaciones fonéticas y cada palabra, frase o expresión se consigna, posteriormente, en un mapa nacional o de la región y habrá uno para cada fenómeno lingüístico previsto en el cuestionario. El ALEP nos mostrará, así, un corte transversal bastante exacto de los dialectos regionales y locales del español en el Perú, principalmente lo relativo al vocabulario pero también a la fonética y a la estructura gramatical.

El ALEP sólo registra los fenómenos más característicos del español peruano con indicación de su ubicación en el territorio nacional y de sus

variantes locales. De aquí se desprenden sus propósitos y objetivos fundamentales :

1. Recoger materiales lingüísticos pertenecientes a las hablas locales del país y emprender con ellos sobre bases más firmes un estudio dialectológico, analizando las particularidades del español peruano.
2. Mostrar la extensión y distribución de los fenómenos lingüísticos (léxico-semánticos, fonético-fonológicos y morfosintácticos) que se dan dentro de los usos de la lengua española en nuestro país.
3. Establecer con rigor científico las variantes regionales de cada fenómeno precisando cuántos y cuáles son los dialectos peruanos en el área hispánica y hasta donde abarcan sus zonas de influencia.
4. Ofrecer, con un conjunto representativo de formas registradas, una imagen exacta del estado actual de las diversas modalidades del español hablado entre nosotros.
5. Preparar un lexicón valioso (palabras y cosas) y el corpus necesario y suficiente para la descripción de las hablas dialectales en cada comarca o provincia del país.
6. Recoger en grabaciones magnetofónicas parte del riquísimo y variado acervo de música vernacular peruana.
7. Fotografiar tipos humanos y diversos aspectos de la vida del hombre referentes a fiestas, costumbres, ocupaciones, vestimenta, etc.
8. Coleccionar objetos típicos — o sus réplicas — de la cultura popular peruana para incrementar los museos nacionales y sentar las bases del futuro museo etnolingüístico del Perú.

El Atlas lingüístico y etnográfico del Perú como muchos otros atlas del mundo románico tendrá, por una parte, carácter *nacional* con alcances y objetivos generales capaces de darnos una imagen conexa y coherente de la realidad lingüística del Perú y, por otra, carácter *regional* con objetivos más concretos como el de anotar las peculiaridades lingüísticas diferenciadoras de cada región. Los mapas lingüísticos regionales, minuciosos y analíticos, captarán la riqueza local de los dialectos y nos llevarán al conocimiento real de ellos calando en los pormenores y detalles que no tengan cabida en los mapas *nacionales*; éstos, a su vez, de carácter general y sintético darán unidad y sentido a los mapas regionales procurando un mejor conocimiento de nuestra descuidada geografía lingüística.

En resumen cada carta del ALEP comportará un millar de puntos en los cuales estarán anotados sobre la base de las encuestas el nombre de un objeto o de una acción con su respectiva pronunciación. Estas cartas y sus anotaciones pondrán en evidencia la gran variedad de formas dialectales y su estudio permitirá observar la vecindad de los contactos lingüísticos y los intercambios que implican estos fenómenos. El atlas lingüístico peruano nos dirá con certeza qué vocablos o qué rasgos pertenecen a tal o cual dialecto y delineará los puntos por donde corren las isoglosas que en el territorio del Perú separan los diversos dialectos hispánicos demarcando con exactitud el área de expansión de los mismos. El ALEP demarcará igualmente la frontera lingüística entre el español y el portugués en la selva amazónica.

Aparte de recoger, investigar y aclarar cuestiones fonéticas y gramaticales y de reunir e interpretar un caudal léxico más o menos significativo de la lengua nacional, el ALEP hará también, a escala nacional,

un buen acopio de informes y testimonios etnográficos relacionados con los aspectos de la cultura material (construcciones, tipos de vivienda, alimentación, vestidos, adornos, instrumentos etc.) y con los aspectos de la cultura espiritual (costumbres, creencias, relatos, juegos, canciones, leyendas, medicina popular, etc.

Para cumplir sus tareas el ALEP cuenta con el entusiasmo de sus encuestadores. El éxito del Atlas lingüístico y etnográfico del Perú será la compensación al espíritu de sacrificio, a la generosidad y a la alta calidad humana de un grupo de profesores y estudiantes de lingüística dispuestos a convivir y alternar con los campesinos y humildes pobladores, hombres, mujeres y niños de remotos y olvidados caseríos del país, captando con una libreta de apuntes las auténticas voces del pueblo.

Participan como ejecutores de este proyecto : Javier Badillo, autor de una *Gramática estructural* (1969), primer intento en el país de aplicar los principios del estructuralismo europeo en la gramática destinada a la escuela secundaria. Su tesis doctoral *La lengua oral como objeto de estudio y material de enseñanza* (1974) contiene un examen de los aportes científicos de la lingüística contemporánea al conocimiento de la lengua oral y una importante hipótesis sobre las características fonéticas, léxicas y gramaticales del español hablado en el Perú. Para preparar esta tesis Badillo realizó una investigación especial en el área de Lima tomando como fuentes de información los programas trasmitidos por la radio y la televisión locales, el habla coloquial de los estudiantes secundarios y universitarios y las conversaciones espontáneas del público en tiendas, calles, mercados, transportes colectivos, etc. captados en grabaciones magnetofónicas, de este material extrajo un amplio corpus de hipocorísticos y lexías populares, dos temas poco estudiados en el habla de la Capital. En un reciente estudio *Estructuralismo diacrónico del español y latinismos populares de Lima* (1975) Badillo documenta en la lengua hablada de los limeños algunos cambios diacrónicos operados en el idioma español y presenta un inventario de latinismos difundidos en todos los niveles de uso y conservados por la tradición oral. Haydée Bär de Charaja que ha escrito un ensayo sobre *La norma general y las normas locales hispánicas* (1975) donde plantea la necesidad prioritaria de determinar normas locales de uso idiomático a partir del habla viva para llegar al conocimiento exacto del funcionamiento del español general. Augusto Alcocer, coautor del *Pequeño atlas léxico de la sabana de Bogotá* (1973) realizado bajo la dirección de Luis Flórez como un avance del Atlas lingüístico y etnográfico de Colombia, Alcocer es autor del *Premanual de acentuación* (1976) un ordenado conjunto de explicaciones sobre la problemática del silabeo, la concurrencia de vocales y la graficación del acento castellano con ejercicios y aplicaciones en textos extraídos de la lengua escrita y literaria del Perú. Gertrud Schumacher que viene preparando un estudio sobre la sintaxis del español. Han prestado su concurso en la etapa de ensayo y de las primeras encuestas : Lucio Ascanio, Jorge Esquivel, Carmelo Chaparro y Salvador Salazar.

Hasta la fecha el ALEP ha realizado sólo encuestas de ensayo y de reajuste del proyecto en 25 puntos de la provincia de Canta ; como resultado de estas encuestas está ya concluído el *Cuestionario definitivo del* ALEP (1977) que comprende :

A. *Cuestionario léxico*, con un total de 984 cuestiones; está dividio en tres partes:
   I. Terminología en torno a la *vida del hombre* que abarca los siguientes aspectos: cuerpo humano, familia, vivienda, alimentación y vestido.
   II. Terminología en torno a la *vida rural* que abarca los siguientes aspectos: terreno y vegetales, agricultura, corral y animales, ganadería.
   III. Terminología en torno a la *vida urbana* que abarca los siguientes aspectos: oficio, industrias, comercio, transportes, instituciones, vida espiritual.

B. *Cuestionario etnolingüístico*, con 269 preguntas que solicitan información sobre los siguientes aspectos: datos del pueblo encuestado, onomástica del lugar, actividades socioeconómicas, fiestas, diversiones, costumbres, creencias.

C. *Cuestionario fonético y gramatical* con 106 cuestiones que comprende un aspecto *fonético* sobre comportamiento de las vocales, consonantes, diptongos y un aspecto *gramatical* sobre género, número, empleo de las formas verbales, concordancia y construcciones especiales.

Como se ve a diferencia de otros atlas lingüísticos más preocupados en la captación de problemas fonéticos el del Perú tiene un marcado carácter léxico y sus modelos más cercanos son el ALEC (Atlas lingüístico y etnográfico de Colombia) y los atlas lingüísticos regionales de España preparados por Manuel Alvar.

Con el material recogido en las primeras encuestas se prepara actualmente un informe inicial: *Materiales para un estudio del español hablado en Canta*, un *Pequeño atlas léxico* de esta provincia y un glosario de sus voces locales. Hemos concluído un ensayo sobre *Gentilicios y apodos tópicos en Canta* (1976) y tienen en preparación sobre *Fiestas populares*, Javier Badillo; *Juegos, canciones y rondas*, Haydée Bär; *Léxico del cuerpo humano*, Augusto Alcocer; *Léxico de la medicina popular*, Salvador Salazar; *Onomástica de vehículos*, Lucio Ascanio; *Antroponimias y toponimias*, Carmelo Chaparro y sobre *El español de Huaros*, Humberto Masgo. Los materiales recogidos por el ALEP han servido como fuente principal de consulta para la preparación de tres tesis de licenciatura en la Facultad de Educación de la Universidad de San Marcos: de Carmelo Vicente Igreda, *La cultura etnolingüística de la comunidad de Pariamarca* (1974); de Víctor Rossel Castro, *La cultura etnolingüística de la comunidad de Huayopampa* (1974) y de Pedro Aliaga Valverde, *Formas de tratamiento en el habla de la comunidad de San Buenaventura* (1975). Se han iniciado en 1977 las encuestas definitivas en el Departamento de Lima.

Enero de 1978

Universidad Nacional de San Marcos, Lima

CARMEN VLAD

SCHIȚĂ PENTRU CERCETAREA SEMIOTICĂ A VORBIRII

Considerînd că în domeniile lingvisticii, psiholingvisticii, sociolingvisticii și al semioticii s-au acumulat datele necesare pentru cercetarea **vorbirii**, studiul oferă o soluție euristică, în elementele sale esențiale. Sînt disociate, astfel, trei componente fundamentale ale vorbirii : dimensiunea sistematică, dimensiunea comunicativ-acțională și cea comunicativ-discursivă, fiecare dintre acestea fiind urmărită din perspectivă sintactică, semantică și pragmatică.

I

1. Încercarea de a sistematiza și de a cuprinde într-o descriere coerentă o seamă de rezultate recente din domeniul semioticii verbale (și neverbale), în scopul cercetării **vorbirii**, ni se impune în momentul în care acceptăm următorul postulat : comunicarea verbală cotidiană, ca sistem semiotic, conține în germene, latent sau manifest, toate fenomenele pe care le regăsim, exacerbate într-o direcție sau alta, într-o proporție sau alta în diferite alte semiotici.

Referindu-se la raportul dintre vorbirea cotidiană, limbajul științific și cel poetic — în discuția consacrată sistemelor de semnalizare 1′ și 2 —, Georg Lukács constată că „este necesar să vedem în limbajul cotidian (în limba propriu-zisă) **baza comună** (s.n. — C.V.) a diferențierii în ambele sensuri (poetic și științific — n.n. — C.V.) și să ne dăm seama că ambele forme diferențiate ale limbii dezvoltă anumite începuturi existente în viața cotidiană, dar că în felul acesta se produc — în ambele sensuri opuse — salturi calitative” [1974, 141].

2. Pentru analiza aspectelor unui limbaj (= un sistem de semne) perspectiva globală cea mai adecvată ni se pare a fi cea semiotică deoarece, în momentul de față, ea readuce în primplanul cercetării problemele **semnificației**, într-o manieră calitativ superioară, cel puțin în măsura în care examenul semiotic reclamă introducerea subiectului (=interpretul) ca un component fundamental al actului de semnificație [Piaget, 1972, 307 ; Greimas, 1975, 66]. Un studiu axat pe o asemenea orientare are șansa de a evita schematismul și metafizica, oferind premisele unei optici materialist-dialectice, cu reale disponibilități pentru „umanizarea” cercetării [cf. Irimie, 1966, 87—95] interesate de diversele domenii ale umanului, în sensul cel mai complex al termenului.

Plasarea, de la început, a semioticii în sfera gnoseologicului nu neagă, ci, dimpotrivă, afirmă și posibilitatea aprehensiunii directe, nemijlocite a obiectelor și evenimentelor lumii fizice, ca atare, dar prin aceasta și ca potențiale semne [cf. Greimas, 1975, 36—37]. În oricare dintre cele două alternative, activitatea cognitivă este legată de inteligențele individuale, de capacitatea **acestora** de a percepe lumea și de a o reflecta [cf. Piaget, 1972, 307 ; Popa, 1971, 102—103]. Cunoașterea discursiv-rațională, prin utilizarea sistemelor semiotice verbale dublează, în sensul

depășirii, activitatea cognitivă directă, nemijlocită a individului, dobîndită prin procese ostensiv-perceptuale.

Dacă prin **semiotică** înțelegem azi **cunoașterea semnelor** (a sistemelor de semne) **și cunoașterea prin intermediul sistemelor de semne** (= limbaje), atunci recunoaștem, implicit sau explicit, natura dublă a **procesului semiotic complet**: **latura lui empirică**, o primă etapă a luării de cunoștință asupra lumii prin semne, și **latura epistemică** sau construcția abstractă, modelatoare, formală a celei dintîi. În acord cu această observație, vom distinge **actul semiotic** de **demersul semiotic**; primul aparține laturii empirice a procesului semiotic și se constituie în **obiect** al celui de-al doilea, al demersului semiotic, pe care îl socotim o componentă a teoriei științifice a cunoașterii, avînd, deci, statut epistemologic.

3. Vom defini **actul (semiotic) verbal ca producere s a u înțelegere a sensului discursiv de către un interpret** (individ sau grup). **Codificarea** (= actul producerii) și **decodificarea** (= actul înțelegerii) sînt cele două tipuri fundamentale ale acțiunii prin care **relația** dintre autorul codificării și autorul decodificării se instituie.

3.1. Cadrul în care are loc actul semiotic verbal este **evenimentul comunicativ verbal** (sau **vorbirea**) considerat(ă) nu ca un fenomen fizic, ci ca unul social, implicînd realizarea simultană a celor două tipuri fundamentale de acte. O discuție amplă consacrată evenimentului verbal ca parte a comportamentului comunicativ se găsește la Hymes [1975, 51—67]. La contribuția lui Coseriu [1956], esențială și cu preeminență cronologică în domeniul cercetării **vorbirii**, am adăuga-o pe aceea, mai recentă, a lui van Dijk [1976, 53—61], care, pledînd pentru elaborarea unei gramatici **contextuale**, încearcă o prezentare semiaxiomatizată a evenimentului verbal în cadrul proceselor comunicative naturale.

Reprezentarea schematică a factorilor evenimentului comunicativ verbal, așa cum o propunem în *schema K* încearcă să fructifice, corelînd, soluții sau sugestii din lingvistică [Jakobson, 1964; Wunderlich, 1971; Dijk, 1972], din psiholingvistică [Slama-Cazacu, 1959 și 1972; Moles, 1972] și din sociolingvistică [Hymes, 1975; Ervin-Tripp, 1975].

Schema K

în care:

1. direcția săgeților continue indică raportul de preexistență (dependență) a factorilor; săgețile dublu orientate între S și C exprimă interacțiunea permanentă dintre **obiectele de referință** și **predicație**;

2. direcția săgeților întrerupte indică ordinea succesiunii operațiilor în **codificare** și, respectiv, **decodificare** ; săgețile dublu orientate între S și C dau seama de mecanismele de feed-back și feed-forward ;

3. S = repertoriu de semne verbale ;
4. C = cod (= repertoriu de reguli, convenții) ;
5. E = emițător (= codificator, agent) ;
6. R = receptor (= decodificator, pacient) ;

7. *Expresia verbală* = o structură de semne verbale (S) obținută prin aplicarea unor reguli (C) ; structură dotată cu sens.

Cîteva precizări devin necesare.

Codul (în sensul restrictiv pe care i l-am atribuit, de **repertoriu de reguli**) este, cum se poate observa și în schemă, principalul mediator al relației comunicative dintre E și R, fiind, în același timp, și mediatorul raportului dintre S și *Expresia verbală*. Cu sensul mai larg în care este adesea folosit, acela de **limbă** (= langue), cînd include și pe S, codul este „un sistem exterior partenerilor, dar și internalizat, constituind sistemul lingvistic individual — achiziție personală a fiecărui individ de-a lungul vieții. Codul este instrumentul cu valori virtuale al comunicării" [Slama-Cazacu, 1972, 20].

Orice E este și *un virtual R* și invers.

În cadrul comunicării, orice *R este un sistem activ* și *evolutiv* în măsura în care fiecare nouă *Expresie verbală* receptată poate influența (modifica) capacitatea sa de a primi mesajele următoare [cf. Moles, 1972, 158].

Situația socială (pe care o implică instituirea unei relații comunicative între un E și un R) o vom defini, precum în sociolingvistică [Fishman 1975, 155; Ervin-Tripp, 1975, 170—173], drept „o constructă" cu trei componente :

loc, *timp* și *roluri* sau :

Situație	Timpul
Locul	Roluri :

subliniind ideea, exprimată deja [Ervin-Tripp, 1975, 170; Dijk, 1972 (a), 323], că *Situația* este și o *unitate culturală*, dat fiind că depinde de parametri cu rol definitoriu pentru delimitarea stadiilor culturale sau ale tipurilor de culturi [cf. și Coseriu, 1956, 283—324].

În condițiile realizării orale a evenimentului verbal, *locul* și *intervalul de timp* sînt identice. Realizarea scrisă sau mediată printr-un alt mod de fixare (imprimare pe bandă sau peliculă) poate suspenda condiția identității *locului* și/sau a *timpului*, ceea ce are importante consecințe.

3.2. După părerea noastră, **actul semiotic verbal** se edifică pe următoarele trei componente :

α Componenta sistematică
β′ Componenta comunicativ-acțională
β″ Componenta comunicativ-discursivă

4. **Demersul semiotic**, adică descrierea și interpretarea corespunzătoare exigențelor științifice, sistematică, **a actului semiotic**, are obligația de a analiza într-o ordine deliberat stabilită (dar nu necesar unică) fenomenele **specifice** componentelor de mai sus. Analiza fiecărei componente trebuie să prevadă, teoretic, structurarea acestor fenomene specifice la toate cele trei nivele semiotice : **sintaxă**, **semantică** și **pragmatică** [Morris, 1946]. O primă etapă a demersului semiotic, descriptivă, analitică, trebuie urmată de una sintetică, în scopul reintegrării rezultatelor într-o viziune relevantă pentru fenomenul cercetat, printr-un proces (operații) de condensare [cf. Vaina, 1976, 40]. Oricare ar fi metodele utilizate : lingvistice, logice sau matematice, modelul (interpretarea) rămîne în esență semiotic(ă), atîta timp cît sînt vizate aspectele semnificației.

În continuare, vom încerca să schițăm etapele unui asemenea demers consacrat cercetării actului semiotic în cadrul evenimentului comunicativ verbal.

4.1. Componenta sistematică (α)

4.1.1. Premisa teoretică fundamentală, așa cum apare ea, formulată explicit sau mai frecvent doar deductibilă, în teoriile lingvistice ale secolului nostru este că :

E = R = Observatorul (= lingvistul)

exprimînd ceea ce, parțial, rezultă din „caracterul social al limbii" (= langue) la Saussure [cf. și comentariile lui Coseriu, 1967, 45—55] sau se subînțelege prin „vorbitorul idealizat" al lui Chomsky.

4.1.2. Din premisa fundamentală logic decurg următoarele consecințe :

$S_E = S_R$;

$C_E = C_R$;

Situația este una ideală, deoarece variațiile psiho-socio-culturale sînt considerate inoperante ;

Identitatea intervalului de timp T funcționează ca un principiu al sincroniei faptelor lingvistice ;

Identitatea spațiului L asigură omogenitatea etno-lingvistică ideală și circumscrie fenomenele în limitele **unei** limbi naturale L_i.

Cînd cercetarea se axează pe un punct de vedere avînd la bază condițiile de mai sus, atunci ea ne conduce la delimitarea și descrierea **sistemului** limbii naturale, **o abstracție teoretic necesară.**

Schema K dobîndește în componenta sistematică aspectul α.

Schema α

Cum se știe, o limbă naturală, ca sistem semiotic (semne și reguli) **socialmente** și **istoric** constituit, este anterioară individului, constrîns în felul acesta să se supună restricțiilor impuse de manipularea **unui sistem**, dar devenind, în același timp, beneficiarul tuturor experiențelor discursive acumulate istoric prin limba dată. ,,Este, așadar, un adevăr incontestabil faptul că activitatea de cunoaștere la nivelul individului începe și se dezvoltă în condițiile racordării sale la o rețea lingvistică preexistentă" [Popa, 1971, 101—102].

De îndată ce atribuim **componentei** α statutul unei semiotici (= un limbaj), avem obligația de a releva posibilitatea grupării aspectelor în : **sintactice, semantice** și **pragmatice**, ținînd seama pe de o parte de specificul semnului lingvistic, considerat în general (= tip), iar pe de altă parte de constrîngerile ce decurg din premisele inițiale.

4.1.3. Descrierea **sintactică** a unei limbi naturale oarecare trebuie să înregistreze totalitatea **relațiilor** posibile între semnele lingvistice elementare (lexeme și morfeme) sub forma unor **reguli** de combinare a lor în secvențe (structuri). Descrierile pot fi statice (analitice), dinamice (generative) sau mixte.

4.1.4. Semantica, interesată de relația dintre expresii și ,,obiectele" la care cele dintîi trimit [cf. Morris, 1946], într-o primă și absolut necesară descriere se prezintă sub forma unui **dicționar** (sau **lexicon**). Acesta are de înregistrat **expresiile minimale** și, printr-un procedeu sau altul, **sensul** asociat lor în limba respectivă. Odată elaborat **dicționarul**, prin aplicarea regulilor sintactice se pot produce secvențe (structuri) de semne a căror **dimensiune maximă este fraza.** Sensul frazei, la nivelul componentei α, este acela obținut prin aplicarea în exclusivitate a regulilor din C_α asupra semnelor din S_α.

În ipostaza α sintaxa nu operează decît cu categoria lingvistică denumită **exemplu (eșantion** sau **mostră)**, iar **sensul exemplului** este unul strict lingvistic [cf. ,,designația" la Benveniste, 1971, 127—128 sau ,,prima înțelegere a enunțului" la Strawson, 1970, 19—20], adesea incomplet. Omiterea contextului lingvistic mai larg și a celui extralingvistic (prin eliminarea **locului** și a **momentului enunțării)** face imposibilă identificarea referinței pentru anumite fraze ce conțin cuvinte ca : **personale, demonstrative** [Benveniste, 1971, 1974; Jakobson, 1963; Vasiliu, 1970; Petőfi, 1975 și alții], al căror sens rămîne vag, imprecis.

4.1.5. Problema abordării **pragmatice** (= relația dintre semne și cei care le folosesc sau contextul de utilizare [cf. Morris, 1946]) la nivelul componentei α se poate pune în două feluri : mai întîi ca existență a unor aspecte pragmatice imanente sistemului limbii și apoi ca reflectare în diversele elaborări (construcții) teoretice **a unei atitudini** epistemologice. În primul mod de a trata **pragmatica limbii**, se includ elemente deja amintite **(personale, demonstrative)**, altele, cum ar fi **expresia modalității** (tratată în maniera expusă de Vasiliu [1974, 99—116], precum și înregistrarea **pe bază empirică** a semnificațiilor expresiilor dintr-o limbă naturală istoricește dată [cf. Carnap, 1972, 298; Vasiliu, 1970, 92—94]. Al doilea mod de interpretare a pragmaticii vizează relația dintre **o teorie a limbii** (= model, considerat în ansamblul său drept semn al limbii însăși) și cel care a produs-o. Avînd de specificat suma condițiilor hotărîtoare în **alegerea** și/sau **motivarea** unei anumite modalități descriptive sau teoretice [cf.

Vasiliu, 1970, 99; Kristeva, 1971, 107—126], dimensiunea pragmatică este expresia adecvării **deschise** a unor atitudini epistemologice la cîmpul (domeniul) investigațiilor, determinat ca o structură unitară prin invariante.

4.1.6. Un semiotician **al limbii**, interesat deci de aspectele componentei sistematice, în stadiul actual al cercetărilor, are de parcurs în demersul său științific **o cale ce pornește de la pragmatică spre celelalte două nivele.** Ni se pare că numai în felul acesta oricare model propus de lingvist dobîndește, în mod explicit, atît o **fundamentare (critic) istorică,** prin referire la contextul general al cercetării lingvistice, cît și o modelare ierarhic superioară ce conferă semioticii statutul unei metateorii.

4.2. Componenta comunicativ-acțională (β′)

Introducerea unei asemenea componente în descrierea vorbirii are mai întîi o motivare empirică și apoi una teoretică. **Fenomenul intenției comunicative,** prin care un individ oarecare își asumă rolul de codificator-emițător față de un alt individ, devenit receptor-decodificator, n-a fost și nu poate fi descris și explicat decît în condițiile unei modificări de perspectivă în abordarea limbajului natural, prin deplasarea interesului spre funcția lui comunicativă.

4.2.1. În această alternativă, premisa teoretică fundamentală este că:

$$\boxed{E \neq R}$$

Se introduce astfel individul ca **o categorie majoră,** unica în stare să converteascā virtualitățile sistemului în produse actuale [cf. Coseriu, 1967, 11—114; Benveniste, 1974, 80—81], să **creeze** semnificații.

4.2.2. Introducerea lui **E** și **R** ca indivizi distincți proiectează, implicit, comunicarea într-un spațiu **pshio-socio-cultural** și face ca semnificația lingvistică, produs al dimensiunii α, să fie dominată de o anumită intenție comunicativă. Or, cum se știe, **intenția** este o categorie corelativă a **acțiunii.** Iar dacă „prin acțiune înțelegem schimbarea deliberată a obiectelor mediului natural și **social** (s.n. — C.V.), în conformitate cu un scop dinainte stabilit” [Popa, 1969, 54] și dacă „în istoria societății **factorii activi sînt numai oamenii,** înzestrați cu conștiință, care acționează cu rațiune sau cu pasiune în vederea unor scopuri anumite” [Marx, Engels, 1965, 295], atunci ni se pare întemeiată încercarea de a aplica un model acțional specific, adecvat pentru descrierea comunicării verbale interindividuale. Dimensiunile unui model acțional ar fi, după Hans Zeisel [apud Pânzaru, 1971, 340], următoarele trei: 1) condițiile acțiunii reunite în persoana actorului, 2) proprietățile obiectului antrenat în acțiune, 3) influențele exterioare suferite de actor și care determină, prin efectele lor conjugate, direcția și conținutul acțiunii. Transpuse în plan verbal, acestor dimensiuni le-ar corespunde: 1) condițiile codificării sau ale actului producerii semnificației de către *E*, devenit astfel **Agent,** 2) proprietățile limbajului natural, convertit în mesaj, 3) caracteristicile spațiului socio-cultural, ale timpului (momentului istoric) și ale situației (psiho-)socio-culturale a comunicării verbale. Această soluție poate fi ușor racordată la modelul pe care l-am propus [cf. supra **3.1.**] pentru descrierea evenimentului verbal.

4.2.2.1. Situația lui E ≠ Situația lui R, fiind dependentă de **Rol.** În condițiile unui eveniment verbal comunicativ **Rolul** este, **prin premisa**

fundamentală, diferit pentru cei doi parteneri, în fiecare moment t_1, $t_2 \ldots t_n$ al comunicării. În sensul acesta, foarte general, acordat **aici** noţiunii de **Rol**, relaţia dintre E şi R este **antisimetrică**, **intranzitivă** şi **ireflexivă** [cf. Vasiliu, 1970, 135], exprimînd condiţia de unicitate referenţială a protagoniştilor. Indivizii care îşi asumă acelaşi rol în acelaşi interval de timp constituie un **grup omogen**.

Pentru T şi L vom observa că : dacă $T_E = T_R$ şi $L_E = L_R$, atunci comunicarea este directă, **orală**, iar dacă $T_E \neq T_R$ şi $L_E \neq L_R$ atunci comunicarea este mediată (indirectă) în timp şi spaţiu, comunicabilitatea la distanţă (temporală şi spaţială) fiind asigurată printr-un limbaj ierarhic superior organizat şi codificat, **scrierea**.

Distincţia **comunicare orală — comunicare scrisă** ni se pare mult mai importantă decît s-a afirmat pînă acum, datorită consecinţelor sale asupra produsului verbal (mesajul sau discursul), consecinţe pe care le vom urmări aprofundat ceva mai tîrziu. Acum remarcăm doar că în comunicarea scrisă e necesară suplinirea, **prin mijloace verbalizate**, a unor fenomene care, în aspectul oral, sînt extraverbale, perceptibile direct, senzorial. Deşi veche, constatarea ni se pare insuficient exploatată sub aspect metodologic, pentru fertilitatea ei tocmai în cercetarea **vorbirii**. Acest mecanism **compozit**, datorită interferării unor sisteme semiotice diferite (gestualitate, mimică, cinetică), **variat** din cauza mulţimii situaţiilor concrete, şi **fluid**, în măsura în care este mereu supus apariţiei modificărilor în aspectul iniţial al situaţiei, **acest mecanism**, vorbirea, ar putea găsi în tipologia formelor scrise ale discursurilor o bază de clasificare, în virtutea postulării unor relaţii de rol similar distribuite în ambele aspecte (scris şi oral). Pe de altă parte, în varianta 'scriere', **rolurile** rămîn nemodificate pe tot parcursul actului de comunicare, chiar cînd acesta este temporar întrerupt.

Dacă în tratarea noţiunii de **Rol** coborîm de la gradul maximei generalităţi, $E \neq R$, la un grad inferior, în sensul diversificărilor necesare pentru o mai mare adecvare la situaţiile concrete, şi dacă admitem că „relaţiile de rol sînt seturi, implicit identificate şi acceptate de drepturi şi obligaţii reciproce între membrii aceluiaşi sistem sociocultural" [Fishman, 1975, 153], atunci trecem la nivelul **componentei comunicativ-discursive**, unde o tipologie a statutelor lui E şi R s-ar putea efectua (recomandarea vine din sociolingvistică) în strînsă legătură cu **morfologia socio-culturală** a unei societăţi oarecare [cf. Gumperz, 1975, 120 ; Fishman, 1975, 154 ; Greimas, 1976, 45—76] — ea însăşi o structură deschisă permanent diversificării — într-un moment determinant al evoluţiei sale.

4.2.2.2. Repertoriile de reguli C_E şi C_R în dimensiunea β' nu se reduc la reguli de tip α (= lingvistice), ci conţin şi **convenţii interacţionale** sau **reguli pragmatice** „conform cărora un vorbitor îşi realizează prin limbă comportamentul de rol, potrivit situaţiei" [Wunderlich, 1975, 184]. Deşi formulată în termeni circumscrişi unui model logic al acţiunii, în esenţă aceeaşi idee este afirmată de van Dijk [1976, 62], cînd spune : „o enumerare recursivă a tuturor contextelor pragmatice posibile va fi

dată în exclusivitate în termenii unor P-sisteme interne", unde 'P-internal systems' reprezintă **ființe umane** sau **persoane** ca **sisteme care comunică** într-un limbaj natural. Un context fiind „mulțimea caracteristicilor, lingvistic relevante, ale situației comunicative" și fiind posibilă caracterizarea lui „printr-un set al condițiilor de succes ('happiness conditions') ale enunțurilor în limbajul natural" [Dijk, 1976, 57], ni se pare evidentă apropierea dintre **regulile pragmatice** ale lui Wunderlich și acea parte a **competenței lingvistice** [Dijk, 1976, 56; Fillmore, 1976, 90] care face ca vorbitorii să dispună de abilitatea de a folosi enunțurile adecvat, în totalitatea situațiilor comunicative posibile.

4.2.2.3. Repertoriile de semne S_E și S_R depășesc și ele mulțimea semnelor strict verbale ale dimensiunii α și se îmbogățesc prin includerea de semne provenind din alte sisteme cum ar fi acela al mimicii, gestualității sau al cineticii. Credem, de asemenea, că un rol important revine și **semnelor verbale de tip indicial** incluse în categoria unităților suprasegmentale: **intonația.** Le consider **semne la nivelul vorbirii**, pentru că **acesta** este domeniul lor de validitate, în care sînt utilizate și recunoscute [pentru **domeniul de validitate al semnelor** cf. Benveniste 1974, 51—52] prin valori fundamentale verbalizate lexematic: **asertiv, interogativ, imperativ.** Ele pot fi incluse într-un sistem de opoziții: **afirmativ/interogativ, interogativ/imperativ, imperativ/afirmativ.** Am calificat aceste semne ca *indiciale* deoarece semnificantul (= curba intonațională) reprezintă rezultatul cauzal al semnificatului (= „atitudine" verbală fundamentală), de care nu apare net diferențiat [cf. Piaget, 1972, 304].

4.2.2.4. Schema factorilor evenimentului comunicativ verbal ia următorul aspect:

Schema β'

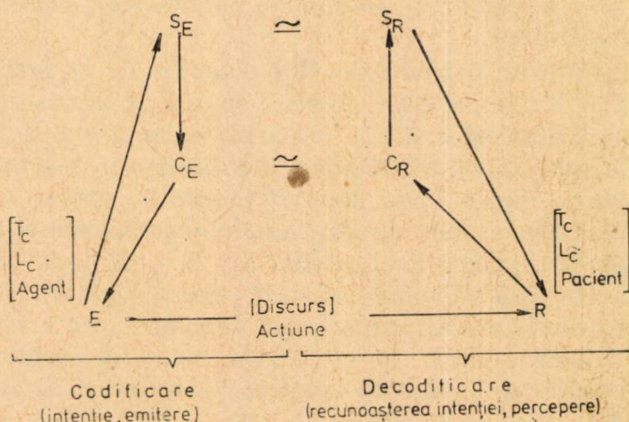

în care:

E = Agent

R = Pacient

T_c = timpul (real al) comunicării = $t_1, t_2 \ldots t_n$

L_c = locul comunicării, spațiul perceptibil.

Acțiune verbală = Codificare, Decodificare.

Observații:

a. **Dimensiunea** β′ **reprezintă perspectiva dinamică și integratoare** asupra vorbirii; dinamică, deoarece ia în seamă **modificarea în timp** a stării obiectelor antrenate în procesul comunicării; integratoare, pentru că include ansamblul factorilor pertinenți în **producerea** evenimentului verbal.

b. Prin **Acțiune** simbolizăm procesul tuturor transformărilor **Codificării** în **Decodificare**, sub aspectul relației **ilocuționar — perlocuționar**, în ansamblul unui eveniment comunicativ; termenul **Acțiune** se distinge de acela de **Act lingvistic** (sau **Act de limbaj**) pe baza raportului dintre totalitate (ansamblu) și unitate (element).

c. **Discursul** este considerat acum doar un obiect, **o parte** (alături de celelalte) angajată în procesul comunicării [cf. 'contextualizarea externă' la Fillmore, 1976, 88—89], și nu în **relativa** lui autonomie.

d. Disocierea dimensiunii comunicativ-acționale (β′) de cea discursivă (β″) și plasarea ei, în ordinea descrierii, pe o poziție prioritară ni se pare că se justifică nu numai sub aspect genetic [cf. Malinowski, 1923, 323—325], ci și sistematic, în măsura în care eficiența explicativă a soluției propuse este sporită.

4.2.2.5. Conform descrierii lui van Dijk [1976, 61] un proces comunicativ în limbaj natural poate fi caracterizat astfel:

(i) o stare internă s_i a unui P-sistem P_i al unui context C_i se schimbă în $S_i + 1$

(ii) evenimentul descris prin (i) produce o schimbare a stării externe s_j a lui P_i în $s_j + 1$ (enunțînd) și în starea inițială a contextului C_i (adiționarea unei enunțări u_i),

(iii) evenimentul descris prin (ii) produce o schimbare în starea externă s_k a lui P_j, unde $P_i \neq P_j$ [P_i = Emițător, P_j = Receptor], în $s_k + 1$ (percepție)

(iv) evenimentul descris prin (iii) produce o schimbare a stării interne s_l a lui P_j în $s_l + 1$ (interpretare).

Perechi ordonate de forma (c_i, m_i) și (m_j, c_j) sînt elemente ale relației de producere și, respectiv, de percepție (unde c = sistem care comunică, m = mesaj). În cazuri ideale și normale $m_i = m_j$, iar $c_i \neq c_j$ [Dijk, 1976, 59]. În descrierea noastră, ultima inegalitate este postulată ca premisă fundamentală.

4.2.3. Cu toate riscurile pe care le implică o tentativă de sinteză în lipsa unor contribuții de principiu, vom încerca să **aproximăm** o posibilă departajare a unor aspecte **sintactice**, **semantice** și **pragmatice** la nivelul dimensiunii β′.

O **sintaxă** a acțiunii comunicative ar putea fi elaborată sub forma unor reguli de generare a structurilor (secvențelor) de acte complexe prin concatenarea **tipurilor** de forțe ilocuționare sau perlocuționare, luate în considerare ca simboluri categoriale. Acestei alternative, dominată de o viziune paradigmatică și elaborată pentru fiecare dintre cele două procese componente ale acțiunii verbale, ar trebui să i să adauge, complementar, o alta, esențial sintagmatică, menită să reprezinte transformările (modificările) actelor în limitele fiecărei acțiuni comunicative.

Fiind interesat de posibilitatea detectării în **discurs** a unor forme **lingvistice** pertinente pentru procesul enunțării, Benveniste [1974, 82—

83] remarcă prezența mărcilor acestui proces în materia lingvistică a enunțului și inventariază : **indicii persoanei** (eu-tu), **indici ai ostensiunii** (aici, acesta, acum etc. ce implică ,,un gest desemnînd obiectul în același timp în care este pronunțat termenul") și **indici ai temporalității** (**prezentul fiind timpul enunțării** și generatorul categoriei timpului). Evident însă, atîta timp cît în mod deliberat am încercat să eliminăm din discuție **provizoriu** materia enunțată, indicii de mai sus își vor găsi un loc mai potrivit în tratarea dimensiunii a treia, cea consacrată discursului.

Tot ceea ce s-a referit la o posibilă sintaxă comunicativ-acțională reprezintă doar ipoteze a căror valabilitate urmează a fi testată.

4.2.4. Admițînd, cu Searle [1969, 16], că ,,unitățile minimale de bază ale comunicării lingvistice" sînt **actele de limbaj**, considerăm că pentru **domeniul semantic al dimensiunii** β' devine necesară introducerea unei unități maxime, pe care am numit-o deja **acțiune verbală** sau, cu un termen care se mai întrebuințează fără a fi definit, **macro-speech act.** Vom defini **acțiunea verbală** ca Σ **schimbărilor de stare dirijate de reguli pragmatice instituționalizate** și **produse într-un interval de timp** $t_m - t_n$ **în care configurația protagoniștilor nu se modifică**, adică e posibil doar $E_i \rightarrow R_j$ și $E_j \rightarrow R_i$. (O posibilă analogie cu delimitarea **scenei** în teatru ni se pare explicabilă.)

Pentru **actul verbal** condiția necesară și suficientă a funcționalității lui semiotice este (re)cunoașterea regulilor (convențiilor) prin care o anumită schimbare de stare (= enunțarea unei secvențe discursive) este pusă în relație cu o anumită intenție (= sursa schimbării) a emițătorului E_i față de receptorul R_j, într-un moment t_n al acțiunii comunicative.

Următoarele considerații au condus la acest mod de înțelegere a celor două unități.

4.2.4.1. Acțiunile comunicative verbale sînt consecințe ale actelor de decizie prin care orice persoană (în condiții normale) își asumă, alternativ, rolul de emițător sau receptor față de o altă persoană. Există deci, în orice acțiune verbală, un moment t_1 propriu **actului inițial** prin care raportul de comunicare se instituie.

4.2.4.2. Pentru examinarea naturii semiotice a actelor de vorbire cîteva contribuții ni se par esențiale.

În comentariile sale la lucrarea lui Ogden și Richards, *The Meaning of Meaning*, Bronislaw Malinowski afirmă că, din perspectiva antropologiei și a unei orientări pragmatice, vorbirea a fost mai întîi **un mod activ** al comportamentului uman și abia apoi unul reflexiv și cognitiv. Această funcție activă se regăsește și în etapa actuală, simbolică, a vorbirii și reprezintă ,,prelungirea" evoluată a stadiilor primare cînd ,,enunțarea este doar o reacție sonoră, expresivă, semnificantă și corelată cu situația" [Malinowski, 1923, 323]. Dar, conservînd funcția activă, vorbirea simbolică a și modificat-o în parte, tocmai în sensul simbolizării, al transformării în semne a unor relații dintre categorii indistincte inițial. Inventarul **deschis** al verbelor ilocuționare este o ilustrare a acestei tendințe. Paralel cu ea, însă, se pot descoperi și acum în vorbire fenomene foarte apropiate, ca structură, de aspectul lor primar, în care se păstrează caracterul difuz, neanalizat al cîmpului de semnificație ,,interioară" în relație cu ansamblul situației comunicative. **Interjecțiile**, pe de-o parte, **presupozițiile**

ca „reprezentări cerute auditorului pentru ca enunţul să se integreze unei comunicări normale" [Ducrot, 1966, 18], pe de altă parte, aparţin acestui „registru" al acţiunii comunicative.

Alte sugestii, insuficient exploatate deocamdată, s-ar putea extrage dintr-o concepţie semiotică de orientare structuralistă, dar perfect articulată în interiorul ei. În studiul consacrat **semioticii lumii naturale**, A. J. Greimas [1975, 63—105], interpretînd gestualitatea ca **limbaj**, pe de-o parte remarcă necesitatea de a subordona gesticulaţia naturală **axei comunicării** [cf. p. 78], distingînd implicit **enunţarea** de **enunţ**, iar pe de altă parte pune problema **enunţării** în termenii unei **semioze**, adică a unei corelaţii între o categorie a expresiei şi una a conţinutului [cf. p. 86].

Stabilirea unor omologii în modul de funcţionare a celor două sisteme, **vorbire** şi **gestualitate** nu este arbitrară. Argumentul decisiv îl găsim nu în posibilitatea verbalizării secvenţelor gestuale (fenomenul convertirii în sistem verbal a oricărui alt sistem semiotic fiind general), ci în relaţia inversă, în prezenţa gesturilor în vorbire, pînă la dublarea (redundantă) a semnificaţiei.

4.2.4.3. Actele verbale sînt semioze prin care categorii ale **conţinutului psihic** (intenţii), reprezentînd planul **semnificatului**, sînt puse în relaţie cu **enunţarea**, producerea simbolurilor verbale, ca **semnificant.** Categoria cea mai generală a conţinutului, aparţinînd **actului iniţial**, s-ar putea exprima prin dicotomia **dominant psihologic** vs. **dominat psihologic**, unde primul termen al opoziţiei numeşte conţinutul **enunţării**, iar cel de-al doilea pe acela al **receptării** (audierii). Termenii introduşi trebuie luaţi în considerare aici **fără** sensul lor axiologic, fiind utilizaţi doar pentru a transpune în metalimbă aspectul relaţional interpersonal, fundamental pentru problemele semnificaţiei în vorbire. Expresiile verbale, deci enunţurile cele mai simple care pot materializa actul iniţial sînt **vocativele** (prin conţinutul lor apelativ), **interjecţiile** de adresare *(ei!, hei!, alo!* etc.) şi **imperativele** verbelor audiţiei *(ascultă! auzi!*, sau *taci şi ascultă!* etc.) pentru analiza vocativului şi a imperativului ca verbalizare a relaţiei de comunicare cf. Wunderlich [1971, 164—168]).

4.2.5. Considerăm că **o teorie pragmatică a acţiunii verbale,** obligată să precizeze şi să descrie condiţiile ideale ale comunicării, în general, şi, în acelaşi timp să specifice tipurile situaţiilor compatibile cu tipuri ale actelor, va avea nevoie de două subcomponente, una propriu-zis pragmatică, iar cealaltă meta-pragmatică. Dacă cea dintîi dispune de rezultate remarcabile obţinute în cercetarea lingvistică (analiza performativelor, a verbelor „dicendi", a pronumelor personale, a deicticelor etc., toate pornind de la **enunţ** spre **enunţare**), meta-pragmatica, în schimb, nu şi-a conturat încă domeniul. De aceea observaţiile noastre vor rămîne la nivel de ipoteze.

4.2.5.1. Studiul actelor de vorbire se poate sprijini pe (sau poate fundamenta) o psihologie a comportamentului socio-cultural.

4.2.5.2. Tipurile de acte trebuie corelate pe de-o parte cu **atitudinile verbale fundamentale** ale locutorului sau cu **semnele indiciale** [cf. supra **4.2.2.3.**]: **asertiv**, **interogativ**, **imperativ**, iar pe de altă parte cu funcţiile **socio-culturale** (sau cerinţele rolurilor) posibile într-o societate dată, la un anumit moment al dezvoltării sale istorice.

4.2.5.3. Domeniul de aplicaţie directă a unor **logici modale** este componenta comunicativ-acţională şi nu cea discursivă. Menţionînd doar bazele socio-culturale ale epistemologiei şi ale logicii epistemice, van Dijk afirmă că ,,conceptele de cunoaştere şi adevăr, strîns legate, se bazează pe convenţii sociale şi deci ar trebui rînduite în domeniul unei teorii pragmatice'' [1976, 73].

4.2.5.4. La nivelul meta-pragmatic al dimensiunii β', prin estimarea acţiunii verbale globale sau a funcţiei socio-culturale, se decide tipul discursului, subordonat deci acţiunii comunicative. Numai pe această direcţie credem că se pot obţine **explicaţii** privind diferenţierile tipologice ale comunicării umane. Interpretarea, din această perspectivă, a unor situaţii precum : **comuniunea fatică** [Malinowski, 1923, 315], diametral opusă, ca funcţie, **monologului** [Fillmore, 1976, 91—92], **comunicarea literară** [Posner, 1976, 6] faţă de **cea ştiinţifică**, ar putea contribui la o nouă orientare, mai profundă, în cercetarea limbajelor.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

BENVENISTE, ÉMILE, 1971, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1974, *Problèmes de linguistique générale*, vol. II, Paris.

CARNAP, RUDOLF, 1972, *Semnificaţie şi necesitate* (ed. în limba română), Cluj-Napoca.

COSERIU, E., 1956, *Determinación y entorno*, în COSERIU, 1967, p. 283—324; 1967, *Teoría del lenguaje y lingüística general*, Segunda edicion, Madrid.

DIJK, TEUN A. van, 1972, *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*, Haga; 1976, *Pragmatics, Presuppositions and Context Grammars*, în SCHMIDT (ed.), p. 53—82.

DUCROT, O., 1966, *Logique et linguistique*, în ,,Langages'' 2, p. 3—30.

ERVIN-TRIPP, SUSAN, 1975, *Sociolingvistică* (ed. în limba română), în vol. *Sociolingvistica*, p. 161—179.

FILLMORE, CHARLES J., 1976, *Pragmatics and the Description of Discourse*, în SCHMID (ed.), p. 83—104.

FISHMAN, JOSHUA A., 1975, *Sociologia limbii: O ştiinţă socială interdisciplinară pentru studiul limbii în societate* (ed. în limba română), în vol. *Sociolingvistica*, p. 146—161.

GREIMAS, A. J., 1975, *Despre sens. Eseuri semiotice* (ed. în limba română), Bucureşti; 1976, *Sémiotique et sciences sociales*, Paris.

GUMPERZ, JOHN J., 1975, *Tipuri de comunităţi lingvistice* (ed. în limba română), în vol. *Sociolingvistica*, p. 112—121.

HYMES, DELL, 1975, *Etnografia vorbirii* (ed. în limba română), în vol. *Sociolingvistica*, p. 51—67.

IRIMIE, ION, 1966, *Semiotica şi problematica ei*, în ,,Studia Universitatis Babeş-Bolyai'', Series Philosophia, Cluj-Napoca, p. 87—95.

JAKOBSON, ROMAN, 1963, *Essais de linguistique générale*, Paris. 1964, *Lingvistică şi poetică*, în vol. *Probleme de stilistică*, Bucureşti,p. 83—125.

KRISTEVA, JULIA, 1971, *Du sujet en linguistique*, în ,,Langages'' 24, p. 107—126.

LUKÁCS, GEORG, 1974, *Estetica*, vol. II (ed. în limba română), Bucureşti.

MALINOWSKI, BRONISLAW, 1923, *The Problem of Meaning in Primitive Languages*, în OGDEN and RICHARDS, *The Meaning of Meaning*, p. 296—336.

MARX, K. și ENGELS, F., 1965, *Opere*, vol. 21, București.
MOLES, ABRAHAM, 1972, *Théorie de l'information et perception esthétique*, Paris.
MORRIS, CHARLES, 1946, *Signs, Language and Behavior*, New York.
PÂNZARU, PETRE, 1971, *Determinism, motivaţie, acţiune*, în POPA (coord.), p. 335–362.
PETÖFI, JÁNOS S., 1975, *Vers une théorie partielle du texte* (Papiere zur Textlinguistik, Vol. 9), Hamburg.
PIAGET, JEAN, 1972, *Dimensiuni interdisciplinare ale psihologiei* (ed. în limba română), București.
POPA, CORNEL, 1969, *Teoria acţiunii și logica teoretică*, în „Forum", Științe sociale, nr. 1.
POPA, CORNEL (coord.), 1971, *Existenţă cunoaștere, acţiune*, Dialog și confruntări în filozofia contemporană, București.
POSNER, ROLAND, 1976, *Poetic communication vs. Literary Language*, în PTL, 1, p. 1–10.
SCHMIDT, SIEGFRIED J., (ed.), 1976, *Pragmatik/Pragmatics*, II, München.
SEARLE, JOHN R., 1969, *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge.
SLAMA-CAZACU, TATIANA, 1959, *Limbaj și context*, București; 1972, *Comunicare pentru educaţie și educaţie pentru comunicare*, în vol. *Educaţie și limbaj*, București, p. 19–30.
SOCIOLINGVISTICA, 1975, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Dumitru Chiţoran (sub redacţia), *Sociolingvistica, Orientări actuale*, București.
STRAWSON, P. E., 1970, *Phrase et acte de parole*, în „Langages" 17, p. 19–33.
VAINA, LUCIA, 1976, *Lecture logico-mathématique de la narration. Modèle sémiotique* (mimeo), București.
VASILIU, EMANUEL, 1970, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, București; 1974, *Propoziţii negative și „atitudini epistemice"*, în PLG 6, p. 99–116.
WUNDERLICH, DIETER, 1971, *Pragmatik, Sprechsituation, Deixis*, în LiLi, p. 153–190; 1975, *Relaţii între noţiuni în cadrul sociolingvisticii* (ed. în limba română), în vol. *Sociolingvistica*, p. 179–184.

Ianuarie 1978

Facultatea de filologie
Cluj-Napoca, Horea 31

NARCISA FORĂSCU

O MODALITATE DE MĂSURARE A DISTANȚEI SEMANTICE DINTRE SINONIME

Pornind de la constatarea că între sinonime există diferențe din punctul de vedere al posibilităților de substituire reciprocă în context și că, în cadrul unui cuplu sinonimic, cei doi termeni se comportă diferit, se propune o modalitate de apreciere mai obiectivă a distanței dintre sinonime.

0.1. Lucrările rezervate sinonimiei lexicale iau în discuție cele două aspecte esențiale în funcție de care se formulează definiția sau se delimitează tipurile de sinonime : coincidența între sensurile denotative și între sensurile conotative ale cuvintelor considerate sinonime și posibilitatea substituirii reciproce a acestora în context, deci criteriul semantic și cel contextual.

Studiul distribuțional al sinonimelor prezintă o importanță specială [1] în primul rînd pentru cercetarea sensului; în lingvistica actuală se recunoaște în general că sensul este o funcție a distribuției [2], deci studierea acesteia este indispensabilă. Importanța contextului se relevă în special cînd este vorba de sensurile conotative, unde contextul lingvistic și cel extralingvistic general contribuie la precizarea sensului și constituie o modalitate de verificare a sensului sub aspect funcțional [3].

Posibilitatea sau imposibilitatea sinonimelor de a se substitui într-un număr de contexte ține de posibilitățile combinatorii ale cuvintelor, de solidaritățile semantice pe care ele le manifestă, de uz, de varianta funcțională a limbii căreia îi aparțin și de alți factori. În studiul sinonimiei ni se par însă mai interesant de cercetat imperfecțiunile, tocmai pentru că, în acest fel, se relevă mecanismul extrem de fin și complicat al limbii

[1] Importanța acordată verificării identității semantice a doi termeni, pe baza contextului, este aceea care stă la baza afirmației lui Pottier (1963), p. 32, si anume că sinonime nu există, întrucît se găsește întotdeauna un context în care una din posibilitățile de alternanță este exclusă. Urmează că Pottier consideră sinonime numai cuvintele substituibile **în orice context**, neglijînd situațiile cînd s-ar putea stabili grade de echivalență (de suprapunere), cazuri care par a fi mai interesante; Lyons (1970), p. 328, dimpotrivă, declară ferm că trebuie respinsă ipoteza care constă în a nega că cele două elemente pot fi **cu adevărat** sinonime într-un context dat, decît numai dacă pot fi în toate contextele. În sprijinul acestei afirmații aduce argumentul că distincția între sensul cognitiv și cel afectiv, citată adesea pentru a justifica această ipoteză, este departe de a fi clară.

[2] În acest sens, unii cercetători consideră că distribuția diferită ar fi o modalitate precisă și obiectivă de diferențiere a sensurilor unui cuvînt polisemantic, cu alte cuvinte, oricărei diferențe de sens îi corespunde o distribuție diferită, vezi de ex. Harris (1963), p. 17. Problema este privită cu rezerve de Todorov (1966). Coteanu (1977), p. 19, este de părere că ,,sensul apare ca legătura semantică obligatorie pentru toate contextele care conțin elementul cercetat. Aspectele particulare se evidențiază rînd pe rînd într-un număr de contexte de același tip semantic".

[3] Pentru posibilitatea analizei comparative a sinonimelor exclusiv după criteriul distribuției, vezi Apresjan (1966), p. 56.

Tocmai pentru că unitățile lexicale înregistrate de obicei ca sinonime prezintă deosebiri din punct de vedere distribuțional, considerăm că între aceste unități se pot stabili grade de echivalență și că între ele există o distanță mai mică sau mai mare sub aspectul posibilităților de combinare contextuală.

0.2. Într-un studiu anterior [4] am delimitat principalele trei nivele la care trebuie verificată identitatea sau nonidentitatea sinonimelor, și anume : nivelul **semantic**, nivelul **contextual** și nivelul **stilistic**. Cum studiul distribuțional al sinonimelor prezintă o importanță deosebită, se impune o examinare mai atentă a acestui aspect.

0.3. Într-o primă etapă [5] am supus analizei comportamentul contextual al termenilor unei serii sinonimice, încercînd să verificăm compatibilitatea sau incompatibilitatea acestora cu anumite clase de contexte.

Pornind de la sugestiile oferite de aplicarea teoriei mulțimilor în lingvistica matematică, am pus în evidență, la acest nivel, faptul că între membrii unei serii sinonimice se stabilesc, din punct de vedere contextual [6], următoarele tipuri de relații : (1) **raport de egalitate** (opoziție zero), cînd două sinonime se pot substitui reciproc în toate contextele ; (2) **raport de echipolență** (două sinonime sînt substituibile pentru un număr de contexte, dar fiecare are contexte în care perechea sa nu este admisă) ; **raport de incluziune** (opoziție privativă), cînd unul dintre termenii cuplului apare în cel puțin un context (clasă de contexte) în care sinonimul său nu este acceptat.

Stabilind o corelație între numărul de elemente care formează mulțimile diferențiale (numărul de clase contextuale necomune celor două sinonime) și distanța contextuală dintre sinonime, am considerat că aceasta din urmă se poate exprima mai exact în termenii mulțimii diferențiale.

0.4. Articolul de față își propune să urmărească, în continuare, comportamentul contextual al sinonimelor sub aspectul posibilităților de substituire într-un număr de contexte. Altfel spus, acest studiu se oprește asupra cîtorva aspecte care privesc relațiile și distanța dintre sinonime din perspectiva p r o b a b i l i t ă ț i i de a apărea unul în locul celuilalt.

1.0. În acest scop și pentru a înlesni urmărirea demonstrației, trebuie să facem cîteva precizări de principiu.

1.1. Pentru cercetarea comportamentului contextual, vom avea în vedere cîteva adjective ale limbii române literare standard, care formează o serie sinonimică.

1.2. Dat fiind că termenii supuși analizei sînt adjective, comportamentul lor contextual va fi verificat în raport cu contexte substantivale reprezentate de formula S(Aj). Fiind vorba de compatibilitatea sau incompatibilitatea **semantică** a adjectivelor față de contextele pe care le propunem, contextele ne vor interesa sub aspect **semantic**, și nu sintactic.

[4] Vezi Forăscu (1975).
[5] Idem (1977).
[6] În aceiași termeni se pot descrie și relațiile semantice dintre sinonime, ceea ce dovedește că, de fapt, la o analiză semică se constată diferențe de sens mai mari sau mai mici între termenii prezentați de dicționare ca sinonimi.

1.3. Considerăm că simpla inventariere a acestor contexte concrete, deși utilă prin aceea că ar contribui la o descriere cît mai exact posibilă a sensului în termeni empirici, este lipsită de generalitate. De aceea, și ținînd seama de faptul că un inventar nu poate fi niciodată considerat complet (oricînd pot apărea într-o limbă combinații noi), vom avea în vedere clase substantivale mari față de care sinonimele în discuție manifestă compatibilitate.

Contextele înregistrate interesează fie individual, fie ca reprezentante ale clasei din care fac parte [7].

1.4.0. Ținînd seama de rezultatele cercetărilor anterioare și de scopul articolului de față, pentru a urmări demonstrația, considerăm ca date următoarele :

1.4.1. Termenii seriei sinonimice reprezintă unități monosemantice (neambigue) rezultate în urma operației de dezambiguizare. Aceasta înseamnă că fiecare cuvînt (polisemantic) a fost descompus într-un număr de unități monosemantice (sememe) egal cu numărul de sensuri pe care il are. Aceste unități intră în componența seriei sinonimice [8]. Ele vor fi notate cu majuscule pentru a le diferenția de **cuvintele** ale căror sensuri le reprezintă.

1.4.2. Pentru a pune în evidență comportamentul contextual al sinonimelor, avem în vedere seria formată din următorii termeni : PUTERNIC, VIU, APRINS, INTENS, TARE, MARE, echivalenți pentru sensul „care se manifestă cu intensitate mare".

1.4.3. Întrucît toți membrii seriei se caracterizează prin aceleași trăsături semantice, ei sînt identici semantic și formează o serie omogenă [9].

1.4.4. Pentru a verifica posibilitățile distribuționale ale fiecărui membru al seriei și raporturile dintre sinonime din acest punct de vedere, propunem următoarele clase contextuale (notate simbolic) rezultate din gruparea a numeroase contexte concrete :

(a) clasa substantivelor care desemnează senzații (ex. : *durere*, *usturime*, *arsură*, *sete*, *mîncărime*, *uscăciune* etc.) ;

(b) clasa substantivelor care denumesc sentimente (ex. : *ură*, *dragoste*, *sentiment*, *simpatie*, *resentiment*, *suferință* etc.) ;

(c) clasa substantivelor care denumesc fenomene ale naturii (ex. : *ploaie*, *furtună*, *vînt*, *uragan*, *viscol)* ;

(d) clasa substantivelor care denumesc (surse de) lumină (ex. : *foc*, *fulger*, *lumină*, *bec*, *far)* ;

(e) clasa substantivelor care denumesc (surse de) zgomote, sunete *(glas*, *sunet*, *zvon*, *răpăit*, *împușcătură)* ;

[7] Vezi și Apresjan (1966), p. 49, care consideră că este mai rațional să prezentăm distribuția fiecărui element al lexicului sub o formă generalizată, și nu sub formă de enumerare a tuturor contextelor, fără excepție, în care se întîlnește. Dealtfel, în practică, este aproape imposibil de stabilit un inventar complet al acestora, fiindcă nu se poate prevedea cînd jocul asociațiilor poate genera o nouă combinație.

[8] Idem, *ibidem*, „Sensul particular este o unitate semantică mai mică decît cuvîntul. Pentru aceasta, este mai oportun să examinăm nu distribuția cuvintelor, ci distribuția anumitor sensuri ale cuvintelor — distribuția variantelor lexico-semantice ale cuvîntului".

[9] Conținutul lor semantic poate fi descris pe baza următoarelor trăsături de conținut : /adjectival/, /intensitate/, /apreciere în plus (a trăsăturii *intensitate* raportat la gradul normal de manifestare a acestei însușiri)/, /nemarcat gradual/.

(f) clasa substantivelor care denumesc culori (ex. : *roşu*, *verde*, *galben*, *violet*).

2.1. Compatibilitatea şi incompatibilitatea sintagmatică faţă de clasele contextuale delimitate mai sus pot fi reprezentate într-un tabel, înregistrînd prin semnul + şi prin semnul — posibilitatea şi, respectiv, imposibilitatea sinonimelor de a se combina cu substantive din clasele propuse.

Tabelul 1

sinonime	a	b	c	d	e	f
PUTERNIC	+	+	+	+	+	+
VIU	+	+	—	+	—	+
APRINS	—	+	—	—	—	+
TARE	+	—	+	+	+	+
MARE	+	+	+	+	+	—
INTENS	+	+	+	+	+	+

Examinînd datele din tabelul de mai sus, se remarcă faptul că membrii seriei propuse, identici din punct de vedere semantic, se diferenţiază sub aspectul posibilităţilor de combinare. Fiecare are un număr de clase contextuale comune cu fiecare dintre sinonimele din serie (contexte în care substituţia este posibilă) şi un număr de contexte specifice (necomune).

2.2. Această observaţie duce la concluzia că, din punctul de vedere al posibilităţilor de substituire reciprocă a termenilor, există limite, chiar atunci cînd echivalenţa semantică a acestora a fost demonstrată pe baza analizei semice.

Faptul, subliniat în repetate rînduri de cercetători şi sesizat intuitiv de orice vorbitor, poate fi apreciat mai exact, dar nu la nivelul întregii serii, ci numai pentru perechi de sinonime.

2.3. Pentru a face această apreciere, alcătuim un tabel în care fiecare sinonim este pus în relaţie, pe rînd, cu toţi ceilalţi termeni ai seriei. Înregistrăm aici, pe baza rezultatelor din tabelul anterior, numărul de clase contextuale care admit pe fiecare sinonim în parte, numărul de clase contextuale comune celor doi membri ai cuplului (deci contexte în care pot apărea amîndoi) şi numărul de contexte specifice fiecăruia dintre ei (situaţii din care celălalt sinonim este exclus). Cuplurile sinonimice pe care le prezentăm în continuare epuizează toate posibilităţile de combinare între ei a termenilor din serie (vezi *Tabelul 2*).

2.4. Dispunînd de datele din tabelul 2, putem aprecia probabilitatea apariţiei unui sinonim în locul celuilalt astfel : fie *a* şi *b* două cuvinte sinonime. Notăm prin C_a mulţimea contextelor care admit pe *a*, iar prin C_b mulţimea contextelor care admit pe *b*. Fie α numărul de elemente din $C_a \cap C_b$. Numărul elementelor (α) rezultat din intersecţia mulţimilor C_a şi C_b reprezintă numărul de contexte pentru care substituţia celor două sinonime este valabilă. Fie β numărul de elemente ale mulţimii ce

Tabelul 2

Cupluri sinonimice	numărul total de contexte	numărul contextelor comune	numărul contextelor specifice
PUTERNIC	6	4	2
VIU	4		Ø
PUTERNIC	6	2	4
APRINS	2		Ø
PUTERNIC	6	5	1
TARE	5		Ø
VIU	4	2	2
APRINS	2		Ø
VIU	4	4	Ø
INTENS	6		2
APRINS	2	2	Ø
INTENS	6		4
TARE	5	5	Ø
INTENS	6		1
MARE	5	5	Ø
INTENS	6		1
VIU	4	3	1
TARE	5		2
VIU	4	3	1
MARE	5		2
APRINS	2	1	1
MARE	5		4
APRINS	2	1	1
TARE	5		4
TARE	5	4	1
MARE	5		1
PUTERNIC	6	6	Ø
INTENS	6		Ø

reprezintă totalul contextelor care admit sinonimul termenului a cărui probabilitate vrem să o calculăm. Pentru a nu se crea confuzii, notăm prin β_1 numărul de elemente din C_a, iar prin β_2 numărul de elemente din C_b.

Utilizînd aceste simboluri, probabilitatea de apariţie (P) a unui sinonim în locul celuilalt se poate exprima prin formulele :

$$P^{10}_{a \longrightarrow b} = \frac{C_a \cap C_b}{C_b} = \frac{\alpha}{\beta_2} = n$$

[10] Simbolul exprimă, în prima formulă, posibilitatea apariţiei lui *a* în locul lui *b*, iar în a doua, probabilitatea apariţiei lui *b* în locul lui *a*.

$$P_{b \to a} = \frac{C_a \cap C_b}{C_a} = \frac{\alpha}{\beta_1} = n$$

Rezultă că, din raportarea numărului total de clase contextuale care admit atît pe *a*, cît și pe *b* (deci numărul de contexte comune) la numărul total de contexte care admit pe *b*, obținem probabilitatea de apariție a lui *a* în locul lui *b*; și invers, raportînd pe α la numărul total de contexte care admit pe *a*, obținem probabilitatea de apariție a lui *b* în locul lui *a*.

2.5. Aplicînd formulele propuse la fiecare dintre cuplurile sinonimice din tabelul 2 și utilizînd datele din acest tabel, am obținut următorul rezultat:

PUTERNIC — VIU	$P_{P \to V} = 1$
	$P_{V \to P} = 0{,}66$
PUTERNIC — APRINS	$P_{P \to A} = 1$
	$P_{A \to P} = 0{,}33$
PRTERNIC — TARE	$P_{P \to T} = 1$
	$P_{T \to P} = 0{,}83$
VIU — APRINS	$P_{V \to A} = 1$
	$P_{A \to V} = 0{,}50$
VIU — INTENS	$P_{V \to I} = 0{,}66$
	$P_{I \to V} = 1$
APRINS — INTENS	$P_{A \to I} = 0{,}33$
	$P_{I \to A} = 1$
TARE — INTENS	$P_{T \to I} = 0{,}83$
	$P_{I \to T} = 1$
MARE — INTENS	$P_{M \to I} = 0{,}83$
	$P_{I \to M} = 1$
VIU — TARE	$P_{V \to T} = 0{,}60$
	$P_{T \to V} = 0{,}75$
VIU — MARE	$P_{V \to M} = 0{,}60$
	$P_{M \to V} = 0{,}75$
APRINS — MARE	$P_{A \to M} = 0{,}20$
	$P_{M \to A} = 0{,}50$
APRINS — TARE	$P_{A \to T} = 0{,}20$
	$P_{T \to A} = 0{,}50$
TARE — MARE	$P_{T \to M} = 0{,}80$
	$P_{M \to T} = 0{,}80$
PUTERNIC — INTENS	$P_{P \to I} = 1$
	$P_{I \to P} = 1$

2.6. Din rezultatele obținute prin aplicarea formulelor propuse la cuplurile sinonimice înregistrate mai sus, se pot desprinde cîteva concluzii parțiale :

(a) Rezultatul raportului $\frac{\alpha}{\beta} = n$ reprezintă o cifră cuprinsă între zero şi 1. Cele două — zero şi 1 — reprezintă limita inferioară şi, respectiv, limita superioară a probabilităţii de apariţie a unui termen în locul sinonimului său.

(b) Dacă $\frac{\alpha}{\beta} = n = 1$, atunci putem vorbi de sinonimie perfectă.

(c) Dacă $\frac{\alpha}{\beta} = n = 0$, atunci nu există sinonimie.

2.7. Din cele prezentate la **2.5.** se poate urmări probabilitatea de apariţie a sinonimelor numai în cadrul cuplului, nu şi la nivelul întregii serii. Pentru a urmări probabilitatea de apariţie a fiecărui sinonim în locul fiecăruia dintre ceilalţi membri ai seriei, vom alcătui un tabel în care vom înregistra, atît pe orizontală, cît şi pe verticală, toţi membrii seriei. La punctul de intersecţie dintre coloanele verticale şi cele orizontale vom găsi cifra care exprimă probabilitatea de apariţie (*P*) a fiecărui termen în locul celorlalţi, pe rînd.

Rezultatele prezentate astfel oferă, pe de o parte, posibilitatea de a urmări comportamentul contextual al unui termen în raport cu celelalte sinonime ale sale şi, pe de altă parte, posibilitatea de a desprinde cîteva concluzii mai generale din acest punct de vedere.

Tabelul 3

	PUTERNIC	VIU	APRINS	TARE	MARE	INTENS
INTENS	1 / 1	0,83 / 1	0,33 / 1	1 / 0,83	1 / 0,83	–
MARE	1 / 0,83	0,60 / 0,75	0,50 / 0,20	0,80 / 0,80	–	
TARE	1 / 0,83	0,60 / 0,75	0,20 / 0,50	–		
APRINS	1 / 0,33	1 / 0,50	–			
VIU	1 / 0,66	–				
PUTERNIC	–					

2.8.0. Din examinarea datelor se desprind cîteva observaţii interesante în ceea ce priveşte distanţa dintre sinonime.

2.8.1. Raportate la distanța (gradul de îndepărtare) a(l) sinonimelor din punct de vedere contextual, rezultatele par, la prima vedere, aberante. S-ar părea că distanța contextuală dintre un termen și sinonimul său poate fi mai mică (sau mai mare) decît distanța de la acesta la primul termen; cu alte cuvinte, unul dintre membrii cuplului este „mai sinonim'' în raport cu perechea sa, deci cei doi termeni nu se află la distanță egală unul față de celălalt.

2.8.2. Această contradicție este însă numai aparentă. Problema se rezolvă prin introducerea conceptului de situației de sinonimie. Numim **situație de sinonimie** situația în care se află un termen al cărui coeficient de probabilitate de apariție pentru sinonimul său este 1. În acest fel, distanța sinonimelor nu se apreciază în raport cu celălalt membru al cuplului, ci în raport cu **situația de sinonimie**, care reprezintă punctul de referință. Din acest punct de vedere, dintre exemplele înfățișate mai sus, se disting trei cazuri :

(1°) Fiecare dintre membrii cuplului sinonimic se caracterizează printr-un coeficient de probabilitate 1 (sinonimie perfectă) față de perechea sa. În acest caz, fiecare dintre cei doi termeni se află în situație de sinonimie. Pentru unitățile aflate în acest raport se poate folosi termenul de **sinonimie perfectă bilaterală**. Dintre exemplele înfățișate, într-o astfel de relație se află numai termenii perechii PUTERNIC—INTENS.

(2°) Numai unul dintre membrii cuplului se caracterizează prin probabilitate de apariție 1 în raport cu celălalt termen, deci numai unul dintre cei doi se află în situație de sinonimie. Acest caz este reprezentat de primul termen al perechilor INTENS—VIU, INTENS—APRINS, INTENS—TARE, INTENS—MARE, PUTERNIC—MARE, PUTERNIC—TARE, PUTERNIC — APRINS, PURERNIC—VIU. Pentru cuplurile aflate în această relație putem folosi termenul **sinonimie perfectă unilaterală**.

(3°) Nici unul din termenii cuplului nu se caracterizează printr-un coeficient de probabilitate 1 în raport cu perechile lor, deci nici unul nu se află în situație de sinonimie. Acest caz este ilustrat de fiecare din termenii cuplurilor MARE—VIU, MARE—APRINS, MARE—TARE, VIU—TARE, VIU—APRINS, APRINS—TARE!

2.8.3. Pentru fiecare dintre aceștia, ca și pentru fiecare al doilea termen al perechilor înregistrate la (2°) se poate aprecia distanța (depărtarea) față de situația de sinonimie. Această distanță este dată de diferența dintre cifra care exprimă coeficientul lor de probabilitate și 1 (sinonimia perfectă, situația de sinonimie).

3.0. Analiza detaliată a posibilităților de combinare contextuală a termenilor seriei sinonimice propuse și urmărirea relațiilor dintre membrii seriei din acest punct de vedere permit desprinderea cîtorva concluzii.

3.1. Raporturile de egalitate incluziune și echipolență, deși descriu, în mare, relațiile posibile dintre sinonime din punct de vedere distribuțional, nu sînt suficiente pentru a da seama de comportamentul diferit al sinonimelor în cadrul aceleiași perechi.

3.2. Aspect mai interesant, **probabilitatea de apariție** (P) a două sinonime *a* și *b* unul în locul celuilalt se poate calcula cu ajutorul formulelor :

$$P_{a \to b} = \frac{\alpha}{\beta_2} = n; \qquad P_{b \to a} = \frac{\alpha}{\beta_1} = n,$$

unde α este egal cu numărul elementelor din $C_a \cap C_b$, β_1 reprezintă numărul elementelor din C_a, iar β_2 numărul elementelor din C_b.

3.3. *n* poate avea valori cuprinse între zero şi 1. În funcţie de acestea, se pot face unele precizări :

— dacă $\frac{\alpha}{\beta} = n = 1$, atunci avem sinonimie perfectă;

— dacă $\frac{\alpha}{\beta} = n = 0$, atunci nu există sinonimie;

— dacă *n* are o valoare între 1 şi zero, atunci putem vorbi de grade de sinonimie în funcţie de această valoare. Altfel spus, sinonimia se plasează în limitele $1 \geqslant n \leqslant 0$, unde 1 şi zero reprezintă cele două limite : limita superioară (sinonimie perfectă) şi limita inferioară (sinonimie inexistentă).

3.4. Situaţia de sinonimie se defineşte ca situaţia în care probabilitatea de apariţie a unui termen în locul sinonimului său este 1. Este posibil ca, în cadrul unui cuplu sinonimic, cei doi membri să nu aibă un comportament identic. Coeficientul lor de probabilitate $1 \ldots n > 0$. Astfel se explică faptul că unul se poate afla în situaţie de sinonimie, iar celălalt la o anumită distanţă (calculabilă) de aceasta.

Din acest punct de vedere distingem trei situaţii : (a) **sinonimie perfectă bilaterală**, (b) **sinonimie perfectă unilaterală** şi (c) **sinonimie imperfectă bilaterală**.

BIBLIOGRAFIE

APRESJAN, J. (1966) *Analyse distributionnelle des significations et champs sémantiques structurés*, în ,,Langages'' (1966), nr. 1.

COTEANU, I. (1977) *Semantica şi funcţia reflexivă a limbii*, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. VII, Bucureşti, 1977.

FORĂSCU, N. (1975) *Description structurale des relations de synonymie* II, în RRL XX (1975), nr. 1 , p. 545—557.

FORĂSCU, N. (1977) *Sur la distance contextuelle des synonymes*, în ,,Analele Universităţii Bucureşti'', (1977), nr. 1.

HARRIS, Z. (1963) *Structural linguistics* (sixth impression), 1963.

LYONS, J. (1970) *Linguistique générale. Introduction à la linguistique théoretique*, Paris, 1970.

POTTIER, B. (1963) *Recherche sur l'analyse sématique en traduction mécanique, Publications Linguistiques de la Faculté de Lettres et Sciences Humaines de l'Université de Nancy*, 1963.

TODOROV, Tz. (1966) *Les anomalies sémantiques. Langages*, Mars, 1966.

Une modalite de mesure de la distance sémantique des synonymes

(Résumé)

A partir des limites constatées dans la substitution réciproque des synonymes, cette étude se propose de faire une analyse des possibilités de combinaison contextuelle de quelques adjectifs de la langue littéraire standard qui forment une série synonymique. Dans ce but, on établit quelques grandes classes substantivales avec lesquelles les adjectifs pris en discussion peuvent être combinés.

On constate que, de ce point de vue, entre les synonymes apparaissent des différences, dans le sens que pas tous les membres de la série se combinent avec des adjectifs de toutes les classes contextuelles proposées.

Pour que l'on apprécie la probabilité d'apparition d'un terme à la place de son synonyme, chaque membre de la série est mis, à tour de rôle, en relation avec chacun des autres termes, en résultant ainsi des couples synonymiques.

En rapportant le nombre des classes contextuelles qui admettent les deux synonymes du couple, au nombre des classes contextuelles qui admettent l'un des deux, on obtient un chiffre entre zéro et 1 ; ce chiffre exprime la probabilité d'apparition d'un synonyme à la place de l'autre. Le coefficient de probabilité, différent pour chaque terme du couple, démontre que la distance du synonyme A au synonyme B peut être plus grande ou plus petite que de B à A.

En introduisant le concept de **situation de synonymie** (situation où se trouve un terme dont le coefficient de probabilité est maximum) on apprécie la distance des synonymes par rapport à **la situation de synonymie,** qui constitue le point de référence.

Du point de vue de la distance des synonymes on distingue trois situations : (a) synonymie parfaite bilatérale, (b) synonymie parfaite unilatérale, (c) synonymie imparfaite bilatérale.

Februarie 1978

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

NOTE DE LEXICOLOGIE ROMÂNEASCĂ (Ţ,U)*

Ţal: era învechit, cum spune DLRLC, care are cîteva citate anterioare primului război mondial, pentru epoca aceea. Îl găsim însă şi în texte mai recente, de pildă în *V. rom.*, august 1939, p. 26. Mă întreb chiar dacă nu mai circulă într-o anumită măsură şi astăzi.

Ţambră: atît DLRLC, cît şi DEX au rămas la sensul din terminologia minieră, dat de Tiktin, deşi Scriban îi cunoaşte şi alte nuanţe semantice. La Buzău am auzit spunîndu-se *gard de ţambre*, adică ,,de stachete sau zăbrele".

Ţanc: DEX are trei articole cu acest cuvînt, întemeindu-se pe diversele lui sensuri. La Tiktin avem un singur articol, foarte bogat, datorită mai cu seamă numărului mare de citate din limba veche. Şi Scriban dă unele detalii peste care nu cred că se poate trece. Punerea loc. adv. *la ţanc*, împreună cu accepţia ,,beţişor cu mai multe crestături cu care se măsoară laptele la stînă sau ţuica în cazan", pare convingătoare, deşi ar fi trebuit să se înceapă cu această definiţie şi apoi să se înregistreze locuţiunea. Căci aceasta va fi pornit de la actul măsurătorii cu ajutorul beţişorului. Mă întreb, totuşi, dacă *la ţanc*, adică ,,,la timp,la momentul potrivit", nu are la bază pe *ţanc*[1], interj. onomatopeică, ,,cuvînt care redă un zgomot ascuţit metalic". Acest zgomot (,,metalic") putea fi produs de un obiect anume, folosit în scopul de a da semnale în împrejurări determinate. Mă întemeiez, în această ipoteză, şi pe traducerea de către Tiktin a loc. *a veni la ţanc*[1] prin ,,mit dem Glockenschlage kommen". Obiectul (cu sunet metalic) amintit aici putea fi un clopot, poate clopotul bisericii, care da adesea alarma, pe vremuri, cînd apărea o primejdie. Pentru îmbogăţirea articolului în discuţie adaug glosa *ţanc* = *harag* (*Bul. Soc. Geogr.*, LIV, 1936, p. 90 şi 94) şi informaţiile cu caracter enciclopedic din *Cercetări folklorice*, I, p. 40 şi urm.

Ţapină: DLRLC dă un citat, destul de bogat, luat dintr-o lucrare de etnografie, dacă nu mă înşel. Putea găsi şi unul ,,literar" : *împingeau cu ţapinele buştenii pe Sebeş* (M. Sadoveanu, *V. rom.*, iunie 1937, p. 8). Formele acestui cuvînt sînt destul de numeroase şi apar în dicţionare. Adaug încă una : *ţăpin* (L. Costin, *Graiul bănăţean*, II, p. 200). Pentru a uşura stabilirea unei etimologii mai sigure, reproduc aici explicaţiile, de ordin extralingvistic, date în *Lucr. Inst. Geogr.*, Cluj III, 1929, p. 318[2]: ,,Pentru transportul din pădurile de munte pînă la Mureş nu ajungeau lucrătorii din Giurgeu, ...aşa că s-au chemat cîteva sute de italieni din Tirolul de Sud, experţi în manipularea lemnului, care lucrau ca meşteri printre lucrătorii băştinaşi de pădure". Cf. şi p. 322: ,,Cu organizarea plutăritului pe Murăş, prin saşii de la Reghinul Săsesc, începe şi organizarea exploatării pădurilor...". De adăugat Gh. Vornicu, *Maramurăşul şi muzeul etnografic maramurăşan*, în aceleaşi *Lucr. Inst. Geogr.*, IV, Cluj, 1931, p. 355 şi urm., apoi *Grai şi suflet*, VII, p. 132.

Ţaţă, cu sensul de ,,proxenetă", lipseşte în dicţionare. (Ele cunosc numai accepţia, tot peiorativă, dar mai puţin gravă, de ,,mahalagioaică".) Am un citat din *Cuvîntul liber*, 2 iunie 1934, p. 8, col. 1: ...*căsătorie de interes, aranjată fie de un mijlocitor plătit, fie... de o cunoştinţă binevoitoare, ce se complace în rolul «ţaţei»*[3]. Modificarea sensului are la bază

* Vezi SCL XXVIII (1977), 2, p. 187 şi urm.

[1] Dacă nu mă înşel, *la ţanc* apare totdeauna, în vorbirea ,,neprescurtată", cu *a veni*.

[2] Spre a completa pe cele, destul de bogate, existente la V. Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului şi a plutăritului*, Iaşi, 1957, p. 29 şi urm.

[3] Pus în ghilimele de autor, spre a atrage atenţia supra nuanţei semantice speciale.

obiceiul profesionistelor („fetele”) de a se adresa patroanei lor cu termenul *ţaţă* (din cauza diferenţei de vîrstă şi a... respectului). Un „pendant” masculin al lui este *nene* : proxenetului îi spuneau „fetele” aşa din aceleaşi motive.

Ţăndări „a face ţăndări” : *uşile ţăndărea* (dintr-o poezie populară, Iveşti, jud. Galaţi; *Adev. lit.*, 3 iulie 1938, p. 4, col. 3).

Ţăpán, variantă a lui *ţ(e)apăn: te-mbătaşi ţăpan* (I. I. Mironescu, *Ins. ieş.*, III, 1, p. 49). Strămutarea accentului nu se poate explica decît stilistic: *ţăpan* pare mai expresiv decît *ţeapăn*, şi aceasta din cauza finalei *-an*, simţită drept sufix (augmentativ !).

Ţăpoiat „în formă de ţăpoi (despre coarnele vitelor)”. Îl au Tiktin şi Scriban. Iată un citat: *vacile... cu părul vînăt, ţăpoiate (Adev. lit.*, 28 nov. 1937, p. 8, col. 2).

Ţărca: patru brîie verzi, ţărcate cu patru brîie galbene şi şapte brîie albe (T. Arghezi *Adev. lit.*, 3 sept. 1933, p. 1, col. 4). Variantă a lui *ţărcui* „a îngrădi” (?).

Ţărcuş: ţarc mai mic pentru oile care se ferea [sic!] *de a intra prin uşile spătărilor spre a fi mulse (Bul. Soc. Geogr.*, LII, 1933, p. 305). Diminutiv al lui *ţarc*, înregistrat de DLRLC.

Ţărean, existent la Scriban, care îl explică prin „locuitor din « ţară »”, adică din « Ţara Românească » (Muntenia). Apare şi la R. Vuia, *Haţeg...*, p. 49, sub forma pl. *ţăreni*, dar cu sensul „locuitori din vale, se ocupă cu agricultura”. Nu e greu de văzut că tema *(ţară)* ne trimite la accepţia etimonului lat. *terra* „pămînt” (care se lucrează pentru a produce hrana omului).

Ţeleniş „pămînt nelucrat (încă sau de multă vreme)” apare la Tiktin (şi după el în DLRLC), cu un citat dintr-un text oarecum popular. L-am găsit şi într-o schiţă literară: *o să spargem ţelenişu... din pîrloaga oilor (Adev. lit.*, 28 nov., 1937, p. 7, col. 4).

Ţepui: Clădirea mare de piatră... era ţepuită de sentinele (M. Sadoveanu, *Trenul fantomă*, p. 70). Se pare că e un fel de sinonim al lui *a străjui*, format de la *ţeapă*, cu sensul metaforic de „baionetă” (?).

Ţepure: Aci le vedea [coarnele dracului] *largi ca de bou, aci cu spate ca de ţap, aci ţepure ca de taur, aci boante ca de viţel mic* (Damian Stănoiu, *Adev. lit.*, 15 aprilie 1928, p. 5, col. 4). Nu înţeleg ce poate însemna acest cuvînt, care îmi trezeşte nedumeriri şi în ce priveşte aspectul fonetic şi morfologic.

Ţică, termen de adresare în vorbirea cu copiii, este explicat ca o abreviere de la cuvinte în *-ţică* (diferite de la Tiktin la DEX). Cu titlu de curiozitate notez aici termeni identici (sau aproape) în toate privinţele din graiuri italieneşti: *tsiku, tsiko* „piccolo” (Cilento, în sudul Campaniei), *tsiko* idem (în dialectul roman), *tsiku* idem (Trecchina, în Lucania[4]). (Vezi G. Rohlfs, *Z. rom. Phil.*, LVII, 1937, p. 447 şi LXI, 1961, p. 109.)

Ţigarcă = ţigară (C. Stere, *Uraganul*, p. 118). Şi *ţiharcă*; vezi *Cadran*, ianuarie 1934, p. 3, col. 3.

Ţigăni. Dicţionarele cunosc numai uzul cu forma reflexivă a acestui verb. El se întrebuinţează însă şi ca tranzitiv, cu sensul de „a batjocuri pe cineva” : — *Eu ştiu să ţigănesc, dar să şi plătesc artistul* ! (I. C. Vissarion, *Adev. lit.*, 5 ianuarie 1930, p. 7, col. 2).

Ţiglărie „fabrică de ţigle sau locul unde se lucrează ţiglele”. Cf. Gh. Brăescu, *Conaşii*, p. 136. *Ţiglar* este astăzi termen tehnic oficial.

Ţiitură, termen vînătoresc, sinonim cu *ţiitori: Ne aşezăm noi in ţiitură, mai in vale, aşa, după un brad. Eu cu toporul lingă dumnealui, dar şi cu puşca ici, la îndemînă* (A. Frunză, *V. rom.*, nov.—dec. 1930, p. 12).

Ţilindru: Se zice şi la burlui sau sticlă de lampă, apoi la maşina care alege cerealele de părţi netrebuitoare (com. din Stănceşti — Botoşani).

[4] Cf şi *tsiku pan* „poco pane”, *tsiku krudu* „un po’ crudo”.

Ţintar ,,lăutar (ţigan)". Auzit de mine la Bucureşti.

Ţioloaie: *cîntînd* [copiii] *din ţioloaie* (A. Frunză, *Adev. lit.*, 20 mai 1928, p. 4, col. 4). Variantă, necunoscută dicţionarelor, a lui *ţuvloaie* ,,un fel de fluier ciobănesc mic, un fel de şuierătoare de înşelat vînatul" (Scriban).

Ţipa[2]: *Nu cred, mormăi căpitanul, ţipînd pe gît al doilea păhărel* (M. Sadoveanu, *Aventurile şahului*, p. 23). De la sensul de bază ,,a arunca". Cf. şi *ţipă-l afară!*

Ţipăi ,,a dansa (prost)" (?) : *îmi era mai ales ruşine că mă văzuse lumea ţipăind nenorocita aceea de sîrbă* (M. Damian, *Azi*, 31 dec. 1939, p. 2, col. 3). Greşeală de tipar pentru *ţopăind?*

Ţipău ,,pîine mică (din făină de grîu)" apare în DLRLC cu citate exclusiv ardeleneşti. L-am găsit însă şi la Cezar Petrescu, *Luceafărul*, p. 355 : *ferdelele de făină pentru ţipăi*. Cf. şi *Adev. lit.*, 17 oct. 1937, p. 9, col. 3.

Ţipătoare ,,cascadă" (*Bul. Soc. Geogr.*, XL, 1930, p. 285).

Ţiplă. Apare în limba literară mult mai des decît rezultă din DLRLC. De ex. : *un borcan uriaş plin pînă la ţiplă cu cantaride* (T. Arghezi, *Adev. lit.*, 29 dec. 1929, p. 7, col. 2); *Copilul era palid şi străveziu ca foaia de ţiplă* (N. D. Cocea, *Fecior de slugă*, p. 233).

Ţiptir ,,denumirea unei populaţii" (?) : *Moş Felcu era «ţiptir de la Sirilel», dinspre Cordun, de unde, în mod obişnuit, veneau muncitori la pădure şi ogoare, aduşi de boierul Vîrnav Liteanu...* (*Adev. lit.*, 19 febr. 1933, p. 7, col. 3).

Ţiu ,,topor cu tăişul lung şi îngust" (folosit la despicatul lemnelor mai groase). Îl cunosc din graiul meu de acasă. DLRLC spune ,,un fel de topor". Cf. şi L. Costin, *Gr. băn.*, I, p. 209, unde e glosat prin ,,secure".

Ţivlit ,,ţipător, piţigăiat" : *glas ţivlit de femeie* (*Adev. lit.*, 24 dec. 1933, p. 5, col. 7).

Ţicuşor ,,diminutiv de la *ţică* (*ţică*) : *Dar a cui eşti tu, mă ţicuşor?* (V. I. Popa, *Velerim*, p. 47).

Ţif ,,un fel de papură, mai mică şi mai subţire; creşte, ca şi aceasta, tot prin locuri mlăştinoase" (com. Agapia — Neamţ). DLRLC are *ţif*, pe care îl explică întrucîtva altfel (tot plantă).

Ţiflic ,,vîrf conic de deal sau de munte" (Com. Seini — Satu Mare), diminutiv al lui *ţiflă*, pe care îl dă DLRLC.

Ţifnă ,,parte a unui deal sau munte" (?) : *au scoborît dar în grabă ţifna de deal* (*Adev. lit.*, 7 martie 1937, p. 9, col. 4). Absent în dicţionare.

Ţihni ,,a lătra (într-un anumit fel)" (?) : *Copoii sosiră adulmecînd îndelung putoarea dihăniilor, apoi începură a ţihni întărîtat spre ţiitoarea mea* (M. Sadoveanu, *Domniţa Ruxandra* p. 19). Are şi un derivat : *ţihnitură*, care apare *ibid.*, p. 18 : *ţihniturile copoiilor*. Lipsesc, ambele, în dicţionare.

Ţilfiit ,,ascuţit (despre glas sau zgomot)" (?) : *lătratul ţilfiit al căpitanului de haiduci* (I. I. Mironescu, *Îns. ieş.*, II, 3, p. 703). De la *ţilfă* = *ţiflă* ,,vîrf ascuţit de deal"?

Ţimboi ,,o muche de deal (un fel de movilă)" (Com. din Schitul Duca — Iaşi).

Ţinţări, refl. ,,a se supăra, a se irita" : *numai văd că se ţinţăreşte muierea şi începe cu o gură...* (Cez. Petrescu, *Dromichet*, p. 142).

Ţir, cu sensul figurat de ,,om slab, subţire şi înalt", cunoscut dicţionarelor, are o paralelă în portg. *arengue* ,,scrumbie"; fig. ,,pessoa magra, sêca, enfezada" (vezi *Volkstum u. Kultur der Romanen*, IV, 1931, p. 66)[5].

Ţircăi : ...*amărît şi revoltat, ţircăi printre dinţi o lulea de scuipat...* (Damian Stănoiu, *Adev. lit.*, 23 nov. 1930, p. 6, col. 1). Pare a fi un derivat de la *ţirc!* ,,imită zgomotul pe care îl face laptele la mulsul vacii" (Tiktin). Derivarea aceasta găseşte un sprijin şi în ce pri-

[5] Există, cu siguranţă, şi în alte limbi, nu numai romanice, astfel de paralele.

veşte latura semantică. Cf. şi *ţircii* (Tiktin), care trebuie considerat ca o variantă a lui *ţircăi*. Cf., de ex., *ţîrlîi* şi *ţirlăi*.

Ţîrliială = *ţîrliitură*: *în ţîrliiala smuncită*... (e vorba de cîntăreţi lăutari) (Cez. Petrescu, *Luceafărul*, p. 374).

Ţîrulică = *ţîrucă*, diminutiv de la *(o) ţîră*: *şi fînul, dacă-i o ţîrulică murdar, nu se mai atinge de el* (*Adev. lit.*, 3 oct. 1937, p. 12, col. 1).

Ţoancă, termen, se pare argotic, cum rezultă din condiţiile extralingvistice ale vorbirii: *Las' pe mine, ţoancă; ia-o mai încet, ţoancă* (*Adev. lit.*, 27 nov. 1938, p. 5, 6, 7). Sînt vorbele unui ,,nene" (= proxenet) adresate unei ,,ţaţe" (= proxenetă).

Ţoapă. Adaug un citat la cel din DLRLC, pentru îmbogăţirea informaţiei: *ce ţoapă mi-o mai fi şi dulcinea ta*... (Gib Mihăescu, *Student*, p. 201).

Ţonc ,,cleşte de scos cuie". (Com. Pomîrla-Dorohoi; Stănceşti-Botoşani.)

Ţop: trebuie să fie singularul lui *ţopi*, numele moţilor, dat acestora după portul părului. Ar însemna, deci, ,,coadă, cosiţă" (cf. germ. *Zopf*). Se pare că are sau a avut şi sensul de ,,cioban, mocan". Poate fi amintit aici, prin înrudire în cadrul cîmpului semantic, *ţuţuian* ,,cioban transilvănean", care ne trimite la megl. *ciuciulean* (vezi P. Papahagi, *Meglenoromânii*, II, p. 68) şi arom. *ciaciulean* ,,ciocîrlie; păcurar", atît de asemănătoare cu neogr. τσουτσουλεάνος ,,ciocîrlie". Cf. şi megl. *ţuţulică* ,,pupăză", dacor. *ţuţ(ui)*. Numirile oamenilor pomeniţi aici au fost date, aşadar, după portul părului. O paralelă, între altele, este *hoholi* ,,ruteni", de la *hohol* ,,creastă"[6]. Turcii din Dobrogea le spunea ciobanilor ardeleni *ciocoi*, tot după coafură sau după căciulă (cioc). Tot ei numeau pe agenţii fiscali *ciocotnici*. Vezi pentru toate acestea V. Bogrea, *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sudorientale*, IX, p. 116—117. De la acest *ţop* s-a format *ţoapă*, termen peiorativ pentru oamenii ,,neciopliţi". Cf. *moacă*, de la *moc*, tema lui *mocan* ,,cioban".

Ţopele = *ţoapă*: *Mă ţopele, mă, ai iubit v'odată?* (I. Peltz, *Actele « vorbeşte »*, p. 213, 217).

Ţopîrcă = *ţopîrlan* (*Adev. lit.*, 30 ian. 1938, p. 11, col. 2). DLRLC dă un citat din Alecsandri, ceea ce dovedeşte că n-a găsit altele mai noi.

Ţuc, termen de adresare în vorbirea cu copiii: *măi ţucule, e-acasă măta?* (E. Camilar, *Adev. lit.*, 20 nov. 1938, p. 7, col. 3). Postverbal de la *ţuca* ,,a săruta" sau variantă a lui *ţică?*

Ţucalagiu ,,care are grijă de oala de noapte a cuiva"(?), poate numai fig. (dispreţuitor) despre un om prea servil faţă de cineva ,,mare" (*V. rom.*, ian. 1940, p. 120).

Ţucălar ,,ordonanţă militară " (în ziarul *Opinia*,, Iaşi, 2 aprilie 1935). Derivat, cu alt sufix, ca şi substantivul precedent.

Ţuflicat: *stihurile sînt cam « ţuflicate »*[7] *şi pidosnice* (M. Sadoveanu, *Rev. Fund.*, august 1943, p. 248). Pentru sens, cf. *ţuflică* un fel de instrument muzical rudimentar folosit de copii (vezi Scriban, s.v.).

Ţuiac, din terminologia plutăritului. Îl dă Arvinte, *op. cit.*, p. 173. Eu l-am auzit la Borca (jud. Neamţ), explicat de cunoscători în modul următor: ,,un fel de pîrghie mobilă, cu un capăt prins de sîrma de pe plută (fixată de poinoc), cu celălalt înfipt în malul apei, atunci cînd pluta trebuie să se oprească undeva. I se spune şi *ţiiac*".

Ţuicar: apare în DLRLC cu toate sensurile (,,fabricant sau negustor de ţuică"; fam. ,,băutor de ţuică"), fără citate. Cf. *Adev. lit.*, 24 oct. 1937, p. 9, col. 1.

Ţumburuc, variantă a lui *ţimburuc* (din *ţimburuc*), cu sensul de ,,buton" (com. din Dobreni — Neamţ), necunoscut dicţionarelor.

Ţurlă[1]: *se întoarse ţurlă de apă* (*Adev. lit.*, 5 febr. 1939, p. 8, col. 2). Pentru sens, cf. *ţurloi*.

[6] Pupăza (vezi mai sus megl. *ţuţulică*) are o ,,creastă" (de păr) în vîrful capului. La fel ciocîrlia (cu un moţ).

[7] Pus în ghilimele de autor.

Țurlă[2] ,,fată bătrînă" (?) (*V. rom.*, martie 1940, p. 48).

Țurloi: *din ale mele îmbrăcăminți curgeau țurloaiele ca într-o casă de paie* (*Adev. lit.*, 5 febr. 1939, p. 8, col. 4). Cf. *țurlă*[1] de mai sus, găsit în același text.

Țușcă ,,fată tînără și naivă" (cf. germ. *Backfisch*). Apare la H. Pop.-Bengescu, *Rădăcini*, I, p. 206.

Țuț ,,popondoc" (com. din Ivești — jud. Galați). *A rămîne țuț* ,,a rămîne mofluz, cu buzele umflate".

Țuțăr (sensul?) : *fac slujba de țuțări pentru gologani*. (Mircea Damian, *Vremea*, 19 martie 1944, p. 9, col. 5.) Pare a fi un termen argotic, din limbajul delincvenților și al polițiștilor.

Țuțuică, termen de dezmierdare (ironică)? : *Acolo-i datorie, țuțuico* (*Ins. ieș.* II, 3, p. 221). Cf. *țuțui* și *a țuțuia*.

Țuțuit ,,creștet, vîrf" (?) : *Căciula agentului își întinde blana sură a mielului peste țuțuitul capului*... (Sărm. Klopștock, *Adev. lit.*, 19 mai 1929, p. 4, col. 2). Din aceeași familie ca și cuvîntul precedent : *țuțui* = *țugui*.

Țuțurneac: [iepurele] *mergea cu urechile țuțurneac* (Sp. Popescu, *Adev. lit.*, 1 mai 1927, p. 5, col. 4). Pare a fi adverb sau cu valoare adverbială și înseamnează, foarte probabil, ,,[urechile ridicate] în sus". Cf. *țuțura* (despre părul capului) ,,a trage scuturînd" (dat de Tiktin).

Uceni ,,a învăța" : *să ucenească a păstori oile domnului* (Cez. Petrescu, *Luceafărul*, p. 274). Cred că e o greșeală de tipar, dacă nu cumva una a autorului, care scria cam în grabă, pentru *ucenici*, cunoscut dicționarelor.

Ucenîță ,,discipolă" : *Ce zici de ucenița răposatei?* (Damian Stănoiu, *Adev. lit.*, 20 nov. 1932, p. 3, col. 4.) Cf. și *V. rom.*, sept.—dec. 1932, p. 116. Îl are numai Scriban, care dă și un *ucenică* sinonim (sau, mai degrabă, variantă derivativă).

Ucigaș ,,diavolul" : *Cătă la dobitoace și găsi unele mai pocite decît ucigașul* (Damian Stănoiu, *Adev. lit.*, 15 apr. 1928, p. 6, col. 1). Lipsește în dicționare. Pare a fi un termen exclusiv bisericesc.

Ució, interjecție cu care se alungă păsările. Prima silabă se lungește simțitor și totodată are un ton muzical mai ridicat. Lipsește în dicționare. O cunosc din graiul meu de acasă, dar sînt sigur că există și prin alte părți. În diverse dialecte italienești există cuvinte aproape identice, și fonetic și semantic : roman *sciò* (Chiappini, *Vocab. rom.*, p. 273) ; calabr. *scià* ,,*escl. sciò*, voce per iscacciare i polli" (G. Rohlfs, *Diz. dial. delle tre Calabrie*, I, 2, p. 241). Cf. și *sciù* ,,voce per scacciar via maiali, volatili e altri animali domestici" (*ibid.*, p. 246).

Uciu!, repetat, strigăt cu care se cheamă rațele (com. din Borca-Neamț). Nu e o variantă a cuvîntului precedent, ci una a lui *uțiu !*, existent în sudul Moldovei, poate și aiurea, pe care l-a explicat undeva V. Bogrea ca împrumut din ucraineană. Explicație, după mine, puțin convingătoare, pentru motivul că asemenea cuvinte nu se împrumută. Ele apar sau pot apărea spontan în fiecare limbă, independent de altele. Lingviștii mai vechi, în special neogramaticii, le numeau *Urschöpfungen*, iar A. Philippide, ,,creații inediate" (traducere, reușită, mi se pare, a termenului german). Dealtfel, acceptînd ipoteza lui Bogrea, ar trebui să admitem că ucr. *útka* (var. *útitsa*) ,,rață", intrat în graiurile moldovene, a suferit o modificare fonetică profundă și cu totul inexplicabilă, ca să ajungă la un *ț* urmat de *i* (*uțiu*). Forma cu *č* de la Borca presupune o înmuiere a lui *ț*, după care a venit africatizarea lui. Scriban are *uți-uți* și trimite la rus. *utka* ,,rață".

Ugui, la D. Ciurezu, *Pămîntul luminilor mele*, p. 9. Pare a fi o variantă a lui *ogoi*. Cf. totuși *ugui* ,,a gînguri", o creație onomatopeică.

Uguit ,,gîngurit" : *uguitul unui hulub înamorat* (Al. Philippide, *Trad. Baudelaire*, p. 98).

Uha ,,mîncare pescărească", a cărei pregătire este explicată în *Cuv. lib.*, 9 martie 1935, p. 6, col. 1, astfel : *se pune în apă* [din ceaun] *pătrunjel și ceapă. Cînd apa începe să fiarbă, se aruncă în ceaun peștele cel mai ales.* Rusism : *uhá* ,,supă de pește proaspăt".

Uita, refl. Cum s-a ajuns de la *uita* ,,a nu ţine minte" la *a se uita* ,,a privi", ştie acum oricine. Dacă mă opresc totuşi un moment la acest verb, o fac din cauza următorului citat (Cez. Petrescu, *Oraş patriarhal*, I, 24) : *Tudor Stoenescu—Stoian se uitase într-adevăr cu totul la fereastra cu gratii*, în care constatăm una dintre fazele de trecere de la *uita* la *a se uita*. Căci în acest citat, *se uitase* însemnează nu ,,privise", ci ,,uitase de el însuşi" (cu ochii la fereastra cu gratii).

Uitucie. Am un citat mai nou decît cel din DLRLC : *prin uitucia şi trîndăvia noastră* (*Adev. lit.*, 20 mai 1934, p. 3, col. 7).

Ulamà. Surprinde absenţa în DLRC a acestei variante, pe care o dă Tiktin [8]. Îl înregistrez aici pentru sensul ,,chenar la covor" (din regiunea nord-estică a graiurilor din Moldova).

Ulancă ,,haină de ulan" are şi sens civil, dacă pot zice aşa, pe acela de ,,bluză sau haină lucrată după modelul vestonului militar". Cf. Cez. Petrescu, *Luceafărul*, p. 150, 203.

Uleios. Adaug un citat la cel din DLRLC : *apă verzuie uleioasă* (*Cuv. liber*, 22 iunie 1935, p. 6, col. 7). Vezi şi *ibid.*, 4 ianuarie 1936, p. 4, col. 3.

Úler (sensul?) : *Ştiţi voi, strigoi, ce-i ulerul/lemnul de ceru şi cel de vînj?* (A. Cotruş, *Rev. fund.*, aprilie 1940, p. 147).

Ulier ,,fabricant de ulei" (An. Georgescu, *Craiova*, I, Craiova, 1936, p. 76).

Uliatură ,,găină năbădăioasă" (*Anuarul lic. Petru Rareş*, Piatra-N., 1934—1935, p. 71). Creaţie stilistică (de la *uliu*), în sensul că primul vorbitor a ,,blestemat" găina neastîmpărată, dorindu-i s-o mănînce uliul. Am înregistrat, cu altă ocazie, o formaţie asemănătoare : de la *lup*, un verb **a lupi* ,,a mînca (pe o vită) lupul". La Nicoreşti—Tecuci am auzit, cu foarte mulţi ani în urmă, pe o fată, care aducea acasă o vacă, adresîndu-i-se acesteia, cu ciudă, fiindcă se mai oprea cînd şi cînd să pască iarbă de pe drum, cu participiul acestui verb ipotetic, devenit substantiv, după ce a trecut prin faze de adjectiv, în modul următor : *nea, lupchito !*, adică nea, mîncato de lup !" (de fapt, ,,nea, mînca-te-ar lupul !"). Cuvîntul a fost înregistrat de Tiktin (şi, în continuare, de DLRC) după Marian, *Ornitologia* ...., I, cu înţelesul dat de mine în explicaţia dezvoltată fenomenului.

Uliţar. Îl au dicţionarele, dar numai din texte populare sau popularizante. Iată unul ,,cult" : *se pomeni huiduit de uliţarii Parisului* (*Adev. lit.*, 8 martie 1936, p. 3, col. 6).

Uliţarnic. Apare la Eminescu (cf. G. Călinescu, *Istoria literaturii*..., p. 386) sub forma cu *-é-* (pentru *-á—*) : *Prin ferestre uliţernici*. Dacă nu e o greşeală de tipar sau de transcriere, s-ar putea explica prin influenţa cvasi-sinonimului *uşernic*, variantă moldovenească a lui *uşarnic*.

Ulişernic = *uliţarnic* (com. Părincea—Bacău). O variantă, produs al hipercorectitudinii, este *ulicernic* (com. Lozna—Dorohoi). Contaminare a lui *uliţarnic* cu *uşernic*.

Umăr = *umeraş*. Apare cu determinantul *de lemn*, dar şi singur. De pildă : ...*nu găsea umerii de lemn pentru haină*... (*Adev. lit.*, 31 august 1930, p. 3, col. 4). Vezi şi Anişoara Odeanu, *Cămin*...., p. 193. În vorbirea curentă, fără determinant (mai ales în limbajul ştrandului). Scriban dă un *umărar*, cu acelaşi sens, necunoscut altor dicţionare.

Umblaci, creaţie, se pare, personală, cu sensul de ,,alergător" (?), a lui T. Arghezi : *Umblacii cu picioarele şi reporterii de gazetă*... (*Adev. lit.*, 5 sept. 1929, p. 5, col. 1).

Umblător [1] ,,care circulă" : *mari sume de bani umblători şi de multe monete vechi*... (M. Celarianu, *Polca de furate*, p. 221.) Cf. şi *cal umblător* ,,buiestraş" (M. Sadoveanu, *Nopţile de Sînziene*, p. 11).

Umblător [2]. Adaug, la citatul din Bălcescu (în DLRLC), unul mai nou : *cînd umblătorii la cetăţi şi la dregătorii din Ţara de Jos ieşeau din Cetate* (M. Sadoveanu, *Fraţii Jderi*, p. 217).

Umbrelar ,,fabricant sau vînzător de umbrele". Apare la Scriban. Am un citat : *umbrelarii mor de foame* (*Adev. lit.*, 9 august 1936, p. 8, col. 7).

[8] Din limba veche. Dar DLRLC nu evită deloc cuvintele şi formele învechite.

Umfla ,,a lua sau a privi de sus, a intimida, a speria" : *Mă, Scoarţă, să ştii că asta te cam umflă !* (?)[,,Eroul" se numeşte Scoarţă şi vorbeşte cu sine însuşi]. *Nu mă las şi-l înfrunt...* (I. Peltz, *Cuv. lib.*, 15 sept. 1934, p. 4, col. 1).

Umflat = bosumflat: *A umblat tot timpul u m f l a t*[9], *cum spunea Leia* (I. Peltz, *Văcăreşti*, I, p. 227).

Umflător, pl. *-ri*, definit astfel : *oameni care suflau pe sub pielea oilor tăiate, pentru ca acestea să se umfle şi să poată fi astfel mai uşor jupuite* (în ziarul *Dimineaţa*, 29 iulie 1936, p. 3, col. 2).

Una: cu *de* înainte, înseamnează nu numai ,,de altfel", cum spun dicţionarele, ci şi ,,mereu", întocmai ca *într-una*. Acest ultim sens pare a fi regional, foarte limitat chiar ca răspîndire. Îl cunosc din vorbirea de la Borca—Neamţ : *plouă de una* ,,plouă mereu, fără oprire".

Ungător ,,muncitor care unge maşinile etc." : *...a fugit ca fată cu un ungător de la Arsenal* (Sărm. Klopştock, *Adev. lit.*, 13 ianuarie 1929, p. 4, col. 2). Apare în DEX.

Ungheri ,,a îngrămădi, a înghesui, a încolţi (= *a vîrî într-un ungher) : Cînd te ungherește frigul, sînt bune şi lemnele ude* (com. din graiul vasluian).

Unghet ,,colţ" : *se retrag într-un unghet de pădure* (I. Agîrbiceanu, *Adev. lit.*, 2 mai 1926[10]). Dicţionarele dau numai citate populare.

Unghi, cu sensul figurat, apare în DLRLC cu un citat din Sadoveanu *(unghi de coacere)*. Adaug unul, tot din Sadoveanu, cu alt determinant : *unghiuri de suliţari s-au arătat pe culmi (Adev. lit.*, 8 aprilie 1934, p. 2, col. 1).

Unghie. Pentru *a-şi mînca de sub unghie*, adaug un citat mai nou la cel dat de DLRLC, s. v. *mînca*, din I, L. Caragiale. *...că aţi tocat-o pe aia bătrînă, că vă mîncaţi de sub unghie* (M. Celarianu, *Polca pe furate*, p. 179—180).

Ungurean ,,cioban" (com. Săuleşti—Gorj).

Uniformat ,,om în uniformă", ,,militar" : *căutătura vie a uniformatului*[11] (I. Peltz, *Calea Văcăreşti*, I, p. 154; cf. şi II, p. 172).

Universitar, cu valoare substantivală, apare în dicţionarele mai recente, despre membrii corpului didactic din învăţămîntul superior. În *Adev. lit.*, 2 febr. 1936, p. 8, col. 6, desemnează colectivul de fotbalişti ai echipei Universităţii din Bucureşti.

Untărie ,,locul unde se prepară sau se vinde untul" : *şi-i vorbea... despre untăriile şi brînzăriile lui (Adev. lit.*, 15 martie 1936, p. 1, col. 7).

Untdelemngiu ,,fabricant sau vînzător de untdelemn" (Sărm. Klopştock, ap. G. Călinescu, *Adev. lit.*, 8 mai 1932, p. 7, col. 1).

Untedelemniţă, numele unui gîndac, care se mai cheamă şi *mamornic*. În terminologia ştiinţifică, Meloë. Din păcate, n-am notat izvorul informaţiei mele.

Urătoare ,,pluguşor" : *Eu ştiam de la moş Constantin Tofan, fratele mamei, o urătoare...* (Sp. Popescu, *V. rom.*, nov.—dec. 1930, p. 124).

Urcătoare, despre flori care se ,,urcă", în felul zorelelor (?), la H. Papadat-Bengescu, *Logodnicul*, p. 249.

Urdina, cu sensul de ,,a umbla", circulă şi prin Haţeg (vezi *Bul. Soc. Geogr.*, LIV, 1936, p. 44). Îl are şi O. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, p. 339, sub forma ,,corectă" *urdźina* şi cu o nuanţă semantică uşor diferită (,,a merge mereu într-un loc"), care se apropie, mi se pare, de ,,a avea treapăd, diaree", şi, în orice caz, arată trecerea de la una la alta.

Ureche: în argoul răufăcătorilor circulă (sau circula) expresia *a mişca din urechi*. Sensul ei rezultă clar din următorul citat : *În drum către etuvă, noul deţinut « cu situaţie » disperat*

[9] Subliniat de autor.
[10] Am neglijat să notez pagina şi coloana.
[11] Vorbeşte un sergent din armata americană.

cade la învoială cu conducătorul. Operația se cheamă « a mișca din urechi » (T. Arghezi, *Poarta neagră*, p. 39). O definiție a acestei ,,operații" găsim la Ioachim Botez, *Însemnările unui belfer*, p. 199.

Urechiat, numele curent al iepurelui în limbajul vînătorilor (uneori, poate, cu o ușoară nuanță afectivă). DLRLC are un singur citat, din Grigore Alexandrescu, referitor însă la măgar. Pentru îmbogățirea informației trimit la M. Sadoveanu, *Îns. ieș.*, ianuarie 1939, p. 5, și la *Adev. lit.*, 2 febr. 1936, p. 4, col. 5 *(cartușe galbene pentru urechiați)*.

Uriește ,,calitate a unui om neobișnuit de voinic : *cu toată urieșia lui trupească* (I. Peltz, *Foc în hanul cu tei*, p. 157).

Urî (refl.) ,,a-i fi urît", fără determinant : *așă mă urăsc!* ,,așa mi-i de urît" (în graiul bănățean, fără izvor propriu-zis).

Urla, construit cu un dativ etic ; ...*să-mi urlu un puișor de plîns ca acela*... (Sp. Popescu, *Adev. lit.*, 8 ianuarie 1933, p. 2, col. 1).

Urs ,,grindă longitudinală (de sprijin la poduri sau la talpa casei)" este înregistrat de DLRLC. Eu am un citat dintr-un studiu tehnic : *urși de lemn rotund, în diametru de 25 cm.* (N. Profiri, *Îns. ieș.*, II, 3, p. 967).

Ursa, variantă, cunoscută dicționarelor, fără citate, a lui *ursi : S-o ursez să trăiască din cameră mobilată* (Damian Stănoiu, *Adev. lit.*, 9 oct. 1932, p. 1, col. 3).

Ursiu. DLRLC nu-l înregistrează, probabil pentru că i se pare învechit. (Tiktin dă un citat, singurul, de pe la mijlocul secolului trecut). Eu l-am găsit într-un text modern : *scoteau* [din stup] *o ceară ursie* (D. V. Barnoschi, *Adev. lit.*, 3 ianuarie 1937, p. 7, col. 4).

Urzicar ,,copil din flori", dat de Tiktin după Marian, *Nașterea*..., circulă în regiunea Suceava și astăzi.

Urzoi : se numesc așa ,,două bețe încrucișate, care au la capete altele, pe care se deapănă bumbacul" (com. din Bălțătești-Neamț).

Usca (refl.) ,,a cheltui sau a pierde bani foarte mulți". Tiktin, care dă un citat modern (din limbajul jucătorilor de cărți), explică acest uz ca produs al fr. *mettre à sec.* Nu cred că e nevoie să recurgem la un împrumut, fie și exclusiv semantic, dat fiind că diverse alte nuanțe semantice ale acestui verb (cf. *suferința care usucă pe om ; De cînd dor am purtat / Ca scîndura m-am uscat)* au putut da naștere, foarte ușor, celei aici în discuție.

Ușui ,,a izgoni păsările strigînd *(h)uș !*": *De vine coțofana și bea ouăle din cuibul găinilor, eu am fost chioară de nu le-am ușuit* (I. C. Vissarion, *Adev. lit.*, 3 martie 1929, p. 4, col. 2). Nu știu dacă se spune undeva *(h)uș !*, într-o împrejurare ca aceasta. Mă conduc însă după realitatea din vorbirea tecuceană, unde există verbul *a (h)ucii*, sinonim cu *a ușui*, format de la *(h)uci !*, interjecție cu care se alungă păsările.

Ușuliță. Apare și la scriitori moderni culți : *A închis*... *ușulița razei și acum găsește că e timpul să întoarcă ochii plini spre Arina* (Gib Mihăescu, *Student*, p. 286 ; cf. și p. 307).

Ușurătate. Dau un citat oarecum contemporan, căci DLRLC are două de pe la jumătatea secolului al XIX-lea : *tot trecutul îi apărea ca o ticăloasă ușurătate (Adev. lit.*, 27 oct. 1935, p. 7, col.3).

Uțupi (refl.) ,,a se forța" (?) : ...*se uțupi cu toată vlaga să alunge tusea din gîtlej* (Damian Stănoiu, *Adev. lit.*, 29 nov. 1931, p. 4, col. 1). *Dicț. Acad.* cunoaște un *huțupi* (regional), cu sensul de ,,a mînca lacom", care ne ajută, cred, să sesizăm mai just nuanța semantică a lui *uțupi*. Fiind vorba de tuse, acest verb însemnează ,,a se forța din gît, a mișca zgomotos partea superioară a laringelui".

Decembrie 1977

IORGU IORDAN
București, Sofia 21

U FINAL ÎN GRAIURILE AROMÂNEI

Studierea lui *u* final în aromână comportă numeroase aspecte, cum sînt : originea (particularitate moștenită sau inovație ulterioară), repartiția dialectală (pe graiuri, grupuri dialectale, zone geografice), modul de realizare (șoptit, silabic, Ø), distribuția (după o consoană, grup de consoane). Implicațiile pe care *u* final le are asupra structurii silabei, a realizării lui *a* protetic și a diftongului *ǫa* în fonetică sintactică relevă complexitatea fenomenului și necesitatea descrierii și interpretării corecte a faptelor. Dacă, în legătură cu originea, părerile concordă în general (*u* final s-a moștenit din latină), în ceea ce privește celelalte aspecte, opiniile diferă destul de mult. Materialul dialectal existent este incomplet (nu sînt reprezentate toate graiurile aromânei) și inegal ca valoare (notația fonetică nu redă întotdeauna cu fidelitate particularitățile diverselor graiuri). Se simte, în special, lipsa unor texte redate într-o transcriere fonetică riguroasă.

În aceste împrejurări, orice nouă contribuție la studierea fenomenului capătă o importanță deosebită. O asemenea contribuție, întemeiată pe cercetări directe de teren, este *Situația lui „**u** final" în dialectul aromân din Albania și din Macedonia*[1] de Petru Neiescu. Autorul aduce în discuție un material inedit, bogat, deosebit de prețios pentru cunoașterea graiurilor aromânești actuale. Studiul lui Petru Neiescu, consacrat unei particularități atît de caracteristice și de importante a aromânei, ne-a îndemnat la o serie de considerații și de precizări, care au la bază confruntarea opiniilor autorului cu cele exprimate de alți autori și, de asemenea, cu constatările și cunoștințele noastre asupra aromânei.

În articolul citat, Petru Neiescu își propune să corecteze „o serie de afirmații eronate în legătură cu rostirea lui -*u* final, în special în graiul fărșeroților" (p. 231). Înainte de a trece la prezentarea faptelor, Petru Neiescu expune critic părerile exprimate anterior despre modul de realizare a lui *u* final și despre răspîndirea fenomenului. Critica autorului are în vedere, în primul rînd, afirmațiile făcute de Th. Capidan cu privire la *u* final în aromână, în general, și la fărșeroți, în special, și constatările lui E. Petrovici despre *u* final în graiurile aromâne din Albania (în urma unor anchete la fața locului).

Despre Th. Capidan, Petru Neiescu afirmă : „Cît privește situația actuală, Th. Capidan arăta că ea diferă după regiuni : la sud [*u* final] nu se mai rostește nici după consoană simplă, nici după grupuri de consoane, la nord se rostește șoptit după consoană simplă și « plin » după grupuri de consoane" (p. 231). Modul în care Petru Neiescu prezintă opiniile lui Th. Capidan nu este întrutotul exact. Pentru Th. Capidan, rostirea lui *u* „plin" după grup de consoane constituie regula pretutindeni în aromână, așadar atît la nord, cît și la sud : „cînd urmează după un grup de consoane, oricare ar fi natura lor, [*u* final] se rostește plin ; prin aceasta el se deosebește de -*u* din dialectul dacoromân, care se pronunță întreg numai după muta cum liquida"[2]. Deosebirile pe care Th. Capidan le stabilește între aromâna din nord și cea

[1] Petru Neiescu, *Situația lui „**u** final" în dialectul aromân din Albania și din Macedonia* în SCL XXVII (1976), nr. 3, p. 231—238. În citările care urmează, vom menționa în text, între paranteze, numai pagina articolului.
[2] Capidan 1932, p. 285.

din sud privesc numai pe *-u* după o consoană : ,,Astăzi rostirea lui *-u* după o consoană variază după regiuni. În graiul din sud se pare că aproape nu se mai rostește. T. Papahagi (Antol.) nu-l dă. La nord, din contră, după audițiunea mea, se aude șoptit după orice consoană simplă" [3].

În legătură cu graiul fărșeroților, Petru Neiescu amintește din nou pe Th. Capidan : ,,Referitor la graiul fărșeroților din Albania, Th. Capidan susținea că [*u* final] a dispărut, în multe cazuri, după grupuri de consoane și că se rostește silabic, după consoane simple" (p. 231–232). Considerînd această afirmație ,,în totală contradicție cu evoluția normală a fenomenului" (p. 232), Petru Neiescu trimite la două din lucrările lui Th. Capidan : *Aromânii* (p. 287) și *Fărșeroții* (p. 188).

Înainte de a stabili dacă Th. Capidan are sau nu dreptate, trebuie să vedem dacă afirmațiile sale au fost redate întocmai. Ceea ce Petru Neiescu atribuie lui Th. Capidan este numai în parte exact. Într-adevăr, Capidan spune că ,,după orice grup de consonante (...) în graiul Fărșeroților, în cele mai multe cazuri el [= *u* final] nu se rostește, întocmai ca în dialectul dacoromân : *alant, esc, cpesc*" [4]. Cît despre *u* final după o consoană, Th. Capidan precizează că l-a notat silabic în cîteva cuvinte, pe care le menționează ca atare : ,,**În următoarele forme** [subl. n.] *-u* apare după o singură consonantă : *mi dušu, focu, ńicu* etc." [5]. Evident, Th. Capidan nu putea să afirme că fărșeroții rostesc, în mod obișnuit, pe *u* final silabic după o consoană : exemplele date reprezintă excepții printre formele care constituie majoritatea covîrșitoare a cazurilor în textele publicate chiar de Th. Capidan, unde *u* final silabic nu este notat după o consoană.

În *Aromânii*, Capidan reia cele afirmate în *Fărșeroții*, inclusiv exemplele : ,,Tot la fărșeroți *u* se pronunță și după o singură consoană" [6]. Dacă ținem seamă de precizarea din *Fărșeroții* citată de noi mai sus, nu putem interpreta această afirmație, care pare categorică, în sensul că *u* final silabic ar apărea în mod consecvent în graiul fărșeroților după o consoană.

Constatările lui Th. Capidan concordă cu cele făcute de alți autori. În studiul său, Petru Neiescu se referă la E. Petrovici, căruia îi reproșează că a preluat ,,în mod necritic" afirmațiile lui Capidan despre *u* final la fărșeroți : ,,Această afirmație, în totală contradicție cu evoluția normală a fenomenului, a fost preluată în mod necritic chiar de lingviști care au auzit și au notat graiul fărșeroților din Albania. Astfel, acad. E. Petrovici, reproducînd-o ca exactă, întărește constatarea lui Th. Capidan cu exemplele : *corb^{u}, ḱept^{u}, ok^{u}*, scăpînd din vedere formele *síntu, éscu, óptu*, cu *-u* silabic, notate de el la aceiași fărșeroți" (p. 232).

În legătură cu afirmația că E. Petrovici scapă din vedere formele *síntu* (de fapt, *sîntu*, așa cum apare la E. Petrovici), *éscu, óptu*, precizăm că persoanele anchetate de E. Petrovici sînt vorbitori de graiuri diferite [7]. În timp ce formele cu *u* nesilabic au fost rostite de un ,,fărșerot nomad" [8], celelalte forme provin de la subiecte a căror vorbire ilustrează fie graiul din Moscopole *(sîntu)* [9], fie graiul din Tirana *(éscu, óptu)* [10]. Faptul că E. Petrovici îi deosebește pe fărșeroți de ceilalți aromâni anchetați în Albania rezultă cu claritate din urmă-

[3] Capidan 1932, p. 287.
[4] Capidan 1931, p. 188.
[5] *Ibidem*, p. 189.
[6] Capidan 1932, p. 287.
[7] Dealtfel, chiar din titlul articolului rezultă că E. Petrovici se referă la ,,graiurile aromâne din Albania", deci nu numai la graiul fărșeroților.

[8] Este vorba de subiectul I, ,,*Lionida* (sau *Nida*) *Șińgerǵi* (...), fărșerot nomad, din grupul despre care informatoarea II zice că : *sîntu cristińóț*", Petrovici 1958, p. 672.

[9] Subiectul II, ,,*Sofiia Grósi* (...) din Moscopole (...) Iarna toți locuitorii din Moscopole (70 de familii aromânești) coboară pe timp de patru luni în regiunea orașului Saranda. Restul anului însă îl petrec în satul natal. N-au obiceiul să văreze, ca fărșeroții, în alți munți decît cei din apropierea Moscopolei", Petrovici 1958, p. 672. Din această precizare rezultă că E. Petrovici nu-i confundă pe moscopoleni cu fărșeroții.

[10] Este vorba de subiectele III și IV, spoitori din Tirana, cf. Petrovici 1958, p. 672.

torul citat : ,,Forma « lento » pentru « sînt » la fărșeroți este *sîntᵘ*, *săntᵘ*, pe cînd la ceilalți aromâni e *sîntu* (inform. II)" [11]. Așadar, asemeni lui Th. Capidan, E. Petrovici a notat corect rostirea lui *u* final de către fărșeroții din Albania (anume : *u* nesilabic atît după o consoană, cît și după grup de consoane), pe care nu i-a confundat cu aromânii moscopoleni, nici cu cei din Tirana.

În urma examenului critic, Petru Neiescu prezintă ,,situația lui -*u* final în dialectul aromân din Albania și din Macedonia — la fărșeroți și la aromânii din grupul nordic" (p. 232). Din prezentare, rezultă că autorul a întîlnit în graiurile aromânești menționate toate cele trei posibilități de realizare a lui *u* final după grup consonantic și după o consoană (bilabiala *m* formează o categorie aparte), și anume : silabic, șoptit, Ø (dispărut). După *m*, în formele de indicativ prezent persoana [4] și indicativ imperfect persoanele [1] și [4], *u* final se realizează șoptit sau dispare (după *m* exploziv sau din cauza pronunțării implozive a lui *m*, cf. p. 233). După o analiză statistică amănunțită, efectuată pe țări (Albania, Iugoslavia—Macedonia), pe localități (6 din Albania, 5 din Macedonia) și în funcție de pozițiile în care *u* final este ocurent în aromână, Petru Neiescu ajunge la concluzia că, la fel ca în majoritatea graiurilor aromânești, ,,în regulă generală, în graiul fărșeroților din Albania și în cel al aromânilor din Macedonia, *u* final se rostește silabic după grupuri de consoane și șoptit după consoane simple" (p. 238) [12]. Formulată în acest fel, concluzia studiului lui Petru Neiescu subliniază caracterul unitar al aromânei [13] și confirmă unele constatări anterioare cu privire la realizarea lui *u* final în aromână (mai exact spus, în anumite graiuri ale aromânei).

Întemeindu-ne pe datele cuprinse în studiul lui Petru Neiescu, pe informațiile noastre și pe informații din alte surse, vom prezenta, în continuare, cîteva considerații despre *u* final în graiurile aromânei.

Echivalarea pe care Petru Neiescu o face, pe de o parte, între aromânii nordici și cei din Macedonia și, pe de altă parte, între aromânii din Albania și fărșeroți nu este întrutotul adecvată, căci, în cadrul delimitării nord—sud, fărșeroții se încadrează în grupul nordic. Iată ce spune, în această privință, Tache Papahagi : ,,din aromâna nordică, vorbită în general de fărșeroți, de grămosteni, de moscopoleni și de muzăkeári, face parte și graiul satelor Gópeși și Muluvíște (sau Mulóviște)" [14].

Din faptul că graiurile din Albania și Macedonia cercetate de Petru Neiescu se încadrează în aromâna nordică nu trebuie să se înțeleagă că ele sînt unitare. După constatările lui Th. Capidan, în Albania, între aromânii de la orașe și cei de la sate există deosebiri ,,atît în viață, cît și în graiu " [15]. Cei dintîi, originari din Moscopole, sînt cunoscuți sub denumirea

[11] Petrovici 1958, p. 673.

[12] Cf. și Kramer 1976, p. 73—75 : autorii sînt de acord cu felul în care Petru Neiescu a folosit metoda statistică și cu regula pe care o stabilește, deși constată că fărșeroții rostesc altfel pe *u* final : ,,In den beiden von uns besuchten Farscherioten-Dörfern, "Ανω Γραμματικῶν und Ροδιά, konnten wir durchgängig Verstummen des Schulss-u, sowohl nach einfacher Konsonanz wie nach Konsonantengruppen, feststellen", *op. cit.*, p. 74.

[13] Cf. Weigand 1894, p. 344 : ,,Wenn wir die Sprache der nördlichsten ständigen grösseren Ansiedlung, die von Kruševo, mit der der südlichsten in Theben miteinander vergleichen, so sind wir erstaunt, trotz der Entfernung von 300 Kilometern, nur so geringe Abweichungen zu finden" ; Capidan 1932, p. 11 : ,,Românii din sudul Peninsulei Balcanice, oricît de răspîndiți apar cu așezările lor, formează o populațiune unitară, îmbrăcați în același costum tipic al lor și vorbind aceeași limbă românească, cu neînsemnate variațiuni regionale" ; Papahagi T. 1974, p. 84 : dialectul aromân ,,e **unitar** în tot ce constituie esența lui". Prin caracterul ei unitar, aromâna se aseamănă cu dacoromâna.

[14] Papahagi T. 1974, p. 84—85.

[15] Capidan 1932, p. 18.

de moscopoleni; cei din urmă, care se ocupă „cu păstoritul sub formă nomadă"[16], sînt fărșeroții. Observațiile făcute la fața locului de E. Petrovici, care îi deosebește, la rîndul său, pe fărșeroți de moscopoleni[17], confirmă constatările lui Capidan.

Tache Papahagi distingea în Albania trei grupuri de aromâni: fărșeroți, moscopoleni și muzăcheari[18]. Dacă adăugăm la aceasta faptul că în Muzachia coborau la iernat și păstori grămosteni[19], avem imaginea diversității dialectale pe care o oferă graiurile aromânești din Albania.

În aceeași situație se găsește și Macedonia. Graiurile vorbite aici au fost identificate, în general, cu „aromâna nordică" (această identificare apare și la Petru Neiescu), ceea ce nu corespunde realității[20]. În Macedonia nu se vorbește un grai aromânesc unitar. Astfel, în Macedonia grecească se vorbesc atît graiurile grămostean (Livezi etc.) și fărșerot (Vodena, Gramaticova de Sus, Cîndrova etc.), care aparțin „aromânei nordice", cît și graiul pindean (Veria, Xirolivad, Doliani etc.), care aparține „aromânei sudice". În Macedonia iugoslavă se vorbesc, în general, graiuri grămostene (Crușova, Tîrnova, Magarova, Coceani, Știp etc.), dar și graiuri asemănătoare cu cele din Albania (Beala de Jos, Struga etc.) sau care formează un grup aparte (Gopeși, Muloviște).

Pe baza celor arătate pînă aici se desprinde concluzia că a identifica Macedonia cu regiunea unde se vorbește „aromâna nordică" este inexact, deoarece în Macedonia se întîlnesc toate graiurile aromânești principale, care se încadrează nu numai în „aromâna nordică", ci și în „aromâna sudică". De asemenea, a deosebi net graiul fărșerot de „aromâna nordică" este inadecvat căci, pe de o parte, acest grai se vorbește și în afara Albaniei, în regiuni aparținînd „aromânei nordice" (de exemplu, în Macedonia grecească), iar, pe de altă parte, „aromâna nordică" se vorbește și în afara Macedoniei (de exemplu, chiar în Albania, după cum am arătat).

Rezultă, din cele de mai sus, dificultatea de a opera cu termenii „aromână nordică" și „aromână sudică", chiar dacă luăm în considerație împărțirea propusă de Tache Papahagi[21], care limita aromâna sudică la graiul pindean, vorbit în Grecia (în Epir, Tesalia, cu ramificații în Olimp și Macedonia) și includem în aromâna nordică celelalte graiuri aromânești (grămostean, fărșerot, moscopolean, muzăcher), vorbite în diferite țări balcanice. Noi credem că, în cazul aromânei, care este vorbită, în general, de grupuri constituite în timp și delimitate între ele în spațiu, trebuie să ținem seamă de denumirile pe care aromânii înșiși le folosesc pentru a se deosebi unii de alții. Denumiri ca **fărșerot, grămostean, mizuchear, avdil'eat** [= pindean] și altele, folosite de aromâni, au în vedere asemenea grupuri, care, datorită mobilității aromânilor ca populație de păstori, nu corespund unei delimitări geografice pe țări[22] sau puncte cardinale[23]. În această privință, împărtășim opinia exprimată încă în 1909 de Per. Papahagi: „mă ridic în contra întrebuințării terminilor de: nord, sud, centru, de cari se servește mai cu samă Weigand, cînd vrea să arate locul unde se aud anumite particularități din graiul aromân;

[16] Capidan 1932, *loc. cit.*

[17] Vezi nota 9.

[18] Papahagi T. 1932, p. 11.

[19] Cf. Capidan 1927, p. 243.

[20] Precizăm că, în articolul lui Petru Neiescu, este vorba de o parte din Macedonia, anume aceea care se găsește în R.S.F. Iugoslavia. După cum se știe, Macedonia cuprinde și regiunea de nord a Greciei.

[21] Cf. Papahagi T. 1974, p. 84–85.

[22] Deosebirile pe țări sînt recente și puțini importante. Cf. Saramandu 1972, p. 157, 173–186.

[23] Cf. Saramandu 1972, p. 185: delimitarea celor patru grupuri dialectale — grămostean, fărșerot, pindean și moscopolean — infirmă repartiția aromânei în „nordică" și „sudică"; Caragiu 1975, p. 264, respinge repartizarea aromânei în nordică și sudică, propusă de Th. Capidan.

și aceasta o fac din pricină că Aromânii, atît în trecut cît și în timpul de față, au fost și sunt amestecați, trăind laolaltă la nord, sud sau centru, Aromâni din diferite ramuri, din deosebite *fari*, cum se zice în graiul lor. Cele mai apte numiri în această privință ar fi desemnarea lor după denumirile locale, ce obișnuiesc ei înșiși să și le dea, cum deja cu un secol înainte făcea G. Roza" [24].

În lumina discuției de pînă aici, vom încerca să arătăm că materialul dialectal analizat de Petru Neiescu aparține la mai multe grupuri dialectale aromânești, dintre care două se delimitează clar: cel **grămostean** și cel **fărșerot** [25]. Felul în care *u* final se realizează în cadrul acestor grupuri confirmă, în general, cunoștințele anterioare despre graiurile în discuție [26].

GRUPUL GRĂMOSTEAN: *u* silabic după grup de consoane, *u* șoptit după o consoană (inclusiv *m*). În cadrul materialului expus de autor, acest grup ilustrează ,,regula" stabilită, în general, pentru aromână de către majoritatea cercetătorilor anteriori și recunoscută de Petru Neiescu [27]. Grupul grămostean este reprezentat prin anchetele efectuate de Petru Neiescu în două localități din Macedonia: Crușova și Magarova. Această constatare este în acord cu informațiile de care dispunem despre aromânii din aceste două localități, care sînt grămosteni la origine [28].

GRUPUL FĂRȘEROT: *u* șoptit atît după o consoană (inclusiv *m*), cît și după grup de consoane [29]. Acest grup dialectal a fost identificat și definit ca atare de Th. Capidan, E. Petrovici, Matilda Caragiu-Marioțeanu și de noi [30]. În anchetele efectuate de Petru Neiescu, grupul fărșerot este ilustrat de graiul din două localități din Albania: Biliști și Corcea, despre care se știe că sînt așezări de fărșeroți (Biliști) sau că fărșeroții formează majoritatea populației [31]. Biliști și Corcea sînt cele două puncte care, în anchetele lui Petru Neiescu, formează ,,excepțiile" de la regula generală: ,,Ca regulă generală se poate spune că în Albania, cu excepția localităților C. [= Corcea] și B. [= Biliști], *u* final se rostește silabic după orice grup de consoane" (p. 237) [32]. Este evident, după părerea noastră, că rostirile cu *u* șoptit după grup de consoane, înregistrate de Petru Neiescu în Biliști și Corcea, nu reprezintă excepții, ci o particularitate caracteristică fărșeroților [33].

[24] Papahagi P. 1909, p. 318.

[25] Repartizarea aromânei în două mari grupuri, A și F (fărșerot), apare la Caragiu 1968; cf. și Caragiu 1975, p. 264: ,,am grupat graiurile aromânești în graiuri de tip fărșerotesc (graiuri F) și graiuri de tip aromânesc (graiuri A)".

[26] În afară de lucrările citate ale lui Th. Capidan și E. Petrovici, cf. Caragiu 1968, p. 36, Saramandu 1972, p. 170–172, Caragiu 1975, p. 264–265.

[27] Aceeași realitate dialectală o oferă, în privința lui *u* final, și majoritatea graiurilor aparținînd grupului dialectal pindean, care nu sînt ilustrate în materialul cules de Petru Neiescu. Cf. Saramandu 1972, p. 171–172.

[28] Cf. Saramandu 1970, p. 465–466, unde se dau și indicațiile bibliografice necesare.

[29] În rostire, *u* final poate, uneori, să dispară: vezi textele culese de Th. Capidan (Capidan 1931), ancheta lui Al. Rosetti la fărșeroții din Dobrogea (Rosetti 1930) și materialul cules de Sever Pop pentru ALR I (localitatea 09 Pleasa — fărșeroți originari din Albania).

[30] Vezi nota 26; Caragiu 1968, p. 36; Saramandu 1972, p. 172: ,,Singurul grai în care, la finală de cuvînt, apar vocale scurte, nu numai după o consoană, ci și după orice grup de consoane este **graiul fărșerot**"; Caragiu 1975, p. 226: ,,graiurile de tip F [=fărșerot] prezintă un -*u* scurt, asilabic, după orice consoană simplă sau grup consonantic".

[31] Cf. Capidan 1931, p. 13: ,,Românii din Bigliști sînt fărșeroți veniți din comunele din apropiere, Pleasa, Stropani, Dișnița"; p. 17: ,,Românii din Corița sînt fărșeroți și moscopoleni".

[32] Reproducem și următorul citat, unde situația rostirilor cu *u* final după grup de consoane în cele două localități apare exprimată în procente: ,,Excepție fac B., în care nu s-a rostit niciodată *u* silabic, ci numai șoptit (100%), și C., unde s-a rostit *u* silabic numai în 15% din cazuri" (p. 233).

[33] Vezi notele 26 și 30.

Acestea sînt cele două grupuri dialectale remarcate şi definite ca atare de către cercetătorii aromânei, confirmate de numeroase alte particularităţi [34].

Un criteriu suplimentar, care poate servi la delimitarea unui alt grup sau, poate, a unui subgrup, este ocurenţa lui *u* final după *m*. Pe baza acestui criteriu, se delimitează — (sub)grupul denumit de noi, în mod convenţional, MOSCOPOLEAN [35], care se caracterizează astfel: *u* silabic după grup de consoane, *u* şoptit după o consoană (exclusiv *m)*, *u* dispărut după *m*. Este tipul descris încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea de C. Ucuta, care era originar din Moscopole. În ancheta lui Petru Neiescu, (sub)grupul moscopolean este ilustrat de graiul din Beala de Jos.

În afară de cele trei grupuri dialectale (sau două grupuri şi un subgrup) — grămostean, fărşerot, moscopolean —, mai poate fi delimitat, pe baza materialului oferit de Petru Neiescu, un al patrulea, caracterizat astfel: *u* se rosteşte silabic după grup de consoane şi dispare după o consoană (inclusiv *m)*. În cadrul anchetelor efectuate de Petru Neiescu, acest grup dialectal este reprezentat de graiul din Shqepur (Albania). În lipsa unor informaţii mai amănunţite despre aromânii din Shqepur [36], vom denumi acest grup dialectal grupul SHQEPUR.

Prezentăm, în tabelele de mai jos, cele patru grupuri dialectale, stabilite pe baza ocurenţei lui *u* final în următoarele poziţii:

a) după o consoană (în afară de *m)*,

b) după *m*,

c) după grup de consoane.

GRUPUL GRĂMOSTEAN
(Cruşova, Tîrnova)

Poziţia	silabic	şoptit	dispărut
După o cons. (afară de *m*)		+	
după *m*		+	
după grup de consoane	+		

GRUPUL FĂRŞEROT
(Bilişti, Corcea)

Poziţia	silabic	şoptit	dispărut
după o cons. (afară de *m*)		+	
după *m*		+	
după grup de consoane		+	

GRUPUL MOSCOPOLEAN
(Beala de Jos)

Poziţia	silabic	şoptit	dispărut
după o cons. (afară de *m*)		+	
după *m*			+
după grup de consoane	+		

GRUPUL SHQEPUR
(Shqepur)

Poziţia	silabic	şoptit	dispărut
după o cons. (afară de *m*)			+
după *m*			+
după grup de consoane	+		

[34] Vezi notele 23 şi 25.

[35] Spunem ,,convenţional'', deoarece, spre deosebire de termenii **grămostean** şi **fărşerot**, cel de **moscopolean** nu circulă ca atare la aromâni pentru a denumi un grup.

[36] Cf. Capidan 1931, p. 87, unde se spune că aromânii din Shqepur sînt fărşeroţi originari din Uianic (muntele Tomor).

În raport cu grupurile dialectale semnalate mai sus, graiurile din celelalte localități anchetate de Petru Neiescu pot fi caracterizate ca graiuri de tranziție, în sensul că, în aceeași poziție, sînt posibile mai multe rostiri pentru *u* final (de exemplu, șoptit sau dispărut după o consoană, silabic sau șoptit după grup de consoane etc.). Astfel, graiul din Muloviște și Gopeși, unde *u* final după *m* dispare sau se rostește șoptit, se plasează între grupul grămostean și cel moscopolean. Graiul din Stan Carbunara, unde *u* final după o consoană (inclusiv *m)* dispare sau se rostește șoptit, iar după grup de consoane se rostește silabic sau șoptit, se plasează între grupurile Shqepur, grămostean și fărșerot.

Graiul reprezentat de anchetele efectuate de Petru Neiescu în Poian și Tirana se apropie foarte mult de grupul grămostean, care este cel mai răspîndit.

În legătură cu varietatea rostirilor, adăugăm unele constatări anterioare. Astfel, pentru graiul din Vlaholivadi, grai pindean la origine, G. Weigand menționa dispariția lui *u* final după lichide *(m, n, l, r)* [37]. Tache Papahagi a semnalat dispariția lui *u* final în graiul pindean din Samarina ,,chiar cînd e precedat de un grup de consoane" [38]. Pentru graiul din Tirana, G. Weigand a notat consecvent pe *u* final după grup consonantic *(pǫrmǫteftu, aistu, domnu)*, dar nu l-a notat după o consoană *(kum, om, am, singur, fitšor, nǫs, atsǫl, mušat)* [39]. Cît privește graiul grămostenilor și cel al aromânilor din Gopeși, G. Weigand a dat o listă de 115 cuvinte, din care rezultă următoarea situație :

— *u* final silabic este notat consecvent după grupuri de consoane, cu două excepții pentru care autorul nu dă nici o explicație : *optŭ* (alături de *optu)* și *bitųrn* (alături de *bitųrnu)* ;
— *u* final șoptit apare după o consoană : *mǫkŭ, kuńŭ, til'ŭ, lupŭ, arošŭ* etc. ; după *t* și *d*, *u* final șoptit este uneori notat : *vinitŭ, bǫrbatŭ, vedŭ* etc., alteori nu : *dzędit, kutsut, rųd;*
— *u* final nu este notat (dispare) după consoanele : *n, r, l, s, ts: sin, k̓in, galbin, frapsin, karpin, un, din*; *nor, tser, tinir*; *yitsǫl, kopil; ovés; kupatš* etc. În texte, *u* final nu este notat, în mod aproape consecvent, după *m* (inclusiv în paradigma verbelor, în formele de indicativ prezent și imperfect) [40]

Adăugăm la cele de mai sus faptul că, pentru graiul aromânilor din Nisipari și Ovidiu (județul Constanța), originari din localitățile Nicea și, respectiv, Greava (Albania), am arătat că *u* final silabic se rostește consecvent numai după grupul muta cum liquida [41].

În legătură cu *u* final în aromână, trebuie amintite situațiile de fonetică sintactică. Iată ce spune, în această privință, Petru Neiescu : ,,În frază, cînd, între două pauze, mai multe cuvinte se rostesc într-un singur cuvînt fonetic, -*u* nu se mai realizează. În fonetică sintactică deci, *u* final se neutralizează" (p. 238) [42]. Autorul își susține afirmația printr-o referire la studiul lui E. Petrovici despre consoanele rotunjite în graiurile aromâne din Albania, după care adaugă : ,,Pentru a ne da seama cum se realizează *u* final trebuie să-l urmărim în finală absolută, fie în cuvinte izolate, fie înainte de pauză. Din cauză că nu a ținut seamă de acest lucru, mai ales în cazul lui *u* final șoptit, exemplele lui Th. Capidan nu sînt întotdeauna concludente" *(loc. cit.)*.

[37] Weigand 1888, p. 36.
[38] Papahagi T. 1974, p. 830, s.v. *mult:* ,,Dispariția lui -*u* final (chiar cînd e precedat de un grup de consoane) constituie o caracteristică a gradului de Sămărina". Atestări recente infirmă aceste constatări pentru graiul din Samarina, cf. Kramer 1976, p. 23—24.
[39] Weigand 1910, p. 203—204.
[40] Cf. Weigand 1908, p. 72—84.
[41] Cf. Saramandu 1972, p. 171 (tabelul) ; p. 172 : ,,Modul de distribuție a vocalelor finale și a vocalelor scurte finale în graiul moscopolean face ca acest grai să fie cel mai apropiat de dacoromână".
[42] Caragiu 1968, p. 35 : ,,la jonctura cuvintelor (...) opoziția silabic ~ asiablic se neutralizează".

Problema lui *u* final în fonetică sintactică prezintă, în aromână, două aspecte : este vorba atît de reducerea (dispariția) lui în anumite contexte, cît și de realizarea lui silabică (sau ca semivocală în cadrul diftongului *oa* înaintea cuvintelor care încep cu vocala *a)* în alte contexte.

În ceea ce privește dispariția lui *u* final în fonetică sintactică, E. Petrovici precizează în studiul la care se referă Petru Neiescu (vezi mai sus) că, în aromână, ,,întocmai ca în graiurile dacoromâne, bemolarea finală, ca și diezarea finală, dispare înaintea consoanei inițiale a cuvîntului următor'' [43]. În afară de această asemănare, E. Petrovici stabilește următoarea deosebire între aromână și dacoromână : ,,Pe cînd, însă, în graiurile dacoromâne care posedă consoane bemolate, rotunjirea finală dispare și înaintea cuvintelor care încep cu o vocală (cu excepția vocalelor *î* și *ă*, care devin *u*, *o* sub acțiunea consoanei rotunjite precedente), în dialectul aromân, inclusiv graiul fărșeroților, rotunjirea consoanei finale se menține și înaintea unui *a* inițial, care se realizează sub aspectul diftongoidului °*a* (în grafia tradițională *oa)* sau devine chiar *o*. Astfel se explică formele din graiul fărșeroților, date de Th. Capidan, *sănto adunaț, nu sănto acò,* care au fost pronunțate ,,allegro'' *săntoadunaț, săntoacó*''[44]. Precizările făcute de E. Petrovici ne ajută să interpretăm corect felul în care se realizează *u* final în fonetică sintactică în textele culese de Th. Capidan de la aromânii din Albania.

Al doilea aspect referitor la *u* final în fonetică sintactică este realizarea lui ca *u* silabic. *U* final se realizează silabic în aromână (mai exact spus, în unele graiuri ale aromânei) atunci cînd cuvîntul următor începe cu anumite grupuri de consoane. Înainte de a preciza care sînt aceste grupuri de consoane, menționăm cîteva observații făcute de G. Weigand și Tache Papahagi.

După ce arată că ,,Auslautendes *u* ist in der Regel im Norden nach einfachem Konsonanten gefallen'' [45], G. Weigand adaugă : ,,Von dieser Regel kann man in den Texten genug Abweichungen finden. Denn selbst im Norden bleibt *u* volltönend, wenn eine schwierige Konsonantengruppe mit dem Anlaute des folgenden Wortes entstehen würde : *dit mormint* neben *ditu groapo, kum easte* neben *kumu s poate*'' [46].

Același lucru îl observă Tache Papahagi : ,,Ca și *-i*, un originar *-u* final plin, silabic apare în anumite cazuri sintactice'' [47]. Pentru exemplificări, Tache Papahagi trimite la numeroase cuvinte din cuprinsul dicționarului său și la *Basme aromâne* de Per. Papahagi. Avînd în vedere interesul pe care îl prezintă, menționăm cîteva exemple.

Din DDA : s.v. *bag : bágu mpáde ;* s.v. *cac : cácă-lu n cap ;* s.v. *cît* [1] : *cîtu 'șî-treáțe ;* s.v. *cît* [2]*: cîtu s' dzîțî, cîtu ntunicá, cîtu nclo ;* s.v. *cum : cúmu l-daț, cúmu 'și-imná ;* s.v. *cúmu : cúmu l'i-cîntă, cúmu s' ți spun* și precizarea : ,,Ca și pentru *cît* (...), păstrarea silabică a vocalei finale *-u (cúmu)* e condiționată în vorbirea curentă de cazuri de fonetică sintactică. Dacă după *cum* urmează anumite proclitice consonantice — urmate, și ele, de cuvinte începătoare cu consoană -, atunci acest *-u* apare silabic : *cúmu ńî-dzîse* (dar : *cum ńi dzîse), cúmu ț' părú* (dar *: cum ți părú), cúmu l'î-súpse* (dar : *cum l'i súpse), cúmu s' freádze* (dar : *cum si freádze)* etc. Acest *-u* e curent și în aromâna nordică, în care el apare evoluat și ca *-î* : *cum îńî dzîse, cum îț părú, cum îl'î súpse*'' [48] ; s.v. *foc* : *fócu nveáță, fócu s' feáțe* ; s. v. *loc* : *nu lu ncápe lóclu* ; s. v. *mut* [2] : *cápu 'șî-mutáră* etc.

Din *Basme aromâne* [49] : *cumu s-ḱiptiná* 72/18, *cumu-î* 80/9, *cumu nḱisi* 191/1, *cumu-șî vińi* 120/38, *cumu ș-fu* 282/26, *cîtu z-dițî* 46/9, *cîtuz-da* 391/17, *cîtu ntunică* 429/14, *un anu ntreg* 437/34, *ațelu ș-fu* 51/2, *locu s-feați* 115/3, *unuș-lui* 126/21 etc.

[43] Petrovici 1958, p. 673.

[44] *Op. cit., loc. cit.*

[45] Weigand 1894, p. 352.

[46] *Op. cit.*, p. 352—353.

[47] Papahagi T. 1974, p. 23 ; cf. și Caragiu 1968, p. 35.

La exemplele date adăugăm precizarea că *u* scurt final devine *u* final silabic și atunci cînd, prin sincopă, fenomen frecvent în unele graiuri ale aromânei, apar la inițiala cuvîntului care urmează grupuri consonantice : *un ficórŭ*, dar *únu fcorŭ, cum fudzẹá*, dar *cúmu vdzẹa* etc.

Din prezentarea de mai sus rezultă că, în fonetică sintactică, *u* final apare silabic :

a) cînd cuvîntul care urmează începe cu un grup consonantic (format din două sau trei consoane [50]). Excepție de la această regulă formează grupurile inițiale de două consoane în care al doilea element este *r, l* sau *l'*; înaintea cuvintelor care încep cu asemenea grupuri consonantice, *u* scurt final nu devine *u* final silabic, ci dispare : *un préftu, cum trecŭ, om glarŭ, cal slabŭ, nu-l cl'emŭ, un gl'emŭ* etc. Nu se încadrează în această excepție grupurile de două consoane în care *r, l, l'* sînt precedate de *m* sau *n*: *trécu mlări, ținu ml'ári, búnu nl'orŭ*[51] etc.

b) ca suport vocalic al formelor verbale *i* ,,este" și *s* ,,sînt", atunci cînd sînt folosite enclitic : *cálu-ĭ* [= *cal ĭi*], *cúmu-s* [= cum îs] [52].

O ultimă chestiune pe care o abordează Petru Neiescu în cercetarea sa este felul în care se realiza *u* final în aromâna din secolul al XVIII-lea. Trebuie să precizăm de la început că, pînă în prezent, nu există un studiu special consacrat interpretării grafiei textelor aromânești din această perioadă. În lipsa unui asemenea studiu, care ar fi putut releva eventualele diferențe dialectale dintre diversele texte, s-a pornit, în interpretarea lui *u* final, de la aromâna actuală, mai exact spus, de la datele pe care le oferă anumite graiuri. Interpretarea dată rostirilor actuale s-a aplicat și la aromâna din secolul al XVIII-lea. Din expunerea de pînă aici s-a putut vedea cît de diversă este realitatea graiurilor actuale și, de asemenea, cît de mult se deosebesc între ele constatările făcute de diferiți autori, care, în general, au cunoscut mai bine numai o parte din graiurile aromânești.

Dintre scriitorii aromâni din secolul al XVIII-lea, C. Ucuta dă indicații prețioase cu privire la realizarea (rostirea și scrierea) lui *u* final : ,,Avem dao *ου* [=*u*], ună ntreagă, *ου* [=*u*] : *lucru, caplu*. E alantă *ὃυ* [= *ŭ*] cu psilí stră năsă, pre ngumitate : *ncl'inŭ, tatălŭ, facŭ, cosŭ*, nu *tatălu, facu, cosu* (...) Născănte zboarră ți se sculusescu cu : *mu*, nu băgăm nițe ună *ὃυ* [= *ŭ*] : *avem, lăsăm, putem, cupusim;* tră cama ndreptu zborru" [53].

Precizările făcute de C. Ucuta au dat naștere la interpretări diferite, unele chiar contradictorii, fapt remarcat de Petru Neiescu. Th. Capidan acceptă aceste precizări, făcînd mențiunea că Ucuta uită uneori regula stabilită și notează pe *-u* și după *m* [54]. Matilda Caragiu-Marioțeanu consideră că, dimpotrivă, ,,Ucuta nu « uită » notîndu-l pe *-u* după *m*, ci uită cînd nu-l notează" [55]. Respectînd grafia textului din *Liturghier aromânesc*, Matilda Caragiu-Marioțeanu transcrie pe *u* final atît după grupuri de consoane, cît și după o consoană (acolo unde apare).

Cît privește un alt text aromânesc din secolul al XVIII-lea, *Codex Dimonie*, G. Weigand menționează următoarele în legătură cu felul în care autorul manuscrisului a notat vocalele

[48] Pentru situații similare în vechea dacoromână și pentru explicarea fenomenului, cf. Papahagi T. 1937, p. 16—17.

[49] În citările care urmează, prima cifră trimite la pagină, a doua la rînd.

[50] Caragiu 1968, p. 55 : la inițiala cuvîntului nu sînt ocurente, în aromână, grupuri de patru consoane.

[51] Forma *nl'orŭ* (cu grupul *nl'* la inițiala cuvîntului) nu este atestată în DDA, unde apar variantele *ml'ĭor, mbl'ĭor, ńil'ĭór* etc. Caragiu 1968, p. 35 : regula fixată nu are în vedere excepțiile (vezi nota 42).

[52] Considerațiile privitoare la *u* final silabic în fonetică sintactică sînt valabile, în general, pentru graiurile grămostene și pindene.

[53] Papahagi P. 1909, p. 67.

[54] Cf. Capidan 1932, p. 287.

[55] Caragiu 1962, p. 89.

finale *u* şi *i* : ,,Uneori scrie *u*, *i* finali, alteori nu-i scrie. În realitate, aceste sunete sînt rostite şoptit, ca şi azi, ceea ce eu am indicat printr-un semicerc aşezat deasupra ; acolo unde acest semicerc nu este marcat, trebuie citit plenison : aşadar *δemuńi*, dar *δémuńľi*, *sǫntu* dar *vedŭ*"[56]. Este evident, din acest citat, că G. Weigand a pornit în interpretarea grafiei textului de la situaţia constatată de el pe teren în unele din graiurile cunoscute la acea dată[57]. Dacă am admite interpretarea propusă de G. Weigand ar însemna să includem graiul ilustrat de *Codex Dimónie* în grupul dialectal grămostean, aşa cum l-am caracterizat mai sus (vezi p. 335).

Acceptînd, după E. Petrovici, existenţa corelaţiilor de timbru în graiurile aromâneşti din Albania (de fapt, numai în graiul fărşeroţilor), I. Stan interpretează pe *u* final din *Codex Dimŏnie* în conformitate cu această teorie : ,,Întrucît aceste graiuri posedă consoane finale rotunjite, putem deduce că în *Codex Dimonie* avem de-a face cu acelaşi fenomen, *u* final (ου) din acest text reprezentînd timbrul bemolat al consoanelor finale" [58]. Interpretarea propusă de I. Stan conduce la identificarea graiului din *Codex Dimonie* cu grupul dialectal fărşerot (vezi p. 335). Pornind de la realitatea dialectală oferită de unele graiuri aromâneşti actuale, I. Stan şi G. Weigand au propus, pentru acelaşi text din secolul al XVIII-lea, interpretări diferite în cazul lui *u* final.

Teoria corelaţiei de timbru este admisă şi de Matilda Caragiu-Marioţeanu în interpretarea grafiei din *Liturghier aromânesc* : ,,Pentru graiul din *Liturghierul aromânesc* am dat două alternative : una cu grafia **neinterpretată**, alta cu grafia **interpretată**, potrivit cu starea actuală a graiurilor din Albania, relatată de Em. Petrovici" [59].

În legătură cu problema aici în discuţie, Petru Neiescu acceptă precizările lui C. Ucuta cu privire la *u* final după *m*, considerîndu-le valabile pentru unele graiuri : ,,Situaţia lui *u* final după *m*, mai precis rostirea lui *m* fără explozie în BJ. [= Beala de Jos], M. [= Mulovişte] şi G. [= Gopeşi], ne face să-i dăm crezare lui C. Ucuta în privinţa celor trei realizări ale lui *u* final. E posibil ca şi în unele localităţi din Albania, poate chiar în Moscopole, de unde era originar Ucuta, sau în altele, nestudiate de noi, din Macedonia, să fie cunoscută rostirea lui *m* fără explozie" (p. 237—238)[60]. Pentru aromâna din secolul al XVIII-lea, în general, Petru Neiescu admite, însă, interpretarea propusă de G. Weigand la textul din *Codex Dimonie* : ,,Constatările noastre ne obligă să apreciem ca justă interpretarea dată de G. Weigand lui *u* final în « Codex Dimonie » : *-u* silabic după grupuri de consoane şi *-u* şoptit după consoană simplă. În acelaşi sens trebuie corectată situaţia rostirii lui *-u* în Albania, expusă în tabelul Matildei Caragiu-Marioţeanu" (p. 238). Procedînd în acest fel, Petru Neiescu a aplicat textelor aromâneşti din secolul al XVIII-lea regula pe care a stabilit-o pentru *u* final pe baza atestărilor actuale în cîteva graiuri aromâneşti din Albania şi Macedonia. După cum am văzut, însă, această regulă este valabilă numai pentru o parte din graiurile aromâneşti studiate de Petru Neiescu, şi nu pentru aromână în general. De aceea, regula nu poate fi aplicată în mod global tuturor textelor aromâneşti din această perioadă.

În afară de neconcordanţa opiniilor, reţinem din interpretările propuse de diverşi autori pentru *u* final în textele aromâneşti din secolul al XVIII-lea faptul că textele în cauză ilustrează graiuri diferite, dintre care unele pot fi încadrate în grupul dialectal grămostean, altele în cel fărşerot, iar altele în cel moscopolean (graiul lui Ucuta), pe baza cunoştinţelor despre graiurile aromâneşti actuale (vezi mai sus, p. 335—336).

[56] Weigand 1897, p. 137.

[57] Cf. şi Caragiu 1962, p. 90 : ,,Interpretînd astfel, profesorul de la Leipzig a avut probabil în vedere starea de lucruri din graiurile aromâneşti din Grecia".

[58] Stan 1960, p. 31.

[59] Caragiu 1962, p. 91 ; cf. şi tabelul de la p. 92.

[60] Cf. Saramandu 1970, p. 470 : *u* scurt final nu a fost notat după *m*.

Considerăm, în încheiere, că, oricît de bune ar fi propriile notări şi oricîtă încredere am avea în ele, nu putem să punem la îndoială sau să respingem notaţiile altora pe motiv că nu concordă cu ale noastre. Am încercat să arătăm, în expunerea de faţă, că notaţiile lui Th. Capidan pentru *u* final la aromâni, în general, şi la fărşeroţi, în special, nu sînt eronate în măsura în care consideră Petru Neiescu. De asemenea, E. Petrovici a redat într-un mod cît se poate de exact rostirea lui *u* final de către fărşeroţi, pe care nu i-a confundat cu ceilalţi aromâni anchetaţi de el în Albania (Moscopole, Tirana).

În materialul dialectal cules de Petru Neiescu în Macedonia (Iugoslavia) şi Albania sînt reprezentate mai multe graiuri aromâneşti. Prelucrarea statistică globală a acestui material l-a condus pe Petru Neiescu la stabilirea unei ,,reguli" a rostirii lui *u* final (silabic după grup de consoane, şoptit după o consoană, inclusiv *m)*, care este valabilă numai pentru o parte din graiurile aromâneşti actuale, cele încadrate de noi în grupul dialectal grămostean [61]. ,,Excepţiile" sau ,,abaterile" de la această regulă, constatate de Petru Neiescu, reprezintă, de fapt, rostiri caracteristice pentru alte grupuri dialectale : fărşerot, moscopolean etc.

ABREVIERI

Capidan 1927	Th. Capidan, *Românii nomazi. Studiu din viaţa Românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, în ,,Dacoromania" IV (1924—1926), 1, Cluj, 1927, p. 183—352.
Capidan 1931	Th. Capidan, *Fărşeroţii. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, Bucureşti, 1931 (extras din ,,Dacoromania" VI).
Capidan 1932	Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, Bucureşti, 1932.
Caragiu 1962	Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Liturghier aromânesc. Un manuscris anonim inedit*, Bucureşti, 1962.
Caragiu 1968	Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, Bucureşti, 1968.
Caragiu 1975	Matilda Caragiu Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Bucureşti, 1975.
DDA	Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, ediţia a doua augmentată, Bucureşti, 1974.
Kramer 1976	Wolfgang Dahmen, Bărbel Kramer, Johannes Kramer, Jürgen Rolshoven, *Dialektologische Forschungen bei den Aromunen im Jahre 1976*, în ,,Balkan-Archiv". Neue Folge. Heransgegeben von Johannes Kramer, Köln, I (1976), p. 7—78.
Papahagi P. 1905	Per. Papahagi, *Basme aromâne şi glosar*, Bucureşti, 1906.
Papahagi P. 1909	Pericle Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1909.
Papahagi T. 1932	Tache Papahagi, *Aromânii. Grai, folklor, etnografie* (curs litografiat), Bucureşti, 1932.
Papahagi T. 1937	Tache Papahagi, *Din morfologia limbei române*, Bucureşti, 1937.
Papahagi T. 1974	vezi DDA.
Petrovici 1958	E. Petrovici, *Consoane rotunjite în graiurile aromâne din Albania*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958, p. 671—675.
Rosetti 1930	Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului românilor din Albania*, Bucureşti, 1930 (extras din ,,Grai şi suflet" IV).
Saramandu 1970	Nicolae Saramandu, *Consideraţii asupra sistemului fonologic al graiului aromânesc din Cruşova-Macedonia (R.S.F. Iugoslavia,)* în SCL XXI (1970), p. 465—471.
Saramandu 1972	Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetică. Observaţii asupra sistemului fonologic*, Bucureşti, 1972.

[61] Este foarte probabil că aici se încadrează şi grupul dialectal pindean ; cf. Saramandu 1972, p. 171, Kramer 1976, p. 74.

Stan 1960 — I. Stan, *Timbrul fonologic al consoanelor finale în* **Codicele Voronețean** *și* **Codex Dimonie,** în CL V (1960), p. 29–35.

Weigand 1888 — Gustav Weigand, *Die Sprache der Olympo-Walachen*, Leipzig, 1888.

Weigand 1894 — Gustav Weigand, *Die Aromunen*, II, Leipzig, 1894.

Weigand 1897 — Gustav Weigand, *Der Codex Dimonie (Blatt 11–40)*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache" IV (1897), p. 136–127.

Weigand 1908 — Gustav Weigand, *Rumänen und Aromunen in Bulgarien*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache" XIII (1908), p. 1–105.

Weigand 1910 — Gustav Weigand, *Die Aromunen in Nordalbanien*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache" XVI (1910), p. 193–212.

Ianuarie 1978

NICOLAE SARAMANDU
Institutul de cercetări etnologice și dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

ANALIZA TEXTULUI ȘI TRADUCERILE

0.1. Preluînd idei expuse în decursul anilor de Leon Levițchi [1], propunem o împărțire mai detaliată a procesului de traducere în șase faze:

I. Analiza generală /multilaterală/ complexă a textului (cu referiri și la autor).

II. Analiza particularităților și problemelor lexicale.

III. Analiza structurilor, problemelor și particularităților gramaticale.

IV. Investigarea sinonimiei — nu numai lexicale, ci și gramaticale, depășind nivelul unităților lexicale și ajungînd pînă la sinonimia propozițiilor, frazelor și paragrafelor.

V. Traducerea brută (ultimul contact cu originalul).

VI. Stilizarea — iar în cazul versurilor, versificația.

0.2. Dintre aceste faze, ne vom opri aici mai ales asupra celei dintîi.

1.0. Am denumit-o analiza general /complexă/ multilaterală a originalului (de obicei scris, dar în cazul traducerilor consecutive și simultane, el poate fi și vorbit), întrucît considerăm că această analiză trebuie să se refere la mai multe aspecte. Ele sînt de obicei corelate, iar importanța lor relativă diferă de la caz la caz, desigur existînd și situații în care unul sau altul din punctele propuse poate fi irelevant.

Aceste aspecte în care putem subdiviza analiza textului sînt de fapt unghiurile diferite din care poate fi privit el:

1.1. Analiza geografică — adică locul unde a fost scris textul sau/și locul la care se referă el — țară, regiune etc., mai ales acolo unde există tendința de a sublinia culoarea locală.

1.2. Analiza istorică — cu privire fie la momentul scrierii textului, fie, iarăși, la perioada la care se referă el (ca și aspectul anterior influențînd problemele de vocabular și gramatică).

1.3. Strîns legată de elementele anterioare este analiza din punct de vedere social, al claselor sociale, al perioadelor revoluționare sau de altă natură — toate acestea putînd și ele să confere conotații diferite vocabularului folosit.

1.4. Ca un corolar al celor dinainte, merită cercetată poziția sau atitudinea social-politică a autorului (în lucrările filozofice, dar și în cele literare sau de altă natură) pentru că, în funcție de ea, putem judeca mai bine conotațiile pe care le conferă autorul anumitor cuvinte legate de fenomenele sau procesele istorice, social-politice.

1.5. Tot corelat cu aspectele anterioare este și punctul următor al analizei — personalitatea și formația culturală a autorului; aceste elemente condiționează în mod decisiv alegerea vocabularului și a structurilor gramaticale, firește, în interacțiune cu celelalte elemente.

1.6. Publicul căruia și-a destinat autorul opera se dovedește adeseori un element relevant, dacă putem stabili o corelație între intențiile autorului și ansamblul particularităților stilistice ale operei (e suficient să ne gîndim la diferitele modalități posibile de tratare a aceluiași subiect).

1.7. În sfîrșit, analiza stilului autorului constituie nu numai o încoronare a elementelor propuse anterior, ci și o însumare a lor, în strînsă interdependență. Desigur, sîntem tentați să ne gîndim mai ales la particularitățile literare — figuri de stil etc. —, dar probleme de exprimare adecvată se ridică și în stilul științific și în toate limbajele specializate.

2.0. Desigur, amploarea, diversificarea și detalierea analizei pe care am denumit-o „complexă" poate stîrni nedumeriri; nu rareori se pune problema dacă toate aceste operații

[1] De exemplu, în *Îndrumarul traducătorului din limba engleză în limba română*, București, 1975.

se pot efectua de către traducător sau dacă sînt făcute într-adevăr înaintea traducerii — mai ales în cazul interpretării simultane sau consecutive, dată fiind prezenţa factorului timp, presiunea inexorabilă din afară. Răspunsul pe care-l putem da la aceste întrebări — şi nu numai ipotetic — este că, ori de cîte ori se efectuează în mod corespunzător toate operaţiile amintite aici, cresc substanţial şansele ca traducerea să fie exactă şi reuşită din toate punctele de vedere. De asemenea este evident că în practica predării, însăşi propunerea unei abordări multilaterale a textului oferă avantaje foarte mari pentru analiza literară propriu-zisă.

2.1. Ceea ce pare mai puţin de domeniul fanteziei şi mai degrabă o realitate a practicii curente este analiza vocabularului, care trebuie să fie tot o investigaţie multilaterală a tuturor aspectelor generale şi particulare, deoarece ele condiţionează selecţia sinonimelor şi, în ultimă instanţă, felul cum se efectuează stilizarea (fireşte, problema se pune cu atît mai acut în cazul traducerilor de versuri).

Pe de altă parte, constatăm că de cele mai multe ori traducătorii neprofesionişti — cum ar fi elevii — îşi concentrează atenţia asupra **dificultăţilor** de vocabular, din păcate ignorînd totuşi unele destul de importante. În acest scop am dori să menţionăm că o analiză completă a vocabularului trebuie să aibă şi ea un caracter complex, trebuie să urmărească aspectele geografice, istorice şi sociale menţionate şi în cadrul analizei prealabile (în special **realiile** din diverse domenii ale civilizaţiei şi culturii poporului respectiv, particularităţile de grup sau de clasă ale limbajului, cum ar fi argourile etc.) ; de asemenea, analiza trebuie să se refere la cuvintele înşelătoare („falşii prieteni"), nu numai la cele necunoscute — lucru greu de realizat de către elevi fără călăuzirea profesorului ; trebuie urmărite particularităţile stilurilor limbii — de exemplu limbajul ştiinţific, specializat, social-politic etc. Pe de altă parte, mai există în multe cazuri şi probleme de amănunt : prezenţa proverbelor, zicătorilor, a citatelor de diverse naturi în textul respectiv, cuvinte străine sau particularităţi/ caracteristici deosebite ale stilului autorului— intenţionate sau, uneori neintenţionate : manierisme, umor verbal, jocuri de cuvinte, cuvinte inventate — uneori într-un cadru utopic — nume, porecle şi denumiri geografice sau titluri de cărţi ori ziare incluzînd elemente semnificative, mai ales umoristice, precum şi greşeli în text : intenţionate („malapropisme"/„chiriţisme" şi alte efecte umoristice, particularităţi fonetice — foarte frecvente în literatura anglo-americană) sau neintenţionate (anacronisme, solecisme, abateri lexicale evidente).

2.2. Faza următoare a procesului de traducere ar fi tot un aspect analitic, şi anume investigarea problemelor gramaticale pe care le ridică originalul : în corelaţie cu elementele expuse în cadrul analizei generale, particularităţi istorice şi geografice sau sociale — adică forme învechite sau dimpotrivă foarte noi, forme gramaticale cu un eventual specific regional sau caracteristice unui anumit limbaj sau jargon.

Desigur, în funcţie de nivelul de cunoştinţe al traducătorului va trebui să se acorde atenţie şi dificultăţilor gramaticale (în special identificîndu-se structurile şi tiparele specifice limbii străine şi mijloacele cele mai adecvate de redare a lor prin **structuri** româneşti echivalente). Şi acest aspect, ca şi celelalte laturi ale analizei se subordonează în final ideii de sinonimie bilingvă la toate nivelele (faza a patra a procesului de traducere), subsumîndu-se traducerii brute (faza a cincea) şi rămînînd prezente în mintea traducătorului, ca factori călăuzitori în faza a şasea — stilizarea.

3.0. Fireşte, în diferite împrejurări, în cazul unor texte de o anumită natură, unul sau altul din numeroasele aspecte analitice menţionate mai înainte pot să predomine, să crească în importanţă pe parcurs, să scadă ca valoare sau să fie neglijate, generînd surprize — multe din ele neplăcute. Unele aspecte de analiză se pot efectua repede sau sînt deja efectuate prin însăşi introducerea în atmosfera originalului (de exemplu prin tematica conferinţelor sau congreselor ştiinţifice) sau datorită cunoştinţelor generale anterioare despre autor, operă etc.

3.1. Concluziile pe care le putem trage de pe urma unei analize complexe, serioase, complete în ultimă instanţă, îl pot feri pe traducător de primejdiile implicate în cele expuse

aici : o clarificare forțată, extremă, poate ușor împinge poezia către banalitate sau chiar platitudine (ceea ce e greu de presupus la un autor care merită să fie studiat și tradus), după cum, dimpotrivă, obsedat fiind de ideea ermetismului, arhaismului etc., traducătorul poate recurge la complicații inutile, la „închisnovarea" sau „încifrarea" textului — la nivel lexical, gramatical sau stilistic.

3.2. Considerînd că analiza complexă este indispensabilă traducerii, trebuie să spunem că, după părerea noastră, ea se face conștient (și învățămîntul poate educa deprinderile bune în acest sens), dar uneori se face și în subconștientul traducătorului sau poate chiar inconștient (întotdeauna în funcție de pregătirea generală și specială a persoanei respective).

3.3. Desigur, aici intervin întrebări ca : analiza (desăvîrșită) poate suplini talentul traducătorului? Invers, talentul traducătorului nu poate oare suplini analiza **conștientă?** E greu de dat un răspuns la asemenea întrebări, mai ales pentru că implicit ele ne readuc la vechea dilemă : traducerea este o artă sau o știință?

4.0. Premisa de la care pornim în încercarea de a stabili mai exact raporturile dintre analiză și traducere în cadrul acestui domeniu interdisciplinar al lingvisticii este următoarea : analiza originalului, făcută înaintea și în cursul traducerii, este orientată în mod special către aceasta, dar în subsidiar facilitează și interpretarea literară.

4.1. Avînd deci o orientare/destinație specială, analiza pentru traducere tinde către **decodarea** originalului în vederea transpunerii lui cît mai fidele. Cu alte cuvinte, analiza tinde să discearnă natura generală a originalului, caracteristicile sale principale, dar și particularitățile sale, indicațiile specifice (explicite ori implicite) care călăuzesc pe traducător în rezolvarea anumitor dificultăți, intenționalitatea autorului, precum și efectele speciale, mai ales stilistice, pe care le urmărește ; dacă există și dacă este posibil, traducătorul trebuie să descopere prin analiză și tiparele stilistice care-l individualizează pe autor sau o anumită operă a sa.

4.1.1. Prin analiză, traducătorul (sau, în principiu, un alter ego al său, poate chiar o altă persoană) identifică orientarea și tiparele generale și particulare ale originalului care trebuie să guverneze, să călăuzească recodificarea lui în cealaltă limbă, prin descoperirea mijloacelor lingvistice, literare etc. cele mai potrivite pentru a se conforma acelorași cerințe, structuri, tipare și particularități cărora li s-a supus și autorul — sau pe care le-a stabilit autorul — în crearea originalului (în limba-sursă).

4.1.2. În aceste condiții, traducerea fidelă, bine călăuzită de analiză, tinde să se transforme dintr-o întrerupere a lanțului comunicării într-o transbordare pe o linie paralelă, într-o asigurare a continuității.

În cadrul schem i simplificate care ilustrează operația lingvistică a traducerii sub forma unui releu interpus între emițător și receptor, releu care devine receptor 1 și emițător 2 (în limba-țintă), e ușor de perceput dicotomia traducătorului : operația de decodare a originalului și de recodare a lui în altă limbă este, metaforic vorbind, similară celei efectuate de un transformator sau de un convertizor.

4.1.3. Dar, întrucît traducătorul preia mesajul 1 al emițătorului 1 și îl tranformă în mesaj 2 (tradus), pe care-l transmite, la rîndul său, în calitate de emițător 2, apare condiția egalității sau echivalenței celor două mesaje. Așadar,

$$\text{Mesaj } 1 = / \approx \text{Mesaj } 2,$$

dar din ce punct de vedere? Identitatea riguroasă sau măcar echivalența acceptabilă trebuie să îndeplinească aceste condiții pe planul valorii semantice (denotația) fără pierderi, dar și fără cîștiguri pe planul valorilor stilistice (conotația), iarăși fără pierderi, dar și fără cîștiguri și, am adăuga, pe planul clarității sau al inteligibilității (în aceleași condiții), precum și fără a scăpa din vedere specificul publicului căruia se adresează autorul.

4.1.4. Împrumutînd limbajul altor științe, am putea să spunem că e vorba de refacerea unui triunghi egal cu cel original (sau măcar asemenea cu el), de conformarea la aceiași para-

metri sau la aceleaşi repere ca şi în cazul originalului (Dacă acceptăm imaginea triunghiului, cele trei laturi ar trebui să fie sensul, valoarea stilistică şi accesibilitatea/adresabilitatea/claritatea).

4.1.5. Privind însă lucrurile din punct de vedere lingvistic, considerăm că traducătorul trebuie să reproducă parametrii originalului într-o măsură cît mai exactă, **supunîndu-se totodată tiparelor/structurilor caracteristice ale limbii-ţintă.**

După părerea noastră, traducătorul este în mare măsură ajutat de analiza textului, ca şi de fazele ulterioare ale procesului de traducere—să rezolve dilema dublei sale subordonări :

A) faţă de **original** (şi el nu poate să stabilească exact regulile acestei subordonări decît prin analiză — fazele I, sub-punctele 1—7, II, III, care, la rîndul lor, călăuzesc faza de stabilire a sinonimiei la toate nivelele şi cea a traducerii brute, avînd totodată o influenţă hotărîtoare asupra fazei ultime, aceea a stilizării sau versificaţiei) ;

B) faţă de regulile, structurile tipice şi tiparele uzuale din **limba-ţintă** (aici fiind vorba de performanţa lingvistică indispensabilă pentru eficacitatea şi expresivitatea stilizării sau versificaţiei, dar combinată cu competenţa lingvistică necesară încă din fazele anterioare — eventual în ordinea lor inversă : V, IV, III, II, I).

5.1. Dată fiind această dublă subordonare sau determinare, condiţionarea succesului traducătorului de către mai mulţi factori, am putea pe de altă parte să rezumăm elementele care-l ajută, factorii adjuvanţi/auxiliari (mai ales din punct de vedere lingvistic, deci făcînd şi de data aceasta abstracţie de talent) sub următoarea formă succintă :

Traducătorul este ajutat în munca lui de
ANALIZA COMPLEXĂ
sprijinită de
COMPETENŢA LINGVISTICĂ
bazată pe
CULTURA/ORIENTAREA GENERALĂ

toate acestea materializîndu-se/concretizîndu-se

în

UTILIZAREA COMPETENTĂ A SINONIMIEI LA TOATE NIVELELE

5.1.1. Experienţa îndelungată a traducerilor de toate tipurile ne-a dus deci la concluzia importanţei deosebite a sinonimiei bogate, a deprinderii de a considera că există întotdeauna mai multe mijloace de a reda comunicarea într-o altă limbă, a deprinderii de a găsi cît mai uşor aceste variante sinonimice, de a le ierarhiza sau de ale determina precis valoarea şi adecvarea la context, a gimnasticii mintale în acest domeniu pentru a oferi un evantai sau un spectru cît mai larg de soluţii. Dintre acestea, competenţa lingvistică orientată şi călăuzită de analiză va determina alegerea corespunzătoare contextului.

5.1.2. Nu încape nici o îndoială că sinonimia trebuie să fie înţeleasă nu numai la nivelul minimal, al cuvintelor, ci şi la cel al colocaţiilor/sintagmelor, structurilor şi tiparelor, propoziţiilor şi frazelor (eventual al versurilor). Domeniul în care ni se pare că apar deficienţele în folosirea traducerilor în procesul de învăţămînt este tocmai acesta : concepţia îngustă — uneori chiar rigidă — în privinţa sinonimiei, lipsa exerciţiului indispensabil diversificării şi îmbogăţirii exprimării, în primul rînd în limba maternă şi în al doilea rînd — ca un corolar — în limbile învăţate.

5.1.3. În ultimă instanţă, este vorba oricum de asimilarea unui anumit cod de exprimare. care poate fi la fel de riguros pentru transpunerea unui text de lege, a unui articol de medicină, ca şi alcătuirea unei petiţii, adeverinţe etc. după un formular standardizat, tipizat prin tradiţie,

5.2. În cadrul traducerilor de versuri, traducătorul trebuie să se supună şi unor rigori prozodice/metrice impuse de original. Dar, în fond, problema este mult mai generală : nu toţi traducătorii descifrează intenţiile autorului, tiparele (de orice natură) folosite, nu-şi propun

să le respecte sau refuză (cu diferite justificări) să se conformeze acestora etc. Cu alte cuvinte, ignorarea tiparelor originale poate fi deliberată sau întîmplătoare. În ambele cazuri, dar mai ales în cel din urmă, numai analiza îl poate ajuta pe traducător să discearnă (toate) intențiile autorului. Rămîne în continuare deschisă problema dacă, odată ajuns în posesia acestor cunoștințe, traducătorul este dornic, înclinat sau hotărît să facă tot ce-i stă în putință pentru a le reproduce în limba-țintă.

5.2.1. În principiu, se poate spune că aici intervine un element individual, un factor subiectiv, libertatea de creație etc. Nu este mai puțin adevărat însă că traducerile de poezie (care și ele ar trebui să redea integral și fidel imaginea originalului) reprezintă doar o mică parte din volumul imens de traduceri efectuate în fiecare an pe plan mondial. Ar fi deci ușor de imaginat ce s-ar putea întîmpla dacă traducătorii ar ignora (întîmplător sau deliberat) codurile specifice ale limbajului juridic, științific, telegrafic, sportiv etc.

5.3. Întrucît am introdus în discuție și unele elemente subiective — mai puțin relevante poate în cadrul învățămîntului, deși discutarea lor în spirit științific are avantaje evidente și pentru învățămîntul filologic și pentru alte specialități, am putea reformula interdependența dintre analiză și traducere.

Într-o altă versiune, deci, calitatea și eficacitatea traducerii depind de :

1. calitatea și eficacitatea analizei ;
2. descifrarea tuturor intențiilor autorului ;
3. dorința/hotărîrea traducătorului de a le reproduce în mesajul 2 ;
4. competența și performanța lingvistică (uneori și poetică) ale traducătorului.

6.1. Acestea s-ar putea reda și sub următoarea formă grafică :

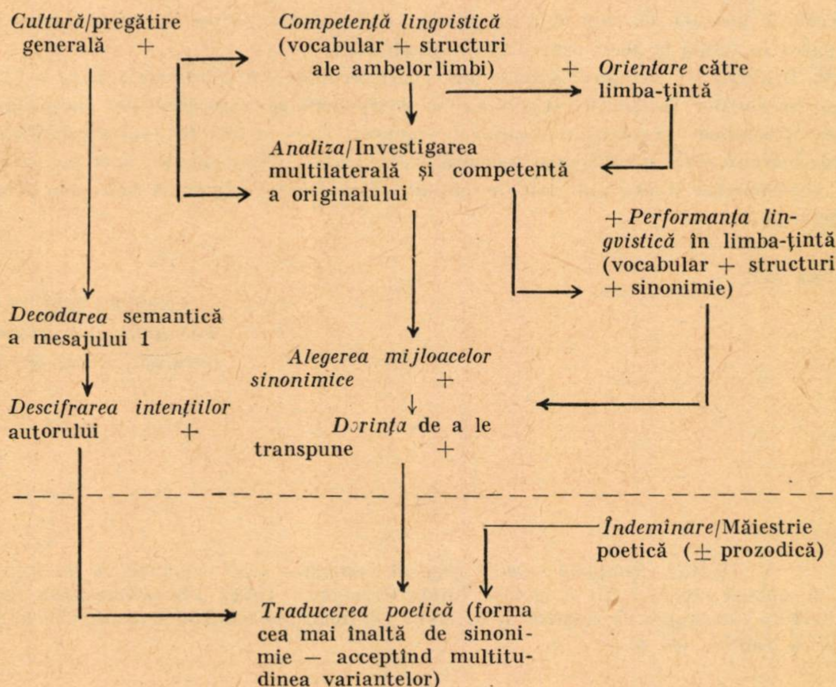

6.1.1. Încercînd să punem laolaltă toate aceste elemente, subliniem încă o dată că sinonimia poate apărea chiar şi la acest nivel înalt (de exemplu, unele poezii de Baudelaire în 18 variante româneşti, din care 11 bune ; traduceri din Eminescu făcute după aceleaşi principii, dar în mod independent şi cu rezultate similare, de Leon Leviţchi, Corneliu Popescu şi A. Bantaş).

7.1. Printre concluziile pe care am dori să le propunem ca ipoteze de lucru izvorîte din această investigaţie, nu ar trebui să uităm nici o clipă importanţa contextului, interdependenţa dintre cuvînt şi contextul său minimal (un fel de micro-climat specific, aşa cum îl prezentam în lucrările consacrate noţiunii de regim gramatical [2]. De fapt, cunoscînd numeroase greşeli provenite din neadecvarea la context (chiar şi a cuvintelor căutate în dicţionar) săvîrşite de elevi, studenţi şi chiar de traducători cu experienţă, trebuie să spunem că pe alocuri de vină este ignorarea contextului mai larg, situaţional, social-istoric, al modului de viaţă specific unui popor sau altuia.

7.1.1. Alte concluzii mai specifice legate de cercetarea corelaţiei dintre analiză şi traducere ar fi următoarele :

A. Analiza amănunţită şi făcută din mai multe unghiuri de vedere este folositoare şi necesară traducerii.

B. Analiza trebuie să preceadă traducerea, dar, dată fiind strînsa legătură dintre ele, unele faze ulterioare ale traducerii solicită reluarea celor anterioare sau aruncă o lumină mai bună asupra lor.

C. Analiza şi traducerea sînt elemente complementare în cadrul învăţămîntului şi sînt deopotrivă necesare acestuia, întrucît elucidează multe probleme colaterale, sprijină analiza literară, lărgesc orizontul elevilor şi studenţilor etc.

D. Analiza pentru traducere implică, pregăteşte şi ajută analiza literară cu care se află într-o interdependenţă binevenită, ce merită să fie subliniată în cadrul învăţămîntului.

E. Rolul profesorului este deosebit de mare şi este sporit substanţial de competenţa sa generală şi specială, de felul cum pregăteşte analiza şi traducerea şi, am putea spune, de participarea sa totală la acest aspect al învăţămîntului.

F. În sfîrşit, nu trebuie să scăpăm din vedere necesitatea absolută de a pune tot timpul la dispoziţia elevilor, studenţilor şi profesorilor **instrumente de lucru adecvate:** dicţionare lingvistice cuprinzătoare şi corespunzătoare—de traduceri, şi nu de definiţii —, inclusiv dicţionare complexe (care să ofere şi călăuzirea necesară uzului corect), dicţionare de sinonime, ca şi dicţionare enciclopedice şi alte materiale de referinţă, fără de care e greu să concepem progresul învăţămîntului.

Decembrie 1977

ANDREI BANTAŞ
Facultatea de limbi străine
Bucureşti, Edgar Quinet 5-7

[2] Cf. A. Bantaş, *Relations between English Semantics and Grammar in the Sphere of Nouns*, în *Analele Universităţii Bucureşti*, Limbi Germanice, 1971 ; *The Grammatical Regimen of the Verb in Contemporary English*, *ibid.*, 1972 : *Introducing the Sem-Grammemex*, în RRL-CLTA XX (1975), nr. 6.

TEXT ŞI INTERTEXT – POSIBILITĂŢI DE ABORDARE ŞI DELIMITĂRI

Deşi fenomenul **intertextualităţii** a fost observat de multă vreme, denumirea şi definirea conceptului într-o perspectivă semiologică aparţine Juliei Kristeva. Încă în 1968, în studiul intitulat *Problèmes de la structuration du texte*[1], Kristeva definea textul ca ,,o permutare de texte, o **intertextualitate;** în spaţiul unui text mai multe enunţuri luate din alte texte se întretaie şi se neutralizează" [2]. Trebuie să precizăm de la început că o astfel de definire a textului implică apriori abandonarea conceptului tradiţional de limbaj literar ca opus limbajului standard, deci o teorie a textului ca abatere (écart), în favoarea unei abordări semiotice care consideră obiectul literar ca ,,un tip de **practică semnificantă,** fără vreo valorificare estetică sau de alt tip" [3]. După Kristeva, abordarea acestui obiect ca un obiect de schimb între un destinator şi un destinatar, deci ca un **discurs,** ar fi de domeniul lingvisticii structurale, iar abordarea lui ca **proces de producere a sensului,** ca **structurare,** ca transformare, ar însemna implicit abordarea lui ca **text, ca productivitate,** text aflat într-un raport redistributiv (destructivo-constructiv) faţă de limbă [4]. Studiul acestui aspect aparţine, după Kristeva, semiologiei şi în analiza textului ca productivitate ea va face apel la modelul gramaticii generative [5]. Dacă această analiză are avantajul, cum arată autoarea, de a scoate la iveală mutaţiile ce intervin într-o structură închisă, ea nu poate însă să sesizeze ,,imbricarea acestei structuri într-un text social sau istoric", cu alte cuvinte acea ,,interacţiune intertextuală care se produce în interiorul unui singur text"[6] numită intertextualitate şi nu poate da socoteală de ideologemul textului" [7]. Structura romanului lui Antoine de la Salle apare astfel, în perspectiva intertextului, ca rezultat al transformării mai multor coduri : scolastica, poezia de curte, literatura orală (publicitară) a oraşului, carnavalul [8].

Aşa cum este concepută şi definită de Kristeva, intertextualitatea ca obiect de studiu depăşeşte cu mult ambiţiile poeticianului [9]. Demersul ei vizează raportul între sisteme de semne şi implică, pe lîngă clarificarea unor probleme de semiologie generală de tipul celor semnalate de E. Benveniste în *Sémiologie de la langue*[10] (condiţiile necesare şi suficiente pentru a putea vorbi de un sistem de semne, raporturile între sisteme etc.), şi o teorie generală a subiectului şi a raportului său cu socialul [11]. Pentru a accentua asupra caracterului semiologic al demersului

[1] În *Théorie d'ensemble*, Paris, 1968, p. 297–316.

[2] Vezi *art. cit.*, p. 299.

[3] *Idem*, p. 298.

[4] P. 299–311.

[5] Vezi analiza complexelor narative din romanul *Jehan de Saintré* de Antoine de la Salle, în *art. cit.* şi J. Kristeva, *Le Texte du Roman*, Paris–Haga, 1976.

[6] *Art. cit.*, p. 311.

[7] Noţiune preluată de Kristeva de la formalistul Medvedev, definită astfel : ,,funcţie intertextuală pe care o putem citi materializată la diferite nivele ale structurii fiecărui text şi care apare pe întreg traiectul său, dîndu-i coordonatele sale istorice şi sociale", vezi *Le Texte du roman*, p. 12, şi *art. cit.*, p. 312–313.

[8] Vezi în *Le Texte du roman*, cap. *L'Intertextualité*, p. 139–176.

[9] Vezi în acest sens şi observaţiile lui Laurent Jeny, în *La Stratégie de la forme*, din ,,Poétique" (1976), nr. 27, p. 262.

[10] E. Benveniste, *art. cit.*, în *Problèmes de linguistique générale II*, Paris, 1974.

[11] Vezi nota 5.

său, Kristeva înlocuieşte în lucrările mai recente termenul de intertextualitate cu acela de transpoziţie [12] (trecere de la un sistem de semne la altul).

Studierea diverselor practici semnificante care se întretaie în interiorul societăţii vizează însăşi analiza modului de producere a sensului în istorie, sistemul de raporturi dintre diverse tipuri de discurs. Dintr-o astfel de perspectivă, pe care o numeşte socio-semiotică, Eliseo Véron [13] defineşte **constituirea, fundarea unui discurs** D_i(=Efect de recunoaştere) ca un decalaj necesar între un ansamblu de discursuri $P(D_i)$ constituind condiţiile de producere ale discursului istoric de referinţă (D_i)[14] şi ansamblul discursurilor care constituie **condiţiile de recunoaştere** $R(D_i)$ ale lui D_1. Fundarea unui discurs e aşadar un fapt de circulaţie, care defineşte distanţa (l'écart) dintre $P(D_i) - D_i/D_i - R(D_i)$, raport de raporturi ce exprimă istoria textului. După Véron, textul nu poate fi deci abordat în mod eficient printr-o lectură frontală, ci doar încadrat într-o reţea intertextuală [15].

Într-o perspectivă apropiată de cea a J. Kristeva, deşi restrînsă la domeniul unei semiotici **textuale**, Roland Barthes analizează textul narativ nu atît ca o structură, cît ca un proces de articulare şi dezarticulare a structurii, producere deschisă spre alte texte, spre alte coduri, la modul citaţional [16]. Codul e definit ca ,,un cîmp asociativ, o organizare supra-textuală de notaţii ce impun o anumită idee de structură'' ; ,,instanţa codului fiind esenţialmente culturală, codurile sînt anumite tipuri de *deja-văzut, deja-citit, deja-făcut.* Codul e forma acestui deja constitutiv al scriiturii lumii'' [17].

Barthes împarte textul în ,,lexii'', unităţi de lectură decupate în lanţul sintagmatic al textului, la nivelul cărora analizează întrepătrunderea diferitelor coduri. Pe lîngă codul acţiunilor, care susţine armătura anecdotică a povestirii, neocupînd un loc privilegiat faţă de celelalte, R. Barthes semnalează prezenţa unui cod cultural, simbolic, hermeneutic etc. Povestirea apare astfel ca ,,un ansamblu stereofonic, cunoscînd simultan **o ordine ireversibilă logico-temporală** şi o continuă distorsiune a acesteia, termenii unui cod fiind separaţi de cei ai altui cod'' [18].

Cu aceasta credem că am atins unul din primele elemente care definesc intertextualitatea, şi anume introducerea unui mod de lectură care vizează distrugerea linearităţii textului, producerea unor breşe în reţeaua sa semantică şi, implicit, lărgirea acesteia [19]. În structura semantică a textului contaminat de alte texte se produc un fel de grefe textuale care măresc cîmpul virtualităţilor sale semnificative. Elementele structurale inserate angajează un dublu raport textual : cu textul din care au fost scoase T^1 şi cu cel în care reapar T^2 (ambele la fel de importante pentru studierea semnificaţiei textului de analizat) ; ele vor tulbura funcţionarea normală a legii contextului în T^2, suprapunîndu-i noi structuri de semnificaţie realizate prin relaţiile lor de asemănare-deosebire cu T^1. În alţi termeni, lectura identificatoare a izotopiilor expresiei şi conţinutului din T^2 va trebui să ţină seama de noile izotopii conectate de text, cu unele izotopii extratextuale, conotaţii cultural codificate, nereperabile în afara situării lui T^2 într-o reţea de texte.

[12] J. Kristeva, *La Révolution du langage poétique*, Paris, 1974, p. 60.

[13] Eliseo Véron (director de studii la École Pratique des Hautes Études), curs de socio-semiotică ţinut în cadrul programului Centrului Internaţional de semiotică şi lingvistică, Urbino, iulie 1976.

[14] E. Véron a analizat ca (D_i) *Cursul de lingvistică generală* al lui Saussure.

[15] În cadrul aceluiaşi curs, autorul citat a relevat numeroasele mijloace intertextuale pe care le foloseşte discursul publicitar în presă, în cadrajul textului, pentru a-i da cititorului senzaţia de acel *deja-citit* şi a-i crea un sentiment de familiaritate faţă de un fapt necunoscut, cu totul nou pentru el (funcţie fatică).

[16] Roland Barthes, *Analyse textuelle d'un conte d'Edgar Poe*, în *Sémiotique narrative et textuelle*, Paris, 1973, p. 29—54, şi *S/Z*, Paris.

[17] *Art. cit.*, p. 50.

[18] *Art. cit.*, p. 53.

[19] Vezi şi Laurent Jeny, *art. cit.*, p. 266.

Luînd în discuţie problema **izotopiilor conotate,** M. Arrivé arată că locul de manifestare al acestora nu îl constituie textul, ci intertextul şi că adesea, conţinuturi semnificate în anumite puncte alte textului la nivelul conotaţiei apar în alte puncte la nivelul denotaţiei. El propune discutarea modalităţilor foarte diferite de înglobare a unui text în altul în termenii gramaticii generative, ca transformări negative, pasive etc., precizînd că transformările intertextuale, spre deosebire de cele ale gramaticii generative, comportă întotdeauna o modificare a conţinutului [20].

Din cele spuse mai sus reiese că deschiderea intertextuală a unui text este legată de competenţa de lector, dar şi de unele caracteristici structurale ale textului, existînd texte în care aceste reţele apar cu mai multă evidenţă, pe de o parte, iar altele în care dimensiunile intertextului (din perspectiva elementelor inserate) sînt cele care variază. Uneori acestea apar diseminate în structura lui T^2, alteori fragmente întregi de text sînt preluate integral. Este evident că o deschidere intertextuală foarte mare tinde spre dezintegrarea oricărei coerenţe semantice şi că de acest grad de deschidere depind într-o anumită măsură şi mutaţiile profunde ce au intervenit în textele moderne, în raportul dintre *discurs* şi *istorie* de pildă (pentru textul narativ), în considerarea genurilor tradiţionale şi în cele din urmă, a însuşi statutului discursului literar, cum vom avea prilejul să mai arătăm pe parcursul acestei lucrări.

Acesta este cazul extrem al operei lui Joyce de pildă, în care intertextualitatea activează în sensul ,,subminării evenimenţialităţii în favoarea discursului, lăsînd să apară conflictul limbilor şi ideologiilor, transformarea generală a limbajului efectuată de text [21].

Joyce recurge adesea la procedeele montajului, colajului, dialogului unor fragmente provenind din spaţii textuale eterogene, evocînd instanţe de enunţare ireductibile la o instanţă globală [22]. Astfel de texte, evocînd procedeele paginii imprimate a ziarului, propun, în locul unei lecturi lineare, **o lectură tabulară.** Aşa cum arată A. Topia pentru romanul *Ulysse*, se ajunge astfel la situaţia paradoxală a unui text în acelaşi timp eterogen şi hiper-codat conţinînd în filigran texte virtuale, care evocă perfect modelul lor sau tipul de discurs din care au fost scoase. Efectele intertextualităţii se dovedesc utile şi în analiza unor texte considerate îndeobşte ca ilizibile, cum ar fi Finnegans Wake. Ne referim la modul de lectură propus pentru acest text de Joyce în acelaşi articol de către Topia. El propune o lectură orală, ,,vocea fiind un liant mai omogen şi înglobator decît spaţiul paginii', iar proximitatea fonică a două enunţuri permiţînd, de pildă, ca urechea să audă mai degrabă decît *a King off duty and a gaw for ever* un enunţ ca *a thing of beauty is a joy for ever* (vers din Keats), desigur şi în funcţie de competenţa de lectură a auditorului. O serie de clişee, stereotipii, citate, sentinţe, proverbe sînt astfel reperabile printr-un proces de contaminare la nivelul semnificantului.

Fenomenul coexistenţei într-un text a mai multor tipuri de discurs a fost reperat pentru prima oară în 1929 de către Mihail Bahtin în analiza operei lui Dostoievski [23]. Romanul lui Dostoievski e definit de către Bahtin ca **un roman polifonic:** ,,dialogismul de fond al acestuia nu se epuizează în dialogurile exterioare dintre eroi, ci toate elementele structurii lui intră într-un raport de opoziţie după modelul contrapunctului" [24]. De remarcat ni se pare faptul că Bahtin a atras atenţia că aceste raporturi dialogale care caracterizează romanul pe mai multe voci al lui Dostoievski ,,constituie un fenomen aproape universal, de care e pătrunsă toată vorbirea umană, toate raporturile şi manifestările vieţii omeneşti, în general tot ce are sens şi valoare" [25]. Prin aceasta el a atras implicit atenţia asupra universalităţii funcţionării inter-

[20] Michel Arrivé, *Pour une lecture des textes poly-isotopiques*, în ,,Langages" 31(1973), p. 53—63 (vezi mai ales p. 61 şi urm.).

[21] Jean Michel Rabaté, *Lapsus ex machina*, în ,,Poétique" (1976), nr. 26 p. 165.

[22] André Topia, *La cassure et le flux*, în ,,Poétique" (1976), nr. 26, p. 132—159.

[23] Mihail Bahtin, *Problemele poeticii lui Dostoievski*, Bucureşti, 1970 (prima ediţie 1929).

[24] *Op. cit.*, p. 59.

[25] *Op. cit.*, p. 59.

textualității în limbă la nivelul manifestării ei, adică la nivelul ,,parole". Precizări în acest sens sînt aduse de către Bahtin în capitolul intitulat *Cuvîntul la Dostoievski*, unde arată că studiul raporturilor dialogale depășește obiectul propriu-zis al lingvisticii (care e ,,limba") și că, referindu-se la cuvînt, se referă de fapt la ,,limbajul viu și concret luat în ansamblu" [26]. Deși sînt extralingvistice (în sensul arătat), ,,ele nu pot fi însă rupte — spune Bahtin — de domeniul cuvîntului,adică de limbă ca fenomen integral concret. Limba nu trăiește decît în contactul dialogal al celor ce o folosesc, contactul acesta constituind dealtfel adevărata sferă de **existență** a limbii" [27]. Studiul acestor fenomene de dialogism pe care le numim azi ,,intertextuale" ar fi, după Bahtin, de competența **metalingvisticii** într-un sens echivalent cu ceea ce Saussure ar numi ,,lingvistica externă".

Nu ne vom ocupa aici de analiza și clasificarea fenomenelor de intertextualitate pe care le are în vedere Bahtin în capitolul amintit, deși ele conțin sugestii interesante pentru o sistematizare în interiorul domeniului intertextualității. În esență, ele s-ar reduce la patru : **stilizarea, parodia, scazul și dialogul**, în aceste categorii fiind cuprinse o serie de alte varietăți de intertext de care nu ne ocupăm deocamdată. Trăsătura comună a acestora ar consta în faptul că ,,cuvîntul are aici o dublă orientare — după obiectul vorbirii, ca orice cuvînt obișnuit, și după **cuvîntul altuia** după **vorbirea celuilalt**" [28].

Ne interesează în mod deosebit, pentru moment, unele caracteristici ale ,,raporturilor dialogale" semnalate de Bahtin, deoarece, dincolo de formularea uneori vagă, ele ne dau o imagine aproape completă a principalelor tipuri de relații intertextuale și a domeniilor de studiu aferente, pe care poeticianul rus le înglobează ,,metalingvisticii". Le vom reproduce în consecință aici, încercînd prin aceasta să introducem cîteva repere la studiul domeniului ce se anunță extrem de larg și eterogen deocamdată al intertextului :

1. ,,La o mai largă considerare a raporturilor dialogale, ele pot avea loc și între alte fenomene de conștiință, dacă acestea și-au găsit expresia într-un sistem de semne. De pildă, pot exista raporturi dialogale între imaginile altor arte" [29]. Am început cu acea categorie pe care Bahtin o ia în cele din urmă în considerare și nu o include în ceea ce numește ,,metalingvistică" deoarece intertextualitatea e înțeleasă aici în sensul ei cel mai larg, în felul în care o înțelege Kristeva, în perspectiva unei abordări de semiologie generală.

2. ,,Raporturile dialogale sînt de neconceput fără cele logice și obiectual semantice, dar nu se confundă cu ele. Ca să devină dialogale, trebuie să-și afle o întrupare, să se transforme în cuvînt, adică în exprimare și să dobîndească un autor, adică pe făuritorul exprimării date, a cărui poziție o exteriorizează" [30]. Așadar, ele ridică problema prezenței subiectului vorbitor în limbă, a situațiilor de comunicare și relevă încă o dată ca necesară legarea semanticii de pragmatică, atunci cînd abordăm fenomenul complex al textului și intertextului.

3. ,,Raporturile dialogale pot exista nu numai între exprimări (relativ) întregi : noi putem aborda prin dialog orice parte de exprimare avînd un înțeles, ba și cuvîntul izolat, dacă nu este receptat ca un cuvînt impersonal din limbă, ci ca un semn al unei poziții logice străine, ca exponent al unei exprimări aparținînd altcuiva... dacă două glasuri se ciocnesc în el într-un dialog" [31]. Credem că acest aspect e demn de reținut atunci cînd studiem

[26] *Op. cit.*, p. 252—253.
[27] *Idem*, p. 283.
[28] *Op. cit.*, p. 257.
[29] *Op. cit.*, p. 256.
[30] *Op. cit.*, p. 255.
[31] Vezi în acest sens analiza unui poem de V. Hugo la M. Riffaterre, *Le poème comme représentation*, în ,,Poétique" (1970), nr. 4.

sistemul de opoziții și paralelisme care ne ajută să descifrăm rețeaua semantică a unui text poetic. Astfel, cuvintele din text poartă cu ele nu numai „sarcina poetică" ce rezultă din selecția operată de context, ci evocă o întreagă paradigmă, rezultat al „trecerii" lor prin : a) alte texte ale aceluiași autor (deci din situații de comunicare diferite, care configurează de fiecare dată prezența unui alt eu poetic) sau b) alte texte din cîmpul unei literaturi. A ține cont de situația a) este util pentru sesizarea unor raporturi ce îmbogățesc densitatea semantică a textului și posibilitățile lui de descifrare pe de o parte, iar pe de altă parte, pentru reperarea sistemului de convenții care fundează dicționarul, semantica particulară a fiecărui autor.Situația b) are în vedere abordarea intertextuală prin prisma urmăririi unor convenții metaforice specifice unei epoci sau unui anumit spațiu spiritual, prezentînd deci interes diacronic pentru constituirea și circulația unui corpus de convenții poetice, retorice etc.

Dintr-un alt punct de vedere, cuvîntul „încărcat de voci străine" evocă în mintea lectorului un întreg corpus de clișee, stereotipii stilistice, tematice, care micșorează ambiguitatea textului și măresc implicit gradul de ordonare, delimitare și convergență a izotopiilor [32].

4. „Raporturile dialogale sînt posibile, de asemenea, și între stilurile de vorbire, dialectele sociale etc. — în cazul receptării acestora drept un fel de poziții semantice, un fel de concepții despre lume în domeniul limbii, deci în cazul exprimării lor în alt plan decît al lingvisticii" [32]. Studierea acestora implică aportul sociolingvisticii și un studiu preliminar a ceea ce Tz. Todorov numește **registre ale vorbirii,** noțiune de care se apropie unele folosiri ale cuvîntului stil și pentru circumscrierea cărora autorul ne oferă unele repere în Poetica[33] sa. Printre elementele care ar putea fi luate în discuție pentru definirea diverselor „registre ale vorbirii", Todorov amintește (alături de gradul de figuralitate a discursului, natura sa mai concretă sau mai abstractă, gradul de marcare a prezenței subiectului în propriul său discurs) și prezența sau absența referinței la un discurs anterior, vorbind din acest punct de vedere de un discurs **monovalent** și un discurs **polivalent,** Todorov consideră și el că un discurs monovalent, care n-ar evoca deloc „feluri de a vorbi anterioare", nu poate fi gîndit decît ca o limită abstractă. Pentru el nu există geneză pre-literară a unui text : „nu există geneză a textelor pornind de la ceea ce nu e text, ci totdeauna și numai o activitate de **transformare** a unui discurs în altul de la text la text" [34]. Aceasta presupune studierea trăsăturilor abstracte ale discursului literar, a **literarității** discursului în strînsă legătură cu studiul **variabilității** discursurilor, ambele înscriindu-se în demersul poeticii, pe baza unui raport dialectic între sincronie și diacronie, care vizează lichidarea opoziției dintre poetică și istorie literară prin înglobarea celei din urmă în cea dintîi. Analiza „raporturilor dialogale" este cuprinsă astfel în sfera de interes a poeticii ca teorie a structurii și funcționării discursului literar și poate profita din plin de unele rezultate ale retoricii, ca știință generală a discursurilor.

5. „Putem stabili raporturi dialogale și cu propria noastră exprimare, fie în întregul ei, fie numai cu unele părți ori cu cîte un cuvînt izolat din ea, dacă ne detașăm cumva de ele, ne plasăm la oarecare distanță de ele și vorbim cu anume rezervă interioară, limitînd parcă sau dedublînd pe autorul din noi" [35]. În această categorie s-ar încadra în primul rînd raporturile metalingvistice și cele metatextuale. Cu un termen mai cuprinzător, s-ar putea vorbi în acest caz de **intertextualitate internă** (J. Ricardou), **autotextualitate** (G. Genette, Lucien

[32] *Op. cit.*, p. 256.
[33] Tz. Todorov, *Poetica,* București, 1975.
[34] Tz. Todorov, *op. cit.*, p. 95.
[35] M. Bahtin, *op. cit.*, p. 256.

Dällenbach) sau **intra-textualitate.** Lucien Dällenbach propune o sistematizare a raporturilor posibile ale unui discurs cu el însuşi astfel [36] :

Dimensiune / Dedublare	literală	referenţială
integrală	x	rezumat sau mise en abîme
parţială	autocitarea	varietăţi dublete

Aceste raporturi intratextuale sînt rezultatul redundanţei obligatorii a fiecărui discurs, explorată în diferite sensuri noi de către textul literar, şi o aplicare la studiul acestuia a analizei raporturilor de tip anaforic şi cataforic prezente în orice discurs, care capătă însă funcţii specifice legate de stringenţele constituirii mecanismului ficţional.

Roland Harweg [37], de pildă, consideră că condiţia fundamentală pe care o secvenţă de fraze trebuie să o îndeplinească pentru a putea fi considerată ca un text este ceea ce el numeşte ,,înlănţuirea substituţională", vorbind de un ,,substituendum" şi ,,substituens sintagmatic" între care există o ,,identitate referenţială" (desemnînd aceeaşi entitate extralingvistică). Se adaugă la aceasta restricţia ca ,,frazele să fie toate rostite în aceeaşi situaţie comunicativă — toate produse de acelaşi locutor şi adresate unui acelaşi auditor sau lector, real sau virtual, cum e cazul constituirii monologice a textelor, sau prin alternarea a două persoane ca locutor şi auditor, acesta fiind cazul constituirii dialogice a textelor [38].

Introducînd în distincţia **monolog/dialog,** pe lîngă criteriul **numeric,** şi pe cel *direcţional,* R. Harweg observă posibilitatea existenţei unor monologuri la care cooperează **mai mulţi locuitori,** cu condiţia ca nici unul din ei să nu devină destinatar. Un astfel de tip de monolog ar fi cel în care ,,două sau mai multe persoane care au o experienţă în comun o povestesc, ca să spunem aşa, în alternare supletivă [39].

Studiul relaţiilor intratextuale de acest tip îşi găseşte, aşadar, o aplicare directă în analiza naraţiunii şi este util şi din punctul de vedere al unei **poetici a compoziţiei** în sensul în care a fost descrisă ea de către Boris Uspenski [40].

În a doua parte a studiului său, R. Harweg schiţează o tipologie a conectării substituţionale dintre frazele unui text, care ar putea servi ca reper pentru o tipologie a relaţiilor posibile între unităţi textuale mai largi, relevante pentru instituirea unei referinţe imaginare în textul literar [41]. Harweg însuşi aplică unele elemente ale acestei tipologii în studiul bifurcării de texte [42] în cazul **textelor pluriliniare** (vs texte unilineare) **orale** (de tipul conferinţei) şi cele **scrise** (de tipul textelor cu adnotări), relevînd principalele lor caracteristici pragmatice şi textologice [43]. Cu acelaşi prilej, R. Harweg analizează posibilitatea bifurcării la distanţă a unor texte non-simultane din punct de vedere al producerii lor, dar simultane textologici, cum e cazul unor conversaţii reluate la intervale lungi, pornind de la acelaşi text, fragment

[36] Lucien Dällenbach, *Intertexte et auto-texte,* în ,,Poétique" 1976, nr. 27, 282—296.

[37] Roland Harweg, *Quelques aspects de la constitution monologique et dialogique des textes,* în ,,Semiotica IV (1971), nr. 2, p. 127—148.

[38] *Art. cit.,* p. 128.

[39] *Art. cit.,* p. 130.

[40] Boris Uspenski, *Poétique de la composition,* în ,,Poétique" (1972), nr. 9.

[41] *Art. cit.,* p. 136—146.

[42] R. Harweg, *Bifurcations de textes,* în ,,Semiotica" (1972), nr. 5, p. 41—59.

[43] Vezi în special p. 51—56.

de text produs anterior [44]. Cu acestea însă am părăsit cîmpul **intratextualităţii**, trecînd în cel al **intertextualităţii**. Graniţa dintre acestea este dealtfel destul de labilă, cum ne-o dovedeşte posibilitatea funcţionării pe ambele planuri a citatului, de pildă, dacă considerăm metatextul ca un tip de intratext. Citarea aceluiaşi fragment de text în diverse alte texte poate constitui un corespondent, în domeniul textelor scrise, a textului plurilinear de mare întindere analizat de Harweg pentru textele orale.

Citatul, ca fenomen de intertext cu funcţionalitate specifică, distinctă în textul considerat ştiinţific şi cel considerat literar, angajează raporturi complexe cu textul în care e re-scris, absorbit. El poate funcţiona şi ca metatext, cînd locutorul se angajează într-un raport monologal (conform clasificării lui Harweg), comentîndu-şi propriul discurs sub numele unei voci străine instituite ca autoritate. Raportul dialogal implicit (de complementaritate, opoziţie, disjuncţie) cu textul din care a fost scos citatul apare mai mult sau mai puţin evident, în funcţie de intenţiile locutorului, căci, aşa cum arăta M. Butor, „citatul oricît de literal, e deja, într-o anume măsură, o parodie. Simpla prevalare de el îl transformă, alegerea prin care îl inserez, decuparea sa (doi critici pot cita acelaşi pasaj, fixîndu-i graniţele în mod diferit), micile modificări pe care le operez în interior, care pot substitui o altă gramatică celei originale şi, bineînţeles, modul în care îl abordez, îl cuprind în comentariul meu" [45].

Înrudită cu citatul sub anumite aspecte, ea e adesea un tip de discurs citativ, aluziv, iar citatul poate fi, la rîndul lui, un tip de digresiune — **digresiunea** creează un raport intratextual, prin „înscrierea într-un text gravitînd din punct de vedere fictiv în jurul unui centru ruptura semnificativă a unei discontinuităţi" [46]. Fiind considerată îndeobşte o caracteristică a conversaţiei şi a acelor texte scrise apropiate de aceasta (conform tradiţiei clasificării pe genuri a operelor literare: memorii, jurnale, scrisori, romane sub formă de scrisori etc.), digresiunea ridică, ca şi citatul, probleme pragmatologice legate de anumiţi indici care semnalează prezenţa subiectului vorbitor în discursul său „reprezentînd în spaţiul scriiturii pe subiectul-autor" [47]. Pe de altă parte, ea pune probleme legate de delimitarea ei sub aspectul incidenţei semantice cu textul în care e prezentată şi a varietăţilor sub care se prezintă.

Apare clar, credem, din cele relevate mai sus, că textul literar, care angrenează un întreg mecanism ficţional pentru a valida ca verosimilă existenţa universului său imaginar, se bazează pe raporturi intratextuale foarte numeroase şi complexe în scopul asigurării auto-funcţionării sale, a păstrării unui echilibru între pluralitatea şi convergenţa semnificaţiei. Faptul este cu atît mai evident în textele care exploatează intens auto-citarea, cum este opera lui Proust, pentru care dispunem în acest sens de analiza deosebit de pătrunzătoare a lui Gérard Genette [48]. Genette semnalează anumite discordanţe între ordinea récit-ului şi cea a istoriei narate (diegeză) din punct de vedere al temporalităţii lor, discordanţe numite de el *anacronii*, bazate pe retroprospecţiuni (analepse), anticipări (prolepse) sau simple întoarceri, reveniri care relevă diseminarea narativă, migrarea sensului în text. Între acestea un interes particular, din punctul de vedere al aspectelor intratextuale şi a efectelor lor de sens, prezintă **prolepsele repetitive** (simetrii la distanţă şi efecte telescopice ale naraţiunii proustiene) [49], precum şi **analepsa internă homodiegetică** de tip „rappels" [50]. În astfel de cazuri,

[44] Vezi în *op. cit.*, p. 58, exemplificarea autorului pentru textul plurilinear de mare întindere.

[45] M. Butor citat la Leyla Perrone-Moisés, *L'intertextualité critique*, în „Poétique" (1976), nr. 27, p. 372.

[46] Maurice Laugaa, *Le théatre de la digression dans le discours classique*, în „Semiotica" IV (1971), nr. 2, p. 98.

[47] *Art. cit.*, p. 109.

[48] G. Genette, *Discours du récit, Figures III*, Paris, 1975.

[49] *Op. cit.*, p. 111—112.

[50] *Idem*, p. 95—97.

cînd „se percepe o relaţie între părţi şi nivele disjuncte ale aceluiaşi text, cînd discontinuumul şi difuzul sintagmatic se resoarbe în structura paradigmatică", Ph. Hamon vorbeşte de efecte de „clausule".

Există în orice text — spune Hamon — „locuri strategice, articulări privilegiate, momente de ruptură reperabile şi accesibile competenţei textuale a lectorului, puncte de disjuncţie sau de blocaj, de ambreiaj extra-textual sau redundanţă intra-textuală, de retroacţiune sau anticipare (M. Riffaterre), frontiere ale récit-ului (G. Genette), semne demarcative de deschidere sau închidere a unor subansambluri textuale omogene, balize care acroşează lectura, unde se deschid orizonturi de aşteptare indeterminate, sau din contră se stochează informaţia prealabilă şi acel deja citit [51]. Un astfel de fenomen îl constituie şi tehnica pe care Gide a denumit-o cel dintîi „mise en abîme" şi pe care Lucien Dällenbach a analizat-o din perspectiva intertextului în articolul citat. Caracteristica de bază relevată de autor pentru această formă de intertextualitate internă este aceea de a funcţiona pe două nivele [52]: cel *diegetic*, fiind un rezumat al istoriei şi mărind pe de o parte redundanţa operei, şi cel *metadiegetic*, înscriindu-se în aparatul de auto-interpretare a textului, oferind o pistă de semnificare ce măreşte plurivalenţa sensului operei. Este relevată, de asemenea, asemănarea acestei tehnici textuale cu procesele primare „de condensare" şi „deplasare" analizate de Freud în legătură cu acţiunea deformatoare a visului [53].

Aducînd în discuţie metatextualitatea, pe care, în grade diferite de manifestare, orice text o conţine [54], căci fiecare text îşi deţine propriile chei de dezlegare şi orice lectură e într-o anume măsură o angajare pe urmele scriiturii, credem că este cazul să amintim şi intertextualitatea critică, pentru analiza căreia găsim puncte de vedere utile în studiul consacrat acestei probleme de Leyla Perrone-Moisés [55]. Modificările profunde produse în structura textului literar modern de permeabilitatea sa mult ridicată la inter-text şi extra-text, de aparatul său metatextual mult mai evident şi perfecţionat faţă de textul literar tradiţional a produs, desigur, mutaţii şi în interiorul discursului critic. Discursul critic tradiţional se situa, faţă de discursul literar luat ca obiect, într-un raport declarat de subordonare. Astfel, în timp ce „structura discursului poetic o înglobează pe cea a textelor străine, pe care le adăposteşte, structura discursului critic tradiţional e, dimpotrivă, înglobată de cea a textului inductor, care o înglobează şi o situează în poziţie de filiaţie şi de continuare [56].

Frontiera discursivă este astfel păstrată şi critica apare evident ca metalimbaj. Condiţia actuală a discursului critic apare însă în unele cazuri — autoarea articolului citat se referă la tipul de discurs critic practicat de Roland Barthes, Michel, Butor, Maurice Blanchot — profund modificată, impunînd un tip de „intertextualitate tacită şi suverană", caracteristică de obicei discursului poetic. Critica devine „scriitură", distrugînd ierarhia între discursuri. Observăm astfel atît dinspre discursul literar — care îşi perfecţionează aparatul meta-

[51] Philippe Hamon, *Clausules*, în „Poétique" VI (1975), 24, p. 496—526.

[52] L. Dällenbach, *art. cit.*, p. 283—284, 286.

[53] *Idem.*, p. 285. Esenţa fenomenului poate fi bine sesizată într-o nuvelă ca *Şarpele* de Mircea Eliade, de pildă, unde numai visele personajelor sînt cele care reorganizează conţinuturile narative, le regrupează altfel, indicîndu-ne o cale nouă de lectură şi făcînd, în acelaşi timp, parte din istoria narată.

[54] Cf. în această problemă Ph. Hamon, *Les appareils métalinguistiques du texte littéraire*, în *Actele colocviului de Metalingvistică şi semiotică din 21—25 iulie, Urbino, 1975* — în biblioteca Centrului internaţional de lingvistică şi semiotică, Urbino. Autorul consideră textul literar ca un enunţ cu „metalimbaj încorporat". Dintre elementele care pun în mişcare acest aparat metalingvistic al textului amintim „cadrajul" textului (titlu, prefaţă, subtitlu, indicator al genului), cuvîntul final al unui personaj sau narator conectorii de izotopii, anoforele şi catoforele, citatul etc.

[55] Leyla Perrone Moisés, *L'intertextualité critique*, în „Poétique" (1976), nr. 27, p. 372—384.

[56] *Art. cit.*, p. 373.

textual—, cît şi dinspre cel critic, o tendinţă de modificare a statutului, unul în sensul celuilalt, vizînd în esenţă transgresarea frontierelor lor tradiţionale şi a raporturilor ierarhizatoare.

Leyla Perrone-Moisés consideră că doar în cazul criticii ca ,,scriitură" putem vorbi de un raport cu adevărat intertextual — ,,în acest caz nu e vorba de a repune în alte imagini explicitînd, ci de a reacoperi obiectul ambiguizîndu-l" [57] — opunînd acest tip de raport celui metalingvistic, care se fondează pe un discurs paralel, suprapus. Condiţia intertextualităţii apare astfel ca fiind aceea de ,,absorbire şi transformare în interiorul textului a unei multiplicităţi de alte texte [58].

În ceea ce priveşte textul literar însă, credem că limita dintre metatext şi intertext este mai dificil de stabilit, avînd în vedere funcţionarea pe ambele planuri a unor elemente şi condiţionarea lizibilităţii textului de un anumit echilibru între funcţia dezambiguizatoare a metatextului şi cea ambiguizatoare a intertextului. Un fenomen considerat ca specific metatextual de către Ph. Hamon [59], cum e citatul, poate funcţiona adesea subversiv, ca o mască, deci ambiguizator, relativizant şi uneori parodic.

Putem vorbi în legătură cu textul literar de anumite grade ale prezenţei intertextualităţii nu numai în funcţie de competenţa de lector, ci şi de alte elemente, cum ar fi **densitatea semantică** a textului [60] sau **densitatea** sa de **fragmentare** [61].

Acest lucru este observabil şi în analiza diverselor practici de rescriere intertextuală (Ph. Hamon) recunoscute ca atare, cum ar fi parodia, pastişa, plagiatul etc. [62]. În analiza acestora intră întotdeauna în discuţie însuşi procesul de înfiinţare a literaturii, mecanismul de instaurare a unei realităţi secunde în text. Sanda Golopenţia Eretescu a relevat acest lucru atunci cînd a analizat gramatica parodiei. Parodiantul reproduce, dezvăluie, exagerează parodiatul, produce o înţelegere nouă, mai profundă, aşa cum literatura exagerează, deformează,

[57] *Art. cit.* p. 376.

[58] Tz. Todorov, O. Ducrot, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, 1972, p. 446.

[59] Vezi *art. cit.*, nota 1, p. 17.

[60] Această densitate semantică nu este neapărat în raport direct proporţional cu numărul de cuvinte ale unui text, cu dimensiunile lui. Analizînd — cu prilejul cursului ,,Les figures de la rhétorique", din cadrul programului Centrului internaţional de semiotică, Urbino, iulie 1976 — un poem spaţial de Jan Hamilton (Finally), în care reţeaua semantică se constituie din 2 lexeme : Star/Steer, Ph. Minguet arăta că aceasta nu duce la o diluţie a sensului. Dimpotrivă, credem noi, aceste lexeme îşi păstrează un fel de ,,integritate" semică (tulburată doar de lectura nivelului iconic al poemului spaţial) ; posibilităţile lor combinatorii neexploatate de prea numeroase conexiuni intra-textuale rămîn virtual deschise unui cîmp inter-textual deosebit de larg (în funcţie, desigur, şi de competenţa de lector).

[61] Inspirat de analiza automată a textelor efectuată de ordinator, în urma căreia s-a detectat existenţa unui mare număr de fraze ascunse în alte fraze, Yves Lecerf (*Des poèmes cachés dans des poèmes*, în ,,Poétique" 1974, nr. 18, p. 137—159) constată posibilitatea decupării în interiorul unui poem a unor segmente de semnificaţie care în alte contexte ar fi acceptabile ca versuri sau care, putem demonstra, că figurează efectiv ca versuri, titluri de poeme etc. Autorul consideră că ,,densitatea de fragmentare" este mult mai mare în textele poetice decît în cele în proză şi ar putea constitui un criteriu al distincţiei proză—proză poetică — poem. O astfel de lectură, ,,făcută cu ochii unui ordinator", ar duce la descoperirea unui ,,spectru de elemente ascunse într-un fel de viziune radiografică insolită" (p. 158) care ar mări sensibil spaţiul intertextual al unui poem şi implicit, cîmpul lui de evocare. Procedeul ne aminteşte de anagramele lui Saussure — care, fără îndoială, constituie şi ele conectori intertextuali dat fiind că, în anumite cazuri, izotopiile de expresie pot crea izotopii de conţinut — vezi J. Starobinski, *Les mots sous les mots*.

[62] Considerînd că **parodia** reprezintă un caz extrem de intertextualitate, iar **auto-parodia** un caz extrem de intratextualitate, S. Golopenţia Eretescu remarcă că ,,între pastişă (al cărei pol extrem ar fi plagiatul) şi parodie (al cărui pol extrem ar fi un alt text) există grade insensibile, şi nu o opoziţie" — *Gramatica parodiei*, în ,,Cahiers de linguistique théorique et appliquée" VI (1969), p. 171.

colorează realitatea cu scopul de a distruge automatismul perceptiv și de a asigura nu recunoașterea acestei realități, ci **viziunea** ei [63].

În abordarea textului literar studiul fenomenului intertextualității readuce în discuție, după cum am văzut, problema limitelor și disponibilităților stilisticii, ale poeticii și semioticii. Fenomenul ca atare nu poate fi trecut sub tăcere și merită atenția cercetătorului în măsura în care în structura însăși a textului literar se produc azi deplasări importante de la textul ,,scriitură a unei aventuri'' la cel ,,aventură a unei scriituri'', cum se exprimă Ph. Hamon.

Din cele relevate mai sus am dorit să reiasă vastitatea domeniului **intertextualității**, circumscris atît textelor scrise, cît și celor orale, fiecare în parte ridicînd probleme importante legate de funcționarea limbajului în general și de cel al ,,limbajului literar'' în special. Cîteva dintre acestea credem că merită a fi subliniate în concluzii, pentru a releva cadrul teoretic al lingvisticii și al poeticii, care a permis impunerea conceptului de intertext și interesul pentru problematica lui.

În ce privește domeniul lingvisticii, intertextualitatea marchează deplasarea de accent de la o lingvistică centrată spre cuvînt, la o lingvistică a frazei și a discursului, în sensul repunerii în discuție tot mai acute a dichotomiilor fundamentale ale lingvisticii saussuriene și a depășirii lor pe diverse căi. Una dintre cele mai discutabile, din acest punct de vedere, este opoziția **langue/parole**, al doilea termen al opoziției cîștigînd azi tot mai mult teren în cercetarea lingvistică. O dovedesc și o determină, între altele, preocupările lui Émile Benveniste de a teoretiza o delimitare între ordinea **semantică** (a discursului) și cea **semiotică** (a semnului) și ponderea deosebită pe care o are în lingvistica actuală cercetarea **actelor de limbaj** cu toate implicațiile ei : abandonarea centrării exclusive spre cod, accentul pus pe luarea în considerare **a situației discursului, a relațiilor intersubiective** în domeniul manifestării limbajului, a raportului între **sens** (ceea ce e spus) și **referință** (despre ce vorbim), a modalităților de enunțare. Deplasarea centrului de interes de la studiul fenomenelor de ,,langue'' la cele de ,,parole'' produce modificări de accent și o reevaluare și a celorlalte dichotomii saussuriene ; cea dintre **paradigmatic** și **sintagmatic**, cea dintre **sincronic** și **diacronic.**

,,Fără a confrunta codul cu mesajul e imposibil să-ți faci o idee despre puterea creatoare a limbajului'', sublinia Roman Jakobson, arătînd cît de important e ,,rolul sub-codurilor liber folosite de subiectul vorbitor în funcție de situația de comunicare, constituirea codurilor personale subliniind identitatea subiectului vorbitor'' [64].

Un argument în plus în sprijinul afirmațiilor de mai sus aduce și Paul Ricoeur în cuprinzătoarea sa sinteză asupra dezvoltării și confluențelor dintre retorică, lingvistică, logică și filozofie din antichitate și pînă azi, atunci cînd arată modul de funcționare a metaforei [65].

Clasată de către semanticienii structuraliști ca St. Ullman printre **schimbările de sens** care își au originea în domeniul realizării concrete a limbii, metafora se sprijină, în același timp, pe un caracter al codului, și anume **polisemia.** ,,Ea vine să se adauge într-un fel polisemiei, atunci cînd, încetînd să fie inovație, devine metaforă de uzaj, apoi clișeu : circuitul e atunci închis între **langue** și **parole**'' [66].

Același proces este evident un mediatizator între planul sincronic și cel diacronic. Din perspectiva deplasării de accent către o lingvistică a discursului, Paul Ricoeur respinge teoria metaforei-substitut ca teorie a unei metafore care nu aduce nici un plus de informație (fiind

[63] *Art. cit.*, p. 169.

[64] Roman Jakobson, *La linguistique*, în *Tendances principales de la recherche dans les sciences sociales et humaines*, Paris—Haga, 1970, p. 550.

[65] Paul Ricoeur, *La métaphore vive*, Paris, 1975.

[66] *Idem*, p. 156.

un substitut, ea e traductibilă, ceea ce contrazice însăşi esenţa poeticului), tributară concepţiei despre ,,figură ca écart'', în favoarea unei teorii a **metaforei modelatoare** a unei ,,ficţiuni euristice'', a **metaforei — interacţiune** între **predicaţie** şi **denumire**[67]. Teoria metaforei face apel la un schimb între discurs şi cuvînt.

Un alt fapt pe care dorim să-l subliniem este acela că noi comunicăm în mod real prin texte organizate în discursuri. Competenţa noastră lingvistică de vorbitori ai unei anumite limbi nu trebuie confundată cu competenţa noastră textuală, în care intervin o serie de factori socio-culturali suplimentari foarte importanţi. Vorbirea noastră, chiar în condiţiile unei competenţe de lector = 0 e impregnată de intertext, în sensul că, involuntar sau nu, reproducem fragmente de text din comunicări anterioare legate de alte situaţii de comunicare sau facem apel la un fond comun de proverbe, stereotipii verbale, metafore, sentinţe, care circulă în spaţiul cultural şi lingvistic căruia îi aparţinem.

Retorica ca ştiinţă generală a discursurilor s-a dezvoltat încă de la începuturile sale nu într-un vid al ştiinţei, ci ,,în plinul opiniei, făcînd apel la o psihologie, o morală şi o politică populară''[68].

Problema intertextului ridică aşadar problema complexă a raporturilor dintre limbă şi cultură prin apelul direct pe care îl face la un studiu interdisciplinar în care sînt angajate deopotrivă semiologia, lingvistica şi sociolingvistica, psiholingvistica, poetica şi retorica, în demersul ei iniţial, neredus la domeniul taxinomiei figurilor.

Depăşirea orientării structuraliste în lingvistică îşi găseşte un corespondent simptomatic în ceea ce am numi depăşirea conceptului de **imanenţă** în analiza de text. Este vorba însă nu de o reîntoarecere la biografismul sau sociologismul vulgar, ci de încadrarea textului într-o reţea intertextuală care să permită relevarea semnificaţiei sale interne din perspectiva relevării a însuşi mecanismului de instaurare a semnificaţiei, deci de o relevare **a structurii** paralelă cu cea a relevării **structurării** textului. Prin aceasta analiza de text devine tot mai evident subordonată scopului principal al poeticii, acela de a defini structura şi funcţionarea **discursului literar** în sensul unui model abstract, virtual, actualizabil în toate textele existente şi posibile. Cum în ultima vreme noţiunea însăşi de literatură este tot mai serios pusă în discuţie [69] dat fiind că circumscrierea domeniului ei este profund marcată de convenţionalismul unei anumite epoci şi un anumit context ideologic, poetica tinde să se constituie într-o ,,tipologie a discursurilor'' vizînd proiectul iniţial al retoricii antice şi ridicînd prin aceasta din nou problema raporturilor ei cu filozofia şi logica.

Februarie 1978

SMARANDA VULTUR
Facultatea de filologie
Timişoara, Vasile Pârvan 4

[67] *Op. cit.*, mai ales cap.: *Métaphore et référence*, p. 273—320.
[68] P. Ricoeur, *op. cit.*, p. 44.
[69] Tz. Todorov, *La notion de littérature*, în *Langue, Discours, Société*, Paris, 1975, p. 352—365.

SCL, an XXIX, nr. 3, p. 347—357, Bucureşti, 1978.

6—c. 178

R. A. BUDAGOV, **Čto takoe razvitie i soveršenstvovanie jazyka?** Moscova, Izdatel'stvo „Nauka", 1977, 263 p.

Problema progresului în limbă este astăzi în atenţia specialiştilor de peste tot (amintesc de volumul apărut la noi *Progresul în limbă* de Lucia Wald, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1969). Bineînţeles, nu toţi autorii sînt de acord între ei, nu numai asupra amănuntelor, dar nici măcar asupra progresului în sine: unii îi tăgăduiesc existenţa, alţii îl văd numai formal şi aşa mai departe. Binecunoscutul cercetător sovietic R. A. Budagov este, natural, de părere că limba progresează, avînd în vedere că e legată de societate, iar progresele acesteia nu pot fi tăgăduite.

Aceasta este tema principală a lucrării de faţă, bazată pe o bibliografie uriaşă, din diverse domenii de activitate, într-atît încît provoacă uimire faptul că un singur om a putut consulta şi păstra în minte atît de multe lucrări. Întîlnim, destul de des, şi exemple luate din limba română.

Nu mă voi încumeta să discut aici toate ideile expuse, lăsînd pe cititori să se informeze direct din cartea prezentată, cu atît mai mult cu cît, chiar după părerea autorului, exprimată adesea, multe din ideile expuse urmează să fie urmărite de-abia de aici înainte (astfel, la p. 59 se afirmă că schimbările de vocabular sînt supuse unor legi, întocmai ca schimbările de morfologie sau de fonetică).

Pentru R. A. Budagov, înmulţirea cuvintelor nu înseamnă numaidecît un progres (p. 71) şi desigur nu putem decît să-i dăm dreptate în această privinţă. Mai notez îndemnul insistent de a se scrie simplu (p. 137), cu care sînt întru totul de acord, deşi (cum se arată la p. 167) exprimarea simplă cere mai multă muncă decît cea complicată.

Mă voi mulţumi, în continuare, să prezint cîteva observaţii. După părerea mea, ar trebui insistat asupra faptului că unificarea limbii, prin eliminarea dialectelor, constituie un progres important, căci permite înţelegerea cu mai multă lume, pe un spaţiu mai întins. În societatea modernă, acest progres este sensibil. În acelaşi timp însă, în vremea noastră, limba se schimbă mai greu, fiindcă e controlată mult mai strict şi tocmai pentru că se vorbeşte pe arii mult mai întinse: fiecare inovaţie, la început, constituie o îngreuiere a procesului de comunicare. Pe de altă parte, înmulţirea ramurilor de activitate şi dezvoltarea lor duc la crearea de vocabulare profesionale, tot mai specializate, şi chiar prin aceasta la o diferenţiere a limbii.

La p. 80 şi urm. se vorbeşte de trecerea unor cuvinte de la înţelesul de „chin" la acela de „muncă". Ar fi trebuit arătat că ideea a fost dezvoltată de acad. Iorgu Iordan (în „Arhiva Iaşi", XXIX, 1922, p. 216—237) şi mai ales de Constantin Racoviţă (BL, VII, 1939, p. 96—101), care a demonstrat că în diferite limbi cuvintele ajung la înţelesul de „muncă" pe de o parte de la acela de „beneficiu", pe de altă parte de la acela de „suferinţă", ceea ce exprimă modul opus de a gîndi al exploatatorilor şi al exploataţilor.

La p. 88 şi urm. se bazează o argumentare pe explicaţia fr. *marché* „piaţă" prin verbul *marcher* „a merge". Ar fi trebuit întîi eliminată, dacă se putea, ideea, general admisă pînă acum, că *marché* provine din lat. *mercatus*, care nu are nimic de-a face cu „a merge".

La p. 98 se foloseşte ca ilustraţie a unei teorii ideea că, în româneşte, pluralul feminin în *-i* e pe cale de a elimina varianta cu *-e*. Am demonstrat, pe baza unui amplu material, că în ultima vreme lucrurile se petrec tocmai invers: desinenţa *-e* se substituie lui *-i* (*Tendinţele actuale ale limbii române*, p. 106—126).

În discuţia cu privire la sistemul de trei demonstrative (lat. *hic*, *iste*, *ille*, cîte unul pentru fiecare persoană) s-ar putea cita şi graiurile din Oltenia, unde *aici* înseamnă

„unde sînt eu", *aci*, „unde eşti tu", şi *acolo* „unde e el".

La p. 118 se discută originea expresiilor româneşti de felul lui *a plecat glonţ*. M-am ocupat de unele cam de acelaşi fel în *Alte etimologii româneşti*, p. 16—18. Cred că cei care se vor interesa de acestă problemă vor trebui să aibă în vedere ambele lucrări.

La p. 124—125 e vorba de locul adjectivului în limbile romanice. Am arătat în BL, VIII, 1940, p. 237 şi urm., că în româneşte, în bună parte după modelul francez, se răspîndeşte obiceiul de a pune adjectivul înaintea substantivului, cu o diferenţă de funcţie: cînd e prepus, adjectivul califică, iar cînd e postpus, clasează.

Cred că chiar numai aceste cîteva observaţii ale mele sînt suficiente pentru a se înţelege că lucrarea tratează numeroase probleme de interes actual şi că autorul aduce mai peste tot vederi originale, care vor da de gîndit cititorilor.

Noiembrie 1977

AL. GRAUR
Bucureşti, B-dul Ana Ipătescu 12

Problemy interlingvistiki. Tipologija meždunarodnyx iskusstvennyx jazykov, Moscova, Editura Nauka, 1976, 158 p.

I n t e r l i n g v i s t i c a, disciplină lingvistică modernă apărută în epoca interbelică[1], a luat avînt în zilele noastre, interferîndu-şi problematica cu aceea a p l a n i f i c ă r i i l i n g v i s t i c e[2]. Preocupărilor de interlingvistică le este consacrat Centrul de cercetare şi documentare pentru problema limbii în lume (Rotterdam-Londra), iar în ultima vreme interesul pentru această disciplină a crescut în Uniunea Sovietică şi în R. D. Germană.

Volumul pe care îl prezentăm este o culegere de studii redactate de un colectiv condus de Mohamed Isaiev, şeful secţiei de interlingvistică a Institutului de lingvistică al Academiei de ştiinţe a U.R.S.S., şi reprezintă o parte din rezultatele cercetărilor întreprinse în cadrul secţiei, cealaltă parte fiind doar inventariată în anexa de la sfîrşitul cărţii (p. 157—158) prin titlurile referatelor şi comunicărilor ţinute între anii 1964—1975 (nu 1973, cum apare în titlul anexei dintr-o greşeală de tipar).

În Prefaţa (p. 3—4) semnată de V. N. Jartseva, după menţionarea a două dintre accepţiile interlingvisticii — una, restrînsă: studiu al proiectelor de limbi, cealaltă, mai largă, incluzînd şi preocupările pentru interferenţele dintre limbile naturale la scară mondială, dezvoltarea concepţiei marxist-leniniste cu privire la perspectivele evoluţiei lingvistice a omenirii contemporane etc. —, se arată că interlingvistica sovietică împărtăşeşte, fireşte, a doua interpretare, fapt ilustrat în cuprinsul primei dintre cele trei secţiuni ale cărţii, cu titlul „Probleme generale ale interlingvisticii" (p. 12—59).

Cartea se deschide efectiv cu contribuţia lui M. I. Isaiev, „E. A. Bokariov şi interlingvistica", în care se expun activitatea şi concepţiile fostului promotor al interlingvisticii sovietice[3], evidenţiindu-se ideea cu privire la **diferite grade de artificialitate** (sau **planificare**, cu un termen din ce în ce mai răspîndit referitor la intervenţia factorului conştient în structura limbii) chiar în limbile naturale[4],

[1] Termenul a fost introdus prin anii '30 şi se datoreşte lui O. Jespersen.

[2] Pentru care vezi, între altele, Einar Haugen, *Linguistics and Language Planning*, în *The Ecology of Langauge*, Stanford, California, 1972, p. 159—186 (versiunea românească în L. Ionescu-Ruxăndoiu, D. Chiţoran, *Sociolingvistică*, Bucureşti, 1975, p. 223—241).

[3] Autor al unui bogat *Esperanto-russkij slovar'* (cca 26 000 de cuvinte), Moscova, 1974.

[4] Ideea fusese exprimată şi de acad. Alexandru Graur, în *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*, Bucureşti, 1960, p. 414—415.

şi subliniindu-se altele, conţinute şi în cele două contribuţii prin care este reprezentat însuşi Bokariov în cuprinsul primei părţi a culegerii : ,,Stadiul actual al problemei limbii auxiliare internaţionale (date privind esperanto)" şi ,,Despre limba internaţională a ştiinţei". În prima, autorul comentează favorabil caracteristicile limbii esperanto — aposterioritatea pornind de la limbile naturale de mare circulaţie, multifuncţionalitatea, răspîndirea (mai mare decît a oricărei alte limbi planificate) şi dezvoltarea ei [mai ales în ceea ce priveşte sintaxa şi lexicul, cu o evoluţie poate prea rapidă [5]], numărul relativ mare de publicaţii în această limbă, capacitatea de a oferi material experimental pentru planificarea lingvistică şi lingvistica aplicată. ,,Eu am arătat fapte. Cum trebuie să le privim noi, lingviştii? Există apărători ai limbii esperanto, există adversari, există sceptici, dar sînt şi oameni care în general nu se interesează de această problemă. Abordarea limbii esperanto e posibilă, desigur, în moduri diferite. Dar lingvistul nu poate să nu-i acorde nici un fel de interes" (p. 17). A doua contribuţie se încheie cu constatarea necesităţii unei ,,mai largi utilizări experimentale a unei forme concrete de limbă internaţională [auxiliară[6]] (de exemplu, esperanto) în scopuri ştiinţifice" (p. 25). Un avantaj al limbii auxiliare este acela că, nefiind o limbă naturală, se caracterizează printr-un grad mai înalt de regularizare conştientă (p. 19), dar credem că tocmai în aceasta — dacă inovaţiile se produc frecvent şi în mod diferit, fără intervenţia unei instanţe centrale de sancţionare a lor, cum este Academia de Esperanto — trebuie să vedem şi un dezavantaj, căci vorbitorii de esperanto nu alcătuiesc o comunitate de indivizi în contact nemijlocit şi permanent, încît să se pună problema sancţionării inovaţiilor de către colectivitatea vorbitoare.

Contribuţia lui Isaiev, ,,Problema limbii planificate în comunicarea internaţională", subliniază caracterul **auxiliar** al unei asemenea limbi, capacitatea de **a facilita** (nu pur şi simplu de a mijloci) comunicarea multilaterală pe plan mondial şi arată că, pentru specialiştii sovietici în interlingvistică, problema limbii artificiale de comunicare internaţională este privită autonom, adică fără legătură directă cu problemele unei limbi unice a omenirii (p. 34).

Prima parte a culegerii se încheie cu contribuţia lui V. P. Grigoriev, ,,Limbile internaţionale auxiliare planificate ca problemă interlingvistică", pledoarie pentru discutarea şi rezolvarea problemelor încă neclarificate, puse de limbile de felul acesta, şi cu a geografului esperantist D. L. Armand, ,,Omenirea şi oceanul informaţiei".

Secţiunea a doua, de interlingvistică în sens restrîns, cu titlul ,,Tipologia şi evoluţia limbilor artificiale internaţionale" (p. 60—113) conţine trei studii :

— un capitol substanţial, datorit lui S. N. Kuznetsov, ,,Cu privire la clasificarea tipologică a limbilor artificiale internaţionale", unde sînt avute în vedere şi pasigrafiile, deşi nu toate pot fi considerate limbi, lipsindu-le realizarea orală — definitorie pentru o limbă,

— micromonografia lui D. Blanke, singurul colaborator nesovietic al culegerii [7] avînd ca obiect ,,Pasigrafia (scrierea ideografică internaţională)", în care se vorbeşte de regresul sistemelor de acest tip, datorită variatelor dificultăţi ridicate de aplicarea lor practică [8] şi se optează pentru orientarea interesului interlingvisticii spre limbile internaţionale auxiliare propriu-zise, dintre care în primul rînd spre esperanto,

— o investigaţie, de ordin istoric, a lui N.F. Danovski, ,,Evoluţia limbii esperanto"[9], în al cărei paragraf consacrat literaturii artistice în această limbă este amintit şi tipograful-poet român M. Beraru (1903—1938).

[5,6] Parantezele ne aparţin (C.D.).

[7] Detlev Blanke, specialist în probleme de interlingvistică din R. D. Germană, titularul cursului ,,Plansprachen in Theorie und Praxis", de la Universitatea ,,Humboldt".

[8] Totuşi o creaţie relativ recentă în acest domeniu este sistemul pasigrafic al polonezului Bohdan Spolitakiewicz (vezi, de pildă, *Do okoła świata*, 1962, nr. 15—16, p. 16—17 şi 47).

[9] Fără menţionarea ultimului surogat de esperanto, de bună seamă din cauza slabei lui audienţe, anume *esperantuisho* (pentru care vezi Monnerot-Dumaine, *Précis d'interlinguistique générale et spéciale*, Paris, 1960, p. 62, şi P. Janton, *L'Espéranto*, ed. a II-a, Paris, 1977, p. 27).

Ultima secţiune, de interes mai particular, ,,Interlingvistica şi planificarea lingvistică în Rusia" (p. 114–157), cuprinde tot trei contribuţii, şi anume:

— A. D. Duličenko, ,,Din istoria gîndirii interlingvistice în Rusia", încheiată cu o inventariere cronologică a proiectelor elaborate între 1788 şi 1896,

— L. I. Vasilevski, ,,O pagină inedită din istoria interlingvisticii naţionale — limba Universal (1925)", şi

— D. G. Baev, ,,O variantă a limbii internaţionale auxiliare (varianta axiom)", proiect publicat postum, cu numeroase sugestii din esperanto, dar pentru care se revendică drept surse limbile europene occidentale de circulaţie internaţională şi cele clasice, ceea ce este foarte evident în privinţa relatelor, căci o analiză atentă a proiectului pune în evidenţă — mai ales în ceea ce priveşte relaţiile din sistem — modelul limbii ruse.

Problemy interlingvistiki este, fără îndoială, o carte interesantă, în care cele mai multe contribuţii susţin posibilitatea utilizării, cel puţin în mod experimental, a limbii esperanto în comunicarea lingvistică internaţională, mai ales în domeniul ştiinţei, dar nu sînt trecute cu vederea nici realizările literar-artistice, fie ele creaţii originale, fie numai traduceri în esperanto, de pînă nu de mult. În privinţa celui de-al doilea domeniu se impune însă observaţia că talentul, foarte evident, al unor autori sau traducători trebuie să fie permanent şi într-o măsură mai mare însoţit de un autocontrol conştient al inovaţiilor, încît acestea să nu prolifereze în detrimentul inteligibilităţii textelor create sau traduse, încît realizarea textelor să se păstreze cît mai apropiată de stilul esperanto standard, scris sau vorbit.

Prin **esperanto-standard** se înţelege varianta esperanto aşa cum este prezentată în lucrarea lui Zamenhof, *Fundamento de Esperanto*, în textele primei generaţii de esperantişti, care au respectat acest fundament, ca şi ale generaţiei a doua, aceea care a elaborat *Plena Vortaro* şi *Plena Gramatiko* şi între ai cărei reprezentanţi de frunte se numără G. Waringhien, preşedintele Academiei de Esperanto şi K. Kalocsay, poet în esperanto şi traducător al cîtorva capodopere din literatura universală, inovator poate prea îndrăzneţ al stilului poetic. Căci, dacă se consideră, cum fac cu un fel de mîndrie sectară unii esperantişti, că ,,stilul" zamenhofian este ,,arhaic", în ciuda a nici un secol de existenţă, concluzia logică ar fi că esperanto este o limbă care ,,îmbătrîneşte" repede.

Înainte de a încheia, trebuie să subliniem că nu este de confundat această limbă planificată (spre care converg într-un fel sau altul toate contribuţiile din volum), ca mijloc posibil şi chiar probabil de comunicare internaţională în diferite domenii ale activităţii omeneşti, cu limba unică a viitorului, care nu poate lua naştere decît prin convergenţa ,,spontană" a limbilor naturale de mare circulaţie, într-un viitor imposibil de precizat de pe-acum.

Să mai precizăm că, prin eventuala extindere a folosirii limbii esperanto în reţeaua mondială de vehiculare a informaţiei, nu se vor putea înlocui limbile naţionale, fie ele de mare circulaţie internaţională, fie numai de uzaj local (statal), poate chiar mai puţin acestea din urmă, ca mijloace de comunicare în interiorul comunităţilor etnice şi politice; esperanto este un proiect, aplicat practic în bună măsură (în comparaţie cu alte proiecte lingvistice) graţie mai ales uşurinţei cu care poate fi învăţat ca limbă şi care nu-şi arogă decît ,,titlul" de **limbă internaţională auxiliară**. Ţinînd seama de relaţia dintre general şi particular, internaţional şi naţional, esperanto nu şi-ar putea asuma caracterizarea subliniată decît în condiţiile înfloririi culturilor şi cultivării limbilor naţionale, între care ea să poată servi de punte obiectivă. Fireşte, nu se pot trece cu vederea nici neajunsurile unor subsisteme ale acestui proiect cu o atît de avansată tendinţă să se transforme într-o limbă vie, discutarea şi eventuala lor rezolvare căzînd în sarcina esperantologiei, ca subdiviziune a interlingvisticii.

Octombrie 1977

CONSTANTIN DOMINTE
Facultatea de limbi străine
Bucureşti, Edgar Quinet 5–7

CARLO TAGLIAVINI, **Originile limbilor neolatine — Introducere în filologia romanică.** Versiune românească îngrijită și coordonată de Alexandru Niculescu. Traducere Anca Giurescu, Mihaela Cârstea-Romașcanu, București, Editura științifică și enciclopedică, 1977, 592 + XLII p.

Apariția versiunii în limba română a lucrării lui Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, merită o atenție deosebită atît pentru opera marelui lingvist italian, membru corespondent al Academiei R. S. România, cît și pentru numeroasele și importantele completări, discuții și referințe bibliografice pe care le cuprinde această ediție, îngrijită și coordonată de profesorul Al. Niculescu.

Interesul major pe care îl prezintă, pentru lingvistica romanică, această lucrare fundamentală, este susținut de vastul orizont de studiu al limbilor neolatine, privite sub noi unghiuri față de alte introduceri în filologia romanică, și anume din perspectiva stingerii latinității din anumite părți ale lumii romane antice („Romania perduta", cum o numește Carlo Tagliavini) și a noilor cuceriri realizate prin expansiunea popoarelor neolatine, care s-au răspîndit pe vaste teritorii ale globului („Romania nuova"). Contactele dintre latină și limbile de substrat (idiomurile italice, etrusca, greaca, limbile celtice, traco-dacoilira etc.), cît și dintre latină și urmașele ei romanice, pe de o parte, și limbile popoarelor care au intrat în contact cu latinitatea și, mai tîrziu, cu neolatinitatea, pe de alta, sînt amplu cercetate în toată complexitatea lor socioculturală, relevîndu-se conexiunea proceselor istorice, geografice și lingvistice.

Așadar, după cum subliniază în *Cuvîntul introductiv* și coordonatorul versiunii românești, în concepția lui Carlo Tagliavini studiul limbilor romanice trebuie extins dincolo de actualele frontiere lingvistice ale Romaniei, aplicîndu-se în romanistică perspectiva lingvisticii generale comparate, căci „domeniul de cercetare al romaniștilor se împletește cu cel germanic, slav, arab : prin extra-romanitate se explică romanitatea" (p. VI).

Pe lîngă conținutul bogat în idei, pus la îndemîna cititorilor într-o expunere clară, unde se îmbină admirabil analiza cu sinteza, spiritul fin de observație a amănuntelor cu capacitatea de a închega totul într-o cuprinzătoare privire de ansamblu, lucrarea romanistului italian se remarcă printr-o altă calitate esențială : vasta și actuala ei informație bibliografică, permanent adusă la zi de la o ediție la alta (în 1972 s-a ajuns la cea de a șasea ediție). Aparatul critic amplu, în note și în *Bibliografia* de la sfîrșitul fiecăruia din cele șapte capitole (I. *Filologia romanică*, II. *Substratul preroman*, III. *Romania — teritorii pierdute și teritorii recent dobîndite de domeniul lingvistic neolatin*, IV. *Nucleul central: latina*, V. *Adstraturile și superstraturile*, VI. *Limbile și dialectele neolatine*, VII. *Cele mai vechi atestări ale limbilor literare)*, este menit să informeze în detaliu asupra celor mai variate aspecte.

Se cuvine apoi să evidențiem în mod deosebit, între calitățile științifice de prim ordin care fac din cartea lui Carlo Tagliavini o operă clasică a lingvisticii romanice, justificînd pe deplin apariția prezentei versiuni românești, și locul pe care îl ocupă, în cadrul acesteia, limba română. Tratînd problemele legate de evoluția limbii române din perspectiva aceluiași orizont comparativ-istoric, i se acordă românei un interes egal cu cel dat celorlalte limbi romanice, fapt evident și din economia generală a lucrării și fără precedent în bibliografia operelor similare. Sînt dezbătute astfel, într-o viziune științifică de o remarcabilă probitate și competență, problemele fundamentale ale istoriei limbii române (substratul traco-daco-iliric, locul de formare, repartiția dialectală, superstratul slav și alte influențe etc.), precum și problemele culturii legate de expresia lingvistică românească în general (primele monumente de limbă, relatinizarea culturală datorată Școlii Ardelene și orientării moderne către cultura țărilor romanice).

Carlo Tagliavini pune în evidență continuitatea romană în Dacia, care a avut ca

rezultat o singură limbă neolatină cu patru dialecte principale (dacoromâna, macedoromâna, meglenoromâna și istroromâna). Profesorul italian relevă importanța pe care o au în vocabularul românesc cuvintele de origine latină, care au o frecvență și vitalitate deosebit de mari, chiar dacă sînt mai puțin numeroase decît cele de origine nelatină. În aceeași ordine de idei, cînd discută superstratul cultural al românei, autorul subliniază însemnătatea acesteia pentru romanistică, întrucît : ,,Latinismele din română sînt relativ recente, dar tocmai din cauza absenței cuvintelor culte latinești în epoca romanică veche româna este deosebit de prețioasă, căci demonstrează caracterul popular al unor cuvinte pentru care, în limbile occidentale, criteriile identificatoare rămîn insuficiente" (p. 263).

Substanțialele adăugiri cuprinse de versiunea românească a operei lui Tagliavini, datorate profesorului Al. Niculescu (ca și aducerea la zi a indicațiilor bibliografice), sînt intercalate adecvat în text, atît în corpul lucrării, fiind marcate grafic (între croșete), cît și în *Cuvîntul introductiv* și, mai cu seamă, în bogata bibliografie critică prezentată în *Addenda*, care constituie o trecere în revistă a principalelor realizări ale lingvisticii românești contemporane (în special după 1972), făcută cu scopul de ,,a da acestei lucrări de romanistică generală, bine informată în domeniul românesc, o validitate și o actualitate cît mai pregnante" (p. 577).

Cu aceste completări, comentarii și indicații bibliografice, versiunea românească a operei lingvistului italian oferă un interes sporit pentru toți cei ce o consultă, atît din perspectiva lingvisticii românești, cît și din perspectiva romanisticii generale.

Utilul indice triplu (de autori, materii și cuvinte), alcătuit de Coman Lupu, ușurează consultarea acestei valoroase opere, care este, așa cum o caracterizează sugestiv Al. Niculescu, ,,o adevărată enciclopedie a lingvisticii romanice". Apariția prezentei versiuni, adaptată la realitățile românești, constituie un însemnat act științific și cultural.

Ianuarie 1978

TUDORA ȘANDRU OLTEANU
Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

Fjalori drejtshkrimor i gjuhës shqipe (Dicționarul ortografic al limbii albaneze), Tirana, 1976, 761 p.

În noiembrie 1972 a avut loc la Tirana Congresul de ortografie a limbii albaneze, organizat de Institutul de lingvistică și literatură al Academiei de științe a Republicii Populare Albania. Lucrările acestei reuniuni științifice, la care au participat și mulți albanologi străini, au fost tipărite, în anul următor, în două mari volume.

Se știe că problemele scrierii și pronunțării limbii albaneze nu sînt deloc simple. Constituirea unui corpus de norme, prin care să se poată defini caracterul unitar al limbii literare actuale, implică cercetări temeinice de fonetică și fonologie, de gramatică și lexicologie, cercetări etimologice și dialectale. Aceste cercetări există astăzi, căci în Albania, de la război încoace, lingvistica a devenit una din științele cu cea mai largă dezvoltare. Așadar, congresul a avut o motivare obiectivă. Prin varietatea tematică a comunicărilor, avînd ca pretext comun ortografia, manifestarea științifică de la Tirana a fost, de fapt, un veritabil congres de albanologie. Aceste comunicări sînt de mare interes și pentru cercetătorii substratului lingvistic românesc.

În rezoluția adoptată de congres sînt expuse normele generale ale ortografiei actuale, care se identifică, în principiu, cu regulile cuprinse în proiectul dat publicității încă din 1967. În 1973 a apărut volumul *Drejtshkrimi i gjuhës shiqpe* [Ortografia limbii albaneze], Tirana, 323 p. (redactat de Kostallari, Domi, Çabej și Lafe), în care regulile sînt explicate în detaliu. La sfîrșitul volumului (p. 215—318)

este un indice de cca 8 000 de forme lingvistice, prin care sînt ilustrate regulile ortografice.

La recomandarea congresului din 1972, lingviștii albanezi au întocmit și un amplu dicționar de ortografie, care a apărut în 1976, sub redacția unui colectiv format din Kostallari, Domi, Lafe și Cikuli, din cadrul Institutului de lingvistică și literatură al Academiei de științe a R. P. A. Dicționarul conține 32 000 de cuvinte, ceea ce este enorm pentru o lucrare de acest gen, dar elocvent pentru ideea că precizarea normelor ortografice ale albanezei literare este o întreprindere extrem de dificilă.

Titlul este incomplet, nu corespunde decît parțial conținutului, pentru că nu se au în vedere numai fapte de ortografie, ci și de ortoepie și morfologie. De exemplu, alegerea ca literară a unei variante dintre mai multe existente în limba vorbită, deosebite între ele numai fonetic, este o problemă de ortoepie. Astfel, Dicționarul recomandă formele: *bredh* (nu reg. *breth), brenda* (nu reg. *brënda), mëz* (nu reg. *mës)* etc. La fel trebuie considerată notarea accentului la toate formele înregistrate.

Dar valoarea acestei lucrări constă mai ales în caracterul ei morfologic, lucru pe care îl recunosc autorii înșiși, de îndată ce lămuririle din prefață se referă aproape exclusiv la chestiunile morfologice rezolvate prin acest dicționar.

La fiecare cuvînt înregistrat sînt indicate toate trăsăturile flexionare relevante, astfel încît, pe baza acestora, cititorul să poată reconstitui întreaga arie paradigmatică a cuvîntului dat. De exemplu, la substantive se indică articolul (împreună cu eventualele modificări fonetice din radical: *muse, -ja, zë,-ri)*, morfemul de plural și gruparea lui cu articolul, morfemele de genitiv-dativ la singular și la plural, formele de acuzativ articulat (care diferă de la o clasă de nume la alta) și de ablativ plural. La cuvîntul-titlu se prevede izolarea grafică a finalei radicalului supusă alternanțelor.

Același principiu, de acoperire completă a flexiunii, se remarcă și la verbe. În funcție de clasa de conjugare, sînt notate toate particularitățile morfematice. De exemplu, la verbul *vjedh* „a fura" sînt date formele: *vódha* (aorist), ~ *ur* (part.) *vidhni* (2 pl. ind. prez.), *vidhja* (1 sg. imperf.), *u vodh* (3 sg. aor. refl.-pas.), *(u) vodhëm* (1 pl. aor., activ și refl.-pas.), *të vjedhësh, të vjedhë* (2 și 3 sg. conj. prez.), *vidh* (imperativ sg.), *vidhem* (1 sg. ind. prez. refl.-pas.). Normele literare actuale acceptă variante, lăsîndu-se, probabil, în seama uzului viitor al limbii de a decide în privința alegerii variantei unice. Dicționarul reflectă această situație, dubletele fiind înregistrate în paranteză: *mat (mas), matja (masja), bërtita (brita), bërtitur (britur)* etc. Formele cu radical supletiv sau neregulat se dau, cu trimitere, în titluri aparte. Astfel, pentru *dhashë* „dădui" se trimite la *jap* „a da", pentru *dyer* pl., se trimite la *derë* sg. „ușă".

Dicționarul este întocmit și după criterii lexicale. În acest sens trebuie înțeleasă înrarea omonimelor sub titluri separate: *pres* „a tăia", cu aor., part.: *preva, prerë* și *pres* „a aștepta", cu aor., part.: *prita, pritur*; *verë* „vară", cu pl. *vera* și *verë* „vin" cu pl. *verëra*; *plak, -u* „bătrîn", subst. și *plak, -ë*, id., adj. Faptul că omonimia se ivește numai într-un anumit punct al flexiunii și că în Dicționar se înregistrează toate trăsăturile morfologice relevante exclude aplicarea procedeului lexicografic al numerotării în titlu a omonimelor. Mai mult, se indică în cazul unor omonime domeniul semantic la care aparțin: *verë* (anotimp), *verë* (băutură); *bli,-ri* (lemn), *bli,-ni* (pește).

Sînt înregistrate și numeroase locuțiuni adverbiale, prepoziționale, conjuncționale: *ashtú edhé, ashtú që, ashtú si, ashtú siç, atÿkëtú*; scrierea separată sau într-un singur cuvînt a elementelor componente este normată, ca și în cazul ortografiei românești, prin criteriul lexico-sintactic. Astfel: *që kur* conj., dar *qëkur* adverb, fiecare însoțit de cîte un scurt context ilustrativ.

Pentru albaneză, în care compunerea este un procedeu foarte activ de dezvoltare a vocabularului, scrierea cuvintelor compuse este o problemă extrem de importantă. S-a generalizat scrierea compuselor într-un singur cuvînt, dat fiind faptul că elementele de flexiune le comportă exclusiv ultimul termen al compo-

ziției. Această normă este, de fapt, în acord cu tradiția scrierii literare.

În sfîrșit, mai arătăm că Dicționarul conține și o listă de cca 1 400 de nume proprii geografice (țări, orașe, rîuri, munți, plante etc.) aproape toate, bineînțeles, neologice, interesante pentru un studiu comparativ privind adaptarea acestora în limbile balcanice.

Dicționarul ortografic al limbii albaneze este, după părerea noastră, una dintre lucrările fundamentale ale lingvisticii albaneze. În afara valorii strict practice, această operă reprezintă, sub pretextul tehnic al unui dicționar, o descriere aprofundată a unităților morfologice ale albanezei literare actuale. Pentru studiile de sinteză, materialul este gata adunat.

Februarie 1978

GR. BRÂNCUŞ

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5—7

Acta Semiotica et Linguistica, Revista Internacional de Semiotica e Lingüística, SBPL, I (1977), nr. 1, Sao Paulo.

Abordînd probleme teoretice fundamentale ale stadiului actual al investigației semiotice, Societatea profesorilor de lingvistică din Brazilia (SBPL) propune această revistă ca mijloc de difuzare a lucrărilor lor și ca bază a schimbului cu specialiști din alte țări care se dedică studiului limbajelor.

Revista urmărește studiul limbajelor verbale și non-verbale ca sisteme de semnificație și manifestările acestora.

Numărul de care ne ocupăm conține următoarele articole :

,,Secvența «căsătoriei» în basmul francez", de Joseph Courtés ;

,,Sunetul semnului", al lui Alfredo Bosi ;

,,Semnificație și sens", de Patrick Charaudeau ;

,,Pentru un model cibernetic al sistemelor de semnificație", de Cidmar Teodoro Pais ;

,,Sistemul de lectură", al lui Milton Cabral Viana ;

,,Muzica : forma A B A — limbaj și memorie", de Willy Corrêa de Oliveira ;

,,Elemente pentru studiul procesului de comunicație", de Maria de Fátima Gonçalves Moreira ;

,,Un model secvențial al comportamentului lingvistic", de Geraldo Mattos.

În introducerea revistei, Cidmar Teodoro Pais (președinte al SBPL) circumscrie cîmpul de studiu căruia îi vor fi dedicate investigațiile, delimitînd net frontiera dintre semiologie și semiotică. Prima este concepută ca o abordare filozofică a problemelor semnificației — sferă care rămîne în afară obiectivelor publicației —, cea de-a doua fiind definită ca o știință care urmărește validarea funcționării modelelor în texte și perfecționarea lor printr-un procedeu inductiv-deductiv.

Nu se poate vorbi despre o unică perspectivă teoretică a diferitelor articole ; fiecare autor își definește categoriile utilizate în cadrul teoretic pe care îl adoptă. Există, cu toate acestea, un criteriu comun în ceea ce privește necesitatea unei analize **semantico-sintactice** a sistemelor de semnificație, ce se întemeiază pe postulatul glosematic al **izomorfismului** dintre planul expresiei și planul conținutului.

Studiul *Pentru un model cibernetic al sistemelor de semnificație*, care evidențiază acest criteriu comun diferitelor perspective analitice, aparține lui Cidmar Teodoro Pais. Autorul, articulînd postulatele lui Hjelmslev privitoare la relațiile de izomofism, cu unele concepte cibernetice (autoreglare, autoalimentare), construiește un model care completează funcționarea sistemului de semnificație cu mecanisme de producere a unor noi relații de semnificație și de generare a unor schimbări ale codului.

După Cidmar Teodoro Pais, un sistem de semnificație cuprinde : a) o **structură vidă**, modele de relații care configurează ,,intersecția structurală" a tuturor sistemelor de semnificație ; b) o **substanță semantică** ,,susceptibilă de a fi structurată", ,,continuum-ul amorf" glosematic ; c) o **substanță a expresiei**, susceptibilă de a deveni suport și vehicul al informației ; d) o **substanță structurată** : o formă investită ; e) **codul**, instrumentul de structurare ; f) un **operator** ; g) **procesul de structurare** ; h) **rezultatul structurării.**

Pentru a explica modelul, autorul se situează în momentul **procesului de structurare.**

Operatorul, subiectul, posedînd competența unui cod, impune structura vidă substanțelor susceptibile de a fi structurate. Or, fiecare cod realizează un tratament diferit al informației. Astfel, în cazul codului lingvistic, informația suportă un tratament **secvențial**. E necesar, prin urmare, să se intercaleze două **filtre**, la nivele diferite : unul, care practică reducerea ansamblului modelelor posibile la modelul asumat de un cod particular ; altul, care practică o a doua reducere, selectînd din modelul asumat structurile pretinse de substanță.

În cazul codului lingvistic, tratamentul substanțelor semantice și fonice se realizează după modelele secvențiale și discontinue. Astfel, continuum-ul semantic va fi segmentat în trăsături distinctive care se organizează într-o rețea de relații. În același mod, continuum-ul fonic, segmentat în trăsături distinctive, se ordonează, la rîndul lui, într-o rețea izomorfă cu prima.

Universul semiotic este rezultat al acestui **proces de structurare**, pentru care fiecare semn este definit prin relațiile cu celelalte elemente. Aceasta viziune, care constituie universul semiotic, corespunde, grosso modo, concepției sincronice într-un sistem de semne.

Dar, pe lîngă aceasta, este necesar să se distingă două nivele sintactice și, în același timp, două tipuri de **creativitate**. Pe de o parte, există **o sintaxă operațională** care permite articularea unităților în ansambluri tot mai vaste. Pe de altă parte, la un nivel mai profund, există o sintaxă care permite generarea noilor semnificații și a noilor legi combinatorii. Fiecare producție semiotică produce o schimbare în interiorul universului semiotic și orice schimbare în acest univers duce la mutație a codului.

Structura unui sistem de semnificație este prin definiție **dinamică** și nu funcționează dacă nu este reînnoită în mod constant, dacă nu este dotată cu un mecanism de auto-reglare și de auto-alimentare.

Studiul lui Cidmar Teodoro Pais, situat în miezul dialectic al fenomenului semiotic, analizează procesul de producere a semnificației și de reproducere a mecanismelor ei structurale dintr-o perspectivă a cărei aprofundare poate să ducă la rezultate fecunde, atît în plan teoretic, cît și în cel aplicativ.

În ceea ce privește analiza manifestării discursive, este interesant modelul pe care Joseph Courtés îl aplică studiului secvenței „căsătoriei" într-un corpus de șaizeci și șase de narațiuni, extrase din *Contes populaires français*.

Dintr-o perspectivă a ceea ce ar fi o „lingvistică" a discursului (care interpretează competența ca un ansamblu de modalități ale lui „a face"), în articol nu se propune un inventar al tuturor elementelor pe care o asemenea secvență le conține, ci o analiză a modurilor sale de funcționare, cînd este actualizată într-o variantă dată.

Secvența căsătoriei este văzută din trei perspective: drept **act de comunicare**, **performanță** și **competență**. Ca act de comunicare, căsătoria poate să apară, într-un prim caz ca un „a face-reflexiv", cînd este opera celor două personaje interesate. Această situație implică doi subiecți, o funcție conjunctivă (care presupune o disjuncție prealabilă: renunță la condiția de necăsătorit/-ă), care stabilește o alianță și două obiecte (în raport cu bărbatul, femeia are o funcție de obiect și viceversa). Este vorba deci, de un „a face" dublu, în relație de implicație reciprocă.

Dar căsătoria poate să apară și ca un „a face-transitiv", fapt care introduce noi subiecți (familiile), față de care perechea este în poziție de obiect sau destinatar. Odată definite elementele care alcătuiesc acest „schimb de obiecte", se analizează diferitele forme de transfer pe care le și pe poate asuma: darul, furtul, schimbul, găsirea.

Ca performanță, cînd căsătoria este obiectivul narațiunii, ea implică — printre altele — trei modalități fundamentale: „a voi — a face" (tensiune între virtualitate și realizare), „a ști — a face" (recapitulare a situațiilor analoge trecute) și „a putea — a face" (aplicarea unor elemente corelate căsătoriei, diferite în fiecare univers cultural).

Drept competență, cînd căsătoria nu este obiectivul narațiunii, ci o componentă a ei, ea implică în majoritatea cazurilor modalități de „a putea", de exemplu căsătoria ca o posibilitate de ascensiune socială a individului. Mai rar implică modalități ale lui „a voi", de exemplu căsătoria care presupune anularea altei legături anterioare. Ambele modalități sînt definite în același mod pentru performanță și competență.

Autorul formulează și observații metodologice privind utilizarea perechii de termeni competență/performanță, fapt care îi permite să distingă diferite elemente prezente atît în **narațiune**, cît și în **ritual**.

În încheiere, el deosebește două tipuri de narațiune, potrivit perspectivelor cognitive adoptate de povestitor (disociere a fi-a părea).

Printre preocupările primordiale ale reviste figurează dimensiunea pragmatică a limbajului. În acest context se înscriu două articole, unul dedicat studiului procesului de comunicație, care accentuează importanța **relației** dintre elementele care intervin în numitul proces, influențîndu-se reciproc, celălalt, care se referă la modelul secvențial al comportamentului lingvistic, cuprinzînd diferitele procese realizate de către emițător.

Înainte de a încheia, trebuie să spunem că nu am urmărit o evaluare critică a fiecărui articol ; aceasta ar fi însemnat să ne oprim la detalii care nu afectează concepția globală a revistei.

În linii generale, revista răspunde exigențelor actuale ale evoluției teoretice a semioticii, colaborînd la formarea unui metalimbaj științific pentru analiza fenomenelor semiotice și semiolingvistice.

MARISA FINICH

Revista Brasileira de Lingüística II (1975), nr. 2.

Publicată la Editura Vozes din Petrópolis, începînd cu anul 1975, de Societatea braziliană a profesorilor de lingvistică, „Revista Brasileira de Lingüística" apare de două ori pe an în fascicule de aproximativ 135 pagini conținînd trei secțiuni : 1) articole, 2) recenzii și comentarii și 3) informații referitoare la activitatea lingvistică din Brazilia. Articolele, redactate în portugheză sau engleză, sînt însoțite de un rezumat în engleză sau, respectiv, în portugheză.

Volumul II, nr. 2, 1975, conține opt articole, dintre care trei se ocupă de probleme de gramatică portugheză, iar restul abordează probleme generale de fonologie, de lingvistică teoretică, de semantică, de poetică și de semiotică.

Considerînd insuficiente explicațiile oferite de gramaticile tradiționale privind construcția idiomatică *é que*, Antônio S. Abreu reia problema în articolul *Um Processo de Ênfase em Português*. Rediscutarea acestei construcții este făcută prin raportare la structurile similare din alte limbi. Pentru a obține o frază ca *Foi em dezembro que Margarida chegou* din *Margarida chegou em dezembro* sînt necesare următoarele etape de derivare : a) schimbarea locului adverbului : ***Em dezembro*** *Margarida chegou;* b) introducerea verbului SER emfatic :* $\left\{\frac{\text{É}}{\text{Foi}}\right\}$ *em dezembro Margarida chegou* ; c) introducerea lui *que* : $\left\{\frac{\text{Foi}}{\text{É}}\right\}$ *em dezembro que Margarida chegou.* Este exclusă din derivare etapa **Margarida chegou foi em dezembro*, considerată ca incorectă. În sprijinul acestei afirmații se recurge la situația analogă din limba engleză *(It was in December that Mary came*, dar nu **Mary came it was in December*). Aceeași formulă idiomatică *é que* apare și în frazele interogative, frecvența ei în portugheza vorbită fiind însă mult mai mare decît cea a interogației simple. *Que fez Margarida?* sau *Que Margarida fez?* se întîlnesc mai ales în gramatici, pe cînd pentru limbajul colocvial este caracteristică *Que é que Margarida fez?* sau *Que é que é que Margarida fez?* Trebuie remarcat însă faptul că ultimele două formule din cele două tipuri amintite aici caracterizează exclusiv portugheza din Brazilia. Portugheza europeană admite, pe lîngă interogația simplă, interogația emfatică, precum și interogația emfatică precedată de pronumele *o (que. . . ?* ; *que é que . . . ?* ; *o que é que. . . .?*). Și într-un caz și în celălalt se poate observa tendința spre întărire a emfazei, astfel încît am putea vorbi de o emfază de gradul II, opusă unei emfaze de gradul I, comună ambelor norme ale portughezei (I *Que é que* (Portugalia și Brazilia) II *Que é que é que* (Brazilia) și *o que é que* (Portugalia)). Se observă, de asemenea, poziția diferită a celor două elemente de întărire : în portugheza braziliană *é que* este postpus lui *que é que*, în timp ce pronumele *o* precedă, în portugheza europeană, construcția emfatică.

În articolul *Dimensão Combinatória do Signo Lingüístico*, Francis Aubert propune revizuirea conceptului de semn lingvistic, în-

corporînd dimensiunea sintagmatică în două nivele: semantic şi morfemic.

Giles Istre reia problema nazalelor oclusive din limba portugheză în articolul *An Examination of Portuguese Nasal Occlusives.* Autorul face o descriere a celor trei nazale oclusive din limba portugheză /m/, /n/, /ŋ/ în termenii trăsăturilor distinctive, luînd ca model *The Sound Patterns of English* de Chomsky şi Halle. Sînt examinate pe rînd toate analizele anterioare, atît structurale, cît şi generativ-transformaţionale, scoţîndu-se în evidenţă originalitatea fiecăreia. Articolul se încheie cu o critică a poziţiei acelor cercetători din domeniul lingvisticii portugheze care neagă existenţa segmentelor nazale înainte de pauză. Realitatea fonetică a acestor oclusive nazale a fost dedusă din studii spectografice, precum şi din prezenţa lor în limbi înrudite. În *Análise Componencial de Uma Crónica de Carlos Drummond de Andrade,* Eudenise Limeira şi Vera Ayres se bazează pe teoria semantică a lui Manfred Bierwisch, pe analiza componenţială sau sistemică a lui Geoffrey Leech precum şi pe analiza paradigmatică a lui E. H. Bendix. Analiza cuprinde trei etape: o descriere structurală, o interpretare semantică şi o descriere a relaţiilor sintagmatice. Alegerea cronîcii a fost determinată de scopul principal avut în vedere, şi anume analiza sintagmelor circumstanţiale. Verbele care apar în cronică au fost clasate, din punct de vedere semantic, în verbe statice (nemarcate), caracterizate prin trăsăturile semantice $\begin{bmatrix} [+\text{ locativ}] \\ [+\text{ existenţial}] \end{bmatrix}$ de tipul SER, HAVER şi EXISTIR, şi verbe componente semantice ale altor verbe, de tipul TER, CAUSAR, MUDAR, TENTAR, ATINGIR, la care se adaugă verbe a căror componentă semantică este de natură aspectuală. Nu considerăm însă că relaţiile semantice din cadrul verbelor analizate sînt întotdeauna cele mai potrivite. Pentru MORAR: X TER Y am propune mai degrabă MORAR: X EXISTIR EM Y întrucît, în acest caz, ni se pare mai relevantă ideea de locaţie decît cea de posesie, cel puţin pentru faptul că *morar* nu presupune neapărat „posesie".

Din tabloul dat de cele două autoare se observă că numai 13 fraze din cronică prezintă o structură sintagmatică tripartită. În două cazuri însă, SN nu se realizează sau se realizează ca ∅:

SN	SV	SC
1. xy	moravam	debaixo da ponte
6.	há	bancos confortáveis nos jardins; as calçadas; a cavidade na pedra; o mato
16. ∅	há (duas vagas)	debaixo da ponte

Credem însă că, în cazul 6 şi 16, sintagma nominală se realizează de asemenea: în primul caz, *bancos confortáveis, as calçadas, a cavidade, o mato* formează sintagme nominale, iar *nos jardins, na pedra* formează sintagme circumstanţiale, în timp ce în al doilea, *duas vagas* îndeplineşte rolul de SN:

SN	SV	SC
1 xy	moravam	debaixo da ponte
6a. Bancos confortáveis	há	nos jardins
6b. As. calçadas	há	∅
6c. A cavidade	há	na pedra
6d. O mato	há	∅
16. Duas vagas	há	debaixo da ponte

Analizînd în acest fel cele două situaţii amintite, ∅ apare de două ori în cazul sintagmelor circumstanţiale, fapt ce ni se pare mai plauzibil decît incorporarea sintagmei nominale şi a celei verbale într-o singură sintagmă verbală. Obţinem două tipuri de structuri sintactico-semantice: o structură locativ-posesivă (1, 6a, 6c, 16) şi o structură existen-

țială (6b și 6d). În cadrul primei structuri se poate face, de asemenea, deosebirea între cele două categorii de verbe: *morar*, caracterizat prin trăsăturile semantice $\begin{bmatrix} [+ \text{locativ}] \\ [+ \text{animat}] \end{bmatrix}$ și *haver*, caracterizat prin trăsăturile $\begin{bmatrix} [+ \text{locativ}] \\ [\pm \text{animat}] \end{bmatrix}$. În cea de-a doua structură, același verb *haver* actualizează numai trăsătura semantică [+ existențial]. Sintagmele nominale, la rîndul lor, au fost împărțite în sintagme [+ determinat] și [— determinat], calculîndu-se pentru fiecare categorie numărul de ocurențe. Raportul este de 4 :11 pentru sintagmele [— determinat], iar pe de altă parte trăsăturile semantice se repartizează invers, în funcție de alte două trăsături semantice [± animat]; [+determinat] ⇒ [— animat] și [— determinat] ⇒[+ animat]. Sintagmele verbale au fost împărțite în două arii semantice diferite: statice (*morar, ser, existir, tornar-se, morrer, haver*) și dinamice (*reclamar, atirar, pegar, encontrar, preparar, comer, agonizar*). Dintre verbele statice amintite, credem că nu toate se pot încadra în această categorie: *tornar-se* și *morrer* reprezintă o schimbare, o trecere de la o stare la alta. În ceea ce privește sintagmele circumstanțiale, acestea au fost împărțite în trei clase: spațiale, temporale și noționale, cele mai numeroase fiind cele din domeniul spațial.

În articolul *Concordância*, John Martin se ocupă de problema acordului în limba portugheză, cu referire specială la acordul cu două variabile (persoană și număr) în cazul verbului. Din cazurile analizate, autorul deduce că acordul nu răspunde, în limba portugheză, unor principii semantice, ci pur formale. Pentru limba portugheză standard, John Martin stabilește că grupurile nominale (FN), care marchează „persoana", sînt *eu, tu*, precum și formele care reprezintă o coordonare a acestora cu alte elemente, adică *nós, vós*. În absența uneia din aceste grupuri nominale marcînd poziția de subiect, predicatul nu va fi marcat în persoană, iar în absența coordonării subiectului, predicatul nu va fi marcat în număr. De aici concluzia că aceste tipuri de subiecte sînt singurele mărci ale verbului. În cazul verbelor nemarcate, desinența lor este determinată exclusiv de către valoarea temporală pe care o vehiculează. Exemplificînd, se poate spune că *faço* reprezintă forma temporală de bază, la care se adaugă marca de persoană; *fazemos* este o formă temporală de bază, la care s-au adăugat mărcile de persoană și număr, iar *fazem* reprezintă o formă temporală de bază, la care s-a adăugat numai marca de număr. În acest caz, numărul înseamnă o coordonare între FN și FN, ceea ce îl determină pe autor să renunțe la opoziția tradițională între „singular" și „plural": numărul apare numai în prezența unei coordonări, absența acesteia determinînd absența mărcii corespunzătoare numărului. Forma exactă a desinenței verbale va fi determinată, în ultima analiză, de acei factori sau combinații de factori prezenți în FN.

Cidmar T. Pais reactualizează problema semnului lingvistic în *A Atualiazação do Signo Lingüístico: Aspectos Sémio-Táxicos*, extinzînd modelul propus de B. Pottier și propunînd noi căi de abordare a „lexiei" ca unitate de comportament.

Definind poetica ca mijloc de descriere și explicare a trăsăturilor comunicării poetice, Roland Posner se întreabă, în *The Linguistic Fallacy in Poetics*, dacă poetica poate fi considerată parte a lingvisticii.

În *Semiótica e Seus Congêneres*, Thomas Sebeok face o scurtă istorie a derivatelor moderne ale grecescului *séma*. Scurte referiri se fac în concluzie la zoosemiotică și la asemazie.

Volumul se încheie cu cîteva pagini de recenzii și comentarii pe marginea unor lucrări de lingvistică generală și portugheză și cu o rubrică de informații privind lucrări de diplomă și de doctorat susținute la universități din Brazilia, precum și cu o bibliografie a lucrărilor de lingvistică publicate în limba portugheză.

Noua revistă de lingvistică vine să umple un gol creat după încetarea apariției unor publicații ca „Estudos Lingüísticos" și „Re-

vista Brasileira de Filologia", contribuind, alături de periodice cu profil asemănător ca „Littera" şi de revistele facultăţilor de litere ale unor universităţi braziliene („Alfa" — Marília, „Língua e Literatura" — São Paulo etc.), la valorificarea sistematică şi neîntîrziată a cercetărilor de lingvistică, aflate, în Brazilia, într-un moment de dezvoltare fără precedent.

Maria Theban

Romanistica Pragensia IX, Acta Universitatis Carolinae, Philologica 2, Praga, 1975.

A apărut, cu o întîrziere de doi ani (1977), numărul IX al publicației periodice „Romanistica Pragensia", editată de Universitatea Carolină. Contribuţiile ultimului volum sînt repartizate în două secţiuni, aproximativ egale ca întindere: „Literatură" (p. 7—101) şi „Lingvistică" (p. 101—177).

Studiul care deschide secţiunea ce interesează aici direct se întemeiază teoretic pe opoziţia curentă în lingvistică, stilistica şi retorica actuală între termenii *redundanţă* şi *economie*. În cercetarea intitulată „Redundanţă şi economie" (p. 101—124), autorul — Jan Šabršula — îşi concentrează atenţia asupra redundanţei la nivelul formei semnificantului, fără a omite, în încheiere, aspectul complementar al redundanţei la nivelul conţinutului mesajului. Caracterizările explicative aparţin limbii franceze, cu referiri comparative la rusă, germană şi latină.

În continuarea directă a unor preocupări anterioare legate de istoria lingvisticii braziliene (vezi bibliografia lucrărilor autorului, dedicate acestui domeniu mai puţin cercetat din istoria romanisticii, p. 125), Zdeněk Hampl oferă în paginile următoare o interpretare critică a activităţii lingvistului *Mario Barreto* (1879—1932), în articolul „Un capitol însemnat din istoria lingvisticii braziliene" (p. 125—135).

Prezent, ca de obicei, în paginile revistei, Jiří Felix semnează contribuţia „Un mod de descriere a categoriei cazului din limba română" (p. 135—141). Studiul, care se impune prin rigoarea metodică şi fineţea analizei, are ca premisă teoretică înţelegerea cazului drept „unul dintre indicii relevanţi din punctul de vedere al unei clasificări omogene şi economice a cuvintelor româneşti, numite, în termeni tradiţionali, substantive, articole (nehotărît, posesiv, demonstrativ), adjective, adjective pronominale, pronume şi numerale colective" (p. 140).

Articolul amplu care încheie secţiunea de lingvistică este conceput ca o „Încercare de interpretare funcţională a modurilor spaniole" (p. 143—177) şi aparţine lui Bohumil Zavadil. Pornind de la înţelegerea modului verbal ca procedeu de exprimare formală a categoriei modalităţii, în sens larg, autorul defineşte funcţia modală drept raportul dintre sensurile modale şi mijloacele modale de expresie. Acest punct de vedere teoretic aplicat în analiza limbii spaniole duce la evidenţierea unei polifuncţionalităţi modotemporale a formelor verbale finite în această limbă.

Numărul de care ne ocupăm al revistei „Romanistica Pragensia" constituie un nou prilej de a intra în contact cu preocupările de romanistică ale specialiştilor cehi, oferind, în acest sens, o imagine reprezentativă.

Prin observaţiile, sugestiile şi concluziile vizînd această sferă a cercetării, volumul recent se recomandă ca o lucrare utilă atît pentru romanişti, cît şi pentru lingvişti şi filologi în general.

Doina Babeu

De la *Societarea română de lingvistică*

La 26 octombrie 1977, Gr. Brâncuş a prezentat comunicarea *Pluralul neutrelor în româneşte* (vezi mai sus, p. 253—263).

În *Privire critică asupra sociolingvisticii româneşti* (30 noiembrie 1977), Klaus Bochmann a emis cîteva consideraţii în legătură cu preocupările de acest ordin în lingvistica românească (de la începuturile ei pînă spre anii '70), sugerînd, în încheiere, posibilitatea unei colaborări cu şcoala sociolingvistică de la Leipzig.

Comunicarea Elenei Toma, *Începuturile terminologiei botanice româneşti*, prezentată în şedinţa din 21 decembrie 1977, a urmărit terminologia botanică din limba română, de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, aşa cum este ea reflectată în scrierile epocii (texte ştiinţifice periodice, dicţionare). Au fost subliniate, cu deosebire, două aspecte ce ţin de specificul terminologiei în discuţie: 1) interferenţa terminologiei botanice cu alte terminologii ştiinţifice (medicală, zoologică, geologică şi altele); 2) o periodizare a evoluţiei terminologiei botanice în perioada studiată, pe baza unor criterii intra- şi extralingvistice. În ambele cazuri, s-a evidenţiat d i n a m i c a acestei terminologii, formarea relativ tîrziu a terminologiei botanice în raport cu alte terminologii ştiinţifice româneşti, originea ei aproape exclusiv franceză.

În *Note de tipologie semantactică* (25 ianuarie 1978), Laurenţiu Theban a prezentat o analiză semantică (actanţială) a evenimentelor descrise de verbele *plaire* şi *aimer* (pe baza construcţiilor sintactice degajate din volumul *Amours d'hommes de lettres* de Émile Faguet, Paris, 1907) şi a propus, în partea a doua a comunicării, intitulată *Ergativul indian*, doi noi parametri pentru definirea construcţiilor ergative în limbile indo-ariene de vest, examinînd, în încheiere, posibilitatea identificării unor trăsături ergative în sintaxa limbii române, din punctul de vedere al acordului, al recţiunii, al ordinii constituenţilor (pro)nominali şi al lexicalizării verbale.

JAROMÍR BĚLIČ
(1914 – 1977)

La 6 decembrie 1977 s-a stins din viață, după o grea suferință, Jaromír Bělič, profesor la Universitatea Carolină din Praga, membru corespondent al Academiei de Științe din Cehoslovacia.

Jaromír Bělič s-a născut la 24 martie 1914 în Nasedlovice, raionul Hodonin, în sud-estul Moraviei. A urmat cursurile Facultății de filozofie Jan Evangelista Purkyně din Brno, unde a studiat ceha și germana. La terminarea studiilor universitare avea o bună pregătire de lingvist, pe care și-a făcut-o sub îndrumarea cunoscuților lingviști cehi Fr. Trávnícek și Bohuslav Havránek.

În anul 1946 începe să predea limba cehă la noua Universitate din Olomouc, Universitatea Fr. Palacký, unde curînd este numit conferențiar și apoi profesor. Din anul 1957 a fost profesor la catedra de limbă cehă din cadrul Universității Caroline din Praga.

Jaromír Bělič a desfășurat încă din tinerețe o bogată și rodnică activitate didactică și științifică. De numele lui se leagă editarea în Cehoslovacia a operelor cunoscutului pedagog ceh Jan Amos Komenský, organizarea cursurilor de vară de studii slave de la Praga (la care deseori au fost invitați și boemiști din țara noastră), elaborarea și editarea ,,Dicționarului limbii cehe literare"[1], la care a fost unul din redactorii principali, pregătirea elaborării ,,Atlasului lingvistic ceh" și altele. În lingvistica slavă, Jaromír Bělič s-a impus mai ales prin preocupările sale în domeniul dialectologiei. Din numeroasele lucrări cu caracter dialectologic cităm : *Dolská nářečí na Moravě*, Praga, 1954, considerat cel mai amplu studiu monografic asupra graiurilor cehe din sud-estul Moraviei, și *Nástin české dialektologie*, Praga, 1972, care constituie o prezentare foarte documentată a dialectelor și graiurilor cehe vorbite astăzi pe teritoriile Cehiei și Moraviei. În calitatea sa de dialectolog, Jaromír Bělič a participat activ la lucrările de pregătire a ,,Atlasului lingvistic slav".

Dispariția din viață, la vîrsta de 63 de ani, în plină putere creatoare, a eminentului profesor și om de știință Jaromír Bělič reprezintă o mare pierdere pentru lingvistica cehă și cea slavă în general. În amintirea noastră profesorul Jaromír Bělič rămîne ca un om de știință de o tărie morală deosebită și de o noblețe sufletească aparte. În persoana profesorului Bělič cercetarea românească privitoare la graiurile din Boemia a pierdut un îndrumător apropiat.

Martie 1978

Teodora Alexandru
Facultatea de limbi străine
Universitatea București

[1] *Slovník spisovného jazyka českého*, I–IV, Praga, 1960–1971.

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R. S. România se vor adresa la : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P. O. BOX 136-137—telex 11226, 70116 București, str. 13 Decembrie, nr. 3, R.S. România.

Toute commande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à : ILEXIM DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. BOX 136-137 — telex 11226, 70116 Bucureşti, str. 13 Decembrie, nr. 3 R. S. România.

ALBANIE, **Drejtorija qendrore e perhapjes dhe propagandimit te librit** — Tirana ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMAGNE, **Buchexport**, Leninstrasse 16, 701 Leipzig ;
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, **Kubon und Sagner**, 8 München 34, Box 68 ;
AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb**, 1200 Wien Hochstädtplatz 3 ;
BELGIQUE, **Du monde entier**, Rue du Midi, 162. 1000 Bruxelles ; **Office International de Librairie**, Avenue Marnix 30, B-1050 Bruxelles ;
BRÉSIL, **Libreria Leonardo da Vinci**, Av Rio Branco, 185, Loja 2, Rio de Janeiro ;
BULGARIE, **Hemus**, Sofia 6 Rusky Blvd. ;
CHINE, **China National Publications Import Corporation**, P.O.B. 88, Peking ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE POPULAIRE DE CORÉE, **Chulpanmul**, Phenian ;
ESPAGNE, **Meissner Liberos**, Jose Ortega y Gasset, 14 Madrid 6 ; **Libreria Herder**, Balmes, 26 Barcelona 7 ;
ÉTATS-UNIS D'AMÉRIQUE, **Fam Book Service**, 69 Fifth Avenue Suite 8 F, New York, 3, N.Y. ; **Adler's Foreign Books Inc.**, 162 Fifth Avenue, New York, 10010 N.Y. ;
FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa**, Keskuskatu 1, SF-00100, Helsinki 10 ; **Suomalainen Kirjakauppa**, Box 10 105, Helsinki 10 ;
FRANCE, **Librairie étrangère Hachette** 58, Rue Jean Bleuzen, 92170, Vanves; **Librairie étrangère Joseph Gilbert** 1, Rue Pierre-Sarrazin, Paris 6 ;
GRÈCE, **Endohora Co.** Ltd. 62, Solons Street, Athènes L P.N. **Kallitsas**, 25, Rue Solons, Athènes, (134)
GRANDE—BRETAGNE, **Intercontinental Academic Book**, Supplies Ltd. Glencoe, Winchester Road Four Marks, Alton — Gu 34 SHT, Hampshire; **Grant and Cutler Ltd.** 11, rue Buckingham Strand LondonWC 2 N 6 DQ ;
HONGRIE, **Kultura**, Budapesta, Fö utca 32 ;
ISRAËL, **Lepac Ltd.**, 15 Rue Rambam, P.O. Box 1136, Tel Aviv ; **Haiflepac Ltd.**, 11 rue Arlossorov, P.O. Box 5343, Haifa ;
ITALIE, **Libreria Zanichelli**, Piazza Galvani 1/h, Bologna ; **Libreria Commissionaria Sansoni**, Via Lamarmora 45, Firenze ;
JAPON, **Nauka Ltd.** 92 Ikebukuro, Higashi 1 — Chome, Toshyma, Tokyo; **Maruzen Co.** 6, Tori Nichome Nihonbashi, Tokyo ;
MONGOLE, **Mongolknigotorog**, Ulan Bator ;
PAYS-BAS, **Martinus Nijjhoff**, 9—11 Lange Voorhout, Box 269, Haga ;
POLOGNE, **Ars Polona-Ruch**, Warsovie, Krakowskie Predmescie 7 ;
SUÈDE, **Intercom Export Import**, Olofström, Box x 193-5 29301 ;
SUISSE, **Librairie Rousseau**, Post restante 1218 Grand-Saconex, Genève ;
TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia**, Ul. Ve Smeckach 30, Praha 1 ;
U.R.S.S., **Mejdhunarodnaya Kniga**, Moskova G. 200 ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Hunhasaba**, Hanoi, 32 Hai Ba Trung;
YOUGOSLAVIE, **Forum**, Novi Sad, Misica 1 ; **Prosveta**, Belgrad, Terazije 16.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1977 (XXVIII)

1

2

3

4

5

6

I.P.I. c. 178

Lei 20.

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXIX
4
iulie-august
1978

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa comitetului de redacție: Adresse du comité de rédaction:
București 1, 79515 Spiru Haret 12, tel. 33.34.40 și 33.00.40., int. 265

Colaboratorii sînt rugați să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărțile și extrasele pentru recenzii, ca și publicațiile pentru schimb se primesc la aceeași adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinés à l'échange seront envoyés à la même adresse.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
71021 Calea Victoriei, nr. 125, sectorul I, București

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

4 — XXIX — 1978
iulie—august

SUMAR

SCL, an XXIX, nr. 4, p. 377–482, Bucureşti, 1978.

CARMEN VLAD

SCHIȚĂ PENTRU CERCETAREA SEMIOTICĂ A VORBIRII

II*

4.3. COMPONENTA COMUNICATIV-DISCURSIVĂ (β″)

Ideea disocierii **în plan teoretic** a unei **componente comunicativ-acționale** a vorbirii de una **comunicativ-discursivă** poate fi regăsită în lucrări anterioare, în care distincția este întemeiată pe o argumentație logico-filozofică, îmbogățită apoi cu elemente provenite din domeniul teoriei comunicării sociale.

Astfel, J. L. Austin [1962], considerînd nesatisfăcător înțelesul referențial al enunțului, adaugă acestui aspect **locuționar** (cognitiv sau referențial) pe acela **ilocuționar**, care precizează **felul actului produs** prin enunțarea unei fraze, **forța ilocuționară** sau **interpretarea rostirii** în raport cu un sistem lingvistic particular, cu un sistem al acțiunii și cu situația socială a emițătorului și a receptorului [Wunderlich, 1976].

Din perspectiva unei teorii a comunicării interindividuale, în general, și nu numai din aceea, mai limitată, a comunicării verbale, filozoful și sociologul german Jürgen Habermas [1971] relevă **dubla structură a comunicării cotidiene prin limbă**. El subliniază că înțelegerea se realizează doar în condițiile în care doi parteneri se situează **simultan** atît într-un plan al **intersubiectivității** (prin actul de vorbire), cît și în acela al **comunicării asupra obiectelor** (prin conținutul propozițional al propoziției dependente). Dacă la nivelul **interacțiunii** sînt posibile atît exprimări verbale, cît și extraverbale (acțiuni fizice sau expresii ale trăirii), în cel de-al doilea plan, **al discursului**, exprimările pot fi doar verbale.Această constatare conduce la concluzia că „putem distinge două forme esențiale de comunicare (sau de „vorbire"): **acțiune comunicativă** (interacțiune) pe de o parte, **discurs** pe de altă parte" [Habermas, 1971, 115], caracterizate printr-o **relativă autonomie**, în sensul că, în anumite condiții ale situației de vorbire, ele pot să apară în mod independent. Comunicarea scrisă, de pildă, reprezintă o situație în care **discursul** se autonomizează, în timp ce comunicarea orală poate oferi exemple de așa-numite **cvasi-enunțuri** a căror forță ilocuționară se manifestă în absența unui conținut propozițional [cf. Wunderlich, 1976, 255, 258]. Între aceste două posibilități-limită nu sînt excluse grade diferite de pregnanță (de intensitate) a uneia sau a celeilalte dintre componente.

Aceste date pe care le-am menționat în sprijinul diferențierii metodologice a celor două componente sînt de natură empirică. Validitatea distincției în plan teoretic depinde de capacitatea demersului analitic pe de o parte de a releva aspecte practice noi, iar pe de altă parte de a conduce la taxonomii bazate pe criterii mai exacte și mai adecvate.

* Prima parte a acestui studiu a apărut în SCL XXIX (1978), nr. 3, p. 297–310.

4.3.1. AFIRMAREA ACELEIAŞI PREMISE TEORETICE FUNDAMENTALE :

$$\boxed{E \neq R}$$

în descrierea şi interpretarea componentei β″ dă seama asupra apartenenţei **discursului** la domeniul comunicării, dar impune formularea explicită a unor **condiţii suplimentare** în măsură să verifice specificitatea acestei componente.

4.3.1.1. Dacă în cazul discursului-ocurenţă, *R* este totdeauna o existenţă **reală, fizică,** ale cărei atribute esenţiale în calitate de interpret pot fi exact stabilite, **prezenţa** lui *E* poate fi sau **reală** (în condiţiile comunicării orale) sau **virtuală** (în condiţiile comunicării înregistrate). În această ultimă alternativă există două posibilităţi, complementare, de a reconstitui atributele esenţiale ale lui *E* în calitatea sa de producător al discursului : a) prin presupoziţii logice pe care *R* le poate postula şi b) prin recunoaşterea, în discurs, a elementelor verbale prin care *E* se explicitează pe sine ca subiect (sursă) al discursului [cf. Greimas, 1976, 12].

4.3.1.2. E, ca **producător al discursului** sau **subiect al enunţării** (simbolizat prin $S_ø$ = sursa actului comunicării) poate fi identic cu **subiectul enunţului** (simbolizat prin S_e) sau diferit de el, ca şi de alţi **subiecţi ai unor discursuri raportate** (simbolizaţi prin S'_E) [cf. V. N. Volochinov, apud Gardin, 1976, 13; Jakobson, 1963, 176—196]. Varietatea raporturilor posibile între $S_ø$ şi S_e în enunţurile declarative este prezentată de Culioli [1973, 88—91].

4.3.1.3. Fiind sursa discursului, $S_ø$ determină întreaga desfăşurare a acestuia, ceea ce face ca valorile parametrilor ce-l definesc (explicit sau implicit) ca sistem care comunică : **timp, spaţiu, rol,** să aibă funcţie de **repere** pentru **momentele, locurile** şi **rolurile** unor S_e sau S'_E.

4.3.1.4. Cînd $S_ø$ şi $R_ø$ (= receptorul iniţial al actului de comunicare) pătrund în discurs în calitate de S_e sau R_e, funcţionează **mai întîi** ca **indici** (sau suporturi recurente) ai relaţiei comunicative primare şi devin apoi, în această calitate, obiecte de referinţă, alături de ceilalţi denotaţi ai discursului. Este unul dintre mecanismele fundamentale prin care **discursul** dobîndeşte valoarea unei categorii dublu mediatoare : mediază relaţia dintre *E* şi *R*, pe de o parte, dintre *E* **şi/sau** *R* şi **universul de referinţă**, pe de altă parte.

4.3.1.5. Cînd $S_ø$ are o prezenţă reală (comunicare orală), durata discursului este identică cu durata producerii şi receptării lui ; cînd $S_ø$ are o prezenţă virtuală, durata discursului este identică numai cu durata receptării, fiind o funcţie a lui *R*.

4.3.2. Dependenţa sensului discursiv de structura factorilor evenimentului comunicativ verbal este o chestiune de mult cunoscută. În lingvistică ea a beneficiat de rezultatele unor contribuţii fundamentale.

E. Coseriu [1956], pledînd pentru necesitatea unei **lingvistici a vorbirii** în măsură să ofere instrumentele descrierii şi interpretării **tehnicii activităţii verbale**, atribuie acesteia din urmă atît rolul unui **proces mediator** între aspectul **dinamic potenţial** al vorbirii şi acela de **produs** al ei, cît şi valoarea unei activităţi universale, diversificată din punct de vedere **storic** în idiomuri şi particularizată în discursuri [cf. 1967, 285—290]

prin ansamblul operaţiilor de **determinare** [p. 291—309] şi într-o serie de **circumstanţe ale vorbirii** (= „entornos") [p. 309—319].

Categoria de **enunţare**, minuţios descrisă şi opusă celei de **enunţ** de către E. Benveniste [1974, 79—90], nu este echivalentă cu aspectul ilocuţionar al vorbirii (remarca a fost făcută şi de Guespin [1976, 4]), fiind mai degrabă **cadrul** şi **mecanismul** convertirii **limbii în discurs**, mijlocul prin care limba devine expresia unui raport particular faţă de universul exterior, de lumea extralingvistică şi, în sfîrşit, actul individual de utilizare a limbii de către un locutor care „prin indici specifici, pe de o parte, şi cu ajutorul unor procedee accesorii, pe de altă parte" [Benveniste, 1974, 82] îşi enunţă propria sa poziţie de locutor. Este evident că pentru Benveniste ţinta principală a analizei **enunţării** este descoperirea **în limbă**, privită ca **formă**, a expresiilor subiectivităţii şi intersubiectivităţii.

Analiştii **discursului** (mai ales cei din şcoala franceză), acordînd termenului *text* un sens restrîns, acela de aspect strict lingvistic al comunicării, de produs verbal al acesteia, afirmă, parţial întemeiat, că „nivelul discursului este acela în care lingvistica şi societatea se articulează" (noi am prefera să spunem „limba şi societatea") şi că „relaţia de apartenenţă a unui discurs la o **formaţiune discursivă** (s.n. — C.V.) este factor constitutiv al discursului" [Guespin, 1976, 5—6].

În recentele **gramatici (teorii) ale textului**, interesate de descrierea şi interpretarea sensului global, complet al unor unităţi structurale (compoziţionale) depăşind limitele frazei, nu găsim încă o dezvoltare unitară şi o tratare explicită a relaţiei **act-discurs** în cadrul **textului** care, din perspectiva unor asemenea teorii, ar reprezenta categoria teoretică supraordonată, înglobantă [cf. Vlad, 1977 (b)]. Totuşi, teoria semiotică a textului, rafinată şi amplificată în continuare, poate oferi fundamentele cercetării vorbirii.

4.3.2.1. Situaţia socială, ca parte a contextului comunicativ verbal, dependentă de **rol, timp** şi **loc** [cf. supra **3.1.**], în **componenta** ß" devine o categorie esenţială. În formularea lui Coseriu [1967, 310] situaţia este „« spaţiul — timpul » discursului, atît cît este creat prin discursul însuşi şi ordonat cu privire la subiectul său". **Rolul**, aşa cum am specificat deja în **4.2.2.1.**, trebuie înţeles ca o valoare socio-culturală, ca sumă de caracteristici socio-culturale, lingvistic relevante pentru *E* şi *R*. Ceea ce, în mod obişnuit, se numeşte **context** [Coseriu, 1956; Slama-Cazacu, 1959], **context al situaţiei** [Malinowski, 1923] sau **situaţie de vorbire** [Wunderlich, 1971] reprezintă o categorie mai cuprinzătoare (la Wunderlich ea este redată prin nouă parametri), care în schiţa noastră este identică cu totalitatea factorilor evenimentului comunicativ verbal.

Valorile lui *T* şi *L* în componenta comunicativ-discursivă nu se confundă nici cu valorile lui *T* şi *L* din β' (= **prezentul** acţiunii comunicative şi spaţiul perceptibil vizual), nici cu valorile lor gramaticalizate sau lexicalizate în fiecare limbă. **Timpul** şi **spaţiul discursiv** rezultă din **raportul** dintre *T* (β') şi *T* (α), dintre *L* (β') şi *L* (α). Cu alte cuvinte, **timpul discursului** este „reprezentarea timpului în raport cu instanţa enunţării" [Ducrot, Todorov, 1972, 398]. Această concepţie asupra timpului discursiv, avînd ca sursă soluţia lui Jakobson [1963, 176—196],

este fructificată, cu rezultate fertile, mai ales în domeniul cercetării discursului narativ.

4.3.2.2. Unitatea semantico-sintactică **minimă** a componentei β'' fiind fraza, **repertoriul de reguli** va conține, pe lîngă regulile de structură a frazei (cele aparținînd componentei α) și reguli **transfrastice** prin care se realizează **coerența** logică a discursului [cf. Greimas, 1976, 20–21, pentru discursul științific] sau **acceptabilitatea** lui. **Acceptabilitatea,** ca operație prin care un enunț este acceptat (sau respins) de către receptor ca ipoteză pentru un alt enunț pe baza unor funcții-suport, are atît un aspect **logico-sintactic**, cît și unul **pragmatic**, în măsura în care **gradul de acceptabilitate** al unui suport pentru o ipoteză este determinat de alegerea variabilelor, dependente inițial de **tipul** discursului [cf. Verdaasdonk, 1976, 222–225; Searle, 1975, 331].

4.3.2.3. Prin **reguli discursive** se stabilesc nu numai relații între enunțuri, ci și relații între ansamblul semnelor (discurs) și contextul extralingvistic. Deci repertoriul $C\beta''$ este alcătuit din reguli sintactice, semantice **și pragmatice**.

4.3.2.4. Repertoriile de semne S în componenta β'' sînt în exclusivitate verbale. Ele sînt mai mult sau mai puțin diferite pentru fiecare individ, în funcție de gradul de cultură și de domeniul de activitate. Am mai menționat un aspect specific pentru aceste repertorii: unele dintre elementele stocate în S_α (ambreiori, substitute și nume comune) manifestă un comportament semantic (extensional) diferit în funcție de interpretarea în exclusivitate de pe poziția emițătorilor sau de interpretarea conform relației $E-R$.

4.3.2.5. Schema factorilor evenimentului comunicativ verbal ia aspectul următor:

Schema β''

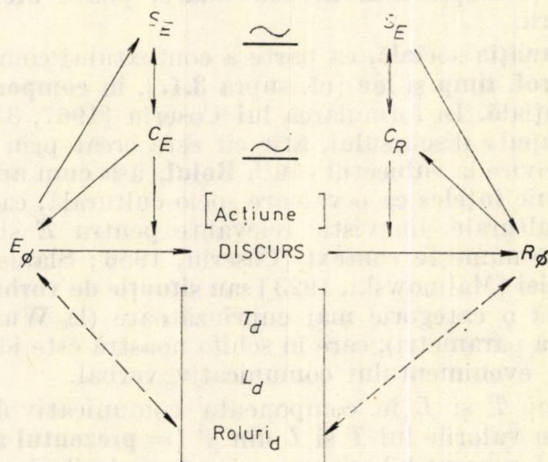

unde:

T_d = **timpul discursiv**, adică relația $T_{\beta'}/T_\alpha$

L_d = **locul discursiv**, adică relația $L_{\beta'}/L_\alpha$

R_d = **roluri discursive**, stabilite pe baza a două tipuri de relații:

i) relația între $E_ø$ și $R_ø$ conform statutelor lor socio-culturale, determinantă pentru tipul discursului și dependentă de tipul interacțiunii verbale;

ii) relații între $S_ø$ și $E_ø$ sau $R_ø$, concludente pentru situarea polilor comunicării în raport cu lumile enunțurilor (discursului) : o situare egocentrică (în condițiile în care $S_e \neq E_ø$) sau una extravertită (cînd $S_e \neq E_ø$ și $S_e \neq R_ø$ sau $S_e \neq E_ø \neq R_ø$).

Discursul este unitatea intensio-extensională **maximă** a componentei β″ și îl definim ca **totalitatea frazelor emise (receptate) în cadrul uneia și aceleiași acțiuni comunicative.**

4.3.3. Descrierea sintactică a discursului se poate efectua cu ajutorul unei teorii sintactice a textului [în varianta Dijk, 1972 sau Petöfi, 1975].

4.3.4. Într-o teorie semantică discursivă două demersuri ni se par esențiale : mai întîi construirea unui aparat menit să asigure posibilitatea descrierii și interpretării sensului **co-textual** [Petöfi, 1975] sau semantic-intensional (ceea ce s-a conturat încă în vechile tratate de retorică) și apoi elaborarea unui model logic complex pentru analiza **con-textuală** printr-o componentă a semanticii lumii [Petöfi, 1975; Vaina, 1976; cf. și 'contextualizarea internă' la Fillmore, 1976]. O asemenea modalitate teoretică poate verifica și aprofunda cunoașterea posibilităților noastre discursive, a complexului de operații care dirijează capacitatea de a realiza, de a actualiza semnificații, adică de a converti în **discurs** un **proiect semiotic** [Greimas, 1975, 63–106] sau nivelul profund, abstract al ansamblului de reprezentări semantice [Theban, 1971, 93–105].

Semanticul limbii [Benveniste, 1974, 64–65, 224–229] ca mod specific al proprietății de a semnifica, prin discurs, sau „integrarea lingvistică între o cunoaștere actuală și un știut anterior" [Coseriu, 1967, 308] exprimă condensat atît ideea specificității semantice „interioare" a discursului, cît și condiția dependenței acestuia de contextul în care sînt incluși, înainte de toate, protagoniștii comunicării.

4.3.5. Cea mai importantă și, desigur, cea mai dificilă latură a componentei β″ este **pragmatica** ei. Importanța acesteia provine din rolul hotărîtor al factorilor neverbali în producerea (receptarea) discursului, în timp ce dificultăți numeroase se ivesc în tratarea aspectelor pragmatice odată cu încercarea de a sistematiza, de a grupa și de a ierarhiza factorii. Dintr-o seamă de contribuții recente consacrate cercetării aspectelor pragmatice vom reține aici doar cîteva, esențiale pentru ansamblul demersului nostru.

4.3.5.1. Sensul **global** al discursului fiind dirijat de **tipul interacțiunii comunicative**, interpretarea lui depinde în primul rînd de specificarea relației dintre *E* și *R*, ca interlocutori. Am numit acest aspect al relației discurs-lume cu termenul **meta-pragmatică** β′ [cf. **4.2.5.4.**]. Ni se pare că ar coincide cu **pragmatica instituțională** a lui Wunderlich [1976, 264–273], ca nivel de interpretare a sensului relativ la sistemul de acțiune, constant de-a lungul desfășurării discursului. **Meta-pragmatica** β′ este conținută doar în ceea ce Fillmore [1976, 88–89] înțelege prin 'contextualizare externă' și se apropie de 'intențiile ilocuționare complexe' ale lui Searle [1975, 325].

4.3.5.2. Pragmatica β'' sau 'pragmatica situațională' [Wunderlich, 1976, 272—273] reprezintă interpretarea sensului din perspectiva relației discurs-parametrii situației sociale, adică în funcție de categorii (tipuri) specifice ale intențiilor comunicative.

4.3.5.3. Opoziția **tipologică** fundamentală **la nivelul discursului** este opoziția **scris/oral**, celelalte tipuri posibile fiind subordonate acesteia. Deoarece majoritatea analizelor efectuate asupra discursurilor au avut la bază un material faptic scris (imprimat) [cf. Grize, 1973; Vignaux, 1973; Searle, 1975; Greimas, 1976, 79—128; Guespin, 1976 (b); Marcellesi, 1976], specificarea condițiilor pragmatice determinante a fost facilitată de convenționalizarea lor într-un cod cultural bine fixat [cf. Vlad, 1977 (a)].

4.3.5.4. O tipologie a comunicării verbale trebuie efectuată prin efortul de a găsi criterii și mijloace pentru corelarea tipurilor de pragmatici.

A Sketch for the Semiotic Study of Speech

(Abstract)

Trying to offer a heuristic solution for the semiotic study of speech, the author considers possible the separation, from a theoretical point of view, of three fundamental components : α) the systemic component, β') the communicative-actional one, and, β'') the communicative-discoursive component. The first one (α) is the representation of the socio-historically constituted linguistic stock of a natural language. The second one (β') refers to speech as an active specific mechanism within the framework of the communicative interhuman processes. The third component is about the modes in which the world, the extra-linguistic universe is verbalized. The paper tries to point out the syntactic, semantic and pragmatic aspects, characteristic of each component, reaching the conclusion that for the semiotic study of speech the β' and β'' pragmatics have a decisive role.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE *

AUSTIN, J. L., 1962, *How to Do Things with Words*, Cambridge (Mass.).
CULIOLI, ANTOINE 1973, *Sur quelques contradictions en linguistique*, în ,,Communications'' 20, p. 40—82.
DUCROT, OSWALD, TODOROV, TZVETAN 1972, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris.
GREIMAS, A. J. 1966, *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Paris.
GRIZE, JEAN-BLAISE 1973, *Logique et discours pratique*, în ,,Communications'' 20, p. 92—100.
GUESPIN, L. 1976 (a), *Introduction. Types de discours ou fonctionnements discursifs?*, în ,,Langages'' 41, p. 3—11.
1976 (b), *Les embrayeurs en discours*, în ,,Langages'' 41, p. 47—78.
HABERMAS, J., LUHMANN, N. 1971, *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie — Was leistet die Systemforschung?*
MARCELLESI, J. B. 1976, *Analyse de discours à entrée lexicale. (Application à un corpus de 1924—1925)*, în ,,Langages'' 41, p. 79—124.
SEARLE, JOHN R. 1975, *The Logical Status of Fictional Discourse*, în ,,New Literary History'' VI 2, p. 319—332.

* Numai indicațiile bibliografice care nu figurează în prima parte a studiului sînt înregistrate aici.

THEBAN, LAURENȚIU 1971, *Aspects nouveaux de la théorie de la syntaxe*, în RRL XVI, nr. 2, p. 91–113.

VERDAASDONK, HUGO 1976, *Concepts of Acceptance and the Basis of a Theory of Texts*, în Dijk (ed.), *Pragmatics of Language and Literature*.

VERÓN, ELISEO 1973, *Vers une „logique naturelle des mondes sociaux"*, în „Communications" 20, p. 246–278.

VIGNAUX, GEORGES 1973, *Le discours argumenté écrit*, în „Communications" 20, p, 101–159.

VLAD, CARMEN 1977 (a), *Premise ale elaborării unei tipologii textuale*, în CL XXII, nr. 1, p. 49–53.

1977 (b), *Conceptul de 'text'*, în CL XXII, nr. 2, p. 251–254.

WUNDERLICH, DIETER 1976, *Towards an Integrated Theory of Grammatical and Pragmatical Meaning*, în A. Kasher (ed.), *Language in Focus*, Dordrecht-Holland, p. 251–277.

Ianuarie 1978

Universitatea „Babeș-Bolyai"
Facultatea de filologie
Cluj-Napoca, Horea 31

... 1971, Aspects nouveaux de ... de la syntaxe, in RRL XVI, nr. 2, p. 98–115.

VAN ... 1975, Concepts of Coherence and the Basis of a Theory of Texts, in ... (ed.), Properties of Language and Literature.

VÉRON, Eliseo 1973, „Vers une „logique naturelle des mondes sociaux"", in „Communications" 20, p. 246–278.

VIGNAUX, Georges 1973, „Le discours argumenté écrit", in „Communications" 20, p. 191–209.

VLAD, CARMEN 1977 (a), Premise ale cercetării unei tipologii textuale, in CL XXII, nr. 1, p. 19–28.

1977 (b), Conceptul de text, in CL XXII, nr. 2, p. 231–235.

WUNDERLICH, Dieter 1976, Towards an Integrated Theory of Grammatical and Pragmatical Meaning, in A. Kasher (ed.), Language in Focus, Dordrecht–Holland, p. 251–277.

februarie 1978

Universitatea „Babeș-Bolyai"
Facultatea de Filologie
Cluj-Napoca, România

LAURA VASILIU

PRELIMINARII LA O TRATARE SISTEMATICĂ A SEMANTICII DERIVATELOR SUFIXALE

Pornind de la cîteva tipuri de relaţii semantice între derivatele sufixale şi elementele lor componente, articolul îşi propune să găsească un model de mecanism (un grup de reguli însoţit de un dicţionar de baze şi sufixe) capabil să exprime un număr de aspecte semantice cu caracter de sistem ale derivării sufixale.

1.1. Faptul banal de performanţă lingvistică, constînd în înţelegerea (cel puţin aproximativă) şi întrebuinţarea corectă [1] a unui derivat necunoscut dinainte dacă este cunoscut sensul bazei şi sensul sufixului [2], este posibil pentru că relaţiile semantice dintre derivat, de o parte, bază şi sufix, de cealaltă parte, au într-un anumit grad caracter sistematic.

Acelaşi caracter sistematic este presupus de diverse procedee de tratare a derivatelor în unele dicţionare precum :

— în MDE [3] se înregistrează derivate diminutivale, infinitive sau supine nominale, participii adjectivale, la sfîrşitul articolelor în care se tratează cuvintele bază, fără indicarea sensului lor (vezi, de ex., *turtică*, *turtişoară*, *turtiţă*, s.v. *turtă*, *turbare*, *turbat*, *-ă*, s.v. *turba*, *tuns*, s.v. *tunde)*;

— în CADE, SD, DEX [4], derivate diminutivale, augmentative, colective sînt definite prin referire la sensul sufixului şi al bazei (vezi, de ex., *tătic*, *tătişor*, „dim. *tată*", *tinerime* „col. *tînăr*", la CADE; *lădiţă* „dim. după *ladă*", *lădoi* „augm. după *ladă*", la SD; *tălpiţă* „dim. al lui *talpă*", *tătăroi* „augm. al lui *tătar*", în DEX [5]).

1.2. În unele lucrări de specialitate apar formulări care stabilesc, în mod explicit sau implicit, relaţii între sensul sufixului şi sensul bazelor cu care acesta se combină. Cîteva exemple luate la întîmplare :

— sufixul *-ard* exprimă în formaţii de tipul *campagnard*, *savoiard* „apartenenţa la o r e g i u n e" (= „apartenenţa" se realizează cu baze care denumesc „regiuni");

[1] Şi înţelegerea, respectiv întrebuinţarea n e c o r e c t ă poate fi în acelaşi sens relevantă dacă vizează fapte ambigue prin ele însele.

[2] Situaţia este aceeaşi la derivatele prefixale sau la compusele cu elemente de compunere.

[3] *Micul dicţionar enciclopedic*, Bucureşti, 1972.

[4] I. Aurel Candrea — Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*, Bucureşti [1926—1931]; August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti*, Iaşi, 1939 ; *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, 1975.

[5] Vezi şi poziţia complet opusă : definiţii care, deşi redau exact sensul derivatului, nu numai că-i ascund structura, dar chiar sînt în contradicţie cu sensul elementelor lui componente. De exemplu : *antum* „publicat î n t i m p u l (subl. n.) vieţii autorului" (DEX s.v.). În concordanţă cu structura cuvîntului ar fi fost : „. . . î n a i n t e de moartea . . ." (cp. cu definiţia antonimului *postum*, din acelaşi DEX : „. . . după moartea . . .").

— sufixul *-ard* exprimă în formaţii de tipul *comunard*, *montagnard* „aderarea la o anumită o r î n d u i r e s o c i a l ă, respectiv, g r u p a r e p o l i t i c ă" (= „aderarea la ceva" se realizează cu baze care denumesc „orînduiri sociale" sau „grupări politice") [6];

— sufixul *-an* „formează masculine cînd substantivul de bază este feminin, nume de a n i m a l" [7].

2. În cele ce urmează vom încerca să schiţăm un model de descriere **a.** capabil să dea seamă de r e l a ţ i i l e s t r u c t u r a l e s e m a n t i c e dintre derivate şi elementele lor componente şi **b.** pe baza căruia să putem decide dacă un derivat oarecare este sau nu c o r e c t format din punct de vedere s e m a n t i c.

Condiţia de sub **b.** este necesară deoarece există derivate corect formate din punct de vedere formal, dar incorect formate din punct de vedere semantic. Astfel, de la *mînzare* se formează un derivat masculin cu *-ar* „cel care păzeşte animalele domestice denumite de bază" şi unul neutru cu *-ar* „locul unde sînt adăpostite animalele...". În mod similar, de la *vacă* se formează *văcar* s.m. cu primul sens menţionat al lui *-ar*, dar un **văcar* s.n., cu cel de-al doilea sens al sufixului, nu se realizează. Sau : alături de *văcar* „cel care păzeşte..." apar *oier*, *gîscar*, cu sensuri similare, dar **răţar*, **curcănar* nu se realizează, deşi au aceeaşi structură formală. Vom spune cu privire la **văcar* s.n. şi la **răţar*, **curcănar* că nu sînt corect formate din punct de vedere semantic.

Relaţiile semantice vor fi exprimate sub formă de r e g u l i atunci cînd numărul faptelor implicate va satisface criteriul economiei descrierii. Atunci cînd numărul faptelor nu va satisface acest criteriu, vom aplica alte procedee de exprimare a relaţiilor.

Unităţile asupra cărora vor opera atît regulile, cît şi celelalte procedee avute în vedere, anume b a z e l e (de la care se formează derivate) şi s u f i x e l e, urmează să fie cuprinse într-un d i c ţ i o n a r construit special în acest scop [8].

3. Înainte de a trece la prezentarea cîtorva tipuri de relaţii şi, respectiv, reguli semantice, precum şi a principiilor de alcătuire a dicţionarului, este necesară precizarea cîtorva concepte cu care vom opera mai departe.

3.1. Sensul derivatului se compune din sensul sufixului şi sensul bazei.

Modalitatea de c o m p u n e r e a s e n s u l u i este, în mare, de două feluri : suma celor două sensuri şi introducerea sensului bazei în

[6] Ion Dănăilă, *Sufixul* ***-ard***, în SMFC II (1960), p. 121.

[7] Marieta Pietreanu, *Sufixul* ***-an***, în SMFC II (1960), p. 97. Vezi şi lucrări consacrate unor limbi străine precum H. Marchand, *The Categories and Types of Present-day English Word-formation*, Wiesbaden, 1960 : sufixul engl. *-dom* ataşat la teme din domeniul sporturilor, al filmelor, al teatrului exprimă „grupul unit printr-un interes comun", ataşat la nume de animale, exprimă „lumea ... " (p. 230) etc.

[8] Vezi Jerrold J. Katz and Jerry A. Fodor, *The Structure of a Semantic Theory*, în *The Structure of Language*, Second printing, 1965, p. 493 : „a semantic theory must contain two components : a dictionary of the lexical items of the language and a system of rules ... which operates on full grammatical descriptions of sentences and on dictionary entries to produce semantic interpretations for every sentence of the language". Dealtfel, în cele ce urmează vom folosi drept cadru teoretic semantica de tipul celei concepute de cei doi autori menţionaţi, fără însă a o urma în toate detaliile tehnice ale aplicării ei. Deosebirile sînt evidente pentru oricine este familiarizat cu această semantică.

sensul sufixului. Prima modalitate se aplică la un număr mic de cazuri, în timp ce cea de-a doua are o aplicare mai largă asupra domeniului derivării. Astfel compunerea sensului se face în mod firesc prin însumare la derivate ca cele diminutivale sau moționale de felul lui *iepuraș*, *iepuroaică* („iepure" + „mic", „iepure" + „femelă"), dar nu se mai poate face prin aceeași modalitate la derivate ca *vînător*, *birtaș* (nume de agent, numele posesorului). Definițiile acestora din urmă fiind „cel care face acțiunea de a vîna" și, respectiv, „cel care posedă un birt", este evident că ele au fost obținute prin introducerea sensului bazei în definiția sufixului („cel care face acțiunea verbului denumit prin bază" devine în cazul particular al lui *vînător:* „cel care face acțiunea de a vîna").

În prima categorie analizată par să mai intre, în afară de derivatele diminutivale și moționale, augmentativele și, eventual, colectivele. În cea de-a doua categorie par să intre majoritatea tipurilor de derivate [9].

Presupunînd că dicționarul nostru va conține **a.** o listă de baze ($B = \{b_1, b_2 \ldots b_n\}$) și **b.** o listă de sufixe ($S = \{s_1, s_2 \ldots s_n\}$), pentru derivatele care se vor obține prin aplicarea regulilor asupra articolelor dicționarului se vor compune sensurile conform uneia dintre cele două modalități menționate mai sus.

O definiție obținută în felul acesta va conține ceea ce este esențial și relevant pentru structura semantică a unui derivat. O vom numi d e f i n i ț i e d e r i v a ț i o n a l ă pentru a o putea opune definiției lexicografice propriu-zise, față de care nu se află întotdeauna în aceeași poziție și anume:

a. Definiția derivațională poate să fie identică cu definiția lexicografică din punctul de vedere al informațiilor pe care le oferă (fie că acestea sînt, fie că nu sînt exprimate în aceiași termeni). De ex.:

morăreasă „soția morarului; femeie care îndeplinește funcția de morar" (în DEX: „soția morarului; stăpîna unei mori", față de *morar* „proprietar al unei mori")

albicios „care este aproximativ alb" (în DEX: „care bate în alb").

b. Definiția derivațională poate să conțină numai elemente pentru definiția lexicografică. De ex.:

enoriaș „cel care aparține unei enorii" (în DEX: „persoană care, p r a c t i c î n d u n c u l t, ține de o anumită enorie")

fugar „cel care face acțiunea de a fugi" (în DEX: „(persoană, ființă) care a fugit dintr-un loc (p e a s c u n s) p e n t r u a s c ă p a d e o p r i m e j d i e, d e o c o n s t r î n g e r e, d e o s i t u a ț i e g r e a s a u p e n i b i l ă")

sau chiar cuvinte polisemantice la care diversele sensuri se constituie toate pe baza definiției derivaționale, ca:

[9] Această distincție în modul de compunere a sensului este avută în vedere în mod implicit în articolul nostru *Quelques aspects de la grammaire de la dérivation suffixale en roumain* („Revue Romane", nr. 4, 1970, p. 109), atunci cînd făceam deosebirea între derivatul-„bază caracterizată" și derivatul „echivalent cu o perifrază din care face parte baza". Derivatele moționale sînt clasate în articolul citat într-o categorie aparte a cazurilor de „transfer al substantivelor de la un gen la altul". Întrucît această categorie operează cu concepte gramaticale, preferăm interpretarea (în termeni semantici) dată derivatelor moționale în articolul de față. (Derivatele moționale astfel interpretate corespund derivatelor-„baze caracterizate".)

înaintaș „(cel) care este localizat înainte” (în DEX : „înhămat înaintea rotașilor ; care merge înainte ; persoană care prin activitatea sa... a pregătit activitatea altora ; jucător din linia de atac...”) sau cuvinte distincte ca gen și ca sens (fiecare putînd fi polisemantic), structurate semantic, de asemenea, pe baza unei aceleiași definiții derivaționale, ca :

închizător s.n. „dispozitiv de împingere și închidere a cartușelor în magazia unei arme de foc” /*închizătoare* „dispozitiv sau mod de închidere a unui obiect” [10], ambele „nume de instrument”.

3.2. Bazele ca și sufixele pot avea cîte unul sau mai multe sensuri. Spunem că o bază sau un sufix sînt ambigue atunci cînd au cel puțin două sensuri. Atunci cînd au cîte un singur sens, atît baza, cît și sufixul sînt neambigue (gradul 1 de ambiguitate).

Gradul de ambiguitate al bazelor și al sufixelor este dat de numărul lor de sensuri : o bază care are trei sensuri are gradul trei de ambiguitate ș.a.m.d.

Întrucît este compus din sensul sufixului și al bazei, sensul derivatului este și el ambiguu atunci cînd cel puțin unul din elementele lui componente este ambiguu.

În principiu, gradul de ambiguitate al unui derivat este dat de produsul gradelor de ambiguitate al bazei și al sufixului : dacă baza e neambiguă și sufixul are gradul doi de ambiguitate, derivatul are gradul de ambiguitate doi, dacă baza are gradul doi, iar sufixul tot gradul doi, derivatul are gradul patru ș.a.m.d. (Fiecare sens al fiecărui element component reprezintă o combinație posibilă între cele două elemente.)

Aceasta este situația potențială. În realitate, după cum nu orice bază se combină cu orice sufix, tot așa, nu orice sens al unei baze se combină cu orice sens al unui sufix. De aceea cazurile de ambiguitate nu apar ori de cîte ori cel puțin unul din elementele componente ale derivatului este ambiguu. Regulile și/sau dicționarul trebuie să arate care sînt cazurile de ambiguitate realizate în limbă.

4. O investigație sumară, cu titlu de sondaj, ne-a permis să distingem cîteva tipuri de relații semantice în domeniul derivării sufixale românești.

4.1. Un anumit sufix cu un anumit sens al său este compatibil cu o anumită clasă de baze caracterizată printr-o anumită trăsătură (marcă) semantică — derivatele rezultate sînt neambigue din punct de vedere semantic. De ex. :

— Sufixele *-oaică* și *-oaie* cu sensul „perechea opusă din punctul de vedere al sexului a individului denumit prin bază” sînt compatibile cu baze nume de animale *(iepure, leu)* [11] ; derivatele rezultate *(iepuroaică, leoaie)* denumesc în mod neambiguu „femela...” [12].

[10] Exemple luate de la Mioara Avram, *Despre flexiunea substantivelor feminine terminate în -(t)oare*, LR XXVI (1977), nr. 1, p. 12.

[11] Subordonată sensului este trăsătura morfologică privitoare la genul substantivelor baze (masculine).

[12] Unele baze din clasa numelor de animale, precum *lup, urs,* sînt polisemantice („buștean” ; „boț de mămăligă ..., grindă longitudinală a unui pod ..., stîlp la talpa prispei ..” — în marea majoritate a cazurilor, definițiile lexicale sînt date după DEX). Unele din derivatele acestora sînt, la rîndul lor, polisemantice (*lupoaie* „plantă ...” și *ursoaică, ursoaie* „coș-

— Sufixul *-ar* cu sensul „cel care produce fructul denumit de bază" este compatibil cu substantive nume de fructe *(ghindă, porumbă, scoroambă)*; derivatele rezultate [13] *(ghindar, porumbar, scorombar)* denumesc în mod neambiguu „planta..." [14].

— Sufixul *-cios* cu sensul „care are calitatea denumită de bază într-o formă aproximativă" este compatibil cu baze adjectivale [15] (indiferent de sens: *alb, acru)*; derivatele rezultate *(albicios, acricios)* redau în mod neambiguu o nuanță aproximativă a calității denumite prin adjectivul de bază [16].

— Sufixele *-ar, -aș, -tor, -or, -os, -aci* cu sensul „(cel) care face acțiunea verbului denumit de bază" sînt compatibile cu baze verbale (indiferent de sens [15]: *fugi, cerceta, descăleca, coafa, tăia, suge)*; derivatele rezultate *(fugar, cercetaș, descălecător, coafor, tăios, sugaci)* [17] redau în mod neambiguu un „(nume de) agent".

4.2. Un anumit sufix cu un anumit sens al său este compatibil cu o categorie de baze care nu poate fi caracterizată printr-o marcă semantică comună tuturor membrilor ei — derivatele rezultate sînt neambigue din punct de vedere semantic. De ex.:

— Sufixele *-aș, -ior, -el, -uc, -uleț, -uș, -uț* cu sens diminutival sînt compatibile cu substantive [18] nume de obiecte (foarte variate), de plante, animale, forme de relief, ocupații, unități administrative, jocuri, categorii antropologice, antroponime etc. etc.[19] *(chimir, dulap, scaun, trandafir, iepure, cal, pîrîu, avocat, sat, piper, copil, Ion)*; derivatele rezultate [20] au în mod neambiguu sens diminutival [21] *(chimiraș, dulăpior, scăunel,*

de sobă..., stîlp... la o construcție, bîrnă..."). Sensurile nemoționale ale acestor derivate nu pot fi deduse însă, după cum se vede, din sensurile nemoționale ale bazelor sau, dacă au vreo legătură cu acestea („stîlp... la o construcție"/„stîlp la talpa..."), sensul sufixului nu poate fi precizat. E vorba deci de cazuri particulare de evoluție a cuvintelor și nu de ambiguități în structura derivatelor determinate de ambiguitățile din structura bazelor.

Am dat exemple de felul acesta numai aici. Ele au însă valoare ilustrativă mai generală, întrucît situații similare pot apărea la toate tipurile de relații semantice derivaționale.

[13] Substantive masculine.

[14] *Zmeurar* „arbust cu fructe roșii aromatice" (= zmeură) are aceeași structură semantică. De aceea credem că e mai satisfăcătoare explicarea lui prin *zmeură* (+ *-ar*) decît prin *zmeur* (sinonim cu el), așa cum se face în DEX (s. v.; comp. cu *ghindar, porumbar* și *scorombar*, explicate în același dicționar prin *ghindă, porumbă*, respectiv, *scoroambă)*.

[15] Aceste clase de baze sînt aparent caracterizate exclusiv morfologic. În realitate sînt caracterizate și semantic, prin conținutul categorial comun al adjectivelor, respectiv, verbelor ca clasă, existent alături de sensul individual al fiecărui adjectiv sau verb în parte.

[16] Vezi Ana Buzi, *Sufixul* ***-cios*** [***-(ă)cios, -(i)cios, -(in)cios***], SMFC II (1960), p. 127.

[17] Substantive masculine (nu neutre) sau adjective.

Bazele verbale sînt compatibile și cu sufixele *-ar, -tor*, și *-or* cu sensul „instrument prin care se face acțiunea..." (*mestecar, tocător, trasor*). În acest caz derivatele sînt substantive neutre.

[18] Indiferent de gen.

[19] Vezi Elena Carabulea, *Sufixul* ***-uș(ă)***, SMFC II (1960), p. 205—206, Eugenia Contraș, *Sufixul* ***-uț(ă)***, SMFC IV (1967), p. 151—152, 155—157.

[20] Întotdeauna de același gen cu bazele: *cocon* (m.)→*coconaș* (m.), *dulap* (n.)→*dulăpaș* (n.), *fluier* (n.)→ *fluieraș* (n., cp. cu omonimul m. „nume de ocupație"), *topor* (n.)→ *toporaș* (n., cp. cu omonimul m. „nume de plantă").

[21] Unele derivate polisemantice la nivelul unor subdiviziuni ale sensului diminutival sînt ambigue la acest nivel. E vorba de diminutivele propriu-zise ori afective, alintătoare sau, dimpotrivă, peiorative, de falsele diminutive (de ex. numele de plante rezultate din comparații: *lăcrămioară, toporaș*) ori de sensuri mai speciale precum „puiul animalului denumit de bază" (*iepuraș* 1. „diminutiv al lui iepure", 2 „puiul iepurelui").

trandafiraş, iepuraş, căluţ, pîrîiaş, avocăţel, sătuc, sătuleţ, pipăruş, copilaş, Ionel, Ionuţ).

— Sufixele *-aş*, *-os* cu sensul „care posedă obiectul denumit de bază" sînt compatibile cu substantive [22] nume de obiecte (foarte variate), părţi ale corpului, forme de relief etc. etc. *(must, piept, chelbe, deal, gust, noroc)*; derivatele rezultate [23] exprimă în mod neambiguu calitatea caracterizată prin „posesia" obiectului denumit de bază *(mustos, pieptos, chelbaş, deluros, gustos, norocos)*.

4.3.1. Un anumit sufix căruia îi sînt asociate două sau mai multe sensuri este compatibil cu o categorie de baze caracterizată printr-o marcă semantică — derivatele rezultate sînt ambigue, atunci cînd preiau cel puţin două sensuri ale sufixului, şi neambigue, atunci cînd preiau numai unul din aceste sensuri. (Dezambiguizarea derivatelor se poate opera — uneori — în contexte mai largi.) De ex.:

— Sufixele *-ar*, *-ărie*, *-et*, *-iş*, *-işte* [24] cu sensul „colectiv" şi de „nume al locului unde creşte obiectul denumit de bază" sînt compatibile cu substantive [25] nume de plante *(ferigă, spin, pom, papură, in)*; derivatele rezultate [26] *(ferigar, spinărie, pomet, păpuriş, inişte)*, neambigue sau ambigue — cu cîte unul sau, respectiv, două sensuri („regiune acoperită cu ferigă"; 1. „loc unde cresc mulţi spini", 2. „desiş de spini"; „livadă cu pomi"; 1. „loc acoperit cu papură", 2. „desiş de papură"; 1. „locul unde a fost semănat in", 2. „mulţime de tulpini de in") [27], sînt uneori dezambiguizabile în contexte mai largi.

— Sufixul *-ar* cu sensul „colectiv" şi de „adăpost al obiectului denumit de bază" este compatibil cu substantive [28] nume de animale sau de insecte *(furnică, mînzare, vierme)*; derivatele rezultate [29] *(furnicar, mînzărar, viermar)*, ambigue sau neambigue — cu cîte unul sau, respectiv, două sensuri (1. „muşuroi", 2. „totalitatea furnicilor dintr-un muşuroi"; „despărţitură din strungă unde stau mînzările"; „mulţime de viermi") — sînt dezambiguizabile în contexte mai largi.

— Sufixul *-eză* cu sensurile „cel care face acţiunea verbului exprimat prin bază" şi „instrumentul prin care se face acţiunea..." este compatibil cu baze verbale *(coafa, masa; dormi, rabota)*; derivatele rezultate *(coafeză, maseză; dormeză, raboteză)* nu sînt însă niciodată ambigue (sînt monosemantice).

Situaţia prezentată de sufixul *-eză*, unde diferenţele de sens ale sufixului sînt corelate cu baze diferite, nu apare însă în cazul similar al

[22] Indiferent de gen.

[23] Adjective.

[24] Vezi exemple mai multe la Florenţa Sădeanu, *Sufixele colective din limba română cu specială privire asupra repartiţiei lor*, SMFC III (1962), p. 41—87.

[25] Masculine sau feminine.

[26] Cele în *-ar*, *-et*, *-iş* sînt neutre.

[27] Situaţia pare a fi generală pentru derivatele de la nume de plante cu sufixele menţionate, chiar dacă sursele lexicografice nu înregistrează întotdeauna ambele sensuri (vezi Florenţa Sădeanu, *lucr. cit.*, p. 45—46). Ea se datorește faptului că sensurile „colectivitate compusă dintr-o (anumită) plantă" şi „locul unde creşte planta (respectivă)" sînt foarte legate între ele din punct de vedere relaţional. Această situaţie face ca uneori contextele să nu permită dezambiguizarea semantică a cuvintelor în discuţie.

[28] Masculine sau feminine.

[29] Substantive neutre.

sufixului *-toare*, dotat și el cu cele două sensuri menționate. Aici există și derivate ambigue, dezambiguizabile la plural, unde se diferențiază formal. De ex.: sg. *măturătoare* „persoană" și „obiect"/pl. *măturătoare* „persoană", *măturători* „obiect" [30].

Dat fiind că:

a. mărcile morfologice care disting numele de agent de numele de instrument în cazul derivatelor în *-tor* (substantiv masculin/substantiv neutru) sau numele de agent persoană de numele de agent non-persoană și de numele de instrument în cazul derivatelor în *-toare* (pl.: *-toare / -tori*) funcționează numai la plural,

b. multiplele ambiguități care apar la derivatele în *-tor*, *-toare* (*-tori*: plural masculin — nume de agent și feminin — nume de agent non-persoană și nume de instrument; *-toare*: plural feminin — nume de agent persoană, plural neutru — nume de instrument) [31], credem că e mai adecvată tratarea derivatelor în *-tor* cu sensurile „nume de agent" și „nume de instrument" împreună cu derivatele în *-toare* cu aceleași sensuri ca un caz de relație între un sufix cu mai multe sensuri compatibil cu aceeași categorie de baze.

4.3.2. Ambiguitatea poate să apară și atunci cînd relația vizează două sau mai multe subdiviziuni (subsensuri) ale unui sens sufixal. În mod similar cu situația de sub **4.3.1.**, și aici derivatele pot fi neambigue sau ambigue, după cum preiau unul sau mai multe din sensurile implicate. (Dezambiguizarea se poate opera — tot uneori — în contexte mai largi.) De ex.:

— Sufixele *-easă*, *-oaică*, *-oaie* cu sensul de „corespondent feminin al persoanei denumite prin bază" [32] și de „soție a persoanei..." (subsensuri ale sensului moțional) sînt compatibile cu substantive nume de ocupație sau de statut social ale unor persoane de sex masculin (*bucătar*, *logofăt*, *mire*, *preot*, *mahalagiu*, *boier*, *comis*); derivatele rezultate (*bucătăreasă*, *logofeteasă*, *mireasă*, *preoteasă*, *mahalogioaică*, *boieroaică*, *comisoaie*), neambigue sau ambigue, după cum preiau unul sau ambele sensuri menționate ale sufixului [33] („femeie care are meseria de a face bucate"; „soția logofătului"; „soția mirelui"; 1. „soție de preot", 2. „femeie care îndeplinea funcții sacerdotale"; „femeie care locuiește la mahala"; 1. „soție de boier", 2. „mare proprietăreasă de pămînt"; „soția comisului") [34], sînt, în principiu, dezambiguizabile în contexte mai largi.

4.4. Relația se poate stabili între un sufix cu două sau mai multe sensuri și o clasă de baze care nu poate fi caracterizată printr-o marcă

[30] Vezi Mioara Avram, *lucr. cit.*, p. 7.

[31] Vezi Mioara Avram, *lucr. cit.*

[32] Care nu presupune în mod obligatoriu existența relațională a obiectului denumit prin bază.

[33] În principiu, bazele care denumesc ocupații sau statuturi sociale compatibile numai cu persoane de sex masculin (ca: *logofăt*, *comis*) pot prelua numai sensul „soție...", deci derivatele de la aceste baze sînt, în bloc, neambigue.

[34] Ne interesează aici numai ambiguitatea corespunzătoare sensurilor în discuție aici ale sufixului și nu eventualelor sensuri care nu au relație aparentă cu baza (unde sensul sufixului nu poate fi precizat); de exemplu: *cîrciumăreasă* „nevastă de cîrciumar; femeie care are în proprietate o cîrciumă/plantă erbacee...", *jupîneasă* „soție de jupîn, boieroaică/menajeră".

semantică comună tuturor membrilor ei. Problema ambiguității sau non-ambiguității se pune în aceiași termeni ca sub **4.3.1. — 2.** De ex.:

— Sufixele *-ar*, *-aș* cu sensurile „cel care face o anumită acțiune în legătură cu obiectul denumit de bază", „cel care aparține...", „cel care posedă...", „cel care are localizarea...", „epitetul format prin referire la..." sînt compatibile cu substantive [35] nume de obiecte-instrumente, unelte și, în general, obiecte cu valoare de întrebuințare, nume de plante, animale domestice sau vînabile, materii naturale cu valoare de întrebuințare, unități de măsură, întreprinderi, unități administrative, grupuri constituite etc. etc. *(flașnetă, ciocan, moară, industrie, pantaloni, varză, albină, prepeliță, prund, zi, poștă, ținut, nuntă)*; derivatele rezultate *(flașnetar, ciocănar, morar, industriaș, pantalonar, vărzar, albinar, prepelicar, prundar, zilar, poștaș, ținutaș, nuntaș)*, neambigue sau ambigue — cu cîte unul [36] sau, rar, mai multe sensuri („muzicant care cîntă din flașnetă"; „muncitor care lucrează cu ciocanul"; 1. „proprietar de moară", 2. „muncitor într-o moară"; 1. „proprietar al unei întreprinderi industriale", 2. „meseriaș (= practicant al unei meserii în industrie)"; 1. „croitor specializat în pantaloni", 2. „epitet depreciativ dat... tinerilor... care adoptaseră îmbrăcămintea occidentală" (= cu pantaloni); „cultivator și vînzător de varză"; „persoană care îngrijește albinele"; „cîine de vînătoare... folosit pentru vînatul mic" (= prepelițe); 1. ,persoană care scoate și transportă prund", 2. „păsări... care trăiesc pe lîngă ape" (= în prund); „muncitor angajat și plătit cu ziua"; „funcționar la poștă"; „persoană care locuia într-un anumit ținut"; „persoană care participă la o nuntă") [37], sînt, în principiu, dezambiguizabile în contexte mai largi.

5. Pornind de la tipurile de relații descrise sub **4.1.—4.**, vom încerca să formulăm o schemă de regulă de compatibilitate [38] a sufixelor față de baze.

Regulă: Dacă sufixul *s* are sensul „α", atunci el nu este compatibil decît cu categoria de baze $\{b_1, b_2, \ldots, b_n\}$ caracterizate prin marca semantică [β] sau prin semnul convențional [γ], specificate în termeni de restricții selective, iar definiția derivațională a derivatelor este compusă din „α" și „δ", unde „δ" este sensul bazei.

5.1. Restricțiile selective se formulează din perspectiva regulilor care vor opera cu ele.

Astfel, mărcile semantice se aplică la categoriile de baze care pot fi caracterizate printr-o trăsătură semantică naturală comună tuturor membrilor categoriei (vezi **4.1.**, **4.3.**). Semnele convenționale se aplică

[35] Indiferent de gen.

[36] Ambiguitatea se poate situa în interiorul aceluiași sens al sufixului, atunci cînd baza e polisemantică sau cînd în evoluția cuvîntului intervine o comparație. De exemplu: *lopătar* 1. „lucrător cu lopata", 2. „vîslaș", 3. „pasăre... cu ciocul... ca o lopată" — *lopată* 1. „unealtă... cu care se ridică ... pămînt...", 2. „vîslă".

[37] Ambiguitatea poate avea loc și la nivelul subsensurilor. De ex.: „persoană"/„animal", „permanent"/„temporar", „profesional"/„neprofesional" sînt distincții operabile în interiorul sensurilor „cel care face o acțiune în legătură cu obiectul...", „localizarea" etc.

[38] O regulă de felul acesta îndeplinește un rol asemănător cu cel îndeplinit de restricțiile selective în concepția lui J. J. Katz și J. A. Fodor. Vezi *lucr. cit.*, p. 496–503.

la categoriile de baze care nu pot fi caracterizate printr-o trăsătură semantică naturală comună tuturor membrilor categoriei (vezi **4.2.**, **4.4.**). Vom alege ca semne convenţionale seria cifrelor romane, pentru că este o serie infinită (în opoziţie cu alfabetul) şi nu este folosită cu alte funcţii în lucrare (aşa cum este folosită seria cifrelor arabe).

Este evident că bazele caracterizate printr-o trăsătură semantică naturală sînt mai relevante pentru caracterul sistematic al semanticii derivării sufixale decît bazele necaracterizabile printr-o astfel de trăsătură.

Fiecare bază (cînd e cazul, fiecare sens al ei) va fi marcat(ă) în dicţionar cu restricţia selectivă convenabilă. După cum o vor cere regulile, vor fi alese trăsăturile semantice (naturale) sau semnele convenţionale. Dacă o anumită bază va aparţine la două categorii parţiale distincte, una caracterizată printr-o marcă naturală şi cealaltă, printr-un semn convenţional, atunci baza respectivă va fi prevăzută cu două restricţii selective (marca semantică şi semnul convenţional).

Atunci cînd unui anumit sens al unei baze nu i se aplică nici o regulă de compatibilitate, acestui sens nu îi va fi asociată nici o restricţie selectivă. El va fi notat totuşi pentru ca dicţionarul, în ansamblul lui, să poată da socoteală de randamentul derivativ al bazelor. (Cuvintele de la care nu se formează nici un derivat — nu sînt b a z e de derivare — nu vor apărea însă în dicţionar.) De exemplu :

iepure „animal din ordinul rozătoarelor..." $\begin{bmatrix}+\text{ animal}\\+\text{ masc.}\end{bmatrix}$, [I]

(Marca semantică $\begin{bmatrix}+\text{ animal}\\+\text{ masc.}\end{bmatrix}$ va apărea în regula de compatibilitate a sufixului *-oaică* „perechea...", semnul convenţional [I] va apărea în regula aplicată sufixului diminutival *-aş*. Nu ne interesează aici celelalte sufixe cu care se combină baza *iepure.)*

albină 1. „insectă..." [II]
2. „plantă..." — — —

(Albină cu sensul 1. e compatibil cu sufixele diminutivale *-ioară*, *-iţă*, *-uşă*, *-uţă* şi cu *-ar* „cel care face o anumită acţiune în legătură cu obiectul denumit de bază" ; *albină* cu sensul 2. nu e compatibil cu nici un sufix) [39].

5.2. Aplicarea regulilor la dicţionar va permite obţinerea derivatelor care se realizează în limbă. Ori de cîte ori marca semantică sau semnul convenţional cu care e prevăzută o bază b_1 se regăseşte într-una din reguli, să zicem R 1, şi alături de această marcă sau acest semn nu e făcută nici o menţiune specială, înseamnă că de la baza b_1 se formează un derivat cu sufixul căruia i se aplică R 1. Dacă unei baze b_2, deşi prevăzută cu marca sau semnul cerut de R 1, nu i se aplică totuşi R 1 (relaţia potenţială dintre b_1 şi sufixul la care se referă R 1 nu se realizează), atunci baza b_2 va fi prevăzută cu menţiunea — R 1.

[39] Remarcăm că definiţiile date în DEX pentru diminutivele *albinioară*, *albiniţă*, *albinuşă*, *albinuţă* prin referire la cuvîntul *albină* fără menţionarea sensului acestuia sînt ambigue.

De exemplu : conform regulei de compatibilitate

R 1[40] : Dacă sufixul *-oaică* are sensul „perechea opusă din punctul de vedere al sexului a individului masculin denumit prin bază", atunci el este compatibil numai cu categoria de baze marcată prin trăsătura $\begin{bmatrix}+\text{animal}\\+\text{masc.}\end{bmatrix}$, iar definiția derivațională a derivatelor este „perechea... animalului de sex masculin...",

de la baza

iepure $\begin{bmatrix}+\text{animal}\\+\text{masc.}\end{bmatrix}$

se formează derivatul *iepuroaică* ; de la baza

cal $\begin{bmatrix}+\text{animal}\\+\text{masc.}\end{bmatrix}$— R 1

nu se formează însă un derivat cu sufixul *-oaică*.

5.3. Dacă, conform cu *n* reguli de compatibilitate, *n* sufixe distincte selectează aceeași categorie de baze (= prevăzută cu aceeași marcă), înseamnă că cel puțin de la unele din bazele care aparțin categoriei respective se formează *n* derivate (cu cele *n* sufixe indicate).

Dacă însă, conform cu *m* reguli de compatibilitate, *m* sensuri distincte ale aceluiași sufix selectează aceeași categorie de baze, derivatele rezultate pot fi a m b i g u e.

Acesta este cazul bazei

cîrciumar $\begin{bmatrix}+\text{ocupație}\\+\text{bărb.}\end{bmatrix}$

care, conform regulilor

R 2 : Dacă sufixul *-easă* are sensul „corespondent feminin al persoanei...", atunci el este compatibil numai cu categoria de baze marcată prin $\begin{bmatrix}+\text{ocupație}\\+\text{bărb.}\end{bmatrix}$, iar definiția derivațională...

R 3 : Dacă sufixul *-easă* are sensul „soție a persoanei...", atunci el este compatibil numai cu categoria de baze marcată prin $\begin{bmatrix}+\text{ocupație}\\+\text{bărb.}\end{bmatrix}$, iar definiția derivațională...

formează derivatul ambiguu *cîrciumăreasă* 1. „nevastă de cîrciumar", 2. „femeie care are în proprietate o cîrciumă".

În contrast cu baza *cîrciumar*, baza *logofăt*, cu aceeași marcă semantică, dar prevăzută și cu mențiunea — R 2, formează derivatul neambiguu *logofeteasă* „soție..." deoarece nu i se aplică regula R 2.

5.4. Pentru unele derivate, de tipul celor menționate mai jos, nu se vor formula reguli, deoarece, cum se va vedea, constituie cazuri periferice :

[40] Regulile formulate nu urmăresc decît să ilustreze metoda propusă. De aceea ele sînt numerotate numai pentru simplificarea expunerii.

— Derivatele sinonime cu bazele lor (sufixele sînt lipsite de sens); de ex.: ***porumbel*** sinonim cu *porumb* (pasăre), ***golaş***[41] sinonim cu *gol*, ***ţincar*** sinonim cu *ţînc*.

— Sensurile secundare (derivate din sensul de bază al formaţiei sufixale, acesta fiind structurat pe definiţia derivaţională); de exemplu: ***rotaş*** „înhămat lîngă roata şi oiştea carului" / „vizitiu care conduce caii înhămaţi...".

— Derivatele al căror conţinut nu permite detaşarea sensului sufixului; de exemplu:

iţari „pantaloni ţărăneşti lungi, strîmţi şi încreţiţi pe picior, confecţionaţi dintr-o ţesătură de lînă sau de bumbac, specifici portului popular ţărănesc" (DEX);

viţelar „plantă erbacee din familia gramineelor, cu miros plăcut, cu frunze lungi, cu florile grupate în spic" (primul sens: „persoană care supraveghează şi îngrijeşte viţeii" DEX).

— Sensurile sufixelor compatibile cu cîte o singură bază; de exemplu: *-oaică* „ceea ce are drept conţinut obiectul denumit de bază" + ***brînză***.

Situaţiile reprezentate de aceste derivate se vor rezolva în cadrul dicţionarului, prin specificarea în paranteze drepte, la bazele respective, a sufixelor cu care se combină. Considerăm că mai multe informaţii nu sînt necesare deoarece aceste derivate nu sînt semnificative pentru sistemul derivativ în ansamblul lui.

6. Ordinea bazelor şi a sufixelor poate să urmeze criteriul neutru al succesiunii alfabetice sau un criteriu valoric, al ierarhiei cantitative stabilite după numărul mărcilor semantice sau al semnelor convenţionale (la baze), respectiv, al numărului sensurilor (la sufixe).

Ordinea urmînd ierarhia cantitativă ni se pare preferabilă deoarece este relevantă pentru ponderea unităţilor avute în vedere (baze, sufixe) în sistemul derivativ.

Ordinea regulilor credem că trebuie să urmeze un criteriu cantitativ, al ierarhiei domeniului de aplicabilitate (numărul de derivate pe care îl produce). În interiorul acestei ordini, credem că trebuie puse pe primul loc regulile care vizează categorii de baze caracterizate prin trăsături semantice naturale.

Preliminaries to a Systematic Treatment of the Semantics of Suffixal Derivatives

(Abstract)

The guiding idea of the paper is that structural semantic relations between suffixal derivatives and their constituents can be expressed in terms of a system of compatibility rules between suffixes and derivational bases.

[41] Întrucît e folosit în mod obişnuit pentru mediul animal (neuman) sau vegetal, atunci cînd e folosit pe lîngă nume de fiinţe umane, adjectivul *golaş* are o nuanţă afectivă, care nu constituie însă o modificare a sensului.

The r u l e s apply to the items contained in a l e x i c o n containing all the suffixes and bases : (i) the list of all the meanings associated to the items and (ii) one or more marks required by the formulation of compatibility rules. The m a r k s can or cannot correspond to some definite semantic feature of the entry. In the former case the mark may be viewed as a label for a n a t u r a l s e m a n t i c c l a s s of items ; in the latter, the mark is purely conventional (expressing just the fact that a base belongs to some class of bases which is allowed to take some definite suffixe(s) with some definite meaning(s)).

This kind of device is intended to account for : (a) semantic well-formedness of the derivatives, (b) the possible ambiguity of the derivatives and (c) how the ambiguity can be measured.

Aprilie 1978

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

GH. CHIVU

UN MANUSCRIS CU O SLOVĂ NECUNOSCUTĂ ÎN SCRIEREA CHIRILICĂ ROMÂNEASCĂ : ⱪ

Pe marginile filelor unei psaltiri slavone manuscrise, un anonim a copiat mai multe texte româneşti apocrife, utilizînd o slovă necunoscută în scrierea chirilică românească : ⱪ. Printr-o minuţioasă investigaţie filologică autorul încearcă să stabilească data şi locul alcătuirii acestor texte, precum şi provenienţa şi valorile fonetice ale semnului grafic în discuţie.

1. În fondul *Slavica* al Bibliotecii Széchenyi din Budapesta este înregistrat sub cota 75 un manuscris in 4° ce conţine o versiune slavonă a *Psalmilor lui David*.

Volumul [1] păstrează coperţile originare, îmbrăcate în piele. Filele sînt numerotate de maşină de la 1 la 154 şi măsoară constant 197 mm în lungime, respectiv 140 mm în lăţime.

Scris iniţial în întregime pe hîrtie de provenienţă sileziană avînd ca filigran mistreţul, manuscrisul a suferit mai multe recondiţionări. Cu prilejul uneia dintre ele a fost adăugată fila 1, aleasă special mai groasă pentru a le proteja pe următoarele, precum şi filele 2 şi 3. O altă persoană a ataşat volumului actuala filă 11, iar o a treia filele cu numerele 12 şi 13. Un posesor al manuscrisului, dornic să redea filelor 18, 19, 28 şi 29 forma şi dimensiunile iniţiale, a lipit în partea de jos a acestora fîşii înguste de hîrtie. În anul 1954, după intrarea textului în colecţiile Bibliotecii Széchenyi, Magyari Lászlóné a refăcut legătura caietelor şi a înlăturat, dintr-un excesiv spirit estetic (total neştiinţific însă, după cum vom vedea mai jos, p. 403), marginile deteriorate ale filelor, dînd volumului forma actuală.

Copistul căruia îi datorăm textul slavon al psalmilor era, după cum se poate observa uşor din planşele anexate, obişnuit cu mînuirea condeiului. Scrisul este semiuncial. Rîndurile, totdeauna drepte şi de lungimi sensibil egale, sînt în număr de 20 pe fiecare pagină. Cerneala folosită în mod obişnuit are culoare brună, iar titlurile psalmilor şi indicaţiile tipiconale sînt scrise cu chinovar. Începutul psalmilor este marcat şi printr-o majusculă frumos desenată, înaltă cît patru rînduri normale (vezi planşele 1 şi 2).

Versoul filei 1 şi filele 2, 3, 11, 12 şi 13 în întregime (copiate şi ataşate psaltirii pentru a completa diverse lacune apărute în decursul timpului) sînt scrise tot cu cerneală brună, dar de nuanţă diferită. Persoana de la care ne-au parvenit filele 1^v—3^v a întărit pe fila 8^r, păstrată din manuscrisul originar, cîteva slove şi cuvinte mai puţin vizibile. Tot ea a

[1] Deşi în catalogul manuscris al bibliotecii sînt indicate, pentru psaltirea în discuţie, două volume nu am putut cerceta decît unul singur — primul, celălalt fiind considerat pierdut.

д
scris pe fila 1[r], lăsată în întregime liberă, еремїа могила воево ал тинаръ. Aceluiaşi copist îi aparţin, după toate probabilităţile, glosele нȣ кинȣвеще (f. 46[v], marg. st.), спарсе-те (f. 47[r], între rînduri) şi дерепсть ачѣѫ, res-
че
pectiv рȣпе [...] (f. 47[r], marg. dr.). Scrisul şi cerneala filei 11 se regăsesc pe marginea de jos a filei 28[r] (иннит) şi între rîndurile filelor 79[r]
н щ
(зборъ де [...]) şi 79[v] (добыде).

2. După cum aflăm din notiţa făcută de bibliotecarii budapestani pe partea interioară a primei coperţi a manuscrisului, ne aflăm în faţa unui text donat de Ieremia Movilă unei biserici din Ardeal. Aceeaşi informaţie ne-o dă şi însemnarea aflată pe partea de sus a filei 1[r], adăugînd faptul că Ieremia Movilă se afla la începutul domniei *(Ieremia Moghila voievod al tinar)*. Data scrierii psaltirii nu poate depăşi, în aceste condiţii, ultimii cinci ani ai secolului al XVI-lea [2].

Cercetarea hîrtiei care a alcătuit cîndva întregul volum [3] oferă date suplimentare. În primul rînd ea dă certitudinea alcătuirii manuscrisului în Moldova, ştiut fiind faptul că mistreţul, indiferent de tip sau variantă, nu apare decît pe hîrtia manuscriselor şi documentelor moldoveneşti [4]. În al doilea rînd, plasează data copierii textului psaltirii cu mult înainte de urcarea pe tron a lui Ieremia Movilă. Aceasta întrucît cele două variante ale filigranului reprezentînd mistreţul (vezi fig. 1 şi 2) coincid perfect cu mărcile extrase de Alexandru Mareş [5] de pe două documente poloneze emise la Viena, unul la 14 august 1517 [6] şi celălalt la 16 decembrie acelaşi an [7]. Aplicînd intervalul de siguranţă de $\pm$ 10 ani propus de N. P. Lihačev pentru consumarea unui stoc de hîrtie [8], interval utilizat şi de alţi cercetători pentru filigranul reprezentînd un mistreţ [9], obţinem ca perioadă posibilă de scriere a psaltirii slavone în discuţie anii 1507–1527.

Ieremia Movilă donase deci un manuscris datînd din primele decenii ale secolului al XVI-lea. În aceste condiţii trei dintre recondiţionările la care ne-am referit la începutul articolului (ataşarea filelor 11, 12, 13 şi refacerea părţii de jos a filelor 18, 19, 28, 29) puteau fi făcute înaintea anului 1595. Decalcurile obţinute de pe filigranele filelor 1 şi 3 (vezi fig. 3 şi 4) [10] nu ne-au permis să datăm refacerea începutului psaltirii.

[2] Prima domnie a lui Ieremia Movilă a început la 25 august 1595 şi s-a sfîrşit înainte de 27 mai 1600.

[3] Vezi p. 399.

[4] Alexandru Mareş, *O nouă psaltire slavo-română manuscrisă din secolul al XVI-lea*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, II, Bucureşti, 1972, p. 297–298.

[5] Mulţumim şi pe această cale colegului Alexandru Mareş pentru ajutorul acordat în identificarea filigranelor textului.

[6] Archivum Pánstwowe Wrocław, Dokumenty miasta Swidnicy, u. 1378.

[7] Archivum Pánstwowe Wrocław, Dokumenty miasta Swidnicy, u. 1391.

[8] N. P. Lichačev, *Paleografičeskoe značenie bumažnych vodjanych znakov*, I, S. Petersburg, 1899, p. CLXXXVI.

[9] Alexandru Mareş, *art. cit.*, p. 267–268.

[10] Filele 11, 12 şi 13 şi fişiile de hîrtie lipite în partea de jos a filelor 18, 19, 28 şi 29 nu au filigran, iar marca filei 2 este ascunsă în legătura manuscrisului.

Avînd însă în vedere fonetismul *tinar* (= tînăr) din însemnarea de pe fila 1[r], credem că scrierea primelor trei file ale manuscrisului este ulterioară ajungerii textului în Transilvania [11].

3. Care este importanța manuscrisului pe care îl prezentăm pentru cultura românească? Este ușor de bănuit că nu vechimea textului slavon în sine și nici însemnările destul de numeroase descoperite în cadrul acestuia [12] ne-au determinat să-i acordăm atenție. Au făcut aceasta textele (5 românești și 1 în limba slavonă) aflate pe majoritatea marginilor albe ale filelor, texte considerate de cei ce au studiat manuscrisul pentru catalogare simple însemnări.

Dăm în continuare lista și (cu trei excepții: calendarul slavon *Legenda Duminicii* și *Cele 12 vise ale lui Mamer)* [13] și conținutul lor. Facem de pe acum observația că mari porțiuni din aceste texte au fost tăiate la ultima recondiționare a manuscrisului [14].

1. **text apocrif neidentificat: (5[r])** Chende va zice popa „Blagoslovește-ni, Doamne[1]!", atunce [2] besereca descoperita și cerul deș[...] **(6[r])** și pusere fiiul [...] și giavol [3] c⟨e⟩rnala și [...] scriia pacatele oaminilor [4]. Cine va greși sunbota **(7[r])** sara au dumineche cu muiere sa, se nu marga la slujba [...] vede așa se fiie. Ch⟨e⟩nde [5] popa p⟨un⟩e h⟨a⟩r în cap, atu⟨n⟩ce [6] ⟨e⟩l [...] **(8[r])** copere popa cu foc [7] Paștele (?). Da pacatoșilor se tunece fațele [8] lor și inemele lor arde-vor cu hopa⟨i⟩le [...] **(9[r])** acel dir⟨a⟩pta fi patruzece [9] de zile [...] a⟨n⟩gerul [10] [...] popa [...].

Note: 1 Scris: домне. ◇ 2 Scris: апꙋнѣе. ◇ 3 Scris: ѣавол. ◇ 4 Scris: ѡминилоръ. ◇ 5 Scris: кнде. ◇ 6 Scris: апꙋѣе. ◇ 7 Scris: хвокъ. ◇ 8 Scris: хвацеле. ◇ 9 Scris: патрозече. ◇ 10 Scris: аѣерꙋлъ.

[11] Pentru răspîndirea fonetismului, vezi Sextil Pușcariu, *Limba română*, II, București, 1959, p. 319; Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 113.

[12] Reproducem mai jos, în transcriere interpretativă, textul celor mai importante însemnări:

f.1[r] : „Ieremia Moghila voievo*d* al tinar".
„Popa Io*n* din Baia Poto*c*. † Să să știe cu*m* amu da*t* io aceasta [...] în mîna lui La[...]".
f.21[v] : „Eu, diiacu Ianușu di⟨n⟩ Dobra, scris-am [...] tale Dani⟨i⟩l *o*⟨*t*⟩ Ilie să te ține Dumnezeu în zile multe și bine. După aceasta rogu[...]".
f.55[v] : „Aici am scris eu, popa Ranoși(?) din Bere⟨g⟩su (?), la anu 1793, februarii în 7 zile. Eu am scris, cine știe mai bine el scrie. Eu așa am știut, așa am scris".
„*Tečenija* 7130".
f.56[r] : „Eu, Andreiaș, scris-a*m* această mică scripturiță întru casa popei lu Pătru".
f.133[r] : „Eu, diacu Ianușu din Dobra, scris-am [...] tale pr⟨o⟩topop Dani⟨i⟩l *o*⟨*t*⟩ Ilie. Rogu-mă să mă ⟨s⟩lobogi *(repetat* să mă slobogi) să mă preuțesc [...] *naši gi pomi*[...] *slva* [...]".

[13] Dată fiind întinderea mare a ultimelor două scrieri citate ne vom opri asupra lor cu altă ocazie.

[14] Textele sînt publicate în transcriere interpretativă. Slovele omise sînt culese între paranteze unghiulare (⟨ ⟩), iar porțiunile ilizibile, șterse sau tăiate sînt marcate prin paranteze drepte ([ ]). Slovele finale suprascrise, după care putea urma *u* sau *i*, sînt culese în rînd, cursiv. Numărul filei pe care se află textul a fost cules aldin între paranteze rotunde. În notele culese în pagină, după textele editate, am notat grafiile neobișnuite sau cu dublă posibilitate de interpretare.

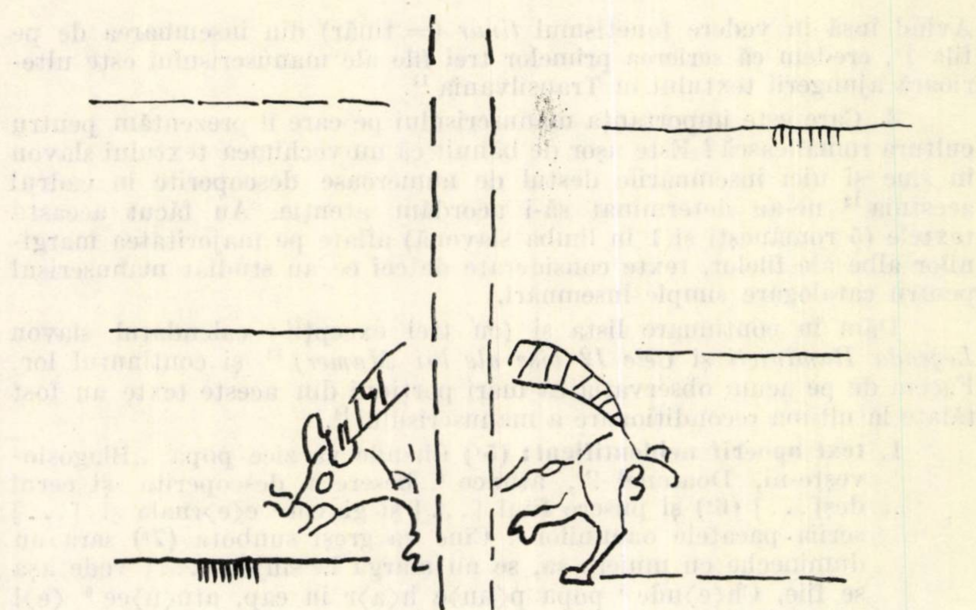

Fig. 1

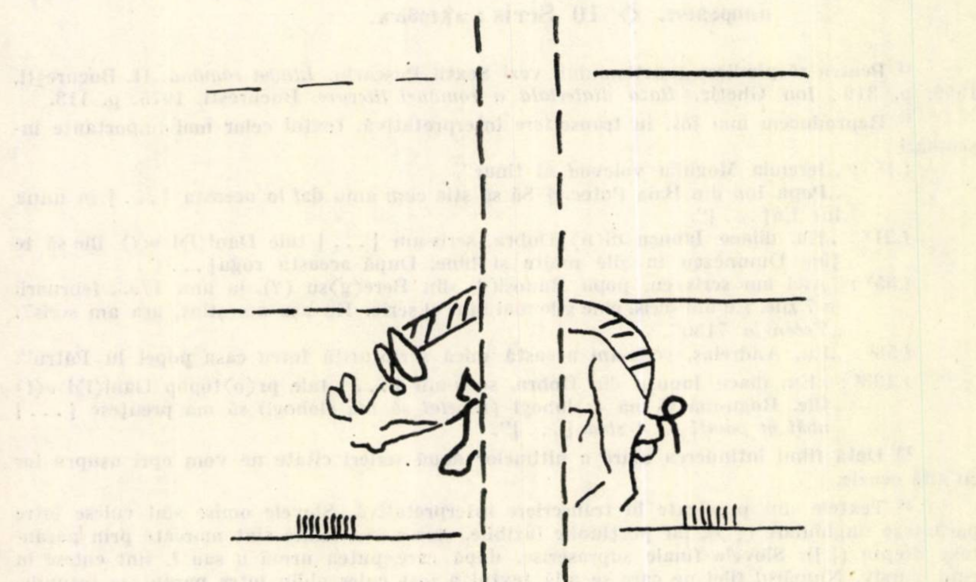

Fig. 2

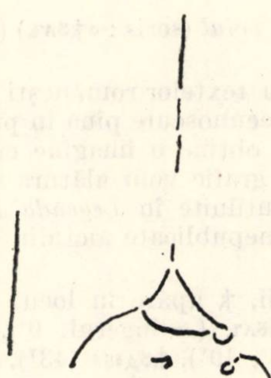
Fig. 3

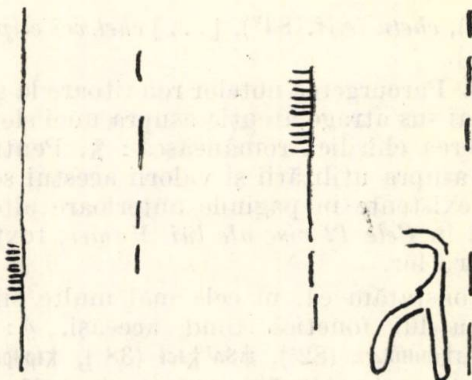
Fig. 4

2. **calendar slavon,** f. 11^{r+v}, 12–32 (numai pe *recto).*
3. **Legenda Duminicii,** f. 32^v, 33–39 (numai pe *recto),* 40^r–50^v, 51^v, 52^r–55^r, 56^v–69^v.
4. **Cugetări în ora morții** [15]**: (52^r, marg. dr.)** [...] și se mar[ga Pa]vel [...] fundu*l* [1] iadulu[i] [...]iestă [...] chet [...]are u[n] barb[at] de tre[i]zece d[e] an [2] [...] se abiia rodice o piatr[a] pana la piept ș[i] se u arunce pre [3] g[u]ra iadul[ui] și [...] trei [...] an [2] ș[i] [...] zuva ș[i] noapt[e] [4] și se [...] chet [...] sun[...].

   Note: 1 Scris: $\overset{\text{к}}{\text{Х}}$ȣнД$\overset{\overset{\frown}{\text{л}}}{\text{ȣ}}$. ◇ 2 Scris: анъ. ◇ 3 Scris în continuare, ма. ◇ 4 Scris: нопът[...].
5. **Cele 12 vise ale lui Mamer,** f. 70^v, 71^r, 72^r–75^r, 76^r, 77^r–84^r, 85–88 (numai pe *recto).*
6. **text apocrif neidentificat: (152^r)** [...] che ieși[ia] di⟨n⟩ [ia]dul hopaiele și m[...]demele de pomunt și va trage [1] pacatoși⟨i⟩ sup sine în iadul. O, vaide de suflete [2] pacatoase [3] și os⟨i⟩ndite ce vor fi în matca focului [4], mu⟨n⟩cise-vor ⟨în⟩ veci⟨i⟩ vacului, amin.

   Note: 1 Scris: трађе. ◇ 2 Scris: сȣХвлете. ◇ 3 Scris: пакатосе. ◇ 4 Scris: ХвокȣлȣИ.

Textele enumerate mai sus aparțin toate aceluiași copist, rămas necunoscut prin „grija" restauratorului modern al textului [16]. Scrisul este semiuncial, neregulat, foarte asemănător cu cel al copistului predicii *Zise Domnul* și al fragmentului *În știre să vă fie oamenilor* din *Codicele Sturdzan.* Cerneala este cenușie, spălăcită (vezi planșele 1 și 2).

Acestui scrib, puțin obișnuit cu copierea textelor, îi aparțin și cuvintele și fragmentele următoare : *Iasche (?) de păcatele* (f. 74^r, marg. dr.), *alamojinel⟨e⟩* (f. 77^r, marg. dr.), [...] *plata* [...]*e de Dumnezeu* (f. 84^r,

[15] Fragmentul pe care îl publicăm corespunde aceluia ce poartă numărul VII în edițiile *Codicelui Sturdzan* (B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrini,* II, București, 1879, p. 465) și *Codicelui Todorescu* (N. Drăganu, *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian,* București, Leipzig, Viena, 1914, p. 219).

[16] Pe fila 69^v, după ultimele rînduri ale *Legendei Duminicii,* a mai rămas un rînd din însemnarea prin care copistul ne comunica numele și, probabil, data și locul copierii textului : инс͡а грешин [...] (vezi planșa 2).

dr. sus), *chetu ie* (f. 84^{v}), [...] *chet vei clipi cu ociul* (scris : оꙉȣлъ) (f. 85^{r}, dr. sus).

4. Parcurgerea notelor referitoare la grafia textelor românești publicate mai sus atrage atenția asupra unei slove necunoscute pînă în prezent în scrierea chirilică românească : ꙉ. Pentru a obține o imagine cît mai amplă asupra utilizării și valorii acestui semn grafic vom alătura exemplelor existente în paginile anterioare altele întîlnite în *Legenda Duminicii* și în *Cele 12 vise ale lui Mamer*, textele nepublicate aici din cauza întinderii lor.

Constatăm că, în cele mai multe situații, ꙉ apare în locul lui џ, valoarea lui fonetică fiind aceeași, *ğ* : аꙉерȣлъ (= îngerul, 9^{r}), аꙉȣна (45^{v}), арꙉинтȣлъ (82^{r}), фȣлˁꙉере (38^{r}), ꙉерȣри (38^{r}, 49^{v}), ꙉȣдека (43^{v}), ѫцелеꙉецъ (41^{v}), леꙉе (64^{v}, 78^{v}, 80^{r}), мерꙉе (63^{v}, 79^{v}), смȣлꙉе (77^{v}), траꙉе (152^{r}) etc. Slova џ, care trebuia să apară în aceste contexte, a fost înregistrată o singură dată, la începutul *Legendei Duminicii* : аџерȣлȣи (= îngerului, 37^{r}).

În alte cîteva exemple ꙉ notează un sunet specific graiului vorbit în Banat—Hunedoara, înregistrat încă de la începutul secolului al XVI-lea (1501) în numele unor localități din această zonă scrise cu litere latine [17], *đ* : ꙉаволъ (6^{r}), ꙉаволескъ (64^{v}), ꙉаволȣлȣи (73^{r}, 86^{r}), ѫнꙉе (= unde, 51^{v}), ȣнꙉе (45^{v}), тȣтинꙉеле (= tutindele, 58^{r}).

De o caracteristică a aceluiași grai ne amintesc grafiile боꙉезаю (43^{r}), боꙉезаторȣлъ (54^{r}), ꙉеме (= teme, 80^{v}), дирептꙉаза (80^{v}) și пȣꙉецъ (59^{r}), slova în discuție apărînd în contexte specifice consoanei *ć* (provenite din *ť*) [18].

Tot africatei *ć*, rezultată de această dată din *ḱ*, îi corespunde ꙉ în ꙉама (= chema, 77^{r}), ꙉеме (= cheme, 71^{r}), ꙉипȣлъ (42^{v}), рˁꙉеза (= rîncheza, 78^{r}), веꙉе (= veche, 74^{v}) [19].

Nu lipsesc, evident, nici exemplele în care ꙉ apare în locul obișnuit al slovei ч : атȣнꙉе (5^{r}), атȣꙉе (= atunce, 7^{r}), ꙉене (59^{v}), deși, în mod curent, africata *č* este notată, ca în toate textele românești scrise cu slove chirilice, prin ч : ачеле (72^{r}), черˁби (47^{v}), драчилоръ (74^{r}), ничи (37^{r}, 72^{r}), прȣничи (72^{v}), стлъчите (53^{r}) etc.

Cum era de așteptat, datorită alternanței dintre ꙉ și ч, copistul a scris лечеле în loc de леꙉеле (= legile), dar s-a corectat, adăugînd un ꙉ deasupra slovei ч (лечеле 72^{r}, marg. dr.)[20].

În două situații : арХаꙉелъ (44^{r}) și еваꙉелию (36^{r}), ꙉ apare în contexte grafice specifice, în scrisul chirilic românesc, pentru г. Valoarea

[17] Vezi Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 144—145 ; Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 132.

[18] Pentru atestări ale fonetismului, vezi printre alții Sextil Pușcariu, *Limba română*, II, București, 1959, p. 312 ; B. Cazacu, *Studii de dialectologie română*, București, 1966, p. 65, 103—106 ; Ion Gheție, *loc. cit.*

[19] Pentru răspîndirea fenomenului în limba română actuală, vezi Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 312—313.

[20] Dintre textele vechi românești în care apare alternanța ч~џ notăm, pentru frecvența deosebită a fenomenului, *Codicele Todorescu* (vezi N. Drăganu, *op. cit.*, p. 94).

slovei în discuţie nu este însă *ǵ*, ci *ǵ*, cele două exemple consemnînd, de fapt, pronunţia sîrbească a cuvintelor respective [21].

5. Informaţiile referitoare la utilizarea slovei ꙉ în scrieri anterioare anului 1793 [22] erau, pînă nu de mult, puţin numeroase.

Erich Berneker o consemna într-un document emis în Sutjesko la 25 aprilie 1392 şi în binecunoscuta *Evanghelie de la Nikolja* [23]. Ilie Bărbulescu, bun cunoscător al scrierii slavone, o menţiona trimiţînd de asemenea la ultimul text citat [24]. Comentariul lăsa însă să se înţeleagă că apariţia lui ꙉ în locul mai frecventelor ꙉ sau ꙉ s-ar putea să fie datorată editorului.

Supoziţiile învăţatului român sînt contrazise de apariţia slovei ꙉ în cartea de rugăciuni editată în 1512 de raguzanul Francesco Ratković şi de milanezul Giorgio Rusconi [25]. O foloseau de asemenea Jakob Diebar şi Ambrosio Corso într-un text sîrbesc tipărit la Veneţia în 1571 [26]. Doisprezece ani mai tîrziu ꙉ putea fi întîlnit din nou într-un catehism sîrbesc imprimat de Camillo Zanetti în acelaşi oraş italian [27].

Mai puţin obişnuită, dar perfect explicabilă prin influenţa scrierii bosniace [28], este utilizarea lui ꙉ în cea mai veche carte albaneză scoasă de sub tipar, în 1555, de Gjon Buzukut [29].

Datele sumare prezentate în rîndurile anterioare sînt completate de informaţiile cuprinse într-o lucrare publicată relativ recent în Iugoslavia [30]. Potrivit lui Petar Giorgić, autorul acestei lucrări, slova în discuţie a fost notată pentru prima dată în *Porunca banului Kulin* emisă la 28 august 1189 [31]. În textele sîrbeşti scrise în secolele al XII-lea şi al XIII-lea ea avea formele ꙉ şi ꙉ [32]. Din secolul al XIV-lea variantele citate dispar, locul lor fiind luat de ꙉ, ꙉ, ꙉ, ꙉ şi ꙉ [33]. Tot din această perioadă semnul grafic de care ne ocupăm nu mai este folosit în lucrările cu conţinut bisericesc [34]. Excepţie fac doar textele religioase de redacţie bosniacă [35],

[21] Vezi cîteva exemple din textele de redacţie sîrbească la Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din secolul XVI şi XVII în legătură cu monumentele paleo-, sîrbo-, bulgaro-, ruso- şi româno-slave*, Bucureşti, 1904, p. 443—444; Erich Berneker, *Slavische Chrestomathie mit Glossaren*, Strasburg, 1902, p. 34, 64; vezi şi Vuk Steph. Karadschitsch, *Lexicon serbico-germanico-latinum*, Belgrad, 1898, p. 6, 157.

[22] Vezi nota 48.

[23] Erich Berneker, *op. cit.*, p. 34—35, 199—200.

[24] Ilie Bărbulescu, *op. cit.*, p. 443, nota 4.

[25] Mario Roques, *Deux livres d'heures du XVIe siècle en cyrillique bosniaque*, în „Revue des études slaves" XII (1932), fasc. 1, p. 52—57 (vezi în special facsimilul de la p. 55).

[26] *Ibidem*, p. 57—59 (vezi şi facsimilul de la p. 63).

[27] *Ibidem*, p. 51, nota 2.

[28] Mario Roques, *Recherches sur les anciens textes albanais*, Paris, 1932, p. 10, 13; Justin Rrota, *Per historin e alfabetit shqyp*, Shkodër, 1936, p. 7; Eqrem Cabej, « *Meshari* » *i Gjon Buzukut (1555)*, Tirana, 1968, p. 50.

[29] Apariţia slovei ꙉ în această primă tipăritură albaneză ne-a fost semnalată de Grigore Brâncuş.

[30] Petar Giorgić, *Istorija srpske ćirilice*, Belgrad, [1971].

[31] *Ibidem*, p. 64—65, 70.

[32] *Ibidem*, p. 70.

[33] *Ibidem*, p. 77, 137, 150.

[34] ꙉ este în schimb utilizat frecvent în scrierile cu caracter laic din toate provinciile sîrbeşti (vezi reproducerile publicate de Petar Giorgić în planşele 162, 172, 196, 210, 221, 229, 242, 244 etc. anexate la lucrarea citată).

[35] *Ibidem*, p. 76, 77.

manuscrise sau tipărituri. Cităm pentru prima categorie de lucrări o *pravilă* din secolul al XV-lea [36], două *sbornice*, unul din 1520 [37], altul din 1567 [38], şi două *lecţionare*, unul scris în secolul al XV-lea [39], celălalt databil în secolul al XV-lea sau în cel următor [40]. Dintre tipărituri menţionăm un *molitvenic*, imprimat de Fran Micalović în 1571 [41], şi un *ispovedarnic*, datorat lui Stjepan Matjević şi apărut la Roma în 1630 [42].

În toate lucrările citate ћ corespunde lui *ć*, *č*, *ğ* sau *đ*.

Datele prezentate în rîndurile anterioare fac evident faptul că persoana care a transformat marginile albe ale manuscrisului slav numărul 75 din Biblioteca Széchenyi într-o originală culegere de texte apocrife învăţase să scrie slovele chirilice în Serbia sau de la un sîrb (ћ fiind una din trăsăturile specifice ale chirilicei bosniace [43]). Bun cunoscător al limbii sîrbeşti, de care se lăsa adesea influenţat (vezi *arhangel*, *evangelie*; cf. şi *anger* „înger", sub influenţa probabilă a formei cuvîntului în croata veche [44]), scribul necunoscut folosea însă în vorbirea curentă limba română. (Altfel este greu de explicat copierea unui număr atît de mare de texte româneşti pentru scopuri personale[45].)

Această ultimă observaţie (bilingvismul româno-sîrbesc al copistului), alăturată altora formulate în paginile anterioare ale studiului (originea sîrbească a slovei ћ, fonetismele *đ* şi *ć*, tipic bănăţene, şi circulaţia manuscrisului [46]) arată că persoana căreia îi datorăm cele cinci apocrife româneşti trăia în unul din satele Banatului sau Hunedoarei.

6. De cînd datează această primă şi, probabil, unică atestare a folosirii slovei ћ în scrierea românească?

Am văzut (p. 400) că, deocamdată, nu este posibilă o datare a recondiţionărilor suferite de manuscrisul asupra căruia ne-am oprit. Şi chiar cînd această datare se va putea face, vom afla numai că textele româneşti descrise au fost copiate cîndva, după refacerea filelor 18, 19, 28 şi 29, sau, şi mai precis, după ataşarea şi scrierea filei 11, întrucît, transcriind *Legenda Duminicii*, copistul necunoscut a ocolit slovele ннт [47] aflate pe fila 28ʳ.

Mai multe informaţii pare să ne ofere însemnarea din anul 7130 (1 septembrie 1621—31 august 1622) aflată pe fila 55ᵛ [48], întrucît scribul,

[36] *Ibidem*, planşa 247.
[37] *Ibidem*, planşa 249.
[38] *Ibidem*, planşa 248.
[39] *Ibidem*, planşa 251.
[40] *Ibidem*, planşa 250.
[41] *Ibidem*, planşa 289.
[42] *Ibidem*, planşa 294.
[43] Mario Roques, *Deux livres du XVIᵉ siècle en cyrillique bosniaque*, p. 51; idem, *Recherches sur les anciens textes albanais*, p. 13; Petar Giorgić, *op. cit.*, p. 76, 77.
[44] Vezi formele reproduse de Ilie Bărbulescu, *op. cit.*, p. 443; Erich Berneker, *op. cit.*, p. 40; vezi şi Vuk Steph. Karadschitsch, *op. cit.*, p. 5, 6.
[45] Caracterul cu totul aparte al manuscrisului exclude ideea copierii textelor româneşti în vederea răspîndirii lor.
[46] Vezi nota 12.
[47] Cerneala şi ductul slovelor sînt identice cu acelea din fila 11 (vezi şi p. 400).
[48] Grafia textelor, oricît de nesigură ar fi ca modalitate de datare (vezi Ion Gheţie, Al. Mareş, *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări*, Bucureşti, 1974, p. 102), arată că însemnarea din 7 februarie 1793, aflată de asemenea pe fila 55ᵛ, este ulterioară scrierii apocrifului în discuţie. Facem de asemenea abstracţie de însemnarea de pe fila 56ʳ, întrucît aceasta nu conţine nici un indiciu asupra datei la care a fost scrisă.

după ce începuse să umple cu textul *Legendei Duminicii* fiecare spațiu gol din josul paginilor, a lăsat libere tocmai filele 55ᵛ și 56ʳ.

Faptul nu poate avea decît două explicații, la fel de posibile: *a)* copistul a întors odată două file, însemnarea putînd fi, în această situație, deopotrivă anterioară sau ulterioară scrierii textului românesc și *b)* cele două file au fost evitate tocmai pentru că pe prima dintre ele se afla deja însemnarea în discuție. În cazul în care însemnarea este ulterioară, copierea apocrifului în discuție trebuie plasată înaintea datei de 31 august 1622, dar după 25 august 1595, cînd Ieremia Movilă s-a urcat pe tron [49]. Dacă însemnarea este anterioară scrierii *Legendei Duminicii*, termenul inițial trebuie considerat 1 septembrie 1621, termenul final urmînd să fie stabilit cu alte mijloace.

Grafia poate oferi și ea informații utile pentru datarea textelor cercetate. Cînd afirmăm aceasta ne gîndim, pe de o parte, la forma slovei în discuție (ꙉ, nu ꙉ sau ꙉ) și, pe de altă parte, la faptul că ꙉ este prezent în cvasitotalitatea contextelor specifice pentru џ[50]. Rezultatele obținute din analiza celor două aspecte propuse arată că scribul anonim învățase slovele chirilice după secolul al XIV-lea [51], dar înaintea începutului secolului al XVIII-lea. Termenul *ad quem* fixat are în vedere faptul că în 1717 Kiprian Račanin, consemnînd, după părerea noastră, uzul epocii sale [52], îl inclusese pe џ printre slovele *Bucvarului* său [53].

Coroborarea datelor obținute din analiza hîrtiei manuscrisului, a însemnărilor existente în acesta și a grafiei arată că scrierea textelor românești se putea face între 25 august 1595 și 31 august 1622 sau între 1 septembrie 1621 și 1717, indicele de probabilitate fiind același pentru fiecare din cele două intervale.

Dorința de a alege, totuși, una dintre aceste perioade ne-a determinat să apelăm la un alt element aflat în textele românești din manuscrisul slav 75 din Biblioteca Széchenyi. Folosit cu toată prudența necesară [54], el este singurul care ne poate ajuta, în momentul de față, la restrîngerea (precizarea) intervalului de datare. Ne referim la notarea fără excepție a fricativei *z* în toate scrierile românești descrise în paginile 5 și 6.

Pornind de la premisa că ne aflăm în fața unor texte bănățene și avînd certitudinea că în graiul scribului exista *dz*, de vreme ce scrie *lingeți* (= lîngezi, 60ʳ), fenomenul citat nu-și găsește explicația decît în contextul unei puternice influențe a normei literare muntenești [55]. Și aceasta nu s-a putut manifesta în scrierile bănățene și hunedorene decît

[49] Vezi nota 2. Avînd în vedere argumentele invocate în sprijinul localizării apocrifelor românești în Banat—Hunedoara (vezi p. 406), este exclusă ipoteza scrierii acestora în Moldova, deci anterior anului 1595.

[50] Atestarea o singură dată a lui џ la începutul *Legendei Duminicii* este, după părerea noastră, o „greșeală" a copistului care a lăsat să-i scape o slovă specifică textului pe care îl transcria.

[51] Petar Giorgić, *op. cit.*, p. 77, 137, 150; vezi și mai sus p. 400, 405.

[52] Slova џ a fost atestată pentru prima dată în scrierile sîrbești la jumătatea secolului al XVI-lea (1551) (vezi Ilie Bărbulescu, *op. cit.*, p. 444; Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1974, p. 17).

[53] Vezi Petar Giorgić, *op. cit.*, p. 203, 380 (planșa 180).

[54] Vezi Ion Gheție, Al. Mareș, *op. cit.*, p. 98—102.

[55] Ipoteza apariției lui *z* prin respectarea integrală a grafiei unor originale muntenești nu poate fi susținută datorită numeroaselor elemente bănățene existente în texte.

Planşa 1

Planşa 2

spre sfîrşitul secolului al XVII-lea [56]. Plasarea scrierii textelor româneşti în discuţie dincolo de limitele acestui interval pare foarte puţin probabilă dacă avem în vedere caracteristicile lor grafice [57].

7. Încercăm să sintetizăm în rîndurile următoare rezultatele cercetării de faţă.

a. *Psaltirea* din manuscrisul *quart slav 75* păstrat în fondurile Bibliotecii Széchenyi din Budapesta a fost scrisă la începutul secolului al XVI-lea (1507–1527) în Moldova. Supus unor repetate recondiţionări, manuscrisul a fost donat de Ieremia Movilă, în primii săi ani de domnie, unei biserici din Ardeal.

b. Pe porţiunile albe ale celor mai multe file un bănăţean sau un hunedorean a scris, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, mai multe texte româneşti apocrife.

c. Bun cunoscător al limbii şi grafiei chirilice sîrbeşti, copistul anonim a folosit, cu o singură excepţie, slova ћ în locul obişnuitului ч. Valoarea acestui semn grafic este cea curentă în scrierile de redacţie sîrbească din epocă : *ć*, *č*, *đ* şi *ğ*.

Un manuscrit contenant une lettre inconnue dans l'écriture cyrillique roumaine : ћ

(R é s u m é)

Le manuscrit *quart. slav. 75* conservé à la Bibliothèque Széchenyi de Budapest contient cinq textes marginaux apocryphes en roumain, qui s'imposent tout spécialement à notre attention par les deux traits suivants : a) l'emploi de la lettre ћ — cas tout à fait singulier (sinon unique) dans l'écriture roumaine ancienne en alphabet cyrillique et b) le fait que cette lettre sert à noter des phonétismes régionaux absents dans les autres textes anciens roumains cyrilliques : *ćama*, *ćipul*, *đavol*, *unđe*, etc.

L'auteur a corroboré l'information philologique (fournie par l'analyse du papier, l'examen des textes et l'étude de la graphie) et linguistique dans le but de dater et de localiser ces textes. Il arrive à conclure qu'ils ont été rédigés en Banat vers la fin du XVIIe siècle.

La lettre ћ recouvre, d'habitude, l'une des valeurs *ć*, *č*, *đ* ou *ğ*, usuelles dans l'écriture serbe — sans doute familière au scribe qui a noté ces textes.

Ianuarie 1978

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

[56] Vezi pentru influenţa normei literare munteneşti Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 357, 369, 371–373. În ceea ce priveşte apariţia lui *z* în scrisul bănăţean din secolul al XVII-lea, a se vedea şi însemnarea de pe fila 55^v a manuscrisului în discuţie, reprodusă în nota 12. (Daniil, menţionat în însemnarea citată, era protopop de Ilia în octombrie 1694. Ne arată această notiţa lui Vasile Sturdze Moldoveanul de pe fila 175 a *Pravilei pre scurt* păstrată sub cota M15 în Biblioteca *Astra* din Sibiu.)

[57] Vezi nota 48.

ANDREI AVRAM

STATUTUL FONOLOGIC AL NAZALELOR SILABICE ŞI AL VOCALELOR NEUTRE INIŢIALE ÎN DACOROMÂNA VECHE

Referindu-se la un articol al lui Gr. Rusu, autorul susţine că în dacoromâna din perioada anterioară apariţiei primelor texte româneşti nazalele silabice şi succesiunile de sunete de tipul [în] corespundeau, în poziţie iniţială, unui singur fonem, notat /N/ şi considerat consoană nedeterminată.

1. Într-un studiu publicat cu mulţi ani în urmă [1], Gr. Rusu a ajuns la concluzia că dacoromâna din secolele al XI-lea — al XV-lea poseda un sistem vocalic format din fonemele /î ă a/. Principalul argument adus în sprijinul acestei interpretări constă în faptul că, spre deosebire de vocalele anterioare şi de cele posterioare rotunjite, [a] şi [î] apăreau „la început de cuvînt, deci independente de consoana precedentă" (se face însă precizarea : „pentru *ă* în această poziţie nu avem exemple") [2].

În cadrul unor observaţii critice asupra descrierii propuse în studiul amintit, am susţinut, printre altele, că vocala iniţială de timbru neutru din cuvinte ca *împărţi*, *întinde*, *încuia* nu era realizarea unui fonem vocalic, ci un element pur f o n e t i c, fără valoare distinctivă, segmentul f o n o l o g i c iniţial fiind, de fapt, o consoană, pe care am transcris-o /N/ [3]. După cum se ştie, în felul acesta este notat, de obicei, arhifonemul corespunzător fonemelor consonantice nazale (opoziţiile dintre ele se neutralizează în unele poziţii). Am încercat însă să demonstrăm [4] că pentru dacoromâna din epoca primelor texte româneşti este adecvată intepretarea conform căreia /N/ este un f o n e m, nu un arhifonem ; dacă se acceptă argumentele noastre, aceeaşi interpretare este valabilă şi pentru dacoromâna din secolele anterioare.

2. Răspunzînd obiecţiilor formulate de noi, Gr. Rusu [5] consideră că „problema statutului fonologic al sonantelor « silabice » a fost de mult rezolvată de N. S. Troubetzkoy" şi, în continuare, susţine că pentru română se impune interpretarea nazalelor silabice ca succesiuni de două

[1] *Schiţă a sistemului fonologic al dacoromânei comune*, în SCL XV (1964), 3, p. 347—356.

[2] *Ibidem*, p. 350.

[3] Andrei Avram, *Cu privire la sistemul fonologic al dacoromânei comune*, în SCL XV (1964), 3, p. 358—360.

[4] În lucrarea *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti*, Extras din « Studii şi cercetări lingvistice » XV (1964), fasc. 1—5 (în cele ce urmează : Avram, *Contribuţii)*, p. 125—128 ; cu privire la locul lui /N/ în sistemul fonologic al dacoromânei vechi vezi şi precizările făcute mai jos, în § 6.

[5] *Cîteva precizări în legătură cu sistemul fonologic al dacoromânei comune*, în SCL XVI (1965), 4, p. 541—548. În cele ce urmează, trimiterile la acest articol le vom face, în text, numai prin indicarea paginilor.

foneme (/î/ + consoană), pe baza unei reguli date de savantul citat: „În idiomul în care există un fonem vocalic de tipul lui [ă] sau [î], neîntovărăşit de sonantă, sonanta « silabică », după Troubetzkoy, trebuie interpretată ca realizarea grupului de tipul [ă] sau [î] + sonantă" (p. 542).

După ce observă că „grupul inițial [î] + nazală şi nazala « silabică » inițială sînt în variație liberă" — ceea ce înseamnă că deosebirii de ordin fonetic dintre cele două segmente nu îi corespunde o deosebire pe plan fonologic —, Gr. Rusu scrie: „Vocala [î] existînd ca fonem autonom în poziții în care nu e întovărăşită de nazală, e evident că nazala « silabică » inițială trebuie interpretată ca o realizare a grupului /î/ + nazală" (p. 542). Aşadar argumentarea ar putea fi expusă astfel: în unele poziții succesiunea „[î] + consoană" reprezintă, cu certitudine, o succesiune de foneme; ținîndu-se seamă de variația liberă menționată, interpretarea dată grupului trebuie extinsă asupra sunetului unic (nazala silabică). Autorul opune această argumentare (deşi nu în mod explicit) uneia care ar putea fi formulată în felul următor: nazala silabică este un singur sunet, deci un singur fonem; dată fiind echivalența dintre nazala silabică şi grupul „[î] + nazală", interpretarea ca segment monofonematic, cerută de nazala silabică, trebuie extinsă asupra grupului în cauză (în poziție inițială). Din citatele de mai sus, din sublinierea faptului că „sonantele « silabice » sînt întotdeauna însoțite de un element vocalic" (p. 542), precum şi din folosirea, cu consecvență, a ghilimelelor cînd este vorba de calificativul s i l a b i c, ar rezulta că, după părerea lui Gr. Rusu, prezența unui element vocalic înainte de consoana nazală (care, în acest caz, nu ar fi o veritabilă consoană silabică) joacă un rol important în găsirea răspunsului la întrebarea: unu sau două foneme? În acelaşi timp, pasajele citate (şi alte pasaje [6]) ar putea lăsa să se înțeleagă că interpretarea propusă de noi se bazează (cel puțin în mare măsură, dacă nu exclusiv) pe faptul că avem în vedere u n s u n e t, nu u n g r u p d e s u n e t e.

În realitate, recunoscînd, ca şi Gr. Rusu, că [în] şi [n̥], [îm] şi [m̥] etc. sînt echivalente, nu am atribuit valoarea unui argument decisiv constatării că acest din urmă segment este constituit dintr-un singur sunet. Chiar dacă nazalele silabice nu ar fi existat niciodată în dacoromâna veche, interpretarea lui [în] din *întinde*, de exemplu, ca segment monofonematic identic cu cel corespunzător lui [n] din silaba a doua a aceluiaşi cuvînt ar fi, după opinia noastră, justificată, dat fiind caracterul nedistinctiv al elementului vocalic inițial [7].

Din punctul de vedere care ne interesează aici, indiferent dacă elementul vocalic precedă consoana sau este „inclus" în aceasta (conferindu-i silabicitate), indiferent dacă avem a face cu o nazală „vocalică" (= silabică) sau cu o vocală nazală, [î̃] sau [ẵ], problema care se pune este aceeaşi. Pentru rezolvarea ei este necesar, mai întîi, să stabilim dacă

[6] Vezi mai jos, 4.

[7] Vezi, pentru o discuție mai amănunțită, Avram, *Contribuții*, p. 114–118, 131, şi articolul nostru *Interpretarea fonologică a lui* [î] *inițial în limba română*, în FD IV(1962), p. 7–22. Cf. Sextil Puşcariu, *Limba română*. Vol. II. *Rostirea*, [Bucureşti], 1959, p. 129–131; Alf Lombard, *Le ɨ prosthétique du roumain*, în „Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis". Nova Series, II (1976), 5, p. 111–118.

elementul vocalic de timbru neutru îndeplinește sau nu o funcție distinctivă și, în cazul afirmativ, dacă segmentul inițial în cauză (fonologic diferit de nazala nesilabică cu aceeași localizare) constă dintr-un singur fonem (de exemplu, /n̥/) sau dintr-o secvență de foneme de tipul /în/ sau /ăn/.

După aceste precizări, vom încerca să arătăm că Gr. Rusu nu a reușit să înlăture obiecțiile aduse de noi descrierii pe care a propus-o.

3. În primul rînd, credem că avem dreptul să ne întrebăm dacă sîntem obligați să acceptăm ca pe o dogmă indiscutabilă regula după care, atunci cînd elementul vocalic de timbru neutru apare și în alte poziții decît în vecinătatea unei sonante (respectiv în sonantă) — cum se întîmplă în română, dar nu și în sîrbocroata literară, de exemplu —, acest element este neapărat o realizare a unui fonem de tipul /î/ sau /ă/ în ambele situații. Dînd întrebării un răspuns afirmativ, ar trebui să admitem, de exemplu, că, întrucît vocala din *gît* este o realizare a lui /î/, elementul de timbru vocalic conținut în sonanta inițială din [n̥tinde] nu poate fi decît o variantă a aceluiași fonem.

Un element fonetic poate însă, în poziții diferite, să reprezinte realități fonologice diferite [8]. Pentru a ilustra acest principiu, ne vom referi, mai întîi, la cazurile de neutralizare : consoana [t], de exemplu, este o realizare a fonemului, fonologic surd, /t/ în unele poziții, dar, conform unei interpretări acceptate de numeroși cercetători, ea corespunde — în diverse limbi — arhifonemului /T/ (care nu este nici surd, nici sonor) în alte poziții. Un exemplu de alt tip : timbrele vocalice [i e ę] pot să reprezinte unitățile fonologice /i/, /e/, /ę/ în unele contexte și unitățile /e/, respectiv, /ę/, /a/ în alte contexte, în așa fel încît același sunet, [e], corespunde, în funcție de poziție, fie unui fonem caracterizat prin trăsătura „difuz" („închis"), fie unui fonem din a cărui definiție face parte trăsătura distinctivă opusă („non-difuz") [9]. În sfîrșit, poate că mai interesant pentru discuția noastră este exemplul următor (pe care l-am invocat și cu altă ocazie [10]) : aspirația, care în unele poziții, însoțește oclusivele surde din engleză — [p^h t^h k^h] —, nu corespunde unui fonem (succesiunea [p^h] este monofonematică : /p/), deși în alte poziții [h] constituie o realizare a fonemului /h/.

În lumina unor fapte cum sînt cele expuse mai sus, nu este nimic surprinzător în a susține că nazalele silabice — și alte sonante silabice : [l̥], [r̥] — nu reprezintă în mod necesar grupuri de tipul /în/, ci pot să corespundă unor segmente monofonematice, chiar în limbile în care sunetele vocalice de timbru neutru apar în anumite contexte ca variante ale unor foneme de tipul lui /î/ sau /ă/. Important, înainte de toate, este, așa cum am mai spus, să stabilim dacă, pe plan fonologic, [n̥], [r̥] etc. s î n t sau n u s î n t distincte de sunetele corespunzătoare nesilabice.

În pasajul din *Principiile* lui N. S. Troubetzkoy pe care se bazează Gr. Rusu se pune problema caracterului monofonematic sau bifonematic

[8] Cf., pentru principiu, André Martinet, *Réalisations identiques de phonèmes différents*, în „La linguistique" [V] (1969), 2, p. 127—129.

[9] Ne referim la o situație întîlnită în daneză, prezentată aici, schematic, după André Martinet, *La linguistique synchronique. Études et recherches*, Paris, 1965, p. 65.

[10] La p. 8 a articolului citat în nota 7.

al unui segment fonetic descris ca ,,un groupe formé de *r* et d'une voyelle de qualité indéterminée, qui, selon l'entourage phonique se présente tantôt avant, tantôt après *r*'' şi se ajunge la concluzia că în bulgară avem a face cu o succesiune de foneme, /ăr/ sau /ră/, pe cînd în sîrbocroată ne găsim în prezenţa unui fonem unic (nu se precizează dacă acesta este /r/ sau /r̥/) [11]. În situaţia care ne interesează pe noi ar fi necesar să ne punem întrebarea ,,un fonem sau două foneme?'' numai dacă s-ar putea demonstra, în prealabil, că nazala însoţită de un element vocalic de timbru neutru admite, în principiu, două interpretări, de exemplu, /n̥/ şi /în/; în ambele cazuri am avea a face cu segmente fonologice diferite de /n/, iar prezenţa (respectiv, absenţa) elementului vocalic ar constitui chiar suportul fonetic al opoziţiilor /n/ : /n̥/ sau /n/ : /în/. Dacă însă se dovedeşte, mai întîi, că acest element nu îndeplineşte nici o funcţie distinctivă, posibilitatea ca el să reprezinte un fonem vocalic este, evident, exclusă.

4. Am prezentat, cu altă ocazie, o serie de argumente în favoarea părerii potrivit căreia în dacoromâna din epoca primelor texte româneşti nu era posibilă apariţia unui fonem vocalic de tipul lui /ă/ sau /î/ în poziţie iniţială [12]. Nu vom relua aici aceste argumente, mulţumindu-ne să subliniem faptul e s e n ţ i a l că, în perioada amintită şi, fără îndoială, şi în perioada avută în vedere de Gr. Rusu — secolele al XI-lea — al XV-lea —, exista, la iniţială, un raport de dependenţă între vocala neutră şi nazalitate. Acest raport îmbrăca diverse aspecte : vocala era nazală, vocala constituia un element component al unei nazale silabice, vocala era urmată de o consoană nazală implosivă, deci î n a c e e a ş i s i l a b ă ; aşadar : [î̃], [n̥] sau [în] [13]. Vocala neutră apărea în cuvinte ca *întinde*, atunci cînd acestea nu se legau, în pronunţare, de vocala finală a unui cuvînt precedent (cf., în limba actuală, *întinde*, dar *nu-ntinde*) ; nazalitatea (trăsătură fonetică asociată elementului vocalic sau consoană implosivă, cu diverse locuri de articulaţie — [împ], [înt], [îŋ̊k] etc. —, cu sau fără ocluziune, în funcţie de natura consoanei următoare) constituia un context o b l i g a t o r i u pentru vocala neutră neprecedată de consoană. Or, după cum se ştie, principala condiţie pe care trebuie să o îndeplinească un element fonetic pentru a putea fi considerat realizare a unei unităţi fonologice (fonem sau trăsătură distinctivă) este aceea de a nu fi dependent (determinat) de context. Această condiţie nefiind îndeplinită de elementul vocalic dintr-o silabă iniţială ca [î̃], [n̥] sau [în], el nu putea să corespundă unui fonem /î/.

Gr. Rusu consideră că formele pe care le notează *înemă*, *înimă*, *îremă*, *îrimă*, *înremă* ,,au existat şi în dacoromâna comună'' şi, în continuare, se întreabă : ,,Oare şi acestea trebuie interpretate ca avînd o nazală silabică iniţială?'' (p. 543), lăsînd să se înţeleagă că răspunsul nu poate fi decît negativ.

Este de presupus că în contextul (# . . . C] — prezent, după cum vom vedea, nu numai în *înremă*, ci şi în *înemă* — exista şi în trecut (inclusiv în perioada anterioară apariţiei primelor texte), întocmai ca astăzi,

[11] N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*. Traduits par J. Cantineau. Réimpression de la 1re édition, 1949, Paris, 1964, p. 62.
[12] Avram, *Contribuţii*, p. 114—123.
[13] *Ibidem*, p. 117—118, 125.

o fluctuație între succesiunea „vocală de timbru neutru (mai mult sau mai puțin nazalizată) + consoană nazală", nazala silabică și — cel puțin în anumite condiții — vocala nazală. Presupunerea aceasta este justificată de o serie de fapte, pe care le-am invocat în alt loc [14] și pe care nu este nevoie să le menționăm aici, dat fiind că, așa cum am mai arătat, din punct de vedere fonologic, elementul vocalic dintr-o succesiune ca [în] era tot atît de lipsit de valoare ca și cel din [n̥].

Este însă necesar să remarcăm că, după părerea noastră, dintre cele cinci forme citate mai sus, care ar apărea în textele din secolul al XVI-lea, numai ultima este redată într-o transcriere în concordanță cu o realitate fonologică și fonetică. Pe baza unei analize detaliate a unor aspecte ale fonologiei și foneticii dacoromânei din epoca primelor texte românești, sperăm că am reușit să demonstrăm că forme cum sînt cele scrise ꙟнемъ, ꙟремъ nu trebuie să fie citite [înemă], respectiv, [îremă], cu o silabă inițială formată dintr-o vocală neutră o r a l ă, ci [î̃nemă], [n̥nemă], [înnemă], [î̃remă] etc., cu nazalitatea prezentă în aceeași silabă inițială [15]. Un segment fonetic caracterizat prin nazalitate apărea și în cuvinte ca *înainte*, *înalt*, înainte de [n] (exploziv) al silabei a doua (de menționat că pronunțarea [înnalt], [n̥nalt] este și astăzi curentă, după cum rezultă din materialul înregistrat în ALR [16]).

Gr. Rusu ne reproșează că am trecut prea ușor peste regula conform căreia un segment fonetic care aparține la două silabe nu poate să corespundă unui singur fonem și adaugă: „În cuvinte ca *înainte*, *înalt* limita silabei se află între vocală și nazală, ca și în cazurile în care nazala este precedată de vocala [a]: *amar*, *amăgi* etc." (p. 542). S-ar putea deduce că în segmente fonetice cum este cel ortografiat *îna* în *înainte* am fi identificat o succesiune de foneme „consoană nazală inițială + vocală", cu consoana nazală „tăiată" în două părți de limita silabică. În realitate, în cazurile de acest gen am recunoscut existența a d o u ă consoane nazale, așa încît granița dintre silabe separă, pe plan fonologic, elemente ale unui grup consonantic. În dacoromâna veche cuvîntul devenit, ulterior, *inimă* conținea, în partea sa inițială, aceeași succesiune de foneme ca și *înainte*, *înalt* etc.: /Nn/; nazalitatea din silaba inițială nu a dispărut decît în momentul în care (sau după ce) vocala neutră din aceeași silabă a fost înlocuită cu o vocală palatală: [ăn-nimă] sau [în-nimă], [n̥-nimă], [î̃-nimă] > [e-nimă] sau [i-nimă] [17].

Pentru a nu complica lucrurile, nu ne vom opri asupra situației lui [î] inițial în dacoromâna actuală, în care această vocală poate să nu fie însoțită de nazalitate: *îl*, *îi* etc.[18]. Astfel de forme nu existau în epoca avută în vedere de Gr. Rusu (ele sînt atestate pentru întîia oară în texte de la sfîrșitul secolului al XVI-lea [19]). Cît despre [ă] inițial din *ăst(a)*, *ăl(a)* și din formele înrudite, care n u s î n t c o m u n e tuturor graiu-

[14] *Ibidem*, p. 116, 118.

[15] *Ibidem*, p. 120–121.

[16] Am dat cîteva exemple la p. 15 a articolului nostru citat în nota 7.

[17] Avram, *Contribuții*, p. 121–122.

[18] Situația acestor forme a fost discutată amănunțit în FD IV (1962), p. 19–21.

[19] Vezi, acum în urmă, Ion Gheție, *Note de morfologie istorică românească*, în SCL XXVIII (1977), 6, p. 640.

rilor dacoromâne actuale, nu avem nici un temei pentru a fi de acord cu Gr. Rusu atunci cînd afirmă: „Examinînd mai amănunţit situaţia acestei vocale în limba română actuală, în poziţia amintită, am ajuns la concluzia că, în formele în care ea se întîlneşte astăzi în poziţie iniţială... exista şi în dacoramâna comună" (p. 543; în articolul precedent autorul declarase însă că nu a găsit exemple cu [ă] iniţial[20]).

5. În exemplele date în paginile precedente vocala neutră iniţială din cuvinte ca *întinde* a fost notată atît [î], cît şi (mai rar) [ă]. Atribuindu-i statutul de fonem vocalic, Gr. Rusu o redă, în transcriere fonologică, prin /î/; transcrierea /ă/ este folosită numai pentru fonemul care ar fi apărut în cuvinte ca *ăsta*. Deşi nu prezintă importanţă pentru principala chestiune discutată în acest articol — dacă sunetul vocalic de timbru neutru corespunde sau nu, în poziţie iniţială, unui fonem vocalic —, trebuie să spunem, totuşi, că sîntem în dezacord cu Gr. Rusu şi în ce priveşte inventarul vocalelor, rămînînd la părerea că opoziţia /ă/ : /î/ este relativ recentă în dacoromână, posterioară epocii în care au fost scrise primele texte româneşti[21]. Într-o fază mai veche de evoluţie a dacoromânei exista un singur fonem de tipul lui /ă/ şi /î/ din limba actuală; el putea, în principiu, să se realizeze atît ca [ă], cît şi ca [î] (cu o distribuţie a celor două variante dependentă sau independentă de context). E de presupus însă că sunetul [î] nu are o vechime atît de mare ca a lui [ă]; prin urmare, tot ce am spus cu privire la statutul fonologic al lui [î͂] şi [în] din cuvinte ca *întinde*, *înainte*, *înremă* se aplică, de fapt, pînă la o anumită dată (care nu poate fi precizată), segmentelor fonetice de tipul [ă͂], [ăn].

Există divergenţe de păreri asupra epocii şi modului în care s-a constituit opoziţia /ă/ : /î/ în diversele subdialecte şi graiuri dacoromâne[22], dar, după toate probabilităţile, în momentul de faţă cei mai mulţi specialişti consideră inacceptabilă această afirmaţie: „Opoziţia /ă/ : /î/ datează încă din româna comună" (p. 543).

6. Înainte de a încheia, vom face cîteva observaţii privitoare la locul ocupat în sistemul fonologic al dacoromânei din perioada anterioară secolului al XVI-lea[23] de fonemul pe care l-am notat /N/. Examinînd cîteva dintre primele texte româneşti, am ajuns la concluzia că acest fonem poseda, în graiurile reflectate de textele menţionate, unele particularităţi care îl separau de toate celelalte consoane. Credem că amîndouă interpretările luate în consideraţie pentru graiurile amintite sînt valabile şi pentru dacoromâna mai veche:

1) /N/ este o consoană nedeterminată, comparabilă cu vocala nedeterminată /ă/.

2) Toate segmentele fonetice corespunzătoare unităţilor fonologice notate, într-o primă etapă a analizei, /N/ (numai la început de cuvînt sau după vocale) şi /ă/ (numai după consoane) sînt, de fapt, realizări ale unui f o n e m nedeterminat, /ə/, situat în afara subsistemelor vocalic

[20] Vezi mai sus, **1**.

[21] Avram, *Contribuţii*, p. 45–58.

[22] Cf. Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, 1968, p. 126–128.

[23] Respectiv, din sistemele fonologice ale graiurilor dacoromâne din această perioadă, dacă se pot identifica mai multe sisteme.

şi consonantic [24] (de remarcat că identificarea lui /N/ cu /ă/ îşi găseşte, printre altele, un sprijin în „apropierea" fonetică dintre nazalitate şi timbrul vocalic neutru [25]).

Fiecare dintre cele două interpretări poate fi susţinută cu argumente. Împotriva includerii fonemului în discuţie în subsistemul consonantic s-ar putea invoca faptul că segmentul fonetic corespunzător lui /N/ era accentuat în cuvinte ca *îmblă*, *încă*. În favoarea acestei soluţii pledează însă constatarea că adoptarea celeilalte — [în], [n̥] etc. = [ă] = fonemul nedeterminat /ə/ — ar duce la o complicare a descrierii în ansamblu. Este suficient, de exemplu, să ne gîndim la alternanţele fonologice. Faţă de înglobarea alternanţei /a/~/ă/ din forme ca *sar — sărim* şi a alternanţei /o/ ~ /u/ din *port — purtăm* în aceeaşi categorie (alternanţe vocalice) şi faţă de identificarea unei alternanţe consonantice, /n/ ~ /N/, în *ţăran — ţărancă*, de exemplu, interpretarea după care atît /a/, cît şi /n/ alternează cu fonemul nedeterminat, /ə/ (*ţărancă* = /ţəraəkə/) prezintă unele dezavantaje : pe de o parte, se elimină un paralelism (alternanţa /a/ ~ /ə/ nu este vocalică propriu-zisă, cum este, de exemplu, /o/ ~ /u/); pe de altă parte, se ajunge la o sporire a tipurilor de alternanţe, dat fiind că /ə/, care alternează atît cu vocale, cît şi cu consoana determinată /n/, nu aparţine nici clasei vocalelor, nici clasei consoanelor.

Ţinînd seamă de toate argumentele şi contraargumentele aduse în discuţie, ne pronunţăm în favoarea soluţiei după care dacoromâna din perioada avută în vedere poseda o vocală nedeterminată, /ă/, şi o consoană nedeterminată, /N/, nu un fonem nedeterminat. După părerea noastră, nu avem motive pentru a refuza să admitem că un fonem poate fi accentuat (evident, numai atunci cînd se realizează ca segment fonetic silabic) şi, în acelaşi timp, membru al subsistemului consoanelor, o dată ce, prin însăşi definirea lui /N/ ca fonem consonantic nedeterminat, opus ansamblului format din celelalte unităţi ale subsistemului (foneme determinate), recunoaştem că ne găsim în prezenţa unei consoane *sui generis* (caracterizată, între altele, prin faptul că nu aparţine nici unei clase de localizare). Şi în alte limbi fonemul, notat, de obicei, /N/, corespunzător unor realizări foarte variate, avînd însă ca trăsătură comună nazalitatea, se comportă, sub aspect prozodic (şi din alte puncte de vedere), într-un mod care îi conferă o situaţie aparte printre unităţile subsistemului consonantic : în vechea slavă şi în japoneză /N/ are — spre deosebire de nazalele determinate — valoarea unei more [26].

[24] Avram, *Contribuţii*, p. 129—130.

[25] Vezi Andrei Avram, *Sur le rapport entre les voyelles neutres et la nasalité*, în RRL XIII (1968), 6, p. 567—573.

[26] F. V. Mareš, *The Origin of the Slavic System and Its Development up to the End of Slavic Language Unity*. Translated by J. F. Snopek and A. Vitek, Ann Arbor, 1965 [= „Michigan Slavic Materials", 6], p. 21 : „The nasal vowels did not form closed syllables. They had two mora value" (dar vocalele nazale, pe plan fonetic, ale vechii slave au fost interpretate de unii cercetători ca succesiuni de unităţi fonologice, „fonem vocalic + /N/" ; aceasta este, de exemplu, interpretarea care apare la Nikolaus S. Trubetzkoy, *Altkirchenslavische Grammatik. Schrift-, Laut- und Formensystem*. Im Auftrag der Akademie herausgegeben von Rudolf Jagoditsch, Viena, 1954) ; Shirô Hattori, *On Neutralization*, în „Travaux de l'Institut de linguistique" (Faculté des Lettres de l'Université de Paris) II (1957), p. 42 : „I interpret that these implosive nasals (and nasalized vowels) correspond to a fourth (implosive) nasal phoneme /N/. Speakers of Japanese . . . count it as one mora in poems".

7. În concluzie, segmentele fonetice de tipul [î̃], [n̥], [în] (în poziție inițială), consoanele implosive [n], [n̟], [m] [ŋ] etc. (după vocală) și nazalitatea vocalelor erau realizări ale consoanei nedeterminate /N/ : *întinde* = /NtiNde/ (de observat că în multe dintre primele texte românești silabele inițiale din cuvintele de acest tip și /N/ final de silabă, în interiorul sau la sfîrșitul cuvintelor erau scris la fel : ↑), *frunză* = [frun̟ză], [frũză] = /fruNză/, *împle* = /Nple/ etc.

În ce privește inventarul vocalelor, rămînem la părerea că dacoromâna din perioada la care se referă Gr. Rusu poseda un singur fonem de tipul lui /ă/ și /î/ [27]. Sub raportul distribuției, una dintre particularitățile dacoromânei vechi consta în faptul că fonemul respectiv, vocala nedeterminată /ă/ [28], nu apărea decît precedat de o consoană, întocmai ca „*e* muet" din franceză [29]. În poziție inițială s u n e t u l vocalic de timbru neutru (semideschis sau închis) nu corespundea unui f o n e m vocalic.

Le statut phonologique des nasales syllabiques et des voyelles neutres initiales en ancien daco-roumain

(R é s u m é)

En se rapportant à un article de G. Rusu dans lequel celui-ci admet l'existence, en ancien daco-roumain, du phonème /ɨ/ à l'initiale du mot, l'auteur soutient que, dans cette position, les nasales syllabiques et les segments phonétiques « voyelle neutre nasale » et « voyelle neutre suivie d'une consonne nasale » étaient des variantes d'un phonème consonantique, noté /N/. La voyelle neutre ([ə] ou [ɨ]), qui n'apparaissait, à l'initiale, qu'en présence de la nasalité dans la même syllabe, est considérée comme un élément purement phonétique, dépourvu de valeur distinctive ; par conséquent, dans un mot comme *înainte* = [ənnainte], [ɨ^{n}nainte], [n̥nainte], etc., l'auteur identifie une succession /Nna/ (selon G. Rusu et d'autres, /ɨna/). Il est d'avis que /N/ était une consonne indéterminée, qui occupait une place à part dans le sous-système des phonèmes consonantiques.

Martie 1978

Institutul de cercetări etnologice și dialectologice București, Nikos Beloiannis 25

[27] Vezi și articolul nostru *Cu privire la vechimea opoziției /ă/ :/î/ în dacoromână*, în CL XXII (1977), 2, p. 147–150.

[28] Fonemul vocalic nedeterminat poate fi notat /â/, dacă vrem ca transcrierea fonologică să reflecte deosebirile dintre sisteme : /ă/ din sistemele în care există opoziția /ă/ :/î/ se definește altfel decît vocala nedeterminată.

[29] Cu cîteva excepții, nici vocala albaneză ortografiată *ë* nu apare decît după consoane ; vezi Grigore Brâncuș, *Albano-Romanica*. III. *Vocala ă în română și albaneză*, în SCL XXIV (1973), 3, p. 293.

ANALOGIA CA UN PUNCT DE PLECARE PENTRU LAT. *ks, kt* > ROM. *ps, pt*

„Încetul cu încetul, mă convingeam că pentru fenomenul lingvistic nu există de obicei **o singură,** ci **mai multe** posibilităţi de explicare" (S. Puşcariu, *Limba română,* I, Bucureşti, 1940).

1. Trecerii lat. *ks, kt* în rom. *ps, pt* i s-au dat pînă în prezent două tipuri de explicaţii: una, prin factori externi, care caută originea fenomenului în substrat [1] şi alta prin factori (fonetici) interni sau general romanici: alunecarea mecanică a sunetelor [2], o tendinţă general romanică [3] fie spre silabă deschisă [4], fie spre vocalizare [5], fie de evitare a pronunţării unei dentale cu o gutturală [6], fie, în sfîrşit, de evitare a asimilării regresive a grupului [7].

[1] Cf. Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine,* I, Paris, 1901, p. 26; P. Kretschmer, în „Glotta" XV, p. 177; G. Giuglea, *Uralte Schichten und Entwicklungsstufen in der Struktur der dakorumänischen Sprache,* Sibiu, 1944; H. Barić, *Lingvističe Studije,* Sarajevo, 1955, § 11; V. Väänänen, *Introduction au latin vulgarie,* Paris, 1963, p. 67. Tratatul de *Istoria limbii române,* vol. II, Bucureşti, 1969, oscilează între explicarea fenomenului prin substrat (în capitolul *Influenţa autohtonă,* p. 323, redactat de Cicerone Poghirc) şi prin tendinţa romanică (în capitolul *Consonantismul,* p. 210, redactat de Marius Sala).

[2] Cf. I.-A. Candrea-Hecht, *Les éléments latins de la langue roumaine. Le Consonantisme,* Paris, 1902, p. 83–85; Al. Philippide, *Originea românilor,* vol. II, Iaşi, 1927, p. 172–174; P. Naert, în „Acta linguistica" II (1941), p. 247–257.

[3] Cf. Marius Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române,* Bucureşti, 1970, p. 146–147.

[4] Cf. B. Malmberg, *La structure phonétique de quelques langues romanes,* în „Orbis" XI (1962), p. 174.

[5] Cf. James Foley, *Latin Origin of Romance Rules,* în volumul *Diachronic Studies in Romance Linguistics* (editat de M. Saltarelli şi D. Wanner), Haga, 1975, p. 45–46. Autorul consideră că trecerea lui *k* latin la rom. *p* înainte de *t (nocte> noapte; octo>opt)* şi-ar avea originea în „vocalizarea" (= labializarea) lui *k* (iată formula dată de autor: $k \rightarrow k^{w}/-C$, iar apoi $k^{w} \rightarrow p$; *op. cit.,* p. 45). Pentru franceză, J. Foley admite un tratament palatal, şi nu labial tot în două faze: $k \rightarrow k^{y}/-C$, iar apoi $k^{y} \rightarrow y$ *(nocte* > fr. *nuit, lacte* > *lait).* Regula generală pentru franceză şi română care constă din „adăugarea unui membru la elementul velar cînd era urmat de o altă consoană" este după J. Foley $k \rightarrow k^{x}/-C$, în care $x=y$ (yot) pentru franceză şi $x=w$ (apendice labial) pentru română. Acest punct de vedere privind corelaţia palatalizat–labializat în latina tîrzie apare într-o formă mult mai explicită şi mai convingătoare la I. Fischer, *Corelaţia consonantică „palatalizat ~ labializat" din latina tîrzie şi cîteva consecinţe posibile ale acesteia,* în SCL XXVII (1976), nr. 5, p. 479–483. Autorul explică pe *p* din rom. *fapt, lapte, opt, toapsec* etc. ca provenind dintr-o labiovelară latină tîrzie şi cu aceeaşi origine ca cel din *apă<aqua, patru <quattuor.* Aşa cum se arată în concluziile studiului, această explicaţie, deşi are caracter pur ipotetic, „prezintă avantajul de a oferi o oarecare coerenţă, de a regrupa într-un ansamblu solidar fapte aparent izolate şi de a le încadra într-un sistem mai larg, fără a recurge la influenţe exterioare îndoielnice şi nedemonstrabile" *(op. cit.,* p. 482). Întrebarea care se poate pune este dacă însăşi evoluţia românească a labiovelarei latine (în exemple ca lat. *aqua>* rom. *apă)* poate fi explicată *numai* prin factori interni, şi nu prin substrat, cum fac unii cercetători (T. Capidan, în LL II (1943), p. 111–113; Vl. Georgiev, *Ling. balk.,* p. 13–16, apud M. Sala, *op. cit.,* p. 149).

[6] Cf. R. Jakobson, *Proceedings of the third International Congres of Phonetic Sciences,* Gand, 1939, p. 34–37.

[7] Cf. I. Fischer, *op. cit.,* p. 483.

Prima explicaţie s-a bucurat de o popularitate mai mare printre lingvişti din mai multe motive, printre care prezenţa fenomenului în albaneză, în vechea macedoneană şi în Italia meridională [8] şi lipsa, pînă nu demult, a unei explicaţii viabile prin factori interni. S-a obiectat însă că, în actuala fază a cunoştinţelor, ipoteza originii fenomenului în substrat nu poate fi verificată. După părerea noastră, această ipoteză poate deveni mai plauzibilă dacă se studiază, în cazul fenomenului în discuţie, unele ,,posibilităţi'' ale sistemului gramatical al latinei populare (cf. § 3).

Cealaltă explicaţie se baza sau pe conceptul neogramatic de alunecare a sunetelor (*kt* > *γt* > *ft* > *pt*; dintre aceste faze, numai româna ar fi atins pe ultima, în timp ce albaneza s-ar fi oprit la penultima [9]), sau pe conceptul de ,,tendinţă'' romanică sau generală [10]. Caracteristic acestui ultim punct de vedere este transferul problemei de pe terenul românesc pe cel general romanic sau al foneticii generale, fapt care nu rezolvă problema, ci numai înlocuieşte o necunoscută prin alta. Este uşor de combătut acest punct de vedere: de ce azi nu se întîmplă acelaşi lucru cu numeroasele împrumuturi neolatine care cuprind *kt*, *ks*, căci nu au dispărut nici tendinţa spre silabă deschisă nici dificultatea pronunţării împreună a unei dentale cu gutturală?

2. În ultimii ani au fost aduse în discuţie numeroase fapte care arată că regulile diacronice depind de condiţii non-fonetice, adică de factori morfologici şi sintactici şi că foarte rar au fost luate în consideraţie condiţiile morfologice care ar putea determina schimbări fonetice [11]. În lingvistica românească, deşi schimbările fonetice sînt puse în legătură cu clasele şi categoriile gramaticale pe care le afectează [12], raportul dintre fonologie şi morfologie a fost privit unilateral, arătîndu-se în special rolul pe care-l au schimbările fonetice în denivelările morfologice, dar nu şi raportul invers referitor la modul în care nivelarea morfologică ar putea fi punct de plecare sau ,,stimul'' al unei legi fonetice. Această deficienţă este o consecinţă a unei prejudecăţi introduse de neogramatici, potrivit căreia schimbarea fonetică ar fi factorul prim, iar analogia factorul secund, în conformitate cu principiul: ,,ceea ce strică legile fonetice, repară apoi analogia''. Prin aceasta s-a exclus oarecum posibilitatea de a privi concomitent acţiunea legilor fonetice şi a analogiei, raporturile dintre ele nefiind în realitate numai de tipul: schimbare fonetică urmată de analogie, ci şi de tipul: schimbare fonetică concomitentă cu analogia sau analogie urmată de o schimbare fonetică. Lucrările lui Y. Malkiel

[8] Cf. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1964, p. 91—92; *Sur le traitement des groupes* **ks**, **kt**, *dans les langues balkaniques*, RESEE, I (1963), nr. 1, p. 153; G. Rohlfs, *Historische Grammatik der Italienischen Sprache und ihrer Mundarten*, vol. I, Berna, 1949, p. 427.

[9] Obiecţii serioase împotriva acestei explicaţii au fost aduse de A. Graur — Al. Rosetti, BL III (1935), p. 65 şi urm.

[10] Cf. B. Malmberg, *op. cit.*, p. 174; R. Jakobson, *op. cit.*, p. 37; M. Sala, *op. cit.*, p. 146—147.

[11] Cf. B. Rochet, *A Morphologically Determined Sound Change in Old French*, în ,,Linguistics'' 135 (1974), p. 43—55; Margie O'Bryan, *The Interaction of Morphological and Phonological Processes in Historical Change*, în ,,Linguistics'' 137 (1974), p. 49—61; Y. Malkiel, *The Inflectional Paradigm as an Occasional Determinant of Sound Change*, în *Direction for Historical Linguistics* (editat de W. P. Lehmann şi Y. Malkiel), University of Texas Press, 1968, p. 20—64; *Morphological Analogy as Stimulus for Sound Change*, în ,,Lingua e Stile'' (1969), nr. 4, p. 305—327; *Le nivellement morphologique comme point de départ d'une loi phonétique: la monophtongaison occasionnelle de* **ie** *et* **ue** *en ancien espagnol*, în *Mélanges de langue et de littérature offerts à Jean Frappier*, Geneva, 1970, p. 701—735; *Multi-Conditioned Sound Change and the Impact of Morphology on Phonology*, în ,,Language'' 52 (1976), p. 757—778.

[12] Cf. Al. Philippide, *op. cit.*, p. 18 şi urm.; Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 26 şi urm.; O. Nandriş, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963; Marius Sala, *op. cit.*, p. 149 şi urm.

au adus numeroase fapte din domeniul romanic (în special din spaniolă) concludente în acest sens [13].

Acceptarea ideii că analogia poate fi un punct de plecare pentru o lege fonetică este strîns legată de acceptarea punctului de vedere al „difuziunii lexicale" [14], care, contrar principiului neogramatic că „legile fonetice ar acţiona fără excepţii", arată că o inovaţie fonologică pătrunde gradat în lexic, afectînd mai întîi un morfem sau un grup de morfeme şi că — numai după o anumită perioadă de timp — poate afecta (dar nu în mod necesar) întregul lexic al unei limbi date. Un corolar al acestei teze este faptul că o schimbare fonetică este bruscă din punct de vedere fonologic, dar gradată din punct de vedere lexical, că o fază a schimbării este urmată, în lexic, de alta, care include alte puncte de articulaţie şi alte vecinătăţi.

În teoria „difuziunii lexicale" două concepte sînt fundamentale : dimensiunea **temporală** şi cea **lexicală** a proceselor fonologice [15]. După susţinătorii teoriei „difuziunii lexicale", una din cele mai neglijate noţiuni în lingvistica diacronică este timpul însuşi, deşi această disciplină, prin natura ei, priveşte limba tocmai din perspectiva **timp** [16]. Considerînd că dimensiunea **timp** trebuie studiată în funcţie de trei parametri (1. **fonetic** — de la sunetul *x* la *y*, 2. **lexical** — de la un morfem la alt morfem şi 3. **social** — de la vorbitor la vorbitor), W. S. Y. Wang [17] arată că lingvistica diacronică a neglijat dimensiunea a doua şi a treia a timpului (adică parametrul social şi lexical, profilul evoluţiei, expansiunea sau regresiunea unui proces fonologic dat, ocupîndu-se mai ales de dimensiunea întîi (parametrul fonetic). Această neglijare a dimensiunii lexicale şi sociale a timpului este atribuită de susţinătorii acestei teorii [18] bazei sincronice a diferitelor şcoli structuraliste. Ceea ce ni se pare important este faptul că, alături de dimensiunea timpului, autorii pun dimensiunea lexicală : o regulă fonologică se extinde gradat în porţiuni din ce în ce mai largi ale lexicului, după ce trăsăturile relevante au fost transformate. O inovaţie poate sfîrşi prin a fi regulată, adică poate afecta toate segmentele lexicale relevante sau poate fi oprită de o altă inovaţie concomitentă în procesul ei, dînd naştere la „reziduuri". În felul acesta, deşi se pleacă de la ipoteza regularităţii schimbărilor fonetice ca ipoteză de lucru, se găseşte o explicaţie şi pentru schimbările neregulate în dimensiunea temporală. Această viziune asupra gradaţiei lexicale a schimbărilor fonetice, care nu are nimic surprinzător, este, după M. Y. Chen şi W. S. Y. Wang [19], incompatibilă atît cu principiul neogramatic, după care legile fonetice acţionează fără excepţii, cît şi cu modul structuralist de privire a schimbărilor fonetice. F. de Saussure [20] excludea explicit parametrul lexical din explicarea schimbărilor fonetice : schimbarea fonetică afectează numai sunetele, independent de cuvintele în care apar. În lingvistica americană, L. Bloomfield [21]

[13] Pentru bibliografia completă a lucrărilor lui Y. Malkiel privind rolul analogiei în transformările fonetice, vezi lucrarea *Multiconditioned Sound Change and the Impact of Morphology on Phonology*, în „Language" 52 (1976), p. 757—778.

[14] Deşi conceptul de „difuziune lexicală" este implicit prezent în lucrările unor lingvişti din trecut, el a fost clar definit de W. S. Y. Wang, *Competing Sound Changes as a Cause of Residue*, în „Language" 45 (1969), p. 9—21, şi apoi de M. Y. Chen, *The Time Dimension: Contribution to a Theory of Sound Change*, in „Foundations of Language" 8 (1971), p. 457—498 ; M. Y. Chen şi W. S. Y. Wang, *Sound Change: Actuation and Implementation*, în „Language" 51 (1975), p. 255—281 ; M. Chen şi Hsin I. Hisch, *The Time Variable in Phonological Change*, în „Journal of Linguistics" VII (1971), nr. 1, p. 1—13 ; C. M. Barrack, *Lexical Diffusion and the OHG Schift*, în „Lingua" 40 (1976), p. 151—157.

[15] Cf. M. Y. Chen, *op. cit.*, p. 465—475.

[16] *Ibidem*, p. 467—468.

[17] Cf. W. S. Y. Wang, *op. cit.*, p. 12 şi urm.

[18] Cf. M. Y. Chen, *op. cit.*, p. 467—468.

[19] Cf. M. Y. Chen şi W. S. Y. Wang, *op. cit.*, p. 256.

[20] Cf. F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1916, p. 133.

[21] Cf. L. Bloomfield, *Language*, New York, 1933, p. 351.

şi apoi elevii lui negau posibilitatea difuziunii lexicale, arătînd că putem vorbi de schimbare graduală numai în sens social-geografic, adică de propagarea de la vorbitor la vorbitor, de la o localitate la alta, de la un strat social la altul. Cu toate acestea, nu toţi lingviştii structuralişti au crezut că transformările fonetice operează abrupt şi transformă întregul lexicon deodată : E. Sapir [22] vorbeşte de schimbări fonetice incomplete *(incomplete change)* şi de modul de pătrundere gradată în forme, iar A. Martinet [23] de înlocuirea treptată a unor elemente de formele noi.

3. Pornind de la aceste preliminarii teoretice, vom analiza în continuare cauzele care au dus la trecerea lat. *ks, kt*> rom. *ps, pt.*

După părerea noastră, punctul de plecare al fenomenului poate fi căutat în restructurările care au loc în latina populară (tîrzie) în sistemul perfectului forte şi al participiului perfect corespunzător. După cum se ştie, la conjugarea a III-a şi parţial la conjugarea a IV-a latină, perfectul forte avea forme terminate în *x (ks)* şi *ps*, iar participiul trecut corespunzător în *kt-* şi *pt-* : *frixi — frictus, scripsi — scriptus* ; *rupi*> **rupsi — ruptus* etc. Ipoteza pe care o propunem aici este că verbele cu perfectul forte în *ps-* şi participiul în *pt-* de tipul *scribo, -ere, -psi, -ptum* au putut exercita o presiune paradigmatică asupra verbelor cu perfectul în *-xi* şi cu participiul în *-ct* de tipul *frigo, -ere, frixi, frictum*, care a avut ca urmare implantarea unui *p* la perfect şi la participiul trecut (cf. *fripse, fript; coapse, copt* din lat. *coxi, coctus)* etc.

Este vorba prin urmare, după părerea noastră, de extinderea unor trăsături caracteristice în interiorul unui ansamblu de forme legate : microsistemul perfectului sigmatic şi al participiului corespunzător. Fuziunea celor două grupe din microsistemul perfectului sigmatic (formele în *pt-* şi în *kt-*> *pt-*) are ca efect o simplificare în paradigmele corespunzătoare, care aduce cu sine diferenţe fonologice semnificative, astfel încît, aproape inexplicabilă din punct de vedere fonetic, trecerea *ks*> *ps* şi *kt*> *pt* devine explicabilă dacă este privită din perspectivă morfologică.

Pentru susţinerea acestei ipoteze vom aduce în continuare o serie de fapte din latina tîrzie, din vechea dacoromână şi din dialectul aromân, fapte care, în general, sînt binecunoscute cercetătorilor, dar care nu au fost puse pînă acum în relaţie cu fenomenul în discuţie.

3.1. Înainte de a examina fenomenul propriu-zis, să vedem care era situaţia grupurilor respective într-o perioadă anterioară „fazei critice”, pentru a testa rezistenţa lor şi a depista eventuale tendinţe.

Prima observaţie, binecunoscută cercetătorilor, este aceea că cele două grupuri consonantice *ks, kt*, pe de o parte, şi *ps, pt*, pe de alta, constituiau serii paralele organizate în sistemul verbal latin în toate epocile sale dezvoltate : *dico, dixi, dictum — scribo, scripsi, scriptum — trago, traxi, tractum — rupo, rupi*> **rupsi, ruptum.* Tot în conjugarea latină este de menţionat faptul că *g* şi *b* înainte de *t* şi *s* treceau la *k* şi *p: scribere*, dar *scripsi, scriptum, regere*, dar *rectum, rexi.* Aceste grupuri erau notate în scris *bs*, dar erau pronunţate *ps: urbs, plebs = urps, pleps* [24]. În afară de aceasta, mai trebuie menţionată apariţia la formele de perfect şi de participiu (şi supin) ale compuselor verbului *emo, emi* a unui *p* epentetic eufonic, încadrat între *m* şi *s* şi între *m* şi *t: sumo, sumpsi, sumptum; como, compsi, comptum, promo, prompsi, promptum, carpo, carpsi, carptum* etc. Acest *p* apare în inscripţii în forme care se întîlnesc alături de cele fără *p: sumptum*, dar *sumtum* etc.[25].

3.2. Amplele restructurări care au loc în latina populară în sistemul perfectului, noile perfecte sigmatice create în dauna celor în *-i (rupi*> **rupsi* etc.) sau a celor cu reduplicare

[22] Cf. E. Sapir, *Language*, New York, 1921, p. 180.
[23] Cf. A. Martinet, *Économie des changements phonétiques*, Berna, 1955, p. 187.
[24] Cf. R. Kühner şi Fr. Holzweissig, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, partea I, Hanovra, 1966, p. 197—198.
[25] *Ibidem*, p. 220.

(panxi și *pepigi)* [26] fac ca jocul analogiei să aducă în latina tîrzie o serie de noi perfecte sigmatice în *ps* și de participii în *pt*, pe care le postulează metoda comparativ-istorică. De exemplu, prezența în dacoromâna veche a unor forme sporadice de perfect ca *fepse* (TB, 284) și *desfepse* (CT, 10)[27], alături de formele generale cu reduplicare *fĕce* (TB, 289, CT, 52), arată că poate fi presupusă în latina populară o formă cu *ks (*fexi)*, care va fi circulat alături de forma mai generală *feci*. Implantarea unui *pt* în locul lui *kt* s-a putut face sub influența unor verbe ca *rumpo, rupi* < **rupsi, ruptum*, care aveau *ps* și *pt* la perfect și la participiu. Nu trebuie neglijată nici influența reciprocă între perfect și participiul trecut, influență care a fost de multă vreme demonstrată [28].

3.3. Unele fapte izolate (neluate în seamă pînă acum în ceea ce privește fenomenul în discuție), care apar în izvoarele latinești tîrzii, pledează pentru ipoteza noastră. În traducerea lui Dioscoride (secolul al VI-lea) apare, după cum arată C. Battisti [29], *decoptum* pentru *decoctum*, formă probabil analogică cu participiile în *pt (scriptum, ruptum, raptum)*. Întrucît C. Battisti nu trece pe Dioscoride printre sursele folosite și nici nu dă o trimitere mai precisă, am consultat textul latin al traducerii lui Dioscoride, *Materia medica. Libro primo* (ediția lui H. Mihăescu, Iași, 1938), pentru a verifica dacă într-adevăr forma cu *pt (decoptum)* apare în această traducere. Am întîlnit-o în următorul context: „Inflationes stomachi cum aqua *decoptum* auxentium discutet, splene medetur, vessice et renibus utiles..." *(op. cit.*, p. 8/13—14). În alte părți ale textului apar formele cu *kt*: *decoctum* (p. 62/21), *decoctu* (65/2), *decocte* (59/19).

Un exemplu similar care prezintă pe *kt* trecut la *pt*, probabil prin analogie, este *ruptus* pentru *ructus*, care apare la Oribasius [30]. Faptul că latina tîrzie înlocuiește pe *ructus, ructare*, prin *ruptus, rupt(u)are* a fost semnalat în diferite rînduri de cercetători [31]. S-a remarcat, de asemenea, că în latina tîrzie lat. *lactuca* apărea fie cu forma *laptuca* [32], fie cu forma *lattuca*, fie cu forma originară *lactuca*, fapt care arată că grupul *kt* avea două tratamente încă din latină, fiind pe de o parte asimilat la *tt* (ca în italiană), pe de alta transformat în *pt* ca în română. M. Niedermann [33] vorbește de următoarele trei verbe **jeptare*, **ruptare* și **fluptare*, care trebuie postulate în locul corespondentelor cu *kt*: *jectare, ructare, fluctare*.

La Dioscoride am întîlnit, de asemenea, folosirea paralelă a fonetismelor *malactica* (*Materia medica. Libro primo*, ediția H. Mihăescu, Iași, 1938, p. 11/20, 32/14), *malaptica* (*ibid.*, p. 29/16; 54/4—5) pentru μαλακτικός „emollient" [34] și *ructatio* — *ruptatio* [35].

Pentru latina dunăreană aducem în discuție un fapt neluat în seamă privind cronologia trecerii lui *kt* în *pt*, semnalat în treacăt de H. Mihăescu [36]. Autorul arată că V. Pârvan

[26] Cf. C. Battisti, *Avviamento allo studio del latino volgare*, Bari, 1949, p. 259; *Tratatul de istoria limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 92—93.

[27] Cf. Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, ediția J. Byck, vol. II, București, 1961, p. 157.

[28] Cf. Ernst G. Wahlgren, *Étude sur les actions analogiques réciproques du parfait et du participe passé dans les langues romanes*, Uppsala, 1914, ediția a II-a, Uppsala, 1920.

[29] Cf. C. Battisti, *op. cit.*, p. 163.

[30] Cf. Alexander Souter, *A Glossary of Later Latin to 600 A.D.*, Oxford, 1949, p. 359; C. Battisti, *op. cit.*, p. 163.

[31] Cf. V. Väänänen, *op. cit.*, p. 67.

[32] Cf. M. Niedermann, în „Rheinisches Museum" 60 (1905), p. 460; A. Souter, *op. cit.*, p. 227 „laptuca".

[33] Apud W. A. Baehrens, *Sprachlicher Kommentar zur Vulgärlateinischen Appendix Probi*, Halle/Salle, 1922, p. 86.

[34] Cf. A. Souter, *op. cit.*, p. 239—240.

[35] *Ibidem*, p. 359.

[36] Cf. H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, București, 1960, p. 108.

afirma că în inscripții se întîlnesc izolat fonetismele *voluctas* și *voluptas* pentru *voluntas*. V. Pârvan dispunea cele trei forme în ordinea lor genetică : *voluntas*, fonetism normal, *voluctas*, cu *n* transformat în *c* fie în mod direct, fie prin faza *nc*, *voluptas* cu *kt* transformat în *pt*. Concluzia lui H. Mihăescu pare a nu ține seama deloc de aceste fapte : „Din nefericire, nu dispunem decît de exemplele amintite mai sus. Ele nu pot constitui o probă că grupul *ct* s-a prefăcut în *pt* deja în secolul III. Fenomenul are loc mult mai tîrziu, probabil în secolul VI"[37]. Mai departe, H. Mihăescu adaugă : „Cuvîntul sîrbo-croat *loštica*, derivat din *lactuca*, arată că în secolul al șaptelea grupul *ct* persista încă" [38], acceptînd probabil părerea lui P. Skok că „grupul românesc *pt* rezultat din *ct* s-a produs după venirea slavilor" [39]. Dacă acceptăm ipoteza „difuziunii lexicale" expusă mai sus **(2)**, nu putem fi în nici un caz de acord cu această părere, care este în contradicție cu faptele din latina tîrzie prezentate aici.

După părerea noastră, fluctuațiile între *voluntas*, *voluctas* și *voluptas* se pot explica foarte simplu prin presiune paradigmatică, grupurile *nt (mt)*, *kt* și *pt* fiind frecvente în serii organizate ca : *promo, -ĕre, prompsi, promptum (promtum*, pronunțat probabil uneori și *prontum* de persoanele care nu se conformau „normei"), *como, -ĕre, -mpsi (-msi), -mptum (-mtum)* etc., *duco, -ĕre, -xi, -ctum, nubo, -ere, -psi, -ptum* etc. Aceeași situație exista și între grupurile *ks*, *ps* și *ns*, căci unele verbe aveau în latină două forme de perfect, în *-psi* și în *-si* (numeroasele compuse ale verbului *emo): expromo, -ĕre, -psi (-si)* etc. Aceste fluctuații între grupurile *kt*, *pt, mt (nt)* (în cadrul formelor de participiu trecut) și între grupurile *ks, ps, s* (în formele de perfect și în derivatele lor) explică, după părerea noastră, originea legilor fonetice următoare : *ks* trecut pe de o parte în *ps*, pe de alta în *s*; *kt* trecut pe de o parte în *pt*, pe de alta în *nt (mt)*: lat. *coctorium*> arom. *cumtoriu*, lat. *strictum*> arom. *strintu*, lat. *unctum*> rom. *unt* etc.

3.4. În afară de presiunea din cadrul microsistemului perfectului și participiului trecut, putem presupune în cazul lui *kt*> *pt* o presiune în clasa numeralului din partea lui *septem* și a compușilor lui *(17, 70*, substantivul *septimana* etc.) asupra lui *octo* și a compușilor săi *(18, 80)*, știut fiind că analogia în clasa numeralului este foarte frecventă. Influența lui *7* asupra lui *8* și a lui *70* asupra lui *80* a fost amplu ilustrată de O. Szemerény[40] cu fapte din istoria limbii latine și a altor limbi indoeuropene (greacă, sanscrită, celtică). El arată, de pildă, că în toate limbile studiate *70* acționează direct asupra lui *80*, creînd forme analogice și, indirect, prin *80* asupra lui *30* și apoi asupra lui *40*[41]. Pentru latina populară, deși nu întîlnim fapte atestate de influență a lui *septem* și a compușilor lui asupra lui *octo* și a compușilor acestuia, putem presupune că o asemenea influență exista, căci 7 devenise de mult o cifră fatidică.

Menționăm că această acțiune analogică nu a fost total neglijată de cercetători. De pildă, E. Bourciez[42] admite pentru dalmată că forma *quapta* < lat. *octo* poate fi datorată influenței lui *sapta* < lat. *septem*, dar se îndoiește de faptul că trecerea lui *kt* în *pt* s-ar fi putut propaga de-a lungul coastei dalmate, căci ea se întîlnește numai în această formă izolată. Dacă acceptăm ipoteza „difuziunii lexicale" nu este nevoie să credem că o schimbare trebuie să se extindă în tot lexicul. Este foarte probabil ca schimbarea din dalmată să fi fost oprită de cealaltă tendință, de asimilare a primului element din grupul *kt*, așa cum se petrece în

[37] *Ibidem*, p. 108.
[38] *Ibidem*, p. 108.
[39] Cf. P. Skok, *Zum Balkanlatein*, în ZRPh 50 (1930), p. 501 ; H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 98.
[40] Cf. Oswald Szemerényi, *Studies in the Indo-European System of Numerals*, Heidelberg, 1960, p. 9–12.
[41] *Ibidem*, p. 11.
[42] Cf. E. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Paris, 1946, p. 178–179.

unele regiuni din Italia *(ct, tt)*, fenomen atestat în inscripţiile latineşti începînd cu secolul al III-lea e.n. : *lattucae* (301, CIL, XI, 2537).

4. Cu aceasta am ajuns la întrebarea fundamentală : **de ce** tratamentul labial al grupurilor *ks* şi *kt* există numai în limba română dintre limbile romanice? Aceeaşi acţiune analogică nu a avut loc şi în alte părţi ale Romaniei în cadrul numeralului şi microsistemului perfectului? Problema nu poate fi rezolvată dacă nu ţinem seama de două elemente : 1. rezistenţa grupurilor latineşti *pt* şi *ps*, care au influenţat, după părerea noastră, grupurile *kt* (în participii şi în formele derivate de la participii şi în numeralul *octo* şi derivatele lui) şi *ks* (în formele de perfect şi derivatele lor) în Romania de est şi în cea de vest, 2. situaţia perfectului sigmatic şi a participiului corespunzător în cele două Romanii.

În ceea ce priveşte primul punct, se poate spune că în Romania de est grupul *pt* era mai puternic decît în vest, căci numai aici el s-a conservat : *septimana*> rom. *săptămînă; septem*> rom. *şeapte*[43]. În vest acest grup a suferit o asimilare a primului element la al doilea (it. *sette*, sp. *siete*, prov., v. fr. *set)*, fenomen atestat în latina populară. La rezistenţa mai mare a grupului *pt* în Orient este posibil să fi contribuit şi substratul. Cercetările au arătat că acest grup este bine reprezentat în resturi de limbă traco-dacă ca *Eptala, Eptidius, Heptator*[44]. Acelaşi lucru se poate spune şi despre grupul *ps*, atestat în *campsarius, sempsit*[45], cu toate că acesta pare mai slab : *ipsus*> *însu* etc.

Această rezistenţă mai mică a grupului *ps* latin explică în parte, după părerea noastră, cele două tratamente diferite pe care le are grupul corespunzător *ks:* 1. *ks*> *ps: traxi*> *trapse* (cf. arom. *trapse)*, 2. *ks*> *s: duxi*> *duse*. La acest tratament diferit a contribuit, de asemenea, un factor morfologic, şi anume formele de participiu trecut. În cazul în care exista un *pt* la participiu, acesta a impus pe *p* şi la perfect. Astfel, după *ruptus* se reface **rupsi* < *rupi;* după *raptum* se reface **rapsi* (cf. arom. *arapşu, arapt* din *rapiu, raptum)*, apoi prin analogie cu aceste verbe : *tractum*> *trapt* (arom. *trapt), trapse* < *traxi; factum*> *fapt* şi după modelul lui apare *fepse* (cf. v. rom. *desfepse)* < **fexi ; copt, coapse* < *coxi* (fonetism care se extinde prin analogie şi prin unele afinităţi semantice şi la substantivul *coapsă* < *coxa)*.

Cînd forma de participiu era în *s*, şi nu în *pt* provenit din latinul *pt (ruptum)* sau din *kt (coctum)*, atunci nu mai avem, în cea mai veche fază a românei (româna comună), un *ps* la perfect, ci un *s*, şi asistăm, deci, la al doilea tratament al lui *ks*. De pildă, *duse* < lat. *duxi(t)* nu presupune o formă **dupse*, pentru că a avut şi are participiul în *s (dus)*, pe cînd o formă ca *alese* presupune o formă cu *ps*, postulată de arom. *alepşu*, care corespunde participiului aromân *alepsu* şi *alept* < lat. *allectum*. Deci, forma lat. de perfect *allegi* trebuie să se fi transformat în latina populară într-o formă sigmatică cu *kt* sau *pt*, dar nu (sau nu numai) în *s*, pe care o postulează arom. *alepşu*.

Luarea în consideraţie a dialectului aromân, care conservă încă multe participii în *pt* şi perfecte în *ps*, pe care dialectul dacoromân le-a transformat în forme cu *s*, ajută la soluţionarea problemei. De pildă, participiul trecut cu formă dublă *trapt* şi *trapsit* (după *trapse)* şi cel al verbelor *a culege (culepşu* şi *culept)* şi *a alege (alepsu* şi *alept)* arată că tratamentul *ps, pt* este strîns legat de formele gramaticale în discuţie. În tot cazul, credem că pentru explicarea dublului tratament al lui *ks* în *ps* şi în *s* trebuie ţinut seama nu de accent, sau nu numai de accent, cum procedează Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 32, ci mai ales de paradigmele de perfect şi forma de participiu, căci în afară de *frapsin* < lat. *fraxinus, coapsă* < lat. *coxa, toapsec* < lat. *toxicum*, toate celelalte elemente care prezintă pe *ks* şi *ps* sînt forme verbale de perfect simplu (în dialectul dacoromân) sau de perfect simplu şi participiu trecut

[43] În *boteza* <*baptizare* şi în derivate *(botez* etc.) grupul *pt* s-a simplificat prin disimilare sub influenţa labialei precedente.

[44] Cf. tratatul de *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 323.

[45] Cf. H. Schuchardt, *Der Vocalismus des Vulgärlateins*, I, Leipzig, 1866, p. 114.

(în dialectul aromân): *coapse, fripse, supse, înfipse*, v. drom. *fepse, desfepse*, arom. *trapse, alepse* şi *alepsu, culepse* şi *culepsu, astrapse* etc. Dacă ţinem seama de faptul că într-o fază mai veche a limbii române, cea anterioară extinderii perfectului compus în locul perfectului simplu, aceste forme de perfect cu *ps* erau foarte frecvente, pentru că aparţineau unor verbe din vocabularul de bază, căpătăm o imagine mai clară asupra randamentului funcţional al grupului *ps* din formele verbale.

Acest *ps* din formele verbale citate, creat prin analogie cu *ps* din forme ca *scripsi* s-a extins apoi şi la substantivul *coapsă* < lat. *coxa* şi, în unele părţi, şi la *frapsin* < lat. *fraxinus* (în dialectul aromân şi subdialectul bănăţean, adică acolo unde perfectul sigmatic forte s-a conservat mai puternic) şi la *toapsec* < lat. *toxicus* (în unele graiuri dacoromâne). În celelalte situaţii, *ks* > *s*, evoluţie începută din secolul al III-lea î.e.n. (cf. H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 102–103): *măsea* < lat. *maxilla, lăsa* < *laxare* etc. Această evoluţie durează mai multe secole, căci pe măsură ce unele participii în *pt* trec în participii în *s* (*scriptum* > *scris*, dar păstrat în arom. *stript* şi în derivatul drom. *scriptură; trapt* > *tras*, dar conservat în arom. *trapt; culept* > *cules*, dar. arom. *culept* şi *culepsu* etc.) şi formele de perfect în *ps* sînt înlocuite cu forme în *s*: *scripsi(t)* > **scripse* > *scrise; traxi(t)* > arom. *trapse* > drom. *trase* etc.

Încercînd să fixăm o cronologie relativă a fenomenului, putem spune că trecerea lui *ks* în *ss* şi apoi în *s*, atestată în inscripţii latineşti încă din secolul al III-lea î.e.n., nu a pătruns în Romania de est în tot lexicul, neafectînd în primul rînd formele de perfect tare de tipul: *traxi, *rupsi* < *rupi, suxi, colexi* < *collegi, coxi, allexi* < *allegi*, care aveau participiul trecut în *pt (ruptum)* sau în *kt (tractum)*, forme influenţate de cele de tipul *scripsi, scriptum*. Pe măsură ce unele participii în *pt* şi în *kt* se transformă în participii în *s*, trecerea la *s* continuă să afecteze noi elemente din lexic.

Această pătrundere treptată a formelor cu *s* în lexic ţine pînă după despărţirea dialectelor, căci în timp ce aromâna conservă încă fonetisme ca *trapse, culepse, alepse* etc. şi participiile corespunzătoare *trapt, culept, alept*, dacoromâna a mers mai departe, transformîndu-le în forme cu *s*. În ambele dialecte există însă un „reziduu lexical", mai mare sau mai mic, care arată că schimbarea fonetică în discuţie este legată de restructurările gramaticale, care explică, după părerea noastră, atît formele care se supun legii fonetice (în cazul nostru *ks* > *s*), cît şi „reziduurile" (în cazul nostru *ks* > *ps*). Deci, regula a început în latina populară din secolul al III-lea î.e.n. şi a continuat în româna comună şi chiar după despărţirea dialectelor, afectînd din ce în ce mai multe elemente din lexic. Nu este nevoie să presupunem că avem de-a face cu schimbări diferite care s-au menţinut ca reguli separate în gramatica sincronică a limbii latine, apoi în cea a românei comune şi în cele din urmă în cea a dialectului aromân şi dacoromân, căci în toate cazurile schimbarea nu se aplică exhaustiv la întregul lexic, iar, pe de altă parte, alterările fonologice sînt echivalente. Cu alte cuvinte, cele trei reguli (1. *ks* > *s (dixit* > *dzise)*, 2. *ks* > *ps* > *s (traxit* > *trapse* > *trase)* şi 3. *ks* > *ps (coxit* > *coapse))* nu trebuie separate, ci încadrate într-o singură regulă sincronică, numită în literatura de specialitate mai nouă „regulă variabilă"[46]. Fără îndoială, trebuie să presupunem că regula se aplica diferit, atît în latina populară, cît şi în româna comună, de la regiune la regiune, de la vorbitor la vorbitor. Această dimensiune spaţialo-temporală este postulată de diferenţele care există între dialectul aromân şi dacoromân, iar, în cadrul acestuia din urmă, de diferenţa între subdialectul bănăţean şi celelalte subdialecte (*frapsin* faţă de *frasin*, primul fiind întîlnit tocmai în regiunile şi la vorbitorii care folosesc frecvent forme de perfect simplu tare şi, implicit, forme cu *ps*).

4.1. Spre deosebire de tratamentul labial al lui *ks*, care a lăsat reziduuri în română, cel al lui *kt* a avut o evoluţie mult mai generală, căci *pt* se întîlneşte acum la aproape toate

[46] Pentru conceptul de „regulă variabilă", vezi J. Reinghard, *Variable Rules in Historical Linguistics*, în volumul *Historical Linguistics*, I, *Proceedings of the First International Conference on Historical Linguistics (Edimburg, 1973)*, Amsterdam–Oxford–New York, 1974, p. 251–259.

segmentele fonetice moştenite care aveau un *kt*, indiferent dacă sînt forme verbale participiale, substantive, adjective, numerale, adverbe.

Cum se poate explica această difuziune lexicală omogenă? Răspîndirea unei inovaţii (iniţial motivată morfologic) în toate segmentele fonologice, fără excepţie, se poate explica prin factori interni şi prin factori externi.

4.1.1. Printre **factorii interni** credem că trebuie menţionaţi în primul rînd gradul de integrare în sistem, randamentul funcţional şi puterea de derivare. Astfel, aşa cum s-a subliniat, ,,tratamentul din română contravine situaţiei general-romanice, care arată că grupul *pt, ps* era la fel de slab ca şi *kt, ks* (lat. *ipse*> *isse*, lat. *optimo, scriptum*> *otimo, scritum* în latina tîrzie). În română însă, grupul *pt* este rezistent (lat. *septem*> rom. *şeapte)*, el nu a fost simplificat prin disimilare...''[47].

Rezistenţa mai mare a grupului *pt* în latina dunăreană a putut favoriza crearea instantanee şi individuală a unor ,,mots-valises'' [48], rezultate din întrepătrunderea formelor participiale şi a derivatelor cu *pt* originar *(scriptus, scriptura, ruptus, ruptura)*, a numeralului *septem* (şi a compuselor lui) cu formele corespunzătoare cu *kt* *(coctum, coctura, frictum, frictura, octo)*. Această întrepătrundere ocazională a lăsat urme în izvoarele latineşti tîrzii, căci altfel nu s-ar putea explica formele citate mai sus **(3.3)**: *decoptum* pentru *decoctum, ruptus* pentru *ructus, laptuca* pentru *lactuca, voluptas* pentru *voluctas* < *voluntas*.

Este de presupus că astfel de inovaţii sporadice, motivate din punct de vedere flexionar, vor fi fost pe tot teritoriul Romaniei, dar ele nu sînt notate, în general, decît incidental în izvoare, pentru că nu corespundeau ,,normei''.

După părerea noastră, ceea ce deosebeşte Romania de est de cea de vest în privinţa tratamentului lui *kt* nu este faza iniţială a inovaţiei, care, ca orice inovaţie analogică, se putea petrece oriunde şi oricînd în condiţiile presiunii paradigmatice amintite, ci cea de-a doua fază, faza difuzării în comunitatea lingvistică[49]. Difuzarea inovaţiei este strîns legată de cele trei dimensiuni (fonetică, lexicală şi socială)[50] amintite mai sus (cf. **2.1.**). Astfel, crearea acelor ,,mots-valises'' cu *pt* motivate din punct de vedere flexionar şi, uneori, şi semantic (întrepătrunderea mai multor semantisme *(scriptus / lectus; scriptura / lectura; ructus / ruptus; coctus / friptus; coptura / frictura, septem / octo* etc.) dă naştere la o ,,reacţie în lanţ'', în care probabilitatea de aplicare a regulii *kt*> *pt* creşte gradat pînă la punctul în care ea devine obligatorie în toate segmentele care conţineau grupul respectiv. La această mare şi rapidă difuziune lexicală a contribuit, după părerea noastră, faptul că de la participii inovaţia invadează domeniile adjectivului, substantivului, adverbului, sistemului verbal perfectiv (prin participiul din componenţa timpurilor compuse). Deci *pt* este un element care se integrează mai bine în sistem decît *ps*, care apărea numai în cîteva perfecte simple forte şi în cîteva forme analogice după perfectele forte *(coapsă* general, *frapsin* şi *toapsec* dialectale), care, după cum am arătat, trebuie privite ca ,,reziduuri'' ale regulii *ks*> *s*. Prin posibilitatea de substantivare şi adjectivare a participiilor, inovaţia *ct*> *pt* este transferată şi în alte sectoare ale gramaticii, cuprinzînd alte morfeme, iar apoi şi cuvinte izolate ca *pectus*> *piept, noctem*> *noapte* etc.

Cu alte cuvinte, la tratamentul labial al lui *kt*, spre deosebire de cel al lui *ks*, participă din ce în ce mai multe elemente, mai întîi cele care ofereau un grad mai mare de acceptabili-

[47] Cf. tratatul de *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 323.

[48] Pentru această noţiune, vezi J. Chaurand, *Des croisements aux mots-valises*, în ,,Le français moderne'' 45 (1977), p. 17.

[49] Pentru necesitatea deosebirii a două faze în schimbările fonetice (inovaţia propriuzisă şi difuzarea ei în comunitatea lingvistică), vezi H. Andersen, *Abductive and Deductive Change*. în ,,Lanuage'' 49 (1973), p. 765.

[50] Cf. J. Reinghard, *op. cit.*, p. 252 şi urm.; G. Labov, *The Internal Evolution of Linguistic Rule*, în *Linguistic Change and Generative Theory* (editat de R. K. S. Macaulay şi R. P. Stockwell), Bloomington—Londra, 1972, p. 101—179.

tate pentru fonetismul nou creat, adică cele din serii paradigmatice, iar apoi şi celelalte elemente din lexic, inovaţia sfîrşind prin a nu lăsa reziduuri.

4.1.2. La această difuziune a inovaţiei a contribuit, probabil, şi faptul că latina populară din Dacia post-aureliană a putut să se dezvolte mai liber, căci, în condiţiile în care latina nu mai este folosită în administraţie, abaterile de la ,,normă", printre care şi analogiile morfologice, au cîmp mai liber de manifestare. Pe de altă parte, în aceste condiţii receptivitatea la inovaţiile locale, la adaptarea unor elemente din limba autohtonă, potrivit obiceiurilor articulatorii ale vorbitorilor romanizaţi, este un fapt care nu trebuie neglijat. Faptul că *pt* există în resturi de limbă traco-dacă dovedeşte că obiceiurile articulatorii ale autohtonilor care învăţau limba latină nu se opuneau, ci chiar puteau favoriza difuziunea lexicală şi spaţială a inovaţiei *kt*> *pt*.

Prin urmare, teza noastră nu respinge contribuţia **substratului** în ce priveşte tratamentul labial al lui *kt*, ci îi dă o altă interpretare, arătînd că acţiunea substratului nu este singurul factor şi nici cel mai important, ci că a putut numai facilita generalizarea unei inovaţii virtuale din sistemul gramatical latin. Cu alte cuvinte, credem că **analogia morfologică** a fost **factorul primar,** care a declanşat inovaţia *kt*> *pt* şi care a frînat trecerea lui *ks* la *s*, păstrînd faza *ps*> *ks* ca ,,reziduu", pe cînd **substratul** a fost **factorul secund**, care a contribuit la difuziunea inovaţiei *kt*> *pt* şi la conservarea reziduului *ks*> *ps*.

Prin aceste precizări credem că dăm un grad mai mare de plauzibilitate tezei contribuţiei substratului la fenomenul labializării grupurilor latineşti *kt* şi *ks* în română, înlăturînd o serie de neclarităţi şi ambiguităţi din literatura de specialitate relevate cu mult spirit critic acum 50 de ani de Al. Philippide[51].

Prezenţa fenomenului în albaneză, parţial în dalmată *(quapta)* şi în vechea macedoneană arată că ipoteza substratului nu poate fi exclusă, ci că ea trebuie făcută mai verosimilă prin precizarea condiţiilor în care are loc fenomenul. Precizarea condiţiilor morfologice ale fenomenului, scoaterea în relief a punctelor slabe din sistem în care inovaţia era de aşteptat, evidenţierea caracterului dinamic al sistemului ajută, după părerea noastră, la rezolvarea acestei probleme controversate. De aceea, considerăm că la trecerea lui *kt* în *pt* şi a lui *ks* în *ps* nu a acţionat o singură cauză, ci mai multe : cauze interne şi cauze externe. Printre cauzele interne am scos în evidenţă rolul **presiunii analogice**, fără a exclude, de pildă, factorii fonologici (tendinţa de evitare a asimilării grupurilor *kt*, *ks* aduşi în discuţie recent), iar printre cele externe — contribuţia substratului. Precizăm însă că, în interpretarea noastră, presiunea analogică constituie un punct de plecare (nu în mod necesar singurul) al inovaţiei, deci factorul primar, pe cînd substratul este factorul care a generalizat inovaţia (în cazul lui *pt)* sau a favorizat conservarea reziduurilor (în cazul lui *ps)*. Ideea că schimbările fonetice nu au o singură cauză, ci mai multe, nu este nouă, însă rareori s-a studiat multicondiţionarea lor (lingviştii îmbrăţişînd fie numai explicaţia prin factori externi, fie numai pe cea prin factori interni) şi dependenţa lor de procesele morfologice[52].

Explicaţia noastră nu exclude nici teza potrivit căreia fenomenul poate fi privit ca o manifestare a unei tendinţe general-romanice (cf. **1.**), de evitare a unei dentale cu o guturală. Analogia, care a constituit un punct de plecare al inserării unui *p* în locul lui *k* (considerat de toţi cercetătorii ca avînd o poziţie slabă în grupul *kt)* într-o parte din lexic, s-a putut petrece în toată Romania, căci altfel nu s-ar putea explica formele din unele izvoare latineşti tîrzii

[51] Cf. Al. Philippide, *op. cit.*, p. 305.

[52] Cf. Y. Malkiel, *Multi-Conditioned Sound Change and the Impact of Morphology on Phonology,* în Language" 52 (1976), p. 757—778 ; S. Puşcariu, *Limba română. Privire generală,* I, Bucureşti, 1940, p. 3.

(Oribasius, Dioscoride : *decoptum* pentru *decoctum*, *ruptus* pentru *ructus*, *ruptatio* pentru *ructatio*, *laptuca* pentru *lactuca*) [53].

Faptul că ea nu s-a generalizat în Romania de vest ține nu de acțiunea fenomenului, ci de difuziunea lui, de condițiile care s-au opus propagării fenomenului. Dintre aceste condiții menționăm în primul rînd păstrarea unei ,,norme" latine pînă mai tîrziu, care a restrîns, credem, cîmpul de manifestare a inovației analogice de tipul *decoptum* pentru *decoctum*, mai slaba rezistență a perfectului forte și a participiului corespunzător [54], restructurarea conjugărilor în trei clase în cele mai multe limbi romanice apusene (față de cele patru conjugări latinești) și, implicit, o altă vocală tematică la verbele de conjugarea a treia, lipsa (probabilă) a acțiunii favorabile a substratului pentru *pt*, *ps*. În felul acesta, analogia va fi găsit condiții favorabile numai în latina orientală de la baza limbii române.

Firește, explicația pe care am propus-o în acest articol nu are decît un caracter ipotetic și nu avem pretenția că rezolvă pe deplin o problemă atît de controversată. Rămîn încă o serie de întrebări, printre care aceea privitoare la motivul pentru care verbele cu guturală la prezent și cu guturală la perfect *(frigo, frixi)* au abandonat această paradigmă regulată în favoarea unei analogii parțiale cu verbele cu labială la prezent și la perfect *(scribo — scripsi, rumpo, rupi> rupse)*. Nu ne îndoim că o fonostatistică diacronică a limbii române ar putea aduce lumină în această problemă.

Iulie 1977

CĂTĂLINA FRÂNCU
și CONSTANTIN FRÂNCU

Universitatea ,,Al. I. Cuza"
Iași, Calea 23 August 11

[53] În principiu, analogia se putea petrece și invers. De pildă, G. Rohlfs, *Historische Grammatik der italienischen Sprache*, vol. I, München, 1949, p. 474 (nota 2), vorbește de o transformare sporadică a lui *ps* în *ks* și a lui *pt* în *kt* în sudul Italiei : *captivus*> **cactivus*, *capsa*> **cacsa*, *ipse*> **icse*. Nu excludem nici pentru latina dunăreană astfel de treceri sporadice de la *ps* la *ks*, de la *pt* la *kt*, în cadrul întrepătrunderii de paradigme la perfect și participiu între forme de tipul *scripsi*, *scriptum* și *dixi*, *dictum*, dar credem că astfel de treceri nu au avut condiții favorabile de impunere (la aceste condiții contribuind și substratul).

[54] Perfectele forte în *psi* și *si* și participiile forte în *t* și-au conservat caracterul de forme tari ,,notamment en Orient où ils sont très favorisés" (E. Bourciez, *op. cit.*, p. 225, 577)

UNITATEA LIMBII ROMÂNE ȘI STRATIFICAREA EI STILISTICĂ. SINCRONIE ȘI DIACRONIE ÎN CERCETAREA STILURILOR PENTRU *TILR*

1. Orice limbă se caracterizează în **sincronie** prin antinomia *unitate — diversitate*, iar în **diacronie** prin antinomia *continuitate — discontinuitate*.

Dacă o limbă reprezintă, în timp și spațiu, acel fond comun — *continuu* și *unitar* — care face posibilă comunicarea între vorbitorii săi, ea ilustrează, de asemenea, particularitățile concrete ale comunicării în funcție de timp, spațiu, situație, mediu socio-cultural, scop, formă de realizare. Rezultă că o descriere sincronică a unei limbi este completă numai dacă îmbrățișează sistemul general al limbii proiectat în acte de comunicare cu toate condiționările și implicațiile lor *dialectale* și *pragmatice*. În consecință, descrierea limbii din perspectivă diacronică este eficientă numai dacă nu se separă istoria limbii de istoria poporului și a culturii sale. S-ar pune astfel în lumină faptul că, într-un proces contradictoriu *(continuu — discontinuu)*, limba română își păstrează sistemul *unic* și *unitar*, dar, în perioade distincte de evoluție, implică *modificări specifice*, adeseori cu repartiție diferită după actualizările ei spațiale *(dialecte)* sau/și „sectoriale" *(limbaje* sau *stiluri funcționale)*.

2. Evoluția structurii limbii române pînă la apariția textelor scrise pune în lumină caracterul unitar al limbii în raport cu repartiția geografică. Evoluția structurii limbii române începînd cu perioada apariției primelor texte scrise pune în lumină, dincolo de diferențe inerente, caracterul unitar al limbii în raport atît cu repartiția geografică, cît și cu formele *(scris, vorbit)* și modalitățile *(cult, popular)* ei de manifestare socio-culturală.

Într-adevăr, începînd cu perioada apariției primelor texte scrise, diferențele dintre forma scrisă și forma vorbită pot deveni diferențe de *modalitate* în utilizarea mijloacelor lingvistice, adică diferențe *stilistice* în condiții noi de *adecvare* a faptelor de expresie la conținutul comunicat. Se poate, deci, preciza un prim aspect *socio-cultural* al limbii cu destinații diferite: limba *vorbită populară*, pe de o parte, limba *scrisă cultă* sau *literară*, pe de altă parte. În acest nou tip de diversificare lingvistică, unitatea limbii se manifestă prin aceea că limba scrisă (cultă) nu există decît pe baza limbii vorbite (populare) și în raport cu ea, iar limba în formă scrisă și cu o anumită destinație tinde numai să se adapteze, dobîndind trăsături specifice, la noua situație. Raportul dintre limba vorbită populară susceptibilă de variații regionale și limba scrisă cultă se modifică de la o perioadă istorică la alta. Începînd mai ales cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, evoluția limbii scrise de cultură este marcată printr-un proces de *unificare conștientă*, prin renunțare la regionalisme, paralel cu un proces de intensificare a *modernizării* normelor, prin renunțare la forme, construcții, cuvinte învechite, precum și prin îmbogățirea lexicului cu cuvinte noi, în speță neologisme latino-romanice. *Ritmul* de unificare și modernizare a limbii culte este diferit după perioadă, după regiune sau după forma *(scris, vorbit)* și modalitățile ei de manifestare (stiluri funcționale).

2.1. În procesul de comunicare, enunțul este adresat unui destinatar, cu care locutorul întreține anumite legături umane și sociale; se precizează astfel aspecte lingvistice „colorate" social și după grad de cultură chiar pentru limba vorbită (de exemplu *jargonul* franțuzit sau latinizant din secolul al XIX-lea), adesea în concordanță cu specificul predominant al limbii scrise într-o anumită perioadă istorică de atmosferă culturală. Astfel, apariția primului stil „cult" românesc după secolul al XVI-lea nu este legată în mod necesar de limba scrisă a unei literaturi originale. În consecință, se poate considera că primul stil cult românesc este

un stil *eclesiastic*, care interferează cu cel al unui limbaj profan, de exemplu în *cronici*, pe de altă parte influențate direct și de limba cărților religioase. Biserica e prima care a ridicat „tonul" vorbirii, aducînd-o într-o anumită măsură la exigențele unei forme literare, cu mijloace expresive care nu mai sînt toate ale uzului curent. Pe de altă parte, folosită în literatura originală scrisă, limba populară dobîndește, pe baza caracterelor ei specifice, *un stil* (de exemplu în cronica lui Neculce sau, mai tîrziu, în scrierile lui I. Creangă), adică devine mijloc de reprezentare a unui conținut cu maximum de *expresivitate* (concept al stilului păstrat din retorică) prin *afectivitate* și *culoare (re-distribuire, re-construcție individuală* în scris a enunțurilor din limba populară). Interesează aici, de asemenea, problema raportului dintre un stil popular individual și limba culturii. Caracterizînd acest raport, el nu este unul între două serii paralele, ci un raport *de integrare*, în sensul că structura procedeelor stilistice ale unui stil popular individual devine și *o formă stilistică perceptibilă pe fundalul limbii culte (Mukařovský)*. Astfel, în timp ce Cronica lui Neculce constituie mai puțin o infracțiune în raport cu stadiul atins atunci de evoluția limbii literare, scrierile lui Creangă vin mai mult în contradicție cu normele ei într-un alt stadiu de evoluție. Dar tocmai abaterile de la uzul normelor literare sînt apreciate în literatură ca procedee stilistice. În tradiția valorilor literare culte, Neculce integrează o formă stilistică populară fără să încalce sau „încalcă" prea puțin normele literare acceptate, pe cînd Creangă integrează o formă stilistică populară „încălcînd" aproape radical normele acceptate. În evoluția normelor literaturii artistice, stilul oral de factură populară al lui Creangă constituie una din formulele *antiretorismului* din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Se poate spune că, deși singular prin stil, aderînd la un anumit tip de expresie, povestitorul moldovean nu mai poate fi totuși privit ca o „curiozitate" atîta vreme cît prin *atitudine stilistică* aparține, alături de Eminescu și Caragiale, unei anumite atmosfere artistice. Într-adevăr, Creangă cultivă conștient rezonanța stilistică „țărănească", ideea de *opțiune* nefiindu-i întru totul străină : „dar pe fata împăratului Roș mai nu-i venea s-o ducă, fiind nebun de dragostea ei, *căci era boboc de trandafir din luna lui mai, scăldat în roua dimineții, dezmierdat de cele întîi raze ale soarelui, legănat de adierea vîntului și neatins de ochii fluturilor. Sau cum s-ar mai zice la noi în țărănește, era frumoasă de mama focului ; la soare te puteai uita, iar la dînsa ba* (Povestea lui Harap Alb).

Stilul *savant* al unei limbi de cultură și stilul *oral* de factură *populară*, adeseori interferente, constituie,începînd cu secolul al XVII-lea, două coordonate stilistice fundamentale ale iteraturii românești.

3. Din prezentarea generală a unor caractere pe care le-am considerat esențiale în evoluția limbii române începînd cu perioada apariției primelor texte scrise, rezultă cîteva *principii* și se impun unele precizări *metodologice* privind descrierea limbii române în succesiunea perioadelor ei istorice.

3.1. Prima ramificare social-culturală a limbii o formează cele două modalități de exprimare : *cult, popular*. Punctul de plecare al descrierii limbii comune este *varianta* ei *cultă*, în formă *scrisă*, care, ca orice *limbaj*, se caracterizează prin simultaneitatea *sistemului comun al limbii* cu eventualele lui variații (de exemplu regionale) și *a unor elemente specifice*. Prin primele trăsături lingvistice, *limbajul* reprezintă *limba*, prin ultimele, un *stil*, fapt care explică și justifică posibilitatea substituirii reciproce a celor trei termeni. Alegerea variantei culte scrise ca bază a descrierii limbii în diverse perioade istorice prezintă avantajul că acest limbaj dă o imagine fidelă asupra unui idiom și a caracterelor sale, care pot fi delimitate în analiză prin stabilirea diferitelor serii de opoziții. De asemenea, un studiu istoric al limbii culte în toate manifestările ei nu separă istoria limbii de istoria culturii, a științei și literaturii.

În descrierea limbii, perspectiva dialectală se intersectează cu cea stilistică mai întîi prin precizarea variațiilor regionale ale limbii culte la nivelul stilurilor ei funcționale. (Pentru ilustrarea normelor literare, textele trebuie să fie cît mai variate.) În acest fel, evoluția

dialectelor dacoromâne este prezentată ca interferind cu procesul de *unificare* a normelor literare, prin renunţare la regionalisme. *Ritmul* diferit al *unificării* şi *modernizării* limbii se apreciază (uneori statistic) în raport cu specificul formei *(scris, vorbit)* şi al modalităţilor *(stiluri funcţionale)* ei de manifestare.

O abordare culturală a procesului de formare şi consolidare a normelor limbii literare impune precedarea capitolului consacrat descrierii acestui proces (pînă la vol. V inclusiv) de un capitol dedicat problemelor de cultivare şi codificare a limbii în diferitele ei perioade istorice. Pentru epoca modernă cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi sfîrşitul secolului al XIX-lea, acest capitol dobîndeşte o importanţă mai mare, dată fiind complexitatea confruntărilor de principii şi soluţii practice pentru perfecţionarea unei limbi cultivate. La începutul epocii moderne există o doctrină *clasică (raţionalistă) românească* în materie de perfecţionare a limbii culte. De aceea se cuvine, mai ales pentru secolul al XIX-lea, *evaluarea* rezultatelor acţiunii de cultivare şi codificare a limbii prin impunerea ideii de *unitate, latinitate* şi *romanitate*. În acest scop, se indică direcţiile de perfecţionare conştientă a limbii moderne de cultură : *unificare* (stabilire a unor reguli de pronunţare şi gramaticale, precizare a unor principii şi reguli de scriere cu alfabet *latin*, purificare a vocabularului de elemente învechite ieşite din uz) şi *îmbogăţire* cu cuvinte noi.

Capitolul consacrat descrierii evoluţiei normelor limbii scrise de cultură este urmat de un capitol dedicat descrierii procesului de formare şi consolidare a *stilurilor funcţionale* în succesiunea perioadelor de evoluţie a limbii culte. Această descriere se bazează pe precizări ale valorilor stilistice la nivelul limbii, precum şi la nivelul textelor literare reprezentînd diferitele stiluri funcţionale.

3.2. Descrierea normelor limbii culte, ale cărei date sînt furnizate în esenţă de texte scrise (pentru perioada actuală, aceste date pot fi completate cu fapte cunoscute direct), este concomitent o descriere *lingvistică* şi *stilistică*.

Descrierea efectuată ca **analiză** a limbii acordă atenţie faptelor de *inventar*, grupate, în clase ale *foneticii* şi *fonologiei*, *morfologiei (morfosintaxă* şi *morfofonemică)*, *sintaxei*, *formării cuvintelor*, *vocabularului*. Capitolul *foneticii* şi *fonologiei* este precedat de capitolul dedicat *ortografiei* (cu alfabet chirilic, cu alfabet mixt sau de tranziţie, cu alfabet latin).

Descrierea efectuată ca **interpretare** acordă atenţie caracterelor externe *(popular, regional, arhaic, neologism)* ale unităţilor inventariate.

Descrierea implică, de asemenea, o latură **explicativă** a procesului de constituire a *aspectului modern* al limbii (prin factori *interni*: schimbări lente implicate în diferite compartimente ale limbii şi prin factori *externi*: contactul cu alte limbi de cultură) sau *a tipologiei ei stilistice*. Astfel, stabilirea permanentă a unor opoziţii de tipul *scris / vorbit*, *cult / popular* (cu sau fără caracter *regional)*, *arhaic (învechit) / modern*, *neutru / oficial*, *comun / tehnic*, *poetic* oferă posibilitatea unei caracterizări **stilistice** a faptelor de limbă, atîta vreme cît există posibilitatea unei alegeri dintre mai multe şi variate modalităţi de expresie.

3.3. Conceptul de *variaţie stilistică* a limbii presupune, aşadar, posibilitatea de a te exprima în mai multe feluri. De aceea, interpretarea stilistică la nivelul textului trebuie coordonată cu interpretarea valorii unităţilor lingvistice la nivelul limbii. Variaţia stilistică (sau variaţia lingvistică — de exemplu *ordinea liberă* a adjectivului faţă de substantiv) din limbă oferă posibilitatea de *alegere* şi, deci, de interpretare a unui fapt lingvistic la nivelul textului ca *opţiune*, ca *selecţie intenţională*, deci ca fapt *stilistic* cu o anumită funcţie *expresivă* (de exemplu de evocare) în interiorul textului.

Prin deplasare de întrebuinţare dintr-un stil în alt stil, o expresie poate determina, realizînd un *contrast*, *efecte prin evocare (conotaţii asociativ-obiective)*: mediu socio-cultural *(popular / cult, savant)*, localizare în timp *(vechi, arhaic, învechit / nou, modern)* sau în spaţiu *(comun / regional)*, activitate umană *(tehnic)*, gen *(prozaic / poetic)*, de comportament uman *(ceremonios)*, de situaţie *(solemn, familiar)*, de grup social *(jargon)* sau profesional *(argou)*.

Pentru studiul unui text din perioada actuală, recunoaşterea unor asemenea mărci este relativ uşoară. Dificultăţile apar pentru literatura trecutului, întrucît trebuie stabilite în prealabil trăsăturile principale ale uzului (şi uzanţelor) în acea epocă. Problema **reconstituirii stilistice** se referă la toate compartimentele limbii: *sunete, cuvinte, forme* şi *construcţii gramaticale*. După St. Ullmann, în problema reconstituirii valorilor stilistice trebuie evitate două tipuri de erori.

A. **Erori de adaos** (greşeala de a proiecta în text propriile noastre reacţii moderne şi de a descoperi în cuprinsul textului efecte stilistice care nu existau încă în perioada respectivă). Această eroare poate apărea, de exemplu, în stabilirea caracterului stilistic al unui *arhaism* (pentru cuvinte şi pronunţarea lor, pentru o formă sau construcţie gramaticală). O bună informare asupra peisajului lingvistic al epocii în care a fost scris un text poate feri de eroarea prin adaos în interpretarea lui. Astfel, în cronica lui Neculce, elementele arhaice, păstrate în graiurile populare din epoca respectivă, sînt *fapte de limbă*, nu de stil. Mai tîrziu, în nuvela *Alexandru Lăpuşneanul* de C. Negruzzi, cele mai multe arhaisme sînt, de asemenea, *fapte de limbă*, nu de stil. În consecinţă, pe plan artistic, autenticitatea vorbirii personajelor este realizată mai mult prin folosirea aspectului *popular* al limbii decît prin folosirea aspectului ei arhaic, întrucît multe din particularităţile lingvistice ale textului, ulterior devenite arhaice, în epoca respectivă erau încă în uz. În aceeaşi nuvelă, limbajul *modern* (prin întrebuinţarea unor *neologisme* romanice) în stilul narativ al autorului *face contrast* cu un limbaj *vechi* şi *popular*, caracterizat prin absenţa neologismelor, în vorbirea directă a personajelor sau cu un limbaj *erudit arhaizant* (prin valorificarea artistică a unor cuvinte ieşite din uz, dar prezente în textele vechi — *cronici, cărţi religioase)* în stilul descriptiv al autorului: „Pe lîngă părete sta aşezate în rînd mai multe ulcioare pîntecoase, pline de vin de Odobeşti şi de Cotnar, şi la spatele fieştecăruia boier **dvorea** cîte o slugă care *dregea*" (C. Negruzzi). Tot în legătură cu interpretarea lingvistică şi stilistică a arhaismelor într-un text din secolul al XIX-lea, se pune şi problema de a distinge între *arhaismele populare* sau *regionale* păstrate încă în uzul literar al epocii şi *arhaismele savante (latinisme)*, cuvinte, forme dispărute din uzul popular la acea epocă, dar reintroduse conştient în uzul literar. De exemplu, desinenţa *-ure* la pluralul unor substantive neutre *(vinure)* în poezia lui Eminescu este un *latinism*.

Pentru secolul al XIX-lea, de exemplu, erori prin adaos se pot strecura în detectarea nuanţelor stilistice ale unor cuvinte vechi şi populare, datorită incapacităţii de a le surprinde întrebuinţarea nouă într-un moment cînd limba literară nu dispunea de neologismul corespunzător sau îl evita. Astfel, în revista *Spicuitorul* (Iaşi, 1841) mai apar *zminteală* pentru *eroare*, *urzirile* minţii pentru *creaţii*, *lucrătoare* pentru *avidă*, *dezvelire* pentru *dezvoltare*, *sgîrciţi* pentru (muşchi) *contractaţi* etc. Chiar dacă asemenea cuvinte ulterior nu s-au degradat în limbajul popular, totuşi, prin simplul fapt că nu s-au păstrat în limbajul cult în locul neologismelor sinonimice, întrebuinţarea lor nouă în limba literară a secolului al XIX-lea poate apărea pentru un cititor de azi uneori „curioasă", alteori chiar „comică", pe cîtă vreme în epoca respectivă ea era *neutră*.

Sensul *peiorativ* sau *meliorativ* al unor cuvinte este tot o problemă de evoluţie. Astfel, unele cuvinte, care astăzi au conotaţii net nefavorabile, figurează în texte mai vechi ca termeni perfect inofensivi şi trebuie consideraţi ca atare. De exemplu, nume proprii feminine formate cu sufixul *-oaia (Dabijoaia, Mărăcinoaia, Ianuloaia)* nu au încă valoare peiorativă nici în texte din secolul al XIX-lea.

B. **Erori de omisiune** (nerecunoaşterea unor valori stilistice în texte mai vechi). Acest tip de greşeală este mai greu de evitat decît cel anterior. Cuvinte, forme şi construcţii urcă sau coboară pe scara unor medii socio-culturale diferite şi se întîmplă adesea ca unele dintre ele, care astăzi fac parte din vorbirea obişnuită sau au dispărut din uz, să fi fost considerate nu cu mult timp în urmă numai *inovaţii îndoielnice* sau avînd *destinaţii speciale*. Aşadar,

trebuie observat statutul socio-cultural şi uneori precizată forţa de evocare a acestor mijloace lingvistice într-o perioadă trecută dată.

Iată un text care ne oferă o informaţie în legătură cu fundalul socio-lingvistic din epoca în care a fost scris : „Societatea noastră era adunată într-un salon, a căria nu ţi-oi face descrierea, măcar oricît de *à la mode* să fie descrierile *saloanelor* şi a *mobilelor* din capitalie — pentru provinciali, carii după asemenea descrieri îşi *aranjarisesc salonurile* şi-şi cumpără *mobilurile*" (M. Kogălniceanu). În acest context, juxtapunerea a două modalităţi diferite de vorbire, una specifică naratorului, alta personajului, în naraţiunea autorului realizează un puternic efect de contrast care produce „culoare". Integrarea contrastivă a unor termeni din medii sociale şi culturale diferite în acelaşi context cu scopul de a „colora" semnificaţia obiectuală constituie un procedeu stilistic menit să reţină atenţia începînd cu scriitorii din prima jumătate a secolului al XIX-lea. „De-l vei întreba a doua zi, ce s-a reprezentat, a să-ţi spuie că s-a jucat comedia *Vodevil* care e foarte *ghizdavă* şi *nostimă*, pe care îndată începe a o şi critica" (C. Negruzzi). După M. Kogălniceanu, C. Negruzzi, stilul *parodic* prin amestecul de registre stilistice atinge o culme în a doua jumătate a secolului al XIX-lea cu I. L. Caragiale, iar în perioada actuală cu M. Sorescu.

„Totd'auna am fost departe de meseria acelor *scotocitori*, cari, neputînd să facă nimic, îşi îndeletnicesc viaţa a afla *pete în soare: mari astronomi ai lui Esop*, cari, umbînd *cu ochii sgîiţi la stele, dau în puţuri*... Cînd însă cineva abia apucă pana în mînă şi abia a început să înşire cîteva vorbe învăţate pe din afară, fără scop şi fără unire, şi se crede că acum e *leit ticluit* autor... un asemenea *omuleţ*, un asemenea crezut autor nu este vătămător numai pentru sine, care e şi om pierdut, dar scrierile lui propovăduiesc demoralizaţia la milioane şi rămîn, *nu ca un monument*, după cum zic, *ci ca o spăimîie de ocară* a veacului în care au trăit. O astfel de *clică* sau o astfel de *mişină*, spre *ocara* veacului nostru, *s-a clocit* şi *s-a dospit în putoarea şi acrimea demoralizaţiei*..." (I. H. Rădulescu). Stilul *polemic*, realizat ca expresie prin contrast de registre stilistice, atinge o culme în secolul al XX-lea cu proza lui T. Arghezi.

Pentru secolul al XIX-lea, erori de omisiune pot apărea în aprecierea necesităţii stilistice a unor neologisme, azi, unele indispensabile, altele dispărute din vorbirea cultivată obişnuită, atunci, inovaţii îndoielnice sau chiar scandaloase. Astfel, *italienismele* în poezia lui I. H. Rădulescu sînt mai ales *elemente de stil*, nu de limbă, în măsura în care termenii populari sinonimi nu lipsesc din limbă. Este de remarcat că cele mai multe neologisme, în speţă italienisme, apar alături de arhaismul rar în poemele epice, cu stil declamatoriu (retoric), ale lui Heliade : „O *tavolă* / rotundă Şi mare stă la mijloc, c-o stofă *belicoasă*, / Cu grei de argint ciucuri..." *(Mihaida)*. Pentru interpretarea stilistică a neologismului în secolul al XIX-lea, dispunem uneori de comentarii explicite ale unor contemporani. De ex., T. Maiorescu recomanda „*împrejurare* şi nu *circumstanţă, de ajuns* şi nu *suficient, aprig* şi nu *impetuos*" etc. Atitudinea *antineologistă* în epocă se opunea în fapt atitudinii care afirma o adevărată *manie neologistă*. Pe de altă parte, în secolul al XIX-lea, pentru cei mai mulţi teoreticieni ai limbii, problema neologismului era în primul rînd o problemă *culturală* (introducerea de cuvinte noi necesare culturii şi ştiinţei moderne) şi *naţională* (introducerea neologismelor latino-romanice în locul unor cuvinte de alte origini decît latina) şi numai în al doilea rînd *o problemă de stil* (exprimarea unei vorbiri elegante, cum precizează chiar T. Cipariu). Maiorescu însuşi foloseşte un număr mare de neologisme în locul unor cuvinte din uzul curent al limbii : *adversar, argument, cauză, disensiune, imagine* etc., realizînd eleganţa şi precizia, note atît de cunoscute ale unui stil clasic.

Conceptul stilului ca *deviere (abatere, anomalie, agramaticalitate)* — manifestată la nivelul sunetelor, formelor şi construcţiilor, sensurilor cuvintelor — este corelat cu conceptul stilului ca *alegere* a faptelor de limbă sau cu conceptul stilului ca *acţiune creatoare, transformatoare de limbaj* (în primul rînd prin folosirea figurilor, prin redistribuire, reconstrucţie a enunţurilor, în al doilea rînd prin modificarea formelor sau crearea de cuvinte noi). Structurile diferen-

ţiatoare ale unui anumit limbaj (sau stil) trebuie considerate drept structuri „deviante" nu în raport cu limba comună — cum greşit se consideră —, ci în raport cu structurile „deviante" ale altui limbaj (sau stil), tocmai pe baza elementelor neutre de limbă comună pe care amîndouă aceste limbaje le conţin. Definiţia modernă a stilului ca deviere este conformă cu vechea tradiţie care opunea *gramaticii retorica* şi, în acelaşi timp, constituie o lărgire a sferei retoricii la orice tip de expresie lingvistică. Clasificarea devierilor stilistice în interiorul unor limbaje este necesară pentru fiecare perioadă de evoluţie a limbii. Structurile deviante ale unui limbaj cultivat trebuie explicate în raport cu optica culturală şi artistică a epocii. Modificări bruşte pot apărea mai ales în limbajul artistic, unde stilul se manifestă în mod deosebit ca forţă creatoare, transformatoare de limbaj. Într-o istorie a limbii, aportul unor scriitori în acest sens prin stilul lor individual poate fi menţionat. Astfel, planul artistic în jurul căruia oscilează poeţii din prima jumătate a secolului al XIX-lea este mai ales planul convenţiilor şi al codificărilor *retoricii clasice*. Atitudinea stilistică se reflectă în categorii generale ca *impodobire (ornatus)* a exprimării (aici pot fi reţinute „culorile oratorice" — *colores rhetoricae)*, *eleganţă* (noţiunea trimite la atribute ale stilului clasic, întrucît retorica Renaşterii este fondată mai curînd pe bogăţie, abundenţă decît eleganţă), *abundenţă, bogăţie* a vocabularului în corelaţie adeseori cu eleganţa exprimării (mai ales în stilul descriptiv începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea), *claritate* şi *transparenţă* (trăsături conforme cu doctrina din poetica şi retorica lui Aristotel şi care explică tendinţa de evitare a imaginilor rare, a stilului metaforic nestereotipizat, preferinţa pentru figurile de tip metonimic presupunînd un raport logic al transferului semantic), *armonie* (se exploatează efecte de eufonie, de armonii imitative), însuşiri ce caracterizează şi pe primii poeţi romantici ai altor literaturi. Abia cu poezia lui Eminescu se deschide larg sfera posibilităţilor *rare* de asociere semantică. Anomaliile semantice (asocieri „ilogice" de cuvinte) devin un atribut al structurii lirice din secolul al XX-lea : *scamă de zare, lînă de tămîie, cîlţi de zdrenţe de ceaţă* (Arghezi), *corola de minuni a lumii, la curţile dorului, tinda noii lumini, Soarele, lacrima Domnului, / Cade în mările somnului* (Blaga), *cu glas galeş de unsoare, lamă de blestem, grupurile apei, oul dogmatic* (I. Barbu). În asemenea conexiuni semantice disonante interesează nu atît figura (metafora) în sine, cît mai ales *combinaţia ca atare*, formă cu sugestii multiple, corelată conceptului de *opacitate*, nu de transparenţă stilistică. Asocierile de cuvinte cu sens incompatibil apar adeseori în construcţii eterogene (repetări, comprimări, dislocări), a căror funcţie de dezorganizare şi ambiguizare a mesajului deplasează atenţia de la schemă la producere, deci la raportul dintre producător (creator) şi produs, adică la aspectul strict individual al asocierilor şi construcţiilor. Expresia poetică modernă, a cărei funcţie nu mai este în primul rînd de a comunica sau de a reprezenta, ci de a releva sau sugera, nu mai poate fi supusă unei descrieri după modelul vechilor retorici. Evoluţia formelor *figurale* (figuri *de sunet, de construcţie* (sau *de sintaxă), de semnificaţie)* în poezia modernă ridică probleme dificile mai mult de interpretare şi explicare decît de clasificare. Simpla enumerare descriptivă a unor tipuri de figuri, neluminată prin interpretare şi fără să detaşeze tipologia specifică unei anumite perioade, poate sărăci sau falsifica imaginea asupra structurii liricii moderne. Pentru începuturile moderne, s-ar putea strecura o eroare de omisiune sau de adaos în explicarea şi evaluarea atitudinii stilistice a scriitorilor români dacă ei ar fi scoşi dintr-o sferă de cultură şi artistică mai largă, în care ar fi incluse şi *modelele* lor.

4. În rezumat, fundamentul teoriei *expresivităţii stilistice* este conceptul de *alegere* (Ch. Bally), corelat cu noţiuni ca *deviere* (conceptul coboară pînă la vechile retorici) — *abatere, anomalie, agramaticalitate — contrast* (M. Riffaterre). Nu există fapt de stil decît dacă există posibilitate de alegere între mai multe forme de expresie. *Sinonimia*, în sensul cel mai larg, este rădăcina însăşi a faptului stilistic. De exemplu ordinea liberă a adjectivului în română dă posibilitate efectelor de stil, în timp ce ordinea fixă a adjectivului în germană sau în engleză nu permite efecte stilistice (în afară de o deviere, nu de la normă, ci de la sistemul limbii).

Trebuie să ne întrebăm asupra *motivării* alegerii în situaţia sau în contextul dat. Astfel, *afectivitatea, insistenţa, euritmia* sau *eufonia* determină, după caz, locul adjectivului. Noţiunile de *polivalenţă* (I. A. Richards), de *contrast*, de *alegere*, de *deviere*, de *evocare* sînt pertinente în orice formă de analiză stilistică (lingvistică sau literar-artistică).

Extinderea stilisticii de la studiul „afectivităţii" la studiul stilului (J. Marouzeau) înseamnă cuprinderea *expresivităţii*, a *tonalităţii*, a *culorii* mijloacelor lingvistice pe baza resurselor limbii înainte de a trece la cercetarea valorii lor, a modului lor de existenţă în text.

Investigaţia stilistică presupune o perspectivă *sincronică*. Pentru o epocă trecută, *restituirea valorilor stilistice* într-un text se realizează în raport cu *restituirea datelor lingvistice* ale momentului în care acel text a fost scris. Cele două orientări — *stilistică lingvistică* sau *stilistică a codului* (cercetarea sistemului stilistic al limbii) şi *stilistică literară* sau *stilistică a mesajului* (cercetarea stilistică a unei opere literare) — nu se exclud, ci ultima implică pe prima, particularităţile stilistice ale textului bazîndu-se pe proprietăţile limbii.

Explicarea şi evaluarea formelor stilistice textuale presupun raportarea acestora la anumite criterii de cultură şi artă socialmente şi istoriceşte constituite. În această prespectivă se apreciază, ca forţă creatoare, transformatoare de limbaj, şi stilurile individual-artistice ale scriitorilor.

Într-o istorie a limbii, scopul investigaţiei stilistice este să dea seamă despre felul cum s-a schimbat, de la o perioadă la alta, ramificarea limbii după destinaţia întrebuinţării ei socio-culturale şi despre felul cum s-au schimbat, în interiorul unor asemenea compartimentări, modalităţile stilistice. *Rien n'est plus essentiel à une société que le classement de ses langages* (Gérard Antoine).

Aprilie 1978

PAULA DIACONESCU

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

ISTORIA VOCABULARULUI ÎN *TILR*

În TILR, prezentarea istoriei vocabularului limbii române de la origini pînă astăzi se întemeiază pe următoarele premise:

1. Vocabularul este o mulțime de cuvinte care satisfac în anumite condiții necesitățile de exprimare ale totalității vorbitorilor.

2. Aceste condiții sînt cu atît mai variate și mai complexe, cu cît nivelul cultural-științific al vorbitorilor este mai ridicat și mai diversificat. Presupunem prin urmare că evoluția lexicală se produce simultan în direcția măririi numărului de cuvinte, de locuțiuni și expresii și în direcția modificării și adaptării lor semantice.

Este de la sine înțeles că un vocabular utilizat de o populație cu o slabă diviziune a muncii sociale, cu literatură, artă și practică științifică rudimentare și neeliberate de mitologie și misticism nu poate fi decît sărac și profund marcat de polisemie.

De aici decurg trei consecințe principale:

a) obligația de a privi vocabularul în strînsă legătură cu necesitățile social-culturale;

b) obligația de a stabili felul în care se discută îmbogățirea lui cu noi cuvinte și cu noi sensuri, precum și felul în care se urmăresc pierderile (arhaisme, dispariții);

c) obligația de a circumscrie pentru fiecare etapă de evoluție un fond comun tuturor variantelor limbii (geografice și stilistice) și un vocabular cu o mai mare variabilitate (derivate și compuse care au o circulație mai restrînsă, sensuri și semnificații speciale sau specializate, calcuri accidentale, cu durată limitată etc.).

3. Compoziția etimologică se subordonează și ea condițiilor de la 2.

În consecință, ceea ce numim în mod obișnuit „influență" se va trata o singură dată la etapa în care ea atinge volumul cel mai important. Cuvintele pătrunse înainte sau după perioada de vîrf se folosesc însă în expunerea altor fapte, cînd și unde este cazul, deoarece, la etapa în care se prezintă o influență lexicală, se face și istoria ei pînă în acel moment.

Astfel, evocarea unor cuvinte din limbi romanice pătrunse înainte de intensificarea influențelor respective ar putea să fie necesară cînd se analizează un domeniu sau altul.

Este de asemenea necesar, potrivit cu cele spuse la 2, să se facă permanent distincție în măsura posibilului între influența exercitată asupra limbii generale și cea exercitată numai asupra unor graiuri. Cuvintele împrumutate de graiuri vor apărea ca elemente periferice, locale, cum și sînt.

În sfîrșit, trebuie să se facă distincție și între cuvintele intrate într-o variantă cultivată a limbii (stil, limbaj cult) și aceleași cuvinte trecute ulterior în graiuri sau în limbajul popular în genere. Acestea din urmă nu mai sînt împrumut străin în graiuri sau în limbajul popular, ci rezultatul influenței limbii savante asupra celei populare.

Vom proceda la fel și atunci cînd vom întîlni termeni populari de diverse origini într-un stil sau limbaj cult, dacă avem certitudinea că ei au fost luați de acel stil sau limbaj cult din graiuri. Îi vom trata deci drept ceea ce sînt în forma cultă a limbii, adică regionalisme.

În TILR nu se vor înșira lungi liste de cuvinte, potrivit cu originea lor, ci, în paragraful dedicat unei influențe sau alteia, se vor da exemple ilustrative semnificative, iar parte din celelalte cuvinte vor fi utilizate cu indicația originii lor în paragrafele în care se discută un aspect sau altul din vocabular.

MODUL DE DETERMINARE A RAPORTULUI DINTRE NECESITĂȚILE SOCIAL-CULTURALE ȘI VOCABULAR

Problema are după părerea noastră două aspecte:

1. Presupunînd că am avea studii onomasiologice care ar acoperi în întregime vocabularul românesc dintr-o anumită etapă, am putea deduce pe această bază necesitățile social-culturale din acea etapă, potrivit cu principiul bine cunoscut al „mozaicului". Nu dispunem însă de așa ceva, iar abordarea întregului vocabular în acest mod cere zeci de ani de muncă și o serioasă reviziuire a onomasiologiei înseși. Vom recurge deci la studiile existente, corectîndu-le și adaptîndu-le scopului nostru metodologic.

În teorie este posibilă și efectuarea unui studiu aprofundat al structurilor și relațiilor sociale din etapa pe care o înfățișăm, pentru ca apoi să cercetăm vocabularul, dar această cale are inconveniente și mai mari decît precedenta, pentru că, afară de un număr mic de cercetări în care „lucrurile și cuvintele" sînt urmărite în dependența lor socială, informațiile sînt incomplete. Cu toate acestea, studiile care oferă date utile în acest sens vor trebui folosite.

2. Raportul dintre vocabular și necesitățile social-culturale apare în forma sa cea mai simplă în t e r m i n o l o g i i și în legătura dintre ele și vocabularul nespecializat. În studiile existente de t e r m i n o l o g i e se delimitează mai mult ori mai puțin riguros lexicul unei profesiuni, al unui grup de profesiuni sau al unui domeniu social-cultural, dar unele sînt doar inventare etimologice, urmărind influențele și încercînd să le explice, iar în altele se proiectează rezultatele dintr-o analiză particulară asupra întregii limbi (ca la O. Densusianu terminologia păstoritului).

În stadiul actual al lexicografiei, ambele modalități sînt depășite. Materialul însă este deosebit de util și poate fi reinterpretat din perspectiva generală a TILR.

Adoptatea unei scheme de distribuție generală a vocabularului românesc în etapele lui de dezvoltare ca cea propusă de Wartburg și Hallig nu este indicată, pentru că are caracter sincronic prea pronunțat, iar subdiviziunile diferitelor domenii sînt discutabile. Ca orientare generală, nu poate fi însă neglijată.

Pentru TILR avem nevoie de precizarea domeniilor lexicale care se dezvoltă mai intens într-o etapă de evoluție a limbii române și a domeniilor care stagnează, firește relativ și în comparație cu altele. Se cere deci ca analiza evoluției lexicului să meargă paralel cu analiza evoluției stilurilor și limbajelor, căci este incontestabil, de exemplu, că, după apariția Codului lui Ipsilanti, limbajul juridic ia o orientare care se menține în liniile sale esențiale pînă la adoptarea Codului lui Napoleon, cînd limbajul în discuție ia altă înfățișare. Lexicul lui parcurge același drum, iar pătrunderea termenilor juridici în alte stiluri, inclusiv în limbajul popular sau în uzul general, depinde de dezvoltarea în ansamblu a limbajului juridic.

Rămîne însă marea problemă a evoluției estetice a lexicului din stilurile literaturii artistice. El va fi analizat din această perspectivă, în primul rînd în creațiile poetice populare și culte.

CUM SE DISCUTĂ ÎMBOGĂȚIREA VOCABULARULUI

Pentru a pune în lumină îmbogățirea vocabularului pornim de la un nucleu lexical activ care coincide cu vocabularul fundamental al epocii. Nu-l vom înfățișa însă de fiecare dată, ci în volumul I (și acolo prin ilustrări) și în vol. III, de asemenea prin ilustrări.

În toate volumele se vor face referiri la stadiul precedent, considerat drept cunoscut, și se vor pune în evidență elementele care măresc vocabularul fundamental, în așa fel încît evoluția lui să reiasă clar pentru oricine ar dori s-o cerceteze de la primul pînă la ultimul volum din TILR.

Celelalte părţi ale vocabularului le vom privi dintr-o perspectivă similară, dar cu cîteva amendamente. Astfel, cînd vom ilustra îmbogăţirea prin derivare, compunere sau derivare improprie (şi aşa-numita schimbare a funcţiei gramaticale), nu vom spune decît că unele cuvinte sînt derivate, compuse etc., nu şi cum sînt derivate, compuse etc., pentru că aceste modalităţi se explică în capitolul de ,,Formare a cuvintelor". Este însă necesar să se sublinieze, evident cînd se cere, dacă numărul de derivate sau de compuse sau alte tipuri de cuvinte nou formate este mare, foarte mare etc. şi chiar ce anume derivate, compuse etc. sînt mai frecvente. Este, de asemenea, util ca tot cu acelaşi prilej să se arate şi schimbările de sens semnificative, pe de o parte pentru a se face raportarea la evoluţia social-culturală, pe de alta pentru a permite ca la volumele următoare să se pornească de la date cît mai precise.

Nu ne propunem bineînţeles alegerea unor cuvinte ilustrative care să fie reluate în mod necesar în volumele următoare, dar, pe baza a ceea ce ştim, este util să avem în vedere şi acest fapt.

Prin urmare, vocabularul va fi descris în cîteva paragrafe comune tuturor volumelor, indiferent dacă aceste paragrafe vor avea aceeaşi întindere peste tot :

1. Stadiul şi evoluţia vocabularului de bază.
2. Stadiul şi evoluţia generală a vocabularului în ansamblu.
3. Domeniile în care se produc inovaţii importante şi caracterul acestor inovaţii (dezvoltare internă prin derivare, compunere etc., schimbări de sens semnificative, împrumuturi, arhaisme etc.).

PROBLEMELE SINONIMIEI, OMONIMIEI, POLISEMIEI etc.

Sinonimia, omonimia, polisemia, antonimia ş.a.m.d. nu constituie un paragraf special în descrierea evoluţiei vocabularului şi nici nu vor fi cercetate ca scop în sine. Nu vom face aşadar o istorie a sinonimiei, omonimiei, polisemiei ş.a.m.d., ci, considerînd aceste noţiuni de semantică drept un bun cîştigat şi acceptat (cu toate controversele care le însoţesc de obicei), vom opera cu ele ca atare.

Locul sinonimiei, omonimiei, polisemiei etc. este deci la discutarea schimbărilor semantice, acolo unde se stabilesc relaţiile dintre un termen şi asociaţii lui semantici posibili, ca şi la discutarea stilurilor şi limbajelor, ceea ce ni se pare de la sine înţeles.

DETERMINAREA DOMENIILOR LEXICALE

Prin ,,domenii lexicale" se pot înţelege mai multe lucruri : lexicul unui limbaj funcţiona delimitat într-un mod oarecare, lexicul unei profesiuni, al unui grup de profesiuni, al unei preocupări culturale etc. sau grupurile de cuvinte pentru o noţiune *(leneş, vrednic, prost, deştept, a munci, a trîndăvi, cap, coadă, grade de rudenie, culori, îmbrăcăminte, flori ornamentale, mobilă* ş.a.m.d.).

Se pune întrebarea dacă avem posibilitatea de a studia în scurtul timp de care dispunem criteriile de ierarhizare a unor noţiuni ca cele mai sus enumerate. Cum răspunsul este negativ, propunem să adoptăm ca domenii lexicale numai :

— lexicul limbajelor funcţionale,

— lexicul marilor unităţi dialectale,

— lexicul unor domenii social-culturale cu o anumită importanţă în dezvoltarea vocabularului (moda, unele profesiuni etc.), dar numai atunci cînd materialul impune discutarea unui asemenea domeniu.

Pentru etapele în care schema anterioară nu se aplică (înainte de secolul al XVII-lea) sau nu se aplică integral (în secolul al XVIII-lea), luăm ca punct de plecare clasificarea semantică a lexicului latinei dunărene din *Istoria limbii române*, II, București, 1969, p. 129—171, adaptînd-o.

UNELE RISCURI CARE TREBUIE EVITATE

Unul din cele mai frecvente riscuri în studiul evoluției vocabularului este exagerarea importanței unui cuvînt ori a unui grup de cuvinte, luate mai mult ori mai puțin la întîmplare și care atrag prin ,,frumusețea'' ipotezelor sugerate de semantica lor. Singurul mod de a-l evita este să raportăm ipotezele în discuție la restul vocabularului, la termenii din domeniile învecinate, la circulația lor în diverse straturi sociale ale vorbitorilor etc.

Al doilea risc, poate la fel de frecvent ca și celălalt, este îndepărtarea analizei de aspectul concret al fenomenelor denumite pentru a găsi grupe sau clase cît mai omogene de cuvinte, de exemplu ,,termeni care exprimă ideea de mișcare, de devenire, termeni colectivi, abstracți, concreți'' etc. Toate aceste concepte se folosesc bineînțeles în descrierea evoluției lexicale, dar subordonate scopurilor TILR expuse pînă aici.

Al treilea risc este acela de a considera că, dacă o limbă face deosebire între două concepte, prin cuvinte diferite, pe cînd alta nu face, prima este mai bine utilată decît a doua. Ne gîndim, de exemplu, la două verbe pentru ,,a mînca'', la mai multe verbe pentru ,,a merge'', la detalierea prin numiri diferite a unor părți din corpul animalelor care, în unele limbi sînt redate printr-un singur cuvînt, în altele prin mai multe cuvinte etc.

În situații ca acestea, o bună metodă cere să nu se piardă din vedere exprimarea posibilă prin perifraze a acelorași noțiuni și să nu se deducă din absența cuvintelor inexistența noțiunilor. Un control în această direcție se impune din capul locului, cu toată rigoarea critică.

ETIMOLOGIA

Cuvintele pentru care există mai multe etimoane vor fi evitate ori de cîte ori atragerea lor în discuție nu interesează direct etimologia, dat fiind că alegerea unuia din etimoane este o chestiune personală și nu avem certitudinea că doi sau mai mulți colaboratori vor opta pentru același etimon.

Cînd faptul nu poate fi evitat, recurgem la următoarele principii :

1. Etimologia internă este preferabilă celei externe (evident, cînd șansele etimoanelor sînt sensibil egale).

2. Etimologia directă este preferabilă celei indirecte chiar atunci cînd etimonul direct este reconstruit.

3. Etimologia multiplă va fi în măsura posibilului specificată, arătîndu-se cînd avem un calc ce termen a fost calchiat, cînd avem contaminare, ce termeni au intrat în contaminare, cînd avem analogie, termenul cu care s-a făcut analogia etc.

În linii mari aceste principii ar fi bine să se respecte și acolo unde se stabilește o etimologie nouă. Ele sînt cu atît mai necesare în părțile în care se indică numai etimonul.

Aprilie 1978

I. COTEANU

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5—7

ÎMPRUMUTURI VECHI GRECEȘTI ÎN ROMÂNĂ ȘI BULGARĂ

ISTORICUL PROBLEMEI

Începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea o seamă de învățați s-au ocupat de influența lexicală greacă asupra limbilor vecine. Nu au fost mulți însă aceia care au pus explicit problema periodizării acestor împrumuturi. Voi încerca să trec în revistă acele studii care și-au pus această problemă și pe cele care se evidențiază prin bogăția materialului cercetat.

Interesul pentru împrumuturile din greacă a început odată cu apariția *Dicționarului elino-românesc* al lui G. Ioanid în 1864. În volumul II, p. 1099—1107, autorul dă o listă a elementelor eline în română, în care sînt amestecate fără discernămînt împrumuturi grecești, latine sau chiar slave. Importanța acestei liste constă însă în faptul că este prima încercare de acest gen.

În 1888, istoricul A. D. Xenopol alcătuiește prima listă a termenilor vechi grecești din română. Din cele șapte cuvinte numai două sînt considerate azi a fi vechi grecești (vezi *Istoria Românilor*, vol. I, p. 129—130).

Paralel cu aceasta, există un curent reprezentat de L. Șăineanu și A. Densusianu, care neagă din capul locului existența unor împrumuturi vechi grecești și consideră împrumuturile bizantine ca fiind cele mai vechi.

Prima periodizare a împurmuturilor din greacă pusă pe baze științifice este făcută de Ov. Densusianu, care admite existența a 14 cuvinte vechi grecești.

Articolul lui Al. Philippide *Altgriechische Elemente im Rumänischen* (Halle, 1905) este primul în care, pentru a dovedi vechimea unui cuvînt, sînt folosite criterii fonetice, și anume pronunțarea diferită pe epoci a grecescului υ. Deși nu toate cele 9 etimologii sînt acceptabile, totuși articolul acesta a pus bazele cercetărilor ulterioare. Etimologiile propuse sînt următoarele : *Ciurica* <Κύρικος, *Ciurila* <Κύριλλος, *ciumurlui* <χυμοῦροή, *ciutură* <*κύτολα, *ciuc* <κύκλος, *ciul* <κυλλός, *cimbru* <θύμβρος, *cimili* <θυμός, *cioc* <τύκος, *ciocan* <τύκος + suf. *-an*. În 1909 (*Un specialist român la Lipsca*, p. 142—144), Al. Philippide emite ipoteza că o parte din etimoanele grecești ar putea fi împrumutate în greacă de la strămoșii românilor.

Cea mai amplă lucrare (*Elemente vechi grecești în limba română*) dedicată împrumuturilor din greaca veche îi aparține lui C. Diculescu. Cu toate că influența limbii vechi grecești asupra populațiilor romanizate de la Dunăre este sensibil exagerată (sînt găsite etimologii vechi grecești la 156 de cuvinte), autorul dă o definiție în principiu justă a termenilor vechi grecești. Sînt considerate ca atare cuvintele neatestate în latinește, acelea care nu au paralele în limbile romanice decît, poate, în dialectele italiene meridionale, sau cuvintele care nu pot fi explicate prin formele latinești existente fără să recurgem la prototipurile grecești (Diculescu, p. 398—399). „Nefiind mai vechi decît secolul II și III, dar nici mai nouă decît secolul VI și VII, elementele vechi grecești din românește privesc viața culturală a dacoromanilor și sînt icoana etnografică a Daciei de atunci " (Diculescu, p. 397). Colonizarea e considerată drept sursă a influenței eline și sînt citate o mulțime de nume de zeități eline, nume proprii și inscripții scrise în grecește care ar proba acest lucru. Meritul lucrării este acela că a sintetizat cercetările precedente.

Reacţia faţă de aceste păreri exagerate asupra numărului coloniştilor greci din Dacia şi a influenţei lor lexicale o găsim la T. Capidan (*Romanitatea balcanică*, Bucureşti, 1936, p. 25—26), care admite numai 9 cuvinte cu etimologie veche grecească.

Un punct de vedere nou în ceea ce priveşte interpretarea criteriilor fonetice este adus în discuţie de G. Giuglea (*Dacoromania* III, p. 601). Este vorba de punerea tratamentului fonetic al grecescului υ în dependenţă de accent. Accentuat, υ se transformă în *u* (στῦλος> *stur*); accentuat şi precedat de guturală, trece la *i̯u* (γῦρος> *jur*); aton, se transformă în *e* (τυμίαμα> *tămîie*). Acest punct de vedere a fost însuşit recent în linii mari de T. Jochalas (*Sulla problematica dei prestiti bizantini e neo-greci nei dialetti italo-albanesi*, în „Balkan Studies" XVI (1975), nr. 1, p. 52).

O încercare interesantă de cercetare a influenţei greceşti asupra limbilor balcanice privite în ansamblul lor ne oferă Kr. Sandfeld. În ceea ce priveşte limba română, el susţine că „un critère important d'emprunt ancien est la présence du mot en question dans tous les embranchements du roumain. /.../ Il va sans dire que si un mot se trouve en roumain, aroumain et méglénite, mais pas en bulgare, cela doit aussi témoigner en faveur d'un emprunt ancien" (Sandfeld, p. 30). Această părere o găsim mai tîrziu la S. Puşcariu (*Limba română, Privire generală*, Bucureşti, 1976, p. 256—261), Al. Rosetti (p. 230), V. Arvinte (în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi", seria Limbă şi literatură, XII (1966), p. 1—27).

G. Giuglea a publicat în 1943 un studiu intitulat *Elemente vechi greceşti în limba română*. El descoperă încă 22 de cuvinte de origine greacă, dintre care o mare parte sînt cuvinte dialectale, iar la unele cuvinte deja cercetate de C. Diculescu oferă o explicaţie diferită. Aceste etimologii rămîn însă, în marea lor majoritate, îndoielnice. Coincidenţele de termeni între sudul Italiei şi limba română sînt explicate prin faptul că o mare parte din coloniştii romani ar veni din această parte a Italiei (p. 405).

Opera de sinteză despre elementele greceşti împrumutate pînă în secolul XV îi aparţine prof. H. Mihăescu. Aici împrumuturile vechi greceşti sînt împărţite în trei straturi: secolele II—III, un strat păgîn; secolele III—IV, un strat creştin; cuvinte pătrunse pe cale orală, singurele elenisme propriu-zise (Mihăescu, p. 64—65). La periodizarea termenilor sînt folosite integral criteriile fonetice, istorice şi de lingvistică geografică.

Pentru expunerea de pînă acum m-am folosit într-o oarecare măsură de paginile dedicate istoricului problemei la C. Diculescu (p. 394—397), D. Marmeliuc (în „Limba română" VIII (1959), nr. 6, p. 29—36) şi de H. Mihăescu (p. 12—20), unde însă materialul este privit din alt punct de vedere, iar la ultimul autor nu reiese clar cine s-a ocupat de problema împrumuturilor vechi.

La cel de al III-lea Congres internaţional de studii sud-est europene, A. Pârvulescu a ţinut o comunicare întitulată *Eléments du grec ancien en roumain. Nouvelles contributions*, care a rămas nepublicată (vezi *Resumés des communications*, tome II, Linguistique, Littérature, Folklore, Ethnographie, Arts, Droit et Institutions, Bucureşti, 1974, p. 66). Sînt cercetate cuvintele *ciudă, ciutură, strugure, urni, haină, osteni, tropăi, sfîrîi*.

În sfîrşit, cel mai recent studiu îi aparţine lui I. Fischer, *Observations sur la forme et la chronologie de quelques emprunts grecs en latin vulgaire* (1974), în care autorul cercetează amănunţit criteriile fonetice de vechime şi reia ideea lui C. Diculescu despre împrumutarea unor forme dialectale, restrîngînd-o la unele forme dialectale doriene. „Tout ceci confère de bonnes chances à la supposition que des parlers doriens en voie d'extinction sont ceux qui auraient pu exercer leur influence sur le latin balkanique et danubien" (p. 514). Judecînd după tratamentul grecescului υ, sînt considerate drept vechi greceşti cuvintele: *martur(e), papură, putină, stup, giur, ciumă* şi eventual *musteaţă, ciul*.

În ceea ce privește limba bulgară, nu există studii speciale care să se fi ocupat de împrumuturile vechi grecești, și acest lucru poate fi ușor înțeles dacă avem în vedere faptele istorice. Părerea care predomină în știință este că cele mai vechi împrumuturi din greacă sînt cele bizantine. ,,Pour le bulgare et le serbe nous possédons un terminus a quo : il est évident que l'influence grecque n'a pu s'exercer avant l'invasion des Slaves dans les Balkans. On est aujourd'hui généralement d'accord pour fixer cette invasion au commencement du VIe siècle, tout en admettant la posibilité de quelques incursions éparses avant cette époque" (Sandfeld, p. 24). Aceeași părere mai mult sau mai puțin explicită o găsim și la Al. Milev (p. 129), I. Popović, Kn. Jordal (Греческие заимствования в русском языке, în ,,Scandoslavica" XIV (1968), p. 250).

Există însă cîteva cuvinte grecești a căror formă fonetică în bulgară și în celelalte limbi slave presupune un împrumut foarte vechi. Cele mai cunoscute cuvinte de acest fel sînt *кораб* și *колиба*. M. Vasmer (1908, p. 217), urmat mai tîrziu de S. B. Bernštejn (p. 92) și K. Mirčev (p. 64), le consideră pătrunse în epoca protoslavă. Vasmer presupune existența a încă 29 de termeni de origine veche grecească în protoslavă, o părere evident exagerată, pe care el însuși o modifică ulterior. Această ipoteză este combătută și de St. Romanski (p. 47). ,,La question de l'existence en slave commun d'éléments empruntés au grec ancien n'aurait pas une importance plus grande que l'étude de la question de la pénétration de mots d'origine chinoise dans les langues slaves, où il se trouve en effet des mots de cette provenance, comme par exemple le nom du «thé» : *čaj* (du chinois *čā*)". El propune ca intermediari între slavi și greci pe traci, care, din punct de vedere geografic, puteau avea legături și cu grecii, și cu slavii. La rîndul său, Vasmer combate această ipoteză cu argumente istorice : ,,Abzulehnen ist die Annahme thrakischer Vermittlung (Romanski), da eine solche bisher in keinem Fall nachgewiesen werden konnte und thrakische Seetüchtigkeit durchaus problematisch bleibt" (Vasmer, REW, I, *s. v. корабль*).

Trăsăturile fonetice arhaice ale altor cuvinte care nu au răspîndire panslavă au fost explicate prin filieră latină sau nu au fost explicate în nici un fel.

Există numeroase studii care cercetează influența lexicală greacă asupra limbii bulgare contemporane. Voi menționa numai pe acelea care se disting prin bogăția lor.

Prima lucrare de acest gen îi aparține lui D. Matov (1893), *Гръцко-български студии*, și cercetează influențele lexicale dintre aceste două limbi.

În 1951, A. Tahovski dă o bogată listă de cuvinte grecești în graiurile macedonene: *Грчки зборови во македонскиот народен говор*.

În 1952, în Grecia apare studiul Τὰ ἑλληνικὰ στοιχεῖα τῆς βουλγαρικῆς γλώσσης* al prof. N. P. Andriotis, în care sînt cercetate 1 164 de cuvinte împrumutate direct din greacă și 600 luate printr-o filieră oarecare (vezi recenzia prof. Al. Milev, *Един гръцки автор за гръцките елементи в български език*, în ,,Български език" (1958), nr. 2, p. 187—196).

În 1969 apar două lucrări dedicate împrumuturilor grecești : una la Varșovia, redactată de W. Budziszewska, *Zapożyczenia greckie w historii języka bułgarskiego**, și alta la Sofia, aparținînd Mariei Filipova-Bairova, *Гръцки заемки в съвременния български език*. Lucrarea din urmă este cea mai completă dintre cîte au apărut pînă acum, dar manifestă preferință pentru etimoanele din greaca vorbită, chiar atunci cînd cuvîntul respectiv ar putea fi explicat mai degrabă printr-un termen mai vechi.

Nici una din lucrările enumerate mai sus nu își pune problema periodizării împrumuturilor.

Lucrarea lui Ivan Popović, *Проблем хронологије византских и новогрчких позајмица у српском језику* (1955), are un caracter aparte. În ea sînt analizate toate criteriile de vechime și sînt clasificate după siguranța în datarea pe care o oferă cercetătorului.

* Nu am avut posibilitatea să consult aceste două lucrări.

Rezultatele acestei lucrări pot fi utilizate şi pentru cercetarea împrumuturilor în bulgară, dată fiind apropierea dintre aceste două limbi. Este de semnalat totuşi că autorul consideră împrumuturile bizantine drept cele mai vechi în sîrbocroată.

Această expunere a studiilor anterioare demonstrează utilitatea unei lucrări care să cerceteze împrumuturile din greaca veche în română şi bulgară. O asemenea lucrare ar oferi o privire de ansamblu inedită asupra limbii bulgare şi ar încerca să lege între ele faptele din română şi bulgară.

ARGUMENTE ISTORICE ÎN SPRIJINUL RELAŢIILOR LINGVISTICE ÎNTRE GRECI ŞI POPULAŢIILE DIN NORDUL PENINSULEI BALCANICE

Împrumuturile orale între două limbi presupun relaţii mai mult sau mai puţin strînse între popoarele respective. Avînd în vedere perioada istorică de care ne ocupăm (primele şase secole ale erei noastre), nu poate fi vorba decît de împrumuturi făcute pe cale orală. Este incontestabil faptul că, în afara grecilor, în această perioadă în Peninsula Balcanică mai locuiau şi triburi autohtone traco-dace, dintre care o parte au fost romanizaţi în urma stăpînirii romane.

Pe tot acest teritoriu, în afara inscripţiilor latineşti care conţin nume de persoane şi de zeităţi eline, există şi inscripţii greceşti, dintre care cele mai numeroase sînt pe litoralul Mării Negre, în Thracia, în Scythia Minor (vezi Mihăescu, cap. *Răspîndirea limbii latine*). Totuşi aceasta nu este o dovadă în sprijinul existenţei unei populaţii compacte, avînd în vedere că marea majoritate a inscripţiilor provin dintr-un număr limitat de centre urbane (vezi Sandfeld, p. 17).

Nici menţionările zeităţilor eline nu sînt concludente, deoarece cultul unei zeităţi putea fi împrumutat. Dovadă — larga răspîndire a cultelor lui Isis, Mithra şi Hristos, caracteristică pentru epocă.

Arheologia nu ne poate furniza mai multe fapte : nivelul culturii greceşti fiind superior, nu este surprinzător numărul considerabil de monezi, cioburi de vase etc. găsite în nordul Peninsulei Balcanice. ,,Se desprinde astfel impresia că, în genere, elementul grecesc n-a depăşit cu mult teritoriul actual nici în antichitate, nici în timpul stăpînirii bizantine'' (Mihăescu, p. 31).

Totuşi situaţia diferitelor regiuni nu a fost identică. Pe cînd în Dacia găsim puţine urme de prezenţă greacă, în Thracia, datorită apropierii geografice şi îndelungatei stăpîniri greceşti pe aceste meleaguri, influenţa a fost masivă. Astfel, oraşele au fost aproape total elenizate. Numai populaţia tracă din sate şi din unele regiuni muntoase a scăpat procesului de asimilare (vezi Angelov, p. 97, 172).

Aşadar, la apariţia slavilor, spre sfîrşitul secolului al V-lea, în Peninsula Balcanică se găsea o populaţie eterogenă din punct de vedere etnic, micşorată de atacurile ,,barbarilor'' care au precedat-o (vezi Angelov, p. 86 ; V. Beševliev, în *През вековете*, I, 1938, p. 183).

Primele menţiuni asupra unor atacuri slave se referă la domnia împăratului Anastasios I (491—518), iar în anul 550 slavii au început să rămînă pe pămînturile ocupate peste iarnă, fără teamă de rezistenţă, ca şi cum s-ar fi găsit pe pămînturi proprii (Procopios, *De bello Gothico*, II, p. 481). La începutul secolului VII găsim triburi slave stabilite pe teritoriul Bizanţului pînă în Peloponez. Acest fapt este dovedit şi de toponimicele acestui teritoriu (vezi D. Angelov, *История на Византия*, vol. I, p. 169).

Dar nu trebuie să pierdem din vedere nici influenţa pe care au suferit-o slavii din partea civilizaţiei greco-romane încă de pe vremea expansiunii Imperiului roman în secolele I—II e.n. Dovada lingvistică pentru aceasta este forma unor cuvinte slave de origine greacă sau latină, răspîndite în mai toate limbile slave, formă care presupune existenţa unui prototip în slava comună. Este o influenţă care nu poate fi neglijată, cu toate că a fost destul de restrînsă ca dimensiuni şi adîncime (vezi Angelov, p. 183).

În concluzie, putem să considerăm ca posibile din punct de vedere istoric următoarele căi de pătrundere a împrumuturilor vechi greceşti :

1) În primul rînd, populațiile romanizate de pe Dunăre, ca și triburile slave puteau primi unele împrumuturi pe cale directă de la coloniile grecești de la Marea Neagră, de la populațiile trace elinizate, ori de la grecii din Grecia propriu-zisă. Ar fi vorba de un prim strat din punct de vedere cronologic.

2) În al doilea rînd, cuvinte izolate ar putea fi ,,conservate'' cu fonetismul lor vechi grecesc de către traci și transmise apoi latinei dunărene ori slavei.

3) În sfîrșit, o parte din cuvinte puteau trece prin latina dunăreană în limba slavilor care urmau să formeze poporul bulgar.

Fiind vorba de raporturi foarte îndepărtate în timp și realizate uneori prin intermediari, nu este de mirare că numărul împrumuturilor vechi grecești este neînsemnat.

CONSIDERENTE ASUPRA TRATAMENTULUI FONETIC AL ÎMPRUMUTURILOR DIN GREACA VECHE

În capitolul precedent am cercetat implicațiile istcrice ale faptului că influențele lingvistice între Grecia și nordul Peninsulei Balcanice s-au efectuat pe **cale orală** în primele secole ale erei noastre. Acum e rîndul implicațiilor lingvistice ale acestui fapt.

Este general cunoscut că dialectele prezintă uneori surprinzătoare arhaisme fonetice și morfologice față de limba literară. Acest conservatism nu trebuie pierdut din vedere cînd ne gîndim la situația din greaca veche. Criteriile de datare a fenomenelor fonetice de care dispunem țin de limba scrisă mai ales în mediul urban. Așadar, dacă presupunem că un împrumut putea fi făcut la fel de bine într-o regiune rurală, e necesar să avem în vedere că el putea fi făcut într-o perioadă mai recentă decît cea pe care o arată izvoarele scrise (vezi Meillet, p. 316; Fischer, p. 510 note).

Dialectul care a opus cea mai îndelungată rezistență răspîndirii limbii κοινή a fost cel dorian. Există coincidențe surprinzătoare între împrumuturile în dialectele italiene meridionale și cele din limba română (vezi Giuglea, p. 405; Fischer, p. 510). Magna Graecia a fost însă un teritoriu dorian prin excelență, prin urmare putem considera că și nordul Peninsulei Balcanice a fost supus unei influențe doriene (vezi Fischer, p. 514). Totuși este greu să ne așteptăm la o influență doriană **omogenă**.

Pe de altă parte, mai există o coincidență între Magna Graecia și Peninsula Balcanică: aceste două regiuni au fost **aproape** unicele teritorii (dacă facem abstracție de coloniile grecești de pe malurile Mării Mediterane) unde s-a realizat un contact strîns între greci și populațiile romanizate. Așadar, aici au fost posibile împrumuturile orale. În rest, înrîurirea greacă a fost mai ales culturală și s-a răspîndit pe cale scrisă. Pe această linie se poate face distincția față de împrumuturile vechi grecești intrate de mult în latină și moștenite de română **împreună cu restul cuvintelor latine**. Practic, distincția între cele două categorii de elemente vechi grecești se poate realiza comparînd limbile romanice. Un cuvînt care există în toate limbile romanice nu are șanse să fie împrumut local balcanic.

După aceste observații preliminare putem trece la cercetarea fenomenelor fonetice care marchează hotarul dintre limba greacă veche și cea medie și nouă. Ele singure ne pot furniza o bază solidă de datare a împrumuturilor ca vechi grecești. ,,În termeni generali, putem spune că sistemul fonetic neogrecesc a început să se înfiripeze încă din primele veacuri ale erei noastre, a luat înfățișare distinctă după sec. al VI-lea, s-a cristalizat după sec. al X-lea și a căpătat forma de azi după sec al XV-lea'' (Mihăescu, p. 7).

Un prim fenomen care ne poate interesa este evoluția pronunției literare *β* de la [b] la [v]. Această transformare s-a petrecut în jurul sec. III—IV e.n. (Mihăescu, p. 59). În latină, *β* este redat prin *b*. În acest sens e foarte interesant cuvîntul βάλτος, semnalat de M. Vasmer (1906, p. 410): ,,Слово βάλτος из славянск. *блато* усвоено греками в ту эпоху, когда

в греческом языке еще имелись звонкие смычные согласные''. Prin urmare, acest exemplu dovedește că cele cîteva cuvinte care au această trăsătură în bulgară au șanse să fie împrumuturi directe, deși acest lucru nu este obligatoriu: *босилек* 'busuioc' (dial. *босиляк, босильок*) < βασιλικόν (sc. φυτόν) 'Ocimum basilicum'. S-a emis ipoteza (B. Conev, p. 327; BER, p. 69) că acest cuvînt a intrat în bulgară din latina balcanică: *basilicum*. Și, într-adevăr, judecînd după Meyer-Lübke (nr. 973), constatăm că acest cuvînt a fost moștenit de franceză și de unele dialecte italiene. Dar cum se explică faptul că în română a fost împrumutat din slavă fără schimbare de sens și aproximativ în epoca în care l-a împrumutat și bulgara? Nu mi se pare posibil ca latina balcanică să fi transmis cuvîntul slavilor, pentru ca după aceea, uitîndu-l, să-l împrumute cu același sens. E mai probabil împrumutul direct prin filiera tracă.

бун 'mai multe rădăcini la un loc, crîng, tufă', *бунка* 'colină' (vezi Roger Bernard, *Quelques mots d'emprunt grec dans le dialecte de Razlog d'après le tome XLVIII du Сборник за нар. умотворения*, în *Балканско езикознание*, vol. I, Sofia, 1957, p. 100), *бунище* 'grămadă de gunoi' (BER, p. 90) < βουνός 'hill, mound' (Liddell-Scott, p. 326). Românescul *bunceag* 'îngrămădire de trunchiuri căzute, crengi uscate și ierbărie' (DEX) pare a fi o formație românească cu sufixul *-eag* din aceeași rădăcină. Etimologia din sîrbescul *bučak-* nu a fost adoptată de D. Gămulescu în *Elemente de origine sîrbo-croată ale vocabularului dacoromân*, București, 1974.

Колиба, bg. veche колиба 'colibă' < καλύβη 'hut, cabin' (Liddell-Scott, p. 870). Cuvîntul românesc *(colibă)* este împrumutat din slavă.

кораб, bg. veche кораб(л)ь 'corabie' < καράβιον, dim. de la κάραβος, care are și sensul 'light ship' (Liddell-Scott, p. 877). În română, cuvîntul este împrumutat din slavă. Dat fiind că ultimele două cuvinte sînt prezente în majoritatea limbilor slave, s-a presupus că ele au fost împrumutate în perioada limbii slave comune (vezi Mirčev, p. 64; Vasmer 1908, p. 217; Romanski, p. 48).

broatec (variante *brotac, brotan*) 'Hyla arborea' < βρόταχος 'frog' (Liddell-Scott, I), o formă ioniană pentru βάτραχος. În afară de română, cuvîntul există numai în calabreză sub forma *vrotiku, vratiku* (Meyer-Lübke, nr. 1 331).

Acestea sînt cuvintele românești și bulgărești în care se păstrează pronunția [b] a lui *β*. Din punctul de vedere al limbii române prezintă interes un fenomen care s-a încheiat în jurul sec. III e.n., și anume transformarea lui [u̯] în [b[în exemple ca *bătrîn*<*veteranus* (vezi Rosetti, p. 118). Deși acest proces nu a fost general în limbile romanice și s-a produs numai în anumite contexte, totuși el ar fi putut influența și elementele grecești. În acest sens, nu este lipsit de interes faptul că *broatec* în română a păstrat pronunțarea oclusivă a lui *β*, pe cînd în calabreză apare pronunțarea fricativă. Cu alte cuvinte, teoretic există posibilitatea ca un cuvînt să fi fost împrumutat din greacă atunci cînd *β* se pronunță deja fricativ și să se fi transformat apoi în oclusivă pe teren latinesc.

Evoluția unui alt sunet (φ) poate servi la datarea împrumuturilor din greacă. Pînă în secolul I e.n., φ s-a pronunțat aspirat [ph], după aceea a început să se pronunțe fricativ [f] (vezi Fischer, p. 510), iar după secolul IV e.n. pronunția [f] s-a generalizat în greacă (vezi Mihăescu, p. 49). În latină existau trei feluri de a nota un φ: *p* în împrumuturile străvechi și cele intrate pe cale orală, *ph* în împrumuturile culte și *f*, cînd această pronunție s-a generalizat în greacă. Se pare că în limba vorbită era pronunțat tot [p] și atunci cînd se scria *ph*.

În română găsim cîteva cuvinte care au pronunția [p]: *proaspăt* (ar. *proaspit*) < πρόσφατος 'fresh, not decomposed' (vezi Liddell-Scott, p. 1529) (cf. Mihăescu, p. 60; Fischer, p. 509). Transformarea lui φ poate fi explicată însă și prin asimilare progresivă;

sterp 'neroditor, arid' < στέριφος 'firm, solid of ground; barren, unfruitful' (Liddell-Scott, p. 1640) (cf. Diculescu, p. 443; Mihăescu, p. 50). Această etimologie prezintă dificultăți

la inițială și de aceea au fost propuse alte etimologii: **exstirpus* (Meyer-Lübke, nr. 3072) sau contaminarea lui στέριφος cu *stirps* (vezi Giuglea, p. 444).

O altă serie de cuvinte datate ca foarte vechi prezintă totuși tratamentul [f] al lui φ: *trufă* (derivate *trufie, trufaș*) 'atitudine disprețuitoare și arogantă' <τρυφή 'delicacy, luxuriousness' (Liddell-Scott, p. 1831) (Mihăescu, p. 61);

farmec, fermeca <φάρμακον 'iarbă de leac; descîntec' (Mihăescu, p. 51).

frică <φρίξ (-κός), φρίκη 'frică, groază' (Mihăescu, p. 59).

În bulgară, situația este ceva mai complexă. Sunetul [f] nu există în slava comună și a putut căpăta o răspîndire mai largă numai după dispariția vocalelor ultrascurte, adică după sec. X—XI (vezi Bernštein, p. 226, p. 273). Litera ф se folosea numai în cuvinte grecești, ca și ѳ. Exista și notarea cu п pentru φ, de pildă поръпира, dar și поръфира (M. Filipova, p. 144). Se pronunța [p] sau poate [v], fapte pentru care avem dovezi în dialectele bulgare contemporane (cf. Mirčev, p. 66; Stoikov, p. 69, p. 116). Unele dintre ele nu cunosc sunetul [f] nici pînă azi. Așadar, un cuvînt ca *трап* 'șanț, groapă' <τράφος' groapă, mormînt' (cf. Tahovski, p. 40) nu dovedește nimic, iar *труфа* (cu derivatele *труфило, труфя*) <τρυφή nu poate fi mai vechi de sec. al X-lea, din moment ce redă pe φ cu ф (cf. Popović, III, p. 128—129). În bulgară există și cuvintele *фармак, фармакосвам*, respectiv 'otravă, leac' și 'a otrăvi', care sînt dialectale (M. Filipova, p. 166) și arată prin forma și sensul lor că sînt recente.

O altă caracteristică ce diferențiază greaca veche de cea medie și nouă este pronunția literei υ. În linii mari, evoluția fonetică a decurs astfel. Pînă în sec. VI—V î. e. n., cînd în atică a apărut pronunția [ü], a fost generală pronunția [*u*]. Împreună cu răspîndirea limbii κοινή prin sec. III î. e. n., pronunția [*ü*] s-a generalizat. Totuși se pare că pînă tîrziu au existat regiuni doriene unde pronunția [u] s-a păstrat în continuare (cf. Fischer, p. 510). Unele cuvinte și-au păstrat această pronunție pînă în neogreacă, de pildă μουστάκι (<dor.) μύσταξ față de aticul μάσταξ; κουλός <κυλλός etc. Judecînd după grafiile duble în atică, se pare că υ a evoluat în [i] începînd din sec. II e. n. (vezi Verščagin, p. 58). Totuși marea majoritate a specialiștilor consideră sec. IX—X drept granița între pronunția [ü] și [i] (cf. R. Kühner, *Ausführliche Grammatik der Griechischen Sprache*, Hanovra, 1890, vol. I, p. 51). În latină, υ a fost notat în trei feluri: *u, v, i*. „En réalité, *v* n'est représenté en roman par *u* que presque exclusivement au voisinage d'une labiale. Ceci nous fait supposer que υ a été pris au grec avec sa prononciation de *ü*, ou peut-être même *i*, et que c'est le latin qui, par le phénomène exposé dans les chapitres précédents, a parfois changé cet *ü* en *u* quand il était au contact avec une labiale, tandis que dans le voisinage d'une autre consonne il est devenu ou resté *i*" (A. Graur, *I et V en latin*, Paris, 1929, p. 81).

În română întîlnim diversele pronunțări grecești. Pronunțarea [u] o găsim în cuvintele *martur* <μάρτυρ 'witness' (Liddell-Scott, p. 1082), *papură* 'Typha' <πάπυρος 'Cyperus Papyrus', 'linen, cord etc. made of it' (Liddell-Scott, p. 1302). Ambele cuvinte reflectă pronunțarea [i] în celelalte limbi romanice și au alte sensuri. *Putină* <πυτίνη 'flasc covered with plaited osier' (Liddell-Scott, p. 1560) (cf. Diculescu, p. 450; Mihăescu, p. 48); *stup* <στύπος 'stem, stump, block' (Liddell-Scott, p. 1657; cf. Mihăescu, p. 61); *stur* (dial.) 'țurțur sau sloi de gheață' <στῦλος 'pillar' (Liddell-Scott, p. 1637; cf. Mihăescu, p. 61); *trufă* <τρυφή (vezi mai sus). Tratamentul [ü] înțeles ca [iu] îl găsim în *ciul* <κυλλός 'generally deformed, contracted' (Liddell-Scott, p. 1008; cf. Diculescu, p. 442); *ciumă* 'umflătură' <κῦμα 'anything swollen' (Liddell-Scott., p. 1009; cf. Mihăescu, p. 62); pentru *ciutură* se presupun două etimologii: κοτύλη 'anything hollow, hence small vessel' (Liddell-Scott, p. 986) în contaminare cu κύτος 'gol' după H. Mihăescu (p. 62), sau poate cu asimilare regresivă, și χύτρα 'earthen pot' (CADE, nr. 923). Ad. Pârvulescu propune forma ionică κύτρα (comunicare la cel de al III-lea Congres internațional de studii sud-est europene); *jur* 'spațiu în mijlocul căruia se află cineva

sau ceva' ⟨γῦρος 'ring, circle' (Liddell-Scott, p. 364; cf. Mihăescu, p. 63). Este curios că tratamentul [i̯u] exista numai după guturale.

În limba bulgară situația este mai complicată. În bulgara veche exista o multiplă redare a grecescului υ; de pildă, и - колибл (M. Filipova, p. 109), оү -мартоүрисати (M. Filipova, p. 124), ȣ, ѵ — transcrierea mecanică a semnului grecesc (vezi Vasmer, 1908, p. 210; Vereščagin, p. 58). A existat și notarea ю, de exemplu анъкюра (M. Filipova, p. 70).

În dialectele bulgare contemporane există un fenomen fonetic nu prea răspîndit de trecere a lui [i̯u] la [i] (cf. Stoikov, p. 76, p. 135—136). Acest fenomen a fost atestat pentru prima dată în secolul al XIV-lea, dar e foarte probabil să fi fost răspîndit mult mai devreme (vezi Mirčev, p. 130). Astfel, avem forme ca *[е]гюптин*, *[е]гуптин*, *гиптин* 'țigan' Αἰγύπτιος (M. Filipova, p. 83), deși acest cuvînt nu poate fi mai vechi de sec. XIV, fiindcă atunci au apărut țiganii pentru prima dată în Bulgaria (cf. Kiril Kostov, ***Върху произхода на циганите и техния език***, în „Български език'' IV (1957), p. 344 — 349), *панаир* (și dial. *панагир*, *панагюр* 'mare tîrg anual' ⟨neogr. πανηγύρι, gr. veche πᾶν+ἄγυρος (M. Filipova, p. 134); *петимен*, *питимен*, *петюм* 'care tînjește după ceva' <ἐπιθυμῶ 'doresc' (M. Filipova, p. 140). Se poate presupune că de fiecare dată tratamentul mai vechi a fost cel cu ю, iar după aceea s-a răspîndit și cel cu и. Astfel se poate explica, după părerea mea, aparenta contradicție din cuvîntul *колиба*, care redă prin [b] pe β, dar are pronunția [i] pentru υ. Se poate presupune că bulgara a preluat forma колюба, în care ю s-a transformat în и, ceea ce a fost posibil numai în dialectele de est, iar această ultimă formă s-a răspîndit și a fost împrumutată de limbile vecine.

Există în bulgară și o serie de cuvinte cu tratamentul [u] pentru υ. Astfel întîlnim: *мартория* 'mărturie' (M. Filipova, p. 124); *мартор* (A. Nicev, ***Гръцките заемки в говора на с. Бесвина***, Леринско, ***Известия на институт за български език***, 1962, nr. 8, p. 346) (vezi mai sus); *папур* 'papură, porumb' (M. Filipova, p. 136) (vezi mai sus); *труфа* cu derivatele sale este, fără îndoială, urmașul grecescului τρυφή, dar tratamentul grecescului φ dovedește că acest cuvînt nu este mai vechi de secolul X în bulgară. Singura explicație care rămîne pentru bulgărescul *труфа* este că el a fost împrumutat din română. Dar, pentru ca acest lucru să fie verosimil, trebuie să presupunem că de la sensul cuvîntului grecesc 'softness, delicacy, luxuriousness' s-a trecut la sensul cuvîntului bulgăresc 'podoabă împopoțonată', sens care a persistat în română, a fost împrumutat în bulgară, iar după aceea în română s-a dezvoltat sensul de 'atitudine disprețuitoare'. Această presupunere mi se pare necesară pentru că nu cred că este posibilă trecerea inversă de la sensul românesc la cel bulgăresc.

Aceleași greutăți fonetice le prezintă cuvîntul *туфисвам* 'a fura' explicat de M. Filipova (p. 165) prin neogr. τυφῶ 'a buimăci, a considera pe cineva stupid'. La Hesychius există o glosă τυφῶσαι: πνῖξαι, ἀπολέσεται, care ar putea eventual să explice cuvîntul bulgăresc. Verbul care înseamnă 'a însăila' are în bulgară mai multe forme: *трипосвам*, *тропосвам*, *трупосвам* (M. Filipova, p. 164). Prima formă vorbește de un împrumut recent, iar celelalte două de unul vechi. Verbul acesta ar proveni din grecescul τρῦπα 'hole' (Liddell-Scott, p. 1830) sau din denominativul τρυπάω 'bore, pierce through' (*ibidem*). M. Filipova propune neogrecul τρυπώνω, care nu explică însă tratamentul lui υ. Și un ultim cuvînt *гонгул*, *гонгулче* (diminutiv) 'sticlă cu formă rotundă și cu gît lung pentru vin și alte lichide' <γογγύλος, στρογγύλος 'round' (Liddell-Scott, p. 356) (cf. M. Văglenov, ***Няколко лексикални заемки от балканските езици в нашите говори***, în „Български език'' (1966), nr. 4, p. 375).

În bulgară se mai întîlnesc și o parte din cuvintele românești: *чул* 'care are o ureche tăiată, un corn scurtat sau nasul cîrn' — cuvîntul pare împrumutat din română; dar și *кулав* 'cu o singură mînă' ⊲ neogr. κουλός (M. Filipova, p. 113); *чутура* 'vas adînc din lemn', împrumutat din română.

Pe baza materialului cercetat mai sus se poate face o încercare de **cronologizare relativă** a fenomenelor fonetice. La aceasta servesc cuvinte care conţin simultan două fenomene. Din păcate, avem numai trei asemenea cuvinte, ceea ce nu oferă prea mare siguranţă: *колиба*, *туфисвам*, *trufă*. În cazul în care acceptăm explicaţia mea la cuvîntul *колиба*, reiese următoarea schemă: φ evoluase deja la [f], iar υ se mai pronunţa [*u*] în unele regiuni doriene. Apoi υ a evoluat spre [*ü*], iar β se mai pronunţa [b]. Astfel, avînd în vedere cele trei fenomene, putem defini următoarele straturi:

1) un prim strat: φ =/p/; υ=/u/; β =/*b*/. În această categorie intră cu siguranţă cuvintele *proaspăt, sterp* şi ar putea intra toate cuvintele care au [u] pentru υ şi [b] pentru β, afară de *туфисвам*, *колиба, trufă*, care prezintă tratamente mai tîrzii ale lui φ şi υ.

2) un al doilea strat: φ =/f/; υ=/u/; β=/b/. Cu siguranţă fac parte din acest strat cuvintele *туфисвам, trufă*, iar cele care au tratamentul [u] şi [b] ar putea intra şi în stratul acesta, fără *колиба* cu tratamentul [ü] al lui υ.

3) un al treilea strat: φ =/f/; υ=/ü/; β=/b/. Aici intră cuvintele *колиба, ciul, ciumă, ciutură, jur* şi au şanse să fie incluse toate cuvintele care prezintă tratamentul [b].

Cele spuse pînă acum privesc lucrurile din punctul de vedere al limbii greceşti. Aceste cuvinte sînt vechi, dacă ne referim la fenomenele fonetice greceşti. Acum se pune problema cît de vechi sînt aceste cuvinte din punctul de vedere al fenomenelor fonetice româneşti şi bulgăreşti. Am constatat că *труфа* şi *туфисвам* nu sînt mai vechi în bulgară de secolul X, fiindcă pînă la această dată nu exista în limbă un [f]. Dacă elementele vechi greceşti depistate nu se supun celor mai vechi legi din română sau din bulgară, trebuie să fi existat un intermediar între greacă şi română sau bulgară care a ,,conservat" cuvîntul în forma lui veche.

În slava comună de la începutul erei noastre nu exista decît opoziţia ā—ă (absorbind vechile opoziţii indo-europene ā—ă, ō—ŏ). După dispariţia opoziţiei de lungime, cele două vocale au început să se distingă după timbru, devenind respectiv *a* şi *o*, proces care s-a încheiat puţin înainte de data primelor texte scrise. Aşadar, este un semn de vechime în limbă dacă un *ă* este redat prin *o* (cf. V. Georgiev, *Вокалната система в развоя на славянските езици*, Sofia, 1964, p. 5 — 13). Toponimele reflectă această trăsătură: *Asamus*> *Осъм*, *Timacus*> *Тимок*. Cuvintele *босилек*, *колиба*, *кораб* se supun acestei legi.

Un alt fenomen slav timpuriu este metateza lichidelor. Pînă în secolele VIII—IX în bulgară nu erau admise silabe de felul *ter, tel* (vezi Bernštein, p. 199). Exemplul clasic pentru acest fenomen este grecescul μάρμαρον>мрамор (M. Filipova, p. 128). Din cuvintele cercetate numai unul singur, *мартор*, ar fi trebuit să se supună acestei legi, dar nu se supune. Prin urmare, este mai nou de secolul VIII şi e împrumutat din altă limbă, posibil română.

Rotacizarea lui *l* velar intervocalic, petrecută pînă în secolul VI (vezi Rosetti, p. 125), este singurul fenomen românesc care ne poate fi de folos: *ciutură* < κοτύλη şi *stur* <στύλος sînt tratate exact ca *solem*> *soare*, iar *ciul*< κυλλός la fel cu *callis* > *cale*.

CONCLUZII

Prin urmare, considerăm vechi greceşti cuvintele: *босилек*, *бун*, *гонгул*, *колиба*, *кораб*, *мартор*, *папур*, *тропосвам*, *труфа*, *туфисвам*, *чутура*, *чул* în bulgară şi cuvintele *broatec, bunceag, ciul, ciumă, ciutură, busuioc, colibă, corabie, farmec, frică, jur, martur, papură, proaspăt, putină, sterp, stup, stur, trufă* în română. În bulgară există deci în total 12 cuvinte de origine greacă veche, iar în română — 19. Aceste cuvinte sînt astfel împărţite după categoria gramaticală: 9 substantive, 2 verbe, 1 adjectiv în bulgară şi 16 substan-

tive, 3 adjective în română. În bulgară cuvintele *бун*, *гонгул*, *чул*, *мартор*, *туфисвам* au o răspîndire regională, iar în română cuvintele *bunceag*, *ciul*, *stur* sînt în aceeaşi situaţie. În ambele limbi, urmaşul direct al lui τρυφή a fost înlocuit de un derivat—*trufie*, *труфило*.

Este semnificativ că urmaşii a 9 cuvinte greceşti (din totalul de 22) există în ambele limbi. Uneori, în bulgară găsim cuvinte împrumutate dintr-un stadiu recent al limbii greceşti, de pildă *фармак*, *кулав*, ceea ce duce la o şi mai mare asemănare dintre vocabularele celor două limbi. Faptul că puţinele cuvinte de dată veche grecească s-au răspîndit pe un teritoriu aşa de vast nu este întîmplător. Ele exprimau realităţi concrete, necesare în viaţa de toate zilele în Peninsula Balcanică.

Şi, în sfîrşit, trebuie subliniate limitele acestei metode de depistare a împrumuturilor din greaca veche. După ea pot fi descoperite numai cuvintele care conţin un sunet grecesc care şi-a schimbat pronunţia în perioada tîrzie. Fără îndoială, în română, ca şi în bulgară există cuvinte care au intrat de mult în limbă, dar care nu pot fi distinse de împrumuturile recente din greacă. Ca exemplu poate fi dat cuvîntul *mic* <μι(κ)κός, care nu posedă nici o trăsătură fonetică ce i-ar dovedi vechimea în limbă, dar noţiunea pe care o exprimă face acest fapt evident.

Aşadar, cu o mică doză de optimism putem crede că numărul împrumuturilor vechi greceşti în bulgară şi română este cel puţin dublu. Totuşi, chiar dacă ajungem la 25 de cuvinte în bulgară şi 40 în română, trebuie să recunoaştem că importanţa influenţei vechi greceşti nu poate fi comparată cu cea bizantină sau neogreacă.

BIBLIOGRAFIE

ANGELOV = Ангелов, Д., *Образуване на българската народност*, Sofia, 1971.

BERNSTEIN = BERNSTEIN, S. B., *Gramatică comparată a limbilor slave*, Bucureşti, 1965.

CONEV = Цонев, Б., *История на българский език*, vol. II, Sofia, 1919.

DICULESCU = DICULESCU, C. C., *Elementele vechi greceşti din limba română*, în „Dacoromania" IV (1924–1926), 1, p. 394–516.

FISCHER = FISCHER, I., *Observations sur la forme et la chronologie de quelques emprunts grecs en latin vulgaire*, în RRL XIX (1974), 6, p. 509–517.

GIUGLEA = GIUGLEA, G., *Elemente vechi greceşti în limba română*, în „Dacoromania" X (1943), 2, p. 404–462.

LIDDELL-SCOTT = LIDDELL, H. G., SCOTT, R., *A Greek-English Lexicon*, 2. vol., Oxford, 1948.

MEILLET = MEILLET, A., *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, 3e édition entièrement revue, corrigée et augmentée, Paris, 1930.

MEYER-LÜBKE = MEYER-LÜBKE, W., *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1935.

M. FILIPOVA = Филипова-Байрова, М., *Гръцки заемки в съвременния български език*, Sofia, 1969.

MIHĂESCU = MIHĂESCU, H., *Influenţa grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea* Bucureşti, 1966, 225 p.

PHILIPPIDE = PHILIPPIDE, A., *Altgriechische Elemente im Rumänischen*, în „Bausteine zur romanischen Philologie. Festgabe für A. Mussafia", Halle, 1905.

POPOVIĆ III = Попович, И., *Грчко-Српске лингвистичке студије III. Проблем хронологије византских и новогрчких позајмица у српском језику*, în „Зборник радова С.А.Н., XLIV — Византолошки институт", 1955, 3 p. 117–156.

ROMANSKI = ROMANSKI, ST., *Slave commun et grec ancien*, în „Revue des études slaves" II (1922), p. 47–55.

SANDFELD = SANDFELD, KR., *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930.

STOIKOV = Стойков, Ст., *Българска диалектология. Второ поправено издание*, Sofia, 1968.

VASMER, 1906 = Фасмер, М., *Греко-славянские этюды*. Греческие заимствования в старославянском языке, XI, 1906, p. 386–432.

VASMER, 1908 = Фасмер, М., *Греко-славянские этюды*, XII, p. 198–287.

VASMER, ESRI = Фасмер, М., *Этимологический словарь русского языка*, *I—IV*, Moscova, 1965–1973.

VEREŠČAGIN = Верещагин, Е. М., *К вопросу об использовании греческой лексики в первых славянских переводах*, în „Советское славяноведение" (1967), nr. 6, p. 49–58.

Martie 1978

OLGA MLADENOVA
Sofia

CÎTEVA PROBLEME ALE TRADUCERII LIMBAJULUI POETIC

Ne propunem să discutăm cîteva probleme ale transpunerii, receptării și aprecierii unei traduceri de poezie, bazîndu-ne pe analiza a trei versiuni rusești ale poemului *Plumb* de Bacovia.

Am pornit de la premisa că:

a) Limbajul poetic este un sistem de semne organizat care există ca limbaj funcțional.

b) Limbile naturale înglobează forme proprii ale acestui sistem, care le fac mai mult sau mai puțin apropiate una de alta, putînd avea puncte de interferență, nefiind — evident — identice.

Prima problemă privește receptarea limbajului poetic din cadrul unei limbi naturale ca sistem individualizat, diferit de oricare altul. Însemnătatea acestui moment pentru traducere este ușor de demonstrat pe baza unui exemplu ,,negativ".

În anul 1972 s-a publicat un volum bilingv, cuprinzînd poeziile lui Bacovia în română și în traducere rusă. Traducerea aparține lui Alexandru Ivănescu[1]. Cartea apărută în condiții tehnice excelente este însă plină de erori gramaticale, de acorduri și accente greșite. Ea conține, aproape la fiecare pagină, expresii inexistente în limba rusă, greoaie și prețioase, ceea ce demonstrează din capul locului că traducătorul nu stăpînește limbajul poetic rusesc. Apariția acestei traduceri exprimă însă un punct de vedere[2], cel puțin la această concluzie duce ,,scurta lămurire" a traducătorului: ,,M-am străduit — spune Al. **Ivănescu** — , să redau cît mai corect toate aceste modalități specifice, atît de subtile ale poeziei bacoviene, păstrînd neologismele, prozaismele, uneori chiar contorsionismele sale gramaticale, abaterile de la lingvistica formal comună, fapt ce aș dori să fie înțeles nu ca o incapacitate din parte-mi de-a transpune «frumos» în rusește versul bacovian, ci cu dorința și cu speranța că, procedînd astfel, transmit cititorului de limba rusă nu doar **mesajul** operei lirice a lui Bacovia, ci și timbrul ei specific"[3].

Este o explicație nesatisfăcătoare din punct de vedere teoretic, dar suficientă pentru receptorul nepriceput, în cazul de față pentru cel care cunoaște doar aproximativ limba-țintă, fiindcă justifică teoretic actul receptării care se produce în condiții asemănătoare cu cel al elaborării traducerii. Într-adevăr, lexicul, limitat de traducător la funcția lui denotativă (,,să redau cît mai exact", ,,păstrînd neologismele" etc.), uneori românizat, este receptat de consumatorul român (mai ales sub influența textului românesc pus alături) **din perspectiva sistemului poetic propriu.** Redînd în fraze care sună doar aparent rusește corelațiile funcționale din textul bacovian, traducătorul determină pe receptorul străin să facă abstracție de faptul că, în sistemul limbii ruse, aceste cuvinte au sensuri complet diferite și că ele sînt redate prin alte sunete, după alte legi ale topicii. Efectul negativ este însă simțit de cititorul de limbă rusă, izbit de contrasensuri și disonanțe. Asigurat de Al. Ivănescu de redarea ,,exactă" a originalului, el nu poate să tragă decît concluzia că are de-a face cu un poet mai mult decît mediocru, considerat din motive cu totul de neînțeles în aceste condiții drept unul din cei mai mari reprezentanți ai poeziei românești moderne.

[1] George Bacovia, *Poezii/ Стихотворения*, București, 1972, cu o prefață de Florin Mihăilescu.

[2] Cf. și recenzia semnată de M. Novicov, care conchide optimist: ,,Există un Bacovia în rusește!", în *Probleme de filologie rusă*, București, 1977, p. 330.

[3] George Bacovia, *Poezii/ Стихотворения*, p. 31.

Revenind la teza expusă de traducător, trebuie să menționăm că erorile lui nu provin numai din accepția tradiționalistă a operei de artă ca o sumă = mesaj + timbru specific, ci și din separarea elementelor constitutive ale structurii ei.

În cadrul celei de-a doua probleme se conturează două momente importante:

a) **Ordonarea ierarhică** a straturilor (nivelelor structurale) ale operei artistice, care se pune altfel pentru fiecare poezie în parte. Dominant rămîne, credem, și pentru traducere, nivelul lexico-semantic. El trebuie însă receptat în strînsă legătură cu nivelele corelate și care devin, împreună cu cel lexico-semantic, generatoare de structuri poetice. Pentru reușita traducerii, descoperirea acestor nivele generatoare de structuri și redarea lor funcțională în sistemul limbii-țintă este decisivă.

b) Cînd sistemul poetic în care se transpune opera artistică pune piedici prea mari, intră în vigoare **legea compensației**. Compensația este posibilă în cadrul unui singur nivel structural sau între diferitele nivele.

Ne propunem să demonstrăm cele spuse mai sus printr-un exemplu ,,pozitiv" — analiza poeziei *Plumb* în alte două traduceri, care se bazează — deși în măsură diferită — pe aceste momente.

După cum se știe, poezia lui Bacovia se remarcă printr-o riguroasă organizare a textului la diverse nivele structurale — fonologic, metric, morfologic, sintactic etc.

Plumb[4] servește, în acest sens, de exemplu prin multiplele legături paradigmatice la toate nivelele, începînd cu paralelismul construcțiilor sintactico-morfologice și terminînd cu recurențe la nivelul cezurii, suspensiei etc. ,,Parallelismus membrorum" este împins aici pînă la limită (vezi schema I). Astfel, din primele versuri se dezvăluie inerția așteptării. Tensiunea structurală se creează printr-o ciocnire între această inerție, riguros menținută în primele 5 versuri, și așteptarea frustrată dintr-a doua jumătate a versului al 6-lea, *și-am început să-l strig*, unde încălcarea legăturilor paradigmatice se produce la nivel gramatical (alt timp al verbului — perfectul compus + conjunctiv, spre deosebire de imperfectul din primele 5 versuri) și la nivel fonologic (un grup de consoane stridente în rima *str-g*, care apare în locul grupărilor de altă sonoritate: *pl↔mb*; *v↔m-nt, v-nt)*. Apare un **gest semantic:** încercarea ,,eului" poetic de a se smulge din lumea morbidității, claustrării și înstrăinării, printr-o tentativă de contact. Tentativa eșuează în ultimele versuri unde este restabilită inerția inițială, versul 7 repetînd aproape identic pe al 3-lea, iar al 8-lea aducînd, a 4-a oară, rima *plumb*, care sună ca un grav acord final, a desnădejde.

Dacă traducerea lui Al. Ivănescu[5] frustrează toate corelațiile funcționale menționate (vezi schema II), ceea ce, împreună cu redarea arbitrară a textului la nivelul lexico-semantic

PLUMB

[4] *Dormeau adînc sicriele de plumb,*
Și flori de plumb și funerar vestmînt —
Stam singur în cavou... și era vînt...
Și scîrțîiau coroanele de plumb.

Dormea întors amorul meu de plumb
Pe flori de plumb, și-am început să-l strig —
Stam singur lîngă mort... și era frig...
Și-i atîrnau aripele de plumb.

[5] *Гробы уснули тяжким сном свинца,*
Цветы свинцовые и траурный покров —
А в склепе ветер лишь... да я...
Скрипит свинец обрушенных венцов.

Любовь моя свинцовым сном спала...
И вскрикнул я... безмолвен спал свинец,
В объятьях холода... один я и мертвец...
И оловянные его свисали два крыла.

duce la **eliminarea conflictului**, cu totul altfel se prezintă versiunea lui Kojevnicov[6]. Ea[7] se bazează, în mare, pe transpunerea legăturilor paradigmatice la diferite nivele în sistemul poetic rusesc (vezi schema III). Astfel, sînt redate unele din particularitățile prozodice (ceea ce nu este greu, sistemele prozodice ale celor două limbi fiind apropiate) : metrul, parțial cezura, rima, judicios redusă totuși la 2 din 4 recurențe.

Traducerea este relativ liberă : lucru inevitabil, date fiind diferențele substanțiale între structurile lexico-semantice ale celor două limbaje poetice. Una dintre imaginile-cheie — ,,amorul meu de plumb" — se depărtează de aceea din original :

Любовь свинцом легла на тень лица

(Dragostea ca plumbul s-a lăsat pe umbra feței)

Imaginea, poetică în sine, poate fi acceptată, dar, fiind cam cețoasă, impune o compensare la același nivel, ceea ce nu se întîmplă însă. Dimpotrivă, momentul-cheie următor este o îndepărtare și mai pronunțată de original :

Și-am început să-l strig

tradus prin întrebarea :

Кого зовешь?

(Pe cine chemi?)

Persoana a 3-a (iubita), care fusese redată în versul 5 prin *любовь*, noțiune abstractă pentru acest context, este aici eliminată. În schimb, este introdusă persoana a 2-a, inexistentă la Bacovia. Schimbînd deci sistemul relațional, traducătorul reușește numai parțial să transpună în limba rusă gestul semantic, iar **conflictul este estompat**.

Redarea atmosferei nu este, de asemenea, întru totul izbutită. Încălcarea legăturilor la nivelul morfologic este supărătoare. La Bacovia verbele sînt la imperfect și numai o dată — într-un moment-cheie — la perfectul compus + conjunctiv. În traducerea lui Kojevnicov întîlnim : prezent-imperfect-imperfect-perfect-prezent, într-o adevărată lipsă de sistem. Unele încălcări la nivelul prozodic (alternanța versurilor cu 5 și 6 picioare, cezura întîmplătoare) lipsesc textul de muzicalitatea specifică bacoviană. Versiunea ni se pare mai puțin izbutită — comparativ cu celelalte traduceri ale lui I. Kojevnicov din Bacovia.

A treia traducere, care ne aparține[8], încearcă să țină seamă de legitățile amintite (chiar dacă le-am formulat mult timp după efectuarea traducerii).

[6] Джордже Баковия, *Стихи*, Библиотека ,,Румыния", I, 1972, Bucureș ti, 30. p

[7] *Спят вечным сном надгробья из свинца,*
Свинцовые цветы и траур покрывал.
Я в склепе был один... лишь ветер завывал,
Скрипя свинцом могильного венца.

Любовь свинцом легла на тень лица
И на свинец цветов... Кого зовешь?
Я возле мертвеца... пронизывает дрожь —
Его коснулись крылья из свинца.

[8] *Глубоко спят надгробья из свинца,*
В цветах свинцовых траурный покров.
Один я в склепе... ветер без конца
И скрип свинцовый траурных венцов

Спит отвернувшись ангел из свинца
В цветах свинцовых... как его я звал!
Один я с мертвым... холод без конца
И крыл свинцовых траурный обвал.

Am pornit de la existenţa în poezie a celor 3 cîmpuri semantice :

1) *Plumb* (arhisem pentru) *lumea* închisă, morbidă etc. Cuvîntul *plumb*, deosebit de sugestiv ca sonoritate, se traduce în ruseşte prin *свинец*, substantiv în principiu lipsit de expresivitate sau născînd alte asociaţii decît în limba română (avînd, deci, alte conotaţii în sistemul poetic rusesc). Printre acestea din urmă se găsesc, totuşi, nuanţe de *синий*, *фиолетовый* (violet, de mort), trezind conotaţiile din lumea poeziei bacoviene. Acest cîmp semantic este lărgit cu alte cuvinte, prin conotaţiile lor apropiate de *plumb*, pornind de la *sicriele de plumb* din versul 1 :

*над***гробья** — **тр***аурный* — *мер***т***вый* — **гр***обовой*
*гро бов***ых** — *свинцов***ых** — *траурн***ых**.

Apropiate şi ca sonoritate, aceste cuvinte nu formează numai un cîmp semantic, ci şi o undă sonoră.

2) *Amor* (arhisem pentru) *el* (persoana a 3-a) este imposibil de redat în limba rusă, *любовь* fiind de genul feminin, iar *амур* avînd cu totul alte conotaţii, provenite din poezia anacreontică. Cuvîntul cel mai potrivit este *ангел* (înger), marcat în sistemul poetic rusesc : *возлюбленная* (iubita) = *ангел* (ce-i drept, în sistemul romantic). Asocierea *plumb — ангел из свинца* rupe cu tradiţia epigonică şi transpune imaginea într-un univers apropiat de cel bacovian. Versul al 4-lea din original : *Şi-i atîrnau aripile de plumb* consacră, credem, această înlocuire şi face posibilă redarea adecvată a versului-cheie :

*Şi-am început să-***l** *strig* — *как* **его** *я звал*

3) *Singur* (arhisem pentru) *eu* (persoana I) se transpune lesne în construcţiile :

один я в склепе

(*Stam singur în cavou*) şi

один я с мертвым

(*Stau singur lîngă mort*)

Mai mult, sistemul pronumelor în limba rusă ajută la evidenţierea conflictului : în versiunea rusească a momentului-cheie din versul 6 : *şi-am început să-l strig* opoziţia *eu—el* este subliniată prin folosirea pronumelui personal la persoana I :

как **его я** *звал*!

Gestul semantic este, credem, redat în liniile lui mai importante, structura este reprodusă integral într-un alt limbaj poetic (vezi schema IV).

Desigur, diferenţe importante între structurile fonologice, sintactice şi morfologico-lexicale ale celor două limbi duc şi la unele ,,pierderi'' : a) în sistemul de rime : sonoritatea cuvîntului *свинец* nu permite rimarea lui de patru ori, ceea ce face credem admisibilă şi înlocuirea rimei îmbrăţişate cu cea încrucişată ; b) în topică : verbul şi adverbul din primul vers — *dormeau adînc* — îşi schimbă locurile : *глубоко, спят*, ceea ce însă permite să se creeze, prin legea compensaţiei, efectul aşteptării la nivelul fonologic încă din primul vers. Tot astfel, credem că înlocuirea timpului verbelor (prezent în loc de imperfect) nu afectează armonia structurală deoarece este păstrată schema principală : prezent-prezent-perfect-prezent, atmosfera morbidităţii şi a închistării subliniindu-se şi prin eliminarea unora dintre verbe datorită structurii specifice ,,pronume — verb auxiliar'' în limba rusă.

a	VAd.	/ SpS	5 = 5	V_1Ad.	/ SpS	a
b	c SpS	/ c AS	5 = 5	p SpS	/ cVPr.V	c
b	VAd.pS	/ cVS	5 = 5	V_1Ad.$_1$pS	/ c_1V_1S	c
a	cV	/ SpS	5 = 5	$c_1$pr.V	/ SpS	a

Schema nr. 1

a	SV	A SS	5 = 5	SPr.	/ AS V	c
b	SA	C AS	6 ≠ 5	cVPr.	/ A VS	d
a	cpSSAd.	/ cPr.	4 ≠ 6	cSS	/ NPr.cS	c
b	VS	/ AS	5 ≠ 7	cAPr.	VNS	d

Schema nr. 2

a	VAS	/ SpS	5 ≠ 5	S S / V	SS	a
b	AS c	SS	6 ≠ 5	cp SS	/ Pr. V	c
b	Pr.pSVN	/ Ad.SV	6 = 6	Pr.$_1$pS/VS		c
a	GS	/ AS	5 = 5	Pr. V SpS		a

Schema nr. 3

a	Ad.V	/ SpS	5 = 5	V_1Ad.	SpS	a
b	p SA	/ AS	5 = 5	p_1 SA	/ iPr.Pr.V	c
a	NPr.pS	/ SpS	5 = 5	$N_1Pr_1p_1$S	/ Sp_1S_1	a
b	c SA	/ AS	5 = 5	c_1 SA	/ A_1S	c

Schema nr. 4

Prin majuscule sînt desemnate părţile de vorbire principale; prin literele de rînd, părţile de vorbire secundare.

Indicii arată repetiţia aceluiaşi cuvînt sau a unui grup de cuvinte.

Cifrele desemnează numărul picioarelor dintr-un vers.

/ cezura

= versuri de măsură identică

≠ versuri de măsură diferită

În concluzie, o structură poetică corespunzătoare — reprodusă în spiritul şi în cadrul sistemului poetic respectiv — duce la apariţia celei de-a treia probleme: sună oare varianta rusească ca o operă de artă? şi dacă sună — se datorește acest lucru respectării regulilor amintite sau este vorba de acel *nescio quid* care există simultan cu toate aceste momente şi totuşi se situează în afara lor?

Răspunsul nostru ar fi că între aceste două aspecte nu există contradicţie, ele sprijinindu-se reciproc. În cazul de faţă însă lăsăm spaţiu liber pentru aprecierea cititorului.

Februarie 1978

ELENA LOGHINOVSKI
Institutul de istorie şi teorie literară „G. Călinescu"
Bucureşti, B-dul Republicii 77

Manuscrisul de la Ieud. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de MIRELA TEODORESCU și ION GHEȚIE, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977, 259 p.

Editarea critică a textelor românești din trecut interesează, îndeosebi, pe istoricii literaturii și ai limbii române și, în general, pe cercetătorii vechii noastre culturi. Această activitate, inițiată științific de Timotei Cipariu, ilustrată cu competență de B. P. Hasdeu și continuată oarecum sporadic între cele două războaie mondiale, a cunoscut un nou impuls în ultimele două decenii. Astfel, au văzut lumina tiparului, majoritatea la Editura Academiei R. S. România, o serie de texte din secolele al XVI-lea și al XVII-lea (cum ar fi unele dintre cărțile coresiene, *Pravila ritorului Lucaci*, *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei și altele).

În ultimul timp a apărut, la aceeași editură, ,,unul dintre cele mai reprezentative monumente ale limbii și literaturii noastre din primele decenii ale secolului al XVII-lea'' (p. 5): *Manuscrisul de la Ieud*, sub îngrijirea Mirelei Teodorescu și a lui Ion Gheție, rod al acțiunii de colaborare dintre Facultatea de limbă română a Universității din București și Institutul de lingvistică din București.

Partea din manuscrisul descoperit la Ieud de Andrei Bîrseanu și editat întîia oară, în facsimile, de Ion Bianu, 1925, cuprinde trei texte traduse, dintre care primul bilingv (slavo-român), iar celelalte două românești.

Se cuvine să subliniem că editorii au reușit să ofere, în ciuda dificultăților legate de reproducerea unui text în chirilică, o ediție într-adevăr științifică: o transcriere interpretativă atentă, însoțită de un cuprinzător aparat critic și de fotocopiile originalului, un indice de cuvinte exhaustiv, precedate toate de un bogat studiu filologic (p. 7—58) și lingvistic (p. 59—141).

În studiul lingvistic care precedă ediția, editorii volumului arată că au reținut ,,fenomenele care prezentau importanță pentru a defini structura lingvistică a manuscrisului în raport cu evoluția limbii române la sfîrșitul secolului al XVI-lea (cînd au fost alcătuite originalele) și în primele decenii ale celui următor, cînd au fost copiate textele din *Manuscrisul de la Ieud*'' (p. 59). Dat fiind că textele publicate sînt toate traduceri, editorii s-au condus după principiul cunoscut ,,conform căruia un fapt de limbă, explicabil în mod satisfăcător prin raportarea la graiurile românești din trecut și de astăzi, trebuie socotit românesc și nu străin'' (*ibid.*). Fără îndoială că acest principiu este just; însă nu este mai puțin adevărat că, pentru istoricul limbii române, atunci cînd examinează texte traduse (și, în ediția de față, există, în facsimil, un text bilingv!), deosebit de semnificative sînt neconcordanțele dintre traducerea românească și originalul slavon (cînd nu e vorba de evidente erori sau de insuficienta cunoaștere a celor două limbi). Divergențele au deci o valoare probantă pentru a cunoaște ceea ce este propriu limbii române, iar exemplele în care se simte influența slavă pot fi, într-o asemenea situație, trecute pe al doilea plan[1]. Desigur că studiul lingvistic semnat de cei doi cercetători ar fi avut de cîștigat dacă s-ar fi acordat o atenție mai susținută și acestui aspect.

Se știe că problema interpretării grafiei textelor vechi pune numeroase probleme pentru cercetător. Prudența editorilor în afirmarea unei ipoteze nu poate fi decît lăudabilă; totuși, în anumite împrejurări, ea pare excesivă și nu ajută suficient chiar pe

[1] Vezi, pentru problema de principiu, G. Cuendet, *L'ordre des mots dans le texte grec et dans les versions gothique, arménienne et vieux slave des évangiles*, Paris, 1929, p. 2.

cititorul avizat. Ne limităm la exemplele spicuite din paginile 61, 62, fără a intra în amănunte (sublinierile ne aparțin):

— „*Am putea avea a face*... cu o inadvertență grafică..." (p. 61); în alineatul următor: „*Nu este exclus însă*..." (*ibid.*). În discutarea altor exemple: „... *N-ar fi exclus însă*, în asemenea cuvinte, să ne aflăm în prezența unor cazuri de hipercorectitudine..." (*ibid.*); ceva mai jos: „*Este posibil* ca cel (") care a copiat *Manuscrisul de la Ieud* să fi modificat pe н în є în cuvintele românești menționate..." (*ibid.*); „... *Avem a face după toate probabilitățile* cu inadevertențe ale copistului, determinate, *probabil*, de faptul că..." (p. 162).

În discutarea tratamentului grupului consonantic *sv* (p. 99), se arată corect că, cu o singură excepție (*svenților*), „*v* etimologic din grupul *sv* apare trecut la *f*, ca urmare a unei acomodări consonantice: *sfădește* etc." (*loc. cit.*). Ni se pare însă fără sens obiecția făcută, în această privință, lui Al. Rosetti și fără temei citarea, în acest loc, a lui Ovid Densusianu: „Nu împărtășim punctul de vedere a lui Al. Rosetti (ILR, p. 525) că notarea cu *v*: *svadă, svĕt, svârși, săvirși* reproduce grafia cuvintelor slave *sŭvĕtŭ, sŭvĕtovati, svrŭšiti* etc. (cf., dealtfel, p. 445). De comparat, în acest sens, formularea lui Densusianu, HLR, II, p. 130: «il ne faut pas à coup sûr s'imaginer que ces formes reproduisent *toujours* la véritable prononciation (sublinierea ne aparține)...»" (*ibid.*, n. 91). Autorii menționați iau în discuție două fenomene deosebite: Rosetti se referă la *grafie*, iar Densusianu la *pronunțare*.

Oarecum gratuită ni se pare, la „Morfologie", explicația formei *lucrule*: „In *lucrule* (I, 170ʳ/17, II, 186ʳ/2), înclinăm a vedea omisiunea silabei *re* (*ri*), deci o greșeală de grafie, decît [sic] o formă viabilă (care s-ar explica fie prin analogie, după pl. *mînule*, fie prin sincopa lui *i* și apoi prin dispariția lui *r* în urma unei disimilări totale" (p. 100). Raportarea la alte forme atestate în text: *lucrure* (f. 191ʳ/7–8), *lucrurele* (f. 186ʳ/7, 191ʳ/12²) și *lucrurile* (175ᵛ/8, 178ʳ/9) reprezintă suficiente argumente pentru a ne da seama de realitatea lingvistică.

La capitolul despre *subiect*, la „Sintaxa propoziției" (p. 115), editorii, examinînd textul slavon: „*pa(d) kame(n)* (I, 170 ᵛ); *blagovĕsti(x) arhaaglo(m) Gavriilo(m)* (I, 173 ʳ/8–9)", paralel cu textul românesc: „*Cădzu o piatră mică și rece* (I, 170 ʳ/2); *binevesti arhanghel Gavriil* (I, 173 ʳ/10–11)", precizează că „topica" subiectului este aceeași în ambele versiuni și nu observă că, de fapt, în original, la cel de al doilea exemplu, sintagma *arhaaglo(m) Gavriilo(m)* este în instrumental sg.!

Repunînd în circulație *Manuscrisul de la Ieud*, cu numeroase elemente necesare interpretării lui adecvate, Mirela Teodorescu și Ion Gheție pun la îndemîna cercetătorilor un instrument prețios și se alătură celorlalți editori contemporani care se străduiesc să elucideze problemele, nu totdeauna ușoare, ale începutului culturii scrise în limba română.

BORIS CAZACU

XIV Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza, Napoli, 15 — 20 aprile 1974, Atti, vol. II, Napoli, Gaetano Macchiaroli, Amsterdam, John Benjamins B. V., 1976, 685 p.

Între 15 și 20 aprilie 1974 a avut loc la Napoli cel de-al XIV-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică, organizat de Facultatea de litere și filozofie a Universității din Napoli. La această prestigioasă manifestare științifică au participat peste 750 de invitați, s-au prezentat trei rapoarte în ședințele plenare și 150 de comunicări selectate din cele 315 incluse în programul congresului. Numărul deosebit de mare al contribuțiilor, variate atît ca tematică, cît și ca metodologie, a făcut necesară publicarea a cinci volume cuprinzînd Actele congresului.

Volumul al doilea, care a apărut cel dintîi și pe care îl prezentăm aici, reunește 51 de comunicări, grupate în trei mari secțiuni: I.

Probleme generale, II. **Geografia lingvistică și sociolingvistica**, III. **Limbi în contact.** Ca o constatare generală se remarcă faptul că, în numeroase din expunerile prezentate în cele trei secțiune, predomină problemele și punctele de vedere sociolingvistice, chiar în abordarea limbii latine, ca și faptul că au fost studiate foarte multe varietăți teritoriale, sociale sau stilistice ale idiomurilor romanice.

Prima secțiune, **Probleme generale**, mai puțin reprezentată, este consacrată aproape în întregime problematicii limbii latine și continuității acesteia pe teritoriul Romaniei. Pe lîngă contribuțiile lui Christian Schmitt (*La latinité du gascon*, p. 31—50), Juan Martínez Ruíz (*Latinidad norteafricana contingente a la hispánica*, p. 51—60), R. de Dardel (*Une analyse spatio-temporelle du roman commun reconstruit (À propos du genre)*, p. 75—82), se remarcă trei comunicări aparținînd lui Joseph Herman, Joseph Palermo și Witold Mańczak.

Prima, intitulată *La latinité dans les provinces de l'Empire romain. Problèmes de socio-linguistique* (p. 7—15), reprezintă o încercare a lui Joseph Herman de cercetare a mijloacelor prin care se poate ajunge la o cunoaștere cel puțin parțială a realității sociolingvistice din provinciile în curs de romanizare ale Imperiului Roman. Cum una din sursele de informații asupra acestei realități o constituie inscripțiile funerare, autorul demonstrează că în acestea există o serie de greșeli de limbă : unele pur tehnice, datorate celui care grava piatra, iar altele datorate presiunii limbii vorbite, care reflectă deci evoluțiile lingvistice de tip preromanic. Pentru aceste din urmă greșeli se prezintă un tablou din care se constată că, în regiunile în care se vorbea deja latina (Italia, dar și Panonia), greșelile din inscripții sînt mai numeroase, în timp ce în Galia, în curs de romanizare, ele sînt cu mult mai puține. Explicația acestei situații ar putea fi, după părerea autorului, aceea că, acolo unde sînt greșeli numeroase, exista o clasă plebeiană, puțin cultivată, dar pentru care limba latină era deja mijlocul de comunicare principal și în vorbirea căreia se manifestau tendințele evolutive ale latinei. Autorul presupune deci, ca ipoteză de lucru, că schimbările structurale profunde se schițează în regiunile deja devenite monolingve, pentru că cele bilingve sînt fie conservatoare, grație situației lor sociolingvistice (Galia), fie, pur și simplu, la remorca regiunilor pilot monolingve (cazul Panoniei).

Joseph Palermo, în *Il problema del siciliano. Alcune isoglosse ibero-siciliane rilevanti* (p. 17—29), combate afirmația făcută de G. Rohlfs (în *Scavi linguistici nella Magna Grecia*, Roma, 1933, p. 59 și urm.) asupra inexistenței în Sicilia a unui fond antic și originar și asupra romanizării ei tîrzii, abia în evul mediu. Autorul arată că, după părerea lui, graiurile din centrul insulei, mai arhaice față de celelalte graiuri siciliene, constituie, prin trăsăturile lor, o probă concludentă asupra existenței în Sicilia a unui fond latin antic și cu siguranță originar, rezultat al colonizării întreprinse de romani în secolul al III-lea î. e. n. De asemenea, dialectele siciliene și, în primul rînd, cele din centru păstrează o serie de caracteristici comune cu latinitatea Peninsulei Iberice. Afinitățile lingvistice între aceasta și Sicilia sînt explicate, pe de-o parte, prin faptul că latina originară vorbită în ambele zone era de tipul celei vorbite de colonii din Italia centro-meridională și, pe de altă parte, prin faptul că Iberia și Sicilia erau în strînse legături comerciale, dată fiind poziția geografică a Siciliei pe ruta maritimă a Romei. În sprijinul afirmației sale, autorul citează o serie de concordanțe fonetice, morfologice, sintactice și lexicale între siciliana din centru (din Villalba) și limbile romanice din Peninsula Iberică. În ceea ce privește inovațiile lingvistice, autorul constată că, dacă spaniola și italiana inovează independent una față de cealaltă, siciliana inovează independent față de amîndouă. În afară de influența spaniolei asupra sicilianei în timpul dominației catalano-aragoneze, asemănările și concordanțele lingvistice între cele două limbi confirmă dezvoltarea indigenă a latinei implantate în Sicilia în secolul al III-lea î. e. n., care a dus la menținerea intactă a individualității ei de limbă romanică mediteraneană.

A treia comunicare din această secţiune la care ne-am oprit aparţine lui Witold Mańczak şi se intitulează *Le problème de la langue romane commune* (p. 61—73). Autorul afirmă că limbile romanice ar proveni nu din latina vulgară (numită şi populară, romanică comună sau protoromanică), ci din latina clasică. Această opinie nu ne surprinde deoarece şi alţi lingvişti au mai avut-o. Ceea ce este nou este argumentul pe care-l aduce W. Mańczak, şi anume teoria dezvoltării fonetice neregulate datorată frecvenţei (expusă într-o lucrare din 1969, *Le développement phonétique des langues romanes et la fréquence*), în urma căreia anumite cuvinte şi, mai ales, o serie de forme flexionare romanice şi-ar putea găsi etimonul în forme atestate în latina clasică. În continuare, autorul constată că o mare greşeală a celor care cercetează originea limbilor romanice, mai precis, dacă ele provin din latina vulgară sau din latina clasică, este luarea în considerare doar a vocabularului, a sintaxei şi a formării cuvintelor şi neglijarea compartimentelor care constituie nucleul limbii — fonetica şi flexiunea. Examinînd principalele trăsături fonetice şi flexionare ale latinei vulgare, W. Mańczak este de părere că aceasta nu ar putea fi considerată ca limbă romanică comună deoarece majoritatea trăsăturilor ei fonetice şi flexionare nu sînt comune întregii Romanii. Autorul ajunge la concluzia că limbile romanice îşi au originea în latina clasică pentru că toate fonemele şi morfemele flexionare, cu excepţia celor împrumutate mai recent, provin în aceste limbi din latina clasică. Latina vulgară ar trebui deci considerată o fază intermediară între latina clasică şi limbile romanice.

Prima secţiune a acestui volum de Acte se încheie cu contribuţia lui Constant Maneca, *Tipologia linguistica romanza quantitativa* (p. 83—90), o pledoarie pentru metoda statistică în analiza tipologică a limbilor, metodă care studiază latura cantitativă a elementelor comune a două limbi, şi anume ocurenţa lor în discurs, randamentul lor funcţional şi productivitatea lor. Autorul prezintă de asemenea cîteva rezultate ale sale în domeniul cercetării concrete a tipologiei contrastive italiano-române.

În secţiunea a II-a, dedicată **Geografiei lingvistice şi sociolingvisticii**, sînt grupate comunicări care tratează probleme teoretice de sociolingvistică, cu aplicare practică la unele limbi romanice, probleme de dialectologie romanică sau de metodologie dialectologică sau sociolingvistică.

Dintre contribuţiile care abordează chestiuni teoretice de sociolingvistică, cu aplicare la o singură limbă romanică, menţionăm: *Dislocazione territoriale e alterità culturale nella sociolinguistica italiana*, de Alberto Sobrero (p. 317—326), *Per una sociolinguistica del veneto centrale*, de Alberto M. Mioni (p. 327—333), *Per un'indagine sociolinguistica del friulano nel mondo*, de Giuseppe Francescato (p. 305—315), *Cultura di elite e cultura popolare nell'occidentalizzazione romanza del rumeno moderno. Premesse socioculturali*, de Alexandru Niculescu (p. 283—290).

Între comunicările dedicate dialectologiei şi geografiei lingvistice se remarcă trei aparţinînd unor lingvişti români: cea a Mioarei Avram, *Données dialectales récentes et le témoignage des anciennes grammaires du daco-roumain* (p. 109—119), care demonstrează utilitatea coroborării între informaţiile obţinute de dialectologia modernă şi cele conţinute în vechile gramatici, cu ajutorul unor exemple din morfologia verbului românesc, cea a lui Victor Iancu, *Dall'idioletto alla lingua. Il romeno regionale* (p. 291—296), în care se defineşte româna regională ca „o variantă a românei standard rezultată din bilingvismul celor care posedă atît sistemul limbii române standard, cît şi sistemul vorbirii locale (sau al subdialectului)", şi cea a lui Valeriu Rusu, *Géographie linguistique et sociolinguistique* (p. 265—269), unde sînt discutate raporturile dintre aceste două ştiinţe cu un obiect de studiu diferit, prima preferînd graiurile rurale, regionale, a doua vorbirea urbană, şi cu o metodologie diferită în ceea ce priveşte tehnica anchetei lingvistice şi statutul informatorului.

În cadrul aceleiaşi tematici, Ana María Cano González studiază evoluţia sufixului latinesc *-oriu*/*-oria* într-o zonă a celui mai

arhaic domeniu leonez, și anume în așezarea Somiedo (*Algunos aspectos lingüísticos del habla de Somiedo. Revisión de los límites de los resultados del sufijo latino* - **oriu**/-**oria** *en una zona del dominio románico leonés*) (p. 235—252), iar Georges Costa, în *Un exemple d'interdépendance de faits démographiques et linguistiques en Roussillon* (p. 341—348), delimitează cronologic evoluția limbii catalane vorbite în Roussillon — începînd de la sfîrșitul secolului al XIX-lea — în lumina fenomenelor istorice și demografice care s-au produs în această perioadă.

O interesantă contribuție care încearcă să definească fenomenele ce însoțesc în mod obligatoriu procesul dispariției limbilor aparține lui Brigitte Schlieben-Lange și se intitulează *À propos de la mort des langues* (p. 391—388). Autoarea stabilește patru trăsături comune tuturor limbilor pe cale de dispariție: 1) pierderea procedeelor de formare a cuvintelor și de asimilare a lexemelor străine, 2) monostilismul, adică reducerea limbii la stadiul de limbă de conversație sau de familie, 3) polisemia sau caracterul vag al semnificațiilor, 4) pierderea conștiinței identității lingvistice, datorată faptului că limba care dispare își reduce funcțiile și întrebuințările. Autoarea conchide că aceste trăsături care se pierd în cazul patologic al dispariției limbilor sînt universalii ale limbajului.

Metodologiei dialectologice și sociolingvistice îi sînt consacrate trei expuneri. Hugo Plomteux, în *Per un indivizzo più etnografico della dialettologia in Italia* (p. 137—144), pune problema apropierii metodelor de investigație aparținînd dialectologiei, sociologiei și etnografiei; Hans Goebl, în *La dialectométrie appliquée à l',,ALF" (Normandie)* (p. 165—176), discută aplicarea practică a metodei statistice în dialectologie, dialectometria, pe o hartă din ALF a unei zone din nord-vestul Franței, al cărei centru este Normandia; Mihai Conțiu și Bogdan Marinescu, în *L'état du sujet soumis à l'enquête, facteur de variabilité linguistique* (p. 297—303), scot în evidență unele aspecte ale metodologiei anchetei dialectale, arătînd că trebuie să se țină seama de modul în care acționează factorii de variabilitate lingvistică pe care îi implică subiectul supus anchetei dialectale.

Ultima secțiune a volumului al II-lea de Acte, **Limbi în contact**, cuprinde comunicări care ilustrează interesul tot mai mare al cercetătorilor spre acest compartiment al lingvisticii. Dintre acestea reținem două expuneri teoretice, aparținînd lui Pasquale Cassano și lui Keith A. Goddard. Prima, *Théories de l'emprunt linguistique* (p. 391—399), evidențiază problemele independenței și receptivității sistemelor lingvistice în contact. În cea de-a doua, *Le bilinguisme et la diglossie. Leur importance pour l'étude des mots d'emprunt dans les langues romanes* (p. 401—406), Keith Goddard pune accentul pe sursele contactului între limbi, făcînd distincția între bilingvism, fenomen individual, și diglosie, fenomen social. Pe baza acestei diferențieri, pot fi caracterizate patru tipuri fundamentale de comunități lingvistice: cel în care diglosia este însoțită de bilingvism, cel în care bilingvismul nu este însoțit de diglosie, cel în care diglosia nu este însoțită de bilingvism și ultimul, în care nu există nici bilingvism, nici diglosie.

Alte două contribuții se remarcă printr-o descriere a două situații asemănătoare de bilingvism și chiar de trilingvism în continente diferite: Europa și America de Sud. Este vorba de comunicarea lui José Victor Adragão, *Rapports locuteur-code: un cas de choix libre?* (p. 565—575), și de cea a lui Fritz Hensey, *Bilingüismo y convivencia en una frontera sudamericana* (p. 601—609). Primul autor prezintă situația dintr-un sat așezat la frontiera între Portugalia și Spania, în care locuitorii utilizează unul din următoarele trei coduri, în funcție de circumstanțe și de interlocutorii cărora li se adresează: portugheza (limba oficială), spaniola și graiul ,,barranquenho", născut din încrucișarea dintre cele două limbi. F. Hensey constată și el crearea unui al treilea idiom prin contactul cultural și lingvistic dintre spaniolă și portugheză într-o zonă de graniță între Brazilia și Uruguay.

Prezintă interes și comunicarea lui Stanisław Widłak, *L'emprunt comme source de l'homonymie en italien* (p. 489—502), în care

se stabileşte că bogăţia omonimelor italiene este datorată în special împrumuturilor din limbile străine, pe primul loc situîndu-se împrumuturile din latină. Fenomenul omonimiei în italiană este favorizat şi de randamentul mare al utilizării fonemelor din această limbă care, pe de-o parte, uşurează adaptarea împrumuturilor la norma fonematică italiană, iar, pe de altă parte, duce la mărirea numărului de omonime mai lungi, de cîteva silabe.

Din numărul mare de contribuţii la această secţiune, ne oprim şi asupra expunerii lui Gérard Étienne, *Pour une grammaire historique du créole des Caraïbes* (p. 593—600), o pledoarie pentru o descriere a creolei din insulele Caraibe, care s-ar prezenta ca o corelare sintetică a proceselor lingvistice sincronice şi diacronice din această zonă, ca şi asupra comunicării lui Giovanni Mangion, *A Bibliography of Maltese (1953—1973)* (p. 611—641), care prezintă o bibliografie a celor mai importante lucrări privind limba malteză apărute în ultimii douăzeci de ani; fiecare lucrare este rezumată pe scurt, în scopul de a alcătui o introducere în studiul acestei limbi.

Volumul se încheie cu două contribuţii consacrate problemelor pe care le pune traducerea ca obiect de cercetare ştiinţifică: *Traduction et technique romanesque* (p. 653—668), de José Lambert, şi *Alcuni problemi della traduzione dall'italiano in serbocroato e viceversa relativi alla temporalità* (p. 669—681), de Momcilo D. Savić.

Prin valoarea comunicărilor, prin diversitatea problemelor şi punctelor de vedere aduse în discuţie, credem că apariţia acestui volum de Acte va permite o cunoaştere mai aprofundată a orientării cercetării lingvistice din ultimii ani în domeniile dialectologiei, sociolingvisticii şi bilingvismului.

MIHAELA BÎRLĂDEANU

VALERIO BÁEZ SAN JOSÉ, **Introducción crítica a la gramática generativa**, Barcelona, Editorial Planeta, 1975, 341 p. **(Colección „Ensayos/Planeta de Lingüística y crítica literaria")**.

Autorul acestei lucrări este un tînăr cercetător sevilian, care a publicat mai multe volume de orientare metodologică modernă, precum *Esquemas sintáctico-semánticos de la oración subordinada sustantiva en español* (o sinteză originală între gramatica generativă şi structuralismul şcolii pragheze, prezentată ca teză de doctorat la Universitatea din Sevilla în anul 1973), *La estilística de Dámaso Alonso* ş. a.

Lucrarea de faţă este o descriere critică a modelelor succesive ale generativismului lingvistic din ultimele două decenii, în permanentă confruntare cu metodele celor mai calificaţi reprezentanţi ai structuralismului european, concepută ca un prolog la un amplu studiu teoretico-aplicativ despre conceptul de propoziţie în limba castiliană, în curs de realizare, în colaborare cu Matilde Moreno Martínez.

Volumul cuprinde nouă capitole şi o bibliografie. Primul capitol, cu caracter introductiv, se intitulează „Limbă, competenţă lingvistică şi comportament verbal în gramatica generativă a lui Noam Chomsky"; cel de-al doilea, tot cu caracter introductiv, reprezintă o analiză confruntativă a termenilor de *gramatică* şi *propoziţie* în teoria generativ-transformaţională şi în structuralismul european şi american.

Capitolul al treilea, intitulat „Gramatica generativă", prezintă primul model transformaţional: Chomsky 1957. Capitolul al patrulea, intitulat „Adaosuri şi corecturi la modelul Chomsky 1957", cuprinde o expunere amănunţită a fundamentelor teoriei Katz-Fodor, a modelului semantic interpretativ Katz-Postal, precum şi a principalelor critici aduse acestor autori de către reprezentanţii şcolii funcţionaliste europene.

Capitolul al cincilea este consacrat celui de-al doilea model generativ-transformaţional al lui Chomsky, cel din 1965, prezentat în comparaţie cu cel dintîi atît sub aspectul asemănărilor, cît şi sub acela al deosebirilor. Capitolul al şaselea, intitulat „Corecturi şi adaosuri la modelul generativ chomskyan 1965", prezintă foarte detaliat teoria semantică a lui Weinreich, polemica dintre Weinreich şi Katz, modelul generativ al lui P. A. M. Seuren şi criticile aduse de acest autor modelului chomskyan.

Capitolul al şaptelea, intitulat „Caracterele generale ale noilor concepţii asupra gramaticii generative", se referă la teoria cazurilor şi la criticile aduse de Chomsky acestei concepţii, precum şi la bazele semanticii generative. Capitolul al optulea este consacrat, tot pe această linie a „înnoirilor" de ultimă oră, teoriei standard extinse — Chomsky 1972.

Ultimul capitol al lucrării, cel de concluzii, sintetizează cu o remarcabilă claritate aportul fiecăreia dintre teoriile analizate la progresul cercetării actuale în domeniul lingvisticii.

Bibliografia finală, bogată şi adusă la zi, din care nu lipsesc nici cîteva contribuţii româneşti, sporeşte interesul pe care îl prezintă această lucrare, a cărei necesitate se făcea de mult simţită în aria lingvistică hispanică.

DOMNIŢA DUMITRESCU

MILE TOMIḰ, **Jazikot vo literaturnite dela na Blaže Koneski (Statistička analiza),** Skopje, Institut za macedonski jazik „Krste Misirkov", 1977, 296 p.

Introducerea metodei statistice în lingvistică a dus la obţinerea unor rezultate de o mare importanţă pentru studiile de limbă. Punînd la dispoziţia cercetătorilor un instrument eficace de analiză, ea a permis investigarea mai bună, mai precisă şi mai completă a fenomenului lingvistic.

O ilustrare a modului cum a fost aplicată metoda statistică în ştiinţa limbii o constituie recenta lucrare apărută la Skopje, *Jazikot vo literaturnite dela na Blaže Koneski (Statistička analiza)*, semnată de Mile Tomiḱ, lucrare care consemnează un eveniment editorial şi o premieră lingvistică : prima cercetare statistică efectuată asupra operei literare a unui scriitor iugoslav. Sarcina autorului studiului în alegerea operei asupra căreia urma să se întreprindă această analiză nu a fost deloc uşoară, în condiţiile în care R. S. Macedonia dispune de un număr însemnat de scriitori, cunoscuţi în lumea întreagă. Scriitorul, profesorul şi omul de ştiinţă Blaže Koneski este una dintre personalităţile centrale ale culturii macedonene contemporane, deschizător de drumuri în diverse sectoare ale limbii şi literaturii ţării sale (prima gramatică ştiinţifică macedoneană, îndreptarul ortografic, dicţionarul limbii macedonene, importante studii de istoria limbii, primele ediţii de texte vechi etc.). Practic, toate ramurile limbii şi literaturii macedonene poartă pecetea concepţiei sale, reflectată în lucrări de o deosebită însemnătate.

Propunîndu-şi o cercetare statistică a lexicului celui mai reprezentativ scriitor macedonean, Mile Tomiḱ demonstrează că şi prin intermediul rigid al cifrelor este posibilă recunoaşterea anumitor tendinţe literare, afective, sociale, ştiinţifice şi artistice reflectate în opera lui. În studiul întreprins au fost cercetate paralel c u v i n t e l e c o m u n e şi n u m e l e p r o p r i i (nume de persoane, de popoare, de străzi, de cartiere, de oraşe, de sărbători etc.).

Prin urmărirea frecvenţei cuvintelor, a valorilor şi a preferinţelor scriitorului sînt relevate date referitoare la fizionomia lexicală, la compoziţia şi la structura vocabularului, la unele tendinţe ale limbii macedonene, precum şi la modul de distribuire a lexicului.

Aplicînd cu măsură şi cu corectitudine metoda statisticii lexicale asupra operei literare a lui Blaže Koneski, Mile Tomiḱ ajunge la concluzia că autorul cercetat folo-

-şeşte **6 904 unităţi lexicale**, dintre care 1631 apar numai în poezie, 3 626 numai în proză, iar 1 647 sînt utilizate atît în poezie, cît şi în proză. În această cifră centralizatoare sînt incluse **153** de nume proprii (45 în poezie, 100 în proză, 8 atît în poezie, cît şi în proză) şi **6 751** de nume comune (1 586 în poezie, 3 526 în proză, 1 639 atît în poezie, cît şi în proză). Conform tabelelor din corpul lucrării, poezia totalizează 3 278 de unităţi lexicale, iar proza 5 273 de unităţi lexicale. Cele **6 904** elemente lexicale apar de **54 857 de ori** (16 944 în poezie şi 37 913 în proză). Raportînd numărul de cuvinte-text la numărul total de unităţi lexicale se constată că, teoretic, fiecare unitate lexicală se repetă, în medie, de **7,94 de ori** faţă de întreaga operă analizată, ceea ce demonstrează că Blaže Koneski este un scriitor cu vocabular relativ bogat. Cele 6 904 forme înregistrate, avînd o frecvenţă absolută de 54 904 atestări, apar în 11 573 de forme gramaticale, de variante fonetice, lexicale sau dialectale.

Interesant este faptul că unităţile lexicale cu **frecvenţa absolută 1** (ocupînd rangul **143)** reprezintă **50,21**% din totalul unităţilor lexicale folosite de scriitor, cuvintele cu **frecvenţa absolută 2** (ocupînd rangul **142)** reprezintă **16,82**%, iar cele cu **frecvenţa absolută 3** (plasate la rangul **141)** reprezintă **8,30**% din numărul total al unităţilor lexicale. Prin urmare, în opera lui Blaže Koneski, cuvintele care apar o dată, de două ori şi de trei ori reprezintă 75,33%.

În tabele parţiale sau totale sînt înregistrate, în ordinea rangurilor, toate unităţile lexicale, cu frecvenţele absolute şi cu frecvenţele relative, cu procentele, cu formele gramaticale şi cu cele lexicale etc. În privinţa situaţiei categoriilor gramaticale, acestea se prezintă după cum urmează: substantive 2 665 — 38%, verbe 2 221 — 32,16%, adjective 1 201—17,29%, adverbe 603—8,73%, pronume 54—0,78%, numerale 39—0,56%, interjecţii 32—0,47%, prepoziţii 29—0,43%, conjuncţii 28—0,43%, particule 22—0,31%, expresii[1] 10—0,14%.

Studiul statistic asupra operei literare a lui Blaže Koneski a relevat o serie de fapte semnificative şi a confirmat unele păreri şi unele concluzii ştiinţifice, emise anterior în lucrări elaborate prin folosirea metodelor tradiţionale de cercetare ori din aprecieri „intuitive". Prin precizia metodei utilizate, prin atenta şi migăloasa prelucrare a datelor obţinute şi prin preţioasele concluzii la care a ajuns, lucrarea lui Mile Tomić prezintă o serie de particularităţi lexicale şi morfologice ale limbii lui Blaže Koneski, clarificînd unele probleme cu privire la structura lexicului lui, la corelaţia dintre diferitele straturi, precum şi la unele aprecieri în legătură cu stilul lui. Aplicînd, cu competenţă şi cu măsură, acest procedeu obiectiv, precis şi simplu, *Jazikot vo literaturnite dela na Blaže Koneski* îmbogăţeşte seria studiilor privitoare la creaţia unuia dintre cei mai reprezentativi scriitori iugoslavi şi adaugă unele date ferme, cifrice, capabile să ajute la o mai adîncă cunoaştere a operei literare a cunoscutului om de ştiinţă din ţara vecină.

Luiza Seche

[1] Prin expresii (modale) se înţeleg acele forme care nu pot fi incluse în nici una dintre clasele morfologice propriu-zise, cu toate că o parte dintre ele ar putea fi repartizate în categoria verbelor, a interjecţiilor, a adverbelor sau a unor formule de salut.

Anuario de Letras. Facultad de Filosofía y Letras, Centro de Lingüística Hispánica, Universidad Autónoma de México, México, XI (1973), XII (1974), XIII (1975)

Și în ultimele trei volume, pe care le prezentăm în continuare, revista mexicană ,,Anuario de Letras" — una din cele mai însemnate publicații cu caracter lingvistic și filologic din America Latină — își păstrează profilul tematic și structura de organizare din numerele anterioare*.

Astfel, contribuțiile din acești ultimi trei ani, grupate în cele trei secțiuni obișnuite ale revistei : **articole, note și recenzii**, abordează o tematică variată, axată îndeosebi pe cercetarea unor probleme de lingvistică și filologie hispano-americană, dar și pe studierea unor aspecte teoretice, de lingvistică generală.

Volumul al XI-lea, pe 1973, include numai două articole de lingvistică — celelalte 5 referindu-se la chestiuni de istorie literară și critică de text. Primul articol, rod al colaborării a doi lingviști, Ernest F. Haden și H. Matluck, de la Universitatea din Texas, Austin, intitulat *El habla culta de La Habana. Análisis fonológico preliminar* (p. 5—33), prezintă rezultatele inițiale la care s-a ajuns în cercetarea fonetică și fonologică a vorbirii culte din capitala Cubei, în cadrul amplului proiect de studiere coordonată a normei lingvistice culte din principalele orașe din America Latină și Peninsula Iberică, promovat de Comisia de lingvistică ibero-americană a Programului interamerican de lingvistică și predare a limbilor. Autorii articolului s-au orientat după normele metodologice publicate în primul volum, privitor la partea de fonetică și fonologie, al chestionarului acestui proiect, apărut la Madrid, în 1973. Sînt analizate mai întîi sistemul vocalic și cel consonantic, evidențiindu-se faptul că vorbirea de la Havana se caracterizează printr-un vocalism foarte puternic și un consonantism extrem de slab, apoi sînt urmărite trăsăturile ,,suprasegmentale", care cuprind elementele melodice (tonul) și ritmice (accentul, cantitatea).

Cel de-al doilea articol, *La psicolingüística y la aplicación del método dinámico-contextual en la dialectología* (p. 35—57), este semnat de Tatiana Slama Cazacu de la Universitatea din București și reprezintă textul unei conferințe ținute de autoare la Centrul de lingvistică hispanică al Universității mexicane, în 1973. După ce se definește obiectul de studiu și, în linii foarte generale, metodologia psiholingvisticii, se trece la reliefarea punctelor de contact și a legăturilor multiple între dialectologie și psiholingvistică.

În secțiunea a doua a volumului pe 1973, dedicată notelor, preponderența temelor lingvistice este vădită : 5 din cele 6 note tratează aspecte de amănunt care se desprind din cercetarea unor probleme variate : de lexicologie, cu referire fie la domeniul hispanic și romanic (Harri Meier, *Parentescos inesperados. Esp. 1. jarana, jaranear / arana*; *2. jaleo, jalear; 3. jalar/halar; 4. esp., cat., port. halagar / afalagar / afagar*; *5. fr. flatter ,,adular"*, p. 199—209), fie la acela indigen (Claudia Parodi, *Observaciones en torno a los quechuismos del ,,Diccionario etimológico" de Corominas*, p. 225—233), apoi de morfosintaxă spaniolă (José Pedro Rona, *Tiempo y aspecto*: *Análisis binario de la conjugación española*, p. 211—223), de fonologie a spaniolei vorbite în Mexic (R. Ávila, *Realizaciones tensas de /s/ en la ciudad de México*, p. 235—239) și de limbaj poetic în general (José Pascual-Buxó, *Lengua de la poesía y lengua de la comunicación*, p. 241—250).

Din cuprinsul volumului al XII-lea, pe 1974, care manifestă un pronunțat interes pentru studiile de limbă — 5 din cele 6 articole și 4 din cele 6 note au caracter lingvistic — remarcăm două interesante articole care discută aspecte de lingvistică generală, con-

* Pentru prezentarea volumului VIII (1970) al acestei reviste, cf. nota noastră din SCL XXIII (1972), nr. 3, p. 337—339.

siderate, în cadrul primului, prin prisma teoriei procesului de comunicare (Edward Blansitt Jr., *Lingüística cogniscitiva*: *Modelo tagmemático*, p. 5—21), iar în al celui de-al doilea, prin aceea a cercetării semiologice a problemelor generate de existenţa paradigmei lexicale formate de numerele naturale (A. Millán Orozco, *El campo semántico de las cantidades*, p. 23—52). Pe baza unei riguroase descrieri a categoriei numărului, autorul ajunge la o definire semiologică a acesteia.

Domenii de studiu mai puţin abordate, însă deosebit de interesante nu numai pentru cunoaşterea procesului de constituire a spaniolei din America şi a configuraţiei lingvistice a continentului, ci şi pentru lingvistica generală — cel al limbilor şi dialectelor africane aduse în Lumea Nouă şi cel al limbilor creole din aceeaşi amplă zonă lingvistică —, formează obiectul de investigaţie a două articole, semnate, primul, de Germán de Granda, de la Universitatea din Madrid (*Planteamientos y necesidades actuales en los estudios lingüísticos afro-hispanoamericanos*, p. 53—82), şi al doilea de cercetătorul român Dan Munteanu (*Observaciones acerca del origen del papiamento*, p. 83—115). În cadrul ultimului articol sînt trecute mai întîi în revistă principalele teorii cu privire la originea, controversată, a acestui idiom vorbit în arhipelagul Antilelor Mici, pentru a se analiza în continuare transformările fonetice care s-au produs în papiamento în perioada formării lui; materialul expus îl îndreptăţeşte pe autor să conchidă că aceste transformări constituie încă o probă a faptului că avem a face cu un proces de evoluţie complex, bazat pe tendinţe atestate, în marea lor majoritate, drept caracteristice spaniolei sau altor limbi romanice.

Menţionăm, între notele cuprinse în volum, o altă contribuţie românească: Marius Sala, *Un fenómeno dialectal español*: *ñ > n* (p. 189—195). Ocupîndu-se de depalatizarea lui *ñ* în iudeospaniola din Bucureşti şi în spaniola vorbită în statul mexican Yucatán, autorul arată că, în explicarea acestui fenomen, se cuvine să fie invocate criterii de ordin intern: contactul spaniolei cu alte limbi a putut contribui la simplificarea sistemului fonologic, prin eliminarea distincţiilor cu poziţie slabă în sistem.

Tot o chestiune privitoare la fonetică, şi anume transcrierea fonetică, indispensabilă oricărei cercetări dialectale, abordează într-o notă cunoscutul specialist T. Navarro Tomás (*Transcripción estrecha*, p. 181—187).

Celelalte două note cu caracter lingvistic sînt axate, ambele, pe aspecte de morfosintaxă a spaniolei mexicane: prima (E. Luna Traill şi Claudia Parodi, *Sintaxis de los pronombres átonos en construcciones de infinitivo durante el siglo XVI*, p. 197—204) urmăreşte, din punct de vedere istoric, funcţiile pronumelor atone în construcţii cu infinitivul, aşa cum se desprind din cîteva documente ale secolului al XVI-lea, epocă de însemnătate majoră pentru spaniola din Lumea Nouă, în timp ce a doua (José G. Moreno de Alba, *Transposiciones temporales y modales en las formas del indicativo*, p. 205—219) tratează sincronic, pe baze statistice, formele verbale din spaniola vorbită în Mexic, considerate sub aspectul capacităţii lor de a suferi transpuneri temporale sau modale.

Volumul al XIII-lea pe 1975 reuneşte contribuţiile unor hispanişti reputaţi: E. Coseriu se ocupă de elementul germanic din spaniolă într-un studiu cu caracter filologic, care scoate în evidenţă activitatea de germanist a unui cărturar spaniol din epoca Renaşterii (*Un germanista vizcaíno en el siglo XVI*: *Andrés de Poza y el elemento germánico del español*, p. 5—16), A. Rosenblat evidenţiază unele aspecte ale folosirii actuale a gerunziului spaniol (*Curanderismo lingüístico*: *El terror al gerundio*, p. 17—31), iar M. Alvar schiţează o mică monografie a unui termen marinăresc spaniol, *jábega* „năvod", care provine din arabă (*Historia lingüística de **jábega***, p. 33—53).

Mai semnalăm şi articolul lui H. Obregón Muñoz, *La entonación española y el enfoque funcional* (p. 55—87), care constituie o cercetare complexă a intonaţiei limbii spaniole, încă insuficient studiată în lucrările de specialitate.

Volumul mai include două note care merită a fi menţionate: J. Moreno de Alba

se ocupă, ca și în articolul din numărul anterior, de probleme referitoare la verbul spaniol, discutînd definirea conceptului de ,,mod" (*Sobre la definición del modo verbal en español*, p. 247—256), iar T. D. Terrell publică unele rezultate pe care le-a obținut studiind fonetic și fonologic spaniola din Cuba, în cadrul proiectului amintit la începutul prezentării noastre (*La nasal implosiva y final en el español de Cuba*, p. 257—271).

În toate cele trei volume, ultima secțiune, dedicată recenziilor, este bogat ilustrată de prezentări amănunțite și adesea critice a unor lucrări recente de spaniolă americană, de hispanistică ori de lingvistică romanică și generală.

TUDORA ȘANDRU OLTEANU

Le Français dans le Monde 1977, nr. 133, **Les nouveaux débutants**

Spre deosebire de ,,Langue française" și ,,Langages", reviste ale căror numere le-am prezentat în repetate rînduri în SCL, publicația de care ne ocupăm în aceste rînduri este consacrată mai ales predării limbii franceze ca limbă străină. De aici frecvența articolelor de lingvistică aplicată și cu caracter pedagogic.

Avînd în vedere caracterul ei ,,militant" (răspîndirea limbii franceze ca limbă de circulație internațională), revista este sprijinită de numeroase organisme guvernamentale sau internaționale, iar comitetul de redacție include nu atît lingviști preocupați de cercetarea fundamentală (cu excepția lui Francis Debyser), cît personalități din domeniul pedagogiei limbii franceze și lingvisticii aplicate (Yves Boisseau, Maurice Bruézière, Louis Porcher, Jean-Pierre Voisin etc.).

Urmînd exemplul revistelor menționate la începutul prezentării, în ultima vreme ,,Le Français dans le Monde" publică numere tematice (inițiativă care ni se pare deosebit de pozitivă), chiar dacă nu-și face din aceasta un principiu de bază.

Ultimul număr (revista are opt numere pe an), coordonat de Sophie Moirand, se ocupă de particularitățile predării limbii franceze unor debutanți de tip special, și anume unor adulți interesați nu de învățarea limbii franceze ,,în general", ci de însușirea a ceea ce se numește **franceza funcțională**, adică acel aspect al limbii franceze care este propriu — prin lexic și structuri sintactice — unui anumit domeniu de activitate.

Articolele din acest număr sînt grupate în două mari secțiuni : *Situations pédagogiques* (p. 8—37) și *Approches méthodologiques* (p. 38—77).

În *Apprentissage et environnement* (p. 8—14), Jean-Marc Caré demonstrează în mod convingător caracterul iluzoriu al universalității metodelor de predare prin compararea împrejurărilor de viață care determină psihologia, motivația pedagogică și modul de a învăța ale unui copil american (o fetiță de 13 ani) și ale unui băiat marocan (de 14 ani).

Articolul *Un objectif précis, un public aux besoins spécifiques*, cu subtitlul *Professeurs de mathématiques débutants complets en français* (p. 15—20), semnat de André Baudin și Beatrice Enriquez-Job, expune o experiență interesantă în urma căreia un grup de profesori de matematică au învățat în 50 de ore nu **limba franceză**, ci **limba franceză de care aveau nevoie** pentru a urma un curs de perfecționare în domeniul lor de activitate.

În *Pour un enseignement fonctionnel du français aux Migrants* (p. 21—28), Pierre Colombier și Jean Poilroux pledează pentru o predare a limbii franceze care să țină seama cu prioritate de motivația subiecților (muncitori în construcții), de nevoile lor imediate, stabilindu-se obiective lingvistice, pragmatice, informative, cognitive și didactice adecvate acestei situații. În finalul articolului, autorii exemplifică procedeele pedagogice pe care le recomandă.

Din articolul lui Gladys Lipton, *L'enseignement du français dans les écoles secondaires américaines: tendances actuelles* (p. 34—37), remarcăm unele considerații asupra psihologiei

tinerei generații. Autoarea constată că elevii de astăzi vor să-și însușească repede cunoștințe imediat utilizabile. În privința limbilor străine, există pretenția ca ele să poată fi învățate foarte repede, în cel mult șase luni, și, dacă se poate, fără efort. În fond, spun elevii, dacă școlile particulare de învățare accelerată a limbilor străine reușesc acest lucru, ar trebui ca învățămîntul public să facă la fel.

Francis Debyser semnează unul dintre articolele de bază ale acestui număr : *Le choc en retour du Niveau 2* (p. 38—42) (pentru definirea ,,nivelului 2'', vezi ,,Le Français dans le Monde'' (1970), nr. 73). Deosebit de bine informat, realist și chiar pragmatic, autorul spune în esență că, în loc ca elevul să se adapteze metodei, ar trebui ca metoda să se adapteze elevului.

Sophie Moirand, redactorul responsabil al acestui număr, se alătură, prin articolul *Communication écrite et apprentissage initial* (p. 43—44, 53—57), celor care pledează pentru o reconsiderare a limbii scrise, după ce metodele audio-vizuale au absolutizat aspectul oral al limbii.

Le Niveau-seuil établi pour le français peut-il renouveler la conception des cours (audio-visuels) pour débutants? se întreabă Jeanine Courtillon-Leclercq și Eliane Papo în articolul de la p. 58—65. Fără a intra în detalii (pentru explicitarea noțiunii de ,,niveau-seuil'' vezi ,,Le Français dans le Monde'' (1977), nr. 126), reținem că, după părerea autoarelor, există două tipuri de conceptualizare : la nivelul limbii, determinată de semantică, și la nivelul discursului, motivată de situație. Se confirmă astfel încă o dată că a cunoaște o limbă nu este același lucru cu a o putea vorbi în orice împrejurare.

Articolul lui Louis Porcher, *Pour une sociologie des apprentissages* (p. 73—77), foarte dens, militează pentru o idee care își croiește drum cu tot mai multă insistență în literatura de specialitate, și anume că nu poți preda o limbă străină dacă nu cunoști foarte bine psihologia și motivația individuală a elevului.

Ca și alte fascicule din ,,Le Français dans le Monde'', acest număr cuprinde un interviu cu un profesor de limba franceză din străinătate (de data aceasta din Statele Unite), o bibliografie selectivă a lucrărilor de specialitate apărute în Franța în trimestrul precedent, precum și prezentări de materiale didactice.

VASILE COVACI

Al XII-lea Congres internațional al lingviștilor
(Viena, 29 august — 2 septembrie 1977)

În comparație cu ultimele două manifestări similare (București, 1967 și Bologna, 1972), continuatoarea lor vieneză prezintă cîteva particularități care ni se impun oarecum de la prima vedere. Unele reprezintă un anumit progres, altele, mai degrabă, dimpotrivă.

Printre cele dintîi aș menționa, înainte de toate, o viziune mai largă din punct de vedere internațional. O ședință plenară a fost prezidată de un lingvist japonez, alta, de unul sovietic (din Georgia). Și unii participanți au contribuit la crearea atmosferei de universalitate națională, dacă se poate spune astfel, prin originea lor etnică sau geografică mai mult ori mai puțin îndepărtată (din Coreea, Australia etc.). În al doilea rînd, m-aș opri la tinerețea impresionantă a unui mare număr de congresiști, printre care cîțiva au avut un rol de prim rang: președintele însuși al congresului (profesorul W. Dressler) și vreo trei, patru raportori, a căror vîrstă la un loc, dacă scădem la fiecare anii pînă la majorat, nu depășea pe a celui mai bătrîn dintre cei prezenți. Tinerețea s-a simțit și în atmosfera generală a reuniunii.

Printre aspectele mai puțin favorabile, aș pune pe primul plan o rigiditate cu totul surprinzătoare, dacă nu uităm că e vorba de... vienezi (mă refer, bineînțeles, la comitetul de organizare), oameni prin definiție, cel puțin pînă nu de mult, amabili și chiar prietenoși. Comunicările înscrise la timp în program n-au putut fi ținute, dacă autorii lor erau absenți. Această restricție, care pare mai mult ori mai puțin justificată, surprinde totuși pe cei care au participat la diverse congrese internaționale, unde comunicările anunțate au putut fi prezentate de alții.

Cu totul de neînțeles a fost însă măsura, nedreaptă și aproape jignitoare, care a împiedicat pe participanții prezenți să-și susțină comunicările, pentru motivul că ele nu fuseseră înscrise în program. Această măsură a fost păgubitoare nu numai pentru autorii lucrărilor în discuție, ci și pentru congresul însuși, adică pentru știință ca atare. Ea a lovit puternic delegația noastră, destul de numeroasă, care, cu două excepții, mi se pare, nu și-a putut îndeplini cum se cuvine obligațiile, acceptate cu plăcere și bucurie. Trec, din discreție, peste alte lucruri, pentru noi aproape la fel de supărătoare, cu privire la care președintele congresului ne-a dat explicații satisfăcătoare sub aspectul formal, în sensul că a primit de la CIPL (Comitetul Internațional Permanent al Lingviștilor), patronul științific al acestor reuniuni, dispoziții precise, care au trebuit să fie respectate.

În ce privește fondul, adică problemele dezbătute, acest congres nu diferă, în linii mari, de predecesoarele lui. Aceasta, mai cu seamă la ședințele plenare, cinci, în total, ca de obicei, cu următoarele teme: 1. Semantica; 2. Limbă și societate; 3. Sintaxa logică și Sintaxa generativă; 4. Formarea cuvintelor; 5. Diacronia. Reconstrucția; 6. Istoria lingvisticii. Scopuri și metode. O inovație, legată de conținut, au constituit-o două ,,mese rotunde": 1. Limba și muzica; 2. Lingvistica, știință empirică. La ambele, numărul corapoartelor a fost foarte mare. Comunicările propriu-zise, orînduite pe secții, destul de numeroase, au tratat, ca și la alte congrese, probleme de tot felul privitoare, cel puțin teoretic, la toate familiile și grupurile de limbi înrudite. Au predominat, într-o măsură necunoscută la alte reuniuni similare, limbile indo-europene, în sensul larg al termenului. La remarca făcută de mine în acest sens, președintele congresului (indo-europenist!) a dat o explicație, teoretic, justă: romaniștii și

slaviştii, de pildă, au congresele lor speciale. I-am amintit totuşi că, cel puţin filologii clasici, adică lingviştii specialişti în latină şi greacă, se adună şi ei în mod regulat pentru dezbaterea problemelor care îi preocupă.

Despre valoarea rapoartelor şi a comunicărilor este greu, ca să nu zic imposibil, să mă pronunţ. Pot afirma cu toate acestea, fără să greşesc prea mult, că ea a fost (mai exact : va fi fost), în general, la fel cu cele prezentate la congresele precedente. Evident că de-a lungul a cinci ani, ca să nu mai vorbesc de zece ani, cîţi au trecut de la cel bucureştean, disciplina noastră a făcut progrese, şi încă mari, mai cu seamă de natură teoretică. Dovadă, între altele, dacă ar mai fi fost necesar, atenţia crescîndă acordată problemelor de lingvistică generală în sens larg (şi nu numai la un congres ca acesta, care este oarecum mai indicat să abordeze probleme teoretice). Mă întreb însă, şi sînt înclinat să răspund, dacă nu cu îndoială, cel puţin cu nedumerire, dacă acest progres, enorm din punct de vedere cantitativ, reprezintă şi de fapt, deci calitativ, un adevărat pas înainte. Anumite manifestări, unele prezente chiar la Viena, par a arăta că entuziasmul pentru noutăţi cu orice preţ a cam slăbit.

O dovadă, fie şi indirectă, în acest sens o constituie dezbaterile, bogate şi vii, pe care le-au determinat rapoartele prezentate în ultima zi a congresului cu privire la Istoria lingvisticii. Unul dintre ele, al profesorului belgian M. Leroy, a fost foarte critic faţă de noutăţile ivite necontenit şi adesea fără necesitate obiectivă în disciplina noastră. Autorul a impresionat puternic mai cu seamă prin verva cu care a combătut ritmul extrem de grăbit al progresului, teoretic, mai mult aparent, al lingvisticii actuale. La un moment dat a făcut următoarea afirmaţie, primită cu puternice aplauze, mai cu seamă pentru valoarea ei retorică, adică estetică : În ochii unui transformaţionalist de astăzi, un biet structuralist de acum cîţiva ani apare ca un adevărat reacţionar.

Am luat şi eu cuvîntul. Redau, mai pe scurt, spusele mele, care reprezintă un fel de profesie de credinţă. Este foarte bine că tematica acestui congres a consacrat istoriei disciplinei noastre o şedinţă plenară specială. Şi mai bine este că lucrările lui se termină cu această şedinţă. Francezii spun în asemenea cazuri : *c'est pour la bonne bouche!* În zilele noastre se uită de obicei, uneori nici nu se ştie, că umanitatea, cu sensul şi de „omenie", este un produs al istoriei. Omul însuşi, considerat individual, este, la rîndul lui, un astfel de produs. El se naşte şi, un timp, se dezvoltă în cercul istoric mai restrîns al familiei sale. Această afirmaţie este cu atît mai valabilă, într-un sens elevat, pentru ştiinţă, în general, deci şi pentru lingvistică în special. Uitîndu-se acest lucru, America — vreau să spun anumite idei fundamentale ale disciplinei noastre — se re-descoperă foarte des. Ar trebui să ne întrebăm în fiecare moment : Am fi noi în stare să realizăm ceva serios, dacă n-am avea la dispoziţie lucrările deschizătoare de drum ale înaintaşilor noştri? De aceea felicit din toată inima (şi aproape îl invidiez) pe domnul Koerner pentru osteneala, care îi face onoare, de a conduce publicarea vechilor opere clasice ale lingvisticii internaţionale.

Delegaţia noastră a fost destul de activă. Nu cît ar fi putut, din cauzele arătate mai sus. Important, în primul rînd, a fost succesul, şi personal, dar şi naţional, pe care l-a repurtat Em. Vasiliu, ca autor al unui coraport la prima şedinţă plenară şi, mai ales, ca membru al CIPL-ului, ales de adunarea generală a membrilor acestuia, împreună cu delegaţii a numeroase ţări, anunţate şi acceptate din timp. În felul acesta, România îşi păstrează locul în această organizaţie internaţională de mare prestigiu ştiinţific, pe care l-a avut timp de zece ani (din 1967).

Iorgu Iordan

Decembrie 1977 *Bucureşti, str. Sofia 21*

De la *Societatea română de lingvistică*

În ședința din 22 februarie 1978, luînd în considerare stadiul atins în cercetarea unor *Toponime de origine română din limbile slave de sud*, vechimea și repartiția lor teritorială, Dorin Gămulescu a subliniat importanța acestora pentru dialectologia română. Date prețioase se desprind mai cu seamă cu privire la migrarea vlahilor balcanici și la drumul străbătut de istroromâni pînă la așezarea lor în locurile actuale. S-a făcut o trecere succintă în revistă a toponimelor mai recente apărute ca rezultat al unor migrări ulterioare (după secolul al XVII-lea) în regiunea Timocului (Banatul iugoslav). Se simte nevoia reevaluării critice a materialului relativ bogat înregistrat în cercetările de pînă acum, paralel cu scoaterea la lumină a unor fapte noi.

Ioan Bobb, *Dicționar românesc, latinesc și unguresc*, I—II, Cluj, 1822—1823, *Lexiconul de la Buda*, 1825, și Iordache Golescu, *Condica limbii românești* (1830, manuscris), cele trei dicționare care au fost obiectul comunicării lui Coman Lupu, *Observații asupra unor dicționare românești* (ședința din 29 martie 1978), constituie, prin numărul ridicat de împrumuturi neologice, instrumente de o mare utilitate practică pentru cunoașterea și cultivarea limbii române literare. Preocuparea pentru normarea materialului catalogat caracterizează însă numai *Lexiconul Budan* și *Condica* lui Golescu ; „le trait d'union" al celor trei dicționare este preocuparea autorilor lor de a face din ele un mijloc care să asigure răspîndirea unor împrumuturi latino-romanice, necesare noului conținut al vieții social-culturale din țările române. Fiecare lexicon poartă amprenta spațiului în care este redactat și reprezintă, în termeni sociolingvistici, un anumit tip de orientare în problema occidentalizării romanice a limbii române moderne.

De la *Grupul român de lingvistică aplicată (GRLA)*

Grupul român de lingvistică aplicată, înființat în cadrul Societății române de lingvistică în anul 1971 și numărînd în prezent 141 de membri (din București și alte centre din țară), a avut, în perioada 1 ianuarie 1977—1 februarie 1978, următoarea activitate, organizată împreună cu Laboratorul de psiholingvistică :

I. Mese rotunde: 1) Receptarea textului poetic (în colaborare cu Cercul de poetică al Facultății de limba și literatura română a Universității București) (organizator : I. Coteanu ; expuneri : Savin Bratu, I. Coteanu, Dana Manea, Laurențiu Niculescu, Al. Sincu, Tatiana Slama-Cazacu, C. Tabarcea — ianuarie 1977). 2) Raportul dintre datele experimentale, datele culese prin alte metode și formalizarea în studiul limbii (organizator : D. Chițoran ; expuneri : D. Chițoran, A. Cornilescu, Maria Manoliu-Manea, N. Saramandu, Tatiana Slama-Cazacu, Em. Vasiliu — februarie 1977). 3) Aplicări ale lingvisticii computaționale (organizator : Tatiana Slama-Cazacu ; expuneri : Florica Niculescu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mîinea, S. Marcus, Tatiana Slama-Cazacu — octombrie 1977). 4) Utilizarea analizei de conținut în lingvistica aplicată (organizator : Tatiana Slama-Cazacu ; expuneri : Al. Cimponeriu, Pavel Câmpeanu, A. Perju-Liiceanu, Tatiana Slama-Cazacu — noiembrie 1977). 5) Aspecte normale și patologice ale lecturii (organizator : Tatiana Slama-Cazacu ; expuneri : N. Gheorghiță, Maria Giurgea, Tatiana Slama-Cazacu, I. Voinescu — ianuarie 1978). Expunerile și intervențiile au aparținut unor cadre didactice și cercetători din domeniile : lingvistică, psihologie, psiho-

lingvistică, pedagogie, neurologie, matematică, sociologie, de la Universitatea din Bucureşti (Facultăţile de limba şi literatura română, de limbi străine, de filozofie), Institutul de neurologie, Televiziune, Institutul de ştiinţe pedagogice şi psihologice, Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice ; la discuţii au participat şi profesori din învăţămîntul mediu.

II. Comunicări: Anne-Marie Vidal (Franţa), *Prosodie, mélodie et langage* (mai 1977) ; Prof. John Dowing (Canada), *Research on reading* (iunie 1977).

III. În cadrul fiecărei şedinţe au fost prezentate lucrări recent apărute (peste 50 de cărţi şi reviste).

IV. Publicaţii. A apărut volumul *Lingvistica aplicată în diverse domenii practice* (sub redacţia Tatianei Slama-Cazacu), Bucureşti, 1977, cuprinzînd 45 de comunicări ale Sesiunii GRLA organizate în colaborare cu Facultatea de limba şi literatura română -- Laboratorul de psiholingvistică la 18—19 iunie 1976.

V. Colaborări. A continuat colaborarea cu : Societatea de ştiinţe filologice din R. S. România, Universitatea din Bucureşti — Facultatea de limba şi literatura română, precum şi cu Asociaţia internaţională de lingvistică aplicată ; Tatiana Slama-Cazacu, ca preşedinte al Comisiei AILA pentru psiholingvistică, precum şi ca membru în Comitetul Internaţional AILA, a contribuit, între altele, la organizarea Secţiei de psiholingvistică a celui de-al V-lea Congres internaţional de lingvistică aplicată, fiind copreşedintele ei şi făcînd parte din comisia de lectură şi triere a comunicărilor trimise pentru această secţie.

Februarie 1978 T.S.-C.

JERZY KURYŁOWICZ

(1895–1978)

La 28 ianuarie 1978 s-a stins din viață unul din cei mai de seamă lingviști ai secolului nostru, polonezul Jerzy Kuryłowicz.

Născut la 26 august 1895 în orașul Stanisławów, Kuryłowicz a dovedit de timpuriu reale aptitudini pentru limbile străine. La Viena frecventează între 1913 și 1920 (cu o întrerupere cauzată de război) cursurile Academiei Superioare de Comerț, ale Institutului de Limbi Orientale și ale Facultății de Drept. După studii de filologie romanică și germanică la Lvov (1921–23), încheiate cu doctoratul în filozofie, pleacă la Paris cu o bursă a statului francez, formîndu-se aici ca indo-europenist cu A. Meillet, J. Vendryes și J. Bloch. În 1927 îi urmează profesorului său, Andrzej Gawroński, la catedra de indo-europenistică a Universității din Lvov. În 1931, la numai 36 de ani, este ales membru corespondent al Academiei Poloneze de Științe, devenind în 1938 membru activ al acesteia. Anii războiului și ai ocupației fasciste îi petrece la Lvov, predînd limbi străine la școala de comerț și lingvistica la cursurile ilegale ale Universității. După război, în 1946, este numit mai întîi profesor de lingvistică indo-europeană la Universitatea din Wrocław; în 1948 se transferă la Universitatea Jagellonă din Cracovia, ca profesor de lingvistică generală. Este invitat să țină perelegeri la Universități din S.U.A. și R. F. Germania, participă cu rapoarte la congrese internaționale de lingvistică, este ales membru a numeroase academii de științe, societăți și institute științifice din întreaga lume, „doctor honoris causa" al universităților din Paris (Sorbona), Dublin, Viena, Chicago, Ann Arbor, Edinburgh, Liège, Cracovia, iar în țara sa este distins de două ori (1955 și 1964) cu titlul de laureat al Premiului de Stat. În 1965, la a 70-a aniversare, este sărbătorit prin volumul omagial *Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryłowicz*, expresie a profundei considerații din partea lumii științifice internaționale, la care s-a asociat, prin acad. Alexandru Rosetti, și lingvistica românească.

Jerzy Kuryłowicz a fost, după A. Meillet și alături de E. Benveniste, unul din marii indo-europeniști ai secolului al XX-lea, dînd la iveală contribuții substanțiale, cu concluzii de maximă importanță pentru lingvistica generală. Fiecare dintre volumele sale (*Études indoeuropéennes*, Cracovia, 1935; *L'accentuation des langues indoeuropéennes*, Wrocław — Kraków — Warszawa, 1952, ed. a II-a, 1958; *L'apophonie en indoeuropéen*, Wroclaw — Kraków — Warszawa, 1956, *The Inflectional Categories of Indo-European*, Heidelberg, 1964) a fost precedat de studii de amănunt, încheiate de multe ori cu formularea de noi legi generale, concepte, noțiuni, după cum, pe de altă parte, studiile sale de lingvistică generală (*Esquisses linguistiques*, Wrocław—Kraków, 1960, ed. rusă, Moscova, 1962) ilustrează aceste legi și concepte cu date și fapte de limbă, expuse clar, cu o logică strînsă, indestructibilă.

Aceleași caracteristici le observăm și în cazul altor contribuții ale sale, din domeniul limbilor semitice (*L'apophonie en sémitique*, Wrocław —

Warszawa—Kraków, 1961; *Studies in Semitic Grammar and Metrics*, Wroclaw—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1972) sau, mai recent, în domeniul metricii şi versificaţiei (*Metrik und Sprachgeschichte*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1975) — o incursiune excepţional de erudită în istoria versificaţiei, în strînsă legătură cu istoria limbilor, încheiată, ca şi celelalte lucrări, cu concluzii fundamentale şi teorii inovatoare.

Printre conceptele şi noţiunile noi cu care Kuryłowicz a îmbogăţit lingvistica generală se numără cel de *izomorfism*, dezvoltat din glossematica lui Hjelmslev (*La notion de l'isomorphisme*, în *Recherches structurales dédiées à L. Hjelmslev* = TCLC V (1949), p. 48—60) sau cel de *fundaţie*, prin care denumea relaţia determinată dintre două forme lingvistice în sistemul unei limbi, în care prima este numai „fonction de fondement", iar a doua numai „fonction fondée", nu şi invers (cf. Z. Gołąb, A. Heinz, K. Polański, *Słownik terminologii językoznawczej*, Varşovia, 1970, p. 193). A lăsat de asemenea judecăţi pertinente şi judicioase şi în alte domenii de bază, ca semantica (rolul contextului în determinarea sensului) sau onomastica (poziţia numelor proprii în cadrul linvgisticii). Bogatele sale cunoştinţe în domeniul relaţiilor lingvistice reciproce în perioade mai vechi de dezvoltare a limbilor sînt expuse în articolele referitoare la relaţiile lingvistice balto-slave, celto-slave, iraniano-slave, protogermano-slave sau scando-slave din monumentalul „Dicţionar al antichităţilor slave", care apare în Polonia.

În istoria curentelor lingvistice Jerzy Kuryłowicz ocupă un loc intermediar între şcoala din Praga şi cea din Copenhaga (cf. T. Milewski, *Językoznawstwo*, Varşovia, 1965, p. 45), realizînd, împreună cu Benveniste, simbioza între comparativismul indo-europenist şi punctul de vedere nou, structuralist (cf. B. Malmberg, *Nya vägar inom sprakforskningen* (Noi curente în lingvistică), Stockholm, ed. a III-a, 1966). Opera lui Kuryłowicz reprezintă momentul fuziunii şi interdependenţei metodelor comparativ-istorică şi structuralistă în cercetarea fenomenelor lingvistice.

În istoria relaţiilor ştiinţifice româno-polone personalitatea şi opera lui Jerzy Kuryłowicz ocupă un loc important. Printre cele 40 de limbi pe care le cunoştea (jumătate din ele le vorbea curent) a fost şi limba română, pe care a învăţat-o din tinereţe cu Emil Biedrzycki, primul lector de limba română la Universitatea din Lvov. La Paris, în anii '20, a cunoscut şi a fost remarcat de marii noştri lingvişti, Iorgu Iordan (care-l va aminti cu multă admiraţie în recentele sale *Memorii*, vol. II, Bucureşti, 1977, p. 77—78), Alexandru Rosetti şi Alexandru Graur. În articolele sale Kuryłowicz a folosit nu o dată fapte de limbă română (de ex. *Les temps composés du roman*, în „Prace Filologiczne" XV (1931), Varşovia, p. 448—453; *Le problème du classement des cas*, în „Biuletin Polskiego Towarzystwa Językoznawczego" IX (1949), p. 20—43); vezi şi disputa sa ştiinţifică cu Matei Nicolau în legătură cu formele perifrastice ale timpurilor compuse în latină (M. Nicolau, *Remarques sur les origines des formes périphrastiques passives et actives des langues romanes*, în BL IV (1936), p. 24—30; J. Kuryłowicz, *A propos des temps composés en roman. Réponse à une critique de M. M. Nicolau*, în BL V (1937), p. 195—199). În 1936 Kuryłowicz a ţinut cîteva conferinţe pe teme lingvistice la Bucureşti. Trei ani mai tîrziu, acad. Alexandru Graur îi va consacra o bună parte din articolul său despre şcoala lingvistică polonă, apreciindu-i foarte elogios activitatea

BOHUSLAV HAVRÁNEK

(1893—1978)

La 2 martie 1978 a încetat din viață, la vîrsta de 85 de ani, cunoscutul lingvist ceh acad. B. Havránek, unul dintre cei mai de seamă slaviști contemporani.

B. Havránek s-a născut la Praga, la 30 ianuarie 1893. Studiile universitare le-a făcut la Facultatea de filozofie a Universității Carolina. În anul 1917 a obținut titlul de doctor în filologie slavă. După terminarea studiilor, B. Havránek funcționează un timp ca profesor de liceu, este apoi chemat la Universitatea din Praga, alături de profesorul O. Hujer. În anul 1929 este numit profesor de lingvistică comparată slavă la Universitatea J. E. Purkyně din Brno, iar în 1950 B. Havránek preia conducerea catedrei de limbă cehă și de lingvistică generală de la Universitatea din Praga. Din anul 1952 este membru al Academiei de Științe Cehoslovace.

Activitatea științifică a acad. B. Havránek e întinsă și multilaterală. Lingvistul ceh a fost în primul rînd boemist, acordînd atenție studiului limbii cehe sub toate aspectele ei (fie că e vorba de problemele limbii literare și ale normelor ei, de problematica dialectelor, de lucrări lexicologice, lexicografice ș.a.). Studiile de slavistică ocupă un loc important în preocupările științifice ale lui B. Havránek. Lucrarea care l-a situat de la început printre cei mai de seamă lingviști slaviști a fost *Genera verbi v slovanských jazycích*, Praga, I, 1928, II, 1937. Remarcabile sînt și contribuțiile aduse în studiul comparativ-istoric al sintaxei limbilor slave și în problemele evoluției și raporturilor reciproce dintre limbile slave literare.

În unele din lucrările sale de interes lingvistic mai larg, cum sînt cele de balcanistică, acordă atenție și unor probleme privind studiul limbii române.

Pentru meritele sale deosebite ca om de știință, B. Havránek a fost distins cu mai multe ordine și medalii cehoslovace și străine. I s-a acordat titlul de doctor honoris causa de mai multe universități și a fost ales membru al unor academii și asociații lingvistice din R. P. Bulgaria, R. S. Iugoslavia, R. D. Germană, Austria, R. P. Polonă.

Cu B. Havránek dispare unul dintre cei mai autorizați specialiști în lingvistica cehoslovacă și în slavistică. În istoria lingvisticii B. Havránek rămîne unul din fondatorii lingvisticii funcționale, reprezentant de frunte al cunoscutei școli lingvistice de la Praga.

TEODORA ALEXANDRU

Facultatea de limbi străine
București, Pitar Moș 7—13

de pînă atunci (Al. Graur, *Cronica lingvistică. Școala polonă*, în „Viața Românească" XXXI (sept. – oct. 1939), nr. 9–10, p. 114–116). După război, Kuryłowicz este prezent cu interesante contribuții științifice în periodice românești de lingvistică sau în volume omagiale ale lingviștilor români (*Le changement accentuel dans la langue française du XVI*[e] *siècle*, în BL XIII (1945), p. 39–45; *Allophones et allomorphes*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 495–500; *La conjugaison en -ir de l'espagnol*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, 1965, p. 457–460). Opera sa este bine cunoscută și apreciată în țara noastră, părerile sale fiind citate în numeroase lucrări de lingvistică românească.

Jerzy Kuryłowicz și-a consacrat întreaga viață lingvisticii. A fost un dascăl excepțional, impresionînd auditoriul prin bogăția și varietatea cunoștințelor sale, prin forța argumentelor expuse. A dovedit multă înțelegere față de eforturile elevilor săi, încurajîndu-i și sprijinindu-i în studiile lor (vezi culegerea de studii lingvistice ale elevului său Zygmunt Rysiewicz, mort prematur, la numai 43 de ani, editată de Kuryłowicz cu un pios cuvînt introductiv: Z. Rysiewicz, *Studia językoznawcze*, Wrocław, 1956, p. V–XI).

Retras în locuința sa din Cracovia, unde și-a ridicat, prin profunde și îndelungate meditații, edificiul operei sale științifice, Kuryłowicz devenea în societate, la catedră sau la Academie, acel causeur neîntrecut, bonom și delicat, aruncînd degajat scînteile geniului său, fie că era vorba de bazele psihologice ale evoluției semantice, de stilurile individuale sau de teribilismele poeziei moderne. Cracoviei, acestui oraș unic în Europa, îi va lipsi de-acum înainte silueta lui înaltă, pășind rar și apăsat, aparent înstrăinată, prin brîul de verdeață din jurul Universității. Rămîne în urmă-i opera, masivă, monumentală, tezaur de nepreţuit în lingvistica europeană și mondială.

Mai 1978

MIHAI MITU

Facultatea de limbi străine
București, Pitar Moș 7–13

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R.S. România se vor adresa la: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O.B. 136–137, telex 11226, 70116 Bucureşti, str. 13 Decembrie, nr. 3, R.S. România.

Toute comande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O.B. 136—137, telex 11226, 70116 Bucureşti, str. 13 Decembrie, nr. 3, R.S. România.

ALBANIE, **Drejtorija qendrore e perhapjes dhe propagandimit te librit** — Tirana ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport,** Leninstrasse 16, 701 Leipzig ;
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMANDE, **Kubon und Sagner,** 8 München 34, Box 68 ;
AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb,** 1200 Wien, Hochstädtplatz 3 ;
BELGIQUE, **Du monde entier,** Rue du Midi, 162.1000 Bruxelles; **Office International de Librairie,** Avenue Marnix 30, B-1050 Bruxelles ;
BRÉSIL, **Libraria Leonardo da Vinci,** Av. Rio Branco, 185, Loja 2, Rio de Janeiro ;
BULGARIE, **Hemus,** Sofia, 6 Rusky Blvd. ;
CHINE, **China National Publications Import Corporation,** P.O.B. 88, Peking ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE POPULAIRE DE CORÉE, **Chulpanmul,** Phenian ;
ESPAGNE, **Meissner Liberos,** Jose Ortega y Gasset, 14 Madrid 6 ; **Libreria Harder,** Balmes, 26 Barcelona 7 ;
ÉTATS-UNIS D'AMÉRIQUE, **Fam Book Service,** 69 Fifth Avenue Suite 8 F, New York, 3, N.Y. ; **Adler's Foreign Books Inc.,** 162 Fifth Avenue, New York, 10010 N.Y. ;
FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa,** Keskuskatu 1, SF—00100, Helsinki 10 ; **Soumalainen Kirjakauppa,** Box 10 105, Helsinki 10 ;
FRANCE, **Librairie étrangère Hachette** 58, Rue Jean Bleuzen, 92170, Vanves: **Librairie étrangère Joseph Gilbert** 1, Rue Pierre—Sarrazin, Paris 6 ;
GRÈCE, **Endohora Co. Ltd.** 62, Solons Street, Athènes L.P.N. **Kallitsas,** 25, Rue Solons, Athènes (34) ;
GRANDE-BRETAGNE, **Intercontinental Academic Book,** Supplies Its. Glencoe, Winchester Road Four Marks, Alton, Gu34 SHT, Hampshire ; **Grant and Cutler Ltd.** 11, rue Buckingham, Strand, London WC 2 N 6 DQ ;
HONGRIE, **Kultura,** Budapesta, Fő utca 32 ;
ISRAEL, **Lepac Ltd,** 15 Rue Rambam, P.O. Box 1136, Tel Aviv ; **Haiflepac Ltd.,** 11 rue Ariossorov, P.O. Box 5343, Haifa ;
ITALIE, **Libreria Zanichelli,** Piazza Galvani 1/h, Bologna ; **Libreria Commissionaria Sansoni,** Via Lamarmora 45, Firenze ;
JAPON, **Nauka Ltd.** 92 Ikebukuro, Higashi 1 — Chome, Toshyma, Tokyo ; **Maruzen Co.** 6, Tori Nichome Nihonhashi, Tokyo ;
MONGOLE, **Mongolkingotorg,** Ulan Bator ;
PAYS-BAS, **Martinus Nijjhoff,** 9—11 Lange Voorhout, Box 269, Haga ;
POLOGNE, **Ars Polona-Ruch,** Warsovie, Krakowskie Predmescie 7 ;
SUÈDE, **Intercom Export Import,** Olofström, Box x 193—5 29301 ;
SUISSE, **Librairie Rousseau,** Post restante 1218 Grand-Saconex, Genève ;
TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia,** Ul. Ve Smerkach 30, Praha 1 ;
U.R.S.S., **Mezhdunarodnaya Kniga,** Moskva G. 200 ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba,** Hanoi, 32 Hai Ba Trung ;
YOUGOSLAVIE, **Forum,** Novi Sad, Misica 1 ; **Prosveta,** Belgrad, Terazije 16.

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R.S. România se vor adresa la: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESA, P.O.B. 136—137, telex 11226, 70116 București, str. 13 Decembrie, nr. 3, R.S. România.

Toute commande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESA, P.O.B. 136—137, telex 11226, 70116 București, str. 13 Decembrie, nr. 3, R.S. Roumanie.

ALBANIE. Drejtoria qendrore e perhapjes dhe propagandimit te librit — Tirana;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE. **Buchexport**, Leninstrasse 16, 701 Leipzig;
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE. **Kubon und Sagner**, 8 München 34, Box 68;
AUTRICHE. **Globus Buchvertrieb**, 1200 Wien, Höchstädtplatz 3;
BELGIQUE. **Du monde entier**, Rue du Midi, 162, 1000 Bruxelles; **Office International de Librairie**, Avenue Marnix 30, B-1050 Bruxelles;
BRÉSIL. **Libraria Leonardo da Vinci**, Av. Rio Branco, 185, Loja 2, Rio de Janeiro;
BULGARIE. **Hemus**, Sofia, 6 Rusky Blvd.;
CHINE. **China National Publications Import Corporation**, P.O.B. 88, Peking;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE POPULAIRE DE CORÉE. **Chulpanmul**, Phenian;
ESPAGNE. **Meisner Libreros**, José Ortega y Gasset, 14 Madrid 6; **Libreria Herder**, Balmes 26 Barcelona 7;
ÉTATS-UNIS D'AMÉRIQUE. **Fam Book Service**, 69 Fifth Avenue Suite 8 F, New York, N.Y.; **Adler's Foreign Books Inc.**, 162 Fifth Avenue, New York, 10010 N.Y.;
FINLANDE. **Akateeminen Kirjakauppa**, Keskuskatu 1, SF—00100, Helsinki 10; **Suomalainen Kirjakauppa**, Box 10 105, Helsinki 10;
FRANCE. **Librairie étrangère Hachette** 58, Rue Jean Bleuzen, 92170, Vanves; **Librairie étrangère Joseph Gibert** 1, Rue Pierre Sarrazin, Paris 6e;
GRÈCE. **Eudoxhera Co.** Ltd. 53, Solone Street, Athènes L.P.N. **Kallifeas**, 75, Rue Solonos, Athènes 135;
GRANDE-BRETAGNE. **Intercontinental Academic Book Supplies** Ltd. Glenore Winchester Road Four Marks, Alton, GU34 5HT, Hampshire; **Grant and Cutler** Ltd. 11, Rue Buckingham Street, London WC2 N6 DQ;
HONGRIE. **Kultura**, Budapesta, Fö utca 32;
ISRAEL. **Lepac Ltd.**, 15 Rue Remhem, P.O. Box 1136, Tel Aviv; **Haifleuer Ltd.** 11 rue [illegible], P.O. Box 5763, Haifa;
ITALIE. **Libreria Zanichelli**, Piazza Galvani 1/h, Bologna; **Libreria Commissionaria Sansoni**, Via Lamarmora 45, Firenze;
JAPON. **Nauka Ltd.** 2 Ikebukuro, Higashi 1 — Chome, Toshima, Tokyo; **Maruzen Co.** 6, Tori Nichome Nihonbashi, Tokyo;
MONGOLIE. **Mongolkingtorg**, Ulan Bator;
PAYS-BAS. **Martinus Nijhoff**, 9—11 Lange Voorhout, Box 269, Haga;
POLOGNE. **Ars Polona-Ruch**, Warszawa, Krakowskie Przedmieście 7;
SUÈDE. **Intercem Export Import**, [illegible], Box [illegible];
SUISSE. **Librairie Rousseau**, Post restante 1218 Grand-Saconnex, Genève;
TCHÉCOSLOVAQUIE. **Artia**, Ul. Ve Smeckach 30, Praha 1;
U.R.S.S. **Mezhdunarodnaya Kniga**, Moskva G. 200;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM. **Xunhasaba**, Hanoi, 32 Hai Ba Trung;
YOUGOSLAVIE. **Forum**, Novi Sad, Mosia 1; **Prosveta**, Belgrad, Terazije 16.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1977 (XXVIII)

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1978 (XXIX)

I.P.I. c. 314 Lei 20

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXIX

5

septembrie-octombrie

1978

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa comitetului de redacţie: Adresse du comité de rédaction:
Bucureşti 1, 79515 Spiru Haret 12, tel. 33.34.40 şi 33.00.40, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

71021 Calea Victoriei nr. 125, sectorul 1, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

5 – XXIX – 1978
sept. – oct.

Academicianului IORGU IORDAN, omagiu la a 90-a aniversare

SUMAR

BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR ACADEMICIANULUI IORGU IORDAN 1973–1978*

de

MARIUS SALA

A. LINGVISTICĂ ȘI FILOLOGIE

1973

498. *Introdução à linguistica romănica*, tradução de Júlia Dias Ferreira, Lisabona, Fundação Calouste Gulbenkian, 1973, 607 p.

Recenzie: Z. Macovei, Tr. Blajovici, *Familia* IX, 1974, p. 2.

499. *Introduzione alla linguistica romanza*, con una nota di D'A.S. Avalle, traduzionè di Luciana Borghi Cedrini, Torino, Einaudi, 1973, XVI + 501 p. [Piccola Biblioteca Einaudi 219].

Recenzii: E. F. K. Korner, *Linguistics* 143, 1975, p. 103–107.
Z. Macovei, Tr. Blajovici, *Familia* IX, 1974, p. 2.
Glanville Price, *French Studies* XXVII, 1973, p. 113–114.
Alberto Várvaro, *Kritikon Litterarum* III, 1974, p. 100–101.

500. *Los estudios hispánicos en Rumania*, [în] *Actas de la primera reunión latinoamericana de lingüística y filología, Viña del Mar (Chile) enero de 1964*, Bogotá, Instituto Caro y Cuervo, 1973, p. 184–194.

501. *Note sur la double valeur du participe passé roman*, [în] *Travaux de linguistique et de littérature publiés par le Centre de Philologie et de Littératures romanes de l'Université de Strasbourg* XI, 1, *Linguistique française, philologie et littérature medievales [= Mélanges de linguistique française et de philologie et littérature médievales offerts à Monsieur Paul Imbs...]*, Strasbourg, 1973, p. 401–405.

502. *Formations romanes à affixes internationaux*, [în] *The Canadian Journal of Romance Linguistics* I, 1973, p. 26–32.

503. *Pe marginea volumului* **Pagini istorico-filologice** *de Vasile Bogrea*, [în] *CL* XVIII, 1973, 1, p. 5–6

504. *„Miercuri seară" sau „Miercuri seara"?*, [în] *Limbă și literatură* 1973, 1, p. 37–38.

505. *La Société Roumaine de Linguistique Romane à son dixième anniversaire*, [în] *Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane* IX, 1973, p. 5–9.

506. *Al XI-lea Congres al lingviștilor*, [în] *SCL* XXIV, 1973, 3, p. 338–340.

507. *Limba lui Cantemir*, [în] *Cronica* VIII, 1973, 43 (404), p. 8, 11. [Cf. și nr. 528].

508. *Note lingvistice*, [în] *Limbă și literatură* 1973, 4, p. 741–742.

509. *Cuvîntul științei asupra științei cuvîntului*, [în] *Magazin* XVII, 1973, nr. 822, p. 5 [interviu].

* Pentru bibliografia lucrărilor academicianului Iorgu Iordan anterioare anului 1973, vezi *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. XV–XXVII [1911–1968], și RRL XIII (1968), p. 389–396 [1958–1968], XVIII (1973), p. 393–398 [1968–1973]. Cf. și lucrarea de sub A. 529.

510. *Între lingvistică și istorie,* [în] *Magazin istoric* VII, 1973, 11, p. 25–28 [interviu].
511. *Note de lexicologie românească,* [în] *SCL* XXIV 1973, 6, p. 713–722.
512. *Hans Rheinfelder (1898–1971),* [în] *SCL* XXIV, 1973, 6, p. 735–736.
513. Intervenţie [în] *Noesis. Travaux du Comité Roumain d'Histoire et de Philosophie des Sciences,* I, Bucarest, 1973, p. 85–86.
514. *Prefaţă* [în] Maria Manoliu Manea, *Structuralismul lingvistic (Lecturi critice),* București, Editura didactică și pedagogică, 1973, p. 5–6.
515. *Congresul de studii romanice din Peru,* [în] *Secolul 20,* 1973, 4 (147), p. 181–183.
516. *Acad. Viktor Vladimirovici Vinogradov (12 ian. 1895–4 oct. 1969),* [în] *Analele Academiei Republicii Socialiste România,* seria IV, vol. XIX, București, 1973, p. 292.
517. *Lucrări românești recente de lingvistică. Observaţii critice,* [în] *Anuar de lingvistică și istorie literară,* XXIV, 1973, p. 81–84.

Recenzie:

518. Pilar Vázquez Cuesta y Maria Albertina Mendez da Luz, *Gramática portuguesa* 2 vol. (Madrid, 1971, 403 + 413 p.), [în] *Anuar de lingvistică și istorie literară* XXIV, 1973, p. 193–194.

1974

519. *Dicţionarul limbii române (DLR).* Serie nouă. Redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu. Tomul VIII, Partea a 2-a, Litera *P (Pe-pinar),* București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974, p. 359–694.
520. *Crestomaţia romanică* întocmită sub conducerea acad. Iorgu Iordan de Mioara Avram, Matilda Caragiu-Marioţeanu, Nicolae Dănilă, Valeria Guţu Romalo, Maria Iliescu, Liliana Macarie, Constant Maneca, Maria Manoliu Manea, Alexandru Niculescu, Daniela Rădulescu, Sanda Reinheimer Rîpeanu, Marius Sala, Florenţa Sădeanu, Sanda Stavrescu, Mirela Teodorescu, Volumul al III-lea, *Secolele al XIX-lea – al XX-lea,* Partea a III-a, București, 1974, 1056 p.
521. [În colaborare cu Maria Manoliu Manea], *Linguistica romanza,* a cura di Alberto Limentani, traduzione di Marinella Lőrinczi Angioni, Padova, Liviana Editrice, 1974, XX + 486 p. [Ydioma tripharium, Collana di studi e saggi di filologia romanza, 1] [Vezi A. 485].

Recenzii: Roberto Antonelli, *Cultura Neolatina* XXXIV, 1974, 3/4, p. 358.
Mihaela Cîrstea-Romașcanu, *RRL* XXI, 1976, 3, p. 447–448.
Maria Grossmann, *Medioevo Romanzo* I, 1974, p. 417–419.
Christian Schmitt, *Zeitschrift für romanische Philologie* XC, 1974, p. 628–629.
J. Stéfanini, *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* LXX, 1975, 2, p. 167.
Arianna Uguzzoni, *Studi Italiani di Linguistica Teorica et Applicata* III, 1974, p. 264–266.

522. *Evolution des occlusives latines en roman,* [în] *Revue de linguistique romane* XXXVIII, 1974, nr. 149–150–151–152 [= *Hommage à Monseigneur Pierre Gardette*], p. 297–301.
523. *Note lingvistice,* [în] *Limbă și literatură* 1974, 1, p. 47–49.
524. *Note de lexicologie românească,* [în] *SCL* XXV, 1974, 4, p. 439–449.
525. *Note de lexicologie românească,* [în] SCL XXV, 1974, 6, p. 609–615.
526. *Limba noastră în epoca actuală,* [în] *LR* XXIII, 1974, 4, p. 263–266.
527. *„Romanistică",* [în] *LR* XXIII, 1974, 6, p. 531–532.
528. *Cu privire la limba lui D. Cantemir,* [în] *300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir,* București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974, p. 53–59. Republicat

în *Dimitrie Cantemir*. Antologie, prefață, cronologie și bibliografie de Suzana-Carmen Dumitrescu, București, Editura Eminescu, 1977, p. 223–229. [cf. și nr. 507].

529. *Titluri și lucrări 1911–1973*, București, Editura Litera, 1974, 62 p.

Recenzii: Stelian Dumistrăcel, *Cronica* IX, 1974, 52 p. 6,
M.F., *Forum* XVI, 1974, 11, p. 91.

530. *Geneza unui dicționar patronimic*, [în] *Magazin* XVIII, 1974, nr. 850, p. 5.
531. [Scrisoare deschisă, pe marginea articolului lui D. Macrea, *Congresul de limbi romanice de la Napoli*], [în] *România literară* VII, 1974, 20, p. 19.
532. [O scrisoare a acad. Iorgu Iordan, pe marginea răspunsului lui D. Macrea], [în] *România literară* VII, 1974, 22, p. 8.
533. *Limba – creatoare de cultură spirituală* [interviu], [în] *Tribuna* XVIII, 1974, 33, p. 4.
534. *Le congrès de linguistique du Pérou* [Arequipas, 9–13 mars 1973], [în] *Cahiers roumains d'études littéraires* 1974, 1, p. 132–135.
535. *Pierre Gardette (1906–1973)*, [în] *SCL* XXV, 1974, 5, p. 567–568.
536. [în colaborare cu Marius Sala] *Bibliographia Onomastica. 1971. Rumanian*, [în] *Onoma* XVIII, 1974, 1–2, p. 166–171.

Recenzii:

537. Francis de B. Moll, *El habla de Mallorca* (Palma de Mallorca, 1973, 36 p.), [în] *SCL* XXV, 1974, 5, p. 551–552.
538. Maurice Davan, Marcel Cohen, Maurice Lallemand, *Dictionnaire du français vivant* (Paris–Bruxelles–Montréal, Edit. Bordas [1972], XVII + 1338 p.), [în] *SCL* XXV, 1974, 5, p. 543–545.

1975

539. *Stilistica limbii române*, ediție definitivă, București, Editura științifică, 1975, 406 p. (p. 343–383 : Bibliografie cronologică de Aurel Nicolescu).

Recenzii: Mioara Avram, *Limbă și literatură* 1975, 2, p. 393–397.
Const. Cojocaru, *Ateneu* XII, 1975, 2, p. 15.
Al. Graur, *România literară* VIII, 1975, 20, p. 8.
H. Mihăescu, *Revue des études sud-est européennes* XIV, 1976, 1, p. 173–174.
Al. Niculescu, *România literară* VIII, 1975, 15, p. 8.
Felicia Șerban, *CL* XX, 1975, 2, p. 222–223.
Henri Wald, *Familia* XI, 1975, 6, p. 5.
Lucia Wald, *Romanian Books* 1975, 2, p. 25.

540. *Istoria științelor în România. Lingvistica*, Volum elaborat sub conducerea acad. Iorgu Iordan de Ion Gheție, Valeria Guțu Romalo, Luiza Seche, Mircea Seche, Flora Șuteu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975, 176 p. [Semnează capitolul *Lingvistica românească în perioada 1918–1944*, p. 85–119, de asemenea *În loc de prefață*, p. 11–12 și *Postfață*, p. 156–158].

Recenzii: B. Cazacu, *Limbă și literatură* 1976, 1, p. 220–223.
Ștefan Giosu, *Cronica* XI, 1975, 33, p. 4–5.
C. H., *Forum* XVII, 1975, 4, p. 92.
D. Macrea, *România literară* VIII, 1975, 18, p. 8.
Al. Rosetti, *SCL* XXVI, 1975, 6, p. 617–618.
Z. U., *Neue Literatur* XXVI, 1975, 6, p. 122.

541. *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu. Tomul IX, Litera *R*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975, 641 p.
542. *Quelques cas de tabou phonétique*, [în] *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*, Paris, 1975, p. 274–281.
543. *Atlase sau glosare?*, [în] *Fonetică și dialectologie* IX, 1975, p. 7–11. [cf. nr. 581].
544. *Aspects dialectiques en linguistique*, [în] *RRL* XX, 1975, 4, p. 363–365.
545. *Notes de syntaxe roumaine*, [în] *RRL XX*, 1975, 5, p. 509–511.
546. *Note de lexicologie românească*, în *SCL* XXVI, 1975, 1, p. 53–59.
547. *Observații asupra raporturilor dintre toponime și antroponime*, [în] *LR* XXIV, 1975, 3, p. 233–237.
548. *Șlagăre lexicale*, [în] *Limbă și literatură* 1975, 2, p. 240–249.
549. *Expresii, locuțiuni și zicale românești*, [în] *Limba și literatura română. Revistă trimestrială pentru elevi* I (IV), 1975, 4, p. 17.
550. *Repere*, [în] Ion Creangă, *Povești, Amintiri, Povestiri*, București, 1975, p. 319–324 [Pasaje din *Limba lui Creangă*, vezi A. 290].
551. *Înscriere la cuvînt*, [în] *Scînteia*, XLVI, 1975, nr. 10 351, p. 2.
552. *Un studiu despre numele de familie românești*, [în] *Tribuna României* 1 ianuarie 1975, p. 3 [interviu].
553. [În colaborare cu Olga Tudorică] *Breve noticia sobre la enseñanza del español en Rumania*, [în] *Actas del Simposio de Montevideo (enero de 1966)*, México, 1975, p. 210–214.
554. *Nina Façon (1909–1974)*, [în] *SCL* XXVI, 1975, 6, p. 635.
555. [în colaborare cu Marius Sala] *Bibliographia Onomastica. 1972–1973. Rumanian*, [în] *Onoma* XIX, 1975, p. 201–203.

Recenzii :

556. D. Macrea, *Limbă și literatură română* (București, Editura didactică și pedagogică, 1973, p. 315 p.), [în] *Convorbiri literare* 1975, 6, p. 13.
557. N. Mihăescu, *Norme gramaticale și valori stilistice* (București, 1975), [în] *Convorbiri literare* decembrie 1975, p. 11 [sub titlul *Un „paznic" al limbii românești*].

1976

558. *Un problème de phonétique historique romane*, [în] *Kwartalnik Neofilologiczny* XXII, 1976, 1–2, p. 139–141.
559. *Du bilinguisme dans le domaine roman*, [în] *Actes du XIIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes tenu à l'Université Laval (Québec, Canada) du 29 août au 5 septembre 1971*, vol. I, Québec, Les Presses de l'Université Laval, 1976, p. 5–15. [Textul francez al articolului de la A. 489.]
560. *Note de lexicologie românească* [Ș] (I), [în] *SCL* XXVII, 1976, 1, p. 53–58.
561. *Note de lexicologie românească* (II), [în] *SCL* XXVII, 1976, 2, p. 163–169.
562. *Note de lexicologie românească* T (I), [în] *SCL* XXVII, 1976, 4, p. 399–407.
563. *Formations hybrides dans la toponymie roumaine*, [în] *Etudes romanes. Bulletin de al Societé Roumaine de Linguistique Romane* (XI 1975–1976), Bucarest, 1976, p. 101–104.
564. *Note sintactice*, [în] *LR* XXV, 1976, 1, p. 69–71.
565. *Pentru cultivarea limbii*, [în] *LR* XXV, 1976, 3, p. 225–227.
566. *Stil „savant", stil „poetic"*, [în] *LR* XXV, 1976, 4, p. 335–337.
567. *Răspuns la o recenzie*, [în] *SCL* XXVII, 1976, 3, p. 311–312.

568. *Expresii, locuțiuni și zicale românești* (II). [*A o lua la sănătoasa*], [în] *Limba și literatura română. Revistă trimestrială pentru elevi* II, 1976, 1, p. 13.

569. *Expresii: „La paștele calului" (sau „al cailor")*, [în] *Limba și literatura română. Revistă trimestrială pentru elevi* II(V), 1976, 3, p. 13–14.

570. *Expresii: „A trage nădejde ca prepelița de coadă"*, [în] *Limba și literatura română. Revistă trimestrială pentru elevi* II (V), 1976, 4, p. 9.

571. *Consultanți lingvistici*, [în] *Presa noastră* XXI, 1976, 3, p. 37–38.

572. *Limba română, idiom romanic*, [în] *România literară* IX, 1976, 25, p. 4–5.

573. *Topica adjectivului atributiv*, [în] *România literară* IX, 1975, 35, p. 8.

574. *„Ca și portul, vorbitorul e un creator, unul anonim"*, [în] *Luceafărul* XIX, 1976, 27, p. 3 [interviu].

575. *Totuși, un răspuns*, [în] *Convorbiri literare* iulie 1976, 7, p. 13.

576. *Vasile Bogrea (1881–1926)*, [în] *România literară* IX, 1976, 47, p. 8.

577. [în colaborare cu Marius Sala] *Bibliographia Onomastica. 1974. Rumanian*, [în] *Onoma* XX, 1976, 2–3, p. 457–461.

Recenzie:

578. Alf Lombard, *La langue roumaine. Une présentation* (Paris, 1974, XV + 396 p.), [în] *LR* XXV, 1976, 2, p. 215–216.

1977

579. *Limba literară (Studii și articole)*. Ediție îngrijită și note de Pavel Țugui și Ion Trăistaru, Craiova, Scrisul Românesc, 1977, 363 p.
Recenzie: Eugen Negrici, *Ramuri* 1978, 3, p. 7.

580. *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu. Tomul VIII, Partea a 3-a, Litera *P* (*Pînă-pogribanie*), București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, p. 695–948.

581. *Atlas ou glossaires?*, [în] *Actas del V Congreso Internacional de Estudios Lingüísticos del Mediterráneo*, [Madrid], Instituto de Cultura Hispánica [1977], p. 475–479 [Text francez al lucrării de la A. 543].

582. *Note de lexicologie românească T* (II), în *SCL* XXVIII, 1977, 2, p. 187–195.

583. *Român; românesc*, [în] *LR* XXVI, 1977, 1, p. 33–35.

584. *Limba noastră la Radio. Observații generale*, [în] *LR* XXVI, 1977, 1, p. 95–98.

585. *Limba noastră la Radio*, [în] *LR* XXVI, 1977, 3, p. 303–306.

586. *Limba noastră la Radio*, [în] *LR* XXVI, 1977, 6, p. 639–641.

587. *Expresii: „Sărac lipit pămîntului, a da bir cu fugiții"*, [în] *Limba și literatura română. Revistă trimestrială pentru elevi* III (VI), 1977, 1, p. 11.

588. *Expresii: „Ducă-se opt și cu-a brînzei nouă!"*, [în] *Limba și literatura română. Revistă trimestrială pentru elevi* III, (VI) 1977, 3, p. 8–9.

589. *Limba noastră*, [în] *România liberă* XXV, 1977, nr. 10108, p. 2.

590. *Hispanistica românească*, [în] *România literară* X, 1977, 27, p. 19.

591. *Despre pluralul substantivelor neutre românești*, [în] *România literară* X, 1977, 52, p. 8.

592. *Societatea de Științe Filologice*, [în] Societatea de Științe Filologice din Republica Socialistă România, *Buletinul Societății pe anul 1977*, p. 5–6.

593. *„Eu continui să îi consider pe Eminescu și pe Sadoveanu ca modele în ce privește limba"*, [în] *Ramuri* XIV, 1977, 8, p. 5, 15.

594. *Două congrese lingvistice*, [în] *România literară* X, 1977, 37, p. 19.

595. *Cum l-am cunoscut pe Sextil Pușcariu*, [în] *LR* XXVI, 1977, 5, p. 575–578.

596. *Vasile Bogrea (1881–1926)*, [în] *CL* XXI, 1977, 1, p. 11–16.

597. *B. P. Hasdeu*, [în] *România literară* X, 1977, 35, p. 12–13.

598. *I. Șiadbei (1901–1977)*, [în] *LR* XXVI, 1977, 3, p. 319.

599. *O precizare* [în legătură cu articolul lui Mihail Zamfir despre S. Pușcariu], [în] *Luceafărul* 22 ianuarie 1977.

Recenzii:

600. Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română* (București, 1975, 299 p.), [în] *LR* XXII, 1977, 3, p. 321–322.

601. Kemény Ferenc, *Das Spracherlernen der Völker* (Wien, 1975, 189 p.), [în] *SCL* XXVIII, 1977, 5, p. 565–567.

602. „*Cronica*", *revistă de cultură generală, Iași*, [în] *LR* XXVI, 1977, 5, p. 583–584.

1978

603. *Expresii: „Vodă, da, și Hîncu, ba!"*, [în] *Limba și literatura română. Revistă trimestrială pentru elevi* IV (VII), 1978, 1, p. 11.

604. *Notă* [despre pluralul substantivelor neutre românești], [în] *România literară* XI, 1978, 1, p. 8 [cf. A. 591].

605. *Limba noastră la Radio*, [în] *LR* XXVII, 1978, 2, p. 177–179.

606. *Din nou despre Sextil Pușcariu*, [în] *LR* XXVII, 1978, 2, p. 215.

Recenzie:

607. Marius Sala, Dan Munteanu, Valeria Neagu, Tudora Șandru-Olteanu, *El léxico indígena del español americano. Apreciaciones sobre su vitalidad*, Academia Mexicana – Editura Academiei Române, México–București, 1977, 198 p. [în] *Scînteia* XLVII, 1978, nr. 11 036, p. 4 [sub titlul *O lucrare românească de hispanistică*].

ADDENDA

ad. 371 *Recenzie:* Eric P. Hamp, *General Linguistics* XI, 1971, p. 133–138.

ad. 421 *Recenzii:* H. Misterski, *Biuletyn fonograficzny* XI, 1971, p. 167–168.
W. Rothe, *Zeitschrift für romanische Philologie* LXXXVII, 1971, p. 191–195.

ad. 456 *Recenzii:* Curtis Blaylock, *General Linguistics* XI, 1971, p. 140–142.
Helmut Genaurt, *Vox Romanica* XXXI, 1972, p. 365–381.
Stewart Gregory, *Modern Language Review* LXVII, 1972, p. 181–182.
Jean-Marie Klinkenberg, *Le Français Moderne* XXXIX, 1971, p. 358–359.
Žarko Muljačić, *Archivio Glottologico Italiano* LVI, 1971, p. 71–75.
Henry G. Schogt, *Canadian Journal of Linguistics* XVI, 1971, 2, p. 139–141.

ad. 466. *Recenzie:* A. I. Čobanu, *Voprosy jazykoznanija*, 1972, 6, p. 138–143.

ad. 485. *Recenzii:* Domnița Dumitrescu, *SCL* XXIV, 1973, p. 723–724.
P. Gardette, *Revue de linguistique romane* XXXVII, 1973, p. 485.
Isaac Nicolau Salum, *Lengua e Literatura* II, 1973, p. 307–313.
Christian Schmitt, *Zeitschrift für romanische Philologie* LXXXIX, 1 973, p. 302–305.

B. VARIA *

1973

67. *Schiță de autobiografie spirituală.* [în] *România literară* VI 1973, 40, p. 16–17.
68. *Istoricitatea comediilor lui Caragiale,* [în] *Cronica,* VIII 1973, 28 (389), p. 8, 13.

1974

69. *Neculce, precursor al lui Creangă,* [în] *Cronica* IX, nr. 36, p. 1, 6.
70. *Cuvînt inainte,* [în] *Liceul Internat Costache Negruzzi Iași. Reuniunea festivă consacrată evocării unor figuri ale culturii românești, care și-au făcut studiile la Liceul Internat,* București, 1974, p. 2.
71. *Cuvînt inainte,* [în] Dan Bădărău și Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri,* Iași, 1974, p. 5–7.
72. *Corespondența mea cu N. Iorga,* [în] *Manuscriptum* 2 (15), 1974, p. 81–87.

1975

73. *Repere,* [în] *Ion Neculce. Letopisețul Țării Moldovei,* București, 1975, p. 384–390.
74. *Cu privire la o presupusă fotografie a lui Eminescu,* [în] *Manuscriptum* VI, 1975, 1, p. 81.
75. *„Nu vreau să greșesc, dar cred că la terminarea claselor elementare, știam mai multă gramatică decît absolvenții de liceu”,* [în] *Flacăra* XXIV, 1975, 6, p. 19.
76. *Sărbătoarea academică,* [în] *Cronica,* X, 1975, 31, p. 8.
77. Interviu, [în] *Cronica* X, 1975, 32, p. 1, 4–5.
78. *„Eseu” despre obiectivitate,* [în] *România literară* VIII, 1975, 47, p. 4.

1976

79. *Memorii,* vol. I, București, Editura Eminescu, 1976, 310 p. Tiraj nou, 1977.

    Recenzii: Nae Antonescu, *Steaua* XXVII, 1976, 12, p. 47.
    M. B., *Forum* 1977, 9, p. 93.
    Al. Dima, *Scînteia* XLVI, 1976, nr. 10673, p. 4.
    N. Manolescu, *România literară* IX, 1976, 45, p. 9.
    Al. Piru, *Luceafărul* XIX, 1976, 48 p. 1, 2.

80. [Răspuns la un chestionar în legătură cu a XXX-a aniversare a revistei], [în] *Viața românească* martie 1976, p. 24–26.
81. *Amintiri despre și de la „Viața românească”,* [în] *Cronica* 12 martie 1976.
82. *Dioscurii „Vieții românești”: C. Stere și G. Ibrăileanu,* [în] *România literară* IX, 1976, 11, p. 4.
83. *C. Stere, profesor la Universitatea din Iași,* [în] *Manuscriptum* VII, 1976, 2, p. 135–139.
84. *Amintiri... teatrale,* [în] *Cronica* 10 decembrie 1976, p. 1, 7.
85. *„Pentru mine, știința și acțiunea politică au fost două moduri de a trăi viața”,* [în] *Scînteia tineretului* XXXII, 1976, nr. 8335, p. 1,3 [interviu].

* Bibliografie selectivă.

1977

86. *Memorii*, vol. II, Bucureşti, Editura Eminescu, 1977, 350 p.

Recenzii: Octavian Crişan, *Flacăra* XXVI, 1977, 36, p. 17.
Paul Georgescu, *Contemporanul* 1977, 35, p. 10.
Vasile Netea, *Săptămîna*, 1978, 387, p. 1,7.
Al. Piru, *Luceafărul* XX, 1977, 52, p. 2.
Eugen Simion, *Luceafărul* XX, 1977, 20, p. 1,5.

87. *,,Dacă am izbutit să însemnez ceva în cultura românească, faptul se explică, înainte de toate, prin munca pe care am depus-o fără întrerupere''*, [în] *Universitatea comunistă*, ianuarie 1977, p. 4 [interviu].
88. *Tradiţii militante ale teatrului românesc*, [în] *România literară*, X, 1977, 7, p. 12–13.
89. *,,Ar fi bine ca orice umanist să fie şi om de omenie''*, [în] *Viaţa studenţească* XI, 1977, p. 12 [interviu].
90. *,,Specificul literaturii poate fi exprimat printr-un singur cuvînt: simţire''*, [în] *Ateneu* XIV, 1977, 2, p. 2 [interviu].
91. *O precizare*, [în] *Steaua* martie 1977, p. 28 [în chestiunea ediţiei Eminescu de Perpessicius].
92. *Puţină istorie*, [în] *România literară* X, 1977, 15, p. 8, publicat şi în *1907–1977. De acoio de unde a pornit văpaia*, Bucureşti, 1977, p. 9–13.
93. *Savin Bratu*, [în] *Secolul 20*, 1977, 4–5, p. 133.
94. *O precizare*, [în] *Luceafărul* 4 iunie 1977, p. 2 [în problema ediţiilor Creangă].
95. Interviu, [în] *Ramuri* august 1977, p. 5, 15.
96. *,,Umorul propriu-zis e o problemă de conţinut''*, [în] *Urzica* XXVIII, 1977, 10, p. 2 [interviu].
97. *Mihail Sadoveanu, doctor honoris causa al Universităţii din Iaşi*, [în] *România literară* X, 1977, 49, p. 14.

1978

98. *Pornind de la o carte despre Universitatea ieşeană*, [în] *Scînteia* XLVII, 1978, nr. 11000, p. 4.
99. *Aşa cum l-am cunoscut* [despre G. Călinescu], [în] *Jurnal literar* iunie 1978, ediţie specială, p. 8.

ANDREI AVRAM

CLASIFICAREA BINARĂ A FONEMELOR CONSONANTICE ALE FRIULANEI VORBITE ÎN ROMÂNIA

1. Analiza pe care o prezentăm în rîndurile următoare se bazează pe datele din monografia consacrată de Maria Iliescu [1] dialectelor friulane vorbite în cîteva localităţi din ţara noastră. Această monografie conţine şi un amplu capitol de fonologie, inclusiv definiţiile fonemelor vocalice şi consonantice, formulate cu ajutorul unor trăsături distinctive (t.d.) corespunzătoare proprietăţilor articulatorii ale sunetelor. În clasificarea noastră vom avea în vedere lista de t.d. binare — corespunzătoare, în general, unor proprietăţi acustice — propusă, într-o cunoscută lucrare, de R. Jakobson şi colaboratorii săi [2].

2. Vom lua în discuţie, mai întîi, sistemul consonantic caracteristic dialectului desemnat prin A şi graiurilor Ba şi Bb din dialectul B, sistem care, potrivit inventarului stabilit de Maria Iliescu (p. 103—111), este format din : 2 lichide, /l r/ ; 3 nazale, /m n ñ/ ; 14 obstruente (consoane cu zgomot), /p b f v t d s z č ğ č̆ ğ̆ k g/ [3]. Cele trei categorii de consoane pot fi delimitate astfel : lichidele posedă t.d. [+vocalic]; dintre celelalte 17 foneme, nevocalice, unele posedă t.d. [+nazal], iar altele sînt nenazale (orale).

Dacă admitem că africatele intră, împreună cu oclusivele, în categoria consoanelor caracterizate prin t.d. [—continuu] [4], înseamnă că obstruentele care posedă această t.d. sînt în număr de 10 (continuele sînt 4 : /f v s z/).

În ce priveşte succesiunea dihotomiilor prin care se ajunge la definiţiile fonemelor consonantice, este de remarcat că, într-o schemă sub formă de „arbore", t.d. [±grav] şi [±compact] ar urma să fie luate în consideraţie în această ordine pentru consoanele obstruente şi în ordinea inversă pentru consoanele nazale. Astfel, dihotomia în care sînt implicaţi toţi membrii fiecărei clase precedă pe cea la care unii nu participă (în matricea fonologică, în dreptul t.d. respective apare un zero). Aceste particularităţi ale clasificării decurg din natura sistemului :

a) Consoanele obstruente continue se subîmpart în grave şi acute, dar nici unele, nici altele nu participă la opoziţia bazată pe t.d. [±compact], întrucît /f v/ şi /s z/, nu au corespondente fonologic compacte, cum ar fi continuele velare, în cazul fonemelor grave /f v/, sau continuele (pre)palatale, în cazul fonemelor acute /s z/. Pe plan fonetic, indiferenţa

[1] *Le frioulan à partir des dialectes parlés en Roumanie*, Haga, Paris, 1972 (trimiterile la această lucrare se vor face, în cele ce urmează, prin indicarea numai a paginilor).

[2] Roman Jakobson, C. Gunnar M. Fant, Morris Halle, *Preliminaries to Speech Analysis. The Distinctive Features and Their Correlates*. Technical Report No. 13. Second Printing with Additions and Corrections, Massachusetts Institute of Technology, 1955.

[3] Am menţinut transcrierea folosită de Maria Iliescu.

[4] Vezi p. 24 din lucrarea citată în nota 2.

fonemelor /s z/ față de t.d. [compact] se manifestă în faptul că ele se realizează, în graiurile avute în vedere, nu numai ca alveolare — [s z] —, ci și ca alveolopalatale — [š ž] sau [ś ź] (p. 31, 60—61, 105)[5] —, sunete compacte în raport cu alveolarele, dar fonologic identice cu acestea.

b) În subsistemul nazalelor, palatala /ñ/ se opune, prin t.d. [+compact], grupului format din /m/ și /n/, consoane caracterizate prin t.d. [—compact]; /ñ/ este însă indiferent față de t.d. [grav], dată fiind absența din sistem a nazalei /ŋ/ (situația aceasta se întîlnește frecvent în idiomurile romanice).

3. O chestiune ceva mai complicată este cea a definirii și clasificării fonemelor notate /č̓ ǧ̓/. Sunetele corespunzătoare au fost descrise în mod diferit de autorii care s-au ocupat de friulană: medioalveolare, postalveolare, prepalatale, mediopalatale sau postpalatale, ca loc de articulație; oclusive sau africate, în ce privește felul în care sînt articulate (p. 53—54). După Maria Iliescu, sunetele [č̓ ǧ̓] sînt africate mediopalatale, ceea ce înseamnă că ele se deosebesc prin locul de articulație de sunetele [č ǧ], descrise ca africate alveolopalatale (vezi p. 31 și tabloul consoanelor, p. 81). Rezultă că [č̓ ǧ̓] sînt, din punct de vedere acustic, mai compacte decît [č ǧ]. Întrucît toate cele patru foneme cărora li se subsumează aceste sunete posedă t.d. [+compact] (ele se opun fonemelor necompacte /p b t d/), separarea lor în două subclase ar putea fi bazată pe t.d. [difuz], care ar urma să caracterizeze cu valoarea „—" fonemele /č̓ ǧ̓/ și cu valoarea „+" fonemele /č ǧ/ (am adoptat o soluție analoagă în analiza fonologică a unor graiuri dacoromâne care cunosc opozițiile /ŝ/ : /ș/ și /ẑ/ : /j/[6]). Interpretarea aceasta ar avea avantajul că ar recurge la o t.d. care există oricum în sistemul fonologic, ca element constitutiv al definițiilor unor vocale, și, în consecință, nu s-ar impune introducerea unei noi unități în inventarul t.d., cum se întîmplă dacă se acceptă interpretarea propusă mai jos.

Ni se pare, totuși, necesar să ținem seamă de următoarele observații ale Mariei Iliescu: [č̓] „est très semblable au [k'] du roum. *chiar*"; [ǧ̓] „est très semblable au [g'] du roum. *gheară*" (p. 54, respectiv, p. 55)[7].

[5] Cu privire la ultima categorie de fricative cf. Giuseppe Francescato, *Il sistema dei suoni sibilanti nel dominio friulano*, în RLiR XXVI (1962), nr. 101—102, p. 53: /s/ se realizează ca apicală în unele regiuni, în timp ce în altele pronunțarea „tende a farsi leggermente dorsale *(ś)*". Maria Iliescu precizează că deosebirea dintre [ś], [ź] și [š], respectiv, [ž] este greu sesizabilă (p. 30).

[6] Vezi articolul nostru *Analiza în trăsături distinctive a fonemelor consonantice din dialectele limbii române*, în SCL XXVIII (1977), nr. 5, p. 481—482.

[7] Într-o altă lucrare a autoarei monografiei pe care se întemeiază observațiile noastre consoanele în discuție sînt considerate oclusive prepalatale; vezi Maria Iliescu, *Contribuție la problema palatalelor și prepalatalelor în friulană*, în RFRG VII (1963), nr. 2, p. 322—325. De altfel, nu este de prisos să menționăm că în cazul (pre)palatalelor deosebirea dintre oclusive și africate este mai puțin netă decît cea existentă între oclusivele și africatele din alte clase de localizare. Cf. Emil Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, București, 1935, p. 103: „*t'* și *d'* (adică $t'^{k'}$ și $d'^{g'}$)) sînt într-o mică măsură niște africate, pentru care elementul oclusiv este format dintr-o oclusivă palatală..., iar elementul constrictiv (fricativ) este constituit de fricativa palatală *h'*, respectiv, *y'*"; vezi și Andrei Avram, *Cercetări experimentale asupra oclusivelor prepalatale din graiurile dacoromâne*, în FD VI (1969), p. 9—15.

Rezultă că cele două consoane sînt apropiate de oclusivele mediopalatale și, implicit, că între ele și africatele [č ğ] există și o deosebire privitoare la modul de articulație. Așa stînd lucrurile, sîntem de părere că t.d. care separă pe /č̌ ğ̌/ de /č ğ/ corespunde unei opoziții între consoane nestridente și consoane stridente (pe plan fonetic, ultimele două consoane sînt m a i stridente decît primele). Un argument în sprijinul acestei soluții ne este oferit de constatarea că /č̌ ğ̌/, realizate, de obicei, ca mediopalatale, au și variante articulate mai spre alveole (p. 54); se poate spune, prin urmare, că deosebirea legată de modul de articulație — [č ğ], africate „propriu-zise", pe de o parte, [č̌ ğ̌], sunete apropiate de oclusive, pe de altă parte — se dovedește a fi, sub aspect funcțional, mai importantă decît deosebirea de localizare dintre cele două categorii de consoane.

4. Clasificarea binară a celor 19 foneme consonantice este prezentată în tabloul de mai jos. În tablou figurează și t.d. [consonantic], care face parte, cu valoare pozitivă, din definițiile tuturor consoanelor, precum și t.d. [sonor], care nu pune probleme [8].

	l	r	m	n	ñ	p	b	f	v	t	d	s	z	č	ğ	č̌	ğ̌	k	g
Consonantic	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Vocalic	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nazal	0	0	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Continuu	+	—	0	0	0	—	—	+	+	—	—	+	+	—	—	—	—	—	—
Grav	0	0	+	—	0	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+
Compact	0	0	—	—	+	—	—	0	0	—	—	0	0	+	+	+	+	+	+
Sonor	0	0	0	0	0	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+
Strident	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	+	+	—	—	0	0

5. În graiul Bc al dialectului B există perechi minimale de tipul sg. [gràs] — pl. [gràš] (p. 105). Consoana continuă surdă compactă (alveolopalatală) și corespondenta ei necompactă (alveolară) nu sînt deci variante ale aceluiași fonem (ca în dialectul A și în graiurile Ba și Bb), ci reprezintă două foneme distincte. Se înțelege că, în aceste condiții, /s/ nu mai este indiferent față de t.d. [compact]: semnul „0" din dreptul acestei t.d. urmează să fie înlocuit, în coloana /s/, cu semnul „—". Fonemul /š/ se definește, în sistemul la care ne referim aici, prin 7 t.d. prezente și în definiția lui /s/ și, în plus, prin t.d. [+compact], care separă pe /š/ de fonemul /s/, [—compact].

După cum arată Maria Iliescu (p. 105), nu s-au găsit exemple din care să reiasă că [ž] este fonologic distinct de [z]; așadar perechii /s/ : /š/ nu îi corespunde o pereche de același tip în categoria continuelor sonore.

[8] Recunoscînd caracterul distinctiv al sonorității, acceptăm interpretarea propusă de Maria Iliescu. Unii autori atribuie valoare distinctivă forței (tensiunii), împărțind obstruentele friulane în „fortes" (strong) și „lenes" (nonstrong), cu mențiunea că acestea din urmă sînt de obicei sonore: Byron W. Bender, Giuseppe Francescato, and Zdeněk Salzmann, *Friulian Phonology*, în „Word" VIII (1952), nr. 3, p. 218.

6. În sistemul consonantic al dialectelor C și D, în care nu există fonemele /č/ și /ǧ/, toate cele 17 consoane au definițiile date în tablou, cu o singură diferență : t.d. [strident] este eliminată, iar /č/ și /ǧ/, evident, posedă numai cîte 7 t.d.

7. Întrucît inventarul de t.d. și procedeele de analiză cu care am operat mai sus au fost utilizate în descrierile fonologice a numeroase idiomuri, romanice și neromanice, considerăm că o clasificare cum este cea propusă în această contribuție poate să prezinte interes pentru studiile de lingvistică comparată și tipologică.

Mai 1978

Institutul de cercetări etnologice și dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

MIOARA AVRAM

NEGAȚII AUXILIARE DEVENITE NEGAȚII SUFICIENTE ÎN LIMBA ROMÂNĂ ACTUALĂ

Academicianului Iorgu Iordan i se datorește semnalarea întrebuințării lui *cîtuși de puțin, defel, deloc, nicidecum* și *niciodată* „în construcții fără negație" de tipul *cuvinte de mare bun simț, cîtuși de puțin jignitoare; călătoria defel neplăcută; oameni cu o psihologie deloc rudimentară; avea o cochetărie, nicidecum feminină; tandrețа sa niciodată mărturisită* (dintre toate aceste adverbe și locuțiuni adverbiale, cel mai bogat ilustrat — cu citate din anii 1935—1940 — este *deloc)*[1]. În ce privește explicația fenomenului, pentru primele patru domnia-sa propune una de natură internă („s-a pornit de la construcții negative: *călătoria n-a fost deloc* (sau *defel) neplăcută*"), iar pentru *niciodată* una de natură externă, anume influența germanului *nie* (cf. *seine nie geäusserte Liebe)*.

Reluînd problema, cîțiva ani mai tîrziu, I. Guția subliniază caracterul livresc al construcțiilor de acest fel și generalizează explicația lor printr-o influență străină, pe care o consideră franceză[2].

Academicianul Iorgu Iordan însuși a revenit asupra acestor construcții, completînd descrierea anterioară cu indicații referitoare la contextul lor atributiv, la elipsa verbului *a fi* și a pronumelui relativ; încadrate în categoria mai mare pe care o constituie „elipsele de tot felul", ele sînt reținute printre fenomenele prezentate de savantul omagiat, datorită noutății și frecvenței lor, drept „tendințe sintactice în limba română actuală"[3].

O descriere mai amănunțită a acestor construcții, cu precizarea condițiilor de folosire și a limitelor de acceptabilitate, în legătură și cu alte probleme ale așa-numitelor negații auxiliare sau seminegații, este necesară, între altele, și pentru clarificarea originii lor.

1. De la început discuția trebuie extinsă și la alte adverbe de negație (de exemplu *nicăieri)*, precum și la pronumele și adjectivele pronominale negative, întrucît toate acestea se întîlnesc, în limba actuală, în construcții similare *(explicația, nicăieri formulată, în nici un fel combătută, nimănui accesibilă* etc.; *Iar „spune despre..." este o construcție de nimeni combătută.* V. Iancu, *Limbaj cotidian și rostire literară*, Timișoara, 1977, p. 118).

2. Adverbele și locuțiunile adverbiale menționate, ca și pronumele negative *nimeni, nimic, nici unul* (și adjectivul pronominal *nici un)*

[1] *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, ediția a II-a, București, 1948, p. 371, 373, 375.

[2] *Il metodo di negare nella lingua romena (sulla negazione e sugli ausiliari ed intensivi di negazione)*. I *Sulla negazione*, în „Orbis" I (1952), nr. 1, p. 164; II *Sugli ausiliari di negazione*, în „Orbis" II (1953), nr. 1, p. 95—96.

[3] *Tendințe sintactice în limba română actuală*, în SCL XVII (1966), nr. 6, p. 615; exemplele sînt numai cu *niciodată* și *deloc*, menționîndu-se răspîndirea construcției cu *deloc*.

sînt definite în mod curent, în gramaticile limbii române, drept însoțitoare ale negației *nu*[4]. Această definiție trebuie corectată în două privințe : pe de o parte, statutul lor de negații auxiliare se constată și în prezența altor negații decît *nu*, anume prefixul *ne-*[5] *(neînțelegînd deloc, nimic* etc., *nepricepută la nimic)* și prepoziția *fără (fără dinți deloc, fără nici o vorbă*[6], *fără a pricepe deloc, nimic, niciodată)* sau locuțiunea conjuncțională *fără să (fără să priceapă nimic, niciodată* etc. ; *fără să-mi fac deloc iluzii.* Iorgu Iordan, *Limba literară. Studii și articole*, Craiova, 1977, p. 248) ; pe de altă parte, ele au statut de negații suficiente — independente sau integrate în propoziție — în cîteva situații care merită să fie luate în considerație :

a) în răspunsuri eliptice la o întrebare, nu numai la una cu verb negativ [7] (— *Dar nu se ia?* — *Deloc ; n-ai nici o grijă.* Caragiale, în GLR II 65), ceea ce ar fi puțin concludent, ci și la una cu verb pozitiv (—*Îți place?* —*Deloc ;* —*A venit cineva?* —*Nimeni* [8] ; *Eu să per, eu?... niciodată!* Alecsandri, în DLR s.v. *niciodată)* ;

b) în propoziții nominale *(Madam Georgescu — fatalitate! nicăieri.* Caragiale, în GLR II 57 [9] ; *Nimeni?... și dobitocul de fecior mi-a spus că Fănică și Zoe sînt aici.* Caragiale, în GLR II 73) și în propoziții verbale eliptice de predicat *(„Așa e, Doamne?" întrebă Aghiuță. Da Dumnezeu nu răspunse. „Așa e, sfinte Petre?" Sîmpietru... nimic.* Caragiale, în GLR II 69) ;

c) în comparații *(a fi ca nimeni altul, ca nimeni de pe lume ; Floră acvatică și palustră, dezvoltată ca nicăieri în Europa.* Antonescu, în DLR s.v. *nicăieri ; Atunci, ca niciodată, gigantul s-au uimit.* Alecsandri, în DLR s.v. *niciodată)* ;

d) în opoziție cu un termen pozitiv care determină, mai ales în funcție de topică, aspectul pozitiv [10] al propoziției, în construcții coordo-

[4] Vezi *Gramatica limbii române* editată de Academia R.S.R., vol. al II-lea, ediția a II-a, tiraj nou, București, 1966 [abreviată, în continuare, GLR], p. 56—57 ; Ciompec Georgeta, Dominte Constantin, Guțu Romalo Valeria, Mîrza Clement, Vasiliu Emanuel [sic], *Limba română contemporană* vol. I, sub coordonarea acad. Ion Coteanu, București, 1974, p. 268, 285. Vezi și Georgeta Ciompec, *Adverbe negative*, în LL 1977, nr. 2, p. 485.

[5] Pe acesta unii cercetători îl consideră variantă combinatorie a lui *nu ;* vezi Georgeta Ciompec, *Observații asupra exprimării negației în limba română în secolele al XVI-lea — al XVIII-lea*, în SCL XX (1969), nr. 2, p. 199 („în construcțiile verbale").

[6] Exemplu dat în GLR II, p. 60, în contradicție cu unele afirmații făcute în I, p. 178, sau II, p. 56—57. Cf. și II, p. 58.

[7] Situație semnalată de I. Guția pentru *deloc (lucr. cit.*, II 95 și 96) cu exemplul — *Nu-ți place?* — *Deloc!* Vezi și GLR II 57 : „în răspunsuri, aceste cuvinte țin locul negației *nu*" (unicul exemplu, cu *nicidefel*, e tot cu un răspuns la o întrebare negativă).

[8] Cf. la I. Guția, *lucr. cit.*, I 165 un exemplu cu interogativă parțială : — *Cine a intrat?* — *Nimeni.*

[9] Exemplu dat printre cele menite să ilustreze afirmația de la p. 56, conform căreia „adverbele și locuțiunile adverbiale de negație însoțesc negația *nu*" ! Pentru *nicăieri* în propoziții nominale vezi multe alte exemple în DLR s.v.

[10] Aspectul propoziției se poate orienta, mai rar, și după termenul negativ, care în această situație are statutul normal de negație auxiliară *(Nu interesează deloc sau foarte puțin... ; Arareori, și niciodată cu precizie și pregnanță, nu s-a vorbit...* „Săptămîna" 1977, nr. 361, p. 8, col. 1). De remarcat gradul diferit de acceptabilitate al formei verbului în funcție de locul termenului negativ sau pozitiv, cu care se face un fel de „acord" prin atracție. Oricum, forma verbului nu poate corespunde decît unuia dintre cei doi termeni.

natoare (*Vine mai rar sau niciodată; Vorbeşte puţin sau deloc; Merg toţi sau nici unul; E pretutindeni şi nicăieri* sau *Comandantul roatei a cincea e nicăieri şi pretutindeni*. „Viaţa românească", în DLR s.v. *nicăieri*; *Nimeni, sau prea puţini, se gîndesc că*... „Contemporanul" 1973, nr. 46, p. 8, col. 4)[11] sau explicative (*Interesează mai puţin, adică... deloc, care propunere a fost acceptată*. Iorgu Iordan, *Memorii*, II, Bucureşti, 1977, p. 203).

În ultima situaţie cuvintele de negaţie pot apărea în construcţii foarte asemănătoare cu cele care interesează direct discuţia noastră. Vezi exemple ca *Se arăta rar sau niciodată mulţumit*; *Urmăreşte numai să amintească pentru contemporanii săi actuali unele lucruri prea puţin sau, poate, deloc cunoscute acestora*. Iorgu Iordan, *Limba literară. Studii şi articole*, p. 311—312; *Ceea ce a fost prea puţin sau chiar deloc studiat este*... „România literară" 1978, nr. 14, p. 8, col. 1.

Pe lîngă asemănarea flagrantă din această situaţie particulară, asemănarea de structură este generală în ce priveşte caracterul originar eliptic al tuturor construcţiilor cu negaţii auxiliare folosite ca negaţii suficiente, atît totale (negînd predicatul şi, astfel, întreaga propoziţie), cît şi parţiale (negînd orice altă parte de propoziţie decît predicatul).

3. În construcţiile care constituie obiectul propriu-zis al acestui articol avem a face cu negaţii suficiente parţiale. Cuvintele de negaţie în discuţie, originar[12] auxiliare, apar ca determinante ale unui adjectiv (adesea participiu) sau ale unui adverb, care, la rîndul lor, pot avea diverse funcţiuni în propoziţie. Cea mai frecventă funcţiune este cea atributivă, remarcată anume de acad. Iorgu Iordan; e de precizat aici că fostele negaţii auxiliare neagă şi atribute neizolate (tip: *Are o sarcină deloc uşoară*. „Săptămîna" 1977, nr. 359, p. 6, col. 2; *Ar fi o eroare niciodată scuzabilă*. Ibid., 1977, nr. 361, p. 8, col. 3), dar sînt preferate în atributele izolate, direct (tip: *Situaţia, deloc plăcută, ne îndreptăţeşte să ne întrebăm*... *Iată însă ce fel de confirmare, deloc măgulitoare, am primit*. „Luceafărul" 1965, nr. 27 (186), p. 8, col. 2; *Implică o complexitate de iniţiative şi eforturi, niciodată îndestulătoare*. „Contemporanul" 1966, nr. 2 (1005), p. 1, col. 1) sau indirect, atributul neizolat făcînd parte dintr-o apoziţie dezvoltată izolată (tip: *Te antrenează în joc. Un joc deloc gratuit, cum am văzut*... „Scînteia" 1977, nr. 10 990, p. 2, col. 8 sau *Şi — lucru deloc neglijabil — este mai motivată*... „România literară" 1977, nr. 4, p. 11, col. 2). Negaţiile respective nu se limitează însă la atribute, ci apar, mai rar, şi ca elemente ale unui grup verbal, determinînd părţile de vorbire menţionate cu funcţiune de complement circumstanţial de mod (*N. a răspuns deloc politicos*. W. Litmanowicz, *Curiozităţi din lumea şahului*, Bucureşti,

[11] Cf. şi exemple cu distanţă mai mare între termenii opuşi: *Să dau tristeţea mea tăcerii şi gîndurile mele nimănui*. Topîrceanu, în DLR s.v. *nimeni*; *Argeşul rareori putea fi trecut prin vad şi nicidecum noaptea*. Camil Petrescu, în DLR s.v. *nicidecum*, complicate uneori şi de existenţa unei elipse: *Vezi că pricepură ei că n-are să se mai vază. Poate că în cer, dar aci pe pămînt de leac*. Ispirescu, în GLR II 57.

[12] Caracterizarea cuvintelor şi locuţiunilor în discuţie drept negaţii auxiliare la origine are în vedere exclusiv situaţia din limba română, care, ca şi alte limbi romanice, a dezvoltat sistemul negaţiei duble, incipient în latina populară, în locul negaţiei simple din latina clasică (unde *nemo*, de exemplu, era negaţie suficientă). Ea e valabilă ad litteram pentru adverbe ca *defel, deloc* sau locuţiunea *cituşi de puţin*, care au devenit negaţii numai prin faza de negaţii auxiliare.

1976, p. 234), element predicativ suplimentar (*Mi-a răspuns deloc jenată*. „Adevărul literar și artistic" 9 mai 1937, p. 17, col. 2[13]) sau nume predicativ (*Deloc neglijabile sînt eforturile depuse*... „Informația Bucureștiului" 1977, nr. 7 463, p. 1, col. 2). La toate aceste funcțiuni neatributive, evident, nu mai e vorba de elipsa vreunui pronume relativ, iar cel puțin la funcțiunea de nume predicativ nu se mai poate presupune nici elipsa vreunei forme a verbului copulativ *a fi*. Singura elipsă comună tuturor funcțiunilor este aceea a unei negații originar principale și singura negație care poate fi presupusă în toate situațiile fără a apela și la alte adaosuri este *ne-* (pentru deosebirile de topică vezi **5**).

În privința șanselor de acceptare a acestei construcții în normele limbii literare, aș observa că ea pare mai firească în grupul nominal, mai ales în atributele izolate, și mai puțin firească în grupul verbal, cu deosebire atunci cînd construcția negativă este postpusă verbului pozitiv (vezi un exemplu ca *Deși meritele sale în istoria științelor sînt deloc neglijabile*. „România literară" 1977, nr. 33, p. 22, col. 2; cf. *Speculantul de la stadion... era nimeni altul decît N. C.* „Scînteia" 1977, nr. 10 963, p. 4, col. 1 față de *nimeni altul... era*).

4. Statutul de negație suficientă (parțială) al negațiilor originar auxiliare este marcat printr-o particularitate de topică, nesemnalată pînă acum. Ca negații auxiliare, *defel*, *deloc*, *niciodată*, *nimeni* etc. stau numai sau de obicei după cuvîntul determinat (*o construcție necombătută de nimeni, deloc, niciodată* etc. sau *care nu a fost combătută de nimeni, deloc* etc. / *care nu a fost de nimeni combătută, care nu a fost deloc combătută* etc.); ca negații suficiente însă, după cum a rezultat din toate exemplele anterioare, ele ocupă numai locul întîi, înaintea cuvîntului determinat (*construcție de nimeni combătută, situație deloc plăcută* etc., nu și **combătută de nimeni, *plăcută deloc*).

5. Comentînd unul dintre exemplele citate de acad. Iorgu Iordan în *Limba română actuală*, pe care l-am reprodus parțial și la începutul acestui articol: *călătoria defel neplăcută sau obositoare*, I. Guția a adus obiecția că „în acest exemplu adverbul poate fi considerat la rigoare ca intensiv al lui *ne(plăcută)*"[14]. Obiecția nu este însă valabilă, după cum arată însăși continuarea citatului cu al doilea adjectiv fără *ne-*; autorul ei a confundat construcția în cauză, *defel neplăcută*, cu construcția *neplăcută defel*, care înseamnă altceva.

Formațiile cu *ne-* prezintă așadar, pentru construcțiile cu alte cuvinte de negație, un interes special, întrucît aceste cuvinte au statut de negații auxiliare sau suficiente în funcție de topică, prin care se schimbă înțelesul întregii construcții. *Defel neplăcută* înseamnă *plăcută*, căci *defel* e aici negație suficientă, ca și *nu* sau *ne-*, și două negații suficiente alătu-

[13] Exemplu reprodus după Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, p. 373, unde figurează alături de mai multe exemple cu atribute și de cîteva date într-o formă fragmentară care nu permite identificarea funcțiunii sintactice.

[14] *Lucr. cit.*, II, p. 95.

rate constituie o afirmaţie prin litotă (cf. *(care) nu (e) neplăcută)* [15]; sens negativ are fie construcţia *neplăcută defel* (=*care nu e plăcută defel* sau *care e absolut neplăcută)*, cu *defel* negaţie auxiliară postpusă adjectivului cu *ne-*, fie construcţia *defel plăcută*, cu *defel* negaţie suficientă antepusă adjectivului fără *ne-*. La fel : *o carte deloc necitită* = *o carte citită* faţă de *necitită deloc* = *deloc citită* (sau *absolut necitită).*

6. Răspîndirea construcţiilor de tipul *deloc* + adjectiv sau adverb în limba literară contemporană, mai ales în stilul publicistic, merge mînă în mînă cu răspîndirea, în aceeaşi perioadă şi în aceleaşi varietăţi stilistice, a negării acestor părţi de vorbire, ca părţi de propoziţie, prin *nu* pentru a le da un înţeles contrar, atenuat într-o oarecare măsură [16] : vezi exemple ca *O casă... încăpătoare şi gospodărească, nu lipsită de anume eleganţă rustică.* Călinescu, în DLR s.v. *nu* A III ; *Ne aşteaptă o muncă nu uşoară.* ,,Luceafărul" 1965, nr. 16 (175), p. 6, col. 3 şi chiar *Ajutînd nemijlocit juriul în nu uşoara sa misiune.* ,,Scînteia" 1976, nr. 10 418, p. 1, col. 3. Negarea însuşirii pozitive pentru a exprima însuşirea (pozitivă) opusă constituie una dintre figurile retorice agreate în general de stilul publicistic ; negarea cu *nu* sau *deloc*, *defel*, *nicidecum* a unor adjective (participii) sau adverbe negate de obicei prin *ne-* introduce şi un element de noutate, apreciat de asemenea în practica stilului amintit.

7. Construcţiile româneşti cu negaţii de obicei auxiliare folosite ca unic element de negare a unor părţi de propoziţie sînt livreşti, recente şi au corespondente în diverse limbi moderne de circulaţie internaţională : pentru *deloc* şi *defel* cf. fr. *pas* sau *point (bête)*, it. *punto* ; pentru *niciodată* fr. *jamais (satisfait)*, it. *mai*, germ. *nie*. Este foarte posibil ca ele să fi apărut sub influenţe străine, poate în primul rînd sub influenţă franceză [17], aşa cum au fost uneori explicate. Am încercat însă să arăt, sub **2**, că evoluţia negaţiilor auxiliare spre statutul de negaţii suficiente are şi antecedente de factură tradiţională în limba română, de unde rezultă că explicaţia de natură internă nu poate fi total înlăturată, fie şi numai pentru terenul favorabil care a fost oferit modelelor străine. De fapt, ca în atîtea alte situaţii discutate de acad. Iorgu Iordan în categoria ,,paralelelor sintactice" [18], s-ar putea să avem a face cu fenomene independente în română şi în limbile menţionate, explicabile fie prin ,,tendinţe generale ale limbajului uman", fie numai prin tendinţe general romanice ; ipoteza e cu atît mai verosimilă cu cît fenomenul poate fi privit ca o gramaticalizare a unor ,,fapte stilistice".

[15] Vezi în GLR II 44 exemple de litotă cu *nu... ne-* şi cu *nu... nu* ; la I. Manliu, *Gramatica istorică şi comparativă a limbii române*, Bucureşti, 1894, p. 286, exemple cu *nu nimic*, *nu nimeni* şi o discuţie mai amplă asupra celor cu *nu ne-*. Cf. şi litota cu *nu fără* în *Ne aşteaptă o muncă... nu fără eforturi şi greutăţi.* ,,Luceafărul" 1965, nr. 16 (175), p. 6, col. 3.

[16] În DLR s.v. *nu* A III înţelesul contrar şi cel atenuat sînt considerate două lucruri diferite în cadrul aceluiaşi sens : ,,atenuîndu-i înţelesul sau dîndu-i înţeles contrar".

[17] De remarcat că în franceză ele au caracter popular şi familiar.

[18] Vezi *Paralele romanice în domeniul sintaxei*, în SCL X (1959), nr. 2, p. 163–182 şi *Paralele sintactice romanice*, în RFRG III (1959), nr. 1–2, p. 121–129.

Construcţiile în discuţie contribuie la ceea ce unii cercetători au numit „aspectul emfatic" al limbii literare actuale, realizat prin „evitarea construcţiilor obişnuite în limba vorbită" [19]. Din punctul de vedere al istoriei limbii, ele reprezintă o confirmare a tendinţei limbii literare contemporane de a face economie de mijloace, renunţînd la cumulul de mărci preferat în fazele mai vechi şi în aspectul popular al limbii române [20]. Mutatis mutandis, s-ar putea vorbi de o revenire, în alte condiţii, la o opoziţie de distribuţie stilistică a negaţiei — simplă sau dublă după varietăţile stilistice ale limbii — care caracteriza situaţia din limba latină [21].

Mai 1978

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

[19] Vezi Al. Niculescu, *Aspecte morfologice şi sintactice ale limbii române actuale*, în AUB, Seria Ştiinţe sociale – Filologie, XII (1963), nr. 28, p. 318; cf. id., *Individualitatea limbii române între limbile romanice* II. *Contribuţii socioculturale*, Bucureşti, 1978, p. 180.

[20] Vezi Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968.

[21] Vezi J. B. Hofmann, *Lateinische Syntax und Stilistik*, neubearbeitet von Anton Szantyr (=Leumann – Hofmann – Szantyr, *Lateinische Grammatik* auf der Grundlage des Werkes von Friedrich Stolz und Joseph Hermann Schmalz II), München, 1964, p. 803–805.

WERNER BAHNER

PAUL IORGOVICI UND DIE SPRACHPHILOSOPHISCHEN AUSEINANDERSETZUNGEN IN DER AUFKLÄRUNG

Das 1799 in Buda erschienene Werk *Observații de limba rumânească* von Paul Iorgovici (1764—1808) fand in der rumänischen Sprach- und Literaturwissenschaft immer wieder Beachtung, dokumentierten sich doch darin bemerkenswerte nationale Aspirationen auf sprachlich-kulturellem Gebiet um die Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert. Darüber hinaus entwickelte Iorgovici bei gleichen patriotischen Intentionen andere sprachreformerische Gesichtspunkte als die Verterter der Siebenbürgischen Schule [Școala Ardeleană]. Und nicht zuletzt hatte er im Gegensatz zu seinen siebenbürgischen Gesinnungsgenossen nicht nur Wien und Rom, sondern auch Paris und London in den ersten Jahren der Großen Französischen Revolution kennengelernt.

In den letzten Jahren schenkte die Forschung diesem rumänischen Gelehrten und Patrioten aus dem Banat vor allem deshalb besondere Aufmerksamkeit, weil er in chronologischer Hinsicht erstmals in rumänischer Sprache Fragen der allgemeinen Sprachwissenschaft berührte, speziell auf die Zeichenproblematik einging. In diesem Zusammenhang wird meistens vermerkt, daß Iorgovici wesentliche Anregungen von Condillac erhielt. Dieser Bezug auf Condillac war in der Forschung bereits verhältnismäßig früh vorgenommen worden, so von Bogdan Duică [1]. In seinem grundlegenden Buch *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, S. 268, stellte Dumitru Popovici zwar auch eine Verbindung zu Condillac her, doch deutete er zugleich einen wesentlich übergreifenderen Kontext an : „Certaines des idées esquissées dans cet ouvrage nous font voir que Paul Iorgovici partageait les vues qui avaient cours au sujet de la grammaire dans l'Europe du XVIIIème siècle. Comme certains penseurs de l'Occident, Condillac surtout, il distingue le langage des signes et le langage parlé, — ce qui rappelle les notions de langage gestuel et de langage proférétique de la conception du philosophe des Lumières françaises. Sans qu'il soit possible de les rapporter avec précision à une source déterminée, les affirmations de l'écrivain roumain ne s'encadrent pas moins dans cette sphère d'idées."

Popovicis Hinweis auf Condillac wurde in der neuesten rumänischen Forschung zwar stark beachtet, jedoch nur ungenügend der damit angedeutete Rahmen. In meiner Studie *Das Sprach- und Geschichtsbewußtsein in der rumänischen Literatur*, Berlin, 1967, S. 58, wies ich bereits darauf hin, daß sich in Iorgovicis Werk *Observații de limba rumânească* eine entschiedene Trennungslinie zwischen Rationalismus und Sensua-

[1] *Istoria literaturii române moderne*, Cluj, 1923, S. 70 ff.

lismus schwerlich ziehen läßt und daß bei allen Bezügen oder Affinitäten zu Condillac Iorgovicis Ausführungen über den Zeichencharakter der Sprache oder das Verhältnis von Sache und Bezeichnung keinen sicheren Anhaltspunkt für deren Herleitung aus der Sprachkonzeption dieses französischen Philosophen ergeben. Crişu Dascălu versuchte in seinem in LR XX (1971), S. 497—501, veröffentlichten Aufsatz *Iorgovici şi Condillac* konkret zu zeigen, welche Bedeutung Condillacs Ideen für Iorgovicis Sprachkonzeption im einzelnen gehabt hätten. Die meisten der von Dascălu hierfür herangezogenen Beispiele lassen sich indessen nicht eindeutig in diesem Sinne auslegen. Wie wir noch zeigen werden, wurde nämlich von ihm die für das 18. Jahrhundert so charakteristische Auseinanderset ung zwischen rationalistischen und sensualistischen Richtungen auf erkenntnistheoretischer wie linguistischer Ebene überhaupt nicht beachtet und damit auch nicht, wie bestimmte Fragen von beiden Strömungen, wenn auch in unterschiedlicher Weise, aufgegriffen wurden.

Die sprachphilosophischen Dispute in der französischen, englischen und deutschen Aufklärung erstreckten sich insbesondere auf den Ursprung der Sprache, die Beziehungen zwischen Sprache und Denken sowie auf die Herausbildung und den Charakter der Grammatik [2]. Gegenüber den rationalistischen Auffassungen entwickelten dabei die Vertreter des Sensualismus grundlegend neue Positionen. Eine Schlüsselstellung nahm bei der Erörterung der genannten Probleme zweifellos Condillac [3] ein, der Hauptvertreter der sensualistischen Strömung. In seinem 1746 publizierten *Essai sur l'origine des connaissances humaines* [4] eliminierte er die noch fortbestehenden nationalistischen Relikte in Lockes Darlegung der sensualistischen Prinzipien und schuf so eine bessere Ausgangsposition für eine konsequente sensualistische Argumentation. In diesem und mehreren anderen Werken, die in verhältnismäßig kurzem Abstand darauf folgten, zeigte Condillac nämlich, wie durch Zeichenverwendung und Ideenverknüpfung eine Entwicklungslinie von den Sinneseindrücken über rezeptive Denkoperationen bis zu reflexiven Denkoperationen führt. Auch hinsichtlich des Ursprungs der Sprache ergaben sich aus seinen Darlegungen neue entscheidende Aspekte. Dieses Problem war zwar seit der Antike immer wieder mehr oder weniger gestreift worden, doch erstmals im 18. Jahrhundert rückte dank der sensualistischen Gedankengänge die historisch-genetische Seite umfassend ins Blickfeld. Man bemühte sich nun, die Entstehung und Ausbildung der menschlichen Sprache und Denkfähigkeit als einen Prozeß zu begreifen. Das, was als

[2] Vgl. u. a. Guy Harnois, *Les Théories du Langage en France de 1660 à 1821*, Paris, 1927; Otto Funke, *Englische Sprachphilosophie im späteren 18. Jahrhundert*, Bern, 1934; Luigi Rosiello, *Linguistica illuminista*, Bologna, 1967; Eugenio Coseriu, *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart. Eine Übersicht*, Teil II: *Von Leibniz bis Rousseau*, Tübingen, 1972.

[3] Vgl. Ulrich Ricken, *Condillacs „Essai über den Ursprung der menschlichen Erkenntnisse" im Rahmen der philosophischen und sprachtheoretischen Diskussion der Aufklärung*, in: Condillac, *Essai über den Ursprung der menschlichen Erkenntnisse*, Leipzig, 1977, S. 7—53 (Einleitung zu dieser deutschen Ausgabe).

[4] *Œuvres philosophiques de Condillac*. Texte établi et présenté par Georges Le Roy, Paris, 1947, vol. I, S. 1—118.

eine göttliche Gabe oder etwas a priori Gegebenes hingestellt worden, entpuppte sich immer mehr als Resultat der geschichtlichen Entwicklung.

Das Problem des Ursprungs der Sprache wurde im 18. Jahrhundert deshalb so heftig diskutiert, weil es mit grundlegenden weltanschaulichen Fragen zusammenhing. Auf der einen Seite wurde in diesem Zusammenhang die offizielle, auf der Bibel beruhende Lehrmeinung der kirchlichen Orthodoxie in Frage gestellt. Zum anderen ging es darüber hinaus bereits um eine idealistische oder materialistische Welterklärung. Die im Jahre 1769 von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften gestellte Preisfrage, ob die Menschen, ihren Naturfähigkeiten überlassen, sich selbst Sprache erfinden konnten und auf welchem Weg dies geschehen sei, war hierfür in mehrerer Hinsicht besonders symptomatisch. Erstens beantworteten diese Preisfrage 30 Bewerber aus mehreren Ländern [5], was ein starkes Interesse an dieser Thematik dokumentierte. Zweitens hatten bereits vor 1769 in der Berliner Akademie kontroverse Diskussionen über den Ursprung der Sprache stattgefunden, vornehmlich ausgelöst durch den bedeutenden französischen Gelehrten Maupertuis, der 1745 zum Präsidenten dieser Akademie ernannt worden war. Gegen die auf sensualistischen Prinzipien basierenden Ansichten vom Sprachursprung, wie sie Maupertius äußerte, hatte sich vor allem der auf dem Gebiet der Demographie und Statistik sich auszeichnende Geistliche J. P. Süßmilch gewandt, dessen Abhandlung *Versuch eines Beweises, daß die erste Sprache ihren Ursprung nicht vom Menschen, sondern allein vom Schöpfer erhalten habe* im Jahre 1766 erschien. Und drittens wurde der von Herder eingereichten Abhandlung *Über den Ursprung der Sprache* der Preis zuerkannt, in der in Polemik mit Süßmilch der natürliche Ursprung der menschlichen Sprache begründet und zugleich die von Condillac angenommene graduelle Entwicklung von natürlichtierischer Kommunikation zum spezifisc hmenschlichen Sprachvermögen zugunsten eines apriorisch gefaßten anthropologischen Ausgangspunktes zurückgewiesen wurde.

Die bei diesen Auseinandersetzungen von Süßmilch vertretene Position ist nicht nur insofern von Interesse für die von uns behandelte Problematik, weil sie ebenso wie Iorgovici am göttlichen Ursprung der Sprache festhielt, sondern vor allem deswegen, weil sie dem Wolffianismus verpflichtet war. Die Wolffsche Philosophie dominierte in Deutschland bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts und besaß auch danach noch ziemlich viele Anhänger. In der Donaumonarchie galt sie als nahezu offizielle Philosophie des aufgeklärten Absolutismus [6]. Es war bezeichnend, daß der der protestantischen Orthodoxie nahestehende Süßmilch sich bei seiner Begründung des göttlichen Ursprungs der Sprache auf keine biblisch-theologische Argumentation einließ, vielmehr einen philosophischen Beweis im Sinne der Wolffschen Philosophie für die Begründung seiner These liefern wollte. Zu diesem Zweck bemühte er sich darum, folgende zwei Grundsätze einsichtig zu machen : Erstens sei die Sprache zum Gebrauch der Vernunft notwendig. Und zweitens weise die Sprache eine solche

[5] Allan Dickson Megill, *The Enlightenment Debate on the Origin of Language*, Diss. Columbia University New York, 1974, S. 349 ff.

[6] Vgl. u.a. Dumitru Ghișe / Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972.

Vollkommenheit und Ordnung aus, daß diese nur das Werk eines sehr großen und vollkommenen Verstandes, der alle Zwecke übersieht und das ganze Sprachgebäude danach einrichtet, sein könne. In seinen weiteren Ausführungen operierte Süßmilch mit rationalistischen Sprachauffassungen seiner Zeit und nahm für jede Sprache eine systemhafte Ordnung mit einer Grammatik als Inbegriff des Regelwerks an. Zu ähnlichen Schlüssen war unabhängig davon auch Beauzée, einer der französischen Wortführer der Allgemeinen Grammatik gelangt. In seiner *Grammaire Générale* vom Jahre 1767 verkündete er, daß der in der Sprache vorhandene „ordre analytique" ein Werk der dem Menschen angeborenen „raison" sei und bereits in den menschlichen Anfängen eine „métaphysique supérieure" voraussetze [7].

Ähnlich wie viele rationalistische Denker des 18. Jahrhunderts, die mit der offiziösen kirchlichen Lehrmeinung nicht in Konflikt geraten wollten, ging auch Iorgovici davon aus, daß der Mensch im Gegensatz zum Tier durch göttliche Schöpfung Vernunft und Sprachvermögen erhalten habe : „Aşa dar, noo ne-au dat raţie, adeche minte precepătoare". (S. 2) Er machte auf den wechselseitigen Zusammenhang zwischen Sprache und Vernunft aufmerksam, wie dies bereits viele rationalistische Sprachtheoretiker der Aufklärung vor ihm taten. Süßmilch beispielsweise betonte, daß Sprache und Vernunft als eine Ursache und Wirkung unzertrennlich verknüpft seien : „Die Sprache ist das Mittel zum Gebrauch der Vernunft zu gelangen, oder, ohne Sprache kann der Gebrauch der Vernunft nicht statt haben." *(op. cit.*, S. 33) Das mit der Vernunft in einem inneren Zusammenhang stehende Sprachvermögen könne sich indessen allein im zwischenmenschlichen Verkehr entfalten. Iorgovici hob hervor, daß jedes menschliche Wesen mit diesem Sprachvermögen ausgerüstet sei, wenn es auch wie bei Säuglingen zunächst nicht als solches hervortrete : . . . „putinţa de areta lipsa sa, o face cunoscută prin alte semne şi auzind dese ori aceleaş cuvinte le începe a spune de jumetate''. (S. 4) Süßmilch zog hinsichtlich des Zusammenhangs von Sprache und Vernunft folgenden Schluß : „Kindern ist das Vermögen, vernünftig zu werden, angebohren ; . . . Die Erfarung bestättigt auch, daß dieses Vermögen oder Anlage zur Vernunft, den Graden nach, bey Kindern unterschieden sey. Daher kommt es, daß einige Kinder die Sprache eher lernen als andre". (S. 51) Solche Unterschiede in der Entfaltung der Vernunft und damit auch der sprachlichen Befähigung meinte Iorgovici ebenso innerhalb der einzelnen Völker feststellen zu können, wobei er von unterschiedlichen Sprechweisen ausging : „Căci, încă de la început, au fost unii omeni mai aleş la minte, deci întrinşii şi cuvintele ca semnele a perceputului minţii, au fost mai alese. Deunde / s-au aflat alţii care au semnat modu de cuvântare a omenilor a celor aleş ; mai alţii din modu acel semnat, au fecut regulele, dopă care cuvintele a limbii aceiia se aşaze întru înţelegerea lor, se alchetuesc şi se greesc. Regulele acestea, mai întâiu au fost numai resfirate prin cuvinte, pănă când cineva din naţie

[7] Vgl. Ulrich Ricken, *Die Kontroverse Du Marsais und Beauzée gegen Batteux, Condillac und Diderot. Ein Kapitel in der Auseinandersetzung zwischen Sensualismus und Rationalismus in der Sprachdiskussion der Aufklärung*, in : *History of Linguistic Thought and Contemporary Linguistics*. Edited by Herman Parret, Berlin—New York, 1976, S. 476.

au dat sie osteneală de aduce regulele acelea într-o systemă, adeche, precum ele, din natura lor, una dopă alta urmeaze. De aici s-au nescut la toată naţia, modu ales de a cuvănta între omenii cei inveţati.“ (S. 5).

Die Entstehung der Hochsprache eines Volkes wird hier auf typisch aufklärerische Weise erklärt: Die Gebildeten des Volkes erscheinen als diejenigen, die auf vorbildliche Weise die eigene Sprache anzuwenden verstehen sowie als diejenigen, die für neue gesellschaftliche, kulturelle und wissenschaftliche Erscheinungen erforderlich werdende Bezeichnungen einführen oder prägen. Von der Hebung der Volksbildung erhoffte sich daher Iorgovici eine wesentliche Bereicherung seiner Muttersprache: „Dache într-o naţie se aflu mai mulţi omeni inveţaţi, cuvintele acele inveţate mai dese ori se aud, păn din zi în zi le încep a vorbi mai toţi, şi cei prosti, şi aşa ese limba îmmulţită cu multe feliuri de vorbe.“ (S. 10).

Diese Auffassung war im 18. Jahrhundert unter den in erkenntnistheoretischer Hinsicht rationalistisch orientierten Aufklärern gängig, besonders unter den Wolffianern. Zwar erkannte Condillac großen Geistern ebenfalls eine bedeutende Rolle in der Sprachentwicklung zu, doch machte er das erstens von besonderen Entwicklungsbedingungen abhängig und zweitens verstand er unter den einflußreichen Talenten vor allem Schriftsteller. Dieser französische Philosoph ging davon aus, daß die betreffende Sprache erst eine bestimmte Stufe erreicht haben müsse, ehe große Talente die weitere sprachliche Entwicklung zu beeinflussen vermögen und so zum Höhepunkt, der letzten Entwicklungsstufe nämlich, führen. Der Charakter einer Sprache, in dem sich der vom Klima und den gesellschaftlichen Gegebenheiten geprägte Charakter eines Volkes manifestiere, bilde sich nur allmählich heraus und werde überdies erst nach und nach erkannt. Begabte Schriftsteller begriffen ihn als erste und gründeten darauf ihr sprachschöpferisches Wirken. Dieser stark von der Analogie bestimmte Charakter einer Sprache formiere sich umso rascher je weniger Einflüsse aus anderen Sprachen wirksam wären [8].

Condillac erblickte im fremden Einfluß einen die innere Entwicklung störenden Faktor von beträchtlicher Relevanz. Die fremden Wörter und Wendungen durchbrächen die innere Ordnung, da sie nicht aufeinander abgestimmt seien. In ihnen treffe man nicht jene Analogie, die den Schriftstellern voranleuchte und wesentlich dazu beitrage, einer Sprache Charakter zu verleihen. Für die hohe Wertschätzung der Analogie waren für Condillac folgende Überlegungen maßgebend: „Si l'on se rappelle que l'exercice de l'imagination et la mémoire dépend entièrement de la liaison des idées, et que celle-ci est formée par le rapport et l'analogie des signes, on reconnoîtra que moins une langue a de tours analogues, moins elle prête de secours à la mémoire et à l'imagination. Elle est donc peu propre à développer les talens.“ (§ 147) [9].

Zweifellos kam eine solche Auffassung derjenigen Iorgovicis entgegen, nach der auf der Basis der auf das Lateinische zurückgehen Wortstämme eine umfassende Bereicherung der rumänischen Lexik erfolgen sollte. Zu bedenken ist allerdings in diesem Zusammenhang, daß bei

[8] Vgl. *Œuvres philosophiques*, vol. I, S. 98 ff.
[9] Ebenda, S. 99b.

Iorgovici auf theoretischer Ebene kein direkter Bezug auf den Begriff der Analogie erfolgte, wohl aber Anklänge zur damals besonders in der deutschen, böhmischen und ungarischen Philologie verbreiteten Theorie von den Wurzelwörtern vorlagen [10]. Für Iorgovici war im Gegensatz zu Condillac weniger von Bedeutung, ob eine Sprache eine starke Vermischung mit Elementen anderer Sprachen erfahren hatte. Mit einer breiten Kultur- und Wissenschaftsentwicklung war seines Erachtens auch die Grundlage für eine volle Entfaltung der betreffenden Sprache gegeben, wobei allerdings die eigenständigen Wortstämme die Basis der notwendigen lexikalischen Bereicherung zu bilden habe. Am Beispiel der englischen Sprache versuchte Iorgovici dies zu demonstrieren. Nachdem er hervorgehoben hatte, daß die Engländer im Gegensatz zu den Rumänen ein politisch selbständiges, kein unterjochtes Volk seien, stellte er fest: „La ei sunt omeni învețați în sciințele cele mai înalte, prin sciințele acestora s-au mai înmulțit limba, din redecina ei." (S. 79/80).

Crișu Dascălu vertritt die Meinung, daß Iorgovici hinsichtlich der Auffassung von der Willkürlichkeit des sprachlichen Zeichens (l'arbitraire du signe) in starkem Maße Condillac verpflichtet gewesen wäre. Der arbiträre Charakter des sprachlichen Zeichens wurde indessen, wie Eugen Coseriu im einzelnen gezeigt hat [11], bereits wesentlich früher beachtet. Hier existierte eine lange auf die Antike zurückreichende Traditionsreihe. Im Verlauf des 18. Jahrhunderts wurde in diesem Zusammenhang der Zeichenproblematik sowohl durch die Rationalisten als auch die Sensualisten, ungeachtet der daraus abgeleiteten unterschiedlichen Schlußfolgerungen, besondere Aufmerksamkeit geschenkt. Christian Wolff entwickelte in dieser Hinsicht einige bemerkenswerte Ideen [12]. Und Johann Heinrich Lambert versuchte im Anschluß an Wolff und Locke in seinem zweibändigen Werk *Neues Organon oder Gedanken über die Erforschung und Bezeichnung des Wahren und dessen Unterscheidung von Irrthum und Schein*, Leipzig, 1764, eine Grundlegung der Semiotik zu geben. Wolffs Ideen zu dieser Problematik dienten auch Süßmilch zur Argumentation: „Eine ganz andere Beschaffenheit hat es mit der Sprache der Menschen, in welcher alle Worte auf eine willkührliche und zufällige Weise articuliret, gebildet und nach Belieben mit Begriffen verbunden sind. Die Bedürfnisse giebt man sich daher in verschiedenen Sprachen, mit verschiedenen Worten zu erkennen... Diese willkührliche Bestimmung der Laute ist daher blos ein Werk des Verstandes und freyen Wahl, dabey nichts von einer natürlichen und notwendigen Bestimmung wahrzunehmen ist." (S. 15)... „Worte sind also bestimmte Schalle und Zeichen, wodurch die damit willkührlich verknüpften Begriffe in uns oder bey andern sollen hervorgebracht werden." (S. 20).

Auch der bei Iorgovici immer wieder anzutreffende Hinweis, daß es die Eigenheiten der jeweiligen Einzelsprache, ihre Regeln zu beachten

[10] Vgl. Werner Bahner, *Problemele îmbogățirii lexicale în cadrul Școlii ardelene raportate la mediul european din secolul al XVIII-lea*, in: LR XXVI (1977), S. 201 ff.

[11] *L'arbitraire du signe. Zur Spätgeschichte eines aristotelischen Begriffes*, in: „Archiv für das Studium der Neueren Sprachen" (1967), S. 81 ff.

[12] Vgl. Eugenio Coseriu. *Die Geschichte der Sprachphilosophie*... (vgl. Anm. 2), Teil II, S. 129 ff.

gelte, war bei den rationalistischen Sprachtheoretikern sehr gängig. Die von Iorgovici gegebene Definition der Grammatik („cartea ce cuprinde în sine regulele învețetore / Cum trebue să se întrebuințeze așa cuvinte, dopă proprietatea limbii, se numesc grammatica", S. 10) erinnert ebenso an rationalistische Konzeptionen. Condillac, für den die Sprachen eine „méthode analytique" verkörperten, verstand unter Grammatik: „la science qui enseigne les principes et les règles de cette méthode analytique"[13]. Gegenüber den Rationalisten legte er dabei besonderen Wert auf den genetischen Aspekt.

Die von uns herausgestellten Ähnlichkeiten zwischen Iorgovicis sprachtheoretischen Auffassungen und die im 18. Jahrhundert vertretenen rationalistischen Positionen dürften folgendes verdeutlicht haben: Iorgovici war nicht in so starkem Maße den sprachtheoretischen Anschauungen Condillacs verpflichtet, wie allgemein angenommen wird. Viel stärker stand Iorgovici in jenem geistigen Klima, das in der Donaumonarchie sein Gepräge durch eine wesentlich mit vom Wolffianismus inspirierte Aufklärungsbewegung erhalten hatte. Gewiß vermochte Iorgovici durch seinen Aufenthalt in Frankreich und England sein politisches und geistiges Blickfeld beträchtlich zu erweitern. Das darf jedoch in bezug auf die in seiner Heimat gegebenen gesellschaftlichen Möglichkeiten nicht überschätzt werden. Bei seinen generellen sprachtheoretischen Auffassungen knüpfte Iorgovici meistens an solche Positionen an, die in Österreich inzwischen breitere Geltung erlangt hatten. Eine eklektische Einstellung ist hierbei nicht zu verkennen. Seine schöpferische Leistung bestand ja vor allem darin, daß er für die Bereicherung des rumänischen Wortschatzes eine originelle Theorie entwickelte. Und die damit verbundene nationale Gesinnung erregte bezeichnenderweise den Argwohn der habsburgischen Obrigkeit und trug Iorgovici Verfolgungen und Gefängnis ein.

Mai 1978

Berlin

[13] *Cours d'études pour l'instruction du Prince de Parme II. Grammaire*, in: *Œuvres philosophiques*, vol. I, S. 443a.

MFR. *harats, faratz* – EIN ETYMOLOGISCHES PROBLEM

Wartburg verzeichnet unter den Wörtern unbekannter Herkunft: Mfr. *harats* m. „amas, trousseau (de clefs)" (hap. 16. jh.), *farat* [lies *faratz*] „id. (ou de patenôtres)" Rab (FEW 23, 229a).

Harats ist bei Philippe de Marnix im *Tableau des différens de la religion* (1599) belegt: *un gros harats et pendant de six clefs* (Huguet 4, 440 b)[1]. Die beiden Rabelaisbelege:

1534: «Au partir de l'eglise, on luy amenoit sur une traine à *beufz un faratz de patenostres* de Sainct Claude, aussi grosse chascune qu'est le moule d'un bonnet» (Rabelais, *Gargantua* Kap. XXI, Ag. A. Lefranc 1, 186; Sainéan definiert „tas" in der Anm.).

1552: «La messe parachevee Homenaz tira d'un coffre pres le grand aultel *un gros faratz de clefz*, desquelles il ouvrit a trente et deux claveures et quatorze cathenatz une fenestre de fer bien barree au dessus dudict autel...» (Rabelais, Quart Livre, Kap. 50, Ag. Marty-Laveaux 2, 444)[2]. Gottlob Regis übersetzt erfindungsreich an der ersten Stelle mit «einen grossen Prast Paternoster», an der zweiten Stelle mit «ein gross Prack Schlüssel»!

Von diesen drei Belegen sicher nicht zu trennen sind zwei weitere, aber ältere Belege, die Godefroy 3, 721b zusammen mit den Rabelaisbelegen zitiert:

1391: «En faisant le partage des dittes bestes a laine, Michiel Bascar s'efforça de prendre... l'une des plus belles qui feust ou *monceau et farat des dittez brebiz*» (Arch. JJ 142, pièce 216).

1432: «Ledit seigneur a un tres grant *faraz de jumens et de chevaulx* qu'il fait amener de sa fourest» (Enq., Arch. Indre-et-Loire, et Soc. arch. de la Touraine, VI, 264)[3].

Diese beiden Belege wiederum passen semantisch ausgezeichnet zu fr. *haras* m. „troupeau d'étalons et de juments réunis dans un lieu en vue de la reproduction" (seit Eneas, FEW 16, 173 b [auch 754] a), zu einer Wortfamilie, die Wartburg auf anord. **hârr** „grauhaarig" zurückführt[4]. Hier ließen sich auch unsere obigen ungeklärten Belege anschließen. Wie aber erklärt sich dann das *f-* der vier Belege von 1391–1552? Sie wären im gask. Raum leicht deutbar als hyperkorrekte Formen aus *h-* (s. dazu meinen Beitrag *Die hyperkorrekten Formen als Konsequenz der Scripta*

[1] Philippe de Marnix (Brüssel 1540 – Leyden 1598) kommt aus dem belgisch-ndl. Raum; 1583 war er Bürgermeister von Antwerpen. Vgl. bei demselben Autor *un excellent pourceau de l'haras épicurien* (dieses *haras* gehört zweifellos zu **hârr**, FEW 16, 173b, obwohl dort nicht von Schweinen die Rede ist; *haras de porcs* auch bei Habert, trad. d'Horace, 1549, s. Hu 4, 440a).

[2] Auf den Rabelaisbelegen beruht wohl *faras* m. „A great confused heape; also a mixture of sundrie graines together, called Bolymong" Cotgr 1611.

[3] Wohl wegen dieser Belege zählt Sainéan, *La langue de Rabelais*, II, 1923, S. 117 *farat* „amas" zu den Archaismen, ohne jedoch auf die Etymologie einzugehen.

[4] Zu den Belegen ergänzend: 1292 Britton III, VII, § 5: «As vaches et a genices et as *harascz* des jumentz et des poleyns en boys» (OED *haras* 5, 81a).

im Altgaskognischen, in *Romanica, Festschrift für Gerhard Rohlfs*, Halle, 1958, 57–75), aber die Belege kommen nicht unmittelbar aus diesem Gebiet. Immerhin gehören mindestens 3 ohne Zweifel in den (Süd-) Westen : 1432 (Touraine) sowie die Rabelaisbelege. Die Lokalisierung des Belegs von 1391 konnte noch nicht eruiert werden[5].

Solange jedenfalls die *f*-Formen nicht geklärt sind, muß die etymologische Frage offen bleiben. Die *f*- und die *h*-Formen scheinen zur gleichen Familie zu gehören, wobei offensichtlich von der Bed. „troupeau" ausgegangen werden muß. Auffällig ist jedenfalls, daß für *haras* und für *faratz* sowohl die Bed. „troupeau" als auch diejenige von „amas" bezeugt sind (bei Philippe de Marnix beide für *haras)*[6]. Diese Meinung wird auch von Tollenaere (brieflich) geteilt, der außerdem im Ndl. keinen Ausgangspunkt für die *haras*-Belege bei Philippe de Marnix finden kann.

Bei der Etymologie anord. **hârr** bleibt somit das *f*-Problem bestehen[7]. Ein Anschluß an ahd. ***hrâza** „Geflecht" (FEW 16, 238b), der über die Bed. „panier" zu „amas" führen würde, ließe die „troupeau" -Belege außer Acht und würde das *f*-Problem auch nicht lösen. Phonetisch und semantisch überzeugend wäre eine Etymologie ar. *faras* „Pferd" (vgl. FEW 19,43b, wo afr. *alferrant* auf dieses Etymon zurückgeführt wird). Die *cavallos alfarazes* sind in der Tat in der *Crónica General* erwähnt, ebenso u.a. in der *Crónica Gallega* (s. Ramón Lorenzo, *Notas sobre léxico gallego-portugués y castellano*, in *Philologische Studien für Joseph M. Piel*, Heidelberg, 1969, S. 137). Der älteste Beleg findet sich sogar schon für das Jahr 880 in einem Brief Johannes VIII. an Alfons III. (« quos Hispani *cavallos alpharaces* vocant » DC, s.v. *farius*, zitiert von Lorenzo) ; außerdem *alfaraces* 982, usw. Da im Sp. und Gask. **f** > *h* werden, würden sich sowohl die *f*- als auch die *h*-Formen leicht erklären. Daß die arabische Pferdezucht stets einen großen Einfluß auf Europa ausgeübt hat, ist ebenfalls bekannt und könnte diese Etymologie nur stützen. Wenn ich trotzdem nicht mit fliegenden Fahnen zu dieser neuen Etymologie, die den Artikel anord. **hârr** im FEW in Frage stellen würde, überlaufe, dann deshalb, weil in den Chroniken das Wort als *arábigo* charakterisiert wird und es im Romanischen nicht volkstümlich geworden zu sein scheint. Selbst Lorenzo stellt fest : « La rareza de la palabra está plasmada en las confusiones medievales y en las interpretaciones modernas ». Und auch Corominas (Dicc. crít. 1, 112) glaubt feststellen zu können : « Apenas puede considerarse voz romance ; siempre se emplea con referencia a moros y en el ej. de Alfonso el Sabio que encabeza el articulo del DHist., sólo figura en calidad de vocablo arábigo ». Oder wäre das Wort vielleicht sehr früh (s. oben die Belege von 880 und 982 aus Spanien) in die Galloromania weitergewandert und dort erfolgreicher gewesen als in Spanien selbst ? Ich wage die Frage nicht zu entscheiden, aber es zeigt sich wieder

[5] Auf eine Anfrage bei der BN liegt noch keine Antwort vor.

[6] Nicht ausgeschlossen ist, daß bei *un gros harats*... de... *clefs* die 2. Rabelaisstelle *un gros faratz de clefs* Pate stand ; vgl. Lar 1963, wo festgestellt wird, daß das betreffende Werk an Rabelais erinnert (« dont la truculence et la couleur populaire rappellent Rabelais »).

[7] Zu auslautend *-z/-ts* vgl. die bisher auf jeden Fall zu ***hârr**, gehörenden afr. *haraz* (Eneas, éd. Salverda de Grave, 3937), *juments des bons harats* (Gasp. de Tav., Mém., p. 366), *bestes a haraz* (1355) u. a., GdfC 9, 746b.

einmal, daß auch ein scheinbar oder besser unscheinbar kleines etymologisches Problem, zwei Belege bei Rabelais, ein Beleg bei Philippe de Marnix, in zahlreiche Probleme und weite Zusammenhänge hineinführen kann. Gerade im Bereich der Etymologie ist der gesamtromanische Aspekt, für den Iorgu Iordan uns stets die Augen zu öffnen sich bemühte, von eminenter Wichtigkeit. Darüber hinaus sind schon bei diesem kleinen Detailproblem auch Germanisten, Nordisten und Arabisten angesprochen. Über die Sprachgeschichte hinaus greift die Wortgeschichte in die Kulturgeschichte — wie hier in die Geschichte der Pferdezucht — über, und es zeigt sich, daß es auch bei kleinen Problemen oft vereinter Anstrengungen bedarf. Vielleicht wird es so gelingen, aus Hypothesen und Vermutungen ein neues Stück historischer Wahrheit zu sichern.

Mai 1978

Romanisches Seminar der Universität Heidelberg

Р. А. БУДАГОВ

ПОРТРЕТЫ УЧЕНЫХ В КНИГЕ *РОМАНСКОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ* ЙОРГУ ЙОРДАНА

Среди разнообразных научных и учебных курсов, посвященных «введению в романское языкознание», прекрасная книга академика Йоргу Йордана до сих пор занимает особое место[1]. В отличие от других «введений», она преследует не одну, а две цели: книга знакомит читателей не только с материалом романских языков и с методами их изучения, с их историей и теорией, но одновременно стремится охарактеризовать творческие индивидуальности самих создателей романской филологии, портреты ее крупнейших представителей. На первый взгляд эта вторая задача кажется менее существенной, чем первая. Между тем в действительности она имеет первостепенное значение.

Одно дело читать Дица или Мейер-Любке, Париса или Менендеса-Пидаля, Шухардта или Шишмарева, ничего не зная ни об их жизни, ни об их творчестве в целом, совсем другое, когда, знакомясь с капитальными исследованиями этих ученых, одновременно представляешь себе условия их жизни и работы, их симпатии и антипатии, их отношение к предшественникам и современникам, их манеру защищать свои убеждения или вести полемику с противниками и т.д. *Романское языкознание* Йоргу Йордана построено именно так: автор стремится не только охарактеризовать те или иные научные направления в прошлом и в настоящем, но и создать портреты видных представителей романистики.

Вот, например, перед нами очерк и одновременно портрет крупнейшего романиста Вильгельма Мейер-Любке (1861—1936). Здесь дана подробная характеристика метода этого ученого, как убежденного представителя младограмматического направления в лингвистике. Вместе с тем читатель узнает и много такого, что относится к личности Мейер-Любке. Оказывается, что свою капитальную трехтомную *Грамматику романских языков*, до сих пор не имеющую себе равных по охвату материала, Мейер-Любке закончил и опубликовал полностью к 1899 году, когда ему еще не было и сорока лет. Читатель узнает далее, что «любовь к порядку» в жизни отразилась и на лингвистических разысканиях ученого, где точность в описании фактического материала уживалась с отрицательным отношением к большим вопросам общей теории языка, где таилась возможность возникновения, как ему же казалось, «неточных рассуждений». Поэтому через много лет, в 1925 году, в предисловии к своей книге о каталанском языке (*Das Katalanische*), Мейер-Любке прямо писал о своей „нелюбви ко всяким теоретическим рассуждениям о языке" („eine gewisse Abneigung gegen theoretische Erörterung").

Парадоксальное положение. Автор капитальной сравнительно-исторической грамматики и столь же капитального сравнительно-истори-

[1] См., в частности, русский перевод этой книги: *Романское языкознание. Историческое развитие, течения, методы*. Москва, 1971.

ческого словаря романских языков (1 издание — 1911 год, 3 переработанное и дополненное издание — 1935 год) создавал свои книги на основе младограмматического понимания языка, не желая специально обсуждать теоретические принципы, на основе которых строились его исследования. Между тем критика младограмматической концепции языка к началу нашего столетия была уже очень заметной. Отмеченная черта — это не только черта характера Мейер-Любке, но и его особенность как исследователя. Перечитывая в наше время грамматические и лексические разыскания этого ученого, поражаешься их двумя особенностями: огромным, тщательно изученным материалом и бедностью его теоретического осмысления.

Таким образом оказывается, что особенности характера ученого (в широком смысле) отнюдь не безразличны для понимания и его научной позиции, и его вклада в науку определенной эпохи. Мейер-Любке созрел очень рано и сделал много, но теоретический индифферентизм заметно сказался на результатах его труда. Современный читатель, знакомясь с книгами этого исследователя, невольно восклицает: как много собрано, но как мало осмыслено теоретически!

А вот портрет другого ученого — Гуго Шухардта (1842—1927). Можно сказать, что и в творческом, и в человеческом отношениях Мейер-Любке и Шухардт — противоположные индивидуальности. Первый «делал свое дело», не обращая никакого внимания на горячие споры, которые происходили в его время в его науке, второй, напротив того, сам был душой этих споров. Поражает и необычайно широкий диапазон научных интересов Г. Шухардта. Он занимался не только всеми романскими языками, но и языками кавказскими, языком баскским, он был в центре споров о соотношении грамматики и семантики, слов и «вещей», родства языков и типологии языков. Его исследования и в наше время читаются с большим интересом. Но — странное дело! — оставив сотни работ в самых разнообразных областях лингвистики, Шухардт создал лишь одну раннюю большую работу (она посвящена вокализму вульгарной латыни). Бурный темперамент исследователя не позволил ему сосредоточиться на большом материале, хотя он интенсивно работал до конца своей жизни.

Два портрета двух разных ученых, обрисованные в книге Йоргу Йордана, невольно дают возможность современному читателю задуматься над таким вопросом: а где тот идеал ученого-филолога, которому одновременно дано и уменье упорно работать над конкретным материалом отдельных языков, и уменье теоретически осмыслять подобный материал, приходить к важным для науки заключениям? Ведь и в наше время подобное соединение встречается весьма редко. Гораздо чаще мы встречаемся либо с учеными-эмпириками, либо с людьми, рассуждающими «по поводу языка», но не умеющими исследовать конкретные языки народов мира.

Как показывает книга Йоргу Йордана, портреты ученых знаменательны еще в одном отношении. Известно, например, что А. Мейе и Ф. де Соссюр были лингвистами, теоретически во многом глубоко различными. Первый, в частности, считал, что лишь историческая интерпретация языковых явлений и категорий имеет научное значение, второй был убежден в законных правах синхронии и стремился обосновать эти права, не обращаясь к истории. Вместе с тем, как показывает переписка между

Мейе и Соссюром, опубликованная в 1964 году Э. Бенвенистом, эти исследователи были не только друзьями, но и глубоко уважали друг друга. И хотя Мейе никогда не соглашался с синхронной лингвистикой Соссюра, а Соссюр не разделял диахронных увлечений Мейе, оба ученых стремились учиться друг у друга. Нельзя не сожалеть, что это — редкий случай не только в истории лингвистики и филологии, но и в истории науки вообще. Гораздо чаще здесь наблюдается столкновение, исключающее всякое взаимопонимание. Само по себе столкновение разных концепций в истории любой науки почти неизбежно (одно из проявлений ее непрерывного развития), но при этом весьма существенно уважение одного большого ученого к индивидуальности другого большого ученого.

Романское языкознание Йоргу Йордана — книга во многих отношениях замечательная. На ее научные достоинства обращали внимание ученые разных стран. В предшествующих строках мне хотелось подчеркнуть еще одно ее несомненное достоинство: автор книги не только характеризует теоретические направления в романском языкознании XIX—XX веков, но и создает портреты ученых, представителей этих направлений.

Май 1978

Московский Государственный Университет

EQREM ÇABEJ

DAS ALPENWORT *malga*

Für dieses Wort gibt Meyer-Lübke REW 5264a als Hauptbedeutungen „Alpenwirtschaft", „Sennerei", „Alm" an, er verfolgt die Verbreitung von Piemont bis zum Engadin, und bezeichnet es allgemein als ein Wort vorrömischen Ursprungs. In letzter Zeit denkt V. Pisani [1], daß dieses Wort aus einem indogermanischen Dialekt der Alpenzone stammen könne, der ein altes *o* in *a* gewandelt hätte: damit könnte *malga* nach seiner Ansicht ein altes feminines Substantiv **molgā* fortsetzen, das im *o*- Ablaut zu der in lat. *mulgeō*, altir. *mligim*, gr. ἀμέλγω, germ. **melken* vorliegenden Wurzel stünde und in formaler Hinsicht dem gr. ἀμολγή „das Melken" genau entsprechen würde. Zu dieser Etymologie bemerkt G. Bonfante ganz kurz [2], daß er dieselbe Deutung des Wortes bereits früher (1935) gegeben habe, indem er es jedoch in eine andere Serie von Substantiven mit kurzem *a* im Inlaut einreihte und des näheren dem Rätisch-Illyrischen zuwies.

Was zunächst die Verbreitung des Wortes betrifft, so reicht es, wie R. A. Stampa in Übereinstimmung mit Meyer-Lübke feststellt [3], von Piemont an über das Mailänder- und Brescianergebiet und Deutsch-Südtirol bis nach Venedig hinüber und erfaßt andrerseits Graubünden, Unterengadin, Val di Bragaglia usw. Als Hauptbedeutungen gibt dieser Forscher für das Wort und seine Dialektformen unter anderem „gruppo di bestie o mandra; posto in montagna dove sta la mandra", „pascolo alpino, „cascina in montagna", „alpe, pascolo alpino", „Sennhütte", „Sennerei, Molkerei", „Alp", „Alpen im Allgemeinen".

In etymologischer Hinsicht hat dieses Alpenwort eine längere Forschungsgeschichte. Soviel ich sehe, hat K. Oštir als erster *malga* mit alb. *mal* „Berg" vereinigt und beides zusammen mit dem pyrenäischen Felsennamen *Malh*, bask. *malda* „côte, montée", vorkelt. **mello* in mittelir. *mell* „Hügel, Kugel", lett. *mala* „Rand, Ufer", aksl. *molěti* „hervorragen" usw. als eine vorindogermanische Wortsippe betrachtet [4]. Die Gleichung *malga*: alb. *mal* wird von N. Jokl als solche nicht angefochten, ja sogar in begrifflicher und morphologischer Hinsicht weiter begründet [5]. Nur beanstandet dieser Forscher mit Entschiedenheit Oštirs und Bertoldis Ansicht vom vorindogermanischen Charakter der genannten Wortsippe, indem er sich namentlich auf das Auftreten des Wortes im Baltischen und Keltischen, ferner auf das Vorhandensein ablautender verwandter Wort-

[1] „Incontri linguisitici" 1 (1974), 149.

[2] Ebenda 2 (1975), 46.

[3] *Contributo al lessico preromanzo dei dialetti lombardo-alpini e romanci*, 1937, 56f.

[4] „Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft" I (1921), 51, „Arhiv za arbanasku starinu" II (1925), 266.

[5] *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen* 320, IJ XI VII 183, *Zur Frage der vorrömischen Bestandteile der alpinlombardischen und rätoromanischen Mundarten*, in „Vox Romanica" VIII (1945–1946), 161ff.

formen innerhalb des Albanischen beruft und auf morphologische Tatsachen aus diesem Bereiche sich stützt, die den indogermanischen Charakter des albanischen Wortes erweisen. Dies auch nach Oštirs Replik, die allerdings erst in letzter Zeit bekannt geworden ist[6]. Es sei noch in semantischer Hinsicht hinzugefügt, daß nach Ausweis eines anderen, mit *malga* verwandten Alpenwortes, nämlich *mulẹ̄č*, *mül'ę'c* 1. „Stelle, wo das Vieh die Nacht verbringt; Gras, das vor der Milchkammer wächst"; 2. „Hügel, Berggipfel", der österreichische Forscher alle jene Deutungen von *malga* bekämpft, die (wie die von C. Battisti 1922, J. Kuryłowicz 1925, G. Bonfante 1935), von der Bedeutung „Sennerei" ausgehend, das Wort zu idg. **melĝ-* „melken" stellen wollen. Soweit ich die weitere Forschungsgeschichte verfolgen kann, will ich kurz bemerken, daß während sich C. Tagliavini einer eigenen Etymologie enthält[7], Migliorini — Duro sich allgemein für „vorrömischen Ursprung" ausspricht[8]. Battisti nähert sich insofern der Ansicht Oštirs, als er *malga* als „relitto alpino di origine mediterranea, **malga*, probabilmente connesso con **mala* „monte" beurteilt[9]. Auch andere italienische Sprachforscher, wie namentlich G. Devoto[10], sind geneigt, in *mal-*, *mel-* ein vorindogermanisches Mittelmeerwort zu erblicken. Diesen Annahmen gegenüber ist indes Vorbehalt am Platze[11].

Ich halte die Gleichung *malga:* alb. *mal* ebenfalls für sehr wahrscheinlich. Den begrifflichen Zusammenhang zwischen „Sennhütte, Sennerei", „Senn, Senner" einer- und „Berg" andrerseits verdeutlicht unter anderem gerade alb. *bjeshk'i*„ Sennerei", *bjeshkatár* „Senn, Senner, Alpenhirt, Betriebsleiter einer Sennerei mit Butter- und käsebereitung": *bjeshkë* „Alm, Alpengebirge, Alpenwald, Hochlandweide"; um so mehr, als *mal*, wie Jokl aus dem Sprachgebrauch feststellt, auch „Alpenweide, Sommerweide, Alm" bedeutet.

Formantisch ist *malga* durch die obige Deutung als *mal-ga* aufzufassen. Dieses selbe Suffix tritt vielleicht gerade bei einem Worte auf, das derselben begrifflich — wirtschaftlichen Sphäre angehört, sprachgeographisch allerdings über die Alpen hinaus sich einerseits über die Emilia bis nach Toskana, andrerseits bis in die Iberische Halbinsel erstreckt. Es ist das etymologisch wie auch in der Bildung umstrittene *barga* „Pferch, Alpenhütte, Heustadel"; bei Meyer-Lübke REW 958 unter anderem „gedeckter Eingang zum Haus oder Heustall", „Schuppen aus Stroh oder Binsen zur Aufbewahrung des Heus oder der Feldgeräte", „Strohhütte", „Heustadel"; bei Stampa (S. 136f.) unter anderem „recinto nella stalla per il maiale e il bestiame minuto o sull' alpe per cacciarvi la mandra durante la notte", piu raramente „posto (senza recinto) dove la *malga* passa la notte", „baracca, cascina", „stalla sull'alpe", „ripostiglio per fieno", *barg'un* „ripostiglio per il fieno", *bargun* „kleiner Heuschopf auf den Heubergen", *barg'on* „Heustadel ohne Stall, Viehstall auf der Alp", *bargaun* „Heustall in den Bergen", *barco* „fienile con stalla",

[6] „Arhiv za arbanasku starinu" IV (1969), 91.
[7] *Il dialetto del Livinallongo. Saggio lessicale*, 1934, 198.
[8] *Prontuario etimologico della lingua italiana*⁴, 1965, 323.
[9] *Dizionario etimologico italiano* III, 1968, 2331.
[10] „Studi etruschi" XXIII (1954), 217ff. = *Scritti minori* II, 1967, 17.
[11] Vgl. dazu besonders J. Hubschmid, *VI. Internationaler Kongreß für Namenforschung* II (München, 1961), 398f.

barku, *-ko* „fienile di montagna". Für Meyer-Lübke ist der Ursprung des Wortes unbekannt. Tagliavini findet darin ein mit got. *baírgan* „bergen", aksl. *brěgǫ*, *brěšti* „sorgen, hüten", ursl. **berg-* verwandtes **barg-* des Illyrischen [12]. J. Pokorny bringt es mit den nach ihm illyrischen Ortsnamen *Bargulum* und Βάργαλα (Makedonien) zusammen [13]. Dazu möge man noch H. Krahe vergleichen, der übrigens dieselbe Ansicht für den Ursprung des Wortes wie Tagliavini vertritt [14]. Ohne diese Gleichung von vornherein auszuschließen, zieht Jokl (a.a.O. S. 192) in einleuchtender Weise Anknüpfung an alb. *bar* „Gras, Heu" vor, womit sich als ursprüngliche Bedeutung des Wortes „Heuboden, Heuspeicher" ergeben würde. Battisti (I, 439 f.) sieht in *barga* wie in *malga* ein vorindogermanisches Mittelmeerwort. Hinsichtlich der morphologischen Struktur entscheidet sich Jokl, ähnlich wie Stampa, für eine dreisilbige Grundform **barikā*, während Tagliavini von dem zweisilbigen *barga* ausgeht. Legt man die letztere Form als die tatsächlich vorhandene und meistgebräuchliche zugrunde, so ist *barga* als *bar-ga* in seiner Bildung mit *malga* (*mal-ga*) vergleichbar.

Das hier kurz Erörterte zusammenfassend wird man *malga* und wohl auch *barga* dem Illyrischen des Alpengebietes zuweisen dürfen. Dafür hat Jokl gelegentlich auch den Ausdruck „Alpenillyrisch" geprägt, einen Ausdruck, der sich indes in ähnlicher Form als „illyrisches Alpenwort" bereits bei Gustav Meyer (EW 276) vorfindet. In historischer Beziehung wäre dem hinzuzufügen, daß illyrische Spuren im Alpenraum in der Antike nicht fehlen. Strabo (V 206) bezeichnet die Breuni und die Genauni ausdrücklich als Illyrier, für die Isarci, Focunates, Venostes ist diese Annahme einigermaßen berechtigt [15]. Trifft in linguistischer Hinsicht die Zuweisung der zwei genannten Wörter an das Illyrische zu, so wird man dieser Sprache ein *g-* Formans zuerkennen. Die bisherige Forschung hat im Illyrischen ein ein *g* enthaltendes Suffix in Personnamen wie *Corragos*, *Lasagos* und in Ortsnamen wie *Corrhagus*, Σίδραγα gefunden [16], bei konsonantisch endenden Wortstämmen aber ein solches nicht festgestellt. Speziell zu *mal* ist indes noch zu bemerken, daß nach Ausweis von *Dacia Maluensis* dieses Stammwort auch dem Thrakisch-Dakischen eigen gewesen ist.

Mai 1978

Tirana

[12] *Di alcune antichissime parole alpine*, in ZRPh XLVI (1926), 48.
[13] *Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrier*, 1938, 78.
[14] „Revue des études indo-européennes" II (1947), 168, *Die Sprache der Illyrier* I, 1955, 119
[15] M. Fluss bei Pauly—Wissowa *Supplement* V, 1931, Sp. 322.
[16] H. Krahe, *Altillyrische Personennamen*, 1929, 148, A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier* II, 1959, 238.

EUGENIO COSERIU

HERVÁS UND DAS SUBSTRAT

0. Als Begründer und ersten Verfechter der Substrattheorie betrachtet man heute so gut wie allgemein Graziadio Isaia Ascoli. Dabei vergißt man, daß schon in der Renaissance verschiedene Autoren, angefangen von Poggio Bracciolini, die Entstehung der romanischen Sprachen durch die Wirkung dessen, was heute „Substrat" genannt wird, erklären wollten und einige darunter (so Giambullari in Italien, Picard, Ramus, Bodin — ja in gewisser Hinsicht sogar Henri Estienne und Pasquier — in Frankreich) die eine oder die andere dieser Sprachen einfach als Fortsetzung von Substratsprachen auffaßten. Und man weiß offensichtlich nicht — oder nicht mehr —, daß Lorenzo Hervás im 18. Jahrhundert eine ausführliche Theorie des Substrats entwickelt und immer wieder vertreten hat, und zwar weitgehend aufgrund (und zur Rechtfertigung!) derselben Fälle, die auch Ascoli ein Jahrhundert später anführen sollte. Es scheint uns deshalb angebracht, dies anhand reichlicher Zitate aus seinen italienisch geschriebenen sprachwissenschaftlichen Werken, insb. aus *Trattato*, d.h. dem Werk, das Hervás an erster Stelle der sprachlichen Vorgeschichte widmet, zu zeigen [1].

1.0. Hervás entwickelt seine Substrattheorie im Rahmen seiner Auffassung von der Sprachgeschichte und hierin wiederum im Zusammenhang mit seiner These von der Beständigkeit der Sprachen.

1.1. Die Sprachen sind nämlich für Hervás ein Spiegel der menschlichen Geschichte (und Vorgeschichte):

„Due grand'archivj riconosco io nell'umana Società, che contengono i documenti de' suoi fatti, onde formarne la storia. Il primo archivio è quello della scrittura, ove principalmente si trovano notati i successi dopo l'invenzione di essa accaduti, ed alcune tradizioni di fatti celebri anteriori alla sua invenzione. Il secondo archivio è quello degl'idiomi, ove conservansi, dipinti vocalmente tutti que' successi del genere umano, che hanno relazione colla varia pronunzia delle lingue particolari, colle parole, e colla loro inflessione gramaticale [sic]. Questo secondo archivio finora sconosciuto, o disprezzato pretendo io di scartabellare per mettere in pubblico nuovi documenti della storia sacra, e civile dell'uman genere: documenti depositati nel tesoro delle lingue, le quali sebbene compariscano materiali, pure contengono grande materia d'idee utilissime...

[1] Diese heute so wenig bekannten Werke werden hier nach der Originalausgabe in Hervás' Enzyklopädie *Idea dell'Universo*, Cesena 1778—1787, zitiert, und zwar: Bd. 17, *Catalogo delle Lingue*, 1784 [im folgenden: *Cat. Lingue*]; Bd. 18, *Trattato dell'Origine, formazione, meccanismo, ed armonia degl'Idiomi* [so auf S. 5, als Überschrift des Inhaltsverzeichnisses, und auf S. 9, am Anfang des Textes: auf dem Titelblatt der Originalausgabe erscheinen in diesem Fall nur der Titel des Gesamtwerkes und die Angabe des Bandes], 1785 [= *Trattato*]; Bd. 19, *Aritmetica delle nazioni conosciute* und *Divisione del tempo fra le antiche, e moderne nazioni Orientali*... [so im Inhaltsverzeichnis, SS. 5 u. 7: auch in diesem Fall erscheinen diese Titel nicht auf dem Titelblatt des Bandes], 1786 [= *Aritmetica*]; Bd. 20, *Vocabolario Poliglоto* [sic], 1787 [= *Vocabolario*]; Bd. 21, *Saggio Pratico delle Lingue*, 1787 [= *Saggio*]. Mit *Cat. lenguas* ist der etwas besser bekannte sechsbändige spanische *Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas*, Madrid 1800—1805, gemeint.

Nello storico[2] colla guida delle lingue ad ogni tratto nuove, e mirabili scoperte si fanno : poichè gl'idiomi mettono in chiaro il comune stipite di parecchie nazioni, la loro relazione, e connessione : additano l'invasione di nazioni contro nazioni : la soggiogazione di alcune, e le conquiste, e trasmigrazioni di altre..." (*Trattato*, S. 10). Cf. auch *Saggio*, S. 24 (Überschrift) : ,,*La storia delle lingue è quella delle nazioni, che le parlano. Le lingue fanno conoscere la dispersione, e diramazione dell'uman genere.*"

In diesem Zusammenhang hebt Hervás die Bedeutung der sprachlichen Kontakte immer wieder hervor, er bemerkt, daß sich die neuen Wörter, insb. die Kulturwörter mit den neuen Sachen verbreiten, daß die Ortsnamen oft Überbleibsel von verschollenen Sprachen sind, daß den geläufigen alltäglichen Wörtern ein besonderes Gewicht in Hinblick auf die Kontinuität einer Sprache zukommt, daß vor allem die Grammatik den ,,genio delle lingue" charakterisiert, daß eine Sprache mit Literatur oft zu einer Gemeinsprache wird, daß die isolierten Gegenden normalerweise sprachlich konservativ sind usw[3] : eine Menge von Feststellungen und Deutungen, die heute zum Gemeingut der historischen Sprachwissenschaft gehören[4].

1.2.0. Der Grund, weshalb sich die Sprachen für die Erschließung der Geschichte (und der Vorgeschichte) der Völker vorzüglich eignen, ist aber für Hervás ihre Beständigkeit.

1.2.1. Diese Beständigkeit ist für ihn zunächst einmal und im allgemeinen Kontinuität derselben Sprache bei jedem Volk : Ein Volk gebe seine Sprache nicht auf, oder wenn doch, dann nur ausnahmsweise :

,,L'uomo, che dall'infanzia ha imparato un idioma, non pensa mai ad inventarne un altro, nè ad abbandonare il natio, quando non sia costretto dal bisogno proprio, o dalla prepotenza di qualche conquistatore" (*Trattato*, S. 160).

Sein Paradebeispiel dafür ist das Rumänische :

,,Di questa verità restar si dee vieppiù convinto nel considerare la costante tenacità delle nazioni barbare, e civili per conservare il loro natio linguaggio... Vedesi lo stesso nel Valako, che conservasi affine al Latino in mezzo a' suddetti linguaggj"[5] (*Trattato*, SS. 157—158). Cf. auch das 2. Zitat aus *Saggio*, S. 15, in 1.2.2.

[2] D.h. ,,im Geschichtlichen", „in geschichtlicher Hinsicht" (offensichtlich ein Hispanismus : ,,en lo histórico").

[3] Für dies alles cf. insb. *Vocabolario*, SS. 11—13 (und 33, 41, 55, 68, 71, 78, 162), 14 u. ff., 23, 59, 77, 159.

[4] Wenn es um die Vorgeschichte geht, handelt es sich allerdings für Hervás vorzugsweise um die biblische Geschichte und insb. um die babelische Sprachverwirrung, für die er in den Sprachen die Bestätigung sucht und sogar zu finden glaubt ; cf. z.B. *Trattato*, SS. 3—4 : ,,Nelle lingue, che perpetui documenti sono della storia sacra, e profana la sola Filosofia rintraccia la verificazione de' più antichi, e cospicui evenimenti dell'uman genere con relazione alla Religione, e alla Società. Vi si veggono chiari avanzi di quell'unico idioma, che anticamente dagli uomini si parlò : scuopronsi monimenti addimostranti la celebre confusione degl'idiomi : ed autentiche prove si contengono dell'unione degli uomini ne' primi secoli dopo il diluvio, della loro posteriore dispersione, e delle loro frequenti trasmigrazioni, additandovisi i paesi del loro passaggio, o dimora, e quasi rilevandosene appuntino le successive epoche" ; s. auch *Saggio*, SS. 4—5. Deshalb sind seine oft genialen Einsichten zugleich von Grund aus durch ihren Ansatz verfehlt. Hervás kann entweder unabhängig davon oder gerade im Zusammenhang damit bewertet werden, und die Bewertung fällt natürlich in beiden Fällen völlig verschieden aus. Im ersten Fall wirken viele seiner Thesen und Deutungen auffallend modern, und er erscheint als der größte Wegbereiter der Sprachgeschichte in der sog. ,,vorwissenschaftlichen" Linguistik. Im zweiten Fall erscheint hingegen seine ganze Auffassung als eine peinlich naive Verzerrung der Sprachgeschichte.

[5] Gemeint sind : das Ungarische, das Türkische, das Griechische, das ,,Illyrische" (Slawische) und das Deutsche.

1.2.2. Andererseits aber faßt Hervás die Beständigkeit der Sprachen als grundsätzliche Unveränderlichkeit auf. Die Sprachen würden sich nur an der Oberfläche und in Einzelheiten verändern, im Grunde aber und im wesentlichen würden sie stets sich gleich bleiben [6]:

„L'idioma nell'uomo è una seconda natura, la quale si perfeziona, ma non si muta, senza che ne sieno forti cagioni" (*Trattato*, S. 166).

„Bisogna dunque dire, che la perfezione, o rozzezza dell'artificio degli idiomi non ha nessuna relazione alla civiltà, o rusticità delle nazioni; hanno questa relazione le scienze, e le manifatture; ma non gl'idiomi, che troviamo sostanzialmente invariabili" (*Saggio*, S. 15). Cf. auch *Cat. lenguas*, III, S. 117: „los lenguages provenientes de un idioma, si no se abandonan, jamas se desfiguran tanto, que oculten su origen comun".

Auch dafür ist eines seiner Lieblingsbeispiele das Rumänische:

„Dappertutto osserveremo, che i dialetti portano seco improntato il carattere de' loro idiomi primitivi e sostanzialmente invariabile lo conservano eternamente. I Valaki, che hanno lingua proveniente dall'idioma Latino, ritengono l'artifizio, o carattere di esso, benchè inchiodati sieno fra' Turchi, Greci, Teutoni, Illirici, ed Ungari: cioè fra cinque nazioni d'idiomi sostanzialmente diversi" (*Saggio*, S. 15).

2.1. Allerdings weise diese Beständigkeit (Unveränderlichkeit), insb. bei notgedrungener Aufgabe einer Sprache, Stufen auf, von einem Minimum beim Wortschatz bis zu einem Maximum bei der Phonetik („Aussprache"). Die Grammatik sei viel beständiger als die Wörter:

„...si osserverà, che da tutte le nazioni più tenacemente si conserva l'artifizio delle lingue, che non la loro nomenclatura" (*Trattato*, S. 162). So z.B. erhalte sich das Chinesische „sostanzialmente invariabile nel suo artifizio" (*ibid.*, S. 164). Cf. auch: „La sintassi de' nomi, e de' verbi nelle lingue suol conservarsi invariabile, e tutte le nazioni inflettono i nuovi nomi, e verbi secondo la sintassi della lingua, che parlano" (*Vocabolario*, S. 160).

Am beständigsten jedoch sei die Phonetik:

„la pronunzia è uno de' principali caratteri de' dialetti, e difficilmente si abbandona" (*Cat. Lingua*, S. 131). Cf. auch: „La pronunzia forestiera più difficilmente, che non l'idioma s'introduce in una nazione, ma quando è introdotta, tarda più a sradicarvesene, che non l'idioma" (*Trattato*, S. 65), und: „tenacità di ognuna di queste [nazioni] per conservare la propria [pronunzia]" (*ibid.*, S. 129). Ein Anzeichen dafür sei, daß auch Gebildete bei ihrer muttersprachlichen Aussprache bleiben, wenn sie eine Fremdsprache, und sei es auch sehr gut, sprechen (*ibid.*, S. 130).

Im Falle der Aufgabe einer Sprache zugunsten einer anderen habe man deshalb die folgende Reihenfolge: Wortschatz — Grammatik — Phonetik (wobei man letztere eigentlich nie völlig aufgeben würde):

„Le nazioni non abbandonano in un punto i loro nativi linguaggi per ricevere quello del Conquistatore, ma primieramente n'abbandonano le parole, e poi l'artifizio delle loro lingue" (*Trattato*, S. 162).

„Le nazioni, che pel commercio, o per la dominazione abbandonano il proprio idioma, incominciano l'abbandono... dalle parole, poi dall'artifizio, ed ultimamente dalla pronunzia" (*Vocabolario*, S. 59). Cf. auch *Vocabolario*, S. 153.

[6] Auch diese These von Hervás ist durch ihren Ansatz vorbelastet. Denn ihre implizite Begründung ist, daß die Menschen die Sprachen nicht schaffen und daß diese ihnen ein für allemal bei der babelischen Sprachverwirrung von Gott eingegeben wurden: Die Menschen könnten sie nur künstlich weiterbearbeiten und vervollkommnen. Humboldt wird (unter dem Einfluß von Hervás?) eine materiell so gut wie identische These vertreten, jedoch mit einer anderen (besser gesagt, mit der genau entgegengesetzten) Begründung: Gerade weil die Menschen sie ständig schaffen, würden die Sprachen im wesentlichen sich gleich bleiben, zumal das Schaffen für jede Sprache stets nach den gleichen kreativen Prinzipien erfolge, so daß die neuen „Formen" die gleiche „Sprachform" aufweisen würden.

Ja, es sei grundsätzlich möglich, daß ein Volk mit völlig neuem Wortschatz, jedoch weiterhin mit seiner alten Grammatik spricht, und ferner, daß es auch die Grammatik aufgibt, jedoch bei seiner eigenen Phonetik bleibt. So würden die Araukaner auf der chilenischen Insel Chiloé mit fast nur spanischen Wörtern, jedoch immer noch mit araukanischer Grammatik und Phonetik sprechen (*Trattato*, S. 162), und es sei möglich, daß sie im Laufe der Zeit auch die spanische Grammatik übernehmen und trotzdem ihre Phonetik beibehalten :

,,Forse dopo un secolo il Chiloeno userà l'artifizio della lingua Spagnuola, ed allora vi perirà affatto l'Araucano, ma non perirà la sua memoria, che resterà indelebile ne' nomi dell'isola, de' paesi, delle montagne, de' fiumi, e principalmente nella pronunzia, la quale suole durare eternamente. La pronunzia è la cosa, che più tardi s'impara, e più tardi si abbandona" (*ibid.*, SS. 162–163).

2.2 Gerade an diesen Punkt knüpft Hervás' Substrattheorie an. Auch bei gänzlicher Übernahme einer neuen Sprache würde einiges von der älteren erhalten bleiben, und aufgrund dessen, was übrigbleibt, könnte man feststellen, welche Sprache das betreffende Volk früher gesprochen hat, und somit, welches seine ethnische Herkunft ist. Das, was erhalten bleibt, sei nun die Aussprache und eine gewisse Anzahl von Wörtern (insb. Ortsnamen [cf. das letzte Zitat in 2.1.] und alltägliche volkstümliche Wörter) :

,,Le lingue nuove si parlano comunemente colla pronunzia dell'antiche abbandonate" (*Vocabolario*, S. 161).

,,La pronunzia, come ho stabilito in diverse occasioni, è il distintivo, che nelle nazioni si conserva ancora dopo di essere estinta affatto la loro lingua" (*Vocabolario*, S. 106). Cf. auch *Saggio*, S. 20.

,,Dell'antico idioma comunemente restano la pronunzia, ed alcune parole" (*Vocabolario*, S. 128).

,,Nelle nazioni, che sono arrivate ad abbandonare totalmente il proprio idioma, osservo che suole comunemente restare l'antica pronunzia con alcune parole antiche" (*ibid.*, S. 153).

Daher seien gerade diese Aspekte eine wichtige Grundlage für historische Schlüsse bzw. Konjekturen (vgl. die ,,spie" von Ascoli) :

,,[le nazioni] più facilmente smarriscono le lingue, che non le particolari loro pronunzie... queste pertanto gran lume recare possono per la storia delle trasmigrazioni, e correlazioni delle nazioni" (*Trattato*, S. 130).

,,Coll'osservazione delle lingue ho stabilito per una delle massime fondamentali della storia di esse, che in tutte le nazioni (benchè alcune abbiano ricevuto nuovo linguaggio) difficilmente perisce la pronunzia, o l'accento del primitivo idioma, che parlavano ; e che però la pronunzia con alcune parole dell'antico idioma, che sempre restano, principalmente nella gente della campagna, non poco giova per iscoprire il carattere dello stesso idioma, benchè sia estinto" (*Vocabolario*, S. 111).

,,L'accento, o pronunzia rare volte si abbandona : cosicchè l'affinità delle pronunzie di due nazioni con diversi idiomi porge gran fondamento per congetturare, ch'esse anticamente abbiano parlato uno stesso idioma" (*ibid.*, S. 128).

2.3. Es sei jedoch bemerkt, daß die Beständigkeit der Phonetik für Hervás an erster Stelle ein empirisch feststellbares Faktum und keineswegs biologisch bedingt ist. Im Gegenteil, grundsätzlich würden alle Menschen alle Laute aussprechen können :

,,La diversa pronunzia delle nazioni non proviene dal non essere egualmente atti alla pronunzia tutti gli uomini ; anzi in tutti questi riconoscersi dee la stessa attitudine" (*Trattato*, S. 131).

Wenn also die gleiche Aussprache so beharrlich beibehalten wird, dann nur deshalb, weil die Sprachen so feste Traditionen und wie eine „zweite Natur" für die Menschen darstellen [7].

2.4. Abgesehen von einigen Fällen, die er gelegentlich erwähnt – wie denjenigen der Iren, die früher „phönizisch", und der Finnen, die früher „tatarisch" gesprochen hätten (*Vocabolario*, S. 128, bzw. *Saggio*, S. 33) – gehören die von Herwás im Lichte dieser Theorie behandelten und interpretierten Fälle zum romanischen Bereich. So möchte er schon in *Cat. Lingue* die Hauptunterschiede zwischen dem Französischen einerseits und dem Spanischen und Italienischen andererseits auf die Sprachen zurückführen, die diese lateinischen „Dialekte" seiner Meinung nach im o.a. Sinne bei den entsprechenden Völkern „ersetzt" hätten (Keltisch bzw. „Kantabrisch", d.h. Baskisch):

„Se confrontiamo i linguaggi Francese, Italiano, e Spagnuolo, subito ci accorgeremo di una grand'affinità fra questi due ultimi, e di una notabile differenzia [sic] fra essi, ed il Francese. Dell'affinità fra i linguaggi Italiano, e Spagnuolo, e la loro differenza grande dal Francese c'e [sic] senza dubbio gualche cagione, ed io la scuopro nelle diverse lingue, che nella Francia, Italia, e Spagna parlavansi prima d'introdurvisi il Latino. Nella Francia parlavasi la Celtica, o Gallica, e nella Spagna parlavasi il Cantabro, il quale ancora ne' tempi antichi è stato idioma degl'Italiani. Ora le lingue Celtica, e Cantabra e nella collocazione delle lettere vocali, e consonanti, e nella pronunzia non poco sono tra se diverse... I Francesi dunque nell'abbandonare la lingua Celtica, ed incominciare a parlare il Latino formarono un linguaggio, o dialetto Latino con aria della lingua Celtica, che prima di quel tempo parlavano, e gl'Italiani, e gli Spagnuoli formarono il loro rispettivi dialetti Latini con qualche affinità alla lingua Cantabra, che da loro si usava per l'addietro; e quindi gl'Italiani e gli Spagnuoli formarono lingue somigliantissime tra se, e differentissime dalla Francese. La gran somiglianza delle lingue Italiana, e Spagnuola prova [!], che gli Spagnuoli, ed Italiani nell'abbracciare il Latino aveano lasciato di parlare una stessa lingua. I Francesi vicini agli Spagnuoli doveano nella lingua, e pronunzia accostarsi più alla lingua Spagnuola, che non gl'Italiani; e pure accadde il contrario per la ragione esposta" (SS. 188–189).

„le nazioni Italiana, e Spagnuola usarono uno stesso linguaggio prima di parlare il Latino" (S. 194).

Ebenso in *Trattato*:

„Il Francese ha ricevuto un nuovo linguaggio ch'è dialetto Latino, non però ha abbandonata la sua antica pronunzia Celtica accomodando ad essa le parole Latine, e però il Francese dallo Spagnuolo, ed Italiano non meno distinguesi nella pronunzia, che nelle parole" (S. 129);

„Nella Francia si parlò il Celtico... ed il Cantabro nell'Italia, e nella Spagna; ed ecco, che la pronunzia francese finora mantiene l'aria de'dialetti Celtici, che parlansi nella Bretagna Minore, e nella provincia di Galles, e l'Italiano, e lo Spagnuolo somigliano molto nella pronunzia, perchè anticamente parlarono uno stesso idioma" (S. 163).

3.1.1. Für das Französische allein behauptet Hervás auch später immer wieder seine keltische These, und zwar mit fast der gleichen Formulierung. So z.B. im *Vocabolario:* Für die Beständigkeit der Phonetik habe man ein

„esempio pratico nel Francese, che finora conserva la pronunzia Celtica, o Gallese nel suo idioma, benchè questo sia dialetto Latino, ed affine all'Italiano, e Spagnuolo di diversa pronunzia" (S. 106).

[7] Die Beständigkeit der Phonetik würde jedoch vor allem die Konsonanten betreffen. Auch eng verwandte Sprachen würden leicht ihre Vokale verschiedentlich verändern. Wenn hingegen auch die Konsonanten „troppo alterate" erscheinen, so sei dies ein Anzeichen dafür, daß die betreffenden Völker früher andere Sprachen gesprochen haben oder zumindest, daß Sprachmischung stattgefunden hat (*Trattato*, S. 64).

„L'idioma Francese, ch'è dialetto Latino, finora si pronunzia coll'accento Celtico, che si adopera nella Bassa-Bretagna, nell'Irlanda, e nella Scozia, ove si parlano il Bretono [sic], l'Irlandese, e l'Erse, che sono dialetti Celtici" (S. 153).

3.1.2. Was aber für die Geschichte der Substrattheorie viel wichtiger sein dürfte, ist, daß er auch die norditalienischen Dialekte mit Ausnahme des Venetischen, d.h. gerade die Dialekte, die man später „gallo-italisch" bzw. „gallo-italienisch" zu nennen pflegt, ebenfalls dem Bereich des keltischen Substrats zuschreibt und daß er diese Dialekte ziemlich genau abgrenzt. Sie würden bis zum Rubikon gesprochen werden, und somit würden sie genau der Ausdehnung der Gallia Cisalpina entsprechen:

„Prova ancora più pratica ravviso io nelle diverse pronunzie, ch'usansi in parecchie città dello stato Pontificio. Vi ho ben avvertito, che viaggiando da Roma sino a Bologna si conserva assai chiaro l'accento Romano sino a Rimino [sic] ne' paesi cioè del Patrimonio di S. Pietro, e ne' vicini, nella Marca, nell'Umbria, e nel Ducato di Urbino : mal nel principio dalla Romagna, ov'è Rimino, l'accento incomincia a diventare men chiaro, moltissimo meno in Cesena, assai meno in Forlì, e così in altre città sino a Bologna. In una parola dal fiume Rubicone, che... dividea la Gallia dall'Italia, l'accento non è Romano, ma molto si accosta al Francese. Ed ecco, che la pronunzia dal Rubicone verso Bologna finora addita l'idioma Celtico, o Gallese, che vi si parlava un tempo" (*Trattato*, S. 163).

„Parimenti la pronunzia de' Piemontesi, Savojardi, Lambardi [sic], e Romagnoli (i quali anticamente erano sotto i Celti, o Gallesi, giacchè la Gallia terminava nella città di Cesena, cui è vicino il fiume Rubicone, che n'era l'ultimo termine) la detta pronunzia, dico, per la sua somiglianza alla Francese (ch'è Celtica) ci presenta prova pratica dell'antica dominazione de' Celti in quei paesi, ove essi passarono dalla Francia, il cui linguaggio, benche [sic] sia dialetto del Latino, come ne sono il Toscano e lo Spagnuolo, pure da questi per la stretta pronunzia Celtica differisce, più che non dalle lingue Bretona, Irlandese, Erse, e Wallese, che sono dialetti Celtici" (*Saggio*, S. 33).

3.1.3. Allerdings sagt Hervás nie, was er eigentlich mit „pronunzia celtica" meint, und führt kein konkretes Beispiel für diese Aussprache an; er spricht nur von „aria", „accento", „pronunzia stretta" u.ä. Ein Beispiel aus einem anderen Bereich, nämlich aus der Grammatik, führt er in *Aritmetica* an, wo er die Reste des Vigesimalsystems im Französischen auf das Keltische zurückführt:

„La nazione Francese, che discende da' Bretoni, o Celti, sebbene ha abbandonato la loro lingua, e ha ricevuto la Latina co' nomi numerici Latini, pure ancora conserva un'espressione Bretona del contrare per ventine, cioè l'espressione *quattre* [sic] *vingt* (*quattro-venti*) per significare *ottanta*" (S. 21).

3.2. Auf ein phonetisches Faktum, und zwar auf eines, auf das sich auch später Vertreter der Substrattheorie immer wieder berufen — die Behandlung des anlautenden *f* — stützt sich hingegen seine Substratthese hinsichtlich des Spanischen (Kastilischen). Er bemerkt, daß *f*- in den alten Namen von Städten in Iberien fehlt (*Saggio*, S. 19) und daß es im „Kantabrischen" (d.h. im Baskischen) sehr selten ist, ja er meint, daß auch die alten Römer wegen ihrer angeblichen „kantabrischen" Abstammung

[8] In diesem Zusammenhang macht Hervás den interessanten Unterschied zwischen *absolut schwierig* und *relativ schwierig* (im Bereich der Artikulation): Ein Laut oder ein Nexus kann in allgemein artikulatorischer Hinsicht zwar „schwierig" und in einer bestimmten Sprache trotzdem üblich, d.h. traditionell (und somit in dieser Sprache relativ „leicht") sein.

f- durch *h-* ersetzt hätten. Und natürlich nimmt er dasselbe für das Spanische an:

„Gli Spagnuoli... levano spesso la lettera *f*[9], quando è iniziale: così in luogo di *farina, fame, feccie, forca, forno* etc. dicono *arina, ambre, ezes, orca, orno* etc. nelle quali parole secondo l'ortografia Spagnuola si scrive *h* in luogo della *f* che manca; ma la lettera *h* non si pronunzia in tutti i dominj Spagnuoli senon [sic] dal volgo nelle provincie dell'Andaluzie, e della Galizia. Il costume, che di levare, o scansare la *f* hanno gli Spagnuoli, prova, che essi hanno parlato il Bascuenze, nel quale poco uso se ne fa" *(Cat. Lingue,* SS. 219–220).

„E questa regola [gewisse Laute zu vermeiden bzw. zu ersetzen] si avverte comunemente osservata da tutti gl'idiomi nell'adoperare parole forestiere con lettere, o pronunzie sconosciute. Così lo Spagnuolo costantemente ha scartata dalle voci Latine la lettera *f*, la cui pronunzia forse gli era forestiera, o poco nota". Es folgt eine Liste von 23 spanischen Wörtern mit *h-* gegenüber frz. und it. *f-* (darunter jedoch auch *hinchar*). „Vedesi, che lo Spagnuolo costantemente rifiuta la lettera *f* delle parole Latine, e vi sostituisce l' *h*, la quale non si pronunzia se non in alcuni paesi delle Andaluzie, ove le si dà un'aspirazione assai forte, che si accosta al *jota* Spagnuolo. E questo costante rifiuto, che della *f* fa lo Spagnuolo, prova, che esso anticamente parlò una lingua, ove forse mancava la *f*; ed appunto nella lingua Cantabra, che era l'antica Spagnuola, pochissime voci incominciano colla *f*" *(Trattato,* SS. 66–67).

„i Romani di pronunzia Cantabra sostituivano l'*h* in luogo della *f*, come fanno gli Spagnuoli" *(ibid.,* SS. 69–70).

„Il rifiuto, che della lettera *f* hanno fatto gli Spagnuoli in moltissime parole Latine, prova parimente la loro tenacità per conservare l'antica pronunzia Cantabra" *(ibid.,* S. 129).

„Lo Spagnuolo, che non avea la lettera *f* nella sua antica lingua Cantabra, la rifiuta comunemente, quando si trova nel principio delle parole latine: e così dalle voci Latine *facere, ferire, findere, forare, furari* provengono le Spagnuole *acer, erir, ender, oradar, urtar,* le quali in Ispagnuolo scriversi sogliono con *h* iniziale, che non si pronunzia" *(Vocabolario,* S. 158).

3.3. Ebenfalls auf phonetische Fakten stützen sich Hervás' Substratthesen in bezug auf das Italienische[10]. So möchte er in *Trattato* die Toskaner von den übrigen Zentral- und Süditalienern, denen er „kantabrische" Herkunft zuschreibt, trennen, da er die „gorgia toscana" (insb. *-c-* > *-h-*) auf das Etruskische zurückführt:

„I Toscani danno al *c* accento gutturale sempre che li [sic] precede vocale: cosicchè eglino pronunziano *capo, casa* etc. come si pronunzia quì in Roma; ma volendo dire *a capo, a casa,* sembrano prinunziare con accento gutturale *a hapo, a hasa*[11]... I Toscani nella pronunzia gutturale si addimostrano originarj dagli Etruschi[12], ch'erano Greci: ed i Romani col rifiutarla si dichiarano seguaci dell'accento Cantabro" (S. 142).

Später jedoch glaubt er, „altlateinische und etruskische" artikulatorische Gewohnheiten auch im Latium zu entdecken, da dort *b, d, g* und *o* angeblich „vermieden" würden *(Vocabolario,* SS. 111–113).

[9] Hervás spricht zwar hier — und auch sonst — von „lettere", er meint aber die entsprechenden Laute bzw. Phoneme (cf. *Trattato,* S. 20) oder einen Oberbegriff, der Laut und Buchstabe umfaßt. Zur eigentlichen Auffassung von den „litterae" in der älteren Linguistik, die leider allzuoft als Nichtunterscheidung von Laut und Buchstabe mißverstanden wird, cf. vom Verf. *Sprache und Funktionalität bei Fernão de Oliveira (1536),* Lisse 1975, S. 7.

[10] Mit „Italienisch" meint Hervás in diesem Zusammenhang von Anfang an das Zentral- und Süditalienische (angeblich durch das „kantabrische" Substrat charakterisiert), denn das Norditalienische, für das er keltisches Substrat annimmt, bringt er in eine Gruppe mit dem Französischen zusammen. Später scheint er jedoch das sog. „kantabrische" Substrat nur auf das Süditalienische beschränken zu wollen: Ausdrücklich spricht er diesbezüglich vom Neapolitanischen (so in *Vocabolario,* S. 59).

[11] Die Beispiele sind schlecht gewählt, denn gerade in diesem Fall sagen die Toskaner wegen des sog. „rafforzamento iniziale" nicht [ahapo], [ahasa], sondern [akkapo], [akkasa]. Beim Irrtum von Hervás handelt es sich allerdings um eine falsche Annahme, die in Italien selbst (bei Nicht-Toskanern) weitverbreitet ist.

[12] Im Text Druckfehler: *Europei* (statt *Etruschi*). Zur angeblichen griechischen Herkunft der Etrusker cf. in demselben Band SS. 67–68. Auch waren die alten Lateiner für Hervás Etrusker.

3.4. Schließlich kann man wohl sagen, daß Hervás zumindest teilweise und in einem Aspekt die „teoria indigenista" von Rudolf Lenz bezüglich des Spanischen in Chile vorwegnimmt, da er für Chiloé ein merkwürdiges Spanisch mit spanischem Wortschatz, jedoch mit araukanischer Aussprache und Grammatik annehmen zu dürfen glaubt. Einige Stellen dazu wurden schon w.o. angeführt. Hier noch eine besonders beredte :

„Nel Chiloe appena n'è restata una parola dell'idioma Araucano, che vi si parlava anticamente, e presentemente tutte le parole de' Chiloeni sono Spagnuole : non però è Spagnuola, ma Araucana la pronunzia, ed ancora l'inflessione" (*Trattato*, S. 129).

4. So überzeugt ist Hervás von der Wirkung des Substrats, daß ihm eine allgemeine Anwendung dieses Steins der Weisen und die Aufstellung eines Registers aller Völker, die ihre ursprüngliche Sprache aufgegeben haben, vorschweben (und zwar mit demselben Zirkelschluß, der auch neuere Substrattheorien charakterisiert in den Fällen, wo die Substratsprachen völlig unbekannt sind) :

„Di questi esempj si potrebbe formare un catalogo grande, che contenesse quasi tutte le nazioni, che hanno abbandonato la lingua nativa ; ed esso addimostrerebbe, che più facilmente smarriscono le lingue, che non le particolari loro pronunzie, e che queste pertanto gran lume recare possono per la storia delle trasmigrazioni, e correlazioni delle nazioni" (*Trattato*, SS. 129–130).

Hat Ascoli in der Wißbegier seiner Jugend Hervás gelesen? Unwahrscheinlich ist es nicht.

Mai 197

Universität Tübingen

I. FISCHER

DOUĂ IPOTEZE ETIMOLOGICE

1. ROM. *vindeca* < LAT. *uindicare* ?

După cum se știe, toate dicționarele etimologice ale limbii române propun pentru rom. *vindeca* etimonul latin *uindicare* (bibliografie la Cioranescu, DER, s.u.); noi înșine am acceptat această etimologie (în *Istoria limbii române*, II, 1969, p. 116), punîndu-ne totuși întrebarea dacă nu cumva sensul românesc „are la bază o credință populară" și atrăgînd atenția asupra faptului că limba română nu păstrează, spre deosebire de celelalte limbi romanice, nici unul din sensurile latine ale cuvîntului (după dicționare 'a revendica, a libera, a răzbuna, a pedepsi'; limbile romanice păstrează sensul 'a răzbuna'; cf. REW, 9347, FEW, s.u. *uindicare*, cu informație eronată despre sensul românesc, p. 470, 'beschützen, retten'). Evoluția semantică românească se explică în general pornindu-se fie de la sensul 'a libera' al etimonului latin ('a libera, a scăpa de o boală': L. Șăineanu, *Semas.*, p. 185; O. Densusianu, „Grai și suflet", II (1925), nr. 1, p. 21, care găsește și texte apropiate de ale sensului românesc: *uindicare a miseriis* 'a scăpa de nenorociri', *uindicare a putrescendo* 'a scăpa de putrefacție'; cf. și A. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 195; G. Rohlfs, *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen*, München, 1954, p. 39), fie de la 'a salva' (Pușcariu, EW, s.u.; cf. și articolul din FEW citat mai sus). În aparență lucrurile sînt foarte clare: un cuvînt polisemantic latin are o dublă descendență romanică, româna conservînd unul din sensuri, în opoziție cu celelalte limbi, care conservă altul.

Dificultățile încep însă în momentul cînd încercăm să stabilim pe ce texte se bazează sensurile 'a libera', 'a scăpa', 'a salva' ale verbului. Cuvîntul latin e un termen juridic care nu și-a pierdut legătura cu substantivul de la care derivă, *uindex* 'garant (cel care se poate substitui în justiție unui acuzat sau unui debitor)', 'protector', 'apărător', apoi 'răzbunător'; de aici sensurile verbului: 'a îndeplini funcția de *uindex*', 'a garanta', 'a proteja', 'a apăra', apoi 'a revendica' și 'a răzbuna', 'a pedepsi'. Pentru a ilustra sensul 'mettere in libertà, liberare' propus pentru verbul latin, Forcellini oferă exemple extrase (cu o singură excepție) numai din Cicero. Examinîndu-le, observăm că nu e vorba decît de o folosire metaforică a sensului juridic originar 'a se interpune ca garant', 'a asuma protecția împotriva unui lucru, a unui pericol', 'a pune la adăpost', 'a apăra'; pentru a ne sprijini afirmația, dăm cîteva exemple: *Sed illum uidetur felicitas ipsius, qua semper est usus, ab eis miseriis quae consecutae sunt morte uindicauisse* ('dar pe el se pare că fericirea, de care s-a bucurat totdeauna, l-a pus la adăpost prin moarte de nenorocirile care au urmat', Cicero, *Brutus*, XCVI, 329); *neque honoris, neque aetatis excusatio uindicat a labore* ('nici scuza funcției nici a vîrstei nu mă apără de muncă', id., *Pro Sulla*, IX, 26); *te satis innocentia tua et misericordia hominum uindicat hoc tempore a molestia* ('pe tine nevinovăția ta și mila oamenilor te prote-

jează îndeajuns în vremea aceasta împotriva neplăcerilor', id., *Ad Quintum fratrem*, I, 4, 2). În același fel trebuie interpretate și exemplele tehnice din Plinius: *salis natura per se ignea est* [...], *corpora* [...] *defuncta etiam a putrescendi tabe uindicans ut durent ea per saecula* 'natura sării este în esență asemănătoare focului [...], protejînd corpurile [...] fără viață împotriva distrugerii prin putrefacție, ca acestea să dureze peste veacuri', Plinius, *Nat. Hist.*, XXXI, 45,98)[1]. Există cîteva texte în care *uindico* înseamnă 'a repune în libertate', 'a restitui libertatea', dar numai cu complinirea *(in) libertatem*: *rem publicam adflictam et oppressam miseris temporibus ac perditis moribus in ueterem dignitatem et libertatem uindicaturus* ('avînd să repună statul decăzut și oprimat de vremuri nefericite și de obiceiuri ticăloase în vechea sa demnitate și libertate', Cicero, *Ad familiares*, II, 5, 2); *tanta uniuersae Galliae consensio fuit libertatis uindicandae* ('atît de mare a fost acordul întregii Galii de a recuceri libertatea', Caesar, *Bellum Gallicum*, VII, 76, 2). Sensul 'a salva' nu e decît una din traducerile propuse pentru aceeași valoare juridică (avîndu-și sursa în procesele de liberare a sclavilor) a verbului (Georges, s.u., p. 3497).

Așadar, *uindicare* nu înseamnă nici 'a libera', nici 'a salva', ceea ce face ca etimologia tradițională să fie greu de susținut. Pentru a o înlocui (sau măcar a o corecta) e necesară atragerea în discuție a unor credințe populare care stau în alte limbi în legătură cu denumirea actului 'vindecării'. În capitolul *Achat et rachat* din *Le vocabulaire des institutions indoeuropéennes*, I, Paris, 1969, p. 129—137, E. Benveniste a arătat că ideea de vînzare-cumpărare se referă, la origine, la ființe umane și este legată de cea a oferirii unui om ca sacrificiu zeilor. În același timp, răscumpărarea de către zei a unui om este echivalentă cu salvarea lui dintr-o primejdie (întocmai cum vînzarea sau răscumpărarea juridică poate însemna liberarea din sclavie). Această relație între vînzare-cumpărare (răscumpărare) și liberare sau salvare este ilustrată lingvistic de corespondențele pe plan indo-european ale verbului gotic *bugjan* 'a cumpăra' (engl. *buy)*: avesticul *baog-* înseamnă 'a libera', 'a salva' (cu numele de agent *baoxtar* 'liberator'); cuvîntul iranian a fost împrumutat de armeană, unde verbul *buzem* înseamnă 'a vindeca' (Benveniste, *op. cit.*, p. 136)[2].

Aceste analogii ne permit să presupunem că la baza rom. *vindeca* nu se află *uindico* (derivat de la *uindex*), ci *uendico* (derivat al verbului *uendo* 'a vinde'). Într-adevăr, latina, încă din perioada preclasică, oferă numeroase exemple de dublete familiare formate cu sufixul *-ico* al unor verbe cu același sens (la Plaut e atestat *uellico* și *uello* 'a smulge'). În epoca tîrzie și în limbile romanice numărul acestor dublete crește considerabil; iată cîteva exemple (extrase din A. Alsdorf-Bollée și I. Burr, *Rückläufiger Stichwortindex zum Romanischen Etymologischen Wörter-*

[1] Citatele au fost completate, pentru a oferi un context mai concludent; printre ele figurează, după cum se observă, și cele folosite de Densusianu: lărgirea contextului permite corectarea interpretării.

[2] Noțiunile 'vînzare' și 'cumpărare' fiind conexe, pot fi exprimate prin cuvinte din aceeași familie (cf. germ. *kaufen* și *verkaufen*). De aceea nu ni se pare eronată invocarea analogiei unui verb care înseamnă 'a cumpăra' pentru o demonstrație care privește noțiunea de 'vînzare'.

buch, Heidelberg, 1969, p. 38—40) : *albicare*, **placicare*, **fricicare*, **uadicare*, **taedicare*, *candicare*, **pendicare*, *fodicare*, **ardicare*, **audicare*, **ungicare*, *mollicare*, *manicare*, **putricare* etc. etc. [3].

În mod intenţionat nu am ataşat un asterisc verbului *uendico* şi nu-l considerăm un *addendum lexicis*: încă din antichitate s-au stabilit relaţii între cele două verbe, de unde numeroase ezitări grafice, scrierea *uendico* pentru *uindico* fiind frecvent atestată.

2. ROM. *frămînta*

Pentru explicarea acestui cuvînt s-au propus două etimologii latine : *fragmentare* 'a sfărîma, a fărîmiţa' şi *fermentare* 'a dospi' (bibliografia la Cioranescu, DER, s.u.). Cea dintîi, plauzibilă din punctul de vedere al sensului, prezintă unele dificultăţi formale (vezi Candrea-Densusianu, s.u.), în cea de-a doua, evoluţie semantică nu e prea clară. Propunem o a treia, care ar putea elimina dificultăţile etimologiilor anterioare, dar a cărei bază filologică nu este prea solidă.

Dicţionarele (*Thes. L. L.*, Ernout-Meillet) înregistrează cuvîntul *frementum*, atestat într-un pasaj din *Itala* (Lev. 14, 54) şi într-un papirus din secolul III—IV (text lacunar); textul corespunzător din *Vulgata* are *percussura* ('lovitură'), dar originalul] grec, *Septuaginta*, are θραῦσμα (abstractul verbului θραύω 'a sfărîma', 'a fărîmiţa'); în *Itala* cuvîntul desemnează o boală de piele ('rîie(?)' : *leprae et frementi*), dar e un evident calc al cuvîntului grec, ceea ce ne face să credem că la origine însemna, ca şi θραῦσμα, 'sfărîmare' 'fărîmiţare'; de la *frementum* [4] poate deriva uşor denominativul **frementare*, etimonul pe care-l propunem pentru rom. *frămînta*.

Iunie 1978

Facultatea de limbi străine
Bucureşti, Edgar Quinet 7

[3] În limba română sufixul e neproductiv ; există totuşi două dublete : *sorbeca / sorbi* şi *ciulica / ciuli* (cf. Laura Vasiliu, *Sufixele verbale româneşti*, teză dactilografiată, Bucureşti, 1969, p. 73).

[4] Pentru etimologia cuvîntului latinesc, vezi J. Perrot, *Les dérivés latins en* ***-men*** *et* ***-mentum***, Paris, 1961, p. 73 (discuţie şi bibliografie în nota 1) şi J. Otkupščikov, *The Etymology of Late Latin* ***frementum***, în AION, VI (1965), p. 137—144.

GIUSEPPE FRANCESCATO

À PROPOS DE LA THÈSE DE RAYNOUARD ET DE LA « LANGUE ROMANE PRIMITIVE »

Dans son bien connu manuel d'introduction à la linguistique romane[1], M. I. Iordan évoque entre autres l'idée, désormais traditionnelle, selon laquelle Ch. Raynouard, dans ses études sur la langue des troubadours, a identifié le provençal avec le « roman » [2] : « Quello che Raynouard chiama 'roman' — écrit M. Iordan — è per noi oggi l'antico provenzale : ed in questo errore di terminologia sta la chiave del problema. Infatti secondo Raynouard, il latino avrebbe dato origine direttamente non alle lingue romanze che conosciamo, ma ad un linguaggio intermedio, comune a tutte le province dell'antico impero romano, e da questo linguaggio sarebbero poi derivati lo spagnolo, il francese, l'italiano e così via » [3]. Voici un exposé assez détaillé de la thèse (bien entendu, erronée) soutenue par Raynouard à propos des origines des langues romanes. D'autres manuels comparables touchent le même sujet plus ou moins en détail. Déjà A. Fuchs, dans sa tentative d'approfondissement du problème des rapports entre les langues romanes et le latin, avait dédié un paragraphe particulier à la thèse de la langue intermédiaire entre le latin et les langues romanes, thèse dont Raynouard — selon Fuchs — serait l'auteur (« der Urheber ») [4]. De nos jours, M. Kukenheim, quoiqu'en traitant avec ampleur la « période de Raynouard », se limite à affirmer que celui-ci « considère le provençal comme la 'mère' des autres langues romanes, intermédiaire par conséquent entre le latin classique et les langues de la Romania » [5]. En soulignant la faiblesse de la thèse de Raynouard, M. Varvaro ajoute quelques précisions, d'où il ressort que le savant provençal, dans ses affirmations, suivait une conviction personnelle, sans s'efforcer d'en donner une véritable démonstration : ce serait en somme une tentative de son côté d'attribuer au provençal une position toute particulière parmi les langues romanes [6]. M. Iordan, à son tour, souligne

[1] I. Iordan, J. Orr, *Introduzione alla linguistica romanza*, Turin, 1973 (l'édition originale est de 1937).

[2] Cf. B. E. Vidos, *Manuale di linguistica romanza*, Florence, 1959, p. 7, avec des renvois. N'étant pas intéressé ici à des traits spécifiques de la thèse de Raynouard, je néglige certaines précisions qui apparaissent dans des œuvres comme D'Arco S. Avalle, *Cultura e lingua francese delle origini nella "Passione" di Clermont Ferrand*, Milan-Naples, 1962 et J. Stefanini, *Le provençal, langue mère ou langue sœur?* dans *Actes et Mémoires, Ier Congrès Intern. de langue et littér. du Midi de la France*, Avignon, 1957, pp. 208—211.

[3] I. Iordan, *op. cit.*, p. 10.

[4] A. Fuchs, *Die Romanischen Sprachen in ihren Verhältnissen zum Lateinischen*, Halle, 1849, p. 21.

[5] L. Kukenheim, *Esquisse historique de la linguistique française et de ses rapports avec la linguistique générale*, Leyde, 1962, p. 47, cf. p. 59.

[6] A. Varvaro, *Storia, problemi e metodi della linguistica romanza*, Naples, 1968, p. 33 ss. Depuis longtemps on a accusé injustement R. de chauvinisme (cf. G. Richert, *Die Anfänge der romanischen Philologie und die deutsche Romantik*, Halle, 1914, qui écrit : « Provenzale von

le fait que la croyance dans l'existence d'une langue romane unitaire comme source des langues romanes était répandue déjà depuis le XVIIIe siècle [7]. Enfin, il ne faut pas négliger une petite remarque que J. Orr ajoute dans une note de l'édition du manuel de Iordan confiée à ses soins : selon J. Orr, à la fin Raynouard introduit une distinction entre la « langue rustique romane », de type primitif, et la « langue romane provençale » [8]. En effet, Raynouard se sert plutôt des termes « langue intermédiare », « type commun », mais d'autre part il se réfère clairement à l'ancien provençal ('un idiome illustré par des poètes que furent nommés troubadours') [9] : la distinction, soulignée par J. Orr, met en cause, au contraire, un type primitif appelé « langue rustique romane ». Il s'agit donc, bien sûr, d'une question de terminologie, come M. Iordan l'a indiqué ; mais le problème terminologique semble s'entrecroiser presque inextricablement avec un problème de contenu. La raison de l'erreur de Raynouard doit être cherchée précisément dans cette confusion entre la terminologie, d'un côté, et certains faits linguistiques et sociaux, de l'autre.

On peut commencer par observer que le terme « langue rustique romane » (ou, comme d'autres auteurs le préfèrent, « romana rustica lingua ») n'est pas une création savante moderne, mais qu'il s'agit d'un terme existant déjà à l'époque médiévale pour un type de latin de l'usage parlé. M. D'Arco S. Avalle trace l'histoire de ce latin tardif, la « lingua vulgaris », avec ses problèmes de compréhensibilité, jusqu'à la définition d'un « sermo rusticus », qui marque la transition entre le latin et les nouveaux « vulgares » du haut Moyen Age [10]. On a donc affaire à deux entités bien distinctes, mais qui sont signifiées par les mêmes termes, ce qui donne facilement motif de confusion. D'un côté on doit ranger le concept de « romana rustica lingua », qui sert traditionnellement à indiquer quelque chose qu'on a de la peine à définir avec précision, mais qui peut être censé correspondre à une sorte de latin universellement parlé dans les derniers siècles de l'empire. De l'autre côté on a le terme « romanus », qui se retrouve encore, avec quelques variations, comme dénomination toujours vivante de certaines variétés de langues. Il n'est pas surprenant que les plus anciens romanistes aient identifié une chose avec l'autre, en donnant ainsi en même temps une solution au problème de la parenté des langues romanes, sorties non directement du latin classique (ce qui constituait une difficulté pour la méthodologie linguistique du XVIIIe siècle) mais d'une sorte

Geburt, seiner Heimat in fast chauvinistische Anhänglichkeit ergeben... » (p. 39) ; mais le contraire chez J. Körner, *François-Juste Raynouard*, dans « Germanisch-romanische Monatsschrift » V (1913), p. 456 ss.).

[7] I. Iordan, *op. cit.*, p. 10 ; L. Renzi, *Introduzione alla filologia romanza*, Bologne, 1976, p. 48.

[8] La remarque de J. Orr correspond aux observations de Körner, *op. cit.*, pp. 483—484, qui s'appuie sur les formulations du problème données par R. dans son *Lexique Roman ou dictionnaire de la langue des Troubadours*, t. I, Paris, 1838, pp. XVII ss. qui selon Körner, s'approchent essentiellement de la thèse de Diez.

[9] F. J. Raynouard, *Grammaire comparée des langues de l'Europe latine...*, Paris, 1821, pp. 1 ss. ; cf. Fuchs, *op. cit.*, p. 21.

[10] D'Arco S. Avalle, *Protostoria delle lingue romanze*, Turin, 1965, p. 33 ; cf. aussi B. Terracini, *Le origini romanze*, t. III et IV, Turin, 1958 (en particulier t. IV, p. 70) ; H. F. Muller, *On the use of the expression* Lingua romana *from the first to the ninth century*, dans ZRPh XLIII (1923), pp. 9—19.

de langue vulgaire unitaire, qu'on appelait précisément le « roman ». Il n'est pas surprenant non plus qu'ils aient été tentés d'identifier ce « roman » générique avec ce qui paraît être le type le plus ancien des langues romanes littéraires, c'est-à-dire le provençal [11]. Voilà le piège où est tombé Raynouard, même s'il a cherché d'introduire à un certain point des « distinguos » qui lui ont paru nécessaires, en s'approchant beaucoup des idées de Diez [12]. Mais, en tout cas, Raynouard n'est pas l'initiateur, mais plutôt le dernier anneau d'une chaîne, au long de laquelle cette notion du « roman primitif unitaire » passe d'un savant à l'autre.

Voyons un peu. M. Iordan écrit, comme on vient de le dire, que la thèse de Raynouard était déjà répandue parmi les savants au cours du XVIIIe siècle. À ce propos on peut rappeler les noms des savants français, comme Voltaire (1694—1778), Marmontel (1723—1799), Pasquier (1767—1862), cités par M. Varvaro, et il faut leur ajouter le savant catalan Bastero (1675—1737), qui avait déjà soutenu la même thèse dans sa *Crusca provenzale* (1724) [13]. D'autres prédécesseurs de Raynouard sont connus : différentes sources nous indiquent les noms de Fabre d'Olivet [14], de P. Huet et J. Vaissète [15] et de l'abbé Féraud [16]. Mais il faut remarquer que vers la fin du XVIIIe siècle l'idée devait être courante en France. On sait que vers 1790 les correspondants de l'enquête sur les patois organisée par Grégoire montrent des idées assez confuses à propos des rapports entre le provençal (« romane », « romance ») et le français. Avec plus de clarté, le procureur de Lyon, Morel, écrit dans sa réponse : « ces deux langues [scil. langue d'oc ou catalane et français] paroissent s'être formées de la romane ou romance qui fut intermédiaire entre la celtique, la latine et la française ». On a raison de croire que ces idées lui ont été suggérées par la préface du *Dictionnaire Étymologique* de Gébelin [17]. D'autre part la même opinion est reproduite dans l'*Encyclopédie* (dans l'article « Poésie provençale »). Quant à la diffusion de cette théorie en Italie, M. Varvaro rappelle les noms de Sismondi (1773—1842), Perticari (1779—1822) et Foscolo (1778—1827), trois auteurs dont l'activité se déploye dans le premier quart du XIXe siècle, donc à l'époque de l'activité de Raynouard [18]. Enfin, des idées comparables apparaissent dans le *Mithridates* de Adelung (1809). Elles semblent donc être le reflet d'une opinion largement répandue, et non le résultat d'une conviction individuelle acquise par Raynouard à partir de ses études sur les poètes de Provence [19].

[11] On doit observer que, à la même époque, quelque chose de comparable avait été fait dans le domaine indo-européen avec le sanscrit.

[12] Cf. Körner, *op. cit.*, p. 484, et voir ici, note 8.

[13] Cf. Varvaro, *op. cit.*, p. 33 ; cf. aussi Fuchs, *op. cit.*, p. 21—22.

[14] S. Pop, *La dialectologia*, Louvain, s.d., vol. I, pp. XXX et 284.

[15] G. Gröber, *Grundriss der romanischen Philologie*, I, Marburg, 1904—1906², p. 62.

[16] J. Stefanini, *op. cit.*

[17] M. de Ceteau, D. Julia, J. Revel, *Une politique de la langue. La Révolution française et les patois*, Paris, 1975, pp. 187 et 216 (je suis débiteur de cette indication à l'amabilité du collègue L. Renzi).

[18] Varvaro, *op. cit.*, p. 33 ; cf. aussi Fuchs, *op. cit.*, p. 21—22, qui souligne le fait que la thèse de Raynouard avait eu beaucoup de retentissement en Italie. Mais dans ce pays la thèse était connue depuis longtemps, comme on va le constater ci-dessous.

[19] La même opinion chez M. Körner, qui cite parmi les prédécesseurs de Raynouard Fauchet, Cazeneuve, Huet et l'abbé Lebœuf *(op. cit.*, p. 470). Parmi les prédécesseurs de Raynouard peut être mentionné aussi l'italien S. Bettinelli, qui, dans son livre *Del risorgi-*

Pourtant il ne faut pas oublier que, à la même époque, ou déjà avant Raynouard, il y a eu d'autres savants qui ont soutenu la même thèse du « vulgaire roman, langue mère des autres langues romanes », mais qui ont attribué la dignité d'être le « type primitif » non au provençal, mais à d'autres variétés néolatines, seules ou avec le provençal. Une position particulière, parmi des auteurs, revient à J. von Planta, le distingué savant suisse, bibliothécaire du British Museum (1744—1827) : c'est à lui que l'on doit une description de la variété romane des Grisons, publiée en 1775 [20], où il déclare entre autres que précisément dans le parler des Grisons on doit voir cette « mère des langues néolatines », dont on trouverait des traces aussi dans le Limousin, en Auvergne et même dans le lointain Frioul [21]. À ce propos M. Decurtins écrit que l'opinion de von Planta était que « das Romansche... gleiche der Sprache, wie sie zur Zeit Karls des Grossen in Frankreich gesprochen wurde » et que « sei im grossen und ganzen überhaupt der Sprache gleichzustellen die von 8. bis 12. Jahrhundert im westen Teile der Romania beherrschte » [22]. On peut croire que l'identification entre le « vulgaire roman commun » et le patois des Grisons a été facilitée pour von Planta par le fait qu'il y avait aussi correspondance terminologique : en effet, le nom de langage grisonais, « romantsch » ou « romauntsch » (dans le titre du livre, en anglais, « romansch ») se prête à cette identification.

Il faut observer à ce propos que ce n'est pas un cas si les peuples des Grisons appellent « roman » leur propre langue : comme l'a démontré M. Vidos, il y a là le reflet d'une situation socio-linguistique particulière, qui a favorisé la continuation de cette dénomination précisément chez ces peuples néolatins — les Suisses des Grisons et les Roumains — qui n'ont pas fait partie des grandes unités politiques avec les peuples germaniques, comme les Italiens, les Espagnols et surtout les Français [23]. Les Roumains restent hors de considération, à cause de leur isolement historique et de leur éloignement. C'est sans doute chez les Suisses, orgueilleux de leur indépendance, que peut s'affirmer cette présomption de continuer, dans leur langage, le type roman primitif. Mais, il faut ajouter tout de suite, ce n'est probablement pas par des raisons si contingentes que l'on doit expliquer l'attitude de von Planta. Comme on va le voir, il y a d'autres suggestions qui ont probablement exercé leur influence sur sa pensée [24].

Jusqu'ici je n'ai pas mentionné deux savants italiens qui sans doute ont droit à une place dans cette chaîne, mais dont je n'ai pas trouvé les noms dans les manuels les plus connus. Il s'agit de Gian Rinaldo Carli (1720—1795) et Giusto Fontanini (1666—1736). Quant au premier, à

mento d'Italia negli studi, nelle arti, nei costumi dopo il Mille, Bassano, 1775 (pp. 1—13), soutient des opinions assez proches de celles du savant provençal (cf. la contribution de M. Vitale, dans *Preistoria e storia degli studi romanzi,* Milan-Varese, 1955).

[20] J. von Planta, *An account of the Romansch Language,* publié en anglais en 1775 et immédiatement traduit en allemand (Chur, 1776) ; cf. A. Decurtins, *Das Rätoromanische und die Sprachforschung. Eine Uebersicht,* dans « Vox Romanica » XXIII (1964), pp. 256—304.

[21] Cf. Decurtins, *op. cit.,* pp. 262—63.

[22] Cf. Decurtins, *op. cit.,* p. 263.

[23] B. E. Vidos, *op. cit.,* pp. 179—181.

[24] Decurtins, *op. cit.,* p. 263 ; cf. ici note 27.

peu près un contemporain de von Planta, on peut supposer qu'il ait repris les argumentations de ce dernier. En effet, il y a des raisons pour le supposer : vers 1790 Carli s'intéresse aux affinités entre le langage des Grisons et le frioulan (qu'il connaît bien, étant né à Capodistria et ayant étudié à Udine). Il devait donc trouver matière pour son intérêt dans l'œuvre de von Planta, publiée 14 ans auparavant. Carli se plaît mettre face à face une version engadinoise et une autre frioulane de quelques lignes de la Bible. Il soutient qu'entre le provençal et les variétés du Frioul et de l'Engadine il y a une étroite affinité, en déclarant : « un parlare quasi consimile [au frioulan] si ritrova esteso nel Vallese e nell'Engadina e si chiama romanzo » [25] : voilà une reprise directe du titre de l'œuvre de von Planta. D'autre part Carli est un savant très connu en son temps, dont les idées auront encore quelque influence dans la seconde moitié du siècle suivant sur la pensée de G. I. Ascoli [26]. On peut donc avancer l'hypothèse que Raynouard ait connu son œuvre, *Delle antichità italiche*, dont un chapitre du IVe tome est dévoué à la recherche des « origines de la langue italienne ».

D'autre part, si von Planta chronologiquement précède Carli, il est bien probable que lui-même ait puisé ses idées dans le livre de G. Fontanini, *Della eloquenza italiana*, publié en 1737. En effet, M. Decurtins déclare explicitement que von Planta se serait rallié aux idées de Fontanini et de A. Rivet († 1749) [27]. Chez Fontanini apparaissent déjà tous les éléments de la question, et il s'y intéresse, comme Carli, grâce à son intérêt pour la « classification » du frioulan (étant lui aussi d'origine frioulane). Il faut reconnaître que, même si, comme il est naturel, Fontanini ne possède pas encore la méthode de la linguistique comparative (du reste, Raynouard aussi pèche à cet égard), il n'hésite pas à essayer de soutenir ses affirmations par une comparaison phonétique primitive. Il écrit : « I Friulani, che hanno molto del provenzale, scambiano il che in ce alla francese... ». On trouve dans cette affirmation le principe d'une affinité entre le provençal et le frioulan, affinité qui ouvre la porte à l'hypothèse que, en étudiant les variétés linguistiques particulières de la Provence, des Grisons et du Frioul, on pourrait retrouver la langue « romane primitive ». Mais Fontanini ne pense pas s'attribuer le mérite de cette affirmation. Selon lui, la « découverte » du langage roman primitif est bien plus ancienne : « Arrigo Stefano scoperse ne' confini di Francia e d'Italia il vecchio idioma romanzo, singolarmente in Savoja : e tra i saggi che ne aduce, ve ne sono che chiaramente si accostano al Friulano... Ma l'antica favella romanza sussiste pur ne' Grigioni » [28].

À ce point on peut essayer de reconstruire d'une façon schématique la tradition selon laquelle la thèse du « roman primitif » est transmise jusqu'à Raynouard. Apparemment, elle a été déjà formulée par H. Estienne au XIe siècle, peut-être grâce à l'identification terminologique du con-

[25] G. R. Carli, *Delle antichità italiche*, t. IV, Milan, 1790, pp. 107–108.
[26] G. I. Ascoli, *Saggi ladini*, dans AGI I (1873), p. 475.
[27] Decurtins, *op. cit.*, p. 263 écrit : « an Fontanini und Rivet anknüpfend ».
[28] G. Fontanini, *Della eloquenza italiana*, Venise, 1737, p. 215. Selon M. M. Alvar, *Un texto de Luzán sobre el rético*, dans « Romanische Forschungen » LXIX (1957), pp. 49–57, l'espagnol Ignacio de Luzàn dans ses *Mémorias literarias de Paris* (1751) aurait souligné les affinités entre le catalan et le rhétique (grosonais), suivant une suggestion du Marquis de Lliò, qui à son tour remontait à Fontanini.

cept médiéval de la « rustica romana lingua » avec la dénomination « romane » de quelque variété néolatine [29]. Elle réapparaît chez différents auteurs de la première moitié du XVIIIe siècle, entre autres Voltaire ; ils l'acceptent pour le provençal et pour d'autres variétés, dont on cherche le rapprochement avec le provençal (catalan : Bastero, frioulan : Fontanini). Von Planta dépend de ces auteurs, et à son tour Carli reprend la théorie de von Planta. Ces diverses sources contribuent à la diffusion de la thèse au cours du XVIIIe et au commencement du XIXe siècles. D'ici vient sans doute aussi l'affirmation de Raynouard, qui donne à la théorie l'appui de son prestige de spécialiste, mais qui, d'autre part, se rend compte de sa faiblesse (même s'il ne l'avoue pas directement) et s'efforce d'en donner une réinterprétation [30]. La faiblesse de la thèse devient évidente quand (en 1818) A. W. Schlegel la soumet à une critique radicale, suivi peu après par Diez [31]. Toutefois il n'est pas vrai—comme l'affirme Gröber [32] — que la réfutation de la thèse de Raynouard s'impose rapidement : au contraire, non seulement Raynouard persiste dans sa ligne de pensée (même s'il cherche de tirer avantage des nouveautés méthodologiques) jusqu'à la fin de sa vie, mais il y a d'autres auteurs qui le suivent [33]. Encore en 1835, Lewis croira nécessaire de dédier un livre à la critique de la théorie, critique qui chez lui est faite d'argumentations assez génériques [34]. Mais à ce moment l'époque de Raynouard est terminée : avec Diez commence la linguistique romane dans le sens moderne du mot.

Mai 1978

Trieste

[29] Je n'ai pas pu contrôler la vérité de l'assertion de Fontanini.

[30] Observons par exemple la formulation donnée en *Lexique*, cité, I, p. XVII : « Tenons donc pour constant que la langue des troubadours, la romane provençale, sortie immédiatement du type primitif, c'est-à-dire le roman rustique, se forma et se perfectionna avant les autres langues de l'Europe latine ».

[31] A. W. Schlegel, *Observations sur la langue de la littérature provençale*, dans *Œuvres*, t. II, p. 149—209, publié originairement en 1818 ; Diez se rallia à l'opinion de Schlegel en 1820 et encore en 1826 ; cf. Körner, *op. cit.*, pp. 484 ss.

[32] Gröber, *op. cit.*, p. 62.

[33] Par exemple W. L. Christmann, *Nachricht von der sogenannten romanischen Sprache in Graubündten*, 1819.

[34] G. C. Lewis, *An Essay on the Origin and Formation of the Romance Languages. Containing an examination of M. Raynouard's Theory on the Relation of the Italian, Spanish, Provençal and French to the Latin*, Oxford, 1835.

VLADIMIR I. GEORGIEV

GETAE UND TYRAGETAE

Der Stammesname Γέται, lat. *Getae* ist seit Herodot belegt. Außerdem kommt dieser Name im Singular als Personennamen vor; Γέτας auf Münzen vom V. Jahrhundert v.u.Z. als König der Edonen, Γέτας als Personennamen aus Boiotien u.a.; Γέτης, *Geta* als Sklavennamen in der neueren Komödie; s. Detschew 1957 : 103–105.

Der für das Albanische charakteristische Lautwandel *ō*>*e* ist auch für das Dakisch-Getische belegt : die Lautentwicklung war *ō* >*ö* >*e*. Beispiele :

Salmorude ist der Name eines Salzsees und eines Kastells südlich vom Istrosdelta im Norden der Dobrudscha. Der Name *Salmorude* „salziges Wasser" stammt aus *salmor* = gr. ἁλμυρός „salzig" und *ude* = gr. ὕδωρ „Wasser" aus ide. **udō(r)*, s. Georgiev 1977 : 202, 105 und 208.

Die dakische Glosse κιν-ούβοιλα „μήλωθρον" stammt aus **kun-ābōlo-* und entspricht lit. *šùn-obuolas* wörtlich „Hunds-apfel" : spätgr. οι ist = *ö* (später *ü*), s. Georgiev 1977 : 207–208.

Die dakische Stadt Πολόνδα(υα) mit *o* = *ö*(?) heißt später *Pelendova*, wobei Πολον- > *Pelen-* aus ide. **pōlōm* Gen. Plur. stammt und dem albanischen *pelë* „Stute", gr. πῶλος „Hengst" aus ide. **pōlo-s* entspricht, vgl. Georgiev 1977 : 207.

Aufgrund dessen läßt sich *e* in Γέται, *Getae* aus ide. *ō* herleiten. Somit stammt Γέτας, Γέτης aus ide. *g^w*ō(w)-tā-s* „Rinderhirt" und entspricht hom. (συ-)βώτης (auch συ-βότης) „(Schweine-) Hirt" aus *g^w*ō(w)-tā-s*, βώτωρ „Hirt", att. βοτήρ, βότης „Hirt", βούτης „Rinderhirt", vgl. att. βοῦς, dor. βῶς „Rind, Kuh, Ochse" aus ide. *g^w*ōw-s* bzw. *g^w*ō(w)-s*.

Natürlich kann diese Etymologie des Stammesnamens Γέται und des Personennamens Γέτας, Γέτης nicht für absolut sicher gelten, da man keine Möglichkeit hat, die Bedeutung des behandelten Namens durch die kombinatorische Methode ungefähr zu bestimmen. Jedenfalls ist die genetische Identität von Γέτας, Γέτης mit hom. (συ-)βώτης ein guter Beweis dafür, daß diese Etymologie sehr wahrscheinlich ist.

Der Name Τυρα-γέται, Tyra-*getae*, Τυρε-γέται, der seit Strabo, Plinius und Ptolemaios belegt ist, bezeichnet einen Stamm, der am Flusse *Tyras*, heute Dnjester, wohnte. Im Vorderglied dieses Kompositimus steckt zweifellos der Flußname, vgl. Detschew 1957 : 529. Der Stammesname bedeutet also „Geten, die am Fluß *Tyras* wohnen", „Tyras-Geten".

BIBLIOGRAPHIE

Detschew, D., 1957 Detschew, D., *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957.
Georgiev, V. I., 1977 Georgiev, V. I., *Trakite i tehnijat ezik*, Sofia, 1977.

Mai 1978

Bulgarische Akademie der Wissenschaften
Sofia

ION GHEȚIE

DOUĂ FONETISME DIALECTALE ÎN *Codicele Voronețean* ȘI ÎN *Psaltirea Scheiană*

1. Deși se numără printre acele monumente ale vechii noastre literaturi asupra cărora cercetătorii s-au oprit îndelung și stăruitor, textele rotacizante mai prezintă unele particularități de limbă puțin sau deloc studiate. Este vorba nu numai de *Psaltirea Hurmuzachi*, rămasă needitată pînă astăzi, și, prin urmare, mai puțin accesibilă oamenilor de știință, ci și de celelalte trei manuscrise cunoscute sub numele generic de texte rotacizante *(Codicele Voronețean, Psaltirea Scheiană* și *Psaltirea Voronețeană)*. Două dintre aceste particularități lingvistice ne-au atras atenția datorită importanței pe care ar putea-o dobîndi în istoria consonantismului românesc, precum și în problema, atît de controversată, a localizării primelor texte literare românești.

2. Pe fila 39ᵛ/1–2 a *Codicelui Voronețean*, se găsește pasajul: *voiu tremite se deșchidzi* ***ocii*** *loru* (ed. Sbiera, 78/2), în care grafia *ocii* reflectă, după toate probabilitățile, evoluția lui *k'* la *č*, caracteristică unor graiuri dacoromâne din zilele noastre (vezi mai jos, p. 546). După cîte știm, aceasta ar fi cea mai veche atestare într-un text românesc a fenomenului, pe care l-am reîntîlnit, mult mai tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. O culegere de texte populare dintr-un manuscris copiat în această perioadă conține fenomenul în discuție *(oci)*, alături de altele care ne îngăduie să presupunem că patria celui ce a transcris textele erau părțile năsăudene, înspre Maramureș [1]. La începutul veacului următor, între 1815 și 1825, același fonetism *(răcie* „rachie") a fost întîlnit într-un document emanînd de la o persoană originară din părțile Aradului sau ale Banatului învecinat [2].

Nici *Istoria limbii române* a lui Al. Rosetti, nici studiul de limbă consacrat textelor rotacizante de I.-A. Candrea nu menționează fonetismul întîlnit în *Codicele Voronețean*. O. Densusianu zăbovește o clipă asupra lui, arătînd că grafia *ocii* „semble reposer sur une prononciation dialectale telle qu'on la trouve de nos jours dans quelques régions de Transiylvanie et du Banat ; elle peut dans ce cas avoir une certaine valeur quand il s'agit de fixer l'endroit où fut écrit CV" (HLR II, p. 128).

Dacă omiterea fenomenului de către Al. Rosetti și I.-A. Candrea nu e accidentală, atunci ea se explică, probabil, prin rezervele pe care le vor fi avut cei doi savanți asupra viabilității fonetismului *k'* > *č* în secolul

[1] Manuscrisul a fost studiat de N. Drăganu, *Pagini de literatură veche (O colecție de cărți populare într-un manuscris din jumătatea a doua a sec. XVIII)*, în DR III (1922–1923), p. 240–241 ; vezi și lucrarea noastră *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice*, în SCL XVI (1965), nr. 3, p. 404.

[2] Vezi Dr. C. Bodea, *Moise Nicoară (1784–1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*. Partea I (–1825), Arad, [1943], p. 432 (glosar).

al XVI-lea. Grafia amintește, într-adevăr, pluralul очи al substantivului slav око, încît ne putem întreba dacă în pasajul menționat mai sus nu se reflectă cumva un plural slav, și nu unul românesc. O asemenea interpretare ar fi autorizată de faptul că versiunea slavonă prezintă în același loc al *Apostolului* pluralul очи : *o(t)vrěsti oči i(x)* (ms. sl. BAR nr. 431, f. 21r/9). Forma *ocii* din *Codicele Voronețean* are însă articolul hotărît românesc de plural *-i*, ceea ce ne împiedică să vedem în forma din manuscrisul rotacizant un cuvînt slavon. Nu ni se pare a avea prea mulți sorți de izbîndă nici explicația conform căreia în *ocii* am avea a face cu un fel de contaminare (grafică!) între rom. *ochii* și sl. *oči*, *ocii* fiind astfel o grafie savantă, înrîurită de termenul slav. În afara atestării ce ne interesează, pluralul lui *ochi* a mai fost înregistrat în *Codicele Voronețean* de trei ori, de fiecare dată cu grafia normală (cu к). *Ocii* ar fi singura grafie savantă din textul nostru. Ipoteza scrierii *Codicelui* de un străin (slav), care și-ar fi notat, din eroare, rostirea proprie are nevoie de dovezi concludente pentru a fi reținută. În sfîrșit, *ocii* nu poate fi explicat nici printr-o greșeală curentă de grafie (scrierea lui ч prin repetarea sau anticiparea altui ч aflat în apropiere). După toate aceste considerații, înclinăm a vedea în *ocii* un fonetism dialectal, și nu o grafie fără acoperire fonetică sau o rostire neromânească.

În zilele noastre, conform ALR, fenomenul trecerii lui *k'* la *ĉ* este prezent în trei arii: una, mai întinsă, situată în nord-estul Transilvaniei propriu-zise (județele Năsăud, Cluj și Mureș), iar altele două, de dimensiuni mai reduse, cuprinzînd o parte a Bucovinei și, respectiv, vestul județului Arad, nord-vestul județului Hunedoara și nord-estul Banatului [3].

3. În psalmul V, versetul 7 din *Psaltirea Scheiană*, apare grafia neobișnuită *cierdzi : urîș toți făcătorii fără leage, **cierdzi** toți grăitorii menciuni.* O comparație cu celelalte psaltiri românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea ne arată că avem a face cu forma de ind. prez. 2 sg. a verbului *pierde*, în care în locul lui *p* a fost scris un *č* (în *Psaltirile* coresiene din 1570 și 1577 întîlnim pe *pierzi*, în *Psaltirea Hurmuzachi* pe *veri piiarde*, iar în *Psaltirea* lui Dosoftei pe *piiarde-vei)* [4]. *Histoire de la langue roumaine* a lui Densusianu și *Istoria limbii române* a lui Rosetti nu menționează fenomenul, în care sîntem îndemnați, în mod firesc, să vedem palatalizarea lui *p* în stadiul *ĉ*: *pierdzi* > *pk'ierdzi* > *pt'ierdzi* > *pĉierdzi* > *ĉierdzi*. Nu-l amintește nici Candrea în studiul consacrat limbii textelor rotacizante. Filologul român consideră că *cierdzi* e o simplă eroare de grafie, pe care o emendează în ediția *Psaltirii Scheiene*, trecînd grafia în aparat [5]. La fel procedase Bianu în ediția sa din 1889 consacrată aceluiași text [6]. Probabil că atît Densusianu, cît și Rosetti au acceptat interpretarea celor doi filologi, plasîndu-l pe *cierdzi* în rîndul faptelor de grafie lipsite de valoare fonetică.

[3] Vezi I. Pătruț, *Velarele, labialele și dentalele palatalizate*, în DR X, partea a II-a (1943), p. 302.

[4] Vezi *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*. Edițiune critică de I.-A. Candrea, vol. II, București, 1916, p. 6.

[5] *Ibidem*.

[6] *Psaltirea Scheiană (1482). Mss. 449 B.A.R.* Publicată de prof. I. Bianu, București, 1889, p. 11.

În teorie, *cierdzi* ar putea fi o grafie coruptă a lui *pierdzi*, cu condiția ca substituirea lui *p* prin *č* să se explice în vreun fel în contextul grafic al pasajului respectiv. Din capul locului trebuie precizat că între п și ч nu există nici o asemănare de ordin formal care să favorizeze confundarea acestor slove. După cum se observă din citatul reprodus mai sus, nu se înregistrează în vecinătatea cuvîntul *cierdzi* vreo slovă ч a cărei repetare sau anticipare mecanică să justifice scrierea africatei în locul labialei. Nici din punct de vedere fonetic nu se poate explica presupusa înlocuire a celor două slove.

După părerea noastră, ne lipsesc argumente pentru a susține că în *cierdzi* prima slovă nu ar reflecta palatalizarea lui *p* în stadiul *č*. Conform datelor ALR, stadiul *ĉ* se întîlnea în urmă cu 40—50 de ani în trei arii, aceleași, în general, ca în cazul lui *ĉ* din *oĉi* (aria din Arad—Hunedoara [7] este fluctuantă, palatalizarea lui *p* în stadiile *pĉ* și *ĉ* nefiind atestată în unele cuvinte) [8]. Cele mai vechi atestări ale stadiilor *pĉ* și *ĉ* nu sînt anterioare secolului al XVIII-lea (de observat că *ĉ* apare la același scrib năsăudean-maramureșean care îl nota și pe *ĉ* din *oci* [9]). Faptul nu trebuie să ne facă să suspectăm atestarea fonetismului în secolul al XVI-lea, așa cum nu e cazul să punem la îndoială existența fenomenului trecerii lui *k'* la *ĉ* în același secol. Documentele scrise în a doua jumătate a secolului al XVI-lea oferă cîteva exemple moldovene de palatalizare a lui *p* în stadiul *k'*. Stadiul *ĉ* putea fi atins înainte de 1600 în unele arii izolate. Notarea ulterioară a lui *ĉ* a putut fi împiedicată de tradiția literară, care se opunea consemnării în scris a palatalelor.

4. Dacă *oci* și *cierdzi* reflectă două fonetisme avînd curs în secolul al XVI-lea, ceea ce, după considerațiile de mai sus, ni se pare mai mult decît probabil, mărturia lor ar putea fi invocată pentru a cunoaște locul unde au fost scrise cele două texte rotacizante în care apar. Desigur, e vorba de a pune în lumină unele indicii, și nu de a rezolva o problemă ce are nevoie de un alt cadru și de o investigație mult mai amplă pentru a primi o soluție satisfăcătoare. Evoluția lui *p* și *k'* la *ĉ* fiind un fenomen în expansiune, și nu în regres, putem admite că scrierea celor două texte s-a făcut undeva în interiorul actualelor arii în care se rostește *oĉi* și *ĉierdzi*. Lăsînd la o parte aria din Arad—Hunedoara (și Banat), care, datorită caracterului ei fluctuant, se dovedește a fi relativ recentă, ne rămîn ariile din nord- estul Transilvaniei (fără Maramureș) și din Bucovina drept posibile locuri ale scrierii *Psaltirii Scheiene* și a *Codicelui Voronețean*.

În nord-estul Transilvaniei, fenomenul trecerii lui *k'* la *ĉ* pare a avea o vechime destul de mare, fiind probabil anterior secolului al XVI-lea [10]. Dimpotrivă, cercetătorii consideră că în Bucovina fonetismele de tipul *oĉi* și *ĉierdzi* sînt relativ recente, fiind aduse aici în secolul al XVIII-lea de românii transilvăneni stabiliți în nordul Moldovei și în Bucovina [11].

[7] Spre deosebire de *ĉ* din *oĉi*, palatalizarea lui *p* în stadiul *ĉ* nu e atestată în Banat.

[8] Vezi D. Macrea, *Probleme de fonetică* [București], 1953, p. 56—62; I. Pătruț, *op. cit.*, p. 302.

[9] Vezi mai sus nota 1.

[10] Vezi G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p.182—183.

[11] Vezi D. Macrea, *op. cit.*, p. 91—92; Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*. Ediția a II-a, revizuită și adăugită, București, 1977, p. 123—142 și 167—169.

Dacă aceste considerente sînt întemeiate, atunci se poate afirma că scrierea *Psaltirii Scheiene* și a *Codicelui Voronețean* se leagă într-un fel sau altul de regiunea nord-estică a Transilvaniei propriu-zise (județul Bistrița–Năsăud și părți din județele Cluj și Mureș). Întrucît cele două fenomene examinate în contribuția de față trebuie puse în seama scribilor, vorbind de scrierea textelor rotacizante ne gîndim la copierea[12], și nu la traducerea lor.

Mai 1978

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

[12] Avem în vedere transcrierea unei versiuni intermediare, și nu copierea textelor aflate în posesia noastră, despre care vezi Ion Gheție, *Moldova și textele rotacizante*, în LR XXV (1976), nr. 3, p. 257–268.

SANDA GOLOPENȚIA ERETESCU

MORFOLOGIA CONVERSAȚIEI

În cele ce urmează vom aborda conversația exclusiv la nivelul locuționar.

Ne vom ocupa pe scurt de: (1) participanții la conversație; (2) rolurile conversaționale; (3) unitățile conversaționale; (4) transcrierea grafică a conversației.

1. Reunim sub eticheta **participanți la conversație**: (a) indivizii, (b) grupurile de indivizi, (c) reprezentanții (indivizi sau grupuri) împuterniciți ai unor indivizi, (d) reprezentanții (indivizi sau grupuri) împuterniciți ai unor grupuri de indivizi, care poartă o conversație.

Cazul în care un participant la conversație este un grup de indivizi apare frecvent în manifestările folclorice rituale (exemplu: în folclorul românesc, grupul care cîntă Zorile, grupul care mulțumește pentru daruri la nuntă, grupul de colindători etc.).

Exemple de reprezentant împuternicit al unui individ sînt: starostele ca reprezentant al pretendentului la căsătorie în folclor, avocatul ca reprezentant al clientului individ etc. Exemple de reprezentant împuternicit al unui grup de indivizi sînt: delegatul (grupul de delegați) ca reprezentant al întreprinderii, Statului etc., cuplul de nași ca reprezentant al cuplului de miri etc.

Conversațiile prin care se conferă calitatea de reprezentant împuternicit sînt conversații **primare, anterioare, instrumentale, pregătitoare.** Conversațiile în care cel puțin unul dintre participanți are calitatea de reprezentant împuternicit sînt conversații **secunde, ulterioare, instrumentate, concertate** în raport cu o normă de reprezentare sau în raport cu o convenție anterioară. O normă de reprezentare care a funcționat și continuă să funcționeze în comunitățile tradiționale este aceea care conferă bărbatului calitatea de reprezentant împuternicit al grupului familial în conversațiile directe sau prin împuternicit cu indivizi, familii, neamuri, colectivitatea sătească, Stat.

Se configurează astfel, în funcție de calitatea participanților, o tipologie posibilă a conversațiilor care ar cuprinde, alături de (a) conversațiile instrumentale și (b) conversația instrumentată, cel puțin un al treilea tip: (c) conversația **spontană** — cu alte cuvinte conversația care nu este instrumentală și nu este instrumentată. Detectarea și interpretarea trăsăturilor prin care diferă aceste tipuri de conversații impune conlucrarea între lingviști, sociologi, folcloriști și juriști.

O conversație poate comporta 2, 3,... n participanți.

În funcție de numărul de participanți și de calitatea de indivizi, grupuri care participă la conversație ca atare sau de indivizi, grupuri care participă la conversație ca reprezentanți împuterniciți ai altor indivizi sau grupuri, putem schița următoarea tipologie a conversațiilor:

(1) conversații avînd drept participanți 2 indivizi, 2 grupuri de indivizi, 2 reprezentanți împuterniciți a 2 indivizi, 2 reprezentanți împuter-

niciţi a 2 grupuri, 1 reprezentant împuternicit de individ şi 1 reprezentant împuternicit de grup, 2 grupuri reprezentînd fiecare cîte 1 individ, 2 grupuri reprezentînd fiecare cîte 1 grup de indivizi etc. ;

(2) conversaţii avînd drept participanţi 3 indivizi, 3 grupuri de indivizi, 3 reprezentanţi împuterniciţi a 3 indivizi etc. ;

⋮

(n+1) conversaţii avînd drept participanţi n indivizi, n grupuri de indivizi, n reprezentanţi împuterniciţi a n indivizi etc.

În cercetarea tipurilor de mai sus va trebui acordată o atenţie specială conversaţiilor care antrenează 2 participanţi şi conversaţiilor care antrenează 3 participanţi. Între ele apar diferenţe importante. Conversaţiile care antrenează mai mult de 3 participanţi pun, în mare, probleme asemănătoare.

2. Conversaţia este o interacţiune vorbită. Înţelegem prin **interacţiune** o compunere de acţiuni pe care o interpretăm prin grila de roluri : Agent, Anti-Agent, Spectator. Înţelegem prin **interacţiune vorbită** o compunere de acţiuni locuţionare pe care o interpretăm prin grila de roluri : Vorbitor, Ascultător, Auditor.

Rolul de **Vorbitor** conferă individului care îl deţine calitatea de autor de intervenţie. Vorbitorul adresează intervenţia unui individ (grup) pe care îl detaşează dintre ceilalţi sau din context. Dacă individul respectiv nu dă semne de neacceptare, el devine, automat, Ascultător. Participanţii la conversaţie cărora nu le-a fost adresată intervenţia devin automat Auditori. A avut loc o **adjudecare de roluri.**

Rolul de **Ascultător** plasează individul care îl deţine în momentul T_n (înţelegem prin T_n intervalul de timp în care se situează intervenţia în curs) sub obligaţia de a prelua rolul de Vorbitor (de a deveni autor de intervenţie) în momentul T_{n+1}.

Rolul de **Auditor** plasează individul care îl deţine sub obligaţia de a nu prelua, în cursul întregii conversaţii, nici rolul de Vorbitor, nici rolul de Ascultător.

Termenii de Vorbitor, Ascultător, Auditor sugerează că rolurile pe care le numesc constau în {a vorbi}, {a tăcea ascultînd} respectiv, {a auzi fiind martor}. Aceasta este o iluzie de limbaj. Participantul cu rol de Ascultător, participantul cu rol de Auditor pot vorbi (şi o fac în mod curent) fără ca prin aceasta să treacă în rolul de Vorbitor. Participantul cu rol de Vorbitor poate opta pentru tăcere, fără ca prin aceasta să treacă în rolul de Ascultător sau de Auditor. Ceea ce caracterizează vorbirea participanţilor cu rol de Ascultător sau de Auditor este faptul că ea nu constituie intervenţie, ci se grefează pe intervenţia în curs (în care se inserează sau căreia i se suprapune parţial sau total). Pentru a da un exemplu, dacă în momentul T_n adjudecarea de roluri este X = Vorbitor şi Y = Ascultător şi dacă întreaga intervenţie a lui X este dublată, în timp ce se desfăşoară, de vorbirea lui Y, dacă deci atît X, cît şi Y „au vorbit", nu vom înceta să acordăm statut de Vorbitor exclusiv primului, să considerăm corp al intervenţiei exclusiv spusele lui X şi să includem în raportul nostru cu privire la conversaţie exclusiv spusele lui X. Ceea ce caracterizează tăcerea participanţilor cu rol de Vorbitor este faptul că aceasta constituie intervenţie. În momentul în care raportăm despre desfă-

şurarea unei conversaţii menţionăm faptul că Vorbitorul a tăcut (pentru că a raporta despre o conversaţie înseamnă a menţiona intervenţiile care s-au succedat), dar nu menţionăm faptul că Ascultătorul sau Auditorul au tăcut.

Conversaţiile cu 2 participanţi comportă satisfacerea rolurilor de (1a) Vorbitor şi Ascultător sau (1b) Vorbitor şi Auditor. Ele nu actualizează decît 2 din cele 3 roluri prin care am definit interacţiunea vorbită, fiind deci, din punct de vedere al structurii de rol, **conversaţii incomplete.** Care sînt caracteristicile formale ale conversaţiilor fără Auditor (conversaţii secrete, fără martor), ale conversaţiilor fără Ascultător (conversaţii dominatoare, fără partener cu drept de replică) rămîne să fie precizat prin studii speciale. Conversaţiile cu 3 sau mai mult de 3 participanţi, care comportă satisfacerea rolurilor de Vorbitor, Ascultător, Auditor, sînt, din punct de vedere al structurii de rol, **conversaţii complete.**

În conversaţiile cu 2 roluri de tip (1a) adjudecarea de roluri se reface în fiecare moment T_n al conversaţiei. În cele de tip (1b), rolurile sînt adjudecate de la începutul conversaţiei. În conversaţiile cu 3 roluri există de asemenea cele două posibilităţi : (a) rolurile se adjudecă în fiecare moment al conversaţiei (exemplu : masa rotundă cu ordine liberă de participare) ; (b) rolurile sînt adjudecate de la începutul conversaţiei (exemplu : masa rotundă cu ordine fixă de participare).

3. Unitatea de bază a conversaţiei este intervenţia. Înţelegem prin **intervenţie** participarea locuţionară de Vorbitor la desfăşurarea conversaţiei.

În cazul în care intervenţia decurge în condiţii optime (cu alte cuvinte, în cazul în care Vorbitorul este lăsat să vorbească), sfîrşitul ei este marcat printr-o pauză specială, pe care o vom numi **pauză de intervenţie.** De multe ori însă, în conversaţia spontană, dreptul la intervenţie (rolul de Vorbitor) este disputat şi preluat nereglementar. În acest caz intervenţiile se suprapun parţial în porţiunile lor iniţială şi finală. Disputa pentru intervenţie, formele în care poate fi preluat nereglementar rolul de Vorbitor vor trebui să alcătuiască obiectul de studiu al sociolingviştilor, psiholingviştilor, juriştilor.

O porţiune de conversaţie în care se menţine o adjudecare de rol sau în care alternarea rolurilor urmează o schemă fixă reprezintă un **episod conversaţional.** Episodul conversaţional constă dintr-o secvenţă de intervenţii.

4. Propunem următorul format de transcriere grafică a conversaţiei.

(1) Fiecare intervenţie va constitui paragraf.

(2) Fiecare intervenţie va fi precedată, în această ordine, de: (a) numele participantului Vorbitor ; (b) marca actului de adresare, care va fi „→" ; (c) numele participantului Ascultător sau al participanţilor Ascultători distincţi ; (d) linie verticală urmată de numele participantului Auditor sau al participanţilor Auditori ; (e) marca actului locuţionar de promulgare a intervenţiei, care va fi „ :". Vom numi secvenţa specificărilor (a—e) **prefix de intervenţie.** Transcrierea intervenţiei adresate de X lui Y în prezenţa, ca Auditori, a lui Z şi W va fi deci prefixată de „X → Y | Z, W :" (în cazul în care desfăşurarea ulterioară a conversaţiei probează că Y a acceptat rolul de Ascultător).

(3) În cazul în care desfăşurarea ulterioară a conversaţiei arată că participantul vizat de Vorbitor nu a acceptat rolul de Ascultător, în prefixul de intervenţie numele Ascultătorului va fi barat : „X → Y | Z, W :".

(4) Vom marca grupul participant prin includerea între acolade a numelor membrilor grupului sau a unei indicaţii de tipul „grup de n indivizi". O intervenţie în care Vorbitorul X se adresează grupului Ascultător {Z, W, T} va fi prefixată prin „X → {Z, W, T} :". Acest prefix trebuie distins de prefixul „X → Z, W, T :". În primul caz, {Z, W, T} este un singur Ascultător şi are obligaţia de a promulga, în momentul imediat următor, o intervenţie. În al doilea caz, Z, W, T sînt 3 Ascultători distincţi care au, fiecare, obligaţia de a promulga cîte o intervenţie în unul din momentele următoare momentului intervenţiei în curs.

(5) Pentru a marca reprezentantul împuternicit al unui individ vom specifica, în această ordine ; (a) numele individului reprezentat ; (b) faptul că acesta este reprezentat ; vom recurge la bara orizontală ; (c) numele reprezentantului împuternicit precedat de asterisc. Vom insera aceste specificări în poziţia corespunzătoare din prefixul de intervenţie. Dacă, de exemplu, X este reprezentantul împuternicit al lui Y în calitate de Ascultător în raport cu un Vorbitor V, în prezenţa Auditorilor T şi S, prefixul de intervenţie va avea forma : „V → Y — *X | T, S :"

(6) Vom semnala reprezentantul împuternicit al unui grup marcînd prin asterisc numele individului respectiv ; în cazul în care grupul este indicat prin enumerarea numelor membrilor săi, notaţia va fi {X, *Y, W} ; în cazul în care grupul este indicat prin specificarea numărului de membri, notaţia va fi {grup de n indivizi — *Y}. Aceste notaţii se introduc în prefixul de intervenţie în poziţia de rol a reprezentantului împuternicit.

(7) Dacă extragem din transcrierea unei conversaţii exclusiv prefixele de conversaţie vom obţine secvenţa adjudecărilor de rol conversaţional. Vom numi această secvenţă **fir al conversaţiei.** Firul conversaţiei reprezintă structura locuţionară de adîncime a unei conversaţii.

(8) Vom marca episoadele conversaţionale prin includerea între unghiuri „⟨ ⟩" a prefixelor contigue care atestă aceeaşi adjudecare de rol sau aceeaşi schemă de adjudecare de rol.

(9) Cuvintele, exclamaţiile etc. **intercalate** de Ascultător (Auditor) în intervenţia în curs vor fi cuprinse între paranteze rotunde. În interiorul parantezei apar numele celui care intercalează şi elementul sau elementele intercalate. Între nume şi intercalare nu se introduce semnul „ :". Paranteza se inserează în intervenţia în curs în punctul în care a întrerupt-o pe aceasta. Dacă intervenţia *ab* a Vorbitorului X a fost întreruptă, între *a* şi *b* de cîteva cuvinte inserate de Ascultătorul Y, care a rostit *ef* în prezenţa Auditorilor Z şi W, vom marca faptul după cum urmează : X → Y | Z, W : *a (Yef) b.*

(10) Cuvintele (exclamaţiile) pe care Ascultătorul (Vorbitorul) le suprapun peste o parte a intervenţiei în curs (sau peste întreaga intervenţie în curs) vor fi introduse între bare duble, pe un alt rînd decît cuvintele Vorbitorului. Cuvintele Vorbitorului apar întotdeauna pe primul rînd, în continuare perfectă cu cele peste care nu s-au suprapus cuvintele altcuiva. Între barele duble sînt cuprinse atîtea rînduri cîţi indivizi vorbesc simultan. În afara acestora, pe fiecare dintre rîndurile 2,. . . n figurează numele

celui care a suprapus cuvintele respective. Dacă Auditorul Z a suprapus secvenţa *lmn* peste porţiunea *bc* a intervenţiei *abcde* adresate de Vorbitorul X Ascultătorului Y, vom marca faptul după cum urmează : $X \to Y|Z:$ $\begin{matrix} a \\ Z \end{matrix}\begin{bmatrix} bc \\ lmn \end{bmatrix} de.$

(11) Notaţiile preconizate sub (9) şi (10) se combină atunci cînd : (a) mai mulţi participanţi intercalează simultan sau parţial simultan cuvinte, exclamaţii etc. în corpul intervenţiei în curs ; (b) unul şi acelaşi participant începe prin a intercala şi sfîrşeşte prin a rosti simultan cu Vorbitorul. Presupunînd că Ascultătorul Y şi Auditorul Z intercalează simultan secvenţele *c*, respectiv *l*, în intervenţia *abfg* a Vorbitorului X, între punctele *b* şi *f*, vom marca faptul după cum urmează : $X \to Y|Z:$ $ab\left(\begin{matrix} Y \\ Z \end{matrix}\begin{bmatrix} c \\ l \end{bmatrix}\right) fg.$ Dacă Ascultătorul Y intercalează secvenţa *lm* între punctele *c* şi *d* ale intervenţiei *abcdst* a Vorbitorului X şi suprapune în continuare peste secvenţa *ds* a intervenţiei o secvenţa *np*, vom marca faptul după cum urmează : $X \to Y : abc\begin{pmatrix} Y\,lm \\ Y \end{pmatrix}\begin{bmatrix} ds \\ np \end{bmatrix} t.$

(12) Vom marca pauza de intervenţie prin „/ / /", pauza de enunţ prin „/ /", pauza de sintagmă prin „/".

5. Putem rezuma sistemul pe care îl propunem după cum urmează : **la nivel locuţionar, conversaţia completă comportă 3 participanţi, rolul conversaţional de bază este rolul de Vorbitor, actul conversaţional de bază este actual de adresare, iar unitatea conversaţională de bază este intervenţia.**

Dintre perspectivele pe care le deschide lucrarea de faţă, două ne par esenţiale. Prima constă în a relua cercetarea la nivel ilocuţionar stabilind care este, la acest nivel, rolul conversaţional de bază, actul conversaţional de bază, unitatea conversaţională de bază [2]. A doua constă în a investiga posibilităţile teoretice pe care le oferă considerarea textului ca o intervenţie extinsă (o macro-intervenţie) adresată de autor unor indivizi care pot opta pentru rolul de Ascultător (este cazul criticului literar, al polemistului etc.) sau de Auditor (este cazul cititorului consumator).

Dintre avantajele pe care le prezintă sistemul de notare propus sub 4, menţionăm : (a) permite notarea simplă şi precisă a unui număr foarte mare de situaţii conversaţionale ; (b) permite notarea unor secvenţe conversaţionale care nu ar putea fi transcrise dacă ne-am limita la convenţiile grafice obişnuite. Vom ilustra această ultimă afirmaţie printr-un exemplu extras dintr-o conversaţie pe teme morale care s-a desfăşurat în iunie 1972 în localitatea Breb (Maramureş) şi la care au participat

[1] Alături de actele de producere de sunete, cuvinte, enunţuri, nivelul locuţionar cuprinde, în concepţia noastră, şi actele de producere de intervenţii.

[2] Am abordat această problemă în Sanda Golopenţia Eretescu, *Towards a Contrastive Analysis of Conversational Strategy*, The Romanian-English Contrastive Analysis Project, *Further Developments in Contrastive Studies*, Bucureşti, 1974, p. 79—132, şi *Actes de parole et praxiologie*, în RRL XXII (1977), nr. 3, p. 371—378.

3 cercetători (FAP, LBG şi SGE) şi 3 informatori (TID, F1 şi F2, unde TID este o bătrînă de peste 60 de ani, iar F1 şi F2 sînt fete de 12–13 ani). Exemplul este următorul:

TID → F1 | F2, FAP LBG, SGE: ...nű voí mo̯árt'a păcătósului̯
(F1 ę/da bărbátu) [că să-nto̯ásă căt...] tre̯ába lui̯/i̯el a răspúnd'e///
F1 [de če omo̯áră feméi̯a?]

În acest caz, chiar făcînd abstracţie de modul în care se îmbrăţişează sau se suprapun participările vorbite, o transcriere lineară obişnuită:

TID ...păcătosului̯ // că să-nto̯ásă căt... tre̯ába lui̯ / i̯el a răspúnd'e ///
F1 ę / da bărbátu de če omo̯áră femei̯a? ///

nu ar fi corectă din mai multe puncte de vedere:

(a) F1 nu şi-a rostit cuvintele ca Vorbitor cu drepturi depline, căruia i-a venit rîndul să vorbească, ci le-a precipitat şi impus ca Ascultător Vorbitorului de drept TID; deci nu e corectă transcrierea cu paragraf special.

(b) intervenţia lui TID îşi schimbă direcţia sub influenţa replicii intercalat-suprapuse a lui F1. TID renunţă la ceea ce voia să spună: „nu voi moartea pacatosului că se intoarce *asupra ta*" şi răspunde la intrebarea lui F1 („bărbatul de ce omoară femeia?): „tre̯ába lui̯ / i̯el a răspund'e".

(c) Dacă am transcrie întîi intervenţia lui TID şi apoi cuvintele lui F1 am fi în situaţia, paradoxală, de a avea întîi răspunsul la întrebare şi apoi întrebarea. Dacă am nota întîi cuvintele lui F1 şi apoi cuvintele lui TID am încălca ordinea de promulgare (pe lîngă faptul că acestea din urmă nu conţin exclusiv răspunsul la întrebare, ci şi o porţiune care ar rămîne inexplicabilă). Dacă am fragmenta exemplul în 5 intervenţii (1. *nű voí mo̯árt'a păcătosului̯*, 2. *ę/ da bărbátu*, 3. *că să-ntoasă căt*, 4. *de če omo̯ară fem'ei̯a*, 5. *tre̯ába lui̯ / i̯el a răspund'e*, pe lîngă faptul că am introduce succesiune între 3 şi 4, care sînt simultane, am obţine o transcriere puţin iluminatoare pentru modul în care s-a desfăşurat conversaţia şi pentru sensul ei.

Elastică, transcrierea pe care o propunem va putea facilita pregătirea corpusului pe baza căruia să fie studiaţi parametri conversaţionali de mare fineţe cum ar fi: **timpul de reacţie al Vorbitorului** (măsurabil prin numărul de cuvinte pe care le rosteşte Vorbitorul între momentul în care a fost expus la intercalări, suprapuneri şi momentul în care îşi modifică intervenţia pentru a reacţiona la acestea), **siguranţa Vorbitorului** (care ar putea fi definită prin raportul dintre numărul de cazuri în care Vorbitorul întrerupt sau bruiat îşi modifică intervenţia şi numărul de cazuri în care el o continuă netulburat), **nivelul de politeţe** la care se desfăşoară o conversaţie etc.

Mai 1978

Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice
Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

AL. GRAUR

DESPRE UNELE DERIVATE ALE NUMELOR DE POPOARE

Cred că un subiect de onomastică este foarte indicat pentru un articol închinat academicianului Iorgu Iordan, avînd în vedere că acesta este propriu-zis inițiatorul onomasticii științifice în țara noastră.

Am pornit de la folosirea cu valoare de adjectiv a numelor de popoare formate cu sufixul *-ez*. Discutînd originea acestui sufix (în *Etimologii românești*, p. 13—18), am afirmat că s-au primit la început formații din grecește, iar după un timp a început să se ia ca bază franceza. Cred că am găsit acum o dovadă în sprijinul acestei teorii, și anume felul în care se folosesc adjectivele paralele cu numele de popoare.

Sistemul românesc mai vechi cerea atașarea sufixului *-esc*, deci de la *grec*, *bulgar* s-au format *grecesc*, *bulgăresc* și așa mai departe. Sistemul mai nou admite folosirea substantivului cu valoare adjectivală : zicem limba *greacă*, *bulgară* etc. Mi se pare neîndoios că de astă dată nu ne mai bazăm pe resursele proprii ale românei, ci facem apel la modelul francez, care nu implică un sufix special.

Iată în primul rînd numele care nu au formă paralelă în franțuzește, deci adjectivul derivat nu putea fi format decît în afara influenței franceze : *evreu*, *franțuz*, *leah*, *neamț*, *sas*, *secui*, *șvab*, *tătar*, *ungur*. Aici sufixul este indispensabil ; ar fi imposibil să zicem *costum neamț* sau *muzică ungură*. Aici ar mai trebui adăugat și *țigan:* deși francezii cunosc forma *tzigane* (sau *tsigane)*, ei spun în mod obișnuit *bohémien*.

În al doilea rînd, numele care au fost puțin sau deloc cunoscute în trecut și la care forma adjectivală este obligator fără sufix : *basc*, *breton*, *danez*, *etrusc*, *finlandez*, *galez*, *german*, *islandez*, *japonez*, *portughez*, *suedez*. Este limpede că nimeni nu va zice *islandezesc* sau *suedezesc*.

Se poate vedea ușor că felul în care am făcut împărțirea nu acoperă complet domeniul : rămîn la mijloc numele pe care le cunoaștem de mult și care au paralelă în franțuzește. Aici situația va fi mixtă : alături de *chinez*, *englez*, *italian*, *rus*, *spaniol*, *turc*, folosim în continuare derivatul cu sufixul *-esc*, dar treptat se răspîndește forma fără sufix. În general aceasta din urmă este preferată acolo unde se practică un limbaj special, tehnic etc. Zicem *limba chineză*, *turcă* etc., pentru că așa am învățat la școală, dar în expresii de stil familiar continuăm să folosim adjectivele de tipul *chinezesc*, *turcesc* etc., la numele în *-ez* cunoscute înainte de perioada de influență franceză masivă.

Spuneam altădată *(Studii de lingvistică generală*, p. 125) că un procedeu lingvistic împrumutat este adesea folosit peste limitele care i se puneau în limba de unde provine. Acest lucru putem să-l constatăm și în cazul de față : nu numai că se părăsește sufixul *-esc*, dar întîlnim în lucrările colegilor noștri formule ca *limba umbră* (francezii nu zic decît *ombrien)*, așa cum *-ez* se extinde la nume unde francezii nu-l folosesc pe

-ais (-ois) : somalez, cubanez (vezi Magdalena Popescu-Marin, în SMFC, II, p. 219).

O confirmare a împărțirii pe care am făcut-o vom găsi examinînd folosirea sufixului de feminin *-oaică*, tradițional, înlocuit treptat cu *-ă*, potrivit cu modelul francez : zicem numai *arăpoaică, bulgăroaică, chinezoaică, grecoaică, nemțoaică, rusoaică, săsoaică, sîrboaică, șvăboaică, turcoaică, unguroaică.* Folosim numai forma fără *-oaică* pentru *bretonă, catangheză, congoleză, daneză, finlandeză, galeză, germană, islandeză, japoneză, libaneză, malaieză, maghiară, portugheză, senegaleză, siameză, suedeză* etc.

Și aici vom constata că, la unele nume cunoscute mai demult, alături de forma cu *-oaică* s-a introdus mai decurînd cea cu *-ă : engleză* și *englezoaică, franceză* alături de *franțuzoaică*. (Vezi Magdalena Popescu-Marin, *art. cit.*, p. 221). Este o formă de modernizare a limbajului nostru.

Mai 1978

București, B-dul Ana Ipătescu 12

VALERIA GUȚU ROMALO

PRINCIPIUL MORFOLOGIC ÎN CONCEPȚIA ORTOGRAFICĂ A LUI I. HELIADE RĂDULESCU

„Eliad a fost cel dintîi scriitor modern al românilor și părintele acelei limbi literare pe care o întrebuințăm azi", scria, în 1881, Mihai Eminescu[1] discernînd cu finețe meritele principale ale uneia dintre cele mai complexe și contradictorii personalități ale culturii românești.

În centrul preocupărilor intelectualității progresiste a deceniilor de mijloc ale secolului al XIX-lea a stat o r t o g r a f i a, abordată nu numai ca problemă culturală, ci și ca problemă a afirmării naționale, gîndită ca un mijloc de cultivare și unificare lingvistică și ca o cale de demonstrare a apartenenței românilor la marea familie romanică. Importanța activității teoretice și practice a lui Heliade în evoluția lingvistică a epocii a fost în repetate rînduri subliniată[2].

În problema ortografiei, variatele atitudini și opinii formulate de Heliade au fost prezentate ca evoluînd de la „fonetism" spre o „fază latinistă pură"[3]. Lucrarea de debut, *Gramatica Românească* de la 1828, militează pentru o scriere fonetică : indicațiile lui Heliade vizau, la această dată, scopul relativ modest al simplificării și organizării mai raționale a scrierii tradiționale româno-chirilice. Reforma mai profundă a utilizării literelor latine găsește în Heliade, în deceniul următor, un sprijinitor activ și ingenios[4], care nu are forța de a rezista curentului, cu adînci implicații, al etimologismului, curent pe care îl dezaproba în gramatica de la 1828[5] : una din ultimele sale lucrări este *Principie de orthographia romana* (1870). La scrierea etimologică el ajunge însă pe un drum sinuos, introducînd în discuție principiul m o r f o l o g i c, care constituie pivotul propunerilor sale ortografice de după 1840 și la care apelează mai puțin sistemele ortografice ale epocii.

Unele condiționări morfologice apar încă în gramatică : printre regulile de utilizare a consoanelor duble este cuprinsă și cea privind derivatele de tipul *appunere, ommorîre, sufferire* (p. 100—101), unde elementul morfologic interferează cu cel etimologic ; structura complexă este avută

[1] Mihai Eminescu, *Despre cultură și artă*. Ediție îngrijită de D. Irimia, Iași, 1970, p. 89.

[2] Cf., de exemplu, Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, București, 1971, p. 39, I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 628 și urm.

[3] I. Heliade Rădulescu, *Opere*. Ediție critică cu introducere, note și variante de D. Popovici, București, 1943, II, p. 521 ; I. Ștefan, *Latinismul lui Heliade și concepția sa despre invariabilitatea rădăcinii cuvîntului*, în LR XXI (1972), nr. 2, p. 103, Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, București, 1976, p. 61, 68, 69.

[4] Heliade este considerat „creatorul alfabetului de tranziție", cf. Flora Șuteu, *op. cit.*, p. 68.

[5] Vorbind elogios despre activitatea Școlii ardelene, Heliade adaugă în prefața gramaticii sale (p. XVI—XVII) : „Pentru ortografia însă care voiesc să o întroducă scriind cu literile latinești, bine ar fi fost să urmeze duhului italienesc, adică a scri după cum vorbim. Și să nu se ia după ortografia franceză și englezească, care păzește derivația zicerilor, care este născută în veacurile sholasticismului și de care chiar singuri acum ar voi să se scuture".

în vedere și de unele recomandări de împărțire în silabe (cf. *al-legere*, *dez-brăcare* etc., p. 157).

Rolul principiului morfologic în concepția ortografică a lui Heliade crește odată cu adoptarea scrierii cu litere latine și pe măsura accentuării preocupărilor lui de cultivare și unificare a limbii române literare : îl găsim amplu expus în articolele de comentare a propriei gramatici, apărute în „Curierul românesc" în 1847—1848 și republicate ulterior [6].

Ortografia preconizată în aceste comentarii este fundamentată[7] pe principiul morfologic exprimat în termenii distincției *materie* „rădăcină, radical, simbol al ideii" și *formă* „tip", litere finale care „cată să arate... genere,... cas,... mod..." (p. 88—89), așa încît regulile ortografice se organizează în două mari grupe (la care se adaugă cea a regulilor de punctuație) [8].

În această perspectivă, *materia* ca „imagine", „simbol al ideii" trebuie reprezentată prin aceleași litere[9] („Simbolul...să rămiie neschimbat după cum ideea e neschimbată", p. 145), căci „Se strică... imaginea ideii cît se vor schimba literele materiei" (p. 89). Ca urmare, normele ortografice trebuie să asigure păstrarea acestei imagini unice : în virtutea acestui deziderat, Heliade afirmă superioritatea „literelor străbune" asupra celor „ciriliene" (p. 89—90) și optează pentru redarea lui |č| prin *c* + *e*, *i*, a lui |z| prin *ḍ*, a grupului |șt| prin *sc* + *e*, *i* etc. ; în același scop, propune să se adopte litere cu semne diacritice în scrierea radicalelor afectate de alternanțe vocalice, deci *mĕr-u*, *mer-i*, *pĕr-u*, *per-i* (p. 146 și urm.). Punctul de plecare în alegerea literei (—vocală) de bază îl reprezintă forma de plural a substantivelor etc., căci „el [=pluralul] este mai nestricat" (p. 148), adică mai apropiat de etimonul latin.

Heliade vede în regulile de scriere a *materiei* astfel constituite un mijloc de unificare a limbii scrise („Cine va voi pronunțe *penă* sau *pană* sau *peană*, mie tot una îmi face ; de va zice *peană* așa zic Transilvanii și alții..., de va zice *penă* încă nu e rău, căci la plural toți românii zic *pene*. De va zice *pană* își ține omul idioma pămîntului său de naștere...", p. 149), dar și o cale de conciliere a etimologismului, care „cere ca materia să se represente cum s-a mai representat și cum a fost ea cînd a fost clasică" (p. 144), cu fonetismul, care „cere ca rădăcina sau materia vorbelor să fie representată cum o cere pronunțiația", opinii contrare, dar meritînd, în viziunea eclectică a lui Heliade, să fie luate, ambele, în considerație.

Normele de ortografiere a componentelor cuvîntului denumite *formă*, considerate ca reflectînd „niște tipi ceruți de originea limbei, de rația sănătoasă și consacrați de seculi..." (p. 143), au de asemenea în concepția lui Heliade o funcționalitate care depășește cadrul restrîns al scrierii : stabilirea și respectarea lor trebuie să ducă la evitarea diversității și a ezitărilor, la regularizarea limbii. Astfel, de pildă, grupînd substan-

[6] I. Heliade Rădulescu, *Litteratura. Critica*, vol. I, București, 1860 ; toate indicațiile de pagină care urmează trimit la acest text.

[7] „Nu se cuvine să uităm că toată basea pe care se întemeie o ortografie este determinarea materiei și a normei", *op. cit.*, p. 156.

[8] Distincția „materie-formă" apare, într-o formă apropiată, și la T. Maiorescu în articolul intitulat *Asupra ortografiei românești* din „Foaie pentru minte, inimă și literatură" 1838, nr. 23, 24, 25.

[9] Și ideea „materiei" neschimbătoare a fost atribuită modelului limbii latine, cf. I. I. Ștefan, *op. cit.*

tivele feminine în două tipuri — cele în *-ă*, *-e* și cele *-e*, *-i* —, el califică drept „urîte deprinderi" de pronunțare (ca și *cășile*, *binile*, *mințele)* formele *limbi*, *limbile*, *vaci*, *stîngi* și recomandă *limbe*, *limbele*, *vace*, *stînge* etc., pe care, zice Heliade (p. 100), „gramatica sau logica limbei le cere". Invocînd coerența paradigmatică, Heliade recomandă notarea lui „u mut" ca marcă de singular masculin la substantive, adjective etc. (p. 102 și urm.) și ca indice al persoanei I la verbe („Toată prima persoană, în toți timpii și numerii are forma sau finalul u", *op. cit.*, p. 111), generalizînd astfel structura „materie + formă", pe care o consideră universală, și refăcînd formații mai apropiate de etimon.

Considerate în ansamblu, rezultatele la care ajunge permit încadrarea ortografiei propuse de Heliade între sistemele etimologice (caracteristicile latinizante se vor accentua dealtfel în lucrările ulterioare, deși considerentele morfologice nu sînt abandonate nici în *Principie de orthographia romana)*. Perspectiva în care este construită este însă m o r f o l o g i c ă : principiului morfologic i se subordonează celelalte. Principiul etimologic, în forma sa directă, se manifestă în situațiile, puțin numeroase, în care este invocată „tradiția" (cf., de pildă, regula care recomandă ca numele proprii străine să fie scrise ca în limba de origine, p. 187). Principiul fonetic oferă cadrul general, fiind presupus în toate situațiile în care nu intervin celelalte două.

Cu toate că sistemul ortografic propus de Heliade în 1847—1848 diferă profund în structura sa de cel din gramatica de la 1828, principiile de bază sînt aceleași : diferențele derivă din ponderea care li se acordă. Aceleași principii, altfel dozate și interpretate și mai clar ierarhizate, ordonează regulile în sistemul ortografic propus ulterior de Titu Maiorescu [10] și în ortografia actuală.

Mai 1978

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5—7

[10] Cf. Flora Șuteu, *op. cit.*, p. 52.

LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU

OBSERVAȚII ASUPRA STILULUI NARATIV ÎN POVEȘTILE LUI I. CREANGĂ

Caracterizîndu-l pe Creangă drept „povestitor popular de mare talent"[1], Iorgu Iordan surprinde esența personalității scriitorului: apropierea de tipul naratorului anonim, dar, în același timp, depășirea acestei ipostaze prin forța artistică superioară. Într-o paralelă sintetică între poveștile lui Ispirescu și ale lui Creangă, după ce observă că ambii autori au repovestit „lucruri auzite în popor", Iorgu Iordan semnalează faptul că la Creangă abordarea materialului folcloric este mai liberă, atît sub aspectul fondului (episoade, motive, personaje), cît și sub aspect formal[2].

Ce elemente dau poveștilor scriitorului moldovean înfățișarea de operă de autor? Cîteva precizări cu caracter general ni se par necesare. În primul rînd, distincția — remarcată și de Iorgu Iordan în studiul menționat anterior[3] — între producțiile populare în versuri și cele în proză, în privința repertoriului de procedee stilistice. Dacă în poezia populară se poate recunoaște cu ușurință existența unui ansamblu bine definit de figuri de expresie, identificabile la toate nivelurile structurii textului (semantic, sintactic, fonetic), în proză lucrurile se prezintă diferit. Există elemente cu o formă relativ stabilă, care îndeplinesc un rol compozițional și, în același timp, stilistic: formule introductive, mediane, finale, formule de caracterizare sau descriptive, adesea de tip metaforic, mijloace de dramatizare a narațiunii[4], dar este greu să distingem un ansamblu constituit de procedee de stil specifice. Aceasta pentru că, de obicei, naratorul popular este preocupat mai ales de „poveste", adică de acțiune, de personaje și de raporturile dintre ele, și mai puțin de „discurs", adică de modul în care relatează întîmplările[5].

Definirea „stilului" povestirilor populare în ansamblu implică numeroase dificultăți, generate tocmai de lipsa unui sistem al mijloacelor de expresie care să acopere integral discursul narativ, consacrat prin tradiție și actualizat în contextul concret al diverselor narațiuni; efectele artistice diferă de la un povestitor la altul (în funcție de talentul acestora) și, chiar pentru aceeași „poveste" (în sensul lui Todorov) și același povestitor, — de la o relatare la alta. Există însă virtualități stilistice, care, alături de stereotipiile expresive semnalate anterior, pot fi parțial actualizate de un povestitor sau într-o narațiune. De exemplu, se poate imprima

[1] Iorgu Iordan, *Petre Ispirescu: Legende sau basme ale românilor*, în *Limba literară*, Craiova, 1977, p. 180.

[2] *Ibidem*, p. 179—180.

[3] *Ibidem*, p. 184.

[4] Vezi I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, București, 1973, p. 109—116.

[5] Distincția „poveste" / „discurs" *(histoire / discours)* a fost utilizată de Tzvetan Todorov (vezi *Les catégories du récit littéraire*, în „Communications" 8 (1966), p. 125—151), după formaliștii ruși.

dinamism povestirii printr-o anumită utilizare a timpurilor verbale sau prin alternarea, în anumite proporţii, a stilului indirect cu cel direct etc.

Gama virtualităţilor expresive valorificate într-o povestire populară nu are însă, în majoritatea cazurilor, o cuprindere prea mare. La Creangă, această gamă este, practic, epuizată : în poveştile sale, procedeele virtuale în folclor devin procedee actuale, recunoscute şi descrise de numeroşi cercetători, care au definit cu precizie trăsăturile „stilului" marelui scriitor. Acest fapt se datorește, fără îndoială, atît deplinei familiarizări a prozatorului cu povestirea populară, cît şi talentului său excepţional de povestitor, talent îndelung exersat în activitatea de dascăl sau în cercul de la „Junimea". Intervine însă şi un alt factor : spre deosebire de naraţiunile populare, a căror viaţă constă în reactualizarea lor cu fiecare act concret de povestire, poveştile lui Creangă au căpătat prin scris o formă unică, definitivă, în care autorul a concentrat efectele stilistice maxime pe care acest gen le poate oferi. Transpunerea în scris a naraţiunii a determinat o deplasare a interesului dinspre „poveste", ale cărei trăsături structurale sînt relativ bine cristalizate, spre „discurs", ale cărui modalităţi sînt mai labile în proza populară. Efortul cerut de o asemenea transpunere este cu atît mai mare cu cît efectele relatării scrise se întemeiază pe un singur mijloc de exprimare : limba, pe cînd relatarea orală dispune în plus de întreaga varietate a mijloacelor paralingvistice (mimică, gest etc.), care suplinesc eventualele inadecvări sau insuficienţe verbale.

De aici **elaborarea formală minuţioasă** a textului lui Creangă — atît de „spontan" la simpla lectură —, pe care numai o analiză atentă o poate pune în evidenţă. Creangă conservă **condiţia** povestirii populare, asumîndu-şi funcţia de narator şi concepînd cititorii ca ascultători. Relatarea se întemeiază pe mijloace ale limbii vorbite, ca şi în folclor ; deosebirea este dată însă de **stilizarea** în detaliu a acestor mijloace.

Vom încerca ilustrarea afirmaţiilor de mai sus printr-o comparaţie succintă a secvenţei pregătirii eroului pentru acţiune din *Povestea lui Harap Alb*, de I. Creangă, şi din basmul popular *Drăgan Cenuşă* [6].

Episodul alegerii calului capătă în basmul lui Creangă o pondere deosebită, fapt care presupune evaluarea şi generalizarea unor semnificaţii implicite în textele folclorice. Scriitorul îşi însuşeşte modul popular

[6] Pentru textul din Creangă, vezi ediţia îngrijită de Iorgu Iordan şi Elisabeta Brâncuş, *Opere*, I, Bucureşti, 1970, p. 83—84. Dăm, în continuare, într-o transcriere simplificată, fragmentul din *Drăgan Cenuşă*, după Ovidiu Bîrlea, *Antologie de proză populară epică*, I, [Bucureşti], 1966, p. 211 :

Atuncea zice [împăratul] :

— He, he-hei! — zice — măi prostule, tu caţ potcoave de cai morţ!

— Ba — zici — nu, tatucă — zici — uni le-oi găsi, a mele să fii.

— Apă-a tale să fii, dragu tatii.

Ş-au luat Drăgan Cenuşă o covată di jăratic ş-au trecut pi lîngă cai şi tăţ caii forăieu şi zvîrleu. Îns-o vinit on cal jupchit, amărît, care numa coastele să vidè di dinsu ş-au pus gura pi jăratic şi l-au mîncat dintr-o dată. Iel pe-acela l-o prins în frîu. S-au dus îm pod ş-au cătat paloşu, şi buzdganu, şi şaua, ş-au pus-o pi cal, şaua şi buzduganu, şi paloşu. [...] Ş-au întrebat calu, ci :

— Cum să merem, stapîni? ca gîndu, ori ca vîntu? Zici :

— Dacă-om mere ca vîntu, ni prăpădim! Dacă-om mere ca gîndu, tot la feli! Însă — zici — merem lin ca vîntu, tremurîn pămîntu!

S-o dus lin ca vîntu tremurîn pămîntu!

În cazul monologului interior [3] intenția parodică este realizată prin intermediul amestecului de stiluri ale vorbirii. Strict funcțional, monologul interior se definește în modul cel mai eficient ca termen al opoziției dialog / monolog interior, opoziție realizabilă în cadrul limitat al stilului direct și, deci, al planului personajelor. Inovația lui Caragiale în realizarea monologului interior se înscrie în linia mai generală caracteristică scriitorului — apropierea de exprimarea orală. Consecința acestei tendințe generale este amestecul de stiluri ale vorbirii în varianta sa de monolog propriu-zis sau interior, ceea ce deplasează uneori realizarea acestei structuri în afara stilului direct, către planul autorului, prin intermediul stilului indirect liber. În proza românească, aceste procedee inedite care au drept rezultat complicarea structurii textului narativ, bazată pe atenuarea limitelor dintre planurile principale ale povestirii, apar abia la sfîrșitul secolului al XIX-lea, iar Caragiale rămîne scriitorul care le valorifică cel mai mult, înaintea prozatorilor moderni dintre cele două războaie.

În redarea monologului unui personaj, sub forma unui **dialog real**, pot alterna modalități variate de reproducere (stil indirect liber cu stil direct neintrodus, în contextul general de stil indirect) :

> *și apoi le spune tuturor că acuma prietina nu se mai duhovnicește la Căldărușani: i-a pus lui Kir Ianulea gîndul...* **„să-mi spargă casa !"**. ***Da o s-o prinză și n-o s-o ierte cum a iertat-o vodă;*** *(Opere*, 3, p. 163).

Alteori, dialogul presupus este un **dialog fictiv**, iar realizarea aparține de obicei monologului interior :

> *Oricît era de tînără Ileana, înțelesese că taică-său citea în sufletul ei tot așa de bine ca-n cărțile lui de la biserică...*
>
> ***Dacă-i așa, care va să zică să știe și el... Ș-apoi?... Să știe! Cine ce treabă are?... Frică? de cine? de ce?... De Matache?... tontul?... cîrpa? O să-l lase și pace bună: trai cu de-a sila nu se poate. Cinste?... Vorbe. Rușine?... N-are. Da, să știe tot satul!...*** (*Opere*, 3, p. 65).

Fragmentul cu care am exemplificat, din nuvela *Păcat*, cuprinde un artificiu puțin frecvent în proza noastră, o formă de dialog fictiv în stil indirect liber : o parte a replicilor aparțin protagonistei, contrareplica — fictivă — unui interlocutor inexistent [4].

O formă narativă mai complexă apare la Caragiale tot în nuvela *Păcat*, în cadrul compozițional al monologului interior : o incisă de stil direct liber (neintrodus explicit) în context de stil indirect liber, structură corespondentă — în planul autorului — la ceea ce în planul direct al personajelor ar fi „replica în replică" :

> *Popa a-naintat hotărît pînă la mijlocul sălii, a căutat cu ochii în toate părțile și a plecat grăbit de sub ploaia de risete, de glume răutăcioase și de huiduieli...*
>
> ***Nu e nici aici... Dar nu se poate să se întoarcă la gazdă singur... Peste putință... Înainte!...*** *Încă un vătășel:* **poate la Sfîntul Ion în curtea bisericii; doarme băiatul uneori și acolo, cînd e vreme bună**...*Era într-adevăr acolo...* *(Opere*, 3, p. 55).

Tendința, remarcată adesea, către valorificarea aspectelor stilului vorbit se ilustrează și prin aspectele pe care le iau formele narative tradi-

[3] Danielle Sallenave, *À propos du „monologue intérieur: lecture d'une théorie*, în „Littérature" 5 (febr. 1972), p. 69–87.

[4] Iorgu Iordan, *Limba lui Creangă*, în *Limba literară, loc. cit.*, p. 225–227.

ţionale. Monologul, cel interior mai ales, nu era în principiu, datorită caracterului său preponderent retoric, o formă compoziţională compatibilă cu specificul stilistic al prozei lui Caragiale. Frecvenţa monologului interior, formă a prozei romantice, ar fi dat textului o monotonie pe care Caragiale încearcă să o evite prin toate mijloacele. De aceea, în comparaţie cu celelalte construcţii compoziţionale complexe care pot fi descoperite în proza lui Caragiale, toate bazate pe accidentarea planurilor narative în sensul apropierii acestora de stilul direct, monologul — propriu-zis şi interior — rămîne relativ rar ; atunci cînd apare, el cunoaşte toate modificările non-conformiste care apropie această formulă compoziţională de propria sa parodie.

Mai 1978

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

D. McMILLAN

ANCIEN FRANÇAIS *besaine, beseine*

Bien qu'ayant été depuis bientôt un siècle [1] l'objet de remarques de la part de plusieurs romanistes — et non des moindres — ce vocable continue à poser des problèmes : tout reste incertain — forme, origine, sens premier, extension. Les remarques qui suivent, loin, tant s'en faut, d'avoir la prétention de dissiper la pénombre qui l'entoure, ne visent qu'à rassembler les principales données du problème, et à verser quelques pièces à son modeste [2] dossier.

La documentation dont disposaient les premiers commentateurs était, certes, maigre, et ne dépassait pas la dizaine d'occurrences relevées d'une part par Carpentier, dans le Du Cange (s.v. *besana* 1), d'autre part par Godefroy (s.v. *besaine*) [3] échelonnées sur deux siècles (du milieu du XIIIe siècle au milieu du XVe).

Compte tenu des variantes signalées, on constate les graphies suivantes : *besaine, besane, besanne, bezanne* ; *beseime, beseine, bezeine, bezenne*, si bien que, pour l'étymologiste, outre le problème de la syllabe initiale, se pose celui de la voyelle de la syllabe tonique : <*-ana* ou *-ena*? Quant au sens, la critique est unanime à y reconnaître tantôt ESSAIM, tantôt RUCHE — comme nous verrons dans certaines collocations, il est licite d'hésiter entre les deux — et même ABEILLE. Pour ce qui est de l'extension prise par ce vocable, elle ne semble pas, en dehors des quelques attestations relevées dans les dialectes ladins, avoir dépassé le domaine d'oïl [4],

[1] Dès 1883, Ascoli, AGI VII, 570, dans une note consacrée à la formation du sursilvain *schlateina*, citait notre *besainne* (en l'attribuant à la Champagne), et le mettait en relation avec les formes ladines *baseina, maseina*, signifiant elles aussi 'ruche'.

[2] Modeste, certes ; M. F. Lecoy a noté brièvement (« Romania » LXXXVIII [1967], 287) qu'il est rare dans les textes littéraires. Il n'est pas d'une grande fréquence dans les documents d'archives.

Cette rareté s'explique par son sens : les notions d'ESSAIM et de RUCHE, quelle que soit leur importance pour les apiculteurs et les dialectologues, ne sont pas appelées à être exprimées avec une grande fréquence aux niveaux écrits de la langue. Le *Dictionnaire des Fréquences* du TLF fournit de ce fait une démonstration péremptoire : *essaim* y est attesté, pour l'ensemble de la période 1789–1964, en tout 596 fois, occupant, pour le XIXe siècle la classe 2702 et pour le XXe la classe 2835 ; quant à *ruche*, son total de 751 occurrences le place dans les classes 2778 et 2604 respectivement. On remarquera que rien ne permet de distinguer les cas où ces occurrences, limitées aux textes littéraires, reflètent des emplois dans un sens figuré.

[3] De son côté, Tobler-Lommatzsch se contente (I, 937) de reproduire trois des extraits des pièces d'archives citées par Carpentier, auxquelles il ajoute le passage du *Trésor* de Brunetto Latini cité par Godefroy ; comme ses prédécesseurs, il glose par 'essaim', 'ruche et 'abeille'.

[4] Bien que Raynouard cite une occurrence de *bezana* dans son *Lexique roman (s.v.)* qu'il glose 'ruche à miel', et qu'il rapporte à l'anc. fr. *besaine*, il semble bien que Levy *(Supplement-Wbuch, s.v.)* a eu raison de suggérer qu'il s'agit plutôt du congénère de *bazane* 'peau de mouton' que de celui de *bezaine* :

De **bezanas**. *1.* [a] *mezalla de la dotzena.*

Dans son *Petit Dictionnaire*, Levy n'offre *s.v. bezana* que la glose 'basane, peau de mouton tannée'.

d'où il est passé, mais de façon sporadique et peut-être même éphémère, en latin médiéval sous la forme *besana* [5].

En ce qui concerne la forme, constatons que rien ne permet de déterminer si nous sommes en présence d'un suffixe *-ana* ou *-ena*. La seule occurrence où *besaine* se trouve attestée à la rime est celle citée par Carpentier et reproduite par Godefroy d'un couplet de la traduction française de l'*Ars amatoria* d'Ovide (cité d'après le ms. B.N. fr. 19152) :

Il vait veoir ses ***bezeines***
Qui sont de cire et de miel plaines.

Vérification faite, il s'agit des vv. 347–348 de la version de Maistre Elie, publiée par H. Kühne et E. Stengel (Bossuat, 2750) sous le titre *Maistre Elies Überarbeitung der ältesten franz. Übertragung von Ovid's* ***Ars amatoria*** [6]. Comme l'avait bien remarqué J. Jud [7] (qui n'avait pas cherché à identifier le texte), cette rime n'a d'intérêt que si l'on sait si le poète distinguait entre *-aine* et *-eine*. Il n'en est rien ; Maistre Elie mélange non seulement les rimes *-aine* et *-eine (saine : seraine*; *peine : quartaine*, *seine* [< *sana*]), *-aigne* et *-eigne (remaigne : ensaigne, compaigne : preigne)*, mais aussi *-aigne* et *-eine (peine : grevaigne)* [8]. Le passage en question n'est donc d'aucun secours pour le problème particulier de la forme primitive.

Quoi qu'il en soit, la critique est unanime à postuler un étymon du type *-ena*. Dans un permier temps, Meyer-Lübke avait imaginé [9] — à tort, semble-t-il — un suffixe gaulois ayant cette forme. Plus tard, il a préféré voir dans *beseine* un des rares dérivés, en dehors des noms de nombre collectifs, construits au moyen du suffixe latin *-enus*, *-ena* [10].

Plus important et plus délicat est le problème du radical. Ainsi plusieurs hypothèses ont été avancées. Meyer-Lübke [11] avait postulé

[5] Laquelle est relevée par Du Cange *(s.v.)* dans un document daté de 1196, émis par la chancellerie de Marie de Champagne : *Si homo de Fay in dictis nemoribus* ***besanas*** *apium invenerit, Ecclesiae B. Mariae erunt*, et il ajoute la glose : '*id est* ***vasa apium***'. (On notera en passant la collocation *besanas apium* qui rappelle singulièrement le *bezaines d'abeilles* relevé par Carpentier, et répété par Godefroy. Mais, sauf erreur, le mot ne semble avoir été relevé nulle part ailleurs — il est absent notamment des dictionnaires de R. E. Latham, *Dictionary of medieval Latin from British sources*, Londres, 1975, et de J. F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon minus*, 1976.

[6] « Ausgaben und Abhandlungen » XLVII, Marburg, 1886.

[7] « Archivum romanicum » 6 (1922), p. 203, n. 2.

[8] Rejetant, à juste titre, une suggestion émise par De la Rue, identifiant Maistre Elie avec Elie de Winchester, traducteur anglo-normand des *Distiches* de Caton, Kühne affirme à plusieurs reprises (pp. 30, 31, 72) sa conviction que Maistre Elie était originaire de l'Ile-de-France.

Toujours est-il que l'on relève dans le premier fascicule de l'*Anglo-Norman Dictionary* de L. W. Stone et W. Rothwell (Londres, 1977), *s.v. bezeine*, ce seul exemple du mot. Quoiqu'il paraisse éminemment raisonnable d'admettre, même à défaut d'autres occurrences constatées dans les textes, que notre vocable a dû figurer dans le lexique du français insulaire, l'exemple présent ne semble pas avoir droit de cité dans un répertoire exlusivement consacré à l'anglo-normand.

[9] *Miscellanea linguistica Ascoliana*, 415.

[10] *Grammaire des langues romanes*, II, § 451 ; REW³, 1014. Cf. aussi ses remarques dans son *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, § 246, où il élabore ses arguments en faveur d'une origine celtique, affirmant qu'un suffixe *-ena* gaulois, absent du latin, était le correspondant du latin *-ina*.

[11] Voir n. 7.

un gaulois **besena*, rejeté par von Wartburg [12] sous prétexte qu'aucune trace d'un radical **bes-* n'est attestée dans les langues celtiques ; l'auteur du FEW faisait sienne l'hypothèse émise par C. Nigra [13] d'une onomatopée. Enfin, le même Nigra a attiré l'attention [14] sur l'hypothèse de R. Planta [15] d'un étymon germanique *bî-zeina* ('ruche d'abeilles'), la forme du moyen haut-allemand *bîe* ('abeille') étant encore conservée en Suisse alémanique, de même que *zeine* ('panier').

De ces hypothèses, la moins assurée, malgré l'autorité dont elle est revêtue, semble bien être celle d'une onomatopée. Même si l'on admet, comme von Wartburg et Nigra [16], un *bis-* onomatopéique comme base de divers vocables dans ce champ sémantique, besoin est de reconnaître que, pour peu que les **insectes-qui-volent-et-qui-piquent** se soient abstenus, au passage des siècles (et des frontières linguistiques), de modifier sensiblement le caractère acoustique de leurs bourdonnements, la notion d'onomatopée comporte nécessairement celle de polygenèse. Et c'est bien ce qui semble expliquer les nombreuses formations ladines et italiennes, en dehors de *baseina*, relevées par Nigra, dont le sens est compris dans la gamme INSECTE BOURDONNANT ET PIQUANT [17], AIGUILLON, BOURDONNER [18], ESSAIM et RUCHE, et auxquelles il rattache notre *besaine*. L'extrême fragilité des identifications de ce genre trouve sa preuve dans les etymons proposés précisément par le FEW. Ainsi, bien qu'au premier volume, s.v. *bis-* (onomatopée), figurent poitevin *besounai*, *vesounai* ('ronfler comme une toupie'), normand (Bonneval, Eure-et-Loir) *vesonner*, et bas-manceau *vezonè* ('bourdonner comme un insecte'), c'est un radical bas-francique **bisôn* ('courir dans tous les sens') qui (XVI, 120, s.v.) est postulé pour expliquer le même poitevin *besounai* [19]. Pour ce qui est du domaine des **insectes-qui-volent-et-qui-piquent**, ce qui frappe le plus en analysant les cartes 1 (ABEILLE), 67 (GUEPE), 876 (MOUCHE), 877 (MOUCHERON), 1281 (TAON) [20] B 1572 (FRELON) de l'ALF, c'est l'absence presque totale de toute formation onomatopéique [21]. On n'a pas à chercher loin l'explication de cette carence ; le français, ancien et moderne, possède comme générique pour tout **insecte-qui-vole-et-qui-pique** un substantif passe-partout dont il n'a pas craint de faire usage (soit sous la forme

[12] FEW, I, 377.

[13] « Romania » XXXI (1902), 507–512.

[14] *Ibid.*, p. 512, n. 2.

[15] « Archiv für lat. Lexicographie » XII, 368.

[16] *Art. cit.*, p. 512.

[17] Dont, pour le domaine gallo-roman, un *bisătena* ('frelon') relevé à Lons-le-Saulnier par Rolland.

[18] Nigra cite (p. 511) en dehors de formes signifiant 'cornemuse', 'toupie', le verbe *vezonner*, attesté dans le Bas-Maine et le Poitou, signifiant *bourdonner*.

[19] Mais non pas le *vesonner* du bas-manceau voisin... Mais sans doute faut-il attendre la révision de la totalité du premier volume du FEW.

[20] Dans son *Enquête linguistique sur les patois d'Ardenne*, Ch. Bruneau enregistre (no. 388, COURIR) un verbe *bize*, signifiant 'COURRIR, *en parlant des vaches excitées par les taons*'. Or, *s.v. taon* (no. 1534) il relève, pour l'ensemble du domaine, le continuateur de *tabanum* ou *tabonum* sous la forme autochtone du type *tayã*, etc. Il est évident que dans l'esprit de l'auteur (qui ne propose pas d'étymologies), ce verbe est à rattacher au même *bisôn* du FEW, où il est précisément cité (XVI, 119 a).

[21] Seuls pourraient faire exception les cas de *bizart* relevé pour FRELON au pt. 772, de *bzeu*, pt. 521 pour RUCHE, et des quelques occurrences, dans le Sud-Est, de *zunzuna*, *vunvuna* pour BOURDONNER (C 1769), qui ont tous l'air de créations éphémères.

simple, soit sous une forme dérivée, soit accompagné d'un déterminant), présent dans toutes les cartes, et qui n'est autre que *mouche*. Mais cette constatation appelle des commentaires qui déborderaient de loin le cadre de notre préoccupation présente. La prudence semble, donc, conseiller de limiter l'enquête sur les origines de *besaine*, fortement lexicalisé, à cette seule forme, et cela à l'exclusion des continuateurs possibles du même ou d'une autre radical dérivé au moyen d'autres suffixes.

La raison avancée par von Wartburg pour rejeter l'hypothèse d'une étymologie gauloise ne résiste pas à l'examen. En effet, si un radical celtique **bes-*, tout au moins ayant un sens qui conviendrait, n'est pas attesté, il n'en est pas de même d'un radical *bek-* signifiant 'abeille'. Mon ami et collègue l'éminent celtologue Kenneth Jackson me signale l'existence d'un ancien irlandais *bech* (irl. mod. *beach)*, 'abeille', qui postule un primitif **bekos* [22]. De ce fait, l'hypothèse d'une origine celtique, sur la base d'un radical **bek-* + suffixe *-ena* ou *-ana* mérite d'être retenue ; même s'il est impossible d'envisager exactement sous quelle forme — et à quelle époque — un vocable ainsi construit a pu s'intégrer au latin de la Gaule [23], il n'en reste pas moins vrai que, sémantiquement, nous nous trouvons dans un domaine, celui de la culture locale, où l'apport celtique au lexique est reconnu de tous — et pour lequel *ruche* figure précisément comme un exemple-type [24].

Ce n'est pourtant pas pour autant que l'étymologie germanique de *bî-zeina*, prônée par R. Planta mais passée sous silence par von Wartburg et Meyer-Lübke [25], puisse être totalement écartée. Elle a le double mérite de correspondre aussi bien formellement que sémantiquement à l'anc. fr. *besaine*, et d'être, semble-t-il, assez bien attestée dans une région limitrophe au domaine gallo-roman (on ne manquera pas de remarquer qu'en allemand moderne, c'est une formation parallèle, *Bienenkorb* — litt., 'panier d'abeilles' — qui exprime ce concept). C'est donc dire que, jusqu'à plus ample informé, les deux concurrents restent en lice.

Certaines considérations pourraient faire pencher la balance en faveur de l'hypothèse d'une origine celtique. On sait que les Gaulois passaient pour être experts dans l'art de l'apiculture et que ce fait se reflète dans le lexique du français. Ainsi *ruche* est indubitablement d'ori-

[22] Il convient de signaler aussi le fait que J. Jud *(loc. cit.)*, dans son long compte rendu de G. Dottin, *La langue gauloise*, a profité d'une remarque sur *beco* pour se demander si *besaine* n'est pas à rattacher à ce radical.

[23] Il va de soi que, pour qui voudrait appliquer une évolution phonétique 'régulière', *bek-* + *-ana* et *bek-* + *-ena* soulèveraient l'un comme l'autre des difficultés : pour le premier, le modèle de *decana* ferait penser à une forme du type *-iene*, et pour le second celui de *racemum* (s'il ne faut pas admettre **racimum)* suggérerait une forme du type *-ine*. Mais, sans compter des exceptions pour ce deuxième traitement (cf. P. Fouché, *Phonétique historique...*, I, 321) et la possibilité de l'effet conservateur de la nasale, qui oserait postuler une évolution 'régulière' pour des mots de ce type? Jean de Meung (qui ne passe pourtant pas pour être originaire d'une région réfractaire à la palatalisation de *ū)* ne rime-t-il pas *rouche (ruche)* avec *mousche (Roman de la Rose*, éd. Lecoy, vv. 8691—2)? Voir aussi, FEW, X, 582—3, le nombre élevé de localités où ont été enregistrées des formes nonpalatalisées du type *rouche, roek, roes*, etc., et qui débordent de très loin les régions que l'on associe à la non-palatalisation de *ū* (cf. G. Tuaillon, RLR XXXII (1968), 100—125).

[24] Cf. W. von Wartburg, *Evolution et Structure*, 10e. éd., 1971, p. 27 et n. 1.

[25] Dans le REW³, 1058, il donne, sans autre commentaire, gall. *besena*.

gine celtique [26], *bresche* ('rayon de miel') passe pour l'être [27], si bien qu'il est tentant de penser qu'un troisième vocable d'origine celtique, et situé dans le même champ sémantique, a pu passer dans le lexique de la Gaule latine.

Le problème du sens premier de *besaine* paraît plus facile à cerner. Godefroy et Tobler-Lommatzsch distinguent entre ABEILLE (que Godefroy donne comme premier sens) d'une part et ESSAIM-RUCHE d'autre part; ni l'un ni l'autre ne cherchent à distinguer entre ces derniers. Or, le sens d'ABEILLE n'est, en fait, attesté que dans le seul extrait du *Trésor* de Brunetto Latini, cité par chacun des deux :

> ***beseines*** *sont les mosches qui font le miel.*

Si Godefroy cite un deuxième texte, un document d'archives non daté où l'on lit :

> *Se aucuns chace autrui* ***besaines*** *par fumees qu'il leur fet*

qu'il glose par 'abeille', il est évident que le sens d'ESSAIM conviendrait tout aussi bien, si ce n'est mieux. On ne retiendra donc pas cet exemple comme un authentique cas de *besaine* 'abeille', pour lequel le seul Brunetto Latini reste notre unique autorité.

Pour ce qui est des occurrences dans les textes littéraires [28] Godefroy cite aussi un passage de l'adaptation française de Guillaume de Tyr, d'après l'édition de P. Paris :

> *Cil dedens se defendoient, gitoient...*
> ***besaines*** *toutes plaines d'ez.*

Il faut citer aussi la traduction française du *Libro de las Bestias* de Raymond Llull, dans laquelle on lit [29] :

> *L'ours aporta au sainct homme une*
> ***besaine*** *de aboilles plaine de bresches.*

[26] Les Gaulois ayant construit leurs ruches avec l'écorce, sens premier de l'anc. fr. *ruche;* cf. FEW, X, 581–6 et REW³, 7456.

[27] FEW, I, 535–6 : « peut-être d'origine celtique », et REW³, 1309.

[28] Une occurrence de notre vocable, relevée dans les variantes du v. 203 du *Clerc qui fame espousa...* de Gautier de Coinci (éd. E. v. Kraemer, Helsinki, 1950) ne mérite sans doute pas d'être retenue. Texte :

> *Adés convient, comment qu'il soit*
> *Qu'il entor lui messont ou soit.*
> *Se sa fontaine adés ne sourt*
> *Au besoing tost li fait le sourt.*

Le ms. *s* (Tours, 948) offre pour *fontaine* la variante *besegne*. Outre que l'on ne voit pas comment une *besegne* pourrait *sourdre*, le fait est que, comme l'a bien vu F. Whitehead (« Modern Language Review » XLVII (1952), 241), qu'il s'agit presque certainement d'une faute de plume amenée par *besoing* au vers suivant. De ce fait, la longue note consacrée (pp. 109–10) par l'éditeur à *besegne*, et aboutissant à la conclusion selon laquelle « le miel des abeilles étant considéré comme un bien précieux..., besaine 'ruche à miel' a dû symboliser la richesse » s'avère purement gratuite et dénuée de fondement.

[29] Ed. A. Llinarès (*Bib. romane et française*, 1964), p. 96. L'auteur qui, dans son *Introduction*, examine longuement les conditions de la composition du texte catalan original, ne fournit aucun renseignement sur la traduction, dont le manuscrit est du XVe siècle.

Les occurrences citées d'après les documents d'archives méritent donc d'être regardées de près ; voici les cinq passages reproduits dans le Du Cange, suivis d'un dernier, apporté par Godefroy :

1 *Ausinc prenoient il* [...] *par metié lou miel et le cire des* **besaines**...

2 Item : *quiconques amaine* **besaines** *a vendre a Bourges il doit une* **besaine**.

3 *Le suppliant avoit emblé environ six* **bezennes** *ou paniers de mouchettes* [...]

4 *Le suppliant et C.V. trouverent une* **bezanne** *d'abeilles,* [...] *et en prirent tout, le couppeau et le miel de dedans.*

5 Item : *sont quittes et exemps de tout eschauguet... aigneaulx, trousses et* **besannes**.

6 Item : *ledit gruyer a* [...] *et doit avoir* [...] *tous les* **assiens** *qui trouvez seront en la dite forest... et quiconque les* [...] *prent* [...] *il chiet en amende* [...] *de soixante sols parisis pour chacun* **assien** *et pour chacun* **assien** *une* **beseine** *pleine.*

Or, l'analyse de ces formes fournit un résultat décisif. Le no. 3 spécifie l'équivalence *besaine* — 'ruche', à laquelle le no. 6 apporte le témoignage de l'opposition *assien* ('essaim') — *besaine* (donc 'ruche'). Quant au premier, la mention de la *cire*, tout comme celle du *couppeau* et du *miel* au no. 4, ne laisse aucun doute sur le sens de RUCHE ; pour le no. 2 (de même que pour le no. 5) on admettra sans doute que le transport des ABEILLES et des ESSAIMS exige un récipient qui ne peut être autre que la RUCHE. Bref, le témoignage des textes d'archives rejoint celui des traductions de Guillaume de Tyr et de Raymond Llull pour affirmer la très grande prépondérance du sens RUCHE.

Qu'est-ce donc dire sinon que dans le chassé-croisé de métonymies possibles — contenu pour le contenant, contenant pour le contenu — le glissement s'est fait vers le contenant pour le contenu, le sens ESSAIM provenant par métonymie de RUCHE, sens premier. En fait, il s'agit moins d'un problème de sémantique que d'une simple question de bon sens. Les greffiers qui ont établi ces textes avaient à consigner par écrit des notions précises, couchées donc dans un langage objectivement précis. Il est donc difficile d'imaginer que leur choix se soit arrêté sur quelque fumeuse métaphore ou sur un terme frappé, à la suite d'emplois métonymiques, de polysémie [30]. Textes d'une part et bon sens de l'autre imposent comme sens premier de *besaine* celui de RUCHE [31] ; le sens d'ESSAIM et, à plus forte raison, celui d'ABEILLE en sont des dérivés sémantiques qui ne semblent guère figurer dans la langue des greffiers.

Reste une situation plus complexe. En plus des collocations ainsi relevées, on constate l'existence de *besaine* dans un tour où il est apposé

[30] Si *rusche* présentait l'inconvénient de signifier 'écorce' aussi bien que 'ruche', ce dernier sens n'est pas rare au moyen âge. La langue comportait aussi les dérivés *ruschele, ruschete, ruschole*, etc. Pour ces vocables, voir les exemples cités par Tobler-Lommatzsch. Godefroy (VII, 759 a—b) glose les quatre dérivés comme d'authentiques diminutifs : 'petite ruche'. Les textes qu'il cite ne semblent pas justifier cette interprétation, et Tobler-Lommatzsch (qui ne donne pas *ruschote)* a probablement raison de s'en tenir à la glose *Bienenkorb* ('ruche'). Voir aussi pour tous ces mots, FEW, X, 582.

Le nord du domaine d'oïl disposait aussi d'un tout autre vocable pour exprimer RUCHE ; c'est *chatoire, chastoire*, cité par Godefroy (II, 87 c) et Tobler-Lommatzsch (II, 309) sous la deuxième de ces formes. Très répandu dans le Nord-Est (Bruneau le donne pour l'ensemble de l'Ardenne wallonne, *op. cit., s.v.* **ruche**, no. 1391), c'est probablement le continuateur d'un **captoria* (FEW III/I, 333).

[31] Et cela malgré une remarque de Jud *(art. cit.*, p. 203, n. 1) dans le sens contraire ; le grand dialectologue suisse, sans chercher à justifier son affirmation, qui reposait sur les exemples cités par Godefroy, considérait 'téméraire' de postuler RUCHE comme premier sens.

à ce *mouche* que nous avons vu faire figure de passe-partout pour les INSECTES-QUI-VOLENT-ET-QUI-PIQUENT.

En 1893, une note de la Rédaction de la RLaR a relevé, dans un document provenant de Melun et daté de 1366, la collocation *mouche bezainne*[32]:

Dans un document daté du 24 novembre 1366, il est question de contestations survenues au sujet ***d'un geton de Mouche Bezainnes qui avoit esté trouvé d'espave en un arbre*** dans le baillage de Melun.

A ce passage il convient d'en ajouter un autre, figurant dans la traduction française de la lettre de Pierre le Vénérable à Héloïse; dans un développement où l'auteur compare Héloïse à Déborah, le traducteur écrit[33]:

Et pour ce que ce nom cy Debbora... signifie en langaige d'Ebriex ce ou ***besesme*** *ou mouchette, aussi seras tu en ce Debbora c'est à dire* ***mouchette beseme*** *: car tu rendras miel...*

Cette collocation ***mouchette beseme***, ajoutée à celle de *mouche besainne* dans le document de Melun, mérite attention, surtout précédée comme elle l'est de ***besesme***, synonyme d'ABEILLE, tout comme sous la plume de Brunetto Latini. Il ne paraît pas possible d'y voir autre chose que l'emploi de notre vocable comme modérateur[34] pour réduire la polysémie de *mouchette*[35], rappelant ainsi des collocations non dissemblables comme

[32] RLR 37 (1893—94). Von Wartburg (FEW, I, 377) cite cette forme dans une note brève, et la trouve 'intéressante' ; Meyer-Lübke relève la collocation en passant (REW³, 1058).

[33] *Le lettere di Abelardo ed Eloisa nella traduzione di Jean de Meun...*, a cura di F. Beggiato, Modena, 1977, I, 254. On ne s'étonnera pas de constater que le texte latin de Pierre le Vénérable est ainsi libellé :

Et quia hoc nomen Debora... lingua Hebraica ***apem*** *designant, eris etiam in hoc et tu Debora, id est* ***apis****. Mellificabis enim tu...*

(Migne, P. L., 189, col. 349).

En fait, il ne semble pas que, contrairement aux lettres proprement dites d'Abélard et Héloïse, le traducteur de celle de Pierre le Vénérable à Héloïse soit Jean de Meung. M. Beggiato, dans son *Introduction*, soulève de sérieuses objections à cette attribution (II, 22 ss), conclusion aussi de Carla Bozzolo qui, en identifiant la main du scribe du ms. fr. 920 comme celle de l'humaniste français Gontier Col, constate d'importantes différences entre les deux parties du recueil, qui l'amènent à conclure que « nous sommes en présence de deux textes indépendants, traduits à deux époques distinctes, au XIIIe siècle et dans la deuxième moitié du XIVe » (« Romania » 95 (1974), 207). M. Beggiato résume ainsi ses conclusions (II, 29—30) :

« Ci troviamo, quindi, di fronte ad un volgarizzamento d'autore, quello delle prime sette lettere dell'epistolario abelardiano ad opera di Jean de Meun, alle quale furono accostate, con l'intento di fornire un epilogo alla vicenda dei due celebri personaggi, la Professione di fede e l'Apologia di Abelardo e la lettera di Pietro il Venerabile ad Eloisa nella traduzione di un volgarizzatore che forse tenne presente come esempio l'opera di Jean de Meun senza riuscire ad avvicinarla dal punto di vista qualitativo ».

[D'autres travaux récents sur Pierre le Vénérable me sont malheureusement inaccessibles, notamment l'édition procurée par G. Constable des *Letters of Peter the Venerable*, Cambridge Mass., 1967, et les *Actes et Mémoires du Colloque International* (Cluny, 1972) *Pierre Abélard — Pierre le Vénérable...*, CNRS, 1975].

[34] Sur la notion de 'modérateur', les remarques, aussi amusantes que perspicaces, de P. Canart, *Homonymies: French, Walloon and Chinese* (« Journal of the Australasian Universities Modern Language Association » 2 (1954), 31—44), méritent d'être mieux connues qu'elles ne le sont.

[35] Indépendamment du rôle et l'origine que lui attribuait Gilliéron, le caractère polysémique de l'anc. fr. *moschete* n'est pas douteux. En dehors des sens de 'mouche' et de 'petite mouche' (peut-être, plus exactement, de 'grosse mouche' ou 'mouche à viande' et de 'mouche') bien attestés, les attestations de *moschete* 'abeille' ne manquent pas — Brunetto Latini lui-même enchaîne en parlant des *noveles moschetes*. Et que dire des conséquences des métonymies qui font dire d'une part du greffier responsable de la pièce 68, Arch. JJ 74 de 1341, citée par

mouche-guêpe, appelées les unes et les autres à réduire la polysémie de *mouche mouchette*, succédanés, entre autres, du continuateur direct de *apis* pour les raisons que l'on sait.

Rappelant, par sa formation par apposition, des syntagmes du type *mouche-guêpe*, *mouche-bezaine* s'oppose à d'autres syntagmes du type *mouche à miel*, *mouche à larme*, *mouche d'apier* [36]. Sans vouloir rouvrir le débat sur le bien-fondé des arguments avancés par Gilliéron sur la base de telles formations [37], il ne paraît pas téméraire d'affirmer qu'une collocation *mouche-bezaine* n'est possible que dans le contexte d'un *bezaine* qui est déjà ABEILLE. Ainsi on voit à travers un glissement sémantique considérable (contenant pour le contenu, ensemble pour l'unité) déjà constaté dans la définition donnée par Brunetto Latini, le substantif *besaine* prendre sa modeste place dans cette généalogie des mots qui désignent l'abeille — qui n'a pas fini de faire parler d'elle [38].

Mais c'est là un fait qui n'étonnera personne, et moins que quiconque le grand romaniste à qui ces lignes sont adressées en témoignage d'affectueux hommage.

Mai 1978

Edinbourg

Godefroy (V, 426) *Se... lesdiz habitans trovassent une* ***mouchete****... les trouveurs auront la moitié de ladite trouveüre.*; et d'autre part à Eustache Deschamps *Les* ***mouchetes*** *font les lettres sceler?*

[36] Pour des exemples de réalisations dialectales de ces deux derniers, voir celle de *mue a lom*, *mue d'api* relevées par Bruneau, *op. cit.*, *s.vv.* RUCHE, RUCHER.

[37] Mais j'espère montrer ailleurs des glossateurs du moyen âge français introduisant *mouche-guêpe* pour gloser la notion d'ABEILLE.

[38] Fidèle à son principe de s'en tenir aux témoignages de l'ALF, Gilliéron n'en fait pas mention dans sa *Généalogie...* Sauf erreur (*besaine* ne figure pas dans l'*Index général des travaux de Jules Gilliéron* établi par Mario Roques, et publié dans les deux fascicules de l'*Annuaire* de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes pour les années 1940—1, 1941—2 et 1942—3, 1943—4 respectivement) ce mot ne semble pas avoir retenu son attention.

LOUIS MOURIN

QUELQUES CARACTÉRISTIQUES DU SYSTÈME VERBAL FRANÇAIS

Le français a fait subir à la morphologie du verbe latin une réélaboration dont l'originalité et la profondeur se dégagent mieux dans la perspective pan-romane. Ce bref article, qui se limitera aux formes irrégulières du parfait et du participe passé, se souciera de dégager la structure d'ensemble qu'ont prise ces deux éléments essentiels du perfectum, et, pour montrer comment ce système est devenu ce qu'il est, il en décrira la spécificité dès la plus ancienne langue.

[§ 1] Dès ce stade, en effet, le français a opéré une distinction entre les voyelles thématiques du parfait. En latin parlé une même voyelle prolongeait, aux personnes 2., 4. et 5 les divers types de radicaux irréguliers conservés par la Romania. Et les langues romanes ont gardé ce principe de l'unicité de l'élargissement vocalique [1].

Le plus ancien français, lui, a *i* pour les parfaits réguliers des verbes à infinitif en *-re/-oir (vendimes)* et bien des parfaits irréguliers *(desimes)*, mais il fait appel à *u* pour un groupe de parfaits irréguliers — issus de parfaits latins en *-ui* — dont le radical subit l'oscillation de l'accent et est dépourvu de consonne finale *(deümes)*[2]. Cette dualité des voyelles thématiques constitue une caractéristique du système français.

[§ 2] Un autre trait réside précisément dans l'aspect de ces radicaux élargis d'un *-u:* ils sont non seulement dépourvus de consonne finale, mais en outre en *e* aux personnes prétoniques *(de-ümes du-t, e-ümes o-t)*. Un tel type n'existe qu'en français et en roumain *(bă-u, lă-u, ști-u)*. En effet, dans les autres langues romanes, les parfaits de type *ui* aboutissent quasi toujours à des radicaux à caractéristique consonantique [3].

[§ 3] La voyelle d'élargissement est restée *i* lorsque les radicaux irréguliers étaient terminés par une consonne, la seule exception étant *veïs vit*. Ce radical était rarement en *l* ou *n*, identiques à la consonne du présent *(volimes, venimes)*, exceptionnellement en [*sk*] *(nasquimes, vesquimes)*,

[1] Le roumain a *e* pour les parfaits à oscillation d'accent *(ziserăm)* mais *u* pour les parfaits à radical prétonique : les parfaits réguliers de la conjugaison en *e (vîndurăm)* mais aussi le groupe peu nombreux des radicaux irréguliers *(căzurăm)*.

[2] Les verbes en *-lui, -rui* ou *-nui* ont — ou auront — conservé le *i* d'élargissement : *volimes, *parvimes, *tenvimes:* cf. *La réélaboration structurelle des systèmes romans de conjugaison du parfait*, dans SCL XXIX (1978), fasc. 1, p. 36, n. 76.

[3] En consonne double ou exceptionnellement en *v* en toscan *(ebbe, bevve, seppe, cadde, stette, tenne, volle, piacque, parve...)* et en ancien sarde *(appit, pottit, tennit, bennit, parvit)*; *v* en portugais *(houve, prouve, teve, esteve)*; bilabiale notée *v* ou *b* en castillan *(hubo, tuvo, estuvo*; aussi *p: supo, cupo)*, gutturale en ancien provençal et en catalan *(ac / hagué, bec / begué, tench / tingué, volch / volgué...)*, dentale, labiale ou gutturale en roumain *(căzu, stătu,* en outre *văzu, dădu)*. Il ne s'agit ici que des parfaits synchroniquement irrèguliers.

quasi toujours de type sigmatique : en [*s*] derrière consonne *(responsimes, arsimes, solsimes)* et en [*z*] derrière voyelle *(mesimes)* [4].

Le sort de ce groupe de parfaits à voyelle thématique *i* révèle que c'est la nature de la voyelle du radical qui fut déterminante.

Cette voyelle est-elle autre que *i*, le parfait demeure exceptionnellement en *i (naquit)*, se règle sur le participe en *u* — ce qui est rare — et est irrégulier *(vécut, parut* cf. *paraissons)*, ou devient régulier *(voulut, valut, moulut)*; ou — et c'est le cas des sigmatiques — le parfait se régularise : dans le groupe en *-uist* [5] et celui en *-einst/-oinst/-ainst (atteignit ..., joignit ..., plaignit ...)*, et d'autres encore *(tordit, mordit, respondit ...)*; ou bien le parfait n'est plus employé (anciens *traist, enclost, dissolst, chalst)* ou le verbe disparaît (anciens *tolst, dolst, ...)*.

Mais si la voyelle du radical du parfait sigmatique est *i*, le parfait perd sa consonne finale *s*, et devient un type en *-e-ïs* parallèle à celui en *-e-üs*, c'est-à-dire celui qui n'était à l'origine représenté que par *veïs vit* [6]: *meïmes, preïmes ...* [7].

[§ 4] Une nouvelle étape de la simplification du système double en *-e-ümes* ou *-e-ïmes* fut la disparition de l'hiatus et l'adoption de paradigmes uniformément toniques en *u* ou en *i; dûmes, eûmes ...* et *mîmes, prîmes...* Il s'agit là d'un type de radical irrégulier qui, répandu en français, est rare dans les autres langues romanes [8].

[§ 5] A ces deux genres de parfaits correspondent des participes spécifiques. Les parfaits en *u* sont prolongés par un participe irrégulier à radical dépourvu, lui aussi, de consonne finale dans l'ancienne langue *(de-ü)* et devenu tonique en *u (dû)*. Une telle correspondance avec de tels parfaits à formes irrégulières n'existe que dans une partie de la Romania, et elle y est essentiellement de nature consonantique [9]. Ailleurs il n'y a pas de correspondance entre ce type de parfait : celui-ci reste irrégulier, et le participe est régulier; tel est le cas en toscan *(ebbe avuto)*, en castillan *(hubo habido)* et en portugais *(houve havido)*.

[§ 6] Le rapport entre le second groupe de parfaits, ceux originellement sigmatiques et devenus en *i*, et les participes correspondants, est également propre au français. Dans les autres langues romanes qui gardent, à des degrés très divers, les formes sigmatiques, ou y substituent — c'est le cas du catalan — un type en gutturale, le rapport entre parfait et participe est essentiellement de nature consonantique : identité

[4] Rappelons qu'en français, bien des verbes latins à parfait sigmatique (restés p. ex. en toscan) non seulement se sont régularisés, mais de plus ont changé de conjugaison : les verbes passent à la conjugaison en *-er*, parfois en *-ir*; citons p. ex. *dissuader* (cf. parfait toscan *dissuase), concéder* (cf. *concesse), diverger* (cf. *diverse), distinguer* (cf. *distinse), exceller* (cf. *eccelse), surgir* (cf. *sorse), courir* (cf. *corse), cueillir* (cf. *colse)* etc. etc...

[5] Devenu *cuisit, détruisit / construisit, instruisit, conduisit, nuisit, luisit.*

[6] Pour les détails de cette perte de l'*s*, cf. RRL XIX (1974), fasc. 3, p. 213. Les personnes 2., 4. et 5. *tenis, venis...* ont été assimilées aux personnes 1., 3. et 6. *tins, vins...*, parallèlement à la disparition des hiatus comme dans 2. *veïs* → *vis* (cf. *infra*, § 4).

[7] D'autres anciens parfaits sigmatiques avec radical tonique en *i* ne seront plus employés *(occist, gist, frist)*, se régularisent *(écrivit)*, ou les verbes disparaissent *(clofist, despist...)*.

[8] Cf. anc. provençal *fem, vim*, catalan *ferem, virem*, castillan *dimos, vimos*, portugais *demos, vimos, rimos, cremos, lêmos.*

[9] Consonne double ou *v/f* en ancien sarde *(appit, appiu, parfit parfidu)*, gutturale en ancien provençal *(ac agut)* et en catalan *(hagué hagut)*, diverses consonnes en roumain *(căzu căzut)*. Il ne s'agit ici que des formes synchroniquement irrégulières.

en *s*, voire *z* ou *ss* (roumain, toscan, ancien sarde et ancien provençal) ou différenciation d'avec un participe en *-t*, rarement en *-st*[10].

En français, au contraire, le rapport entre les parfaits en *i* et les participes est fondé sur une identité vocalique en *i* (sauf *fit fait* et *vit vu)* dans laquelle le *i* du participe est parfois d'origine analogique, et dû au parfait : *pris*, *mis*, *requis*, *assis*, *sursis*. Et les participes correspondants sont, au masculin, identiques pour l'ouïe, par suite de l'amuïssement des consonnes finales *s* et *t (mis*, *dit*, mais *ri*, *suffi)*, et ne recouvrent éventuellement leur consonne finale qu'au féminin.

[§ 7] Donc lorsque les parfaits et participes sont tous deux irréguliers et à radical tonique, s'observent, eu égard au radical de l'indicatif présent, deux sortes de transformations. D'une part, il y a par rapport aux personnes 4. et 5., une chute de la consonne finale du radical, ou de la semi-consonne [*i̯*], voire, comme au présent, une absence de consonne. D'autre part, par rapport aux personnes 1., 2. et 3., il s'opère une différenciation vocalique ou une identité en *u* ou *i*.

ind. prés.		type en *u*		ind. prés.		type en *i*	
cons.	voyelle	parf.	part.	cons.	voyelle	parf.	part.
plaisons	*plaît*	*plut*	*plu* [11]	*mettons*	*met*	*mit*	*mis*
connaissons	*connait*	*connut*	*connu* [12]				
savons	*sait*	*sut*	*su*				
croissons	*croît*	*crût*	*cru*				
recevons	*reçoit*	*reçut*	*reçu* [13]				
croyons	*croit*	*crut*	*cru* [14]	*sursoyons*	*sursoit*	*sursit*	*sursis*
avons	*a*	*eut*	*eu*	*prenons*	*prend*	*prit*	*pris*
pouvons	*peut*	*put*	*pu* [15]	*acquérons*	*acquiert*	*acquit*	*acquis* [16]
				asseyons	*assied*	*assit*	*assis*
lisons	*lit*	*lut*	*lu*	*disons*	*dit*	*dit*	*dit*
				circoncisons	*circoncit*	*circoncit*	*circoncis*
				suffisons	*suffit*	*suffit*	*suffi*
incluons	*inclut*	*inclut*	*inclus*				
excluons	*exclut*	*exclut*	*exclu* [17]	*rions*	*rit*	*rit*	*ri*

Ce système des radicaux toniques irréguliers en *u* ou *i* rejoint celui des radicaux prétoniques réguliers et des rares irréguliers :

[10] En outre le castillan et le portugais n'ont, par rapport à de tels parfaits, que des participes à consonne différenciée ou réguliers : castillan *dijo dicho*, *puso puesto*, mais *quiso querido*, *adujo aducido*, *trajo traído*. Portugais *disse dito*, *pus posto* mais *quis querido*, *trouxe trazido*.

[11] Et *taisons tait tut tu*.

[12] Et *paraissons paraît parut paru*.

[13] *(A)percevons (a)perçoit (a)perçut (a)perçu*, *buvons boit but bu*.

[14] *Pourvoyons pourvoit pourvut pourvu*, *déchoyons déchoit déchut déchu*.

[15] *Mouvons meut mut mû*.

[16] *Conquérons conquiert conquit conquis*, *requérons requiert requit requis*

[17] *Concluons conclut conclut conclu*.

— *vouloir voulut voulu* [18] — *vendre vendit vendu* (!)
courir courut couru [19] *dormir dormit dormi*
— *vivons vécut vécu* — *naissons naquit (né)*
résolvons résolut résolu

[§ 8] La correspondance entre formes irrégulières du parfait et du participe connaît quelques exceptions : celles-ci se rangent sous quatre catégories.

Rarement les formes irrégulières sont de types différents : tel est le cas de *vit vu*, *fit fait* et *fut été*.

Rarement aussi le français associe un parfait irrégulier à un participe à radical régulier : *tint tenu*, *vint venu*, alors que le cas est fréquent en toscan, en castillan et en portugais [20].

Parfois il y a une correspondance entre un parfait régulier et un participe irrégulier à radical prétonique : *ouvert*, *couvert*, *offert*, *souffert;* le même fait se produit en portugais, en castillan et surtout en catalan mais il est exceptionnel en toscan [21].

Caractéristique du français est le rapport entre un parfait régulier et un participe irrégulier à radical tonique : c'est le cas des participes *écrit*, *cuit*, *détruit (/construit)*, *instruit*, *conduit*, *nui*, *lui*, le groupe en *-eint / -oint / -aint (éteint..., joint..., craint...)* et *mort* [22]. Un tel rapport n'existe pas en roumain, est exceptionnel en toscan, en ancien provençal et en portugais, un peu plus fréquent en castillan et catalan [23].

[§ 9] Le système français des parfaits et participes irréguliers — qui ressortissent tous aux conjugaisons à infinitif en *-re / -oir* et parfois en *-ir* — révèle donc l'importance de l'élément vocalique, et par contre le rôle réduit des consonnes [24]. Un tel amuïssement (sauf du *-r* des participes en *-ert* et de *mort)* rejoint celui que les verbes de ces deux mêmes conjugaisons effectuent aux personnes du singulier de l'indicatif présent : toutes les consonnes finales du radical cessent d'être prononcées [25] sauf le *r (court)*, le groupe consonne + *r (ouvre)* [26] et aussi le [i̯] *(cueille)*. Par contre la voyelle peut s'y différencier, en raison précisément de la chute de la consonne *(meuvent meut)* [27].

L'effacement de la consonne finale, et le rôle que jouent les éléments vocaliques contribuent à caractériser la typologie du verbe français.

Février 1978 *Universités de Gand et de Bruxelles*

[18] Et *valut valu*, *moulut moulu*.

[19] Et *mourut (mort)*.

[20] Cf. *supra*, § 5 *in fine*, et aussi n. 10.

[21] Portugais *aberto, cuberto;* castillan *abierto, cubierto;* catalan *ubert, cubert, descobert, sofert, ofert, omplert, complert; suplert, reblert, establert;* toscan *(d)evoluto*.

[22] On pourrait y joindre les cas de participes irréguliers auxquels ne correspond plus de parfait : *occis, clos, absous (/dissous), trait, frit...*

[23] Toscan *morto;* anc. provençal *mort, rot, dueit, sotzgeit, cregut;* portugais *morto, escrito;* castillan *muerto, escrito, resuelto, vuelto*, éventuellement *preso, impreso, roto, frito;* catalan *mort, imprès, empès, atès* les composés en *-mès (comès, admès...)* et en *-tet (constret, estret...)*.

[24] On songe à : *naquit, vécut, résolut*.

[25] P. ex. *vainquent vainc, vendent vend, mentent ment, croissent croît, lisent lit, boivent boit, rompent rompt, moulent moud, dorment dort, prennent prend, plaignent plaint*.

[26] Et le *r* première consonne d'un groupe : *mordent mord, sortent sort, servent sert, dorment dort*.

[27] Cf. à ce sujet SCL XXVIII (1977), fasc. 3, p. 262, § **2.2.**, et p. 263, n. 4.

DAN MUNTEANU

CONSIDERAȚII ASUPRA UNOR FENOMENE CONSONANTICE ÎN IDIOMUL PAPIAMENTU

0. Am arătat cu prilejul unor cercetări anterioare [1] că, potrivit părerii noastre, papiamentu este o limbă creolă, descendentă directă a spaniolei (l i m b a m a m ă) vorbite în Curazao în perioada dominației spaniole (secolele al XVI-lea și al XVII-lea). De-a lungul timpului, această limbă a suferit un proces de transformări datorate, în primul rînd, propriei sale e v o l u ț i i i n t e r n e și, în al doilea rînd, i n f l u e n ț e l o r e x t e r n e: limbile africane, portugheza, olandeza și engleza (în ordinea contribuției acestora la cristalizarea noii limbi) [2].

0.1. De aceea, considerăm că orice studiu care își propune să analizeze originea și evoluția acestui idiom trebuie să aibă în vedere următoarele principii metodologice: principiul explicației interne, principiul priorității explicației generale asupra explicației particulare, compararea limbii creole care face obiectul analizei cu varietățile diacronice, diastratice și diatopice ale limbii mamă și compararea respectivei creole cu alte limbi creole romanice [3].

0.2. În cele ce urmează ne propunem ca, pornind de la aceste principii, să analizăm cîteva dintre cele mai frecvente fenomene întîlnite în domeniul consonantismului în papiamentu și să le comparăm cu fenomene similare existente în varietățile spaniolei, mai ales în varietățile americane, apreciind că transformările suferite de limba spaniolă adusă de conchistadori s-au produs în toată America, pînă la un anumit punct, în condiții asemănătoare. Totodată, încercăm să explicăm aceste fenomene prin tendințele de evoluție internă ale spaniolei, în particular, și ale limbilor romanice, în general.

0.3. Pentru analiză am folosit un corpus de cuvinte oferit de Hoyer *(Wordenlijst)*, aparținînd varietății vorbite de marea majoritate a locuitorilor din Curazao, cea mai răspîndită și mai atent studiată pînă în prezent. Nu am luat în considerare posibilele fenomene existente în varietățile diatopice (Aruba și Bonaire) și diastratice.

[1] Vezi Dan Munteanu, *Stadiul actual al cercetărilor privind originea idiomului papiamentu*, în SCL XXV (1974), nr. 5, p. 529–535; Id., *Papiamento*; Id., *Limbi în contact și limbi creole. Un punct de vedere privind formarea idiomurilor creole*, în SCL XXVI (1975), nr. 4, p. 391–397.

[2] Pentru originea spaniolă a idiomului papiamentu, vezi de asemenea, Antoine J. Maduro, *Papiamentu, origen i formacion*, Corsou, 1965; Id., *Observación i apuntenan tocante „El Papiamento" di Dr. Rodolfo Lenz*, Curaçao, 1967; José Pedro Rona, *Elementos españoles, portugueses y africanos en el papiamento*, în „Watapana" III (1971), nr. 3, Nimega, f. p.; A. A. Fokker, *Het Papiamentsch of basterd span der West Indiëse Eilanden*, în *Tijdschr woor Nederlandsche Taal en Letterkunde*, 1914.

[3] Vezi Dan Munteanu, *Principii metodologice pentru studiul originii și evoluției idiomului papiamentu*, în SCL XXVI (1975), nr. 1, p. 63–66.

1. Prezentăm, în continuare, cîteva dintre fenomenele studiate, considerate de noi ca definitorii pentru caracterul hispanic al idiomului papiamentu.

1.1. Sunetul *d* prezintă cîteva transformări interesante, atît în poziție finală de silabă, cît și în poziție intervocalică.

1.1.1. *-d* > *r, l* : *tur* (sp. *todo*), *higra* (sp. *hígado*), *sabra* (sp. *sábado*), *kandal* (sp. *candado*). Fenomenul este frecvent în spaniola americană și în varietățile diacronice ale spaniolei peninsulare. Ex. *alquirir* (< *adquirir*), *alvertir* (< *advertir*), *almirar* (< *admirar*) (cf. Malmberg, *Argentine*, p. 148—149). Menéndez Pidal (*Manual de gramática histórica*, X — ed., Madrid, 1958, p. 201) consideră că *-d* ~ *r(l)* este un fenomen foarte comun în spaniola veche. De altfel, o alternanță *d* ~ *l* apare încă în latină : *melĭca* (< lat. *medica*) > sp. *mielga*, *calabrina* (< lat. *cadaverina*), *lámpada*, *lámpara* (< lat. *lampăda*), *panarizo*, *panadizo* (< lat. *panarĭciu*) (cf. Menéndez Pidal, *loc. cit.*, Malmberg, *Argentine*, p. 148, nota 2).

După cum am arătat cu alte ocazii (cf. Munteanu, *Papiamento*, p. 167), în papiamentu vocalele postonice cad în mod frecvent. Deci, în cazul cuvintelor de tipul *tur*, *kandal*, este de presupus că a avut loc întîi căderea vocalei finale și s-a ajuns la cuvinte terminate în consoană (*-d*). Fenomenul *-d* > *r, l* poate fi explicat, după părerea noastră, prin tendința generală a spaniolei, ca de altfel și a celorlalte limbi romanice, de realizare a unei silabe deschise [4]. Structura silabică ideală, care presupune o succesiune de silabe deschise de tipul PA/PA, nu se realizează întotdeauna dintr-o dată, ci, în marea majoritate a cazurilor, pe etape. Elementul imploziv, care închide silaba, poate slăbi fără să dispară, sau poate suferi alte transformări (cf. Sala, *Contribuții*, p. 15—16). Astfel, după căderea vocalelor finale atone — tendință generală a spaniolei americane, manifestă încă din latină, mai ales în latina vulgară (cf. Lapesa, *Historia* [5], p. 56), la care se adaugă tendința proprie a idiomului papiamentu de reducere a corpului sonor al cuvintelor (cf. Zamora Vicente, *Dialectología* [2], p. 443), *-d* este înlocuit cu *-r*, *-l*, consoane care prin natura lor închid mai puțin silaba, deci se obține o structură silabică mai apropiată de cea ideală [5].

1.1.2. *-d-* > Ø : *kuña* (sp. *cuñado*), *piská* (sp. *piscado*), *kría* (sp. *criado*). Fenomenul de dispariție a lui *-d-* intervocalic este aproape general în spaniolă, în vorbirea populară, atît în Peninsulă, cît și în America : *piaso* (< *pedazo*), *tua la noche* (< *toda la noche*), *cogío* (< *cogido*), *mercau* (< *mercado*) (cf. Zamora Vicente, *Dialectologia* [2], p. 412).

Uneori, în spaniola americană *-d-* > *r, l*: *esturio* (< *estudio*), *fastirio* (< *fastidio*), *naire* (< *nadie*), *aulitorio* (< *auditorio*) (cf. Malmberg, *Argentine*, p. 148, 149, Lenz, BDH VI, p. 157). Acest fapt ne determină să presupunem și că în cazul fenomenului *-d* > *r, l* din papiamentu studiat mai sus (vezi **1.1.1.**) ar putea fi vorba de o tendință generală a spaniolei

[4] Vezi Tomás Navarro Tomás, *Fonología española*, New York, 1946, p. 46 și urm. ; Bertil Malmberg, *Estudios de fonética hispánica*, Madrid, 1965, p. 28.

[5] Faptul că *-r* final dispare complet sau aproape complet în pronunțare pare să contrazică părerea lui Malmberg (*Estudios de fonética hispánica*, Madrid, 1965, p. 132), potrivit căreia silabele terminate în lichide și nazale sînt mai rezistente la tendința de deschidere, tocmai datorită caracteristicilor acestora.

americane (existentă şi în unele varietăţi diacronice): *-d-* > *r*, *l*, iar de-abia după aceea a avut loc căderea vocalei finale neaccentuate.

1.2. Uneori, tendinţa spre silabă deschisă acţionează în continuare, producîndu-se dispariţia sau metateza lui *-r*.

1.2.1. *-r* > Ø : *piskadó* (sp. *piscador)*, *gañadó* (sp. *engañador)*, *benenadó* (sp. *envenenador)*, *karpinté* (sp. *carpintero)*, *sapaté* (sp. *zapatero)*. Fenomenul este destul de răspîndit în unele dialecte peninsulare (Andalucía, Estremadura), precum şi în varietăţile regionale americane : *señó (< señor)*, *po (< por)*, *azuca (< azucár)*, *levantá (< levantar)* (cf. Malmberg, *Argentine*, p. 135—136, Zamora Vicente, *Dialectología* [2], p. 415)[5].

1.2.2. *r* ~ *l* şi metateza consoanelor *l*, *r* : *balia* (sp. *bailar)*, *tribón* (sp. *tiburón)*, *trempan* (sp. *temprano)*, *purba* (sp. *probar)*, *lampra* (sp. *relámpago)*, *pruga* (sp. *pulga)*, *lombrishi* (sp. *ombligo)*, *lastra* (sp. *arrastrar)*.

Fenomenul este foarte frecvent în varietăţi diatopice ale spaniolei peninsulare (Andalucía) şi americane şi e o veche tendinţă a spaniolei : *alçobispo (< arzobispo)*, *leartad (< lealtad)*, *barcón (< balcón)*, *mardita (< maldita)*, *artura (< altura)*, *durce (< dulce)*, *árbor (< árbol)* (cf. Lapesa, *Historia* [5], p. 248, Zamora Vicente, *Dialectología* [2], p. 313, 415, Malmberg, *Argentine*, p. 145 şi urm.).

Atît alternanţele *r* ~ *l*, cît şi metatezele acestor sunete se datorează randamentului scăzut al opoziţiei lichidelor, dar şi tendinţei existente în spaniolă de a slăbi trăsăturile constitutive ale consoanelor în silabă neaccentuată [6].

Avînd în vedere acest aspect, considerăm că explicaţia fenomenului printr-un substrat sau adstrat african, chiar dacă în unele limbi africane există fenomene similare, trebuie îndepărtată.

1.3. *bu*, *gu*, *hu*, *ju* > *w*: *wela* (sp. *abuela)*, *warda* (sp. *guardar)*, *wanta* (sp. *aguantar)*, *awa* (sp. *agua)*, *yewa* (sp. *yegua)*, *yiwana* (sp. *iguana)*, *webo* (sp. *huevo)*, *weso* (sp. *hueso)*.

Fenomenul este foarte frecvent în varietăţile diatopice ale spaniolei peninsulare şi americane (cf. Alarcos Llorach, *Fonología* [3], p. 158, Malmberg, *Argentine*, 86).

1.3.1. În papiamentu, *h* aspirat şi *j* [x] s-au identificat într-un singur sunet (cf. Lenz, *Papiamento*, p. 251), ca şi în multe zone ale continentului latino-american (cf. Zamora Vicente, *Dialectología* [2], p. 414). De aceea întîlnim şi fenomenul *ju(jo)* > *w* : *wega* (sp. *juego)*, *sangriwela* (sp. *sanguijuela)*, *biew* (sp. *viejo)*, *parew* (sp. *parejo)*.

1.4. *ll* > *y* : *kuchíu* (sp. *cuchillo)*, *kustía* (sp. *costilla)*, *rudía* (sp. *rodilla)*, *famía* (sp. *familla)*, *kaya* (sp. *calle)*, *yabi* (sp. *llave)*. Aşa numitul *yeísmo* este unul dintre fenomenele frecvente în varietăţile diatopice ale spaniolei (Andalucía, întinse zone din America) şi este atestat în spaniola peninsulară a secolului al XVI-lea (cf. Zamora Vicente, *Dialectologia* [2], p. 311, Malmberg, *Argentine*, p. 151 şi urm.). Dată fiind extinderea şi importanţa fenomenului, considerăm că nu mai sînt necesare exemple.

[6] Pentru amănunte privind fenomenul *r* ~ *l*, vezi Amado Alonso, Raimundo Lida, *Geografía fonética: -l y -r implosivas en español*, în RFH VII (1945), p. 313—345.

1.5. *ce, ci, z > s* : *bihesa* (sp. *vejez)*, *plasa* (sp. *plaza)*, *losa* (sp. *loza)*, *arós (arroz)*, *desember* (sp. *diciembre)*, *sinseridad* (sp. *sinceridad)*, *medisina* (sp. *medicina)*. Fenomenul, cunoscut sub numele de *seseo*, este, de asemenea, frecvent în varietăţi diatopice ale spaniolei, este atestat încă din secolul al XVI-lea şi asemeni fenomenului anterior reprezintă una dintre trăsăturile pertinente ale spaniolei vorbite în America (cf. Zamora Vicente, *Dialectología* [2], p. 301–302, 420 ; Malmberg, *Argentine*, p. 172–173, Alarcos Llorach, *Fonología* [3], p. 258).

2. Considerăm materialul expus ca fiind un argument convingător în favoarea teoriei potrivit căreia idiomul papiamentu s-a desprins din spaniola secolului al XVI-lea, urmînd o evoluţie proprie, complexă, pe baza unor tendinţe existente în spaniolă sau în limbile romanice, în general, în condiţiile specifice ale unor interferenţe lingvistice, cînd normele şi tradiţiile slăbesc, iar tendinţele interne ale unei limbi se manifestă cu mai multă intensitate. Pe acest teren s-au grefat apoi influenţele externe care au contribuit la definitivarea fizionomiei actuale a idiomului din Curazao.

ABREVIERI

Alarcos Llorach, *Fonología* [3]	Emilio Alarcos Llorach, *Fonología española*, III ed.aumentada y revisada, Madrid, 1961.
Hoyer, *Wordenlijst*	W. H. Hoyer, *Wordenlijst en samenspraak. Hollands, Papiaments, Spaans*, Curaçao, 1950.
Lapesa, *Historia* [5]	Rafael Lapesa, *Historia de la lengua española*, V ed.corregida y aumentada, Madrid, 1959.
Lenz, *Papiamento*	Rodolfo Lenz, *El papiamento. La lengua criolla de Curazao*, Santiago de Chile, 1928.
Lenz, BDH VI	Rodolfo Lenz, *El español en Chile* (= BDH VI (1940)).
Malmberg, *Argentine*	Bertil Malmberg, *Etudes sur la phonétique de l'espagnol parlé en Argentine*, Lund–Copenhaga–Paris, 1950.
Munteanu, *Papiamento*	Dan Munteanu, *Observaciones acerca del origen del papiamento*, în „Anuario de Letras" XII (1974), p. 83–115.
Sala, *Contribuţii*	Marius Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970.
Zamora Vicente, *Dialectología* [2]	Alonso Zamora Vicente, *Dialectología española*, II ed. muy aumentada, Madrid, 1967.

Mai 1978

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

VALERIA NEAGU

O CATEGORIE SPECIALĂ DE ÎMPRUMUTURI DIN LIMBA ENGLEZĂ ÎN LEXICUL SPANIOLEI AMERICANE

0. Ne vom referi în cele ce urmează la categoria numelor proprii (mărci ale unor produse, nume de persoane ș.a.) care în spaniola americană au devenit apelative. Fenomenul este întîlnit în toate limbile, dar limba spaniolă [1], și deci și varianta americană [2], apelează mai des la aceste procedee. Această particularitate, precum și faptul că nu există nici un studiu de sinteză asupra problemei în discuție ne-au determinat să prezentăm într-o lucrare specială acest material.

1. Cuvintele din lista alfabetică alăturată au fost salectate din principalele dicționare de americanisme, din dicționarul de anglicisme al lui Alfaro și din lucrările monografice și speciale referitoare la influența engleză [3]. Subliniem că ele nu figurează în DRAE, cu excepția unui singur element *(canfín)*.

achaplinarse (d. de la *chaplín)* [4] Chile (Naranjo Villegas, *Chil.*, 607) „se aplică stării de perplexitate în fața unei situații neașteptate cînd se oscilează între a face sau nu ceva", Col. (Naranjo Villegas, *Chil.*, 607) „a-și pierde curajul".

biógrafo (< *Biograph*, companie americană de filme) Arg., Chile (Barabino, *River Plate*, 164) „cinematograf", *hacer biógrafo* Arg. (argou) (Barabino, *River Plate*, 164) „a crea o aparență; a face ceva înșelător".

canfín (< *Candle fine*, marcă a unor cutii de petrol) Amer. Centr. „petrol", [C. Rica (DRAE)], (MAL, MOR, SAN). Amer. Centr. „gaz metan" (SAN). Var. : *canfina* Guat. (MAL).

[1] Cf. Tudora Șandru Olteanu, *Procesul de trecere de la categoria de nume proprii la aceea de apelative în limba spaniolă*, Universitatea din București, 1974 (teză de doctorat).

[2] Nu am inclus în lista noastră apelative provenind din nume proprii de origine engleză care circulă în spaniola standard *(claxón, macadam, nailon* și *nilón, pórtland, raglán, rayón, rémington, tílburi)* și sînt înregistrate și de DRAE.

[3] Pe lîngă lucrările citate în lista de abrevieri am mai consultat lucrări cu caracter general : Arturo Agüero, *El español de América y Costa Rica*, San Juan de Costa Rica, 1962 ; Pedro Henríquez Ureña, *El español en México, los Estados Unidos y la América Central* (lucrări de E. C. Hills, F. Semeleder, C. Caroll Marden, M. G. Revilla, A. R. Nykl, K. Lentzner, C. Gagini și R. J. Cuervo, cu adnotări și studii de...), (= Biblioteca de Dialectología Hispanoamericana IV), Buenos Aires, 1938 ; Tomás Navarro Tomás, *El español en Puerto Rico. Contribución a la geografía lingüística hispanoamericana*, Río Piedras, 1948 ; Angel Rosenblat, *Buenas y malas palabras en el castellano de Venezuela*, 4 vol., Madrid, 1974 ; studii speciale dedicate anglicismelor : Oscar Echeverri Mejía, *Anglicismos, galicismos y barbarismos de frecuente uso en Colombia*, în *Presente y futuro de la lengua española*, Madrid, vol. II, 1964, p. 91–101 ; Spencer L. Jr. Murphy, *Notes on „Anglicismos" in American Spanish*, în „Hispania" XXXVII (1954), p. 457–459 ; Alfredo F. Padrón, *Uso y abuso de los extranjerismos en Cuba*, în „Boletín de Filología de Montevideo" IX (1962), p. 175–181 ; Rubén del Rosario, *Estado actual del español en Puerto Rico*, în *Presente y futuro de la lengua española*, Madrid, 1964, vol. I, p. 153–160 ; Charles N. Staubach, *English Terms in Bogotá*, în „Hispania" XXIX (1946), p. 56–66.

[4] În tot articolul am folosit prescurtările d. = derivat(e) și var. = variantă, variante.

cardex (< *Kardex*, denumire comercială) Amer. „un tip special de fişet" (MOR).

celotex (< *Celotex*, denumire comercială) Amer. „produs izolator pentru pereţi" (ALF, MOR).

coca-cola (< *Coca-cola*, marcă a unei băuturi) Amer. „băutură" (MOR), Chile (Oroz, *Chile*, 476) „homosexual". D. : *coca-colo*, *-a*.

coca-colo*, *-a (d. de la *coca-cola)* Col. (Flórez, *Bogotá*, 270) „adolescent extravagant în vestimentaţie, gusturi, comportament; se spune în special despre fete".

colín (< *Collins*, fabricant de cuţite) Cuba, R. Dom. „*machete*, cuţit" (ALF, MAL, MOR). Var. : *colís* Col., *collín* Mex. *collíns* Ec. (Kany, *Sem.*, 193). D. : *collinear*, *collinero*.

collinear (d. de la *colín)* „a da o lovitură cu un cuţit de acest tip" (Kany, *Sem.*, 193).

collinero (d. de la *colín)* „certăreţ" (Kany, *Sem.*, 193).

colt (< *Colt*, numele fabricantului) Amer. „pistol automat" (MOR). Var. : *col* (ALF), *ecol* R. Dom. (BDH V, 136).

chafirrazo (d. de la *chafirro)* C. Rica „lovitură dată cu cuţitul" (ALF, MOR, SAN), „rană provocată de o astfel de lovitură" (MAL, SAN).

chafirro (< *Sheffield*, oraş din Anglia) C. Rica, Mex. „cuţit sau orice alt produs din oţel englezesc; prin extindere, cuţit sau *machete*" (ALF, MAL, MOR, SAN). Var : *chafiro* Guat. (MAL). D. : *chafirrazo*.

chale (< *Charley*, nume de persoană) Mex. (argou) (Kany, *Sem.*, 163) „nordamerican".

chaplín (< *Chaplin)* Chile (Pilleux, *Chile*, 7) „se spune despre cel ce retractează sau renunţă la promisiunea făcută fără vreun motiv aparent care să-l justifice". D. : *achaplinarse*.

flit (< *Flit*, numele unui produs) Amer. „nume comercial al unui insecticid lichid; prin extindere, orice produs de acest tip" (MOR).

ford (< *Ford*, marcă de automobil) Cuba (LMC I, 545), Chile (Oroz, *Chile*, 463) „automobil uşor, obişnuit". D. : *for(e)cito*, *for(d)ito*, *fo(r)tingo*, *fortacho*.

forito (d. de la *ford)* Amer. (MOR), P. Rico (MAL), Ant., Mex., Pan., Peru (Kany, *Sem.*, 228—229) „*fotingo*, automobil mic; taxi vechi". Var. : *forcito* Peru „automobil mic" (Cerda, *Texas*, 106, LMC I, 546), Texas „automobil Ford" (Cerda, *Texas*, 106); *fordito* New Mexico (Cerda, *Texas*, 106); *forecito* Cuba (LMC I, 546).

fortacho (d. de la *ford)* Arg. „automobil vechi încă folosit" (MOR).

fotingo (d. de la *ford*) Ant., Mex., Pan., Peru „automobil mic, de închiriat, neaspectuos" (ALF, MAL, MOR, SAN şi Cerda, *Texas*, 106—107); Ant., Mex., Pan., Peru (Kany, *Sem.*, 121, 193, 252) „automobil ieftin, în general taxi". Var. : *fortingo* Texas „automobil Ford" (Cerda, *Texas*, 106). D. : *fotinguero*.

fotinguero (d. de la *fotingo)* Cuba „şofer care conduce un *fotingo*" (SAN), Cuba (LMC I, 546) „depreciativ, orice şofer".

gillette (< *Gillette*, denumire comercială) Amer. „lamă de ras de o anumită marcă; prin extindere, orice lamă de ras" (MOR).

ginger-ale (< *Ginger-ale*, numele unei băuturi) Amer. „băutură nealcoolică" (MOR).

glazo (< *Glazo*, denumire comercială) Peru (Hildebrandt, *Per.*, 105) „lac pentru unghii".

klínex (< *Kleenex*, denumire comercială) Peru (Hildebrandt, *Per.*, 106) „șervețel de hîrtie".

kodak (< *Kodak*, denumire comercială) Amer. „un anumit tip de aparat de fotografiat; prin extindere, orice aparat fotografic" (ALF, MOR).

pambiche (< *Palm Beach*, localitate din SUA) Col., Mex., Peru, P. Rico „țesătură ușoară pentru costume bărbătești de vară" (MAL, MOR), R. Dom., „haine de pușcăriaș" (MAL), Ant., Col., Mex., Pan., Peru (Kany, *Sem.*, 154) „costum făcut din această pînză". Var.: *palmbiche* Arg. (ALF, MAL, MOR); *palmiche* Cuba; *pámbich* (ALF, MAL).

parker (< *Parker*, denumire comercială) Chile (Oroz, *Chile*, 465) „stilou".

perramus (< *Perramus*, denumire comercială) Bol., Rio de la Plata „numele comercial al unor impermeabile; prin extindere, orice haină de acest tip" (MOR).

pírex (< *Pyrex*, denumire comercială) Peru (Hildebrandt, *Per.*, 106) „vas de sticlă rezistent la foc".

plaivud (< *Plywood*, denumire comercială) Cuba (LMC II, 398), Nic. (Rosario, *Esp. Amér.*, 72) „placaj" (ALF). Var. *plywood* Nic.

pullman (< *Pullman*) Amer. „autobuz cu locuri foarte comode; vagon de dormit"; și în Texas (Cerda, *Texas*, 198). Var.: *pulman* (ALF, MOR, SAN).

quáker (< *Quaker Oats*, marcă a unei varietăți de ovăz) Amer. „nume comercial pentru ovăzul comestibil preparat într-un anumit fel; prin extindere, orice produs asemănător" (MOR). Var. *cuáquer* Peru (Hildebrandt, *Per.*, 104; nota 2, p. 104) „ovăz măcinat", „terci preparat cu acest aliment", (argou) „antipatic, supărător".

ronrá (< *Rough-on-Rats*, denumire comercială) R. Dom. (BHD V 136) (ALF) „otravă pentru șobolani".

royal (< *Royal*, denumire comercială) Arg. (BDH V, 136) Peru (Hildebrandt, *Per.*, 105) „praf de copt".

sambráun (< *Sam Brown*, militar britanic în India, numele inventatorului) „banderolă" (Kany, *Sem.*, 194).

scotch (< *Scotch tape*, denumire comercială) Peru (Hildebrandt, *Per.*, 107) „bandă adezivă transparentă". Var.: *escoch*.

shorthord (< *Shorthorn*, rasă de animale) Amer. „rasă de vaci răspîndită în special în zona Rio de la Plata" (MOR).

tony (< *Tony*, nume de persoană) Amer. „paiață, clovn" (MOR, SAN).

treque (< *Francis Drake*, pirat englez din secolul al XVI-lea) Col. „șef, conducător" (MAL).

vitrola (< *Victrola*, marcă de fonograf) Arg., Mex., Par., Urug. „fonograf" (ALF, MOR); și în New Mexico (Cerda, *Texas*, 240). Var.: *victrola* Texas (Cerda, *Texas*, 240).

winchester (< *Winchester*, marcă de pușcă) Amer. „denumire comercială a unui tip de pușcă; prin extindere, orice armă de acest tip" (MOR). Var.: *wínchester*.

xerox (< *Xerox*) Peru (Hildebrandt, *Per.*, 106) „mașină de multiplicat". Var.: (pronunțat) *séros*, *seros*.

yoni (< *Johnny*, nume de persoană) Arg. (argou) (Kany, *Sem.*, 68, 163) „poreclă dată englezilor".

2. În continuare am încercat să stabilim gradul de adaptare a împrumuturilor la sistemul limbii din punct de vedere fonetic și morfologic, cel al adoptării de către sistemul lexical (bogăție semantică, capacitate de derivare), precum și cel al răspîndirii în funcție de nivelurile de vorbitori sau de frecvența în vorbire.

În cazul primelor aspecte enunțate — fapte aparținînd planului paradigmatic —, situația termenilor se prezintă destul de clar.

2.1. Din punctul de vedere al adaptării la sistemul fonetic și morfologic împrumuturile se comportă diferit : cele mai numeroase păstrează forma englezească *(cardex, celotex, flit, gillette, parker, royal, winchester)*. Există și cazuri de adaptare fonetică parțială *(scotch, escoch*; *palmbich, pambiche, palmiche*; *portland, porlan, porla)*. O mai pronunțată adaptare fonetică a cuvintelor se întîlnește la împrumuturile mai vechi sau la cele intrate pe cale orală, care nu conservă forma englezească *(canfín, colín, chale, ronrá, treque, yoni)*.

O situație asemănătoare există și în privința adaptării morfologice, în sensul că, cu excepția cîtorva exemple *(chafirro, biógrafo)*, toate celelalte cuvinte din lista noastră nu au desinențe spaniole. Nu am luat în considerație acele denumiri care prin forma lor originară *(coca-cola, glaxo, vi(c)trola)* nu au pus probleme de adaptare.

2.2. Din punctul de vedere al evoluțiilor semantice distingem trei categorii.

2.2.1. Prima categorie de apelative nu prezintă evoluții semantice, ci au un sens restrîns. Aici se includ termenii folosiți în mod curent, fără a atinge însă pe deplin limita maximă de generalizare. Aceștia denumesc anumite obiecte din categoria inițială de obiecte desemnate de marcă *(cardex, celotex, colt, colín, flit, ronrá, scotch, shorthorn, winchester)*.

2.2.2. A doua categorie include termenii care s-au transformat în nume cu caracter generic al obiectelor de același tip *(biógrafo, canfín, cuáquer, chafirro, ford, fotingo, gillette, kodak, palmbich(e), perramus, plaivud, pullman, royal, vi(c)trola)*. O situație similară au cunoscut-o numele proprii de persoană transformate în porecle *(chale, treque, yoni)*.

2.2.3. Ultima categorie cuprinde cuvintele care au dezvoltat sensuri noi pe terenul spaniolei americane și în alte domenii decît cel de origine *(coca-cola, cocacolo, -a, cuáquer, palmbich)*.

2.3. Capacitatea de derivare a limbii spaniole nu este dezmințită nici în cazul împrumuturilor de nume proprii *(colín > collinear, collinero*; *chafirro > chafirrazo*; *ford > for(c)ito, fotingo > fotinguero)*.

3. Analiza cea mai necesară, dar și cea mai dificilă vizează stabilirea locului pe care aceste elemente îl ocupă în plan sintagmatic. Pentru aceasta este necesar a se întreprinde cercetări sincronice la cît mai multe niveluri diastratice, precum și studii de frecvență. Informațiile pe care le-am cules ne dau numai o imagine parțială a situației sub acest aspect.

În cazul denumirilor în discuție există o mai mare instabilitate și în general se poate vorbi de o viață mai scurtă a cuvintelor, ceea ce se explică prin faptul că ele reflectă în mod direct moda, viața economică, comercială. Pentru aprecierea justă a acestor elemente este absolut nece-

sară cunoașterea momentului în care s-a efectuat împrumutul, precum și a perioadelor în care cuvintele respective au cunoscut o mai mare utilizare.

Astfel vom înțelege de ce unii termeni ca *biógrafo* sau *cuáquer* au cunoscut o răspîndire mai mare dacă ne gîndim la pătrunderea lui în *lunfardo* [5] (Barabino, *River Plate*, 164), respectiv în *replana* [6] (Hildebrandt, *Per.*, nota 2, p. 104), sau de ce unii termeni apar curent în vorbire : *cuáquer*, *celotex*, *cardex*, *scotch*, *xerox*, *flit* (Peru, cf. Hildebrandt, *Per.*, 105–107 ; Col., cf. Flórez, *Temas cast.*, 284 ; ALF). Alte împrumuturi cunosc un proces de diminuare a utilizării lor : *colín* (cf. Kany, *Sem.*, 193), *glazo* și *kodak* (Peru, cf. Hildebrandt, *Per.*, 106), *colt* (R. Dom., cf. RDH V, 136).

O altă problemă încă insuficient studiată este cea a concurenței între sinonime. Americanismele prezentate se bucură de același statut ca și ceilalți termeni deja existenți în limbă. În unele cazuri ele pot intra în concurență cu sinonimele spaniole sau de alte origini și numai preferința vorbitorilor pentru unul din termeni conduce la întărirea sau slăbirea poziției lor în limbă. Un exemplu de acceptare a termenului englezesc în dauna elementului spaniol este *cuáquer*, care în anumite zone a înlocuit pe *avena* (cf. Hildebrandt, *Per.*, 104) [7]. Problema rămîne a fi analizată în continuare.

4. În concluzie, numai un număr limitat de elemente rămîn reprezentative pentru vocabular considerat în totalitatea lui [8]. Acestea sînt cele care au o mai mare capacitate de derivare (*ford* – 3 derivate ; *colín*, *coca-cola*, *chafirro*, *chaplin* cîte unul) sau înregistrează [9] mai multe sensuri (*cuáquer* și *pambiche* cîte 3 sensuri ; *achaplinarse*, *biógrafo*, *coca-cola*, *chafirrazo* cîte 2 sensuri).

ABREVIERI

BIBLIOGRAFIE

ALF	Ricardo, J. Alfaro, *Diccionario de anglicismos*, Madrid, 1964.
Barabino, *River Plate*	Américo Barabino, *English Influence on the Common Speech of the River Plate*, în „Hispania" XXXIII (1950), p. 163–165.
BDH V	Pedro Henríquez Urena, *El español en Santo Domingo*, (= Biblioteca de Dialectología Hispanoamericana V), Buenos Aires, 1940.
Cerda, *Texas*	Gilberto Cerda, Berta Cabeza, Julieta Farias, *Vocabulario español de Texas*, Austin, 1953.
DRAE	Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española*, ed. a XIX^{a}, Madrid, 1970.

[5] Argou din zona Rio de la Plata.

[6] Argou din zona de coastă din Peru.

[7] Explicația se bazează pe faptul că ovăzul era un aliment foarte puțin cunoscut în țările americane. Introducerea lui s-a făcut prin produsele cu marca *Quaker Oats*, ceea ce a facilitat crearea termenului de origine engleză.

[8] Subliniem că nu am avut în vedere criteriul geografic. În general răspîndirea elementelor este restrînsă la anumite zone, iar dintre cele evidențiate în acest paragraf numai *coca-cola* este panamerican. Dintre împrumuturile cu un singur sens circulă în întreg teritoriul hispano-american *celotex, colt, flit, gillette, ginger-ale, kodak, pullman, shorthorn, tony, winchester* (cf. MOR).

[9] Luăm în considerație și derivatele de la cuvintele-bază.

Flórez, *Bogotá*	Luis Flórez, *Muestra de anglicismos y galicismos en el español de Bogotá*, în „Boletan de la Academia Colombiana" XLV (1964), p. 260–278.
Flórez, *Temas cast.*	Luis Flórez, *Temas del castellano. Notas de divulgación*, ed. a II^a^, Bogota, 1967.
Hildebrandt, *Per.*	Marta Hildebrandt, *Peruanismos*, Lima, 1969.
Kany, *Sem.*	Charles E. Kany, *Semántica hispanoamericana*, Madrid, 1962.
LMC	Rodríguez Herrera, *Léxico mayor de Cuba*, 2 vol., Havana, 1958.
MAL	Augusto Malaret, *Diccionario de americanismos*, ed. a III^a^, Buenos Aires, 1946.
MOR	Marcos A. Morínigo, *Diccionario manual de americanismos*, Buenos Aires, 1966.
Naranjo Villegas, *Chil.*	Abel Naranjo Villegas, *Chilenismos de uso corriente*, în „Thesaurus" XV (1965), p. 607–611.
Oroz, *Chile*	Rodolfo Oroz, *La lengua castellana en Chile*, Santiago de Chile, 1966.
Pilleux, *Chile*	Mauricio Pilleux Dresdner, *Anglicismos en Chile. Cuestiones previas*, în „Español actual" 19, oct. 1971, p. 1–17.
Rosario, *Esp. Amér.*	Rubén del Rosario, *El español de América*, Sharon, Conn., 1970.
SAN	Francisco J. Santamaría, *Diccionario de americanismos*, 3 vol., 1942.

ȚĂRI ȘI ZONE

Amer.	America	Guat.	Guatemala
Amer. Centr.	America Centrală	Mex.	Mexic
Ant.	Antile	Nic.	Nicaragua
Arg.	Argentina	Pan.	Panama
Bol.	Bolivia	Par.	Paraguay
Col.	Columbia	P. Rico	Porto Rico
C. Rica	Costa Rica	R. Dom.	Republica Dominicană
Ec.	Ecuador	Urug.	Uruguay

Mai 1978

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

LIVIU ONU

CRITICĂ TEXTUALĂ ȘI LEXICOGRAFIE

Studiul tradiției unor opere valoroase de largă circulație a scos la iveală, la noi ca și aiurea, destule modificări (dintre care multe sînt adevărate denaturări) ale mesajului transmis de generațiile dinaintea noastră, ca să mai fie nevoie de o pledoarie în favoarea utilității criticii textuale și a necesității menținerii unei vigilențe continue în acest domeniu. Adesea, o examinare atentă a versiunilor succesive și o bună cunoaștere a limbii epocii sînt suficiente pentru a elimina o bună parte din eventualele inadvertențe ale textului.

În istoria culturii există însă anumite opere clasice sau de referință a căror tradiție manuscrisă sau tipărită ne este total sau aproape total necunoscută. Cum procedează editorul în stabilirea textului ce urmează a fi publicat? Ce încredere poate avea lingvistul în textul tipărit al unor asemenea opere?

Vom încerca să răspundem la aceste întrebări, indirect, referindu-ne în mod concret la o singură operă, care nu constituie de loc un caz particular, și anume la traducerea *Istoriilor* lui Herodot din original în limba română, traducere făcută de un anonim în secolul al XVII-lea, probabil în jumătatea a doua, și cunoscută sub denumirea de versiunea de la Coșula. Textul, conservat într-o copie tîrzie, de la începutul secolului al XIX-lea (anul 1816), și scris în caractere chirilice cursive de mînă, a fost editat în alfabet latin, în 1909, de N. Iorga [1], care, întemeiat pe argumente nu întru totul plauzibile, a încercat să dateze traducerea în 1645.

Importanța și valoarea excepțională a traducerii pentru studiul istoriei limbii române și pentru istoria culturii au fost subliniate îndeajuns [2]. Nu e locul să discutăm aici nici problema controversată a datării traducerii și aceea a identificării traducătorului. Menționăm doar faptul că manuscrisul pe care-l reproduce ed. Iorga se păstrează astăzi la B.A. R.S.R., sub cota ms. rom. 3 499 [3], și că, transcriind textul, copistul acestui ms. a reprodus și o notă marginală, existentă în modelul său, din care rezultă că acesta a fost „izvodit" după „izvorul cel vechi moldovenesc", în anul 1746. Copia din 1816 ar reproduce deci o copie din 1746. Nu avem nici un indiciu sigur cu privire la existența altor copii în tradiția manuscrisă a traducerii, deși nu este cu totul exclus ca asemenea copii intermediare să fi existat.

[1] Vezi : *1645. Herodot.* Traducere românească publicată după manuscrisul găsit la mănăstirea Coșula de N. Iorga, Vălenii-de-Munte, 1909 (Abreviat, în continuare : ed. Iorga).

[2] V. Bogrea, *Pagini istorico-filologice*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Ion Mării, Cluj, 1971, p. 69–74. Cercetarea respectivă, intitulată *Studii de semantică*. I *Observații semantice asupra „Irodotului" de la Coșula*, fusese publicată de autor în 1923, în DR III, p. 406–440. Citām după ed. din 1971 (abreviat : Bogrea, PIF). Vezi și Al. Cizek, *Considerații asupra primei traduceri a Istoriilor lui Herodot — versiunea anonimă de la mănăstirea Coșula*, în RITL 25(1976), nr. 1, p. 37–44.

[3] Vezi M. Marinescu-Himu, *În jurul celei dintîi traduceri românești a lui Herodot*, în „Studii clasice" VI (1964), p. 309–323.

Pentru problemele pe care le discutăm mai jos nu e lipsit de interes apoi să arătăm că editarea menționată a manuscrisului 3 499 a fost realizată într-un mod foarte original. Lucrătorul tipograf C. Onciu, de la tipografia „Neamul românesc" din Vălenii-de-Munte, patronată de N. Iorga, „a cules de-a dreptul după manuscrisul unic, stabilind și cea dintîi punctuație", după cum declară chiar N. Iorga în prefața ediției sale (p. VII). Transcrierea este fonetică interpretativă și respectă sistemul ortografic al lui N. Iorga. E mai mult ca sigur că transcrierea a fost revizuită de N. Iorga, care, pe baza confruntării cu o versiune grecească, a introdus și numerotarea capitolelor (paragrafelor) în cadrul fiecărei cărți, a făcut unele emendări, mai ales la nume proprii, și a redactat unele note în subsol, un fel de aparat critic mai puțin decît minimal.

Confruntînd textul românesc tipărit de Iorga cu ms. 3 499, pe de o parte, și cu originalul grecesc [4], pe de altă parte, pe lîngă observațiile privitoare la structura versiunii românești [5], se detașează cu evidență un număr deosebit de mare de erori de scriere, aparținînd manuscrisului chirilic, dintre care doar cîteva au fost semnalate de N. Iorga [6] și de V. Bogrea [7].

Ne propunem, în cele ce urmează, să relevăm, dintr-o serie, o eroare de lecțiune și o emendare eronată ale ediției Iorga, care au avut ca rezultat următoarele lexeme-fantomă :

1. *mițuscă (mițușcă)*, pl. *mițusci* s.f. „coif egiptean".
2. *poslanică* s.f. „concubină, țiitoare".

Pentru a ușura înțelegerea proceselor care au avut loc, vom discuta formele respective grupîndu-le la lexemele cu caracter de normă sau de tip.

I. *misúrcă*, pl. ***misúrce*** s.f. „coif egiptean". Termen consemnat în TDRG și DLR, s.v., și derivat din pol. *misiurka*, bulg. *misjurka* (DLR). În acest fonetism, cuvîntul e atestat în *Biblia* de la București în două locuri : „Și au gătit lor Ozia, la toată puterea, scuturi și sulițe și *misurce* și zale și arce și praștii de pietri" (p. 325 1/48) ; „Și să înbrăcă cu direptatea ca cu o za, și puse *misurca* mînturiei în cap și să înbrăcă în haină de izbîndire și cu veșmîntul lui" (p. 487 2/29—30) și e semnalat și în traducerea lui Nicolae Costin după *Ceasornicul domnilor* [8]. În varianta *mițurcă* (cu *ț* în locul lui *s)* termenul este atestat numai în versiunea de la Coșula a *Istoriilor* lui Herodot, în următoarele 3 citate : „pogorîndu-să la o *mițurcă* ce i-au fost căzut" (f. 18 r° = I 84 ; cf. ed. Iorga, p. 35) ; „iar *mițurci* și bărneți și altile le fac toate de aur" (f. 49 r° = I 215 ; cf. ed. Iorga, p. 88) ; „la capite era cu coifuri înpărații lor, și ceialanți [cu] *mițurci*" (f. 216 v°=

[4] Hérodote, *Histoires*. Texte établi et traduit par Ph.-E. Legrand. Livre I—IX. Paris, 1932—1958. (Collection des Universités de France, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé) (Abreviat : ed. Legrand). Cf. și traducerea românească modernă a *Istoriilor:* Herodot, *Istorii*. [Studiu introductiv de Adelina Piatkowski. Traducere, notițe istorice și note de Adelina Piatkowski și Felicia Vanț-Ștef.] Vol. I—II. București, 1961—1964. (Abreviat : ed. Piatkowski, I—II).

[5] Vezi Al. Cizek, *op. cit.*

[6] Vezi ed. Iorga, *passim.*

[7] Bogrea, PIF.

[8] Antonio de Guevara, *Ceasornicul domnilor*. Traducere din limba latină de Nicolae Costin. Ediție critică și studiu introductiv de G. Ștrempel, București, 1976, p. 685 (glosar, fără trimitere la text).

VII 90 ; cf. ed. Iorga, p. 388)[9]. A se observa că *miturci* din ultimul exemplu nu înseamnă „coifuri", ci „căciuli făcute din pîslă moale"[10].

Varianta *miturcă*, neatestată în alte texte din epocă, este, desigur, rezultatul unei contaminări a lui *misurcă* cu *miță* s.f. „lînă", *mițos* adj. (derivat din *miță*)[11], termeni folosiţi şi în cîmpul semantic al lui *misurcă*. E greu de precizat dacă forma contaminată aparţine traducătorului român al *Istoriilor* sau unuia dintre copiştii traducerii. Date fiind numeroasele forme corupte din ms. 3 499, noi înclinăm să credem că varianta cu *ţ* a fost creată de ultimul copist.

Dacă varianta *miţurcă* are aparenţa unei forme îndreptăţite, dată fiind şi provenienţa ei şi dat fiind că e notată astfel (cu *ţ)* în trei locuri diferite ale ms. 3 499, nu e cu nimic justificată lecţiunea eronată a lui *miţurci* în fraza din I 215 (vezi mai sus), în ed. Iorga, p. 88 : *miţusci*. În primul citat, ρ din scrierea lui *miţurci*, în ms. 3 499, este notat supralinear şi răsturnat cu codiţa arcuită în jos, Silueta aceasta a lui ρ supralinear este foarte frecventă în ms. 3 499. Fără să fi fost atent la particularităţile grafice ale copistului, tipograful Onciu a citit greşit pe *miţurci* de pe f. 49 r°/rd. 15. Lecţiunea eronată este dată în glosarul ediţiei, în forma refăcută de singular *miţuscă* (deşi niciodată n-a fost atestată o asemenea structură, cu sensul menţionat mai sus), ca variantă a lui *miţurcă* (ed. Iorga, p. 533) ; V. Bogrea nu observă nici de data aceasta caracterul eronat al lecţiunii şi ia de bună forma *miţuscă*, devenită la el chiar *miţuşcă*[12], iar după Bogrea, DLR înregistrează forma de 3 ori falsă *miţuşcă* drept variantă a lui *misurcă*[13].

Ar fi de semnalat aici că nici varianta *misiurcă* nu e atestată de dicţionarele noastre, variantă dată de Bogrea[14] ca formă cunoscută (« cunoscutul *misiurcă* „coif egiptean" »). Această variantă ipotetică, printr-o eroare de tipar, devine în DOR, p. 323, s.v. *miţ.* : *mişiurcă* ! Deci alte două lexeme-fantomă, generate în lanţ !

II. *posádnică* s.f. „concubină, ţiitoare". Consemnat în TDRG, s.v., cu citate din *Îndreptarea legii* (1652), *Biblia* de la Bucureşti (1688) şi Dionisie Eclesiarhul şi derivat, de acelaşi dicţionar, din v. sl. *posadĭnica* „printr-o substituire surprinzătoare de sufix" („mit auffälliger Suffixvertauschung"). Termenul apare şi în traducerea românească citată a operei lui Herodot, în forma coruptă *posatnică* (ms. rom. 3 499, f. 38 v° = I 173), care a fost transpusă, în ed. Iorga, p. 72 (unde § e numerotat greşit, 172), fără explicaţii în subsol : *poslanică*, încît nu ştim dacă e vorba de o lecţiune eronată sau de o emendaţie nedeclarată. Originalul grecesc ne oferă aici acuzativul sg. (παλλακὴν) al s.f. παλλακή „concubine"[15]. Este mai

[9] În ed. Legrand, termenilor relevaţi le corespund : ἐπὶ κυνέην (I 84/19) ; περὶ κεφαλὴν (I 215/6) ; κιτάρις (VII 90/4 ; var. : κιθῶνας, χιτῶνας). În conformitate cu trăsăturile fonetice şi grafice dominante ale ms. 3 499, în ultimele două citate din acest ms., *miţurci* trebuie citit cu *-i* plenison (deci în 3 silabe), fiind o pronunţie regională a lui *miţurce*.

[10] Vezi ed. Piatkowski, II, p. 493, nota 233.

[11] Bogrea, PIF, p. 86, nota 27 ; cf. N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic român*, Bucureşti, 1963, p. 323, s.v. *miţ*. (Abreviat : DOR).

[12] Bogrea, PIF, p. 86, nota 27. Cf. DR III, p. 429, nota 28 (corespunzătoare notei citate din PIF ; tipărit la fel : *miţuşcă)*.

[13] *DLR*, s.v. *misurcă*.

[14] *Loc. cit.*

[15] Vezi ed. Legrand, I 173/24. În ed. Piatkowski : „o ţiitoare".

mult decît evident că forma *posatnică* trebuie emendată în *posadnică*. Iată acum citatul, după ms., *loc. cit.*, cu emendarea noastră: „Şi de va lăcui om robu cu fimeia orăşancă, zicu că sînt feciorii bărbaţi; iar de va fi orăşan, măcar cel mai de frunte, şi va lăcui cu streină şi cu *posadnică*, atunce aceia feciori nici de o cinste nu sînt". Nu încape nici o îndoială că s.f. *poslanică* „concubină, ţiitoare" (căci, ţinînd seamă de originalul grecesc, aşa ar trebui glosat) este un alt lexem-fantomă, produs al unei erori elementare de critică textuală[16].

Am prezentat mai sus cîteva situaţii în care lipsa criticii textuale sau o critică textuală inegală în editarea unor texte clasice duce la crearea de false lexeme şi am subliniat, în mod deosebit, „diseminarea" acestor lecţiuni eronate în unele cercetări de semantică şi în opere lexicografice, precum şi „generaţiile" mai noi de lexeme-fantomă pe care le-au creat. Experienţa tipografului C. Onciu, care a imprimat cea mai veche versiune românească a *Istoriilor* lui Herodot folosind în mod nemijlocit manuscrisul chirilic, şi încrederea unui mare istoric, cum a fost N. Iorga, în transcrierea unui colaborator ale cărui virtuţi nu-i erau suficient cunoscute, ar trebui să stea, în egală măsură, în atenţia editorilor de texte clasice şi în atenţia lexicografilor moderni.

Aprilie 1978

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5 – 7

[16] Comparînd textul românesc cu cel grecesc, şi Bogrea, PIF, p. 90, nr. 63, observase că *poslanică*, în acest loc, este o coruptelă. Dar necunoscînd forma corespunzătoare în ms. editat de Iorga, şi dată fiind şi dubla corupere pe care o prezintă *poslanică*, ilustrul filolog nu a putut întrevedea care este „baza" de plecare. Cf. *poslaneţ* „sol", care apare frecvent în versiunea de la Coşula.

GABRIELA PANĂ DINDELEGAN

DETERMINANT OBLIGATORIU VS. DETERMINANT FACULTATIV: O PARALELĂ SINTACTICĂ ÎNTRE VERB ȘI SUBSTANTIV [1]

0. Obligativitatea determinantului este una dintre formele de manifestare a constrîngerilor sintactice între cuvinte [2], în combinarea acestora în propoziții și fraze. Posibilitatea omiterii lui este, dimpotrivă, una dintre libertățile sintactice de care se bucură unele cuvinte în combinațiile lor mai largi.

1. În grupul verbal, obligativitatea determinantului este o restricție cerută de centrul grupului, de verb, manifestîndu-se, și în acest caz, principiul general de organizare a grupurilor sintactice, potrivit căruia componentele grupurilor se împart în două categorii : unele care „dirijează'' structura grupurilor (impun diverse tipuri de restricții sintactice, inclusiv obligativitatea determinanților), iar altele care se supun, se lasă „dirijate''[3].

În cazul verbului, restricția obligativității determinantului este cerută de verb ca termen individual, și nu de clasa verbului în ansamblu. Așa se explică diferențele din interiorul clasei verbului în ceea ce privește statutul obligatoriu / facultativ al unuia sau al altuia dintre determinanți [4].

Obligativitatea (sau statutul facultativ al) determinantului este o trăsătură sintactică inerentă, intrinsecă a fiecărui verb, în afara oricărei condiționări contextuale și deci a oricărei actualizări. Așa cum orice verb se definește printr-o anumită configurație semantică și printr-un anumit tip flexionar, tot astfel unele particularități de combinare [5], inclusiv statutul obligatoriu / facultativ al determinanților, constituie trăsături inerente, precizate pentru fiecare verb în parte. Natura inerentă a acestei

[1] Ies din această comparație substantivele de proveniență verbală (infinitive lungi, supine substantivate etc.), ale căror trăsături combinatorii trimit la grupurile verbale din care provin, în sensul păstrării nemodificate a unora dintre determinările de tip verbal. Amestecul de determinanți (și, implicit, relații) de tip verbal și de determinanți (relații) de tip nominal le conferă o poziție aparte în ansamblul grupului nominal.

[2] Alte tipuri de constrîngeri sintactice privesc limitarea cuvintelor vecine la anumite clase morfologice, la anumite forme gramaticale (este cazul acordului și al recțiunii), la o anumită așezare a componentelor unele față de altele (sînt restricțiile de topică), la clase de cuvinte cu anumite trăsături lexicale (sînt așa-numitele restricții „selecționale''). Pentru diverse tipuri de restricții sintactice, vezi Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa limbii române*. Partea I : *Sintaxa grupului verbal*, București, 1976, p. 42–44.

[3] Cf. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, 1956, p. 246, unde, vorbindu-se despre relațiile dintre cuvinte, apare ideea cuvintelor care „conduc'' sau „domnesc'' și a celor care „se supun'' sau „ascultă''. Termenii trimit la sensul etimologic al cuvîntului *regim*.

[4] Pentru analiza verbului, din această perspectivă sintactică, și pentru clasele de verbe stabilite în funcție de caracterul obligatoriu / facultativ al fiecăruia dintre determinanți, cf. Gabriela Pană Dindelegan, *Grup prepozițional facultativ vs. grup prepozițional obligatoriu*, în SCL XXIV (1973), 5, p. 601–607, și *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*, București, 1974, p. 22–24 (§ 4.1., 4.2.), p. 42 (§ 8.3.), p. 137 (§ 2.2.), p. 159 (b, c, d).

[5] Este cazul restricțiilor de clasă morfologică și de formă gramaticală (de caz, de prepoziție și de conjuncție) cerute de verb.

particularităţi sintactice este urmarea relaţiei dintre sintaxa verbului şi semantica lui : au statut obligatoriu determinanţii care participă, prin transfer semantic, la configuraţia semantică a verbului şi au statut facultativ determinanţii care nu influenţează nucleul semantic definitoriu al verbului, neparticipînd la regulile de transfer semantic. De exemplu, un verb ca *a scrie* se defineşte semantic pe baza mărcilor proprii, fără încorporarea trăsăturilor semantice ale determinanţilor (ex. ~ *scrisori*, ~ *cu tocul*, ~ *prietenilor*, ~ *în grabă)*, ceea ce atrage după sine statutul facultativ al acestora. În construcţii ca : *El vede de copii*, *El simpatizează cu revoluţionarii*, determinantul are statut obligatoriu, ca urmare a rolului său dezambiguizator : el asigură actualizarea unui alt sens decît sensul pe care îl dezvoltă verbul în vecinătatea obiectului direct.

Ţinem să subliniem că prezenţa sau absenţa unui determinant, într-o anumită construcţie verbală, priveşte nivelul actualizării. Faptul că în enunţurile *Copilul mănîncă mere*, *Scriu prietenilor o scrisoare* sînt prezente obiectele directe *mere*, *o scrisoare*, iar în enunţurile *Copilul mănîncă*, *Scriu* sînt suprimate obiectele directe, respectiv, cel indirect ţine de planul actualizării verbelor *mînca*, *scrie*. Aceste variaţii, însă, sînt determinate de o particularitate sintactică independentă de context : capacitatea celor două verbe de a admite suprimarea obiectului direct, respectiv, indirect. Aşa cum tipul flexionar al unui verb îi limitează apariţiile morfologice, pînă la predictarea univocă a tuturor acestora, tot astfel trăsăturile sintactice inerente, inclusiv statutul obligatoriu / facultativ al determinantului, îi limitează apariţiile sintactice la anumite variante de combinare admise.

Fiind o particularitate individuală, inerentă, a oricărui verb, trăsătura caracterului obligatoriu / facultativ al determinanţilor trebuie să figureze ca indicaţie de dicţionar, alături de alte informaţii sintactice, aşa cum dicţionarele înregistrează, pentru fiecare verb în parte, trăsăturile lexicale şi morfologice definitorii.

2. Spre deosebire de verb, nu există diferenţe între substantive din punctul de vedere al statutului obligatoriu / facultativ al determinanţilor [6]. Restricţiile de obligativitate, ca şi cazurile în care se admite suprimarea determinantului sînt aceleaşi pentru toate substantivele. Indicăm cîteva dintre ele :

a) Predeterminanţii adjectivali pronominali din seria *alt* [7], *acest*, *acel*, *celălalt*, *acelaşi*, *care*, *ce*, *fiecare*, *oricare*, *orice* au statut obligatoriu. Construcţiile *Acest şcolar a întîrziat*, *Alt şcolar a întîrziat*, *Celălalt şcolar a întîrziat* sînt reperate, în timp ce construcţia **Şcolar a întîrziat*, rezultată din omiterea adjectivului pronominal, este nereperată.

b) Predeterminanţii adjectivali pronominali din seria *toţi*, *însuşi* au statut facultativ. Sînt admise atît construcţiile cu adjectivul exprimat (ex. *Toţi studenţii m-au ajutat*, *Însuşi profesorul m-a ajutat)*, cît şi construcţiile fără adjectiv (ex. *Studenţii m-au ajutat*, *Profesorul m-a ajutat)*.

c) Postdeterminanţii adjectivali pronominali din seria *acesta*, *acela*, *celălalt*, *meu*, *însuşi* au statut facultativ. Sînt posibile atît construcţiile

[6] Nu intră în discuţie substantivele de provenienţă verbală (vezi nota 1) .

[7] Dăm numai una dintre formele flexionare ale cuvîntului, care funcţionează aici ca formă-tip, înglobînd întreaga serie paradigmatică a cuvîntului.

cu adjectivul exprimat (ex. *Şcolarul acesta a întîrziat*, *Profesorul meu a obosit)*, cît şi construcţiile cu adjectivul pronominal omis (ex. *Şcolarul a întîrziat*, *Profesorul a obosit)*.

d) Numeralele ordinale din seria *al doilea*, *al treilea*... au statut facultativ în postpunere, dar obligatoriu în antepunere. Aşezate după substantiv, admit suprimarea (ex. *Volumul al doilea a apărut cu întîrziere — Volumul a apărut cu întîrziere)*; aşezate înaintea substantivului, nu pot fi suprimate (ex. *A început al doilea colocviu*, dar **A început colocviu)*.

e) Numeralul colectiv *amîndouă* are statut facultativ atît în antepunere, cît şi în postpunere. Sînt corecte ambele seturi de exemple: *Mi-au plăcut amîndouă dansatoarele — Mi-au plăcut dansatoarele*, *Mi-au plăcut filmele amîndouă — Mi-au plăcut filmele*.

f) Determinantul adjectival (adjectiv nepronominal) are statut facultativ în poziţia Sb + Art + Adj şi statut obligatoriu, în poziţia Adj + Art + Sb [8]. Astfel, în construcţiile: *Locuinţa nouă este aşteptată cu nerăbdare*, *Mă interesează aspectul locuinţei noi*, cu adjectivul postpus, este posibilă suprimarea adjectivului (ex. *Locuinţa este aşteptată cu nerăbdare*, *Mă interesează aspectul locuinţei)*. În construcţiile corespunzătoare cu adjectivul antepus: *Noua locuinţă este aşteptată cu nerăbdare*, *Mă interesează aspectul noii locuinţe*, adjectivul nu admite suprimarea, deoarece, în urma suprimării, rămîn construcţii nereperate (ex. **Locuinţă este aşteptată cu nerăbdare*, **Mă interesează aspectul locuinţe)*.

g) În construcţia Prep + Sb + Art + Det [9], determinantul substantival, de orice tip ar fi, are statut obligatoriu. Suprimarea determinantului substantival din construcţii ca: *Mă gîndesc la vacanţa apropiată*, *~ la vacanţa noastră*, *~ la vacanţa studenţilor*, *~ la vacanţa care începe* are ca rezultat o construcţie nereperată: **Mă gîndesc la vacanţa*.

Din enumerarea şi exemplificarea acestor situaţii se deduce că obligativitatea sau caracterul facultativ al determinanţilor nu reprezintă particularităţi ale substantivelor individuale, ci caracterizează clasa substantivului în ansamblu.

Restricţiile de obligativitate, ca şi posibilităţile de suprimare nu ţin de natura internă a substantivului. Ele sînt condiţionate de factori exteriori substantivului: factori contextuali. În fond, ele sînt subordonate particularităţii de articulare / nearticulare a substantivului. Cu excepţia tipului (g), nearticularea substantivului atrage obligativitatea determinantului, iar articularea permite suprimarea. În construcţia de tip (g), date fiind particularităţile contextuale ale substantivului: apariţia în vecinătatea unei prepoziţii (Prep___), nearticularea face imposibilă prezenţa vreunui determinant, iar articularea se asociază cu obligativitatea determinării substantivului. În construcţiile analizate, articularea / nearticularea substantivului are o motivare sintactică (contextuală), şi nu semantică: apare ca restricţie de formă impusă substantivului de determinanţii înşişi [10]. De exemplu, în construcţiile de tip (a),

[8] Simbolurile folosite au următoarea semnificaţie: Sb = substantiv, Art = articol hotărît, Adj = adjectiv nepronominal.

[9] Prep semnifică prepoziţia, iar Det — orice determinant substantival postpus, inclusiv o propoziţie atributivă.

[10] Termenul **determinant** este folosit în accepţia curentă, mai largă, şi face abstracţie de teoria relaţiilor sintactice formulată de L. Hjelmslev.

determinantul cere substantivului forma nearticulată, iar în construcțiile de tip (b), (c), determinantul cere prezența articolului în forma substantivului.

Această condiționare contextuală a obligativității determinantului are ca urmare faptul că același substantiv, în funcție de situația contextuală în care apare, este însoțit de un determinant obligatoriu sau de unul suprimabil. Substantivul *casă*, de exemplu, apare în vecinătatea unui determinant obligatoriu în construcții ca : *Fiecare casă trebuie îngrijită, Noua casă trebuie îngrijită, Ei au intrat în casa noastră*, dar apare în vecinătatea unui determinant facultativ în construcțiile : *Casa noastră a rezistat la cutremur, Culoarea casei aceleia îmi place, Casa despre care m-ai întrebat nu mai există în sat.*

3. Modul specific de manifestare a restricției de obligativitate a determinanților pentru verb și substantiv : particularitate sintactică inerentă a fiecărui verb, independentă de context, și, dimpotrivă, exterioară substantivului, condiționată contextual, atrage atenția asupra deosebirilor sintactice dintre grupul verbal și cel nominal, privind principiile de organizare a grupului și tipurile de relații.

Mai 1978

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5–7

STRUCTURE SÉMIOTIQUE ET TRADUCTION

Nous prendrons pour base le roman de l'écrivain argentin Ernesto Sabato, *El túnel*. Il s'agit d'un peintre qui, en prison à la suite d'un meurtre auquel il s'est senti poussé, revit les scènes qui l'ont conduit à cette situation.

Le récit est bien écrit, fermement pensé, et constitue un bon corpus pour le sémioticien, et même tout simplement pour le lecteur désireux de déceler les grands axes sémantiques de la narration. Nous allons sélectionner les passages qui constituent le fil conducteur du récit [1].

1) L'auteur présente son tableau « Maternidad » (p. 14) : « arriba, a la izquierda, a través de una ventanita, se veía una escena pequeña y remota : una playa solitaria y una mujer que miraba el mar... ». Pendant la durée de l'exposition, personne n'avait remarqué cette scène : « nadie pareció comprender que esa escena constituía algo esencial », sauf une jeune femme qui allait dès lors jouer un rôle décisif, en symbolisant l'objet à atteindre, sans possibilité d'y réussir pleinement. « Miró fijamente la escena de la ventana... » (p. 14), et à partir de ce moment, la séquence *la escena de la ventana* devient lexicalisée (lexie textuelle) et sera répétée à différentes reprises avec cette même valeur évocatrice du tableau (pp. 15, 25, 105). Vers la fin du roman, cette expression apparaît associée à l'image du *túnel*, tout naturellement : « en todo caso había un solo túnel, oscuro y solitario : el mío, el túnel en que había transcurrido mi infancia, mi juventud, toda mi vida. Y en uno de esos trozos transparentes del muro de piedra yo había visto a esta muchacha y había creído ingenuamente que venía por otro túnel paralelo al mío, cuando en realidad pertenecía al ancho mundo, al mundo sin límites de los que no viven en túneles ; y quizá se había acercado por curiosidad a una de mis extrañas ventanas y había entrevisto el espectáculo de mi insalvable soledad ».

La *ventana* sera, tout au long du roman, un symbole de vision sur l'impossible.

2) Un index des formes de la famille de *ventana* donnerait :
ventana : 14, 15, 105, 134, 136, 136, 141
ventanita : 14, 25, 140
ventanilla : 112, 120
ventanal : 113

Ventana et *ventanita* se réfèrent toujours à la fenêtre de la peinture, ou à des fenêtres réelles symbolisant l'antérieure.

Ventanal, et le *ventanilla* de la p. 120 (« guichet »), sont à disjoindre.

Reste le *ventanilla* de la p. 112 : « miraba por la ventanilla, mientras el tren corría hacia Buenos Aires ». On dirait volontiers qu'il s'agit de la portière du wagon, sans plus. Mais voici ce qui suit : « pasamos cerca

[1] Cité d'après Editorial Sudamericana, Buenos Aires, 1976.

de un rancho ; una mujer, debajo del alero, miró el tren. Se me ocurrió un pensamiento estúpido : 'A esta mujer la veo por primera y última vez. No la volveré a ver en mi vida' ». Il est clair que cette portière est devenue une nouvelle « fenêtre », ouverte sur la femme inaccessible.

Aucune concordance automatisée ne saurait nous renseigner sur ces valeurs contextuelles des mots. Non seulement *ventanilla* est polysémique en langue, mais ce mot a acquis, de par tout le contexte antérieur, une potentialité d'évocation qui s'impose au lecteur.

3) Le roman s'ouvre par le tableau sur lequel apparaît la fenêtre, et il se clôt sur la vision de la cellule du prévenu.

« A través de la ventanita de mi calabozo vi cómo nacía un nuevo día, con un cielo ya sin nubes... ».

Il est évident que cette vision est l'obsession du héros. On comprend mal alors comment le traducteur brésilien a pu méconnaître cette continuité sémantique. Il a constamment traduit *ventana* par *janela*; mais voici le passage de la p. 140[2] : « A través da grade do meu calabouço, vi nascer um novo dia... ». Le traducteur a été la victime d'un automatisme (prison → barreaux), faisant ainsi un contre-sens regrettable sur toute l'isosémie du texte.

4) Dernière remarque.

Les dictionnaires espagnols, s.v. *ventana*, ne mentionnent pas le sens métaphorique visuel (passé dans la compétence des hispanophones) de «ouverture vers une idée, un concept, un rêve... ». Cette métaphore est générale. Par ex. le *Robert* cite « *ouvrir une fenêtre sur :* faire entrevoir, donner un aperçu de; *fenêtre ouverte sur l'avenir* ».

Puisqu'il ne s'agit pas d'une invention de Sabato, mais au contraire d'une valeur virtuelle socialisée, elle devrait selon nous figurer dans le dictionnaire.

Entre le dictionnaire de dénotation et le dictionnaire des symboles, il y a place pour un dictionnaire des connotations.

Mai 1978

Université de Paris

[2] *O túnel*. Trad. de Noelini Souza. São Paulo, 1976.

GLANVILLE PRICE

L'INTERROGATION NÉGATIVE SANS *ne*

En français, comme dans d'autres langues, il arrive que deux propositions interrogatives négatives qui sont formellement identiques (du moins sous leur forme écrite — dans le langage parlé elles peuvent être différenciées par l'intonation) expriment des nuances nettement différentes. Soit le cas de l'énoncé *N'est-elle pas belle?* :

i) Il s'agit d'une question pour ainsi dire neutre : celui qui pose la question cherche à s'informer ou à vérifier un renseignement ou une impression : « Est-ce qu'elle n'est pas belle ? ».

ii) Il s'agit de ce que Damourette et Pichon *(Des mots à la pensée,* T.VI, s.d., p. 200, § 2268) ont appelé **l'interrogation incitative** (terme commode et que nous retiendrons) : plutôt que de poser une authentique question, celui qui parle exprime un point de vue ou un jugement en invitant son ou ses interlocuteurs à s'y associer : « Elle est belle, n'est-ce pas ? » ou « N'est-ce pas qu'elle est belle ! ».

On sait qu'à l'époque classique, l'interrogation négative s'exprimait assez fréquemment à l'aide de *pas* ou de *point* sans *ne* (p. ex. La Fontaine *Avois-je pas raison?* — pour d'autres exemples, voir A. Haase, *Syntaxe française du XVIIe siècle*, trad. M. Obert, § 101A). Cette construction se rencontre encore, dans un style archaïsant, au vingtième siècle : voir les exemples cités par Damourette et Pichon, *Des mots à la pensée,* T.VI, s.d., pp. 199—200, auxquels on peut ajouter les suivants, tirés de textes plus récents :

Devais-je pas me servir de tout? (Ch. De Gaulle, *L'Appel*, 1954, p. 270)

Avais-je pas raison de déclarer que la distinction entre **inclination** *et* **inclinaison** *n'est pas, dans l'usage, si nettement établie qu'on le croirait en s'en rapportant aux seuls dictionnaires?* (M. Grevisse, *Problèmes de langage,* II, 1962, p. 218)

Suis-je pas fondé à penser qu'un gouvernement qui se respecte ne permet pas longtemps qu'on manque ainsi de respect au français? (Étiemble, *Parlez-vous franglais?* 1964, p. 261)

Deux questions se posent : (i) comment faut-il interpréter cette construction ? (ii) quelle en est l'origine ?

Pour ce qui est de l'interprétation de la construction, il paraît incontestable que, dans le français contemporain et sans doute à l'époque classique, elle exprime uniquement l'interrogation incitative. Pour ce qui est du moyen français, nous reviendrons là-dessus.

L'origine de la construction a donné lieu à diverses explications. D'après une opinion largement répandue, il s'agirait tout simplement de la suppression de *ne*, comme dans le français populaire *Je sais pas*, etc. Je citerai les observations suivantes, auxquelles on pourrait facilement en ajouter d'autres (voir p. ex. F. Brunot, *Histoire de la langue française*, I, 1905, p. 479 ; K. Sneyders de Vogel, *Syntaxe historique du français*, 2e éd., 1927, p. 374 ; Kr. Nyrop, *Grammaire historique de la langue*

française, VI, 1930, pp. 37–38 ; *Grammaire Larousse du XX*e *siècle*, 1936, p. 377) :

> **Ne** [...] *tends to be omitted as unessential. In popular speech its omission has become almost the rule. In the literary language it is omitted* [...] *sometimes in questions* (**Vient-il pas?**) (A. Ewert, *The French Language*, 2e éd., 1943, p. 260).
>
> *L'accent final frappant les renforcements* [*c.-à-d.*, **pas**, **point**, *etc.*], *ceux-ci ont fini par prendre à eux seuls un sens négatif et se sont vidés de leur contenu original. Ils rendent inutile l'emploi de la particule* **ne**, *notamment dans les interrogations dites 'rhétoriques'* : **Suis-je pas votre frère?** (Racine, *Esther*, 637) (L. Kukenheim, *Grammaire historique de la langue française : les syntagmes*, 1968, pp. 139–140).
>
> *L'ellipse de* **ne** *se fait quelquefois dans les propositions interrogatives, surtout en poésie et dans la langue familière* (M. Grevisse, *Le bon usage*, 10e éd., 1975, p. 937, § 877, b).
>
> *On supprimait souvent* **ne** *dans l'interrogation, surtout devant* **pas** *ou* **point** (P. Rickard, *Chrestomathie de la langue française au quinzième siècle*, 1976, p. 310).

Cette explication est difficilement acceptable. Même si on avait de bonnes raisons de croire à la possibilité de la « suppression » de *ne* déjà en moyen français, on conçoit mal qu'elle ait pu se produire uniquement en proposition interrogative et qu'elle ne se soit même pas produite en proposition impérative.

Gougenheim, en revanche, y voyait une influence analogique exercée par *jamais* :

> *Cette suppression de* **ne** *dans l'interrogation s'explique par la coexistence de* **Voulut-il jamais?** (*'Voulut-il quelque jour?'*) *et* **Ne voulut-il jamais?** (*'Ne voulut-il point quelque jour?'*). *Ces deux formes de phrases apparaissent pratiquement comme synonymes, on a dit* **Voulut-il point?** *d'après* **Voulut-il jamais?** (G. Gougenheim, *Grammaire de la langue française du seizième siècle*, 1951, p. 218 ; 2e éd., 1974, p. 242).

Théoriquement, rien ne s'oppose à ce que *jamais* ait pu exercer une certaine influence, mais il est peu probable que cette influence ait pu être suffisamment forte pour entraîner dans des usages semblables des particules telles que *pas* et *point* dont la fréquence d'emploi est incomparablement plus grande que celle de *jamais*. D'ailleurs, cette théorie ne repose sur aucun fondement solidement établi.

Avant de reprendre une troisième explication, qui semble être la bonne mais demande à être plus amplement développée, faisons d'abord l'historique de la construction.

*Ancien français (XII*e *et XIII*e *siècles) :*

On a souvent cité, comme s'il était typique, un exemple *(Ses tu pas?)* extrait du *Roman de la Rose* (voir p. ex. F. Brunot, *Histoire de la langue française*, I, 1905, p. 479 ; K. Sneyders de Vogel, *Syntaxe historique du français*, 2e éd., 1927, p. 374 ; G. et R. Le Bidois, *Syntaxe du français moderne*, II, 1938, p. 656). En réalité, cette construction est des plus rares en ancien français et, ayant dépouillé un grand nombre de textes, je n'en ai relevé aucun exemple avec *pas* en dehors du *Roman de la Rose* qui en contient trois, tous dans la partie du texte qui est due à Jean de Meun ; je les cite d'après l'édition des Classiques Français du Moyen Âge, en y ajoutant des références à l'édition de la Société des Anciens Textes Français qui, pour les vers en question, donne une leçon identique à part quelques détails d'orthographe :

(1) *Sez tu pas qu'il ne s'ensuit mie,*
Se lessier veill une folie,
Que fere doie autele ou graindre? (5699–71 ; S.A.T.F. 5729–5731)

(2) *Suis je pas bele dame et gente?* (5768 ; S.A.T.F. 5798)
(3) *Veille je pas? Nenin, ainz songe* (21115 ; S.A.T.F. 21145)

J'ai relevé un seul exemple avec *mie*, dans le *Roman de Renart* (C.F.M.A.) :

(4) *Mais or me changiez par amor,*
.II. maailles por .I. denier,
Car aillors les voil anvoier.
Que dites vos? les avrai mie? (12632–12635)

auquel il faudrait peut-être ajouter le suivant, où, pourtant, *mie* semble fonctionner plutôt comme substantif (= « une miette ») :

(5) *Mais de fromage i a il mie? (Renart,* 12404)

La construction se rencontre un peu plus fréquemment avec *point* ; j'en ai relevé onze exemples, dont quatre (13–16) où la particule est accompagnée d'une expression partitive :

(6) *Resanble je point a celui*
Qui sol, sanz aïe d'autrui,
Vos secorut a cel besoin,
A Guimarant copa lo poin?
— Oïl, itant que estes home (La Folie Tristan de Berne, S.A.T.F., 390–394)

(7) *Puis me ge point fier en toi?*
— Oïl, ma dame, par ma foi.
(Le Roman des Sept Sages, ed. J. Misrahi, 1933, 3135–3136)

(8) *Quenois le tu point? — Oïl, dame*
— Non fez. (Roman de la Rose, C.F.M.A., 4223–4224 ; S.A.T.F., 4353–4354)

(9) *Un home qui porte un serpent*
A son braç lacié et pendu,
Eüssiez le vos point veü?
(The Continuation of the Old French 'Perceval', ed. W. Roach, t. I, 7324–7326)

(10) *Biaus sire, estes vos point certains*
S'il estoit iriés et pensis?
— Oïl, bele. (ibid., t. III, 5964–5966)

(11) *Amés-le vous point de bon cuer?*
— Frère, en ce mont, fors vous, n'a rien
Que tant aime. (Perceval le Gallois, ed. Ch. Potvin, 15360–15361)

(12) *Amis, estes-vous point certains*
Qui le vorra demain avoir?
— Sire, je le quic bien savoir. (ibid., 18956–18958)

(13) *Comment se contient vostre sire?*
Vos fait il point de bele chière?
(Twelve Fabliaux, ed. T. B. W. Reid, *Auberee,* 182–183)

(14) *Et saves vos point d'autelie,*
Ne douz chanz, por moi andormir? (Renart, C.F.M.A., 11912–11913)

(15) *As tu encore point d'ostel?*
(J. Renart, *Guillaume de Dole,* S.A.T.F., 4438)

(16) *— Preudon, as tu point d'orinal?*
— Oïl, maistre, vés ent chi un.
(Adam, *Jeu de la Feuillée,* ed. J. Rony, 230–231)

Moyen français, I : c. 1300–c. 1450.

Les chiffres suivants sont fondés sur le dépouillement, total ou partiel, de nombreux textes et sur la consultation des glossaires dont sont pourvus divers autres textes :

Pas	*Mie*	*Point*
1	0	45

L'unique exemple de *pas* est le suivant :

(16) *Pluseurs enfens ot d'une touse,*
Pluseurs concubines maintint.
Et scez tu pas qu'il en advint?
Elles lui destruirent son corps
(E. Deschamps, S.A.T.F., t. IX, p. 13, vv. 284–287)

Parmi les 45 exemples de *point*, nous citerons les suivants :

(17) *Que fait Amis? venra il point?*
(Miracles de Notre Dame par personnages, S.A.T.F., XXIII, 1288)

(18) *Biaux seigneurs, est point voz accors*
Que je soie a vostre conseil?
(ibid., XXXV, 1219 ; voir aussi II, 284, III, 920, VII, 3, XXI, 206, XXV, 1216, XXVII, 588, XXX, 513, et 15 autres exemples)

(19) *Avés vous point l'anel qui ci vous fut donnés?*
(Brun de la Montaigne, S.A.T.F., 3175)

(20) *Avez vous point en vostre histoire ce dont je vous parleray?* (Froissart, *Voyage en Béarn*, éd A.H. Diverres, p. 89 ; voir aussi pp. 17, 60)

(21) *Chevaliers, vous cognois jou point?* (Froissart, *Méliador*, S.A.T.F., 4289)

(22) *Doy ge point aller en l'armée? (Mistère du Siège d'Orléans,* éd. Guessard et de Certain, 1578 ; voir aussi 832, 14233)

Dans cinq exemples sur 45, *point* est accompagné d'une expression partitive :

(23) *A il point de pain en ton sac? (Miracles de Notre Dame par personnages,* S.A.T.F., XXXVI, 26 ; voir aussi XIV, 504, XXXIII, 188, 1574 ; et *Le Bâtard de Bouillon*, T. L. F., 1317)

Moyen français, II : c. 1450—c. 1500.

Voici les chiffres pour les exemples que nous avons relevés ;

Mie	*Pas*	*Point*
1	84	142

Voici, pour mémoire, l'unique exemple avec *mie :*

(24) *Le voulez vous persecuter*
Après sa mort? Souffist il mie
Qu'il ait en croix perdu la vie?
(Michel, *Mystère de la Passion*, éd. Jodogne, 29720–29722)

Pour la première fois, on relève bon nombre d'exemples avec *pas*, dont voici quelques-uns :

(25) *Pris es; te veulz tu pas deffendre?*
(Le Mystère de la Passion Nostre Seigneur, T.L.F., manuscrit 'un peu avant 1450', 1235)

(26) *Moy, povre mercerot de Renes,*
Mourray je pas? Oy, se Dieu plaist.
(Villon, *Testament*, 417–418)

(27) *Vous tairez vous pas? (Mistère du Viel Testament,* S.A.T.F., 30383)

(28) *Doy je pas la mort desirer?* (ibid., 32265 ; voir aussi 5598, 6822, 7037, 22182, 22195, 22274, 22613, et 48 autres exemples)

(29) *Vëez vous pas comme il estime*
Haultement la divinité? (Pathelin, 971)

(30) *« Me semble il pas? » dit-il à sa servante.*
— « Ouy », fait elle (Henri Baude, éd. J. Quicherat, p. 61)

(31) *Dit on pas, en commun latin,*
Que...? (La Comdamnacion de Bancquet, éd. P. L. Jacob, p. 337)

(32) *Es tu pas le petit Bigot?*
(Recueil Trepperel, t. I, éd. E. Droz, XIII, 55 ; voir aussi II, 141, IX, 29, et t. II, III, 390)

(33) *Sont ilz pas douze heures au jour?*
(Michel, *Mystère de la Passion*, 13545)

(34) *Nostre maistre, voyés vous pas*
Une chose de grand merveille? (ibid., 17172 ; voir aussi 3430, 11004, 20601, 21410, 21438 et onze autres exemples)

Parmi les 142 exemples de *point*, nous nous contenterons de citer les suivants :

(35) *Te reputes tu point coupable? (Mistère du Viel Testament*, 1716)

(36) *Se mocquent point de nous les hommes?* (ibid., 4519 ; voir aussi 240, 2360, 2554, 4142, 4610, 5346, 5587, 7605 et 43 autres exemples)

(37) *Pensez vous point de les me rendre? (Pathelin*, 1460)

(38) *T'ay je point conseillé a point?* (ibid., 1546 ; voir aussi 657, 1250, 1502, 1510, 1519)

(39) *Vous souvient il point de la nuyt*
Que vous devyez o moi venir?
(Chansons du XVe *siècle*, S.A.T.F., XIX, 13 ; voir aussi XXXIX, 1, 10 ; CII, 49 ; CXVII, 19)

(40) *As tu point peur d'estre homicide*
De toy mesme? Es tu las de vivre?
(Michel, *Mystère de la Passion*, 2782)

(41) *Te mocque tu point de nous? — Rien.*
(ibid., 18477 ; voir aussi 4120, 4464, 9292, 10461, 11704, 14106 et 23 autres exemples)

Dans 8 cas sur 142, *point* est accompagné d'une expression partitive, p. ex. :

(42) *As tu point de croix assez grande?* (Michel, *Mystère de la Passion*, 26139)

(43) *Veulx tu point de meschine? (Mystère de S. Laurent*, ed. Soderhjelm, 6381)

Revenons maintenant au problème de l'origine de la construction qui nous occupe. A. Schweighaeuser, 'De la négation dans les langues romanes', *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 3e série, T. II (1851), 131—171, et T. III (1852), 203—247, avait déjà attiré l'attention (III, 230) sur deux exemples relevés dans le *Roman de la Rose*, à savoir *Sui-ge pas bele dame et gente?* et *Congnois le tu point?* (voir nos exemples 2 et 8 ci-dessus), qu'il interprète au moyen des paraphrases « Suis-je la valeur d'*un pas*, ou, quelque peu belle et gentille? » et « Le connais-tu *un point*, si peu que ce soit? ». Alfred Schulze, *Der altfranzösische direkte Fragesatz*, Leipzig, 1888, ayant cité divers exemples avec *point*, y compris nos exemples 7, 10, 11 et 12 ci-dessus, et un exemple avec *pas* (notre exemple 29), repousse l'interprétation d'après laquelle il s'agirait d'une construction négative :

In den allermeisten Fällen gibt ein 'wohl' oder 'vielleicht' das altfrz. **point** *vollkommen wieder, und wäre man nicht gewöhnt,* **point** *beim Verbum fast nur in negierten Satzgefügen anzutreffen, so hätte man wohl eine Ansicht nicht aufgestellt, die schon a priori Bedenken erregen muss. Denn von einer Auslassung der Negation wird in der That nicht die Rede sein können* (p. 26).

D'après Schulze, il n'y a aucune raison pour que nous voyions dans la construction en question l'omission de *ne*. Il suffit de nous rendre compte que la distinction qui existe entre *Ne savez-vous pas?* et *Savez-vous pas?* est celle qui existe en allemand entre *Wissen Sie nicht vielleicht?* et *Wissen Sie vielleicht?* : « Nur das unterscheidet beide, dass der Redende, wofern er sich der ersteren Ausdrucksweise bediente, für angezeigt hielt, seinen Worten durch Anwendung der Negation eine noch vorsichtigere Form zu geben, als sie ohnedies schon haben würden » (p. 27).

Compte tenu de ce que nous savons de la syntaxe de ***point*** en ancien et en moyen français, on sera d'accord avec Schulze sur l'essentiel de son explication. En effet, il s'agit d'un cas particulier de l'emploi de ***point*** avec une valeur positive (ou plutôt potentielle), emploi qui est très répandu en ancien et en moyen français. Les exemples suivants, que l'on pourrait très facilement multiplier, serviront à illustrer ce même emploi dans différents contextes syntaxiques où personne ne songerait à postuler la suppression de ***ne :***

a) PROPOSITION INTERROGATIVE INDIRECTE

Je te requiers Si tu as point le fevre veu (Michel, *Passion...*, 26184–26185)

Ma dame m'envoie savoir
S'on fera ci point de sermon
(Miracles de Notre Dame par personnages, XVI, 13)

b) PROPOSITION HYPOTHÉTIQUE

En nom Dieu, mon corps soit honniz
Se point m'en chaut (ibid., II, 777–778)

Se vos de vitaille avés point,
Donés m'ent, que Dieu le vos rende
(Guillaume d'Angleterre, C.F.M.A., 583–584)

c) PROPOSITION RELATIVE

N'est oscurtés qui point i mise
(Lapidaire de Modène, ed. Pannier, 489)

d) DIVERSES PROPOSITIONS SUBORDONNÉES

Avant que point en ait gousté
(Miracles de Notre Dame par personnages, XXXII, 1525)
Sanz ce qu'il m'ait point cogneu (ibid., XL, 2545)
Et prant l'oignement, si l'en oint
Tant com en la boiste an ot point
(Chrétien de Troyes, *Chevalier au Lion,* C.F.M.A., 2987–2988)

Il semble qu'il faille voir dans cet emploi de ***point*** avec une valeur positive ou potentielle l'origine de notre construction. Gamillscheg pourtant estimait que l'emploi « positif » de ***point*** était modelé sur celui de ***pas***. Ayant cité ***Tut seie fel, se jo mie l'otrei (Roland*** 3897)... ***que je n'ai nul ami si chier, vers cui je m'en feinsisse pas (Erec*** 6103), ***Ouyez vous pas cest homme?*** (Jean de Paris), et... ***qui bien tenoit l'ueil, si personne ouvriroit point la porte*** (Jean de Paris), il dit :

> *Diese positive Funktion von* **pas**, *dem sich dann* **point** *auschliesst, ist noch im 16. und 17. Jh. ganz gewöhnlich, aber nur mehr in der Frage, entsprechend deutschem 'etwa, wohl' (Historische französische Syntax,* p. 755).

Que ***pas*** s'emploie parfois avec une valeur « positive » en ancien français est indéniable ***(Vez... s'il daigne pas parler encore? Renart,*** C.F.M.A., 12637 ; ***Ne tant ne s'en set travellier Qu'il les puist pas demis baisier, The Continuation of the Old French 'Perceval'...***, ed. W. Roach, T. III, MS L, 8224, voir aussi 1553, 8224), mais les exemples en sont des plus rares. De plus, comme nous l'avons vu, tandis que l'emploi de ***point*** sans *ne* en proposition interrogative paraît bien établi dès l'ancien français, ce n'est qu'à partir de 1450 — à quelques rares exceptions près — qu'on utilise ***pas*** dans des contextes analogues. Il faut donc rejeter l'interprétation proposée par Gamillscheg.

Le problème se pose pourtant de savoir quelle est la valeur de la construction sans *ne* à différentes époques. Meyer-Lübke a sûrement raison lorsqu'il déclare *(Grammatik der romanischen Sprachen*, III, *Syntax*, § 647), en se basant sur l'étude de Schulze, que, chez les auteurs classiques, on trouve *avez-vous pas* et *n'avez-vous pas* avec la même valeur (« gleichwertig »). Que cela est vrai ressort clairement de ce qu'en dit Vaugelas, pour qui la différence entre les deux est d'ordre purement stylistique :

N'ont-ils pas fait, et ont-ils pas fait.

Tout deux sont bons pour exprimer la mesme chose; Car comme nostre langue aime les négatives, il y en a qui croyent que l'on ne peut pas dire, ***ont-ils pas fait****, et qu'il faut tousjours mettre la négative* ***ne*** *devant, et dire,* ***n'ont-ils pas fait****. Mais ils se trompent, et il est d'ordinaire plus elegant de ne la pas mettre. Depuis, m'en estant plus particulierement informé de diverses personnes tres-sçavantes en nostre langue, je les ay trouvé partagées: Tous conviennent que l'un et l'autre est bon, mais le partage est en ce que les uns le tiennent plus elegant sans la negative, et les autres avec la negative* (*Remarques sur la langue françoise*, 1647, p. 210).

Nous avons vu, pourtant, que la construction sans *ne* n'avait à l'origine aucune valeur négative. A quel moment le changement de valeur s'est-il produit ? La réponse dépend de l'interprétation que l'on donne aux exemples de la construction que l'on relève dans les textes, et il faut reconnaître que, dans bien des cas, il n'est pas possible d'opter pour une interprétation donnée sans tomber dans un subjectivisme inacceptable. Dans d'autres cas, pourtant, une seule interprétation semble possible, pourvu que l'on prenne en considération un contexte suffisamment étendu.

Si nous considérons d'abord les trois exemples relevés dans le *Roman de la Rose*, c'est-à-dire nos exemples (1) à (3), tout ce que l'on peut dire c'est que (1) semble avoir une valeur négative (« Ne sais-tu pas que... ? »), que (3) semble avoir une valeur positive (« Est-ce que je veille ? »), et que (2) se prêterait facilement aux deux intepprétations. On ne pourrait se fier à un raisonnement reposant sur des fondements si peu solides.

Pour ce qui est des exemples que nous avons cités avec *point* tirés de textes en ancien français, la plupart en sont ambigus — ambigus pour nous, s'entend, car il est probable qu'ils n'avaient rien d'ambigu pour le public auquel ils étaient primitivement adressés. Je hasarderai pourtant la suggestion qu'il est hautement probable que les exemples (7) à (13) au moins ont une valeur positive.

Passons aux exemples que nous avons relevés pour la période 1300—1450. Il n'y en a pas un seul où l'interprétation « positive » soit exclue ; en revanche, dans la plupart de ceux que nous avons cités — et que l'on peut considérer comme étant typiques — cette interprétation semble avoir toutes les chances d'être la bonne.

Parmi les exemples avec *point* et avec *pas* que nous avons relevés dans des textes de la seconde moitié du XVe siècle, il y en a que l'on est probablement en droit de considérer comme ayant un sens négatif — voir p. ex. (40) qu'il semble difficile de rendre autrement que par « N'as-tu pas peur... ? ». Et il y en a au moins un où toute autre explication semble exclue : il s'agit du numéro (33), *Sont ilz pas douze heures au jour* ? qu'on ne pourrait guère rendre autrement que par « N'y a-t-il pas douze heures dans un jour ? ».

Dans la première moitié du XVIe siècle, si la plupart des exemples qu'on relève sont — du moins théoriquement — ambigus, il y en a où seule l'interprétation « négative » semble admissible, p. ex. :

(44) *Et comment, mon amy, vous ne faictes que dormir?*
— *Et comment, dit-il, es[t] il pas temps de dormir?*
(Nicolas de Troyes, *Le Grand Parangon*, 1537–1537, ed K. Kasprzyk, S.T.F.M., VIII, 153–154)

(45) *Est-ce pas peché de juger son prochain?* (Marguerite de Navarre, *L'Heptaméron*, av,. 1549, classiques Garnier, p. 115)

Dans l'état actuel des recherches il n'est donc pas possible de dater avec précision les différentes étapes dans l'histoire de la construction qui nous occupe. Nous nous estimons pourtant fondé à proposer pour en rendre compte le développement suivant :

(i) A l'origine, cette construction représentait un des divers emplois de *point* avec une valeur positive ou potentielle dont on relève de nombreux exemples en ancien et en moyen français.

(ii) A quelques très rares exceptions près, ce n'est qu'à partir de la seconde moitié du XVe siècle que l'on rencontre *pas* dans cette construction. Rappelons que c'est en moyen français et, surtout, à partir du XVe siècle, que *point* (dont l'usage avait été surtout, mais non totalement, réservé en ancien français aux constructions comportant une expression partitive, type *Je n'ai point de vin)* commence à concurrencer sérieusement *pas* (voir mon article, 'The negative particles *pas*, *mie* and *point* in French', *Archivum Linguisticum*, 14, 1962, 14–34). Il est probable donc que, une fois établie cette equivalence entre les particules, l'emploi de la particule sans *ne* dans l'interrogation incitative s'est étendue à *pas*, suivant l'analogie de *point*.

(iii) C'est justement à cette même époque que l'emploi d'une particule dans les constructions négatives s'est généralisé au point où la particule ne sert plus à renforcer la négation,

so dass im 15./16. Jh. zwischen ***je ne vois*** *und* ***je ne vois pas*** *kaum mehr ein funktioneller Unterschied besteht. Mit der Übertragung der negativen Idee auf die Füllwörter, werden diese, absolut gebraucht, selbst negativ (...)* ***Ne te rit-elle jamais? Point*** *(Marot)* (E. Gamillscheg, *Historische französische Syntax*, 1957, p. 755).

Dans ces conditions, il n'est pas étonnant que l'on ait commencé à attribuer à des phrases du type *Voyez-vous point / pas?* une valeur négative. Mais une construction syntaxique ne change pas de valeur du jour au lendemain. Inévitablement, il y a eu une période pendant laquelle *Voyez-vous point?* a eu — peut-être suivant les individus ou suivant les styles — les deux valeurs de « Voyez-vous peut-être ? » et de « Ne voyez-vous pas ? ». Cette période a pu durer du milieu du XVe siècle au début du XVIe siècle, ou peut-être plus longtemps, après quoi seule la valeur « négative » subsiste.

Certains détails restent à éclaircir. Ce qui semble indiscutable, c'est que la construction en question n'a rien à voir avec la suppression de *ne* dans le français parlé contemporain.

Janvier 1978

Coleg Prifysgol Cymru
Université du Pays de Galles
Aberystwyth

TUDORA ŞANDRU OLTEANU

HISPANISME LEXICALE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

0. Spre deosebire de multiplele legături, tradiţionale în cultura românească, între limba noastră şi alte limbi romanice — în primul rînd franceza, apoi italiana — relaţiile între limba română şi spaniolă au fost, pînă nu demult, cu totul sporadice şi puţin intense.

0.1. Această stare de fapte se explică prin factori de ordin obiectiv, mai ales de natură geografică şi istorică, fiindcă depărtarea — România şi Peninsula Iberică se află la două exteme ale lumii romanice, izolate de limbi de diverse origini — a îngreunat stabilirea unor contacte directe şi a unor legături strînse în toate domeniile, implicit în cel cultural şi lingvistic.

Relaţiile între ţara noastră şi lumea hispanică au început să se constituie numai din secolul al XIX-lea [1] şi au devenit mai susţinute abia în ultimele decenii ale secolului nostru, ca urmare, între altele, a tendinţei contemporane generale de a se rupe izolarea dintre naţiuni, prin stabilirea unor contacte variate şi complexe.

0.2. Trebuie avut în vedere şi un alt aspect, referitor la limba spaniolă : dinamica expansiunii hispanismelor în limbile europene, determinată de împrejurările specifice istoriei Spaniei. Într-adevăr, dacă în secolele XVI—XVII, în aşa-numita ,,epocă de aur'' a culturii spaniole, limba spaniolă cunoaşte o expansiune universală şi, odată cu aceasta, multe elemente lexicale hispanice pătrund în limbile europene occidentale [2], în secolele XVIII—XIX urmează o slăbire simţitoare a acestui proces [3]. În secolul nostru, realităţile social-politice şi culturale din Peninsula Iberică şi din America Latină sînt urmărite cu tot mai viu interes pe plan internaţional, ceea ce determină şi expansiunea unor termeni specific hispanici în alte limbi, mai ales prin intermediul traducerilor şi al mijloacelor de informare în masă — presa, radioul, televiziunea, cinematograful — care ocupă un loc important în viaţa modernă.

0.3. Marea majoritate a cuvintelor de origine spaniolă — aproximativ 150 de cuvinte — au intrat în limba română prin intermediul altor limbi ; în primul rînd prin franceză (peste 100 de cuvinte), apoi prin italiană, neogreacă, turcă şi germană [4]. Aceste cuvinte sînt considerate,

[1] Pentru amănunte despre istoricul relaţiilor culturale româno-hispanice, cf. Iorgu Iordan — P. Al. Georgescu, *Los estudio shispánicos en Rumanía*, Bucureşti, 1964 ; cf. de asemenea şi articolul nostru, *O lucrare spaniolă din secolul al XIX-lea despre limba română*, în ,,Philologica'' II (1972), p. 27—40, cu indicaţii bibliografice.

[2] Cf. Luis Flórez, *Voces del español en otros idiomas*, din volumul *Temas del castellano*, Bogotá, 1967, p. 301—303 ; cf. şi A. Doppagne, *L'apport de l'espagnol au français littéraire*, în *Actes du Xe Congrès International de linguistique et philologie romanes*, Strasbourg, 1962, vol. III, Paris, 1965, p. 471—475.

[3] Cf. Emilio Carilla, *Sobre hispanismos*, în ,,Español actual'' (1965), nr. 4, p. 2.

[4] Adăugăm aici şi cuvintele care au o etimologie multiplă : franceză-italiană, italiană-germană, albaneză-germană etc.

din punctul de vedere al etimologiei româneşti, împrumuturi franţuzeşti, italieneşti etc.

0.4. Numărul cuvintelor intrate în română direct din spaniolă este mult mai redus, consecinţă firească a faptelor extralingvistice prezentate mai sus. După unele estimări aproximative, acest număr ar cuprinde peste 20 de cuvinte [5].

1. Propunîndu-ne să urmărim situaţia hispanismelor lexicale din limba română actuală, am cercetat cuvintele înregistrate de cîteva dicţionare moderne [6], precum şi cele care apar în diferite traduceri din literatura spaniolă şi hispano-americană, în limbajul presei, al filmelor, radioului şi televiziunii.

Am ajuns astfel la stabilirea unui număr de 27 de cuvinte, dintre care 23 înregistrate în dicţionare, restul fiind fapte de limbă ocazionale, nelexicalizate, care apar exclusiv în limbajul literar şi al presei.

În cadrul acestor cuvinte am distins două categorii : cuvinte încorporate lexicului limbii române şi cuvinte neîncorporate, care îşi păstrează forma spaniolă.

1.1. Cuvintele încorporate lexicului limbii române constituie **împrumuturi propriu-zise** din spaniolă. Aceste cuvinte figurează în dicţionare cu forma adaptată caracteristicilor fonetice şi gramaticale ale limbii noastre (substantive feminine în *-ă*, forme de plural).

La rîndul ei, această primă categorie cuprinde două subgrupe :

1.1.1. Cuvinte care desemnează obiecte, fenomene etc. specifice lumii hispanice, care sînt folosite mai ales cu sensul lor propriu. Este vorba în mare parte de cuvinte rare [7], care ocupă deci o poziţie periferică în lexicul românesc.

Aceste cuvinte sînt : *alcazar* (pl. *alcazare)* s.n. „palat fortificat de origine maură construit în evul mediu în principalele oraşe ale Spaniei" ; *conchistador* (pl. *conchistadori)* „nume dat aventurierilor spanioli care au plecat să cucerească America", (prin extindere) literar, mai mult în glumă „cuceritor în dragoste" [8]; *coridă* (pl. *coride)* s.f. „luptă cu tauri obişnuită mai ales în Spania şi în unele ţări ale Americii Latine" ; ***habaneră*** (pl. ***habanere)*** s.f. „numele unui dans de origine cubaneză, cu mişcare

[5] D. Macrea, în *La terminologie scientifique et tecnique dans la langue roumaine contemporaine* (în *Actas del XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas*, Madrid, 1964, vol. II, 1968, p. 722), arată că, pe baza analizei etimologice a primelor două volume din *Dicţionarul enciclopedic român* (Bucureşti, 1964, 4 vol.), a stabilit că din totalul de 9 076 de cuvinte, 0,17% sînt de origine spaniolă, deci cam 15 cuvinte. Este de presupus, printr-un calcul foarte aproximativ, că în celelalte două volume ar apărea un număr aproape egal de cuvinte de această origine. În afară de această semnalare globală şi apreciere numerică relativă, nu s-a făcut, pînă în prezent, după informaţia noastră, o înregistrare şi cercetare a hispanismelor lexicale din limba română.

[6] Am consultat următoarele dicţionare : *Dicţionarul limbii române*, A-Lojniţă (DA), Bucureşti, 1913—1949 ; *Dicţionarul limbii române*, Serie nouă, Bucureşti, 1965—1978 (M, N, O, P. R) ; *Dicţionarul enciclopedic român*, Bucureşti, 1964, 4 vol. ; Florin Marcu—Constant Maneca, *Dicţionar de neologisme*, ed. II-a, Bucureşti, 1966 ; *Dicţionarul explicativ al limbii române*, (DEX), Bucureşti, 1975.

[7] Deşi în dicţionarele consultate nu apar cu această precizare. (Astfel, la cuvîntul *peonaj* „formă de exploatare a peonilor", pe care nu l-am inclus deoarece vine din franceză, în DEX se specifică între paranteze „rar", dar la *peon*, inclus în lista noastră, nu se dă această precizare.)

[8] Cf. DA, s.v., unde se citează un exemplu din C. Petrescu („scoţîndu-şi pălăria de *conchistador*...").

moderată și figuri ritmice caracteristice", „melodia după care se execută acest dans"; *infante, infantă* (pl. *infanți, infante)* s.m. și f. „titlu dat copiilor regilor Spaniei, în afară de primul născut", „persoană care purta acest titlu"; *peon* (pl. *peoni)* s.m. „muncitor agricol din America Latină"; *pesetă* (pl. *pesete)* s.f. „unitate monetară spaniolă"; *sombrero* (pl. *sombrere)* s.n. „pălărie cu boruri mari, purtată mai ales în Spania și în America Latină"; *zarzuelă* s.f. „gen al operetei spaniole, asemănător operei comice franceze".

1.1.2. Cuvinte care, pornind de la desemnarea unor obiecte, fenomene etc. inițial tipice lumii hispanice, au cunoscut o extindere semantică, ajungînd să fie întrebuințate și (sau numai) cu accepții generalizate.

Astfel: *gherilă* (cu varianta *guerilă)* s.f. „denumire dată războiului de partizani în Spania și în unele țări ale Americii Latine" > „luptă de partizani"; *juntă* (pl. *junte)* s.f. „nume dat unor organe de stat sau organizații politice în Spania sau America Latină" > „organizație politică (mai ales militară)"; *marijuana* s.f. „stupefiant asemănător cu hașișul"; *pescador* (pl. *pescadoare)* s.n. „navă specială folosită pentru pescuitul în largul mării".

Din cuvintele de mai sus, *gherilă* și *juntă* își mai păstrează parțial referirea la lumea hispanică, deși tind să-și generalizeze sensul, fiind folosite tot mai des, în presă îndeosebi, cu accepția de „orice luptă de partizani", respectiv „organizație politică (militară) de oriunde".

În afară de *pescador*, cuvînt tehnic aparținînd terminologiei maritime, celelalte trei cuvinte sînt folosite relativ frecvent, mai ales în presă, la radio și la televiziune. Ele ocupă prin urmare o poziție mai puțin periferică în cadrul lexicului actual.

1.2. Cuvinte care își păstrează forma spaniolă, neadaptîndu-se normelor fonetice și gramaticale românești și fiind consemnate în dicționare ca atare („cuvînt spaniol", sau „spaniolism"). Aceste cuvinte se încadrează, în terminologia lui Ullmann, în așa-numitele *emprunts-estation*: ele sînt folosite ocazional, cu precădere în traduceri, ziare etc., pentru redarea „culorii locale" sau în limbajul tehnic.

Pe baza dicționarelor consultate [9], am reunit următorii termeni: *cachetero* s.n. „un fel de pumnal cu care toreadorul ucide taurul la coridă"; *cortes* s.n. „denumire dată organelor reprezentative din Spania" [10]; *don* s.m. „titlu de curtoazie cu care se adresează spaniolii bărbaților" și *doña* s.f. „titlu cu care se adresează spaniolii femeilor"; *gaucho* s.m. „crescător de vite din Río de la Plata"; *hidalgo* s.m. „titlu purtat în evul mediu de unii nobili spanioli", „persoană care purta acest titlu"; *patio* s.n. „curte interioară pavată, înconjurată cu arcade, specifică palatelor spaniole" [11]; *peso* s.m. „unitate monetară din mai multe țări ale Americii Latine"; *poncho* s.n. „manta care se poartă în America Latină, făcută dintr-o pătură care la mijloc are o deschizătură pentru cap" [12]; *romancero* s.

[9] Majoritatea cuvintelor sînt neologisme de dată recentă, ca urmare ele sînt consemnate numai de *Dicționarul de neologisme* citat.

[10] În ultima vreme la radio, televiziune se folosește și forma de plural *cortesuri*.

[11] Cuvîntul a intrat într-o terminologie specială, cea a arhitecturii, desemnînd în general orice „curte interioară pavată, în stil spaniol".

[12] Astăzi, *poncho* se întrebuințează cu sensul generalizat: „tip de îmbrăcăminte (la modă) cu respectivele caracteristici".

„culegere de poeme medievale spaniole"; *seguidilla* s.f. „dans popular spaniol, cu mişcare vioaie", „melodie după care se execută acest dans".

Tot în această categorie se includ cele cîteva cuvinte neînregistrate de dicţionare, care apar exclusiv în limbajul literar şi al presei, cu referire la realităţile spaniole ori hispano-americane, fiind cuvinte intraductibile.

Astfel: *cacique* „stăpîn în diferite regiuni locuite de indieni", „persoană puternică, influentă într-o anumită regiune"; *coiot* (cu forma de plural *coioţi)* „lup mexican"; *flamenco* „dans şi cîntec popular din Andaluzia" (apare numai în sintagmele: *dans flamenco, cîntec flamenco)*; *rodeo* „în diferite ţări din America Latină, întrecere care constă în a călări cai sălbatici şi în diferite alte probe, ca aruncarea lasoului etc.".

2. În privinţa modului de pătrundere în limba română, sînt de semnalat două tipuri:

2.1. cuvinte împrumutate direct din spaniolă: *conchistador, cortes, don, doña, gaucho, infante, infantă, patio, pescador, pesetă, peso, poncho, romancero, seguidilla, zarzuelă.* La acestea se adaugă, dintre cuvintele neînregistrate de dicţionare: *cacique* şi *flamenco*;

2.2. cuvinte cu etimologie multiplă: spaniolă-franceză: *alcazar, coridă, gherilă, habaneră, hidalgo, juntă, marijuana, peon, sombrero.* Cuvîntul *rodeo*, neînregistrat de dicţionare, a putut pătrunde fie din spaniolă, fie prin engleză, iar *coiot* — prin engleză sau franceză.

3. Din cele prezentate mai sus se desprinde constatarea generală că hispanismele lexicale din limba română constituie un grup foarte restrîns de cuvinte, din care marea majoritate sînt neologisme relativ recente, folosite pentru a desemna fenomene, obiecte etc. caracteristice vieţii din Spania ori din America Latină. În mare măsură este vorba de termeni intraductibili, care au pătruns din spaniolă şi în multe alte limbi europene[13]. Aceste cuvinte apar mai ales în limbajul literar, al presei şi în cel tehnic.

Este posibil ca, pe măsură ce se intensifică raporturile culturale cu lumea hispanică — este interesant de semnalat că în ultimii ani s-au publicat la noi foarte multe traduceri din literatura spaniolă şi hispanoamericană —, acest tip de cuvinte să devină mai numeros, pe de o parte şi, pe de alta, ca unele hispanisme să-şi extindă sensul, ajungînd să fie folosite în limba generală (cf. de pildă *gherilă, juntă şi poncho).*

Mai 1978

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

[13] Cf. de ex. I. Petkanov, *Los elementos léxicos españoles en la lengua búlgara*, în *Actas del XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas*, Madrid, 1964, vol. IV, 1968, p. 2085–2096.

FLORA ŞUTEU

ÎNTRE TRANSLITERAȚIE ȘI INTERPRETARE ÎN EDITAREA TEXTELOR ROMÂNEȘTI VECHI ȘI MODERNE

1. Ocupîndu-se de edițiile de texte vechi și moderne, acad. Iorgu Iordan sublinia necesitatea „interpretării lingvistice" a acestor texte „cu ajutorul cunoștințelor pe care ni le pune la dispoziție istoria limbii (în sens foarte larg)" [1]. Întrucît în ultimii ani lingvistica, prin precizările de concepție și de metodă cu privire la raporturile dintre sistemul grafic și cel fonologic și fonetic, a formulat în termeni exacți limitele posibilităților de interpretare a grafiei [2], ni se pare că, în momentul de față, conceptul de „interpretare lingvistică", adus în discuție ca bază a unei editări științifice a textelor mai mult sau mai puțin vechi, se impune să fie mai riguros definit. Afirmația noastră pornește de la constatarea că, în accepțiunea sa curentă actuală, termenul de „interpretare lingvistică", pus în opoziție cu cel de „transliterație", continuă să fie, în bună măsură, înțeles în afara unei relații judicioase între sistemul grafic și cel fonologic al unei anumite limbi. Din această cauză, editarea unui text anterior epocii contemporane se menține în limitele transpunerii unui sistem grafic în altul, transpunere care, atunci cînd nici unul din cele două sisteme grafice nu este riguros interpretat fonologic, riscă să conțină anumite corespondențe contradictorii și irelevante.

Vom încerca, în cele ce urmează, să ilustrăm, prin analiza „valorii fonetice" atribuite slovei ѣ, în unele studii filologice relativ recente, modul ambiguu în care este înțeleasă „interpretarea lingvistică" a textului.

2. Examinînd interpretarea grafiei chirilice românești din jurul anului 1800. N. A. Ursu propune pentru slova ѣ următoarele valori : a) [e] și [i̯e], în conformitate cu situația de azi : „...litera ѣ avea... aceeași pronunțare ca și astăzi. De aceea, ea trebuie transcrisă după normele ortografice actuale, fără teama de a falsifica textul din punct de vedere lingvistic" [3]; b) [ȩ], pentru care propune transcrierea *e* [4], aducînd în sprijin observația făcută de acad. Iorgu Iordan cu privire la grafiile cu -ѣ pentru [-e̯á(-)] și [-e̯a] din varianta literară actuală, care apar în textele lui Ion Neculce. Ambele propuneri de transcriere se bazează pe intenția de a obține, prin interpretarea grafiei chirilice, stabilirea

[1] Iorgu Iordan, *Despre edițiile de texte*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. I, București, 1969, p. 268.

[2] Pentru lingvistica românească, trebuie luată în considerare, în acest sens, ca una din cele mai importante lucrări de referință, seria de articole publicate de Andrei Avram în SCL (1964), pusă în circulație și sub formă de extras unitar *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*.

[3] N. A. Ursu, *Problema interpretării grafiei chirilice din jurul anului 1800*, în LR (IX), 1960, nr. 3, p. 37.

[4] *Ibidem*.

„cu acurateţe" a „valorilor fonetice reprezentate de literele alfabetului chirilic" [5].

Recent, în editarea Manuscrisului de la Ieud, acestui ultim caz i se dă aceeaşi „interpretare" grafică *e*, făcîndu-se însă cu privire la valoarea acestei litere în poziţie atonă, unde astăzi apare [-e̯a], următoarea precizare, în studiul lingvistic al textului: „Întrucît exemplele se recoltează exclusiv din rîndul femininelor terminate în *e* (avînd forma articulată în *-ea)*, stăruie bănuiala că fenomenul urmărit de noi nu ar fi fonetic, ci morfologic (ar fi vorba de o confuzie între forma articulată şi nearticulată a substantivelor). Deoarece asemenea confuzii sînt frecvente în manuscrisul nostru..., înclinăm a crede că în cazurile de mai sus nu ne aflăm în prezenţa unui fenomen fonetic" [6].

3.1. În ceea ce priveşte primul caz de interpretare a lui є ca [e] şi [i̯e], la N. A. Ursu, este evident că „interpretarea" se limitează la înlocuirea unei anumite distribuţii a omografiei є = [e] [ie], din cuvinte ca **єѹ**, **коє**, **єд**, **єпископ**, **єпѹрє**, caracteristică textelor chirilice, cu o altă distribuţie, parţial diferită, din cuvinte ca *eu*, *episcop* (în opoziţie cu *ied*, *iepure*, *voie)*, caracteristică ortografiei actuale. Putem spune că textul nu este „falsificat din punct de vedere lingvistic", deoarece atît є, cît şi *e*/*ie* sînt forme grafice „neinterpretate" din punct de vedere fonetic şi fonologic şi puse într-o relaţie de corespondenţă.

3.2. Cu privire la [-e̯a] s-a adoptat, aparent, o soluţie identică: -є = *-e*. În realitate însă, poziţiile de „interpretare" sînt diferite. N. A. Ursu, ca şi acad. Iorgu Iordan (care se referă exclusiv la textele lui Ion Neculce), consideră pe acest *-e*, corespondent al lui -є, ca fiind echivalent fonetic cu [ę], propunînd transcrierea cu *e*, în ciuda pericolului care ar exista ca „cititorul neavizat" să vadă în aceste cazuri „o greşeală gramaticală" [7]. Editorii Manuscrisului de la Ieud, după cum am arătat, bănuiesc că se află în faţa unei confuzii morfologice, pe care, după cum rezultă din rîndurile consacrate articolului, în cadrul capitolului de morfologie, o atribuie scribului „care nu stăpînea în chip desăvîrşit limba română şi confunda forma articulată cu cea nearticulată a substantivelor" [8]. În ciuda diferenţei de opinie, filologii citaţi procedează şi în acest caz, de fapt, prin transliteraţie, creînd, în sistemul de reproducere grafică, o omografie, azi inexistentă, *e* = [e], [i̯e], [ę]/[e̯a].

În ediţia Manuscrisului de la Ieud, soluţia adoptată vine, în oarecare măsură, în contradicţie cu principiul filologic enunţat în *Notă asupra ediţiei*: „Propunîndu-ne să reproducem manuscrisul, am ales metoda transcrierii interpretative. În locul unei echivalări mecanice şi... comode a slovelor prin semnele alfabetului latin, am preferat să stabilim, în măsura posibilului, valoarea semnelor folosite pentru scrierea textelor. Spre deosebire însă, de alte încercări similare, noi n-am urmărit să stabilim care e *limba (pronunţarea) scribului*, ci ne-am străduit să descifrăm care este *limba textului*... Operaţia reproducerii manuscrisului s-a redus pentru noi la a transpune un text, prezentînd anumite particularităţi de limbă,

[5] *Ibidem*, p. 33–34.

[6] *Manuscrisul de la Ieud*. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă şi indice de Mirela Teodorescu şi Ion Gheţie, Bucureşti, 1977, p. 92.

[7] N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 37.

[8] *Lucr. cit.*, p. 102.

scris în alfabetul chirilic, în alfabetul latin şi *în ortografia actuală* [sublinierea noastră, F. Ş.], cu respectarea tuturor particularităţilor de limbă ale textului şi cu înlăturarea a *tot ce e lipsit de valoare fonetică reală* [subl. ns., F.Ş.] (în epoca scrierii textului sau într-o epocă anterioară)" [9].

Lăsînd la o parte inadvertenţa dintre principiul enunţat şi aspectul de detaliu pe care îl reprezintă transcrierea *-e* a lui *-ɛ*, credem că este destul de evident faptul că această transcriere îl obligă pe specialistul care urmăreşte să consulte ediţia, pentru a o utiliza ca sursă de fapte din istoria limbii române, să procedeze mai întîi la o „interpretare lingvistică", morfonetică, a tuturor cazurilor cu *-e* grafic, înainte de a se decide asupra unei concluzii sau a alteia.

4. Prin observaţiile făcute cu privire la limitele existente în practicarea „intepretării grafiei" nu am vrut (dealtfel nici nu puteam s-o facem), să negăm realele progrese realizate, mai ales de editorii amintiţi (N. A. Ursu, Mirela Teodorescu şi Ion Gheţie), în ceea ce priveşte studiul filologic şi lingvistic întreprins în scopul editării textelor. Am ţinut să semnalăm numai anumite inadvertenţe „simptomatice" pentru nivelul la care se poate ajunge, în „interpretarea lingvistică", pe baza metodelor exclusiv tradiţionale. Am vrut să subliniem ideea că, în stadiul actual al cercetărilor de istorie a limbii române, editorii nu au decît o singură cale de ales pentru a realiza o „interpretare lingvistică" deplină a textelor vechi, deci pentru a realiza o transcriere interpretativă, ştiinţificeşte vorbind, adevărată. Ei trebuie să intreprindă, pentru fiecare lucrare editată, o riguroasă analiză funcţională, fonetică şi morfologică, a textului. Fără această analiză, transcrierea interpretativă rămîne, în mare măsură, tributară transliteraţiei, ea nefiind decît o descriere a textului în termenii unei corespondenţe grafice, care se impune să fie reinterpretaţi de cercetător. Evident că o transcriere interpretativă funcţională, aşa cum credem că ar trebui să se facă, presupune crearea unor simboluri grafice neambigue, care să poată oferi, chiar şi cititorului actual nespecialist, o imagine clară asupra unor stadii vechi de limbă.

Iunie 1978

Universitatea din Craiova

[9] *Ibidem*, p. 146.

LAURA VASILIU

ASUPRA FENOMENULUI DE RELUARE A PREPOZIȚIEI *între*

1. Cînd redă o relație contractată de doi termeni lingvistic distincți[1] (legați prin *și)*, prepoziția *între* poate să preceadă exclusiv primul termen al relației sau poate fi reluată, astfel încît să-l preceadă și pe cel de-al doilea : *teatrul se află* ***între*** *hotel și universitate* / *ținea crîșmă* ***între*** *tîrgul Șomuz și* ***între*** *Satul Broșteni* (Sadoveanu [2]). Relația exprimată de prepoziție poate să fie concretă (vezi exemplele de mai sus) sau abstractă : ***între*** *Ion și Gheorghe există o veche animozitate* / *au încetat vrajba* ***între*** *craiul unguresc și* ***între*** *Ștefan Vodă* (Gr. Ureche — Simion Dascălul [3]), *învrăjbire au pricinuit* ***întru*** *domnul Aghent și* ***între*** *sudiți* (scrisoare din 1824 [4]) [5].

Cele două construcții, fără reluarea [6] și cu reluarea prepoziției, apar în variație liberă de-a lungul întregii istorii a limbii române, din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XX-lea inclusiv, în texte traduse și netraduse, culte sau populare. Două exemple : *și sfadă se făcu* ***între*** *păstorii lu Avram și a lu Lot*, Palia [7] 46 / *să nu fie sfadă* ***între*** *mine și* ***între*** *tine*, ***între*** *păstorii miei și* ***între*** *păstorii tăi*, ib. ; *acele fatale tăblițí au fost născut un prieteșug* ***între*** *Olga și Ipolit*, Negruzzi, *Opere complete* I, 1905, 36 / *alege* ***între*** *bărbat și* ***între*** *fiu*, id. *ib.*, p. 115 [8].

[1] Prepoziția *între*, ca și compusele ei *dintre* și *printre*, redă întotdeauna un raport între cel puțin doi termeni (vezi Laura Vasiliu, *Schiță de sistem al prepozițiilor limbii române*, SG III (1961), p. 30). Acești termeni nu sînt însă în mod necesar distincți lingvistic. De ex. : *stă* ***între*** *ei*, *se ivește* ***dintre*** *copaci*, *merge* ***printre*** *case* (după cît se pare, aceasta e construcția cea mai frecventă în mod absolut).

[2] Citat de Kr. Sandfeld și Hedvig Olsen, în *Syntaxe roumaine*, II, Copenhaga, MCMLX, p. 9.

[3] *Letopisețul Țării Moldovei* (ed. Const. Giurescu), 49/11—12.

[4] *Scrisori de negustori* tipărite... de N. Iorgu, București, 1925, p. CXXIII. Observăm aici confuzia *între — întru*, relativ frecventă în limba mai veche.

[5] În principiu, compusele *dintre* și *printre* se pot construi în același fel : *întîlnirea* ***dintre*** *tată și fiu* / *despărți Dumnezeu* ***dintre*** *lumină și* ***dintre*** *întuneric* (Biblia (1858) 3[a]), *s-a strecurat* printre *perete și gard* / *o vălicică ce șerpuia* ***printre*** *căldarea răsturnată a Corăbioarei și* ***printre*** *muntele Paltinul* (Agîrbiceanu, la Sandfeld-Olsen, *loc. cit.)*. Exemplele pe care le avem cu aceste prepoziții sînt foarte puține. Pentru sărăcia de exemple cu *printre* propunem o explicație : sensul vag pe care îl are prepoziția (nota de „aproximare" pe care o exprimă atît în contexte spațiale cît și în contexte temporale), coroborat cu preferința ei pentru regimul la plural dă adesea construcțiilor un conținut ambiguu și de aceea sînt greu de clasat.

[6] Prin această formulă ne vom referi în continuare la construcția fără reluarea prepoziției apărînd în condițiile (vezi mai sus) în care poate apărea și cea cu reluare.

[7] *Palia de la Orăștie*, ed. Viorica Pamfil.

[8] Pentru alte exemple de construcții cu reluare, vezi și Coresi, *Cartea cu învățătură* (ed. Pușcariu-Procopovici) 362/5 ; Coresi, *Tetraevanghelul* (ed. Fl. Dimitrescu) 158[r] ; *Pravila de la Govora*, 20[v]/7—8 ; Varlaam, *Cazania* (ed. J. Byck) 146/4, 163/7 etc. ; Gr. Ureche-Simion Dascălul, *op. cit.* 12/7 etc. ; *Biblia sacra* (tradusă de Heliade, 1858) 12[a], 18[b], 73[a] etc. (aici apar și relativ numeroase exemple cu *dintre* avînd valoarea lui *între :* 12[a], 113[a]) ; M. Eminescu, *Opere* I (ed. Perpessicius) 51/29, 166/5 ; *Acte judiciare din Țara Românească* 1775—1781 (ed. sub redacția lui Gh. Cronț) 963 ; Ovidiu Bîrlea, *Antologie de proză populară epică*, II, 318.

2. Raportul cantitativ dintre cele două construcţii nu se menţine însă acelaşi de-a lungul istoriei.

În limba veche, în textele în care apare [9], construcţia cu reluare pare a fi mai frecventă decît construcţia fără reluare. Astfel, în *Palie*, construcţia cu reluare apare de 31 de ori, iar cea fără reluare de 2 ori (construcţii similare cu *dintre* sau *printre* nu apar deloc). Din *Cazania* lui Varlaam avem numeroase exemple pentru construcţia cu reluare şi nici unul pentru cea fără reluare [10], iar situaţia letopiseţului lui Gr. Ureche este, conform exemplelor noastre, similară [11].

Cu cît ne apropiem de perioada actuală însă, construcţia cu reluare pare să scadă în frecvenţă în favoarea celeilalte, astfel încît în limba contemporană are caracter arhaic şi popular. Menţionăm situaţia prezentată de limba poeziilor şi a cîtorva nuvele de M. Eminescu, stabilită pe baza datelor oferite de *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu* [12] : construcţia cu reluare apare de 2 ori (ambele în poezii), iar cea fără reluare de 5 ori (de 3 ori în proză, de 2 ori în poezii) [13].

Construcţia cu reluare este consemnată de unele gramatici mai vechi ca exemplu ilustrativ pentru unele valori ale prepoziţiei *între* [14]. Ea apare uneori alături de construcţia fără reluare, alteori ca unică exemplificare, fără nici un fel de menţiune specială. (Faptul este o confirmare, credem,

Foarte rar, relaţia e contractată de 3 termeni, în felul acesta prepoziţia fiind reluată de 2 ori : *legătura care voi ţineţi* ***între*** *mine şi* ***între*** *voi şi* ***între*** *sămînţa ta* Palia 54, *dăsparte drumul Buzoianului* ***între*** *viia dumnealui răposatului logofăt şi* ***între*** *viia dumnealui clucerului... şi* ***între*** *acel loc cumpărat* Acte 1778, 510.

[9] De exemplu, în *Psaltirea Scheiană*, construcţia discutată de noi, cu *între*, *dintre* sau *printre*, nu apare de loc, nici cu reluare, nici fără reluare.

[10] Pentru *printre* cu reluare avem un exemplu *(merge* ***pentre*** *Samariia şi* ***pentre*** *Galilei* 326/7) şi nici unul fără reluare.

[11] Menţionăm şi cîteva texte mai puţin concludente întrucît numărul apariţiilor celor două construcţii e foarte mic. În *Pravila* Ritorului Lucaci şi în *Pravila* de la Govora construcţia cu reluare apare o dată, cea fără reluare nici o dată ; în *Evangheliarul* slavo-român de la Sibiu construcţia fără reluare apare o dată, cea cu reluare nici o dată. În *Tetraevanghelul* lui Coresi ambele construcţii apar o dată, iar din *Cartea cu învăţătură* avem tot cîte un exemplu pentru ambele construcţii *(prentre* fără reluare apare o dată, cu reluare nici o dată).

[12] Bucureşti, 1968.

[13] Construcţii similare (cu reluare sau fără reluare) cu *între* şi *printre* nu apar deloc.

Semnificativ pentru inversarea în timp a raportului numeric dintre construcţia cu reluare şi cea fără reluare ni se pare şi faptul că, transmisă foarte adesea în traducerile mai vechi ale Bibliei, construcţia în discuţie este evitată în traducerea modernizată a lui Gala Galaction. De ex. : *la loc unde mainte era cortul lui,* ***între*** *Betel şi* ***între*** *Ai* Palia, Cartea lui Moisi 13,3, ***întru*** *mijlocul lui Vetil şi* ***întru*** *mijlocul lui Ange* Biblia (1688), ***între*** *Vetil şi* între *Aggè* Biblia (1819), ***între*** *Baethel şi* ***între*** *Hangai* Biblia (1858) / ***între*** *Betel şi Ai* Biblia (1938). Notăm că, foarte rar, şi traducerea lui Heliade (1858) contrastează cu celelalte traduceri mai vechi în sensul în care contrastează şi traducerea lui Galaction : *Domnul giudece* ***între*** *mine şi* ***între*** *tine* Palia, Bitiia 16,5, *judece Dumnezău* ***întru*** *mine şi* ***între*** *tine* Biblia (1688), ***între*** *mine şi* ***între*** *tine* Biblia (1819) / ***între*** *mine şi tine* Biblia (1858), idem Biblia (1938).

[14] Menţionăm şi cîteva gramatici din acelaşi secol în care construcţia cu reluare nu apare de loc (bineînţeles, ne referim numai la gramatici în care se prezintă şi întrebuinţările prepoziţiilor, nu exclusiv inventarul lor) : Vornicul Iordache Golescul, *Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticeşti*, 1840, *Gramateca limbei romane*. Partea II *Sintetica* de Tim. Cipariu, 1877, A. Lambrior, *Gramatica română*, 1892.

În *Gramatica limbei române...* de Ştefan Neagoe (1893, p. 104), unde nu se dau întrebuinţările prepoziţiilor, construcţia discutată de noi apare în corpul definiţiei prepoziţiilor „despărţibile" : „...se usită la determinarea raportului, *dintre* cuvintele înaintea cărora sînt puse şi *între* verbe".

În gramaticile mai recente construcţia nu este înregistrată.

a raportului de variaţie liberă existent între cele două construcţii.) De exemplu :

între *zi şi* ***între*** *noapte* (I. Eliad, *Gramatică românească*, 1828, p. 10). *momiţa ţine miezul* ***între*** *om şi* ***între*** *brute* ; ***între*** *noapte şi* ***între*** *zi* ; ***între*** *unul şi* ***între*** *altul (Gramatică românească*. . ., de Gheorghie Seulescul, II, 1833, p. 77)[15].

Şi în unele dicţionare este înregistrată construcţia cu reluare fără comentarii speciale, printre exemplele ilustrative pentru construcţia fără reluare :

şi au despărţit D-zeu ***între*** *lumină şi* ***între*** *întunerec* (Clain, *Biblia*, la TDRG s.v.).

întră *dînsa şi-****ntră*** *mine, iadul mi-au părut deschis* (Beldiman, *O.*, în DA s.v.[16]).

3. Prepoziţia *între* „entre, parmi" este, după cum se ştie, continuatoarea lat. *inter*[17].

Construcţia fără reluare redă întocmai construcţia curentă a prepoziţiei în limba latină : *[**inte**]**r** ferrum et arma* LIV. 10, 16, 6, ap. TH. L. L. s.v.

Construcţia cu reluare are şi ea model în limba latină : *litis [**inte**]**r** Peliden*. . . *et [**inte**]**r** Atriden* Hor. epist. 1, 2, 12, *[**inte**]**r**. . . et [**inte**]**r**. . . est differentia* Hermog. dig. 26, 7, 48, ap. TH.L.L. s.v.[18]

Dat fiind că, după cum reiese din slaba ei atestare, construcţia aceasta era foarte rară în latină, ar părea puţin probabil ca ea să fi fost transmisă în română[19]. Prin funcţia ei însă, de h i p e r c a r a c t e r i -

[15] Kr. Sandfeld şi H. Olsen *(lucr. cit.*, p. 9—10) semnalează construcţia, calificînd-o drept repetiţie „ilogică".

N. Mihăescu *(Îndrumări pentru studiul limbii române*, Bucureşti, 1976, p. 59) apreciază construcţia cu reluarea lui *între* drept greşită : „repetarea lui *între* înaintea celui de-al doilea dintre termenii separaţi prin prepoziţia amintită este de prisos". Este evident că problema nu e pusă în termenii adecvaţi : după cum o arată istoria construcţiei, nu poate fi vorba aici de o greşeală, ci cel mult de o construcţie ieşită din uz.

[16] Vezi în acelaşi loc exemple din GCR I, Varlaam, *Cazania, Mineiul* (1776). Remarcăm că, pentru sensul „partitiv", ilustrat aici exclusiv prin exemple de construcţie fără reluare, am întîlnit şi exemple de construcţie cu reluare : *care spiţă se chiamă mai bună* ***între*** *tată şi* ***între*** *fecior (Pravila Ritorului Lucaci*, ed. I. Rizescu) 251[v].

[17] Vezi CDDE s.v. *între*[1], DA s.v. *între* „entre, parmi". În ultimul loc, pentru sensul „printre" şi pentru fonetismul *întră* se face apel şi la lat. *intra*.

Vezi şi Ernout-Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, 1932, s.v. *in*, unde se menţionează că sensul propriu al prepoziţiei *inter* este „à l'intérieur de deux".

[18] Vezi şi *Biblia Sacra*, Vulgatae editionis, Viennae, 1863, Gen. IX, 13 : *erit signum foederis* ***inter*** *me et* ***inter*** *terram*. (Pasajul corespunzător din Palie : *să fie semnul legăturiei* ***între*** *mine şi* ***între*** *pămînt.)*

[19] În acelaşi sens ar pleda şi faptul că nu apare în aromână. Asupra acestui fapt nu avem însă decît un indiciu nedecisiv, anume acela că construcţia respectivă nu e înregistrată în literatura de specialitate ; vezi Th. Capidan, *Dialectul aromân*, 1932, p. 507, Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân*, 1974, s.v. *dintră* 1°, *ntră* 6°, *printră*.

După cît se pare, construcţia în discuţie nu apare nici în alte limbi romanice precum italiana şi spaniola. Cezi G. Rohlfs, *Grammatica storica*. . ., III, 1969, p. 100, S. Battaglia—V. Pernicone, *La grammatica italiana*, 1960, p. 430—431, Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, 1971, s.v. *tra, fra* ; Real Academia Española, *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*, 1973, p. 420, 441, 501—502, Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española*, 1970, s.v. *entre*, María Moliner, *Diccionario de uso del español*, 1975, s.v. *entre*.

z a r e[20] a relației pe care o redă, construcția cu reluare se încadrează în tendința larg manifestată de limba română prin fenomene ca : marcarea formelor flexionare atît prin desinențe cît și prin alternanțe, cumulul de articole, apariția alternanțelor nemotivate fonetic la derivatele sufixale, dublarea complementului direct și indirect prin pronumele personal aton, anticiparea atributului posesiv prin pronumele în dativ posesiv. Spre deosebire de unele dintre fenomenele explicate prin această tendință, ca dublarea complementului, care continuă să fie productive, fenomenul aici în discuție se află, cel puțin în limba literară, în regres, ca și alte fenomene din aceeași categorie cum ar fi cumulul de articole.

Iunie 1978

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

[20] Relevată de Sextil Pușcariu, în *Limba română*, vol. II, 1959, p. 271, 272. Vezi și Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, 1954, p. 343, Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 263–264.

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

O NOUĂ REZOLVARE A PROBLEMEI GENEZEI CREOLEI FRANCEZE?

Geneza limbilor creole — care a preocupat încă pe primii călători care au luat cunoştinţă de existenţa lor şi a devenit una din problemele de cel mai larg interes legată de acest domeniu al cercetării lingvistice — nu a fost explicată pînă în prezent într-un mod care să întrunească adeziunea tuturor specialiştilor nici sub aspectele sale cele mai generale, nici în ce priveşte particularităţile constituirii fiecăruia din aceste idiomuri.

De aceea reluarea sa pe baze noi în momentul actual, de dezvoltare fără precedent a studiilor creole, este deosebit de binevenită. Este ceea ce a încercat Gérard Étienne în comunicarea prezentată la cel de-al XIV-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică, ale cărui *Acte* au început să vadă lumina tiparului. În contribuţia *Pour une grammaire historique du créole des Caraïbes*[1], G. E. nu a făcut, cum s-ar putea crede judecînd după titlu, o simplă pledoarie în favoarea aprofundării studiilor de gramatică istorică privitoare la idiomurile — după părerea sa *idiomul* — creole din zona Caraibilor, ci şi-a expus poziţia în legătură cu problema constituirii uneia dintre varietăţile creole din zonă, şi anume creola franceză din Haiti.

G. E. combate în bloc ipotezele anterioare privind modul de constituire a limbilor creole, fără a face însă referiri exacte şi discutînd de fapt numai una din aceste teorii. El consideră ideea contribuţiei — nu numai directe, dar chiar şi indirecte — a „stăpînilor", inclusiv a albilor din clasele mijlocii, în formarea limbilor creole drept un „mit", nevăzînd motivele pentru care aceştia şi-ar fi deformat propria limbă într-un fel de *baby talk*. Faptul că vorbitorii unei limbi îşi adaptează modul de a vorbi în funcţie de interlocutor este însă un fenomen binecunoscut. Pe de altă parte nu este prea clar cu cine polemizează exact G. E., deoarece adepţii teoriei criticate nu au folosit termenul *stăpîni* în accepţia foarte limitată pe care i-o atribuie autorul la care ne referim, înţelegînd sub acest nume generic nu numai pe marii proprietari de plantaţii, ci pe coloniştii europeni în ansamblu şi accentuînd adesea rolul păturilor sociale inferioare ca intermediar între cele două extreme ale ierarhiei sistemului sclavagist.

G. E. consideră în schimb la baza creolei cooperarea dintre „geniul" sclavilor africani şi al aşa-numiţilor *flibustiers* — un fel de corsari care reprezintă primii ocupanţi ai insulei. În felul acesta ar fi luat naştere un *pidgin* a cărui bază morfo-lexicală ar constitui-o *normanda*, dată fiind originea acestor *flibustiers*. G. E. revine astfel, dar fără a menţiona acest

[1] *XIV Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza, Napoli, 15—20 aprile 1974, Atti*, vol. II, 1976, p. 593—600.

lucru, la teoria de acum aproape o jumătate de secol a lui Jules Faine [2], fără a aduce însă dovezi noi de ordin istoric sau lingvistic în sprijinul acestei ipoteze, care rămîne în continuare insuficient de convingătoare. Singurul element nou, dar tot neargumentat, este atribuirea unor morfeme creole fie „franco-normandei", fie „anglo-normandei".

După părerea lui G. E., creola trebuie să-și fi tras „nivelurile de structură" — prin care nu știm exact ce înțelege autorul — din fondul francez, englez și spaniol — fapt explicat numai prin aportul negrilor aduși din coloniile spaniole învecinate. Această idee a amestecului de elemente eterogene este și mai veche[3], dar G. E. nu face nici un fel de referire la predecesorii săi. Spre deosebire de autor, nu vedem cum engleza și spaniola ar fi putut, alături de limbile africane (asupra cărora vom reveni), nu numai să îmbogățească, dar și să *stabilizeze* pidginul amintit, la nivel lexical și chiar și morfologic, ducînd la ceea ce G. E. consideră independența la toate nivelurile a creolei de „limba mamă", în ciuda celor 90% cuvinte de origine franceză. Abordarea științifică a limbilor creole a dovedit însă că limbile europene din care creola franceză a primit unele împrumuturi nu au influențat structura idiomului.

În ce privește durata procesului de constituire a creolei haitiene, G. E. consideră că aceasta este opera a două generații, cea dintre 1625 și 1725 și cea dintre 1725 și 1804. Trecînd peste faptul că, mai ales în acea epocă și în acea zonă, răstimpul unei generații nu atingea nici pe departe un secol și că această periodizare nu ține seama și de date de ordin lingvistic, amintim că existența unui poem creol haitian atestat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, celebrul *Lisette quitté la plaine*, îndreptățește presupunerea că la acea dată limbajul în care a fost creat poemul — care este poate anterior chiar datei primei lui atestări — era deja un idiom constituit, cu o anumită tradiție chiar.

G. E. pune un accent deosebit pe rolul unui fenomen social specific fostelor colonii caracterizate pe importul de sclavi — așa-numitul *marronnage* (refugierea în regiuni izolate a sclavilor fugari) în constituirea creolei; în consecință, adoptarea acesteia ca limbă a sclavilor rămași pe plantații este prezentată doar ca un fapt secundar — lucru care ni se pare greu de susținut.

În ce privește limbile africane, deși la începutul comunicării sale însuși G. E. vorbise despre acel *désarroi* lingvistic din rîndul populațiilor strămutate din ținuturile africane, ca urmare a binecunoscutei politici de separare sistematică a sclavilor vorbind același dialect în scopul prevenirii comploturilor și revoltelor, trei pagini mai departe el afirmă că limbile africane s-ar fi păstrat în Haiti în toate atelierele de sclavi și ar fi fost folosite de șefii rebeli pentru a comunica cu negrii ce evadau îndată după debarcarea pe insulă. Ele ar fi fost abandonate în favoarea creolei, se afirmă de această dată, nu din cauza vreunui *désarroi* lingvistic — cum ar susține numai „lingviștii americani" —, ci pentru a asigura integrarea lingvistică a indivizilor născuți în afara coloniilor franceze din Antile.

[2] Jules Faine, *Philologie créole. Études historiques et étymologiques sur la langue créole d'Haïti*, Port-au-Prince, 1936.

[3] Cf. încă Jacques Bouton, *Relation de l'establissement des François depuis l'an de 1635 en l'isle de la Martinique*, Paris, 1640.

În concluzie, autorul, despre care aflăm că a prezentat o teză de doctorat consacrată „nivelurilor de structură" ale creolei franceze din nordul republicii Haiti, reflectînd probabil familiarizarea cu realitățile locale actuale, nu dovedește o cunoaștere la fel de profundă a istoriei problemei pe care o abordează și a stadiului ei actual. Pe de altă parte, G. E. nu dezvăluie în această comunicare nici documente de arhivă, nici fapte de limbă care să-i sprijine afirmațiile, proiectînd poate publicarea lor ulterioară. Astfel, în această expunere nu se aduce o rezolvare nouă a problemei abordate, se reiau, fără argumente noi, teorii perimate, se trec sub tăcere numeroase alte puncte de vedere, se prezintă inexact contribuțiile unor specialiști; nu considerăm necesar să ne oprim aici și asupra modului depășit de a concepe structura și evoluția unei limbi. Toate acestea ne fac să pledăm în continuare, parafrazînd titlul comunicării la care ne-am referit, pentru o istorie internă și externă a fiecărei varietăți a creolei franceze, de tipul cercetării exemplare întreprinse de Robert Chaudenson pentru creola din Réunion [4], la care ne propunem să ne referim mai pe larg cu alt prilej.

Mai 1978

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

[4] Robert Chaudenson, *Le lexique du parler créole de la Réunion*, Paris, 1974 — lucrare ce depășește cu mult limitele sugerate de titlu.

RECTIFICARE

Cititorii sînt rugați să facă următoarele rectificări:

La p. 512, rîndul 3 de jos, în loc de: ***hârr** se va citi: **hârr**; la p. 528, rîndul 13 de jos, în loc de: [sic] *vingt:* se va citi *vingt* [sic]; la p. 535, rîndul 4 de jos, în loc de: Leyde se va citi: Leiden; la p. 536, rîndul 21 de sus, în loc de: pour un se va citi: pour désigner un; p. 536, rîndul 20 de jos, în loc de: langues. se va citi: langues néolatines.; la p. 537, rîndul 12 de jos, în loc de: pp. XXX se va citi: pp. XXXI; la p. 537, rîndul 9 de jos, în loc de: Ceteau se va citi: Certeau; la p. 539, rîndul 9 de jos, în loc de: XIe se va citi: XVIe; la p. 541, rîndul 2—3 de jos, în loc de: *Bulgarische Akademie der Wissenschaften Sofia* se va citi: *Sofia*; la p. 568, rîndurile 4 și 5 de jos, în loc de: § se va citi: p.; la p. 568, rîndul 1 de jos, în loc de: 7 se va citi: 9; la p. 569, rîndul 3 de jos, în loc de: relevé se va citi: relevés; la p. 570, rîndul 7 de sus, în loc de: d'une se va citi: d'un; la p. 571, rîndul 3 de jos, în loc de: L'auteur se va citi: L'éditeur; la p. 571, rîndul 1 de jos, în loc de: siècle, se va citi: siècle. Texte de Llull: *buc d'abelles* (*Obres essencials*, Barcelone, 1957, I, 378).; la p. 573, rîndul 21 de sus, în loc de: RLR se va citi: RLaR; la p. 573, rîndul 21 de sus, în loc de: (1893—94). se va citi: (1893—94) 434.; la p. 574, rîndul 10 de jos, în loc de: celle se va citi: celles; la p. 575, rîndul 18 de jos, în loc de: de type *ui* se va citi: de ce type.

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R. S. România se vor adresa la: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P. O. BOX 136-137 — telex 11226, 70116 București, str. 13 Decembrie nr. 3, R. S. România.

Toutes commandes de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie seront adressée à: ILEXIM DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P. O. BOX 136-137 — telex 11226, 70116 București, str. 13 Decembrie nr. 3, R. S. România.

ALBANIE, **Ndermarrja e librit Tiranë**, Rruga Konferenca e Pezës, Tiranë;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport**, Leninstrasse 16, 701 Leipzig;
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, **Kubon & Sagner**, Postfach 68, 8 München 34;
AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb**, Hochstädtplatz 3, 1200 Wien;
BELGIQUE, **Du monde entier**, 162, rue du Midi, Bruxelles;
BRÉSIL, **Livraria Leonardo da Vinci**, rue Rio Branco 185, Loja 2, Rio de Janeiro;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE BULGARIE, VTO **„Hemus"**, Sofia 6 Rousky Blvd.;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE CHINE, **China National Publications**, Import Corporation, P.O.B. 88 — Peking;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DÉMOCRATIQUE DE CORÉE, **Chulpanmul**, Phenian;
ESPAGNE, **Miessner libreros**, José Ortega y Gasset 14, Madrid;
ÉTATS-UNIS D'AMÈRIQUE, **Fam book service** 69 Fifth Avenue, New York, N.Y. 10003;
FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa**, SF. 00101 Helsinki 10;
FRANCE, **Librairie Hachette**, 58, rue Jean Bleuzen, 92170-Vanves;
GRÈCE, **Endohora Co. LTD**, 62 Solonos Ste., Athens 135;
GRANDE—BRETAGNE, **Gant & Cutler LTD**, 11 Buckingham Street Strand, London;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE HONGRIE, **Kultura**, Fö Uca 32, Budapest I;
ISRAËL, **Lepac LTD.**, Rambam Str., Tel-Aviv;
ITALIE, **Librerie Ledi**, Piazza Cadrona 9, Milano 20123;
JAPON, **Nisso tosho LTD**, 1-5-16 Bunkyo-ku, Tokyo 112;
RÉPUBLIQUE DE MONGOLIE, **Mongolgosknigotorg**, Ulan Bator;
PAYS-BAS, **Martinus Mijhoff N.V.**, Large Voorhout, 9—11, Haga, Box 269;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE POLOGNE, **Ars polona-ruch**, Krakowskie Przedmiescie 7;
SUÈDE, **Intercom export-import**, Olofström 1, Box 193;
SUISSE, **Librairie Rousseau**, Rue J. J. Rousseau 36—Genève;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia**, Ve Smeckach 30, Praha;
U.R.S.S., **V/O „Mezhdunarodnaya kniga"**, Moskva G. 200;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM, **32 Hai Ba Trung**, Hanoi;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE FÉDÉRATIVE DE YOUGOSLAVIE, **Forum**, Novi Sad V; Misica 1.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1977 (XXVIII)

5

ANDREI AVRAM, Analiza în trăsături distinctive a fonemelor consonantice din dialecte limbii române (p. 471—494); CORNELIU REGUŞ, Particularităţi ale adverbelor demonstr tive în graiurile ucrainene din jud. Suceava (p. 495—498); TUDORA ŞANDRU OLTEANU Observaţii asupra derivării indigenismelor din lexicul spaniolei americane (p. 499—508) CEZAR TABARCEA, Statutul semiotic al proverbului (p. 509—524); TATIANA SLAMA CAZACU, Treapta decodării lingvistice în receptarea textului literar (p. 525—536); ADRIAN GORĂSCU, Predicaţie şi definiţie (p. 537—545); ILINCA CONSTANTINESCU, Aspect funcţionale în analiza erorilor (p. 547—554).

6

ANDREI AVRAM, Observaţii asupra fonemelor vocalice ale dialectului istroromân (p. 591-597); MARIA ILIESCU, Structura semantică a urmaşilor sufixului lat. ***-arius, -aria, -arium*** în română şi italiană (p. 599—608); DOMNIŢA ICHIM-TOMESCU, Probleme ale subclasi ficării antroponimice (p. 609—619); GH. BOLOCAN, Nume de locuri compuse (p. 621—629) I. PĂTRUŢ, Antroponime româneşti formate cu sufixul *-l-* (p. 631—638).

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1978 (XXIX)

1

SANDA GOLOPENŢIA ERETESCU, Analiza contrastivă şi semiotică (p. 3—17); LOUIS MOURIN, La réélaboration structurelle des systemes romans de conjugaisen du parfai (p. 19—43); ANDREI AVRAM, Lat. *illam*: rom. *o*. În legătură cu tratamentul lat. [ll în limba română (p. 45—49); MARIANA COSTINESCU, Raportul dintre ***Codicele Voroneţean*** şi celelalte versiuni româneşti din secolul al XVI-lea ale ***Apostolului*** (p. 51—60).

2

POETICĂ

I. COTEANU, Ipoteze pentru o sintaxă a textului (p. 115—124); DANIELA GOLOGAN COSTEA, Discursuri descriptive şi definitorii (p. 125—142); SOLOMON MARCUS, Lingvistica povestirii (p. 143—152); PAULA DIACONESCU, Modul aluziv în proza lui Marin Sorescu (p. 153—164); EMILIA PARPALĂ, Simbolul poetic (p. 165—171); ION GHEŢIE, Creaţiile figurate în graiurile din Valea Bistriţei (Bicaz) (p. 173—188); LAURENŢIU NICULESCU, Note pentru o reconsiderare stilistică a pauzei (p. 189—196); MIHAI DINU, Sistemul rimei la mitropolitul Dosoftei : o fonologie sui-generis (p. 197—207); MIHAI POP, Dincolo de influenţe — Arghezi şi Hopkins (p. 209—212); ANALIZE DE TEXTE POETICE (p. 213—231); ECATERINA MIHĂILĂ, Schiţă pentru o bibliografie a revistelor de poetică şi stilistică (p. 233—243).

3

ANDREI AVRAM, Probleme de metodă privind stabilirea trăsăturilor comune şi a trăsăturilor specifice ale dialectelor româneşti (p. 247—252); GR. BRÂNCUŞ, Pluralul neutrelor în româna actuală (253—262); LOUIS MOURIN, Les fusions de conjugaisons dans les langues romanes (p. 263—279); LUIS HERNÁN RAMÍREZ, Estudios e investigaciones sobre el español peruano (p. 281—295); CARMEN VLAD, Schiţă pentru cercetarea semiotică a vorbirii (I) (p. 297—309); NARCISA FORĂSCU, O modalitate de măsurare a distanţei semantice dintre sinonime (p. 311—320).

I.P.I. c. 449

Lei 20

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXIX
6
noiembrie-decembrie
1978

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa comitetului de redacţie : Adresse du comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79515 Spiru Haret 12, tel. 33.34.40. şi 33.00.40., int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinés à l'échange seront envoyés à la même adresse.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
71021 Calea Victoriei, nr. 125, sectorul 1, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

6 — XXIX — 1978
noiembrie — decembrie

SUMAR

SCL, an. XXIX, nr. 6, p. 623—720, București, 1978.

ANDREI AVRAM

EVOLUȚIA CONSOANELOR ȘUIERĂTOARE ȘI CONSTITUIREA OPOZIȚIEI /ă/ : /î/ ÎN DACOROMÂNĂ

Autorul răspunde obiecțiilor formulate de Em. Vasiliu împotriva explicației după care constituirea opoziției /ă/ :/î/ este rezultatul închiderii lui [ă] în anumite condiții (explicație propusă de autorul articolului într-o lucrare anterioară). Este analizată pe larg părerea lui Em. Vasiliu, conform căreia opoziția se datorează posteriorizării vocalelor anterioare precedate de consoane șuierătoare sau de [r̄] ; autorul consideră că această părere este infirmată de o serie de fapte.

1. Propunîndu-ne să explicăm apariția opoziției /ă/ : /î/ în dacoromână, am luat în discuție următoarele două ipoteze :

a. Opoziția a apărut ca rezultat al unei evoluții fonetice pe axa localizării : transformarea în vocale centrale [1] a unor vocale anterioare, cu menținerea deosebirii de apertură. De exemplu, prin posteriorizarea (velarizarea) vocalelor [e] și [i] precedate de [r̄] în formele provenite din lat. *reus* și *rivus* s-a ajuns la constituirea perechii minimale *rău — rîu*.

b. Opoziția a apărut ca rezultat al unei evoluții fonetice pe axa aperturii : [ă] a devenit [î] în unele cuvinte, dar s-a menținut în altele. Închiderea vocalei [ă] s-a produs (deși nu în toate cazurile) numai atunci cînd [ă] nu alterna cu altă vocală semideschisă sau cu una deschisă (deci cu [e] sau cu [a] [2]). Așadar, [ă] a devenit [î] în forma verbală *vîr*, de exemplu, însă s-a păstrat în *văr* (cf. *veri* și fem. *vară* și *vere* [3]). În graiurile în care posteriorizarea vocalelor anterioare este mai veche decît constituirea opoziției /ă/ : /î/ fenomenul de sub *a* a avut ca urmare confundarea a două vocale în una singură : *r*[ă]*u* „rău" (cu [ă] < [e]) și *r*[ă]*u* „rîu" (cu [ă] < [i]). Mai tîrziu, [ă] s-a menținut ca atare sau a devenit [î], după cum participa sau nu participa la alternanțe : în substantivul citat avem, astăzi, de regulă, [î] [4], pe cînd vocala centrală semideschisă s-a păstrat în forma adjectivală *rău* (cf. fem. *rea, rele)*.

Bazîndu-ne pe grafia primelor texte românești (în care, după cum se știe, segmentele fonologice corespunzătoare actualelor foneme /ă/ și /î/ sînt notate la fel), precum și pe o serie de fapte de altă natură, inclusiv datele oferite de graiurile dacoromâne de astăzi, am susținut că opoziția /ă/ : /î/ a apărut în modul arătat sub *b* [5]. Explicația propusă de noi a fost

[1] Prin vocale centrale vom înțelege, în cele ce urmează, vocalele de timbru neutru [ă] și [î] (respectiv, pentru o epocă mai veche, vocalele presupuse a fi fost [ă] și [î]), cu excluderea lui [a].

[2] La acestea trebuie să se adauge diftongul [e̯a], segment vocalic semideschis în partea ·țială și deschis în partea finală.

[3] Situația rămîne aceeași și dacă avem în vedere fonetismele mai vechi [ve̯ară], [ve̯are] ; ·ta precedentă.

·· Vezi însă nota 21.

·Avram, *Contribuții*, p. 55—58 (abrevierile sînt explicate la sfîrșitul articolului).

combătută de Em. Vasiliu, mai întîi într-un articol [6], apoi în cartea sa consacrată fonologiei istorice a dacoromânei [7]. Autorul este de părere că opoziția în discuție s-a constituit — în cele mai multe, dacă nu chiar în toate graiurile dacoromâne — ca rezultat al unor fenomene fonetice care s-ar încadra în ipoteza prezentată, mai sus, sub *a*.

După ce arată că, în limbile care folosesc o scriere alfabetică, ,,corespondența biunivocă dintre nivelul grafemic și cel fonemic nu este o cerință obligatorie'', Em. Vasiliu afirmă că, în cazul care ne preocupă, ,,numai unele considerații *extragrafemice* pot susține una dintre cele două interpretări posibile'' [8]. Ne-am exprimat, în alt loc [9], părerea că examinarea grafiei textelor vechi p o a t e să ne furnizeze informații cu privire la data apariției fonemului /î/, respectiv, a constituirii opoziției /ă/ : /î/. Înainte de a relua discutarea unor aspecte ale acestei chestiuni [10], vom încerca, fără a ne referi la grafie, să răspundem obiecțiilor formulate de Em. Vasiliu împotriva explicației noastre ; în continuare, vom expune motivele care ne împiedică să fim de acord cu explicația propusă de autorul citat.

2. În lucrarea noastră consacrată interpretării grafiei chirilice a primelor texte românești, am avut în vedere, în cadrul ipotezei *a*, numai posteriorizarea vocalelor anterioare precedate de [r̄], nu și fenomenul asemănător care a avut loc după consoanele [ș] și [j], provenite, prin depalatalizare, din [ș'], respectiv, [j'] [11]. După Em. Vasiliu, în majoritatea graiurilor dacoromâne, tocmai acest fenomen a dus la apariția fonemului /î/ [12]. Autorul este de părere că în subdialectul (în terminologia lui Em. Vasiliu, dialectul) muntean s-a produs o depalatalizare, urmată, în unele graiuri, de o repalatalizare și că amîndouă transformările au avut loc înainte de secolul al XVI-lea. În aceste condiții, presupunînd, în conformitate cu explicația propusă de noi, că apariția fonemului /î/ nu este legată de posteriorizarea vocalelor anterioare, ar trebui să admitem că [i] precedat de șuierătoare din forme ca *ie*[ș'i]*m*, *îngri*[j'i]*m*, *cămă*[ș'i]*le* a devenit [ă], ca și [e] din *îngră*[ș'e]*m*, *îngri*[j'e]*sc*, *căma*[ș'e] : *ie*[șă]*m*, *îngri-*

[6] Em. Vasiliu, *Asupra istoriei vocalelor centrale din dialectele dacoromâne*, în SCL XVII (1966), 4, p. 407—411.

[7] Vasiliu, *Fonologia istorică*, p. 126—128.

[8] Em. Vasiliu, *Asupra istoriei vocalelor centrale ...*, p. 408.

[9] Andrei Avram, *Grafia chirilică și problema opoziției /ă/ : /î/ în dacoromâna din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în SCL XXIV (1973), 1, p. 7—9.

[10] Vezi § 14.

[11] Nu putem ști cît de apropiate erau aceste ultime consoane de șuierătoarele (fricativele alveolo-palatale) notate, în dialectologia românească, [ŝ ẑ] și [ś, ź] și, prin urmare, nici dacă transcrierea [ș' j'] este cea mai adecvată : timbrul palatal al consoanelor în discuție ar putea, eventual, să fie indicat doar de litera care urmează — [și șe], în loc de [ș'i ș'e] —, întocmai ca timbrul nepalatal (velar) al consoanei din grupul [șă], de exemplu ; în acest caz, pentru consecvență, ar urma să se folosească, de asemenea, transcrierile [șea șio șiu] și, la finală (după transformarea lui [i] în ,,pseudovocală''), [ș^{i}], în loc de [ș'a ș'o ș'u], respectiv, [ș'] (cf. notațiile obișnuite [pi pe pea] etc., nu [p'i p'e p'a] etc.). Deși transcrierile [ș'i ș'e] ar putea lăsa să se înțeleagă că avem a face neapărat cu consoane diferite de cele care apar în grupurile notate [și șe], vom recurge la procedeul — frecvent în studiile consacrate evoluției consoanelor șuierătoare — care constă în folosirea semnului ['] pentru a indica timbrul palatal al fricativelor palato-alveolare așa-numite ,,moi''. În pasajele reproduse din lucrările lui Em. Vasiliu am înlocuit [ș j ă î] literele corespunzătoare din sistemul de transcriere al Asociației fonetice internațion[ale] pe care îl folosește, în unele cazuri, autorul citat.

[12] Vezi §§ 11 și 12.

[jă]*m*, *cămă*[şă]*le*. Dacă însă am admite că, în loc ca [i] să se transforme în [î] (ceea ce ar fi dus la constituirea opoziţiei /ă/ : /î/ ; cf. *îngră*[şă]*m*, dar *ie*[şî]*m*, cu vocale centrale diferite în acelaşi context [13]), vocalele [e] şi [i] s-au confundat într-un singur sunet (şi, în mod necesar, într-un singur fonem), nu ar fi posibil, după părerea lui Em. Vasiliu, să se explice următoarele două lucruri : 1) cum se ajunge în graiurile de tip muntenesc care cunosc repalatalizarea şuierătoarelor la „restabilirea" vocalismului primar : [ă]> [e] în formele care avuseseră un [e] înainte de depalatalizare (de exemplu, în *îngră*[ş'e]*m)*, dar [ă]> [i] în formele cu un [i] originar (de exemplu, în *ie*[ş'i]*m)*; 2) cum se ajunge în graiurile în care nu se produce repalatalizarea la situaţia actuală : [ă] în *îngră*[şă]*m*, dar [î] în *ie*[şî]*m* [14].

3. Ne propunem să răspundem mai întîi la obiecţia referitoare la constituirea opoziţiei /ă/ : /î/ în graiurile în care a avut loc depalatalizarea, dar nu şi repalatalizarea şuierătoarelor [15]. Problema constă în găsirea unei explicaţii satisfăcătoare a faptului că un sunet, [ă], s-a scindat în două sunete, [ă] şi [î].

După părerea noastră, situaţia lui [ă] provenit din vocalele [e] şi [i] precedate de şuierătoare nu este diferită de cea a lui [ă] apărut pe alte căi. În ambele cazuri a acţionat tendinţa de închidere a lui [ă], manifestată mai intens în prezenţa unor factori pe care i-am indicat cu altă ocazie : accentul, poziţia vocalei înaintea unui grup consonantic, natura elementelor acestui grup [16]. Fiind vorba de o tendinţă, nu de o lege fonetică, [ă] nu s-a transformat în [î] în t o a t e cuvintele în care ne-am fi aşteptat să avem astăzi o vocală închisă [17]. Pe de altă parte, cîteva transformări fonetice (cu caracter de lege sau de tendinţă) — cum este, de exemplu, închiderea vocalelor neaccentuate — au dus la apariţia lui [î] şi în poziţii în care nu a intervenit nici unul dintre factorii menţionaţi mai sus.

Nu este însă suficient să avem în vedere exclusiv fenomenele de ordin pur fonetic. Ca element constitutiv al unor morfeme gramaticale sau derivative, vocala [ă] a fost supusă presiunii sistemului de relaţii din care făceau parte morfemele respective. Un substantiv ca *uşă* aparţinea unei serii care includea şi numeroase alte substantive cu desinenţa *-ă* la nom.-ac. sg., iar un plural ca [uşăle] intra, din punct de vedere morfologic, în aceeaşi categorie fie cu *aripele*, de exemplu, fie — mai tîrziu — cu forme ca *aripile*. Forma actuală [uşîle] conţine un [î], în locul mai vechiului [ă], ca urmare a unui fenomen morfologic, acelaşi care a dus la apariţia formelor *aripi* — *aripile* (paralele cu [uş] — [uşîle]), în locul mai vechilor *aripe* — *aripele* (paralele cu [uşă] — [uşăle]) [18]. Vocala [î] din [uşîle] poate,

[13] Vezi însă § 17.

[14] Vasiliu, *Fonologia istorică*, p. 127—128.

[15] Pentru cealaltă obiecţie vezi § 6. Precizăm că ne vom referi numai la şuierătoarele urmate de vocale închise şi semideschise anterioare, respectiv, centrale ; grupurile formate din [ş' j'], respectiv, [ş j] urmate de alte vocale nu vor fi luate în consideraţie, întrucît evoluţia lor nu are legătură cu problema opoziţiei /ă/ : /î/.

[16] Vezi Andrei Avram, *Despre trecerea lui* [ă] *la* [î] *în dacoromână*, în SCL XVI (1965), 4, p. 457—461.

[17] Cf. § 18.

[18] Cu privire la tendinţa de înlocuire a desinenţei *-e* cu desinenţa *-i* la substantivele feminine vezi, de exemplu, Paula Diaconescu, *Structură şi evoluţie în morfologia substantivului românesc*, Bucureşti, 1970, p. 117—126.

prin urmare, să fie explicată plecîndu-se de la un stadiu precedent cu [ă]; nu avem a face cu o inexplicabilă „potrivire", în ce privește apertura, între un [î] actual și un [i] originar, paralelă cu cea dintre [ă] și [e]. Mai mult: dacă — așa cum susține Em. Vasiliu [19] — depalatalizarea șuierătoarelor s-a produs, în subdialectul muntean, într-o epocă foarte veche [20], este de presupus că [î] din forma [ușîle] nu provine dintr-un [i], ci dintr-un [e]; punctul de plecare al lui [ușăle] a fost deci [uș'ele] (forma nearticulată: [uș'e], cu desinența *-e*). În acest caz admiterea transformării [ă] > [î] devine obligatorie și obiecția lui Em. Vasiliu este înlăturată în ce privește formele de tipul [ușîle], căci nu se mai pune problema apariției lui [î] prin transformarea [ș'i] > [șî].

Mai interesante pentru discuția noastră sînt perechile de forme de tipul *îngră*[șă]*m* — *ie*[șî]*m*: de data aceasta nu poate fi vorba de o identitate originară a vocalelor precedate de șuierătoare (cf. sg. [uș'e] — pl. [uș'e]), așa încît pare mai plauzibilă ipoteza potrivit căreia actuala deosebire de apertură dintre [ă] și [î] este neapărat continuarea directă a celei dintre [e] și [i]. Vom încerca însă să arătăm că existența unor asemenea perechi de forme este perfect compatibilă cu părerea conform căreia, la un moment dat, cele două vocale anterioare precedate de șuierătoare s-au confundat, în unele graiuri, într-o singură vocală centrală, [ă].

După cum se poate observa, [ă] din *îngră*[șă]*m* este vocala caracteristică a conjugării (sufixul conjugării) în alternanță cu [a]: cf. *îngrășăm* — inf. *îngrășa(re)*, ind. prez. pers. a 2-a pl. *îngrășați*, part. *îngrășat*. Vocala accentuată din *ie*[șî]*m* are un statut morfologic identic (cf. [ieșîm] — [ieșî(re)], [ieșîț(i)], [ieșît]), cu deosebirea că în cel de al doilea caz nu ne găsim în prezența unei alternanțe vocalice. Tocmai deosebirea aceasta explică, pe de o parte, menținerea lui [ă] în *îngrășăm*, ca în *văr*, *rău*, *răni* etc. și, pe de altă parte, transformarea lui [ă] în [î] în formele citate ale verbului *a ieși* — [ieșăm] > [ieșîm] etc. —, ca în *vîr*, *rîu*, *rîni* etc. [21]. De adăugat observația că [ă] s-a păstrat ca atare în forme ca *slu*[jă]*sc* — în morfemul care poate fi notat, ortografic, *-esc* apare alternanța [ă] ~ [a] (cf. *să slu*[ja]*scă)* —, în timp ce [ă] din *slu*[jă]*m*, *slu*[jă]*re* etc., care nu era termen al unei alternanțe, a devenit [î]. După părerea noastră, cazurile de acest tip, aduse în discuție de Em. Vasiliu, nu infirmă, ci mai curînd confirmă explicația pe care am dat-o apariției fonemului /î/, respectiv, a opoziției /ă/ : /î/, explicație caracterizată prin faptul că atribuie un rol important presiunii sistemului de alternanțe fonologice (fonetice).

4. În sprijinul opiniei sale asupra cronologiei absolute a constituirii opoziției /ă/ : /î/ Em. Vasiliu invocă datele oferite de textele românești vechi și cronologia relativă a cîtorva transformări fonetice care trebuie să fie avute în vedere atunci cînd se pune problema de a explica, printre altele, repartizarea fonetismelor [ș'i ș'e] și [șî șă] în graiurile actuale. Prezentăm, succint, în continuare, părerile autorului citat privitoare la

[19] Vezi §§ 4 și 5.

[20] Pentru situația din subdialectul moldovean vezi § 8.

[21] Am arătat în alt loc (Avram, *Contribuții*, p. 50, 52) că în graiurile actuale sînt atestate și fonetisme ca [rău] = *rîu*, care dovedesc că [i] nu s-a transformat direct în vocală centrală închisă.

evoluţia şuierătoarelor şi la unele fenomene conexe (aceste păreri constituie în parte o reluare a celor exprimate de H. Tiktin [22]) :

a. Transformarea lui [e] în [ă] şi a lui [ea] în [a] după labiale, în poziţie „dură", este „anterioară sec. al XVI-lea, deoarece textele acestei epoci nu atestă niciodată conservarea vocalismului [e, ea] după labială" [23].

b. În subdialectul muntean depalatalizarea şuierătoarelor este anterioară transformării menţionate la punctul *a*; în cazul contrar [ea] nu ar fi putut să devină [a] în *cămaşă*. Aşadar, [kămeaş'e] s-a transformat mai întîi în [kămeaşă] — în felul acesta s-a creat poziţia „dură" pentru diftongul precedat de labială — şi, apoi, în [kămaşă] [24].

c. La o dată anterioară secolului al XVI-lea s-a produs repalatalizarea şuierătoarelor în unele graiuri de tip muntenesc : [kămaşă]> [kămaş'e], [băşîkă]> [băş'ikă]; textele munteneşti din acest secol „atestă *un stadiu avansat al inovaţiei*", iar [şă şî jă jî] reprezintă o pronunţare „arhaică" [25].

d. În subdialectul moldovean depalatalizarea a fost precedată de transformarea în [e] a lui [ea] în poziţie palatală : [kămeaş'e]> [kămeş'e] > [kămeşă] [26]. În subdialectul muntean ordinea celor două fenomene a fost inversă, aşa încît în momentul în care a intrat în acţiune legea transformării lui [ea] în [e] în poziţie palatală diftongul din [kămeaşă] nu mai îndeplinea condiţiile necesare pentru a putea să devină [e]; el a devenit [a] [27].

e. Monoftongarea [ea]> [e] în subdialectul moldovean s-a încheiat după secolul al XVI-lea [28]. Depalatalizarea şuierătoarelor (după cum am văzut, precedată de monoftongare) „s-a produs aproximativ în prima jumătate a secolului al XVII-lea" [29].

5. Din cele arătate în paragraful precedent, sub punctele *a*, *b* şi *c*, ar rezulta că repalatalizarea şuierătoarelor s-a produs cel mai tîrziu la sfîrşitul secolului al XV-lea. Urmează să vedem spre ce datare ne conduce examinarea materialului care ne stă la dispoziţie.

În documentele din Ţara Românească scrise în cursul secolului al XV-lea întîlnim aproape exclusiv grafiile є şi и (ї) după ш şi ж, grafii care reflectă fonetismele [ş'e ş'i]. Iată exemplele date de Ion Gheţie şi Al. Mareş [30] : *Čireşelul* (1408--1418), *şipoti* (1441), *Roşia* (1465), *Gogoşe* (1483). Un singur exemplu pare să dovedească existenţa unei vocale centrale după [j] : *Jlъţi* (1483), interpretat de autorii citaţi ca *Jîlţi* [31]. Predominarea numerică a cazurilor în care se scrie є şi и (ї) după ш, ж este, de fapt, mult mai netă; la cele patru exemple reproduse mai sus pot fi adăugate altele : *Şerb* (1471), *Urşi* (147?, 1496), *moşi* (= *moaşei*; 1480), *Roşiul*

[22] *Studien zur rumänischen Philologie*. Erster Theil, Leipzig, 1884, p. 97—115.
[23] Vasiliu, *Fonologia istorică*, p. 127.
[24] *Ibidem*, p. 108—109.
[25] *Ibidem*, p. 158 ; cf. p. 159.
[26] *Ibidem*, p. 50—51, 154.
[27] *Ibidem*, p. 154 (cf. punctul *b*).
[28] *Ibidem*, p. 50.
[29] *Ibidem*, p. 171. Vezi însă cele arătate mai jos, în § 8.
[30] Gheţie—Mareş, *Graiurile*, p. 176.
[31] *Ibidem*.

(1484—1485; alături de *Roșu*, 1477), *Bucșe* (1489), *Șerbu* (1489), *Jiliștea* (1492), *șindilu (ot șindilu* „de șindilă"; 1496—1507)[32].

Întrucît cel mai vechi exemplu cu șuierătoare + vocală palatală care ne este cunoscut apare într-un document de la începutul secolului al XV-lea (1408—1418), s-ar părea că repalatalizarea este anterioară anului 1400. În acest caz, evident, ar trebui să admitem că și depalatalizarea datează cel puțin din secolul al XIV-lea, dacă nu cumva ea este și mai veche[33].

Dacă însă depalatalizarea — caracteristică, după Em. Vasiliu, întregului subdialect muntean — a avut loc într-o epocă atît de îndepărtată încît pînă pe la 1400 s-a putut produce, într-o parte a subdialectului, repalatalizarea șuierătoarelor și dacă — așa cum susține același autor — [șă șî jă jî] reprezintă o particularitate „arhaică" în textele muntenești din secolul al XVI-lea, rămîne inexplicabil faptul că fonetismul „șuierătoare « dură » + vocală centrală" este practic inexistent în secolul precedent.

I. Gheție și Al. Mareș au arătat[34] că unele documente muntenești din secolul al XVI-lea atestă prezența fonetismelor [ș'e ș'i] în zone în care astăzi șuierătoarele sînt depalatalizate și că această situație este greu de explicat dacă se acceptă ipoteza lui H. Tiktin[35] (reluată de alți cercetători[36], printre care Em. Vasiliu) privitoare la depalatalizarea generală a șuierătoarelor în subdialectul muntean, la o dată anterioară apariției primelor texte românești. În continuare, cei doi autori ai monografiei consacrate graiurilor dacoromâne din secolul al XVI-lea emit o nouă ipoteză, fără a considera însă că este cazul ca cea dintîi să fie înlăturată: „Dacă admitem că [e] și [i] s-au păstrat nevelarizați în unele graiuri muntenești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi, atunci rostirile ***bășîcă*** și ***cămașă*** s-au putut extinde din zonele velarizante în cele cu [e], [i], fiind aici « împrumutate », și nu rezultate de pe urma unui proces fonetic normal, ceea ce nu e cu neputință de acceptat. Lipsa unor dovezi hotărîtoare ne împiedică, așadar, să decidem în favoarea uneia din cele două explicații posibile"[37].

După părerea noastră, ținînd seamă de grafia cuvintelor românești întîlnite în documentele muntenești din secolul al XV-lea (**шє**, **шн**, **шї**, **жн**, nu **шъ**, **шж**, **жъ**, **жж**) și de faptul că fonetismele [ș'e ș'i j'e j'i] sînt predominante în secolul al XVI-lea, atît în documente[38], cît și în tipăriturile lui Coresi[39], avem motive suficiente pentru a ne declara în dezacord cu afirmațiile potrivit cărora depalatalizarea ar fi fost o trăsătură a „mun-

[32] G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X — începutul sec. XVI)*, București, 1974, s. v. *șerb, urs, moașă, roșu, bucșe, jiliște, șindilă*.

[33] Cf. Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*. Extras din „Buletinul Institutului de filologie română — Iași", vol. XI—XII (1944—1945), Iași, 1947, p. 256: autorul consideră plauzibilă ipoteza conform căreia „ș și *j* munteni erau velari" încă în perioada dintre secolele al VIII-lea și al XI-lea.

[34] Gheție—Mareș, *Graiurile*, p. 178.

[35] *Op. cit.*, p. 107—108.

[36] Vezi, în primul rînd, Alexandru Philippide, *Originea românilor*. Volumul al doilea. *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1927, p. 45—46. Cf. nota 33.

[37] Gheție — Mareș, *Graiurile*, p. 178.

[38] *Ibidem*, p. 176—177. Cu privire la aceste fonetisme se face mențiunea „apar frecvent" (lista exemplelor este urmată de „etc."), ceea ce nu se întîmplă în cazul fonetismelor apărute ca rezultat al depalatalizării șuierătoarelor.

[39] Gheție, *Baza dialectală*, p. 250; cf. p. 261.

tenei comune" [40], iar şuierătoarele depalatalizate ar reprezenta un arhaism în textele din secolul al XVI-lea. Dealtfel, în ciuda rezervelor exprimate în pasajul reprodus mai sus, I. Gheţie şi Al. Mareş adoptă, în fond, punctul de vedere opus ipotezei lui H. Tiktin : în secolul al XVI-lea ,,într-o mare parte a Ţării Româneşti [e] şi [i] se păstrau nealteraţi după [ş] şi [j]" [41]. Aşadar, în textele munteneşti din acest secol reprezintă un arhaism fonetismele [ş'e ş'i j'e j'i], nu cele cu şuierătoare depalatalizate, cum susţine Em. Vasiliu [42]; în epoca primelor texte româneşti este în progres d e p a l a t a l i z a r e a şuierătoarelor (însoţită de posteriorizarea, respectiv, velarizarea segmentelor vocalice următoare), nu repalatalizarea.

6. În lumina datelor expuse mai sus, problema eventualei repalatalizări a şuierătoarelor şi a modului în care s-a ajuns ca, de exemplu, vocalele accentuate din formele *îngră*[ş'e]*m* şi *ie*[ş'i]*m* să fie distincte, după ce fuseseră identice — *îngră*[şă]*m*, *ie*[şă]*m* —, nu se pune decît pentru o perioadă relativ recentă, posterioară, în orice caz, primei jumătăţi a secolului al XVII-lea, căci, evident, repalatalizarea a putut să intervină numai după ce depalatalizarea a încetat să progreseze. Or, între timp (probabil, în prima jumătate a secolului al XVII-lea [43]), în forme de tipul celor citate s-a putut ajunge la scindarea lui /ă/ în /ă/ şi /î/, ca rezultat al închiderii vocalei [ă], în condiţiile arătate.

Prin urmare, presupunînd că, într-adevăr, [ş'i j'i] au fost precedate de stadiul [ş], respectiv, [j] + vocală centrală (şi nu avem a face cu conservarea şuierătoarelor palatalizate originare), înseamnă că transformările care s-au produs au fost nu [şă]> [ş'i], [jă]> [j'i], ci [şî]> [ş'i], [jî]> [j'i], iar acestea nu ridică nici o dificultate privitoare la gradul de deschidere al vocalelor înainte şi după repalatalizare. În felul acesta am răspuns la una dintre obiecţiile lui Em. Vasiliu [44]. Repetăm însă ceea ce am afirmat în paragraful precedent : nu este de crezut că depalatalizarea a fost generală în subdialectul muntean; aşadar, fonetismele actuale [ş'i j'i] pot să fie — ca şi [ş'e j'e] — sau originare, sau, eventual, împrumutate din graiurile în care depalatalizarea şuierătoarelor nu a avut loc.

7. În legătură cu natura şuierătoarelor în subdialectul muntean, merită să fie amintit faptul că unele graiuri cunosc distincţia între forme de tipul sg. [naşă] — pl. [naşe] (respectiv, [naş'e], după sistemul de transcriere pe care l-am adoptat), distincţie proprie şi limbii literare actuale [45]. Indiferent dacă vedem, în acest caz, o opoziţie între două foneme vocalice, /ă/ şi /e/, sau între două foneme consonantice, /ş/ (,,dur") şi /ş'/ (,,palatalizat"), trebuie să remarcăm că situaţia la care ne referim nu poate fi explicată exclusiv prin factori de ordin fonetic, cum sînt depalatalizarea şi repalatalizarea şuierătoarelor (suficienţi, eventual, în cazul graiurilor în care cele două forme se confundă : sg. şi pl. [naşă] sau sg. şi pl. [naş'e]).

[40] Vasiliu, *Fonologia istorică*, p. 151.

[41] Gheţie—Mareş, *Graiurile*, p. 178. Vezi şi Gheţie, *Baza dialectală*, p. 140 : ,,E de presupus că în secolul al XVI-lea durificarea lui *ş*, *j* apărea în jumătatea sudică a ţării, fără a se fi generalizat (cum nu s-a generalizat nici astăzi)".

[42] Vezi § 4, punctul *c*.

[43] Cf. §§ 14 şi 15.

[44] Cu privire la cealaltă vezi § 3.

[45] Vezi Gr. Rusu, *Probleme de morfonologie în Atlasul lingvistic român*, în CL VIII (1963), 1, p. 68—70 ; Valeriu Rusu, *Consoana ş în limba română*, în SCL XVIII (1967), 2, p. 174—176.

Studiind un aspect al dacoromânei din secolele al XI-lea — al XV-lea. E. Petrovici și Gr. Rusu [46] declară că nu au avut posibilitatea să stabilească „dacă ș putea intra, în perioada dacoromânei comune, în opoziția fonologică « palatalizat » — « nepalatalizat »” [47]. Nu ne propunem să discutăm aici această problemă; vom menționa însă că, după opinia noastră, existența unor perechi de forme de tipul sg. [nașă] — pl. [naș'e] dovedește că problema evoluției șuierătoarelor este mult mai complicată decît lasă să se înțeleagă teoria formulată de H. Tiktin.

8. În ce privește subdialectul moldovean, Em. Vasiliu este de părere că apariția lui /î/ se explică tot prin depalatalizarea șuierătoarelor, ca și în subdialectul muntean, întrucît nu se poate dovedi că transformarea lui [ă] în [î] atunci cînd vocala centrală nu alterna cu alte vocale (conform explicației propuse de noi) este anterioară depalatalizării [48]. După cum am arătat [49], autorul consideră că transformările [ș']> [ș] și [j']> [j] au fost precedate de monoftongarea lui [ea] în poziție palatală. Raportul cronologic stabilit între cele două fenomene nu este însă foarte clar.

Referindu-se la dacoromână în general (deci nu numai la unul dintre cele două mari grupuri dialectale), Em. Vasiliu consideră că la stadiul [e], în locul mai vechiului [ea], în silaba accentuată a cuvintelor de tipul *lege*, s-a ajuns în secolul al XVI-lea; în această epocă [e] și [ea] coexistau, încheierea procesului monoftongării fiind posterioară secolului al XVI-lea [50]. Cît despre depalatalizarea șuierătoarelor în subdialectul moldovean, deși menționează, în cîteva locuri, că fenomenul este posterior secolului al XVI-lea[51], Em. Vasiliu admite, totuși, în alt loc, că încă în cursul acestui secol „depalatalizarea celor două consoane era la începuturile ei” [52]. Într-adevăr, părerea după care procesul depalatalizării a început înainte de anul 1600 este confirmată de apariția unor cuvinte cu vocală centrală după șuierătoare, atît în documente, cît și în texte de altă natură anterioare acestei date și corespunzătoare unor graiuri de tip moldovean (respectiv, nordic, conform terminologiei folosite de alți ceretători) [53].

Nu intenționăm să ne oprim aici asupra spinoasei probleme a monoftongării lui [ea] în poziție palatală. Vom spune doar că din elementele de cronologie prezentate de Em. Vasiliu nu rezultă că în toate graiurile moldovene fenomenele avute în vedere (începute, amîndouă, înainte de secolul al XVII-lea) au trebuit să se producă, în mod necesar, în ordinea indicată de autorul citat: 1. monoftongare — 2. depalatalizare. Așadar este greu de susținut că toate textele din secolul al XVI-lea în care apar grafiile **шъ**, **шж**, **жъ**, **жж** reflectă neapărat graiuri în care [ea] trecuse la [e] în cuvinte de tipul *lege*.

[46] *Schiță a sistemului conjugării în dacoromâna comună*, în CL IX (1964), 2, p. 218.

[47] Conform unei alte interpretări, întrebarea care se pune este dacă după /ș/ apărea opoziția /ă/ : /e/ (în funcție de natura fonemului vocalic următor, /ș/ se realiza ca [ș] sau ca [ș']).

[48] Vasiliu, *Fonologia istorică*, p. 128; cf. p. 126.

[49] În § 4.

[50] Vasiliu, *Fonologia istorică*, p. 156—157; cf. p. 50.

[51] *Ibidem*, p. 50, 157, 165, 171.

[52] *Ibidem*, p. 158.

[53] Exemple din documente la Gheție—Mareș, *Graiurile*, p. 177. Pentru alte categorii de texte vezi, de exemplu, Gheție, *Baza dialectală*, p. 216, 236, 244.

În aceeaşi ordine de idei, este cazul să fie menţionat faptul că în unele graiuri moldovene de nord — deci din aria cu şuierătoare depalatalizate — apar, în zilele noastre, fonetisme de tipul [vorbe̯aşti̯] [54], ceea ce pare a indica o vechime mai mare a depalatalizării şuierătoarelor decît a monoftongării lui [e̯a]. Ne-am putea gîndi, ce e drept, la împrumutarea şuierătoarelor depalatalizate din graiurile în care depalatalizarea a fost precedată de monoftongare (deci cele două fenomene s-ar fi succedat în ordinea stabilită de Em. Vasiliu); odată admisă însă această posibilitate, sîntem obligaţi să admitem şi că în subdialectul muntean au putut avea loc fenomene similare: împrumutarea fiecăruia dintre cele două tipuri de fonetisme — [ş'e ş'i j'e j'i] şi [şă şî jă jî] — dintr-un grai în alt grai [55].

9. În legătură cu cronologia absolută a depalatalizării şuierătoarelor în graiurile moldovene, se impune să observăm că, deşi aceasta a început să se producă înainte de secolul al XVII-lea, este greu de presupus că fenomenul a progresat atît de rapid încît pînă pe la mijlocul acestui secol el să fi devenit o trăsătură proprie subdialectului moldovean în ansamblu [56], cum, pare-se, admite Em. Vasiliu: „Odată cu depalatalalatizarea consoanelor /*ş', *j'/ apare şi fonemul /î/ prin substituţia vocalică (58) (=[e, i]> [ă, î] după [ş, j]) ... trebuie să considerăm că dialectele de tip moldovenesc ajung în prima jumătate a secolului al XVII-lea să aibă un sistem vocalic identic cu cel al dialectelor de tip muntean" [57] (adică format din şapte foneme). Dealtfel, avînd în vedere o serie de tipărituri, Em. Vasiliu însuşi observă că „textele moldoveneşti din secolul al XVII-lea notează cu destulă consecvenţă /e, i/ după /ş, j/" şi că „textele care reflectă graiuri de tip moldovean din secolul al XVIII-lea prezintă o situaţie asemănătoare" [58]. Această situaţie este explicată în felul următor:

Depalatalizarea şuierătoarelor nu este reflectată în texte, deoarece se respectă „tradiţia dialectului moldovean *scris*", constituită în secolul al XVI-lea, cînd consoanele menţionate aveau un caracter palatal. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea (ar trebui să adăugăm, şi în perioada anterioară, în graiurile în care se produsese depalatalizarea) fonemul /î/ reprezenta o inovaţie proprie numai stilului neliterar. „Este vorba deci de coexistenţa a două sisteme fonologice distincte: cel literar şi arhaic, caracterizat prin *absenţa fonemului* /î/ şi prin caracterul palatal al consoanelor /ş', j'/, şi cel neliterar şi inovator, caracterizat prin *prezenţa fonemului* /î/ şi depalatalizarea consoanelor /ş', j'/" [59].

10. Explicaţiei prezentate în paragraful precedent i se pot aduce două obiecţii:

Mai întîi, există texte literare în care apar aproape exclusiv grafiile шн(шї), шє, жн(жї), жє, corespunzătoare unui stadiu de evoluţie anterior depalatalizării şuierătoarelor şi care, în acelaşi timp, reflectă un sistem fonologic caracterizat prin opoziţia /ă/ : /î/; este, de exemplu,

[54] Vezi Mirela Teodorescu, *Probleme de interpretare a grafiei textelor moldoveneşti (secolul al XVII-lea)*, în SCL XXI (1970), 2, p. 161–162.

[55] Cf. §§ 5 şi 6.

[56] Cu unele excepţii reprezentate de graiurile în care depalatalizarea nu a avut loc (vezi § 11).

[57] Vasiliu, *Fonologia istorică*, p. 171.

[58] *Ibidem*, p. 166.

[59] *Ibidem*, p. 168.

cazul scrierilor lui Varlaam [60]. În fața acestei constatări, ar trebui să admitem sau că unele texte literare reflectă, simultan, stilul literar (arhaic) și stilul neliterar (inovator), sau că prezența fonemului /î/ nu constituie o trăsătură specifică a stilului neliterar. În primul caz am ajunge la o contradicție care echivalează cu includerea în caracterizarea stilului unor scrieri literare a unei trăsături definite, în prealabil, ca fiind proprie numai stilului neliterar. În celălalt caz, evident, /î/ este exclus dintre trăsăturile prin care se separă cele două stiluri. Oricum, ni se pare indiscutabil că opoziția „literar — neliterar" nu se suprapune peste opoziția „absența lui /î/ — prezența lui /î/" și, totodată, că termenii acesteia din urmă trebuie disociați de trăsăturile „șuierătoare cu timbru palatal", respectiv, „șuierătoare depalatalizate".

În al doilea rînd, este de remarcat că, cel puțin în prima parte a secolului al XVII-lea, textele neliterare (zapise, scrisori, însemnări etc.) din Moldova nu reflectă, în general, în ce privește depalatalizarea șuierătoarelor, un stadiu de evoluție mai avansat decît cel care poate fi dedus din examinarea textelor literare. Și în cele dintîi, inovația care constă în prezența unor vocale centrale după șuierătoare — [șă jă], în unele graiuri și [șî jî] — este slab reprezentată. Referindu-se la textele neliterare, I. Gheție și Al. Mareș observă că, „după 1600, [e] și [i] continuă să fie notați în mod curent, situațiile cînd apar [ă] și [î] fiind rare în prima jumătate a secolului al XVII-lea" [61]. Este greu de crezut că grafiile ше, ши etc. se explică exclusiv prin faptul că cei cărora le datorăm documentele în discuție au respectat „tradiția dialectului moldovean scris". Mult mai plauzibilă este părerea după care aceste grafii reflectă — cel puțin în majoritatea cazurilor — o realitate fonetică și fonologică proprie limbii vorbite, deci „stilului neliterar". Pe de altă parte, întrucît, în perioada care ne preocupă, fonemul /î/ nu era necunoscut stilului literar, mai conservator [62], este normal să admitem că el exista și în stilul neliterar. Rezultă că, și în acesta din urmă, apariția opoziției /ă/ : /î/ a putut să fie anterioară depalatalizării șuierătoarelor și, în consecință, determinată de un alt fenomen (ceea ce nu înseamnă însă că /î/ a apărut în toate graiurile de tip moldovean înainte de depalatalizare).

11. La începutul capitolului intitulat *Dialectele dacoromâne*, Em. Vasiliu susține că, „în toate dialectele dacoromâne, consoanele rom. com. [*ș', *j'] s-au depalatalatizat" [63], iar în unele pasaje ale cărții la care ne referim depalatalizarea șuierătoarelor este indicată ca singura cauză a apariției fonemului /î/ [64]. Într-o formulare mai completă este însă inclus

[60] Cu privire la natura șuierătoarelor vezi Gheție, *Baza dialectală*, p. 288. Existența opoziției /ă/ : /î/ în limba reflectată de scrierile lui Varlaam a fost susținută de Mirela Teodorescu, *op. cit.*, p. 163—166, și de noi, la p. 14—16 a articolului citat în nota 9.

[61] Gheție—Mareș, *Graiurile*, p. 179.

[62] Vezi alineatul precedent și § 14.

[63] Vasiliu, *Fonologia istorică*, p. 125.

[64] *Ibidem*, p. 165—166 : „Ca și în dialectele de tip muntenesc, depalatalizarea celor două consoane a determinat [în grupul dialectal moldovenesc — *n. n.*] deplasarea articulației vocalelor anterioare [e, i] precedate de [ș, j] depalatalizați în regiunea centrală ; ca urmare a acestei deplasări [e]> [ă], iar [i]> [î] (58). După cum am arătat și în legătură cu dialectele de tip muntenesc, (58) determină apariția fonemului /î/, distinct de /ă/. Mecanismul apariției acestui fonem este identic în cele două grupuri dialectale".

şi un al doilea fenomen: „Vocala /î/ apare în dialectele dacoromâne ca fonem independent de /ă/ datorită schimbărilor fonetice (11) (= depalatalizarea consoanelor /ş', j'/) şi (13)" [65] (schimbarea numerotată 13 este posteriorizarea vocalelor palatale precedate de [r̄]). În sfîrşit, se admite că /î/ poate să provină şi din /ă/ (nu numai din /i/): „Pentru dialectele în care depalatalizarea consoanelor [*ş', *j'] nu se produce, trebuie să presupunem că apariţia fonemului /î/ este determinată fie de schimbarea [i]> [î] după [r̄]..., fie prin închiderea [ă]> [î] (atunci cînd [ă] nu era în poziţie de alternanţă)" [66].

De notat că se recunoaşte posibilitatea ca, şi în subdialectul moldovean (nu numai în cel muntean, unde opoziţia /ă/: /î/ ar fi apărut mai devreme), posteriorizarea vocalelor anterioare precedate de vibranta forte să fi dus nu la confundarea lui [e] şi [i] într-o singură vocală centrală, ci la apariţia a două vocale de acest tip: „În textele moldoveneşti din sec. al XVI-lea găsim, după [r̄], atît vocalismul primar [e, i], cît şi vocalismul mai nou [ă] sau [ă, î]" [67]. Ar rezulta că opoziţia /ă/: /î/ a putut să apară încă în secolul al XVI-lea şi, în unele graiuri, î n a i n t e de începerea procesului depalatalizării şuierătoarelor (odată cu transformările *r*[e]*u*> *r*[ă]*u*, *r*[i]*u*> *r*[î]*u*), ceea ce nu concordă însă cu teza conform căreia constituirea opoziţiei a fost determinată de depalatalizarea şuierătoarelor [68].

12. Rezumînd ipoteza lui Em. Vasiliu asupra constituirii opoziţiei /ă/: /î/ în dacoromână, putem spune că după acest autor inovaţia fonologică menţionată este rezultatul a trei fenomene fonetice (celui dintîi i se atribuie rolul principal; cel de al treilea rămîne adesea neluat în seamă): 1) depalatalizarea consoanelor şuierătoare (care a avut drept consecinţă posteriorizarea vocalelor [e] şi [i]); 2) influenţa lui [r̄] asupra vocalelor următoare (influenţă care a avut ca efect tot o posteriorizare a celor două vocale); 3) transformarea lui [ă] în [î] în anumite poziţii (după Em. Vasiliu, la acest fenomen ar trebui să se facă apel numai cînd este vorba despre graiurile în care nu s-a produs depalatalizarea şuierătoarelor şi, se pare, numai „în ultimă instanţă", adică atunci cînd nici cel de al doilea fenomen nu poate explica apariţia fonemului /î/). Ipoteza noastră este mai s i m p l ă, întrucît explică apariţia lui /î/ printr-o singură transformare fonetică.

Em. Vasiliu consideră că, în comparaţie cu ceea ce susţinem noi, ipoteza pe care a formulat-o „are calitatea de a avea o capacitate explicativă mai largă (= explică în egală măsură faptele din dialectele munteneşti şi din cele moldoveneşti)" şi, în plus, nu întîmpină dificultăţile care ar fi implicate în ipoteza noastră [69]. Dat fiind că ipoteza avută în vedere în pasajul citat este cea care pune în legătură apariţia opoziţiei /ă/: /î/ numai cu primele două dintre transformările fonetice enumerate mai sus [70], constatăm că, în cele din urmă, a fost nevoie, totuşi, ca ea să fie „completată" prin admiterea unui al treilea factor, cel invocat de noi. Aşadar, ipoteza care nu include transformarea [ă]> [î] se dovedeşte a avea o

[65] *Ibidem*, p. 126.
[66] *Ibidem*, p. 172.
[67] *Ibidem*, p. 55.
[68] Vezi pasajul reprodus în nota 64.
[69] Vasiliu, *Fonologia istorică*, p. 128.
[70] Vezi pasajul de la p. 126 a cărţii lui Em. Vasiliu citat în paragraful precedent.

capacitate explicativă mai redusă decît cea care se întemeiază numai pe această transformare : ipoteza propusă de noi este compatibilă cu situaţia întîlnită în toate tipurile de graiuri, indiferent dacă în ele s-au produs sau nu depalatalizarea şuierătoarelor şi posteriorizarea vocalelor palatale precedate de [r̄] şi indiferent de data la care au avut loc aceste fenomene. Cît despre dificultăţile menţionate de Em. Vasiliu, sperăm că am reuşit să arătăm că ele sînt numai aparente [71].

13. O chestiune complicată legată de ipoteza lui Em. Vasiliu este cea a raportului cronologic dintre depalatalizarea şi repalatalizarea şuierătoarelor în subdialectul muntean, pe de o parte, şi posteriorizarea vocalelor [e] şi [i] precedate de [r̄], pe de altă parte. Faptul că în subdialectul moldovean această ultimă schimbare fonetică nu se încheiase în secolul al XVI-lea şi că fonetismele de tipul *r*[i]*u* apar, de asemenea, în secolul următor, chiar şi în texte de provenienţă muntenească[72], ne dă dreptul să presupunem că în unele graiuri aparţinînd subdialectului muntean transformarea în vocale centrale a lui [e] şi [i] din grupurile [r̄e r̄i] este relativ recentă [73] şi, prin urmare, posterioară repalatalizării şuierătoarelor (după datarea acestui fenomen spre care ne conduce ipoteza autorului citat : secolul al XIV-lea, cel mai tîrziu [74]).

Din cele arătate mai sus ar rezulta că transformarea în vocale centrale a vocalelor [e] şi [i] precedate de vibranta forte nu a putut fi o sursă a opoziţiei /ă/ : /î/ în perioada anterioară anului 1400 (nici închiderea lui [ă] la [î] nu a putut fi o astfel de sursă : Em. Vasiliu admite că fenomenul acesta este mult mai recent [75]). Ar rezulta, totodată, că în unele graiuri, în aceeaşi perioadă, opoziţia /ă/ : /î/ a apărut şi, apoi, a d i s p ă r u t, odată cu repalatalizarea şuerătoarelor — *îngră*[şă]*m* > *îngră*[ş'e]*m*, *ie*[şî]*m* > *ie*[ş'i]*m* —, pentru a reapărea, ulterior, datorită transformărilor [r̄e] > [r̄ă], [r̄i] > [r̄î]. S-ar părea deci că istoria vocalelor centrale în subdialectul muntean se complică într-o măsură însemnată şi că pentru o parte a subdialectului devine necesară admiterea unei evoluţii sinuoase : apariţia, dispariţia, reapariţia opoziţiei /ă/ : /î/. Nu dispunem însă de fapte care să poată susţine această ipoteză, derivată din (şi oarecum impusă de) ipoteza fundamentală pentru Em. Vasiliu, conform căreia depalatalizarea şuierătoarelor s-a produs, într-o epocă foarte îndepărtată, în toate graiurile de tip muntenesc, inclusiv în cele care astăzi posedă şuierătoare cu timbru palatal.

14. Din punctul de vedere al grafiei textelor româneşti vechi ca izvor de informaţii pentru fonologia istorică, părerile lui Em. Vasiliu asupra originii şi vechimii opoziţiei /ă/ : /î/ prezintă, după opinia noastră, unele puncte slabe ; la cele arătate în paragrafele precedente, vom adăuga două observaţii.

[71] Vezi §§ 3 şi 6.

[72] De exemplu, în *Cronograful* lui Moxa şi în *Lexiconul* lui Staicu (vezi articolul nostru citat în nota 9). După Gheţie, *Baza dialectală*, p. 284, avem a face cu o trăsătură care nu poate fi explicată prin graiurile din Ţara Românească (autorul se referă la primul dintre cele două texte citate).

[73] Dacă existenţa fenomenului şi în aromână nu dovedeşte că el este de dată română comună (Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1968, p. 355), credem că nu se poate susţine nici că „fenomenul e vechi" (*ibidem*, p. 523).

[74] Vezi § 5.

[75] Cf. § 8.

Mai întîi, presupunerea conform căreia opoziţia /ă/ : /î/ era cunoscută subdialectului muntean cel puţin din secolul al XIV-lea (presupunere obligatorie dacă se admite că fonetismele [ş'e ş'i] din secolul al XV-lea sînt datorate unei repalatalizări a şuierătoarelor şi că depalatalizarea lor, într-o epocă anterioară, se află la originea opoziţiei în discuţie) nu este în acord cu constatarea că, după două secole (de exemplu, în textele coresiene), segmentele vocalice corespunzătoare fonemelor actuale /ă/ şi /î/ au fost notate în acelaşi fel. Obiecţia nu poate fi înlăturată prin invocarea respectului faţă de o tradiţie grafică constituită pe baza unor graiuri nemunteneşti în care opoziţia nu apăruse încă (sau, eventual, a unor graiuri munteneşti din care ea dispăruse, prin repalatalizarea şuierătoarelor [76]), căci, în acest caz, se naşte o altă întrebare : de ce mai tîrziu — la o dată posterioară secolului al XVI-lea — cele două segmente vocalice au fost, totuşi, notate în mod diferit, deci nerespectîndu-se aceeaşi tradiţie, tocmai după ce ea se consolidase? [77].

În al doilea rînd, dacă am considera, împreună cu Em. Vasiliu, că, în problema care ne preocupă, nu este cazul să ne întemeiem pe datele oferite de grafie, ar trebui, se înţelege, să renunţăm la ideea că — cu o oarecare aproximaţie şi cu un anumit decalaj în timp — schimbările intervenite în modul de folosire a literelor ъ şi ѫ sînt în legătură cu scindarea lui /ă/ în două foneme distincte. Acceptînd acest punct de vedere, nu vedem însă cum ar urma să fie explicat faptul că, în vreme ce în textele de tip muntenesc din secolul al XVI-lea (şi chiar în unele posterioare acestui secol [78]) presupusa opoziţie /ă/ : /î/ — după Em. Vasiliu, foarte veche în subdialectul muntean — nu îşi găseşte o reflectare grafică, există texte de tip moldovenesc din secolul al XVII-lea în care fonemelor /ă/ şi /î/ le corespund, în general, litere distincte, deşi în subdialectul moldovean opoziţia dintre cele două vocale este — după acelaşi autor — mult mai recentă. Dacă inovaţia grafică la care ne referim coincide cu (sau este foarte apropiată în timp de) momentul în care a apărut opoziţia /ă/ : /î/ în unele graiuri de tip moldovenesc (în secolul al XVII-lea, conform datării propuse de Em. Vasiliu), este oare o pură întîmplare că tot în această perioadă opoziţia începe să fie reflectată şi în textele munteneşti? [79]. După opinia noastră, răspunsul la această întrebare nu poate fi decît negativ.

15. Conform cronologiei absolute stabilite de Em. Vasiliu, între apariţia opoziţiei /ă/ : /î/ în subdialectul muntean (cel mai tîrziu în secolul al XV-lea, dacă „traducem" în acest fel expresia „anterioară secolului al XVI-lea", dar mai devreme cu cel puţin un secol dacă tragem toate concluziile din argumentele aduse în discuţie) şi apariţia aceleiaşi opoziţii în cadrul grupului dialectal moldovean (pe la jumătatea secolului al XVII-lea) s-ar fi scurs un interval de timp de cel puţin un secol şi jumătate (sau, mai curînd, aproximativ de două ori pe atîta). Teoretic vorbind, nu poate fi exclusă posibilitatea ca lucrurile să se fi petrecut aşa. Totuşi,

[76] Vezi § 13.

[77] Cf. Andrei Avram, *Grafia chirilică* ... (vezi nota 9), p. 8.

[78] Vezi articolul nostru citat în nota 9.

[79] În articolul nostru precitat, p. 23, am ajuns la concluzia că cel puţin unii dintre cei care au luat parte la elaborarea textului *Bibliei de la Bucureşti* vorbeau graiuri în care exista opoziţia /ă/ : /î/.

este mai ușor de acceptat părerea că inovația a apărut aproximativ în aceeași perioadă (după informațiile de care dispunem în prezent, în prima jumătate a secolului al XVII-lea) în amîndouă grupurile dialectale [80], cam la data (sau cu puțin înainte de data) la care opoziția /ă/ : /î/ începe să aibă un echivalent în grafia textelor.

Credem, așadar, că schimbarea petrecută în procedeele de notare a segmentelor corespunzătoare actualelor foneme /ă/ și /î/ comportă o explicație care presupune o schimbare pe plan fonologic ; aceasta este explicația cea mai naturală și, pînă la proba contrară, cea mai plauzibilă.

16. Bazîndu-ne pe argumentele prezentate, considerăm că ipoteza lui Em. Vasiliu nu este confirmată de materialul din texte în punctele următoare :

a. Depalatalizarea șuierătoarelor în t o a t e graiurile de tip muntenesc și apariția, concomitentă, a opoziției /ă/ : /î/ la o dată anterioară secolului al XVI-lea.

b. Repalatalizarea șuierătoarelor, în unele graiuri muntenești, î n a i n t e de secolul al XVI-lea și, prin urmare, caracterul arhaic al fonetismelor de tipul [șă] în textele muntenești din acest secol.

c. Existența opoziției /ă/ : /î/ numai în varianta („stilul") subdialectului moldovean, în care șuierătoarele s-au depalatalizat în prealabil.

Explicația dată de noi constituirii opoziției /ă/ : /î/ în dacoromână nu poate fi contrazisă de cronologia absolută a depalatalizării șuierătoarelor (și a eventualei lor repalatalizări) și de cronologia relativă a grupului de transformări fonetice care interesează (sau par a interesa), într-un fel sau altul, problema vechimii fonemului /î/. Motivul este evident : conform explicației noastre, opoziția /ă/ : /î/ a apărut în mod i n d e p e n d e n t de transformarea în vocale centrale a vocalelor [e] și [i] precedate de șuierătoare (sau de [r̄]).

17. O ultimă obiecție pe care o vom aduce ipotezei lui Em. Vasiliu [81] este în legătură cu raportul fonologic dintre [î] și [i]. Ni se pare clar că pentru a se recunoaște apariția unui nou fonem vocalic, /î/, ca rezultat al depalatalizării șuierătoarelor, ar trebui să se poată demonstra că vocala centrală din grupurile [șî jî] este fonologic distinctă de vocala anterioară din care provine, prin transformările [ș'i]> [șî], [j'i]> [jî]. Acest lucru nu este însă posibil, deoarece, conform ipotezei, transformările menționate implică excluderea lui [i] din singurele contexte în care se consideră că apare fonemul /î/. Despre o neutralizare a opoziției /i/ : /î/ după consoanele /ș/ și /j/ [82] nu poate fi vorba, întrucît, prin definiție, neutralizarea presupune suprimarea, în unele contexte, a unei opoziții care e x i s t ă în alte contexte, ceea ce nu se întîmplă în cazul discutat aici. Rezultă că, înainte de constituirea, pe alte căi, a opoziției /ă/ : /î/, transformările [ș'i] > [șî], [j'i]> [jî] nu ar fi putut să reprezinte altceva decît înlocuirea, în anumite

[80] Fără a constitui de la început o caracteristică a t u t u r o r graiurilor dacoromâne.

[81] Avem în vedere graiurile în care, după părerea autorului citat, opoziția /ă/ : /î/ ar fi apărut ca urmare a primului dintre cele trei fenomene fonetice enumerate în § 12.

[82] De remarcat că atîta timp cît într-un sistem există o singură serie de consoane șuierătoare este de prisos folosirea semnului /'/ în transcrierea fonologică a acestora : /ș/ = [ș'] sau [ș] ; /j/ = [j'] sau [j].

poziții, a unei variante, [i], cu o nouă variantă, [î], a aceluiași fonem vocalic, /i/.

Așadar a susține că a avut loc transformarea /i/> /î/ ar însemna să admitem că, în mod paradoxal, /î/ a apărut, ca unitate nouă a sistemului, distinctă de /i/ (și de celelalte foneme vocalice preexistente), tocmai — și n u m a i — în pozițiile în care [î] nu se opune lui [i].

Nici o dificultate de genul celei semnalate mai sus nu se ivește dacă acceptăm părerea după care /ă/ s-a scindat în două foneme. Continuînd să fie fonologic distinctă de celelalte vocale ale sistemului, vocala centrală devenită închisă se opune, în același timp, fonemului care se află la originea ei, căci transformarea lui [ă] în [î] nu duce la excluderea vocalei semideschise din contextul în care are loc această transformare : [î] apare (în unele cuvinte) în poziții în care continuă să apară și [ă] (în alte cuvinte) — cf. *rîu* — *rău*, *vîr* — *văr* — , ceea ce înseamnă că, de data aceasta, inovația fonetică nu poate fi nicidecum interpretată doar ca o îmbogățire a inventarului de variante ale unui fonem preexistent.

18. Reluînd, pe scurt, cele arătate în paginile precedente, vom spune, în încheiere, că explicația pe care am dat-o constituirii opoziției /ă/ : /î/ în dacoromână — explicație valabilă în aceeași măsură pentru toate graiurile — posedă, în primul rînd, calitatea de a fi simplă. Ea este, totodată, susținută de unele fapte de grafie, nu întîmpină dificultăți legate de cronologie sau de altă natură și prezintă avantajul că, punînd accentul pe datele oferite de textele vechi și de graiurile actuale, restrînge la minimum necesitatea de a construi ipoteze referitoare la perioada anterioară începuturilor scrisului în limba română.

Putem fi de acord cu Em. Vasiliu că, în loc de a face apel la o tendință, este preferabil, în principiu, să explicăm o mutație fonologică printr-o transformare fonetică cu caracter de lege ([e], [i]> [ă], respectiv, [î], în anumite contexte) [83]. În cazul opoziției /ă/ : /î/ sîntem însă obligați, după părerea noastră, să admitem că inovația fonologică are la bază o tendință fonetică. Pe de altă parte, nu este de prisos să menționăm că, deși închiderea lui [ă] în condițiile indicate nu are caracter de lege (vocala semideschisă s-a păstrat în *mărgea*, de exemplu, deși nu alternează cu [e], [a] sau [ea]) [84], rolul jucat de alternanțe poate fi descris cu ajutorul unei formule care are aspectul unei veritabile legi : [ă] nu a devenit [î] atunci cînd alterna cu [e], [a] sau [ea]. Legea care apare în explicația propusă de Em. Vasiliu are în vedere contextul propriu-zis (sintagmatic) ; legea, cu caracter prohibitiv, inclusă în explicația noastră are în vedere „contextul sistemului" (paradigmatic).

ABREVIERI

Avram, *Contribuții* — Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*. Extras din „Studii și cercetări lingvistice" XV (1964), fasc. 1—5, București, 1964.

[83] Em. Vasiliu, *Asupra istoriei vocalelor centrale* ... (vezi nota 6), p. 411.

[84] Cf. Al. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga—București, 1947, p. 154 ; Avram, *Contribuții*, p. 57—58.

Gheție, *Baza dialectală* — Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975.
Gheție—Mareș, *Graiurile* — Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974.
Vasiliu, *Fonologia istorică* — Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialecteolor dacoromâne*, București, 1968.

L'évolution des consonnes chuintantes et la constitution de l'opposition /ə/ : /ɨ/ en daco-roumain

(*Résumé*)

Dans la première partie de l'article l'auteur répond aux objections formulées par E. Vasiliu au sujet de l'explication suivant laquelle l'apparition de l'opposition /ə/ : /ɨ/ en daco-roumain est le résultat du passage de /ə/ à /ɨ/ dans certaines conditions. Une analyse critique détaillée est, ensuite, consacrée à l'explication proposée par le linguiste cité, qui voit dans l'opposition entre les deux voyelles centrales une conséquence des transformations phonétiques [e] > [ə] et [i] > [ɨ], après les consonnes chuintantes (« molles » à l'origine, mais devenues, plus tard, « dures ») ou après la vibrante [r :].

En s'appuyant, entre autres, sur les données fournies par les textes anciens, l'auteur estime que l'opinion d'E. Vasiliu présente plusieurs points faibles. Il observe, en outre, que l'explication fondée sur la tendance à la fermeture de la voyelle [ə] possède la qualité de restreindre au minimum la nécessité d'émettre des hypothèses sur l'évolution du daco-roumain au cours de l'époque qui a précédé l'apparition des premiers textes roumains. Enfin, l'auteur est d'avis que l'explication qu'il avait proposée dans des publications antérieures — et qui a été mentionnée au début de ce résumé — a l'avantage d'être plus simple.

Iunie 1978

Institutul de cercetări etnologice și dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

MARIN Z. MOCANU

PERIODIZAREA ÎMPRUMUTURILOR ITALIENE PĂTRUNSE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Împrumuturile italiene intrate în limba română, direct sau mediat, în urma contactelor culturale și lingvistice româno-italiene, sînt examinate din punct de vedere istoric, în cadrul procesului pătrunderii și asimilării neologismelor latino-romanice și, în general, al influenței occidentale asupra vocabularului românesc. În articol se propune o periodizare a acestor elemente în corelație cu factorii extralingvistici; delimitarea diverselor momente nu este tranșantă, întrucît între ele există numeroase interferențe și o continuitate datorată tradiției latinei literare.

I

În occidentalizarea vocabularului românei moderne, un rol de seamă revine și împrumuturilor de origine italiană intrate în limba noastră direct sau mediat, în urma contactelor cultural-lingvistice italo-române. Ele trebuie analizate și interpretate în cadrul procesului general de pătrundere și asimilare a elementelor latino-romanice.

Stadiul actual al cercetărilor privind istoria vocabularului românesc nu permite să se stabilească cu precizie momentul apariției și fixării în limbă a diverșilor termeni de proveniență italiană. În această situație, s-a recurs la datele puse la dispoziție de principalele lucrări lexicografice. Dintre acestea, unele nu conțin atestări istorice (DLRLC, DLRM, DN, MDE, DEX) sau oferă puține informații de acest fel (TDRG, CADE). Singura sursă de referință rămîne DA s.n. pentru literele publicate pînă în prezent (seria veche înregistrează un număr redus de cuvinte cu etimologie italiană, fără citate care să reflecte vechimea lor în limbă). În vederea completării documentării și în scopul abordării problemei din perspectivă istorică, s-au valorificat și alte izvoare : lucrări reprezentative pentru etapele de introducere intensă a unor cuvinte de origine italiană în limba română, ca FN pentru epoca brîncovenească, Indice Fugariu [1] pentru Școala ardeleană, FT pentru momentul traducerilor din italiană, Gáldi [2] pentru epoca fanariotă etc. ; listele de cuvinte italiene din ILRL și din unele studii și articole de istorie a limbii române literare publicate în revistele de specialitate sau în diferite culegeri (CILRL, SILRL), pentru secolul al XIX-lea, precum și atestări răzlețe din diferite texte, lucrări etc.

Pornindu-se de la datele culese pe aceste căi, se încearcă periodizarea împrumuturilor italiene în corelație cu factorii extralingvistici,

[1] Cf. Gheorghe Șincai, *Opere*, I, ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, București, 1967, p. CLXII–CLXXVI.

[2] L. Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapesta, 1939.

prezentîndu-se următoarele şase momente importante de pătrundere a acestora în limba română:

a) secolele al XV-lea — al XVII-lea, pe cale comercială şi prin filiere neromanice, în special slave;

b) sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea în Ţara Românească, prin împrumuturi directe din italiană şi prin intermediul culturii neogreceşti din perioada anterioară epocii fanariote;

c) secolul al XVIII-lea şi primele decenii ale secolului al XIX-lea (epoca fanariotă) în Ţara Românească şi în Moldova, prin intermediari neromanici;

d) sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea în Transilvania, Moldova şi Ţara Românească, pe cale culturală, direct sau prin intermediari neromanici;

e) deceniile 5, 6, 7, 8 ale secolului al XIX-lea în Ţara Românească şi în Moldova, prin împrumuturi directe (curentul italienizant);

f) sfîrşitul secolului al XIX-lea şi secolul al XX-lea, pe cale livrescă şi alte canale moderne ale difuzării împrumuturilor.

Perioadele propuse au caracteristici proprii, dar delimitarea lor nu poate fi tranşantă, întrucît există între ele numeroase interferenţe şi o continuitate care nu se reflectă în această grupare schematică. În plus, straturile notate la c) şi d) coincid din punct de vedere istoric (parţial şi geografic), însă nu se justifică încorporarea lor în aceeaşi perioadă pentru motive care ţin de natura filierelor folosite.

a) ÎMPRUMUTURI ITALIENE DIN SECOLELE XV—XVII

Cele mai vechi cuvinte de origine italiană în română datează din secolele XV—XVII şi au putut pătrunde direct sau indirect, ca urmare a legăturilor comerciale dintre Ţările Române (şi alte ţări din Europa centrală şi sud-estică) şi oraşele italiene Genova şi mai ales Veneţia [3], care au dominat politic, economic şi cultural întreaga Peninsulă Balcanică şi Orientul Apropiat.

În documentele slavo-române din secolele XIV—XVI, apar cuvinte ca *ducat*, *scală (schelă)*, *som*, *salonitro* [4], primele două cu mare putere circulatorie şi rămase în limbă şi în perioada următoare. *Scală* < it. *scala*, cu variantele *schelă*, *schilă*, *şchelă* şi cu sensul vechi de „port pe malul unui fluviu, debarcader, punct vamal situat într-un asemenea port sau lîngă o apă” [5], circulă în toate limbile balcanice (scr. *skela*, bg. *skelja*, tc. *iskele*, ngr. *skala)* şi este înregistrat în secolul al XVII-lea în Pravila lui Matei Basarab şi la M. Costin.

Prin negustorii italieni vor fi intrat *acioaie* şi *alamă*, devenite elemente populare cu forme diferite în raport cu etimoanele propuse (it. *acciaio* „oţel” şi *lama* [6] „placă de metal”). Tot prin comerţul cu italienii

[3] Reflexe ale Veneţiei comerciale se găsesc în literatura populară, ca în ghicitoarea: „Vine, vine viura / Şi apucă piura / Şi-o duce pe *veneţie* / Şi-o-nvaţă cojocărie”. /, culeasă din Bucovina de Leca Morariu (în „Şezătoarea”, an. 30, vol. XVIII (1922), nr. 7, p. 207), precum şi în *venetic* s.m. şi f., adj. (în „galben venetic”) < ngr. *venetikos* şi tc. *venedik*.

[4] Cf. L. Djamo-Diaconiţă, *Elemente lexicale de origine italiană în limba documentelor slavo-române (sec. XIV—XVI)*, în SCL XXI (1970), nr. 5, p. 577—582.

[5] DEX. s.v.

[6] DA invocă pentru *alamă* un intermediar sîrbesc, dar el s-a putut forma prin încrucişarea it. *lama* cu rom. *aramă*, cum presupune Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, Bucureşti, 1968, p. 334—338. Hasdeu (EMR, s.v.) îl consideră ca urmaş al v. it. *alama*.

şi prin contactul cu turcii au intrat şi unele cuvinte de origine arabă *(balaş, cafea, caravan(ă), damasc* etc.), întîlnite în aproape toate limbile europene.

Pot fi socotiţi ca elemente de origine italiană pătrunse prin intermediul limbilor popoarelor vecine şi unii termeni referitori la organizarea militară şi la diferite arme folosite în evul mediu, atestaţi în texte din secolul al XVII-lea (Moxa, Varlaam, S. Ştefan, Pravila Moldovei, Biblia de la Bucureşti etc.) : *baştie* „întăritură" *(başte, baştă, başcă), batalion, castel, castelan, căpitan, coroană, dardă, lance (lange,* la Dosoftei şi derivatele *lăncer, lăncier), milă, ofiţer, palanc(ă), pavăză* (în it. *pavese* < *Pavia), scud, spadă,* precum şi *balsam, cangrenă (gangrenă), danţ, fiorin, milion, podagră, rubin (robin)* etc.[7], aparţinînd altor cîmpuri semantice.

A doua serie de elemente latino-romanice din aceeaşi perioadă se datorează contactelor culturale cu Occidentul realizate de cărturari moldoveni din secolul al XVII-lea prin intermediul Poloniei. Prin limba polonă, ca urmare a faptului că Polonia a cunoscut mai devreme Renaşterea şi umanismul italian, pătrund în limba română primele cuvinte de origine latină şi (sau) italiană din domeniul administraţiei şi armatei. Se citează astfel ca posibile italienisme : *cardinale, gentiloni, somă* [8], întîlnite la M. Costin şi, alături de ele, un număr şi mai mare de latinisme : *astronomii, calendar, canţeliar, colonie, cometă* (apare şi la Ureche), *comisar, consilium, consul, desenteria, dominus, fantastic, gheneral, gheograf, imperator, milă, milion, planetă, principe, răspublică, senator, sumă, tiran, ţărămonie, veterani* etc.[9]. La Dosoftei, în *Vieţile sfinţilor,* se înregistrează : *armonie, astronomie, cauză (cavză), crudelitate, diadîmă, diferenţie, dux, figură, filosof, firmament, formă, legat, matroană, muză, muzică, notariu, persona, prezidenţiile, providenţiile, senat, testament, zefir,* adesea glosate marginal [10].

Este de observat că unii dintre aceşti termeni sînt neadaptaţi sau prezintă variante care trimit la un intermediar slav sau german. Mai important este faptul că ei vor fi reluaţi sistematic în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, punînd de la început amprenta latino-italiană asupra neologismelor latino-romanice şi creînd o ambiguitate etimologică care numai rareori este contrazisă mai tîrziu. La N. Costin, Neculce şi Cantemir, la cronicarii munteni, ca şi în alte texte sau documente din aceeaşi perioadă ori din epocile următoare, această trăsătură caracteristică se menţine, cu observaţia că în forma lor se fac tot mai mult simţite filierele slavă (polonă şi rusă), germană, maghiară şi neogreacă. Pe măsură ce se consolidează tradiţia latină în Ţările Române şi se accentuează influenţa directă latino-romanică, îndeosebi în secolul al XIX-lea, asemenea neologisme, reluate succesiv, ajung să se impună treptat în variantele cunoscute astăzi.

[7] Etimoanele şi atestările nu sînt consemnate în acest studiu.

[8] Al. Niculescu, *Premesse sul problema dei rapporti cultural-linguistici italo-romeni,* în ACILFR, vol. II, Bucureşti, 1971, p. 895.

[9] Cf. B. Cazacu, *Influenţa latină asupra limbii şi stilului lui Miron Costin,* în *Studii de limbă literară,* Bucureşti, 1960, p. 103—109 ; Al. Rosetti, *Observaţii asupra limbii lui Miron Costin,* Bucureşti, 1950.

[10] ILRL, p. 149, unde figurează unele dintre acestea, şi S. Puşcariu, LR, I, p. 373.

b) CUVINTE DE ORIGINE ITALIANĂ DIN EPOCA LUI C. BRÎNCOVEANU

Un moment important al influenţei italiene şi, în general, al celei latino-romanice exercitate direct asupra limbii române este epoca lui Constantin Brîncoveanu, care încearcă să modernizeze cultura naţională şi s-o integreze în mişcarea culturală din alte ţări europene, prin intensificarea raporturilor româno-italiene, prin crearea unui curent cultural favorabil Italiei şi a unui climat propice difuzării clasicismului grecolatin şi umanismului italian şi însuşirii limbii latine, italiene şi greceşti [11].

Expresia cea mai elocventă a epocii brîncoveneşti, în privinţa influenţei italiene în limba română este, fără îndoială, colecţia de calendare cunoscute sub numele de *Foletul Novel* [12], elaborate de Ion Românul (Ioan Frăncul), probabil secretarul de origine italiană angajat de Brîncoveanu, Giovanni Candido Romano [13]. Deşi aceste calendare, traduse şi compilate după lucrări italiene similare, nu au putut determina o influenţă italiană în sensul strict al termenului, deoarece erau redactate pentru uzul domnului şi nu au fost tipărite, ele constituie totuşi un indiciu pentru atmosfera epocii şi pentru direcţia în care tindea să se dezvolte limba română sub aspectul folosirii unor elemente neologice de origine latină sau italiană, cu unele variante ce atestă filiera altor limbi neromanice care acţionau atunci ca intermediari (neogreaca, polona, rusa, germana, maghiara).

Studiul FN oferă posibilitatea înregistrării unei adevărate avalanşe de neologisme latino-romanice, mai ales italiene, chiar dacă cele mai multe nu vor putea supravieţui şi vor fi reintroduse direct sau mediat în secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea. De foarte multe ori formele din FN constituie prima atestare a elementelor latino-romanice din limba română [14].

Termenii din FN susceptibili de a avea (şi) un etimon italian [15] pot fi repartizaţi în următoarele categorii :

— cuvinte cu etimologie italiană posibilă: *acfilon*, *amazo(a)nă*, *armistiţie (armistiţi*, *armistiţium)*, *armonie*, *a asistălui* [16], *astrolog*, *astronom*, *atlant*, *atomul*, *austru*, *baştie*, *bombă*, *a bunbărdălui (înbunbărdată)*, *calendar (calendariu*, *calindar*, *calindariu*, *calandar)*, *campanie (canpanie)*, *caravan*, *catolic*, *chesarul*, *chiclul*, *coloane*, *comandant (comendant)*, *comédie*, *comită*, *confederaţi*, *confederaţie* [17], *a consetului*, *constelaţie*, *dafne (dafine)*, *a defendelui*, *desgust*, *despoziţie*, *disenterie*, *duca*, *flotă*, *gheneral*,

[11] Cf. M. Ruffini, *L'influsso italiano in Valacchia nell'epoca di Costantino-Vodă Brâncoveanu (1688—1714)*, München, 1974, p. 34—53 (capitolul al II-lea *Il voevoda della cultura)*.

[12] Aceste calendare sînt publicate integral de Emil Vîrtosu, *Foletul Novel, calendarul lui Constantin Vodă Brăncoveanu, 1693—1704*, Bucureşti, 1942.

[13] Cf. Ruffini, *L'influsso*, p. 77—135, capitolul *I calendari di Giovanni Candido Romano*.

[14] DA s.n., la literele publicate, foloseşte acest izvor preţios ignorat de dicţionarele anterioare.

[15] Vezi Ruffini, *op. cit.*, p. 92—101, care discută unele dintre italienismele din calendare.

[16] Sînt înregistrate 10 verbe romanice cu sufixul *-ălui (-elui, -ului)* care nu s-au fixat în limba română cu această formă şi reprezintă încercarea de încadrare morfologică a unor verbe neologice după tiparul creat în Transilvania, iniţial pentru transpunerea verbelor latine pătrunse prin filieră maghiară.

[17] Exemplele de acest fel pun în discuţie o problemă importantă privind adaptarea neologismelor din limba română : constituirea normei de adaptare a substantivelor feminine de origine latino-romanică cu finala *-ţie* încă de la sfîrşitul secolului al XVII-lea.

gheografi, golf (colf), grație, macaroane, manefesture, mediĭator, mercuriar, miluri, ministru, necontentăluit, ochean (ochian, ochiĭan), pastet, patrie, pavezile, podagră (podagriă), politic(ă), politicescu, pretențiĭe (pretensie), prevedeare, prognostic, a prognostici, progres, propăzăluit, propoziție „propunere", *protest, providenţiă, prucurator, a publicălui, răport (report), rebel (răbel), rebelie (răbelie), reghiment, roman, rozmarin, secretariu, a spedelui, strataghemă, a sustentului, a trăctălui, trăgediia, trigon (trigono, trigonon, trigonum)*;

— cuvinte cu etimologie italiană neînregistrate în dicționare : *bagalii* „bagaje", *barbareșii*, *belona* „oaste, război", *canochial*, *casă* „loc al planetelor", *colegați* „aliați", *curte* „parte a cerului", *diastimă* „răgaz", *discolii* „necazuri" *(discolies)*, *figurație* „așezare", *figură* „configurație de stele", *frănc* „italian", *influs* „influență" *(înflus, flus, linflus)*, *întort* „confuz, încăpățînat", *levant* „răsărit", *musurman*, *patrangolo*, *presidii* „garnizoane", *tramontana* „nord" *(tranmutana)*, *trătători*, *tregva*, *triplicita*, *zvițeri*;

— variante etimologice italiene care nu s-au impus în limba română : *alcoranul, almanac, a asecura, avgustă, cartirie (cfartiluri), cfadrant, convoliu (cumvolio, cumvollio), coronă (coroană, corună), curioz, curiozita (curiozitas, curiozitate), ecfatore, fino, fisco, gabinet, idră, laverint, liga (lega), mahumetan, metamorfosis, monarcu, nort, paralelo, polo, sinior, sovran (suvran, șuvran), straortinarii.*

În afara acestora, în FN apar și alte cuvinte cu etimologie latino-romanică înregistrate în dicționare ca termeni cu etimologie multiplă : *armată (armadă), a se arma, armă, atheist, batalioni, castel, căpitan (capitan), comediĭanți, coniuncțion (coniunție), corier, cursar, dama, delfin, eclisiastic, elecție, expediție, facție* „sentinelă de pază", *familie, felucă, flegma* „calm, sînge rece", *flegmatic, galion, ghigantu, gubernanți, gubernator, intenția, invenții, istorie, italiani, latini, materie, melanholie, melanholic, minut, mod, neutral, obstenația* „încăpățînare", *opiniĭa, otoman, planetă (planită), plicuri, pretextul, prințep (prințip), prințipe(a)să, punct, regule, respublică (răspublică), scrutinie, stat, sumă, tituluș, tractat.*

Fiind vorba de traducerea și prelucrarea unor texte italiene, FN înregistrează și cuvinte italiene care prezintă interes prin aceea că acestea constituie încercări de asimilare în limba română, deși împrejurările social-culturale de mai tîrziu nu au favorizat impunerea lor : *altiera, aereo (aerio), acuio (achuio, afeo, akhio), cercator, folet, igneo (in(n)io, enio), novel, terrio (terio), viva* etc. Mai numeroase sînt exemplele care privesc numele almanahurilor sau calendarelor astrologice folosite în redactarea FN : *Il Cercatore di Stelle : Cercătorĭul Stealelor (de Steale) ; La Tartana degli Influssi : (Tartana) de Influsi, Înflusilor, Flusilor, de Linflusi, den Linflusi* ș.a.

Listele de cuvinte de mai sus permit observația generală că autorul calendarelor brîncovenești era un bun cunoscător al limbii italiene, pe care o poseda foarte probabil ca limbă maternă, ceea ce explică numărul mare de italienisme, unele adaptate sistemului fonetic și morfologic al limbii române, altele nenaturalizate, prezente atît în dedicațiile către domn, cît mai ales în pronosticurile compilate după almanahurile italiene, cu deosebire în cele pentru anii 1693, 1694, 1699, 1701 și 1703. În același timp, autorul stăpînea latina și greaca sau cel puțin avea cunoștințe de

cultură greco-latină, el întrebuințînd frecvent, în concordanță cu atmosfera spirituală a curții domnești și cu tradiția neologică pe cale de constituire, cuvinte latinești și grecești întîlnite în scrieri din aceeași perioadă și de mai tîrziu. Pe această bază, unele dintre italienismele înregistrate în FN sînt adaptate direct după italiană (*alcoranul*, *almanac*, *a asecura*, *bagalii*, *belona*, *canochial*, *convoliu*, *curioz*, *curiozita (curiosita)*, *fisco*, *gabinet* etc.), iar altele într-o formă care presupune un intermediar grec, german, slav (polonez sau rusesc), ori măcar influența acestor limbi (*acfilon*, *batalioni*, *baștie*, *ecfatore*, *gheneral*, *gheografi*, *ghigantu*, *laverint*, *miluri*, *musurman*, *tregva* etc.).

Multe dintre cuvintele din FN se constituie ca elemente latino-romanice cu etimologie multiplă (latină-italiană, uneori și greacă, după limbile la care se apelase și anterior în acțiunea de îmbogățire a lexicului) : *amazo(a)nă*, *armată*, *armistiție*, *armonie*, *astrolog*, *astronom*, *atheist*, *castel*, *catolic*, *chesarul*, *chiclul*, *comită* etc. Cîteva se întîlnesc și în secolul precedent : *armonie*, *astronom*, *calendar*, *cometă*, *disenterie* etc., precum și în scrieri din secolul al XVIII-lea, la N. Costin, D. Cantemir, I. Neculce și la cronicarii munteni.

În afara calendarelor, în aceeași epocă apar cuvinte italienești și în cronicile muntene, mai ales la C. Cantacuzino, Radu Popescu și în *Anonimul brîncovenesc*, ceea ce constituie o probă că ele erau cunoscute și circulau în ambianța culturală a vremii : ***bărbiiar***, ***belacoasă***, ***a se campi***, *duca*, *fortalitii*, *franțezi*, *furcate*, *lastră*, *lazaret*, *lazur*, *malcontent*, *moneta*, *parola*, unele presupunînd filieră neogreacă sau germană [18]. În *Floarea darurilor*, tradusă din italiană după *Fiore di virtù*, se înregistrează : *adulterio*, *bibbia*, *cortesia*, *fra*, *gentile*, *gentilezza*, *miglia*, *paciento*, *rota*, *tornare*, *traditore* ș.a.[19], iar în scrisorile particulare aparținînd familiei Brîncoveanu publicate de N. Iorga [20] : *consiliari*, *intimi*, *materia*, *particulare*, *reporti*, *țărămonii* etc.

Revenind la FN, cercetarea calendarelor scrise la curtea lui C. Brîncoveanu evidențiază și modul în care apar în limba română diversele **denumiri geografice**: numele punctelor cardinale, nume de continente și de țări, numele de munți, mări și rîuri, numele de orașe și de locuri istorice etc.

Alături de numele tradiționale fixate în limbă pînă la acea dată, sînt consemnate numeroase nume geografice folosite în almanahurile italiene compilate, adesea în forma italiană care a servit ca model, alteori adaptate sistemului fonetic și morfologic al limbii române. Sînt cîteva cazuri în care trebuie invocat și etimonul grecesc, care uneori se încrucișează cu cel italian, dînd naștere unor variante hibride, după cum în alte situații forma din FN se explică numai prin greacă, prin turcă sau prin ambele limbi. Important este faptul că multe dintre aceste nume geografice s-au fixat exact în aceste forme în lucrările ulterioare de geografie, ceea ce demonstrează influența italiană și în acest domeniu.

[18] ILRL, p. 339.

[19] P. Olteanu, *Sur les éléments italiens et roumains dans les versions slaves de l'œuvre „Fiore di virtù"*, în ACILFR, II, p. 1115–1119.

[20] N. Iorga, *Scrisori de familie ale vechilor Brâncoveni*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secției istorice, seria a II-a, t. XVI (cf. M. Ruffini, *L'influsso*, p. 135).

Următoarele cuvinte care numesc puncte cardinale pot fi puse în legătură cu influenţa italiană: *Acfilon*, *Levant*, *Nort*[21], *Polo*, *Tramontana (Tranmuntana)* şi *Austrul*[22]. Nu apar numele actuale *Est*, *Vest* şi *Sud*, ci mai vechile *Răsăritul*, *Crivăţul*, *Apusul*, *Miază-Noapte*, *Miază-Zi*.

Ca nume de continente se întîlnesc *Asia (Asiia)* şi *Europa (Evropa)*, cu etimologie italiană şi grecească.

Mai numeroase sînt numele de ţări, provincii, regiuni, insule: *Alemania (Ghermania, Ţara Nemţească)*, *Austria (Avstria)*, *Baviera (Buvaria, Bavaria*[23]*)*, *Brabante*, *Brandeburgu*, *Britania cea Mică*, *Burgoniia de Sus (Grofia de Burgoniia)*, *Calabria*, *Catalonia*, *Dalmaţiia*, *Danimarca*, *Delfinat*, *Fiandra*, *Franconia*, *Franţa (Ţara Franţozească)*, *Granata*, *Irlandia*, *Hiberniia*, *Inglitera (Englitera)*, *Istria*, *Italia (Ţara Frăncască)*, *Lombardia (Lumbardia)*, *Lorena*, *Malta*, *Momferatul*, *Moraviia*, *Morea*, *Normandia*, *Norveghiia*, *Olanda (Olandia, Holandia, Holandiia)*, *Palistina*, *Piamont*, *Pomerania*, *Portugal*[24] *(Portugalia)*, *Reţiia*, *Sardiniia*, *Savoia*, *Scoţiia*, *Sfeţia* „Suedia" *(Sfeţiia despre Apus*, *Şfeţia*, *Şficţia)*, *Sileziia cea de Sus* şi *Sileziia de Jos*, *Spania (Şpania)*, *Şţitia* „adecăte Ţara Tătărască" (FN, 26), *Toscana*, *Vesfalia*, *Zelandia*, *Zviţia (Ţara Zviţirilor, Ţara Sfiţirilor, Helveţiia)*.

La unele dintre aceste nume trebuie invocat şi un etimon latin, alături de cel italian sau (şi) grecesc. Explicarea prin latină se impune la numele: *Bohemiia*, *Carintia*, *Galia Tugata*, *Panonia*, *Saxonia*, *Sueviia*, după cum formele din greacă trebuie avute în vedere la *Arhipelag*, *Chiprul*, *Critul*, *Florenţia*, *Machedone*, *Sichelia*, *Thrachia* „adecă Ţara Turčască" (FN, 117), *Vizandia (Vizandiul)*, iar cele turceşti la *Anadol*, *Bosna*. *Litva* „Lituania" presupune un etimon slav.

Ca nume de munţi se întîlnesc *Alpi* şi *Pirenei*, iar ca rîuri[25] *Dunăre*, *Nort*, *Ren (Răn)* şi *Sava*. Numele mărilor sînt înregistrate fie singure, fie însoţite de determinantul „Mare(a)", în poziţie enclitică sau proclitică: *Marea despre Apus*, *Mare Baltico*, *Marea Egheului*, *Marea Mediteranea (Marea Mediteraniei*, *Marea Mediteranului*, *Marea Mediteranium*, *Medeterania Mare*, *Mediterania Mare*, *Mediteraneu*, *Mediteranium)*, *Marea Neagră*, *Marea Ocheanului (Ochean*, *Ochiian)*, *Marea Sicheliei*, *Marea Tirena (Marea Tireno)*. În *Mar Baltico*, *Mar Egeo*, *Mar Mediterraneo*, *Oceano* şi *Mar Tirreno* sînt evidente formele italiene, cu adaptarea după genul masculin. Aceeaşi situaţie există şi în *Colful Adriatico*[26], în timp ce pentru *Evrip* şi *Vosfor* trebuie luate în considerare formele corespunzătoare din limba greacă.

[21] Este folosit şi ca nume de „rîu": *gărlele Rănu, Dunăre şi Nort* (FN, 18).

[22] *Acfilon*, *Tramontana* şi *Austrul* sînt nume de vînturi, dar în multe limbi se întrebuinţează procedeul denumirii punctelor cardinale prin numele vînturilor care bat obişnuit din direcţia acestora.

[23] Multe inconsecvenţe şi greşeli în ortografierea numelor proprii, ca şi alte grafii curioase din FN s-ar putea explica prin variantele diferite ale limbilor transmiţătoare, dar şi prin erori de transcriere a calendarelor de către copişti care nu cunoşteau limbile respective.

[24] Forma menţine genul masculin din italiană (şi franceză).

[25] Pretutindeni, apele curgătoare apar ca „gărle", datorită originalului italian, în care *fiume* este folosit cu sensurile rom. *rîu* şi *fluviu*, fr. *rivière* şi *fleuve* (cf. Enrico Arcaini, *Principi di linguistica applicata*, Bologna, 1967, p. 409).

[26] Se menţine genul masculin al it. *golfo*, modificat la iniţială după gr. *kolpos*.

Multe dintre numele de orașe sînt folosite într-o formă apropiată de cea din italiană : *Amsterdam*, *Cadice*, *Cambrai*, *Cazal*, *Ghenova*, *Lizbona* [27], *Londra*, *Mantova*, *Meca*, *Milan*, *Moscu*, *Roma*, *Vitemburg*, *Viena*, *Veneția*. Excepție fac *Modon* (cu etimon turcesc), *Paris*, *Turin* (cu etimon francez), *Timișvar* (cu etimon maghiar), *Beciu* „Viena", *Beligrad* „Alba Iulia" și *Țarigrad* (cu etimon slav) [28], folosite pe baza tradiției existente.

Seriile de exemple referitoare la cuvintele de proveniență italiană și, în general, latino-romanică și la denumirile geografice, cărora li se adaugă altele privind calcurile lexicale (semantice și de structură) și frazeologice, construcțiile sintactice, fenomenele de încrucișare româno-italiană, modificările semantice etc., determinate de modelul italian [29], probează, deși rezultatele practice nu sînt prea mari, un impuls nou în dezvoltarea și modernizarea limbii române pe drumul occidentalizării ei.

c) ÎMPRUMUTURI ITALIENE ÎN EPOCA FANARIOTĂ

Înainte de a discuta caracteristicile termenilor italieni pătrunși în această perioadă, este necesar să se sublinieze din nou continua modernizare a lexicului românesc, prin recurgerea cu predilecție la elementele latine savante, directe sau mediate. Pornind de la împrumuturile izolate și întîmplătoare întîlnite în secolul al XVII-lea și continuînd cu accentuarea acestei tendințe în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în Moldova și Muntenia, acest lung proces se încheie cu acțiunea conștientă și de mare amploare inițiată în Transilvania celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale veacului al XIX-lea și difuzată apoi în toate provinciile românești.

Pentru secolul al XVIII-lea, se constată că atît în Moldova, cît și în Muntenia, se înmulțește numărul termenilor latino-romanici. La N. Costin se întîlnesc, de pildă : *astronom*, *baștă*, *granată*, *pavezi*, *rezident* etc., iar la Neculce apar : *alector*, *baștă*, *bombă*, *bragadir*, *comendă*, *corăspundenție*, *danț*, *dragun*, *fantezie*, *filosof*, *fistulă*, *galion*, *gheneral*, *guvernant*, *ministru*, *muzică*, *nătură*, *ofițer (ofițier)*, *parolă*, *politică*, *pont*, *practică*, *rezident*, *senator*, *somă*, *testament* etc., unele dintre ele pătrunzînd prin intermediar slav (rusesc) [30].

În scrierile lui Cantemir se înregistrează elemente de origine latină ca : *academie*, *aderință*, *afectație*, *anatomie*, *armistiție*, *armonie*, *astrolog*, *astronom*, *atom*, *canțilar*, *cataractă*, *cfartană*, *comendant*, *continuație*, *consens*, *conștiență*, *diplomă*, *dux*, *a explicui*, *fundament*, *himeră*, *instrument*, *înformăluire*, *întituli*, *laringe*, *lectică*, *limbic*, *mapă*, *melodie*, *nervos*, *ocheian*, *orație*, *organ*, *orizont*, *otoman*, *poetic*, *pretendelui*, *prezenție*, *prințipal*, *propoziție*, *rezident*, *rezidență*, *substanție*, *țircumstanție*, *veteran* ș.a., în explicarea cărora trebuie invocată o filieră slavă (în special rusească) sau neogreacă [31].

[27] Forma *Lisabona*, care s-a impus ca literară, poate fi explicată prin încrucișarea cu gr. *Lissabon*.

[28] Pentru numele geografice din FN, vezi Ruffini, *L'influsso*, p. 111—113.

[29] Ele sînt analizate în studiul nostru în manuscris *Considerații lingvistice asupra „Foletului Novel", calendarul lui Constantin vodă Brîncoveanu, 1693—1704*.

[30] ILRL, p. 286—288.

[31] Cf. Al. Rosetti, *Observații asupra limbii lui Dimitrie Cantemir în „Istoria ieroglifică"*, în „Buletinul științific" I (1951), nr. 1—2, p. 17—38 ; Em. Petrovici, *Limba lui D. Cantemir*, în LR II (1953), nr. 6, p. 5—26 ; Ștefan Giosu, *Limba operei lui Dimitrie Cantemir* (rezumatul tezei de doctorat), 1970 ; ILRL, p. 386—387.

Lexicul lui Cantemir sintetizează un număr impresionant de elemente orientale şi occidentale, asimilate prin intermediul culturii greceşti, unele dintre ele fiind traduse şi explicate etimologic în *Scara numerelor şi cuvintelor streine tîlcuitoare* de la sfîrşitul *Istoriei ieroglifice*. Aici apar, pe lîngă cele de origine grecească, şi cîteva cuvinte latine : *activitas*, *arete*, *argument*, *armistiţie*, *articule*, *atheist* („lăt. şi el."), *avocat*, *barbara*, *capituluri*, *cfartana*, *cfidditas*, *condiţii*, *correspondenţii*, *experienţia*, *exţentrum*, *figură*, *gheneralis*, *interiecţie*, *materie*, *modul*, *pilula*, *pompa*, *pretenţie*, *prezenţie*, *prezentuiaşte*, *privat*, *privileghii*, *probă*, *professui*, *propozit*, *providet* („lăt. şi slov."), *publică*, *referendar*, *sentenţie*, *temperament*, *tractate*, *ţircumstanţii*, precum şi două italienisme : *parola* „cuvînt, cuvînt dat, stătătoriu, neîntors" şi *reţeta* „izvozel de leacuri, carile trimet doftorii la spiţeri să facă asupra boalei".

La cronicarii munteni, în afara cuvintelor de origine italiană deja citate pentru momentul anterior, se găsesc şi multe neologisme cu etimon latino-romanic şi cu fonetisme şi sufixe ce indică filiere neromanice : *armadă*, *armistiţie (armestiţie)*, *audienţie*, *canţelariu*, *comăndat* „comandant", *comisar*, *confermaţie*, *coronaţie*, *decadă*, *dicret*, *elector*, *galeon*, *ghinărar (gheneral)*, *graţie*, *gubernat*, *marchiez*, *mediiator*, *mod*, *obligaţie*, *ofiţier*, *oraţie*, *organ*, *patrie*, *pedestru*, *pompă*, *pont*, *practic*, *predicaţie*, *prezidiu*, *prinţep*, *privilighiu*, *punct*, *rebel (rebeliş)*, *reghiment*, *respublică*, *rezident*, *robin*, *sumă*, *tractat*, *a tractelui*, *ţărămonie*, *veneţiani* etc.[32].

Epoca fanariotă reprezintă un moment însemnat din istoria împrumuturilor de origine italiană în limba română. Influenţa italiană din această perioadă priveşte Muntenia şi Moldova şi se realizează prin filiere neromanice, în special prin intermediul culturii şi limbii neogreceşti şi parţial turceşti, care conţin elemente ale culturii europene occidentale. Două sînt consecinţele lingvistice ale acestui contact prelungit cu neogreaca : a) îmbogăţirea lexicului românesc cu noi termeni latino-romanici cu circulaţie europeană, care pregătesc terenul pentru influenţele directe ale latinei şi limbilor romanice din secolul al XIX-lea, în mod deosebit franceză, şi b) formarea unui strat consistent de italienisme indirecte comune majorităţii limbilor balcanice.

Este posibil ca unele dintre elementele italiene introduse prin intermediar neogrec să fi pătruns în limba română în secolele anterioare prin cărturarii imigraţi în Ţările Române şi mai ales prin negustorii greci (şi aromâni), care deţineau monopolul comerţului în întreaga Peninsulă Balcanică şi asigurau schimbul de mărfuri cu Veneţia, Turcia, Polonia, Austria etc., dar cele mai multe datează din perioada 1770—1820, constituind o categorie a cuvintelor neogreceşti din limba română. Ele aparţin aceloraşi sfere semantice şi, cu puţine excepţii, nu au avut o prea mare difuziune în limba populară. Dintre cele cu o circulaţie mai mare, consemnate de dicţionare sau în lucrările lui Gáldi, Tagliavini şi Graur[33], pot fi citate : *agale*, *bancă (bangă)*, *bandieră*, *barbun*, *bărbier*, *bătălie*, *berbant*, *bompres*, *bravo (brava*, *bravas)*, *calţavetă*, *camfor*, *cana (canea*, *canelă)*,

[32] Ruffini, *L'influsso*, p. 130—135, şi ILRL, p. 338—339.

[33] Vezi în special : L. Gáldi, *Les mots...*, p. 135—266, C. Tagliavini, *I rapporti di Venezia coll'Oriente Balcanico*, Roma, 1938, şi Al. Graur, *Etimologii româneşti*, Bucureşti, 1963, şi *Alte etimologii româneşti*, Bucureşti, 1975.

canavață, cangrenă, capel(ă) „șapcă", *carantină, carină (carenă), carnaval, catolic, călțun, călțunar, cimitir, cofeturi, coloană, cor, corniză, cordea (cordelă), cost, a costa*[34], *covertă, demon, duzină, englez, felucă, ferță, fiong, fisă, Franța, francez, franzelă, galantom, galion, garafă (carafă), harababură, interes, iotă, înghețată, lampă (lambă), lăută, lembic (limbic), locandă (locantă), locandier (locantier), malafranță, a maltrata, manelă, mapamond, marcă, marinar, marinată, matematic(ă), mecanic (mehanic), melodie, meteor, milion, mirt, mobilă, modă, mol* „dig", *monedă (monetă), mostră, mumie, murmur, muză, nimfă, organ, orizont, pancreas, pandișpan, paner, panică, panoramă (panaramă), papagal, papă, paradis, paralel, partid, partidă, pastă, pașaport, pericol (pericolon), piață, pică, pleură, plic, poet, poetic, poliță, portocală, portofel (portofoliu), rest, retoric, rețetă, riglă, rubin, salță* „sos", *sardea (sardelă), savură, săpun, scufie, sculament, smarald, spițer*[35] *(spețier, spițier, specier), spițerie (spițărie, spețiarie, spețerie, spițierie), stambă, stimă, stivă, stradă, stufat, sufit (sofit), susur, tabacheră, tendă, timonă, timpan, țucal, vanilie, varda, zodiac.*

Lăsînd la o parte cîțiva dintre termenii culți, ceilalți au devenit cuvinte populare, unele dintre ele avînd regimul de cuvinte învechite. În plus, este de menționat și faptul că, din punct de vedere etimologic, ei sînt în relație și cu limba turcă sau cu limbile slave, din care au venit probabil și alte cuvinte italiene (*batat, bocal, boltă, camizol, caretă, convoi, favorit, grădea (grădelă), mantel(ă), piculină, salam, ștafetă, tapițer* etc.), ori cu aromâna, unde se întîlnesc mulți dintre termenii de mai sus, dar și alții : *apalt, bală, balcon, baracă, busolă, capot, ciment, cordovan, depozit, flanel(ă), mentă, papară, pălimar, pistol, rozmarin, stofă* etc.

Sînt de semnalat aici, în sfîrșit, o serie de verbe de origine romanică (probabil italiană), pătrunse în română tot prin neogreacă și încadrate la conjugarea a IV-a cu ajutorul sufixelor *-arisi* și *-erisi*[36] devenite productive în prima jumătate a secolului al XIX-lea și atașate nu numai la teme italiene, ci și franceze : *amuzarisi, balotarisi, coltivarisi, costisi, corespondarisi, curarisi, demisionarisi, diafendisi, fundarisi, mobilarisi, picarisi (pichirisi), pretinderisi, publicarisi, servirisi, stimarisi, sumarisi, tratarisi* etc.[37].

ABREVIERI

ACILFR XII	*Actele celui de-al XII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, vol. I–II, București, 1970–1971.
CILRL	*Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, București, vol. I (1956), II (1958), III (1962).

[34] Forma pătrunsă prin neogreacă era *costisi*, care explică rom. *costisitor*.

[35] Apare și la D. Cantemir, *Scara*, folosit pentru explicarea cuvîntului *rețeta*.

[36] Acestora le corespund în perioadele anterioare, cu deosebire în Transilvania, formațiile în *-ălui (coreșpondălui, pretendălui)*.

[37] Ele au fost inventariate de L. Gáldi, *Les mots*..., p. 118–127, și C. Tagliavini. Vezi și ILRL, p. 432.

FN Emil Vîrtosu, *Foletul Novel, calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, 1693—1704*, Bucureşti, 1942.
FT N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962.
ILRL Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, ediţia a II-a, Bucureşti, 1971.
SILRL *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, I—II, Bucureşti, 1969.

August 1978

Institutul de învăţămînt superior
Piteşti, Gh. Doja 41

G. B. PELLEGRINI

LE DENOMINAZIONI FRIULANE E DOLOMITICHE DEL „PORCILE"*

Nell'elaborazione degli Atlanti linguistici [1], specie negli ultimi anni, si è avvertita sempre più impellente l'utilità, anzi la necessità, di aggiungere a tali opere cartografiche adeguati sussidi etnografici onde informare lo studioso non soltanto sulla nomenclatura di determinate nozioni di realia, ma anche sulle „cose" che nella realtà ne vengono designate. I vantaggi che derivano dallo studio combinato ed equilibrato di „parole" e „cose" sono a tutti ben noti poiché è risaputo che molti atlanti offrono ormai sussidi insostituibili per una illustrazione della cultura materiale e della vita locale tradizionale di una regione o di una nazione. Il linguista che si appresta alla redazione di carte dialettologiche avverte spesso l'insufficienza o le lacune della sue raccolte lessicali per quanto attiene l'etnografia, specie nel caso in cui non abbia predisposto con oculatezza, anche per codesto settore, le inchieste dialettologiche per l'atlante. Qui potremmo subito rilevare, tra le suddette opere che si riferiscono alla Romània, quali sono le più attente e ricche d'informazione (con note, sigle, schizzi ecc.) per l'aspetto etnografico-ergologico, e quali invece ci sembrano più incomplete o addirittura carenti) [2].

Per quanto riguarda l'Italia non v'ha dubbio che la direzione dell'ALI [3], per poter dar corso alla pubblicazione dei vastissimi materiali raccolti in circa un migliaio di inchieste (ormai ultimate da oltre dieci anni), dovrà porre molta attenzione a tanti particolari relativi alle *Sachen*, particolari che in generale sono stati esplorati e adeguatamente cartografati nelle tavole dell'AIS [4], anche grazie alla corretta e previdente impostazione e pianificazione della colossale impresa e per merito dell'es-

* Articol dedicat de autor celei de-a 90-a aniversări a academicianului Iorgu Iordan.

[1] Per un esame degli atlanti linguistici, si veda ad es. G. Rohlfs, *Romanische Sprachgeographie. Geschichte un Grundlagen, Aspekten und Probleme mit Versuch eines Sprachatlas der romanischen Sprachen*, München, 1971, pp. 1—31.

[2] Basti confrontare, anche per codesto aspetto, l'ALF di J. Gilliéron (Paris, 1903—1910) o l'*Atlas lingüístic de Catalunya* di A. Griera (Barcelona, 1923—1939 e 1962—1964) da un lato, e dall'altro i numerosi atlanti linguistico-etnografici francesi suddivisi per regioni, il ricchissimo *Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía* di M. Alvar o per la Romania il *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*, a partire da quello dedicato all'Oltenia con la direzione di B. Cazacu (Bucarest, 1967 e sgg.).

[3] Cioè *Atlante linguistico italiano*, opera ideata da M. Bartoli, diretta nel secondo dopoguerra da B. Terracini e presentemente da C. Grassi ; i materiali inediti sono conservati presso l'Istituto dell'Atlante dell'Università di Torino (e parzialmente presso la Società Filologica Friulana di Udine che è stata l'ente promotore della grande impresa).

[4] Cioè K. Jaberg—J. Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, Zofingen, 1928, con un *Index* (Bern, 1960).

perienza, sempre più scaltrita su tali problemi, del principale esploratore, Paul Scheuermeier [5].

Nell'elaborazione dei primi tre volumi del nostro ASLEF [6], ora giunto a metà della pubblicazione cartografica, abbiamo avvertito tali esigenze anche se esse si fanno più vive a partire dal prossimo volume, il quarto, dedicato ai lavori dei campi (agricoltura), una attività tradizionale e fondamentale in Friuli (come del resto altrove). Nella redazione di tale volume (già a buon punto nella elaborazione dei materiali) che risulterà il più importante nell'economia generale dell'opera, il più „regionale" rispetto ai prececenti (in cui abbiamo seguito e ampliato soprattutto le già riche inchieste di Ugo Pellis per l'inedito ALI), inseriremo varie delucidazioni di carattere etnografico e un buon corredo iconografico (come del resto abbiamo già fatto per il terzo). Poche erano del resto le nozioni considerate nel primo e nel secondo volume che abbisognassero di simili annotazioni e tra di esse potrei citare ad es. la 1070 (carta 262) „porcile" che per tanti aspetti va collegata con la 1105 (carta 271) „stallino", contenute ambedue nel secondo volume, ove avremmo dovuto inserire alcune precisazioni sui tipi di porcile in uso in Friuli, come appare dalla presente nota di commento linguistico (la nostra carta dell'ASLEF risulta pertanto „sachlich" lacunosa).

E' pertanto da dire che le varietà dell'oggetto non è sostanzialmente molto incidente per l'interpretazione linguistica poiché il „porcile" friulano o il „luogo del maiale" si può facilmente tipizzare sostanzialmente in due sole varietà fondamentali costituite dallo „stallino" (che di norma serve al bestiame minuto nella stalla) e dell'abitacolo (in legno o in maturatura) addossato alla stalla o alla casa o separato.

Nel commento-legenda alla carta dell'AIS VI, 1181 "il porcile", si notano consuetudini assai varie in Italia (come del resto altrove in Europa) circa il luogo ove è allogato il maiale; esse stanno, tra l'altro, a dimostrare noti contrasti e profonde differenze del paese che si manifestano ancor oggi in tanti settori del vivere sociale oltre che nella straordinaria ricchezza e varietà delle parlate popolari (o "lingue minori") [7]. In molte località dell'Italia meridionale, ad es., manca (o mancava all'epoca delle inchieste dell'AIS, cioè anni 1922—1928) un autentico allogamento particolare per il maiale, cioè un porcile: "Nicht überall ist eine Schweinestall vorhanden. Strichweise in Kalabrien wie in Sizilien lässt man das Schwein draussen oder im Haus frei herumlaufen; in der geschlossen en Ortschaft hält man en über Nacht in einer Ecke des Wohnzimmers (P. 706 ...) oder unter dem Bett (P. 708 ...). Im P. 765 wirft

[5] P. Scheuermeier è, tra l'altro, l'autore dei due amplissimi volumi *Bauerwerk in Italien, der italienischen und rätoromanischen Schweiz* I. Zürich, 1943 e II. Bern, 1956; si veda inoltre del medesimo autore *Regioni ergologiche della vita agricola italiana*, in *Il mondo agrario tradizionale nella Valle Padana*, Modena, 1963, pp. 291—307 (con una interessante esemplificazione).

[6] Cioè *Atlante storico-linguistico-etnografico friulano*, diretto da G. B. Pellegrini (redattore capo G. Frau) di cui sono usciti i primi tre volumi (Padova-Udine, 1972, 1975, 1978) e la mia *Introduzione all'ASLEF* (Padova-Udine, 1972). Dal terzo volume la redazione è composta da G. Frau, G. B. Pellegrini e Laura Vanelli Renzi.

[7] Mi basti citare qui il mio articolo *I cinque sistemi linguistici dell'italo-romanzo*, ora in *Saggi di linguistica italiana. Storia, struttura, società*, Torino, 1975, pp. 55—87 e la mia *Carta dei dialetti d'Italia* con l'accluso volumetto di commente, Pisa, 1977 (in *Profilo dei dialetti italiani* a cura di M. Cortelazzo).

die Sau ihre Ferkel im Wohnzimmer...". Altrimenti si può notare come il maiale, raramente nell'Italia settentrionale e più spesso nel Sud, sia allogato : 1) in una volta del sottoscala esterno alla casa, chiuso da una grata ; 2) l'alloggiamento per i maiali è sistemato fuori del villaggio in un recinto di muro all'aperto specie nell'Italia meridionale e in Sardegna ; 3) a Nord e Sud di Roma i maiali sono allevati in grotte naturali ecc. Per l'Italia settentrionale ed in particolare nella sezione nord-orientale è di norma costituito da un abitacolo o casupola autonoma (spesso di legno e con tettoia di paglia, ma anche in muratura con tetto a tegole), oppure il porcile è costituito da un reparto di una grande stalla (ove possono essere allogati vari maiali) chiuso da muretto o staccionata, oppure dal pianterreno di un pollaio. Il porcile autonomo è spesso appoggiato alla stalla o alla casa (come abbiamo detto, anche in Fiuli).

Dalli indicazioni dell'AIS 1181 per i punti friulani, ladini centrali, veneti e trentini si può subito constatare come prevalga il tipo di porcile come costruzione autonoma anche se non mancano vari casi di "Abteilung in einem Gross- oder Kleinviehstall". A questo proposito, come abbiamo già notato, le osservazioni del Pellis per l'ALI sono piuttosto carenti e così pure le nostre dell'ASLEF. Cercheremo qui sotto di chiarire — per quanto ci è possibile — le indicazioni terminologiche della nostra raccolta, avvertendo tuttavia che in molti casi la nomenclatura del "porcile-stallino" può riferirse anche al "porcile-casupola" (autonomo), con un trasferimento di significato ad un nuovo oggetto, molto comune [8], data l'identica funzione.

Abbiamo accolto la definizione italiana di "stallino" secondo il Questionario dell'ALI nella edizione definitiva [9], ove la domanda 4281 è così formulata. "E il posto chiuso per le pecore nella stalla delle vacche? *stallino*". Col termino *stallino*, tipicamente toscano [10], e più propriamente lucchese, s'intende anche lo "stabbiolo del maiale" (Nieri 222), ma come agg. si equivale ad "allevato nella stalla". Si veda dunque l'ASLEF, II, 1070 "porcile", carta 27I (e AIS 1181) e congiuntamente 1105 „stallino", carta 271.

La voce più comune e tipica del friulano per 'porcile' è il termine che fa capo al lat. CAUTUM (REW 1784), 'eingehegter Platz' ove si danno i derivati : fiul. *k'ot* 'Schweinestall', sp. *coto*, pg. *couto* 'Park' 'Jagdgebiet' 'Grenzstein', a. galiz. *couto* 'Vertrag", ecc. Dalla nostra carta si ricava una distribuzione assai ampia che abbraccia il Friuli centrale, la Bassa e l'area orientale, mentre pare che il tipo manchi in Carnia e sostanzialmente anche nel friulano occidentale (concordiese). Si notino alcune risposte (come campionario) : 52 Montn.[11] *k'ōt*, 64 Art. *k'ōt*, 65 Magn. *k'ōt*, 66a Ciser. *k'ǫt* (e *purčitār)*, 67 Nim. *k'ǫt*, 105 Civ. *čot* (anche Pellis), 80a Mels *k'ǭt* (anche Pellis), 115 Ud. *čǫt* (anche Pellis), 101a Mod. *k'ot (stalúč* per più di un maiale) ; inoltre il medesimo tipo lessicale compare

[8] V. qualche cenno anche in S. Ullmann, *La semantica. Introduzione alla scienza del significato*, Bologna, 1962, specie pp. 307—375 e i miei *Saggi linguistica* cit., pp. 346—349.

[9] *Atlante linguistico italiano. Questionario*, edizione definitiva sul testo originario di M. Bartoli e U. Pellis, a cura di A. Genre, S. Campagna e L. Massobrio I ,a Testo, Torino, 1971.

[10] P. Fanfani, *Vocabolario dell'uso toscano*, Firenze, 1863, p. 958 : *stallino* 'stabbiolo da maiale, stalluccio', v. lucchese.

[11] Per le abbreviazioni dei nomi dei paesi v. *Introduzione* cit., pp. 249—253.

a 50 Ospp., 103a Cern., 118 a Ors., 131 Manz., 119 a Lonz., 134 a Brazz., 138 Gor., 146 a Lav., 155 Farra, 169 a Vern. (in friul.), 196 Ruda *čǫ̂u̯t* (ma AIS *stelòt)*, 195 Cerv., 194 Malis., 212 Aqu., 214 Fium., 206 Carl. (anche Pellis), 201a Lug. Ma in molti punto si precisa : "~ del maiale", ad es. 45 Venz. *k'ōt dal purčìt (purčìt* 'maiale', da PŎRCUS + suff. *-īttus*, molto comune in friul. accanto a *-ūttus)*, 144a Zomp. *k'ōt dal purk'ìt*, 162a *čot dal pursít*, 177 Rivgn. *čot dal purzít*, ecc.

Si aggiunga per il senso di "stallino" : 31 Ilg. *k'óut*, 87 Torr. *k'ōt*, 118a Ors. *k'ōt*, 131 Manz. *k'ōt* (anche Pellis), 146 Lav. *k'ot*, 194a Malis. *čot da pióris* ('pecore'), 201a Lug. *čot de li piòris*. Il NPirona 154 riporta *ciot*, *ciout* 'stalluccio, stabbiolo, talora stalla (Ovaro), *ciot de pioris*, *des ciavris ; ciot dal purcìt* o *ciôt* 'porcile'. *Siarâ il ciot dopo fuide la purcite* prov. ; In Val Raccolana e a Dogna indica casale, borgatella... anche *ciût*. E' attestato anche il dim. *ciodissìt* in Bosisio, traduttore in friul. di Virgilio (sec. XVIII) (NPirona 154). In carta di Cividale a. 1489 si legge *clot* che può equivalere a *ciot* porcile, secondo il Della Porta 203 [12]; in tal caso avremmo una ipercorrezione del notaio (veneto?), cioè *č-* per *cl-*. Non vorrei peraltro escludere del tutto che posse trattarsi di un *CLAUDITU > *CLAUTTU 'chiuso' che ha dato origine anche al nome del paese *Claut* in Valcellina, toponimo esaminato da A. Prati, RLiR XII (1936), 65—66 (popol. anche *Ciolt)*, a 924 *Clauto*, 1182 *Claudum*, 1264 *communis Claudis*. Il Prati, *ibid.* 65 segnala *Ciot* e *Ciout* nella toponomastica della Val Canale ed aggiunge che nel carniello *ciôt* significa anche 'stalla de' bovi' (secondo Marinelli). In Carnia al P. 10a Lud. *k'odút*, *k'udút* (e a 64 Art. *k'odút* "stallino", verosimilmente anche 2 Frn. Av. *k'idút*, raccolto nell'AIS, ove *k'o-* può esser passato a *k'i-* nella grafia dello S. *či-)* sembrano derivato di CAUTUM con sonorizzazione di *-t-* che appare eccezionale se teniamo presente la famiglia di voci da me illustrata che fa capo a CAUTUM + *-ĭcum*, e cioè venez. *còtego* 'trattola, trabocchetto, calappio', *còtego de casa* 'casupola' (Calmo, sec. XVI) e ven.-giul. *còtigo-ciòtigo* 'tagliola' (con *cau-* > *čau-* > *čo-)*, traccia dell'antica palatalizzazione friulana a Trieste [13]. Da notare che il dittongo *au* ha inibito regolarmente la lenizione di *-t-* > *-d-*, salvo in *k'odùt* in cui ritengo di attribuire *-d-* piuttosto a dissimilazione. Il NPirona 1352 („Giunte") riporta oltre a *ciùat* (per *ciôt)* anche il dim. *ciotùt* per *ciodùt*, ma in realtà il tipo *ciotùt* sembra a me primitivo. La voce friulana per "porcile" si continua regolarmente nei dialetti dolomitici cadorini — che reppresentano, secondo la mia concezione, la continuazione dei dialetti cargnelli con sovrapposizioni di bellunese rustico [14] —, ad. es. ad Auronzo *ciòto* 'porcile' (DTA

[12] G. B. Della Porta, *Voci e cose del passato in Friuli*, manoscritto conservato presso la Biblioteca Comunale „V. Joppi" di Udine.

[13] Per altri esempi v. il mio articolo *Tra friulano e veneto a Trieste*, ora in *Saggi sul ladino dolomitico e sul friulano*, Bari, 1972, pp. 406—419. La mia spiegazione di *còtigo / ciòtigo* 'trappola' è stata accolta anche da A. Prati, *Etim. ven.* 50 e v. i miei *Studi di dialettologia e filologia veneta*, Pisa, 1977, pp. 183—185, ove cito la diversa interpretazione delle voci sopra riportate secondo J. Hubschmid, ZRPh 66, 345—46, il quale pensava ad una derivazione da CALATHUS 'cesto' ; ma in altro articolo, *Friaulische Wörter aus Collina*, VR 12 (1951—52), pp. 337—338, egli vi rinunciava e preferiva — dietro suggerimento di J. Jud — una spiegazione germanica assai poco verosimile KAHALT alto ted. o longobardo).

[14] V. *Saggi ladino friulano*, p. 469.

III/4, 69), a Vodo *čoto* idem (ALI inedito)[15]. Non so se si debba associare qui anche l'ampezz. *ciouto* 'scomparto nella cassapanca del grano' (Quartu 2, 20), comel. *čotu* 'divisione di un cassetto di una cassa, madia o sim. da CALATHUS secondo il Tagliavini, *NCCom.* 155, evoluzione eccezionale (!), bad. *cialt* 'ripostiglio per le biade o attrezzi' (Martini 32).

Si ha pure una continuazione del tipo friulano con sensi analoghi, ma in derivati, as es. nel fass. *čutina* 'der innere Teil des Schweinestalles, der Schweineschlafstätte' (Rossi), voce mancante nel *Dizionario fassano* recente del Mazzel; cfr. marebb. *cialtìn* 'Strohlager für Schweine im Schweinestall' (si noti che in marreb. e bad. *au*> *al*, *AUCA> *alca*, LAUDAT> *lalda)*, gard. *ciautìn* 'cattivo giaciglio' (Martini 25), *ciautìn* 'schlechte Schlafstelle; wenn das Stroh im Strohsack zur Staub zergeht, dann ist es "*n-*", Lardschneider 799, senza stimo. Ma per i nomi del "porcile" nel ladino atesino v. qui sotto.

2) Non sono certo che possa esser collegato a CAUTUM anche 15 Dogna *katìš* (pure Pellis) e 21a Raccl. *katíš* (eventualmente con *au*>*a* in atonia ?), mentre può venire in qualche modo in discussione 10 slov. *kotec*, tenendo anche in considerazione la zona confinante con l'area slovenofona. O si dovrà postulare un incrocio tra *kotec* (v. qui sotto) + CAUTUM (l'alternanza *-z*: *-s*: *-š* non offre grandi problemi) (?).

3) Appare isolato in Carnia nell'arcaico villaggio di 2 Coll., *k'íbi* (anche Pellis) cui fa riscontro *k'íbi* (anche Pellis) nel senso di "stallino". Penserei ad una variante dell'arcaico *klíbi* 'staccio grande per orzo e segale' da CRIBRUM (REW 2324) v. AIS VII 1482 *(klibi* 'crivello'), Scarbolo, *tesi* 129 e "Sot la nape" II, 5 (1950), 48. O sarà preferabile la proposta dello Scarbolo. *l. cit.*, che riporta *čibi* 'porcile' al ted. tir. KÜBEL (?), KIBL, Schatz-F. I, 360 'Kübel' 'mastello' 'bugliolo' dal lat. CUPELLUS, con passaggio da 'recipiente' a 'giaciglio', 'posto per il maiale' (?); la voce deve esser ulteriormente investigata. A Collina non è del resto ignoto *çiùoz* nel significato di 'stalla' (Vox. Rom. 12, 337).

4) Sono pure isolate in Carnia le risposte 5 Paul. *kiś*, 20 Mogg. e 20a Bev. *kiš* che a prima vista non sembrano separabili dalla forma di Predazzo (TN) *al küs del purčel* (P. 323) il quale si equivale verosimilmente a "cuccio", "cuccia" del maiale nella stalla (anche secondo l'indicazione dello S.). Ma è anche possibile che *kiš* alluda al medesimo maiale, cfr. a Collina *kiš* "così si grida al porco per scacciarlo o per farlo camminare", Scarbolo, *tesi* 128; si notino casi analoghi in cui il "Lockruf" passa ad indicare l'animale, as es. tir. *kies*, *kuiser* 'Kälbchen, auch Lockruf", Schatz-F. I, 361 e vedi Stampa 49—50 (per *ciùn* 'maiale'). Lo Hubschmied *(Haustiernamen und Lockrufe als Zeugen vorhist. Sprach- un Kulturbewegungen*, VR XIV (1954) 184—203) non menziona espressamente *kiš* per 'maiale'. Il NPirona 155 ha soltanto *cis* (Carnia) porcile (v. *ciout)*.

5) E' invece assai diffusa in Carnia una voce di verosimile origine preromana che presenta riscontri nella zona alpina e vari incroci; ne elenco le attestazioni: 9 Pr. Carn. *k'amòč*, 12, Ravs. *k'amòs*, 17 *k'amòča*, 3 Palzz. *k'amóse*, 18 Sutr. *k'amòsë*, 48 Vt. d'As. *k'amòč*, 49 *k'amòč*, 47 Clauz. *k'amóč*, Prinz. *k'amóč*. Il NPirona 134 segnala *ciamosse* e *ciamòz* nel

[15] Mi avvalgo spesso delle inchieste inedite del Pellis (anche per l'area ladina e altoveneta) che abbiamo trascritte su schedoni (con l'autorizzazione del direttore dell'ALI, Prof. C. Grassi) conservati nel nostro Istituto di Glottologia dell'Università di Padova.

senso di 'porcile' in Carnia e tale voce compara in carte friul. ant., ad es. negli statuti di Udine del sec. XIV: a. 1327 "...quod mullus vicinus tenere audeat porcum nec porcam euntem per stratas sub pena XX solidorum cuius medietas sit... Excepto dumtaxat quod *camociis* et curiis eorum hoc facere possit quilibet vicinus"[16], v. anche Sella, *Gloss. lat.-it.* 108 che cita una attestazione del 1425 *camocium* 'porcile' riportato anche dal Della Porta 135. Nelle "Giunte" al NPirona 1350 si dà *ciamòz* per 'porcile'. Anche *ciamòc'* (Asio) nel senso di *tarión* (p. 1173) cioè 'sprone, opera di legname e di sassi che s'avanza nel torrente a propeggere le rive' (come *spirón*). Risulta verosimilmente da contaminazione con la nostra voce il *tamós* 'stallino' di 41 Trn. Sp. ed analogamente 41a Chiev. *tamosín* 3a Tim. *ćamóse* (friul.).

Della nostra famiglia lessicale di sicura origine preromana si è occupato ampiamente J. Hubschmid (ZRPh 66 (1950) 12—14) con risultati verosimili che qui desidero integrare. Lo H. pensa che alla base si debba riconoscere un tema *KAM-/*GAM- 'Stange, Stock' con varie ramificazioni. Tale tema ha una storia complessa analoga a *TAM-, *TAMĂRA che nell'area alpina ha dato origine a *tamerile*, cioè 'lo spazio all'aperto dove pernottano le pecore' (addiaccio, stazzo) generalmente recintato da palizzata'[17]; cfr. friul. *támar* 'recinto a stanghe', gard. *támbra* 'capanna' ecc. Anche per *ciamòz*, *-òsse* egli suppone un senso "was aus Pfählen, Stöcken hergestellt ist" (la voce sarebbe affine a *camoscio*, friul. *ciamòz* 'das mit Stangen, Hörnern versehene Tier'). La base originaria ch'egli postula è un *KAMŌKJO- che non offre sostanziali difficoltà di origine fonetico. Egli estende la ricerca alle Alpi centrali ove incontriamo una serie di riscontri relativamente puntuali per il lad. occid. ed il lomb. alpino che coinvolgono *CAMANNA ritenuto generalmente una variante di CAPANNA (Isidoro), REW 1624, FEW 2[1], 244—46, DEI I, 731 s.v. *capanna*. Si noti eng. *chamona*, soprasilv. *camona*, *camon* 'capanna' ed anche 'Verschlag für Kleinvieh und Vorräte' e particolarmente interessante *camon da piertg* ('porchi'), come si vede da AIS 1181 per 1 Brigels, 3 Pitasch, 10 Camischolas *(cámọn da píarč)*, 13 Vrin ecc., DRG III (1958—63), 236—39, ove come etimo si propone *CAMANNA "alpine Nebenform von CAPANNA 'Hütte'" e si accenna anche all'ipotesi di incrocio col tipo *ciamòz*, supposto da Hubschmid. Le numerose forme lombarde parallele sono state riunite meticolosamente dallo Stampa (RH 2, 1937, 133—134) s.v. "camana" che spesso ha il senso di 'porcile'. L'area di *camana* ricopre il Ticino sett., i Grigioni e riappare nel ted. svizz. ove *Gämmeli* significa 'kleine Scheune oder Hütte auf den Weiden', 'Vorstall bei der Alpenhütte' e forse raggiunge il lontano guascone *camagno* 'capanna di pescatori' (Mistral). Per le forme del tipo *kamosso-* lo H. incontra qualche difficoltà nella speigazione della terminazione e tenta di ricorrere ad un fantomatico "illyr. Lautwandel" o — assai meglio — ad un suffisso celtico che si ritrova in antroponimi celtici in *-assus*, *-ussus*. E' comunque verosimile che le forme del tipo *tamosse* (NPirona 1169—70

[16] *Statuti di Udine del sec. XIV* a cura di E. Carusi e P. Sella, Udine, 1930, p. 22 e p. 172 (*camocium* 'porcile').

[17] V. anche il mio articolo *Evoluzione linguistica e culturale dei paesi alpini*, in *Il sistema alpino. Cultura e politica*, vol. IV, pp. 127—167, spec. pp. 151—152.

e 1400 *tamosse*, *cabosse* 'porcile', con attestazioni antiche. a. 1360 *unum tamossium porchorum...)* e *tamòs* risultino da un incrocio di *ciam-* con *tam-* di TAMĂRA sopra citato. Per il suffisso lo H. ricostruisce in codesto caso un *TAMUSKJO-, *TAMUSKJA-. Il tipo *kamōkjo-* pare avere una sua particolare individualità in Friuli, ma ritengo che in realtà, con una indispensabile variante fonetica, esso sia presente anche nell'alto Veneto e precisamente nell'Agordino (Belluno), attraverso la forma *KABŌKJO-, *KAVŌKJO- che deve esser postulata per spiegare le forme che riporto qui sotto. Di esse mi sono occupato per inciso fin dal 1948 [18] ove peraltro non mi rendevo conto delle difficoltà di spiegare la parte suffissale della nostra voce che appare prevalentemente come *kaóz* con un *o* stretto, il quale non può risalire pertanto a *-ōceus* (Rohlfs, *Gramm. st. it.* III, § 1040). Riprendo qui le forme agordine raccolte da S. Pellegrini [19], riunite sotto il toponimo *I caóz (kaóϑ)* una malga di pecore in Val Garés : a. 1682 *dal chiaoz de Falcade di Canale* (con palatilizzazione) che qui ha il significato di 'ovile' o 'porcile', cfr. a Caviola *kaóϑ* 'chiuso, angolo della stalla in cui si chiude la pecora', a Canale kaóϑ 'chiuso dove si mettono le capre o i maiali', a S. Tamaso *ćaóϑ* 'porcile' 'recinto quadrato della stalla riservato alla pecora' a Cencenighe *kaóϑ* 'porcile', 'stalla' in genere 'angolo della stalla per conservare le patate', ad Alleghe *kaótz*, *kaútz* 'porcile', 'canile', 'angolo che serve da ripostiglio per le patate', ad Agordo *kaóϑ* 'porcile'. La voce non pare nota al di fuori dell'Agordino e non è attestata nei dizionari veneti. A me sembra puntuale il riscontro con le voci friulane riportate con *-m-* ed eccezionalmente con *-b-*. Rimane da chiarire soltanto l'alternanza di *m* con *b* e cioè se essa rientri nel tipo *capanna/camanna* come parrebbe probabile (con assimilazione a distanza $p-n > m-n$, v. Salvioni, ZRPh XX I, 467 ed Jud, BDR III, 4 n. 9 n.); o se, ancor meglio, si possa invocare un intervento della fonetica celtica o venetica. Per la prima richiamerei i casi riuniti da C. Battisti a proposito delle variazioni fonetiche del nome *Tagliamento (Tiliaventus, Tilaventus, Tilabinte, Teliamentus)* [20]. Per il venetico menziono l'alternanza presente in *Trumusiatei/Tribusiatei*, l'epiteto fondamentale della divinità venetica venerata in periodo preromano a Làgole di Calalzo in Cadore [21].

Anche il problema fonetico dovrà essere ultetiormente verificato con altri esempi; ritengo tuttavia che il *kaóz* agordino da *kavóz* non possa venire da altra voce che da un *KABŌKJO variante di *KAMOKJO- la quale sta alla base della serie di parole friulane sopra riportate (ma sarà più antico * KAM- o *KAB-?). Voglio soltanto aggiungere che *kaóϑ* è confermato della raccolta di Ugo Pellis (ALI) soltanto per Gosaldo (Belluno) nel senso di "stallino".

6) Sempre in Carmia à diffuso anche *kríña:* 3a Tim. *kríña*, 5 Paul. *kríñe (e kiś)*, 18 Sutr. *kríñe;* forme analoghe a 19 Arta, 19a Lov. 31a Ilg., 28 Lauc., 30 Zugl., 36a Intss. (anche *kriñǫt)*, 37 Cavzz. Oppure si

[18] V. „Archivio per l'Alto Adige" XLII (1948), p. 49, nota 1.

[19] S. Pellegrini, *I nomi locali della Val del Biòis*, Firenze, 1977, in DTA III/7, p. 86 (tale opera postuma è stata da me ultimata e apprestata per la stampa da Vito Pallabazzer).

[20] C. Battisti, *Il nome del Tagliamento e un fonema dialettale gallico*, in „Studi goriziani" I (1923), pp. 81—94 (con ricca esemplificazione).

[21] V. G. B. Pellegrini — A. L. Prosdocimi, *La lingua venetica*, Padova-Firenze, 1967, vol. II (Prosdocimi), pp. 183—187 (ivi la bibliografia precedente, pro e contro la mia ipotesi).

noti 23 Frn. St. *kríñe dal purzit* (anche Pellis e AIS), 40 Claut *gríña dal porϑèl;* 22a Vico *kriñòt*. A 54 Barcis *gríña* equivale invece a "stallino". Il NPirona 197 ha *crigne* "porcile; stalletta, ovile"; *l'une crigne di purciel* (Vill.) e il Della Porta 242 riporta (senza significato), a. 1559 Monfalcone: "tre tamise, una mesa, una gramola da pan e doe *crigne:* a. 1559 Monfalcone "Casse n. 3 vecchie et una *crigna* bona"; a. 1777 Rivignano "una *crigna* suina". Anche di questa voce si è occupato J. Hubschmid (ZRPh 66, 53—56) il quale esamina i vari significati assunti da *kriña* nell'area alpina a partire dal ladino centrale in cui la voce indica 'Futterkasten unter dem Schacht, durch den man das Heu aus Scheune in den Stall herauslässt'. Lo H. scarta gli etimi precedenti da *CRINEA, *CRINEUM derivati di SCRINIUM (secondo Schneller), v. Tagliavini, *DLiv.* 178 con bibliografia. Giustamente lo studioso svizzero insiste sui confronti con altre aree italoromanze ove riappare la voce con sensi assai simili; cfr. gallur. P. 916 (Tempio) *krína* 'separater Saustall', P. 701 (S. Donato di Caserta, Campania) *lə krina* 'Pferch', ecc., vedi anche AIS VI Cp. "recinto per agnelli" (e 'porcile'), cfr. a Calitri (Avellino) *crina re ri vitieddi* ecc. Mi pare pertanto di poter aderire alla proposta di H. che parte da un prerom. *KRĬNA, *KRĬNEA 'Spalte' in rapporto col gallo-lat. *CRĬNĀRE 'spalten': "Grundform all dieser Wörter ist ein gallisches bzw. illyr. *KRINNA, *KRINA (*KRĪNJA) 'Einschnitt, Trennung, Abteil für Tiere', das mit lat. *cernō* 'scheide, sondere' < *CRĬNŌ (W.-H. I, 205) urverwandt ist". Il friul. *kríña* allude pertanto, almeno in origine, non ad un porcile autonomo, ma ad un recinto, ad una divisione nella stalla ove è allogato il maiale o il bestiame minuto.

7) In Carnia si hanno due attestazioni isolate di un verosimile germanismo: 9 Pr. Crn. *burét*, 17a Luin. *burét* cui va aggiunto, nel significato di "stallino", l'analoga forma per 9 Pr. Crn., 11 Comgl. e 12 Ravs. (che conosce anche *k'amós* per 'porcile'). Pare assai verosimile che si tratti di un derivato del germ. BŪR- 'capanna', tema che anche nel gallo-romanzo ha acquistato il senso di "porcile", come informa il FEW XV, 2 (1969), 14—15; cfr. norm. *buret* 'toit à porcs', *bür* (Miélin, Servance) f. 'étable', Coravillers 'toit à porcs', Samoëns *bire* 'petite étable pour les chèvres quand elles sont en alpage', Südvog. *bürǫt* 'étable, toit à porcs' ecc. Anche nell'alem. *būr* significa 'capanna, specie nelle Alpi'. Bisogna ora studiare il tramite preciso del germanismo friulano, altrimenti ignoto; nell'a. a. ted. e m.a. ted. *būr* è attestato per lo più nel senso di 'abitazione, casa' ed cfr. anche *bauer* 'Käfig'; mi sembra per ora difficile pensare ad un antico longobardismo, teoricamente da non escludere [22].

8) Seguono termini certamente più recenti e che alludono di norma al "porcile-casupola", ad es. i derivati di *purčít* col suffisso locale *-arium*, quali: 11 Comgl. *purčitắr*, 17 Ovr. *purčitắr*, 26 Rav. *purčitắr* (anche Pellis) o forme analoghe a 24 Amp., 35 Prn., 41 Trm. Sp., 42 Trm. St. 41a Chiev., 56a Poff. (anche Pellis), 66a Ciser., 75 Fanna, 78 Sequ.,

[22] Non credo che la voce abbia rapporto alcuno ad es. col tirol. *bürl* (Pass. Pust.) 'die Bühne, Oberdecke der Scheune aus Quer-Traglatten, worauf Getreidegarben u. dgl. aufschichtet werden' (Schöpf 68) e vedi l'analoga voce carinziana *pürl* (Lexer, *Kärnt. Wb.*, p. 46), v. Hornung, *Mund. Osttirols*, p. 21, nota 50; v. anche Schatz-F. I, p. 121 *bürl, pîrl*; Hornung, *Pladen*, p. 122: *Pürl*.

77 Arba, 93 Spil., 92a Basld., 110a Post., 122 Cordn., 161 S. Vt. T. e 50 Claut *purϑitèr*. Come si vede l'area è prevalentemente friulana concordiese. Si tratta forse di formazione non tanto antica, non attestata dal NPirona 827 che riporta soltanto *purcitâr* 'chi fa il mestiere di *purcitâ* (macellare i maiale) e fa macellare i maiali per la vendita dei prodotti... Ma ad Enemonzo come *ciôt* porcile.

9) Anche i derivati di "stalla" alludono a costruzione autonoma (REW 2219, *stall*, germ.) : 6a Lagl. (friul.) *stála*, 108 Bud. *stále del pork*, 121a Vig. *stále del purϑiél*, 140a *stale del purϑiél*, 211 Mar. *stála del pórko*, ecc. Ma più tipico per l'indicazione dell'abitacolo-porcile è il derivato da *stalla* + suff. dim. *-ūttus* o *-ottus*, ad. es. 31 Tolm. *stalút*, e in area quasi veneta, bisiacca 199a Cave S. *stalót*, 215a *stalót del porsél*, 213 Grado *staloto del porko*, anche 212 Aqu. *stalót*, 196 Ruda *stelót*. A 22a Vico *stalót de las mínas* indica lo „stallino". Ha risentito di "stalla", ma deriva sostanzialmente da STABULUM (REW 8209), una serie di denominazioni quali : 161 S.Vt.T. *stáli dai pursís*, 174 Cordov. *stáli*, 202a Gorgo *stai* (pl.), 139a Cavol. *štaul* (anche Pellis), 187 Mans. *stávoi* (pl.), 209 S. St. *stávo͡o* (anche Pellis) e non mancano anche qui i riscontri con le denominazioni dello "stallino", ad es. a 19 Arta *stáli*, 26 Rav. *stáli*, 31 Tolm. *stáli*, 35 Prn. *stali*, 187 Mans. *stávo͡o de le piégore*. Il NPirona 1108 riporta *stali* 'stavolo, costruzione in muratura di solito di due piani. A Clauzetto si fa distinzione fra *stali* 'coperto di paglia e *stale* con tetto di tegole e v. anche p. 1105 *stabli*, *stauli*, *staulîr* idem. Interessante la definizione a p. 1112 di *staulánt* 'montanaro che passa buona parte della stagione negli stavoli' e di *staulanze* (Arzino) 'l'insieme degli stavoli' (De Gasperi 374) che spiega il nome dolomitico *Passo Staulanza*. Il Della Porta 819 cita *staolo* nel preciso senso di 'porcile' : a. 1786 Pordenone "Laipo de pietra posto nel *staolo* delli temporali' *láipo* 'truogolo'). Come si vede si tratta di denominazioni prevalentemente venete o veneto-friulane per il significato di 'porcile'.

Sono chiaramente italianismi recenti le risposte della Val Cellina : 39 Erto *porϑíl* e così pure a 38 Cim. 54 Barc. *purčíl* (anche Pellis). Tali forme sono peraltro molto diffuse anche in dialetti bellunesi.

Per i punti alloglotti è interessante il ted. *klíč* che troviamo a 1 Sapp. *vókknklìč* (accanto a *vókknstèllile)* e a 3a Tim. *klič;* v. Hornung 162, ove s.v. *Fackengglitsch* 'Stallabteil für Schwein (mit hohen Holzwänden)' si riporta il sappadino *vókkχnklìtš* e 217 *Gglitsch* 'Abteil in Stall oder Keller'. La H. accetta l'origine slava della voce come nell'Osttirol (v. M. Hornung, *Mundartkunde Osttirols*, Wien, 1964, 24 e nota 74) con rinvio a Lessiak, *Alpendeutsche und Alpenslawen* 282 : dallo slov. KLETŬ 'Gemach, Zelle' nella forma dim. *kletič* [?]; v. Berneker I, 517 *klět*, cfr. slov. *kletka* 'Käfig' e cèco *klece*, *klec* idem[23]. Per *vókkenstèllile* v. Hornung 415 *stellile* dem. von *stall* 'stalla'. Quanto alle risposte dei punti slovenofoni : 6a Lagl. *kótaz* e 7a Ug. con 223a Zaule *kuótez*, esse riflettono 10 slov. *kotec*, *-tca* 'eine Abteilung im Stalle (z. B. für Kälber) o 'der Schweinestall', accanto a 'der Hühnerkäfig' (Plet. I, 447) inseparabile da *kotŭ* 'angolo' ecc., v. discussione etimologica in Berneker I, 588, cfr. sl. eccl. *kotĭc* 'cella' e

[23] V. per la voce cèca *klec (kletce> klece> klec*, voce panslava), Machek, *ESJČ* 253.

Skok, ERHSJ II, 168 s.v. *kôt*, *kotac* 'staja za svinje' (anche ungh. *kotec* 'capanna'). Altre risposte fanno capo a *hlev* 'Viehstall' 'der Schweinestall' (Plet. I, 272): 34a Oscc. *praśćave hliučeć* (accanto a *čut ot prasza* cioè 'porcile dei maiali' come a 67a Cergn.), 219 Sgon. *hlíu*, cfr. *χléu* ad Aidussina (ALI) e *χléu* Divaccia (ALI). A 46a Prad. *praszár* è l'equivalente del friul. *purčitãr* (calco?), ma ivi compare anche *kamborǫ́t* di verosimile origine romanza (*kamberǫ́t* da *càmbera* 'camera'?). Infine a 88a Vern. *sviniák* (cfr. a Tolmino *sviñčk* ALI) è lo slov. *svinják* 'Schweinestall' (Plet. II, 611). A 70 Sav. *kloučíz* (accanto al friulanismo *čōt*) pare risultare da un incrocio, forse *kletič* + *hlev* [24].

Le denominazioni del "porcile" per il ladino dolomitico atesino secondo la inchieste dell'AIS e dell'ALI (che si corrispondono quasi in tutto) si rifanno al concetto di "stalletta" espresso per lo più da *stalla* + suff. *-ŏttus* ed alludono allo "stallino" o al porcile-casupola. A San Vig. Mar. *štalót* (AIS P. 305), *štalót dal portčél* (ALI), cfr. bad. *stallót* 'abgegränzter Theil von einem Stalle", Alton, LId., 343 (con etimo erroneo per l'ampezz. *squedizzo*); Selva di Gardena *stalót* (P. 312) e Bulla (Ortisei) *stalót* (ALI), cfr. gard. *stalót* 'kleiner Stall' bes. *staló del purcel* und *staló de la biesches* 'Schwein, Schafstall', Lardschneider 5347, Colfosco *štalot del porčèl* (ALI), Arabba (P. 315) *stalǫ̀t del porčęl*, v. anche Tagliavini, *DLiv.* 308. In Val di Fassa a Penia (P. 313) *porčilét* (forma recente?), come ad Alba, cfr. Mazzel 207 *porcilét* 'stalla per il maiale' a 262 *stalét dal porcél* 'porcile', a Moena *salét* 'piccola stalla per il bestiame minuto' e *chiuzèl del porcel* 'porcile', Dell'Antonio 143, da *clūsum* + *-ĕllus* (anche ALI *el-ḱuʃèl del-porčél*). Nei dialetti agordini (Val Cordevole) il termine più comune è *porϑíl*, ma non manca del tutto *stalòt*, ed. es. a Selva di Cadore (ALI), AIS P. 325 *al porϑíl* come al P. 323 Predazzo *porčíl* (separato) accanto a *süzèl* (reparto nella stalla) « chiusello », 334 Canal San Bovo (Primiero) *el porϑelír*; per il primierotto il Tissot 284 riporta *tamùz* 'lo stabbiolo del maiale, anche casa molto piccola, senza igiene e comodità, catapecchia' (da connettere con la base preromana *TAM-, *TAMARA sopra citata), inoltre 269 *stabiòt* 'stabbiolo del maiale'. Anche nel Veneto sett. è diffuso *stalòt* 'porcile', ad es. a Valrovina (TV), ma non manca il solito *porϑíl* (Altivole) o *stáol del porϑèl* (S. Polo di Piave), tutti da materiali inediti dell'ALI. Nell'area del bellunese rustico pare frequente anche il tipo *stía* (ALI) e P. 336 Ponte nelle Alpi *stío del porϑèl*, 345 Vas *la stía* (accanto a *skanϑèl*), 346 Tarzo *la stia*, Cison di Valm. *la stia* (ALI) la cui origine è discussa, ma pare a me più probabile la derivazione dal gotico *STIGA* (DEI V 3633 incerto; REW 8254 *STIGA* long.), mentre il Prati, *Et. ven.* 178 *stia* (trev., bellun.) 'porcile', mediante il confronto con *stia* di Jacopone nel medesimo senso (e *stipa* del Caro) dà la preferenza all'it. ant. *stia* 'gabbia' dal lat. *STIPA* da *STIPĀRE* 'serrare insieme, circondare'. Forse dal bellunese tale voce si è propagata ai dialetti dolomitici cadorini ove è attestata ad es. a Laggio *stìa* e non so se il tirol. *štaige* da *STÎG(E)* che significa 'kleine Abteilung im Stall', equivalente di Glitsch (sopra citato), possa veramente confermare l'etimo germanico al quale abbiamo dato la preferenza (v. Hornung, *Mund. Osttir.* cit. p. 82). In realtà il

[24] Tale voce di Savogna, raccolta dal Pellis per l'ALI, non figura per una svista nella carta del nostro ASLEF.

termine più comune dei dialetti cadorini e comelicani per "porcile" è un altro, già esaminato da Tagliavini, *DCom.* 164 : *sčadíϑu*, *sčadíϑ* 'piccola stalla, porcile' (con etimo errato) e soprattutto *NCCom.* 105, ove si citano i riscontri cadorini e si propone l'etimo esatto *EXCLAUDĪCIUM da EXCLAUDERE, EXCLUDERE, REW 2974 ; v. anche De Lorenzo Tobolo 339 *sčadizu* 'porcile', *avé na čeda k sumiàa n s.* 'aveva una casa che sembrava un porcile' ; Lorenzago *sčodíϑo*' 'posto chiuso per le pecore nella stalla dei bovini' (Saccardo, *tesi* 151), Valle di Cadore *sčodíϑ* 'porcile' (Mattarello 167), inoltre AIS P. 307 Padola al *sčadíϑu* (costruz., separata), 316 Zuel di Cortina *el skedítso* (reparto nella stalla), 317 Pozzale a *šćudíϑ* (abitacolo separato), Cibiana *s'ciodize* (pl. inv.) 'stabbio per pecore', De Zordo 271. In Carnia è attestato il senso di "stallino" ad es. a 23 Forni Sp. *skludíz* e nel derivato *skludičár* a 42 Trm. St.

Per fornire un quadro relativamente completo delle denominazioni del "porcile" nell'Italia nord-orientale conviene citare anche le voci istriane e istriote (ora è territorio jugoslavo) : AIS : 365 *stala* acanto a *el kúčo* (v. sopra), 378 Montona *la stála* (costr. separata) e *tramízo* ("tramezzo", reparto interno), 397 Rovigno *stala* (interno), 398 Dignano *el kúso* (separato e anche interno).

Raccolgo infine brevemente altri tipi lessicali che si riferiscono allo "stallino" nei dialetti friulani, oltre *čōt*, *burét*, *stali*, *stale*, *stalòt* e *k'ibi* già citati.

In Carnia si ha a 21a Raccl. *támar da li pióuris* ('recinto delle pecore') v. sopra ; 45 Venz. *štramiéč de pi̭óre* ('tramezzo') ; 47 Clauz. *škluʃét* (anche Pellis) da CLŪSUM + *-ettus*, 49 Forg. *skluʃét* e così pure 60 Pinz., cfr. Della Porta 739 *sclusut* a. 1437 "unum *sclusuttum* sive armarium" (altro significato) ; molto comuni sono i derivati di *SERRARE "serraglio" SERRACULUM (Glosse) cioè 'steccato', 'barricata' (DEI V, 3463), cfr. trev. *seragio* 'porcile' (forse di tramite galloromanzo) : 30 Zugl. *si̭erái*, 50 Ospp. *si̭arái das pióras*, 51 Gem. *si̭erái*, 65 Magn. *si̭erái des piōris*, 73a Grizzo *serái de li fédis* (—'pecore'), 75 Fanna *serái* e tipi analoghi a 86 Faed., 93 Spil., 105 Civ., 113 Mer., 115 Ud., 119a Lonz., 127 Basil., 150 Ch. Visc., 161 S. Vt. T. ecc. Il NPirona 1039 dà *sierài* per 'chiudenda'. Nel Canal del Ferro come *tàmar*, *si̭eràe* s. f. chiusura, chiuso, chiudenda... A 39 Cim. *paláda* allude alla stecconata che separa lo spazio riservato alle mucche da quello riservato ad altri animali. A 41 Trm. Sp. *tamóš* e 41a Chiev. *tamošín* è il noto tipo di origine preromana sopra ricordato. Allude alla „cuccia" 48Vt. d'As. *lódar* (etimo ?), v. NPirona 530 *lódar*, *lóder* m. 'cuccetta nella casera per i pastori' e v. Guerra, *tesi* 84 *lódar* 'recinto per le pecore nella stalla' (ove si cita il comel. *loda* 'corridoio' da long. LAUBJA, Tagliavini, *DCom.* 136 : etimo impossibile). Alla "grata" 'inferriata' accenna 56a Poff. *gáter* (anche Pellis) e analogamente a 57a Navar., 77 Arba, 78 Sequ., 92a Basld., v. NPirona 370 *gáter*, *gátar* 'grata, inferriata'. A Fanna recinto graticolato per la custodia di pecore e capre', da GATTER (alto ted.), REW 3701. A 103a Cern. *riśćeláda* pare alludere ad una 'rastrelliera' (NPirona 884) ; 107 Mezz. *skanϑèl* (anche Pellis) e 187 Mans. richiama il tavolato che separa lo stallino, NPirona 954 *scansèl* 'piccolo scompartimento in una scansia' e v. Prati, *Et. ven.* 155 *scanzèlo* da CANCELLI (lat.) 'steccato'. Sono pure trasparenti e generici : 40 Claut *post de le féde*, 100a Ceres. *puest*

des pióres, oppure 68a Racch. *k'antón* 'angolo', 108 Bud. *mandra* e 202 Gorgo *kọa* ('giaciglio' da CUBARE, *CUBA normalmente 'nido'). Non escludo che 122 Cord. *sarnéta* (anche Pellis) — manca al NPirona e alle *Aggiunte* per Cordenons — possa derivare da CERNERE (REW 183 2), come fosse 'luogo separato'.

Dal campionario ai voci che abbiamo sopra riunito dallo spoglio dell'ASLEF, dell'ALI e dell'AIS e da altre fonti, risulta ben chiaro come le demonimazioni del "porcile" debbano essere studiate congiuntamente ai nomi per lo "stallino", e cioè vale in particolare per il Friuli ed in genere per l'Italia nord-orientale. Appare assicurato che il porcile primitivo era allogato nella stalla ed infatti la massima parte delle denominazioni che abbiamo passato in rassegna alludono al concetto di "recinto", ,,reparto nella stalla" o simili. In epoca più recente si è sviluppato il porcile-casupola autonomo ed esso ha spesso ricevuto i medesimo nomi dello "stalino"[25].

Quanto allo studio dei rapporti lessicali tra friulano, ladino (specie centrale) e italiano cisalpino[26], la nozione qui esaminata non si presta per deduzioni di particolare interesse. Si nota tuttavia qualche importante concordanza della Carnia col Cadore, come in tanti altri casi da me più volte sottolineati (tipico è ad es. il caso di CAUTUM e di *EXCLAUDICIUM); curiosa la sostanziale concordanza nel caso di *KAMOKJO/*KABŌKJO tra Friuli e Alto Veneto, mentre la diffusione di *stalòt* e simili sta a provare l'affinità tra ladino dolomitico atesino e dialetti agordini e bellunesi.

Maggio 1978 *Padova*

[25] Ciò vale ad es. per CAUTUM, *CRINEA, *KAMŌKJO / *KABŌKJO ecc. Manca purtroppo per il Friuli un'opera complessiva sul ,,ländliches Leben" locale come invece si ha per esempio per la vicina Slovenia con la notevole *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev* I, Ljubljana, 1970 (per il ,,porcile", v. ad es. pp. 599—600).

[26] Secondo i principi da me fissati ad es. in *Criteri per una classificazione del lessico ladino*, ora in *Saggi ladino friulano*, pp. 191—238 ; v. anche Maria Iliescu, *Considerazioni sopra il lessico fondamentale friulano*, in *Italia linguistica nuova ed antica. Studi in memoria di Oronzo Parlangèli*, I, Galatina, 1976, pp. 513—526 (con una ottima esemplificazione).

ESTERA HAJOS KELEMEN

FUNCȚIA COMPLEXULUI ÎNTREBARE-RĂSPUNS CA ELEMENT DE LEGĂTURĂ CONTEXTUALĂ ÎN TEXT *

Întrebarea și răspunsul ca treaptă necesară în dezvoltarea textului formează o puternică unitate semantică. Nu întrebarea, ci diada întrebare-răspuns are funcția unui element de legătură contextuală în text.

1. Dezvoltarea semanticii, ca domeniu al lingvisticii, a orientat preocupările specialiștilor și spre problematica textului. În descrierea și definirea noțiunii de text există două concepții diferite. Lingvistica generativ-transformațională definește textul ca o înlănțuire de propoziții care formează o unitate suprasintagmatică (transfrastică) și urmărește în acest sens elaborarea unei gramatici a textului [1]. Reprezentanții celei de a doua orientări pornesc de la ideea că actul de comunicare are loc în majoritatea cazurilor prin texte, de aceea definesc textul ca „o formă naturală de existență a limbii" [2]. Gramatica textului pe care aceștia o elaborează este dezvoltarea unui „model al unei competențe de comunicare, care trebuie încă explicitată în amănunt" [3].

„Lingvistica textului" este o ramură nouă a lingvisticii, literatura bibliografică aparținînd în special germanisticii. Probleme rămase încă nerezolvate sînt, printre altele, o definiție unitară a textului, care să cuprindă atît delimitarea, cît și funcția acestuia, elaborarea de criterii pentru definirea legităților de formare a textului, stabilirea criteriilor pentru delimitarea (con)textelor.

Adepții primei orientări (transfrastice) — R. Harweg, H. Weinrich și R. Steinitz — se concentrează asupra „descrierii structurilor verbale ca părți ale sistemului limbii" [4]. O asemenea structură este propoziția. Textul este format dintr-o „succesiune coerentă de propoziții" [5]. Coerența ca noțiune cheie este explicată lingvistic prin principiul reluării *(Wiederaufnahme)*. Reluarea este repetarea sau înlocuirea în propozițiile următoare a unor cuvinte sau unități semantice deja folosite, înlocuirea făcîndu-se prin pro-forme. Acestea au un caracter de identitate de referință semantică cu purtătorii de referință amintiți în contextul anterior.

E. Agricola folosește o altă noțiune în definirea textului, și anume tema. După E. Agricola textul „este o succesiune ordonată de propoziții

* Articolul de față pornește de la o idee dezvoltată în lucrarea de diplomă efectuată în 1975 la Universitatea Karl Marx din Leipzig, sub îndrumarea asistentei dr. Ulla Fix.

[1] Vezi în *Lexikon der Germanistischen Linguistik*, Tübingen, 1973, p. 221.

[2] *Ibidem.*

[3] *Ibidem.*

[4] *Ibidem.*

[5] Definiția din K. Brinker, *Zum Textbegriff in der heutigen Linguistik*, Düsseldorf, 1973, p. 12.

care împreună reprezintă derularea unei teme"[6]. Echivalenţa (continuitatea) semantică în text se realizează prin „repetarea de lexeme" şi „reluarea prin sinonimie"[7].

Reprezentanţii lingvisticii generative a textului J. Petöfi şi T. van Dijk[8] pornesc de la ipoteza elaborării unei teme a textului într-un *basic pattern* şi subliniază posibilitatea generării unei structuri de suprafaţă, structură motivată şi dirijată de această *deep structure* semantică, proces pe care însă K. Brinker îl consideră problematic.

Structurilor verbale adepţii aşa-zisei *communicational grammar*[9] le opun structurile comunicative, ceea ce înseamnă că „textul ca unitate a unei operaţii (comunicative) ar avea un echivalent la nivelul sistemului de acţiune"[10], şi nu al sistemului verbal. Pentru cazul cînd textul este numai o componentă a actului de comunicare, K. Brinker stabileşte trei feluri de relaţii posibile între actul de comunicare şi text[11] (înţeles numai ca ansamblu de elemente **verbale**):

a) actul de comunicare cuprinde numai text;

b) actul de comunicare cuprinde, în afara textului, şi alte elemente (imagini, gesturi etc.);

c) actul de comunicare nu cuprinde text (salut, semn etc.).

Nu numai semantica a orientat lingviştii spre text, ci şi stilistica. Orice text este un mesaj, care aparţine unui anumit stil funcţional. Pentru înţelegerea corectă a particularităţilor stilistice, E. Wittmers[12] consideră că trebuie pornit de la legităţile generale de formare şi organizare a unui text. Ea se ocupă deci numai de structura interioară a textului. „Lingvistica textului" nu oferă destule elemente pentru înţelegerea şi interpretarea textului ca formă a actului de comunicare. Este necesară, în primul rînd, o interpretare corectă a conceptului de „text"[13]. Aceasta înseamnă, din punctul de vedere al concepţiei psiholingvistice reprezentate de Tatiana Slama-Cazacu, necesitatea de a se ţine seama atît de coordonatele interne şi externe ale emiţătorului, cît şi de micro- şi macrocontext[14]. Microcontextul este un context verbal (restrîns) al unui fapt de limbaj, iar macrocontextul ar fi textul în totalitate, precum şi celelalte „contexte" la diverse niveluri (situaţional, social, istoric etc.). Textul nefiind însă delimitat în „lingvistica textului" şi nefiind discutat în raport cu „contextul" (extralingvistic), o concepţie care ia în considerare contextul la diverse niveluri este greu de corelat cu „lingvistica textului", ale cărei

[6] E. Agricola, *Semantische Relationen im Text und im System*, Halle, 1972, p. 27.

[7] *Ibidem*, p. 38.

[8] Vezi în K. Brinker, *op. cit.*, p. 19, T. A. van Dijk, *Some aspects of text grammars. A study in theoretical linguistics and poetics*, Haga—Paris, 1972 (=**Janua Linguarum,** Series Maior 63), şi J. S. Petöfi, *Text-grammars, Text-theory and The Theory of Literature*, în „Poetics" (1973), nr. 7, p. 36—76.

[9] *Lexikon der Germanistischen Linguistik*, p. 225.

[10] *Ibidem*, p. 222.

[11] Vezi K. Brinker, *op. cit.*, p. 29.

[12] E. Wittmers, *Allgemeine Textgesetzmäßigkeiten als Ausgangspunkt der Erfassung stilbedingter Besonderheiten*, în „Wissenschaftliche Zeitschrift der Pädagogischen Hochschule Erfurt". Gesellschaft- Sprachwissenschaftliche Reihe, VII (1970), nr. 2, p. 97—99.

[13] T. Slama-Cazacu, *Limbaj şi context. Problema limbajului în concepţia exprimării şi a interpretării prin organizări contextuale*, Bucureşti, 1959, vezi şi T. Slama-Cazacu, *Treapta decodării lingvistice în receptarea textului literar*, în SCL XXVIII (1977), nr. 5, p. 526.

[14] T. Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, Bucureşti, 1968, p. 172, 173.

limite apar însă, prin această punere în paralelă, mai evidente. După T. Slama-Cazacu, „contextul — ca ansamblu în funcţie de care trebuie interpretat orice fapt de limbaj — este o organizare ale cărei proprietăţi specifice sînt date de intenţia de comunicare, de sensul comunicat, de posibilitatea de interpretare din partea receptorului. Contextul, din punctul de vedere al exprimării, este un ansamblu ce are la bază intenţia de comunicare şi ca atare este o organizare creată intenţionat, cu un anumit scop, care culminează prin organizarea expresivă, care transmite un sens cuiva" [15]. O problemă deschisă a „lingvisticii textului" rămîne deci găsirea unor criterii de delimitare a (con)textului verbal. Pentru găsirea acestor criterii s-a pornit de la studierea rolului diferitelor elemente paradigmatice în text. Analiza poate fi continuată folosindu-se tipuri de sintagme ca unităţi gramaticale în studierea structurii textului. I. Coteanu [16] consideră posibilă utilizarea unor elemente suprasegmentale ca semne capabile să aibă autonomie în mesajele poetice.

În orice caz, textul trebuie analizat pornindu-se de la funcţia lui de comunicare. Din acest punct de vedere, descrierea elementelor semantice şi stilistice contribuie la o abordare lingvistică corectă a textului.

Utilizarea conceptului de „context" în sensul discutat mai sus permite o mai bună înţelegere a unor aspecte discutate de „lingvistica textului". S-a stabilit că, printre alte funcţii, contextul are şi rolul de a selecta elementele de legătură gramaticală din repertoriu [17]. Anumite elemente gramaticale la nivel sintagmatic, ca de exemplu întrebarea retorică (propoziţia interogativă), capătă o funcţie dublă în text: pe de o parte îşi delimitează propriul context verbal ajutînd la descompunerea textului, dar în acelaşi timp, legînd microcontextele într-un lanţ discursiv, contribuie la recompunerea textului.

2. Am arătat mai sus că „lingvistica textului" revendică printre precursori orientări din semnatică şi stilistică. W. Dressler [18] menţionează trei precursori ai „lingvisticii textului":

a) Retorica — noţiunile *dispositio* (ordonarea gîndurilor) şi *elocutio* (formularea verbală) aparţin domeniului „lingvisticii textului" [19].

b) Stilistica — care se ocupă cu relaţiile suprasintagmatice şi a cărei bază o constituie astăzi lingvistica.

c) Încercările de analiză structurală a schemelor de compoziţie a povestirilor (V. Popp, V. Slovskij).

După cum am arătat mai sus, în „lingvistica textului" se diferenţiază două concepţii de tratare, cea transfrastică şi cea comunicativă. Majoritatea lucrărilor de specialitate pornesc de la punctul de vedere transfrastic [20], cuprinzînd atît studii de sintaxă, cît şi de semantică a textului. Astfel, R. Harweg (1968) descrie funcţia pronumelui în constituirea textului dezvoltînd o teorie a înlănţuirii pronominale, iar H. Wein-

[15] T. Slama-Cazacu, *Limbaj şi context*, p. 290.

[16] I. Coteanu, *Semn, simbol, mesaj poetic*, în SCL XXIII (1972), nr. 6, p. 595.

[17] T. Slama-Cazacu, *Introducere în psiholingvistică*, p. 99.

[18] W. Dressler, *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen, 1972, p. 56.

[19] Trebuie să relevăm preocupări de descriere a textului şi în cadrul lingvisticii şi al psiholingvisticii, anterioare apariţiei „lingvisticii textului"; vezi T. Slama-Cazacu, *Limbaj şi context*.

[20] Vezi *Lexikon der Germanistischen Linguistik*, p. 222.

rich (1969) analizează sintaxa articolului în limba germană, ajungînd la o teorie a articolului privind funcția de legătură contextuală a acestuia. În sensul desprinderii unui sistem de reguli, prin care două sau mai multe constituente ale textului intră în relații de co-referință, R. Steinitz (1968) cercetează pro-formele nominale. W. Raible (1972) ridică problema raportării elementelor verbale la propoziție sau la text. Lingvistul american G. A. Sanders (1970), referindu-se la aceeași problemă, afirmă că "there are, as we have seen, many interesting facts about linguistic objects which are explainable only in terms of general intersentential properties and relations specifiable by means of the rules of discourse grammars alone" [21].

Referitor la preocupările privind semantica textului, de al cărei domeniu se leagă termenii **coerență, referință, coreferință**, relevante sînt lucrările lui S. C. Dik (1968), D. Wunderlich (1972) și I. Bellert (1972), care descriu în special relația de referință între elementele semantice ale textului. Tot de relația de referință se ocupă și C. Sampson (1969), pornind însă de la concepția comunicativă. El afirmă că, receptorul avînd înmagazinați un număr de termeni de referință *(referents)*, o propoziție poate fi gîndită ca o operație asupra ansamblului de referințe ale receptorului [22].

E. Coseriu (1971) studiază relațiile dintre semnele lingvistice în text și ajunge la concluzia că nu se poate dezvolta o metodă generală de interpretare a textelor (ca *discovery procedure)*, ci numai o teorie a tipurilor de existență a acestora, deoarece nu se poate stabili dinainte care din relațiile posibile (potențiale) între semnele lingvistice se vor actualiza într-un anumit text [23].

Literatura de specialitate nu oferă încă destule elemente pentru o tratare a textului din punctul de vedere al funcției de comunicare a acestuia.

3. Necesitatea interpretării complexe a textelor literare (cerințe didactice) a condus lingviștii la încercări de structurare a acestora. Observarea cîtorva regularități în folosirea anumitor elemente sintactice și semantice în contexte bine determinate contribuie la dezvoltarea modelelor privind relațiile elementelor lingvistice în text.

Întrebarea (retorică) ca element semantic, exprimată prin propoziția interogativă ca unitate sintactică, are funcția de structurare a textului.

În logică există între întrebare și răspuns o relație de implicație determinativă [24]. Răspunsul se raportează la întrebare din punctul de

[21] G. A. Sanders, *On the natural domain of grammar*, în ,,Linguistics'' (1970), nr. 63, p. 96 ; trad. ,,există, după cum am văzut, multe aspecte importante privind obiectele lingvistice care se pot explica numai prin caracteristici generale intersintagmatice și relațiile specificate numai de gramatica textului''.

[22] C. Sampson, *Noun, phrase indexing pronouns and the definite article*, în ,,Linguistic Automation Project'', Yale University, New Haven, Conn., 1969, apud *Lexikon der Germanistischen Linguistik*, p. 225.

[23] E. Coseriu, *Thesen zum Thema ,,Sprache und Dichtung''*, în *Beiträge zur Textlinguistik*, W. D. Stempel (ed.), München, 1971, p. 183–188.

[24] F. Loeser, *Interrogativlogik*, Berlin, 1968, p. 29.

vedere al valabilităţii. Pentru a urmări în ce măsură întrebarea cere sau nu un răspuns verbal, lingviştii o raportează la context. În cazul existenţei răspunsului, acesta formează cu întrebarea o puternică unitate semantică, întrucît constituie împreună premisa posibilităţii formulării unei noi întrebări. Unitatea complexului întrebare-răspuns este întărită şi de faptul că legătura lor semantică este mai puternică decît cea a întrebării cu contextul anterior. Răspunsul la întrebare există întotdeauna, chiar şi cînd aceasta este o întrebare retorică. Într-un text literar diada întrebare-răspuns capătă rolul unui dialog interior.

Complexul întrebare-răspuns are funcţia unui element de legătură contextuală în text.

4. Pentru a demonstra aceasta am realizat în primul rînd un corpus de 198 de exemple de propoziţii interogative, culese din cinci eseuri ale lui Thomas Mann [25]. Am ales ca texte de studiu eseuri deoarece dezvoltarea logică interioară a ideilor şi argumentarea necesară persuasiunii permit o mai uşoară structurare a textului şi urmărirea rolului anumitor elemente lingvistice în dezvoltarea lui. Pentru analiza corpusului de exemple am elaborat criterii semantice, sintactice şi stilistice unitare. După evidenţierea regularităţilor deductibile din analiză, am încercat o generalizare a fenomenelor lingvistice legate de complexul întrebare-răspuns în text.

Am subliniat în capitolul **1** încercările stilisticii de a elabora legităţi de structură semantică şi sintactică în text, pe baza unor regularităţi în relaţiile dintre propoziţii şi unităţile sintagmatice. Astfel, E. Wittmers [26] dezvoltă patru modele ale relaţiilor în text :

1. Relevanţa tematică *(thematische Relevanz)*

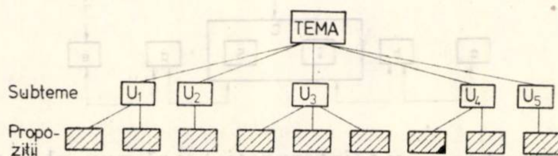

2. Stabilitatea propoziţională *(Satzkonstanz)*

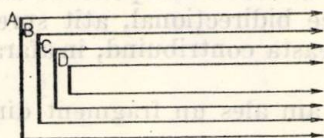

[25] Cele cinci eseuri sînt : *Rede über Lessing* (p. 5–22), *Goethe und Tolstoi. Fragmente zum Problem der Humanität* (p. 157–273), *Schopenhauer* (p. 293–345), *Nietzsches Philososphie im Lichte unserer Erfahrung* (p. 636–673), *Freud und die Zukunft* (p. 499–523) în Th. Mann, *Gesammelte Werke*, vol. X, Berlin-Weimar, 1965.

[26] E. Wittmers, *op. cit.*, p. 98.

3. Relaţia de tranzitivitate *(Nachbarbindung)*

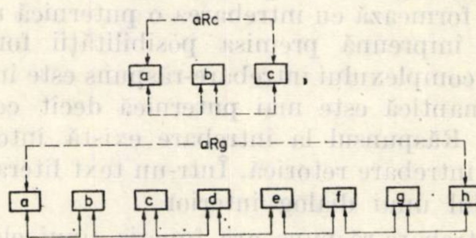

4. Relaţia topologică *(Stellenwertrelation)* (în sensul intuitiv al unei legături de ordine şi conexiune)

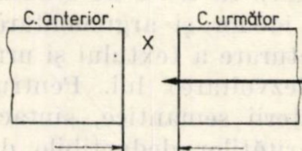

Dezvoltînd modelul de tranzitivitate şi incluzînd nu întrebarea, ci complexul întrebare-răspuns ca unitate în schemă, am încercat o schiţare şi, în ultimă instanţă, o generalizare a funcţiei acestui complex în text.

5. Prin introducerea diadei întrebare-răspuns în modelul relaţiei de tranzitivitate al lui E. Wittmers am obţinut următorul model :

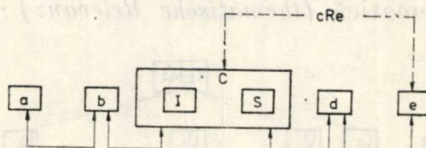

Am notat întrebarea cu I (interogaţie) şi răspunsul cu S (pentru a evita confuzia cu relaţia ; S = soluţie), iar relaţia semantică cu R. Relaţia dintre întrebare şi răspuns în C este mai puternică decît cea între propoziţiile a, b, c şi e. Datorită celor două componente ale complexului, legătura cu microcontextul se face bidirecţional, atît spre contextul anterior, cît şi spre cel următor, la aceasta contribuind, în afara elementelor semantice, şi cele sintactice.

Spre exemplificare am ales un fragment din eseul *Goethe şi Tolstoi* de Thomas Mann :

> „Sînt studiate alternativ limbile diferitelor naţiuni, dar se constată că latina şi greaca nu fac parte din Programul educativ al Provinciei (1). Mai există însă şi altceva, ce nu apare clar în Program ; dar tocmai carenţa acestui element iese pregnant în evidenţă (2). *A fost Goethe un umanist sau nu?* (3). *A fost*, în primul rînd într-o accepţiune mult mai largă

decît cea filologică (4). În al doilea rînd prin accentuarea unei severități nobile în ce privește Statutul Provinciei Pedagogice... (5)"[27].

Demonstrăm, pe baza acestui exemplu, funcția complexului întrebare-răspuns ca element de legătură contextuală.

Propoziția interogativă 3 apare ca urmare a situației de dubiu exprimată în propoziția 1 și 2. Lanțul semantic care duce de la „umanist" (prop. 3) prin „acest element" (prop. 2) pînă la „latina și greaca" (prop. 1), legînd propoziția interogativă 3 de contextul anterior, a cărui rezultantă este, realizează coerența textului. Ca reacție la propozițiile anterioare, propoziția 3 (întrebarea) cere un răspuns. Acesta urmează în propozițiile 4 și 5. Propoziția 4 nu poate fi în legătură semantică directă cu propoziția 1 și 2, propoziția interogativă fiind o treaptă necesară în dezvoltarea textului. Situația de îndoială provocată poate fi depășită numai prin întrebare. De asemenea, relația semantică a propoziției 3 cu contextul următor se realizează prin răspunsul „a fost" (răspunsul poate fi simplu sau dezvoltat, cum este în exemplul nostru). Și răspunsul este un element necesar în dezvoltarea textului.

În cadrul complexului întrebarea face legătura cu contextul anterior, iar răspunsul cu contextul următor. Sistemul de relații în acest exemplu poate fi schematizat în felul următor :

P_{1-5} sînt propozițiile, P_3 este întrebarea, iar prima parte din P_4 este răspunsul suficient („a fost"). Răspunsul este legat sintactic de P_4, dar întrebarea determină numai partea S, de aceea despărțim semantic pe S de P_4. R reprezintă relația semantică, iar r pe cea determinativă. Descompunînd schema, ajungem la următoarele forme, cu reprezentările grafice corespondente :

a) IR (P_1RP_2)

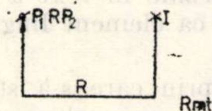

b) (SRP_4) R (SRP_5)

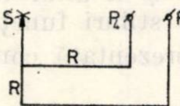

Schema a) exprimă faptul că relația pornind de la întrebare (I) se desfășoară spre un singur punct terminal. În b) sînt două relații distincte legate semantic, ducînd spre două puncte terminale. De aceea vom numi

[27] Th. Mann, *ed. cit.*, p. 264 ; traducerea a fost făcută de autoare pentru acest articol, deoarece analiza s-a făcut pe texte în limba germană.

relaţia de tip a) Relaţie mono-terminală (R_{mt}), iar pe cea de tip b) Relaţie pluri-terminală (R_{pt}).

Descriind relaţiile semantice ale complexului întrebare-răspuns pe întreg corpusul de exemple, am observat anumite regularităţi, care permit generalizarea. Astfel, am ajuns la concluzia că relaţiile de tip mono-terminal nu sînt caracteristice numai întrebării, iar cele pluri-terminale răspunsului. Atît întrebarea, cît şi răspunsul pot apărea în legături contextuale prin R_{mt} şi R_{pt}.

Totalitatea relaţiilor complexului întrebare-răspuns (I—S) cu contextul poate fi deci exprimată prin următoarea formulă:

$$TR = R_i (I) \cup R_j (S)$$
unde $i, j = 1, 2$
$$R_i = R_{mt}$$
$$R_j = R_{pt}$$

Din formulă rezultă existenţa a patru soluţii. Reuniunea o implică atît cele două părţi ale complexului, cît şi caracterul de reversibilitate a relaţiilor.

6. T. Slama-Cazacu a stabilit, mult înaintea constituirii „lingvisticii textului", că „principiul adaptării la context înseamnă exprimarea prin sistematizări contextuale şi receptarea exprimării printr-o interpretare care să se refere la această organizare" [28]. Considerăm că formele obţinute prin analiza funcţiei de legătură contextuală a complexului I—S sînt o rezultantă a aplicării acestui principiu. Astfel, întrebarea apare în text (mesaj) numai ca urmare a unui context verbal anterior, creat conştient de autor (emiţător). Răspunsul aparţine tot emiţătorului, dar descifrarea sau interpretarea o face receptorul prin referire la întrebare şi contextul anterior acestuia. Structurarea textului se realizează prin întrebare, dar legătura dintre contexte (cel anterior întrebării) o formează diada întrebare-răspuns.

7. Pornind de la un caz concret al stilului funcţional (eseul) şi aplicînd metoda sus prezentată, am ajuns la identificarea unor forme sintagmatice cu rol de structurare a textului.

Analiza contextelor verbale în text a avut drept rezultat evidenţierea şi definirea întrebării ca element lingvistic cu funcţie de legătură contextuală.

Mecanismul lingvistic prin care s-a stabilit formula TR deschide posibilitatea abordării similare şi a altor elemente lingvistice specifice în texte, aparţinînd diverselor stiluri funcţionale.

Metodologia de analiză prezentată conduce la aplicabilitate într-o sferă largă:

— în „lingvistica textului", prin stabilirea gradului în care diferite elemente gramaticale pot să structureze un text;

— în domeniul „semanticii textului", prin delimitarea contextelor verbale în funcţie de specificul relaţiilor semantice ale diferitelor elemente lingvistice în text, prin raportare şi la studii referitoare la „context";

[28] T. Slama-Cazacu, *Limbaj şi context*, p. 307.

— în analiza stilistică, prin însăși funcția de selecție a contextului;
— în predarea limbii materne și a limbilor străine la avansați, prin facilitarea descompunerii și recompunerii elementelor pentru înțelegerea textului.

BIBLIOGRAFIE

1 AGRICOLA, E., *Semantische Relationen im Text und im System*, Halle, 1972.
2 BELLERT, I., *Über eine Bedingung für die Kohärenz von Texten*, în *Semantik und generative Grammatik 1*, F. Kiefer (red.), Frankfurt / Main, 1972, p. 1—31.
3 BRINKER, K., *Aufgaben und Methoden der Textlinguistik*, în „Wirkendes Wort", XXI (1971), nr. 4, p. 220—224.
4 BRINKER, K., *Zum Textbegriff in der heutigen Linguistik*, în *Sprache der Gegenwart (Festgabe für Hans Glinz)*, Düsseldorf, 1973.
5 COSERIU, E., *Thesen zum Thema „Sprache und Dichtung"*, în *Beiträge zur Textlinguistik*, W. D. Stempel (ed.), München, 1971.
6 COTEANU, I., *Ipoteze pentru o sintaxă a textului*, în SCL XXIX (1978), nr. 2, p. 115—124.
7 DRESSLER, W., *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen, 1972.
8 DIJK, T. A. van, *Some aspects of text-grammars. A study in theoretical linguistics and poetics* (= **Janua linguarum**, Series maior, nr. 63), Haga—Paris, 1972.
9 DIK, S. C., *Referential Identity*, în „Lingua" XXI (1968), p. 70—97.
10 FIGGE, U. L., *Syntagmatik, Distribution und Text*, în *Beiträge zur Textlinguistik*, W. D. Stempel (ed.), München, 1971, p. 166—182.
11 HARWEG, R., *Pronomina und Textkonstitution*, München, 1968.
12 *Lexikon der Germanistischen Linguistik*, Tübingen, 1973.
13 LOESER, F., *Interrogativlogik. Zur wissenschaftlichen Lenkung des schöpferischen Denkens*, Berlin, 1968.
14 PETÖFI, J. S., *Text-grammars, Text-theory and The Theory of Literature*, în „Poetics" (1973), nr. 7, p. 36—76.
15 PFÜTZE, M., *Satz und Kontext in der deutschen Sprache der Gegenwart*, Potsdam, Habilitationsschrift, 1965.
16 RAIBLE, W., *Satz und Text. Untersuchungen zu vier romanischen Sprachen*, Tübingen, 1972.
17 SAMPSON, C., *Noun, phrase indexing pronouns and the definite article*, în „Linguistic Automation Project", Yale University, New Haven, Conn., 1969.
18 SANDERS, G. A., *On the natural domain of grammar*, în „Linguistics" 63 (1970), p. 51—123.
19 SCHMIDT, S., *Reception and interpretation of written texts as problems of a rational theory of literary communication*, în „Style and text. Studies presented to N. E. Enkvist", Trelleborg, 1975.
20. SLAMA-CAZACU, T., *Limbaj și context. Problema limbajului în concepția exprimării și a interpretării prin organizări contextuale*, București, 1959.
21 SLAMA-CAZACU, T., *Introducere în psiholingvistică*, București, 1968.
22 SLAMA-CAZACU, T., *Treapta decodării lingvistice în receptarea textului literar*, în SCL XXVIII (1977), nr. 5, p. 525—536.
23 STEINITZ, R., *Nominale Proformen*, Arbeitsstelle strukturelle Grammatik, Bericht 2, Berlin, 1968.
24 WEINRICH, H., *Textlinguistik. Zur Syntax des Artikels in der deutschen Sprache*, în „Jahresbericht für internationale Germanistik" (1969), nr. 1, p. 61—74.
25 WITTMERS, E., *Allgemeine Textgesetzmäßigkeiten als Ausgangspunkt der Erfassung stilbedingter Besonderheiten*, în „Wissenschaftliche Zeitschrift der Pädagogischen Hochschule Erfurt", Gesellschafts- Sprachwissenschaftliche Reihe, VII (1970), nr. 4, p. 97—99.
26 WUNDERLICH, D., *Zur Konventionalität von Sprechhandlungen*, în „Linguistische Pragmatik" (1972), p. 11—58.

Die satz- und textverflechtende Rolle des Frage-Antwort-Komplexes im Text

(Zusammenfassung)

Eine offene Frage der „Textlinguistik" bleibt unter anderen die Abgrenzung des sprachlichen Kontextes. Um Abgrenzungskriterien zu finden, ist man von der Untersuchung der Rolle verschiedener paradigmatischer und syntagmatischer Elemente im Text und ihrer Beziehungen zueinander ausgegangen. Die Beobachtung einiger Regelmäßigkeiten in der Verwendung der (rhetorischen) Frage als semantisches Element, ausgedrückt durch den Fragesatz als syntaktische Einheit, in Texten eines konkreten Funktionalstils führten zur Bestimmung der doppelten Satzfunktion dieses syntagmatischen Elements: einerseits grenzt es seinen eigenen sprachlichen Kontext ab, aber gleichzeitig trägt es zum Wiederaufbau des Textes bei, indem es die Mikrokontexte zu einer Redeeinheit verbindet. Die Frage und die Antwort als eine notwendige Stufe in der Entwicklung des Textes bilden zusammen eine starke semantische Einheit. Nicht die Frage sondern der Frage-Antwort-Komplex hat die Rolle eines satz- und textverflechtenden Elements im Text.

August 1978

ALTE EMENDĂRI LA VERSIUNEA DE LA COȘULA A *Istoriilor* LUI HERODOT

În numărul trecut al acestei reviste [1], am expus cîteva denaturări pe care le conține excepționala versiune de la Coșula a *Istoriilor* lui Herodot în ediția Iorga [2]. Era vorba, acolo, de forme corupte aparținînd e d i t o r u l u i, nu manuscrisului reprodus, forme preluate necritic în lucrări lexicografice mai noi.

Continuăm aici seria formelor corupte din aceeași ediție a textului citat, forme care, de asemenea, tind să prolifereze.

Astfel, ne vom opri la următoarele lexeme-fantomă din ediția Iorga :

1. *gea (gia)*, pl. *gele (geli, gile)* s.f. „za, zale".
2. *țale (țăle, țeli)* s.f. pl. „zale".
3. *țedea (țidea, țidia)*, pl. *țedeli (țidele, țideli), țudeli* s.f. „lance, suliță".

După cum vom încerca să demonstrăm mai jos, acestea sînt denaturări ale lexemelor : *gidea (giudea)*, pl. *gidele (giudele)* și *za (dzea)*, pl. *zale (dzele)*, denaturări care se datoresc, uneori, e d i t o r u l u i, alteori, c o p i s t u l u i realizator al ms. 3 499 sau unor c o p i ș t i anteriori. Vom avea în vedere atît ms. rom. 3 499 de la B.A.R.S.R. (versiunea de la Coșula ; copie din 1816), pe care-l reproduce ed. Iorga, cît și versiunea grecească, după ediția Legrand [3].

I. *gideá (giudeá)*, pl. *gidéle (giudéle)* s.f. „suliță, lance". Cunoscut printr-un singur citat din Letopisețul Cantacuzinesc *(giudelele*, art.), termenul este consemnat, ca împrumut literar, de Lazăr Șăineanu, în 1900[4], și derivat de el din tc. *ğida* „javelot" [5]. Șăineanu, *loc. cit.*, menționează existența turcismului și în s.-cr., pol. *gida*, magh. *dzida*. Informația și etimologia lui Șăineanu au fost apoi reproduse în DA, s.v. *giudeá*. Cuvîntul respectiv este însă frecvent atestat în versiunea de la Coșula a *Istoriilor* lui Herodot : *gedea* (f. 99 v⁰ = III 78, cf. ed. Iorga, p. 178) [6], *gidea* (f. 128 v⁰ = IV 70, cf. ed. Iorga, p. 228), pl. *gideli* (f. 213 v⁰ = VII 61, cf. ed. Iorga, p. 382 ; f. 214 v⁰ = VII 72, cf. ed. Iorga, p. 384 ; f. 215 r⁰ = VII 78, cf. ed. Iorga, p. 385), *ğudeli* (f. 215 r⁰ = VII 74, cf. ed. Iorga, p. 384 ; f. 216 v⁰ = VII 91, cf. ed. Iorga, p. 388) [7]. O singură dată se întîlnește o variantă cu *ț-* (în loc de *ğ-*), dar concurată, în aceeași frază, de forma cu *ğ-*: „cerca gliganul și, aflîndu-l, da într-însul cu *țidelile*, iar priiatenul cel curățit de moarte, pre nume Andrist, dînd cu o *gedia* să lovască gliganul, el

[1] Liviu Onu, *Critică textuală și lexicografie*, în SCL XXIX (1978), nr. 5, p. 589–592.

[2] Vezi : *1645. Herodot*. Traducere românească publicată după manuscrisul găsit la mănăstirea Coșula de N. Iorga. Vălenii-de-Munte, 1909 (abreviat, în continuare, ed. Iorga).

[3] Hérodote, *Histoires*. Texte établi et traduit par Ph.-E. Legrand. Livre I–IX. Paris, 1932–1958 (Collection des Universités de France, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé) (abreviat : ed. Legrand).

[4] *ȘIO*, II_2, p. 149. Vezi citatul în *Cronicari munteni*, ed. Mih. Gregorian, vol. I, București, 1961, p. 180.

[5] În scriere turcă : *cıda*.

[6] Prin indicații de tipul III 78, cu referire la *Istoriile* lui Herodot, menționăm cartea (cifra romană) și capitolul (cifra arabă).

[7] În conformitate cu normele de scriere ale copistului, formele *ğideli* și *ğudeli* trebuie citite cu cîte 3 silabe, deci cu *-i* plenison.

greşi pre gligan..." (f. 9 v⁰ = I 43 ; cf. ed. Iorga, p. 18—19)[8]. Asupra variantei cu *ţ*- vom reveni numaidecît.

Întîi vrem să arătăm cum au fost c i t i t e formele din ms. de la Coşula în ed. Iorga. Cu o singură excepţie, şi anume *gedea* (III 78), care e citit corect (cu *ğ*-) şi consemnat ca atare în glosarul ediţiei (p. 525), în t o a t e celelalte exemple *ğ*- a fost citit *ţ*- ! În ordinea paginilor, iată lecţiunile din ed. Iorga : *ţedia* (p. 19 ; în loc de *gedia*), *ţidia* (p. 228 ; în loc de *gidea*), *ţideli* (p. 382, 384 şi 385 ; în loc de *gideli*), *ţudeli* (p. 384 şi 388 ; în loc de *ğudeli*), *ţedeli* (p. 387 ; în loc de *gideli*). Varianta *ţidea-ţidele* este înregistrată şi ea în glosarul ediţiei Iorga (p. 548), dar ca lexem diferit de *gedea*[9]. Dacă într-o ediţie îngrijită de un savant apar asemenea lecţiuni (lecţiuni ce aparţin însă lucrătorului tipograf care a cules textul după manuscris), ce să mai zicem de forma coruptă *ţidelile* din manuscris, în fraza citată de pe f. 9 v⁰ (I 43), dealtfel, unica formă coruptă în ms., din seria respectivă?

Eroarea similară de lecţiune atît din partea copistului ms. 3 499 (*ţidelile*), cît şi din partea tipografului de la Vălenii-de-Munte are aceeaşi motivare : grafemele chirilice pentru *ğ* (џ) şi *ţ* (ц), în scrierea cursivă de mînă, se puteau confunda. Confuzia era cu atît mai uşor de realizat cu cît cuvîntul reprodus era mai puţin cunoscut de către cel care copia textul. Este şi cazul lui *gidea* (*giudea*), termen rarisim în textele literare ale epocii. Limba română dispunea de un termen mai vechi, dealtfel curent folosit în texte, pentru a exprima noţiunea respectivă : *suliţă*.

O lecţiune greşită asemănătoare întîlnim, pentru acelaşi cuvînt, şi în cele două ediţii moderne ale *Istoriei ieroglifice* a lui D. Cantemir. Redăm pasajul respectiv după fotocopia de la B.A.R.S.R., făcută după ms. păstrat la Moscova : „eu, cu puterea răpegiunii picioarelor, din fierăle suliţilor, din simcelele *gidelelor* şi din vrăjmaşi colţii ogarilor, scăpam" (p. 32). Atît în ed. Gr. G. Tocilescu[10], cît şi în ed. Stela Toma[11], ambele întemeiate pe acelaşi ms. de la Moscova, termenul respectiv e citit : *ţidelelor* ! În ms. citat, grafemele chirilice pentru *ğ* şi *ţ* sînt adesea identice. Nu mai departe decît în cazul lui *gidelelor*, care în ms. se află la *p. cit.*, pe r. 2 de sus ! Grafemul chirilic pentru *ğ* din *gidelelor* are exact aceeaşi siluetă ca *ğ* din *răpegiunii*, primul cuvînt de pe aceeaşi pagină (vezi citatul reprodus mai sus), şi ca *ţ* din *suliţilor*, de pe acelaşi rînd cu *răpegiunii* ! Astfel, copistul, în scrisul său foarte grăbit, notează, prin litera ц, în cazurile menţionate, atît pe *ğ*, cît şi pe *ţ*, deşi pe aceeaşi pagină există şi situaţii în care grafemele chirilice corespunzătoare celor două consoane sînt distincte, în sensul că prelungirea sublineară cu cîrlig, la *ğ*, este plasată ceva mai la stînga. Din moment ce adoptăm lecţiunea *răpeğiunii* (cu *ğ*, nu cu *ţ*), trebuie să adoptăm şi lecţiunea *ğidelelor* (cu *ğ*, nu cu *ţ*), deoarece derivarea unei forme *ţidelelor* din *ğidelelor* nu are nici o motivare.

[8] În toate aceste cazuri, termenului din textul românesc îi corespunde în textul grecesc : ἀκόντιον „petit javelot" sau αἰχμή „lance", în flexiunea corespunzătoare, respectiv un derivat verbal din primul substantiv grecesc citat. Vezi ed. Legrand. Cf. şi traducerea românească modernă a *Istoriilor* : Herodot, *Istorii* [Studiu introductiv de Adelina Piatkowski. Traducere, notiţe istorice şi note de Adelina Piatkowski şi Felicia Vanţ-Ştef]. Vol. I—II, Bucureşti, 1961—1964 (abreviat : ed. Piatkowski, I—II).

[9] V. Bogrea, *Pagini istorico-filologice*. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi indice de Mircea Borcilă şi Ion Mării, Cluj-Napoca, 1974, p. 70 şi 272—273, nota 2, alături de *gedia* (*gidea*), consemnează, după ed. Iorga, fără să pună problema vreunei coruptele (căci nu cunoştea ms.), variantele *ţidea*, *ţudea*.

[10] D. Cantemir, *Opere*, t. VI. *Istoria ieroglifică*, Bucureşti, 1883, p. 41/5 : *çidélelor* (în ortografie latinizantă).

[11] D. Cantemir, *Opere complete*. IV. *Istoria ieroglifică*, Bucureşti, 1973, p. 78.

Întemeiat pe această lecțiune eronată (*țidelelor*), îngrijitorul ultimei ediții a *Istoriei ieroglifice* se consideră autorizat să reconstituie, în glosar, forma de singular, absolut arbitrară, nicăieri atestată, *țidelă*[12] s.f. „săgeată" !

Din citatele noastre rezultă deci că există două variante : *gidea-gidele* și *giudea-giudele*. Varianta cu diftongul *i̯u*, derivată din cea cu *i* în aceeași poziție, se explică printr-o falsă analogie, după modelul unor dublete fonetice, ca : *ciubuc-cibuc*, *ciufut-cifut*, *ciuguli-ciguli* (vb.), *ciumpav-cimpav*, *ciutac-citac*, *ciutură-citură*, *giunere-ginere*, *minciunos-mincinos*, *răpciugos-răpcigos*, *mește(r)șug-mește(r)șig* etc.

II. *za*, pl. *zále* s.f. Probabil de origine ngr. (ζάβα), termenul, atît la singular (pars pro toto), cît și la plural (colectiv), are sensul de „platoșă, cuirasă". Înregistrat de TDRG, s.v., cu citate începînd din sec. XVII, cuvîntul apare în următoarele variante fonetice (sau morfonetice) : *za*, pl. *zale; zauă, zală;* pl. *zăli* (cu două silabe) ; *zea*, pl. *zele; dzea*, pl. *dzele*[13]. Variantele *zea (zele)* și *dzea (dzele)* sînt atestate în Moldova[14] și par a fi analogice (cu diftongul *e̯a* și cu *dz)*, iar *za (zale)* în Țara Românească[15].

În versiunea de la Coșula a *Istoriilor* lui Herodot apar, pe de o parte, formele *zăli* (pl., cu *i* plenison) și *zălii* (sg., genit. artic.) : „Iar eghiptii [. . .] mai mulți era cu z ă l i" (f. 216 v⁰ = VII 89, cf. ed. Iorga, p. 388) ; „Iar lichii [. . .] cu z ă l i înbrăcați" (f. 216 v⁰ = VII 92, cf. ed. Iorga, p. 388) ; „Unii zicu cum [Sofanis] au fost legat de brîul z ă l i i, cu lanțuh de aramă, un fer ca de corabie făcut. . ." (f. 274 r⁰ = IX 74, cf. ed. Iorga, p. 495)[16]. Dată fiind proveniența moldoveană a traducerii și, probabil, a tuturor copiilor, presupunem că versiunea originală a traducerii și modelul pe care-l urmează copia din 1816 au avut formele : **dzăli*, respectiv **dzălii* (< *dzele, dzelii)*.

Aceeași versiune românească a *Istoriilor* lui Herodot prezintă însă și o serie de variante ale termenului în discuție, care, în poziția fonemului inițial (*z-*, respectiv *dz-)*, ne oferă fonemul *ğ-*: *ğea*, pl. *ğele (ğeli, ğile)*. Iată cîteva exemple : „aceia poartă și la războae, g e l e l e de la Misir" (f. 30 r⁰ – v⁰ = I 135, cf. ed. Iorga, p. 58) ; „Așijdirea și la cai, la piept, le facu g i l e de aramă, iar la frîe tot cu aur" (f. 49 r⁰ = I 215, cf. ed. Iorga, p. 88) ; „Și pentru o g e a iarăși ci le-au fost trimis Amasis [. . .] Și g e a o a era de in, cu aur înpletită, și tot cu chipuri de pasări întru dînsă [. . .] belciuvul g e l i i [. . .] (f. 92 r⁰ = III 47, cf. ed. Iorga, p. 165) ; „g e l i de in" (f. 214 r⁰ = VII 63, cf. ed. Iorga, p. 382) ; „dintre perși cîți era cu g e l e" (f. 254 v⁰ = VIII 113, cf. ed. Iorga, p. 458)[17]. Tot aici trebuie citată și fraza existentă în ms. nostru la f. 216 v⁰ (VII 89), în care *gele de in* este corupt în forma *celea de in*, formă menținută astfel (*celia de in)* și în ed. Iorga, p. 387. Cu emendarea noastră, la construcția relevată, fraza devine : „finichii și sirii de Palistina [. . .] așa [era] într-armați : la capite coifuri, aproapi de celea elinești, și g e l e de in țăsute, și cu pavețǎ"[18]. Din neatenție și prin atracție după articolul demonstrativ folosit imediat înainte („c e l e a elinești"), *gele*

[12] Id., *ib.*, p. 417 (glosar).

[13] Cuvîntul (uneori, prin derivate) a pătruns și în onomastică. Vezi N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic român*, București, 1963, p. 413.

[14] De ex. : *dzea* (M. Costin, *Letop.*, cap. XX, zač. 25).

[15] De ex. : *za, zale* (*Biblia* de la București, p. 325 1/48, 487 2/29–30 ; vezi citatele în art. nostru, citat la nota 1, s.v. *mițurcă)*.

[16] În ed. Legrand, pasajelor care ne interesează le corespund : θωρηκοφόροι, VII 89 și 92 ; ὡς ἐκ τοῦ ζωστῆρος τοῦ θώρηκος, IX 74/3.

[17] În ed. Legrand, pasajelor care ne interesează le corespund : ...Αἰγυπτίους θώρηκας, I 135/4 ; χαλκέους θώρηκας, I 215/8–9 ; τοῦ θώρηκος[...]θώρηκα[...]θώρηκος, III 47/6–12 ; λινέους θώρηκας, VII 63/5 ; τούς θωρηκοφόρους, VIII 113.

[18] Vezi ed. Legrand, VII 89/5–6 : θώρηκας λινέους.

a devenit, la copist, *celea*. Această eroare de grafie ar pleca pentru teza că seria *gea-gele* exista încă în modelul pe care-l reproduce ms. 3 499 și că, deci, nu aparține copistului din 1816.

Înainte de a înfățișa lecțiunile tuturor acestor forme în ed. Iorga, să încercăm să explicăm varianta fonetică *gea-gele*. După părerea noastră, s-a putut ajunge la o asemenea variantă numai printr-o lecțiune eronată, fie a combinației de grafeme chirilice ѕє, fie a combinației ѕѣ, care în scrierea cursivă de mînă sînt legate. Coruptela a fost posibilă în condițiile necunoașterii de către un copist a noțiunii și a termenului corespunzător (cf., mai sus, *gidea*, devenit *țidea)*.

Iar faptul că, în același manuscris, apare (în 3 locuri) și varianta necoruptă, dar cu *z*- în poziție inițială (vezi exemplele mai sus), se poate explica prin aceea că, în situațiile respective, grafemul ѕ *(dz)* va fi fost notat mai clar în modelul pe care-l transcria copistul respectiv și, în felul acesta, ultimul copist, ca și în alte cazuri, a transpus pe *dz* în *z* (în cuvintele mai vechi).

Prezența lui *ğ* din seria *gea-gele*, în citatele date aici mai sus, nu poate fi motivată fonetic : în limba română, nici *dz*, nici *z*, în mod normal, nu evoluează la *ğ*, nici măcar dialectal. O evoluție i n v e r s ă există totuși, în dialectul aromân : *ğ*> *dz* (ex. : lat. *marginem*> rom. comun *marğine*> arom. *mardzine)*[19]. Pentru a admite o eventuală falsă literarizare *(dzea*> *gea)*, realizată de un copist aromân, ar trebui întîi să demonstrăm că unul dintre copiștii versiunii românești a lui Herodot (mai precis : cel care a transpus pe *dzea* în *gea)* a fost aromân, ceea ce însă nu se poate demonstra. Nici un alt fenomen fonetic, nici un fapt de morfologie sau de lexic sau vreun alt element nu pledează pentru o asemenea ipoteză. Cît despre structurile particulare de tipul *adaudze, tradze* (în loc de *adauge, trage)* din Psaltirile Hurmuzaki și Scheiană, se poate admite ipoteza lui I. Gheție că ele nu s-ar explica decît ca încercări de notare a pronunției fricativei *ž*, pronunție specifică graiurilor moldovene, dezvoltată din africata *ğ* (în notație dialectologică românească : *ĝ)*[20]. Pe de altă parte, este adevărat că unele texte nordice și sud-vestice din secolul al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea prezintă forme ca *ğice, ğicem*, în loc de *dzice, dzicem*, dar în aceleași texte, atunci cînd silaba a doua este începută de altă consoană decît africata *č*, de ex. *c (k)*, sau *s* etc., în mod regulat, se menține *dz-: dzic, dzis, dziș* etc., ceea ce înseamnă că prezența africatei sonore *ğ* se explică prin asimilare fonetică, deci : *dz — č*> *ğ — č*[21]. Or, în cazul lui *gea-gele* nu avem o situație de acest fel, care să condiționeze o asimilare fonetică. Este de la sine înțeles că nu putem vorbi nici de o propagare, prin analogie, a lui *ğ* din *ğice* (< *dzice)* în *dzea-dzele* : decalajul temporal și poziția elementelor în sistemul limbii nu puteau favoriza o asemenea propagare.

În alte tipuri de cuvinte, substituiri ale lui *dz* prin *ğ*, în textele chirilice românești, se întîlnesc, în general, extrem de rar. Putem cita grafiile din Psaltirea Hurmuzaki, recent luate în discuție de I. Gheție : *grumağul* (LXVIII, 4), *se se înderepteğe* (CXL, 2)[22]. Fiindcă, în asemenea cazuri, nu poate fi vorba nici de acțiunea contextului fonetic (ca în *ğiče)*, nici de o eventuală necunoaștere de către copist a termenilor și a noțiunilor respective (ca în *dzea-dzele)*, noi apreciem că motivarea scrierii lui џ în loc de ѕ trebuie căutată exclusiv în citirea greșită, neatentă, de către copist, a modelului pe care-l transcria[23].

Încît, după părerea noastră, variantele de tipul *gea-gele* (pentru *dzea-dzele)* sînt forme corupte, datorite unui anumit copist. Prezența lor nu este atestată în alte texte din epocă, cunoscute nouă. Formă coruptă trebuie să fie, de asemenea, forma *gile* (cu *i*), în loc de *gele*.

[19] Th. Capidan, *Aromânii*, București, 1932, p. 319, 330.

[20] Ion Gheție, *În legătură cu grafiile de tipul* **adaudze, tradze** *din Psaltirile Hurmuzaki și Scheiană*, în LR XXVIII (1978), nr. 2, p. 151—153.

[21] Al. Rosetti, *Istoria limbii romăne*, București, 1968, p. 514.

[22] I. Gheție, *op. cit.*, p. 152.

[23] I. Gheție, *op. cit.*

Prezenţa lui *i*, aici, nu poate fi motivată decît ca o transpunere neatentă dintr-un manuscris în care copistul nota pe *e* aproape sau chiar ca pe *i* (cum ele se confundă adesea în ms. 3499).

Ceea ce ne arată măsura în care se poate greşi în materie de lecţiune, cînd scrisul modelului copiat nu este totdeauna perfect analizabil şi, mai ales, cînd cel care transcrie nu este atent, e grăbit, nu are pregătirea necesară, nu stăpîneşte un vocabular prea bogat etc., ne-o demonstrează lecţiunile o r i g i n a l e pe care ni le oferă ed. Iorga pentru unele dintre citatele date de noi mai sus. Astfel, *ğeli de in* (f. 214 r^0) devine în ed. Iorga, p. 382 : *ţeli de in*, iar *ğele* (f. 254 v^0) e citit *ţăle* (ed. Iorga, p. 458) ! Acestea reprezintă deci coruptele de gradul doi *(dzele, dzeli> ğele, ğeli> ţăle, ţeli)*. Formele respective sînt consemnate, ca atare, cu *ţ*-, şi în glosarul ediţiei Iorga (p. 547), unde însă, spre stupoarea noastră, exemplul de pe p. 382 a ediţiei Iorga *(ţeli)* este glosat astfel : „**Ţale** (zale), 382". Avem a face, deci ,cu o coruptelă de gradul trei *(dzeli> ğeli> ţeli> ţale)* !

Chiar aceste lecţiuni greşite ale lui Onciu — tipograful de la Vălenii-de-Munte care a cules textul, pentru ed. Iorga, direct de pe ms. 3499 — ilustrează cît se poate de evident măsura în care un copist sau un tipograf grăbit poate confunda, în scrisul de mînă, două grafeme oarecare, ale căror siluete sînt relativ apropiate ca structură.

August 1978

LIVIU ONU

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

PALATALIZAREA LABIALELOR *m* ȘI *p* ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

1. În nr. 4/1977 al acestei reviste[1], D. Strungaru supune unui examen critic exemplele prin care am încercat să demonstrăm, în lucrarea noastră *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*[2], existența fenomenului de palatalizare a labialelor [m] și [p], înainte de 1600. După părerea d-sale, ,,ipotezele privind atestarea palatalizării oclusivelor labiale /m/ și /p/[3] în secolul al XVI-lea nu se adeverează (sic), ele fiind infirmate de înseși exemplele, nevalabile, aduse în sprijinul lor'' (p. 451). Singura consoană alterată a seriei în epoca amintită ar fi fost labiodentala [f].

Să examinăm, pe scurt, argumentele prin care se contestă valabilitatea exemplelor citate în lucrarea noastră.

2. Pentru a dovedi că labionazala [m] era alterată în secolul al XVI-lea în stadiul [mń] am invocat grafia *tocmnim* (тѡ^к^м^м^ни), notată de două ori într-o scrisoare redactată în anul 1592, la Mănăstirea Moldovița, de egumenul acestui așezămînt monastic[4]. Maniera în care D. Strungaru își începe observațiile dovedește, fără putință de dubiu, că d-sa nu este familiarizat cu problemele de fonetică istorică a limbii române. Într-adevăr, autorul afirmă că în *tocmnim* ,,grupul consonantic *mn* nu poate fi interpretat ca /*mń*/ atîta timp cît *mn* + *i* nu prezintă semne de alterare'' în *domnii sale, domnia voastră, domniile voastre* etc. (p. 447). Confuzia pe care o face D. Strungaru este evidentă. În *domnii sale, domnia voastră* etc. [mn] este etimologic (căci termenii provin din *domn),* în timp ce în *tocmnim* [n] ([ń]) este ,,secundar'', forma originară fiind fără [n] ([ń]). Ce alterare putea prezenta apoi grupul [mn] din *domnia voastră* în graiul unui moldovean și, mai ales, cum s-ar fi ajuns la redarea ei cu ajutorul alfabetului chirilic (care nu dispune de semne speciale pentru a nota consoanele palatalizate)? Alterarea grupului [mn] din *domnia voastră* ar fi echivalat cu un caz de **palatalizare a unei dentale** ([n]) (improbabilă în Moldova[5]), în timp ce în *tocmnim* avem a face, după opinia noastră, cu **palatalizarea unei labiale.**

Nu mai multă valoare prezintă argumentul potrivit căruia *tocmnim* nu ar reflecta palatalizarea lui [m], atîta timp cît alte cuvinte, cum ar fi *tocmeală* sau *mulțemim*, nu prezintă alterarea labionazalei (p. 448). Acceptînd drept valabil raționamentul lui D. Strungaru, ar trebui să găsim, în literatura veche românească, numai texte cu labiala [m] nealterată sau, dimpotrivă, cu aceeași consoană palatalizată în toate situațiile posibile. D-sa nu cunoaște,

[1] *Palatalizarea lui **m** și **p** este atestată în secolul al XVI-lea?*, în SCL XXVIII (1977), nr. 4, p. 447–451.

[2] București, 1974, p. 118–122.

[3] În lucrarea noastră am avut în vedere *sunetele*, nu *fonemele m* și *p*.

[4] Vezi, în această privință, Al. Rosetti, *Pseudopalatalizarea lui m în secolul al XVI-lea*, în SCL XXV (1974), nr. 6, p. 617 ; Ion Gheție, *Palatalizarea lui **m** în secolul al XVI-lea*, în SCL XXVI (1975), nr. 1, p. 75 ; Al. Rosetti, *Din nou despre palatalizarea lui **m** în secolul al XVI-lea*, în SCL XXVI (1975), nr. 2, p. 183 ; Ion Gheție, *Din nou despre palatalizarea lui **m** în secolul al XVI-lea*, în SCL XXVI (1975), nr. 3, p. 281–282 ; Eric P. Hamp, *On XVIth century **tomni***, în SCL XXVIII (1977), nr. 2, p. 197 ; Ion Gheție, *Încă o dată despre **tocmnim** din secolul al XVI-lea*, în SCL XXIX (1978), nr. 1, p. 75.

[5] Vezi Ion Gheție–Al. Mareș, *op. cit.*, p. 140–145.

pesemne, nenumăratele texte din secolele al XVI-lea—al XVIII-lea în care palatalizarea labialelor apare sporadic într-unul sau în cîteva cuvinte, în timp ce în altele, prezentînd acelaşi context fonetic, labialele sînt nealterate. Nu vom da exemple în acest sens (ele se găsesc cu uşurinţă), ci ne vom mulţumi să subliniem un fapt, dealtfel notoriu, că tradiţia literară (existentă încă în secolul al XVI-lea [6]) se opunea notării palatalelor, ceea ce explică apariţia rară în texte a fenomenului. Cunoscînd acest lucru, vom respinge negreşit afirmaţia lui D. Strungaru, după care alterarea lui [m] în *tocmnim* ar fi contestabilă, de vreme ce labiodentala [f] şi labiala [b] apar nepalatalizate în textul din 1592 (p. 448). Acceptînd punctul d-sale de vedere, ar însemna să contestăm orice formă palatalizată a unei labiale dacă este atestată într-un text în care celelalte labiale (şi, în special, [f]) apar intacte.

În sfîrşit, nu este acceptabilă nici constatarea lui D. Strungaru că în *tocmnim* nu am avea a face cu alterarea lui [m], întrucît primele atestări ale labialelor palatalizate se întîlnesc, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în elemente lexicale de origine latină (p. 448). Faptul că fenomenul palatalizării afectează sau nu, la început, numai labialele din elementele de origine latină este mai puţin important în problema noastră. Ceea ce interesează este să ştim dacă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea palatalizarea afecta **şi** cuvintele de origine străină (cum este *tocmi)* sau numai pe cele de provenienţă latină. Or, în această privinţă, lucrurile sînt lămurite. *Agahieşonie* şi *Hilip* sînt două exemple incontestabile ale palatalizării labiodentalei [f] în cuvinte de origine nelatină [7].

Respingînd interpretarea noastră, ca şi pe cea avansată de Al. Rosetti, D. Strungaru ţine să ne dea propria d-sale explicaţie (p. 448—449). După d-sa, notarea lui *n* n-ar avea nici o raţiune fonetică, ci ar fi o simplă eroare de scriere : *n* a fost notat prin anticiparea lui *n* din cuvîntul imediat următor *(binişor)*. În sprijinul acestei ipoteze, D. Strungaru invocă grafii similare dintr-un manuscris datînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Exemplele nu-l servesc însă pe autor, deoarece ele prezintă cazuri de anticipare a unei slove **aflate în acelaşi cuvînt.** Numai în două situaţii slova anticipată se găseşte în cuvîntul următor, dar **în prima silabă.** Distanţa mare la care se găseşte *n* din *binişor* face puţin probabilă explicarea lui *n* din *tocmnim* printr-o anticipare grafică. E cazul, dealtfel, să ne întrebăm de ce această anticipare s-a produs exclusiv în *tocmnim* (şi încă de două ori !) şi nu a afectat nici un alt cuvînt din text. Menţionăm că scrisoarea egumenului moldovean este scrisă cu deosebită grijă, într-o caligrafie perfectă şi nu prezintă nici o eroare grafică.

3. Cele mai multe exemple de palatalizare a lui [p] în stadiul [k'], citate în lucrarea noastră, se recoltează dintr-un document vrîncean emis în anul 1592 [8]. Este vorba de un act de hotărnicie aparţinînd lui Ion Badiul. Documentul nefiindu-ne accesibil în original, ci numai în transcrierea oferită de editor, în lucrarea noastră am atras atenţia că ,,asupra exemplelor cu [k'] din Vrancea pluteşte o oarecare incertitudine. Documentul vrîncean publicat de Sava a dispărut fără urmă, aşa încît nu i-am putut controla autenticitatea. El e scris în 1592, iar actele redactate în acest an sînt uneori suspecte. În ciuda acestui fapt, pînă la proba contrară, trebuie să socotim mărturia documentului vrîncean drept valabilă'' [9].

D. Strungaru contestă că am avea a face cu un document din secolul al XVI-lea şi ne reproşează că nu am ţinut seama de faptul că prin data pe care o conţine (зр = 7100),

[6] Vezi Ion Gheţie, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice*, Bucureşti, 1974, p. 9—20.

[7] Ion Gheţie—Al. Mareş, *op. cit.*, p. 123 ; Al. Rosetti, ILR, p. 509.

[8] Exemplele sînt reţinute şi de Al. Rosetti, ILR, p. 509. D. Strungaru greşeşte atunci cînd ne reproşează că am transcris *chezişu*, în loc de *chezişu;* Sava transcrie *chezişu*. Gratuită este şi presupunerea că l-am socotit pe *grochi* drept formă de plural. În lucrare nu se face nici o consideraţie asupra acestei grafii.

[9] Ion Gheţie—Al. Mareş, *op. cit.*, p. 119.

datarea sa este suspectă (p. 449—450). Acuzaţia este gratuită, întrucît am atras atenţia asupra acestui aspect, după cum reiese din citatul reprodus mai sus din lucrarea noastră. Este adevărat că unele dintre documentele datate 7100 (= 1591 sau 1592) s-au dovedit a fi fost scrise după 1600 [10]. Contrar celor afirmate de D. Strungaru (p. 449, n. 13), eliminarea lor nu s-a făcut din cauza datei 7100, ci pentru că existau o serie de argumente (de critică textuală, de grafie sau de filigranologie) care îndreptăţeau un asemenea fel de a proceda. Dacă nu am adoptat aceeaşi poziţie şi în cazul documentului vrîncean, aceasta s-a datorat faptului că autenticitatea datei sale nu a putut fi contestată în urma examenului critic la care l-am supus, examen care, în lipsa originalului, s-a redus la cercetarea conţinutului şi a numelor de persoane. Neavînd cum să controlăm autenticitatea datei prin examinarea grafiei sau hîrtiei, nu am putut face altceva decît să acordăm credit singurei persoane care a avut acces la original, adică editorului său. Aceasta este, după părerea noastră, singura apreciere corectă a autenticităţii documentelor purtînd data 7100 şi inaccesibile în momentul de faţă, căci soluţia propusă de D. Strungaru duce, prin generalizare, la eliminarea tuturor documentelor româneşti scrise între 1 septembrie 1591 şi 31 august 1592, perioadă acoperită de data зр(= 7100).

După D. Strungaru, documentul în discuţie ar data din secolul al XVII-lea. Primul argument invocat de d-sa îl constituie frecvenţa notării palatalizării lui [p] în stadiul [k′] (p. 450). Argumentul e lipsit de valoare, autorul uitînd că unul din obiectivele articolului său este tocmai acela de a demonstra că palatalizarea lui [p] nu este atestată în secolul al XVI-lea. După logica cea mai elementară, existenţa unui fenomen nu poate fi negată atîta timp cît ea este constatată. Al doilea argument este de critică internă şi se fondează pe o presupusă corelaţie pe care ar fi stabilit-o editorul între documentul vrîncean aparţinînd lui Ion Badiul şi un alt document din aceeaşi ediţie, datat 28 ianuarie 1617, prin care Radul Vodă întăreşte lui Nechifor şi fraţilor săi Badiul şi Flore ,,o parte de ocină din giumătate de sat Păuleştii" (actualmente comuna Tulnic, jud. Vrancea). După D. Strungaru, Badiul din documentul din urmă ar fi tatăl lui Ion Badiul, ceea ce ar îndreptăţi ipoteza scrierii documentul vrîncean datat 7100 cel mai de vreme la jumătatea secolului al XVII-lea (p. 450). Ne aflăm în faţa unei simple presupuneri, în favoarea căreia nu poate fi adusă nici o dovadă. Fapt cert este că D. Strungaru s-a înşelat cînd a afirmat că Aurel V. Sava ar fi făcut o corelaţie între cele două documente, în sensul că între ele ar exista o legătură şi că amîndouă s-ar referi la aceeaşi regiune (p. 450, n. 14). Dacă ar fi citit cu atenţie nota 1 de la p. 140 a ediţiei lui Sava, la conţinutul căreia se referă, D. Strungaru ar fi putut evita greşeala, întrucît în notă editorul pune în legătură documentul din 1592 cu un altul din 10 octombrie 1694.

4. Alte exemple care dovedesc, după opinia noastră, alterarea lui [p] în stadiul [k′] sînt furnizate de grafiile *Childeşti* şi *Cheldeşti*, întîlnite în documente scrise în deceniile al nouălea şi al zecelea ale secolului al XVI-lea. Este vorba de o localitate din judeţul Iaşi, numită astăzi Pildeşti. Scribul documentelor este popa Andonie, originar din Drăguşeni-Neamţ, care-şi desfăşoară activitatea ani de-a rîndul în Pildeşti.

După D. Strungaru, *Childeşti (Cheldeşti)* nu ar putea reflecta palatalizarea lui [p] decît în cazul cînd s-ar dovedi că, în substantivul *pildă*, [p] era palatalizat înainte de 1586, cînd apare prima menţiune a grafiei *Childeşti (Cheldeşti)* (p. 450—451). În realitate, ajunge să dovedim existenţa lui *pildă* (cu [p]) în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, atîta timp cît palatalizarea lui [p] în această parte a ţării poate fi probată prin alte exemple. *Pildă* se întîlneşte în *Evangheliarul de la Sibiu* (1551—1553) [11], text care reproduce, după unii

[10] Vezi Al. Mareş, *Consideraţii asupra datării unor documente atribuite secolului al XVI-lea*, în LR XXIII (1974), nr. 4, p. 273—290.

[11] Vezi *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu. 1551—1553*, Bucureşti, 1971, indice.

autori, o versiune moldoveană a evangheliei lui Matei[12], iar după alţii o versiune bănăţeană, revăzută de un moldovean[13]. El se regăseşte, cîteva decenii mai tîrziu, în *Floarea darurilor* moldoveană din anii 1592—1604 (ms. Ac. 4620, f. 559ᵛ/7). Cît priveşte atestarea palatalizării lui [p] în stadiul [k'] în Moldova, menţionăm grafia *Chicior*, notată de două ori într-un document slavon scris la 28 decembrie 1572, de care nu ne-am putut servi în momentul elaborării monografiei noastre[14].

Probabilitatea ca grafia *Childeşti (Cheldeşti)* să reproducă o rostire cu labiala palatalizată creşte dacă avem în vedere faptul că popa Andonie, scribul documentului, redă în scris cu mai multă ,,sinceritate'' graiul local decît alţi contemporani ai săi. Sînt de menţionat în acest sens grafia *Agahieşonie* (vezi mai sus, p. 682) şi exemplele (unice în secolul al XVI-lea) de trecere a lui [č] la fricativa [š] : *aş⟨e⟩şte* (= aceşti), *Frĕ⟨n⟩şiuşe* (= Frenciuci)[15].

Şi de această dată D. Strungaru încearcă o explicaţie personală a fenomenului (p. 451). *Childeşti (Cheldeşti)* ar proveni din numele propriu *Cheldea*, atestat în anul 1588, şi sufixul *-eşti*. Ipoteză care nu va putea fi reţinută pînă nu ni se va explica originea palatalei din numele propriu aflat la baza toponimicului[16].

5. La capătul acestor rînduri, rămînem în continuare convinşi că palatalizarea labialelor [m] şi [p] în secolul al XVI-lea îşi găseşte un temei satisfăcător în exemplele propuse de noi.

Iulie 1978

ION GHEŢIE şi AL. MAREŞ
Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

[12] *Ibidem*, p. 20—21.

[13] Ion Gheţie, *Începuturile scrisului în limba română*, p. 166—168.

[14] Vezi DIR, A, vol. III, documentul nr. 19.

[15] Ion Gheţie—Al. Mareş, *op. cit.*, p. 192—193.

[16] Explicarea lui *Cheldea* din misteriosul cuvînt *Chelda* întîlnit într-un document (gorjean !) de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi înregistrat fără definiţie şi etimologie de DA, propusă de N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, [Bucureşti], 1963, p. 236, ni se pare hazardată.

Al treilea Colocviu internațional al „Atlasului limbilor Europei" (ALE) (Marburg, 18–22 aprilie 1978)

Al treilea Colocviu al „Atlasului limbilor Europei" *(Atlas Linguarum Europae)* a avut loc la Marburg între 18 și 22 aprilie 1978, ultima zi fiind consacrată întrunirii membrilor Redacției atlasului.

La colocviu au luat parte 50 de specialiști din majoritatea țărilor europene : A. Weijnen (Olanda), președintele Redacției ALE, J. Kruijsen (Olanda), secretar general al Redacției ALE, L.-E. Schmitt, W. Putschke și R. Hildebrandt (R. F. Germania), B. A. Serebrennikov și V. V. Ivanov (U.R.S.S.), G. Tuaillon (Franța), P. Ivić (Iugoslavia), T. Itkonen (Finlanda), C. Grassi și M. Cortelazzo (Italia), P. Wiesinger (Austria), M. Szymczak (Polonia), H. Plomteux (Belgia), D. Vayacacos (Grecia), D. Clement și H. Lloyd Humphreys (Marea Britanie), Hr. Holiolcev (Bulgaria), P. Andersen (Danemarca), L. Deme (Ungaria), R. Ris (Elveția), V. Jansson (Suedia) și alții. Din România au participat : B. Cazacu, membru al Redacției ALE, V. Arvinte, membru în comitetul național, și N. Saramandu, secretarul comitetului național.

Atlas Linguarum Europae este o lucrare de colaborare internațională, care își propune să ofere o imagine de ansamblu asupra limbilor vorbite în prezent în Europa [1]. Atlasul va permite compararea, în plan sincronic, a limbilor europene și, de asemenea, raportarea atestărilor din limbile actuale la etape anterioare de evoluție, mergînd pînă la indo-europeană.

Țara noastră a participat de la început la lucrările atlasului, fiind una dintre inițiatoarele proiectului. În vederea culegerii și prelucrării materialului dialectal, s-a constituit un comitet național — președinte : acad. I. Coteanu — format din specialiști din București, Cluj-Napoca, Iași și Timișoara. Rețeaua de anchetă pentru România cuprinde 84 de localități, dintre care 77 pentru graiurile românești și 7 pentru graiurile naționalităților conlocuitoare (3 : graiuri maghiare, 2 : graiuri germane, 1 : grai sîrbesc, 1 : grai ucrainean). În prezent s-au încheiat anchetele cu **primul chestionar** (546 de întrebări din domeniul lexicului) în toate localitățile.

La colocviul de la Marburg s-au discutat, în special, probleme de ordin organizatoric și tehnic privind redactarea și publicarea primelor hărți ale atlasului. Pe baza materialului trimis Redacției de comitetele naționale urmează să se tipărească în 1980, cu ajutorul unei subvenții acordate de UNESCO, primul volum al atlasului, care va cuprinde **hărți lexicale**.

Dată fiind rețeaua deasă de localități (aproximativ 2 500), hărțile atlasului vor fi hărți de simboluri. Principiul care va sta la baza cartografierii hărților lexicale din primul volum este cel etimologic : formele dialectale cu aceeași origine vor fi reprezentate pe hartă prin același semn grafic.

Sistemul de transcriere fonetică al atlasului are la bază **alfabetul latin**. La colocviu s-a hotărît ca, în legenda hărților, să se transpună în acest alfabet cuvintele scrise cu alte alfabete : chirilic, grecesc, arab.

[1] Pînă în prezent s-au tipărit următoarele volume : A. Weijnen e.a., *Atlas Linguarum Europae. Introduction*, Assen, 1975, și *Atlas Linguarum Europae. Premier Questionnaire*, Assen, 1976.

În cadrul colocviului s-a adoptat, pe baza discuţiilor şi a observaţiilor prezentate de comitetele naţionale, forma definitivă a celui de-**al doilea chestionar** (fonetică, fonologie, morfologie, sintaxă, formarea cuvintelor, lexicologie structurală), care se va publica în 1979. Faţă de reţeaua stabilită iniţial, reţeaua de localităţi pentru anchetele cu al doilea chestionar va fi redusă cu aproximativ 60%.

La colocviul de la Marburg s-a hotărît şi alcătuirea unei **fonoteci** a atlasului, formată din benzi de magnetofon şi discuri, pe care se va imprima modul de rostire a sunetelor în limbile europene (varianta standard).

Oglindind stadiul actual de dezvoltare a geografiei lingvistice în Europa, colocviul ALE de la Marburg a evidenţiat dorinţa ţărilor participante de a colabora la realizarea unui proiect către care au năzuit mulţi dialectologi din generaţiile anterioare.

Iunie 1978 NICOLAE SARAMANDU
Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice
Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

De la *Societatea de studii clasice*

În anul şcolar 1977–1978 s-au ţinut următoarele comunicări de lingvistică, filologie şi discipline conexe.

La Cluj-Napoca : H. Daicoviciu, *Problemele fundamentale ale Daciei romane* (iunie 1978).

La Iaşi : Niculina Todiraşcu, *Autori greci şi latini în tipografiile Europei în secolele XV şi XVI* (noiembrie 1977) ; Dana Diaconu, *Limba şi literatura latină în Renaşterea spaniolă* (decembrie 1977) ; I. Naghiu, *Reviste româneşti de studii clasice în perioada interbelică* (mai 1978).

La Constanţa, în cadrul simpozionului „Ovidiu, poet inspirator de poezie şi artă" (19 martie 1978) : Livia Buzoianu, *Taxinomia numelor proprii în „Metamorfoze"*.

La Craiova : Florica Bărbulescu-Bechet, *Valoarea vechilor nume verbale la Tacit* (noiembrie 1977) ; E. Dumitraşcu, *Estetica fabulei la Fedru* (decembrie 1977) ; Sanda Stavrescu, *Evoluţia sufixului* -atiscus *în limbile romanice* (martie 1978) ; Al. Graur, *Importanţa învăţării limbii latine* (mai 1978).

La Braşov : Silvia Andrei, *Aspecte ale vocabularului agricol latin* (mai 1978).

CARLO BATTISTI
(1882 – 1976)

În momentul cînd s-a stins din viață, Carlo Battisti era decanul de vîrstă al romaniștilor. Decan activ, din punct de vedere științific, întrucît a lucrat pînă în preajma foarte apropiată a morții. (Altfel, îl întrecea V. García de Diego, hispanistul binecunoscut, care, născut în 1878, trăiește încă.)

A văzut lumina zilei în ,,Italia irrédenta", cum li se spunea, înainte de primul război mondial, regiunilor de limbă romanică (retoromană) care aparțineau Austriei. Acest fapt avea să fie hotărîtor în ce privește formația lui ca filolog și chiar ca om, privit din punct de vedere oarecum politic. A putut fi astfel elevul marelui romanist W. Meyer-Lübke, care, în primii ani ai secolului nostru, cînd Battisti i-a devenit student, se găsea în floarea nu numai a vîrstei, ci și a strălucirii sale științifice. Așa se explică pregătirea lingvistică serioasă a acestui elev, care avea drept coleg și tovarăș, în aceleași condiții, alt italian ,,irredentist", pe binecunoscutul campion al neolingvisticii Matteo Bartoli.

Datele biografice arătate pînă aici interesează în cel mai înalt grad activitatea științifică a lui Carlo Battisti. Mai întîi, obiectiv vorbind. Născut la Trento, pe valea superioară a Adigelui, s-a simțit atașat, pînă la devotament, sub toate aspectele, de provincia sa natală. Cele mai numeroase lucrări ale lui sînt consacrate graiurilor retoromane centrale, pe care le vorbesc locuitorii acestor ținuturi. Dragostea sa pentru tot ce le aparține s-a manifestat nu numai prin studii propriu-zise, ci și — lucru mai greu și cu rezultate chiar mai durabile — prin înregistrarea pe teren, pas cu pas, a multelor zeci de mii de toponime ale regiunii. Această operație, care cerea și un imens efort fizic, a efectuat-o însoțit și ajutat de elevi ai săi, la fel de entuziaști. Din păcate, lucrările lui Battisti consacrate graiurilor retoromane amintite se resimt puternic de această dragoste, care, în epoca ,,austriacă" a vieții sale, a căpătat și un pronunțat caracter politic. Urmarea a fost afirmația, repetată în tot ce a scris, că aceste graiuri sînt, la origine, italienești propriu-zise și că, din cauza stăpînirii străine multiseculare, ele au suferit modificări profunde, care le-au alterat înfățișarea inițială. Acest punct de vedere a fost combătut, și chiar de către unii specialiști italieni. Bogăția și, în general, exactitatea faptelor discutate în numeroasele sale lucrări continuă totuși să aducă servicii cercetătorilor.

Patriotismul lui Carlo Battisti a intervenit și în altă importantă problemă științifică. De astă dată, influența acestei stări de spirit a depășit oarecum cadrul italian propriu-zis, lărgindu-l și transformîndu-l în unul roman. După cum se știe, în sudul Italiei și în Sicilia se mai vorbește pînă azi, în unele locuri mai izolate, limba greacă. Avem a face, cum au dovedit, la timp, mulți lingviști — în fruntea lor se află G. Rohlfs, cel mai bun cunoscător al problemei —, cu resturi din greaca veche, de acum peste două milenii și jumătate, cînd regiunile amintite ale Italiei au început a fi locuite de greci, devenind, cu vremea, așa-zisa *Magna Graecia*. Battisti a încercat să dovedească, fără a izbuti însă, că este vorba de limba greacă medie, din epoca stăpînirii imperiului bizantin asupra lor. Și în acest caz putem, ba chiar trebuie să recunoaștem, că el a fost de bună credință și că osteneala lui n-a rămas cu totul zadarnică.

M-am oprit asupra acestei laturi a activității sale și cu un scop practic, mai bine zis pedagogic, acela de a recomanda tinerilor cercetători din domeniul lingvisticii și filologiei — mă refer

la ei, fiindcă mă limitez la preocupările mele personale — să se ferească de amestecul afectivităţii în lucrările lor ştiinţifice.

Carlo Battisti a avut şi o îndelungată activitate didactică, apreciată favorabil, şi nu numai de foştii săi elevi, foarte numeroşi. Si-a desfăşurat-o mai ales la Universitatea din Florenţa, unde, ani de-a rîndul, a ajutat pe compatriotul nostru Gheorghe Caragaţă, încă dinaintea ultimului război mondial, să lucreze cu spor la lectoratul (cu gradul de „incaricato" al titularului) de Limba şi literatura română. De altfel, ţinea sincer şi cu entuziasmul său temperamental la poporul român şi la cultura lui.

IORGU IORDAN
Bucureşti, Sofia 21

INDICELE REVISTEI PE ANUL 1978 *

INDICE DE MATERII

* Indicele a fost întocmit de Mihaela Bîrlădeanu.

INDICE DE AUTORI

A

B

C

D

I

J

P

R

S

Ș

T

INDICE DE CUVINTE

MAGHIARA

POLONEZA

PORTUGHEZA

ROMÂNA

SLAVONA

SPANIOLA

SPANIOLA AMERICANĂ

UCRAINEANA

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R.S. România se vor adresa la: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O.B. 136—137, telex 11226, 70116 Bucureşti, str. 13 Decembrie, nr. 3, R.S.România.

Toute comande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à : ILEXIM,DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O.B. 136—137, telex 11226, 70116 Bucureşti, str. 13 Decembrie, nr. 3, R.S.România.

ALBANIE, **Drejtorija qendrore e perhapjes dhe propagandimit te librit** — Tirana ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport,** Leninstrasse 16, 701 Leipzig ;
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, **Kubon und Sagner,** 8 München 34, Box 68;
AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb,** 1200 Wien, Hochstädtplatz 3 ;
BELGIQUE, **Du monde entier,** Rue du Midi, 162. Bruxelles ; **Office International de Librairie,** Avenue Marnix 30, B-1050 Bruxelles ;
BRÉSIL, **Libraria Leonardo da Vinci,** Av. Rio Branco, 185, Loja 2, Rio de Janeiro ;
BULGARIE, **Hemus,** Sofia, 6 Rusky Blvd. ;
CHINE, **China National Publications, Import Corporation,** P.O.B. 88, Peking ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE POPULAIRE DE CORRÉE, **Chulpanmul,** Phenian ;
ESPAGNE, **Meissner Libreros,** José Ortega y Gasset, 14 Madrid 6 ; **Libreria Harder,** Balmes, 26 Barcelona 7 ;
ÉTATS-UNIS D'AMÉRIQUE, **Fam Book Service,** 69 Fifth Avenue Suite 8 F, New York, 1003, N.Y. ; **Adler's Foreign Books Inc.,** 162 Fifth Avenue, New York, 10010 N.Y. ;
FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa,** Keskuskatu 1, SF—00100, Helsinki 10 ; **Soumalainen Kirjakauppa,** Box 10 105, Helsinki 10 ;
FRANCE, **Librairie étrangère Hachette** 58, Rue Jean Bleuzen, 92170, Vanves : **Librairie étrangère Joseph Gilbert** 1, Rue Pierre—Sarrazin, Paris 6 ;
GRÈCE, **Endohora Co. Ltd.** 62, Solons Street, Athènes L.P.N., **Kallitsas,** 25, Rue Solons, Athènes (34) ;
GRANDE-BRETAGNE, **Intercontinental Academic Book,** Supplies Its. Glencoe, Winchester Road Four Marks, Alton, Gu34 SHT, Hampshire ; **Grant and Cutler Ltd.** 11, rue Buckingham, Strand, London WC 2 N 6 DQ ;
HONGRIE, **Kultura,** Budapest, Fő Uca 32 ;
ISRAËL, **Lepac Ltd,** 15 Rue Rambam, P.O. Box 1136, Tel Aviv ; **Haiflepac Ltd.,** 11 rue Arlossorov, P.O. Box 5343, Haifa ;
ITALIE, **Libreria Zanichelli,** Piazza Galvani 1 h, Bologna ; **Libreria Commissionaria Sansoni,** Via Lamarmora 45, Firenze ;
JAPON, **Nauka Ltd.** 92 Ikebukuro, Higashi 1 — Chome, Toshyma, Tokyo ; **Maruzen Co.** 6, Tori Nichome Nihonhashi, Tokyo ;
MONGOLE, **Mongolkingotorg,** Ulan Bator ;
PAYS-BAS, **Martinus Nijjhoff** 9—11 Lange Voorhout, Box 269, Haga ;
POLOGNE, **Ars Polona-Ruch,** Warsovie, Krakowskie Predmescie 7 ;
SUÈDE, **Intercom Export-Import,** Olofstrőm, Box x 193—5 29301 ;
SUISSE, **Librairie Rousseau,** Post restante 1218 Grand-Saconex, Genève ;
TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia,** Ul. Ve Smerkach 30, Praha 1 ;
U.R.S.S., **Mezhdunarodnaya Kniga,** Moskva G. 200 ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba** Hanoi, 32 Hai Ba Trung ;
R. S. F. de YOUGOSLAVIE, **Forum,** Novi Sad, Misica 1 ; **Prosveta,** Belgrad, Terazije 16.

Toute commande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O.B. 136—137, telex 11226, 70116 Bucureşti, str. 13 Decembrie, nr. 3, R.S Romania.

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R.S. România se vor adresa la : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O.B. 136—137, telex 11226, 70116 Bucureşti, str. 13 Decembrie, nr. 3, R.S.România

ALBANIE, Drejtorija gendrore e përhapjes dhe propagandimit te librit — Tirana ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport**, Leninstrasse 16, 701 Leipzig ;
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, **Kubon und Sagner**, 8 München 34, Box 68 ;
AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb**, 1200 Wien, Hochstädtplatz 3 ;
BELGIQUE, **Du monde entier**, Rue du Midi, 162, Bruxelles ; **Office International de Librairie**, Avenue Marnix 30, B-1050 Bruxelles ;
BRÉSIL, **Libraria Leonardo da Vinci**, Av. Rio Branco, 185, Loja 2, Rio de Janeiro ;
BULGARIE, **Hemus**, Sofia, 6 Rusky Blvd. ;
CHINE, **China National Publications, Import Corporation**, P.O.B. 88, Peking ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE POPULAIRE DE CORÉE, **Chulpanmul**, Phenian ;
ESPAGNE, **Meissner Libreros**, José Ortega y Gasset, 14 Madrid 6 ; **Libreria Harder**, Balmes, 26 Barcelona 7 ;
ÉTATS-UNIS D'AMÉRIQUE, **Fam Book Service**, 69 Fifth Avenue Suite — New York, 1003, N.Y. ; **Adler's Foreign Books Inc.**, 162 Fifth Avenue, New York, 10010 N.Y. ;
FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa**, Keskuskatu 1, SF- 00100, Helsinki 10 ; **Soumalainen Kirjakauppa**, Box 10105, Helsinki 10 ;
FRANCE, **Librairie étrangère Hachette** 55, Rue Jean Bleuzen, 92170, Vanves ; **Librairie étrangère Joseph Gilbert** 1, Rue Pierre—Sarrazin, Paris 6 ;
GRÈCE, **Eneohora Co. Ltd.** 62, Solons Street, Athènes L.P.N. ; **Kallitsas**, 25, Rue Solonos, Athènes (34) ;
GRANDE-BRETAGNE, **Intercontinental Academic Book**, Supplies lts, Glencoe, Winchester Road Four Marks, **Alton**, Gu34 SHT, Hampshire ; **Grant and Cutler Ltd**. 11, rue Buckingham, Strand, London WC 2 N 6 DQ ;
HONGRIE, **Kultura**, Budapest, 62 Ucа 32 ;
ISRAEL, **Lepac Ltd**, 15 Rue Rambam, P.O. Box 1136, Tel Aviv ; **Haifleppe Ltd**., 11 rue Arlosoroff, P.O. Box 5343, Haifa ;
ITALIE, **Libreria Zanichelli**, Piazza Calvani 1/1, Bologna ; **Libreria Commissionaria Sansoni**, Via Lamarmora 45, Firenze ;
JAPON, **Nauka Ltd**. 92 Ikebukuro, Higashi 1 – Chome, Toshyma, Tokyo ; **Maruzen Co** of Tori Nichome Nihonbashi, Tokyo ;
MONGOLIE, **Mongolkingotorg**, Ulan Bator ;
PAYS-BAS, **Martinus Nijhoff** 9—11 Lange Voorhout, Box 269, Haga ;
POLOGNE, **Ars Polona-Ruch**, Warsovie, Krakowskie Predmescie 7 ;
SUÈDE, **Intercom Export-Import**, Olofström, Box 193—S 29301 ;
SUISSE, **Librairie Rousseau**, Post restante 1218 Grand-Saconex, Genève ;
TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia**, Ul. Ve Smečkach 30, Praha 1 ;
U.R.S.S., **Mezhdunarodnaya Kniga**, Moskva G. 200 ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba** Hanoi, 32 Hai Ba Trung ;
R. S. F. de YOUGOSLAVIE, **Forum**, Novi Sad, Musica 1 ; **Prosveta** Belgrad, Terazije 16.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1978 (XXIX)

I.P.I. c. 608

Lei 20